



ҚАЗАҚСТАН
жас педагог-ғалымдар
ҚАУЫМДАСТЫҒЫ

«Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті» **КЕ АҚ**

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ»

атты Республикалық студенттер, магистранттар, докторанттар мен жас ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференция шеңберінде **Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына** арналған I Халықаралық онлайн жиынының материалдар жинағы

Сборник материалов I Международного онлайн-совещания, посвященного **30-летию Независимости Республики Казахстан**, в рамках республиканской научно-практической конференции студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых

«МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

Collection of materials of the I International online Meeting dedicated to the **30th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan**, within the framework of the Republican scientific and practical conference of students, undergraduates, doctoral students and young scientists

"YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE"

15.04

2021

Алматы

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ»
атты Республикалық студенттер, магистранттар, докторанттар мен жас
ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференция шеңберінде
Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған
I Халықаралық онлайн жиынының
материалдар жинағы
15 сәуір, 2021 жыл

Сборник материалов
I Международного онлайн-совещания, посвященного 30-летию Независимости
Республики Казахстан, в рамках республиканской научно-практической
конференции студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых
«МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»
15 апреля 2021 года

Collection of materials
of the I International online Meeting dedicated to the 30th anniversary of
Independence of the Republic of Kazakhstan, within the framework of the
Republican scientific and practical conference of students, undergraduates, doctoral
students and young scientists
"YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE"
April 15, 2021

Алматы

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Ж 33

Жалпы редакциясын басқарған С.Шакирова
Жауапты редакторлар: А.Чанчарова, М.Абдраймова

ЖЗЗ «ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» атты Республикалық студенттер, магистранттар, докторанттар мен жас ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференция шеңберінде Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған I Халықаралық онлайн жиынының материалдар жинағы. – Алматы: «Қыздар университеті» баспасы, 2021. – 664 бет

ISBN 978-601-346-083-3

Бұл жинақта Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінде өткен ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары топтастырылып отыр.

Студенттер, магистранттар, докторанттар мен жас ғалымдардың ғылыми мақаласы жинақталған жинақ барлық жоғары оқу орындарының білім алушыларына бағытталған.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-346-083-3

I. STRENGTH OF LANGUAGE

АМАНГЕЛДІҚЫЗЫ Айнұр

Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. Камишева Гүлнұр Аббасқызы

Қорқыт Ата атындағы ҚУ

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ СТЕРЕОТИПТЕР

Аннотация. В данной статье рассматриваются стереотипы межкультурных отношений. Раскрывается значение слова стереотип, его понятие, происхождение и его функции. В изучении стереотипов и создании межкультурных отношений обучающий распознаёт другую культуру, формирует свою компетентность в знании стереотипов при этом сохраняя свои духовные ценности. В итоге были представлены важность и пути этической оценки, эстетического вкуса, значимости речевых норм поведения и формирования компетенций.

Abstract. This article examines the stereotypes of cross-cultural relations. It reveals the meaning of the word stereotype, its concept, origin and its functions. In the study of stereotypes and the creation of cross-cultural relations, another culture, competence in the knowledge of stereotypes are introduced while maintaining the spiritual values. As a result, the importance and ways of ethical assessment, aesthetic taste, the importance of speech norms of behavior and the formation of competencies are presented.

Стереотип ұғымы және мәні.

«Стереотип» терминін алғаш рет американдық журналистиканың классигі Уолтер Липпман қолданды, ол 1922 жылы «қоғамдық пікір» (Public Opinion) кітабын шығарды. Осы сөзбен ол қоғам адамдарды санаттауға тырысатын әдісті сипаттауға тырысты. Әдетте, қоғамдық пікір кейбір сипаттамаларға сүйене отырып, «мөр» қояды. Липпман стереотиптердің төрт аспектісін анықтады (кейіннен көптеген басқа градациялар пайда болды, алайда олар Липпманның идеяларын ұстанды) [2].

Біріншіден, стереотиптер шындыққа қарағанда әрдайым қарапайым-стереотиптердің ең күрделі сипаттамалары екі-үш сөйлемге "сәйкес келеді".

Екіншіден, адамдар стереотиптерді (таныстардан, бұқаралық ақпарат құралдарынан және т.б.) алады және оларды жеке тәжірибе негізінде тұжырымдамайды. Бұған мысал ретінде идеалды әйел деп аталатын идея болуы мүмкін: ол аққұба, көздері көк, артық салмақсыз, кеудесі мен ұзын аяқтары болуы керек. Бұл идеал тек Барби қуыршағына сәйкес келеді.

Үшіншіден, барлық стереотиптер жалған, көп немесе аз дәрежеде. Олар әрқашан белгілі бір адамға белгілі бір топқа жататындығына байланысты ие болу керек белгілерді жатқызады.

Төртіншіден, стереотиптер өте берік. Адамдар стереотип дұрыс емес екеніне сенімді болса да, олар одан бас тартуға бейім емес, бірақ ерекшелік тек ережені растайды деп мәлімдейді. Мысалы, бойы ұзын Қытайлықпен кездесу басқа қытайлардың кішкентай деген стереотип қалдырады. Стереотип өзгеруі мүмкін және халықтың басқа тобына ауыстырылуы мүмкін. Мысалы, американдықтар XX ғасырдың басында еврейлерді "мұрынды" (Big Noses) деп атады. Алайда, кейіннен барлық еврейлердің мұрны үлкен емес белгілі болды. Қазір бұл эпитет арабтарға қатысты жиі қолданылады.

Стереотиптер қайдан пайда болады?

Адамдардың өмірінде стереотиптерді қолданатын таңқаларлық және жаман ештеңе жоқ. Өмірге қажетті әлем туралы ақпаратты алу және оны қабылдау механизмі арқылы сындыру арқылы адамдар, әрине, осы процесте олардың ішкі логикасына сәйкес келетін, қалыптасқан пікірлерді растайтын және олардың құндылықтары мен басымдықтарына сәйкес келетін ақпаратты қалайды. Стереотип өткен өмірлік тәжірибеге сілтеме жасаған кезде пайда болады — жеке және топтық және алдыңғы қабылдауға байланысты. Стереотиптің пайда болуы мен қалыптасу процесі әртүрлі психикалық элементтердің тікелей өзара әрекеттесуімен жүреді: суреттер, Пікірлер, интонациялар, семантикалық көзқарастар, қайталанатын бағалау, эмоциялар және т. б.

Стереотиптердің пайда болу себептері әртүрлі. Алайда, олардың ішіндегі ең маңыздысы, үнемі өсіп келе жатқан ақпарат көлемінен мидың шамадан тыс жүктелуіне сананың қорғаныс реакциясы болуы мүмкін. Кіретін ақпараттың стереотипі-бұл бүкіл ағзаның тұтастығы мен

денсаулығын сақтауға бағытталған миды шамадан тыс жүктемелерден қорғаудың табиғи түрі. Стереотиптердің болуы бұл процесті айтарлықтай жеңілдетеді және әлсіретеді.

Стереотиптердің функциялары.

Өз табиғаты бойынша стереотиптер-бұл адамдардың қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесуінің әлеуметтік-психологиялық тәжірибесін жинақтайтын сезімтал боялған бейнелер. Осындай сипатқа ие бола отырып, стереотиптер бірқатар қасиеттерге ие: тұтастық, құндылық түсі, тұрақтылық, консерватизм, эмоционалдылық, ұтымдылық және т. б. осы қасиеттердің арқасында стереотиптер өздерінің әртүрлі функциялары мен міндеттерін орындайды, олардың ішінде мәдениетаралық коммуникация процесі үшін мыналар ерекше маңызды:

- * адамның іс-әрекетін олардың нақты әлеуметтік-мәдени ерекшеліктері туралы дайын және қарапайым ақпарат беру арқылы түсіндіру;

- * байланыс серіктестерінен әр түрлі мінез-құлықты алдын-ала білу;

- * әңгімелесушілер мен серіктестерге қатысты өзіндік мінез-құлық негіздерін қалыптастыру;

- * дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, әдеттерді, олардың мәдениетін қорғау, Өз мәдени тобының кешірімі;

- * қоғам мүшелерін тиісті стандарттармен, модельдермен, мінез-құлық стандарттарымен қамтамасыз ету;

- * қоғамдағы әлеуметтік-мәдени топтар арасындағы қатынастарды тұрақтандыру және біріктіру.

Мәдениетаралық қарым-қатынас үшін стереотиптердің маңызы.

Барлық схемамен және жалпылауымен, басқа халықтар мен мәдениеттер туралы стереотип идеялары адамдарды басқа адамдардың мәдениетімен өзара әрекеттесуге дайындайды, оның адам психикасына әсерін әлсіретеді және мәдени күйзелістің көріну күшін азайтады. Шынында да, мәдениетаралық қарым-қатынас процесінде бір серіктес екіншісін өзінің әрекеттерімен және әрекеттері арқылы қабылдайды. Басқа адаммен қарым-қатынас құру көбінесе іс-әрекеттерді және олардың себептерін түсінудің барабарлығына байланысты. Сондықтан стереотиптер Сіздің және басқа адамдардың әрекеттерінің себептері мен ықтимал салдары туралы болжам жасауға мүмкіндік береді. Стереотиптердің көмегімен адамға белгілі бір белгілер мен қасиеттер беріледі және осы негізде оның мінез-құлқы болжанады. Осылайша, жалпы қарым-қатынаста және мәдениетаралық байланыстар процесінде стереотиптер өте маңызды рөл атқарады.

Мәдениетаралық қарым-қатынастағы стереотиптердің рөлі мәселесін талдау олардың мәдениеттердің өзара әрекеттесуі мен өзара түсіністігіндегі маңыздылығын анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижесінде екі тәсіл қалыптасты. Олардың біріншісін "академиялық"деп атауға болады [3]. Ол ағылшын психологы Р. Стагнердің еңбектерінде ұсынылған, ол топтар арасындағы мәдениетаралық өзара әрекеттесудегі стереотиптер шетелдік мәдениеттің бейтаныс немесе бейтаныс құбылыстарын қабылдауды жеңілдетеді, бұл адамның әлеуметтік-мәдени ортасын тез, қарапайым және сенімді түрде жіктеуге, жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау:

Қорытындылай келе:

Стереотип ұғымын зерттей отырып, бұл құбылысты екі аспект бойынша қарастыруға болатындығы анықталды:

салыстырмалы түрде тұрақты, жалпылама образ немесе бір мәдени және тілдік кеңістіктің өкілдеріне немесе белгілі бір халықтың көз алдында басқа ұлттардың өкілдеріне тән бірқатар сипаттамалар ретінде;

Стереотип-бұл белгілі бір семиотикалық модельдерге сәйкес қарым-қатынас процесі және нәтижесі. Стереотип (жалпы ұғым ретінде) тілдік емес шындық болып табылатын стандартты және тілдік деңгейде қолданылатын норманы қамтиды. Стереотиптер басқа халықтың сипаттамалары ретінде де, бір ұлттың басқа ұлттың мәдениеті туралы идеяларына қатысты барлық нәрсе болуы мүмкін.

Әр түрлі халықтар арасындағы қарым-қатынас актісін сәтті жүзеге асыру үшін тілді білу ғана емес, сонымен қатар фондық білімнің болуы қажет. Коммуникативті процесте іс жүзіндегі атаулар үлкен рөл атқарады-белгілі бір ұлт өкілдеріне белгілі жеке есімдер, жағдайлар. ұлттар. Прецеденттік атаулар фондық Білім сияқты ұғымның құрамдас бөлігі болып табылады. Фондық білім де, прецеденттік атаулар да мәдениеттің ұлттық стереотиптерін "декодтау" және түсіндіру, оларды

түсіну және дұрыс түсіндіру үшін маңызды. Оларға дүниетаным жүйесі, белгілі бір қоғамда үстемдік ететін көзқарастар, этикалық бағалау, эстетикалық талғам, сөйлеу және сөйлеу емес мінез-құлық нормалары және осы қоғамның барлық мүшелері білетін білімнің көп бөлігі кіреді. Осы тілдік қоғамның мүшелеріне белгілі және шетелдіктерге белгісіз адамдар өмірінің көптеген аспектілері, өмір салты, әдет-ғұрыптар, тарихи оқиғалар осы мәдени кеңістіктегі белгілі бір стереотиптердің пайда болуына себеп болды.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы.
2. Ослон А. Уолтер Липпман о стереотипах: выписки из книги «Общественное мнение» // Социальная реальность, 2006, № 4.
Khan, S.R., *Banda, T., & *Stagnaro, M. N. (2012). [Stereotyping from the perspective of perceivers and targets](#)

АМАНГЕЛЬДЫ Асем

6B01704- Русский язык и литература в школах с нерусским языком обучения»

Научный руководитель: ст. преподаватель Манапова Г.К.
КазНацЖенПУ

ТРЕХЪЯЗЫЧИЕ-УВЕРЕННЫЙ ШАГ В БУДУЩЕЕ

Түйіндеме. Бұл мақалада Қазақстандағы үштілділік саясаты қарастырылған. Қазіргі кезде бірнеше тілді білу - заман талабы және дағдысы. Бұл құбылыс жаһандандудың күшеюімен, халықаралық қатынастардың дамуымен түсіндіріледі. Сонымен қатар, мақалада үш тілді білу біздің еліміздің әрбір азаматы үшін өмірде шексіз жаңа мүмкіндіктер ашатыны туралы баяндалған.

Abstract. This article deals with the policy of trilingualism in Kazakhstan. Today, knowledge of several languages is a necessary skill and requirement of our time. This phenomenon is explained by the strengthening of globalization, development of international relations. It is reported that knowledge of three languages will open up new endless possibilities in life for every citizen of our country.

Независимость Казахстана была принята 16 декабря 1991 года Верховным Советом Казахстана. И в этом году исполняется 30 лет нашей независимости. Это не так уж и большой срок, но Казахстан смог добиться больших успехов, как в политике, так и в экономике. Первый президент Казахстана - Нурсултан Абишевич Назарбаев, благодаря дальновидным политическим и дипломатическим взглядам поставил цель - построить новую модель государства. И одним из важнейших аспектов происходящей в казахстанском обществе экономической и социальной модернизации выступает политика в области языка.

Одной из приоритетных задач в Республике Казахстан является языковая политика. Это важная, а может быть, и наиболее важная в настоящий момент часть государственной политики. Знание национального языка способствует национальному единению; развитие и сохранение языкового многообразия ведет к подъему государства на совершенно новый уровень, способствуя интеграции Казахстана в мировое сообщество, а также укреплению конкурентоспособности, что так необходимо для нашего государства в период экономической и социальной модернизации.

В этой статье мы бы хотели рассмотреть влияние английского языка для будущего Казахстана. Язык - это одна из главных потребностей Казахстана. В нашей стране действует трехъязычие: казахский - государственный язык, русский - межнациональный язык и английский-международный язык. По реформе - программы «Казахстан-2030», трехъязычное образование должно сделать казахстанцев конкурентоспособными на мировой арене. Также, по программе планируется, что в ближайшие годы около 20% населения сможет свободно общаться на английском языке.

На данный момент более 1,5 млрд. людей говорят на английском языке. При этом только для 400 миллионов человек это родной язык, остальные учат его как второй. Поэтому владение английским языком расширяет горизонты, снижает барьеры и ускоряет обмен информацией. Также идет большой спрос на людей, владеющих этим языком.

Знание английского языка в нашей республике входит в перечень обязательных условий обучения за рубежом. И также он обозначен в качестве условия успешного вхождения в глобальную экономику и стал рассматриваться как один из основных приоритетов государственной политики.

Политика трехъязычия является грамотным политическим ходом на сегодня. Знание трех языков – обязательное условие благополучия нашей страны. Если мы хотим прогресса, нам необходимо изучать языки, так как это поможет нам двигаться вперед. Многоязычие - естественная среда для Казахстана. Наша страна находится на перекрестке культур мировых цивилизаций. Полилингвизм – веление времени. В нашей жизни все три языка играют важную роль.

На наш взгляд, трехъязычие способствует формированию динамичной личности для будущего, росту уровня образованности граждан, повышению их общего культурного уровня, формированию их готовности к международному и межкультурному сотрудничеству [1, с.14]. На современном этапе

реформирования системы образования Республики Казахстан существуют все предпосылки для эффективной реализации казахстанской модели трехязычного образования.

Концепция трехязычного общества подразумевает изучение языков уже в дошкольных учреждениях. Раннее обучение детей дошкольного возраста полиязычию, а именно детей с 3-5 лет, является правомерным, т.к. возможность успешного овладения языками позволяет сохранить положительную мотивацию их обучения в дальнейшем. Именно на раннем этапе обучения закладывается интерес к иноязычному общению, а языковая база, приобретенная в дошкольном возрасте, впоследствии помогает преодолеть страх к освоению иностранной речи, возникающий у некоторых школьников.

Таким образом, формируется основа для изучения языка в школе на более высоком уровне. Основной целью введения триединства языков в образовательный процесс является формирование коммуникативной культуры воспитанников на основе интегрированного изучения казахского, русского и английского языков.

Постепенное решение проблем полиязычного образования будет способствовать углубленному изучению казахского языка, как объединяющего наше общество фактора, русского языка как традиционного языка дружбы, английского языка как языка, включающего выпускников на рынок труда и образовательных услуг, дальнейшему обеспечению их конкурентоспособности в быстроменяющемся обществе. Грамотное и правильное внедрение трехязычия даст возможность школьникам и студентам быть коммуникативно-адаптированными в любой среде.

Для развития английского языка государство предпринимает определенные меры. К примеру, первый Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев, в ежегодном Послании народу Казахстана 28 января 2011 года отметил, что «для современного казахстанца владение тремя языками — это обязательное условие собственного благополучия».

Развитие триединства языков как главная сторона экономической и социальной модернизации страны, роль английского языка в мире инноваций и технологии, именно на эти пункты уделял внимание Н.А. Назарбаев в выступлении на 19 сессии Ассамблеи народа Казахстана, который прошел 27 апреля 2012 года.

Так почему же изучение английского языка является необходимым? Потому что, на нем общается весь прогрессивный мир, владение им открывает большие перспективы. И если мы хотим идти в ногу со временем, то изучение языка необходимо.

Цель языковой политики в Казахстане – интеграция Республики в мировое сообщество, подъем науки, экономики и социально-культурной составляющей страны. На данный момент трудно представить страну, в которой говорили бы только на одном языке. Знание нескольких языков открывает двери в огромный мир с колоссальным потоком информации и инноваций. Изучение нового языка улучшает нашу способность запоминать новые информации, улучшает разговорные навыки. Обогащает и расширяет границы нашей жизни, ведь это один из важных кирпичиков фундамента, на котором строится вся наша жизнь.

Но хотелось бы сказать, что нужно изучать не только английский, так как в нашей стране действует трехязычие, то надо изучать, и казахский, и русский тоже. Многие бы сказали, что они и так знают эти языки, но важно не только уметь понимать и говорить, нужно также грамотно писать, и грамотно передавать свою мысль.

Так, английский язык занимает все более важное место в образовательном пространстве Казахстана. И на данный момент, у казахстанской молодежи есть все шансы для получения образования за рубежом. Они могут получать образование в престижных университетах Великобритании, США, Германии, Турции и т.д.

Многие европейские университеты также преподают на английском языке, что упрощает многим жизнь, так как они могут изучив лишь только английский, попасть в учебные заведения других стран мира.

Трехязычие – это стойкий фундамент нашего светлого будущего. На данный момент знание трех языков – это одно из духовных богатств современного человека, личности поколения Z. Выбирая трехязычие, мы выбираем правильный путь в перспективное будущее.

Именно поэтому, будущее Казахстана - молодежь. Наша страна останется на плаву, если они знают английский, ведь весь мир и держится на том, что делится друг с другом знаниями, опытом. К примеру, Америка - развивается каждую минуту, и наши соотечественники могут поехать, узнать

что-то новое и внедрить это в нашу страну. В этом нет ничего плохого, а наоборот, это поможет нашей стране развиваться дальше, достигать таких же высот.

В нынешнее время чтобы получить достойную работу, построить успешную карьеру знание иностранного языка также стоит на первом месте, наряду с хорошими профессиональными навыками. И владение английским языком является нормой для целеустремленных и активных людей.

Изучение иностранных языков расширяет кругозор людей, и они становятся более образованными. И эти навыки нужны для тех, кто работает в различных сферах науки, технологии и политики. Можно привести в пример людей, которые знают и знали много языков, то есть полиглотов. К ним можно отнести: философа Сократа, профессора Г. Шлиммана, писателя У.Шекспира, философа В.Гумбольдта. Из соотечественников в пример можно привести филолога Кудайбергенов Жубанова, нашего нынешнего Президента Касым-Жомарт Токаева, который знает и свободно говорит на казахском, русском, английском, китайском и французском языках и многих других.

При обучении языкам следует также уделить внимание развитию тех качеств личности, которые востребованы для межкультурной коммуникации. Необходимо сформировать представление о культуре, традициях, истории своего края.

Принцип соизучения языка и культуры – обучение языкам формирует отношение к языку не только как средству межкультурного общения, но и как социальной ценности, как отражению национально-культурного наследия, инструмента познания окружающей действительности [2, с. 137].

С древних времен Казахстан впитывал историю и культуру самых разнообразных народов, формируя собственные духовные ценности. В сегодняшние дни традиционная толерантность казахского народа нашла свое органичное выражение в курсе на полилингвизм.

В нашей стране создаются все возможности для гармоничного изучения казахского, русского и английского языков. И наряду с этим, для всех этнических групп создаются все условия для изучения и сохранения их родной речи.

Количество знания языков, на которых человек мог свободно излагать свои мысли всегда было главным показателем культуры и образованности. На сегодняшний день в мире более 7000 языков и 10 из них являются международными языками и конечно важное место занимает английский язык. Английский в настоящее время является самым широкоиспользуемым в международных коммуникациях, самым изучаемым и самым доступным для преподавания. Сегодня 90% информации, международных договоров, бизнес-проектов на английском языке, поэтому важность знания английского языка просто необходима.

Изучая английский язык, мы начинаем ценить родной язык больше. Так как мы говорим на нем с детства, мы не задумываемся о том, как он построен и не замечаем его красоты. Карл Великий когда-то сказал: «Владеть вторым языком, значит владеть душой». И мы полностью с ним согласны. Ведь если вы свободно общаетесь на нескольких языках, значит, вы имеете разностороннее мышление, которое поможет вам в дальнейшем.

Эту статью мы бы хотели закончить английской пословицей: «When there is a will, there is a way», что переводится как «Где есть желание, есть и возможности». Во многом освоение другого языка требует определенной мотивации. Человек должен иметь стимул и видеть определенную цель, к которому он будет двигаться дальше.

Литература:

1. Zhetpisbayeva B. A., Shelestova T. Y. Difficulties of Implementation of Primary English Education in the Republic of Kazakhstan: Language Teachers' Views // Review of European Studies. –2015. – Vol. 7, № 12. – p. 13–20.
2. Сафонова В.В. Соизучение языков и культур в зеркале мировых тенденций развития современного языкового образования. Язык и культура. 2014, №1, стр.123–141.
3. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к обществу всеобщего труда // Казахстанская правда. – 2012. – № 218–219.
4. «Стратегия Независимости». Н.А.Назарбаев // Атамұра, 2003. № 10–28
5. Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»// №21-32, 70

GOZAL Berzhan
Two foreign languages
L.N. Gumilyov Eurasian National University

THE STRENGTHS OF LITERARY WORKS IN TEACHING WRITING SKILLS

Түйіндеме. Әдебиет күрделі оқу бағдарламасы ретінде қарастырылғанымен, оны лингафондық сыныпқа енгізу оқушылардың жазушылық дағдыларын жақсартуда тиімді нәтижелер береді. Бұл мақалада әдеби шығармаларды, әсіресе әңгімелерді оқушылардың тілдік дағдыларын арттырудағы әңгімелердің тиімділігі көрсетілген. «Ақылды маймыл» повесі негізінде құрылған ұсынылған қимыл-қозғалыс әдебиеттің мықтылығын көрсетер еді.

Аннотация. Хотя литература считается сложной учебной программой, ее применение в языковых классах дает эффективные результаты в улучшении навыков письма учащимися. В этом документе продемонстрированы преимущества использования литературных произведений, особенно рассказов, для улучшения языковых навыков учащихся. Предполагаемое действие, построенное на основе рассказа «Умная обезьяна», несомненно, продемонстрировало бы силу литературы.

Literature might be associated with the weighty tomes of books and novels that are difficult and time-consuming to read. So, majority of teachers don't feel comfortable with the literature in the language classroom, since dealing with literature needs more struggle than any other subjects for the reason of its boredom and complexity. However, there is a strong evidence of scholars, highlighting the power of a literature in developing learners' language skills. This paper will reveal the strength of literary works in enhancing students writing skills.

It is considered that literary texts could be used to teach English writing skills. Scholars from different parts of the world have made an investigation about teaching language skills by literary texts. It was a case study of M.A. Yakubu from Kogi State University. He published his paper about literary texts as a language teaching aids. M.A. Yakubu mentions that writing has techniques which writers have used to produce good literary works. So, in literature, there are texts that language teachers can use to teach different styles of writing. Writers have a good command of the language they use to write literary works, therefore, every literary text is a good material that can improve students' knowledge of language [1].

Furthermore, Mrs.Houria Elhabiri at Djilali Liabes University of Sidi Bel Abbes claims that there is a strong link between literature and writing. Results of the conducted research work by Mrs.Houria Elhabiri shows that there is a close relationship between writing and reading literary texts. Therefore, an appropriate selection of this later will help learners be familiar with the different linguistic forms and syntax and the different ways of connecting and organizing ideas [2].

Moreover, literature, especially children literature can be used as a pattern to teach creative writing skills. Barbra House indicates that children's literature is the effective "springboard" for creative writing. These days more and more authors who actively take part in growth and development of language learners' writing skills acknowledge the role of literature as a creative model [3].

Controlled writing, guided writing, and reproducing the model are the three main styles of writing that can be based on literature as a model:

Controlled model-based exercises, which are commonly used in beginning-level writing, involve rewriting passages in random ways to practice particular grammatical structures. Students may, for example, serve as reporters in a live newscast or rewrite a third-person passage in first-person from the viewpoint of a character.

Guided writing task corresponds to intermediate-level. Students answer a set of questions or full sentences that, when combined, say or summarize the model. Students may finish the exercise after obtaining the first few sentences or the topic sentence of a synopsis, paraphrase, or explanation in some cases. Students can understand the work better with supervised writing lessons, particularly at the literal level.

Techniques such as paraphrase, description, and adaptation are used in reproducing the model. These ESL / EFL writing activities are extremely useful. Students must use their own vocabulary to rephrase what they see in print or hear said aloud while paraphrasing. Since paraphrase corresponds with students' efforts to comprehend the poem, it is an especially valuable technique for poetry. Summary practice works best in factual short stories and plays, where incidents are always in linear order and specific aspects such as

storyline, setting, and character help students write. Rewriting prose fiction into dialog or, conversely, rewriting a play or a scene into narrative is necessary for adaptation.

Activity for developing writing skills on the basis of literary work

The short story “clever monkey” was chosen as a creative model for guided writing assignment.

The aim of the activity is:

1. to encourage learners to write
2. to create impulsive atmosphere in the classroom to motivate learners to study
3. to enhance students’ writing skills through the literary work

As a target audience, teenager with the pre-intermediate level were chosen.

Before class:

1. Choose the story

The short story “The clever monkey” was chosen as the sort of the story that can be easily reduced into 5-6 sentences for the further construction of the skeleton. Also, the plot of the story is really interesting, which will encourage learners to actively take part in speaking activities. Moreover, the story was unfamiliar to the students.

2. Prepare the skeleton of the story, that is comprehensible to students

3. Prepare the picture of a TV and situational pictures on the PPT as it is illustrated on the Picture 1 below:



Picture 1- The picture of a clever monkey

In class:

1. Read the skeleton of the story to the class
2. Explain unfamiliar words if it is necessary
3. Tell the students that they should do the activity “The TV reporter”
4. Before beginning the activity pair students by using alphabet list

The activity is called “The TV reporter”. Students should try the role of the TV reporter. On the board they can see the PPT screen with the key picture. Students should write the story on their own words by answering to the following questions:

- who was the clever monkey/crocodile?
- what did he do?
- what happened?
- when did crocodile’s wife tell him to eat the heart of the clever monkey?
- how did the clever monkey save his life?
- where did the clever monkey live?

The end product of the activity would be the students’ written version of the story.

Benefits of a literary work in teaching writing skills:

The variety of literary works allow teachers choose the most appropriate type according to the students’ language level and interest.

Furthermore, since literature has no subject matter, it is difficult for teachers to find appropriate content for composition assignments during writing lessons. As a result, using literature as the reading material of a composition course has the advantage of turning the readings into composition subject matter. Students draw inferences, propose their own hypotheses, and analyze a text with facts to justify generalizations in a writing course where the reading material is literature. As a result, they learn to think

objectively, creatively, and honestly. They will benefit from this experience in other classes that include critical reasoning, independent thought, and attentive text interpretation.

As a model and subject matter, literature can be an important and inspiring source for writing in teaching English as a foreign language. Reading literature as a subject matter occurs when a student's writing demonstrates original thought, such as comprehension, study, or imagination. Adding to the work, modifying the work, drama-inspired writing, and writing a letter to another character are all examples of writing from literature.

Conclusion

The aim of the research was to study the strength of literary works as a model writing skills, and the author intended to provide the methodological strategy for the organization of the activity based on literature. It is revealed that the literature might be a powerful tool in teaching language skills for the reason of its universality and ambiguity. To get the credible arguments and viewpoints on the topic, the authors analyzed the works of scientists and scholars in the field of philology and pedagogy. In order to find out the strength, the works of M.A. Yakubu from Kogi State University, Mrs.Houria Elhabiri and Barbra House were fully spiculated upon.

Reference:

1. Yakubu M.A. Literary Texts as Language Teaching Aids. –Kogi State University: Double Blind Peer Reviewed International Journal, 2015.- 64 p.
2. Mrs.Houria Elhabiri. Teaching the Writing Skills through Literary Texts. - People's Democratic Republic of Algeria: University of Tlemcen, 2012-2013.-19 p.
3. Barbra House. Using children's literature as a model for creative writing. –Newfoundland: Memorial University of Newfoundland, 1988.- 11 p.

ЖАНДИЛЬДИНОВА Арайлым
ЖАНАЕВА Жұлдыз

Кафедра иностранных языков, Филологический факультет
ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

EFFICIENCY OF PROJECT-BASED LESRNING IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

***Түйіндеме.** Мақалада жобалау жұмыстарын қолданудың әдістемелік мүмкіндіктері сипатталған.*

Жоба әдісінің ғылыми-әдістемелік ережелерін жалтылау жасалады: жоба жұмысын ұйымдастырудың мақсаты, принциптері. Студенттердің нақты білімдері мен дағдыларын қалыптастыру үшін шет тілдерін оқытуда осы ережелерді қолдану негізделген.

***Аннотация.** В статье приводится описание методических возможностей использования проектной работы. Делается обобщение научно-методических положений метода проектов: цель, принципы и этапы организации проектной работы. Обосновывается применение данных положений в преподавании иностранным языкам для формирования у студентов конкретных знаний и умений.*

The processes of globalization cover all spheres of society and have a huge positive impact on them, including on the development and improving the education system. The need to develop and implement new information technologies in the educational process of both secondary and higher educational institutions are not in doubt.

The use of innovative technologies in the process of teaching foreign languages in non-linguistic universities helps to intensify and individualize education, helps to increase motivation to learn a foreign language, makes it possible to avoid subjective assessment, it enables students to overcome the psychological barrier to ways of using a foreign language as a means of communication. Implementation of innovative technologies in the educational process interconnected with the improvement of content and methods of education in teaching process of foreign languages in relation to the needs modern life.

In foreign language classes at the university, a variety of innovative educational resources such as training programs, electronic textbooks, computer tests compiled from educational material by teachers, Online tests, as well as other educational Internet resources that motivate and target students for successful results [1, c. 28].

The problem of identifying modern pedagogical methods and means is becoming more and more urgent and training suits constantly updated standards of education around the world. An optimal solution to many problems associated with learning foreign languages is new project-based learning. Despite the opinion of many teachers it appeared quite recently, the history of its use in the educational process dates back to the beginning of the XX century.

New values and goals of education, as well as modern scientific achievements largely determine the choice teaching methods by teachers who increasingly give preference to interactive pedagogical methods that help to interest the student, especially the project-based learning. Exploring a variety of approaches to the application of the project based learning in classroom work leads to the identification of a phased interaction between the teacher and students.

Project-based learning, born in the depths of the natural science cycle and transferred to the field of humanitarian subjects, has become a methodological factor that united traditionally distinguished fragments of scientific knowledge in general educational environment. As I.A. Zymnaya considered that the project method is a general form of realization of the art of planning, forecasting, creation, execution and design. Project culture is designed to unite two historically non-intersecting areas of education: humanitarian, creative, scientific and technical. Project is an educational trend of the future, contributing to the connection of the cognitive-knowledge, independent-creative and emotional-communicative components of the educational process [2, c. 87].

By a project learning, the author means a didactic tool that allows teaching design, i.e. purposeful activity to find a way to solve a problem by solving visible problems arising from the described problem when considering it in a certain situations. Project is a special kind of intellectual activity associated with evaluative rethinking, experiencing and information preparation for the upcoming purposeful human actions.

The essence of project teaching in foreign languages is the comprehension of real objects, processes, phenomena, selected in the logic of natural-evolutionary events, historical movement, as well as

transforming or creative human activity. This training involves living a certain segment in the general historical process of formation, modern ethnic cultures, or familiarizing with a fragment of the formation of a scientific understanding of the world, or designing material or other objects, etc.

In the process of working on a project, certain stages are distinguished and they are different from each other. During the formation of project concepts, student and teacher must become equal participants in the educational process, and all forms of work are based on this position, making the described system an order of magnitude above the rest.

1. Initial stage: creating a working and creative mood in the team; direction of students to choose from and identifying the subject of research, appropriate to their interests; activity planning and distribution responsibilities between its members; choice of working methods; identifying subtopics and topics of the project.

2. Preparatory stage: the formulation of questions to answer during the work on the project; formation of tasks for teams; selection of literature; identifying possible forms of presentation of the results of the work.

3. Active stage: work on the project in formed groups; constant monitoring of activities; project participants; consulting with them; assistance with protection of the project; assessment of the work done by students.

4. Final stage: presentation of research results; protection project in front of the study group; appraisal research results by the teacher and students; identifying successes and research failures.

Working on projects contributes to improving the critical thinking of students, as well as increasing motivation to learn languages. This pedagogical methodology promotes socialization of the student's personality by developing the ability to work in a team and self-presentation skills [3, c. 89].

We should not underestimate the values of teaching foreign language for university students. English language proficiency is required for the engineers as well as for the economist. Most employers today prefer hire those employees who speak a foreign language, even if it is not necessary for the performance of official responsibilities.

Projects contribute to the obtaining the image of a person as a result of its inclusion in the basis of social culture. This process is carried out through the activation of emotional and communication skills of students. The author has given a pedagogical assessment of projecting skills. Projecting skills contribute to the formation of creative educational activities of students: the implementation of problems in the form of providing educational material; the formation of intellectuality in the directions of content development; developing self-reliance to obtain knowledge; the fulfillment of a communicative-functional orientation by the way of interaction between students and a teacher [2, c.12].

As a result, a strategy for the effectiveness of project-based teaching of foreign languages was determined, associated with the division of the sociocultural portrait of foreign languages into sufficiently large semantic blocks are closely associated with the tasks of ensuring the communicative and functional orientation of the teaching process including key questions,. Namely, it is the mutual emotional and communicative attractiveness of the participants into the learning process, which generates an atmosphere of a kind of uplift of mental strength, increased general activity. This is the so-called emotional echo, which contributes to the emergence of another component of co-creation - an intellectual echo that manifests itself in understanding each other.

The project-based learning in teaching foreign languages in general highlights the following principles: strength of knowledge through emotional and communication in perceiving information; activity-based, functional communication with the real world; capable independence; individual personal growth; complexity; emotional and communicative impact on the process of motivation; development of creative abilities [7, c. 63].

1. The principle of strength of knowledge through emotional and communicative perception of information. This principle is associated with the importance of not only the process of work, but also its results. In using a project-based learning system when learning, for example, foreign languages, the role belongs to the universalization of knowledge, i.e. the use of basic units of knowledge in the greatest possible number of angles and circumstances. Moreover, each situation must contain an emotional and communication load.

2. The principle of activity-based communicative-functional communication with the real world. The educational process is built not in the logic of the subjects studied, but in the logic of activity and

communicative-functional communication, which allows to bring educational tasks set with a large amount of artificiality, with the tasks of life arising from communication with the real world. Education in universities becomes a continuation of the process of everyday education naturally created by the surrounding communicative environment in the students' professional development outside of classroom. In the system of additional training, students, through certain assigned projects, emotionally communicate, create, carry out various activities. Communication with the environment sharpens and activates communicative personality functions, emotional background of communication serves as the key to the success of the learning process.

3. The principle of capable independence. Using the experience of resolving an insignificant, local, but integral problem, it develops the habit of fulfilling the task till the end, don't stop halfway. This quality acquires its undeniable significance, increasing the viability of the emerging practical initiative. In the system of project-based teaching of foreign languages, it leads to the ability to think independently, to the development of their own opinion against the background of emotional and communicative connection with others.

4. The principle of individual and personal growth. It is implemented due to the fact that the admissibility of the project at an individual pace creates equal opportunities for the personal growth of all participants. In this case, it enables students to learn without holding back those who are at the forefront of its stages, and without urging those who have a high rate of learning beyond their abilities.

5. The principle of complexity. The complex nature of the activities of students in the system of project-based education creates conditions for a balance in the development of basic physiological and mental functions.

6. The principle of emotional and communicative impact on the process of motivation. The project-based learning system renews the motivational sphere, increasing interest as to the process of educational activity, and to its effectiveness. When work brings pleasure, maintains a certain level of emotional satisfaction in the process of communication of participants, carries an emotional positive charge, it is less tiring, activating and generating the manifestation of good feelings for the world around us.

7. The principle of the development of creativity. The humanistic meaning of the project-based training system is that it involves activities to solve diverse problems, having as the main and final goal the development of personal creativity. On the other hand, it is not so much objective that comes to the fore in the system of project-based teaching of foreign languages [3, с. 74].

As reliance on personal experience, the dominance of independent activity, the prevalence of group work and relative novelty such features of the project-based learning allows us to use it successfully in teaching foreign languages in the classroom.

References:

1. Абышева Н. Ю. Эффективность применения метода проектов на уроках иностранного языка в общеобразовательной школе, Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2009.
2. Зимняя И.А. Иностранный язык в школе, Foreign Language at School, 1986.
3. Попуторовская Е.В. Организация познавательной деятельности студентов в процессе изучения иностранных языков, М., Москва, 2013.

ZHUMAGUL Kamila B.

5B011900 Foreign language: two foreign languages

Scientific supervisor: Ph.D., associate professor, Doszhan G.A.

L.N. Gumilyov Eurasian National University

THE USE OF MOBILE APPLICATION IN FORMATION OF LEARNERS' SPEECH SKILLS IN ENGLISH

***Аннотация.** Принимая во внимание с растущей известностью использования информационных технологий действительны во всех сферах жизнедеятельности человека, произрастает вопрос на создание высококачественных и результативных сайтов и мобильных приложений для облегчения. Внедрение мобильных приложений в процесс изучения иностранного языка позволяет повысить качество образования, а также сформировать у школьников интерес к предмету.*

В статье разворачивается тема изучения английского языка с использованием мобильных приложений актуально на сегодняшний день. Также, мобильные приложения являются инновационным подходом к образованию.

***Түйіндеме.** Ақпараттық технологияларды қолданудың өсіп келе жатқан танымалдылығын ескере отырып, адам өмірінің барлық салаларында жарамды, жеңілдету үшін жоғары сапалы және тиімді сайттар мен мобильді қосымшалар құру мәселесі өсуде. Шет тілін үйрену процесіне Мобильді қосымшаларды енгізу білім сапасын арттыруға, сондай-ақ оқушылардың пәнге деген қызығушылығын қалыптастыруға мүмкіндік береді.*

Мақалада мобильді қосымшаларды қолдана отырып, ағылшын тілін үйрену тақырыбы бүгінгі таңда өзекті болып табылады. Сондай-ақ, мобильді қосымшалар білім берудің инновациялық тәсілі болып табылады.

What makes a fabulous English speaker?

Is it confidence? Is it a wide and shifted vocabulary? Is it knowing parts of slang and casual words?

To be a great English speaker is to discover the adjustment between rhythm, social understanding, pronunciation, and a number of other components that contribute to fluency. English talking is a critical ability. It will provide you the opportunity to discover modern work, make new companions, or travel.

Albert Einstein said, «Imagination is more important than knowledge». Many people, when preparing for a language exam, rely primarily on proven formulas and rules. However, imagination can also come in handy! This is especially true for the conversational part of the exams. For example, you may be asked to imagine and describe a fictional situation or something similar. Then imagination and the ability to improvise can be even more important than specific knowledge. Many students worry too much about the upcoming exams. They ask questions: "Will the training courses I took help me?" or "Will I be able to improve my result compared to the previous test?". Remember that a person spends a lot of moral energy on anxiety. It is better to save them and think about what to do right now so that your exam results in the future are as high as possible.

Improvement of speaking skills.

Unusual and flighty will be the utilize of podcasts within the improvement of speaking skills-mainly monolog speech. A number of considers appear that the use of podcasts within the improvement of speaking skills essentially increases the inspiration of students and brings differences to the language learning handle in school. The creation of podcasts by students, as well as their arrangement on the Internet, is very basic and does not require extraordinary computer skills. Just go to one of the podcast destinations and take after the instructions (www.podomatic.com). In any case, we offer a description of the strategy of utilizing podcasts in educating speaking, which consists of four steps.

Step 1. The teacher creates a podcast page on a particular subject for students. Utilizing the PodOmatic social benefit, an educator can make an isolated page for their gather of students. This page gives a description of the assignment or venture so that all guests to the location are clear around what the posted podcasts are committed to, and who is their creator.

Step 2. Create the podcast content. Students are welcomed to plan the content of the discourse. At the starting of the content, each understudy must present himself, show his age, put of residence, and consider. Another, the podcast ought to be devoted to the chosen subject. When performing this step,

understudies create composing abilities – depending on the objective, they make writings of a clear, factious nature.

Step 3. Record the podcast. Using the network program accessible on the PodOmatic benefit, students can record their discourse as many times as vital until the understudy is fulfilled with the quality of the speech. As it were at that point will the podcast be saved online and made accessible to all clients on the Internet.

Step 4. Listen to (see) podcasts. This is often an extraordinary step that ought to be given extraordinary consideration and time. Each of the made podcasts ought to be listened to carefully during the lesson. Whereas listening, they can perform fitting assignments, depending on the subject and subject matter of the podcasts.

The modern period of advancement of society is characterized by the impact of data innovations on it, which enter into all circles of human movement, ensure the spread of data streams in society, and frame a worldwide data space. An indispensable and critical portion of the informatization of society is the informatization of instruction. The utilize of Web assets has gotten to be an indispensable portion of instructing any subject, and amid the ponder of a remote dialect – the educational process [1, p. 173].

At the moment, there are around one and a half billion mobile phones within the world, which is three times more than conventional computers. As innovation propels, mobile gadgets pick up modern specialized capabilities, and the speed and unwavering quality of information transmission in remote communication channels increments. Mobile phones, smartphones, and tablet computers are getting to be a major portion of a person's digital life. Agreeing to accessible information, over the past five years, the number of young people who can utilize computers and portable data innovations has expanded around ten times. As of now, nearly everybody has mobile devices, it could be a helpful instrument for getting to any data, in specific, of an instructive sort. Students are poorly aware of the potential instructive openings given by smartphones, communicators, and tablet computers. As uncovered in numerous considers, young people are commonplace basically with a gaming computer and versatile programs and applications, utilize versatile phones and computers [2, p. 301].

Studying the discipline "Foreign language" utilizing mobile devices may be a generally better approach to examining it, which is picking up ubiquity among many clients of smartphones and tablet computers. Learning English assumes that the method will be persistent, which implies that learning with the assistance of portable data advances, utilizing contraptions, contributes to making strides in the quality and concentration of learning through free get to versatile data innovations. In this way, there are numerous strategies of educating an outside dialect, in specific, English, including the utilization of data advances and specialized implies that give a tall instructive capacity of the instructive fabric, invigorate the cognitive movement of understudies, increment the visibility of the lesson, the escalated of its execution, individualization and differentiation.

Mobile applications – program outlined to work on smartphones, tablets, and other mobile gadgets, the foremost ideal to utilize for learning a language. Most mobile applications can be classified based on the purposes for which they can be utilized. The taking after huge bunches of applications are recognized: amusement (diversions, booking tickets, applications for children), travel (inn booking, visitor guides), business (cash proportions, files, exchange files, genuine bequest, online deals, city applications, work look), social applications(social systems), food (requesting and conveying food, deciding the area of an institution, formulas), sports (sports news, buying tickets, recreations), instruction (educating children, abilities preparing), news (daily papers, magazines, news nourishes) [3, p. 68].

Like all approaches, strategies, and implies of instructing a remote dialect, the utilize of portable applications has its advantages. The utilize of Web assets contributes to the improvement of discourse abilities and professionally noteworthy competencies. An expansive number of true, continually upgraded materials permits understudies to "be in a virtual dialect environment": perused, see, and listen to tests of advanced outside dialect discourse and utilize them in their claim discourse. An assortment of sorts of authentic writings, such as news bolsters, newspaper and magazine articles, blogs, surveys, etc. It'll permit you to select the most curiously and significant materials for students, as well as present understudies to "different shapes of outside dialect computer-mediated communication".

The mobile phone and its usefulness permit you to organize training utilizing adjusted electronic course readings, preparing courses, and specialized sorts of records with preparing data – training manuals are created specifically for versatile phone platforms.

For language practice, the following applications are available:

British Council Apps offer a huge selection for smartphones. You can view the apps on the Council's website and download them on Google Play, Apple's AppStore. The 'Johnny Grammar 'Word Challenge ' app is particularly notable – it's a great way to improve your grammar.

Quizlet is a free app without ads and contains many ready-made lessons on a wide variety of topics, such as English for communication, Business English, English for Travel, idioms and stable combinations. The application allows you to create your own modules with vocabulary on various topics.

Real English offers a large set of applications for various levels – business and conversational English for elementary, intermediate and advanced levels. Each of the apps contains 20 lessons that focus on specific areas of grammar and vocabulary.

Duolingo free application, does not contain ads and is very effective. The learning process in Duolingo is built in the form of a game and getting achievements. The course consists of lessons, each of which contains a number of different tasks. There are tasks for reading, translating, and practicing pronunciation and spelling.

Lingua Leo a free application for memorizing words. We suggest that students use this application to memorize professional vocabulary, as it is possible to create their own dictionary, where you can enter words that you need to learn or repeat. In this application, there are four types of training: word-translation, word-translation, word constructor, listening. In the first case, you need to choose the appropriate translation for the word from the suggested ones, in the second – the same, only the opposite. Constructor-you need to collect a word in English from the letters, knowing the translation. Listening – write a word by ear without seeing any clues.

Kahoot! this is an educational application that allows you to conduct tests, surveys and discussions in a collaborative learning mode absolutely free of charge.

In addition, the regular mobile applications that students utilize on an everyday premise can moreover be used to educate a remote language.

The Internet develops the social and psychological qualities of students: their self-confidence and their ability to work in a team; creates a favorable learning environment, acting as a “means of interactive approach”.

In the case of mobile applications, the student has the possibility of visual learning anywhere in the world;

- feedback between the user and the program, website or mobile application, which allows the student to choose the material of interest, the amount of information, the method of study, the pace of work, the frequency of classes, etc.;
- simplified system of testing, control or self-control, organization of educational activity management. With the help of Internet technologies, testing students ' knowledge takes a small amount of time and effort on the part of the teacher;
- the ability to repeat poorly learned material. The student can return to the topic or lesson that causes him difficulty, and quickly, clearly and effectively repeat the topic, which will not force the teacher to stop separately on this and waste the time of other students;
- the ability to "store, transmit, or analyze any amount of data" with modern data collection systems.

Information technology enables "synchronous and asynchronous learning" for students, providing tools for creating and delivering courses, lessons, materials, tracking grades, and providing feedback to both individual students and groups. The presence of visual material, audio and video support allows students to understand the content of the text without the need to understand each individual word. The problem of "fear of unknown words, which ... at a certain stage of learning prevails in some students," is solved.

Thus, the use of mobile applications in educating a foreign language, in our supposition, makes a difference to increase the inspiration of students, creates an individual professionally-oriented space of the student, shapes the skills of free learning and the ability to ceaseless learning throughout life. It expands the learning environment of a foreign language past a computer application and indeed a computer arrange. The encounter picked up in using the proposed mobile educational technologies has appeared their possibility and viability in cutting-edge real-life educational practice. In addition, preparing students with effectively available learning tools is an opportunity to consolidate self-education into their active lives, speed up the learning handle, and ensure way better results.

Literature:

1. Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. Методика обучения иностранному языку с использованием новых информационно-коммуникационных интернет-технологий. Москва, 2010.
2. Миргиязова М. М. Innovative technologies in teaching English, 2017.
3. Семенова Д. К. Особенности использования веб-сайтов в обучении иностранному языку // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки, 2012.

УДК 81-139

KASSIMOVA Madina
Scientific supervisor- A. M. Ayazbayeva

INNOVATIVE, UNCONVENTIONAL ENGLISH LESSON AS ONE OF THE FORMS OF EFFECTIVE EDUCATION

The most vital problem in teaching foreign languages is the development of students' communication skills, it is the ability to speak fluently, spontaneously and correctly in foreign language, and correctly understand the interlocutor. With all the possibilities in teaching methodologies and technologies, all of these scientists have contributed a lot to theory and practice. It is true, that the introduction could not bring the desired results, because there was no system to work, the basic principles of this system were not realized. But as the scientific research of the methodologies and the practical search for teachers continued, it became clear that we were dealing not only with a stable trend, but with a teaching method that was not yet theoretically reasonably understood and described.

For more than 30 years already, innovative approach has held leading positions in the field of theory and methods of teaching foreign languages, both in Russia and abroad. The path of its formation and development in different countries, along with common features, has its own characteristics, which allows us to talk about its options.

The use of an unconventional technique is an objective necessity, dictated by the laws of any training. As you know, everything that a person learns, he acquires in order to use in future activities. It is also known that the use of knowledge, skills, and abilities is based on transfer, and transfer depends, first of all, on how adequate the learning conditions are for those conditions in which this knowledge, skills, and abilities are supposed to be used. Therefore, it is necessary to prepare the student for participation in the process of foreign language communication in the conditions of foreign language communication created in the classroom.

This determines the essence of communicative learning, which consists in the fact that the learning process is a model of the communication process. In this case is not considered as a methodological principle, even if it is a leading one, but as a methodological principle, which determines, on the one hand, the methodological principles of teaching, and on the other hand, the choice of general scientific methods of cognition that are initial for building the learning process. All this of course, does not mean that the learning process is built as a copy of the communication process. Moreover, in the process of an innovative teaching, there are parameters that makes no sense to model from the point of view of training.[1; 24]

The topicality of this article is that at present the unconventional approach is popular in teaching foreign languages. Advocating the foundations of a communicative methodology is an urgent need for learning practices. Firstly, because it is precisely the unconventional methodology that is adequate to such a goal as teaching communication, and secondly, because the unconventional direction has been enriched by new studies, which should become the property of a practical teacher. The object of study is the educational process in unconventional, innovative English lesson as one of the forms of effective instruction and education of students at the junior level in a secondary school.

The subject of the research is a communicative-oriented approach in teaching foreign languages.

As a hypothesis, we put forward the assumption that the lessons, which are based on a communicative — oriented sides, help to master foreign language communication skills faster than traditional lessons.

The purpose extends a knowledge about how to use an unconventional, innovative English lesson as one of the forms of effective instruction and education of students at the junior level in a secondary school.

Modern conceptual principles of an unconventional, innovative learning currently, the modern methodology of teaching foreign languages uses certain principles.

Principle 1- Communicative-oriented teaching of foreign languages is possible in the context of an authentic process of socialization of students. In this context, the concept of “authentic” implies not only the use of educational material in a lesson from a lesson, but also the creation of methodologically appropriate conditions for natural educational communication. This principle is implemented through overcoming the contradiction between training in “life-like” situations and the necessary other exercises. Practicing teachers

are well aware that in order to solve a teaching problem it is not enough to engage in the classroom only by imitating life situations. Additional training, work aimed at mastering both linguistic and informative material, the formation of certain unconventional and cognitive actions is required. In other words, we need exercises that, on the one hand, would provide appropriate communicative training, and on the other, would maintain the “authenticity” of using a foreign language in educational situations. To do this, it is not at all necessary to limit the work to tasks such as “Imagine that you are in ... Communicate!”. There are tasks that provide authentic speech practice, as the very formulation of these tasks implies the need and method of foreign language communication. Consider this principle in more detail in the fundamental provisions.

Principle 2- Authentic unconventional teaching of foreign languages is carried out using tasks of speech interaction (interactive activities). The tasks of speech interaction are structured so that they cannot be completed without partners. They are performed in pairs or small groups. Task item can be performed individually. The task can be gradually performed in ever larger groups, becoming a task for the entire class (the so-called pyramid-pyramid grouping) [2].

Developing an unconventional (innovative) English lesson for elementary school students

To prove the hypothesis, we conducted a series of lessons using the approach and want to present an analysis of one of them.

The theme of the lesson is “Tourism”. The objectives of this lesson were:

- development of speech skills (tactics of dialog communication);
- familiarization of children with various hobbies of people;
- development of speech, thinking, memory;
- the education of respect for each other, for the culture of the country, the language being studied.

Objectives of this lesson are:

- teach children to evaluate the opinion of the interlocutor; -organize a mono logical statement;
- organize listening to the text; -organize a dialog statement.

In the lesson, phonetic and speech exercises were performed. During the phonetic charge, the children repeated the sounds and words that were used later in the lesson. During speech exercises, students answered questions that led them to learn a new topic. All this contributed to the training of foreign language speech and prepared them for work. Then came the teacher’s mono logical statement about various hobbies of people, after which there was a check of homework, where the guys talked about the hobbies of famous people, and the rest had to evaluate the statements with one phrase. This work helped children learn to evaluate people's opinions, in some cases to express their thoughts briefly, i.e. in one word or one phrase.

The next step in the lesson was the listening phase. The students had to listen to the text where the girl talked about her hobby. They had to listen and understand him. Then students in pairs with the help of functional supports had to appreciate such as collecting postcards with portraits of actors. Functional support helped to build your speech more correctly, served as a support in the preparation of dialogues, they are the main tool in teaching speaking.

We considered the basic principles of an unconventional approach to teaching speaking, analyzed our own lesson. As far as we know how exactly we can use certain principles and a clear methodology, functional supports is effective in teaching foreign languages and in particular, speaking, which allows achieving high results.

Eventually the main problem of the modern methodology of teaching foreign languages includes the methodological essence of unconventional, innovative teaching and the new paradigm of teaching a foreign language, focused on “student”, “learning”, and “knowledge production”. We made sure that speaking is an extremely complex and multidimensional phenomenon. It fulfills the function of communication in a person’s life. If we can express our opinions and understand our interlocutor, then we can speak and it is necessary to use a clear methodology in the lessons of a foreign language. After conducting this study now, more and more teachers are using elements of an unconventional, innovative approach in foreign language lessons. We were convinced that as a result of this approach in training, a system of knowledge of a foreign language is formed, implemented and operates as a means of communication in the broad sense of the word. The approach under consideration also includes the development of skills to compare the linguistic phenomena of the native and foreign languages. This approach is the most important area of research by foreign methodologies.

It’s emphasized that the basic conceptual principles of teaching speaking are:

-authentic unconventional teaching of foreign languages is carried out using speech interaction (interactive activities)

-authentic unconventional teaching of foreign languages is carried out using tasks involving “information gap” (information gap).

-authentic teaching of foreign languages is carried out using speech-interpretation tasks.

-authentic unconventional teaching of a foreign language is carried out using the organization of verbal communication [3].

Using these principles, you can organize the most effective teaching of speaking, apply interesting tasks in foreign language lessons.

References:

1. Akhmadieva A.M. Techniques for enhancing students' spoken language in English lessons as part of a communicative teaching methodology [Text]: / A.M. Akhmadieva // Foreign languages at school. 2007, No.24

2. <https://e-koncept.ru/2017/970717.htm>

3. Rogova G.V. The methodology of teaching English at the initial stage in high school [Text]: A manual for the teacher.-М.: Education, 1988-224p.

МАЛГАЖДАР Ақбота Кенжеболатқызы
6М019- Шет тілі мұғалімдерін даярлау
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. С.З.Темірғалиева
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ

КЕЙС-СТАДИ ӘДІСІ ШЕТ ТІЛІ САБАҒЫНДА

Аннотация. В этой статье рассказывается о некоторых преимуществах и возможностях использования кейс-стади в обучении иностранному языку (FLT), включая определение самого метода, описание контекстов, аудиторных процедур и способов использования кейс-стади для максимизации взаимодействия студентов в языковом классе.

Abstract. This article discusses some of the strengths and possibilities of using case studies in foreign language teaching (FLT), including the concept of the approach itself, the explanation of the situations, the academic work, and how to use case studies to optimize student engagement in the classroom.

Жеке тәсіл ретінде кейс-стади әдісі 20 ғасырдың басында ғана пайда болды. Оксфордтық ағылшын тілінің сөздігінде "кейс стади" (немесе "case-study") тіркесі 1934 жылы, медицинадағы медициналық тарих тұжырымдамасы құрылғаннан кейін жазылған [1, 216б]. Осыдан кейін бұл әдіс әлеуметтік ғылымдарда жаңа теория құру үшін одан әрі дамыды.

Кейс-стади әдісі білім берудің көптеген салаларында қолданылды, сонымен қатар тіл үйренуге де қатысты. Жақында шет тілі оқыту әдебиетінде болашақ мұғалімдерге рефлексия, шешім қабылдау, проблемаларды шешу, талдау және бағалау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік берудің маңыздылығына назар аударылады. Осы мақсаттарға қол жеткізудің бір құралы ретінде case study әдісі ұсынылды [1, 219 б].

Әдістің жалпы сипаттамасы

Кейс-стади-бұл қоршаған ортаға қатысты даму факторларын көрсететін жеке бірлікті (оқиғалар, жеке тұлға, әлеуметтік топ, институт, қауымдастық немесе мәдениет сияқты) қарқынды талдау [2, 346б]. Case Study әдісі-бұл зерттеу әдісі, онда жинақталған медициналық тарих оқулықтар емес, бастапқы билік ретінде талданады [2, 346б]. Әдетте кейс-стади бір парақты алады және ешқашан екіден аспайды. Шет тілдерін оқытуға арналған кейс-стадиялар, әдетте, келесі бөлімдерден тұрады: анықтамалық немесе кіріспе ақпарат, оқиғаның сипаттамасы немесе мәселенің тұжырымы, топтық сұрақтар.

Шет тілдік білім беруге арналған кейстер нақты кәсіби немесе күнделікті мәселелер мен жағдайларға негізделуі керек және студенттерді ынталандыру мен белсенді тартуға арналған. Әдетте студенттер нақты мәселелерді талқылауға қатысады және белсенді топтық жұмыс арқылы шешімдер немесе ұсыныстар жасайды. Кейс-стади сонымен қатар Диалогтар үшін керемет тақырыптар болып табылады. Әрбір кейс-стади нақты әлемді бейнелейтін жазу тапсырмасымен аяқталады.

Көптеген мұғалімдер түрлі себептерге байланысты сыныптағы істерді пайдаланудан аулақ болады. Біріншіден, олар өздерін істің маңызды аспектісіне бой алдырғандай сезініп, шәкірттерінің алдында бет-әлпетін жоғалтуы мүмкін. Екіншіден, олар оқытудағы рөлдердің өзгеруіне қанағаттанбауы мүмкін- мұғалімнен координатор-тасымалдаушыға дейін. Ақырында, трансмиссиялық оқыту стиліне үйренген мұғалімдер, егер олар модельдеу немесе кейс-стади қолданса, оқыту іс жүзінде тиімді болмайды деп ойлауы мүмкін [3].

Алайда, шет тілдіу білім беру процесінде case study әдісін қолданудың артықшылықтары көп, өйткені оны қолдану студенттердің келесі дағдылары мен дағдыларын дамытуға ықпал етеді:

1. Қарым-қатынас дағдылары: жазбаша, ауызша және ауызша емес.
2. Сыни ойлау және рефлексивті оқыту қабілеттері.
3. Ұйымдастырушылық қабілеті және кәсіби білімі. Кейс-стади көптеген ақпаратты қамтуы мүмкін, ең бастысы-бұл ақпаратты кәсіби жағдайдың немесе проблеманың нақты көрінісін түсіну үшін логикалық бөлімдерде ұйымдастыру.
4. Кездесу өткізу, Жобаны сипаттау, келісім-шарт жасасу, презентация және т.б. сияқты басқарушылық қарым-қатынас дағдылары.
5. Бірлескен оқыту және командалық жұмыс дағдылары.

Кейстерді сәтті пайдалану үшін оқытушы студенттердің тілдік білім деңгейін ескеруі тиіс. Ең жақсы таңдау грамматика, айтылым немесе лексиканы қолдануда белгілі бір қиындықтарға тап болуы мүмкін орта немесе жоғары деңгейлі студенттер тобы болады, бірақ олардың көпшілігі екінші тілде еркін сөйлейді.

Сыныпта кейс-стади әдісін қолдану мыналарды қамтиды:

- тегін пікірталастар;
- бағытталған пікірталастар;
- Топтық зерттеу жұмысы;
- шығарма жазу және т. б. [3].

Айта кету керек, сабақтың коммуникативті кезеңіне өтпес бұрын, сіздің оқушыларыңыз іс туралы толық түсінікке ие болғанына көз жеткізуіңіз керек. Кем дегенде екі істі оқу ұсынылады. Бірінші оқу әсер алуға және жалпы материалмен танысуға уақыт болуы мүмкін. Әдетте істің алғашқы бөлімдерінде жағдайлық және

ұйымдастырушылық контекст. Параграфтарға немесе бөлім тақырыптарына сілтемелер мәселені шешудің кілгін бере алады. Егер сіз топтық талқылауды жоспарласаңыз, кестелік деректерді (ұйымдастырушылық схемалар, өмірбаяндық очерктер және статистикалық жинақтар) қосқан жөн. Ең бастысы - " мұнда не болып жатыр?"және" бұл іс қалай ұйымдастырылған немесе ұйымдастырылған?"Алайда, нақты сандар, сандар және басқа да мәліметтер жұптық қарым-қатынас үшін жақсы негіз бола алады.

Екінші оқылымда студенттер баяу, мұқият оқуға дайын. Бұл бірнеше жазбалар жасайтын уақыт: студенттер бақылаулар мен сұрақтар қояды. Бұл кезеңде студенттердің көпшілігі істің соңында және/немесе қосымша сұрақтар бойынша жұмыс істейді. Бұл істі екінші рет мұқият зерттеу-мәселені анықтайтын уақыт. Мәселені талдау үшін келесі сұрақтар көмектесе алады:

- Қандай негізгі сұрақтар?
- Жасырын мәселелер бар ма?
- Бұл жағдайда маманның(лардың)/ұйымның қазіргі мақсаттары мен тәжірибесі қандай?
- Проблемалық және проблемалық факторларды немесе сұрақтарды тізімдей аламын ба?
- Мәселені түсіну үшін қосымша ақпарат қажет пе?

Жоғарыда айтылғандай, кейстерде тәжірибесі жоқ кейбір шет тілі мұғалімдері мазмұнды сипатына байланысты оларды сыныпта қолданудан аулақ болады. Мұны жеңу үшін біз мұғалімдерге аудиториялық іс-әрекеттерді жоспарлауға және істің тиімді орындалуын қамтамасыз етуге көмектесетін бірнеше педагогикалық кеңестер ұсына аламыз [3].

1. Оқушыларға істі елестетіп көріңіз. Нұсқауларыңыз анық, тапсырма және негізгі лексика түсінікті екеніне көз жеткізіңіз.

2. Студенттерді бұрын алған тілдік және қарым-қатынас дағдыларын қолдануға шақырыңыз. Пайдалы болуы мүмкін лексикаға қысқаша шолу жасаңыз.

3. Шешім қабылдас бұрын студенттерден істің негізгі мәселелерін анықтап, барлық нұсқаларды талқылауды сұраңыз.

4. Оқушылардың нақты әлем туралы біліміне сүйену.

5. Студенттер бетпе-бет сөйлесе алатындай етіп аудиторияны ұйымдастырыңыз. Кейс-стади кезінде қарым-қатынас пен еркін сөйлеуге назар аударыңыз. Грамматика, айтылу және басқа қателер сабақтың соңына дейін кешіктіріледі.

Барлық маңызды қателіктерге назар аударыңыз және қателерді тек соңында түзетіңіз.

6. Егер сіздің оқушыларыңыз пассивті болса және іс-әрекетіңіз баяу дамып жатса, негізгі сұрақтар қоюға немесе пайдалы ұсыныстар жасауға араласаңыз. Студенттерді істі талдау кезеңдері бойынша жылжыту үшін сұрақтар жиынтығын дайындаңыз:

- Бұл адамдар кім?
- Кейс-стади қайда орналасқан?
- Неліктен жағдай (мәселе) туындады?
- Әрекет ету үшін қандай мүмкіндіктер бар?
- Кейстегі адамдар қалай әрекет етуі керек? [3]

7. Студенттерге шешім қабылдауға рұқсат етіңіз. Көптеген студенттер әдетте дұрыс жауап бар деп күтеді. Соңында мұғалімдер мұғалімнің басшылығымен қысқаша немесе пікірталас

қорытындысын шығарып, тақырып бойынша өз пікірлерін білдіре алады немесе мұғалімнің кітабынан жауаптарды оқи алады. Оқушыларға әдетте "дұрыс" жауап жоқ екенін ескертіңіз.

8. Шығармашылық және шығармашылық мәселелерді шешуге шақырыңыз.

9. Студенттерден бір-бірін мұқият тыңдауын сұраңыз, өйткені бұл тиімді топтық жұмыс пен тілдік тәжірибе үшін маңызды фактор.

Қорытынды. Кәсіби дағдылар біздің жағдайда қарым-қатынас дағдылары ретінде қарастырылды:

келіссөздер мен презентациялар әдістері; презентация кезінде адаммен, топ ішінде және бүкіл топпен есеп құру; вербалды емес коммуникативті мінез-құлықты дұрыс қолдану (дене тілі, көзге тигізу және т.б.). Кейс-стади әдісін іске асырудың бұл мысалында оқытушы талқылауда ең аз рөл атқарды, ал студенттер бұл жағдайға қызығушылық пен қызығушылық танытты және белсенді қатысты.

Кейстер студенттерге талқылау және бағалау үшін нақты өмірлік жағдайларды ұсынады, оларды қарым-қатынас дағдыларын, сондай-ақ сыни ойлауды, топтық жұмысты және зерттеу дағдыларын дамыту үшін пайдалануға болады. Олар әсіресе Кәсіби бағытталған шет тілі сабақтарында пайдалы. Шын мәнінде, оқу курсының немесе оқу құралындағы кез-келген маңызды тақырып оның негізгі мәселелеріне қатысты тақырыптық зерттеулермен аяқталуы мүмкін. Осылайша студенттер топта жұмыс істеу кезінде алған тілдік және қарым-қатынас дағдыларын қолдана алады.

Әдебиеттер:

1. Flyvbjerg B. Five Misunderstandings About Case Study Research // Qualitative Inquiry. – 2006. – Vol. 12. – v 2. – P. 219–245.
2. Cotton D. Leader. Upper-Intermediate Business English / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – Longmann: Pearson Education Limited, 2001.
3. National Center for Case Study Teaching in Science at the University of Buffalo-SUNY. – <http://ublib.buffalo.edu/libraries/projects/cases/case.html>

NURSULTANOVA Madina

6M Foreign philology

Scientific supervisor: assoc. prof. of the Department of Theory and Practice of Intercultural Communication

Zhumagulova.B.S.

KazUIR&WL, Ablai Khan University

COGNITIVE-MATRIX ANALYSIS OF THE CONCEPT "POVERTY"

Түйіндеме. Бұл ғылыми мақала Дж.Оруэллдің 'Down and Out in Paris and London' еңбегіне сүйене отырып, «Кедейлік» концептісінің когнитивті матрицасын зерттеуге арналған.

Автор автобиографиялық шығармасында кедейлікке байланысты эмоциялардың барлық спектрін айқын көрсетеді және кейіпкерлердің қарама-қайшы ойлары мен пікірлерін тілдік құралдар мен когнитивті механизмдердің әртүрлілігі арқылы ұсынады.

Зерттеу нысаны Дж.Оруэллдің 'Down and Out in Paris and London' мемуарындағы көркем дискурс материалдары болып табылады. Мақаланың мақсаты - "кедейлік" ұғымының құрылымы мен мазмұнын когнитивті матрица ретінде қарастыру және оның лингвистикалық бейнесін сипаттау. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін төмендегідей міндеттері қойылды: 1. Қазіргі танымдық теорияларды талдау; 2. Н.Н.Болдыревтің теорияларына сәйкес "кедейлік" ұғымының танымдық матрицасын модельдеу; 3. Парижде және Лондондағы "кедейлік" ұғымының тілдік құралдарына талдау жасау. 4. Париж мен Лондонның қалалық мегаполистері тұрғысынан "кедейлік" ұғымына салыстырмалы талдау жасау.

Мақала бүгінгі таңдағы өзекті мәселе «Кедейлік» тақырыбына арналған. Кедейлік әлеуметтік проблема ретінде бірнеше мың жыл бұрын пайда болды және өкінішке орай, бүкіл адамзат өміріндегі ең өткір және өзекті мәселелердің бірі болып қала береді.

Материалды талдаудың негізгі әдісі-Н.Н. Болдырев ұсынған когнитивті-матрицалық талдау арқылы жүзеге асты. Зерттеу барысында "кедейлік" ұғымының жеке танымдық матрицасы модельденді

Аннотация. Статья посвящена исследованию когнитивных матриц концепта "Бедность" на основе мемуаров Дж. Оруэлла «Фунты лиха в Париже и Лондоне»

Автор автобиографического романа имеет возможность наиболее ярко показать весь спектр эмоций, связанных с бедностью, и представить противоречивые мысли и мнения героев через разнообразную палитру языковых средств и когнитивных механизмов.

Объектом исследования являются материалы художественного дискурса представлены в мемуарах Дж. Оруэлла «Фунты лиха в Париже и Лондоне». Целью статьи является рассмотреть структуру и содержание концепта "Бедность" как когнитивной матрицы и описать его лингвистическую репрезентацию. Задачи: 1. Проанализировать современные когнитивные теории 2. смоделировать когнитивную матрицу концепта 'Бедность' в соответствии с теориями Болдырева 3. проанализировать языковые средства репрезентации концепта "Бедность" в Париже и Лондоне. 4. дать сравнительный анализ понятия "Бедность" в аспекте урбанистических мегаполисов Парижа и Лондона.

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме. Бедность как социальная проблема возникла несколько тысяч лет назад и, к сожалению, продолжает оставаться одной из самых острых, почти насущных проблем жизни всего человечества.

В качестве основного метода анализа материала выступает когнитивно-матричный анализ, предложенный Н. Н. Болдыревым. Моделирование матриц осуществляется с помощью методики когнитивно-матричного моделирования. В ходе исследования моделируются частная когнитивная матрица концепта «Бедность»

The article is devoted to the study of cognitive matrices of the concept of "poverty" based on the G.Orwell's memoir «Down and out in Paris and London»

The author of the autobiographical novel has the opportunity to most vividly show the full range of emotions associated with poverty, and to present the contradictory thoughts and opinions of the characters through a diverse palette of language tools and cognitive mechanisms

The problem of describing the essence of the concept remains relevant for modern linguistic science. The system of concepts forms a picture of the world, which reflects a person's understanding of reality. Man lives not so much in the world of objects and things, as in the world of concepts created by him for his intellectual, spiritual and social needs. The analysis of the problem field of concepts and the understanding of the linguistic picture of the world is carried out by a relatively young branch of scientific knowledge – cognitive linguistics. One of its directions is the study of the concept sphere – the phenomenon of the mental

world, the totality of the views of the people and each individual on the surrounding reality, laid down in the minimum units-concepts.

The relevance of studying this concept is due to its importance for understanding the linguistic picture of the world and building a conceptual system. Today's society is experiencing a number of complex political, economic, social and cultural events that affect their mentality. The concept of "poverty" is one of the key concepts that contribute to the understanding of these changes, since it is included in many aspects of human existence: from the differentiation of the social hierarchy of society to the development of an individual's value system.

A large number of definitions of the concept "concept" are known (V. Z. Demyankova, A. A. Zalevskaya, V. I. Karasik, V. V. Krasnykh, E. S. Kubryakova, I. A. Sternin, Yu.E. Prokhorov, etc.). This diversity is due to the fact that scientists build their theories within the framework of different approaches, consider the concept as a cultural, linguocognitive, linguocultural and linguistic phenomenon.

A more precise definition can be formulated as follows: a concept is an operational meaningful unit of thinking, a unit, or a quantum of structured knowledge [1;p.90].

From this we can conclude that the word "poverty" represents a multidimensional knowledge that combines many different contexts and their understanding. The multidimensional nature of this kind of knowledge allows us to speak of its special, integrative format, which cannot be described by a simple set of mandatory and optional elements and characteristics. This is the knowledge of the matrix format, which can be represented as a cognitive matrix.

For the first time, the concept of a cognitive matrix was used by R. Laneker to describe the configuration of knowledge that serves as the basis for the meaning of a language unit [1;p.147.]. Unlike other mental structures, the cognitive matrix "brings together knowledge about different aspects of a single phenomenon. It addresses several conceptual areas, none of which is strictly mandatory, although it is necessary to use at least two of them to form the matrix" [3; p.6.]. According to linguists, the cognitive matrix serves as a kind of link between linguistic knowledge and the structures that represent it, and non-linguistic knowledge that reflects the social nature of the language [3;p.7.]. So, matrix modeling is carried out using the analysis of cognitive matrix modeling.

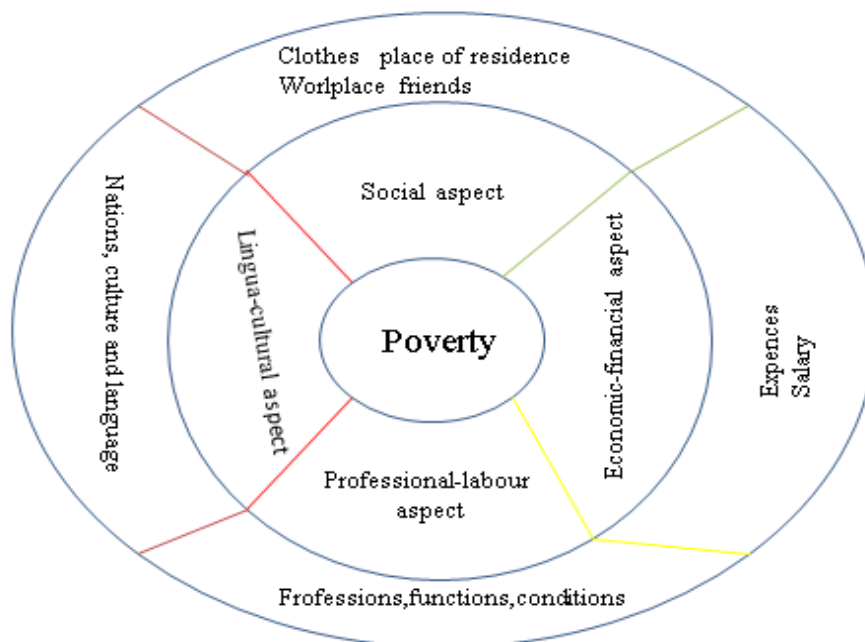


Diagram 1. Cognitive matrix analysis of the concept of 'Poverty'
George Orwell "Down and Out in Paris and London"

George Orwell book which has been described as both a memoir and as an autobiographical novel, is meant to dash misconceptions about the poor and illustrate the effect that being poor has on the human psyche. Orwell attacks the idea (which was commonly held at the time and is even still widely held today) that poverty is something that poor people deserve because of their lack of will, merit, or ability. Instead, Orwell shows how most of the people he met during his period of destitution became poor as a result of bad luck.

The connotation of the *lexeme precarious* essence implies *sema setbacks and humiliations*. The use of verbs «to meet misfortune at every turn» with the above-mentioned lexemes enhances the pragmatic effect of metaphors. And also, describing the difficult living conditions of the poor, the author uses: «*Having spent his last cent* (invasion) on milk, for instance, *chances* are good a *bug will spoil* (personification) it before he has a *chance* (climax) to drink it.» [2, p.21.].

In the phrase, the adjectives *thin, weak, quiet, meek* imply poverty. For example, author describes characters appearance and clothes «Bozo was a *small, dark (epithet)*, hook-nosed man; *his right leg* was dreadfully deformed (personification); *his (repetition) cheeks* had lank and had that greyish; he had of hunching his shoulders forward, essentially *abject*; seeing him walk, you felt instinctively that *he would sooner take a blow than give one*» (periphrasis) [2, p.59.].

These examples show that people perceive, become aware of reality through such sensory organs as sight, smell, hearing, etc. and pass these representations through their consciousness.

Combinations in English like victim of a *bladder disease, a coughing fit* create an image of pain, a sick person and this implies poverty. It should be noted that in this case, the author only states the fact, that is, only observes the course of the disease, and writes how these diseases appear, describing the flophouses where the tramps stop.

«The bed was as *hard* as a board, (metaphor) and as for the pillow, *it was* a mere *hard* cylinder like a *block of wood*, (metaphor) *It was* rather worse than *sleeping on a table* (comparison), because the bed was not six feet long, and very narrow, and the mattress was convex, so that one had to hold on to avoid falling out. Also, the bedclothes only consisted of the sheets and a cotton counterpane, so that though stuffy it was none too warm» [2, p.65.].

Orwell argues that there is no reason for poverty to exist. People live in poverty only because of selfishness and greed, the norms of consumption, and the social hierarchies that structure the world. One way that Orwell attacks the logic of poverty is to weigh its costs against its benefits. He does this by contrasting the life of the poor with the luxurious lives of those who employ poor people. Orwell, who himself worked as a plongeur at Hotel X in Paris, describes the life of the plongeur as «Theirs is a job which offers *no* prospects, is *intensely exhausting*, (Hyperbole) and at the same time *has not a trace of skill or interest* (personification). All that is required of them is *to be constantly on the run, and to put up with long hours and a stuffy atmosphere*. (zeugma) They have no way of *escaping from this life* (personification), for they cannot save a penny from their wages, and working from sixty to a hundred hours a week leaves them no time (repetition) to train for anything else» [2, p.21.].

In the national consciousness of the French, poverty is primarily associated with *slavery*. For example, when an author describes the functions of a plongeur, he writes that plongeur-slave of slaves. In this context, the poor man's prototype is the *plunger*. The connotation of plunger's work implies such senses as *back-breaking and thankless*. These phrases define a person's social status and describe their place in society. By the example of these phrases, we can see that in the cognitive consciousness of the French, poverty is also associated with slavery, and it is safe to say that the analyzed metaphors are based on the ideas of members of linguistic societies about plongeur. As a plongeur, he is near the bottom of the complicated hotel caste system, which favors waiters and cooks over those who slave away in the hotel's hot, reeking basement.

The analysis made it possible to test the use of cognitive matrix modeling to identify conceptual areas in the above-mentioned work. The above phrases and metaphors clearly reflect the ideas of the British and French about poverty, that is, they describe the reality in their understanding and allow them to act according to the rules. A comparative analysis of the ideas and information around this concept allows us to speak about the universal and national-cultural features of these peoples. The analysis of metaphorical connotations also helps to judge the figurative representation of poverty by native speakers of English and French.

Literature:

1. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites. Stanford, 1987.
2. G.Orwell. *Down and Out in Paris and London*.-London,[1933](#).-p.230
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии. Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. 123 с.

НАЖМАДИНОВА Аяжан

6M056 Аударма ісі, ілеспе аударма

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., проф. Муратова Г.А.

Л.Гумилёв атындағы ЕҰУ

“KAZINFORM.KZ” ВЕБ-ПОРТАЛЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Аннотация. Научная статья посвящена исследованию значения стилистически и эмоционально переданных слов при переводе информации на веб-портале «Kazinform.kz» и их влияния на читателей. Поскольку Казахстан - многонациональная страна, вопрос качественной публикации новостей для населения на одном из главных новостных порталов страны требует внимательного изучения методов перевода медиатекстов этого портала и их стилистических особенностей. Хотя адекватный перевод медиатекстов и новостей по-прежнему актуален, вопрос перевода новостей на веб-портале, в Интернете мало изучен, поэтому в данной статье предлагается более углубленный обзор.

Abstract. The scientific article is devoted to the study of the meaning of stylistically and emotionally transmitted words in the translation of news on the web portal "Kazinform.kz" and their impact on readers. Since Kazakhstan is a multinational country, the issue of high - quality publication of news for the population on one of the main news portals of the country requires careful study of the methods of translation of media texts of this portal and their stylistic features. Although adequate translation of media texts and news is still relevant, the issue of translation of news on a web portal, on the Internet has been little studied, so this article offers a more in-depth overview.

Кіріспе

Қазіргі таңда бұқаралық ақпарат құралдары әлемде болып жатқан оқиғалар туралы қоғамды хабардар етудің маңызды бөлігі болып табылады. БАҚ халықты тек ақпараттандырып қана қоймай, қоғамдық пікірді қалыптастырады деуге болады. Ол қоғам өміріне, адамдардың санасына, ұлттық тілдер мен мәдениеттерге осындай әсер еткендіктен, сондай-ақ ақпарат берудің тиімділігі мен жеткіліктілігімен тікелей байланысты болғандықтан, бұқаралық ақпарат құралдары тіліндегі мәтіндерді аудару мәселесі бұрынғыдан да өзекті бола түседі. Көп жағдайда, бұқаралық ақпарат құралдарында ақпаратқа қатысты бағалаудың тікелей көрінісі, түрлі тілдік құралдар, эмоционалды бояулар қолданылады. Сонымен қатар, ақпарат жеткізу кезінде эмоционалды-экспрессивті әсер туғызу мақсатында мәтінде өзіндік қолданылатын стилистикалық құралдар жиынтығын байқауға болады. Соны ескере отырып, нағыз кәсіби аудармашы өзі аударып отырған мәтіндегі ерекшеліктерді біліп қана қоймай, оның мәнін оқырманға дұрыс жеткізе білуі керек.

Мақаланың зерттеу нысаны – “Kazinform.kz” веб-порталындағы жаңалықтар бөлігінің аудармадағы берілу тетіктерін қарастыру.

“Kazinform.kz” веб-порталында саяси сілкіністер, елдегі ғана емес, әлемдегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, қоғамдық резонанстық оқиғалар, табиғи апаттар және т.б. туралы көптеген жаңалықтарды оқуға болады. Осыны ескере отырып, жаңалық порталы аудармашыларының басты мақсаты аударма тіліндегі мағынасы жағынан теңсапалы мәтінге қол жеткізу болып табылады. Мақаланың мақсаты - жаңалықтар мәтіндерін жазу процесінде экспрессивтілік пен стилистикалық ерекшеліктердің лексикалық құралдарын қолдана отырып, оқырманға әсер ету тәсілдері мен әдістерін зерттеу. Және қазақтілді және басқа ұлттар қоғамының жаңалықтарын қабылдаудың айырмашылығын анықтау.

Осы мақсатқа сәйкес аударма кезінде мақаланың мәні мен стилі өзгеру мәселесіне қатысты келесі міндеттер қойылды:

- веб-порталдағы материалдарды оқып, мәтіндердегі экспрессивті құралдарды қарастыру;
- жаңалықтардағы реалияларды аудару мәселесіне қатысты анализ жасау;
- аудармадағы стильдік ерекшеліктер мен мәтіндегі өзгерістердің әсері туралы қорытынды жасау.

XXI ғасырда қоғам әлемде болып жатқан барлық жаһандық және маңызды жаңалықтардан хабардар болғысы келеді. Көп жағдайда, осы функцияны атқаратын журналистер өз мақалаларында объективті болу керектігіне қарамастан, оқырмандарды тарту мақсатында түрлі стилистикалық

ерекшеліктердің қаншалықты жиі қолданылуын анықтау және олардың қоғам санасына қандай әсерін тигізетіні бүгінгі таңда маңызды.

Бұқаралық ақпарат құралдары адам өмірінің әртүрлі салаларына қатты әсер ететіні әйгілі. Жеке адамға оның әлеуметтік рөлдерінің жиынтығында – азамат ретінде де, отбасы адамы, жалпы қоғамның өкілі және белгілі бір аймақтың тұрғыны ретінде жүгінеді. Бұқаралық ақпарат құралдарының мазмұны адамның қоғаммен және оның ішкі жүйелерімен байланысының барлық аспектілерін, жеке тұлға кіретін қоғамдық қатынастардың барлық салаларын қамтиды. Қазіргі уақытта БАҚ-тың ақпараттық өрісін зерттеудегі өзекті мәселе оның қоғамдағы рөлі, атап айтқанда, таратылатын ақпараттың әлеуметтік бояуы болып табылады. БАҚ ақпаратты таратуда қоғамға оң да, теріс те әсер етуі мүмкін. Негізгі ақпарат құралдарының ішінде теледидар, радио, баспасөз және интернет желісін бөліп көрсетуге болады. Интернетте жүздеген түрлі газеттер, радио және теледидар арналары орналастырылғандықтан жаһандық аудиторияға қол жеткізу оңайырақ. Бұрын ақпаратты тұтынудың басты проблемаларының бірі ақпаратқа қолжетімділіктің қиындығы болатын. [1,2 б] Әр түрлі оқиғалардың егжей-тегжейлеріне қызығушылық танытқан адамдар, алынған ақпараттың сенімділігіне қатысты проблемаларына тап болды. Сол себепті қабылданған ақпаратты сүзу туралы мәселесі туындайды. Яғни, интернет желісінде тұтынылатын ақпараттың қайсысы назарға тұрарлық екенін түсіну маңызды.

Бүгінгі таңда Қазақстанда ең танымал дерек көздерінің бірі “Kazinform” агенттігі саналады. Күн сайын агенттіктің сайтына 12 000-нан 40 000-ға дейін тұрғындар кіреді. Қазақстан және басқа мемлекеттердің жаңалықтары “Kazinform.kz” веб-сайты арқылы қазақ, орыс, өзбек, ағылшын, қытай тілдерінде таратылады. Қазақ тіліндегі жаңалықтар латын графикасы мен араб тіліне аударылады. Шетелде тұратын және кириллицаны меңгермеген қазақстандықтар тарихи отанында болып жатқан оқиғалар жайында хабардар болуға мүмкіндігі бар. “Kazinform” күн сайын on-line режимінде қазақ, орыс, ағылшын, қытай және т.б. тілдерде жедел, объективті және эксклюзивті ақпарат шығарады. Бұл аудармашы үшін негізгі міндеттердің бірі. Мақаланың толық аудармасын мазмұнды, нақты жеткізіп қана қоймай, түпнұсқадағы барлық эмоционалды элементтерді, стилистикалық бояуларды оқырманға лайықты деңгейде, қатесіз жеткізуі керек. Бұл тұрғыдан алғанда веб-порталдағы жаңалықтардың өзге тілге аударылғандағы тетіктерін қарастыру маңызды мәселе болып табылады.

Соңғы зерттеулер бойынша БАҚ тілінде кітап стилі мен сөйлеу мәнерінің бірігуін, ақпараттық мәтіндеріндегі ресми және бейресми, қоғамдық және тұрмыстық қарым-қатынас шекараларының бұлыңғырлығын байқауға болады. Ақпараттық мәтінді аударудағы негізгі міндет-оқырманға оның мазмұнын ең айқын, нақты түрде жеткізу. Ақпараттық және публицистикалық стильдегі мәтіндер баспа және электронды БАҚ-та прагматикалық мәтіндердің ең көп таралған түрлері болып табылады. БАҚ мәтіндерінің ерекшеліктеріне қатысты А. В. Федоров ақпараттық мәтіндерді аударуға өте қолайлы кеңес ретінде келесі түсініктерді жалпылады:

1. Мазмұндаманың лаконизмі, артық сөздерді тым көп қолданбауға ұмтылыс.
2. Аудармада бұрыннан қолданыстағы терминологияны пайдалану, яғни түпнұсқада көрсетілмеген артық терминдерді қолданбау.
3. Синтаксистің нақтылығы, әсіресе ұзақ күрделі сөйлемдерді кездестіргенде, олардың аудармасы түсініксіз, көмескі болып шатасуға алып келеді, сондықтан сөйлемдерді бөлу әдісін арқылы аударма жасау [2]7

Медиа мәтіндердің критерийлерінің бірі – ақпарат беру және хабарлама мен ұсыну әдістерінің үйлесуі болып табылады. Бірақ көбінесе бұл әрекеттерді бейтарап немесе объективті деп айту қиынға соғады. Себебі ақпаратты беру бағалау көрінісімен, әртүрлі тілдік құралдармен, сөйлеу бұрылыстарымен немесе мәтін авторының экспрессивтілігімен бірге жүруі мүмкін. Шын мәнінде, кәсіби аудармашы ақпаратты және оның аудармасындағы бастапқы мәтіннің экспрессивті құралдарының арақатынасына назар аударып, түпнұсқа мәтінінің мағынасын лайықты деңгейде жеткізе білуі керек.

БАҚ-тың кез-келген мәтінін барабар аудару басқа тілдің көмегімен мәтіннің нақты және таза ақпараттық мазмұнын ғана емес, сонымен қатар оның коммуникативті функционалды бағытын да дұрыс беруді білдіреді. Медиа мәтіндерінің аудармасының коммуникативті-функционалды эквиваленттілігінің маңызы оның семантикалық баламасынан кем емес. Жиынтығы оны басқа функционалды стильдердің тілінен ерекшелейтін БАҚ-тың нақты тілдік және стильдік ерекшеліктерінің ішінде пайдаланылған құралдарды стандарттаудың келесі әдістерін атауға болады:

клише өрнектердің үлкен пайызы, әртүрлі журналистік маркалар, лексикаланған метафоралар, стандартты терминдер мен атаулар және т.б. (бұл ерекшелік ең алдымен жаңалықтар материалдарына тән және олардың авторларының абсолютті объективтілік пен бейтараптық туралы әсер қалдыруға деген ұмтылысын көрсетеді).

Kazinform.kz сайтының жаңалығынан үзіндіні қарастырамыз:

Түпнұсқа: Ашылу рәсімінде әртіс Марат Максұтов Абайдың әндерін шырқап, кездесу қонақтарын өз өнерімен *риза қылды*.

Ағылшын аудармасы:

During the opening ceremony, honored singer (artist) Marat Maksutov performed by singing songs of the great poet Abai and *made the guests cry*.

Түпнұсқада оқырман қонақтардың қойылымды ұнатқанын және әншіге жай ғана алғыс білдіргенін түсінеміз. Ал аударма тілінде “риза қылды” сөз тіркесі “to make cry” идиомасымен аударылған. Түпнұсқаға қарағанда ағылшын тіліндегі сөз тіркесінің мағынасы әннің қонақтардың жанына қатты әсер еткендігін білдіреді, яғни әннің оларға тигізген әсері артады. Қазақ тілінен ағылшын тіліне аудару барысында аудармашының субъективті бағалауы байқалады.

БАҚ мәтіндері реалияға толы. Ең көп таралған түрлері этнографиялық және қоғамдық-саяси. Аударма барысында түпнұсқа мәтініндегі реалияның аударма тілінде эквиваленті болмағандықтан, оны сақтау немесе ауыстыру әрдайым мүмкін емес. Бірақ реципиентке барынша бейімделу жолында реалиядан толық бас тарту аударманың түпнұсқа мәтінімен салыстырғанда көркемдік құндылығын айтарлықтай төмендетеді. Осыған қатысты веб-порталдан алынған келесі мысалды қарастырмай:

Түпнұсқа: Данияр Ақышев жастарды Ұлттық банкке «*көкесіз*» жұмысқа орналасуға шақырды.

Ағылшын аудармасы:

Kazakh National Bank offers jobs to young talented specialists – Akishev.

Берілген мысалда аудармашы түпнұсқа тіліндегі “көкесіз” деген реалияны аудармай, түсіріп тастау әдісін қолданған. Реалия - басқа тілде сөйлейтін адамдардың іс-тәжірибесінде жоқ заттарды, ұғымдарды, жағдайларды білдіретін сөздер немесе айтылыстар болып табылады. Қазақтілді оқырмандар үшін мәдениетіне, өмір сүру салтына қатысты бұл сөз белгілі бір мағынаға ие. Түпнұсқа мәнмәтініндегі “көке” сөзімен жұмысқа орналастыратын немесе проблемалық сәттерде түрлі байланыстарының арқасында көмектесетін белгілі бір туысканды, таныс адамды айтамыз. Бұл Қазақстанда жиі кездесетін құбылыс болғандықтан, қазақ оқырманына сөйлемнің негізгі мағынасы бірден түсінікті. Ал ағылшын оқырманына бұл сөз туысқан деген мағынадан басқа ешнәрсені білдірмеуі мүмкін. Сондықтан, аудармашы реалияны түсіріп тастау әдісі арқылы түпнұсқа сөйлемінің негізгі мағынасын аударма тіліне жеткізбеді деп пайымдай аламыз.

Келесі “Kazinform.kz” веб-порталынан үзінді:

Түпнұсқа: Меморандум біз 1 жыл бойы атқарған *қыруар* жұмыстың қорытындысы.

Ағылшын аудармасы:

The signing of the memorandum was the result of months of *hard work*.

Берілген мысалда, екі сөйлемді салыстыра отырып бірден көзге түсетін жайттар бар. Түпнұсқада нақты жұмыс уақыты “1 жыл” деп көрсетілген, алайда, аударма тіліне ол жай ғана “months” деп аударылған, яғни белгісіз уақыт. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі “қыруар” сөзіне ағылшын тілінде “hard” деген баламасы қолданылған. Қазақ оқырманы үшін “қыруар” сөзі сансыз көп, мол дегенді білдірсе, ағылшын оқырманы үшін “hard” сөзі қиын, ауыр деген мағынаны білдіреді. Яғни аударма стратегиясы орынды қолданылмаған және түпнұсқадағы сөйлемнің мағынасы аударма тіліне толыққанды берілмеген. Түпнұсқадағы негізгі ойды сақтап, аударманы келесі жолмен жүзеге асыруды ұсынар едік: The signing of memorandum is the result of lots of work that we have done over the past year. Көрсетілген нұсқада аударманы барабар және түпнұсқа мәнмәтініне сәйкес деп санай аламыз.

Бір жаңалықты әр түрлі тілдер мен мәдениеттердің оқырмандарына жеткізудің әсерін және ақпаратты дұрыс жеткізу мақсатында жасалған, бірақ мағынасы жағынан қате тұжырымдама түрлі түсінбеушілікке әкеледі. Әрине, барлық жағдайда қолайлы дайын рецепттер мен әмбебап техникалар жоқ. [3] Егер аудармашы түрлі мәселелерге, қиындықтарға алдын-ала дайын болса, аударылған мәтіннің мазмұнын, коммуникативті қызметі мен стилистикалық әсерін, метафора мен аллюзияны, иронияны және т.б. ерекшеліктерді білсе, ондай жағдайда аударма сәтті орындалып, тиісінше барабар

болады. Аудармашының қажетті кәсіби шеберлік дәрежесі мен тиісті жұмыс тілдері болуы да маңызды.

БАҚ тілінің көмегімен біздің еліміздің ғана емес, сондай-ақ әлемде болып жатқан оқиғаларды дұрыс жариялау қазақ тілді оқырманға, шетелдік оқырманға және олардың ақпаратты қабылдауына тікелей әсер етеді. Медиа мәтінінің өзінің белгілі бір ерекше стилі негізінен жаңалықтар материалдарына тән және авторлардың толық объективтілік әсерін жасауға деген ұмтылысы арқылы байқалады. Және оқырманды тарту, берілетін ақпаратқа деген көзқарасты білдіру, бағалау екпіні және т. б. экспрессивтілік тән. Аудармашының медиа мәтінді аударудағы жұмысын қорытындылай келе, біз мәтіннің мәнін анықтап маңызды және басты талап екенін түсінеміз. Бастапқы мәтінді, оның әр элементінің мағынасын, жеке сөздер деңгейінен сөйлемдер мен фразалық бірліктері арқылы бүкіл мәтін деңгейіне дейін мәнмәтінді ұғынған аудармашы жұмысын тиісті, сәтті жүзеге асыра алады.

Әдебиеттер:

1. Сюдюков Н.К. Интернет-СМИ и особенности их функционирования. <https://cyberleninka.ru/article/n/internet-smi-i-osobennosti-ih-funktsionirovaniya/viewer>
2. Федоров А. В. «Основы общей теории перевода», М. 1968.
3. Специфика языка СМИ и перевода информационного материала. [Электрондық ресурс]. <https://study-english.info/media-language-translation.php>

OMIRKHAN Nabat

5B011900 - Foreign language: two foreign languages
Scientific supervisor: master, senior lecturer S.K. Rakhimzhanova
Kazakh National Women's Teacher Training University

MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

Түйіндеме. Бұл мақалада студенттердің коммуникативті құзыреттілігін анағұрлым тиімді жақсартуға, олардың танымдық дербестігін дамытуға, сондай-ақ қашықтықтан оқытуды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін ақпараттық технологиялардың шет тілдерін оқытудың қазіргі заманғы тәжірибесінде қалай кең қолданылып жатқандығы қарастырылады. Осы технологияларды қолдану, негізінен, сөйлеу тілі, әлеуметтік-мәдени және компенсаторлық компоненттер сияқты шет тілінің коммуникативті құзыреттілік компоненттерін қалыптастыруға ықпал ете отырып, сөйлеу практикасының жетіспеушілігі мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Қазақстандық білім беруді жаңғырту жағдайында қашықтықтан білім беру соңғы кезде мұғалімнің жедел өзара әрекеттесуінің құралы ретінде ерекше дамып келеді. Қашықтықтан оқыту студенттерге басты мақсаттардың біріне қол жеткізуге көмектеседі - «оқуға үйрену» сияқты басты құзыреттілікті игеру, олардың мәдени және тұлғалық дамуына үлес қоса отырып, сонымен қатар студенттерді әр баланы мүмкіндіктерінен айырмай, зерттеуші позициясына қояды, шығармашылық ойлауды дамыту – бұл «ақпараттық серпіліс» дәуіріндегі білім берудің осы түрінің сөзсіз артықшылығы болып табылады.

Аннотация. В данной статье рассматривается как в современной практике обучения иностранным языкам широко используются информационные технологии, позволяющие более эффективно совершенствовать коммуникативную компетенцию обучаемых, развивать их познавательную самостоятельность, а также осуществлять дистанционное обучение. Применение этих технологий позволяет решить проблему нехватки речевой практики, способствуя формированию, главным образом, таких компонентов иноязычной коммуникативной компетенции, как её речевая, социокультурная и компенсаторная составляющая.

В условиях модернизации казахстанского образования в последнее время особенно бурно развивается дистанционное образование как средство оперативного взаимодействия между учащимися и преподавателями. Дистанционное обучение помогает учащимся достигать одну из главных целей – овладение такой ключевой компетенцией как «умение учиться», одновременно способствуя их культурному и личностному развитию, а также ставит учащихся в позицию исследователя, не лишая возможности каждого ребенка развивать творческое мышление, что является неоспоримым преимуществом данного вида обучения в эпоху «информационного бума».

In modern practice of teaching foreign languages information technologies are widely used, which make it possible to more effectively organize the educational process, improve the foreign language communicative competence of students, develop their cognitive independence, and also carry out distance learning. The use of these technologies allows to solve the problem of lack of speech practice, contributing to the formation of such components of foreign language communicative competence as its speech, socio-cultural and compensatory components.

The 21st century can be called the era of total informatization. Sometimes information streams, like a tsunami, covers a person with his head, not everyone is able to cope with the abundance of information and take advantage of their findings, achieving something in their life. In this regard, the main goal in modern foreign language education, as well as in education in general, is not only the general cultural, personal, but also the cognitive development of students, providing such a key competence as “the ability to learn.” It was not for nothing that ancient teachers said that “in the learning process, the student should always be placed in the position of a researcher who, as it were, discovers scientific truths ... even if he does not memorize science, but invents it himself” [1, 45]. “The teacher must teach a child to ensure that it is unthinkable for him otherwise than by his own effort to learn something; so that he independently thinks, searches, manifests himself, develops his dormant powers ...” [2, 12].

This is really so, because only after personally processing a huge amount of information, analyzing causal relationships and systematizing facts, on the basis of analytical and synthetic activity and creative thinking, students will be able to firmly remember certain knowledge, and, if necessary, use it in a new, unfamiliar, non-standard educational and practical situation, and in the future and in solving life problems.

The requirements of modern reality imply the fact that education must be made as open and accessible as possible through a unified information and educational system. That is why, in the context of the modernization of Kazakhstani education, distance education has recently been developing especially rapidly as a means of operational interaction between the teacher and a student outside the classroom. In this case, the student independently investigates any problem, and the teacher only advises, corrects, guides or controls it.

The following positive features of distance learning can be highlighted:

- Flexibility: students work at a convenient time, in a convenient place and at a convenient pace.
- a new role of the teacher: he is entrusted with such a function as the coordination of the cognitive process.
- new role of the learner: students are required to be more independent, responsible and organized. It can be very difficult to force yourself to organize regular self-study: prepare a study place, set a study task, complete the planned, independently deal with emerging difficulties.

Thus, distance learning helps students achieve one of the main educational goals - mastering such a key competence as “the ability to learn”, at the same time contributing to their general cultural and personal development, and also puts students in the position of a researcher, not depriving each child of the opportunity to develop creative thinking, which is an indisputable advantage of this type of education in the era of the “information boom”.

Within the framework of foreign language education, there is a whole range of software and methodological teaching aids based on modern Internet technologies and educational methods based on computer training programs and testing systems. When teaching English, I use the following distance learning techniques:

- In the event that the student was absent from the lesson or needs to re-clarify the material, he can get all the necessary information in the form of lectures, pre-presentations included, video materials and via the internet or USB cable. In this case, the child can not only additionally study the subject, but also deepen his knowledge.

Thus, information competence is formed.

- Sometimes individual and group work in the classroom smoothly flows into homework, tests, independent work, which are performed on the Internet. In this case, any work can be performed not with a computer, but converted as a result into a digital version and sent by e-mail. Such activities are accompanied by explanations and constant communication with teachers through forums, chats, etc.

Through such activities, communicative competence can be formed.

- The creation of “the Fascinating English” group on “the VKontakte” website helps very well in my work, in which my students can find any normative information of interest at any time. (assessment criteria, memos, links to additional sources information, training materials, etc.)
- I recently became interested in this method of remote work as a web quest.

A web quest is a special type of designing student research based on Internet resources, or rather, it is a problematic task with elements of a role-playing game, for the implementation of which are used information resources of the Internet [3,32].

“Quest” means a continuous targeted search, which may be associated with adventure or a game; also serves to denote one of the varieties of computer games. A web quest is a problematic task with elements of a role-playing game, for the implementation of which information resources of the Internet are used.

This method of teaching and monitoring knowledge, skills and abilities, which meets modern requirements and features of the educational environment, was developed in 1995 by San Diego State University professors Bernie Dodge and Tom March. The new method quickly gained popularity among both American and European teachers.

The design of a web quest assumes rational planning of students’ time, focused not on finding information, but on using it.

The web quest allows you to:

- In each specific situation, master the corresponding specific didactic goals and objectives;
- To form in the student at each stage of his movement (from ignorance to knowledge) the necessary volume and level of competence for solving a certain class of cognitive tasks and corresponding progress from lower to higher levels of mental activity;

- To develop in students a psychological attitude towards independent systematic replenishment of their knowledge and skills to navigate in the flow of scientific and public information while solving new cognitive tasks.

- There are the following reasons for using web quests at school:

1. This technology is an easy way to include the Internet in the educational process. At the same time, no special technical knowledge is required for both the student and the teacher.

2. The web quest can be done individually, but it is best done in a group. At the same time, two main goals of training are achieved - communication and exchange of information. In group work, stronger learners can help others so that everyone can use their abilities.

Web quests develop critical thinking. Students not only collect information, but also transform it in order to complete the task, solve the problem. Their motivation increases, they perceive the task as something “real” and “useful”, which leads to an increase in the productivity of the activity.

The essence of the web quest is as follows: as a result of a specially organized web page and a given the route, the teacher creates conditions for the effective use of the information found in the network by the students. At the same time, the web quest is perceived by students as a kind of educational adventure. Thus, the development of linguistic and informational competence of students can and should be carried out with the help of Internet technologies and, in particular, technologies of web quests, which provide in the learning process:

- virtual environment of the target language;
- the authenticity of the materials used, presented on the network;
- motivation of students for independent cognitive activity;
- development of the information culture of students as a necessary component of the general cultural competence of a modern personality.

Web quest development technology is a long and difficult process. First, while working on the study of a topic, the teacher uses the extensive information of Internet resources on a specific topic. Secondly, while working on the web quest, the student can choose the pace of the assignment that is most convenient for him, regardless of whether the student is working on the web quest individually or in a team. Thirdly, the web quest provides an opportunity to search for additional information on a topic, however, within a certain framework set by the teacher. Pre-selection of sites by the teacher eliminates the likelihood of students using sites with unconfirmed, false or biased information. The information presented in the multimedia form has different properties than the information given in the textbooks. It is not focused on the assimilation of knowledge and understanding, but is aimed only at the formation of an image that has no structure.

The main components any web quest are the following:

- A problem that makes you want to solve it.
- Search for information on a problem is carried out on the Internet using links previously selected by the teacher by groups of students, each of whom has a clearly defined role and contributes to the solution of a common problem in accordance with its role.

- The solution to the problem is achieved through negotiation and agreement of all participants in the research process.

The structure of any web quest is formed by the following components: introduction, task, work procedure, assessment, conclusion, sources (used materials).

Web quests also contribute to the development of students' skills necessary for a person of the XXI century: the ability to navigate in a huge flow of information, the ability to analyze, independently and creatively think, objectively assess their achievements, the ability to work in a team, to keep up with the times. The technology of web quests is focused on the effective formation of an integral system of universal knowledge, skills and abilities, as well as the experience of independent activity and personal responsibility of students, i.e. key abilities that determine the quality of modern education. It is aimed at maximum practical activity and is an actual mechanism for involving students in processes that contribute to the development of their information and communication skills. The web quest technology is universal in nature and can be used to develop competence in the field of independent cognitive activity based on the assimilation of methods of acquiring knowledge and skills from various sources, this technology allows both to replenish the knowledge of students and to systematize the existing ones. Technology can stimulate the cognitive activity of students, since it is a new, diverse form of work, allows not only the student to express

himself, but also the teacher, as a creative person, and, therefore, is necessary in the modern educational process.

Web quests are highly effective when studying topics that require students to be creative and various possible solutions to the same problem.

Thus, the web quest allows you to create:

- positive emotional attitude to the process of cognition, to increase the motivation of learning, the quality of assimilation of knowledge in the subject under study;
- develop the creative potential of schoolchildren;
- to form universal educational activities;
- organize educational and research activities in an unconventional form;
- allows each participant, although in the teamwork, choose a comfortable individual pace and style;
- develops information and communication competence;
- connects the solution of the research problem with life, surrounding social and physical reality.

Thus, the web quest method teaches the “ability to learn” as well as possible and process large amounts of information, which is so necessary in today’s life.

Therefore, today I set myself an important goal: to master the technology of organizing and conducting web quest as one of the effective methods of distance learning in foreign language education.

In general, I find the topic of using information technology in English lessons requiring further study and practical implementation.

Literature:

1. Jonassen, D.H. Constructing learning environments on the web: Engaging students in meaningful learning. Educational Technology Conference and Exhibition: Thinking Schools, Learning Nation, 1999.
2. Patsy Lightbown and Nina Spada. How languages are learned. Oxford: Oxford University Press, 2006.
3. Brown D. Teaching by principles: An attractive approach to language pedagogy. New York: Longman, 2001.

ОЗАТБЕКОВА Гүлсая
«5B012000-Кәсіптік оқыту»

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.магистрі Ұ.Н. Бегешова
ҚазҰлтҚызПУ

АҚПАРАТТЫ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, ҚАЗАҚ ТІЛІН ТЕХНОЛОГИЯ САЛАСЫ БОЙЫНША ЖАҢҒЫРТУ

Аннотация. Отношения в современном мире расширения глобального образовательного пространства стали беспрецедентной проблемой, и поставлена задача качественного образования на государственном уровне. Одним из эффективных способов решения этих проблем является развитие нашего национального языка. Казахский язык был наследием на протяжении веков, пережил много трудностей, пережил холод и холод и достиг 21-го века. Как будто граждане 21-го века любят свой родной язык. В стране по-прежнему очень мало казахов. Но ты не хочешь называть своего кровного брата своим братом, маленьким казахом. Тем не менее, слух и слух не является нашим родным языком. Современная молодежь является членом общества, которое способствует развитию казахского языка в 21 веке. Мы, молодое поколение, должны воспитывать себя и уважать язык как патриота нашей страны. Некоторым казахским молодым людям стыдно говорить на своем родном языке. Особенно в городе. Почему? Если ты живешь в Казахстане и ты казах, зачем тебе русский? Казахстан входит в число многонациональных государств. Представители других национальностей стремятся выучить национальный язык Казахстана. Потому что в будущем статус казахского языка в госструктурах будет высоким. Все официальные записи будут храниться на казахском языке. Поэтому их интерес к казахскому языку превалирует.

Целью статьи является возрождение структуры содержания казахского языка, которая пробуждает наш дух в условиях глобализации, обогащая наш казахский язык и важность информационных и коммуникационных технологий. Казахский язык является основой дворянства, источником национальной чести и духа. Поколение, которое не говорит на своем языке, найдет счастье на расстоянии, но в конце концов они покажутся в своих недостатках. В конце концов, они не могут быть изучены.

Давайте не будем забывать, что язык - это судьба страны. Каждый должен знать свой родной и государственный язык. Я горжусь своим родным языком и уважаю государственный язык!

Abstract. Relations in the modern world of expanding the global educational space have become an unprecedented problem, and the task of quality education at the state level has been set. One of the effective ways to solve these problems is to develop our national language. The Kazakh language has been a heritage for centuries, has experienced many difficulties, survived cold and cold, and reached the 21st century. As if 21st century citizens love their mother tongue. There are still very few Kazakhs in the country. But you do not want to call your blood brother your brother, a little Kazakh. However, hearing and hearing are not our first language. Modern youth is a member of a society that contributes to the development of the Kazakh language in the 21st century. We, the young generation, must educate ourselves and respect the language as a patriot of our country. Some Kazakh young people are ashamed to speak their native language. Especially in the city. Why? If you live in Kazakhstan and you are Kazakh, why do you need Russian? Kazakhstan is among the multinational states. Representatives of other nationalities seek to learn the national language of Kazakhstan. Because in the future, the status of the Kazakh language in government will be high. All official entries will be kept in Kazakh. Therefore, their interest in the Kazakh language prevails.

The aim of the article is to revive the structure of the content of the Kazakh language, which awakens our spirit in the context of globalization, enriching our Kazakh language and the importance of information and communication technologies. The Kazakh language is the basis of the nobility, the source of national honor and spirit. A generation that does not speak their language will find happiness at a distance, but in the end they repent of their shortcomings. After all, they cannot be studied.

Let's not forget that language is the fate of the country. Everyone should know their native and state language. I am proud of my native language and respect the official language!

Әлемдік білім беру кеңестігінің кеңеюінің қазіргі жағдайындағы қарым – қатынас, бұрындары ешқашан болмаған өзекті мәселеге айналып елімізде сапалы білім беру міндеті мемлекеттік деңгейге қойылып отыр. Бұл міндеттердің шешімін табудың тиімді жолдарының бірі, ұлттық тілімізді дамыту болып табылады. Қазақ тілі сан ғасырдан бері мұра болып, талай-талай қиындықтарға шыдап, ащысы мен суығын да көріп ХХІ ғасырға да жетті. ХХІ ғасырдың азаматтары өз ана тілін қаншалықты сүйеді

деген ой туады. Әлі де елімізде шала қазақтар көп – ақ. Бірақта өз қандас бауырынды шала қазақ дегің келмейді. Дегенмен естіп, тындап жүргеніміз таза өзіміздің ана тіліміз емес. Қазіргі жастар ХХІ ғасырдың қазақ тілінің дамуына үлес қосып отырған қоғам мүшелері. Біз жас ұрпақ өзімізді – өзіміз тәрбиелеп, еліміздің патриоты ретінде тілімізді құрметтеп, қастерлеуіміз шарт.

Кейбір қазақ жастары өзінің ана тілінде сөйлеуге ұялады. Әсіресе ол қалада басым. Неліктен? Өзі Қазақстанда тұрса, ұлты қазақ болса, қазақ тілін орысшалаңдырудың не керегі бар? Қазақстан көп ұлтты мемлекеттердің қатарына кіреді. Сол басқа ұлттың өкілдері, Қазақстанның ұлттық тілін үйренуге ынтық. Өйткені келешекте мемлекеттік басқару органдарында қазақ тілінің мәртебесі биік болмақ. Ресми іс - қағаздардың бәрі қазақ тілінде жүргізілмек. Сондықтан олардың қазақ тіліне деген қызығушылығы басым.

Мақаланың мақсаты жаһандану жағдайында рухымызды оятатын - қазақ тілімізді кеңінен байытып, ақпаратты-коммуникациялық технологияның маңызын ескере отырып, қазақ тілі мазмұнының құрылымын жаңғырту.

Қазіргі ХХІ - ғасырдың азаматтары теледидардың серігі десекте болады. Теледидардың өзінде спутнигін қоспағанда жиырмаға жуық канал бар. Сол каналдың ішінде ұлттық деген: Қазақстан, Хабар телеарналарында қазақ тілімен қоса орыс тіліндегі хабарлар бірге жүреді.

Қазақстандықтар кино шығарады дегенді естіп шексіз қуанып қалдық. Оны ұлттық арналардың бірінен көрсетеді дегенді естіп төбеміз көкке бір елі жетпей қалды. Бірақта көріп қалғанымызда өзіміздің қарақөз қазақтарымыз орыс тілінде сайрап, арасынан қазақтың қара сөзін таба алмай дал болдық. Ал егер сол актерлардың бойында қазақи намыс болса, бас рөлді ұсынам десекте бас тартар еді [1].

Ұлы Абай атамyzды толғандырған мәселе әлі де талай ұрпақты толғандырып, «у ішкізер» сыңайы бар сияқты. Ұлттық кодты қалыптастырып рухымызды оятатын құрал – бұл біздің қазақ тілі. Біздің халқымызда бірыңғай тілдік тұтастық, бірыңғай тілдік орта қалыптастыру дегеннің өзі қиын болып тұр ма, әлде қиялға айналып бара ма?

Бідің айтарымыз «Ағайындылар», «Астана махаббатым менің», «Жаным» сонымен қатар отандық кино саласында түсіріліп жатқан, әсіресе комедия жанрындағы «Келинка тоже человек», «Бизнес по-казахски в африке» іспетті кино туындылары. Қазақтың ХХІ-ғасырда көпшілік көзіне ұсынылып отырған осындай туындыларын, мен өзім түсіне алмағаным және қазақ бола тұрып, қазақтың ұлттық телеарнасында көрсетілгеніне қатты намыстандым. Тұп-тура еліміздің ішіндегі орыстарға арнап шығарылған секілді. Біз өз ана тілімізді өз жанымыздай қатты сүйеміз. Алайда орыс тіліне шорқақтауымыз. Сондықтан да біз бұл телехикаялар бізге түсініксіз. Бойымызға жақсы қасиеттерін сіңіре алмадық деп ойлаймыз. Сонда ойлап қарасақ қазақты қазақ түсінбегеніме, қалай? Қазақ тілінде бәрін сөйлетеміз, бәрі де сөйлейтін болады деген бос уәдеден гөрі көптеген әрекеттер жасау керек. Ел арасында айтады:

Әрекетсіз ақылың лайланған сумен тең!

Не іше де алмайсың

Не түсе де алмайсың.

Осы аталы сөз жадымызда жүрсін ағайын!

Әрекет демекші біріншіден, арналарымыз тек қана өзіміздің ана тілінде хабарлар жүргізсе. Тәрбие - тал бесіктен дейді ғой. Әрбір баланы сәби кезден, өзінің қанына жұққан ана тілінде анасы сөйлете білуі керек.

Әрбір азамат Қазақстан мемлекетінде тұрғандықтан қазақ тілінде сөйлеп, сыйлап қастерлеуге міндетті. Алайда қарап отырсаң, ХХІ ғасырдың ыңғайына қарай, жарнама дегендер толып кеткен. Кейде біразына түсініп, біразына түсінбей де қаласың. Тіптен кей бірлері қатем жазылған. Бұл да бір қазақ тіліне деген сын [2].

Әр қазақ жастарының бойында қазақи намысшылдық болса, қазақ тіліне деген көзқарасы мүлдем өзгерер еді. Қазір халықтың мақтанышына айналған, тек шындыққа тіке қарап, тура айтатын ағаларымды ерекше дара көріп, үлгі тұтамыз. Сол ағаларымыздың бірі Мұхтар Шаханов және бірі Бекболат Тілеуханов. Осы ел билігіне араласып жүрген ағаларымыз, тіліміздің жанашыры десек те болады. Осындай тіліне деген жанашырлық пен сүйіспеншілігі мол аға-әпкелерімізде лайым көп болсын. Қазағымыздың ұлттық тіліне қауіп төніп тұрғанын білмей ме екен? Жаяудың шаңы шықпас дегендей лауазымы жоғары ағаларымыз бірлікке келіп, ана тілімізді биікке көтерсе, нұр үстіне нұр болар еді. Қазіргі ХХІ - ғасырдың тұрғындары бір –бірімен орыс тілінде сөйлеуді заңға жазылғандай

жалғастырып барады. Ол аз болса, ауыл – аудандарда тұратын ұл-қыздардың өзі орысша сөйлеуге оң иықтарын беріп тұр. Неліктен? Орыс тілінде сөйлеу ауылдық жерлерде мода ма? Осындай қазақтың намысына тиетін мәселелерді көріп, біліп жүргенде, кейде шыдай да алмайсың. Қазіргі таңның ұл қыздарының орысшалануының басты қателігі, ата-аналардың балаларын орыс мектебіне беруі. Бұл да бір шешімі қиын мәселе. Мысалы, Оңтүстік Қазақстанда нағыз қазақи ғұрпы сақталған, қазақилықтың иісі аңқыған өлке десек те, орыс тілінде сөйлесіп араласып құраласып жүрген бауырларымыз қаншама? Негізінен Қытайдан, Монғолиядан тарихи отанына көшіп келіп жатқан қандас бауырларымыз өз тілін мүлде ұмытпаған. Өз тілімен қоса, өзінің салт дәстүрін, мәдени мұрасын әлі күнге дейін ұмытпай ары қарай дамытып келеді. Оралман бауырларымыздың қазақи намысшыл, өз тіліне, дініне адал екенін осыдан-ақ байқауға болады. Атап айтар болсақ қазақтың ұлттық «Қара жорға» биінің Қазақстанда бір ұшқыны да қалмаған болатын. Мінекей, ел болып есімізді жиғаннан кейін, оралман бауырларымыз қоныс теуіп өз отанына ағылып келіп жетті. Сол Қытайдағы қазақтар, нағыз ұлттық биі қара жорғаны алып келді.

Адамды адам еткен еңбек дейді қазақта. Еңбексіз ештеңе де құрдан құр келмейді жас достар. Еліміздің мемлекеттік тілі – қазақ тілінің мәртебесі биік болсын десек еңбектеніп, талпынып, қажымай күресе білуіміз шарт [3].

Мемлекеттік тіл қазақ тілімен қоса, орыс ағылшын тілдері бірге жүреді. Бұның жақсы да, жаманда жақтары бар. Жақсы жақтары ағылшын тілін біліп жатсақ, өзге шет елдермен қарым – қатынас жасай аламыз. Сонымен қатар осы тұста айтар болсақ «Латын» әліпбиіне көшіп жатқанымыз. Бұл жағдай біздің елімізге жақсы жағынан өзгеріс енгізеді деп білеміз. Себебі бұл қаріп арқылы шет елдер біздің еліміздің мәдени бай мұрасы мен салт санасын танып білу оңайырақ деп айта аламыз. Ал жаман жағы қазіргі жастарымыз өз тіліне емес, осы екі тілге көп бетбұрыс жасап кете ме деген қауіпті ой. Бірақ та: «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте және өз тіліңді еш уақытта ұмытпа» - деген қазақтың Қадырының (Қ. МЫРЗА-ӘЛІ) сөзі аталы сөзге айналғаны әрбір жастардың ойында жүрсе, қазақтың әрбір ұлы, әрбір қызының бойында ана тіліне деген үлкен құрмет жатары анық. Соның ішінде мен де, сендер де барсыңдар жас достар! Тіліміздің жан ашыры жастар. Ақыры еліміздің ертеңі болашағы біз емес пе? Елінің ертеңін ойлап, еңіреген азамат әрқашан да еселі ер болмақ. Біздің бірден - бір мақсатымыз ана тілімізді ешкімге де таптатпау.

Осы орайда тіл туралы шығарған өлең шумақтарымен, өз тіліме өзге тілдер жетпейді дегіміз келеді:

Өз тіліме өзге тілдер жетпейді
Тілім барда ұялмаймын ешкімнен.
Және де ол ерекше ғой көркімен,
Өз тілімді құрметтеймін барынша
Өз тіліме өзге тілдер жетпеген.
Тілім менің көк аспаннан естілшен,
Ата-бабам қазақ тілін
Қастерлеп бізге жеткізген
Шала қазақ қорлап жүр-ау өз тілін.
Орысша сайрап өткізіп жүр өз күнін.
Таңқаламын...!
Тілің барда өзге тілді қылмақ не?
Тілін ұмытқан жетесіздер көп бүгін.
Ей қазағым тіліңді сен ұмытпа,
Ана-тілім бір бөгетте тұрып па?
Тұрса егер сол бөгетті ашайық,
Ана-тілім құрметтерге лайық.
Кей адамдар түсінбей жүр қорболып,
Қазақ жерін басып жүріп, тілін білмей сор болып.
Қазақстан тілі мәңгі жасасын.
Қазақстан ұрпақтары тілін мәңгі сақтасын.
Қазақстан мемлекеттік тілін біл.
Ана тілінде мәңгі сайрап ойнап күл,
Әрбір қазақ, қазақ тілін ұмытпаса мәңгіге.

Ана тіліміз естілер мәңгі жүректе!

Егер тіліміз бен дінімізді ерекше құрметтеп, барлық қазақ халқын сол міндеттерге жұдырықтай жұмылдырсак, Қазақстан мемлекетінің діні мен тілі де әлем рөлінде асқақтамақ. ХХІ ғасырдың көшбасшысы боламыз десек тілімізді шексіз сүйіп, дінімізді ұмытпайық. Алға ілгерілеуіне баршамыз үлес қосайық.

Қазақстанның мемлекеттік тілі – қазақ тілімен қоса мәдениеті де жоғары дамуда. Қазақстан мемлекетінің мәдениетін дамыту үшін, біріншіден шет елдердің әндерін ұрлап, қазақ тіліне аударып ән салуды мүлдем жою керек ХХІ ғасыр электрониканың дамыған заманы емес пе? Қазақтың халық әндерін эстрадалық және компьютердің көмегімен рэп жанрларында шығарылып жатқан жастарымыз қаншама? Өзіміздің қанымызға сіңген халық әндерімізді бұлайша қорлаудың қажеті жоқ. Қазақстан әншілері қазақ әнін тек қана өзінің ана тілінде орындауы тиіс. Өзге елдерге абыройлы, сыйлы боламыз десек, қазақтың мәдениеті мен тілін, діліне үлкен құрметпен қарасақ. Сонымен қатар кеудемізді қуаныш кернеп, мақтанышпен айта алатын қазақтың бір туар азаматы Димаш Құдайбергенов әлем мәдениетінде, эстрада өнерінде қазақ тілін паш етіп танытуда. Оның АҚШ, Қытай, Ресей елдерінде орындаған «Дайдидау», «Қазақ елі», «Самал Тау», «Ұмытылмас күн» іспетті қазақ тіліндегі әндері шетел төрінде аспанға әуелеп, әлем елдерінің жастары біздің ана тілімізде қосыла ән шырқай кетті. Мұндай керемет дүниеге қалайша мақтанбауға болады? Димаш ағамыз секілді елемізді, тілімізді, мәдениетімізді күллі жұртқа танытатын дарынды азаматтар көп болсын. Абай атамыз «Атаңның баласы болма, адамның баласы бол деген». Міне Димаш ағамыз бүкіл қазақ халқының, тілінің рухын биіктетіп әлемге қазақ елін, қазақ тілін, мәдениетін танытып жүр.

Үкімет органдары ресми – іс-қағаздары келешекте тек қана қазақ тілінде жүргізеді деп сенеміз. Өйткені мүйізі қарағайдай ағаларымыздың ойы да мемлекеттік тіл қазақ тілімізді халықаралық тілге айналуына көптеген істер жүргізуде. Оның бәрін мына өзіміздің телеарналардан көріп, біліп жадымызға түйіп жүрміз. Дамушы ел болғандықтан осындай істердің барлығын қарастырып, іске асыра білсек, Қазақстан мемлекеті міндетті түрде дамыған елдердің ішінен ойып тұрып, орын аламыз деп сенімдеміз.

Еліміздің мемлекеттік тілі – қазақ тілінің мерейін өсіретін де, өшіретін де ол бұқара халық. Халқымыз егемендігін алғалы бері, есін жиып өз ана тілінде еркін сөйлей бастады. Бұл біріншіден еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың елеулі еңбегінің арқасы. Желтоқсанда қазақ елі үшін құрбан болған аға-әпкелеріміздің арқасы. Біз де сол желтоқсанның құрбаны болған аға-әпкелеріміз сияқты елімізді шексіз сүйетін болсақ, халқымыз тыныш, еліміздің келешегі жарқын болмақ. Халық болып жұмылып, туымызды биік ұстасақ ана тіліміз еш уақытта өшпек емес!

Қазақстанда қандай да жарнама, дүкен маңдайшасына жазылған сөздер болсын тап-таза қазақ тілінде және де бір-бірімен мағынасы да сәйкес болуы керек. Олардың барлығын дәл осы уақыттан бастап қолға алуымыз шарт. Мысалы, ұлттық арнамыздан көрсетілген «Сөз мерген» сияқты хабары ана тілімізге деген бір құрмет ретінде көрсетіліп жатыр. Мінекей осындай ойындар ұлттық арнамыздан көптеп көрсетілсе жөн болар еді.

Әдептілік – үлкенді сыйлау, кішіге қамқорлық жасау, кез-келген жас ұрпақтың бойында қалыптасқан ерекше қасиет. Қазақ тілінде де көптеген дөрекі сөздер бар. Дөрекі сөздерді ашумен айта салғаннан гөрі, бойындағы әдепті қасиеттерге жеңе білдіру қажет.

Сөйлегенсоң өзіңе сөзің қожа – деген аталы сөздің түп-төркіні осында ма дейміз. Ана тілімізді дөрекі сөздермен қорлағанша, ойланып әдептілікпен сөйлейік аға, іні, бауырлар. Тіл түйгенді тіс шеше алмайды емес пе? Тілімізді нақышына келтіріп сөйлеп, кіші іні сіңілілерімізге әдепсіз емес, әдепті сөйлеу жақтарын үйретсек. Қазақ тіліміз әлемдегі ең таза, ең бай тілдердің қатарына кіреді. Бұл барлық қазақ жұртының қолында. Қазақ халқының көне де тәрбиелі, мағыналы сөздері қазіргі ХХІ ғасырда қолданылмайды десек те болады. Дөрекі әдепсіз, әсіресе шет елдік мағынасы жоқ сөздерден гөрі өзіміздің көне аталы сөздерді жиі қолданып, қазақтың нағыз қазақ екенін көрсетсек.

Қолданыстағы тіл әліпбидің 42 әріптен тұрады. Ал латын графикасына негізделген әліпбиде 32 әріп бар. Төл дыбыстарымыз (ә, і, н, ғ, ү, ұ, қ, ө, һ) әрптерін сол күйінде берсе болмайма? Өйткені оқу, айтылу, жазылу ережелері сәлде болса сақталады ғой деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев «Әліпбиді латын қарпіне көшіру туралы тарихи шешімнің қабылданғанына екі жылға жуықтады. Бірақ қарпімізде әлі де олқылықтар бар. Тіл мамандары жаңа әліпбиді жетілдіруі керек. Мәдениет және спорт министрі А.Райымқұловаға тиісті

тапсырма бердім. Алдымызда ауқымды жұмыс тұр» - деген болатын өз сөзінде. Жана графиканың межелі уақытта елімізде толықтай енуі жаһандану кезеңінде ауадай қажет екенін толық түсініп қолдаймыз.

Қазақ тілін нығайту үшін қазақ елінің жас ұрпағы өз отбасында, бала бақшада мектеп алды даярлық топтарында, бастауыш сыныптарда тек қана өз ана тілінде оқып білім алып, тәрбиеленуі керек. Сондай-ақ жалпы орта мектептерінде физика, химия, биология, информатика іспетті пәндерді ағылшын тілінде оқыту тиімді бола ма екен? Алайда, өз ана тілімізде терең оқыту абзал ма деп тұжырымдаймыз. Бұл жас ұрпаққа күрделі лингво - психологиялық ауытқушылық туындатады деп есептейміз.

Қорытындылай келе қазақ тілін қарабайыр санайтын надандық бұлтын сейілту үшін мынаны еске ала кетсек артық болмас деп ойлаймыз. Белсенді ақпаратпен алмасу бүкіл ақпараттандыру процесінің мәніне айналады, жаһандық сипат алады және әлемдік қоғамдастықта мемлекеттің даму деңгейінің анықтаушы белгісі болады [4]. Демек, жас ұрпақ қазіргі заманғы тарихи жағдайға сәйкес келеді. Оны қаншалықты жаңа коммуникациялық және медиа-технологияларды игеретін болады, болашақ біздің елімізге ғана емес, жалпы өркениетке де байланысты.

Әдебиеттер:

1. «Ана тілі газеті»
2. Алашабаева Ұ.Н. Педагогтардың еңбек мотивациясын арттыру жолдары. «Жоғарғы білім беру сапасы мәдениетінің тиімді тәжірибесін дамыту» Абылай хан атындағы ҚХЖӘТУ, 159-162 бет. Алматы, 2019ж
3. «Егемен Қазақстан» гезеті, желтоқсан 2012 жыл
4. Алашабаева Ұ.Н. Қазіргі жастардың құндылығын қалыптастыруға ақпараттық технологиялардың әсері. «Елбасының тарихи мәселелері» Халықаралық ғылыми -тәжірибелік конференция 60-64 бет, Тараз, 2019ж.

РАХИМОВА Инкар

6M020700 Переводческое дело

Научный руководитель: д.ф.н., проф. Амалбекова М. Б.
ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

АУДИОВИЗУАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД КАК ОТДЕЛЬНЫЙ ВИД КИНОПЕРЕВОДА

***Түйіндеме.** бұл мақала дыбыстық-бейнелік аудару мәселесіне арналған; кино аудармасының түрлері мен классификациялары қарастырылған.*

***Abstract.** this article is devoted to the current problem of audiovisual translation; the existing classifications of types of film translation are considered.*

Аудиовизуальный перевод- термин, используемый для обозначения перевода вербальных компонентов с одного языка на другой, содержащихся в аудиовизуальных произведениях. Художественные фильмы, телевизионные программы, театральные постановки, мюзиклы, опера, веб-сайты, реклама и видеоигры — это лишь некоторые примеры огромного спектра аудиовизуальных материалов, доступных и требующих перевода. Как следует из самого термина, аудиовизуальные материалы создаются для того, чтобы быть одновременно слышимыми (аудио) и видимыми (визуальными). Основными видами данного вида перевода являются субтитрование, дубляж и закадровый перевод.

Все началось очень давно, в канун 20-го века, с изобретения кинематографа французом Луи Люмьером в 1895 году. Это новое понятие ознаменовало начало эры кинематографии, а вместе с ним и иллюзию того, что кино может стать неким международным языком, способным преодолевать языковые границы и барьеры и быть понятым всеми в мире. Новое искусство воспринималось как независимое от литературы и фотографии. Однако, эта ранняя попытка глобализации была разрушена появлением звука. Слово и образ стали едиными, когда немые фильмы превратились в говорящие фильмы, известные как talkies-в конце 1920-х годов, а переводческая деятельность стала еще более востребованной. Годом рождения киноперевода можно назвать 1903 год, тогда в США вышла картина «Хижина дяди Тома». Это тринадцатиминутная экранизация романа Гарриет Бичер-Стоу, в которой впервые были использованы интертитры: это текст немного кино, появляющийся между сценами и разъясняющий сюжетные повороты или передающий информацию зрителю.

Голоса, что были против вторжения звуков, вскоре были заглушены энтузиазмом, проявленным широкой публикой к новым говорящим фильмам. По мере того, как кино становилось все более популярным, зрители со всего мира хотели видеть и слышать своих любимых актеров и понимать, что они говорят. Производственные и дистрибьютерские компании опасались, что их доходы сократятся, если они не смогут найти успешный способ перевода своих продуктов на другие языки. Многоязычные версии, субтитры и дубляж были основными методами, впервые использованными для преодоления языкового барьера, и в то время, как первый метод был недолговечным и исчез к середине 1930-х годов, два других способа успешно прижились и по сей день являются очень популярными.

В советское время работа с титрами и субтитрами была невероятно сложной. Проблема была в отсутствии необходимого оборудования для субтитрования. Все делалось вручную и занимало большое количество времени.

Сегодня, появляются все новые формы аудиовизуального перевода, и хотя их основная функция остается прежней, воздействие на зрителей становится все более масштабным. Существуют субтитры для слабовидящих, аудио субтитры для слепых и частично зрячих, сурдопереводы и т.д.

Субтитры для слабослышащих и слепых.

Ян Иварссон и Мэри Кэрролл, известные составители субтитров, утверждают, что субтитры для слабослышащих отличаются от переведенных субтитров главным образом тем, что они придерживаются слегка отличающихся норм скорости чтения и синтаксиса и включают дополнительную информацию (например, указание того, кто что говорит, обычно путем присвоения особого цвета субтитров каждому из главных персонажей).

Звуковое описание для слепых

Этот вид перевода является дополнительным повествованием, которое помещается между оригинальным диалогом и описывает все, что видно в фильме или на сцене. Она включает в себя описания, например, действий, мимики, одежды и декораций и помогает слепым понять сюжет истории. Что касается телевидения, видео и DVD, описание должно быть тщательно сбалансировано с оригинальной аудиодорожкой. Что касается театра, то там обычно работают несколько человек, как описано выше, так как задача была бы слишком сложной для одного человека.

Прямые субтитры (новостные трансляции)

Иногда во время передачи новостей можно использовать субтитры в прямом эфире. Основная проблема заключается в том, что поскольку писать с той же скоростью, что и нормальная речь, практически невозможно со стандартной клавиатурой, даже с высокоразвитыми программами аббревиатур, приходится использовать специальные «аккордовые клавиатуры». Они позволяют машинистке нажимать две или более клавиши одновременно, то есть писать слоги и даже целые слова вместо отдельных букв. Вместе со специальными программами, способными исправлять ошибки, можно получить субтитры в разумные сроки.

Субтитры к опере и театру

Иварссон и Кэрролл также имеют дело с субтитрами для опер и театра. Они часто используются во время музыкальных представлений, особенно в опере. В общем, это переведенные или транскрибированные тексты песен, проецируемые над сценой. Они могут быть использованы либо для перевода смысла текстов на язык аудитории, либо для транскрипции текстов, которые могут быть трудны для понимания в спетой форме. Они, как правило, отображаются с помощью машины «supertitling».

Субтитры для театра следуют тем же принципам, что и субтитры для телевидения. Единственное исключение-скорость субтитров. Поскольку зрителям приходится переводить свой взгляд с актеров на экран над сценой, субтитры должны быть еще медленнее, чем субтитры в фильме.

Испанский исследователь аудиовизуального перевода Хорхе Диаз Синтаз выделяет четыре основных элемента, которые определяют семиотическую структуру аудиовизуального текста:

1. Акустический-вербальный: диалог, монолог, песни;
2. Акустический-невербальный: звуковые эффекты, музыкальное сопровождение и разного рода шумы;
3. Визуальный- невербальный: фотографии, картинки и жесты;
4. Визуальный-вербальный: письма, баннеры, газетные заголовки и т.д.

Диаз Синтаз выделяет визуальные-невербальные элементы, то есть образ имеет больший вес, чем слово. Если образы являются наиболее важной переменной в уравнении, то слова-и, следовательно, роль переводчиков- имеют тенденцию занимать скорее второстепенное положение, это объясняет медийный феномен поклонения звездам и знаменитостям, когда зрители идут на фильмы просто потому, что их любимые актеры появляются на экране, независимо от того, что они говорят, о чем идет речь в фильме. И здесь, мы говорим о "зрителе", а не о "читателе" или "слушателе" фильмов или других аудиовизуальных программ.

Бывают случаи, когда встречаются неперебиваемые слова и фразы, причиной этому являются культурные особенности того или иного языка. При таких трудностях обычно используют:

1. Опускание, при котором слово или выражение полностью опущены;
2. Буквальный перевод, после которого в некоторых случаях следует пояснение;
3. Заимствование;
4. Адаптация, когда перевод адаптирован под зрителя/ слушателя. [1, с.7]

Аудиовизуальный перевод — это область, которая в последние десятилетия становится все более значимой и заметной, и многие молодые и предприимчивые люди проявляют интерес и анализируют аудиовизуальные программы. Существует проект «Перевод в мировых новостях», возглавляемый университетом Уорика, является одним из таких новых разработок, исследующих многогранную природу глобальных новостей и перевод в глобальных средствах массовой информации. Запуск таких проектов, как YouTube, с его ошеломляющим преобладанием на рынке онлайн-видео, появление новых цифровых форматов в виде новостных сайтов, аудио-репортажей и видеоклипов для большинства онлайн-газет, а также переход корпораций, таких как BBC, к размещению своих программ в интернете и открытию своих архивов и аудиовизуальных материалов в качестве загрузок для широкой публики, также являются доказательством роста интернет-вещания.

Кино уже давно стало международной формой развлечения, во многом ставшей возможной благодаря инновациям и процессу дубляжа. В то время как некоторые фильмы могут попасть за границу с субтитрами, многие зрители предпочитают слушать диалоги на своем родном языке, что делает качественный дубляж очень востребованным [2, с.68].

Раньше возможности закадровых переводчиков были ограничены. Сейчас ситуация совсем другая. На всей территории постсоветского пространства у людей есть возможность смотреть фильмы с качественным переводом и дубляжом. В Казахстане есть две действующие студии, сертифицированные компанией WaltDisney. Студия «Cinamation» находится в южной столице в городе Алматы, и студия «AgrayMediaGroup» расположена в городе Нур-Султан. Благодаря фонду «Болашақ» и его проекту по художественному дубляжу, казахский язык стал доступным на дисках Blu-ray. Таким образом, находясь в любой точке мира и приобретая диск, зритель может выбрать казахский язык. Две студии действуют на протяжении семи лет, и за это время они стали профессионалами своего дела. Сейчас для записи необходимо всего две недели. На казахском языке фильмы держатся в прокате около двух недель, в кинотеатрах есть отдельные сеансы фильмов на казахском языке. В среднем студии переводят от четырех до шести фильмов в год. Сам процесс дубляжа довольно интересный. Сначала студия, которая снимала фильм, отправляет оригинальный материал. Далее, этот материал направляют переводчику, перевод делается напрямую с английского на казахский язык. После, перевод отправляют редактору и только потом, материал отправляется на запись. Не маловажное значение имеет работа укладчиков. Именно они делают так, чтобы все было идеально по времени, потому что очень важно чтобы звук совпадал с движением губ. Другими словами, заставляют зрителя поверить, что актер говорит на казахском языке. Проводится кастинг, иногда голливудские актеры сами выбирают голоса для своих персонажей. Две данные студии являются ярким пример развития аудиовизуального перевода в нашей стране.

Литература:

1. Díaz Cintas J. Introduction – Audiovisual Translation: An Overview of its Potential // New Trends in Audiovisual / Ed. by J. Díaz Cintas. Bristol; Buffalo; Toronto, 2009. - pp. 1–18.
2. Chaume F. Audiovisual translation trends: growing diversity, choice and enhanced localization // Media across borders. Localizing film, TV and video games / Ed. by A. Esser, M.A. Bernal-Merino, I.R. Smith. New York: Routledge, 2016. - pp. 68–84.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Альянс, 2013.- 253 с.

ХАУМЕНОВА Арина Нурлановна

5B011900-Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, білім магистрі А. М.Төлегенова
Л. Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР АРҚЫЛЫ АВТОНОМДЫ ОҚЫТУДЫ ДАМУ

Аннотация. В статье затрагиваются вопросы, связанные с процессом формирования иноязычной информационной компетенции с помощью социальных сетей. В данной статье рассматриваются дидактические свойства социальных сетей и их применение при изучении английского языка. Данная работа была направлена на выявление готовности обучающихся и педагогов к включению социальных сетей в образовательный процесс. Социальные сети, наряду со многими другими информационными и коммуникационными средствами обучения, были вовлечены в традиционный процесс обучения на уроках английского языка. Эти платформы показали, что их можно эффективно использовать вне класса.

Abstract. The article deals with the issues related to the process of forming foreign-language information competence with the help of social networks. This article examines the didactic properties of social networks and their application in the study of the English language. This work was aimed at identifying the readiness of students and teachers to include social networks in the educational process. Social networks, along with many other information and communication learning tools, have been involved in the traditional learning process in English classes. These platforms have shown that they can be used effectively outside of the classroom.

Кіріспе

Жоғары мектеп оқытушыларының алдында ақпаратпен жұмыс істеудің әдістері мен тәсілдерін меңгерген және "өзінің зияткерлік және шығармашылық әлеуетін қолдау және дамыту үшін ақпарат пен ақпараттық технологияларды ұтымды пайдалануға" қабілетті маман даярлау міндеті тұр.

Шет тілін оқытуға келетін болсақ, бұл міндет шет тілін оқытуға қатысты қалыптасудың маңыздылығын білдіреді, ал бұл міндет студенттердің ақпараттық құзіреттілігін және олардың шет тіліндегі коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру мен дамытудың маңыздылығын білдіреді. Бүгінгі таңда зерттеушілер шет тілін оқыту әдістемесінде осы екі құзіреттіліктің синтезі туралы айтады, бұл шет тіліндегі ақпараттық құзіреттіліктің пайда болуына әкеледі. Бұл құзыреттілік студенттің ақпараттық ортада жүруіне мүмкіндік беретін дағдыларды, білімдерді және іс-әрекеттерді игеруінен тұрады, ал құзыреттілікпен жұмыс істеу студенттің дәстүрлі БАҚ-та да, интернетте де шет тіліндегі ақпаратпен жұмыс істеу қабілетіне негізделген [1, 35 б].

Шет тіліндегі ақпараттық құзіреттілікті қалыптастыру шарттарының ішінде мыналарды бөлуге болады:

1. Шет тілді коммуникативтік құзыреттіліктің жоғары деңгейі (жалпыеуропалық есептеу жүйесі бойынша B2 деңгейінен төмен емес).

2. Дағдыларды жүйелі дамыту:

а) шет тілінде ақпарат пен ақпараттық ресурстардың әртүрлі түрлерінің болуы туралы білім;;

б) интернет желісіндегі шет тіліндегі ақпаратқа бағдарлану;

в) интернеттегі шет тіліндегі тиісті ақпаратты іздеу және іріктеу.

интернетте шет тілінде тиісті ақпаратты іздеу мүмкіндігі;

г) коммуникативтік жағдайға сәйкес ақпаратты шет тілінде жазбаша түрде бере білу;

д) шет тілінде әр түрлі жазу стильдерін меңгеру;

е) онлайн-кітапханалармен, электрондық каталогтармен және басқа да ұқсас ресурстармен шет тілінде жұмыс істей білу

Қазіргі әлемде адамдар өте қарқынды ақпарат ағынына, соның ішінде шет тілінде де ұшырайды. Ақпараттың едәуір бөлігі адам қызметінің барлық салаларына енетін ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен алынады. Адамның ана тілінде де, шет тілінде де ақпараттық ағындарда бағдарлану қабілеті оның маман ретіндегі табыстылығы мен бәсекеге қабілеттілігін анықтайды. Мұның бәрі шет тіліндегі ақпараттық құзіреттіліктің шет тіліндегі білім берудің мақсаты ретінде қалыптасуын анықтайды және оның тиімді қалыптасуы мен даму жолдарын

іздеуді анықтайды. Ұқсас анықтаманы шетелдік автор М.Д. Бойдтың шығармаларынан табуға болады, онда әлеуметтік желі "барлығына жүйеде қоғамдық немесе жартылай қоғамдық профиль құруға, басқа пайдаланушылармен әлеуметтік қатынастарды ұйымдастыруға мүмкіндік беретін интернет қызметі" ретінде анықталған. Бұл қатынастардың сипаты мен номенклатурасы сайтқа байланысты өзгеруі мүмкін " [2, 211 б].

Шетел тілдерін оқыту практикасында осы құзыреттілікті дамыту құралдарының бірі - аралас оқыту технологиясы шеңберінде қолданылатын әлеуметтік желілер.

Әлеуметтік желілер білім беру ресурстары емес, қарым-қатынас мақсатында жасалған. «Әлеуметтік желі» атауын Д.Барнс 1954 жылы енгізген, бастапқыда бұл терминнің аясы әлеуметтану болды. Кейін бұл ұғым басқа салаларда қолданыла бастайды. Зерттеушілер қонақ кітаптарын, форумдар мен блогтарды әлеуметтік желілердің прототипі деп санаңыз. Қазіргі кезде әлеуметтік желілер әр түрлі анықталады, біз В.М.Сазановтың анықтамасына сүйенеміз: ғалым әлеуметтік желілерді бұқаралық коммуникация және білім беру құралы ретінде түсінеді.

Е. Д. Патаракин оларға қол жеткізу критерийі бойынша екі топқа біріктіретін көптеген әлеуметтік желілер бар:

- қатысушылардың кәсіби, жас және гендерлік сипаттамалары маңызды емес қоғамдық әлеуметтік желілер. Instagram, Facebook, MySpace, ВКонтакте және басқалары;

- белгілі бір негізде біріктірілген қатысушылар үшін құрылған арнайы желілер. Әдетте, мұндай әлеуметтік желілердің қатысушылары шақыру бойынша болады (яғни олар жабық).

О. А. Клименко Facebook әлеуметтік желісі бұрыннан оқыту мен дамытудың ең танымал құралдарының бірі болып танылғанын және жоғары оқу орындарының оқытушыларына студенттерге курстар құруға мүмкіндік беретінін атап өтті [3, 406 б]. Соған қарамастан, ғалымдардың көзқарасын абайлап сипаттауға болады: олардың пікірінше, оқытуда әлеуметтік желілерді пайдалану мұғалімнің мұқият дайындығын, сондай-ақ оқу процесінде әлеуметтік желілермен жұмыс істеудің негізделген және жақсы дамыған әдістемесін қажет етеді.

Мұғалімдер берген ескертулерге сүйене отырып, біз әлеуметтік желілер коммуникативті құзыреттілікті дамыту мүмкіндіктерімен қатар бірқатар білім беру міндеттерін шешуге мүмкіндік беретін жақсы платформа болып табылады деген қорытынды жасауға болады:

1. Оқыту процесін басқарыңыз. Әлеуметтік желілер - бұл мұғалімдер мен студенттердің байланыста болуына көмектесетін тиімді құрал, ал сабақтан бас тарту, сабақ кестесін өзгерту, конференциялар өткізу және т.б. туралы ақпаратты әлеуметтік желілерде топта жариялауға болады.

2. Оқыту процесін дараландыру. Әлеуметтік желілер студенттерге кез-келген уақытта, кез-келген уақытта тапсырмаларды орындауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік желілер мұғалімге оқушылардың қызығушылықтары мен қызығушылықтарын білуге және оқу процесін жоспарлау кезінде оларды ескеруге мүмкіндік береді.

3. Оқу процесін ұйымдастырыңыз. Әлеуметтік желілердегі топта сіз сыныпта басталған талқылауды жалғастыра аласыз, оқушыларға тапсырмалар жариялай аласыз.

4. Оқушыларға сабақта белсенді емес немесе аз белсенді түрде талқылауға қатысыңыз.

5. Шетел тілін үйренуге деген ынтаны арттыру. Әлеуметтік желілерді жобаларды дайындауға және өткізуге, викториналар мен конкурстарды ұйымдастыруға және сауалнамалар жүргізуге арналған алаң ретінде пайдалануға болады.

Қазіргі әлемде білімге деген көзқарас та өзгерді. Бұрын білімді әр түрлі ақпарат көздерінен алуға болады деп есептелсе, енді «ақпарат жүктеу» сияқты ақпаратпен жұмыс жасау әдісі де қарастырылды. Бұл дегеніміз, әлеуметтік желілерді және олардан табуға болатын құралдарды студенттер өз бетінше құру және платформаға жүктеу үшін қолданады. Әлеуметтік желі дайын ақпараттық банк ретінде пайдаланылмайды - оның ішіндегі ақпаратты қолданушылар жасайды.

Қорытынды:

Осылайша, оның бір бөлігі осы мақалада келтірілген әлеуметтік желілер студенттерге шет тілін оқыту тәжірибесінде әлеуметтік желілерді қолданудың тиімділігін көрсетеді, өйткені оларды пайдалану жеке белсенділік тәсілін, принципін жүзеге асыруға ықпал етеді даралық, шет тілін үйренуге деген ынта-ықыластың жоғарылауы, сондай-ақ қателік жіберуден қорқу салдарынан стрессті азайту.

Әлеуметтік желілердің ішінде сіз блог, микроблог, вики, подкасттар, чаттар және тағы басқалар сияқты құралдарды таба аласыз, олар сіз ағылшын тілін білу арқылы қолдана аласыз.

Олардың әртүрлілігі мұғалімдерді оқытуда әлеуметтік желілерді белсенді пайдалануға ынталандыруы керек. Сонымен қатар, әлеуметтік интернет-платформаларды пайдалану студенттердің тілге деген қызығушылығын, ынтасын және түрлі форматтағы жұмыстарға белсенді қатысуға және тілдік тәжірибеге ынталандыруды арттырады.

Әдебиеттер:

1. Раицкая Л. К. Сущность и формирование иноязычной информационной компетенции в высшей школе // Вестник Московского университета. Серия 20. Педагогическое образование. 2010. № 2. С. 28-35.
2. Danah M. Boyd, Nicole B. Ellison; Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship, Journal of Computer-Mediated Communication, Volume 13, Issue 1, 1 October 2007, Pages 211.
3. Клименко О. А. Социальные сети как средство обучения и взаимодействия участников образовательного процесса // Теория и практика образования в современном мире: материалы Международной заочной научной конференции. СПб.: Реном, 2012. С.406.

ШАНГЕРЕЕВА Сәуле

М056 Аударма ісі, ілеспе аударма

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., проф. Г.А.Муратова

Гумилёв атындағы ЕҰУ

ДЖОНАТАН УОЛФТЫҢ «САЯСАТ ФИЛОСОФИЯСЫНА КІРІСПЕ» КІТАБЫНДАҒЫ САЯСИ КЛИШЕЛЕРДІҢ АУДАРМАСЫ

***Аннотация.** В статье анализируется перевод на казахский язык политических клише из книги Джонатана Уолфа "Введение в политическую философию". Перевод политических клише требует от переводчика обширных знаний, глубоких познаний в политике, умения осуществлять скоординированные эффективные действия с развитыми навыками. Основная цель автора в написании статьи-показать сильные или слабые стороны методов, использованных переводчиками при переводе политических клише, предложить приемлемые альтернативы для повышения качества и адекватности перевода.*

***Abstract.** The article analyzes the translation into the Kazakh language of political clichés from the book by Jonathan Wolf "Introduction to Political Philosophy". Translation of political clichés requires a translator to have extensive knowledge, deep knowledge of politics, the ability to carry out coordinated effective actions with developed skills. The main goal of the author in writing an article is to show the strengths or weaknesses of the methods used by translators when translating political clichés, and to offer acceptable alternatives to improve the quality and adequacy of the translation.*

Кіріспе

Соңғы уақытта қоғамдық-саяси басылымдардың ағылшын тілінен орыс тіліне аудармалары бұрын-соңды болмаған ауқымға ие болды. Біздің ойымызша, бұл, ең алдымен, бүкіл әлемде, атап айтқанда Қазақстан, Ресей мен АҚШ - та болып жатқан әлеуметтік-саяси және экономикалық оқиғаларға байланысты. Саяси мазмұнға ие кітап авторлары болып жатқан қоғамдық-саяси құбылыстарды тілдің түрлі құралдарын пайдалана отырып, ерекше нақышпен сипаттауға тырысады, бұл, әрине, қоғамдық - саяси тақырыптағы мәтіндерге жарықтық, бейнелік, тартымдылық береді, бірақ аудармашыдан аударма қызметінің белгілі бір дағдыларын, білімі мен тәжірибесін талап етеді. Саяси ақпарат нақты болуы керек, әйтпесе оның өзектілігі мен қажеттілігі жоғалады. Әсіресе бұл қажеттілік саяси клишелерді аударғанда танылады. Публицистикалық стильдегі мәтін клишелерінің адекватты аудармасын жүзеге асыру аудармашы үшін бірден бір мәселелер қатарына кіреді. Клишелердің сөзбе-сөз аудармасы әдетте мүмкін емес, өйткені клишелер біріңғай болып табылады және оларды біртұтас лексикалық бірлік ретінде қарастыру керек. Сол себептен, аудармашы түпнұсқа мәтініндегі клишелерді оңай тани білуі керек және аударма тілінде қандай балама сөздер қолданылатынын білуі керек. Публицистикалық мәтіндердегі клише аудармасының ерекшеліктерін талдау үшін біз кітапты Джонатан Уолфтың "Саясат философиясына кіріспе" кітабын алдық. Алғаш рет қазақ тіліне аударылып отырған бұл кітап мазмұнында адамзатты бұрыннан толғандырып келе жатқан және қазіргі кезде әлі де өзектілігін жоғалтпаған табиғи күй, мемлекет, демократия, еркіндік, меншік сияқты саяси ғылымдардың зерттеу аясын айқындайтын ұғымдарға қатысты сұрақтар қарастырылады. Кітапта осы сұрақтарға жауап іздеген Платон және Аристотель сияқты ежелгі грек философтары мен Гоббс, Локк, Руссо, Бентам, Юм, Милль, Ролз және Нозик сияқты қазіргі заман ойшылдарының көзқарастары мен тұжырымдары талданады [1, 4 б]. Бұндай ауқымды тақырыптарды қамтитын бұл еңбекте саяси клишелердің саны көп әрі мәні жағынан сан алуан.

Негізгі бөлім

Қоғамдық-саяси мазмұндағы мәтіндерді аударуға қатысты ең тән құбылыстардың бірі ол - саяси клишелер аудармасы болып табылады. Зерттеу барысында Джонатан Уолфтың «Саясат философиясына кіріспе» кітабының қазақша аудармасы негізіндегі саяси клишелерге сәйкес эквиваленттердің негізгі үлгілеріне тоқтадық.

1) Түпнұсқа: а) The fundamental Law of Nature tells us it is **rational** to seek peace. [1, 15 б].

б) So the collectively **rational** thing to do is leave most, if not all, of the trees standing. [1, 16 б].

Қазақша аудармасы: а) Табиғаттың негізгі заңында бейбітшілікке ұмтылыс **рационал** болып саналады. [1, 23 б].

ә) Сондықтан ағаштардың барлығын болмаса да, басым бөлігін кеспей, сақтап қалу ұжымдық **рационал** шешім болып саналады. [1, 24 б].

“Rational” сөзі латын тілінен енген кірме сөз болғандықтан ол қазақ тіліне транслитерация әдісімен рационал деп аударылды. Бірақ ағылшын тілінде бұл сөз жасаламы жағынан -al жұрнағынан тұратын сын есім болғандықтан, қазақ тілінде де -ды жұрнағын жалғап “рационалды” деп аударған барабар болар еді. Бұл сөйлемдердің мағынасына да жағымды әсерін тигізері сөзсіз.

2) Түпнұсқа: a) It is a state where everyone is rightly suspicious of everyone else, and this suspicion, not mere **egoism** or sadism, leads to a war, where people will attack for gain, safety, and reputation. [1, 16 б].

b) If the anarchist society refuses to attempt to restrain the behaviour of such people, then it is in danger of falling into severe **conflict** [1, 31 б].

Қазақша аудармасы: а) Табиғи күй – баршаның баршадан күдіктенетін күйі және **эгоизм** немесе садизм емес, дәл осы күдік адамдарды пайда, қауіпсіздік және бедел үшін бір-біріне шабуыл жасайтын соғысқа итермелейді. [1, 23 б].

ә) Егер анархиялық қоғам қиындық туғызатын адамдардың әрекетін тыюдан бас тартса, мұның соңы ауыр **конфликтіге** әкеп соғады. [1, 39 б].

Берілген мысалда ерекше назар аударатын тұс ол “эгоизм” сөзінің қазақша нұсқасында сол қалыппен эквивалентсіз болып қалуы. Қазақ тілінде бұл сөзге барабар аударма бар, ол- “өзімшілдік” сөзі.

Екінші мысалда да, “конфликт” сөзіне қазақ тілінің “жанжал” сөзі барабар болып табылады. Қазақ тілінің қолданыс аясын кеңіту мақсатында осы сөздерді қолдану бұл жерде жөн болар еді.

3) Түпнұсқа: Otherwise a few highly **anti-social individuals** could ruin things for everyone. [1, 23 б].

Қазақша аудармасы: Әйтпесе, **әлеуметке қарсы бірнеше ғана** адам барлық адамға зиян келтіруі мүмкін. [1, 31 б].

“Anti-social” сөзінің қазақша эквиваленті “әлеуметке қарсы” сөз тіркесімен өте жақсы орынды, терминнің мағынасын толық жететіндей аударылған, алайда, “individuals” сөзіне “адам” аудармасын таңдау аудармашы үшін дұрыс шешім болмады. Өйткені, ағылшын тілінің бұл сөзі тек адам ұғымымен шектелмейді. Мағынасы жағынан ең ұтымды барабар аударма “жеке тұлға” сөз тіркесі болар еді. Сөйлем аудармасының келесі әлсіз тұсы ол қосымша мән беріп тұрған highly сөзінің түсіріліп тасталуы. Аудармашы қолданған бұл әдіс сөйлем мағынасын толық ашпай тұр.

4) Түпнұсқа: Even Rousseau, who believed in man’s natural innocence, thought that ultimately life without government would be **intolerable**. [1, 29 б].

Қазақша аудармасы: Тіпті адамның табиғи бейкүнәлігіне сенетін Руссоның өзі, сайып келгенде, мемлекетсіз өмірге **төзу мүмкін емес** деп есептеді. [1, 38 б].

Берілген үзінділерде лексикалық толықтырулар артық болып табылады. Біздің ойымызша, “төзу мүмкін емес” сөз тіркесін “мемлекетсіз өмір төзгісіз” эквивалентімен жеткізу ұтымдырақ болар еді. Ол үшін төзу сөзін барыс септігінде емес, атау септігінде қолдану ықтимал. Себебі, орынсыз қолданылған лексикалық толықтырулар оқырман үшін аударманы семантикалық мағынасын түсіну үдерісін қиындатады.

5) Түпнұсқасы: Is this **undemocratic** or not? [1, 53 б]

Қазақша аудармасы: Бұл **демократияға қайшы** ма, жоқ па? [1, 57 б].

Ұсынылған сөйлемнің аудармасы Д. Уолф еңбегінің аудармашылары үшін сәтті тұстарының бірі болып табылады. Себебі, қазақ тілінде “undemocratic” сөзіне тікелей аударма термині жоқ, осы орайда аудару барысында компенсация әдісі (орнын толтыру) ұтымды қолданылған. “Қайшы” сөзі бұл контексте “ұғымға кері келу, “ойлағаннан басқаша болу” деген мағынаға ие.

6) Түпнұсқа: As a first attempt to deal with these tasks we will look at one of the most powerful **antidemocratic** arguments: that of Plato, in the Republic. [1, 61 б].

Қазақша аудармасы: **Демократияның құндылығына күмән келтіретін** бұл көз-қарасты қарастыра отырып, демократияның өз атына айтылатын мадақ-тарға лайық немесе лайық емес екеніне көз жеткізе түсеміз. [1, 68 б].

Алдыңғы мысалдағыдай көріністі берілген үзіндіден байқауға болады. “Antidemocratic” саяси клишесінің қазақ тілінде баламасы жоқ, сондықтан аудармашылар ойларының ұшқырлығын танытып

компенсация әдісін қолдана “күмән келтіру” сөз тіркесі арқылы мағынасын ұштастырды. Берілген балама “демократияның кушіне сенбеу” мәнін білдіреді.

7) Түпнұсқа: Every man, that hath any **possessions**, or **enjoyment**, of any part of the dominions of any government, cloth thereby give his tacit consent, and is as far forth obliged to obedience to the laws of that government, during such enjoyment, as any one under it; whether this his possession be of land, to him and his heirs for ever, or a lodging only for a week; or whether it be barely travelling freely on the highway [1, 42 б].

Қазақша аудармасы: Мемлекеттің меншігіндегі жердің бір **пұшпағын** иеленетін немесе игеретін әр адам осы арқылы мемлекетке өзінің үнсіз келісімін береді және өзіне не мұрагерлеріне тиесілі жерді мәңгілік немесе уақытша қолдану құқын немесе жолда еркін жүру құқығын мемлекеттің қол астында-ғы әр адам секілді пайдалану үшін оның заңдарына бағынуға міндетті (Second Treatise, s. 119, 348) [1, 50 б].

Ұсынылған мысалды аударубарысында аудармашы компрессия әдісін шебер қолданғаны сөзсіз. Бұл әдіс түпнұсқадағы “possession”, “enjoyment”, “dominion” сөздерінің аудармадағы мән-мағынасын толық ашатын, ұлттық нақышымызды көрсететін “пұшпақ” сөзі арқылы іске асырылды. Зер сала қарасақ, «пұшпақ» сөзінің қазақ тіліндегі бірінші мағынасы деп танылып жүргенінің езі кейінгі дәуірдің туындысы екендігін аңғарамыз. Түркі тілдері ішінде өте көне саналатын якут тілінде «быстах» сөзі біздің тіліміздегі «кесінді, үзінді, сынық белік» іспеттес мағыналар орнына жұмсалады. Дәл осындай мағыналарды білдіруде тува тілінде «быжынды» сөзі қолданылады. Сөз төркініне дұрыс жол табу үшін, осы сөздердің түбіріне үңілсек — «быс» екенін байқаймыз. Якут тілінде быс — кесу, кесіп алу ұғымына нұсқайды. Ал Алтай өңіріндегі хакастарда «кесу» мағынасын білдіруде—«пыс» сөзі қолданылады [2, 23 б].

8)Түпнұсқасы: If Hobbes has misdescribed human motivation – if human beings, say, really are strongly **altruistic**- then peace might easily be achieved [1, 19 б].

Қазақша аудармасы: Гоббс адамдардың мотивациясын дұрыс сипаттамаған болса, яғни адамдар табиғатынан шынымен де **альтруист** болса, онда бейбіт өмірге қол жеткізу оңай болар еді [1, 28 б].

Альтруист - өзгенің өмірімен, өзгенің қуанышымен тірлік кешетін адам. Үнемі өзгеге көмек қолын созып, біреудің жоғын жоқтап, мұңын мұңдайтын пенде деген мағынаны білдіретін халықаралық термин.

Қазақ тілінде бұл сөзге эквивалент жоқ. Сондықтан да, сөзді сол күйде қалдыру аудармашы үшін дұрыс шешім болды. Алайда, сөздің мағынасын түсіндіру мақсатында аудармашы тарапынан термин жайлы қосымша ақпарат берілу керек еді.

Дәл осындай жағдай мына мысалда да байқалады:

9)Түпнұсқасы: Certain **anarchist** thinkers, however, have tried to resist this conclusion [1, 29 б].

Қазақша аудармасы: Алайда көптеген **анархист** ойшылдар бұл тұжырымды теріске шығаруға тырысты. [1, 38 б].

Анархист-бұл жеке тұлғаны өз еркіне қарсы кез-келген әрекетке қатысуға мәжбүрлеуден толық бас тартуды жақтайтын адам. Осы сипаттағы түсінікті қосымша сілтемеге енгізген бірден бір ұтымды шешім болып табылар еді.

10)Түпнұсқасы: Mill favours **laissez-faire** capitalism – at least for as long as individuals are in their present state of moral imperfection [1, 76 б].

Қазақша аудармасы: Милль адамдардың моральдық жағынан кемелдене қоймағанқазіргі күйінде «**лесе-фэр**»(laissez-faire) капитализмін қолдайды [1, 85 б]

Берілген мысалда “laissez-faire” саяси термині француз тіліне енген кірме сөз болғандықтан транскрипция әдісімен қазақ тіліне «лесе-фэр» деп алынды. Аудармашылар тарапынан бұл әдісті қолдану логикаға қонымды,алайда, оқырмандардың көп бөлігі үшін бұл сөздің мағынасы түсініксіз болып,аударманың прагматикасы ашылмай қалады. Лесе-фэр- экономикаға мемлекеттің араласуы минималды болуы керек деген экономикалық доктрина. Осы анықтаманы қосымша түсіндіріп кеті аударманың барабарлығын арттырар еді [3].

Қорытынды

Зерттеу барысында саяси клишелердің көптеген бөлігін аудармашылар халықаралық термин ретінде қабылдағаны байқалады. Мұндай сөздер дыбысқа, жазуға және мағынасына байланысты ұқсас болып табылғандықтан ағылшын және қазақ тілдеріндегі мұндай сөздер бір-біріне балама бола

алады. Алайда, кейбір халықаралық сөздердің қазақ тіліндегі аударма нұсқасы да болады. Аударма барысында олардың аз қолданылғаны айқын. Біздің ойымызша тілдің ұлттық маңыздылығын арттыру мақсатында қазақ тіліндегі баламаларды таңдау ұтымдырақ болар еді. Егер де саяси клишенің қазақ тілінде мүлдем баламасы болмай, транслитерация немесе транскрипция әдісімен аударылған терминге оның мәнін ашатындай қазақ тілінде түсіндірмелі ақпарат беріліп кеткені дұрыс.

Аударманың тағы бір әлсіз тұстары аудару барысында сөздердің грамматикалық тап категорияларының ескерілмегені, түсіріліп тасталуы, аударма әдістерінің ұтымсыз пайдаланылуы болып табылады. Бұндай қателіктерге жол бермеу үшін сөздің тек қана лексикалық категориясына емес сонымен қатар морфологиялық және морфемдік шақтарына да назар аударылғаны аударманың тазалығын және барабарлығын арттырады.

Қазақ тілінде аударылған мәтіннің өзінің сәтті тұстары да болды. Ол аудармашылардың кейбір клишелерді қазақ тіліндегі мәнді сөз тіркестерімен аудару. Расында да, баламасыз лексиканы сөз тіркестермен ауыстырған мәтіннің стилистикалық бояуын ұлғайтып әрі тілдік ерекшеліктерін дамыта түседі.

Қорыта айтқанда, осы ұсыныстарды аударма барысында ескеріп қазақ тіліне аударылған публицистикалық еңбектердің сапасы, аударма барабарлығы, тазалығы артар деген үміттеміз.

Әдебиеттер:

1. Джонатан Уолф Саясат философиясына кіріспе // Алматы : Ұлттық аударма бюросы.-2020.- 4 б. Jonathan Wolff An introduction to political philosophy // Oxford University Press , third edition 2016.- 15-16 б. , 31 б. , 23 б. , 29 б. , 42 б , 19 б. (1.11.2020)
2. Нұрмағамбетов.Ә Бес жүз бес сөз.— Алматы: Рауан, 1994 жыл.
3. Laissez faire et laissez passer // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.

ШЫЛМАНБЕТ Н.А.

Қазақ филологиясы мамандығының 2-курс магистранты
ф.ғ.д., профессор Тымболова А.О.
Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

ҚАЗАҚ ФОЛЬКЛОРЫНДА «ҰЙҚЫ» КОНЦЕПТИСІНІҢ БЕРІЛУІ

Түйіндеме. Қазақ тіліндегі тұрақты тіркестер – ұзақ дәуірдің жемісі. Дүние суреті, өмірлік мағлұматтар – бәрі тіліміздегі сөздер мен сөз тіркестері, мақал-мәтелдер мен фразеологизмдер және аңыз-ертегі, халықтық жырлар арқылы ғасырдан ғасырға жетіп, жалғасып отырады. Әлемнің тілдегі көрінісі осылай сақталады. Сөздердің төркінін зерттеу арқылы қазақ халқының өткен өмірін, бай мұрасын, тұрмыс-салтын, мәдени-рухани өміріндегі өзгерістерін, басқа ел-жұртпен қарым-қатынасын көруге болады. Талай қоғамдық, әлеуметтік құбылыстарды басынан өткерген қазақ халқының көнеден келе жатқан өзіне тән ойлау жүйесі, әдет-ғұрпы, дүниетанымы барлығын айғақтайтын фольклорлық мәдени мұралары халықтың рухани қазына тірегі болары анық. Мақалада фольклордағы «ұйқы» концептісін айқындау мен оны теориялық негіздеу де көрініс тапқан. Осыған орай фольклордағы жаңа тілдік бірліктерді негізге алсақ, қазіргі таңда халық шығармашылығын жаңа когнитивті бағытта зерттеу өзекті.

Abstract. Stable phrases in the Kazakh language are the product of a long era. The picture of the world, life information – everything goes from century to Century through words and phrases in our language, proverbs and sayings and phraseology, legends and fairy tales, folk songs. This is how the picture of the world in language is preserved. By studying the background of words, you can see the past life of the Kazakh people, the rich heritage, lifestyle, changes in their cultural and spiritual life, and their relations with other countries.

It is obvious that the folklore cultural heritage of the Kazakh people, which has experienced many social and social phenomena, testifies to their unique system of thinking, Customs, and worldview, will become the mainstay of the people's spiritual heritage. The article also reflects the definition of the concept of "sleep" in folklore and its theoretical justification. In this regard, based on new language units in folklore, the study of folk art in a new cognitive direction is currently relevant.

«Ұйқы» концептісіне қатысты көріктеу құралдарының ішінде фразеологизмдердің атқаратын ақпараттық қызметі ерекше орын алады. Зерттеу жұмысының бұған дейінгі бөлімдері мен тараушаларында берілген фразеологизмдер «ұйқы» концептісінің тірек атауларына байланысты қосымша ақпараттар түрінде ғана беріліп отырды. Шын мәнінде фразеологизмдер тірек атаулардан тыс ұйқы ұғымы жайында көп дерек бере алады. Әсіресе, олардың концептіні стильдік тұрғыдан көрсетуде көркемдеу тәсілдерінің басқа түрлерінде қайталанбайтын өзіндік ерекшелігі, бейнелік сипаты мол. «Ұйқы» концептісінің аясында талданатын көріктеу құралдары І.Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» және Г.Смағұлованың «Мағыналас фразеологизмдер сөздігінен», «Қазақ әдеби тілі сөздігінен» алынған материалдар негізінде стильдік тұрғыда жеке-жеке талданады.

«Ұйқы» концептісінің стильдік мәнін ашатын ақпараттық бірліктер ретінде фразеологизмдердің атқарар рөлі зор. Көптеген ақпараттық фразеологизмдерден жұмысбасты, өлім, уайым, сергу ұғымдарының стильдік бояуын айқын көруге болады.

І. Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінде» ұйқы ұғымына қатысты ҰЙҚЫ ҚАШТЫ [ҚАЛДЫ, ШАЙҚАЛДЫ, БҰЗЫЛДЫ], ҰЙҚЫСЫ СЕРГЕК, ҰЙҚЫСЫ ШАЙДАЙ АШЫЛДЫ, ҰЙҚЫ-ТҰЙҚЫ БОЛДЫ, ҰЙЫҚТАП ЖАТҚАН ЖҮРГЕК, ҰЙЫҚТАП КЕТТІ деген фразеологиялық тіркестер жазылған. Тілдің тірі екендігін, оның әрдайым динамикалық күйде болатындығын ескере отырып, он бес томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігін» пайдаланып ұйқы ұғымы қатысқан фразеологизмдер санын арттырдық. К.Смағұлова өзінің еңбегінде мағыналас фразеологизмдердің жасалуына тоқтай келе, мағыналас фразеологизмдер қатарындағы тіркестер өз ішінде бір-бірінен мағыналық реңктер арқылы ажыратылатындығына тоқталады. Мысалы, **ұ й ы қ т а у** – көз ілдіру, мызғып алу, көз шырымын алу – **аз ұйықтау, тұяқ серіппей ұйықтау** – қатты ұйықтау сияқты ұғымды береді.

«Тіл тағдыры – ұлт тарихымен сабақтас. Халықтың салт – санасы, әлеуметтік жағдайы, мәдени деңгейі сол ұлттың тілінен көрініс табады. Қазақ тіліндегі көнерген сөздер тарихи категория болғандықтан, өткен дәуірдің өмір шындығын, әдет – ғұрпын, шаруашылық, тұрмыс – жағдайын көрсететін деректер деуге болады. Ұмыт бола бастаған сөз төркіні қазақ тілінің эволюциялық даму барысынан хабар береді. Сондықтан сөз төркінін зерттей түсу – бүгінгі күннің кезек күттірмес

міндеті. Сөздердің көмескіленуі туралы академик Ә.Қайдаров “...сирек қолданылуының салдарынан кейбір сөздердің лексикалық мағыналары күңгірттеніп, бара-бара этимологиялық объектіге айналады” (Қайдаров, 1998: 63), - деп атап көрсетсе, проф. Н. Уәлиев “Көмескі сөздердің мағынасы дәлме-дәл ашылмай жатса, байырғы жырлардың тіл кестесі танылмай, оқушыға эстетикалық әсері, әрі мен нәрі әлсіреп жететіні белгілі. Рухани қазынаны танып-білудің бір кілті сөзде жатыр” (Уәлиев, 1984: 79), - деген пікір білдіреді.

Сөздер тарихы, олардың шығуы мен дамуы табиғатпен бірге жасасып келеді. Қоғамдық ортада оны игеруге адамзат баласы ғасырлар бойы күш салуда. Осыған орай, этимологиялық зерттеулер екі маңызды тілдік проблемаларға “тіл және тарих”, “тіл және ойлау” (мышление) мәселелеріне тікелей қатысты болады» [1].

Дүние суреті, өмірлік мағлұматтар – бәрі қазақ тіліндегі сөздер мен сөз тіркестері, мақал-мәтелдер мен фразеологизмдер және аңыз-ертегі, халықтық жырлар арқылы ғасырдан ғасырға жетіп, жалғасып отырады. Әлемнің тілдегі көрінісі осылай сақталады.

«Фразеологизмдердегі стильдік белгілер негізінен теориялық әрі практикалық мақсатта күні бүгінге дейін толық сараланбаған. Әр фразеологизм тұсына стильдік таңбаларды дұрыс қою оңай шаруа емес. Қазақ фразеологизмдерінің дені ауызекі және қарапайым сөйлеу стиліндегі тіркестер болып қалыптасқан. Көбінесе ауызекі сөйлеу стиліндегі фразеологизмдер деп бөле-жара айтатындықтан қарапайым стильдегі фразеологизмдер арнайы айтылмай, талданбай келеді. Оның себебі екі стильге тән фразеологизмдердің арасын межелудің қиындығы. Сонымен қатар, бейтарап немесе жалпы қолданыстағы /қарға адым жер, қас қаққанша, көзі іліну т.б./ және кітаби стильдегі /талан таражға салу, **мәңгілік ұйқыға кету**, қаламы желді, өмірге жолдама т.б./ фразеологизмдер қабаттары бар. Сөздікте *көне*, *діни* және *кітаби* деген ескертпемен белгіленген тіркестер кездеседі. Мағыналас фразеологизмдер қатарын талдау барысында біз осы стильдер қатарына дәрежі мәнде айтылатын тіркестерді бөліп көрсетуге тырыстық» [2].

ҰЙҚЫСЫ ШАЙДАЙ АШЫЛДЫ. Ұйқысы бірден тарап кетті, сергіп сала берді. Тірі жан келмей бетіне Дарымай қару етіне, Араны жүріп тұрғанда, Байтаққа дәрпі шашылған, Мезгілімен ас ішпей, Аттан түспей, бел шешпей, Кірпік қақпай күндіз-түн **Ұ й қ ы с ы ш а й д а й а ш ы л ғ а н**. Ер өлтіріп, ел шауып, Ел шапса олжа мол тауып, Әркімменен қас болып, Қайратына мас болып, Менменсіген ер жігіт – Талайды сүйтіп басынған (Базар жырау, Шығ.). Түн жабығын көтере сығалаған таң сәулесі қандай сұлу! – деді Арман. **Ұ й қ ы с ы ш а й д а й а ш ы л д ы** (Ғ.Мұстафин, Шығ.).

ТАҢДЫ ҰЙҚЫСЫЗ АТЫРДЫ [ҚАРСЫ АЛДЫ]. Түні бойы кірпік ілмеді, ұйықтамады. Бірақ ол қыз бейхабар көп өнерден Қалада өскен, елде туды дегенмен, Көрген емес мына біздің тауды да, Барған емес жылқышылар аулына. Күй тыңдаумен **т а ң д ы ұ й қ ы с ы з а т ы р ы п**, Ішкен емес сары қымыз сапырып (М.Шаханов, Ғасыр.). Қадірлі ата, сен бізді кінәлама: Пәтуәсіз модаға бас қойды деп, Күжірейтіп желкеден шаш қойды деп, Кейде тіпті жұрт ұйықтап жатқан кезде Жаңғыртып ән саласыңдар деп, **Т а ң д ы ұ й қ ы с ы з қ а р с ы а л а с ы н д а р** деп, Уайымсыз күлесіңдер деп. Қайғысыз жүресіңдер деп (М.Шаханов, Ғасыр.).

ТҮН ҰЙҚЫСЫН ТӨРТ БӨЛДІ. а) Түні бойы қайтақайта оянып, баланы жұбатумен болды (емізулі баласы бар ана туралы). **Т ү н ұ й қ ы с ы н т ө р т б ө л і п** кірпік қақпай, Шешен байғұс дамылсыз жүретұғын (Ы.Алтынсарин, Таңд. шығ.). ә) Түн бойы дамыл көрмеді, көз ілмеді. Құлагер, құлыныңнан маған біттің, **Т ө р т б ө л і п т ү н ұ й қ ы м д ы** баптап күттім (І.Жансүгіров, Шығ. жин.). Ойлай ма екен тұтқын жарын түн, күндіз? Жүрек – жара, жасты ма екен қара көз? Шашын жайып, **т ү н ұ й қ ы с ы н т ө р т б ө л і п**, Тілей ме екен жолықтыр деп тәңірі тез? (М.Жұмабаев, Шығ.).

ТҮНДЕ ҰЙҚЫДАН, КҮНДІЗ КҮЛКІДЕН АЙЫРЫЛДЫ. Уайымдады, қамығып қайғы жеді. «Сенің балаң алынады» дегенді естіген шал-кемпірдің жүрегі жарылып өлгендер болды. Жұрт сендей соғылды. **Т ү н д е ұ й қ ы д а н, к ү н д і з к ү л к і д е н а й ы р ы л д ы**. “Өне келді, міне келді» деп өлім жазасына бұйырылған үкімнің орнына келуін күткен тұтқындай болып тұрды (М.Дулатов, Шығ.).

ҮШ ҰЙЫҚТАСА ОЙЫНДА ЖОҚ [ТҮСІНЕ КІРМЕДІ, КӨРМЕДІ]. Ойына мүлде кірмеген, есіне келмеген. Оны бүйгіп оп-оңай қақпанына түсірем деген **ү ш ұ й ы қ т а с а о й ы н д а ж о қ** болатын (С.Ғаббасов, Ана жүрегі). Сол Қазиза жегі түнде келе қаладыау деген ой **ү ш ұ й ы қ т а с а т ү с і н е к і р г е н е м е с** (С.Сарғасқаев, Біз төртеу.). Жабысып жүз сомдықтар құшақтасқан, Түрі

бар айрылмайтын пышақтасаң, Кассердің бадырайып кетті көзі, – К ө р м е й т і н мынау сұмдық ү ш ұ й ы қ т а с а ң (Ғ.Қайырбеков, Көнсадақ).

ҰЙЫҚТАМАЙ ТҮС КӨРДІ. Құр қиял, есек дәме болды. – Сен өзіңше, – деді Шаңғұан шекшиіп келіп, Қашқарға қашып кетемін деп дәмеленіп жүріпсің, мұның ұ й ы қ т а м а й т ү с к ө р г е н і ң! (Қазақ тілі. аймақ. сөздігі)

КӨЗІМЕ ҰЙҚЫ ТЫҒЫЛДЫ [ТІРЕЛДІ]. Ұйқысы келді, ұйқы қысты. Оқтын-оқтын есінеп, к ө з і н е ұ й қ ы т ы ғ ы л ы п, мазасы кете бастады (С.Алдабергенов, Қанат.). Ол маужырап отыр, Өрберден соң к ө з і н е ұ й қ ы т і р е л і п, жастыққа қисайды (Ө.Нұрпейісов, Қан мен тер).

КӨЗІ ҰЙҚЫҒА ІЛІНДІ. Жаңа ұйықтай бастады. Қазақтың бойы жылынды К ө з і ұ й қ ы ғ а і л і н д і. Сонда тымақ ойлайды Мына бас пен мына шаш Жайлы қоныс болса игі ед.. (Ж.Аймауытов, Шығ.).

КӨЗІ ҰЙҚЫҒА БАРДЫ. Жаңа ғана ұйықтады, ұйқыға кетті. Байдың к ө з і ұ й қ ы ғ а б а р д ы-а у деген кезде Алдар орнынан тұрды (Қаз. ертегі).

КІРПІККЕ ҰЙҚЫ ҚОНДЫ. Ұйқы келді, ұйқы қысты. Тілге тыйым болса да, Көзді ешкім тыймайды. К і р п і к к е ұ й қ ы қ о н с а да, Елестер жетіп, кинайды (К.Салықов, Жезкиік.).

ҰЙҚЫ КӨРМЕДІ. а) Көз ілмеді, мызғымады. Мәжнүннің ғашығымен күйіп-жанып, К ө р м е й д і ұ й қ ы, тамақ мейірі қанып. Бір түні ай жарықта тысқа шығып, Білдімей еш адамға жүр зарланып (Ш.Құдайбердиев, Шығ.). ә) Дамыл таппады, мігір көрмеді. Дариға, драмалар, драмалар! Толып тұр драмаға абдыралар. Өткізген ұ й қ ы к ө р м е й есіл түндер!.. Құрысын! Тірі жан жоқ оқуға алар! (М.Жұмабаев, Шығ.).

ТҰЯҚ СЕРІППЕДІ. Ешбір қимылсыз, тып-тыныш жатты. Тақаулы тамағында өткір пышақ, Тек жатыр т ұ я қ с е р і п п е й сонда да аусыз. Тыңдамас, сөзге түспес, ырыққа көнбес, Болды ма қайран қазақ тастай жансыз? (М.Жұмабаев, Шығ.). Қашанғы бүйтіп т ұ я қ с е р і п п е й жатар екен? (Ө.Кекілбаев, Үркер).

ҰЙҚЫСЫН АШПАДЫ. Мәңгі ұйқыдан оянбады. Құлыны жетті-ау қиырдан, Елімен амандасқалы. Ұлынан топырақ бұйырған. Ұ й қ ы с ы н а н а а ш п а д ы... (Т.Молдағалиев, Шақырады.) [3]..

Ұйқы концептілерінің мазмұнын ашатын фразеологизмдерді талдау барысында олардың стильдік ерекшеліктеріне тоқтала отырып, ұйқы лексемаларымен келген тұрақты оралымдардың концептілік мәнге ие екендігі айқындалды. Сол сияқты талдау барысында ұйқы концептілерінің мазмұнын ашатын фразеологизмдердің қазақ тілінің тілдік қорында көп екендігі және олардың қолданыстағы белсенділігі анықталды. Бұдан шығатын қорытынды: ұйқы концептілерімен берілген тұрақты тіркестердің тілдік ішкі жүйені құраушы тіл бірліктері деп қана емес, дүние бейнесін сомдауға қатысатын тілдік модельдер деп тануға, олардың мәдени ақпараттық формаларының ежелден келе жатқан, өте таныс, етене жақын, дағдылы ұғым-түсініктер шеңберінде бейнелеуге және өңдеуге, сақтауға және жеткізуге деген қасиеті бар екендігі анықталды. Талданған фразеологизмдердің мағыналық- мазмұндық өрісі тіл иесінің аялық білімімен, тілдік тұлғаның практикалық тәжірибесімен, халықтың тарихи-мәдени дәстүрімен тығыз байланысып жатады. Тілдік таңбаның ерекше түрі болып саналатын фразеологиялық бірліктерде ұлттың мәдениеті, ауыз әдебиеті, діни философиясы, салт- дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, мифологиялық дүниетанымының іздері жатады.

Әдебиеттер:

1. ТІЛ ТАРИХЫН ТАНЫТУДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕРДІҢ РӨЛІ А.О.Тымболова, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) – 2017

2. Мағыналас фразеологизмдер сөздігі /Гүлдархан Смағұлова. - Алматы: «Елтаным баспасы», 2010 жыл. – 252 бет.

3. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-том / Құраст.: М.Малбақов, Қ.Есенова, Б.Хинаят және т.б. – Алматы, 2011. Т. 14: - Т-Ұ. – 800 бет.

CAPACITY OF SOCIAL SCIENCE

АЙДАРОВА Аружан Әділханқызы

5B020900 Востоковедение

Научный руководитель: к.и.н., проф. Б.Ж. Абжаппарова

ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

«ЖЕЛТАЯ ОПАСНОСТЬ» ПОСЛЕ ВСПЫШКИ COVID-19

Түйіндемесі. Бұл мақалада қазіргі кездегі әлеуметтанудың ең өзекті тақырыптарының бірі - COVID-19 басталғаннан кейін күшейе түскен нәсілдік дискриминация қарастырылады. Автор негізінен Америка Құрама Штаттарындағы және Еуропаның кейбір аймақтарындағы жағдайды қарастырады, өйткені нәсілшілдік туралы шағымдар көп түседі. Мақалада нәсілшіл сөздер, Твиттер және түрлі зорлық-зомбылықтың көрнекі мысалдары келтірілген. Осы материалдар негізінде автор жалпы статистиканы жинайды және нәтижесінде тиісті қорытынды жасайды. Мақаланың екінші бөлімінде автор батыста ғана емес, Қазақстанның өзінде де нәсілшілдік көріністерін қарастырады. Сондай-ақ, жұмыста кемсітушілікке ұшыраған студенттердің жаңа баяндамалары мен сұхбаттары ұсынылған. Жұмыс пәнаралық сипатқа ие, Әлеуметтік және психологиялық ғылымдар тоғысында жазылған, өйткені оған зорлық-зомбылық мысалдары да, оның пайда болу себептері де кіреді. Бұл жұмыста саяси қайраткерлердің репликалары мен твиттеріне осы мәселенің маңыздылығын нақты көрсету үшін көп көңіл бөлінеді. Негізгі дәлелдер ретінде сенімді дереккөздерге, Твиттерге және мәлімдемелерге сілтемелер қолданылады. Бұл жұмыс әлеуметтанушы студенттерге де, осы мәселелерде біліксіз оқырмандарға да қызықты болады. Тақырып өте кең болса да, кемсітушілік пен нәсілшілдік мәселелері әлі де ашық. Соңында автор барлық материалдарды талдаумен тиісті қорытынды жасады.

Abstract. This article examines one of the most pressing topics of sociology today - discrimination based on race, which has become stronger since the outbreak of COVID-19. The author focuses primarily on the situation in the United States and parts of Europe, as this is where the most complaints of racism come from. The article provides illustrative examples of racist speech, tweets and all kinds of violence. Based on these materials, the author collects general statistics and, as a result, draws appropriate conclusions. In the second part of the article, the author examines not only cases of racism in the West, but also in Kazakhstan itself. Also, the work presents new reports and interviews of students who have experienced discrimination. The work is interdisciplinary in nature, written at the intersection of social and psychological sciences, since it includes both examples of violence and possible causes of its occurrence. The work pays considerable attention to the remarks and tweets of politicians to clearly demonstrate the seriousness of this problem. Links to credible sources, tweets and a statement are used as key evidence. This work will be of interest to both student sociologists and readers incompetent in these matters. Despite the fact that the topic is quite broad, the issues of discrimination and racism are still open. At the end, the author made an appropriate conclusion with an analysis of all materials.

В 2020 году весь мир пережил огромное потрясение - появление нового респираторного заболевания COVID-19. Вспышка взяла свое начало в Китае, в городе Ухань. И быстро распространилось на ближайшие континенты. Так как болезнь появилась именно в Китае, впоследствии сформировался некий стереотип, основанный на, прежде всего, страхе людей перед новой болезнью. По всему свету стали избегать встреч и общения с людьми азиатской внешности, неважно гражданин он Китая или нет. Под удар попали все, но больше всего пострадали граждане западных стран, этнически принадлежащие к другой, азиатской национальности. Все это вскоре вылилось в настоящую “желтую опасность”, что можно интерпретировать как потенциальную боязнь азиатов. Издевательства, дискриминация, насилие к людям азиатской внешности и прочее стало учащаться. Все это привело к откровенному расизму.

Расизм всегда стоял на прочном фундаменте противопоставления «я – другой», то есть на природном страхе перед чем-то непохожим, «другим». Психологам и политологам известно, что нет более непримиримых врагов, чем так называемые народы с малыми различиями. Именно поэтому синофобия во все времена была распространена прежде всего в странах, граничащих с Китаем и в тех, где жили похожие на китайцев нации, относящиеся к монголоидам. Тот факт, что люди не китайской национальности так же несправедливо клеймятся “распространителями вируса” лишь добавляет масла в огонь, заставляя последних проявлять агрессию. Но с точки зрения Запада, насчет всех азиатов у них было довольно размытое представление до определенного времени. Рассмотрим

все на примере Соединенных Штатов. Вместо синофобии у них преобладала ксенофобия, то есть, неприятие чужого, ранее им неизвестного. И под это определение попадали не только азиаты. Хотя ксенофобия обычно определяется как более конкретный страх или ненависть к иностранцам или незнакомцам, на самом деле ксенофобия — это общий страх перед чем-то чужим или странным (в данном случае COVID-19, а не этнической принадлежности жертвы).

Отношение к американским азиатам всегда было очень предвзятым. Первые иммигранты из Азии в США появились во второй половине 19 века в качестве дешевой рабочей силы для сельскохозяйственной и железнодорожной промышленности. Как и к любой дешевой рабочей силе к ним относились как скоту, заставляя работать в нечеловеческих условиях. С конца 19 века иммиграция лишь набирала обороты, и лишь закона об иммиграции 1924 года приостановил поток людей из азиатских стран. Начало Второй мировой войны ускорило одну из величайших несправедливостей в отношении американских гражданских свобод. Американцы японского происхождения, большинство из которых были гражданами или несовершеннолетними, были отправлены в концентрационные лагеря на большую часть войны из-за их предполагаемой верности Японской империи. Их использовали как козлы отпущения и всегда рассматривали как «второстепенных». Иммиграционная реформа в середине 1960-х годов вновь откроет американские границы для азиатов, которые станут самой быстрорастущей расовой группой в течение следующего тысячелетия. Эти реформы благоприятствовали высоко отобранной группе профессионалов, что привело к притоку инженеров, ученых и врачи из Азии.

Азиаты рассматриваются, с одной стороны, как так называемое «модельное меньшинство», «трудолюбивая и умная» группа, которая смогла добиться успехов в образовании и экономике. С другой стороны, они считаются вечными иностранцами, никогда не заслуживающими полного американского статуса, и постоянно воспринимаются как чужаки и иностранная угроза [1. с. 126]. По мере того, как COVID-19 охватывает страну, эта реальность становится до боли очевидной. Азиатские медицинские работники, оказавшиеся на переднем крае пандемии, подвергались оскорблениям и нападкам. На медсестер плевали, докторам велели «вернуться в вонючий Китай», и массово отказывать им в социальных услугах. Хотя целью якобы являются китайцы, среди пострадавших были корейцы, филиппинцы и представители других азиатских национальностей

Дискриминация стала явной, с тех пор многие американцы, в том числе президент Дональд Трамп наряду с другими политическими лидерами и комментаторами СМИ, взяли на вооружение практику называть болезнь «китайским вирусом». Либо как-то иначе ссылаться на Китай или Ухань, не прибегая к более официальному названию «коронавирус» или COVID-19, терминам, используемым федеральными чиновниками здравоохранения и в анализе ФБР. По словам критиков, риторика разжигает агрессию и побуждает некоторых людей выступать против американцев азиатского происхождения.

Разумеется, после волны критики президент поспешил добавить ясность и опубликовал в твиттере запись о том, что страна должна быть едина, и вины американских азиатов в этом нет. Также волна негодования обрушилась на президента после инцидента с журналистом азиатского происхождения, где он обронил фразу, которая тут же разлетелась по сети. А именно, отвечая на вопросы журналиста, он крайне агрессивно высказался по поводу Китая и попросил «спрашивать причину гибели людей стоит у Китая, а не у Америки». Исследование показывает, что президент Дональд Трамп, чьи расистские или стигматизирующие твиты на сегодняшний день имеют наибольший охват, были ретвитнуты 1 213 700 раз и лайкнули 4 276 200 раз, является наибольшим распространителем среди политиков антиазиатско-американской риторики, связанной с эпидемией. Глядя конкретно на Twitter, исследователи проанализировали 1227 твитов об американцах азиатского происхождения за восемь месяцев и обнаружили, что более 1 из 10 содержат расистские или стигматизирующие выражения. Все эти расистские твиты, которые были ретвитнуты 1 310 828 раз, исходили от политиков-республиканцев. Кроме того, исследование показывает, что почти половина стигматизирующих твитов не связана с COVID-19, что свидетельствует о том, что политики используют антиазиатско-американскую риторику не только в ответ на пандемию [3.с.4].

В период с 19 марта по 31 декабря 2020 года организация Stop AAPI Hate получила 2808 сообщений о случаях расизма и дискриминации в отношении американцев азиатского происхождения на всей территории США.

○ Физические нападения составили 8,7% инцидентов; кашель / срыгивание составили 6,4%.

○ Словесные оскорбления составили 70,9% инцидентов; избегание или избегание составило 21,4% [3.с.3].

В национальном масштабе пожилые американцы азиатского происхождения (старше 60 лет) были вовлечены в 7,3% из 2 808 инцидентов, о которых сообщалось самим Stop AAPI Hate. Инциденты составляют 126 случаев с 19 марта по 31 декабря 2020 года.

Синофобское настроение имело место быть не только в США. Даже в азиатских странах были нередки случаи дискриминации этнических китайцев. Однако в Азии вся ситуация намного отличается от резко расистских провокаций западных стран, для которых любой человек азиатской внешности априори китаец и носитель вируса. В Японии молодые люди стали выводить хэштеги в твиттере #ChineseDontComeToJapan (Китайцы не приезжайте в Японию), а также стали публиковаться посты в социальных сетях, оскорбляющие всю китайскую нацию. В петиции в Малайзии, призывающей к запрету на въезд в страну гражданам Китая, утверждалось, что «новый вирус широко распространился по всему миру из-за их антисанитарного образа жизни», отсылаясь к китайской культуре. Сообщается, что петицию подписали чуть более 250 000 человек в течение недели. Даже Южная Корея, тесно связанная с Китаем политически и экономически, подверглась волне синофобии. По сообщениям, в феврале 2020 года у входа в южнокорейский ресторан в центре Сеула была вывеска, написанная красными китайскими иероглифами: «Китайцам вход запрещен».

В другом примере Rzymiski and Nowicki (2020) провели анонимный онлайн-опрос азиатских студентов-медиков в Польше, чтобы оценить, испытывали ли они предубеждения, связанные с пандемией COVID-19. Результаты опроса 85 студентов-медиков из Азии показывают, что глобальная паника вызвала ксенофобную реакцию по отношению к студентам еще до того, как в Польше был подтвержден первый случай COVID-19.

Согласно итогам, 61,2 процента опрошенных студентов испытали предубеждения, 47,1 процента предрассудков возникли в общественном транспорте и на улице, причем с предубеждениями чаще сталкивались те, кто носил маски для лица (71,2 процента), чем те, кто этого не делал (28,2 процента). Подобно примерам, приведенным Stop AAPI Hate, реакция на азиатских студентов включает: уходить, менять места в автобусе, просить соблюдать безопасную дистанцию, прикрывать рот и нос, показывать осуждающие выражения лица, указывать пальцем и шептать комментарии по-польски, плевать, подбрасывать пивную бутылку и использовать ненормативную лексику. При указании степени воздействия этих ситуаций на опрошенных студентов с помощью шкалы Лайкерта наиболее часто выбиралась оценка.

Даже в самом Китае наблюдалась тенденция избегать жителей провинции Хубэй. В другом исследовании дискриминации и социальной изоляции под влиянием COVID-19 ХэЧжоу, Не и Хэ (2020) собрали данные опросов китайцев в материковом Китае и за рубежом, а также описательные вторичные данные из таких источников, как газеты. и Интернет-публикации. По данным опроса было получено 17 846 ответов из 31 провинции материкового Китая и 1 904 ответа из 70 стран за рубежом. Результаты показывают, что 90 процентов респондентов из материкового Китая проявили дискриминационное отношение к людям из провинции Хубэй. К примеру, сообщали о своем присутствии местным властям и избегали их. Кроме того, аналогично примерам, приведенным Stop AAPI Hate и Rzymiski and Nowicki (2020), 25,11% жителей Китая за рубежом сообщили о дискриминации, среди которых особо шокирующими были случаи, когда людей увольняли без уважительной причины, отказали в аренде жилья и так далее.

В Казахстане волна синофобии начала увеличиваться еще с 2016 года, когда пошли слухи о продаже земель Казахстана китайским соседям. Реальных резонансов для этого не было, ибо поправки в Земельный кодекс позволили бы всем иностранцам покупать земли сельхозназначения, а не только КНР. В Актау, Алматы и Семей люди даже вышли на митинги и яро требовали отмену таких новшеств. Синофобия для казахстанцев возникала не на пустом месте - большую роль играет исторический и территориальный фактор. Еще в XIX веке появилась поговорка «когда придет черный китаец, рыжий русский покажется братом» (имеется в виду цвет волос, символизировавший у казахов соседние народы). Так же, в последние годы весь мир был обеспокоен ситуацией в одной из провинций Китая, в Синьцзяне, где страдают не только уйгуры, но еще и казахское население. Китаефобия имеет под собой почву, потому что происходит непонятный для многих процесс, а неизвестность, как правило, пугает. Пандемия и распространение вируса лишь ухудшили ситуацию, подливая масла в огонь людского непонимания. Помимо дискриминации китайцев и даже казахов,

вернувшихся из Китая, в феврале 2020 года разгорелся конфликт между этническими казахами и китайскими мусульманами. По данным The Diplomat, «в течение нескольких часов после инцидента фейковые новости о «погромах и порче имущества казахов, вернувшихся из Китая в Казахстане» циркулировали в социальных сетях, разжигая истерию в других частях страны.

В заключении напрашивается вывод, что пандемия и страх людей усилили синофобию по всему миру. Как уже упоминалось выше, дискриминация в сторону этнических азиатов была всегда, ибо психология человека “свой-чужой” формировалась у нас поколениями. И ни для кого не секрет, что внезапная вспышка вируса стала лишь спусковым крючком и зеленым светом для анти-азиатских движений по всему миру. Власти США, Китая и других стран на международном уровне пытаются урегулировать ситуацию, призывая население к благоразумию, но пока болезнь не пойдет на спад, многие сомневаются в эффективности любых мер против дискриминации.

Литература:

1. Ng, Jennifer C, Sharon S Lee, and Yoon K Pak. 2007. “Contesting the Model Minority and Perpetual Foreigner Stereotypes: A Critical Review of Literature on Asian Americans in Education.” *Review of Research in Education* 31: 95–130 p.
2. THE RETURN OF “YELLOW PERIL” Anti-AAPI Rhetoric and Policies Leading up to the 2020 Election/ October 21, 2020: 15 p.
3. Nicholas Turton, 2021, “Stop AAPI Hate: New Data on Anti-Asian Hate Incidents Against Elderly and Total National Incidents in 2020”/FOR IMMEDIATE RELEASE PRESS STATEMENT February 9; 4 p.

ӘЖЕП Әсем

5B020300-Тарих 3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Қ.Қ.Жылқышыбаева
ҚазҰлтҚызПУ

ОТАНДЫҚ ТАРИХТЫ ЦИФРЛАНДЫРУ АРҚЫЛЫ МЕНГЕРТУ

Түйіндемесі. Бұл мақалада жаңа заманауи технологиялардың бірі - цифрландыру туралы мәселе қарастырылады. Білім беру үдерісінде заманауи цифрлық технологияның ресурстарын Отандық тарих пәнін меңгертуге пайдалану және оны қолданудың маңыздылығы айтылады. Қазіргі жаһандану заманындағы өзгерістерге байланысты Отандық тарих пәнін студенттерге және мектеп оқушыларына заманауи жолдармен түсіндіру үшін тарихты цифрландырудың қажеттілігі атап өтіледі. Жаңа технологияларды, техникалық құралдарды сабақта жан-жақты қолдану, оқушы мен студенттің тарих пәнін меңгеруге және оқытушы мен мұғалімнің қызметтерін жеңілдетіп, осы іскерліктің ұстанымды жаңа тәсілдерінің пайда болуына мүмкіндік туғызатындығы баяндалады. Осы мәселені зерделеу барысында жүргізілген зертеу жұмыстарының бірі - сауалнама қорытындысының нәтижесі беріледі.

Abstract. In this article, we will consider one of the new modern technologies - digitalization. The importance of using the resources of modern digital technologies in the educational process in the study of the subject of domestic history and its use is emphasized. In connection with the changes in the modern era of globalization, the need for digitalization of history is noted in order to explain the subject of domestic history to students and schoolchildren in modern ways.. It is reported that the comprehensive use of new technologies and technical means in the classroom will allow students and students to master the subject of history, facilitate the activities of teachers and teachers, and create new approaches to this skill. In the course of studying this issue, the results of one of the research works carried out are given - the results of the survey.

Жаһандану заманындағы қазіргі кезде қоғамды, бәріміздің өмірімізді, күнделікті қарым-қатынасымызды түбегейлі өзгертетін заманауи технологиялар тез қарқынмен игерілуде. Осындай технологиялардың бірі – цифрландыру технологиясы. Бұл технология осы уақытқа дейінгі адамзат тарихындағы құбылыстардың барлығынан асып түседі. Жасанды интеллектінің, роботтандырудың, робот-автомобильдердің, 3D басып шығарудың, нанотехнологияның, биотехнологияның дамуымен және тағы да толып жатқан ғажайыптардың пайда болуымен барлық салада қарыштап көкке өрлейтін, таңғаларлық технологиялық дүмпу [1, 9 б.].

Цифрландыру - бұрын-соңды адамзат бастан кешпеген ғажайып әлемнің заманауи жаңа құралдары. Яғни, қазіргі жаһандық заманда бұл технологиялар жылдам қарқын алуда. Цифрландырудың негізгі мақсаты – бәсекеге қабілеттілікті арттыра отырып, халықтың өмір сүру деңгейін жақсарту. Цифрлық білім беру ресурстары (бұдан әрі — ЦБР) білім беру мазмұнын анықтайтын электрондық оқыту жүйесі компоненттерінің бірі болып табылады. Білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін, оқу үдерісінде өскелең ұрпақтың ЦБР белсенді қолдану, бүгінгі таңда берілген бағдарлама аясындағы педагогикалық қоғамдастықтың алдында өзекті мәселелердің бірі болып табылады [2].

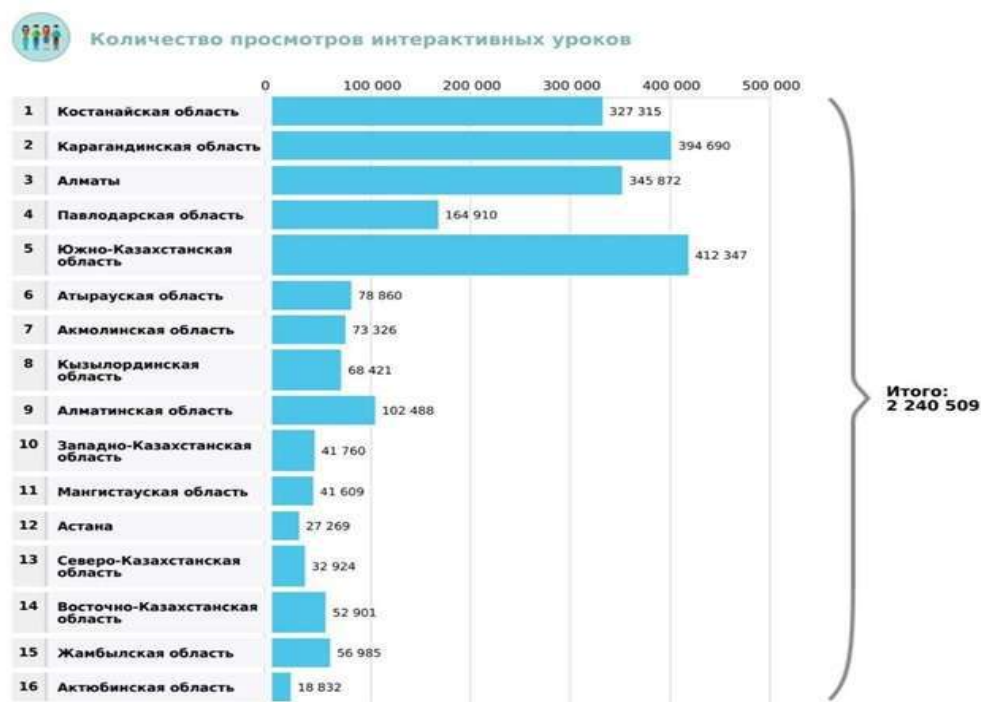
Цифрлік білім беру - бұл адамның өмірдің барлық салаларында цифрлік технологияларды сенімді, тиімді, сыни және қауіпсіз қолдануға дайындығы және қабілеті. Цифрлік білім беру - ақпараттық қоғамдағы қауіпсіздіктің негізі, XXI ғасырдың ең маңызды білімі. Расымен де, адамзат қауымы жыл санап емес, ай санап, тіпті апта мен күн санап цифрландыру заманының сиқырлы әлеміне еніп барады. Қазіргі күні бұл технологиялар жасақталу үстінде. Олар қазірдің өзінде біз тамсанып айта беретін ақпараттық технологиялардың өзін жолда қалдыра бастады.

Әлемнің дамуы мен мемлекеттерінде цифрландыру бізден әлде қайда ертерек дамыған. Алдыңғы қатарлы 30 елдің қатарына қосылу үшін біздің барлық салаларға түрлі өзгерістер қажет екені белгілі. Осыған байланысты ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын жасаудың қажеттілігін айқындап берді. Жолдауда: «...Біз цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіспіз. Елде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды

дамыту керек»[3, 1],- деп атап көрсетті. Осы Жолдаудың аясында «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы қабылданып, елімізде ол төрт бағыт бойынша жүзеге асырылуда.

Соның ішінде білім саласын цифрландыру ең басты бағыттардың бірі болып табылады. Себебі, бәсекеге қабілетті болу үшін ең алдымен білім жүйесінің сапасын арттырып, дамытуымыз қажет. Бүгінгі таңда тұжырымдамалық түрде білім беру жүйесі негізгі үш бағыт бойынша жүргізілуде: білім беру үдерісін цифрландыру, цифрлық білім беру контенті, білім беруді басқаруды цифрландыру. Ол үшін жалпы білім беретін мектептер мен жоғары оқу орындарында цифрландыру технологиясын толық ендіру қажет.

Бұл бағыт бойынша елімізде 2017 жылдан бері көптеген іс-шаралар іске асырылып жатыр. Соның нәтижесінде республикамыздың барлық аймақтарында цифрландыру технологиялары енгізіліп, біраз нәтижелерге қол жеткізілді. Бұл ақпараттарды Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ақпараттық-талдау орталығы жүргізген зерттеу нәтижелері негізінде Қазақстан бойынша әр облыстың мектептерінің цифрлық білім беру ресурстарын белсенді пайдаланғандығы көрсетілген кестедегі нәтижелерден көруімізге болады (Кесте 1). Кестеде 2017 жылдан бастап, республикамыздағы қазақ мектептері цифрлық білім беру ресурстарына қаншалықты деңгейде қосылғандығы туралы мәліметтер келтірілген. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы бойынша Цифрлық білім беру ресурсына 40 000 бейне және интерактивті сабақтар кірген.



Кесте 1(<http://www.kisi.kz/>)

Дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды болып табылатын мәселелердің бірі - оқытуды ақпараттандыру, яғни оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды пайдалану болып табылады. Электрондық оқыту жүйесі ең алдымен оқытушы мен оқушыға үлкен еркіндік береді. Бұл екеуінің де тұлғалық мүмкіндіктерін жүзеге асыруына қолайлы. Тұлға болып қалыптасуына қолайлы. Тұлға деген өз-өзіне нақты мақсат қойып, өздігінен жүйелі әрекет ете алатын, өз тірлігіне өзі жауап бере алатын адам. Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілгендей: «Мемлекеттің ең қымбат қазынасы - адам...». Сондықтан адами капиталды, тұлғаны қалыптастыруда дұрыс қадамдар жасалуы керек. Тұлға деген адами да, кәсіби де деңгейі өте жоғары, толыққанды өмір сүретін адам.

Электрондық оқыту оқу процесіне ешқандай шектеу қоймайды. Бұл процесс оқытушы мен оқушының кеңістіктегі орнына да, уақыттық мүмкіндіктеріне де, көңіл-күйіне де байланысты емес. Оқу барынша объективті құбылыс ретінде өтеді. Білім алу процесі, түбінде, жеке тұлғалық құбылыс. Тарихтан білуімізше ғұламалардың әрбірі дерлік білім алумен жекедара, оңаша тыныштықта

шұғылданған. Өзіміз де бір мәселені тереңірек білгіміз келгенде еріксіз өзімізбен-өзіміз ғана қалуға ұмтыламыз. Өйткені білімге тереңдеудің бір-ақ жолы бар: ол өзіңе-өзің тереңдеуің керек.

Мектептерді цифрландыру осы үрдіске қатысатын оқушыларға, олардың ата-аналарына, мұғалімдеріне, білім беру жүйесінің әкімшіліктеріне ыңғайлы және тиімді құралдарды жасауды білдіреді. Сонымен қатар, оқу үдерісін цифрландыру, адамның адамдық қарым-қатынасының оңтайлы теңгерімі және виртуалды ортада нақты және цифрлы әлемді синтездеудің бір түрі болып табылатыны маңызды. Оқушыларымыз заманауи АКТ құралдарымен ұқыптылыққа, нақтылыққа, берілген тапсырмалардың нәтижелі орындалуына, өзінің жеке іс - әрекетін дұрыс жоспарлауға, дұрыс шешім қабылдай алуға тәрбиелейді. Компьютерлік технологияны пайдалана отырып дарынды, орташа және үлгерімі төмен оқушыға сабақты ойдағыдай меңгеруіне мүмкіндік туғызады.

Жастар мен оқушылардың тарихи санасын, тарихи білімін қалыптастыратын ең негізгі пән-Қазақстан тарихы пәні болғандықтан, ең бірінші тарихты цифрландыру қажет. Жана заманауи технологиямен қаруланған тарихты білу мемлекетіміздің ұлттық құндылықтарын меңгеруге, жастардың бойында отаншылдық, патриоттық тәрбиені қалыптастыруға негіз бола алады.

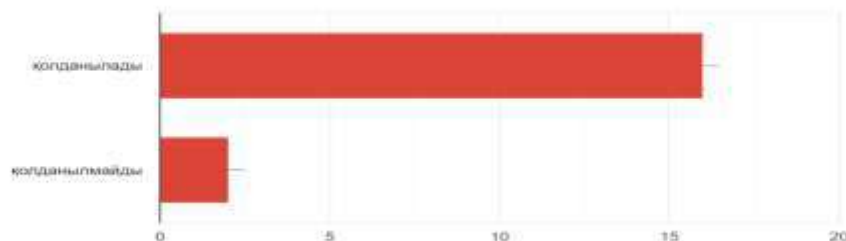
«Отандық тарихты цифрландыру арқылы меңгерту» мақаласын жазу барысында осы мәселеге қатысты көптеген ғылыми әдебиеттер және ғылыми зерттеулер қарастырылып,талдау жұмыстары жүргізілді.

Сонымен қатар, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті Әлеуметтік-гуманитарлық факультеті Тарих және шетел тілдері институты 5В020300-Тарих мамандығының 3 курс студенттерінен сауалнама алынып, тарихты цифрландыруға қатысты ой –пікірлері мен көзқарастарына талдау жасалды. Сауалнама 20 студенттен алынып, ең басты 5 сұрақ төңірегінде сауалнама жүргізілді. Сауалнамада көріп отырғанымыздай Отандық тарихты меңгеруде цифрландыру технологиясының біздің университетімізде қолданылатындығы және тарихты цифрландыруды студенттердің қолдайтындығы туралы мәліметтер алынды.

Цифрландыру технологиясы туралы естуіңіз бар ма?
188nbsp;ответов



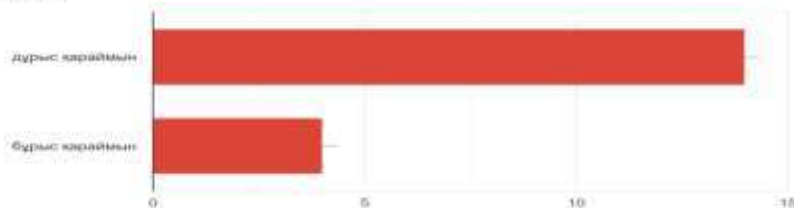
Сіз оқып жатқан оқу орнында Цифрландыру технологиясы қолданыла ма?
188nbsp;ответов



Отандық Тарихты цифрландыру арқылы меңгерту керек пе, әлде жоқ па?
18\ ер;отметок



Болашақта цифрлық білім беру жүйесі университеттерге енгізілсе қалай қарайсыз?
18\ ер;отметок



Цифрлық білім беру ресурстары арқылы білім алу сізге қолайлы ма?
18\ ер;отметок



Сауалнаманың қорытынды нәтижелері бойынша студенттердің көзқарастарының тұжырымдары ұсынылды. Төменде осы студенттердің пікірлері мен ұсынған тұжырымдарын келтіруді жөн көрдік.

Цифрландыру арқылы Отандық тарихты меңгерту үшін Қазақстан тарихы пәнінің мазмұнын, тарихи деректер мен материалдарды электронды форматқа көшіру керек. Әр сабақтың тақырыбы электронды оқулықтар мен оқу құралдары арқылы, видео мен презентациялар көмегімен оқытылатын болса, оқушылар мен студенттердің Отандық тарихтың оқу материалына деген қызығушылығы одан сайын артады.

Презентациялар бір жағынан оқушылар мен студенттерге жаңа материалды электронды (иллюстрация, фотосуреттер, бейнелік, дидактикалық материалдар, т.б.) көрнекті түрде көрсету құралы болса, екінші жағынан, оқытушылар мен мұғалімдерге осы материалдарды және оны қолдану арқылы тарих сабағын меңгерту процесін жеңілдетеді. Соның ішінде, видео - сабақтар педагогикалық технологияның алға басқан тағы бір қадамы. Қазіргі күні оқушылар мен студенттер барлық ақпаратты теледидар, компьютер және т. б. техникалық құралдардың көмегімен жақсы қабылдайды.

Сондықтан, кез келген тарихи тақырыптың өзін осындай арнайы видео-роликтер және презентациялармен жүргізсе, нашар оқиды деген оқушының жадында берілген тапсырмалар сөзсіз есте қалады. Өйткені, оларға бірнеше беттерден тұратын тақырыптарды оқығаннан көрі, қысқа-нұсқа түсіндірілетін материалдарды қолдану әлде-қайда жеңіл ірек болып табылады.

Мысалы, «Қазақстанның ортағасырлар тарихы» пәнін тарихты цифрландыру әдісі арқылы оқытайық. Бірінші: «Қазақстанның ортағасырлар тарихы» пәнінен бір тақырыпты алып, ғаламтор желісіне арнайы сайт ашу арқылы енгізіп қоятын болсақ, студенттерге, оқушыларға және оқытушылар мен ұстаздарға да өте тиімді болады. Екіншіден: бұл тақырыпқа қатысты бүгінгі күнге дейінгі шыққан отандық және шетелдік барлық тарихи деректер көзі, зерттеулер, ғылыми мақалалар, тарихи материалдар, карталар, фото-суреттер, архив құжаттары, видеолар және презентациялар бір жерде жинақталып, сайтқа салынуы тиіс. Ол жерде Түрік қағанаттары, Моңғол дәуірі, Алтын Орда, Ақ Орда, Ноғай Ордасы, Әбілқайыр Хандығы, Моғолстан, Қазақ Хандығының тарихи кезеңдері және

т.б тақырыптарға қатысты мәліметтер электронды форматта болуы тиіс. Үшіншіден: сайттың ішінде, мемлекеттердің территориясы, елді басқарған хандар туралы, ішкі және сыртқы саясаттары мен әлеуметтік және экономикалық жағдайларға байланысты мәліметтер де электронды форматта жинақталуы тиіс. Мысалы: статистикалық, демографиялық, картографиялық және т.б цифрлық мәліметтер. Сонымен қатар, цифрлы түрде Көне-түркі ескерткіштері, қазақ халқының рухани және материалдық мәдениеттері туралы электронды оқулықтармен, электронды фото-суреттермен, электронды карталармен, деректі фильмдермен, виртуалды саяхаттармен толықтырылғаны да дұрыс болатын еді. Студент пен оқушы сол заманның атмосферасын сезінсе оның көрген әрбір көрінісі оның жадында сақталады. Сондықтан болашақта отандық тарихты меңгертуде цифрландыру қажет деп есептейміз.

Қорыта келе, Тәуелсіздіктің құрдастары - еліміздің болашағы біз - жастармыз. Біз тәуелсіздіктен кейін өмірге келгендіктен, біздің санамызда тәуелсіз. Біз тәуелсіз елде туып, еліміздің жыл санап саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрғыда нығайып келе жатқанына куә болып келеміз. Еліміздің дамуына өз үлесімізді қосу мүмкіндігіне ие болып жатырмыз. Әсіресе, «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы үшін ерекше қуаныштымыз. Себебі, болашақ заманауи технологияға технологиялық тұрғыда дамуға қол жеткізу басқа салаларға да серпін береді. Өйткені, IT бағдарламалар шығындарды азайтып, уақытты үнемдеуге көмектеседі. Уақытымызды, күш-жігерімізді, білімімізді үнемдеп және дамыту арқылы «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы аясында еліміздің алға қойған мақсаттарының орындалатынына кәміл сенімдіміз және біздер де ат салысамыз!!!

Әдебиеттер:

1. Клаус Шваб «Төртінші индустриялық революция», - Алматы, 2018 жыл, 9 бет.
2. Білім беру жүйесінің басшы және ғылыми-педагогикалық кадрлары біліктілігін арттыратын республикалық институт (www.ripkso.kz)
3. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан Халқына Жолдауы». Егемен Қазақстан. 2017 жыл 31 қаңтар.
4. <http://www.kisi.kz>.

БЕГАНДИКОВА Шоира

Студентка 1 курса факультета зарубежной филологии

Научный руководитель: доц.К.Д.Саипова

Национального университета Узбекистана

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ МОЛОДЕЖИ И ПОДГОТОВКА ПЕРСПЕКТИВНЫХ КАДРОВ

Аннотация. Бұл мақала мемлекеттік жастар саясатының тиімділігін арттыру және Өзбекстан жастар одағының қызметін қолдау шаралары туралы. Бүгінгі таңда Өзбекстанда ғана емес, Орталық Азия аймағында бұл мәселе өте өзекті болып отыр. мақалада Өзбекстанның жастар саясаты саласындағы саясаты және оны одан әрі дамыту перспективалары талданады.

Abstract. This article is about measures to improve the effectiveness of state youth policy and support the activities of the youth union of Uzbekistan. Today, not only in Uzbekistan, but also in the Central Asian region, this issue is very relevant. the article analyzes the policy of Uzbekistan in the field of youth policy and the prospects for its further development.

Человечество осознало, что самой актуальной и сложной задачей всегда была проблема молодежи. Неслучайно мыслители и ученые связывали развитие, мир и спокойствие общества с воспитанием молодежи. Если вопрос воспитания решался с точки зрения ценностей и традиций, значит, развитие было. Были кризисы и потрясения, когда не уделялось внимания воспитанию молодежи.

За годы независимости в нашей стране проделана определенная работа по воспитанию молодежи в патриотическом, духовно зрелом и физически здоровом, гармонично развитом поколении, защите их прав и интересов.

В то же время, анализ ситуации на местах и меры, принятые на работу, чтобы создать благоприятные условия для молодых людей, чтобы занять свое место в жизни, оказать им полную поддержку, профориентацию и трудоустройство, стимулировать их инициативы. указывает на то, что это не было установлено.

Тем не менее, самые насущные проблемы в жизни молодых людей, особенно усилия по созданию условий и возможностей для неорганизованной молодежи найти свое место в жизни, для поощрения их профориентации и инициатив в области занятости, остаются востребованными.

17 марта 2021 года был принят Указ Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева «О мерах по повышению эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности союза молодежи Узбекистана». В годы независимости в нашей стране осуществлена определенная работа по воспитанию молодежи в духе патриотизма, уважения национальных традиций и ценностей, формированию духовно развитого и физически здорового поколения, защите прав и интересов молодежи.

Вместе с тем анализ ситуации и осуществленных мер в сфере показывает, что проводимая работа по решению актуальных вопросов, касающихся широких слоев молодежи, особенно по созданию достойных условий для неорганизованной молодежи в обретении своего места в жизни, оказанию молодежи всемерной поддержки, обеспечению ее профессиональной ориентации и занятости, стимулированию ее инициатив, не организована на требуемом уровне.

Общественное движение молодежи «Камолот» не смогло превратиться в настоящее массовое движение, объединяющее и мобилизующее молодежь Узбекистана для достижения великих целей, способное решать такие важные задачи, как создание широких условий для реализации таланта и потенциала многочисленной молодежи на местах, прежде всего в отдаленных районах, занятия молодежью предпринимательской деятельностью, ограждение ее от различных негативных явлений и чуждых нам идей, раннее предотвращение правонарушений среди молодежи.

Принятый с целью коренного совершенствования деятельности в этой сфере Закон Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике» создал прочную правовую базу для воспитания гармонично развитой, самостоятельно мыслящей, инициативной и энергичной молодежи, способной взять на себя ответственность за будущее нашей страны, задействовать свой потенциал во имя интересов народа, а также реализации ее интеллектуального и творческого потенциала.

Следует отметить, что Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 — 2021 годах определила ряд новых важных задач по повышению активности молодежи в процессе реформ по построению демократического государства и развитию гражданского общества.

В целях последовательной и эффективной реализации государственной молодежной политики, всемерной поддержки молодежи, коренного реформирования системы защиты ее прав и законных интересов, а также с учетом мнений и предложений широкой общественности, прежде всего представителей молодежи. В соответствии с решением состоявшегося 30 июня 2017 года IV курултая общественного движения молодежи Узбекистана «Камолот» организован Союз молодежи Узбекистана. 30 июня — день организации Союза молодежи Узбекистана — Днем молодежи.

Были определены приоритетные направления деятельности Союза молодежи Узбекистана:

первое, превращение Союза молодежи Узбекистана в структуру, обеспечивающую эффективное взаимодействие с государственными органами, негосударственными некоммерческими организациями и другими институтами гражданского общества в реализации государственной молодежной политики, осуществляющую профессиональную деятельность под девизом «Молодежь — строитель будущего»;

второе, защиту прав, свобод и законных интересов молодежи, воспитание ее в духе уважения к национальным и общечеловеческим ценностям, утверждение в ее сознании чувств преданности идеям независимости, национального самосознания, любви к Родине и сопричастности к ее судьбе, самоотверженности, ограждение ее от различных идеологических угроз;

третье, повышение активности молодежи в реформах по построению демократического государства и развитию гражданского общества, расширение рядов инициативной, энергичной молодежи, обладающей высокой духовностью, самостоятельным мышлением, твердой жизненной позицией, широким кругозором и глубокими знаниями, способной задействовать все свои силы, знания и потенциал во имя интересов народа, взять на себя ответственность за будущее страны;

четвертое, создание достойных условий для приобретения молодежью современных профессий, обеспечение занятости, развитие ее деловых способностей, широкое вовлечение в малый бизнес и частное предпринимательство, стимулирование инициатив, содействие в реализации интеллектуального и творческого потенциала;

пятое, формирование у молодежи прочного иммунитета против различных идеологических угроз, в частности, религиозного экстремизма, терроризма, «массовой культуры» и других чуждых нам идей путем дальнейшего повышения ее интереса к чтению научной и художественной литературы, в том числе электронных книг, повышение ее правовой, экологической, медицинской культуры и культуры использования информационно-коммуникационных технологий;

шестое, широкую пропаганду среди молодежи идей здорового образа жизни и священности семьи, осуществление эффективных мероприятий по предотвращению ранних браков и разводов молодых семей;

седьмое, широкое привлечение молодежи, особенно ее неорганизованной части, к занятию спортом и физической культурой, в творческие кружки, различные учебные курсы, в том числе по изучению иностранных языков, с целью содержательной организации ее досуга;

восьмое, организацию целевой работы по оказанию материальной и моральной поддержки молодым семьям, молодежи с ограниченными возможностями и нуждающейся в социальной защите, созданию для них достойных жилищных и социально-бытовых условий;

девятое, активное участие в раннем предупреждении и профилактике правонарушений и преступности среди молодежи;

десятое, воспитание молодых образованных, инициативных, предприимчивых, добросовестных и самоотверженных руководящих кадров, активно участвующих в осуществляемых в нашей стране реформах и преданно служащих интересам народа, создание резерва таких кадров и продвижение их на ответственные должности в органах государственного и хозяйственного управления;

одиннадцатое, осуществление мер, направленных на дальнейшее развитие международного сотрудничества в сфере молодежной политики, защиту прав и интересов молодежи, получающей образование и работающей в зарубежных странах;

двенадцатое, оказание органам государственного и хозяйственного управления, негосударственным некоммерческим организациям и другим институтам гражданского общества идейно-методического содействия в организации работы с молодежью.

Создание широких возможностей для молодых людей, живущих в полевых условиях, особенно в отдаленных районах, для участия в предпринимательской деятельности столь же важно, как и защита их от различных вредных пороков и чужеродных идей, таких как раннее предупреждение правонарушений среди молодежи. Сама жизнь показывает, что общественное движение «Союз молодежи» не превратилось в массовое движение, объединяющее и мобилизующее молодежь Узбекистана на великие цели.

Молодежь - это особая социальная возрастная группа, которая отличается своим масштабом и положением в обществе. Переход от детства и юности к социальной ответственности. Некоторые факторы позволяют молодым людям участвовать в социальном развитии, приносить им пользу, но при этом активно участвовать в определенных сферах жизни общества. понять общее количество молодых людей с ограниченными возможностями.

Проблемы, с которыми сталкивается молодежь, в основном связаны с положением молодежи в социальной структуре, которая характеризуется ростом и нестабильностью. Социальные процессы, происходящие в наше время, усугубляют эти проблемы.

Часто молодые люди материально не обеспечены. У них нет собственного дома, и они вынуждены полагаться на своих родителей в плане финансовой поддержки. Поэтому молодые люди могут пойти разными способами, чтобы заработать деньги, помимо образования. Вот почему нужно предупредить родителей, чтобы этого не произошло.

Подготовка перспективных кадров должна начинаться с самого начала, то есть с периода дошкольного образования. Люди, которые будут их обучать и тренировать, будут играть важную роль в их развитии как эффективных кадров. Особенно важно проводить свободное время. время продуктивно.

Сегодня основными задачами изучения проблем молодежи и подготовки перспективных кадров являются:

- изучение проблем молодежи республики, подготовку информационноаналитических материалов и проведение научно-исследовательских работ с целью выработки научно обоснованных рекомендаций по решению данных проблем;

- формирование базы данных перспективных молодых кадров органов государственной власти, государственного и хозяйственного управления, общественных организаций по регионам республики, создание системы мониторинга их профессионального развития, подготовку предложений по выдвижению данных кадров на управленческие должности с учетом их профессиональных навыков и личностных качеств;

- организацию учебных курсов по переподготовке и повышению квалификации перспективных молодых кадров органов государственной власти, государственного и хозяйственного управления, общественных организаций на основе разработанных учебных планов и программ, подготовку учебно-методических пособий по профессиональному развитию молодых управленцев;

- развитие международного сотрудничества и связей в сфере проведения молодежной политики с целью внедрения передовых методик изучения и решения проблем молодежи.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева «О мерах по повышению эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности союза молодежи Узбекистана» от 17 марта 2021 года / <https://www.lex.uz/docs/3255685>

ЖАҚСЫБАЕВА Айнара

5B050600 – Экономика

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр А.Б. Кулмаганбетова
ҚазҰлтҚызПУ

СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

***Аннотация.** В статье рассмотрены основные подходы к организации процесса стратегического планирования в Казахстане и за рубежом, а также особенности его реализации. Также описаны основные этапы развития муниципального стратегического планирования в Западной Европе, включая текущий этап. На примере Франции, Германии, США, Китая и Казахстана были выявлены существующие подходы к организации стратегического планирования в разных странах.*

***Abstract.** The article discusses the main approaches to organizing the process of strategic planning in Kazakhstan and abroad, as well as the features of its implementation. The main stages of development of municipal strategic planning in Western Europe, including the current stage, are also described. Using the example of France, Germany, USA, China and Kazakhstan, the existing approaches to the organization of strategic planning in different countries were identified.*

Қазіргі уақытта экономикалық дамыған елдердің барлығында дерлік аймақтық экономикалық даму стратегияларын құрудың белгіленген жүйесі бар. Оның механизмінің жұмыс істеу тәжірибесіндегі айырмашылықтар жоспарлау ауқымымен, стратегиялық жоспарлардың негізгі міндеттері мен функцияларымен, оларды әзірлеу мен іске асыруда қолданылатын тәсілдермен анықталады.

Германиядағы экономикалық дамуды стратегиялық жоспарлау механизмі төрт деңгейлі аумақтық жоспарлауға негізделген [1]. Федеративті деңгейде Германия Федеративті Республикасы (ГФР) территориясы үшін экономиканың дамуының кеңістіктік негіздемелік шарттары белгіленді. Олардың дамуы үшін аумақтық құрылыс, құрылыс және қала құрылысы федералды министрлігі жауап береді.

Германияның стратегиялық жоспарлау механизмі аймақтардағы негізгі стратегиялық ойыншылардың экономикалық мүдделеріне қатысты ортақ пікірге келуге негізделген. Бұл қоғамның стратегиялық мақсаттарға жетудегі күш-жігеріне назар аударуға мүмкіндік береді.

Францияда экономикалық дамудың стратегиялық жоспарлары шеңберіндегі іс-шаралардың көпшілігі қандай да бір аймақтық мақсаттарға жетуді көздемейді, бірақ тұтастай алғанда стратегиялар белгілі бір ортақ көрініске ие. Бас жоспарлау комиссариаты әзірлейтін стратегия қазіргі аймақтық проблемалар мен перспективаларды анықтайды. Еуропа Кеңесіне мүше мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты нығайту бағыттары және аймақтардың қатысуы мен ондағы жеке шаруашылық субъектілері анықталады. Францияда, Еуропаның көптеген елдерінде сияқты, тұрақты құбылыс ретінде қарастырылатын экономикалық даму стратегиясын қалыптастыру мен жүзеге асырудың аймақтық компоненті аймақтарды қайта құруға, олардың ішкі даму әлеуетін барынша пайдалануға, шағын және орта деңгейге бизнесті қолдау көрсетуге бағытталған.

Сонымен бірге, экономикалық даму стратегиясының өзі және оның даму механизмі мемлекеттің және басқа да экономикалық субъектілердің мүдделерін үйлестіруге және олардың маңызды экономикалық мәселелерді шешуде олардың күш-жігерін біріктіруге мүмкіндік беретіндігін атап өткен жөн. Ол мемлекеттік жоспардың бөлімдерін жеке бизнес өкілдерімен бірігіп кеңесуге және келісуге негізделген. Сонымен бірге жоспарлау процесіне экономиканың барлық субъектілері, оның ішінде аймақтық және жергілікті органдар да тікелей қатысады [1]. Осындай келісімдер негізінде стратегия құрылымы оған ұлттық экономиканы дамытудың стратегиялық нұсқауларына сәйкес келетін жеке инвестициялық жобаларды қосу арқылы нақтыланған.

Экономикалық дамудың стратегиялық жоспарлары міндетті және болжамды аспектілерді нақты ажыратумен сипатталады. Бұл Франциядағы стратегия ұлттық экономиканың дамуына мемлекеттің белсенді ақпараттық әсер ету құралы деп айтуға мүмкіндік береді.

Жапонияның экономикалық дамуын стратегиялық жоспарлау, аймақтық бағдарламаларды әзірлеуге және олардың орындалуын бақылауға қатысатын мемлекеттік органдардың жүйесіне негізделген. Олардың ішінде Жапония Министрлер Кабинеті жанындағы Экономикалық консультативтік кеңес пен аумақтарды дамытуды кешенді жоспарлау жөніндегі консультативтік кеңес бар. Біріншісі аймақтарды, екіншісі - аймақтық аспектілерді ескере отырып, ел экономикасының негізгі даму бағыттарын әзірлейді. Сыртқы сауда және өнеркәсіп министрлігі мен құрылыс министрлігі кәсіпорындарды орналастыруға және аймақтық экономикалық саясатты анықтауға жауапты. Мемлекеттік органдардың тапсырысы бойынша бағдарламалар мен жоспарларды әзірлеу бойынша маңызды жұмыстарды жеке ғылыми және басқа ұйымдар жүзеге асырады.

Экономикалық даму стратегиясын жүзеге асыру механизмі көбіне жапон ұлтының маңызды белгілерінің біріне - топтық мақсаттарға жетуге бағытталған қатаң бағытқа негізделген. Жапондық сипаттың осындай ерекшелігіне байланысты ғана жапондық компаниялардың басым бөлігі өз қызметін ұлттық стратегия индикаторлары негізінде жоспарлайды. Базалық инфрақұрылымды құрудың негізгі бағыттарын айқындайтын ұлттық экономикалық даму стратегиялары: порт құрылыстарын жабдықтау, ірі индустриалды аймақтарды дамыту, жоғары жылдамдықты теміржолдар мен автомобиль жолдарын салу және т.б. экономикалық қызметті мерзімді жоспарлау.

Әкімшілік басшылық, жеке компаниялардың дамуын ұлттық мүдделерге бағындырудың тиімді құралы болып табылады. Жапония үкіметтік департаменттерінің жеке бизнес өкілдерін белгілі бір сипаттағы іс-әрекеттерге бейресми мәжбүрлеуді ауқымды және интенсивті қолдануы («Жапония-корпорация» термині осыдан шыққан) Жапонияда аймақтық даму құралдарының спектрін анықтау әдісіне негізделген. Орталық үкімет оны жүзеге асыруды аймақтық органдарға тапсырады. Осы әдіске сәйкес орталық үкімет аймақтардың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, аймақтық жоспарлар құрып, үкімет мақұлдағаннан кейін оларды жүзеге асыратындығын ескере отырып, даму құралдарының жалпы бағытын анықтайды. Бұл дамудың әр бөлек кезеңінде жапон ұлтының алдында тұрған маңызды мәселелерді шешуге күш-жігерін біріктіруге мүмкіндік береді.

Қытайда экономиканы дамытудың мемлекеттік стратегиялық жоспарлауының жан-жақты нормативтік базасы бар. Жоспарларды құру процедураларын, сондай-ақ оларды жүзеге асыру тетіктерін анықтай отырып, бұл осы процестің негізінде жатқан экономикалық даму субъектілері арасындағы ақпараттық қатынастардың алгоритмдеріне әсер етеді. Кешенді стратегиялық жоспарлау жүйесі Қытайдағы барлық басқару деңгейлерін қамтиды [2]. Экономикалық даму стратегияларын қалыптастыру мен жүзеге асыру механизмі қоғамның барлық элементтеріне толық енгізіледі. Қытайдың кешенді экономикалық дамуының стратегиялық бағыттарын Мемлекеттік жоспарлау комитеті анықтайды.

Аймақтық экономикалық даму стратегияларын жүзеге асырудың тетігі экономиканың мемлекеттік секторының үстемдігіне және оны жеке меншікпен ұштастыруға негізделген. Мемлекеттік стратегиялық жоспардың бірқатар индикаторлары міндетті түрде орындалады, оның жеке параметрлері қажетті дамудың индикаторы ретінде қызмет етеді. Мемлекеттік жоспармен реттелетін көрсеткіштердің орындалуы қатаң бақылауға алынады.

АҚШ-та экономикалық дамудың ресми түрде интеграцияланған стратегиялық жоспарлары жасалмайды. Экономикалық дамудың ұлттық басымдықтары мемлекет басшысының баяндамаларында көрсетілген. Ұлттық басымдықтар шеңберінде аймақтарда әр түрлі деңгейде көптеген бағдарламалар әзірленіп, жүзеге асырылуда. Мәселен, тек мемлекеттік деңгейде АҚШ билігі экономикалық дамудың 6 мыңнан астам бағдарламасын жүзеге асырады. Мұндай бағдарламаларды әзірлеу үшін шарттық тапсырыстар бойынша жұмыс жасайтын, болжамдарды әзірлеуге арналған мамандандырылған ведомстволардың бүкіл желісі жасаған болжамдар негіз болып табылады. Бірқатар штаттар жан-жақты ұзақ мерзімді болжамдарды әзірлеу үшін арнайы комиссиялар мен орталықтарды басқарады. Президент аппараты жанында мемлекет басшысының болжамды есептерін дайындайтын статистикалық және саяси бөлім жұмыс істейді.

Елімізге келетін болсақ, Қазақстан өзінің тәуелсіздік жылдарында 90-шы жылдардың күрделі экономикалық жағдайына қарамастан айтарлықтай биіктерге қол жеткізді, мысалы, жан басына шаққандағы ЖІӨ деңгейі 20 есе өсті, орташа айлық жалақы деңгейі 27 есе өсті, халықтың әл-ауқатының өсуі қамтамасыз етілді, орташа өмір сүру ұзақтығы едәуір ұлғайды, 1991 жылдан бастап Қазақстанға 200 млрд. доллардан астам тікелей инвестициялар тартылды. Бүгінгі таңда Қазақстан жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингінде 42-ші орын алады, бұл біздің еліміздің табысты дамуын

көрсетеді, егер стратегиялық жоспарлау болмаса, мұндай биіктерге қол жеткізу мүмкін болмас еді. 1992 жылдың өзінде Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев саясат, экономика және әлеуметтік даму салаларында нақты мақсаттар қойылған «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасу және Даму стратегиясы» атты бірінші стратегиясын іске асыра бастады. Бұл стратегия қазіргі заманғы Қазақстанға дейінгі даму векторын белгілеуге мүмкіндік берді 1993 жылы «Қазақстан Республикасындағы ұлттық мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру 1993-1995» бағдарламасы қабылданды, ол кейіннен орталықтандырылған - жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшуге мүмкіндік берді. Қазақстанның дамуы үшін маңызды оқиға 1997 жылы болды. Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында «Қазақстан-2030» ұзақ мерзімді даму бағдарламасы туралы жарияланды, дәл осы бағдарлама кейінгі жылдары Қазақстанның дамуындағы бастама болды.

Өңдеу өнеркәсібін әртараптандыруды ынталандыру және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылатын «Индустриялық-инновациялық дамудың 2003-2015 стратегиясы» бекітілген 2003 жыл да маңызды рөл атқарды. 2012 жылы «Қазақстан - 2030» бағдарламасының барлық қойылған мақсаттарына қол жеткізілді. Сол жылдың желтоқсанында Мемлекет басшысының ел халқына Жолдауында Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі Даму стратегиясы ұсынылды. Оның басты мақсаты мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру, Қазақстанның әлемнің дамыған отыз елінің қатарына кіруі. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін «Қазақстан-2050» Стратегиясы жеті ұзақмерзімді басымдықтарды іске асыруды қарастырады. «Қазақстан-2050» Стратегиясында сондай-ақ 5 негізгі президенттік реформаны: заманауи мемлекеттік аппаратты қалыптастыруды қамтитын «100 нақты қадам» бар [3].

Ұлттық басымдықтарды іске асырудағы мақсатты бағдарламалар, мемлекеттік сатып алулар, даму институттары мен арнайы құрылған ұйымдар арасындағы өзара іс-қимылдың үйлесімді механизмінің әрекетімен қамтамасыз етіледі. Әр түрлі министрліктер мен ведомстволардың қызметі ұлттық мүдделерге сәйкестілік тұрғысынан бағаланады. Мұның бәрі қоғамның түрлі салаларының, экономика салаларының интеграциясын ынталандырады, олардың мүдделерін біріктіреді.

Дамудың әртүрлі кезеңдерінде дамыған елдердегі экономикалық дамуды стратегиялық жоспарлау процесінің негізгі параметрлерін жалпылау оның жұмыс істеуін қамтамасыз етудің келесі негізгі тәсілдерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Ең оңайлатылған тәсіл экономиканың жекелеген салалары немесе салалары үшін егжей-тегжейлі макроэкономикалық параметрлермен ұлттық экономиканың қысқа немесе ұзақ мерзімді даму болжамын орталықтандырылған әзірлеуге негізделеді. Болжамды ескере отырып, даму мақсаттары алға қойылады, оған қол жеткізу жалпыхалықтық тұрғыдан қалаулы болып көрінеді. Мұндай болжам жоспары экономикалық субъектілер үшін олардың даму еркіндігі ретінде әрекет етеді, бұл олардың қызметінің еркіндігін ешқандай жолмен шектемейді, бұл іс жүзінде олардың ақпараттық функцияны орындауымен байланысты.

Тағы бір тәсіл даму мақсаттарын айқындау және оларға жету құралдарын әзірлеу негізінде аймақтық экономикалық даму стратегияларын құрумен байланысты. Стратегия экономиканы мемлекеттік реттеу параметрлерін негіздеудің инструменталды моделі ретінде жұмыс істейді. Орталықтан жүзеге асырылатын стратегияны әзірлеу негізгі жоспарланған объект ретінде мемлекеттік секторды дамыту параметрлеріне негізделген. Экономиканың жеке және аралас секторларына әсер ететін оның компоненттері ықтимал сипатта болады.

Экономикалық дамуды стратегиялық жоспарлау механизмінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету тәсілдерінің бірі стратегиялық жоспарды жасаудың анағұрлым күрделі және уақытты қажет ететін процестерімен байланысты. Стратегияның параметрлері барлық мүдделі тараптардың арасындағы өзара ымыраға жетуге бағытталған ақпараттық өзара әрекеттесу негізінде қалыптасады. Жоспарлаудың тиімділігі көбіне әртүрлі аймақ өкілдерінің үкіметтік шенеуніктері мен түрлі іскери топтар арасындағы келіссөздер мен консультациялар арқылы анықталады. Мұндай стратегия тек бағдарлау функциясын орындайды, өйткені ол экономикалық агенттердің мүдделерін ескеруге негізделген, сонымен қатар үйлестіруші де, өйткені ол нақты өзара әрекеттесу нәтижесінде жасалған. Сонымен қатар, ол ұсынымдық сипатта болады және экономикалық субъектілердің даму жолдарын таңдау еркіндігін шектемейді. Осы көзқарасқа негізделген экономикалық даму стратегиясын қалыптастыру механизмі бұл процестің маңызды әдіснамалық қағидаларын, оның ішінде

күрделілігін, дәйектілігін, оңтайлылығын, бейімделуін және шектеулі ресурстармен қамтамасыз етуін кешенді түрде жүзеге асыруды қамтамасыз етеді.

Сонымен, қарастырып отырған мәселе бойынша аймақтық экономикалық даму стратегиясын қалыптастыру кезінде экономикалық даму субъектілері жоспарлау шешімдерін қабылдау әдістері мен алгоритмі айтарлықтай өзгеруі мүмкін деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл тетіктерді жетілдіру сөзсіз қазақстандық ерекшеліктерді ескере отырып, отандық және шетелдік тәжірибені шығармашылықпен түсіну негізінде құрылады.

Әдебиеттер:

1. Актуальный опыт зарубежных стран по развитию государственных систем стратегического планирования (Часть 1) [Текст] : препринт WP8/2016/04 (ч. 1) / А. В. Клименко, В. А. Королев, Д. Ю. Двинских, Н. А. Рычкова, И. Ю. Сластухина; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. – (Серия WP8 «Государственное и муниципальное управление»). – 68 с.

2. Зенгер Х. фон. Стратегемы. О китайском искусстве жить и выживать. В 2 т. Т. 1. – М.: Изд-во «Эксмо», 2006.

3. ҚР Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Қазақстан-2050» стратегиясы. Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. // дереккөз https://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs

ЖАҚСЫЛЫҚ Наргиза

6В10201-Әлеуметтік жұмыс

Ғылыми жетекшісі: Әлеуметтану магистрі, аға оқытушы Р.С. Саутбаева
ҚазҰлтҚызПУ

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСКЕРДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ҚОҒАМДА АЛАТЫН ОРНЫ

Аннотация. В этой статье рассматривается роль социального работника в обществе, его обязанности как специалиста. Основная цель статьи – применить полученные знания в нашей стране на основе зарубежного опыта. Прошу принять во внимание рекомендации статьи, учесть их и реализовать.

Abstract. The article examines the role of a social worker in society, his duties as a specialist. The main goal of the article is to apply the knowledge gained in our country based on foreign experience. I ask you to take into account the recommendations of the article, take them into account and implement them.

Жоспар:

- 1.Кіріспе бөлім
- 2.Әлеуметтік жұмыскер туралы жалпы түсінік.
- 3.Қоғамда әлеуметтік жұмыскердің алатын орны
- 4.Әлеуметтік жұмыскерге қойылатын талаптар
- 5.Еліміздегі әлеуметтік жұмыскердің басты сипаты
- 6.Ұсыныс
- 7.Қорытынды бөлім
- 8.Пайдаланылған әдебиеттер

Жалпы әлеуметтік жұмыс мамандығы әлемде кеңінен таралған мамандық. Әлеуметтік жұмыс дегеніміз- адамдардың әлеуметтік мәселелерін, әлеуметтік жәбір көрген тұлғалар мен топтардың мәселелерін шешуге бағытталған арнайы әлеуметтік ұйым. Әлеуметтік жұмыс қоғамның өсуінің, дамуының тұрақтылығы болып табылатын, адам құқығы мен әлеуметтік қорғалуды талап ететін қоғамдық қажеттілік болып табылады.

Әлеуметтік жұмыс әр кезеңге сәйкес келетін, өзіндік әлеуметтік моделі қалыптасқан сала. Әлеуметтік саясат туралы ойлар, идеялар XX-ғасырдан бастап толық қарастырыла бастады. Әлеуметтік жұмыс мамандығы әр түрлі салада қызмет етеді. Мәселен: әлеуметтік педагог, әлеуметтік психолог, әлеуметтік заңгер, әлеуметтік аниматорлар және т.б

Әлеуметтік жұмыстың басты мақсаты - әлеуметтік әл-ауқаттың жақсы болуына жағдай жасау, қоғамның қалыпты функцияларының орындалуын қадағалау. Тұлғаның проблемасын өзі шешіп, әрі қарай дамуына жағдай жасау. Әлеуметтік қызметкер клиентпен мәселені шешу кезінде барлық жағдайға дайын болуы қажет. Себебі әлеуметтік жұмыскердің алдына клиент түрлі қиындықпен немесе мәселемен келуі мүмкін. Клиент әлеуметтік жұмыскерге сенім артып келеді, ал әр клиенттің сенімін ақтау, және мәселеден дұрыс жол тауып шығуына жағдай жасау әр бір маманның міндеті болып саналады.

Қоғамда әлеуметтік жұмыскердің алатын орны.

Әлеуметтік жұмыс мемлекеттің ажырамас бөлігіне айналған. Соған сай әлеуметтік жұмыскерде қоғамға қажетті маман болып табылады. Әлеуметтік жұмыскер мамандығына кір келтірмеу үшін, халыққа пайдалы болуы үшін, тек бір салада алған білімі жеткіліксіз. Маман үнемі жан-жақты өз білімін толықтырып, дамып отыруы қажет. Қоғамның әлеуметтік дамуы әлеуметтік қызметкердің этикалық бағыттарына, әлеуметтік қызметкердің жұмыс қызмет көрсету сапасына тікелей байланысты.

Мемлекеттің әлеуметтік сипаты 2-ге бөлінеді:

1.Адамдардың қоғамдағы еңбектеріне қарамай барлығына бірдей жағдай жасау (студенттерге, қарттарға, зейнеткерлерге т.б)

2. Адам денсаулығын қорғауға, жақсартуға, халықтың жақсы демалуына жағдай жасауына және т.б

Әлеуметтік жұмыскерге қойылатын талаптар

Әлеуметтік жұмыста халық құқығының қорғалуы, барлық мекемелерде жеке бас құқығының тапталмауы әр қызметкер үшін басты назарға алынады.

Әлеуметтік педагогикалық қызметте - қызметкер әр түрлі саладағы (мұғалімдерді, кәсіпкерлерді, үйде отырған аналардың) мәселелерімен жұмыс жасайды

Психикалық қызмет - қызметкер клиентке түрлі кеңес беруді, суицидтік жағдайға түспеуді, дұрыс бағыт-бағдар берумен айналысады.

Әлеуметтік медициналық – қызметте қызметкер адам өміріне қауіп төндіретін жағдайлардың алдын алуды, қауіп жағдайын төмендетуді, кез-келген жағдайда пациентке дұрыс медициналық көмек көрсетуді өз міндетіне алады.

Әлеуметтік қызметкер тіпті тұрмыстық өмірде де атқаратын қызметі орасан зор. Тұрмыстық әлеуметтік қызмет көрсетуде қызметкер бір отбасының тұрмыстық жағдайын жақсартуға, ажырасудың алдын алуы, мемлекет тарапынан қаржылай әлеуметтік көмек алуға, отбасындағы әр бала үшін жәрдемақымен қамтамасыз етілуіне жағдай жасайды.

Әлеуметтік жұмыстың насихаттау – қызметі әлеуметтік қызметті сапалы көрсетуге және адамды қорғау идеясын нақтылауға жағдай жасайды.

Адамгершілік – әлеуметтік қызметкер бойындағы болуы қажет ең маңызды қасиеттердің бірі. Себебі әлеуметтік қызметкердің бойында адамгершілік, мейірімділік қасиеттері төмен болса жұмыстың сапалылығы да төмен болады

Әлеуметтік қызмет саласында ұйымдастырушылық сапасын басты назарға алады. Себебі ұйымдастырылып, саралап жасалған жұмыс қашанда оң нәтижесін береді

Әлеуметтік қызметкер саласы бойынша білім алып, мамандықты тереңінен меңгерген жағдайда ғана маман ретінде саналады. Әлеуметтік қызметкердің біліміне қойылған талаптардың барлығы еліміздің Білім министрілігі 1999 жылы бекіткен білім беру стандартында толығырақ баяндалған. Білім беру стандартында жалпы әлеуметтік қызметкердің жұмыс сапасы, қызметкерге қойылатын талаптар толығымен жазылған.

Еліміздегі әлеуметтік қызметкердің жалпы сипаты.

Қазіргі таңда әлеуметтік қызметкердің қоғамдағы орны қандай?

Әрине әлеуметтік қызмет, әлеуметтік қызметкер деген түсінік біздің қоғамға келгеніне көп уақыт өткен жоқ. Десе де бұл мамандық менталитетіміз үшін жат емес. Соңғы жылдары әлеуметтік қызметкердің атқаратын қызметіне мемлекет тарапынан баса назар аударылып отыр. Әлеуметтік қызметкер жұмыс жасайтын түрлі мекемелер, балаларға арналған түрлі реабилитациондық ұйымдар, девиантты мінез-құлықты жақсартуға арналған сауықтыру орындарындағы қызметкерлердің жұмыс жасауға деген тәжірибесі әлі де төмен. Мәселен шетелді алып қарайық

АҚШ-та мектеп бітіруші түлекті Жоғарғы оқу орнына қабылдайтын кезде еріктілікпен айналысқандығын растайтын құжатты бірге қабылдап, тексереді. Яғни шетелде еріктілікпен айналысатын жастар өте көп және бұны ұят санамайды. Керісінше еріктілікпен айналысып, қоғамға өз үлесін тигізу әр азамат(ша) үшін үлкен мәртебе саналады. Тағы бір зерттеген ақпарат Израильдегі әлеуметтік қызмет деңгейі. Бұл қаладағы әлеуметтік қызметте жұмыс жасайтын мамандар өз ісінің шеберлері десем артық айтпаймын. Израиль қаласындағы Ашкелон оқу орнында әлеуметтік жұмыс мамандығына қатысты курс ұйымдастырылды. Курстың басты мақсаты нағыз мамандарды аз уақыт ішінде жылдамдатылған әдістермен оқыту.

Бұл курсқа Израиль азаматшылығы бар, ихвит тілінде еркін сөйлей алатын, академиялық білімі бар кез келген адам қатыса алады. Курс 2-этаптан тұрады:

Оқудың 1-ші ағымында студенттерге психология, әлеуметтану салалары тереңдетіліп оқытылады. Курс барысында жетекшілер әр студентпен жеке жұмыс жүргізіп, салаға бейім адамдарды анықтайды. Оқу біткеннен соң емтихан алынады.

Оқудың 2-ші ағымына өткен студенттер аптасына 2-рет тәжірибелік яғни практикалық сабақтардан өтеді. Тәжірибелік сабақтың басты мақсаты студенттердің теориялық білімін тексеру ғана емес, осы мамандықты қаншалықты дәрежеде игеріп кете алатындығын анықтау.

Курс соңындағы қорытынды емтиханды жоғары дәрежеде тапсырған студенттерге ғана мамандықты жақсы игергендігін растайтын бірінші дәрежелі құжат беріледі. Тиісінше дипломы бар студент әлеуметтік қызмет көрсететін жерде жұмыс істеуге құқылы.

Ұсыныс

Әлеуметтік ұсыныстар қоғам тарапынан әлеуметтік қызметкерлерге деген сенімді нығайтуға, және олардың мәртебесін арттыруға көмектеседі.

Осы ретте өз ұсыныстарымды айта кетсем

- Елімізде ЖОО-дан бөлек әлеуметтік қызметкерлерді оқытатын арнайы мекеме ашылса
- Әлеуметтік қызмет көрсету орындарында тек әлеуметтік қызметкер маманы оқуын оқығандығын растайтын дипломы бар қызметкерлер жұмыс жасаса
- Әлеуметтік қызметкерлерді оқытатын, дайындайтын арнайы мекемеде практикалық жұмыс пен оқу қатарынан жүргізілсе
- Емтихан қатаң түрде өтізілсе, оқу программасында арнайы шетелдің тәжірибелері қолданылса
- Және ең бастысы болашақ әлеуметтік қызметкер алдымен өз тілімізде еркін сөйлеуі керек.

Қорытынды

Қорытындылай келе Әлеуметтік жұмыстың мәні-өмірде түрлі қиындықтарға тап болған, психологиялық тұрғыдан, әлеуметтік тұрғыдан қолдауды, көмекті қажет ететін адамға көмек көрсетіп, дұрыс бағдар беру. Жақсы өмір сүруіне себепкер болу. Ал бұл тікелей сол саладағы маманға байланысты. Ендеше санға емес сапалы да, өз ісінің шебер мамандарын дайындап шығаруға баса назар аударған жөн.

Әдебиеттер:

1. А.Н.Агафонов, К.И. Меңлібаев, К.М.Туғанбекова, Әлеуметтік жұмыс теориясы мен технологиясы
2. В.И.Курбатов. Әлеуметтік жұмыс, Мәскеу, 2007ж
3. Әлеуметтік желідегі uniface сайтынан алынды.

ЖЫЛҚЫШИЕВА Мария

5B020900 Шығыстану

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., проф. Азмуханова А. М.
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ИРАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЗҒАЛЫСТАРДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕРДІҢ ЖОЙЫЛУЫ

Abstract. In all parts of the world, there is a social consciousness that justifies male domination on the basis of religion, biology, culture and even traditions. It is clear that the proclamation of gender equality will not eliminate the ideology that has been formed for centuries. The movement for gender equality requires a radical change in patriarchal consciousness. In fact, it is a very complicated and long process. Nevertheless, this struggle is in full swing around the world. Since the 1906 constitutional revolution in Iran, modern Iranian history has witnessed the mass participation of women in political processes. Many women, in support of the constitutionalists, demanded their civil rights, education and literacy. The desire of pioneer women to achieve education and conscious equality has thus become one of the major achievements of Iranian women in the twentieth century.

Аннотация. Во всех частях мира существует общественное сознание, которое оправдывает мужское доминирование на основе религии, биологии, культуры и даже традиций. Понятно, что провозглашение гендерного равенства не устраним идеологию, которая формировалась веками. Движение за гендерное равенство требует радикального изменения патриархального сознания. На самом деле это очень сложный и долгий процесс. Тем не менее во всем мире эта борьба идет полным ходом. После конституционной революции 1906 года в Иране современная история Ирана была свидетелем массового участия женщин в политических процессах. Многие женщины, поддерживая конституционалистов, требовали соблюдения своих гражданских прав, образования и грамотности. Стремление женщин-первопроходцев к достижению образования и сознательного равенства стало, таким образом, одним из главных достижений иранских женщин в двадцатом веке.

Қазіргі заманда саяси, әлеуметтік бағыттар бойынша әйел құқығының қорғалуы маңызды әрі өзекті мәселелердің біріне айналды. Теңдік - кез келген демократиялық қоғамның маңызды түбірі. Демократияның басты мақсаты әлеуметтік әділеттілікке ұмтылатын қоғамда адам құқықтарының тапталмауын қорғау болып табылады. Бірақ жыныстық теңсіздік мәселесі қазірдің өзінде түпкілікті жойылды деп айту қиын. XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында бірқатар мұсылман елдерінде дәстүрлі исламдық ұстанымдарға негізделген қоғамды батыстық жаңашылдықпен реформациялау етек ала бастады. Батыс мемлекеттерінің отаршылдық саясаты, әлеуметтік мәселелердегі ультра-консервативті көзқарастар, саяси-экономикалық құлдырау, теңсіздік мәселесі шығыс ислам мемлекеттерінде ұлттық қозғалыстардың туындауына әкеліп соққан болатын.

Ирандағы әйелдер қозғалысы өз бастауын XIX ғасырдағы қоғамда орнаған саяси-әлеуметтік толқыныстар барысында туындады. Бұл қозғалыстар Персияға шетелдік державалардың, атап өткенде Англия мен Ресей империясының ықпалына түсе бастаған кезінен айқын көріне бастады. Осындай әйелдер белсенділігінің ескілік шырмауынан босай бастауы ең алғаш «Табак» көтерілісінен байқалды. 1872 жылғы Рейтер концессиясынан кейін, 1890 жылы шах ағылшындықтарға табак өнімдерін Иран аумағында экспорттауға монополия береді. Бұл халық ызасының «Табак» көтерілісі аталған үлкен қозғалыстардың туындауына әкеліп соқты. Табак көтерілісінің негізгі ошақтарының бірі Тебриз қаласында орын алып, тебриздік әйелдер қауымы базарларды жауып тастаған әскерге шабуылдап, дүкендерді иелеріне қайтарып беріп отырды. Ақыры тоқтаусыз көтерілістерден кейін шах концессияны жойып, Лорд Табольтың табак өндіретін британдық компаниясы Иранда өз жұмысын тоқтатты. Тіпті шах жұбайларының өз бұл протесттер легіне қосылып, табак өнімдеріне бойкот жариялаған болатын. Осы халықтық қозғалыстар ирандық әйелдер белсенділігі мен қоғамдық өмірде олардың орнының өзгере бастауының айқын көрінісі болды.

Жоғары тап өкілдері арасында ирандық әйелдер құқығы мәселесін заңнамалық тұрғыда көтерген алғашқы ирандық әйелдердің бірі ретінде Насер Ад-Дин шахтың қызы Зехра Таж Салтанені атап өткен жөн. Ол «діни семинарлар» деген сылтаумен, жасырын түрде әйелдер құқығына арналған жиналыстар жүргізе бастады. Осы кезекте алғашқылардың бірі болып, ирандық қыз балалардың толыққанды білім алуына жол ашқан ұстаз Биби ханум Астрабади болатын. Астрабади ең алғашқылардың бірі болып, әйелдердің қоғамдық өмірде орны жоқ реакционды ислами

қоғамда мүмкін еместей көрінетін істі қолға алды: ол қыздарға арналған алғашқы мектептер ашылуының себепкері болды. Биби ханум 1858 (кей деректерде 1859) жылы әскербасы Мохаммад Бакера хан мен Насер-Ад Дин шахтың балаларының біліміне жауапты Хадидже ханумның отбасында дүниеге келген. 1906 жылғы конституциялық революцияның толқындарына байланысты шиеленіскен заманда, ол биліктен 8 және 12 жас аралықтағы қыздарға меткеп ашуға рұқсат алды. Мектепте діни сауаттылық, каллиграфия, география, арифметика және оқу сауаттылығы сабақтары жүргізілді. Алайда діни молдалар тарапынан мектепке қарсы реакциондық қарсылықтар жүріп өтті. Ислам шариғаттарына сәйкес емес, қыздарға арналған мектеп бар мемлекетті аяңдар деген секілді үндеу-кітапшаларын таратқан болатын. Осындай ықпалды молдалардың үндеулерінен кейін, ер адамдар мектепке сабақ үстінде шабуыл жасап, терезелерін сындырып, бірнеше рет ұстаз әйелдерге қоқан-лоқы көрсеткен болатын. Шовинисттердің қысымынан мектепке жабылуға тура келді. Алайда Биби ханум Астрабади әйел эмансипация үшін күрескен ерекше қайраткерлердің бірі ретінде тарих беттерінде есімі қалды. Осы оқиғадан кейін, ол мектептен бөлек, қыздарға арналған балалар үйін ашып, газет беттерінде әйел құқығы жөнінде бірнеше мақалалар жазған. Соның ішіндегі ерекше жұмыстарының бірі «Әйелді тәрбиелеу» деген шовинизм мен патриархаттың дәрежі манифесті іспеттес кітапқа жауап ретінде шығарған «Ерлердің кемшілігі» атты памфлетін (1906) атап өту қажет. Онда ол кітап авторын сынға алып, Ирандық қоғамға рухани серпіліс керек деген үндеуге шақырды. [1, 4376.]:

1906 жылы, тамыз айында революциядан кейін үкіметтен новаторлық қадамдар күткен әйелдер қалаған теңдігіне қол жеткізе алмады. Өйткені 1906 жылғы қабылданған конституция бойынша меджлис әйелдерге барлық саяси процесстерге қатысуға тыйым салды. Соған байланысты қабылданған конституцияға қарсылық ретінде ирандық әйелдер қауымы шетел импортына қарсылық ретінде барлық шетел тауарларына бойкот жүргізді және 1889 жылы құрылған «Шахиншах» британ-парсы акционерлік банкыне қарсы, алғашқы ұлттық банк құру мақсатымен қаражат жинау үшін әйелдер өздерінің әшекей-бұйымдарын сатып, кейбіреулері өзінің мүргерлікке алған үлесін банкты қаржыландыру үшін берді.

Көп ұзамай сайлау құқықтары жөніндегі 1908 жылғы 10 бап бойынша сайлауға тыйым салынған адамдардың 8 категориясы белгіленді[2, 4476.]:

- 1) әйелдер
- 2) психикалық тұрғыда ауытқуы бар азаматтар
- 3) шетел азаматтары
- 4) қылмыскерлер
- 5) саяси қылмыскерлер
- 6) қайыршылар
- 7) мемлекет қарауындағы азаматтар
- 8) бұрынғы үкімет түріне дауыс бергендер

Дәл сол сайлау заңының 13 бабында парламентке сайлануға құқығы жоқ 6 адамдар категориясы ажыратылады[2, 4486.]:

- 1) Ханзадалар
- 2) Шетел азаматтары
- 3) Қауіпсіздік қызметкерлері
- 4) Әйелдер
- 5) Генерал-Губернаторлар
- 6) Қаржы қызметкерлері

Осылайша революциядан кейінгі әйелдік қозғалыстарда бұрынғысынан да қарқынды түрде жүріп, көптеген жасырын ұйымдар құрыла бастады:

- «Әйелдер азаттық ұйымы» 1907 жылы негізі қаланды. Мақсаты ирандық әйелдерді өздерінің құқығымен таныстырып, сауатын ашу болды. Жиындар құпия түрде Тегераннан тыс, Фишарабад жерінде өткізіліп тұрды. Бірақ жиынға қатыстырлмай қалған бір ер адам Аббасабад базарындағы діни фанатиктерге осы ұйым туралы айтып береді. Олар жиынды болдырмау мақсатымен Фишарабадқа ағыла жүгіргенде, жиындағы мүшелерге сол кездегі армяндық студент Антуан хан Севругин (кейіннен белгілі фотосуретші) ұйымдастырылып жатқан шабуылды алдын ала ескертеді. Осы оқиғадан кейін ұйым өзін таратуға мәжбүр болды. Белгілі өкілдері: Мирза Баджи ханум, Седиге Полтабад, Ефтехар Аль-Солтане, Захдохт Ширази және Зехра Тадж-Солтане.

• «Әйелдер құпия ұйымы» 1907 жылы негізі қаланған. Ең алғаш өздері туралы «Недайе Ватан» (Туған жер үні) басылымында меджлиске арнап, үлкен хат жолдауымен мәлімдеген болатын:

«Конституцияның белгіленгеніне 14 ай өтті. Осы уақыт аралығында біз үзбестен газет басылымдарын меджлистің әрекетін білк мақсатымен оқыдық. Тек «Құдай қаласа, бәрі болады, бәрі ертеңнен басталады» дегеннен басқа түк естімедік. Бұл «ертең» біздерге қашан туады? Бұл ойынның ережелері былай болатын болса, неге босқа ат салыстық?» [2, 442б.]

• 1922 жылы каджарлық ханзада Мухаммад Али Мирза Эскандари отбасында дүниеге келген Мухтарам Эскандери, ирандық интеллектуал ұлтшылдар отбасынан шыққан Мастуре Афшар және Нур-Аль Худу Мангенхпен «Ирандық патриот әйелдер» ұйымының негізі қаланды. Бұл ұйым 1906 жылғы революциядан кейінгі пайда болған белсенді ұйымдардың біріне айналды. Бұл ұйым сауатсыз әйелдердің сауатын көтеру мақсатымен дәрістер жүргізген болатын. 1925-1932 жылдар аралығында ұйым президенті Мастуре Афшар болды. 1932 жылы лига Тегеранда «Шығыс әйелдері» конгрессін ұйымдастырды. Конгрессте Аустралиядан Занзибарға дейінгі 15 мемлекеттің әйел өкілдері қатысты. Конгрессте 22 бөлімнен тұратын отбасы құқығы реформасы, әйелдердің білім саласы, жұмыспен қамту жөніндегі тең құқығы, көп әйел алуға тыйым салу туралы резолюция қабылдады. Сонымен қатар 1922 жылдан бастап, маңызды «Патриот әйелдер» журналын шығарды.

Сонымен қатар «Туған жер әйелдері», «Әйелдер әл ауқаты», «Әйелдердің біріккен күші» сынды ассоциациялары [3,144б.] құрылды, аталған ұйымдардың барлығының мақсаты бір және айқын еді.

Газет басылымдары әйелдер қозғалысын үндеуде маңызды рөлге ие болды. 1900-жылдардың аяғында елдегі саяси жағдайда белсенді түрде жүре бастады. «Сюр-и Исрафил», «Хабл-Аль Матин», «Канун», «Нида-ий- Ватан»[3,148б.] секілді прогрессивті басылымдарда ер және әйел жазушылардың конституциялық және гендерлік теңдікті талап ететін мақалалар жариялана бастады.

1925 жылы Реза Пехлеви ұйымдастырған әскери төңкерісінен кейін, Каджар династиясы биліктен кетті. Белсенді қозғалыстардың жемісі ретінде тек 1931 жылдан бастап, меджлис жаңа азаматтық кодексты бекітіп, әйелдердің белгілі жағдайларға байланысты ажырасуға талап қоюға мүмкіндігі пайда болып, үйленуге минималды жас әйелдерге 15, еркектерге 18 жастан бастап бекітіліп» [3,165б.], Иран қоғамы жаңа бір әлеуметтік қоғам деңгейіне аяқ басты.

Әдебиеттер:

1. Parvin Paidar. Women and the Political Process in Twentieth-Century Iran, Cambridge University Press, 1995, 550-бет
2. Roja Fazaeli. Islamic Feminisms: Rights and Interpretations Across Generations in Iran, Routledge, Nov 10, 2016, 166-бет.
3. Sanasarian, Eliz. The Women's Rights Movements in Iran, New York: Praeger, 1982, 177-бет.

ҚАНАПИЯ Алуа
6B11401-Әлеуметтік жұмыс
Ғылыми жетекші: Дабылтаева М.М.
ҚазМемҚызПУ

ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІ-ҚОҒАМ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

***Түйіндеме.** Одним из условий развития общества является жизнеспособность молодых людей в настоящем и будущем. Развитие общества в целом зависит от принципов подрастающего поколения, его внешнего вида, мировоззрения, здоровья, настроения на продуктивную жизнь. Учет вышеперечисленных проблем позволит оптимизировать модель социализации молодежи как полноценного субъекта в условиях демократической модернизации общества.*

В этой статье я попытался дать общее представление о молодежи и ее социализации. Социализация означает высокую степень внутренней активности человека, потребность в его самореализации. Другими словами, я думаю, очень многое зависит от человека, его способности управлять своей деятельностью.

Conclusion

One of the conditions for the development of society is the vitality of young people in the present and in the future. The development of society as a whole depends on the principles of the younger generation, its appearance, worldview, health, mood for a productive life. Taking into account the above problems will optimize the model of socialization of youth as a full-fledged subject in the context of democratic modernization of society.

In this article, I tried to give a general idea of youth and their socialization. Socialization means a high degree of inner activity of a person, the need for his self-realization. In other words, I think a lot depends on a person, his ability to manage his activities

Жаңа ғасырда, яғни қазіргі заманда көптеген (дамыған) елдер жастар мәселесіне ерекше назар аударып, оларға көптеген инвестиция салуда. Өйткені жастардың өз әлеуетіне жетуіне көмектесетін саясат арқылы сол мемлекеттің экономикалық дамуға қол жеткізетінін түсінді. Сондай-ақ, жастарға салынған инвестицияларды жастардың қажеттіліктерін қанағаттандыру акциясы ретінде ғана емес, елдің орнықты дамуын қамтамасыз етудің қажетті шарты ретінде де қабылдай бастады.

Өйткені дүние жүзінде бұрын-соңды болмаған жастар санының артуы орын алуда.

Бүгінгі таңда бүкіл әлемде 10-24 жас аралығындағы жастар саны шамамен 1,8 миллиардты құрайды. Кейбір елдерде жастардың саны ғана емес, олардың популяциядағы үлесі де даму деңгейін көрсетуде. Кей елдерде жастар жалпы халықтың үштен бір бөлігін құраса, әлемдегі жастардың 60% - дан астамы Азия-Тынық мұхиты аймағында (Орталық Азия елдерін қоса алғанда) есептелген.

Осыншалықты жоғары көрсеткішті қамтып отырған әлеуметтік топ-жастардың потенциалын, күш-қайратын, ерік-жігерін мемлекет дамуы мен ізгілікті және парасатты қоғам құруға пайдалану үшін жастардың әлеуметтенуі мәселесін күн тәртібінен түсірмеу керек. Осы орайда жастардың әлеуметтенуі деген не деген мәселеге кеңірек тоқталып өтсек.

Жалпы алғанда жастардың әлеуметтенуі қоғам үшін үлкен маңызға ие. Әр адамның бойына жиған құндылықтары оның жеке басы мен дүниетанымының қалыптасуына, одан әрі дамуына, қоғамда және жалпы қоғам үшін қалай жұмыс істейтініне әсер етеді. Осы маңызды себептерге байланысты жастардың әлеуметтенуі мәселесін зерттеу қазіргі заманның сұранысына ие.

Қоғам дегеніміз- жалпы мағынасында, мәдениеті ортақ, белгілі бір аумақта тұратын және өздерін біртұтас, өзгеше бірлестік деп білетін адамдар тобы. Қоғам-өзара әрекеттесетін субъектілердің жиынтығы болса, тұлға-өзара әрекеттесу субъектісі, ал мәдениет-бұл субъектілерге тиесілі құндылықтар мен нормалардың, мағыналардың және т.б. жиынтығы. Тұлға осы құндылықтарды бағалайды, құндылықтарды ашады, әрекеттеседі, жасайды. Сол қоғамда кез-келген істі жандандырушы, нәтижеге жеткізуші, қажет болған жағдайда жаңа жағдайға тез бейімделе алатын және алдыңғы қатарға шығатын топ бар. Ол-жастар! [1].

Жастар- бұл жас ерекшеліктері мен әлеуметтік позиция сипаттамаларының жиынтығы негізінде құрылған әлеуметтік-демографиялық қауымдастық.

«Қоғам-жастар» қатынасының жүйесі өзара диалектикалық әрекетті білдіреді. Қоғам жастардың тиісті түрін қалыптастырады, ал жастар көбінесе қоғамның даму тенденциясын, оның

болашағын анықтайды. Қоғамның жастар проблемаларына мүдделілігі жас адамның әлеуетін (оның интеллектісі, руханилығы, білімділігі, ұлттық менталитеті, патриотизмі және т.б.) дамыту үшін жағдайлар жасауды, сондай-ақ ойластырылған гуманистік (адам сүйгіш) жастар саясатын жүргізуді білдіреді.

Жастар әртүрлі міндеттемелер мен тапсырмаларды, өздерінің қалаған жұмыстарын жүзеге асыра алатын қоғамдық күш. Жастардың қоғамда алатын орны мен ролін ескере отырып, олардың әлеуетін және қызметін қоғамның дамуына барынша пайдалану керек. Жастарға тән бұндай қасиеттер олардың әлеуметтену қажеттілігін білдіреді.

Жастар әлеуметтануы дегеніміз-жастарды әлеуметтік қауымдастық ретінде зерттейтін әлеуметтану ғылымының саласы, өмірге енетін ұрпақтарды әлеуметтендіру және тәрбиелеу ерекшеліктері, әлеуметтік сабақтастық процесі және жастардың білімі мен тәжірибесін аға ұрпақтардан мұра ету, жастардың өмір салтының ерекшеліктері, оның өмірлік жоспарлары мен құндылық бағдарларын қалыптастыру, оның ішінде кәсіби, әлеуметтік ұтқырлық, жастардың әртүрлі топтарының әлеуметтік рөлдерін орындау.

Жастар әлеуметтануының негізгі мәселелері: қоғамның әлеуметтік дамуындағы жастардың рөлі мен орнын зерттеу, жастардың әртүрлі топтарының "әлеуметтік портретін" талдау, өмірлік өмірдің барлық салаларындағы жастардың сұраныстарын, мүдделерін, қажеттіліктерін, құндылық бағдарларын, әлеуметтік үміттерін зерттеу, белсенді өмірлік ұстанымды, өмір салты мен мінез-құлықты қалыптастыру, әртүрлі әлеуметтік салалардағы бейімделу ерекшеліктерін қарастыру, жастардың өмірлік жоспарларын зерттеу және оларды іске асырудың оңтайлы жағдайларын анықтау, әлеуметтік белсенділік резервтері мен енжарлықтың себептерін зерттеу.

Жастардың әлеуметтенуі-бұл жас адамның қоғам өміріне енуі болып табылады. Оның мәні процестердің үштұғырлығы: әлеуметтік бейімделу; әлеуметтік сәйкестендіру; даралану [2].

Ең бірінші әлеуметтену ұғымына тоқталайық.

Әлеуметтену дегеніміз- жеке тұлғаны кез-келген қатынастардың субъектісі ретінде әлеуметтік қатынастар саласына қосу процесі ретінде ұсынылған. Әлеуметтенудің негізгі мақсаты-әлеуметтік нормалар және қоғамдық мүдделермен реттелетін әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Осы орайда әрбір тұлғаның әлеуметтенуі қоғам дамуы мен беріктігін, осы аталған қасиеттің ұрпақтан ұрпаққа аманат етілуін қамтамасыз етеді. Яғни, әлеуметтену қоғам мен әрбір жеке тұлғаның дамуындағы оң үдеріс ретінде сипатталады.

Ал жастар әлеуметтенуі дегеніміз-қоғам мен жас адам арасындағы өзара іс-әрекет пен қарым-қатынас орнату процесі. Бұндай өзара әрекеттесуден тұлғаны әлеуметтендіру кезінде жеке және әлеуметтік қатынас, қоғамдық немесе жеке қызығушылықтарға басымдық беретін, іс-әрекетіне жауап беретін немесе жауапкершіліктен бас тартатын көзқарастар қалыптасады.

Жастардың әлеуметтік мәртебесі әлеуметтік-тарихи сипатқа ие. Ол әлеуметтік жүйеге, мәдениетке және белгілі бір қоғамға тән әлеуметтену заңдылықтарына байланысты болады.

Жалпы алғанда жастардың әлеуметтенуі қоғам үшін үлкен маңызға ие. Әр адамның бойына жиған құндылықтары оның жеке басы мен дүниетанымының қалыптасуына, одан әрі дамуына, қоғамда және жалпы қоғам үшін қалай жұмыс істейтініне әсер етеді. Осы маңызды себептерге байланысты жастардың әлеуметтенуі мәселесін зерттеу қазіргі заманның сұранысына ие.

Дұрыс бағыттағы, оң көзқарастағы, саналы жастарды әлеуметтендіру барысында отбасының алатын орны ерекше. Толыққанды, тұрақты құрылымға ие отбасы институтының жалпы тұлға дамуындағы ролі туралы айтпаса да белгілі шығар. Әлеуметтену шарттарының бірі болмаған кезде отбасының әлеуметтену қызметі толық көлемде іске асырылмайды. Бұл қоғамда қалыптасқан дағдыларға ілесе алмайтын, қырсық мінезді немесе басқа адамдармен бір пікірге келе алмайтын тоғышар мінезді адамның қалыптасуына әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, білім беру жүйесі де жастардың әлеуметтенуін жүзеге асыруда жауапты рөлге ие. Білім беру мекемелері мемлекеттің саяси, экономикалық, тіпті моральдік мүмкіндіктерін анықтайды. Отансүйгіштік, қоғамдық қатынас, саяси мәдениет т.б әлеуметтік қатынастардың алғашқы баспалдағы осы білім беру мекемелерінде қалыптасады.

Таным әлемін дамыту және кеңейту де жастардың әлеуметтенуіне үлкен ықпал ететін фактор. Қазіргі уақыттағы технология мен техниканың жедел дамуы, интернет желісі, ақпарат алмасу жылдамдығының артуы жастар бойында өзіндік көзқарастар қалыптастырып, олардың өзінше әрекет жасауына септігін тигізуде.

Қазіргі заман ғылымы ғылыми тұрғыда жастардың әлеуметтенуі бірнеше түрге бөліп, атаумен қарастырады. Олар:

1. Эйкумендік әлеуметтену. Жастардың белгілі бір табиғи ортада қалыптасуы, табиғатпен өзара әрекеттесудің белгілі бір бағдарламаларын ассимиляциялау және іске асыру, сананың белгілі бір түрін қалыптастыру, сәйкесінше тіршілік формалары мен әдістерін қалыптастыру;

2. Мезосоциализация. Жастардың қалыптасуы мен дамуына нақты әсер ететін ата-ана, отбасының, денсаулықты, өмірді, тәрбие мен білім беру, бос уақытты пайдалану, өзінің отбасы секілді тарихи процес. Бұл жерде белгілі бір бағдарламалар, өмірдің тиісті формалары мен әдістері кезең-кезеңімен жүзеге асырылады.

3. Экономизация. Жастардың белгілі бір мамандықтар мен салаларды игеруі, рухани және материалдық құндылықтарды өндіруге қатысуы.

4. Саяси әлеуметтену. Белгілі бір саяси нормаларды, құндылықтарды, мінез-құлық үлгілерін игеруді білдіретін жастардың қоғамның саяси өміріне ену процесі.

5. Этномәдени әлеуметтену. Ұлттық мәдениетті сақтау қабілеттерін қалыптастыру, ұлтаралық қарым-қатынасты сақтау, дәстүрлерді қалпына келтіру және сақтау.

Әлеуметтік жастағы топ ретінде жастардың бірқатар ерекшеліктері бар екенін ескеру қажет:

- біріншіден, объективті себептерге байланысты жастар рухани-адамгершілік, құндылық бағдарларының нақты қалыптаспауымен, сондай-ақ өмірлік тәжірибенің жетіспеушілігімен ерекшеленеді, бұл жауапты шешімдер қабылдау кезінде қате таңдау ықтималдығын арттырады;

- * екіншіден, жастарға қазіргі әлеуметтік-экономикалық қатынастарға толық қосылмау тән, бірақ сонымен бірге бұл әлеуметтік ұтқырлықты қамтамасыз ететін және экономикалық және саяси бастаманың қайнар көзі болып табылатын жастар;

- * үшіншіден, жастар, кез-келген әлеуметтік топ сияқты, өз мақсаттары мен мүдделеріне ие, олар әрқашан бүкіл қоғамның мақсаттары мен мүдделеріне сәйкес келмейді;

- * төртіншіден, жастар ерекше әлеуметтік функцияларды орындайды: қоғам мен мемлекеттің қол жеткізілген даму деңгейін мұра етеді, сабақтастықты қамтамасыз етеді, болашақтың бейнесін қалыптастырады және әлеуметтік көбею функциясын атқарады.

Жастардың әлеуметтенуі мәселесі еуропа, Америка елдерінде XX ғасыр басында –ақ зерттеу объектісіне айналған. Постсоветтік елдерде, оның ішінде еуропалық аймақта жатқан елдерде XXI ғасырдың басында осы мәселе айналасында алғашқы ғылыми жұмыстар жүргізіле бастады. Қазақстанда да жастардың қоғамдағы жалпы үлес салмағын ескере отырып, олардың потенциалын елдің дамуына пайдаланатын уақыт жетті деп ойлаймын.

Социалистік режимнен демократиялық режимге өту, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу сол аралықтағы ұрпақты дағдарысқа ұшыратты. Ал ұрпақтар сабақтастығы арқылы келетін тәрбие дәл бүгінгі жастарға қалай берілуде?

Соңғы онжылдықтарда жастардың әлеуметтенуінде түбегейлі жаңа арналар пайда болды. Олар жастардың қалыптасу процестеріне, оның жаңа қоғамға бейімделуіне қатты әсер етті.

Аталған арналардың ішіндегі ең маңыздылары: еңбек нарығы, кәсіпкерлік институты, әлеуметтік өмірдің барлық салаларын ақпараттандыру, қоғамның жаңа түрінің негіздерін оның негізгі сипаттамалары ретінде қалыптастыру.

Мұндай жағдайларда еңбек нарығы нарықтық қатынастардың маңызды әлеуметтік индикаторларының біріне айналады. Бұл индикатор ондағы сұраныс пен ұсынысқа, бос жұмыс орындарының болуына байланысты, сондай-ақ осы нарыққа алғаш рет шығатын жастарға ұсынылуы мүмкін. Ол жастардың біріншіден, белгілі бір білім деңгейі, екіншіден, олардың болашақ жұмысына қатысты нақты тілектері ескеріледі.

Нарық жастардың моральдық және іскерлік, мәдени әлемі мен кәсіби дағдыларын тексереді. Жастардың экономикалық өмірінде ие болатын әлеуметтік қасиеттері оның әлеммен, қоғаммен, серіктестерімен мүмкін болатын байланысын анықтайды. Сондай-ақ жастардың өзгермелі қоғам мен тұрақсыз өмір сүру жағдайында жұмыс істеу қабілетін арттырады. Бұл мақсат жастардың әлеуметтенуі жүретін қоғамның барлық институттарының алдында тұр.

Қазіргі уақытта жастарды әлеуметтендірудің дәстүрлі және жаңа арналарының рөлі өзгерді. Жастарды әлеуметтендіруді жүзеге асыратын ең маңызды әлеуметтік институттар өзгеріске ұшырады. Отбасы тұрақсыз және отбасы мүшелерінің саны азаюда, білім беру жүйесінің барлық буындары коммерцияландырылуда. Білім беру жүйесіндегі мұндай өзгерістер жас ұрпақты

тәрбиелеу, олардың бойында мәдениетті қалыптастыру және оны тарату орталығы емес, жай қызмет көрсету орнына айналуға.

Жаңа технологиялардың (мультимедиа, аудиовизуалды коммуникация құралдары) көмегімен құрылған осы кеңістікте жұмыс істейтін ақпараттың барлық түрлерін қамтитын бұқаралық коммуникация құралдары жастарды әлеуметтендірудің маңызды агентіне айналды. Мұндай бұқаралық құралдар жаңа мәдениетті, қатынастың белгілі бір үлгілерін, мінез-құлық стильдері мен нормаларын қалыптастыруда.

Жоғарыда аталған факторлардың әсері туралы айтар болсақ, олар жастарды әлеуметтендірудің арнайы рефлексивті механизмі арқылы көрінеді. Осы орайда жастар әлеуметтік факторлар ұсынған нормаларды, стандарттарды, құндылықтарды, ережелерді талдап, оларды қажетінше қабылдайды немесе қабылдамайды.

Қазіргі замандағы жастарды әлеуметтендірудің тағы бір тетігі-стильдендірілген деп аталады. Бұл белгілі бір субмәдениетпен сипатталатын адамдар тобының өмір салтына байланысты белгілі бір жастар топтарына тән моральдық-психологиялық және мінез-құлық ерекшеліктерінің кешені.

Субмәдениет тасымалдаушылары ұзақ уақыт бойы анықтамалық топтың өкілдері ретінде еліктеуші жастарды күшті әлеуметтендіру факторына айналуы мүмкін.

Ал енді әлеуметтенудің институционалды механизмі туралы ерекше айту керек. Бұл жеке тұлғаның нақты бір мақсат үшін арнайы құрылған және сонымен бірге оны өз қызметі барысында жүзеге асыратын әлеуметтік институттармен өзара әрекеттесу процесіндегі әлеуметтенуді білдіреді. Оларға біріншіден білім беру және тәрбие институттары (мектеп, орта және жоғары оқу орындары), екіншіден өндірістік, саяси, діни, бос уақыттарын өткізетін орталар мен бұқаралық ақпарат құралдарын жатқызуға болады.

Жастардың әлеуметтенуінде әрине отбасы, білім және тәрбие беру институттарының алатын орны ерекше. Дегенмен, әлеуметтену міндеттері тұрғысынан олардың атқаратын қызметі әртүрлі. Отбасында адамның әлеуметтік-мәдени стандарттары мен жалпыадамзаттық құндылықтарды игеретін болса, білім беру институттарында адамның қабілеті мен талантын жүзеге асыру бойынша жұмыстар жүргізіледі.

Осылайша адам жеке тұлға ретінде қалыптасады. Өйткені оның әлеуметтік қасиеттері оны нақты тарихи қоғамның мүшесі ретінде анықтайды.

Әлеуметтенудің барлық тетіктері қандай-да бір жолмен проблемалардың үш тобын шешуге қатысады. Олар әлеуметтік-психологиялық, табиғи-мәдени және әлеуметтік-мәдени мәселелер.

Әлеуметтік-психологиялық мәселелер жастардың өзін-өзі тануының қалыптасуымен, олардың өзін-өзі анықтауымен және өзін-өзі дамытумен байланысты. Жас кезде әлеуметтенудің бұл проблемалары ерекше, нақты мазмұнға ие болады да, оларды шешудің әртүрлі тәсілдері пайда болады.

Табиғи-мәдени мәселелер адамның физикалық дамудың белгілі бір деңгейіне жетуімен байланысты болады. Әлеуметтенудің табиғи және мәдени мәселелері әртүрлі мәдениеттерде, этникалық топтарда, аймақтарда еркектік пен әйелдік стандарттарын қалыптастыру мәселелеріне де әсер етуі мүмкін.

Әлеуметтенудің әлеуметтік-мәдени мәселелері жеке тұлғаны белгілі бір мәдениет деңгейімен, белгілі бір білім, дағдылар жиынтығымен таныстырудың өзіндік мазмұнына ие.

Әлеуметтенудің осы мәселелерін шешу адам үшін объективті қажеттілік болып табылады. Мұндай проблемаларды түсінген жағдайда, адам оларды жемісті түрде шеше алады.

Алайда, әлеуметтенудің кез-келген мәселелері оның белгілі бір кезеңінде шешілмесе, бұл адамның даму процесін тежеуі мүмкін. Мұндай жағдайды дер кезінде түсіну адамға жаңа мақсаттар қоюға, оларға жету жолдарын өзгертуге мәжбүр етеді.

Қандай қоғамда болмасын әлеуметтену процесі мәдени түрде жүргізілсе нәтижелі болмақ.

Ал енді Қазақстандағы жастардың әлеуметтенуі туралы бірер сөз айтар болсақ...

Ресми статистикаға сәйкес (2018 жылғы) Қазақстанда 14-29 жас аралығындағы жастар саны шамамен 4 млн адамды құрайды, оның ішінде қалалық жерлерде - 2,3 млн, ауылдық жерлерде - 1,7 млн адам тұрады. [3].

Қазақстан тәуелсіздігін алғанына 30-ақ жыл болуына байланысты қазақстандықтарды серпінді және өте жас мемлекет тұрғындары деп қарастыруға болады. Қазақстан болашағы Қазақстандық жастардың қазіргі кездегі даму деңгейімен, оның қоғамға ықпалдасуымен тығыз байланыста.

Жастардың физикалық, ақыл-ой, біліміне, сана деңгейі, құндылықтары, мінез-құлық мотивтері, әлеуметтік белсенділігі әлеуметтік прогреске ықпал етеді.

Елде болып жатқан маңызды міндеттерді табысты шешу жастардың тиімді қатысуынсыз мүмкін емес. Бұл қатынастың тиімділік дәрежесі жастардың мемлекеттік және қоғамдық дамудың мақсаттары мен міндеттерін қаншалықты бөлісетіндігімен, қабылдайтындығымен, олармен өзінің өмірлік мүдделері мен перспективаларын байланыстыратындығымен анықталады.

Қазақстандағы жастарды әлеуметтендіру процесі-бұл жастарды қоғамдық саяси өмірге қосудың басты тетігі. Жастардың әлеуметтік-экономикалық және саяси процестерге толыққанды интеграциялануы мемлекеттің, азаматтық қоғам институттары мен бизнес-қоғамдастықтың кең өзара іс-қимылы негізінде қамтамасыз етіледі.

Жастарды барынша әлеуметтендіру мақсатында 2019 жыл Қазақстанда «Жастар жылы», 2020-жыл «Волонтерлар жылы» деп жарияланды. Осы шаралар бойынша жастармен жүргізілген әлеуметтік жұмыстардың ерекшелігі жастарды тәрбие объектісі ретінде емес, әлеуметтік әрекеттің, әлеуметтік жанарудың субъектісі ретінде қарастырылатындығында.

Білім беру саласындағы жастардың қолдауы ерекше назар аударуға тұрарлық. Қазақстанның жастары, мектеп оқушылары мен студенттері бүгінде ғылым мен техниканың алуан түрлі салаларында білім алуға ұмтылуда. Сонымен қатар, республикалық және халықаралық ғылыми сайыстарға белсене қатысып, жоғары жетістіктерін паш етуде. Бұған оқушы жастар үшін жасалған тұрмыстық жағдайлар да ықпал етеді. Айта кету керек, жастардың көпшілігі өз проблемаларын өз бетінше шешуге және мансап пен өмірлік перспектива құруға тырысады, бұл олардың білім алуға, бірқатар беделді мамандықтарды игеруге деген ұмтылысының артуына әсер етті.[4].

Қазіргі таңда мемлекет жастарға өздерінің әлеуметтік-саяси белсенділігін өркендетті түрде білдіре алатындай жағдай жасауы керек. Саяси мәдениет қоғамдық-саяси өмірге қатысудың белгілі бір шеңберін, шектеулерін қояды. Мұнда қоғам дамуының жалпы тұтас тұжырымдамасының құрамдас бөлігі болып табылатын мемлекеттік жастар саясаты ерекше рөл атқарады. Қоғамдағы саяси мәдениеттің қалыптасуында саяси процестің жан-жақтылығын, жас адамның жеке санасын, белгілі бір сезімдерді, тұрақты көңіл-күйді, идеяларды, дәстүрлерді түсіну деңгейін арттыру маңызды, бұл жастардың да, тұтастай мемлекеттің де мүдделерін көрсетеді.

Әдебиеттер:

1. Дегтярев А.А. Основы политической теории. – М., 2001.
2. Ешпанова Д.Д. Социально-политические ориентации казахстанской молодежи // Аналитический отчет. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2013.
3. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2004 года № 581-ІІ О государственной молодежной политике в Республике Казахстан// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049268#pos=5;-245
4. Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года “Казахстан 2020: путь в будущее” https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-P1300000191/

МУРАТ Аяулым,
СРАЖОВА Гүлзат
6B11401-Әлеуметтік жұмыс
Ғылыми жетекшісі: Дабылтаева М.М.
ҚазМемҚызПУ

ҚОҒАМДАҒЫ ЖЕТІМДЕР МӘСЕЛЕСІ

Abstract. Now, according to statistical data, every day the number of orphans is growing. Because of this, the country is growing the number of orphanages. For someone, a child-invaluable gift for someone's test. Due to the stupidity of young people who have not married, make a huge mistake. As a result, the country is growing the number of abandoned children. There are organizations in the country, stock accumulations that complement the material value and support of orphans. Of course, all this can not replace parental care, but still it is to help in satisfying needs. It is difficult to express with the words confidence and senses of a child to parents. This feeling is not measured.

Аннотация. Сейчас, по статистическим данным, с каждым днем число сирот растет. Из-за этого в стране растет количество детских домов. Для кого-то ребенок-бесценный подарок на чье-то испытание. Из-за глупости молодых людей, которые еще не вступили в брак, совершают огромную ошибку. В результате в стране растет число брошенных детей. В стране есть организации, фондовые накопления, которые дополняют материальную ценность и поддержку детей-сирот. Конечно, все это не может заменить родительскую заботу, но все же она должна помочь в удовлетворении потребностей. Трудно выразить словами уверенность и чувства ребенка родителям. Это чувство не измеряется.

Қоғамдағы жетімдер мәселесі адамзаттың тарихи даму кезеңінде соғыстан, табиғи апаттардан, жаулап алу саясатынан және тағы да басқа саяси, әлеуметтік, табиғи факторларлардың салдарынан орын алып отырған. Тарихқа көз салсақ, қазақ даласында «жетімдер үйі» деген болмаған. Жаугершілік заманды және түрлі қилы заманды өткерген бабаларымыз ешқашан жетімін жылатпаған. Ел болып, қоғам болып тағдыр тауқыметіне түскен жандарға қамқор бола білген. Тіпті ағайындары қайтыс болса, жесірін қаңғытпау үшін әмеңгерлікпен туыстарына алып беріп, жетімдерін жылатпай, өзгеге кіріптар етпей, қамқор бола білген. Жетімге қарайласу үлкен сауапты іс. Жетімге материалдық тұрғыдан барлық адам бірдей көмек бере алмас. Алайда сауапты іс тек қаржымен ғана шектелмейді. Мәселен, жетімнің басын мейіріммен сипауда сауап болмақ. Мұхаммед Пайғамбарымыз, бір хадисінде былай дейді: «Кімде кім Алла разылығы үшін бір жетімнің басын мейіріммен сипаса, оның қолына тиген шашының санындай сауап жазылады» өмірде адамдардың тағдыры түрлі болып келеді. Кейде балалар ата-анасы өмірден ерте озып жетімдік көреді, кейде өз баласынан өзі жеріген безбүйрек әке-шешесінің тас жүректігінен осы күйге ұшырап жатады. Сондай түрлі жағдайлар мен панасынан айырылған жетімдерге пана болу сауабы мол қайырлы іс екендігі даусыз. Алла Тағала Құранда баян етеді: «Мұсылмандардың арасында ең қайырлы үй, ішінде жетімі болып, оған жақсылық жасалатын үй». Олай болса, кімнің үйінде жетім болса, оған жақсылығын аямай үйіп-төккені абзал⁷

Бүгінгі дамыған қоғамда жетімдер мәселесі аталған факторлармен қатар, қоғамдағы адамның қолымен жасалған факторлардың нәтижесінде де өзекті болып отыр. Қазақ халқы ежелден жетімін жылатпай, жесірін жатқа бермей жүрген, ата жолын ұлағаттап жүрген ұлтпыз. Жетім ұғымы қандай да бір қоғам үшін жаңа құбылыс емес, бірақ бұл мәселенің өзектілігі әр бір қоғамда өзекті мәселе болып қала бермек.

Қоғамдағы, мемлекеттегі бұл өзекті мәселені реттеу мемлекет құзіреті мен жауапкершілігі. Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жетім балалар мен ата-анасынан айырылған балалардың мәселесі көпшілікті толғандыруда. Бұл мәселе Қазақстан Республикасының «Қазақстан-2030» даму стратегиясына сай жетім балалар үйіндегі тәрбие әрбір ұрпақтың жеке адам ретінде қалыптасуы ұлттық тәрбие деп қарастырылған [1]⁷

Жетім балалар – жалғызбасты ата-анасының немесе екеуінің де қамқорлығынсыз қалған 18 жасқа дейінгі тұлғалар. Ата-анасының қамқорынсыз қалған балалар - келесі жағдайда жалғызбасты ата-анасының немесе екеуінің де қамқорлығынсыз қалған 18 жасқа дейінгі балалар:

- ата-анасының қайтыс болуы (жетім балалар);
- ата-аналардың ұзақ мерзімде болмауы;
- ата-ана құқықтарының шектелуіне немесе олардан айрылуы;
- ата-анасы хабар-ошарсыз кетті деп танылуына, әрекет етуге қабілетсіз (әрекет қабілеттілігін шектеу);
- ата-анасының сырқаттануы;
- қылмыстың жасалуына күдіктілер мен айыпталушыларды күзетпен қамауға алатын орындарында болуы, ата-анасының бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеуі;
- ата-анасының баласын тәрбиелеуден немесе оның құқықтары мен мүдделерін қорғаудан жалтаруына, оның ішінде ата-анасының өз баласын стационарлық үлгідегі тәрбиелеу, емдеу және медициналық-әлеуметтік мекемесінен алудан бас тартуы;
- заң тәртібімен белгіленген ата-анасының қамқорынсыз қалған балалар деп танылуы. [2]

Қазіргі уақытта статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, біз көзбен көріп жүргеніміздей күннен-күнге көздері жасқа толған, ата-ана мейірімінен айырылған қаншама балалар бар екені бәрімізге белгілі. Соған орай елімізде тастанды балалар мен балалар үйі көбеюде. Статистикалық деректерге сүйенсек жетімдер үйі азайғанмен, қоғамда бұл міселенің түрленуі салдарынан жетімдер үйінің жаңа форматтағы орталықтарының көбеюі орын алып отыр. Әрине бұл мемлекет тарапынан қолдау тауып жатқан игі бастамалар, бірақ толық отасында тәрбиеленген, ата-ана жылуын сезініп өскен толық азамат қалыптастыру әлі де қоғамның алдындағы үлкен міндет.

Елімізде жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған 25 376 бала бар. Республика бойынша 9 ірі балалар үйі жұмыс істейді. Балалар үйінен бөлек, білім беру жүйесінде 23 отбасы үлгісіндегі мекеме болса, онда 849 бала тәрбиеленеді, сонымен бірге 2 797 бала тұратын 43 балалар үйі және мектеп-интернат бар. Денсаулық сақтау жүйесінде – 21 балалар үйі, халықты әлеуметтік қорғау жүйесінде – 18 медициналық-әлеуметтік мекеме тіркелген. Қазақстанда тәрбиеленушілерді табысты дербес өмірге дайындау мақсатында балалар үйінің түлектері тұратын 14 жасөспірімдер үйі ашылған. Төрт өңірде 23-29 жас аралығындағы балалар үйінің түлектеріне арналған Жастар үйі бар [3].

Жоғарыда айтып өткеніміздей, биыл өңірде жабылған балалар үйі мен кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталығының қызметін алмастыру мақсатында құрылған. Әйтсе де оның қызмет арнасы мен ауқымы алдыңғы әлеуметтік балалар мекемесімен салыстыра қарағанда мүлдем өзгеше. Мұндағы жаңашыл көзқарастар жетімдердің үлкен өмірге нық қадам басуына алғышарттар қалай алады десек, артық айтқандық емес. Қазіргі күні мұнда Алға балалар үйі мен кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталығынан қалған 33 «могиканның соңғы тұяқтары» орналасқан.

Жаңадан ашылған ортылқта өмір сүре білу мен тәрбие берудің өміршең әдістері жүргізілмек. Ең бастысы тәрбиеленушілердің өмірден өз орындарын тауып кетуі үшін барлық мүмкіндіктер мен жағдайлар жасалмақ. Бүгінде тәрбиеленушілерге оқыту мен тәрбие беру бар да, олардың бос уақыттары мен демалыстарын мазмұнды әрі тиімді түрде ұйымдастыра білу бар. Әсіресе соңғы кезде өңірде кейінгі айтылған қағиданың сақтала бермейтініне өңірде жеткіншектердің ауыр қылмыстарға бару деректері айқын айғақ. Әрі қылмысқа бой ұрғандардың дені негізінен сабақ үлгерімі тәуір делінген оқушылар екенін ескерсек, бұл арада әлі де тереңірек ойластыратын мәселелер бар екені анық.

Осы орайда, Ақтөбе облысы білім басқармасы басшысының орынбасары Гүлназ Сүлейменова «Аяла» орталығы педагогтар мен арнайы мамандардың көмегіне сүйене отырып, балаларға моральдық, медициналық және психологиялық тұрғыдан қолдау көрсетуге ұмтылыс жасап отыр. Осындай жолмен тәрбиеленушілерге мамандық таңдау жөнінде де ақыл-кеңестер берілерді. Бұл тәсіл құрғақ сөз күйінде емес, олармен тепе-тең жағдайда емін-еркін ой-пікір алмасу тұрғысында жүргізіледі деді газет тілшісіне» [3].

Елімізде қазақстандық белгілі кәсіпкердің бастамасымен 2013 жылы игі жоба қолға алынды. «Аналар үйі» аталатын арнайы қор құрылды. Құрамында 17 қалада орналасқан 26 орталық бар. Әлгі жерлерде қиын жағдайға тап болған жалғызбасты аналар мен олардың бүлдіршіндеріне көмек, қолдау көрсетіледі. Нәтижесінде тағдыр тәлкегінен есін жиған ана сәбиін жетімдер үйіне өткізбей, өзі өсіреді. Яғни басты мақсат осы. Нәрестелерді анасыз қалдырмау [4].

Бүгінгі уақытта қоғамның басты мәселелерінің бірі болып табылатын бұл тақырып, ешкімді бей-жай қалдырмасы анық. Әрине қазір заман дамуда, соның арқасында жастар, қоғам белсенділері,

үкімет, инвесторлар осы жетім балалардың баспаналы болуына, әлеуметтік жағдайларының оңтайлануына, қажеттіліктерін өтеуде керемет істер атқаруда. Әр қайсысын атап өтсекте артық етпейді. Дәл сол кісілердің арқасында мұны көрген өскелең ұрпақ түзу жолмен жүріп, адами құндылықтарды саналарына сіңіріп, барлық айналада болып жатқан құбылыстарды көздерінен таса қылмай, саралайтын болады. Ата-ананың қамқорлығынан айырылған бала, түбегейлі барлығынан айырылады. Бұлай деуімнің себебі, ата-ананың балаға тигізетін әсері де өте жоғары деңгейде болады. Бала ата-ананың қамқорынсыз, қолдауынсыз, нұсқауынсыз, жебеуінсіз қатты қиналады.

Қазіргі заманның ағымына байланысты осындай үйлердің пайда болуыда таңғаларлық жағдай емес. Балалардың балалар үйіне тапсырылуына ең алдымен ата-аналарының жауаптылықтан қашуы әкеледі, себебі олар дүниеге келген баланы емес өздерін және өздерінің мәселелерін ойлағандықтан балалар үйіне тапсыруға шешім қабылдайды. Себебі қазіргі замандағы адамдардың көзқарастары мүлдем басқаша олардың ойлауыда басқаша. Олар тек өздерін және өздерінің болашақтарын ойлап, баладан бас тартып жатады, сол себепті балалар үйінің саныда арту үстінде.

Неке екі адам бірін-бірі тауып шаңырақ құруға шешім қабылдауы. Олар некенің бүкіл қыр-сырларымен танысқаннан кейін отбасы құруға толық бір шешімге келіп, заң алдында некеге отырады. Бірақ, отбасы құрылғаннан кейін алдында не болатыны беймәлім. Ер адаммен әйел адам отбасы құрып бірнеше қиындықтарға тап болады, ол қиындықтарға төтеп беріп бірге жеңіп шығатын сәттерде болады, ал кейде тығырыққа тіреліп оның арты ажырасумен аяқталатын сәттерде болады. Отбасының ажырасып тынуының ең алғашқы зардабы балаға әсер етеді. Отбасы ажырасқаннан кейін баланы бөлісу мәселесі қиынға соғады. Себебі, екі жақ ажырасқаннан кейін баладан бас тартса бала жетім қалады [1].

Дегенмен, балалар үйінің саны артып жатса да халық ішінен өз қорғанына алғысы келетін адамдар саны да аз емес. Балалардың қорғансыз өспеуіне және қоғамның оларға теріс әсерін сездірмеуге, тіпті мемлекетіміз оң көзқараспен қарап оларға түрлі жеңілдіктер қарастыруда. Оларға мемлекеттің қолдауында үлкен көмегін тигізуде атап өтсек, олардың өзге балалар секілді жоғары білім алып шығуына, әлеуметтік көмектер мен қолдаулар т.б жағдайлар қарастырылуда.

Жастар арасында балалар үйіне көмек беруге дайын тұрған адамдар саны да жеткілікті, жастардың қайырымдылықпен айналысып, олардың көңілін тауып көмек қолын созып жүргені де бір өнеге үлгі болатын іс. Атап өтсек қазіргі блогерлік мақсатта танылып жүрген жастардың балаларға деген қаржылай көмектері және қолдаулары өте көп. Олардың жасап жатқан жұмыстары халық алдында жүріп жатқандықтан, халықтың балалар үйіне деген ойлары мен көмек көрсету мүмкіндігі артуда.

Қазіргі таңда Қазақстаннан шетелдіктер асырап алған балалар саны 8805-ке жеткен бұл жайлы ҚР БҒМ Балалардың құқықтарын қорғау комитеті хабардар еткен. Жалпы бала асырап алу тарихына тоқталып өтсек, ең алғашқыда 1851 жылы АҚШ-та қабылданған. Бала асырап алудың өзі оңай іске асатын жұмыс емес, оның бүкіл заңнамалық талаптарға сай өзіндік талаптары болады, ол талаптардың барлығы баланың жеке басына деген қауіпсіздікке жауап береді. Яғни, асырап алушылар мен асырап алынушы арасындағы заңнамалық талаптар. Баланың барлық қажеттіліктерін материалды және моральды тұрғыдан да, өти алған жағдайда ғана бала өзінің жаңа отбасына бейімделуге рұқсат алады. Шет елдік азаматтар баланы асырап алып оларға барлық мейірім махаббатын бөліп өсіріп жетілдіреді. ала асырап алушылар сол балаға зар болып бүкіл махаббатына бөлесе, ал бала сол ата-ана махаббатын сезініп өссе екі жақтың да қалағаны орындалады. Бүкіл махаббатты сезініп өскен бала кейін асырап алған ата-ананың да қадірін түсініп өседі [6].

Осы шетелдіктердің асырап алуына қатысты қаншама пікірлер бар, бірі-«қазақ ежелден жетімін қаңғыртпаған, балаларды басқа елге жібермейік, бермейік» десе, енді бірі «бала жат та болса, ата-ананың жылуын сезінгені дұрыс» дейді. Ата-ананың балаға махаббатын, баланың ата-анаға деген махаббатын бастан кешірмесе басқақа сезілмейтін дүние

Әдебиеттер:

1. ҚР-ның «Неке және Отбасы туралы» 1998 жылғы 17 желтоқсандағы №311-І заңы. ҚР-сы Парламентінің жаршысы. <http://thenews.kz>

2. Шетел азаматтарының, қазақ балаларын асырап алуындағы мәліметтер. Статистикалық есепті және оны құру бойынша нұсқаулықты бекіту туралы қаулыларындағы мәліметтерге сүйене отырып жазылған. - <http://minber.kz/>.

3. Еркін Рақышевтың - «Жетімдер» драма фильм желісі бойынша ой түйін. <https://youtu.be/hZemIRZrBFc>

НУРБАЕВА Дина Замирбековна
«Педагогикалық өлшеулер орталығының» критериалды бағалау
бөлімінің аға менеджері,
Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ филиалы
Нұр-Сұлтан қаласы

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. В этой статье обсуждаются изменения в образовании в текущей ситуации в мире. На примере предмета истории предлагаются методы, которые можно использовать в дистанционном обучении и в классе. Каждый метод рассматривается индивидуально, и объясняется способ его реализации в соответствии с учебной программой. Цель этих методов - повысить интерес учеников к истории.

Abstract. This article discusses the changes in education in the current situation in the world. The example of the subject of history offers methods that can be used in distance learning and in the classroom. Each method is considered individually and the way to implement the method in accordance with the curriculum is explained. The purpose of these methods is to increase students' interest in history.

Кіріспе. Әлемді шарлаған дерттің дүниежүзі елдерінің білім беру саласына әкелген өзгерістері қалыптасқан жүйелермен таптаурындардың толық күйреуіне алып келді. Дамыған және дамушы елдер үшін де бір арнада бірлесіп іс-әрекет жасауына алып келді. Білім саласына ғана емес адам өмірінің барлық саласына өзгерістер әкелген бұл дерт біршама қиындықтар мен қатар жаңа мүмкіндіктерге де жол ашқанын жасыра алмаймыз.

Білім саласы 2020 жылдың сәуір айынан бастап толық қашықтан оқытуға көшті. Ата-ана мен балаларға ұстаздар қауымына жаңа жағдайға бейімделуге тура келді. Әлем бойынша білім саласының майталмандары өз тәжірибелерімен ашық түрде бөлісіп өзара көмек берді. Әлемнің атақты кітапханалары мен мұражайларына, үздік ұстаздардың тәжірибесі қолжетімділікке айналды. Ал жеке тұлға ретінде жинақталған тәжірибеммен ойларыммен бөлісу ұстаздық міндет деп санаймын.

Білім әлеміне төнген тосқауылды «дағдарыс» деп қарастырып көрелік. Аталған дағдарыс білімге көп инвестиция салуға, сонымен қатар оқушылардың әл-ауқатына бағытталған, олардың психологиялық және эмоционалды жағдайларын жақсарту үшін жағдайлар қарастыруда. Ежелгі қытай даналығында айтылғандай: "ағаш отырғызудың ең жақсы уақыты жиырма жыл бұрын болған". Екінші ең жақсы уақыт. Ал қазір әлі де кеш емес.

Зерттеу әдістері қашықтан оқыту жағдайындағы білім беру саласында әртүрлі мемлекеттердің тәжірибесі қарастырылды. Тарих пәнін оқытудың әдістері мен жолдары ұсынылады.

Зерттеу мақсаты қашықтан оқыту жағдайында және мектептегі оқыту үшін қолайлы деп табылған әдіс тәсілдерге стратегияларға шолу жасау. Тарих пәнінің ұтымды тұстарын қолдана отырып сабақты қызықты да, сапалы жүргізу жолдары сипатталады.

Алдымен қашықтан оқуға мәжбүр болған оқушылардың ішкі жай күйлеріне тоқталуды жөн көрдік. Шетелдік зерттеушілердің оқушылармен жүргізген сұхбаттарының үлгісі беріліп отыр.

Жинақталған тәжірибелер білім саласындағы реформалардың дамуына алып келетіні сөзсіз. Арчибалд Маклиш айтқандай: «өз тәжірибеңізден гөрі ауыр нәрсе бар - бұл тәжірибеден үйренбеу» [1].

11 сынып оқушысы Мелани 17 жаста және ол халықаралық мектептерде психологияға мамандандырылған мұғалімі болғысы келеді.

«Басында бәрі қызық болды, бірақ қазір біз онлайн режимінде оқу бойынша жақсы тәжірибе жинақтадық. Кейде мен өзімді ұзақ демалыста сезінемін, бос уақытым да және көп жұмыстарым да бар секілді. Маған ең ұнайтыны мен өз жылдамдығыммен жұмыс істей аламын және сабақтың басында өзіме нақты мақсаттар қойғанды ұнатамын. Корей тарихы сабағында мен басқа халықаралық студенттерге қарағанда тапсырмаларымды ертерек аяқтай аламын, өйткені менде негізгі білім бар, содан кейін басқа тақырыптарды оқуды жалғастыра беремін.

Егер Мен онлайн режимінде оқу немесе сыныпта оқуды таңдауым керек болса, мен әлі де сыныпта оқуды таңдайтын едім, өйткені сыныпта достарыммен ұстаздарыммен тығыз байланыста боламын, бірақ онлайн режимінде оқу болашақта пайдалы болатындығына сенемін.

11-сынып оқушысы Фред 17 жаста, жоғары оқу орнында «Саясат және экономика» мамандығы бойынша білім алууды жоспарлауда.

«Бұл әртүрлі пәндер бойынша жаңа тәжірибе болды. Тарих сабағында біздің мұғалім Google Hangouts-ті интерактивті сабақ өткізу үшін қолданды, ал биология бойынша біз көбінесе тапсырмаларды орындау және сұрақтар қою арқылы өз бетімізше жұмыс жасадық. Интернеттегі жаттығудың жағымды тұсы - бұл көп уақытты үнемдеуге алып келеді. Мектепке баратын уақытты үнемдеу және мектеп формасын киюдің қажетсіздігі». [2]

Жоғарыда берілген оқушылардың пікірлерінен қалыптасқан жағдайдың артықшылықтары мен кемшіліктерін анық көруімізге болады. Оқушылар көзімен мұғалімдердің жұмысына жақсы кері байланыстарды да аңғаруға болады. Бұл жағдайда ұстаздар қауымы өз пәнінің маңыздылығын арттыру мақсатында қызықты да пайдалы ресурстармен жұмыс жасап өз тәжірибесін жетілдіруі маңызды.

«Тарих пәні несімен қызықты? Тарих бізге не береді? Тарихты оқуды ұнатпайтын оқушылар үшін қандай шаралар қолдану маңызды? Неліктен көптеген оқушылар тарихты жақсы көре бермейді?» және тағы да көптеген сұрақтарға жауап іздесеңіз, ол жауапты сіз өзіңіздің ішкі түйсігіңізден таба аласыз. Әрине, тарих қызықты болмауы мүмкін емес! Бірақ тарихты қызықты етіп оқушыларға жеткізе алмау да бар, бұл әрине оқушылардың пәнге деген қызығушылығын төмендетеді. Әлемдік зерттеулерге сүйенсек, пәннің оқушылар үшін қызықты не қызықсыз болуы мұғалімге тікелей байланысты екендігін көруге болады. Оған алысқа бармай, өзіңіздің мектептегі мұғалімдеріңіз дәлел емес пе? Мысал ретінде: неліктен химия мен физика түсінбедіңіз? неліктен әдебиетті сүйіп оқыдыңыз? Осы мамандықты таңдауыңызға не әсер етті? Осы сұрақтарға жауап берсеңіз, барлығының да ұстаздың пәнді беруінде екендігін анық көресіз. Ендеше тәжірибеде жинақтаған «мұғалімдік сандықшамды» ашайын, Абай атамыздың бірінші қара сөзінде айтылғандай:

«Ақыры ойладым: осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, я оқысын, керегі жоқ десе, өз сөзім өзімдікі дедім де, ақыры осыған байладым...» мен де өз білгеніммен бөлісуді қолға алдым.

Оқушылар үшін тарихты қызықты етіп өткізу маңызды. Тарих ол біздің өткеніміз бен болашағымыз. Өткен тарихсыз болашақты жоспарлау қиын. Тарих бұл біздің қағазда қалған бабаларымыздың ізі. Тарихшы мұғалім! Бір сәтке ойланыңыз!

Сіздің тарихты оқытудағы мақсатыңыз қандай?

Оқушыларыңыз тарихты не үшін оқитынын біледі ме?

Сонымен, тарихты қалай қызықты етуге болады? (қашықтықтан оқыту жағдайында да және мектеп қабырғасында да қолдану үшін қолайлы)

1. Тарихи атластар



(интернеттен алынған суреттер)

Тарихшылардың пікірінше, тарихты зерттеудің ең жақсы тәсілі-хронологияға немесе тарихи атласқа жүгіну. Тарихи атластарға геосаяси ландшафттардың эволюциясын көрсететін карталар мен сызбалар кіреді. Олар адамдарға тарихты кең мағынада түсінуге көмектеседі, тарихи оқиғалар болған дәуірді дәл анықтайды.

Тарихи хронологиямен жұмыс жасау арқылы оқушының ойында жүйе пайда болады. Тарихта жүйелілік пен реттілікті білудің маңызы зор. Хронологиямен картамен жұмысты жасаудың сан түрлі әдіс-тәсілдері интернет желісінде немесе әріптес мұғалімдеріңіздің тәжірибесінде де бар. Оқиғаларды дұрыс реттілікпен орналастыру, тарихи картаның атауын анықтау, картада көрсетілген тарихи оқиғаны анықтау және тағы да басқа. Онлайн форматта *google forms*, *kahoot*, *surveymonkey* және өзіңізге ыңғайлы кез келген платформаны қолдансаңыз болады.

2. Тарихи фильмдер желісімен тарихты түсіндіру



(интернеттен алынған суреттер)

Өткен күннен құнды ақпарат беретін фильмдер тарихты білудің ең ұтымды жолдарының бірі болып табылады. Барлық фильмдер тарихты дәл көрсете бермесе де, олар өткен оқиғаларды оқушылардың санасында бейнелеуде маңызға ие. Мысалы, «Алмас қылыш», «Анаға апарар жол» және тағы да басқа тарихи фильмдері тарихи оқиғалар туралы көп мағлұмат алуға мүмкіндік береді.

1-сурет бойынша жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасын басшылыққа алып көрейік. «Алмас қылыш» фильмі желісінде 6 сыныптағы Қазақстан тарихы пәні бойынша үшінші тоқсанның бір бөлімін толық қамтуға болады. Фильмнен үзіндіні сабақ барысында көрсетіп, үй тапсырмасы ретінде фильмді толық көруді ұсыныңыз. Фильмнің барысы бойынша алдын-ала сұрақтар дайындап беруге болады немесе әрбір оқушыға жеке тапсырмалар берсеңіз де болады.

Қазақ хандығының құрылуына қандай жағдайлар әсер етті?

Керей мен Жәнібек хан Әбілқайыр ханнан неге бөлініп шықты?

Қазақ хандығының алғашқы территориясы қандай болды?

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2017 жылғы «25» қыркүйектегі № 745 бұйрығына 17-қосымша

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 117 бұйрығына 308-қосымша

Мектеп оқу бағдарламасының 5-9 сыныптарына арналған «Қазақстан тарихы» пәнінің жаңартылған мазмұнының үлгісі (сұ)

6.3 Бірліктегі қазақ мемлекетінің құрылуы	Қазақ хандығының құрылуы Зерттеу сұрағы: Неліктен Қазақ хандығы Орталық Азиядағы алғашқы ұлттық мемлекет деп саналады?	6.3.1.9 Қазақ хандығы құрылуының тарихи маңызын анықтау; 6.2.3.4 М.Х. Дулатидің «Тарихи-Рәсімдік» еңбегінің маңызын анықтау; 6.3.1.10 қазақ хандығының мемлекеттік ығыс-тудың ролін анықтау; 6.2.1.3 тарихи оқиғалар мен процестердің салыстырмалы сипаттауда «Ұлы Даланың» құрылуы
--	---	--

1-сурет

2-сурет бойынша 8 сынып Қазақстан тарихы бойынша үшінші тоқсанда берілген оқу мақсаттарына жету үшін «Анаға апарар жол» фильмін пайдалансаңыз болады. Аталған кезеңде тарихи оқиғаларды оқушының көз алдына келтіру үшін де тарихи картинаның үлесі зор болмақ!

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2017 жылғы «25» қыркүйектегі № 745 бұйрығына 17-қосымша

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 117 бұйрығына 308-қосымша

Мектеп оқу бағдарламасының 5-9 сыныптарына арналған «Қазақстан тарихы» пәнінің жаңартылған мазмұнының үлгісі (сұ)

6.3 Қазақстан мемлекетінің құрылуы	Қазақстанның 1820-1840 жылдардағы мемлекеттік құрылуы Зерттеу сұрағы: Қазақстанның мемлекеттік құрылуының негізгі факторлары қандай?	6.4.2.1 Қазақстанның мемлекеттік құрылуы, әдеттері мен салт-дәстүрлері
	Қазақстанның құрылуының негізгі факторлары: Неліктен Қазақстанның мемлекеттік құрылуының негізгі факторлары деп саналады?	6.4.2.2 құрлық-қарым-қатынас салыстырмалы түрдегі сипаттамасы
	1820-1840 жылдардағы мемлекеттік құрылуының негізгі факторлары: Неліктен Қазақстанның мемлекеттік құрылуының негізгі факторлары деп саналады?	6.4.2.3 құрлық-қарым-қатынас салыстырмалы түрдегі сипаттамасы
	1820-1840 жылдардағы мемлекеттік құрылуының негізгі факторлары: Неліктен Қазақстанның мемлекеттік құрылуының негізгі факторлары деп саналады?	6.4.2.4 құрлық-қарым-қатынас салыстырмалы түрдегі сипаттамасы

2-сурет

Жаңа тақырыпты түсіндірместен бұрын «Анаға апарар жол» фильмін оқушыларға өз бетінше қарап шығуға ұсыныңыз. Келесі күні сабақты түсіндіріп бастағанда, оқушылардың көзіне қарап таң қаласыз! Олар тарихи оқиғаны жүректерімен түсініп қабылдағандығын бірден байқайсыз! Тарихи фильмдерді ұсынбастан бұрын оқушыларға бір екі сұрақ беріп осы сұраққа жауап табуды ұсынсаңыз,

тарихқа мүлдем қызықпайтын оқушыңыздың өзі жауап тауып алып келетіндігіне күмәнданбаңыз. Мысалы осы фильм тұрғысында мына сұрақтарды қойып көріңіз!

Басты кейіпкерлер біріктірген қандай оқиға болды?

Отбасы не себепті қиын жағдайға тап болды? Үш себепін анықтаңыз!

Фильмнің сізге берген тәрбиесі қандай болды? Сіз не үйрендіңіз?

Бұл тек сұрақтардың мысалы ғана, сіз бұл сұрақтарды жеке немесе топтағы оқушыларға да берсеңіз болады, сұрақтарды өзгертіп отырсаңыз да өз еркіңізде. Барлығы да сіздің сабағыңыздың мақсатына апаратын сұрақтар болғандығын қадағалаңыз! Сол кезде ғана сіз өз мақсатыңызға жетесіз, оқушыларыңыз да!

Менің тәжірибемде осы фильмді көріп қазақтың басынан өткерген тарихына таң қалмаған оқушы қалмайды! Тәрбиелік мағынасы түсінікті, қолымызда барымызды бағалауға үйретеді, ішер асымызға қатысты оқушылардың ойын өзгертеді. Астың қадірін түсінеді, ананың қадірін, достың қадірін түсінеді. Ал тарихтың басты мақсаты оқиғалар негізінде адами болмысты қалыптастыру болса, сіз өз мақсатыңызға жеткендігіңізді оқушыларыңыздың жанарынан байқай аласыз!

Ескертегін бір жағдай, филімді ұсынарда оқушылардың жас ерекшелігін, фильмнің қай жастағы балаларға арналғандығын ескеріңіз! Әрине өзіңіз көрген, ой елегінен өткізген ғана фильмдерді ұсынатыныңызға сенімдімін. Қазақстан тарихы бойынша туындылар аз екені рас, бірақ жылдан жылға тарихи қазынамыздың толып келе жатырғандығын байқап бір марқайып қаламыз! Ал дүниежүзі тарихы бойынша фильмдер өте көп, оларды саралап, сараптап кейін қайсысының оқушының жасына лайықты екендігін ескеріп ұсынсаңыз болады.

3. Шабыт беретін өмірбаяндар мен қызықты оқиғалар арқылы тарихты оқыту



(интернеттен алынған суреттер)

Мектептегі қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі Аяуова Сабира апайымыздың тәжірибесінен осы әдісті өзіме алдым. Мектеп оқушысына «Абай жолын» оқуға бір ғана үзіндіні айтып берді де енді әрі қарай не болғандығын өздеріңіз тауып келіңіздер дейді. Оқиғаның жалғасын білуге қызыққан оқушылар кітапхана жағалап «Абай жолын» таласа оқып жауап іздедік! Осындай қызығушылықпен қазақ әдебиетінің талай шығармасын бірнеше күнде оқып шығуға шабыт берген ұстазымның шеберлігі деп санаймын.

Осы әдісті тарихи тұлғаларға қатысты дайындауға болады. Мысалы, «Алты ай бойы күрескен Отырардың қақпасын жауға ашып берген сатқынға Шыңғыс хан қандай марапат берді?», «Абылай хан тұтқыннан қалай босап шықты? Оның босап шығуына қандай жағдай әсер етті?», «Махамбеттің: «Хан емессің қасқырсың, қас албасты басқырсың! Достарың келіп табалап, дұшпаның сені басқа ұрсын!» деп Жәңгір ханға ашулануына қандай жағдайлар себепші болды?» және т.б. әрбір тұлға бойынша осындай тапсырмалар шығара беруге болады. Оқу бағдарламасындағы оқу мақсаттарын басшылыққа алып тарихи оқиғалар немесе тарихи тұлғалар бойынша сұрақтарды беріңіз. Оқушы өз бетімен ізденуге, сыни ойлауға дағдыланады.

4. Мұражайлар негізінде тарихты оқыту



https://www.canva.com/ru_ru/obuchenie/virtualnye-ekskursii/

Қазіргі жағдайда әлем бойынша атақты мұражайларға онлайн турлар ашылуда. Әлем тарихын оқыған кезде оқушылармен бірлесе отырып мұражайларға саяхат жасап көріңіз. Мұражайда

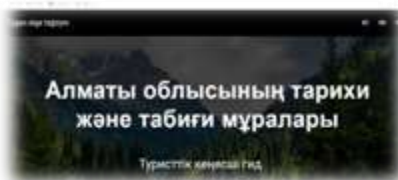
жинақталған тарихи құнды деректер оқушыларды қызықтырмай қоймайды. Алдын-ала сұрақтар дайындап қойыңыз, оқушылар сол сұрақтарға жауап табу үшін мұражайға саяхат маршрутын дайындасын. Басқа оқушыларды өзінің тапқан жауабымен таныстырып бір сәтке мұражай гиді қызметін атқарып көрсін.

Білім және Ғылым министрі Асхат Аймағанбетовтың инстаграмм әлеуметтік парақшасында жариялаған ақпаратында да сандық технологияларды еркін қолданып сабақты қызықты өткізіп жүрген мұғалімдер туралы сөз білдірген. «... цифрландыру заманында геймификация және даралау сияқты ұғымдар өзекті болып отыр. Геймификация қазір оқу процесінің маңызды бөлігі болып табылады. Біз қалаймыз ба, жоқ па, бірақ біз балалардың назары үшін Тик-Ток, Нетфликс, Instagram және т. б. сияқты платформалармен бәсекелесуге тура келеді. Бұл жағдайда, әрине, ешкім бәрін тек осылай беру керек деп айтпайды. Бұл бір ғана мысал. Әрине, классикалық әдістер ешқайда кетпейді, өзекті және маңызды болып қалады. Мұғалімдер жаңа технологиялар мен әдістерді белсенді меңгеруі керек екені анық» [3].

Қазақстан тарихы бойынша мұражалайларға онлайн турларды «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының оқушылары құрастырған болатын. Назарларыңызға мақтауға тұрарлық оқушылардың жұмысын ұсынғым келеді. Бұл жұмыстар «Туған елге тағзым - 2020» желілік байқауында үздік деп танылған жұмыстар.



Нұр - Сұлтан қаласындағы НЗМ «Қабанбай батыр кесенесі» Minecraft платформасында.
Бейнеролик <https://www.youtube.com/watch?v=6cM7cry9Q3g&t=3s>



Талдықорған қаласындағы ФМБ НЗМ
Сайт <http://tuganelgetagzym.tilda.ws/>
Бейнеролик <https://youtu.be/eeBX4bIvs8U>



Қарағанды қаласындағы ХББ НЗМ
Сайт <http://r70254ko.beget.tech/NEW/>

Осы жұмыстарды берілген сілтемелер арқылы қарап шығып сабақтарыңызда қолдана аласыздар. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» оқушыларының жұмыстары негізінде оқушыларыңызға да осындай ресурстарды дайындауға беруіңізге болады. Қазіргі таңда оқушылардың барлығы да сандық негізде сауатты осындай картиналарды емін еркін дайындай алады, дайындай отыра өзінің тарихи білімін арттырады.

Сіздермен бөліскен әдіс-тәсілдер тәжірибеден өткен, нәтижелілігіне көз жеткізілген жұмыстар болып табылады. Аталған жұмыстарды сынып бөлмесінде де, қашықтықтан оқыту жағдайында да қолдана аласыз!

Әдебиеттер:

1. <https://blog.cambridgeinternational.org/the-inclusive-benefits-of-lockdown-learning/>
2. <https://blog.cambridgeinternational.org/behind-the-screen-students-talk-about-remote-learning/>
3. <https://blog.cambridgeinternational.org/the-inclusive-benefits-of-lockdown-learning/>

СУЛЕЙМЕНОВА Нургуль

5B020200 Халықаралық қатынастар

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Г.М. Джумадилова

ПОСТКЕҢЕСТІК КЕҢІСТІКТЕГІ ЭТНИКАЛЫҚ ШИЕЛЕНІС МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. В статье дается описание с целью раскрытия темы этнического конфликта на постсоветском пространстве, с использованием трудов ученых последних лет, информационных и статистических данных. В ходе исследования были рассмотрены история этнических конфликтов, влияющие факторы и интересы сторон в отношении конфликта.

Abstract. The article describes the topic of ethnic conflict in the post-soviet space, using the works of scientists of recent years, information and statistics data. The study examined the history of ethnic conflicts, the influencing factors and the interests of the parties in relation to the conflict.

1991 жылы КСРО-ның ыдырауы, әлемде жаңа геосаяси жағдайдың туындауына алып келді. 15 тәуелсіз мемлекетке айналған бұрынғы Кеңес мемлекеттері өздерінің тәуелсіздігін алып, өзіндік жеке сыртқы саясат жүргізіп бастады. Ең алдымен посткеңестік кеңістік ұғымына анықтама берсек. Жалпы посткеңестік кеңістік мемлекеттері географиялық және мәдени факторларға қарай 5 топқа бөлінеді, олар:

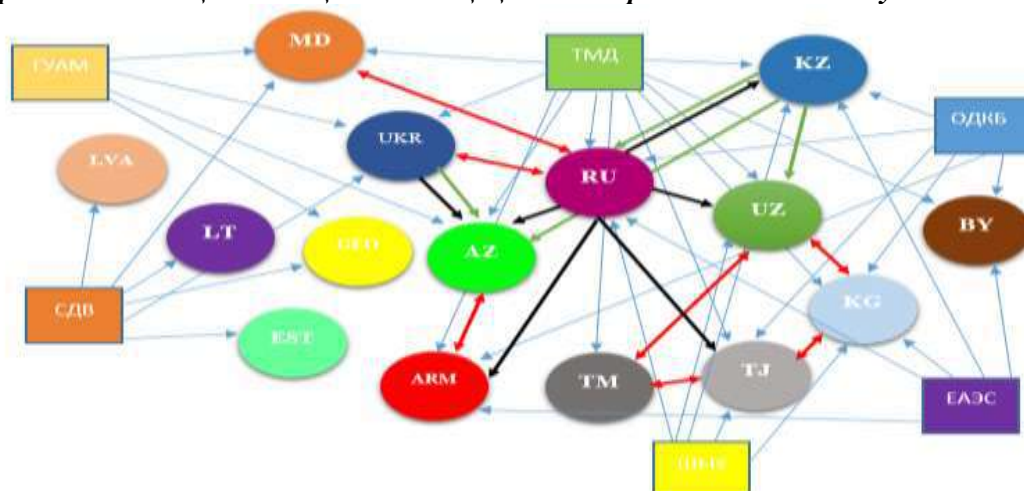
- ✓ Ресей Федерациясы;
- ✓ **Балтық жағалауы елдері:** Латвия, Литва, Эстония;
- ✓ **Шығыс Еуропа:** Белоруссия, Молдавия, Украина;
- ✓ **Кавказ елдері:** Әзірбайжан, Армения, Грузия;
- ✓ **Орталық Азия:** Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркменстан, Өзбекстан.

КСРО-ның ыдырауы, саяси тұрғыда толық жетілмеген мемлекеттердің тәуелсіздік алуы, мемлекеттерді сыртқы саяси байланыстарды құру, экономикалық өндіріс, ішкі саяси құрылысты қалыптастыру тәрізді бірнеше мәселелерге әкеліп соқты. Сонымен қатар посткеңестік кеңістік мемлекеттері ортақ тарихқа, мәдениетке және салт-дәстүрге ие.

Жоғарыда айтып кеткендей, посткеңестік кеңістік бұл КСРО-ның ыдырауынан пайда болған, 15 тәуелсіз мемлекеттің территориясы. Бұл аймақта түрлі халықтар, этностар, діндер мен мәдениеттер түйіскен. Нақтырақ айтатын болсақ аймақтың конфессиялық құрамы – христиан, ислам және буддизм діндерінен құралады, ал этностарға келетін болсақ, аймақта орыс, украин, беларусь, грузин, шешен, армян, әзірбайжан, казак, түрік, қырғыз, өзбек және тағы басқа ұлттар өмір сүреді. Қазіргі таңда аймақта 298 млн. халық тұрады, оның жартысына жуығы этникалық орыстар, ал қалған бөлігі орыс тілің жетік білетін билингвтар болып табылады. [1]

Осындай ұлттардың көпшілігі жиналған аймақта этносаралық қақтығыстардың орын алуы жиі болып тұрады. Жалпы аймақтағы этносаралық қақтығыстарды коннект-талдау ретінде көрсететін болсақ, мынандай сурет қалыптасады;

Сурет-2. Посткеңестік кеңістіктегі қақтығыстарға коннект-талдау



- 1)  - халықаралық ұйымдар шеңберінде әрекеттесу
- 2)  - келісімдер және шарттар негізінде әрекеттесулер
- 3)  - қару-жарақ саудасы
- 4)  - қайшылықтар
- 5)  - халықаралық ұйымдар және келісімдер
- 6)  - реттеу үдерісіне тартылған мемлекеттер

Кіріспе:

Осы талдауда біз Посткеңестік кеңістіктегі қақтығыстарды және осы процеске қатысатын тараптар арасындағы байланыстарды қарастырдық. Қақтығыстар ерте кезден басталып, КСРО ыдыраған кезде өршіп кетті және бүгінгі күнге дейін шешімін таппаған тұрақсыздықтың ошағы болып табылады.

Тарихи дискурс:

Кеңес Социалистік Республикалар Одағының (КСРО) ыдырағанына 29 жыл толды. 29 жыл бұрын, 1991 жылы 8 желтоқсанда Тәуелсіз Мемлекеттер достастығы құрылды, ол он бес одақтас Республиканың өмір сүруін аяқтады. КСРО – оны құрайтын республикалар халқының этникалық құрамының алуан түрлілігімен сипатталды. Бұл әртүрлілік халықтың негізгі топтары арасында шиеленісті тудырды, бірақ тәуелсіздік алғаннан кейін республикаларда нақты қақтығыстар басталды.

Жаңа мемлекеттердің пайда болуымен этносаралық сипаттағы қайшылықтар күшейіп қана қоймай, сепаратизм және тіпті ирредентизм проблемасы пайда болды.

Таулы Қарабахтағы от (Армения)

Бұл аймақтағы проблемалар 1988 жылы басталды, сол кезде Арменияның қолдауымен армяндар тұратын анклав сол кездегі Кеңестік Социалистік Әзірбайжан Республикасынан кетуге шешім қабылдады. 1992 жылы ұрыс басталып, Баку Қарабах пен оның айналасындағы жеті аудандағы бақылауынан айырылды.

Содан бері Әзірбайжан өзінің аумақтық тұтастығын қалпына келтіруді талап етуде, ал Армения өзін-өзі жариялаған Таулы Қарабақ Республикасының мүдделерін қорғауда.

Абхазия мен Оңтүстік Осетиядағы соғыс (Грузия)

Грузияның екі сепаратистік аймағы – Оңтүстік Осетия мен Абхазия миноритарлық этникалық топтардан тұрады. 2008 жылы Грузия Қарулы Күштері Оңтүстік Осетияға кірді, алайда Ресей инициативаны өз мойнына алды, осылайша екі ел мен сепаратистік Абхазия мен Оңтүстік Осетия арасындағы соғыс басталды.

Грузияның іскери жеңілісі Абхазия және Оңтүстік Осетияның тәуелсіздік алуына алып келді. Бұл кі мемлекетті Грузия мемлекеті мойындамайды, бірақ екі аймаққа да экономикалық және әскери көмек көрсететін Ресей мойындайды.

Приднестровьедегі Ирредентизм (Молдова)

Молдавияны Румыниямен біріктіру туралы келіссөздер 1989 жылы басталған кезде, Днестрдің шығыс жағалауында тұратын славяндар тәуелсіз Приднестровск Молдова Республикасының құрылғанын жариялады. Бұл қадам 1992 жылы Приднестровьедегі соғысқа себеп болды, ол бір жарым мың адамның өмірін қиды және бітімге қол қоюмен аяқталды.

Ресей-шешен соғыстары

Посткеңестік кеңістіктегі ең қатты және ұзаққа созылған қақтығыстардың бірі Ресей-шешен соғысы болды. Шешендер мен орыстар арасындағы шиеленісті қарым-қатынас түп тамырымен XVIII ғасырға кетеді. Шешенстанда бірнеше жыл тәуелсіздік орнағаннан кейін, XX ғасырдың 20-жылдарының басында Кеңес өкіметі орнады. Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде шешендер Кеңес Одағымен күресу үшін неміс шапқыншылығын пайдалануға тырысты. Бұған жауап ретінде кеңес режимі оларды Орталық Азияға жаппай жер аударды.

КСРО ыдырағаннан кейін, көп жағдайдағыдай, этникалық шешендер өздерінің тәуелсіздігін жариялады, бұл жылдар өткен соң бірінші шешен соғысына әкелді. 1999 жылы екінші соғыс басталды, нәтижесінде Ресей аймақты бақылауға алды.

Посткеңестік кеңістіктегі басқа этносаралық қақтығыстар

Жоғарыда айтылғандардан басқа, Орталық Азияда азшылықтардың проблемалары бар. Ферғана алқабындағы, Тәжікстан, Қырғызстан және Өзбекстан шекарасындағы қақтығыс 1989 жылы өзбектер мен месхетин түріктері арасындағы зорлық-зомбылықтың өршуімен басталды, онда олар жеңіліске ұшырады, бұл көптеген адамдарды аймақтан кетуге мәжбүр етті.

Тәжіктер мен қырғыздар арасындағы жанжал параллельді түрде дамыды. Бірақ Орталық Азия өңірі КСРО-да туған проблемалардың дамуына нүкте қойған аз аймақтың бірі болды. Орталық Азияның бұрынғы кеңестік республикалары арасында қарама-қайшылықтар бар, бірақ олар бұрыннан емес, қазір ғана пайда болған қайшылықтар.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, посткеңестік кеңістіктегі қақтығыстардың негізгі себептерін келесідей бөлуге болады:

- кеңестік кезеңде болған жанжалсыз қоғамның басым парадигмасына негізделген этносаралық қайшылықтарды жарияламау;
- экономикалық дағдарыс, бұрынғы КСРО-ның кейбір республикаларының тоқырауы, жұмыссыздық, кеңестік кезеңдегі экономикалық байланыстардың жойылуы;
- кейбір халықтардың тарихи жады — көптеген ұлтаралық қақтығыстардың көп ғасырлық тарихы бар, діни, мәдениетаралық айырмашылықтарға, аумақтық дауларға және т. б. сүйенеді;
- орталық биліктің әлсіреуі жағдайында саяси ықпал мен ресурстарды бөлу туралы әртүрлі ұлттық элиталар арасындағы шиеленіскен бәсекелестік.

29 жылдан кейін, КСРО кезінде және оның ыдырауынан кейін туындаған ұлтаралық проблемалардың көпшілігі ыстық нүктелердегі зорлық-зомбылықтың аздап өршуі кезінде пайда болатын "мұздатылған" қақтығыстар түрінде болса да, өзекті болып қала береді.

Реттеуге тартылған елдердің ұстанымдары мен мүдделері:

Армения

Армения Республикасы келіссөздер процесінің нәтижелілігін арттыру үшін жанжалды шешуге Таулы Қарабахтың қатысуын талап етеді. Армяндардың бұл мәселедегі ұстанымдары келесі принциптерге негізделген:

- Таулы Қарабахтың өзін-өзі анықтау құқығын тану;
- НКР мен Армения арасындағы сенімді құрлық байланысының қажеттілігі;
- Халықаралық негізде Таулы Қарабахтың қауіпсіздік кепілдігі.

Сондай-ақ Армения ЕҚЫҰ Минск тобының Қарабах қақтығысын шешу жөніндегі келіссөздердегі және оның бейбіт бастамаларындағы басты делдал ретіндегі қызметіне зор мән береді.

Әзірбайжан

Әзірбайжан өзін қақтығысты сындарлы бейбіт жолмен реттеудің жақтаушысы деп санайды және өзіне мынадай мақсаттар қояды:

- Басып алынған аумақтарды босату және мәжбүрлі қоныс аударушыларды үйлеріне қайтару;
- Таулы Қарабах аймағында, сондай-ақ бүкіл Оңтүстік Кавказда тұрақтылық пен ұзақ бейбітшіліктің орнауы;
- Әзірбайжанның құрамындағы Таулы Қарабахтың мәртебесін дайындау, оның моделін және құқықтық шеңберін анықтау (аймақтың барлық тұрғындарының тікелей қатысуымен);

Ресей

Ресей қақтығыстарды реттеу процесінде ең ықпалды делдал болып табылады. Бұған Ресейдің делдалдығымен орын алатын Келісімдер және Ресей тарапының делдалдығымен мемлекет басшыларының көптеген үш жақты және екі жақты кездесулері сияқты фактілер дәлел бола алады.

Қазақстан

Қазақстанның тәжірибесі көрсетіп отырғандай, мемлекет жанжалдарға байланысты сын-қатерлерден арыла алады және бұл ретте текетіреске қатысушылардың барлығымен жұмыс қатынастарын сақтай алады. Бұл жерде қазақстандық мүдделерге тікелей және маңызды ықпал

жасалмауы тиіс. Қазақстанның көпжақты саясатына сүйене отырып, Қазақстан барлық мемлекеттермен тату қарым-қатынасты сақтап, ашық конфронтацияға түспейді.

Өзбекстан

Өзбекстанның қақтығыстардағы мүдделері тікелей жерге қатысты;

➤ Оңтүстік Қырғызстан аумағына қызығушылық танытуда

➤ 20 жылдары Қазақстанға берілген Шымкент және Қызылорда облыстарына қызығушылық

Аналитикалық бөлім

Жанжалдарды реттеуге қатысушы тараптар арасындағы қатынастарды талдау барысында мынадай критерийлер бойынша байланыстар мен өзара іс-қимылдар анықталды:

1 – халықаралық ұйымдар шеңберінде әрекеттесу;

2 – келісімдер және шарттар негізінде әрекеттесулер;

3 – қару-жарақ саудасы;

4 – қайшылықтар.

Бірінші критерий бойынша келесі байланыстарды анықтауға болады:

➤ ТМД (Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы) – Балтық жағалауы мемлекеттерінен басқа барлық бұрынғы КСРО республикалары кіреді. Түркменстан мен Украина ТМД-ның «қауымдасқан мүшелері» болып табылады.

➤ ҰҚШҰ(ОДКБ – Ұжымдық Қауіпсіздік Шарт Ұйымы) құрамына Ресей, Белоруссия, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Армения кіреді [6].

➤ ЕЭО (Еуразиялық экономикалық одақ) – Кедендік одақ негізінде құрылған және Ресей, Беларусь, Қазақстан, Армения және Қырғызстанды біріктіреді.

➤ ШЫҰ (Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы) – Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстаннан тұрады.

➤ «Демократия және экономикалық даму ұйымы — ГУАМ» қазіргі уақытта төрт мүшеден тұрады: Грузия, Украина, Әзірбайжан және Молдова.

➤ СДВ (Демократиялық таңдау Достастығы) – Украина, Молдова, Литва, Латвия, Эстония және Грузия кіреді.

Бірінші критерий бойынша қатынастарды анықтау шарттар мен келісімдер негізінде мемлекеттер арасындағы байланыстарды анықтауға мүмкіндік берді (екінші критерий):

➤ Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік Кеден комитеті мен Украинаның Мемлекеттік Кеден комитеті арасындағы Есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі ынтымақтастық туралы 1993 жылғы 20 мамырдағы келісім [7].

➤ Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Әзірбайжан Республикасының Үкіметі арасындағы өнеркәсіптік меншікті қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы келісім

➤ Ресей Федерациясының Үкіметі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасындағы екі жақты әскери-техникалық ынтымақтастық барысында пайдаланылатын және алынған зияткерлік қызмет нәтижелеріне құқықтарды өзара қорғау туралы келісім [8].

➤ Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы өнеркәсіптік меншікті қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы келісім [9].

Көрсетілген мемлекеттер арасында қару-жарақ жеткізу мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырылды:

➤ Ресей-Әзірбайжан – 2000 жылдан бастап Әзірбайжан Ресейден қару-жарақ сатып алады (келісімшарттардың ең үлкен пакеті – 2010, 4 миллиард доллар) [10].

➤ Ресей-Армения – Арменияның қару-жарақ сатып алуға 200 млн долларға экспорттық несиесі (2016 жыл) [11].

➤ Украина-Әзірбайжан – Украинаның Бас штабы Әзірбайжан әскерлеріне қару-жарақ жеткізуді мақұлдады. Біз "Стугна-П" танкке қарсы зымыран кешендерінің партиясы туралы айтып отырмыз. Қару-жарақтан басқа, Киев Бакуге әзірбайжан сарбаздарына берілген кешендерді қолдана білуге үйрету үшін нұсқаушылар тобын жібереді. Басурин оларға 54 қондырғы мен 324 зымыран жеткізілетінін айтты [12].

➤ Ресей-Өзбекстан – алдағы онжылдықта Өзбекстанның қарулы күштерді қайта жарақтандыруға бюджеттік шығындары 7 миллиард доллардан асуы мүмкін. Ташкент 2020 жылға дейін армияны соңғы қару-жарақпен модернизациялау және қайта жабдықтау бағдарламасын сәтті

жүзеге асырып, әуе кемелеріне, әуе шабуылына қарсы қорғаныс жүйелеріне және Ресей өндірісінің броньды машиналарына басымдық береді.

➤ Ресей-Тәжікстан – 2017 жылы Тәжікстанға ресейлік әскери мақсаттағы \$122 миллионға өнім берілді. Тәжік армиясына: үш Т-7261 танкі, тоғыз БТР-80, БТР-70 және БМП-2 машиналары, үш Д-30 гаубицасы және 23м1 үш зениттік қондырғысы, Ми-24 және Ми-8 тікұшақтары, Медициналық және топографиялық жабдықтар, бронетехникаға қосалқы бөлшектер, байланыс құралдары, тылдық мүлік және көптеген атыс қарулары берілді.

Төртінші критерий келесі қатынастарды қамтиды:

- Әзірбайжан-Армения – негізгі қарама-қарсы тараптар;
- Ресей-Украина – Крым мәселесіне қатысты тартыс
- Ресей-Молдова – Приднестр аймағына қатысты қайшылық
- Өзбекстан-Қырғызстан – Ферғана аймағындағы қақтығыстар
- Өзбекстан-Түркменстан – шекаралық аймақтағы қақтығыстар
- Түркменстан-Тәжікстан – этносаралық қақтығыстар
- Қырғызстан-Тәжікстан – этносаралық шиеленістер

Посткеңестік кеңістіктегі қақтығыстарды шешуге әсер ететін теріс факторларға мыналар жатады:

- Қару-жарақты қарама-қарсы елдерге сату;
- Жанжал тараптарының ымыраға келмеуі;
- Мемлекеттердің әр-түрлі сыртқы саяси бағыты.

Қорытынды:

Посткеңестік кеңістіктегі қақтығыстардың басым бөлігінің тарихы тереңге кетеді, және КСРО ыдырауымен өршіп кеткен. Қақтығыстар әртүрлі себептен туындаған, алайда басым көпшілігі этникалық сипатта орын алған.

Аймақтағы қақтығыстардың шешім таппауының бірден бір себебі, аймақтық ұйымдардың дәрменсіздігі. Сонымен қатар, мемлекеттердің ымыраға келудегі әртүрлі позициялары да ортақ шешімге келуді баяулатады.

Кеңістіктегі қақтығыстар қазіргі таңда қатулы күйде тұр (Таулы Қарабах жағдайынан бөлек). Алайда, аймақтағы кейбір шиеленістер біршама реттелгеніне қарамастан, қақтығысқа алып келер жағдай туындаған сәтте шиеленістер қайта өршіп кетуі мүмкін.

Осы сәтке дейін біз посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық үдерістердің жүруіне әсер ететін жағымды және жағымсыз факторлар туралы сөз қозғадық, сонымен қатар, дезинтеграцияға алып келуі мүмкін этносаралық қақтығыстар туралы да айтып өттік. Ендігі кезекте, посткеңестік кеңістік мемлекеттерінің интеграцияға деген көзқарасы және ұмтылысы туралы сөз қозғасақ.

Әдебиеттер:

1. М.Б. Денисенко, Р.В. Дмитриева, В.В. Елизарова. ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА// М., Экономический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова, 2018, 368 с.

ӨРТАЙ Фатима

5B020200 Халықаралық қатынастар

Ғылыми жетекшісі: Ж.М.Төлен, саясаттану бойынша PhD, «Тұран» университетінің доценті.
Тұран университеті

ТҮРКИЯНЫҢ СИРИЯ ДАҒДАРЫСЫНА ҚАТЫСТЫ САЯСАТЫНЫҢ БАСТЫ МАҚСАТТАРЫ ЖӘНЕ КҮРД МЕМЛЕКЕТІНІҢ ТАҒДЫРЫ

Аннотация. В статье анализируются действия Турции на Ближнем Востоке и обозначены ее основные цели в этом регионе. В статье также утверждается, что, хотя цели Турции в сирийском кризисе стабильны, ее приоритеты изменились, особенно в последние годы. Таким образом, если в политике Турции в отношении Сирии в 2011-2016 годах преобладали гуманитарные нормы, то после 2016 года эти нормы стали второстепенным приоритетом и были заменены жесткими военными решениями, основанными на силе. В поддержку этой гипотезы рассматриваются шесть основных целей внешней политики Турции: управление гуманитарным кризисом, свержение режима Асада, помощь оппозиционным силам, устранение угрозы Даш и предотвращение формирования доминирующей зоны PYD / YPG. И ищет ответ на вопрос, можно ли создать курдское государство?

Abstract. The article analyzes Turkey's actions in the Middle East and outlines its main goals in this region. The article also argues that while Turkey's goals in the Syrian crisis are stable, its priorities have changed, especially in recent years. Thus, if humanitarian norms prevailed in Turkey's policy towards Syria in 2011-2016, then after 2016 these norms became a secondary priority and were replaced by tough military decisions based on force. In support of this hypothesis, six main objectives of Turkish foreign policy are examined: managing the humanitarian crisis, overthrowing the Assad regime, helping the opposition forces, eliminating the Daesh threat and preventing the formation of a dominant PYD / YPG zone. And he is looking for an answer to the question, is it possible to create a Kurdish state?

Кіріспе

Түркия қазіргі заманғы ислам әлемінде демократияның, өркендеген экономиканың және барған сайын тәуелсіз саясатының демонстрациялық әсерінің арқасында үлкен рөл атқарады. Түркияның Азия, Таяу Шығыс, Балқан, Орталық Азия және Еуропа секілді әр түрлі аймақтар мен мәдениеттердің тоғысында орналасуы оның сыртқы саясатын анықтап берді. Түркия Республикасы 1923 жылы құрылды, содан бері Түркияның сыртқы саясаты Ататүріктің «үйде тыныштық, әлемде бейбітшілік» қағидасына негізделді. Тәуелсіздігін жаңа алған ел ретінде Түркияның басты мақсаты Батыстың мойындауы болды. Міне осы себептен Түркия Республикасы құрылған кезден бастап Түркия дәстүрлі түрде батыстық жолмен (вестернизация) жүрді. Сонымен қатар, Түркия басынан бастап НАТО, БҰҰ, Еуропалық Кеңес және ЭЫДҰ сияқты батыстық құрылымдардың бөлігі болды. Түркияның сыртқы саясатын төрт кезең бойынша талдауға болады. Бұл Республиканың кезеңі, қырғи қабақ соғыс кезеңі, қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейінгі кезең және АҚП үкіметтері кезеңі (Tug. Adalet ve Kalkınma Partisi) - Әділет және Даму партиясы. Жалпы тарих сахнасында болған оқиғаларға көз жүгіртсек Мұстафа Кемал Ататүріктің Батыс мемлекеттері секілді даму жолына түсу реформаларына сүйене отырып, оның бұл саясат Түркияның Батыс әлемімен, әсіресе АҚШ, Солтүстік Атлантикалық келісім ұйымы мен Еуропалық Одаққа қатысты қатынастарына үлкен мән берілгенін көреміз. Әлемде екі блокқа бөлінген державалар арасында қырғи-қабақ соғыс барысында Түркияның позициясы капиталистік жақты қолдап, өзін коммунистік блоктан бойын алшақ ұстады. Соның арқасында Америка Құрама Штаттарымен тығыз қарым-қатынас орнатылды. Сонымен қатар Түркияның позициясы қырғи-қабақ соғыстан кейінгі сыртқы саясатын анықтап берді және де АҚШ-пен қарым-қатынас әлі күнге дейін Түркия үшін алдыңғы орында тұрып келеді.

Қырғи-қабақ соғыстан кейінгі кезеңде Балқан, Таяу Шығыс және Кавказ секілді аймақтарда Түркия өзінің аймақтық саясатын біртіндеп жүргізе бастады. Соның ішінде, АҚР үкіметтері кезінде Түркияның Таяу Шығыстағы ықпалы «Стратегиялық тереңдік» доктринасы негізінде өсті. 2002 жылдан бастап АҚР билікке келгеннен кейін Түркияның сыртқы саясаты бірталай өзгерістерге бет бұрды. Сол кезде Түркияның Сыртқы істер министрі болған Ахмет Дәуітоғлы кезінде түрік мемлекеті АҚШ-тың сыртқы саяси тәсілінен бөлініп өзіндік сыртқы саясатты жүргізуге көшті. Содан бері қазіргі уақытқа дейін Түркияның сыртқы саясаты Таяу Шығыс аумағында күн санап артып келеді. Жалпы Түркияның Таяу Шығыстағы және жалпы әлемдегі белсенділігін мынадай маңызды екі факторға бөліп қарастыруға болады.

Біріншіден, бұл Түркияның жаңа нарықтарды үнемі іздеумен айналысатын тұрақты, экспортқа бағытталған терең құрылымдық өзгерістер.

Екіншіден, Түркияның Әділет және даму партиясы, АҚР, Түркияны жаһандық ойыншыға айналдыруға деген ұмтылысы. Түрік сыртқы саясатына дәйектілік пен өзіне деген сенімділік сезімін берген АҚР болды.

Әдістер

Ғылыми жұмыстың әдістемелік және теориялық негізін шетелдік ғалымдар, халықаралық дәрежедегі БАҚ өкілдерінің және отандық эксперттердің тұжырымдамалары құрайды. Зерттеу жұмысында мәселені мақсатын айқындау, оның болуы мүмкін шешімін қарастырады. Шетелдік эксперттердің пікірін салыстыра отырып талдау жасалынған. Күрд мемлекетінің құрылуы жөнінде көптеген факттерді салыстыра отырып анализ жасалды.

Негізгі бөлім

Қазіргі уақытта Түркия мен Сирия арасында болып жатқан қақтығыстар бүкіл әлем назарын аудартып отыр. Тарих сахнасында орын алған оқиғаларға көз жүгіртсек, Түркия мен Сирия арасындағы екі жақты қатынастардағы шиеленістер алғаш рет Хатай провинциясын 1939 жылы Түркияға қосып алғаннан кейін пайда болды. Одан кейін де екі жақты шиеленістер пайда болды соның бірі су ресурстары мәселесі болды. Оңтүстік-Шығыс Анатолияны дамыту жобасы аясында Түркия Евфрат пен Тигрде 19 бөгет салынған болатын. Нәтижесінде Сирияның шекаралас провинцияларына судың келуі айтарлықтай төмендеді. Тағыда орын алған шиеленіс, Түркия және Сирия мемлекетінің аумақтарында күрд ұлтының өкілдері тұратындығынан пайда болды. 1998 жылы Түркия Сирияның Күрд жұмысшылар партиясын қолдайтындығына наразылық білдірді. Түркия егерде Сирия Күрд жұмысшылар партиясының лидері Абдулла Оджаланға көмектесе берсе соғыс ашамыз деп қорқытқан кезде екіжақты қатынастар қауіпке ұшырады. 1998 жылдың қазанында Оджалан Дамаскіден шығарылды және Сирия Күрд жұмысшылар партиясының содырларына паналауды тоқтатуға уәде берді. Нәтижесінде, 1999 жылы Түркия мен Сирия екіжақты қауіпсіздік ынтымақтастығына жол ашқан Адана келісіміне қол қойды. Келісімге қол қойылғаннан бастап Түркия мен Сирия арасындағы қарым-қатынас жақсара берді. Бұл қарым қатынастар екі ел арасындағы қарым қатынасты жақсартты. 2004 жылдың соңында Түркияның премьер-министрі Реджеп Тайып Ердоған Дамаскке еркін сауда туралы келісімді шешу үшін барды, нәтижесінде жоғары деңгейдегі келіссөздер жүргізілді.

Сириядағы жалғасып жатқан азаматтық қақтығыс Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі дәуіріндегі ең нашар гуманитарлық дағдарыстардың бірі және ең үлкен босқындар дағдарысын тудырды. Әрине, Түркия дипломатиялық және экономикалық санкцияларға жүгініп, әскери салада араласуы, делдалдар арқылы соғысты күшейтуі, осы қақтығыстың негізгі ойыншысына айналдырды.

2016 жылға дейін Түркияның Сириядағы саясатына әсер ететін маңызды аспектілердің бірі гуманитарлық мәселе болды, әсіресе босқындар дағдарысына баса назар аударылды. Соңғы мәліметтерге сәйкес, қазіргі уақытта Түркияда 3,5 миллион сириялық босқын бар. Сирия дағдарысы басталып, нәтижесінде халықтың көп бөлігі қоныс аударғаннан бері, түрік шенеуніктері өз үйлерінен босып, басқа жақтан пана іздеп келген мыңдаған адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мәселесіне баса назар аударды. Түркия босқындар мен жер аударылған сириялықтарға қарсы маңызды гуманитарлық шаралар қабылдады. Түркияның гуманитарлық мәселелерді шешу туралы күн тәртібінде үш түрлі мақсат бар:

1. Үйлерін тастап, Түркиядан пана іздеуге мәжбүр болған сириялықтардың шұғыл қажеттіліктерін қанағаттандыру.
2. Жаңа толқындардың алдын алу үшін шаралар қабылдау.
3. Көші-қонды тоқтату үшін Сирия шекарасында қауіпсіз аймақ құру бойынша жұмыс істейді.

Сонымен, Түркия гуманитарлық дағдарысты шешуде қабылдағысы келген үш негізгі сақтық шарасының біріншісін ғана жүзеге асыра алды. Қазіргі сәтте гуманитарлық дағдарыс Түркияның басты басымдығы болуды тоқтатты деп айтуға болады, өйткені Сириядағы азаматтық соғыстан туындаған қауіп-қатерлер туындады, атап айтқанда: ДАИШ Түркияның шекарасына жақындады, ал РҮД / YPG барған сайын көбірек территорияларды жаулап алуда. Дәл осы себеп, Түркияның ұлттық қауіпсіздігіне қатер, түрік сыртқы саясатының өзгеруіне ықпал етті. Осылайша Түркия ДАИШ пен

РҮД / YPG қауіпіне әскери құралдармен жауап беріп, өзінің либералды жұмсақ күш саясатынан шынайы қатаң саясатқа көшті.

2011 жылы Сирия дағдарысы басталғанда, Башар Асад режиміне қарсы стихиялы халықтық көтеріліс болды. Алғашқы алты айда Түркия Асад режиміне саяси тұрақтылықты сақтау үшін халықтың талаптарына сай келетін кешенді реформа бағдарламасын бастауға кеңес берді; дегенмен, Асад режимі Иранның қолдауымен халыққа қарсы өте қатал ұстанымға келуге бел буды, нәтижесінде қантөгістерге әкеліп соқтырды. 2013 жылдың қаңтар айының басында Башар Асад өзінің режимі сириялық оппозицияны жеңетінін мәлімдеді. «Сирия бұрынғы күйінде қалады, егер Құдай қаласа, күштірек болады», - деп президент өз жақтастарын сендірді. Гуманитарлық дағдарысты ысырып қойып, Түркия сириялық оппозицияға режимді өзгертуде қолдау көрсете бастады.

Асад режимінің құлауы Түркияның Сирия дағдарысындағы бірінші кезектегі міндеті болғанымен, Түркия бұл басымдылықты өзінің қаламағандығынан емес, ол үшін қажетті құралдарды қолдана алмағандықтан бұл міндетті қамтамасыз ете алмады. Оның үстіне кейбір аймақтық және жаһандық ойыншылардың, яғни Иранның, Ресейдің және АҚШ-тың қолдауы Түркия үшін Асад режимін құлату мақсаттарына жетуді одан сайын қиындатты. 2017 жылдың қаңтарында Түркияның премьер-министрінің орынбасары Мехмет Шимсек «Сирия халқының басына түскен қайғы-қасіреттің барлығы Асадқа байланысты екені анық. Бірақ біз прагматикалық, шыншыл болуымыз керек. Жердегі фактілер күрт өзгерді, сондықтан Түркия енді Асадсыз келісімге келуді талап ете алмайды, бұл шындыққа жанаспайды».

2016 жылдың бірінші жартысына дейін күш-жігерінің көп бөлігін гуманитарлық мәселелерге назар аудара отырып, Түркия әскери және қауіпсіздік шараларына қатысқан жоқ. Гуманитарлық бағыт арқылы Түркия саяси мақсаттарына жете алмады. Ұзақ уақыт бойы Түркия дипломатиялық әдістер арқылы белгілі бір жетістікке жетуге тырысты, бірақ оның жолдары өзінің одақтас елдерінен бөлінгеннен кейін Түркия өзінің дипломатиясының жеміс бермейтіндігін мойындады.

Жалпы, 2016 жылдан кейін Түркия Асад режимінің құлауына басымдық берудің орнына негізінен Түркия мен Сирияның аумақтық тұтастығына және елдегі бейбітшілікті қалпына келтіруге ден қойды. Бұл саясаттың өзгеруінің басты себебі Ресей мен Иранның Асад режиміне көрсеткен қолдауы болды. Мұндай аймақтық баланстың өзгеруі Түркияның Асад режимін құлату мақсатын өз тізімінен шығаруға алып келді.

РҮД / YPG-ге аймақта басымдық құруға жол бермеу

Түркияның саясаты гуманитарлық саясаттан аймақтағы РҮД / YPG-ге басымдық құруға жол бермеуге ауысып кетті. ДАИШ қауіпі сияқты, РҮД тарапынан Түркияның ұлттық қауіпсіздігіне төнген қауіп әрдайым Түркияның негізгі сыртқы саяси басымдықтарының бірі болды. Алайда Түркияның Сириядағы азаматтық соғыс құрған террористік ұйыммен күресі аймақтық тұрақтылық үшін маңызы зор. Осы тұрғыда Анкара РҮД / YPG-ге қарсы күресті кейінге қалдырды, өйткені оны Сирия ішіндегі басымдылыққа айналдырды. Алайда, Сирия РҮД / YPG бақылауына түскен кезде аймақтық тепе-теңдік Түркияға зиян келтірді. Нәтижесінде Анкара өз көзқарасын өзгертті және өзінің оппозициясын Сирияның солтүстігінен бас тартудан РҮД / YPG-дің өмір сүруіне қарсы тұруға ауыстырды.

РҮД / YPG мен ДАИШ Түркияның қауіпсіздігіне ең үлкен қатер төндіргенде, Түркия өзін қорғау үшін әскери әрекетке көшті. Анкара, әсіресе, аймақтағы демографиялық өзгеріске әкелуі мүмкін РҮД / YPG өзінің үстемдік аймағын құру мақсатымен күресуде. Сирияның солтүстік аймағында тұратын арабтар мен түрікмендер болғандықтан, Түркия бұл аймаққа әлемдік державалардың араласуымен басқа қысқа немесе ұзақ мерзімді қақтығыс аймағына айналуын қаламайды.

Қазіргі кезеңде Түркияның бірінші кездегі Башар Асадты биліктен кетіру мақсаты әлі де күн тәртібінде бар болғанымен, оған қарағанда екінші мақсаты, яғни Күрд мемлекетін құрғызбау мақсаты басымырақ болып тұр. Түркия Сирияда әскери операцияларды жасап, ол жердегі Күрд мемлекетінің батысқа қарай жылжып, Жерорта теңізіне ашылуын алдын алды. Сондықтан, Түркия Ресеймен және Иранмен «Астана үдерісі» шеңберінде ынтымақтастық жүргізіп отыр. Алайда, аймақтағы АҚШ-тың басты көздеген мақсаты өзіне бағынышты Күрд мемлекетін құру болып табылады. АҚШ-тың бұл мақсаты Түркияның мүддесіне қайшы келетіндіктен бұл мәселені болдырмау басты мақсаты.

Тәуелсіз Күрд мемлекеті құрыла алады ма?

Күрдтер - бұл Таяу Шығыстың Күрдістан аймағындағы этникалық топ, олар негізінен Түркияның шығысында (Солтүстік Күрдістан), Иранның батысында (шығыс Күрдістан), Ирактың солтүстігінде (Күрдістанның оңтүстігі) және Сирияның солтүстігінде (батыс Күрдістан) тұрады.

Таяу Шығыстағы күрдтерге деген дәстүрлі көзқарас - олар Түркияның оңтүстік-шығысында, солтүстік-батысында, Иранның солтүстігінде және Сирияның солтүстігінде таулар мен аңғарларда өмір сүреді.

Егерде Күрд мемлекеті құрылса бұл аймақтық және әлемдік саясатқа қаншалықты ықпал етеді? Деген сұрақты эксперт Дінмұхаммед Әметбек мырзаға қойған болатынын, ол кісінің ойынша: «Аймақта Күрд мемлекетінің құрылуы өте қиын. Себебі, Түркия, Сирия, Иран және Ирак мемлекеттерінде де күрдтер бар. Әсіресе, Иран мен Түркия және Сириядағы Башар Асад үкіметі Күрд мемлекетінің құрылуын қаламайды. Егер де мұндай мемлекет құрыла қалған жағдайда АҚШ-тың қарамағында болмақ. Бұл дегеніміз, АҚШ-тың аймақтағы мүдделеріне қызмет етеді дегенді білдіреді. Таяу Шығыс мемлекеттері АҚШ-тың бұл аймақта үстемдік орнатпауы үшін барлығын жасап жатқандықтан, Күрд мемлекетінің құрылуы екі талай. АҚШ-тың бұл саясаты Трамтың кезінде бәсеңсіген болатын, алайда қазір Байденнің билікке келуін ескерсек АҚШ-тың аймақта Күрд мемлекетін құру үшін талпынысы одан әрі жалғасатын сияқты. Егерде құрыла қалған жағдайда аймақтық және әлемдік саясатта үлкен өзгеріс болады, өйткені ондай мемлекет Иран мен Түркияның қауіпсіздігіне қатер төндіреді. »

Бұл жерде менің ойымша Күрд мемлекеті құрыла алмайды. Себебі, күрдтер иран тілді халық болып есептеледі. Қазірде олардың саны шамамен 30-40 миллион адамды құрайды. Соған қарамастан оларды қарапайым халық деп атауға болады. Егер ғылыми анықтаманы алсақ, халық бұл дегеніміз этнос, жалпы белгілері бойынша (шығу тегі, тілі, мәдениеті және т.б.) біріктірілген адамдар тобы дегенді білдіреді. Ал күрдтер бұлардың біріне жатпайды. Неге әлі күнге дейін күрдтердің өз мемлекеті жоқ? Бірінші дүниежүзілік соғыс біткен уақытта Осман империясы бөліске салына бастады. 1920 жылы Севр келісім бойынша Тәуелсіз Күрд мемлекетін құру туралы жоспар болған болатын. Тіпті осы мемлекеттің шекарасын анықтайтын үш жақты ағылшын-француз-итальян комиссиясы құрылды. Ал бұл жерде Ұлттар Лигасының рөліне келер болсақ күрдтердің тәуелсіз мемлекет ретінде өмір сүруге қабілетті не қабілетсіз екендігі туралы шешім қабылдау керек болды. Арада 3 жыл өтті, Лозанна келісіміне қол қойылды, нәтижесінде күрдтер төрт мемлекеттің аумағында қалып қалды, яғни олар ұлт ретінде қалыптаса алмады. Оған себеп болған күрд ұлтының әр түрлілігі болды.

Ал енді этнос ретінде қарастырып көрсек. Біріншіден, күрдтердің бірыңғай тілі жоқ, көбіне олардың 4 тілі немесе диалектісі бар.



Олардың ең біріншісі- курманджитілі немесе диалектісі, бұл тілде Түркия, Иран, Ирак және Сирияның күрдтері сөйлейді. Екіншісі - сарани, Ирак пен Иран күрдтері сөйлейді. Сонымен қатар ирандық калхури тілі , ал тағы да ваки тілі бар, оны иран тілі деп атайды, бірақ ол белгіліз себептермен күрд диалектісіне жатады.

Тағы бір қызықты мәселе күрдтерде бірыңғай жазудың болмауы. Мен жазудың тарихи жазу түрімен қосқанда 9 нұсқасын таптым. Курманджи диалектісіндегі жазба латынша, бірақ бұл латынша жазба 3 түрге бөлінеді.

	Түрі	Әріп саны	Таралу аймағы
Курманджи	Латынша-сириялық	33	Сирия
	Латын-кавказ	39	Әзірбайжан, Грузия
	Латынша-түрікше	31	Түркия, Әзірбайжан

Бұлардың барлы тек курманджи диалектісіне қатысты. Ал сарани тіліндегі жазбаға келер болсақ, Иран мен Ирактағы күрдтер қолданатын араб жазуы. Сонымен қатар, армян тіліне негізделген жазу түрі болды, және кеңес дәуірінде кириллицада жазудың 2 нұсқасы болды. Жалпы бір күрдтер бір тілде сөйлеуі мүмкін емес. Жоғарыда аргументтерге сүйене отырып күрдтеді осы тілдер өкілдерінің қосылуынан пайда болған этникалық топтар деуге болады. Курманджи мен сарани және басқа тілдерді салыстырып қарасақ арасында ұқсастық мүлде жоқ болып тұр. Күрдтер өз орналасу аумағына байланысты тілдері өзгеріп кеткен. Қазіргі уақытта күрд тілінің өміршеңдігіне келер болсақ, Түркияда 2009 жылға дейін күрд тіліне тыйым салынған болатын. Кейін күрд тілінде шығарылатын радио бағдарламаларға рұқсат етілді. Ал Сирияда күрд тілі заңды тұрғыда тыйым салынған. Қазірде Иракта күрд тілі мемлекеттік тіл болып саналады...Оның үстіне күрдтердің саяси географиясының қолайсыз орналасуы. Күрдтер Түркияның, Иранның, Ирактың және (ең болмағанда) Сирияның орталық үкіметтері үстемдік ететін теңізге шыға алмайтын аймақта тұрады. Аймақтағы Түркия, Сирия, Ирак, Иран мемлекеттердің ішінде өмір сүріп жатқан күрдтердің өз мемлекетін құруы екі талай.

Дискуссия

Қазіргі уақытқа дейін Түркияның Сирия дағдарысына қатысты саясаты өзекті мәселе болып келеді. Бұл мәселеде ғалымдардың көз қарасы әр түрлі. Зерттей отырып, нәтижесінде түйгенім: Аймақтағы қазіргі Түркияның ең басты мақсаты PYD / YPG-дің Жерорта теңізіне дейін шығып кетпеуіне жол бермеу. Ол біріншіден, түркі халқына қауіп тудырады, екіншіден халықаралық тепе-теңдікке әсерін тигізеді. Ғылыми жұмыста мақсаты айқын көрсетіліп және оған аргументтер келтірілген. Басқа жұмыстардан ерекшелігі шетелдік эксперттің пікірін тікелей тыңдап отырып, яғни сұхбат нәтижесінде дүниеге келген дүние. Басты сұрақ ол «Күрд мемлекеті құрыла алады ма?», бұл сұраққа зерттеу барысында тарихты ақтара отырып, мынадай тұжырымға келдім: Күрд мемлекеті құрыла алмайды. Неге? Себебі, тарихтан белгілі бұл халыққа БҰҰ өз мемлекетін құруға жағдай жасады, алайда бұл іс күрдтердің қолынан келмеді. Ал қазіргі уақытта, күрд ұлтының Түркия, Иран, Ирак, Сирия мемлекеттерінде таралуына байланысты құрыла алмайды. Тұрып жатқан ортасына бейімделуіне байланысты, күрд ұлтының этнос ретінде эволюцияға ұшырап жатыр. Егерде, олар өз мемлекеттерін талап етер болса, қазірдің өзін соғыс жағдайы тоқтамай жатқан Таяу Шығыс елдерінде тағы бір үлкен қауіптің тұтануына себепші болмақ.

Қорытынды

Соңғы кездері Түркияның Сирияға қатысты саясаты қиындықтарға тап болды, өйткені саяси мақсаттар мен оған жету үшін қолданылатын құралдар арасындағы алшақтық күшейе түсті. Түркия Сирияның территориялық тұтастығын қолдайды, өйткені кез-келген географиялық өзгеріс саяси тұрақтылыққа және аймақтағы экономикалық дамуға кедергі келтіреді деп санайды.

Кейманның айтуынша, Түркияның сыртқы саясаты соңғы жылдары қалпына келтіріліп қана қоймай, сыртқы саясаттың жаңа түрі пайда болды. Дәлірек айтсақ, түрік сыртқы саясатының белсенді сипаты мен негізгі қағидалары «қабілеттер мен стратегияға негізделген жаңа өлшемдерге, қатты күш пен гуманитарлық нормаларға негізделген әскери сенімді біріктіретін» моральдық реализм »арқылы қалыптасады. Мұның ең жақсы мысалы - Түркияның Сирия саясаты.

Гуманитарлық перспектива Түркия үшін сыртқы саясаттың мақсаты болып қала береді, бірақ енді бұл бірінші кезектегі мәселе болып саналмайды. Оның орнына PYD / YPG мен ДАИШ қауіпі Түркия үшін басты басымдыққа айналды және гуманитарлық дағдарысты басқару, Асад режимінің құлдырауын жүзеге асыру, оппозиция күштеріне көмек көрсету және Иранмен қуыршақ соғысы сияқты басқа мақсаттар екінші кезектегі мәселелерге айналды. Осы сәтте Түркия PYD / YPG-нің Сирияда саяси ұйым құрып, ДАИШ шекарасын тазартуына жол бермеу үшін әскери күштермен әрекет ете бастады.

Жалпы алғанда, соңғы жылдары Түркияның Сирияға қатысты саясаты тек гуманитарлық емес, сонымен қатар тым қатал күшке ие болды. Дағдарыс кезінде әскери талапшылдық Анкарада

басым тәсілге айналды. Сыртқы саясаттағы бұл өзгеріс Түркияның аймақтағы рөлін арттырды және Анкара Сирияның болашағының шешуші ойыншысына айналды.

Әдебиеттер:

Абло, Дженив. «Иран Сирияда Асадты қалай басқаруда: қару-жарақ, технологиялар және тәжірибе Тегеран». Сыртқы істер, 25 тамыз 2011. <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2011-08-25/how-iran-keeps-assad-power-syria>

BBC News. Сұрақ-жауап: Сирия оппозициялық альянсы. 2011 жыл.

Бишку, Майкл. «Түрік-Сирия қарым-қатынасы: шашыранды тарих». Орташа Шығыс саясаты 19 (2012): 36-53.

Ислам, Тохидул. «Түркияның АҚР-нің Сирияға қатысты сыртқы саясаты: Араб көктемі кезіндегі өзгеріс саясаты». Әлемдік бейбітшілік туралы халықаралық журнал 33, жоқ. 1 (2016)

Гантер, М.М. (2013), «Күрд көктемі», Үшінші әлем, тоқ. 34 № 3,

Хиннебуш, Р. (2016), «Кіріспе: Түркия мен Сирия қатынастарын зерттеу».

UMAROV Muhammadkodir

2nd year student of the Faculty of Social Sciences,
National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek
scientific advisor: associate professor K.D. Saipova

EDUCATION SYSTEM OF MUNAVVARQORI ABDURASHIDKHONOV

***Түйіндеме.** Автор осы мақалада Мунаввар Кори Абдурашидхановтың Түркістан Автономиялық Социалистік Республикасы аумағындағы білім беру жүйесіндегі қызметінің мәнін ашады.*

***Аннотация.** В данной статье автор раскрывает сущность деятельности Мунаввары Кори Абдурашидханова в системе образования на территории Туркестанской автономной социалистической республики.*

Like the generosity and zeal shown in science by the upbringing and education of every generation, let us not allow our innocent descendants to remain in the darkness of ignorance and negligence. There are those who want to show.

This article by Munavvarqori, which caused a great deal of controversy, was published in the 1st and 2nd issues of the Taraqqiy newspaper. It says that the old way of teaching does not meet modern requirements. The desire to show himself to be ignorant, educated instructors sharply T Anqing. The question arises as to whether the reform of the method of teaching is a vital necessity.

Munavvarqori, the father of the nation, lived in a very difficult period in the history of our people. When he was born, Turkestan was under oppression. As a result of colonialism, there was a political, cultural, economic, social decline. The process of ignorance and spiritual poverty among the population began to escalate. Colonialism sought to keep the local people in ignorance, depriving them of even the most basic rights. When Munavvarqori arrived and began to recognize black and white, he realized that the reason for the tragedy with him was the illiteracy of the people. He chose this path because his brothers Azamkhan and Muslimkhan, who were born into an educated family, were among those who worked hard to make the truth literate. Munavvarqori's activity in this regard was intense and fruitful. We know that the existing Russian schools at that time also contradicted the national education system and were aimed at the secret Russification of the country.

This has led to a loss of confidence in the education of ordinary people. The current situation has led to the dissatisfaction of many intellectuals. According to our Jadids, the development of the Motherland and the nation required not only modern knowledge, but also the science of the future. Mahmudhoja Behbudi: "O Muslims! Teach your children the science of the future! This is because God created them, except for your time, for the sake of the future. " To this end, Munavvarqori opened the Methodist Savtiya school in 1901 and organized open public examinations on the basis of the lessons he had created in order to open and popularize such schools .

In 1907, Ishakhan Ibrat, an enlightener from Namangan, was invited to the exams of Mu Navvarkari's uncles Hasankhoja and E shonhoja. Professor Nurboy Jabborov in his article "Munavvarqori and national enlightenment" about Mahmudhoja Behbudi's opinion about the new method school : "The prestige of Munavvarqori school was high and could be the basis for higher education. The school, which opened in Shayhantahur, is called "Namuna" and has a special place in the modernization of teaching methods . Munavvarqorining, Turkestanskiye vedemost with a "reporter G.Andreev it follows that the school said: „ ... school years o'qitiladiganlarni fast, easy and light that leads to the best way topper idea I came. I would like to establish a small school and madrasah on the basis of a new manual, fundamental modern pedagogy. ”² By 1910, the number of new method schools had risen to 10.

The Tsar's spy wrote in 1912: "Munavvarqori, who lives in Tashkent, now has 80 students.³ In order to establish a new method of schooling, it was necessary to determine in which subjects the subjects to be taught would be appropriate textbooks. Realizing this, the madrasa was not entirely satisfied with the religious lessons taught, and his method was to establish Jadid schools with a focus on teaching more social sciences, and fought hard for this.

Colonial administrators strictly controlled the activities of the schools, and the lessons taught in them had to meet the requirements they set. The method requires the teaching of the Russian language in Jadid schools, the provision of a curriculum and the names of narrownesses. Despite these restrictions, Munavvarqori published the textbook "Adibi avval" in 1907 and later the book "Adibi soniy". These textbooks show that he is also very talented as a writer. The stories in them are varied in terms of subject matter, and many also attract attention with their historical themes. These stories are unique in terms of their educational value.

⁴Munavvarqori also has unfamiliar contacts with dedicated teachers working in other cities of Turkestan, so that the scope of his work is not limited to Tashkent. He studied their experiences and encouraged all progressives to distribute textbooks for Jadid schools. He created his own two-stage training program during these years. According to him, the first stage was divided into five classes, which included the teaching of natural and exact sciences, along with the social sciences. In particular, according to this program, for first-graders in the field of language and literature, Saidrasul Saidazizi's "Master First", published in 1902.

Kalinin's book "Muallimi soniy" served as a textbook. In 1907, the books "Adibi avval" and "Adibi soniy" published by the enlightener Abdurashidkhonov appeared. He also taught Avloni's "second teacher" to students in later grades. Muhammadjon Muminov's "Nasoyih ul-atfol", Mullo Ahmadkhoja Eshan's "Nasoyih ul-atfol" and "Literature or national lions" compiled by Abdullar Avloni on the instructions of Munavvarqori were read.

By the 5th grade, students were studying the collection "Sabzazor" compiled by Munavvarqori, as well as the works of lions and contemporary poets published in the national press. In 1914, the second phase of the two-year "Sample" school began. As the name suggests, the school was to serve as a model for the entire region. Graduates are expected to continue their education at foreign universities. To do this, students were taught one of the Russian and other foreign languages perfectly, with special emphasis on their scientific potential, resourcefulness and psychological preparation.⁵ Until 1925, this school was the most prestigious school in the region.

It was still taught by Munavvarqori Abdurashidkhonov, Shohid eson Musayev, Shorasul Zunnun, former teachers, selfless teachers of national melodies and songs such as Ali Ardobus. Hundreds of students of the school, such as Oybek and Izzat Sultan, who survived the repressions of the totalitarian regime, later became the most advanced scientists and engineers in all spheres of Soviet-era Uzbekistan. From 1925, the Soviet press launched a fierce attack on the activities of Munavvarqori Abdurashidkhonov.

He was limited to teaching activities in 1924-1925. In 1928, the Soviet press launched an attack on Jadid progressives. After that, Munavvarqori decided to stop his pedagogical activity altogether. As a result of demands and voicing Munavvarqori Abdurashidkhonov on November 5, 1929, a hotbed of Shayhontohur district of Tashkent, Darxon neighborhood, the house was taken to the prison ... 17⁶ independence, among other Jadids Munavvarqori Abdurashidkhonov name is restored. His scientific and literary works have been republished. Much research has been done on his work. Nevertheless, his pedagogical activity has a special place in the Uzbek national school and pedagogy. Its study and research is important in the development of advanced national pedagogy. Today Munavvarqori Abdurashidkhonov is truly the founder of the national school.

Literature:

1. Munavvarqori Abdurashidkhonov. In my memories (excerpts from the history of Jadidism) - T. : "Sharq" Publishing House, 2001. - p.79
2. Nurboy Jabborov: "Munavvar Qori and national enlightenment". Munavvar qori Abdurashidkhonov is the leader of Turkestan progressives. Materials of the republican scientific-practical conference "Scientific and pedagogical heritage of Munavvar qori Abdurashidkhonov and problems of renewal and development of the education system in Uzbekistan". - T. : Tashkent, „Mumtoz soz“, 2018. - 39-40 - p.

3. R Shamsutdinov, Sh. Karimov Oktamjon Ubaydullayev. Homeland history. The second book. - Sharq Publishing House. 2010, p.293.

4. "Founder of the National School". Munavvar qori Abdurashidkhonov is the leader of Turkestan progressives. Materials of the republican scientific-practical conference "Scientific and pedagogical heritage of Munavvar qori Abdurashidkhonov and problems of renewal and development of the education system in Uzbekistan". - T .: Tashkent, „ Mumtoz soz ”, 2018. - 139- p.

5 "From the history of Munavvar Qori Abdurashidkhonov and his pedagogical school ". Munavvar qori Abdurashidkhonov is the leader of Turkestan progressives. Materials of the republican scientific-practical conference "Scientific and pedagogical heritage of Munavvar qori Abdurashidkhonov and problems of renewal and development of the education system in Uzbekistan". - T .: Tashkent, „ Mumtoz soz ”, 2018. - 86- p.

6. "From the history of Munavvar Qori Abdurashidkhonov and his pedagogical school". Munavvar qori Abdurashidkhonov is the leader of Turkestan progressives. Materials of the republican scientific-practical conference "Scientific and pedagogical heritage of Munavvar qori Abdurashidkhonov and problems of renewal and development of the education system in Uzbekistan". - T .: Tashkent, „ Mumtoz soz ”, 2018. - 91- p.

ХУДАЙКУЛОВ Шахбоз

Студент 2 курса Исторического факультета
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Научный руководитель: доцент К.Д.Саипова

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ ШАХРИСАБЗА С СЕРЕДИНЫ XIX ДО НАЧАЛА XX ВЕКА

Түйіндеме. Бұл мақалада автор 19 ғасырдың аяғы мен 20 ғасырдың басындағы Шахрисабздың саяси өмірін ашып көрсетеді. бұл жұмыстың айрықша аспектісі - бастапқы дереккөздерді зерттеу.

Abstract. In this article, the author reveals the political life of Shakhrisabz in the late 19th and early 20th centuries. the distinctive aspect of this work is the study of primary sources.

В середине XIX века три государства Средней Азии - Бухарский, Кокандский и Хивинский эмират - ослаблялись политически. Кроме того, росло влияние Российской Империи, внешней державы. Даже в этих существующих государствах были области внутреннего подчинения, что было одной из основных причин ослабления трех регионов.

Одной из таких территорий, которая не находилась под властью Бухарского эмирата, было Шахрисабзское княжество. В результате древней борьбы мангитов и кенегасов, особенно в период правления Бухарского эмирата, стремления Шахрисабзского княжества к независимости усилились. Основная причина этого - оккупация Бухары мангитами. Понятно, что на самом деле стремление Шахрисабза к независимости восходит к периоду Аштарханидов, но его полный разрыв связей и превращение в полунезависимый регион относится к периоду Мангита.

Говорят, что княжество Шахрисабз было практически независимым во время правления Амира Шаха Мурада, поэтому вскоре после того, как Амир Насрулло взойшел на престол, он вторгся в Шахрисабз. Дошло даже до того, что Амир Насрулло маршировал хотя бы один или два раза в год. Но это не работает. Эмир недостаточно силен, чтобы захватить главную крепость Шахрисабз. Каждый раз, когда бухарская армия вторгалась в этот район, посеы и сады уничтожались, а прилегающая территория разрушалась.

Это нанесло большой ущерб сельскому хозяйству Шахрисабза. П.П. Иванов, по словам русских военнопленных, долгое время служивших в армии Амира Насрулло, во времена Амира Насрулло проходил на Шахрисабз не менее 14-15 раз. По некоторым данным, Эмират приезжал в Шахрисабз с армией почти 32 раза за двадцать лет. В 1856 году, через 29 лет после вступления на престол Амира Насрулло, ему удалось завоевать Шахрисабз. П.П. Иванов говорит, что только в 1860 году, в год смерти Насрулло, бухарская армия захватила Шахрисабз, и эта победа все еще оставалась залогом.

В то время Шахрисабз был Даниил. Пока Амир Насрулло борется за престол, он осаждает крепость Чиракчи, где похоронены его предки, в том числе его дед Худоёр. Но поскольку осада затягивалась, Даниэль собрал все свои силы и вторгся в Маяк. Губернатор форта Хаким Додхо попадает в плен. Но Даниил отпустил его и позволил вернуться в Бухару. После захвата замка Даниэль возвращается. Когда Насрулло услышал, что форт взят, он двинулся в сторону Шахрисабза. Однако Насрулло был вынужден попросить перемирие. Потому что Даниил послал своего брата Фазильби против Насруллы. После трехдневной битвы между Насрулло и Даниэлем достигается перемирие. В перемирии Даниэль будет отцом, Фозилби будет судьей, а Крепость Света будет разрушена. Это был первый визит Амира Насруллы в Шахрисабз.

Но в другом источнике, в воспоминаниях А.А.Куна, после смерти Даниила (интерпретируемого как Даниил в этих воспоминаниях) княжество перешло в руки его сына Ходжакули, и он провозгласил независимость Шахрисабза. Причина первой конфронтации с Амиром Насрулло заключается в том, что, помимо ранее накопленных причин, Насрулло указывает, что Ходжакули не женится на девушке, которую хотел.

Известно, что в результате первого похода Амира Насруллы на Шахрисабз крепость Чиракчи была разрушена. В одном из следующих походов эмир остановился у крепости Чиракчи и восстановил разрушенную крепость. Следующая битва с Даниилом состоится в Бештереке, недалеко

от Китаба. Сначала Даниэль побеждает в битве. Армия Насруллы вернулась и обстреляла крепость Синахан близ Китаба.

Когда армия выздоравливает, Даниил снова женится. В этой битве принимают участие и обычные люди. Даниэль, использовавший уловку, теряет много территории, хотя на этот раз выигрывает с большими потерями. Оставив своих людей в оккупированных крепостях, Насрулла вернулся в Бухару.

В 1833 году Насрулло двинулся на крепость Обканда, принадлежавшую княжеству Шахрисабз, и сумел захватить крепость, которая была потеряна с помощью Даниила. После того, как осада длилась десять дней, наместник форта Имомназарбек сдался и присоединился к Насрулло.

Позднее Шахрисабз был оккупирован Насрулло. Однако в 1842 году Ходжакули-пропеллер двинулся на Шахрисабз с помощью Книжной армии. Бой с войском Амира произошел под Шахрисабзом под названием Чоршанбетепе. В результате Ходжакули захватил Шахрисабз и 30 января 1842 года стал правителем Шахрисабза на Оксарой. Практически на протяжении всего правления Насруллы Шахрисабз входил в состав эмирата и иногда провозглашал себя независимым. После смерти Насрулло в 1860 году вступивший на престол Амир Музаффар Шахрисабз сменил правителей. Тогда Шахрисабз вызвал Оллойорбея и Файзибея и назначил Аллойора губернатором Самарканда. Он заменил их Китабом Зокирбеком, а Шахрисабз - Амирбеком. Во время их правления население Шахрисабза восстало. Амир Музаффар послал большую армию для подавления восстания. Отец Бобобека Хакимбек вторгся в крепость Шахрисабз и убил бухарское войско. В то время дворяне из Книги во главе с Джорабеком были заключены в тюрьму.

Когда Хакимбек захватывает Шахрисабз, он идет в Китаб и освобождает Джорабека. В результате здесь, как и в Шахрисабзе, погибли бухарские солдаты. После того, как люди изгнали бухарскую армию, они выбрали Джорабека в Китабе и Бобобека в Шахрисабзе, своего отца Хакимбека. Амир Музаффар осаждал Шахрисабз два месяца, но был вынужден отступить, не взяв Шахрисабз и Книгу. С 1860 года Шахрисабз получил полную независимость. Только начало российской оккупации Средней Азии ограничило независимость Шахрисабза. В 1860-1870 годах Шахрисабз был практически независим от Бухарского эмирата. Когда Черняев захватил Ташкент в 1865 году, Шахрисабз представлял угрозу для русских войск.

В результате сражений между русской армией и Бухарским эмиратом в 1866 г. Эрджар, в 1868 г. Чопонота и Зирабулак армия Амира Музаффара потерпела поражение. В результате в 1868 году Бухарский эмират был преобразован под протекторат России. По условиям соглашения княжество Шахрисабз останется в составе Бухарского эмирата. После осады Самарканда фон Кауфманном в 1868 году армия численностью от 20 000 до 40 000 000 человек, по некоторым оценкам, пересекла перевал Тахтакорача и двинулась в сторону Самарканда. Но когда Амир Музаффар заключил мир, армия была вынуждена вернуться в Шахрисабз. 5 мая Кауфман узнал, что Джурабек и Бобобек вернулись, а 8 мая захватил Самарканд. Неудовлетворенный политикой капитуляции Амира Музаффара, старший сын эмира Абдумалик Тора поднял восстание в Гиссаре. Бобобек и Джорабек согласны. Услышав, что Шахрисабз также восстал против эмира, эмир был вынужден обратиться за помощью к Музаффару Кауфману.

Абдумалику обещали власть в Шахрисабзе, и его привезли в Шахрисабз. Абдумалик Тора провозглашен правителем Оксарой.

В июле 1870 года Кауфман послал войска в Шахрисабз после того, как эмир попросил о помощи. Командующий российской армией генерал Абрамов атаковал Шахрисабз, который защищался вместе с Китабом. Российская армия состояла из 9-го Туркестанского батальона, 2 рот, двухсот казаков и 8 ракет. В то время в Шарисабзе находилась армия численностью 8000 человек. В нем приняли участие Айдарходжа, Джорабек и Бобобек из Шахрисабза. Захват Шахрисабза резко усилил влияние России в Бухарском эмирате. К августу Шахрисабз и княжество Китаб были оккупированы русскими. В результате теракта в российской армии погиб 21 человек и 111 были ранены. Сообщается, что армия Шахрисабза убила 600 человек.

Абдумалик Тора некоторое время путешествовал по Бухаре, но, не сумев собраться с силами, поехал в Ургенч. После того, как Бобобек и Джурабек бежали в Коканд, они были схвачены кокандским ханом Худоёрханом и отправлены в Топшкент к фон Кауфману. Но фон Кауфманн похвалил их, присвоив Бобобеку звание полковника, а Джорабеку звание подполковника. Позже Джорабек умер в Ташкенте.

Когда с помощью русских Шахрисабз был возвращен в Бухарский эмират, Амир Музаффар назначил Астанакули губернатором. Амир Музаффар посетит Шахрисабз и посетит Оксарой.

Таким образом, с 1870 по 1920 годы Шахрисабз оставался в составе Бухарского эмирата. После долгих лет борьбы за независимость он стал самым проблемным регионом эмирата. После русского вторжения Бухара стала одним из немногих крупных городов эмирата.

С 1920 по октябрь 1924 года входил в состав Бухарской ССР.

Литература:

1. Пойон Равшанов. «История Кашкадарьи». Ташкент. 1995 г.
2. А.А.Кун. «Зарисовки Шахрисабзского княжества»
3. Мухаммадхакимхон Тора. «Мунтаксаб ат-таворикс»
4. Мирза Салимбек. «История Салими».

III. INFORMATION LEARNING AND STEM

АЛИМОВА Гульмира

5B010900-Математика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., проф.м.а. Б.С.Ханжарова

ҚазМемҚызПУ

СЫЗЫҚТЫҚ АЛГЕБРАЛЫҚ ТЕҢСІЗДІКТЕР ЖҮЙЕСІНІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ МАҒЫНАСЫ

Аннотация. В статье рассматриваются системы линейных неравенств с двумя и тремя неизвестными. Они представляют интерес потому что, во-первых, такие системы неравенств не выходят за рамки математики средней школы, их изучение не является сложным, во-вторых, решения таких систем имеют интересную геометрическую интерпретацию.

Abstract. The article discusses systems of linear inequalities with two and three unknown. They are of interest because, firstly, such systems of inequalities are considered in the course of mathematics of a general education school, their study is not complex, and secondly, the solutions of such systems have an interesting geometric interpretation.

Сызықтық теңсіздіктер жүйелері жөніндегі теория – үлкен болмаса да математиканың айтарлықтай қызықты бөлімдерінің бірі. Математиканың бұл бөліміне деген қызығушылық ең алдымен оның геометриялық мазмұнының әсемдігімен байланысты, себебі екі немесе үш белгісізі бар сызықтық теңсіздіктер жүйесінің берілуі жазықтықтағы дөңес көпбұрыштың немесе сәйкесінше кеңістіктегі дөңес көпжақтың берілуімен пара-пар, яғни дөңес көпжақтар туралы геометрияның бөлімі сызықтық теңсіздіктер жүйесі туралы теорияның бір бөліміне айналады.

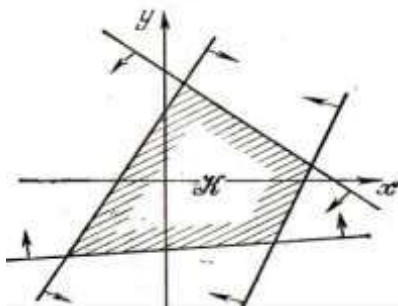
Сызықтық теңсіздіктер жүйесі теориясының қарқынды дамуы өткен жүзжылдықтың 40-50 жылдарында басталды, бұл кезде қолданбалы тәртіптердің қарқынды өсуі сызықтық теңсіздіктерді зерттеуді тереңдету мен жүйелі етуді қажет етті.

Екі айнмалысы бар сызықтық теңсіздіктер жүйесінің барлық шешімдерін жалпы түрде қарастырайық, яғни алынған нәтижелерді айнмалылары екіден артық болатын жүйелерде де қолдануға болады.

x және y екі белгісізі бар теңсіздік жүйесі берілсін

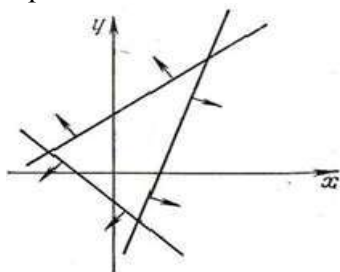
$$\begin{cases} a_1x + b_1y + c_1 \geq 0 \\ a_2x + b_2y + c_2 \geq 0 \\ \\ a_mx + b_my + c_m \geq 0 \end{cases} \quad (1)$$

Жүйенің бірінші теңсіздігі xOy координаталық жазықтығында жарты Π_1 жазықтықты, ал екінші Π_2 - жарты жазықтықты анықтайды, т.с.с. Егер қандайда бір x, y сандар жұбы (1) теңсіздіктерінің барлығын қанағаттандырса, онда сәйкесінше $M(x, y)$ нүктесі $\Pi_1, \Pi_2, \dots, \Pi_m$ жарты жазықтықтарының барлығында бір уақытта жатады. Басқаша айтқанда, M нүктесі көрсетілген жарты жазықтықтардың қиылысуы болады. Шектеулі жарты жазықтықтардың қиылысуы K көпбұрышты аймақ болатынын байқауға болады. суретте K аймағы көрсетілген. Аймақ іші штрих арқылы белгіленген және де бағыт арқылы берілген түзудің жарты жазықтық қай жағында жатқаны көрсетілген.

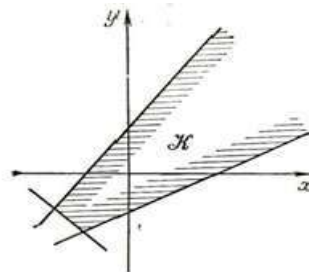


1 сурет

K аймағын (1) жүйесінің шешімдер аймағы дейміз, бірақ ол шексіз де болуы мүмкін. Мысалы, бірнеше жарты жазықтықтың қиылысуынан шексіз аймақ пайда болуы мүмкін (2 сурет). K аймағы түзудің бөліктерінен тұрады, сондықтан жүйенің шешімі K көпбұрышты аймақ болады, егер де қарастырып отырған жарты жазықтықта біруақытта жататын нүкте табылмаса, яғни егер де K аймақ бос болса, (1) жүйесі қайшылыққа келеді (2 сурет).



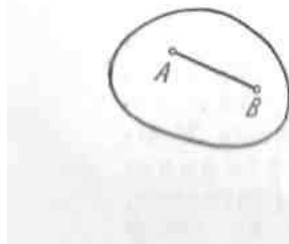
2 сурет



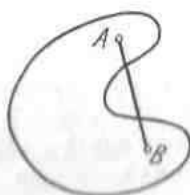
3 сурет

K шешімдер аймағы әрқашан дөңес. Жалпы анықтама бойынша егер кез-келген A және B нүктелерімен бірге бүкіл AB кесіндісі де осы жиында жататын болса, онда нүктелер жиыны (жазықтықтағы немесе кеңістіктегі) *дөңес* деп аталады. 4 суретте дөңес және дөңес емес жиындардың арасындағы айырмашылық көрсетіледі.

K шешімдер аймағының дөңестігі аймақтың құралу әдісіне байланысты болады. Бұл аймақ бірнеше жарты жазықтықтардың қиылысуынан алынған, ал әрбір жарты жазықтық дөңес жиын болып табылады. K -ның дөңестігіне қатысты ешбір күдік қалмас үшін келесі лемманы дәлелдейміз.



4 сурет



5 сурет

Лемма. Дөңес жиындардың қиылысуы дөңес жиын.

Дәлелдеуі. K_1 және K_2 – екі дөңес жиын және K – олардың қиылысуы. K -да жататын кез-келген A және B нүктелерін алайық (5 сурет), яғни $A \in K_1$, $B \in K_1$ және K_1 жиыны дөңес; сондықтан AB кесіндісі K_1 -де жатады. AB кесіндісі біруақытта K_1 және K_2 де жатады, осыдан шығатыны AB кесіндісі K_1 және K_2 қиылысуы K -да да жатады, яғни K – дөңес жиын.

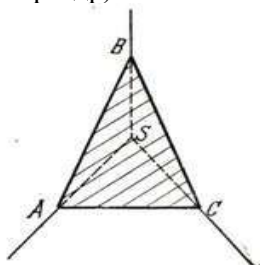
Сонымен, координаттары (1) теңсіздіктерінің барлығын қанағаттандыратын немесе (1) жүйенің шешімдер аймағы болатын нүктелердің K геометриялық орындары - дөңес көпбұрышты аймақ. Ол берілген теңсіздіктер жүйенің жауабы болатын барлық жарты жазықтықтардың қиылысуынан пайда болады.

Үш айнымалысы бар сызықтық теңсіздіктер жүйесінің барлық шешімдерін жалпы түрде қарастырайық, яғни алынған нәтижелерді айнымалылары үштен артық болатын жүйелерде де қолдануға болады.

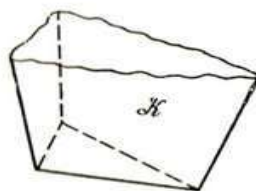
Келесі теңсіздіктер жүйесі берілсін

$$\begin{cases} a_1x + b_1y + c_1z + d_1 \geq 0 \\ a_2x + b_2y + c_2z + d_2 \geq 0 \\ \\ a_mx + b_my + c_mz + d_m \geq 0 \end{cases} \quad (2)$$

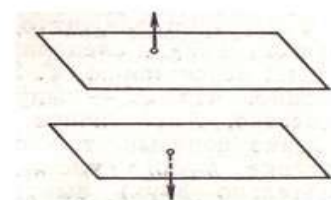
Осы жазылған теңсіздіктердің барлығы бір жарты кеңістікті анықтайды. Сондықтан берілген жүйенің анықтайтын аймағы m -жарты кеңістіктің қиылысуынан пайда болады. Бірақ жарты кеңістіктің қиылысуы көпбұрышты аймақ болатынын байқауға болады (6 суретте $m=4$ -ке, мұнда K аймағы тетраэдр).



6 сурет



7 сурет



8 сурет

Кез-келген дөңес көпжақты шектеулі жарты кеңістіктің қиылысуынан алуға болады. К аймағы шексіз болу жағдайлары да бар, мысалы ондай аймақ 7 суретте көрсетілген. Онда берілген теңсіздікті қанағаттандыратын нүкте жоқ болуы мүмкін, мұндай К аймағы бос болатын жағдай 8 суретте көрсетілген. Егер К аймағы шектеулі болса, онда (2) жүйе шешімінің *көпжағы* деп атайды.

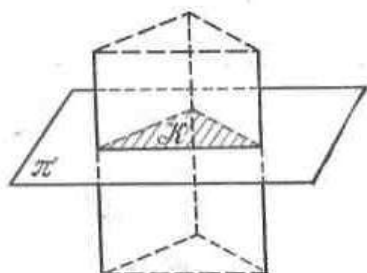
(2) теңсіздіктер арасындағы

$$\begin{aligned} ax + by + cz + d &\geq 0, \\ -ax - by - cz - d &\geq 0, \end{aligned}$$

түріндегі екі теңсіздік болатын жағдайға ерекше тоқталу керек. Бұл теңсіздіктерді $ax + by + cz + d = 0$.

тендеуімен алмастыруға болады. Соңғы тендеу кеңістікте π жазықтығын анықтайды. (2) тендеудің қалған теңсіздіктері π жазықтығынан (2) жүйенің шешімдер облысы болып табылатын қандай да бір дөңес көпбұрышты аймақты бөліп көрсетеді. Жазықтықтағы дөңес көпбұрыш аймағы кеңістіктегі дөңес көпжақты облыстың дербес жағдайы екенін көреміз.

9 суреттегі K аймағы төрт жарты жазықтықтың қиылысуынан пайда болған үшбұрыш болып табылады, олардың екеуі «горизонталь» π жазықтығымен шектелген, қалған үш жарты жазықтық қиылысуында «вертикаль» үш қырлы призманы құрайды.



9 сурет

Аналогиялық түрде екі белгісіз болған жағдайдағы сияқты K аймағын (2) жүйенің шешімдер аймағы деп атаймыз. K аймағының қандай да бір жарты жазықтықтардың қиылысуы бола отырып, оның дөңес болатынын тағы да атап көрсетеміз. Сонымен (2) жүйе кеңістікте дөңес көпқырлы K аймағын анықтайды. Бұл аймақ осы жүйедегі теңсіздіктерге сәйкес барлық жарты жазықтықтардың қиылысу нәтижесінде алынады. Егер K аймағы шектелген болса, оны жай ғана (1) жүйенің шешімдерінің көпжағы деп атайды.

Зерттеулерімізде екі немесе үш белгісізі бар теңсіздіктер жүйесі қарастырылған. Мұның себебі, біріншіден екі немесе үш айнымалылы теңсіздіктер жүйесі орта мектеп математикасының көлемінен шықпайтындықтан оларды зерттеу қиындық тудырмайды, екіншіден мұндай жүйелердің шешімдерінің көрнекі геометриялық мағынасы бар (жазықтықтағы немесе кеңістіктегі нүктелер).

Әдебиеттер:

1. Солодовников А. С. Системы линейных неравенств - Москва: Наука, 1977.
2. Тиімді басқарудың негіздері. Сызықты программалау элементтері – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2010ж
3. Сызықтық программалау бойынша есептер жинағы: Оқу құралы. Сағынтаев С.С., Сағынтаева С.С., Қажикенова С.Ш., Қасымова Л.Ж., ҚарМУ, 2006.

ӘӘЖ: 519.23

АМАНТАЙ Ғ.А.

5B011000-Физика мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Е.Л.Бостанов

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

ТҰРАҚТЫ ТОКТЫҢ МАГНИТ ӨРІСІ. ТОҚТАРДЫҢ ӨЗАРА ӘСЕРІ

Аннотация. В этой статье мы поговорим о теме "Магнитное поле постоянного тока" в физике, которая преподается в естественно - математическом направлении для современной школы. Тема "взаимодействие токов" широко освещена

Abstract. In this article, we will talk about the topic "DC magnetic field" in physics, which is taught in the natural and mathematical direction for a modern school. The topic "interaction of currents" is widely covered.

Тұрақты магниттер және олардың бір – бірімен, сондай – ақ темірмен әсерлесу қабілеті ертеден белгілі (магнит өрісі материяның бір түрі арқылы өтеді). Греция – магнесия – руда, қытайда да белгілі болған. Ал жіңішке өткізгіштер бойымен ағатын токтың (оларды түзу сызықты ток деп атаймыз) магниттік стрелкамен әсерлесуін тек 1820 ж. Дат (Дания) физигі Эрстед байқаған болатын. (Эрстед Ханс Кристиан даниялық физик, 1777 – 1851 ж.ж.) 1820 – 1823 ж.ж. Ампер Эрстед тәжірибелерін дамыта отырып, токтардың тек қана тұрақты магниттермен ғана емес, олардың өзарада әсерлесетіндігін анықтады (Ампер Андре Мари 1775 – 1836 ж.ж. француз физигі, математигі және химигі). Сонымен, электр токтары өзара әсерлеседі екен. Мысалы, бойымен ток жүріп тұрған жіңішке өткізгіштер, егер олардағы токтардың бағыттары бірдей болса, бір –біріне тартылады, ал қарама –қарсы болса, онда тебіледі. Осындай екі параллель өткізгіштердің бірлік ұзындығына келетін өзара әсер күші, токтың i_1 және i_2 шамасына пропорционал, ал олардың арақашықтықтарына кері пропорционал болатынын тәжірибе көрсетті, яғни:

$$f = k \frac{2i_1 \cdot i_2}{b} \quad (1.1)$$

Бұл екі параллель шексіз ұзын өткізгіштер бойымен жүрген токтардың өзара әсерлесуін сипаттайтын, яғни жеке жағдайға жазылған Ампер заңы болып табылады. Осы заңның кез-келген формадағы өткізгішке қолданылатын жалпы өрнегімен біз төменде танысамыз.

(1.1) формуласын мына түрде жазуға болады:

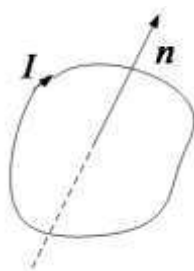
$$f = \frac{\mu_0}{4\pi} \cdot \frac{2i_1 i_2}{b} \quad (1.2)$$

мұндағы μ_0 - магнит тұрақтысы деп аталады. Ампердің анықтамасы бойынша $i_1 = i_2 = 1A$ және $b = 1$ м болғанда f шамасы $2 \cdot 10^{-7}$ Н/м – ге тең болатынын пайдаланып, μ_0 - дің сан мәнін табуға болады. Ол үшін осы мәндерді (1.2) өрнегіне қойсақ мынаны аламыз:

$$\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7} \text{ Гн/м} \quad (1.3)$$
$$(\text{Гн/м} = B \cdot c / (A \cdot m) = \kappa^2 \cdot m / (c^2 \cdot A^2))$$

Токтардың өзара әсері магниттік өріс арқылы жүзеге асады. Сонымен қозғалыстағы зарядтар, яғни токтар, өздерін қоршаған ортаның қасиетін өзгертеді – онда магнит өрісін тудырады. Бұл өріс ондаған қозғалған зарядтарда (токтарда) белгілі күштің әсер етуінен байқалады.

Электр өрісін зерттеу үшін нүктелі сыншы зарядты пайдаланғандай өрістің қасиеттерін зерттеу үшін өлшемдері шағын тұйық контурда циркуляция жасайтын сыншы токты аламыз.



Сурет 1.1

Кеңістіктегі контурдың бағдарын токтың винтін оңға айналдыру бағытымен байланысты болып келген контурға жүргізілген нормальдің бағытымен сипаттауға болады (1.1 – сурет). Мұндай нормальді біз оң деп атаймыз. Сыншы контурды магнит өрісіне әкелсек, өріс оны белгілі бір бағытта оң нормальмен орналастыра отырып, оған бағдарлаушы әсер ететінін байқаймыз. Осы бағытта берілген нүктедегі өріс бағыты деп алайық. Сонда контурды өріспен нормальдің бағыттары сәйкес келмейтіндей етіп бұрсاق, онда контурды бұрынғы тепе – теңдік қалпына келтіруге тырысатын айналу моменті пайда болады. Айналу моментінің шамасы нормаль мен өріс бағытының арасындағы

α бұрышына байланысты болады. $\alpha = \frac{\pi}{2}$ болғанда момент шамасы ең үлкен $M_{\max}$ мәніне жетеді ($\alpha = 0$ момент нөлге тең). Бір нүктеге әр түрлі сыншы контурларды әкеліп, $M_{\max}$ шамасының контурдың S ауданына және ондағы I ток күшіне пропорционал екенін, ал контурдың формасна тәуелсіз екенін байқауға болады. Сонымен, магнит өрісінің тогы бар жазық контурға әсері мына өрнекпен анықталады:

$$P_m = IS \quad (1.4)$$

бұл контурдың магниттік моменті деп аталады.

Контур I ток күші мен S ауданынан басқа, кеңістік бағдарымен сипатталады. Сондықтан магнитті моментті оң нормаль мен бағыттас вектор ретінде қарастыруға болады:

$$\vec{P}_m = P_m \cdot \vec{n} \quad (1.5)$$

P_m мәнінен басқа сыншы контурға өрістің берілген нүктесінде шамасы жағынан әртүрлі $M_{\max}$ айналу моменті әсер етеді.

Бірақ $\frac{M_{\max}}{P_m}$ қатынасы барлық контурлар үшін бірдей және оны өрістің сандық сипаты ретінде қабылдауға болады. Осы қатынасқа пропорционал B физикалық шаманы магниттік индукция деп атаймыз:

$$\vec{M} = [\vec{P}_m \cdot \vec{B}], B \approx \frac{M_{\max}}{P_m} \quad (1.6)$$

Магниттік индукция – вектор, бағыты сыншы контурға түсірілген оң нормальдің тепе – теңдік бағытымен анықталатын векторлық шама.

Қорыта айтқанда, электр өрісінің зарядқа әсер ететін күшін сипаттайтын, электр өрісінің $\vec{E}$ кернеулігі сияқты, $\vec{B}$ шамасы да магнит өрісінің токқа әсер ететін күшін сипаттайды.

$$\vec{B} = \frac{\vec{F}}{Idl} \quad (1.7)$$

(СИ) ХЖ : $[B] = H / (A \cdot m) - Тл$ (тесла)

Idl - ток элементі. Ток элементі – токтың бағытымен үйлесетін векторлық шама және ол ток күшінің өткізгіш ұзындығы элементінің көбейтіндісіне тең.

Әдебиеттер:

1. Құлбекұлы М., Хамраев Ш. Электр және магнетизмнің физикалық негіздері. – Алматы: «Қарасай» баспасы, 2008. – 265 б.
2. Савальев И.В. Жалпы физика курсы. 2 том. Электр-Алматы: Мектеп, 1977.
3. Фриш С.Э., Тиморева А.В. Жалпы физика курсы. 2 том. Электрлік және электрмагниттік құбылыстар. Алматы: Мектеп, 1970.

ALDABERGEN Ayaulym, PAK Valery
Higher School of Physics, Mathematics and Digital Technologies
Scientific supervisor: senior lecturer Sandibayeva N. A
Kazakh State Women's Teacher Training University

METHODS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS WHEN TEACHING PHYSICS IN A SMALL SCHOOL

***Түйіндеме.** Шағын жинақты мектептер білім беру саласының ажырамас бір маңызды бөлігі. Интеграцияланған сыныптарда сабақ өткізудің тиімді тәсілдері мен әдістерін таңдау мұғалімнен кәсіби шеберлікті талап етеді. Ауыл аймақтардағы шағын жинақты мектептердегі оқушылардың шығармашылық іс-әрекеттері мен білім сапасын арттыру мұғалімдердің кәсіби шеберлігіне тікелей байланысты. Физиканы оқыту барысында жаңа әрі тиімді тәсілдерді пайдалану шағын жинақты мектеп білім алушыларының білім алуға деген қызығушылығын арттырады.*

***Аннотация.** Маленькие школы - неотъемлемая часть образования. Выбор эффективных методов и приемов обучения в интегрированных аудиториях требует от учителя профессионализма. Повышение творческой активности и качества обучения учащихся малых школ в сельской местности напрямую связано с профессионализмом учителей. Использование новых эффективных подходов в преподавании физики повышает интерес к учебе у маленьких школьников.*

In general, a small school is a general educational institution with a small number of students, combined classes, incomplete classes, with its own peculiarities in planning and organizing the educational process, as it operates in sparsely populated areas.

We consider small schools of 3 types:

- Primary small school
- Basic small school
- Secondary small school

Currently, statistics from the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan show that the main feature of a small school is the presence of a contingent of students. For example, an elementary school with up to 40 students, an elementary school with up to 100 students, and a high school with up to 280 students are considered small.

In small schools, the following issues are currently being addressed:

- meeting the needs of students in general secondary education;
- alignment of initial opportunities for future graduates of vocational education;

In addition to educational tasks, a rural small school solves the following complex of socio-economic tasks:

- does not allow young people to leave the village;
- contributes to an increase in the cultural level of the population;
- solving demographic problems;
- development of the agricultural sector of the economy.

These factors increase the importance of small schools, especially in rural areas.

The main problems of small schools:

- Lack of a standard curriculum for small schools;
- Lack of educational programs on the variable and individual components of the curriculum of small schools;
- Lack of special educational laboratories and creative workshops, modern furniture, technology, electronic libraries with a reading room.
- Lack of preparation of teachers for the specifics of the organization of the educational process in the conditions of small schools, based on the absence of special educational programs for training, retraining and advanced training of teachers;
- Lack of opportunity to organize high-quality professional training due to the small number of students;
- Lack of additional educational organizations and cultural centers.

The problems and role of small schools differ in the modern educational environment of different countries, the principles of preserving such schools and educational practices do not coincide, which is of great interest. This is one of the most important factors affecting the viability of educational institutions, first of all, the important role of social institutions operating in rural areas, provided that the demographic situation in a particular settlement does not worsen. In this case, the preservation of small schools has clear advantages, since the experience of other countries shows that this makes it possible to redefine the concepts of educational technologies and teaching methods that correspond to the didactic base of small schools.

Each country has its own goal for such schools, which implements their educational practices and policies. Thus, the French call rural schools with one class "the ideal of the republic." In Norway, half of the small schools are taught in an integrated classroom system. Radio plays an important role in education in sparsely populated Australia, and television in Alaska. The peculiarity of American educational policy today is that the United States strives to preserve everything, even the smallest rural schools. If there are very few students in the district, so-called one-room schools will be created. An American one-room school is like a rural school in any sparsely populated area of the country. As a result, one teacher works with children of different ages and often teaches several subjects at once. Each child learns according to an individual program. The main difference between such schools in America is the material incentives for teachers. The salary of a teacher who does not work with rural staff is twice as high as that of a city colleague. In the United States, a program has begun to restructure large schools into small ones, so Americans are trying to fight a wave of youth aggression. The problems and role of small schools differ in the modern educational environment of different countries, the principles of preserving such schools and educational practices do not coincide, which is of great interest. One of the most important factors affecting the viability of educational institutions is, first of all, the strong role of social institutions operating in rural areas, provided that the demographic situation in a particular settlement does not worsen. In this case, the preservation of small schools has clear advantages, which, as the experience of other countries shows, makes it possible to revise the concepts of educational technologies and teaching methods that correspond to the didactic base of small schools in Kazakhstan.

In the effective organization of teaching in small schools, the following types of lessons are distinguished: in particular, lessons based on one-topic and one-topic teaching. Organization of one-topic lessons is important to improve the effectiveness of the educational process in a small school. The development and implementation of a one-topic lesson plan allows you to identify effective ways of organizing and implementing the educational process, educational and pedagogical work in the system of lessons and extracurricular activities conducted on one topic or chapter in accordance with the curriculum. In general, this system includes various kinds of lessons and extracurricular activities for students. The success of teaching a single subject in small schools often depends on how well the teacher thinks about key issues such as what students need to know and how to teach. Therefore, the teacher should start developing a unified curriculum with a thorough acquaintance with the curriculum of the discipline, educational standards, indicating the main educational and developmental goals of the student when deciding lesson planning and didactic tasks when teaching the subject. Single-topic lesson planning is a reflection of the teacher's careful preparation for the lesson, that is, planning the lesson and topics down to each lesson. A lesson plan is necessary for every teacher, regardless of individual experience, qualifications, pedagogical skills of the teacher. The content of one-topic lessons in integrated classes is carried out through interdisciplinary and interdisciplinary integration of similar topics.

Joint learning requires a high level of responsibility and professionalism from the teacher, professionalism. And comprehensive training requires twice as much training. This is because students in both disciplines have a responsibility to understand and fulfill the objectives of the curriculum. And in the process of interdisciplinary integrated learning, we teach two different subjects. In this case, we can combine disciplines that are similar in content, and this is usually biology and chemistry, physics and chemistry, etc. Integration is a combination of elements from different disciplines (topics, sections), scientific concepts and teaching methods. cognition. This is done by addressing interdisciplinary communication. ... In this regard, I would like to propose: combine physics and English. I think that in the modernized education system, science and mathematics are taught in English, and this is one of the ways to show the results of our learning in the English language group at the university. For example, if physics is explained to a class on a specific topic. The second grade is taught in English with the same subject and tasks assigned to the same subject.

The small number of students in the class allows the teacher to bring out the cognitive abilities of each student and increase their creativity. The teacher must be able to properly use this opportunity. For example, in integrated lessons, in addition to explaining theories and formulas in physics, students can be offered situational language exercises, dialogic tasks and various didactic tasks to develop English language skills common to both classes. These techniques help improve students' speaking skills and overcome psychological barriers during periods of insecurity. It is known that all these are effective tools for the development of the spoken language of students. Situational exercises include learning and language situations that create a specific spoken language for students, similar to situations in which they are spoken in a real environment. Of course, this is not to say that students do their homework the same way. Low-achievers need more help from the teacher, while more gifted students need more time. Therefore, it is worth considering this nuance. Before preparing and distributing individual assignments, the abilities and personal actions of students should be considered.

The problems of the formation and development of written and oral speech of students of small schools can be solved in other subjects. It will be easier because all subjects are taught by one teacher. Requirements for the formation and development of spoken language: correct use of language (stress, tone of voice, etc.), Methods of preparing for oral speech: questioning, working with keywords, dialogue, sentence construction, narration. And the structural forms of monologue speech: understanding, communication, narration.

Integrated teaching of English and physics in small schools will expand the use of trilingualism in education. This allows students to increase their interest in the language and expand their creativity. In physics, we still understand and use memorization of English translations of terms and theories. However, thanks to this integrated learning, students can almost completely understand physics in English and explain it themselves. According to the idea of "three pillars of language", Kazakhstan should be presented to the world as a highly educated country that equally uses all three languages. Today, mastering the English language means following the global flow of information and innovation. In Kazakhstan, specialties are taught in English at colleges and universities to facilitate the study of English and other foreign languages. In addition, science is taught in English in schools.

In a small school, it is more effective for students to self-assess, that is, to summarize their actions. First, it saves the teacher time. Secondly, students develop the ability to self-esteem, knowledge of their capabilities, to organize and regulate the work performed, to determine the direction of action, to present demands on themselves. As a result of free and long-term fulfillment of independent tasks, students will strengthen their psychological qualities, such as self-management, creativity, self-confidence. It is determined by the individual in order to know the characteristics of a person, use their abilities, determine the course of action and achieve results by systematizing, summarizing the work done and their own conclusions.

Consideration should be given to enhancing students' creativity in any form of education. In this regard, the advantages of small schools allow developing the individual abilities of each student. Today's modern technologies require selection in order to create a learning system in accordance with science and knowledge, the quality of knowledge in a particular subject, not only in order to know, but also in order to draw their own conclusions.

Literature:

1. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan National Academy of Education named after Altynsarin «Principles of thematic teaching in integrated classrooms of a small school», 2013 <https://emirsaba.org/shafin-jinati-mektepti-biriktirilgen-siniptarinda-birtairipti.html>
2. Shcherbakova, E.V. «Rural small school: current state, problems and development prospects» <https://moluch.ru/conf/ped/archive/64/2841/3>
3. Interactive methods, forms, and training tools (methodological recommendations), Rostov- on -Don, 2013
3. Muminov, F.U. «Improving the activities of rural small schools in rural areas» <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-sovershenstvovanie-deyatelnosti-malokomplektnyh-shkol-v-usloviyah-selskoy-mestnosti>

АБДЫҚАЛЫҚ Д.Б., МАННАПОВА Н.Т., ЭРКИНОВА Н.Т.
5B011000 студенты по специальности физика
к.ф.-м.н., доценты кафедры физики, А.М.Татенов, Н.Б.Шамбулов

РАСШИФРОВКА МЕССБАУЭРОВСКОГО СПЕКТРА ФЕРРИТОВ-ШПИНЕЛЕЙ

Түйіндеме. Мақалада үш валентті Fe^{3+} ядросының аса жұқа құрылымы зерттелген және мессбауэр спектрінің 6 секстеттен тұратын фортран-программасы сипатталған. Спектрді оптимизациялаушы фортран-программада аса жүрдек төмендеткіш итерация тәсілі қоланылған.

Abstract. The article describes a research of the nuclear hyperfine structure of trivalent Fe^{3+} in ferromagnetic materials and presents a Fortran program for optimizing the parameters of the Mössbauer spectrum is presented, consisting of 6 sextets by the method of iteration along the steepest descent.

Тонкий пучок γ -лучей, выпущенный мессбауэровскими ядрами источника, попадая в ядра атомов вещества мишени, поглощается. Возбужденные ядра атомов вещества испускают спектр, зависящий от свойства и местоположения атомных электронов вещества. Если энергия отдачи меньше энергии фононов, то возникает новый эффект в первые наблюдавшегося Мессбауэром.

Определяющим фактором является наличие ширины линии, малых по сравнению с характерными энергиями взаимодействия ядра с окружающими его электронами и возможность ее доплеровского сдвига.

Исследование ядерной сверхтонкой структуры трехвалентного железа Fe^{3+} в ферромагнитных материалах дает возможность определить следующие параметры: изомерный сдвиг, квадрупольное взаимодействие, а также магнитной сверхтонкой структуры. По площади мессбауэровских секстетов также можно найти процентное соотношение трехвалентных ионов железа, которое, в свою очередь, позволяет установить химическую формулу исследуемого вещества.

В настоящей работе для исследования ферритов-шпинелей выбрана ЯГР-спектроскопия, где источником γ -излучения использовался изотоп Co^{57} ($E = 14,4$ кэВ, $\tau \cong 1 \cdot 10^{-7}$ с), который имеет малую энергию отдачи и большую разрешающую способность ($\Gamma/E \cong 3 \cdot 10^{-13}$) [1]. Ферриты-шпинели, содержащие до 70 вес.% окиси железа (из них 2% Fe^{57}), являются уникальным объектом для мессбауэровского исследования. Источник γ -излучения имеет активность 1,10 Бк с диаметром активного пятна 10 мм. Исследуемые образцы представляли собой мелкодисперсные порошки, приготовленные из монокристаллов ферритов. Установка состоит из мессбауэровского спектрометра ЯГРС-4 с многоканальным анализатором АИ-4096-3М-В-100. Регистрирующей системой служит пропорциональный счетчик СРП0-100 с криптоновым наполнением (80% криптона и 20% метана) [1]. В качестве эталонного образца использовались нитропруссид натрия и обогащенный гематит Fe_2O_3 .

На рисунке 1 показаны мессбауэровский эталонный спектр окиси железа Fe_2O_3 и феррит состава $Co_{0,6}Cu_{0,2}Zn_{0,2}O_4$.

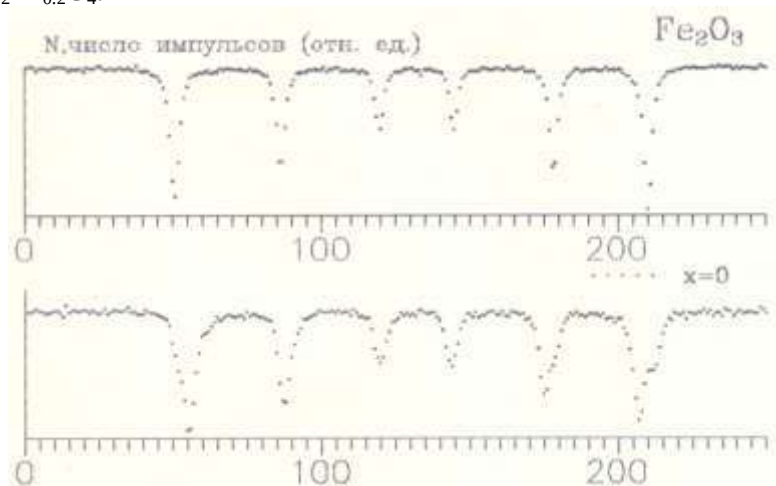


Рис.1. Мессбауэровские спектры для Fe_2O_3 окиси железа и феррита состава $Co_{0,6}Cu_{0,2}Zn_{0,2}O_4$.

Рассшифровка мессбауэровских спектров была сделана с помощью программы Fortran, код программы приведены ниже [2]:

```

1 *****
2 Мессбауэр спектарін есептейдін программа
3 *****
4
5 PROGRAM MESBAUER
6   use cpgl
7   use dvin
8   use alibi
9   use text_transfer
10  COMMON /N,N6,JMIN,ITER
11  COMMON /DVA/A(20),V(30),PS(6),G
12  COMMON /ODI/Y(250),YT1(250),T(250)
13  COMMON /DBA/AA(45),VV(45),GG(45)
14  COMMON /TRI/FRI/EKI/AL/TORT/NA,NV
15  COMMON /SEM/AS,KOEF,KOEF1
16  CALL ZK3VOD
17  CALL ZK3ITE
18  STOP
19  END
20
21 SUBROUTINE ZK3VOD
22  COMMON /N,N6,JMIN,ITER
23  COMMON /DVA/A(20),V(30),PS(6),G
24  COMMON /ODI/Y(250),YT1(250),T(250)
25  COMMON /DBA/AA(45),VV(45),GG(45)
26  COMMON /TRI/FRI/EKI/AL/TORT/NA,NV
27  COMMON /SEM/AS,KOEF,KOEF1
28  OPEN (2,FILE='A.dat')
29  READ (2,1) N6,N,JMIN,ITER
30 1  FORMAT(4I5)
31  READ (2,3) AL,AS
32 3  FORMAT(2E10,4)
33  NV=5*N6
34  NA=3*N6+1
35  READ(2,12) (A(I),I=1,NA)
36 12  FORMAT(3F6,0)
37  READ (2,6) (V(I),I=1,NV)
38 6  FORMAT(5F7,2)
39  read(2,10) G,(PS(I),I=1,N6)
40 10  format(10I7,3)
41  OPEN (1,FILE='Adate.dat')
42  READ (1,2)(Y(I),I=1,N)
43 2  FORMAT(F6,0)
44
45  OPEN (10,FILE='aG_PS.DAT')
46  WRITE(10,4)
47 4  FORMAT('Эксперименталь спектар')
48  WRITE(10,5) (Y(I),I=1,N)
49 5  FORMAT(1X,10F6,0)
50  WRITE(10,11) N6,N,JMIN,ITER
51 11  FORMAT(3X,'N6=',I4,3X,'N=',I4,3X,'JMIN=',I4,3X,'ITER=',I5)
52  WRITE(10,111) AL,AS
53 111  FORMAT(3X,'AL=',G10,4,3X,'AS=',G10,4)
54  WRITE(10,7)(A(I),I=1,NA)
55 7  FORMAT(3X,'A(I)='3F7,0)
56  WRITE(10,8)(V(I),I=1,NV)
57 8  FORMAT(3X,'V(I)='5F7,2)
58  write(10,9) (g,ps(i),i=1,N6)
59 9  format(' ','G='F6,3,3X,'PS='6F6,3)
60  RETURN
61  END
62
63 SUBROUTINE FUN(n2,n3,YTR,NOM)
64  integer n2,n3
65  DIMENSION YTR(250,nom)
66  COMMON /N,N6,JMIN,ITER
67  COMMON /DVA/A(20),V(30),PS(6),G
68  COMMON /ODI/Y(250),YT1(250),T(250)
69  COMMON /DBA/AA(45),VV(45),GG(45)
70  COMMON /TRI/FRI/EKI/AL/TORT/NA,NV
71  COMMON /SEM/AS,KOEF,KOEF1
72  real R
73  DO 1 I=1,N
74  R=A(NA)
75  T(I)=JMIN+I-1
76  DO 2 J=N2,N3
77  Q=(T(I)-VV(J))/GG(J)
78  R=R-AA(J)/(4.0*Q+1.0)
79 1  YTR(I,NOM)=R
80  RETURN
81  END
82
83 SUBROUTINE ZK3FUN
84  COMMON /N,N6,JMIN,ITER
85  COMMON /DVA/A(20),V(30),PS(6),G
86  COMMON /ODI/Y(250),YT1(250),T(250)
87  COMMON /DBA/AA(45),VV(45),GG(45)
88  COMMON /TRI/FRI/EKI/AL/TORT/NA,NV
89  DO 1 J=1,N6
90  L11=6*(J-1)
91  L22=3*(J-1)
92  L33=6*(J-1)
93  DO 2 I=1,3
94  L1=L11+I
95  L2=L22+I
96  AA(L1)=A(L2)
97  L3=L33+I
98  AA(L3)=A(L2)
99  GG(L1)=A(I)*G*PS(J)*(4-I)/AA(L1)/3.0
100 2  GG(L3)=A(I)*G*PS(J)*(4-I)/AA(L3)/3.0
101  L44=6*(J-1)
102  L55=5*(J-1)
103  DO 4 I=1,4
104  L4=L44+I
105  L5=L55+I
106 4  VV(L4)=V(L5)
107  L8=6*(J-1)+5
108  L6=5*(J-1)
109  VV(L8)=V(L6-1)-V(L6-3)+V(L6-2)
110  L7=6*(J-1)
111  VV(L7)=V(L5)
112  NP=(NA-1)*2
113  DO 5 I=1,N
114  R=A(NA)
115  TPOM=JMIN+I-1
116  T(I)=TPOM
117  DO 6 J=1,NP
118  Q=(T(I)-VV(J))/GG(J)
119 6  R=R-AA(J)/(4.0*Q+1.0)
120 5  YT1(I)=R
121  RETURN
122  END

```

```

SUBROUTINE ZK3ITE
use aiibl
INTEGER AVG
real(4), dimension(250,4) :: YR1
DIMENSION SA(20), SV(30), SF(6), YTR(250,4)
COMMON N,N6,JMIN,ITER
COMMON /DVA/AL(20),V(30),PS(6),G
COMMON /ODL/T(250),YTL(250),TI(250)
COMMON /DBA/AA(45),VV(45),GG(45)
COMMON /TRI/FRI/ERI/AL-TORT/VA,NF
COMMON /SEM/AS,KOEF,KOEF1
AVG=0
1 continue
DO 61 I=1,NA
61 SA(I)=0
DO 62 I=1,NV
62 SV(I)=0
DO 63 I=1,N6
63 SF(I)=0
SG=0
1001 CONTINUE
SL=0
CALL ZK3KRI
FO=FRI
DO 5 I=1,NA
CON=A(I)
SAI=SA(I)
IF(SAI.GE.1.) GOTO 31
A(I)=A(I)+AL*A(I)
CALL ZK3KRI
IF(FRI-F0) 2,3,3
3 A(I)=CON
A(I)=A(I)-AL*A(I)
CALL ZK3KRI
IF(FRI-F0) 2,4,4
4 A(I)=CON
SAI=SA(I)+1
31 SL=SL+SA(I)
GO TO 5
2 FO=FRI
5 CONTINUE
IF(SG.GE.1.) GO TO 37
CON=G
G=G+AL*G
CALL ZK3KRI
IF(FRI-F0) 8,9,9
9 G=CON
G=G-AL*G
CALL ZK3KRI
IF(FRI-F0) 8,10,10
10 G=CON
SG=SG+1
37 SL=SL+SG
GO TO 6
DO 15 I=1,NV
CON=V(I)
SVI=SV(I)
IF(SVI.GE.1.) GO TO 34
V(I)=V(I)+AL*V(I)
CALL ZK3KRI
IF(FRI-F0) 12,13,13
13 V(I)=CON
V(I)=V(I)-AL*V(I)
CALL ZK3KRI
IF(FRI-F0) 12,14,14
14 V(I)=CON
47 FORMAT(10X,'МИНЕ спектар дайын')
211 CONTINUE
write (10,43) (A(I),I=1,NA)
43 FORMAT(3X,'A(I)=' ,3F10.0)
write (10,44) (V(I),I=1,NV)
44 FORMAT(3X,'V(I)=' ,3F7.2)
write(10,64) (g,ps(i),i=1,n6)
64 format(' ',G='PS',J,3X,'PS=' ,6F6.3)
write (10,312) AVG,FO,AL
312 FORMAT(3X,'ИТЕРАЦИОН АВГ=' ,15.3X,'Критерий F0=' ,F14.8, &
3X,'AL=' ,2X,G11.4)
write (10,49)
49 FORMAT('Теоретический спектр')
write (10,48) (YTL(I),I=1,N)
48 FORMAT(3X,10F7.0)
NON=N
N2=1
N3=6
101 CONTINUE
CALL FUN(N2,N3,YTR,non)
N2=N2+6
N3=N3+6
NON=NON+1
IF(NON <= N5) GO TO 101
write (10,149)
149 FORMAT(1X,'Оналоэргическая')
write (10,48) (YTR(I,1),I=1,N)
write (10,150)
150 FORMAT(1X,'аналоэргическая')
write (10,48) (YTR(I,2),I=1,N)
do i=1,250
YR1(i,1)=V(I)
YR1(i,2)=YTL(I)
YR1(i,3)=YTR(I,1)
YR1(i,4)=YTR(I,2)
end do
call drawCurve(250,4,YR1,1,0.250,0, &
color1=(/0.0,0.0,0.0/),color2=(/1.0,0.0,0.0/), &
color3=(/1.0,0.0,1.0/),color4=(/0.0,0.0,1.0/), &
grid=.true.,_coords=.true.)
RETURN
END

```

Рис.2. Fortran-программа для оптимизации параметров мессбауэровского спектра

Программа предназначена для оптимизации параметров мессбауэровского спектра, состоящего из 6 секстетов с неизвестными заселенностями секстетов и методом итерации по наискорейшему спуску [3].

Теоретический мессбауэровский спектр описывается суммой лоренцевых функций:

$$Y_T = R - \sum_{j=1}^2 \sum_{k=1}^6 \frac{AA(k)}{[T(1) - VV(k)]^2 + 1} \frac{GG(k)}{GG(k)}$$

где AA - амплитуда линии, GG - ширина линии, VV - положение линии, YT - теоретические точки, R - интенсивность фона, T(I) - номер канала. Между секстетами связь по площадям вводилась коэффициентами заселенности секстетов (PS), площадь первого секстета принималась за единицу. Программа ищет такой теоретический спектр, где среднеквадратичное отклонение от экспериментального спектра должно быть минимально. Минимизируемый критерий имеет вид:

$$KRI = \frac{\sum [Y(1) - Y_T(1)]^2}{\sum [Y(1)]^2},$$

где Y(I) - экспериментальные точки.

По исходно задаваемым приближенным параметрам вычисляется начальный критерий. Затем поочередно задаются однопроцентные приращения всем параметрам, и для каждого приращения вычисляется критерий. Далее все параметры одновременно изменяются на величину, пропорциональную разности критериев. При оптимизации параметров критерий должен уменьшаться. Если после уменьшения критерий стабилизируется, это означает, что были достигнуты оптимальные параметры. В таком случае они должны быть с точностью не хуже 1%.

Внутри секстета были введены следующие связи:

AA(1)=AA(6), амплитуда 1 линии= амплитуда 6-й линии,

AA(2)=AA(5),

$$AA(3)=AA(4).$$

$$VV(5)=VV(4)+VV(3)-VV(2), \text{ расщепление основного состояния.}$$

Площади линий относилась как 3:2:1:1:2:3

Между секстетамы связь по площадям вводилась коэффициентами заселенности секстетов (PS), площадь первого секстета принималась за единицу.

Программа ищет такой теоретический спектр, где среднеквадратичное отклонение от экспериментального спектра находилась в диапазоне минимального значения.

В программе использованы следующие обозначения:

- R – интенсивность фона число импульсов вдали от резонанса.
- NA- номер задаваемых амплитуд линии
- N6- число секстетов в спектре
- GG-ширина линии на полувысоте (в каналах)
- Y(I)- экспериментальный спектр (число импульсов в данном канале)
- N-число каналов (точек) в спектре.
- PS(I)- заселенность данного секстета относительно первого секстета.
- ITER- число задаваемых итераций.

Программа имеет следующие подпрограммы:

- Подпрограмма ZK3VOD обеспечивает ввод экспериментальных данных и начальных данных (начальных приближений параметров спектра).
- Подпрограмма ZKFUN определяет связь между теоретическим спектром вводимыми данными и вычисляет теоретический спектр.
- Подпрограмма ZK3KPI вычисляет минимизируемый критерий.
- Подпрограмма ZK3ITE реализует итерационный алгоритм по методу наискорейшего спуска и выводит значения параметров после каждой итерации и конечный теоретический спектр.

Обозначение номеров амплитуд на примере спектре на двух секстетов следующее:

$$V(1) V(2) V(3) V(4) V(4) V(5) V(6) V(7) V(8) V(9) V(10) V(1)$$

$$V(2) V(3) V(4) V(5) V(6) V(7) V(7) V(8) V(9) V(10) V(11) V(12)$$

Подпрограмма ZK3ITE работает следующим образом:

По исходно задаваемым приближенным параметром, вычисляется начальный критерий F0. Затем задаются однопроцентные приращения, соответствующие всем параметрам поочередно и для каждого приращения вычисляются критерии FA(I), FG(I), FV(I) и FP(I). Затем все параметры одновременно изменяются на 1% пропорционально разности критериев т.е. учитывается знак и скорость изменения конкретного параметра к своему оптимальному значению. Таким образом заканчивается первая итерация. Далее вводятся новые значения параметров, затем вычисляется новый начальный критерий с однопроцентным приращениям, и программа проходит вторую и последующие итерации.

При каждой итерации выводит критерий F0. Стоит отметить, что при оптимизации параметров этот критерий должен уменьшаться.

В случае увеличения критерия F0 необходимо уменьшить коэффициенты спуска при таких параметрах, в которых хаотически скачет критерий от итерации к итерации. Если критерий F0 после уменьшения стабилизировался, это означает, что были достигнуты искомые оптимальные параметры с точностью 1% . В результате работы программы был получен оптимизированный спектр, который представлен на рисунке 3.

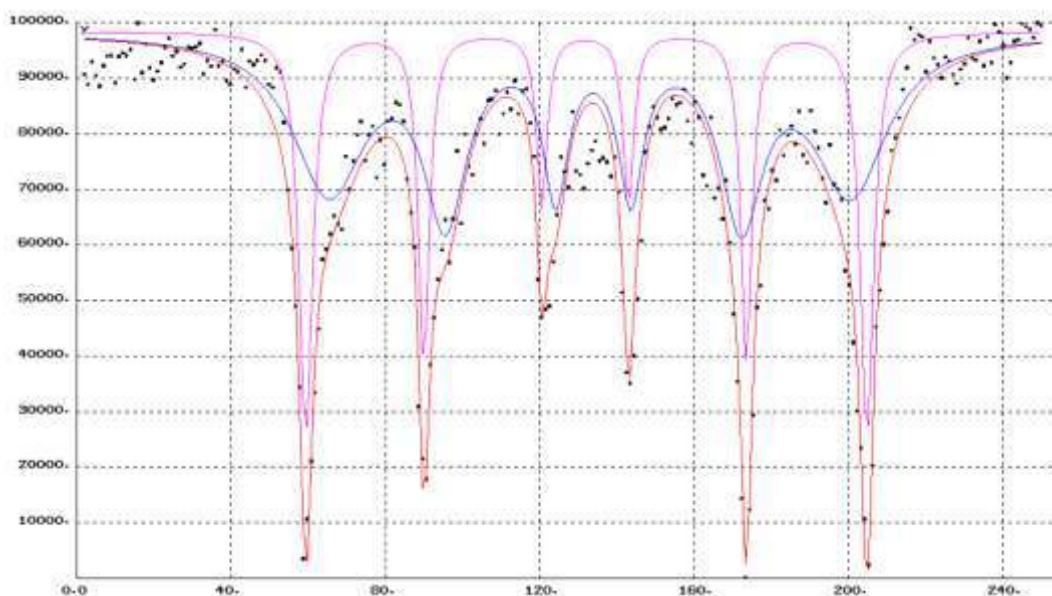


Рис.3. Расшифрованный мессбауэровский спектр $\text{Co}_{0.6}\text{Cu}_{0.2}\text{Zn}_{0.2}\text{O}_4$ феррита.

В конце работы программы были получены следующие оптимизированные параметры расшифрованного спектра:

N6= 2 N= 250 JMIN= 1 ITER= 9000
AL=0.1500E-02 AS=0.1000E-08
A(I)= 72270.0 57795.0 28908.0
A(I)= 30139.0 34007.0 29021.0
A(I)= 96503.
V(I)= 58.58 89.34 119.83 142.81 204.89
V(I)= 64.00 94.10 123.15 142.98 200.76
G= 3.908 PS= 1.000 3.908 2.248

Литературы:

1. Richard M. Weiner Analogies in Physics and Life, World Scientific 2008.
2. Рыжиков Ю.И. Современный фортран: Учебник.-Санкт-Петербург, 2004
3. Арьен Маркус. Современный фортран на практике, Москва, 2015

ӘДІЛБЕК Ұлбосын

5B01601-Тарих

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Калдыбаева С.С.

ҚазҰлтҚызПУ

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БАҒЫТТА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЗАМАНАУИ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ МЕНГЕРУІ

Аннотация. Педагогические и информационно –коммуникационные технологии на современном этапе дают очевидные возможности в процессе образования и творческого развития любой личности. Кроме того, она способствует эффективной организации и всестороннему развитию и становлению познавательной деятельности личности, кардинальному изменению технологии получения новых знаний. В этой связи ведется работа по практическому обновлению передовых идей и педагогических технологий и их научному обоснованию. Будущий специалист, то есть сегодняшний студент, должен знать виды современных педагогических технологий в теории и практике педагогики и стремиться творчески использовать их в учебно-воспитательном процессе. Эффективное применение современных передовых технологий в педагогической практике требует, прежде всего, их глубокого, всестороннего изучения.

Автором проведено мини-исследование среди обучающихся о применении информационно – коммуникационных технологии и сделан анализ по результатам ответов анкетирования.

Abstract. Pedagogical and information and communication technologies at the present stage provide clear opportunities in the process of educational and creative development of any person. It also contributes to the effective organization and comprehensive development and formation of cognitive activity of the individual, a radical change in the technology of obtaining new knowledge. In this regard, work is being carried out on the practical renewal of advanced ideas and pedagogical technologies and their scientific justification. The future specialist, that is, the current student, should know the types of modern pedagogical technologies in the theory and practice of pedagogy and try to creatively apply them in the educational process. Effective use of modern advanced technologies in pedagogical practice requires, first of all, their deep, comprehensive study. The author conducted a mini-study among students on the use of information and communication technologies and made an analysis of the results of the survey responses.

Қазіргі даму кезеңінде білім беру жүйесінің алдында оқыту үдерісін технологияландыру мәселесі тұр. Оқу үдерісінде заманауи технологияларды пайдалану мен жетілдіру, білім сапасын жоғарлату үшін басты бағыт.

Қазақстан - әлемнің бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енуі туралы Даму стратегиясы – мемлекеттің басты идеясына айланыуы тиіс екендігін Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев атап көрсеткен болатын. Бұл өз кезегінде білім саласына, оның ішінде болашақ педагог - мамандарын дайындайтын жоғары оқу орындары мен болашағын педагогикалық мамандықпен байланыстырған біздерге үлкен жауапкершілік жүктейді.

Бүгінгі таңда Қазақстанның білім беру жүйесіндегі реформалар қоғамның демократикалық бағытта дамуына бет алғанын айқындайды. Осыған орай, білімге деген көзқарас түбегейлі өзгеріп, оқытудың жаңа түрлері, жаңа бағыттағы мектептер пайда болып, білім мазмұнының толығымен жаңаруына алып келуде.

Заманауи дәуірде компьютерлік техникалар мен интернет желісін пайдаланумен қатар «технология» ұғымы жиі кездеседі. XX ғасырдың 60 жылдарында АҚШ мен Англияда пайда болған бұл термин өмір қажеттілігіне байланысты дүниежүзіне таралып кетті. Педагогикада бұл ұғым білім алушылардың аз ғана күш жұмсап, ең жақсы жоғарғы нәтижеге жетудің тиімді принциптері мен әдістерін анықтауға бағытталған.

«Технология» деген термин гректің түп тамыры *techne* – өнер, шеберлік, кәсіп және *logos* – ғылым, білім деген сөздерінен шыққан. Екі сөздің түп тамырының бірлігін шеберлік туралы ғылым немесе білімді беретін деген сөздер құрайды. Ол өндірістік үдерістерді жүргізудің тәсілдері мен құралдары туралы білімдер жиынтығы. «Технология» термині сол тәсілдер жүйесі (ілім) деген мағынаны білдіреді.

Бүгінде республикамыздың оқу орындары, педагогикалық ұжымдары ұсынылып отырған көпнұсқалыққа байланысты өздерінің мүмкіншіліктерін ескере отырып, әлемдік білім аясына кірігу мақсатында батыстық үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әр түрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар бар. Сондықтан, әртүрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты жан-жақты маман болу мүмкін емес. Қазіргі заманғы педагогикалық технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үдерісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Ең алдымен, педагогикалық және ақпараттық-коммуникациялық технология дегеніміз не, соған қысқаша түсініктеме берейік.

Педагогикалық технология – кешенді үдеріс. Ол өз құрамына адамдарды, идеяларды, құрал-жабдықтарды, сонымен бірге жоспарлау, қамсыздандыру, бағалау және білім меңгерудің барша қырлары жөніндегі проблемалардың шешімін басқаруды қамтиды.[1, 106.].

Ақпараттық технология— деректерді жинау, сақтау, өңдеу және пайдалану функцияларын орындауда есептеу техникасы құралдарын қолдану амалдары, тәсілдері мен әдістері.

Бүгінде ақпараттық - коммуникациялық технологиялар күн сайын білім берудің барлық саласына тереңдеп енуде. Бұған күнделікті ақпараттық қоғаммен және сәйкесінше мамандарды

дайындаудың қажеттілігімен байланысты сыртқы факторлар, сонымен қатар оқу мекемелерінде қазіргі компьютерлік техника мен программалық қамтамасыз етудің кең таралуы, мемлекеттік және мемлекетаралық білім беруді ақпараттандыру бағдарламаларының қабылдануы, ақпараттандыру тәжірибесін қажет ететін педагогтар санының артуы сияқты ішкі факторлар әсер етіп отыр. Ақпараттандыру құралдарын қолдану оқытушылардың еңбек ынтасын арттыруға жағымды әсер етумен қатар, білім алушылардың оқу тиімділігін арттыруға да ықпалын тигізеді.

Ақпараттық - коммуникациялық технологиялар (АКТ) – бұл ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу, беру және тасымалдау алгоритмін және әртүрлі әдістерді, тәсілдерді сипаттайтын жалпылама ұғым.

Нақты уақыт жағдайында АКТ желі құралдарының көмегімен оқу-әдістемелік және ғылыми ақпаратты алуда жедел көмек, ғылыми-зерттеу іс-әрекетін модельдеу, виртуалды оқу сабақтарын (дәріс, семинар) жүргізуге қолжетімділік деңгейін арттырды. Сонымен қатар, маңызды ақпараттық және коммуникациялық технологиялар санына бейнежазба және теледидар жатады.

Жаңа психологиялық-педагогикалық технологиялардың пайда болу себептеріне:

- білім алушылардың психофизиологиялық және тұлғалық ерекшеліктерін тереңнен ескеру және қолдану қажеттілігі;

- білім берудің тиімділігі төмен вербалды (ауызекі) тәсілін жүйелі-қызметтік тәсілге алмастыру қажеттілігін түсіну;

- оқу үдерісін, оқудың кепілдемелі нәтижелерін қамтамасыз етуші оқытушы мен оқушының әрекеттестігінің ұйымдастырушылық нысандарын жобалау мүмкіндігі.

Болашақ педагогтарға білімді ақпараттандыру екі стратегиялық мақсатқа жетуді қамтамасыз ету қажеттігін білу маңызды. Олар:

біріншісі - ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде білім беру іс-әрекетінің барлық түрлерінің тиімділігін арттырумен анықтау;

екіншісі – ақпараттық қоғамның сәйкесінше талаптарын қанағаттандыратын жаңа типті ойлайтын мамандарды даярлаудың сапасын арттыру.

Ақпараттандыру әдістері мен құралдарының көмегі арқылы болашақ маман қандай ақпараттық ресурстар бар, олардың қайда орналасқандығы, оған қалай қолжеткізуге болатындығы және оларды өз кәсіби іс-әрекетінің тиімділігін арттыру мақсатында қалай пайдалану қажеттігі туралы сұрақтарға жауап ала алады [2, 8б.].

Әлемдегі және еліміздегі Төтенше жағдайға байланысты білім берушілер мен білім алушылардың арасында цифрлық технологиялық қарым-қатынасты оңтайлы ұйымдастыру да өзекті әрі күн тәртібіндегі бірінші мәселе болып отыр.

Қазір білім беру кеңістігін цифрландыру жағдайында оқытушылардың оқыту әдістемелерін жаңғыртуға және өз рөлін өзгертуге дайын болуы тиіс. Сонымен қатар, динамикалық өзгеретін ортада оқытудың сандық құралдарын жеңіл меңгеруге және қазіргі заманғы цифрлық технологияларды еркін қолдануға, бұлтты технологиялардың көмегімен оқу процесіне қатысушылар үшін қолайлы ақпараттық кеңістік құруға дайын болуы заманның талабына айналды.

Сандық технологиялар педагогтарға оқытуды неғұрлым белсенді көрсетіп, кеңейтуге мүмкіндік береді. Қазіргі заманғы технологиялардың арқасында педагогтар тәжірибемен, идеялармен немесе болашақ көрінісімен алмасу үшін студенттерден, мамандардан, түрлі тәртіптік салаларда және ұйым өкілдерінен тұратын оқу қауымдастықтарын құра алады. Мұндай ынтымақтастық оқу үшін қажетті Оқу материалдары мен ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Мұндай білім беру тармақтарын дамыту үшін оқу орындары педагогтарды қазіргі заманғы технологияларды пайдалануда және неғұрлым тиімді оқытуды іске асыруда қолдау көрсетіп, насихаттауы тиіс.

Технология педагогтарға өз оқушыларына жақын болуға және курсты тереңірек оқыту үшін жаңа тәжірибе құруға мүмкіндік береді. Егер бұрын педагогтар басқа мекемелерден келген әріптестерімен тек конференциялар мен тақырыптық жиналыстарда ғана сөйлесе алатын болса, қазір педагогтар өз мекемелерінен тыс жерлерде технологиялардың арқасында ынтымақтаса алады.

Бейнеконференция, онлайн-чаттар, тақырыптық форумдар мен сайттар, әлеуметтік желілер, қалалық мекемелерден, сондай-ақ аудандық және ауылдық мекемелерден келген оқытушылар Кәсіптік оқытудың онлайн-қауымдастықтарын құру үшін әлемнің түкпір-түкпірінен мамандар мен құрдастарымен қосылып, ынтымақтаса алады.

Жаңа ақпараттық коммуникациялық технологияларды оқу үдерісінде тиімді пайдалану ұғымының негізінде үш компонент жатыр: контент, педагогика және технология, сондай-ақ олардың

арасындағы қарым-қатынас. Әр түрлі контекстерде өзін әртүрлі жүргізетін үш компонент арасындағы өзара іс-қимыл білім беру технологияларын интеграциялау дәрежесі мен сапасындағы кең айырмашылықтарды түсіндіреді. Бұл үш білім базасы (контент, педагогика және технология) педагогика, технология және контент құрылымының негізін құрайды [3, 36.].

Мақаланы жазу барысында білім алушылар арасында Google forms қосымшасы арқылы Сауалнама алынды. Сауалнамада өмендегідей сұрақтар қамтылды:

- Ақпараттық-коммуникациялық технология дегенді қалай түсінесіз?
- Сіздің интернет желісіне қосылу мүмкіндігіңіз қандай?
- Сіз компьютерлік құрал-жабдықтармен қаншалықты қамтылғансыз?
- Компьютерлік сауаттылығыңызды қандай деңгейде деп бағалайсыз?
- Оқытушылардың Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану деңгейі?
- Сіз өзіңіз семинар сабағында қолданатын Программалық қосымшалар?

Жалпы, алынған жауаптарға талдау жасай келе білім алушылардың АКТ мазмұны мен анықтамасы туралы білімдерінің төмендігін көрдік. Берілген жауаптардың 90% дерлік АКТ бұл ғаламтор желісін пайдалану деп жауап берілді. Ал, біздің түсінігіміздегі АКТ ғаламтор желісін пайдалану арқылы оқу процесінде әртүрлі Программалық қосымшалармен жұмыс істеу болып табылады.

2020 жылдың наурыз айынан басталған елдегі Төтенше жағдай еліміздегі телекоммуникациялық инфрақұрылымдардың қаншалықты деңгейде жұмыс жасайтындығын көрсеткен еді. Алайда, Қазақстан Республикасы Президенті Қ.К.Тоқаевтың және Қазақстан үкіметінің жаңа оқу жылына Қазақтелеком АҚ жұмысын жақсартуды тапсырған болатын. Сауалнама нәтижесі көрсетіп отырғандай, Қазақстанның әр аймағындағы білім алушылардың берген жауабына қарайтын болсақ, интернет желісіне қосылу мүмкіндігі қанағаттанарлық. Келесі басты сұрақтардың бірі, ол - компьютерлік сауаттылық пен оқытушылардың оқу процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану деңгейін бағалау. Десек те, берілген жауаптардың мазмұнына қарап, білім алушылар мен оқытушылардың компьютерлік сауаттылығын арттыру, біліктіліктерін көтеру керектігі айқын көрінеді. Білім алушыға қойылған тағы маңызды және бағалау беруге болатын сұрақ, ол - қолданатын Программалық қосымшаларды атау. Бұл сұрақтан да білім алушылардың семинар сабақтарына презентация дайындаумен және сұрақ-жауап қоюмен шектелетіндігі сияқты дәстүрлі форматтағы жауаптар алынды.

Демек, қазіргі ақпараттандыру технологиясы дамыған заманда мемлекетіміздің болашағы – жас педагогикалық мамандарға заман талабына сай білім беруде оқытудың озық технологияларын меңгеру қажеттілігі туып отыр. Білім мен дағдыны қалыптастыру үшін оқу процесінде заманауи цифрлық технологиялармен қатар, ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану маңызды.

Қорыта келе, қазақстандық жастардың «Мәңгілік ел» бағытына барар жолымыздың айқындығын түсінуі. Ал, ХХІ ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар. Бұл үшін ең алдымен, барлық дамыған елдердің сапалы бірегей білім беру жүйесіне ену. Болашақ педагогтардың алдында ұлттық білім беруді жаңашаландыру мен білім сапасын арттыру, білім берудің ұлттық жүйесінің негізін қалыптастыру міндеті тұр.

Әдебиеттер:

1. Ф.Б.Бөрібекова, Н. Ж. Жанатбекова. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар: Оқулық. – Алматы: 2014 – 360 бет.
2. Е.Ы.Бидайбеков. Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері: /Авторлар ұжымы: Е. Ы. Бидайбеков, В. В. Гриншкун, Г. Б. Камалова, Д. Н. Исабаева, Б. Ғ. Бостанов/ Оқулық. – Алматы, 2014. – 352 б.
3. «Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды білім беру жүйесінде тиімді қолдану»: әдістемелік нұсқаулық / Ө.Қыдырбек, А. Байқоныс., А.Б.Бажибаева, - Алматы: «ӨРЛЕУ» БАҰО» АҚФ ҚР ББЖ ҚБАРИ, 2019. – 48бет.

БАҚШАБАЙ Нұрай

В06101-Цифрлық аналитикалық білім беру жүйелерін жобалау, 1 курс.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Г.П.Мажибаева
ҚазМемҚызПУ

PYTHON ПРОГРАММАЛАУ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В статье рассматривается, что язык программирования Python сейчас занимает одно из первых мест среди языков программирования, пользуется большим спросом на рынке разработок и информационных технологий. Простота языка программирования Python может быть легко освоена даже слабыми учениками. Кроме того, анализируются основные различия между языком программирования Python и сравниваются с языком программирования Паскаль.

Abstract. The article considers that the Python programming language now occupies one of the first places among programming languages, is in great demand in the development and information technology market. The simplicity of the Python programming language can be easily mastered by even weak learners. In addition, the main differences between the Python programming language are analyzed and compared to the Pascal programming language.

Бүгінгі күні Python программалау тілін оқыту тақырыбында көп нәрсе жазылды. Мысалы, АҚШ-та университеттердің көпшілігі программалау тілдерін үйрену кезінде Python тілін алғашқы тіл ретінде таңдайтыны белгілі. Дегенмен, бұл тіл мектептерде де танымал болып келеді. Сонымен бірге, бұл программалау әлемін зерттеуді бастау үшін жақсы таңдау екеніне бәрі бірдей келісе бермейді. Кейбір студенттер жай ғана күмәнданады: бұл тұра ма? Ал білім беру үдерісін осылай өзгерту қанша күш жұмсауды қажет етеді? Дәл осындай адамдар үшін мен өз тәжірибеммен аздап бөліскім келеді.

Информатика курсына алгоритмдеу және программалау негіздері өте қажет. Осы тарауды зерттеу логикалық, алгоритмдік және математикалық ойлау негіздерінің қалыптасуын қамтамасыз етеді. Мектептерде және педагогикалық университеттерде ең көп оқытылатын программалау тілдерінің бірі – Паскаль, Делфи және оның басқада нұсқалары. Алайда Паскаль - бұл ең керемет құрал емес. Паскаль тілі ескірген және қазіргі программалау тілдерімен бәсекеге түсе алмайды. Қазіргі уақытта Паскаль программалау тіліне көптеген баламалар бар, олардың бірі Python программалау тілі. Студенттерде мәліметтер типтерін түсіну, декларациялау, жазу және бағдарламалық кодтың оқылымдылығымен байланысты мәселелер жиі кездеседі. Python бұл олқылықтарды шешуге мүмкіндік береді, өйткені бұл тілде қарапайым синтаксис және «енгізулердің төменгі шегі» бар. Сонымен қатар, қазіргі кезде Python ақпараттық технологиялар нарығында үлкен сұранысқа ие, Паскаль тілінен айырмашылығы, Python тілі - дамып келе жатқан және сұранысқа ие, ол ең танымал бағдарламалау тілдерінің тізімінде төртінші орын алады. Python туралы білім информатика емтиханын тапсыратын және Интернет-технологиялар саласында оқуды жалғастыратын студенттер үшін пайдалы болады.

Программалау тілінің танымалдылығын өлшеудің бір әдісі - TIOBE индексі. Ол Google және басқа іздеу жүйелеріндегі іздеу санына қарай есептеледі. Бағдарламалау тілдерінің атауын қамтитын өтініштер ескеріледі.

TIOBE индексі бойынша 2020 жылдың қараша айында Python ең танымал программалау тілдерінің тізімінде екінші орынға шықты. Ол JavaScript, PHP, Swift және басқа да негізгі тілдерден озады.

2019 GitHub Octoverse рейтингінде Python тек JavaScript-тен кейінгі орында. Сонымен қатар, Github Octoverse рейтингі Github қолданушылары арасында тілдің танымал болуын көрсетеді.

Python сонымен қатар RedMonk рейтингінде екінші орын алады. RedMonk негізін қалаушы Джеймс Гавернер Python қазірдің өзінде Data Science-тің тілі болып шыққанын атап өтті. Яғни, бұл тіл осы саланың басты тіліне айналды. Осыған қарамастан, Гавернер Python қазіргі уақытта танымал шыңында екенін жоққа шығармайды.

Тілдің қарапайымдылығы тіпті әлсіз оқушылардың өзіне де оны игеруіне көмектеседі. Бұл тілдің зерттеудің объектісі: жалпы білім беретін мектептегі информатика және АКТ курсына программалауды оқыту үдерісі болып табылады. Қазіргі кезде Python программалау тілі негізгі орта

білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Информатика» пәнінен жаңартылған мазмұн бойынша үлгілік оқу бағдарламасында 6-сыныпта бастап оқытыла бастайды.

Зерттеу нәтижесінде, біздің ойымызша, Python тілі мектеп үшін дәстүрлі программалау тілдерінен гөрі жақсы және программалауда алғашқы дайындық үшін де, мамандандырылған курстар құру үшін де оңтайлы. Python тілінің келесі артықшылықтарын атап өтуге болады [9]:

1. Тілдің түсініктілігі Паскаль және Делфи тілдеріне қарағанда жоғары. Қарапайым бағдарламалар бірнеше жолдарда жазылады, алгоритммен тікелей байланысты емес, нұсқаулар қажет емес (мысалы, `int main ()`).

Студенттердің ерекшелігі – осы уақытқа дейін әр студент әр түрлі мектептерде оқыды, программалау бойынша білім деңгейлері әртүрлі. Бірақ соған қарамастан тілдің қарапайым синтаксисі және кірудің төменгі шегіне байланысты студенттердің түсініп, әрі қарай жұмыс жасауына қиындық тудырмады.

2. Нақты тәжірибеге бағытталған жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін қуатты жұмыс құралы. Python тек информатика курсынан мектеп мәселелерін шешуге ғана емес, сонымен қатар әр түрлі тақырыптағы жобаларды орындауға өте ыңғайлы: сіз деректерді өңдеу және визуализация жасауды, машиналық оқытуды түсінуді, веб-дамуды, түрлі процестерді автоматтандыру үшін сценарийлер жазуды немесе 3D модельдер үшін осының барлығын Python көмегімен тамаша жасауға болады.

3. Қазіргі кезде өндірістік программалаудағы ең танымал тілдердің бірі. Мысалы, әлемдегі ең ірі программалау сайттарының бірі Stack Overflow оны «ең жылдам дамып келе жатқан программалау тілі» деп атайды.

4. Интернеттегі жоғары сапалы оқу материалдарының көп саны. Бірнеше жыл бұрын Python АҚШ университеттерінде программалауды оқытуда бірінші орынға шықты. Бұл программалауды оқытудың әлемдік практикасындағы тенденцияны айқын көрсетеді. Бүгінгі күні Python программалауды оқыту бойынша тамаша материалдар тек қана ағылшын тілінде ғана емес, сонымен қатар орыс, қазақ тілдерінде де қол жетімді.

5. Python - еркін және кроссплатформалы тіл. Көптеген мектептерде орнатылған Linux операциялық жүйесінің таратылымдарының көпшілігінде Python аудармашысы бар.

6. Тілдің заманауи болуы, ондағы мәліметтер деңгейінің жоғары деңгейінің болуында болып табылады (тізімдер, жиынтықтар, ассоциативті массивтер, күрделі арифметика).

7. Объектіге-бағытталған программалау құралдары болып табылады (ОБП).

8. Графикалық қосымшаларды, веб-қосымшаларды және т.с.с. оңай өңдеуге мүмкіндік беретін кітапхананың бар болуы.

Python бағдарламалау тілінің негізгі айырмашылық ерекшеліктерін талдап, Паскальмен салыстырып өтейік:

1. Қарапайым синтаксис.

Тыныс белгілерінің немесе кілт сөздердің орнына Python (Паскаль тілінде олар «басталады» және «аяқталады»), блоктың орындалуын көрсету үшін шегіністі қолданады. Бір жолда немесе басқа құрылымдық бұзушылықтармен жазылған бағдарламаларды Python-да орындау мүмкін емес. Бұл функция кодтың көлемін кішірейтіп, бағдарламаның оқылымын арттырады.

Python синтаксисі студенттерге «әдемі код» жазуды үйретеді, бұл кодты жазу мен түсінуді жақсартады. Мәселен, мысалы, циклдің Паскаль мен Python тілдерінде жазылуы әр түрлі (1-кесте).

<i>Паскаль</i>	<i>Python</i>
<pre>while s + n < 150 do begin s := s + 15; n := n - 5 end; writeln(n)</pre>	<pre>while s + n < 150 : s = s + 15 n = n - 5 print(n)</pre>

Кесте-1. Цикл

әзір арқылы

Паскаль мен Python-ның алғышарттарымен салыстыру.

2. Python динамикалық түрде теріледі.

Бұл шаманы тағайындау кезінде айнымалының типпен байланыстылығын білдіреді, яғни айнымалыны алдын-ала жариялаудың қажеті жоқ. Бұл деректер типтерін түсінуді жеңілдетеді және бүтін және нақты, жолдар мен символдардың әртүрлі ұзындықтарындағы шатасуларды шешеді, сонымен қатар кодтың көлемін кішірейтеді. Паскаль мен Python-дағы айнымалыны салыстыру (2-кесте).

Паскаль	Python
<pre>Var s, n: integer; begin s := 0; s = 0 n = 75 end.</pre>	<pre>s = 0 n = 75 end.</pre>

2-кесте. Паскаль мен Python-дағы айнымаллардысипаттау синтаксисін салыстыру

3. Шағын код.

Тілдің айқын артықшылықтарының бірі. Python программа кодының ықшамдылығы. Мысалы, есепті шешу - екі айнымалының мәндерін ауыстыру - Паскальда үш операторда, Python-да бір жолда жазуға болады (3-кесте):

Паскаль	Python
<pre>c := a; a := b; b := c;</pre>	<pre>s = 0 n = 75 end.</pre>

3-кесте. Паскаль мен Python-дағы айнымалыларды меншіктеу синтаксисін салыстыру

4. Жоғары деңгейлі айнымалылар типі.

Python өте жоғары деңгейлі тіл бола отырып, динамикалық массивтер (тізімдер) және сөздіктер сияқты жоғары деңгейлі мәліметтер типтеріне ие].

Паскаль	Python
<pre>const n = 100; var a: array[0..n - 1] of integer; for i := 0 to n - 1 do a[i] := 0</pre>	<pre>n = 100 a = [0] * n</pre>

4-кесте. Массивті Pascal және Python-да толтыруға арналған синтаксисті салыстыру

5. Python-дағы интерактивті режим.

Python бағдарлама жасау кезінде көп уақытты үнемдей алады, өйткені ол компиляцияны қажет етпейді. Бағдарламаны машиналық кодқа аудару үшін аудармашы қолданылады. Аудармашыны интерактивті түрде қолдануға болады, бұл тілдік функциялармен тәжірибе жасауды, бағдарламаны құру кезінде бір реттік бағдарламалар жазуды немесе функцияларды тексеруді жеңілдетеді.

Python
<pre>>>> 50 - 5 * 6 20 >>> (50 - 5 * 6) / 4 5.0</pre>

Кесте-5. Python-дағы интерактивті режим.

Осы айырмашылықтарға сүйене отырып, Python-дағы негізгі алгоритмдік құрылымдардың синтаксисі мен құрылымы көп жағынан Паскаль тіліне ұқсас деген қорытынды жасауға болады. Дегенмен, олар жетілдірілді, код таза және қысқа болды, сонымен қатар, Python қазіргі заманғы деректер түрлерін және олармен жұмыс істеу үшін қажетті функцияларды қолдайды. Бұл тілді бағдарламалаумен, әсіресе мектеп оқушыларымен алғашқы танысу үшін қолайлы және мұғалімнің үйренуіне жеңіл етеді.

Python және Pascal бағдарламалау тілдерінің салыстырмалы талдауы Python-тің қарапайым синтаксис, қазіргі заманғы типтер және динамикалық теру, ықшам код, қызықты функциялар және интерактивті режимнің болуы сияқты артықшылықтарын көрсетуге мүмкіндік берді.

Әдебиеттер:

1. Шолле Ф. Глубокое обучение на Python. — СПб.: Питер, 2018. — 400 с.
2. Д. Ю. Федоров. Программирование на языке высокого уровня Python : учебное пособие для прикладного бакалавриата / Д. Ю. Федоров. — М. : Издательство Юрайт, 2017. — 126 с. — (Серия : Бакалавр. Прикладной курс).
3. Using the Python Interpreter – Python 3.7.3 documentation [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.python.org/3/tutorial/interpreter.html> Saturday, 27 Apr 2019.

ЕСТӨРЕ Аружан
6B01506- Информатика, 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Сабит Ботакөз
ҚазҰлтҚызПУ

JAVA ПРОГРАММАЛАУ ТІЛІ СТУДЕНТ КӨЗІМЕН

Аннотация. В статье рассматривается универсальный язык программирования Java, широко используемый компаниями различного масштаба в их корпоративном серверном программном обеспечении. Были отмечены преимущества написания программы на языке программирования Java. Кроме того, стоит отметить эффективность библиотеки Java. Возможности и преимущества Java по сравнению с другими языками программирования также полностью обеспечены. Студенты, освоившие этот язык программирования, смогут работать в этом направлении.

Absrtact. In the article, the universal programming language Java is widely used by companies of various scales in their corporate server software. The advantages of writing a program in the Java programming language were noted. In addition, it was worth noting the effectiveness of the Java library. The features and advantages of Java over other programming languages are also fully provided. Students who have mastered this programming language will be able to work in this direction.

Java – әлемдегі ең танымал бағдарламалау тілдерінің бірі және Android-ті дамытуда қолданылатын екі ресми бағдарламалау тілдерінің бірі (екіншісі-Котлин). Java-мен таныс әзірлеушілер өте танымал және әртүрлі қосымшалар, ойындар мен құралдардың кең спектрін жасай алады. Жаңадан бастаушыларға арналған Java туралы қысқаша мақаланың көмегімен сіз осындай әзірлеушілердің бірі болу үшін алғашқы қадамдарыңызды жасай аласыз. Қарапайым тілде айтқанда : дамыған әлемде сіз өзіңіздің жергілікті тіліңіз бен ағылшын тіліңізді жақсы білуіңіз керек, қалғаны жағдайға байланысты. Қосымшаларды құру саласында "бағдарламалаудан ағылшын ионері бұл атаққа кепілдік береді. Қалай болғанда да, біз көріп отырғанымызтілі"ретінде барлық тілді жіктеуге болатын тіл жоқ. Қалай болғанда да, нарықтың алты пдай, Java осы атауға жақындады. Java-да бағдарламалау және бағдарламашы-студентке қай тұрғыларынан қолайлы ?

Ең алдымен тоқтай кететін фактор, бұл тіл- өте қарапайым. "Негізгі бағдарламалау тілі"өрнегі нені білдіреді? Бұл әдетте екі нәрсе ретінде қабылданады. Біріншіден, бағдарламалау туралы ештеңе білмейтін адамдар үшін білу қиын емес. Екіншіден, ол әртүрлі мәселелерді шешуге қатысты өміршең. Мұны қандай да бір тілді көруге тырысқан адамдар бағалайды. Екеуі де Java-ға толықтай қатысты. Java-ны үйрену өте қарапайым. Мұның бәрі, өйткені бұл орташа талассыз деңгей. Бұл сізге терең оқуды қажет етпейтін және олар қажет қадағалауға көрсетеді төмен деңгейі. Мысалы, Java-да қоқысты сұрыптау (жадта орын алатын тиімді пайдаланылмаған элементтерді"орындау") ұқсас с++ - тен айырмашылығы сіздің қолдауыңызсыз жүреді. Дегенмен, Java көптеген тапсырмаларды орындау үшін жеткілікті төмен деңгейде. Бір маңызды ойды қалай түсіндіруге болады. Бастапқы кезеңде Java-ға қарағанда оңайырақ болатын диалектілер бар. Мысалы, Python-қысқа және анық грамматикаға байланысты. Немесе, екінші жағынан, тек Паскаль/Дельфиді көрсету үшін жасалған (қазіргі уақытта ол негізінен мектептерде шоғырланған және негізінен белсенді емес) - дәйекті құрылымы бар тіл. Қалай болғанда да, ақыр соңында және ол тез болады, жағдай өзгереді. Java-дағы" шынайы " мәселелердің басым көпшілігін Python-ға қарағанда, атап айтқанда Delphi-ге қарағанда шешу оңай.

Java-да барлық іс-шаралар үшін кітапханалар мен құрылымдардың қолжетімді. Егер бағдарламалық жасақтама инженері қандай да бір қиын тапсырмаға тап болса, қазіргі уақытта оны шешуге көмектесетін Java жедел кітапханасы бар. Негізгі алаңдаушылық-жалқау болмау, бірақ құжаттаманы оқып шығу немесе Stack Flood сияқты танымал пікірталасқа сұрақтар қою. Барлық жағдайларды ескере отырып, Егер сіз әлі оқып жатсаңыз, Джаварушадағы "көмек" аймағында анықтама алыңыз. Мысалы, дублерлер үшін есептеулерді бірнеше рет орындау өте пайдалы, тек олардың қалай жұмыс істейтінін көру үшін. Қалай болғанда да, нақты жұмыста оларды жаттап алудың қажеті жоқ. Сіз дәл қазір Java-да бұл үшін құрылғылар бар екенін түсінуіңіз керек (атап айтқанда коллекциялар.сұрыптау). Сонымен қатар, бұл тек дайындық моделі. Java біраз уақыттан

бері және шынайы тапсырмалар үшін тиімді пайдаланылғандықтан, сіз Java кітапханалары мен құрылымдарын бәріне (шынымен дерлік) таба аласыз.

Тағы да бір тоқтала кететін жайт Java бұл -үлкен адамдар тобы және бірінші дәрежелі құжаттама. Мүмкін сіз бағдарламалық жасақтамада StackOverflow үш батырмалы консолі туралы әзіл естіген боларсыз. Бұл мағынада әзіл шындықтан алыс емес: жұмыс кезінде бағдарламашы әрқашан біреудің кодын қолданады, ал дизайнерлердің ең танымал жиналыстарына тек жастар ғана емес. Осылайша, StackOverflow мәселелерін шешуге көмектесетін көптеген Java сарапшылары бар. Осылайша, сіздің қамқорлығыңызға көмектесу мүмкіндігі өте жоғары. Сол сияқты, Егер сіз бірдеңе ала алмасаңыз, оны құжаттағы кез-келген мақаланың көмегімен түсінуге болады-бұл Java-да керемет.

Java-да мамандандырылған және бастапқы жағынан не қолайлы? Java-бұл көпплатформалы тіл болып табылады. Java туралы "Құрастырылған кезде ол барлық жерде жұмыс істейді" осындай сөз қалыптасты. Барлығы бірге Java қосымшасы әр түрлі жұмыс шеңберлері бар компьютерден шығуы үшін оны қайта сынап көрудің қажеті жоқ. Бұл тек жұмыс істейтін шеңберлер үшін екі виртуалды машинаны енгізу керек. Бұл оңай емес екені анық. Әлбетте, сіз "салмақты" қосымшаны алдын-ала ұялы телефонда іске қоспайсыз. Қалай болғанда да, бұл өте антедотоптық телефонда Java виртуалды машинасы бар. Бұл әдіс алға жылжу кезінде ерекше жақсарады.

Java-объектіге бағытталған тіл. Java-бұл тақырыпқа бағытталған Тіл, және дәл осы тілде "объективтілік" өте жақсы орындалады. Онда барлығы негізінен тақырыптар бар және сіз мұра, абстракция, инкапсуляция және полиморфизм идеяларымен жақсы танысасыз.

Көп ағынды тапсырмалар мен графикалық интерфейстермен жұмыс жасау кезінде абсолютті қажеттілік болып табылады. Сонымен қатар, әдетте, Егер деректерді бірдей дайындауды жүзеге асыру мүмкін болса, неге олай етпеске? Java қарапайым синхрондау және тоқтату немесе стратегияларды қалпына келтіруден бастап нақты сыныптарға дейін көп ағынды мүмкіндіктерді ұсынады. Бірте-бірте, көп ағынды, әсіресе әуесқой әзірлеушілер үшін жағымсыз нәрсе болады. Қалай болғанда да, Java-да онымен жұмысты мүмкіндігінше пайдалы ету үшін бәрі бар.

Java үнемі дамып келеді, бірақ ол бұрынғы нұсқалармен салыстырғанда әлдеқайда жақсы деңгейде. Егер Java-ның 10-шы нұсқасы ұзақ уақыт дайын болса, 10 және 11-де тұруға көп уақыт кетпеді [1]. Қазіргі уақытта Java үнемі өзгеріп отырады және жиі жаңа қызықты және құнды сәттерді алады. Алайда, бір қызығы, дизайнерлер Java-да кері ұқсастық принципі қолданылады деген негізде әр түрлі орындау жеткізілген сайын кодты халықаралық деңгейде сынап көрудің қажеті жоқ: барлық ерте формалар нәтижелермен өміршен. Әлбетте, тонкости бар, бірақ олар көптеген түрлі диалектілермен салыстырғанда маңызды емес.

Java-да мамандық жағына қолайлылықтарына тоқталайық. Java инженеріне өзіне ұнайтын аймақты ашу, содан кейін оны қайта өңдеусіз басқасына ауыстыру оңайырақ. Бұл тіл ақша әкімшілігі, веб-қосымшалар, имплантацияланған жактаулар, үлкен ақпарат, Android бағдарламалары мен логикалық қосымшаларды құру үшін жұмыс қосымшаларын құру үшін қолданылады. Сіз оны ұзақ уақыт көрсете аласыз. [2, 29-32 б.б.], [3, 376 б] Java бағдарламалық жасақтама инженері планетаның кез-келген елінде жаңа жұмыс бағытын ала алады және оны әр түрлі диалектілердегі дизайнерге қарағанда жасау оңайырақ. Ява планетадағы ең танымал диалект болып қала береді-мысалы, ПЛОВЕ сияқты бағалауларға назар аударыңыз (1-сурет) .

May 2019	May 2018	Change	Programming Language	Ratings	Change
1	1		Java	16.005%	-0.38%
2	2		C	14.243%	+0.24%
3	3		C++	8.095%	+0.43%
4	4		Python	7.830%	+2.64%
5	6	▲	Visual Basic .NET	5.193%	+1.07%
6	5	▼	C#	3.984%	-0.42%
7	8	▲	JavaScript	2.690%	-0.23%
8	9	▲	SQL	2.555%	+0.57%
9	7	▼	PHP	2.489%	-0.83%
10	13	▲	Assembly language	1.816%	+0.82%

1-сурет. ТЮВЕ индексіндегі программалау тілдерінің рейтингі

Java-да бағдарлама жазу және ақпарат іздеу толығымен өтемақысы өтеледі. Яғни, сарп етілген уақыт пен еңбек толығымен ақталады. Бұл ескеру керек

Қорытындылай келе, Java программалау тілі студенттер мен программистер үшін ең қолайлы бағдарламалау тілі екеніне көз жеткізіп отырмыз. Java-ның артықшылықтарының бірі. Оны кез-келген тапсырма үшін өзгертуге және қолдануға болады. Егер сізге арнайы функция қажет болса, көптеген кітапханаларды өз кодыңызбен алмастыра аласыз. Java - өте икемді және ашық бастапқы тіл. Кез-келген мәселені тіл мен платформаның шектеулеріне қарамастан оңай шешуге болады. Бұл Java бағдарламашылары ең нәтижелі болып қала береді дегенді білдіреді. Java кітаптары енді бестселлерлер тізімінде басым болмаса да, Oracle біз қалағандай жиі жаңартуларды жарияламаса да, Java тек өмір сүріп қана қоймай, дамып келеді.

Әдебиеттер:

1. <https://www.oracle.com/java/> ЛарриЭллисон, Боб Майнер, Эд Оутс
2. "Java. Руководство для начинающих", Герберт Шилдт, Москва • Санкт-Петербург 2019,29-32 б.б.
3. "Java. Методы программирования", Блинов, Романчик, МИНСКИЗДАТЕЛЬСТВО «ЧЕТЫРЕ ЧЕТВЕРТИ»2013 376 б.

ИТЕМГЕН М.Е.

5B010900-Математика мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауымдастырылған профессор м. а. Кокажаева А.Б.

МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДАҒЫ ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ ТЕНДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ОРНЫ МЕН РОЛІ

Аннотация. В статье рассматривается место и особенности обучения тригонометрических уравнений и неравенств в школьном курсе математики. Утверждается, что умение правильно решать тригонометрические уравнения и неравенства развивает математическое мышление и повышает интерес к предмету в зависимости от таланта и способностей учащихся.

Abstract. The article considers the place and features of teaching trigonometric equations and inequalities in the school mathematics course. It is stated that the ability to correctly solve trigonometric equations and inequalities in students, depending on their talent and abilities, develops mathematical thinking and increases interest in the subject.

Тригонометриялық теңдеулер мен теңсіздіктер оқу материалының мазмұны бойынша да, оқу-танымдық іс-әрекет тәсілдері бойынша да орта мектептің математика курсына ойып тұрып алатын орны бар. Оқушылардың тригонометриялық теңдеулерді шешу дағдылары оларды зерттеу кезінде қалыптасып, теориялық және қолданбалы сипаттағы көптеген есептерді шешуге қолданылуы керек.

Мектептегі математикалық білім беруде бірнеше бағыттар тригонометриялық теңдеулерді зерттеумен байланысты:

- ✓ қолданбалы бағыт;
- ✓ теориялық-математикалық бағыт;
- ✓ математиканың басқа да тарауларының мазмұнымен байланыс орнатуға бағытталуы.

Біздің заманымыздың талабы-математиканы оқытуда қолданбалы бағыттарды күшейту қажеттілігі. Мектептегі математикалық білімнің мазмұнын талдау көрсеткендей, тригонометриялық теңдеулерді шешуге байланысты мүмкіндіктері өте ауқымды [1].

Тригонометрия дәстүрлі түрде мектеп математика курсының маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Бұл курс, әдетте, мақсатты түрде арнайы дайындықтан өту арқылы шешуге болатын есептерді қамтиды.

Математика бойынша мектеп оқулықтарын талдау теңдеулерді толық зерттеу барысында тригонометриялық теңдеулердің орнын анықтайды. «Тригонометриялық теңдеулерді шешу» тақырыбын зерттеу көбінесе «тригонометриялық өрнектерді түрлендіру» және «тригонометриялық функциялардың негізгі қасиеттері мен графиктері» сияқты тақырыптарды оқытудан бұрын қарастырылады. «Тригонометриялық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу» бөлімінде біз оқушыларды арксинус, арккосинус, арктангенс ұғымдарымен таныстырамыз.

Математиканы оқыту тәжірибесі көрсеткендей, зерттелетін материалдың маңыздылығын түсіну оқушыларға оны оқу процесінде емес, басқа тапсырмаларды шешуде қолдану жағдайында, яғни ол басқа мәселелерді шешудің құралы болған кезде көре алады.

Мысалы, $\cos 2x \cos x + \sin 2x \sin x = 1$ теңдеуді шешу, $\cos x = 1$ қарапайым теңдеуді шешуге әкеледі. Сонымен қатар, қарапайым форманың жеке түрі, косинустың формулалары бойынша теңдеудің сол жағында тұрған өрнекті қарапайым түрлендіруден кейін. Дәл осы жерде мектеп оқушылары тригонометрия формулаларын үйренудің пайдасын көре алатындығын байқаймыз. Олардың көмегімен шешілмеген теңдеу, бір қарағанда өте қарапайым және ең бастысы таныс форманы алады.

Тригонометрияны зерттеудің бұл тәсілінде теңдеулер мен теңсіздіктер тригонометриялық өрнектерді түрлендіру формулаларынан кейін зерттелгенде, тригонометриялық теңдеулер мен теңсіздіктердің орны

Жаңа білім беру парадигмасында білім мазмұны, оқу құралдары мен әдістері оқушыға пәндік материалға тапқырлық танытуға мүмкіндік беретіндей етіп құрылымдалған.

Қазіргі мектептің маңызды міндеті-жалпы білім берудің жоғары деңгейінде мамандандырылған оқыту тұжырымдамасын жүзеге асыру. Оқушылардың бастапқы тригонометриялық білімі көбінесе фрагменттік түрде ұсынылатындығын ескеру керек. Оқушылардың

тригонометрияға деген қазіргі көзқарасы оның жалпы адамзаттық мәдени рөлін түсінбеуден туындайды. 1966 жылға дейін тригонометрия оқушылар үшін математика ғылымының дамуының көрнекі және түсінікті мысалы болды [2].

Тригонометрияны қолдана отырып, өзінің дарыны мен қабілеттеріне қарай оқушы математикалық ойлау стилін «сынап көруге», өзінің бейімділігін, осындай адамның іс-әрекетіне деген қызығушылығын сканерлеуге мүмкіндік алды.

Мектептегі білім берудегі тригонометриялық материалдың рөлі жоғары бағаланды, 1966 жылға дейін 9 және 10-шы сыныптарда «Тригонометрия» жеке пәні оқытылды, оған аптасына 2 сағат бөлінді. Алпысыншы жылдардың ортасынан бастап, кейінірек «А.Н.Колмогоров реформасы» деп аталатын мектептегі математикалық білім реформасын дайындау және жүзеге асыру барысында тригонометрияға деген көзқарас өзгере бастады және уақыт өте келе түбегейлі өзгерді.

Бұл мектептегі ғылымның осы бөлімін зерттеудің бағдарламалық мақсаттарының өзгеруінен көрінді. Ол ойлауды дамытудың педагогикалық құралы ретінде қарастыруды тоқтатты, баланы осы суретті салудың қарапайым тәжірибесін игеру арқылы әлемнің ғылыми бейнесінің негіздерімен біртіндеп және мақсатты түрде таныстырды. Осылайша, тригонометриялық материал тек негізгі мектептен ғана емес, сонымен қатар мектептегі орта деңгейден де біртіндеп «ығыса» бастады.

Айта кету керек, негізгі мектептің тригонометрия курсы оқушылардан негізгі ұғымдарды берік игеруді, әр түрлі өрнектердің әртүрлі түрлендірулерін орындау, функцияларды зерттеу және графиктер құру және т.б. талап ететін үлкен практикалық бағытқа ие болуды жалғастыруда.

Тригонометрия ұғымдарын зерттеу тек мектеп ішлік пәннің шеңберімен шектелмейді, өйткені олар адам өмірінің ауқымды саласын, себеп-салдар байланысын көрсетеді. Оқушылар тригонометрия туралы берік білімге ие болуы керек, өйткені олар ұғымдардың үлкен тізбегінің буыны және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыруда маңызы зор.

Орта мектепте тригонометрия элементтерін зерттеу бірқатар қиындықтармен байланысты: абстракциялы түсініктердің жоғары деңгейі, олардың анықтамаларының күрделі логикалық құрылымы, сұрақтардың күрделілігін түсіну үшін оқуға бөлінген сағаттың аздығы және т. б.

Тригонометрияның математиканы оқытудағы орны өте маңызды. Материалды индуктивті түрде - сүйір бұрыштың тригонометриясынан кез-келген бұрыштың тригонометриясына, содан кейін нақты аргументтің тригонометриялық функцияларына зерттеу қажет. Тригонометрияны толық зерттеу жеткілікті уақытты қажет етеді. Жалпы білім беретін мектепте бірқатар себептерге байланысты тригонометрияға да уақыт жетіспейді.

Мұндай тапсырмалардың тартымдылығына қарамастан, дидактикалық мақсат өзгеріссіз қалады: жазықтықта берілген нүктелердің координаттарын анықтау және нүктелерді олардың координаттары бойынша құра білу. Педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, осы тақырыпқа басқа тапсырмаларды енгізу арқылы сіз олардың басқа дидактикалық мүмкіндіктерін пайдалана аласыз. Оқулықта радиус шеңберінің координаталық осьтермен қиылысу нүктесінің координаталарын табуға арналған тапсырмалар бар. Оларды орындай білуді координаталарды жазу тәртібін білумен қатар, оқушыларды координаталық жазықтықпен таныстырудың негізгі нәтижелерінің бірі деп санау керек. Олар «болашақта» жұмыс істеуге жақсы мүмкіндік береді.

Мұнда тек нәтиже қажет емес, теориялық білімді практикада қолдана білудің маңыздылығы туралы да айта кеткен жөн. Оған қол жеткізу үшін көрнекілікке сүйене отырып, оқушылармен бірге ұжымдық ереже жасаймыз:

- ✓ абсцисса ординат осінде орналасқан нүктелер үшін нөлге тең;
- ✓ ордината абсцисса осінде орналасқан нүктелерде нөлге тең,
- ✓ содан кейін әр оқушы оны ашады. Осымен бірінші кезең аяқталады.

Екінші кезең координаталық жазықтыққа бірлік радиус шеңберін енгізуден басталады. Бұрын зерттелген ережеге сүйене отырып, біз енді бірлік радиусының шеңбері үшін жаңасын жасаймыз:

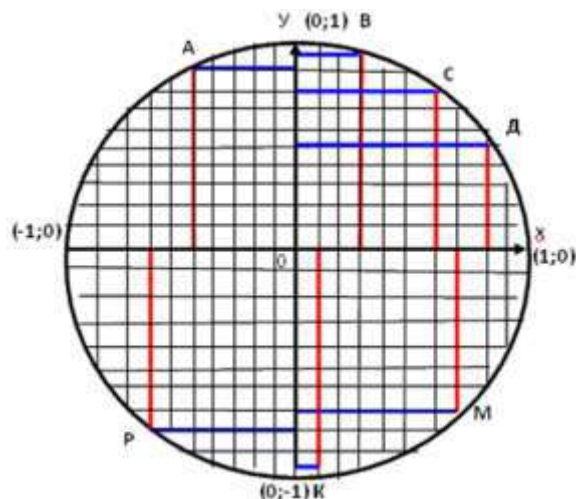
- ✓ оң жақтағы нүктеде ең үлкен абсцисса бар, ал ордината нөлге тең;
- ✓ сол жақтағы нүктеде минус бірлікке тең ең кішкентай абсцисса және ордината нөлге тең;
- ✓ жоғарғы нүктеде ең үлкен ордината бар, ал абсцисса нөлге тең;
- ✓ төменгі нүктеде минус бірлікке тең ең кіші ордината және абсцисса нөлге тең;
- ✓ абсцисса ординат осінде орналасқан нүктелерде нөлге тең (тік ось);
- ✓ ордината абсцисса осінде орналасқан нүктелерде нөлге тең (көлденең ось).

Егер координаталық жазықтықта орналасқан бірлік шеңбер радиусын еркін айналдыра білсек, онда бұл кезенді аяқталды деп санауға болады.

Келесі кезеңде біз бірлік шеңбермен жұмыс істеуді жалғастырамыз нүктелерді белгілеп, дәптерлердегі түрлі-түсті қарындаштарды, тақтадағы қарындаштарды, магниттік тақтадағы түрлі-түсті магниттік жолақтарды баяу, біртіндеп, A, B, C, D, M, K, P нүктелерінің абсциссалары мен ординаттарын белгілеп, өлшеңіз, шеңбер бойында олардың өзара орналасуын бақылаңыз, кесінділердің ұзындығын геометриялық түрде талдаңыз, осы нүктелердің координаталық ширектерінде қандай екенін анықтаңыз, нүктенің абсциссасы (ординаты) теріс немесе оң мәндерді алатын ширекті анықтаңыз (1 – сурет).

Мұндай тапсырмалардың мақсаты мнемоникалық ережені қалыптастыру емес, сондай-ақ жазықтық нүктелерінің координаталарын, олардың атауларын, мәндерін жазу тәртібін ғана емес, сонымен қатар ондық бөлшектермен, оң және теріс сандармен есептеу дағдыларын дамыту мүмкіндігі. Оқушылар абсцисса квадраттарының қосындысын және бірлік шеңбер нүктесінің ординаттарын есептеу арқылы (графикалық қағазда бұл ыңғайлы) сандарды дөңгелектеу, микрокалькуляторды қолдану ғана емес, сонымен қатар негізгі тригонометриялық сәйкестендіруге «жуықтау», яғни алгебра мен геометрияның жүйелі курсына оқуға дайындай алатын жағдай туындайды [3].

Оқушылардың бірлік шеңбермен жұмыс істеу дағдылары жақсы дамығанына көз жеткізіп, келесі жаңа деңгейге өтеміз. VI сыныпта оқушыларға әртүрлі шамалар арасындағы байланысты білдіретін графиктерді құру және оқу тапсырмалары ұсынылады.



1 – сурет. Координаталық жазықтықтағы бірлік шеңбер

Олар сонымен қатар шеңбер R радиусының ұзындығы 2π екенін біледі, мұндағы $\pi \approx 3,14$.

Егер $R=1$ болса, онда шеңбердің ұзындығы 2π және ол 90° -тық төрт бұрышты қамтитынын және шеңбер бойымен сағат тілімен де, қарсы да қозғалуға болатындығын білеміз. Содан кейін жазыңқы бұрыш π санымен, тік бұрыш санмен және т. б.

Осылайша, тригонометрияны зерттеудің кез келген тәсілінде тендеулер мен теңсіздіктерді зерттеудің рөлі олардың зерттелу орнына қарамастан, өлшеусіз болып табылады. Ал соның нәтижесінде шешу әдістерін және тригонометрия теңдеулері мен тригонометрия теңсіздіктерін зерттеуге үлкен үлесін қосады. Көптеген оқулықтарда тригонометриялық теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу әдістерін тиесілі назар аудармайтындықтан, теңдеулер мен теңсіздіктерді жіктеудің әдістеріне тоқталған дұрыс деп ойлаймыз.

Әдебиеттер:

1. Орлова Т. Решение однородных тригонометрических уравнений: Конкурс “Я иду на урок” // Математика. Приложение к газете «Первое сентября» № 48, 1999г.

2. Решетников Н.Н. Тригонометрия в школе: М. Педагогический университет «Первое сентября», 2006, лк 1.

3. Смоляков А.Н., Севрюков П.Ф. Приемы решения тригонометрических уравнений //Математика в школе. 2004. № 1. С. 24-26.

ЖУМАНОВА Айгерим

5B010900-Математика

Ғылыми жетекші: PhD доктор Шияпов К.М

ҚазҰлтҚызПУ

ФУРЬЕ ҚАТАРЫ ЖӘНЕ ФУНКЦИЯНЫ ФУРЬЕ ҚАТАРЫНА ҮДЫРАУЫ

Аннотация. В статье затронута тема «ряд Фурье», которая проходит в разделе «ряды» по курсу «математический анализ», проходящему в высших учебных заведениях. Любо́й, кто не знаком с высшей математикой и не знает о вкладе французского ученого Фурье в математику, может не понимать основного понятия этих «рядов». Тем не менее, новизна, обнаруженная ученым, охватила не только одну область науки, но и используется астрономами, химиками, сейсмологами, физиками и другими учеными во многих проектах. Мы также решили рассмотреть труды великого французского ученого, сделавшего открытие, опередившее эпоху его существования.

Annotation. The article touches upon the topic "Fourier series", which is held in the "Series" section in the course "Mathematical Analysis" held in higher educational institutions. Anyone who is not familiar with higher mathematics and does not know about the contribution of the French scientist Fourier to mathematics, may not understand the basic concept of these "series". However, the novelty discovered by the scientist has covered not only one area of science but is also used by astronomers, chemists, seismologists, physicists, and other scientists in many projects. We also decided to consider the works of the great French scientist who made a discovery ahead of the era of his existence.

Фурье қатарлары - Фурье түрлендіру әдістерінің бірі (талдау және басқалармен бірге). Бұл процесс адам дыбысты естіген сайын жүреді. Біздің құлағымыз автоматты түрде дыбысты толқынға айналады. Серпімді ортадағы элементар бөлшектердің тербелмелі қозғалыстары әртүрлі биіктіктердің тондары үшін көлем деңгейінің кезекті мәндерінің қатарымен (спектрден тыс) орналастырылған. Бұдан әрі ми бұл деректерді бізге таныс дыбыстарға айналдырады. Адамның құлағы әр түрлі жиіліктегі ауа қысымындағы жеке синусоидалы тербелістерді сезіне алатындай етіп жасалған, бұл өз кезегінде адамға сөйлеуді, музыканы тыңдауға мүмкіндік береді. Адамның құлағы дыбысты толығымен емес, оның Фурье қатарының компоненттері арқылы қабылдайды. Музыкалық аспаптың ішектерінде әр түрлі жиіліктегі синусоидалық тербелістер болатын дыбыстар шығарылады. Фурье қатарындағы жарықтың ыдырауы шынайылықты кемпірқосақпен бейнелейді. Адамның көру қабілеті әр түрлі жиіліктегі электромагниттік толқындардың кейбір компоненттері арқылы жарық қабылдайды. Мұның бәрі біздің қалауымыздан немесе сана-сезімдерден басқа болады, бірақ бұл процестерді түсіну үшін жоғары математиканы оқып үйренуге бірнеше жыл қажет болады.

Фурье түрлендіруі аналитикалық, сандық және басқа әдістермен жүзеге асырылуы мүмкін. Фурье қатары кез-келген тербеліс процестерін - мұхит толқындары мен жарық толқындарынан бастап, күн (және басқа астрономиялық объектілер) белсенділік цикліне дейін ыдыраудың сандық әдісіне жатады. Осы математикалық әдістерді қолдана отырып, минимумдан максимумға және керісінше өтетін синусоидалық компоненттердің қатары ретінде кез-келген тербелмелі процестерді білдіретін функцияларды талдауға болады. Фурье түрленуі - белгілі бір жиілікке сәйкес келетін синусоидалардың фазасы мен амплитудасын сипаттайтын функция болып табылады. Бұл процесті жылу, жарық немесе электр энергиясының әсерінен болатын динамикалық процестерді сипаттайтын өте күрделі теңдеулерді шешуге қолдануға болады. Сонымен қатар, Фурье қатары күрделі тербелмелі сигналдардағы тұрақты компоненттерді бөліп қарастыруға мүмкіндік береді, ал ол өз кезегінде медицина, химия және астрономияда алынған тәжірибелік бақылауларды дұрыс түсіндіруге жол ашады [1].

Бұл теорияның негізін қалаушы- француз математигі Жан Батист Джозеф Фурье. Бастапқыда ғалым өзінің әдісін жылу өткізгіштіктің тетіктерін - жылуды қатты заттарға бөлуді зерттеу және түсіндіру үшін қолданды. Фурье жылу толқынының бастапқы тұрақты емес таралуын қарапайым синусоидаларға ыдырауға болады деген болжам ұсынды және олардың әрқайсысы өзінің

температурасы минимумы мен максимумына, сондай-ақ өз фазасына ие болады. Сонымен қатар, мұндай компоненттердің әрқайсысы минимумнан максимумға дейін және керісінше өлшенеді. Қисықтың жоғарғы және төменгі шыңдарын, сондай-ақ гармоникалардың әрқайсысының фазасын сипаттайтын математикалық функцияны температураны бөлу үшін өрнектің Фурье түрленуі деп атады. Теорияның авторы математикалық сипаттауы қиын жалпы үлестіру функциясын басқаруға өте оңай болатын және периодтық косинус пен синус функцияларын бірқатарға дейін қысқартты.

Фурье қатары жоғары оқу орындарында бакалавр және магистратура деңгейлерінде оқыталады. Кейде математикалық білім алатын студенттердің өзіне қиынға соғып жатады. Сол себептен осы тақырыпты тереңінен қарастыруды жөн көрдім. Бұл тақырыпты Н.П.Тарасов «Курс высшей математики для техникумов», С.В.Фролов, Р.Я.Шостак «Курс высшей математики» оқулықтарында «Фурье коэффициенттері. Фурье қатары», «Интегралдың комплекстік формалары және Фурье қатары» тарауларында толығымен қарастырған. Ал қазіргі заманның сұраныстарына байланысты «Ряд Фурье – идеальная методика до компьютерной эпохи»- деп мазмұндалатын К.Южнаяның ғылыми мақаласында да тың деректер көп. Бұл еңбектерде Фурье қатарының негізгі түсініктері, формулалары және қолданыс салалары баяндалған.

Фурье қатарындағы функциялардың кеңеюі интеграция, саралау, сондай-ақ аргумент пен жинақтау арқылы өрнектің ауысуы кезінде осы түрлендірудің қасиеттеріне байланысты әртүрлі мәселелерді шешуде өте күшті құрал болып табылады. Фурье қатары – периодты (периодсыз) функцияларды жіктеуде қолданылатын функциялық қатардың дербес түрі. Периодты функциялар инженерлік есептеулерде кривошип-бұлғақты тетіктер мен акустикалық толқындар, айнымалы ток пен кернеулер, жылжу, жылдамдық пен үдеуді есептеу барысында кеңінен қолданылады. [2]

Ғалымның замандастары-ХІХ ғасырдың басындағы жетекші математиктер бұл теорияны қабылдамады. Негізгі қарсылық Фурьенің түзу сызықты немесе бөлінетін қисықты сипаттайтын үзіліс функциясын үздіксіз синусоидалы өрнектердің қосындысы ретінде ұсынуға болатындығы туралы мәлімдемесі болды. Мысал ретінде Хевисайдтың "қадамын" қарастыруға болады: оның мәні алшақтықтың сол жағында нөлге тең және оң жақтағы бірлік. Бұл функция электр тогының тізбек жабылған кезде уақытша айнымалыға тәуелділігін сипаттайды. Сол кездегі теорияның замандастары ешқашан мұндай жағдайға тап болған емес, онда бөлінетін өрнек экспонент, синусоид, сызықтық немесе квадраттық сияқты үздіксіз, қарапайым функциялардың тіркесімімен сипатталады.

Функцияның $[-\pi; \pi]$ аралығында Фурье қатарына жіктелуі.

Белгілі бір $y = f(x)$ функциясын қарастырайық, берілген функция мәні $[-\pi; \pi]$ аралығында анықталған деп қарастырайық. Егер бұл функция $[-\pi; \pi]$ аралығында интегралданатын болса, онда оны *Фурье қатарының тригонометриялық түріне* бөліп қарастыруға болады:

$$f(x) \sim \frac{a_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} (a_n \cos nx + b_n \sin nx) \quad (1)$$

мұндағы a_0, a_n, b_n -Фурье коэффициенттері.

$T = 2\pi$ саны *ыдырау периоды*, ал $l = \frac{T}{2} = \pi$ -*ыдыраудың жарты периоды* екенін ескеру қажет.

Жалпы жағдайда, Фурье қатары синустар мен косинустардан тұратыны анық:

$$\begin{aligned} &\cos x, \cos 2x, \cos 3x, \cos 4x, \dots \\ &\sin x, \sin 2x, \sin 3x, \sin 4x, \dots \end{aligned} \quad (2)$$

Шынында, біз оны толығымен жазсақ:

$$\frac{a_0}{2} + (a_1 \cos x + b_1 \sin x) + (a_2 \cos 2x + b_2 \sin 2x) + \dots + (a_n \cos nx + b_n \sin nx) + \dots$$

Мұндағы $\frac{a_0}{2}$ – қатардың нөлінші мүшесі. Фурье коэффициенттері келесі формулалармен есептеледі:

$$a_0 = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) dx \quad (3)$$

$$a_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \cos nx dx \quad (4)$$

$$b_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \sin nx dx. \quad (5)$$

Фурье қатарлары -f функциясының қатар ретінде τ периодымен қарастырылуы:

$$f(x) = \frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{+\infty} A_k \cos\left(k \frac{2\pi}{\tau} x + \theta_k\right) \quad (1.1)$$

Бұл қатарды мына түрде де жазуға болады:

$$f(x) = \sum_{k=-\infty}^{+\infty} \hat{f}_k e^{ik \frac{2\pi}{\tau} x} \quad (1.2)$$

мұндағы,

A_k -k-ші гармоникалық тербелістің амплитудасы,

$k \frac{2\pi}{\tau} = kw$ - дөңгелек гармоникалық жиілік,

θ_k -k тербелістерінің бастапқы фазасы,

$\hat{f}_k$ -k-шы комплекстік амплитуда.

Фурье қатарының математиканың әртүрлі салаларында көптеген жалпылама тұжырымдары бар. Мысалы, ақырғы топтағы кез-келген функцияны осы топтың қайтымсыз көріністерінің матрицалық элементтеріндегі Фурье қатарына ұқсас қатарларда кеңейтуге болады. Осылайша, классикалық қасиеттерге ұқсас қасиеттерге ие мәндердің жоғары дәлдіктері алынады.

Келесі тапсырмаларды орындау үшін не істеу керек?

$y = f(x)$ функциясын Фурье қатарына ыдыратамыз. Сонымен қатар, көбінесе функцияның графигін, қатарлардың қосындысының графигін, жартылай қосындысын бейнелеу қажет. Сонымен қатар, біз Фурье көбейткіштері мен жүйелер мен ауысымдық-инвариантты жүйелердің жуықтау қасиеттері арасында байланыс орнатамыз.

Функцияны Фурье қатарына қалай ыдыратамыз?

Қатарды қарастырғанда ең алғашқы жасалатын жұмыстардың бірі Фурье коэффициентін табу, яғни үш нақты интегралды құрып, есептеу керек. Оны теориялық бөлімде қарастырылған бөлімдегі формулаларды қолдану арқылы шығара аламыз.

1-мысал. $f(x) = x + 1$ функциясын $[-\pi; \pi]$ аралығында Фурье қатарына жіктеу керек. $f(x) = x + 1$ функциясының графигін салу.

Шешуі: тапсырманың бірінші бөлімі функцияны Фурье қатарына жіктеу.

Алғашқы қарапайым стандартты түрде, міндетті түрде келесі енгізулерді енгіземіз:

Берілген тапсырмада ыдырау периоды $T = 2\pi$, ал жарты период $l = \pi$

$f(x) = x + 1$ функциясын Фурье қатарына $[-\pi; \pi]$ аралығында (1) формула арқылы жіктейміз. Тиісті формулаларды қолдана отырып, Фурье коэффициенттерін табамыз. Енді үш нақты интегралды құрастырып, есептеу керек. Ыңғайлы болуы үшін есептерді бірнеше пункттарға бөліп, нөмірлеуге болады:

1) Бірінші интеграл қарапайым, бірақ оған да нақтылық қажет:

$$a_0 = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) dx = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} (x + 1) dx = \frac{1}{\pi} \left(\frac{x^2}{2} + x \right) \Big|_{-\pi}^{\pi} = \frac{1}{\pi} \left(\frac{\pi^2}{2} + \pi - \left(\frac{(-\pi)^2}{2} - \pi \right) \right) = \frac{1}{\pi} \left(\frac{\pi^2}{2} + \pi - \pi^2 + \pi \right) = \frac{1}{\pi} (2\pi - \pi^2) = 2 - \pi.$$

2) Екінші формуланы қолданамыз:

$$a_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \cos nx dx = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} (x + 1) \cos nx dx = (*)$$

Бұл интегралды табу жолы белгілі және бірнеше бөліктерге бөлінеді:

$$\begin{aligned} u &= x + 1 \rightarrow du = dx \\ dv &= \cos nx dx \rightarrow v = \frac{1}{n} \sin nx \end{aligned}$$

v -ны тапқанда функцияны дифференциалдық белгінің астына кіргізу тәсілі қолданылады.

Қарастырылып отырған тапсырмада интегралдық формуланы белгілі бір интегралдық бөліктерге тәсілін қолдану ыңғайлы.

$$\int_a^b u dv = uv \Big|_a^b - \int_a^b v du$$

$$(*) = \frac{1}{\pi} \left(\frac{1}{n} (x+1) \sin nx \Big|_{-\pi}^{\pi} - \frac{1}{n} \int_{-\pi}^{\pi} \sin nx dx \right) = \frac{1}{\pi} \left(\frac{1}{n} [(\pi+1) \sin \pi n - (-\pi+1) \sin(-\pi n)] - \frac{1}{n} \cdot \right.$$

$$\left. -1n \cos nx \Big|_{-\pi}^{\pi} - \pi \right) = 1\pi 1n 0 - 0 + 1n 2 \cos nx \Big|_{-\pi}^{\pi} - \pi = 1\pi 0 + 1n 2 \cos \pi n - \cos -\pi n = 1\pi 2 \cos \pi n - \cos \pi n = 0.$$

3) Үшінші Фурье коэффициентін іздейміз:

$$b_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \sin nx dx = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} (x+1) \sin nx dx = (*)$$

$$u = x+1 \rightarrow du = dx$$

$$dv = \sin nx dx \rightarrow v = -\frac{1}{n} \cos nx$$

$$(*)^1 = \frac{1}{\pi} \left(-\frac{1}{n} (x+1) \cos nx \Big|_{-\pi}^{\pi} + \frac{1}{n} \int_{-\pi}^{\pi} \cos nx dx \right) = -\frac{1}{\pi n} [(\pi+1) \cos \pi n - (-\pi+1) \cos -\pi n + 1\pi n \cdot 1n \sin nx \Big|_{-\pi}^{\pi} - \pi] = -1\pi n \pi + 1 - 1n - -\pi + 1 - 1n + 1\pi n 2 \sin \pi n - \sin -\pi n 4 = -1\pi n \pi + 1 + \pi - 1 - 1$$

$$n + 1\pi n 2 0 - 0 5 = -2\pi - 1\pi n = 2 - 1\pi n.$$

Осылайша Фурьеңің үш коэффициентін таптық:

$$a_0 = 2, a_n = 0, b_n = \frac{2(-1)^n}{n}.$$

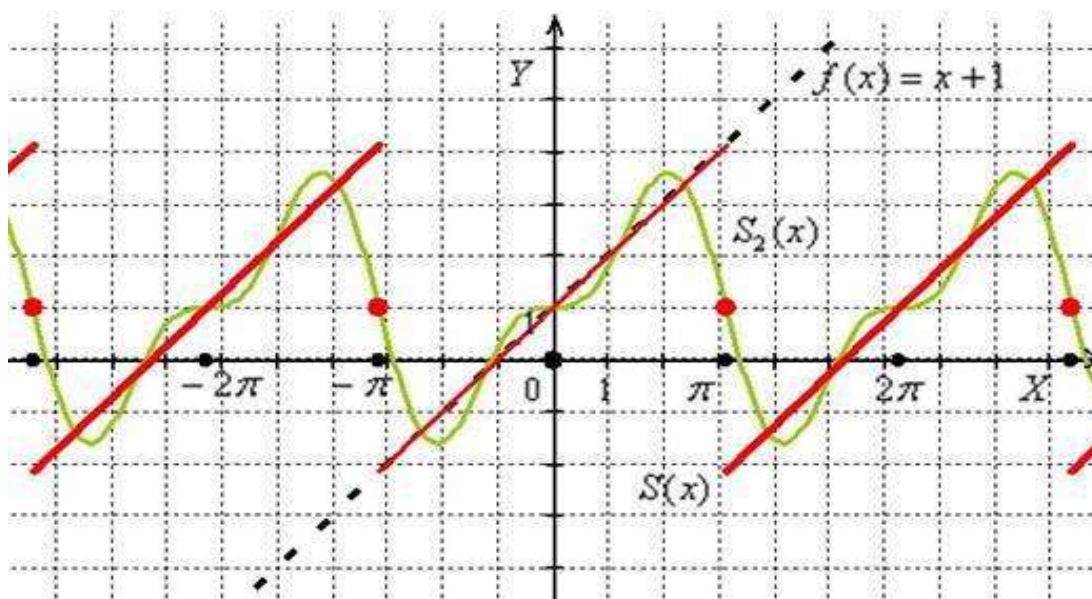
Табылған мәндерді бастапқы формулаға қоямыз:

$$f(x) \sim \frac{a_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} (a_n \cos nx + b_n \sin nx)$$

$$f(x) \sim \frac{2}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} \left(0 \cos nx - \frac{2(-1)^n}{n} \sin nx \right) = 1 + \sum_{n=1}^{\infty} \left(-\frac{2(-1)^n}{n} \sin nx \right) = 1 - 2 \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^n \sin nx}{n}.$$

Осылайша біз $f(x) = x+1$ функциясын Фурье қатарына $[-\pi; \pi]$ аралығында жіктедік:

$$f(x) \sim 1 - 2 \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^n \sin nx}{n}$$



Ақпарат көзі: http://mathprofi.ru/k/ryady_furie_primery_reshenij_clip_image143.jpg

(1.1-сурет) $f(x) = x+1$ функциясының графигі [3]

Әдебиеттер:

1. Northington, M.V. Uncertainty Principles for Fourier Multipliers. J Fourier Anal Appl 26, 76 (2020).
URL: <https://doi.org/10.1007/s00041-020-09783-1>
2. Н. Темиргалиев, С. С. Кудайбергенов, А. А. Шоманова, “Применения квадратурных формул Смоляка к численному интегрированию коэффициентов Фурье и в задачах восстановления”, 2010.
3. Александр Емелин. Ряды Фурье, 2010. http://mathprofi.ru/ryady_furie_primery_reshenij.html

ЖҰМАБЕКОВА Жаннұр

6B01506-Информатика, 2 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Сабит Ботакөз

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті

PYTHON БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛІН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. В статье рассказывается о специфике языка программирования Python от других языков программирования. Изложив эффективные аспекты языка программирования, было определено содержание программы. В статье проанализирован ход работы с момента установки языка программирования. На основе исследования намечено рассказать историю языка. Статья была всесторонне изучена, раскрыты проблемы, информация была полностью эффективна. Использовались информационные системы, в том числе автоматизированные системы поиска информации.

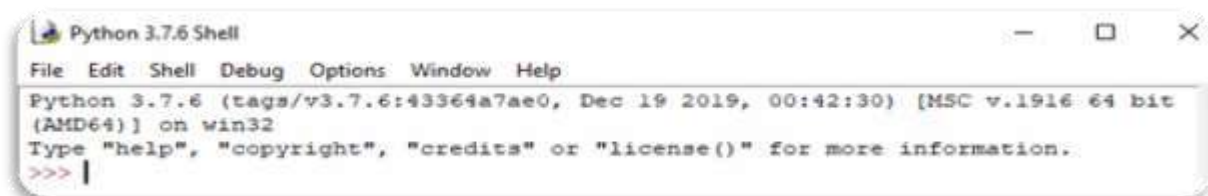
Abstract. The article describes the specifics of the Python programming language from other programming languages. Having outlined the effective aspects of the programming language, the content of the program was determined. The article analyzes the progress of work since the installation of the programming language. Based on the research, it is planned to tell the history of the language. The article was thoroughly studied, problems were disclosed, and the information was completely effective. Information systems were used, including automated information retrieval systems.

Python – бұл объектіге бағытталған, интерпретацияланатын жоғары деңгейлі программалау тілі екені баршамызға мәлім. Ең алдымен бағдарламалау тілі дегеніміз не? Бағдарламалау тілдері қалай жұмыс жасайды? Осы сауалдарға тоқталып өтейік. Жалпы бағдарламалау тілі дегеніміз – мәліметтерді есептеуіш машиналардың көмегімен сұрыптайтын жасанды тілдер тобы болып табылады. Бағдарламалық тілдерде символдарды бірізділікпен өңдеуге қажет мәтіндер алдын ала жазылып қояды, мәтіндерді бұйрық тапсырма деп қарауға болады. Семантикалық шарттары бойынша мәтіндерді мынадай деңгейлермен сұрыптап қарастырайық: дербес мағынасы жоқ әліпби таңбалары, шағын тіл бірліктерінің екі жақты атаулары, мағынасы бұйрық түрінде емес атаулардың қосындысын білдіретін сөйлемшелер, белгілі әрекетті білдіретін синтаксистік құрылымдардан тұратын операторлар тағы басқа деңгейлері сұрыпталған. Бағдарламалау тілі, программалау тілі – мәліметті (деректі, ақпаратты) және олардың алгоритмін (бағдарламасын) ЭЕМ-де өңдеуге арналған формальді (жасанды) тіл. Бағдарламалау тілінің негізін алгоритмдік тіл құрайды. Алғашқы бағдарламалау тілі ішкі машиналық-бағдарланған продуралық-бағдарланған және пробемалық-бағдарланған тілдер болып ажыратылады. Және де оның бағдарламалау процесін жеңілдету және автоматтандыру сияқты ерекшеліктері бар. Ол машиналық тілге жақын болып саналатын тіл. Осы тұста машиналық-бағдарланған бағдарламалау тіліне автокод, алмо, эпсилон, т.б тілдер жатады [1].

Жалпылама бағдарламалау тілінің (программалау тілі) деректерімен таныс болсақ, Python программалау тілінің жалпы сипаттамасына кезек берейік. Python бағдарламасында программалау қажетті модульдерді жылдам және тез алуға мүмкіндік береді. Python интерпретаторымен бірге жиынтықта IDLE (кіріктірілген жасақтау ортасы) кіреді [2, 9 б.]. Өзінің мәні бойынша ол кеңейтілген мүмкіндіктер жиынтығымен интерактивті режимде іске қосылған интерпретаторға ұқсас. (синтаксисті, нысандарды қарау, баптау және т.б.). Бұл программалау тілін құрастырушы голандиялық Гвидо Ван Россум: «Python– динамикалық семантикасы бар, объектіге бағытталған жоғары деңгейлі программалау тілі. Кірістірілген жоғары деңгейлі деректер құрылымы, динамикалық типизациясы мен байланыстыруымен бірге, қосымшаларды жылдам жасау үшін оңтайлы тіл. Python интерпретаторы және үлкен стандартты кітапхана барлық негізгі платформалап үшін бастапқы және орындалатын кодтар түрінде тегін қолжетімді және еркін тартылуы мүмкін» - деген. Python программалау тілін түсіну үшін кем дегенде ағылшын тілін білу қажет. Есептеу техникасы ұжымының зерттеуі бойынша, Python көптеген американдық колледждердің алғашқы бағдарламалау тілі ретінде алдыңғы орынға ие. Тілдің өзі 30 жыл бұрын құрылған, бірақ жаңадан келгендерді бағдарламалауға үйрететін тамаша құрал ретінде ол жақында ғана ашылды. Raspberry Pi компаниясы Python-ға әсер етті, бірақ Python әлемнің жетекші компаниялары, атап айтқанда, Google, Yahoo және NASA пайдаланатындығын ұмытпау керек. Қазіргі уақытта Python 2008 жылдан бастап ең танымал бағдарламалау тілдері арасында тұрақты позицияға ие [3, 147 б.].

Бағдарламалау жайлы түсінік қалыптастырсақ, жұмыс істеу барысын талқылайық.. Егер қолданушы Mac немесе Linux жүйесінде жұмыс істеп жүрген болса, терминалды ашып, PowerShell пәрменін таңдау қажет. Егер бұл болмаса және қолданушы «python» ішкі бағдарлама емес немесе ұқсас нәрсе болса, Python-ды <https://www.python.org/download/> осы берілген сілтеме арқылы өтіп, қолданушы тиімді нұсқасын орнатқаны жөн[4].

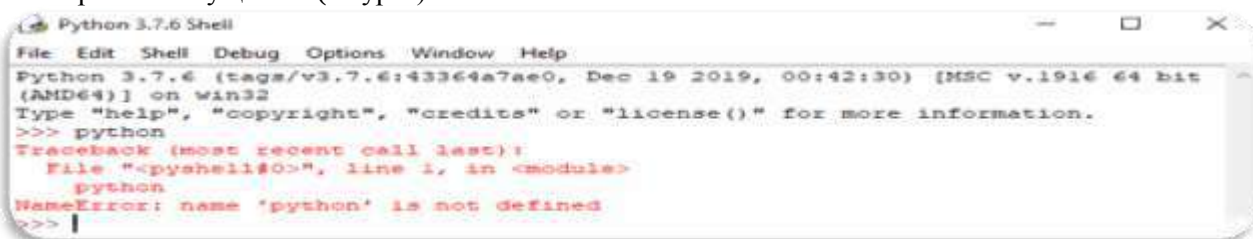
Компьютерге орнатқан соң сізде бос терезе ашылады. 1 суретте көрсетілгендей Python бағдарламасының терезесі көрсетіледі (1 сурет).



1-сурет.Орнатылған Python бағдарламасының терезесі.

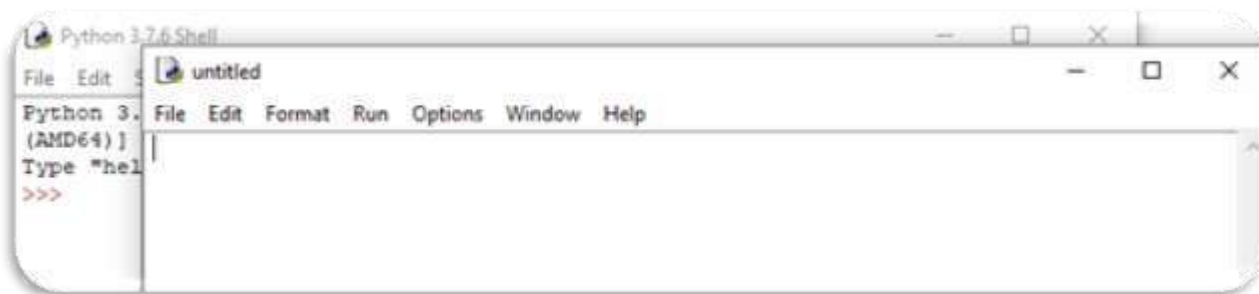
Қалай болғанда да, Python бағдарламасын іске қосу үшін бір сөзді енгізіңіз.

Мәтіндік пәрмендерді енгізу үшін бос терезені нұсқайсыз. Енді «python» сөзін енгізіңіз және enter пернесін басу қажет. (2 сурет) :



2-сурет. Мәтіндік пәрмендерді енгізуге арналған бос терезе.

Бұл терезеде жазылғанды көріп тұрғанымыздай қате анықталып тұр. Сол себепті біз жаңа берілген терезеде емес, сол тере арқылы ашылған жаңа untitled құруымыз қажет.Мұны 3 суреттен көре аласыз.

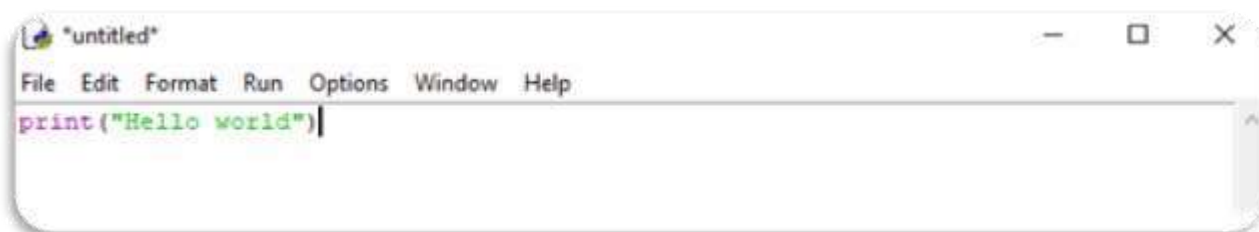


3-сурет. Терезеде қате анықталып тұр.

3 суретте көрсетілгендей File New Fail командаларын орындау арқылы бос терезе ашамыз.

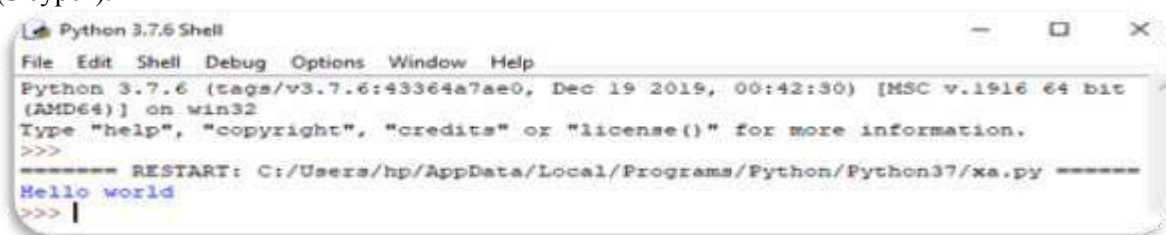
Python синтаксисі қарапайым ағылшыншадан тұрады. Python бағдарламалау тілі соншалықты қарапайым. Біз қазір алғашқы бағдарламамызды жасай аламыз.

Ең қарапайым бағдарламадан бастайық: біз сіздің компьютеріңізде «Hello World!» деген сөздерді көрсетеміз. Бірнеше жолдан тұратын мәтіннен тұратын Java және C-да жазылған ұқсас бағдарламаларды салыстыру. Python құрамында синтаксис пен жасырын айнымалылар жоқ. Кез келген адам осы команданы қарап, оның мақсаты не екенін түсінеді. Ашылған бос терезеге қарастырып отырған мәтінді еңгіземіз (4 сурет):



4-сурет. Мәтінді енгізу барысы.

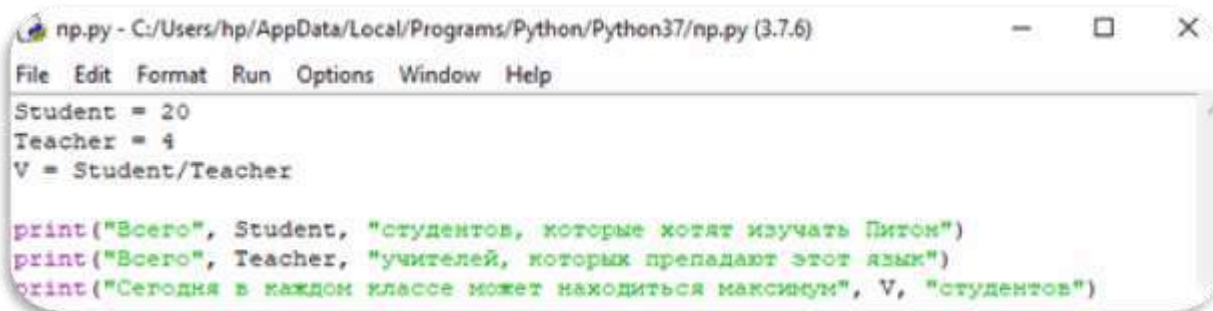
Файлды F5 пәрменін пайдаланып сақтап, іске қосыңыз және пәрменнің орындалу нәтижесін бірден көре аласыз. 5 суретте көрсетілгендей, біздің терген сөйлеміміз қатесіз бастап терезеге шықты(5 сурет).



5-сурет. Орындалған бағдарламаның нәтижесі.

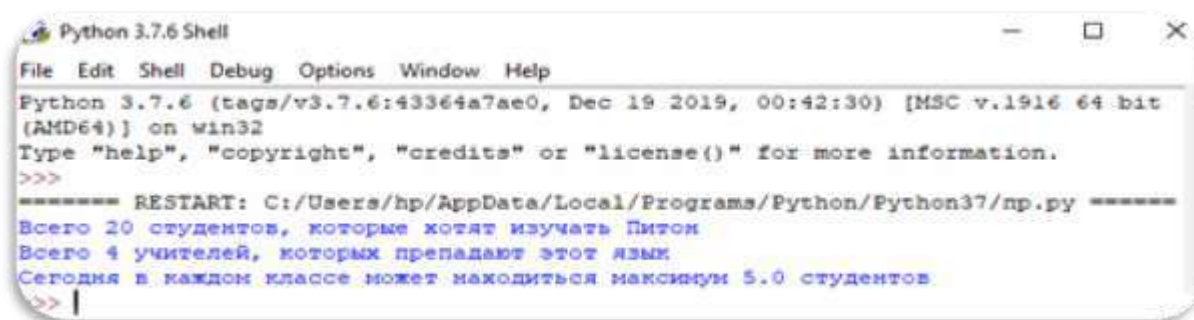
Көріп отырғандарыңыздай, бағдарлама іске қосылған кезде қателер бірден анықталады. Қателер әрқашан бірінші рет тәжірибе жасап отырғанда пайда болады. Python оларды тез тануға және түзетуге мүмкіндік береді. Сондықтан көптеген қателер жұмыс процесінде емес, іске қосу сатысында анықталады. Бағдарламаны бастауға тырысқанда, Python сізге қатенің орналасқан жері мен түрін көрсетеді.

Python-ды үйрену өте оңай. Python-да тақырыптар мен артық кодтар жетіспейді, сондықтан жай қарапайым ағылшын тіліндегі сөйлемдердің құрылымын көшіру арқылы өте күрделі ұғымдарды игере аласыз. Қазір біз ең қарапайым бағдарламаны құрдық. Бірақ тіпті сіз білетін Python туралы аз біле отырып, осы мақаланы оқып, сіз осы бағдарламаның мақсаты қандай екенін айта аласыз. Тағы да бір мысалды көрсетейік, мұнда қарапайым мәліметтерді шығару қажет. 6-7 суреттерге назар аударыңыз.



6-сурет. Мәліметтерді енгізу терезесі.

7-сурет. Мәліметтерді шығару терезесі.



```
Python 3.7.6 Shell
File Edit Shell Debug Options Window Help
Python 3.7.6 (tags/v3.7.6:43364a7ae0, Dec 19 2019, 00:42:30) [MSC v.1916 64-bit
(AMD64)] on win32
Type "help", "copyright", "credits" or "license()" for more information.
>>>
===== RESTART: C:/Users/hp/AppData/Local/Programs/Python/Python37/np.py =====
Всего 20 студентов, которые хотят изучать Питон
Всего 4 учителей, которых преподават этот язык
Сегодня в каждом классе может находиться максимум 5.0 студентов
>>>
```

Осы сауалдарды қарастырып, Python программалау тілінің басқа бағдарламалардан тиімділігін айтып өтсек. Қазіргі таңда көптеген бағдарламаллау тілдерінде бірнеше алгоритмды бір функцияның ішіне салу үшін жақша ({}) қойылады. Ал Python тілінде функциядан кейін кос нүкте қойылып (:), алгоритмдер келесі қатардан бірнеше бос орын қалдырылып жазылады. Сонымен қатар басқа бағдарламалау тілдерінен басты ерекшелігі Python тілінде ақпарат түрлерінің үлкен орын алады. Сол себепті int, double секілді ақпарат түрлеріне үлкен мәнді сандар сия алады.

Python бағдарламасы, екінші жағынан, Python аудармашы бағдарламаны оқи отырып, әдетте іске қосылған кезде жиналады. Дегенмен, олар компьютерден оқуға болатын машина кодын құрастыруға болады. Python платформасы тәуелсіздігі үшін делдалдық қадамды қолданбайды. Оның орнына платформа тәуелсіздігі аудармашы жүзеге асырылады. Python, кез-келген басқа бағдарламалау тілі сияқты, өзіндік ерекшеліктері мол. Мен мыналарды бөліп қарастырар едім: Python-бұл интерпретацияланған тіл, оның аудармашылары көптеген платформалар үшін бар. Сондықтан оны кез-келген ОЖ-де іске қосу кезінде проблемалар болмауы керек. Python көмегімен көптеген қызметтер, даму ортасы және шеңберлер қол жетімді. Жұмысқа қолайлы өнімді табу оңай. Бұл тиімділікті арттыруға, өнімділікті жақсартуға мүмкіндік береді. Python туралы әртүрлі ақпарат көздерінің болуы. Туындаған кез-келген сұраққа жауап табу қиын емес, сондықтан көптеген тегін әдебиеттер, оқу бейне құралдары, Ашық қол жетімді жұмыс үшін дайын көздер мен шаблондар бар.

Қортындылай келе, Python басқа бағдарламалау тілдерімен оңай бәсекелесетінін, оның көптеген артықшылықтары бар екенін көрдік. Біріншіден, бұл түсінікті және қарапайым бағдарламалау тілі. Бұл әсіресе жаңадан бастаушылар үшін жақсы. Сіз қызықты қосымшалар жасай аласыз, сонымен бірге күрделі синтаксисті оқып, бірнеше апта отыруға тура келмейді. Осы тұста динамикалық теру жайлы айтып өту қажет. Жаңадан бастаушылар үшін бұл кодты жазуды жеңілдету және жұмыста көптеген қателіктер мен қателіктерден аулақ болу мүмкіндігі. Сондай-ақ, Python-да оператор жақшалары жоқ, олардың реттелуі жиі қиындық тудырады. Бағдарламалардың орындалу жылдамдығы бойынша, үлкен ауқымды жобаларға қатысты Python, әрине, көшбасшы емес. Мұнда минус жадты автоматты басқару және толық динамикалық теру болып табылады. Python Java, C, C++ сияқты тілдерден едәуір төмен, бірақ сонымен бірге JavaScript, Ruby, PHP-ді оңай береді. C-да жазылған кітапханаларды қосу және кодты байт кодына алдын-ала құрастыру мүмкіндігі – мұның бәрі өнімділікті жақсартуға мүмкіндік береді. Python – бұл бүгінде сұранысқа ие және болашаққа үлкен әлеуеті бар бағдарламалау тілі екенін атап өткім келеді.

Әдебиеттер:

1. <https://stud.kz/referat/show/87427>
2. Д.Ю Федоров «Основы программирования на примере языка Python», Санкт-Петербург, Издательство Юрайт, Серия: Бакалавр. Прикладной курс, 2018 9 б.
3. Франсуа Шолле «Глубокое обучение на Python», Санкт-Петербург, Москва, Серия «Библиотека программиста» 2018. 147 б.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Python>

ҚАЛАБАЙ Шакизада

6B06101-Цифрлық аналитикалық білім беру жүйелерін жобалау
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Н.Х. Маметжанова

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНЫП ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН БАҚЫЛАУ

Аннотация. В статье представлен материал для лабораторной работы по теме «Создание тестов в программе Macromedia Flash». Данный материал может быть использован преподавателями при составлении тестов для лабораторных работ или по другим предметам. Преимущество этой программы заключается в том, что вы можете создавать визуальные эффекты, добавляя в тесты различные анимированные текст, графику, интерактивные кнопки. Кроме того, учащиеся могут видеть правильный вариант ответа теста в MS Word, Excel и на языках гипертекстового программирования HTML с помощью кода, но не могут видеть ответы на тесты, созданные в программе Macromedia Flash.

Abstract. The article presents material for laboratory work on the topic "Creating tests in the Macromedia Flash program". This material can be used by teachers in the preparation of tests for laboratory work or in other subjects. The advantage of this program is that you can create visual effects by adding various animated text, graphics, and interactive buttons to the tests. In addition, students can see the correct test answer in MS Word, Excel, and HTML hypertext programming languages using code, but cannot see the answers to tests created in Macromedia Flash.

Қазіргі кезде сапалы білім беру мәселесіне үлкен мән беріліп отыр. Осыған орай заман талабына сай білім сапасын анықтау және бақылауды жетілдіру педагогика саласының іргелі мәселелерінің бірі екені анық. Білімді бақылау – оқушының тұлғалық оқу іс-әрекетінің нәтижесі бойынша бағалауды іске асыратын, оқушының білім деңгейін тексеру болып табылады. Бақылау жыл бойына жүйелі түрде жүргізіліп тұруы керек, сонымен қатар ол бағдарламаның барлық тарауларын қамтитындай жан-жақты болуы қажет. Бақылау оқушылардың білімі мен біліктілігін жүйелі түрде есепке алып отыруға, алған білімдерін практикада қолдана алуына, олардың білімін жалпылау мен жүйелеуге, ойлау қабілетін байқауға, сонымен қатар тәрбиелеу кезінде кеткен кемшіліктері болса дер кезінде анықтауға мүмкіндік береді. Оқушылардың білімін бақылау барысында оқыту үдерісін жетілдіруге жаңа мүмкіндіктер ашылады, себебі бақылау оқушылар білімінің тереңдігін бақылап қана қоймай оқушылардың жеке тұлғалық ерекшеліктерін де анықтауға мүмкіндік береді. Осы орайда оқушылардың білімін бақылауда қолдануға арналған программалардың бірі туралы айтатын болсақ, Macromedia Flash программасы – интерактивті векторлық анимация жасайтын, web-сайттарды жасауға арналған жетілдірілген программа болып табылады [1]. Бұл программамен өзіңіздің Web-бетке қосатын қарапайым анимацияланған фильм, дайын Web-бет құруға немесе торап және оған мәтін, графика, интерактивті батырмалар немесе анимация қосуға болады. Сонымен қатар бұл программада сурет салу және жетілдірілген анимация құралдарымен қатар, орнатылған ActionScript программалау тілі бар [2]. Мұнда тек қана программаланатын анимация, Flash ойындары және интерактивті Web-беттерін ғана құрып қоймай, объектілі-бағдарланған программалар құруға мүмкіндік бар.

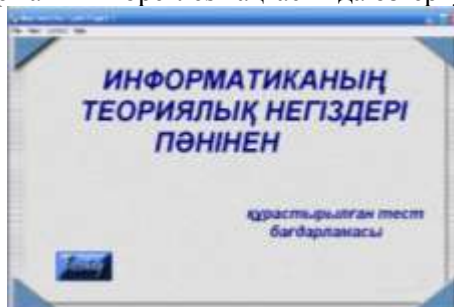
Объектілі бағдарланған ортада оны ActionScript құралдарымен жүзеге асырылатын Flash фильмдерін тиімді де, сапалы шығару үшін өте ұтымды жоспарлай білу қажет. Сонымен, ActionScript тілі әрі қарапайым, әрі барынша тиімді объектілі-бағдарланған программалау тілі болып сипатталады.

Енді Macromedia Flash программасының ActionScript тілін пайдалана отырып, тест құруды қарастырайық.

1. Жаңа қабат құрып, оған test деп ат қойыңыз.
2. test қабатына кілттік кадрларды қосыңыз. Ол үшін F6 басу қажет немесе тышқанның оң жақ батырмасын басып, пайда болған контекстік мәзірден Insert-Key Frame таңдаңыз. test қабатында n+2 кілттік кадр болу керек, n– тест сұрақтарының саны; мысалы, егер тестте 10 сұрақ болса, онда кілттік кадрлар саны 12 болу керек.
3. test қабатының 1-ші кілттік кадрын белгілеп, құралдар тақтасынан Text Tool құралын таңдаңыз. 1-суретте көрсетілгендей сахнаның ортасына қарай құрастырылып отырған тест

бағдарламасы қай салада немесе кімдерге арналатындығы, мақсаты туралы жалпылама мағлұмат беретін мәтін енгізіңіз.

Мәтіннің түсін, өлшемін, форматын Properties тақтасында өзгертуіңізге болады.



1-сурет. Тест бағдарламасының алғашқы беті

Ендігі бізге қажет батырмалар, соларды жасап үйренейік.

Бұл программада біз қарапайым мәтіндік батырмаларды жасап, оларды программалауды үйренеміз.

1. test қабатының 1-ші кадрындағы мәтіннің төмен жағына, кез келген бос орынға “АЛҒА” “КЕЛЕСІ” “ІСКЕ СӨТ” және т.с.с сөз жазыңыз немесе дайын сурет қойыңыз.

2. Құралдар тақтасынан стрелка құралын таңдап, жазған мәтінді белгілеңіз. Modify - Convert to Symbol командасын таңдап, экранда пайда болған сұхбат терезесінің Name өрісіне символдың атын батырма деп енгізіңіз, ал Behavior ауыстырып қосқышына Button өрісін тағайындаңыз. Содан кейін OK батырмасын басыңыз.

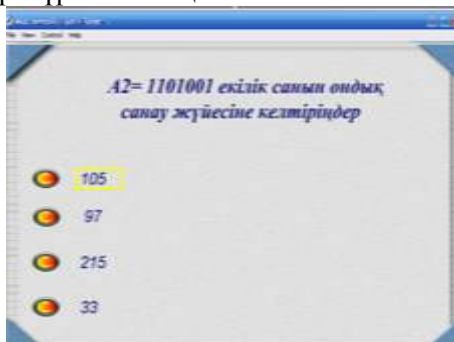
3. Сахнада құрылған батырманы екі рет шертіп, редакторлау режиміне кіріңіз. Timeline-да Layer1 қабатындағы Hit кадрына F6 басып, кілттік кадр қосыңыз. Осы жерде, бірден, құралдар тақтасынан Brush Tool құралын таңдап, мәтінді бояңыз. Бұның бәрі пернені оңай тауып, шертуге жеңіл болу үшін жасалып отыр.

4. Стрелка құралын таңдап, сахнаның кез келген жерінен екі рет шертіп батырманы редакторлау режимінен шығыңыз.

5. Келесі кадрға көшіп, сұрақ мәтінін жазыңыз. Сұрақтың төменгі жағына жауап нұсқаларының тізімін жазыңыз.

6. Құралдар тақтасынан Rectangle Tool құралын таңдаңыз.

Осы жерден Stroke Color (контур түсі) құралын шертіңіз. «Контурдың жоқ болуын» таңдаңыз (қызыл диагональді ақ перне). 2-суретте көрсетілгендей жауап нұсқаларының кез келгенінің үстіне бір сөздің көлеміндей етіп шағын төртбұрыш салыңыз.



2-сурет.Тест сұрағы мен жауап енгізілетін Flash беті

7. Құралдар тақтасынан стрелка құралын таңдап, төртбұрышты белгілеңіз. F8 пернесін басып Convert to Symbol терезесін ашыңыз, батырмаға nуска деп ат беріңіз.

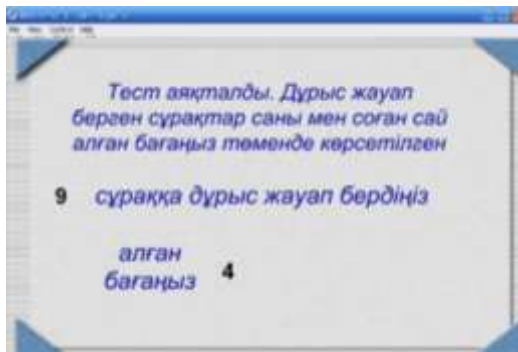
8. Сахнада құрылған батырманы екі рет шертіп, редакторлау режиміне кіріңіз. Timeline-да Layer1 қабатындағы Hit кадрына (F6) пернесін басып кілттік кадр қосыңыз. UP кадрын белгілеп Delete пернесін басыңыз. Енді төртбұрыш тек Hit кадрында ғана көрінеді, ал қалған кадрларда көрінбей тұрады.

9. Ctrl + L пернелерін бірге басып Library терезесін ашыңыз. Сол терезеден nuska батырмасын тышқанның сол жағын басып тұрып қалған «жауап нұсқаларына» тартып алып қойыңыз.

Барлық қалған сұрақтарға да дәл осындай әрекеттерді жасап шығыңыз.

Ең соңғы кадрға біз тесттің нәтижесін, яғни дұрыс жауап берілген сұрақтар саны мен алған бағаны шығарамыз (3-сурет).

10. Ең соңғы кадрға барып, құралдар тақтасынан Text Tool құралын тандап, сахна бетінен екі динамикалық жол құрыңыз. Properties терезесіндегі Text Type түспелі менюінен Dynamic Text таңдаңыз. Instance Name (айнымылының аты) жолына біріншісіне durys, ал екіншісіне бага деп енгізіңіз. Біріншісінен дұрыс жауап берілген сұрақтар саны, ал екіншісінен тестке қойылған баға шығады.



3-сурет. Тест нәтижесі шығарылатын Flash беті

Енді жасалған кадрларды, батырмаларды бір-бірімен байланыстыратын программа жазамыз.

1. test қабатындағы кадрлардың барлығына (соңғы кадрдан басқаларына) stop(); (кадрды тоқтату) әрекетін қосыңыз. Ол үшін кадрларды жеке-жеке белгілеп Action-Frame терезесіне stop(); командасын жазыңыз.

2. 1-кадрдағы батырманы белгілеп, Actions-Button терезесіне
on (release) {
 play(); // кадрды жүргізу
 b=0; // дұрыс жауап берілген сұрақтардың саны 0-ге тең
} командасын енгізіңіз.

3. Сұрақтар жазылған кадрларда орналасқан дұрыс емес жауабына сәйкес батырмаларды тандап, Actions-Button терезесіне

on(release){
 play(); // кадрды жүргізу

Ал, дұрыс жауапқа сәйкес батырмаларды тандап, Actions-Button терезесіне

on(release){
 play(); // кадрды жүргізу
 b=b+1; // дұрыс жауап берілген сұрақтардың саны 1-ге артты
} командаларын енгізіңіз.

4. Соңғы кадрды тандап Action-Frame терезесіне келесідей программа жазыңыз:

```
stop(); // кадрды тоқтату
durys = b; // дұрыс жауаптар саны
if (durys<6){ //егер дұрыс жауап берген сұрақтар саны 6-дан кем болса,
    бага = "2"; //онда студент 2 деген баға алады
}else if(durys==6||durys==7){ // егер дұрыс жауап берген сұрақтар саны 6 немесе 7 болса,
    бага="3"; //онда студент 3 деген баға алады
}else if(durys==8||durys==9){ // егер дұрыс жауап берген сұрақтар саны 8 немесе 9 болса,
    бага="4"; //онда студент 4 деген баға алады
}else if(durys==10){ // егер дұрыс жауап берген сұрақтар саны 10-ға тең болса,
    бага="5"; //онда студент 5 деген баға алады
```

Әдебиеттер:

1. Эллен Финкельштейн “Flash 5 для чайников”.- Москва, 2001г.

2. Колин Мук “Action Script для Flash MX”. Подробное руководство, - Санкт-Петербург, 2004г.
3. М.Г. Исатулиев “ Macromedia Flash 5”. -Санкт-Петербург, 2001г.

NIYAZOVA Akmaral

Physics 3 course «5B011000 — «Physics», bachelor

Scientific adviser: Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor G.T. Tugelbaeva
KSWTTU

APPLICATION OF THE ADOBE FLASH PROGRAM IN STUDYING ASTRONOMICAL PHENOMENA

***Түйіндемесі.** Мақалада Adobe-Flash технологиясын қолдану арқылы кейбір астрономиялық құбылыстарды анимациялау мүмкіндіктері көрсетілді.*

***Abstract** В статье рассматриваются возможности анимации некоторых астрономических явлений с помощью технологии Adobe-Flash.*

Currently, the education system in Kazakhstan is in a state of constant modernization. The key goal of this process is to improve the quality of education. One of the tools for achieving this goal is the introduction of modern multimedia teaching aids in the educational process. Flash technologies are among the most innovative types of multimedia that are actively used at all levels of education, including higher education institutions [1, p.126].

Knowledge of Flash is useful not only for web designers, but also for teachers, artists and many others who want to express their ideas in the language of animation. Today you don't need a special studio for this - a personal computer and Flash program are enough.

Flash today is a versatile, integrated application that combines a graphics and sound editor, animation tool, and allows you to create unique interactive multimedia products. You can use Flash to create animations for the Web, interactive forms, games, interactive presentations, and more. This type of information technology is actively used in the educational process for the visual presentation of theoretical material through presentations, for example, for the visualization of astronomical phenomena, chemical, physical, biological and other processes.

Flash technologies are interactive web animation technologies. They were first developed by Macromedia and combine many technological solutions in the field of multimedia presentation of information. Flash technologies provide a special way of transmitting information, which consists in the interaction of various information blocks (graphic, video and text) through hyperlinks.

The astronomy course of the pedagogical university begins with the study of the basic concepts of the celestial sphere, horizontal and equatorial coordinates, and the diurnal movement of the stars. When considering these topics, they usually use: an armillary sphere, a model of horizontal coordinates, a model of equatorial coordinates, a demonstration moving map of the starry sky, a globe of the Earth, a globe of the starry sky.

These topics are very important in understanding and explaining many of the observed astronomical phenomena and patterns. And although the methodology for studying this material should be considered quite well developed, it remains difficult for students to perceive. The reason is not only the lack of clarity or the difficulty of visual presentation of the material, but the fact that one has to deal with three-dimensional objects when explaining educational material. Drawings and drawings require the activation of volumetric thinking, mental transformation from a two-dimensional plane of a student sheet or a blackboard into a three-dimensional model. Experience has shown that such mental transformations are difficult for students.

The described features determined the choice of the above topics of spherical astronomy for their study using three-dimensional computer models. These are three-dimensional, three-dimensional models created by Flash technologies.

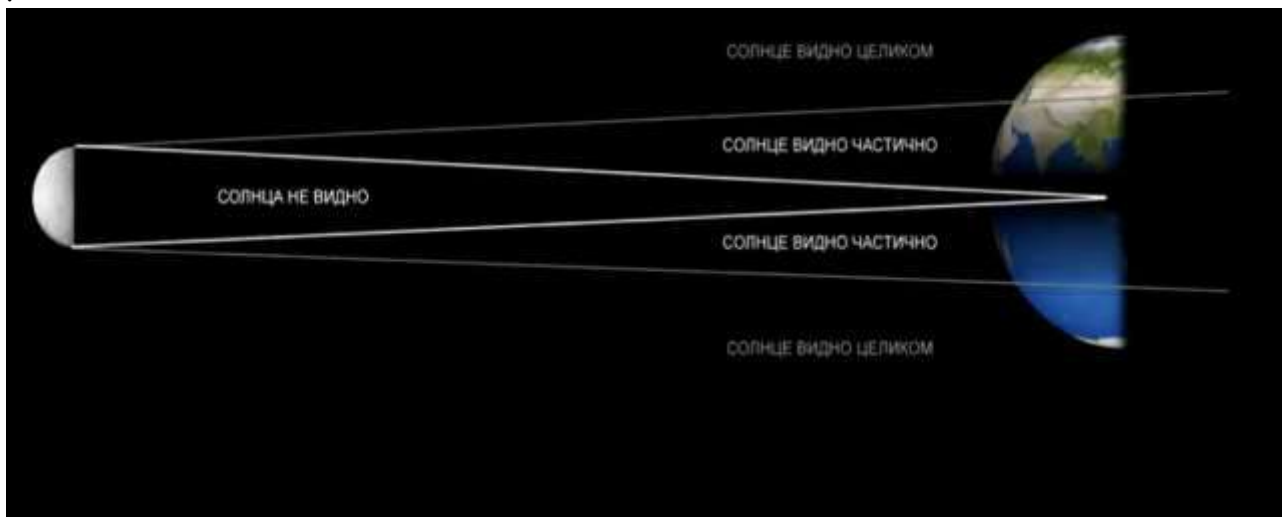
The expediency of their application has led to the solution of many didactic problems. For example, three-dimensional interactive models have significantly helped to form the correct idea of the celestial sphere, demonstrate and illustrate astronomical concepts that are quite complex on this topic, and achieve a greater effect in understanding difficult-to-perceive issues of spherical astronomy.

Moreover, interactive models created using Flash technologies also perform a professional function - preparing students for teaching astronomy to schoolchildren.

We propose a model "Solar and Lunar Eclipse", in which it is advisable to highlight, in our opinion, such capabilities of Flash technologies as color, animation, three-dimensional graphics and interactivity.

Their harmonious combination maximally provides a visually imaginative perception of astronomical material.

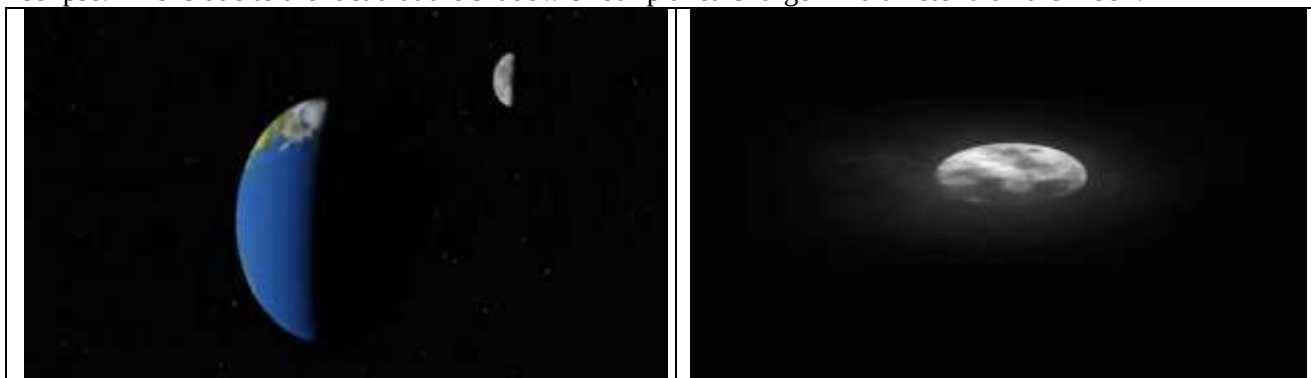
A solar eclipse is an astronomical phenomenon when the Moon covers (eclipses) the Sun completely or partially from an observer on Earth [3, p.145]



A solar eclipse is possible only on a new moon, when the side of the Moon facing the Earth is not illuminated, and the Moon itself is not visible. Eclipses are possible only if the new moon occurs near one of the two lunar nodes (the intersection of the visible orbits of the Moon and the Sun).



A lunar eclipse is a phenomenon when the Earth and the Moon line up in one line, and our planet, located between the Sun and the Moon, casts a shadow on the latter. The satellite can submerge in the shadow of the Earth, both partially and completely hide. If the moon is completely in the shadow, this is called a total lunar eclipse. This is due to the fact that the shadow of our planet is larger in diameter than the moon.





We have shown a visual application of Flash-technology in the study of one astronomical phenomenon - an eclipse. Our experience of using this technology has shown that it can also be used to demonstrate such phenomena as the ebb and flow of seas and oceans, the rotation of planets around the Sun, etc. Thus, we can use Flash-technologies to create virtual illustrations of astronomical phenomena: the movement of the Sun and Moon in the celestial sphere; the movement of the Sun along the zodiac; diurnal movement of stars at different latitudes; the culmination of the luminaries; length of the day; change in the height of the sun; movement of the Sun along the ecliptic, etc.

Conclusion. Flash technologies have become one of the key components of modern education. Their use can improve the quality of the educational process due to:

- better perception of theoretical material, by connecting all channels of perception among students;
- visibility of presentation of lectures and practical exercises;
- stimulating the development of students' independence;
- the possibility of self-control by students.

Taking Flash technology as a basis, the teacher can independently develop or use ready-made pedagogical software tools (PPP): electronic textbooks, training programs, control tools (test shells), demonstration (graphic illustrations, films, presentations, training modules) [2, p.56].

The main advantage of computer models created using Flash technologies is that they allow a high degree of visibility and are available to all students in various regions of the country - all computer models are easy to download and have a small volume.

References:

1. Kurmanova F.T. The use of Flash technologies in the educational process // *Universum: psychology and education: electron. scientific. zhurn.* 2017. No. 5 (35). Url:
2. Kapronova M.N. Informatics. Macromedia Flash MX. Computer graphics and animation / M. N. Kapronova. -M.: Solon-Press. -2010. -97.
3. Kononovich EV, Moroz V, I. General course of astronomy.-M.: Editor, 2001.

НИЯЗОВА А.

Ғылыми жетекшілері: Татенов А.М., Шамбулов Н.Б.
ҚазҰлтҚызПУ, Алматы қ. Қазақстан

ФЕРРОМАГНЕТИКТЕРДЕГІ ДИНАМИКАЛЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРДІ ЗЕРТТЕУГЕ АРНАЛҒАН ВИРТУАЛДЫ- ИНТЕРАКТИВТІ ЗЕРТХАНА ҚҰРУ

Оқыту бағдарламасы тек теориялық материалды оқытып қана қоймай, сонымен қатар зертханалық жұмыстарды жүзеге асыруды қамтиды. Олар физикалық шамаларды өлшеу дағдыларын дамыту, физикалық тәжірибелерді орындау, өз бақылауларынан дұрыс қорытынды жасау үшін қажет. Заманауи компьютерлік технологиялар осы дәстүрлі оқыту схемасын толықтыруға мүмкіндік береді. Оқу жағдайында әрдайым "тірі" көрсете алмайтын физикалық процестер мен құбылыстарды модельдейтін оқу бағдарламалары студенттерге айтарлықтай көмек көрсете алады [1,2,3]. «Электромагнетизм» физика бөлімінің құбылыс процестері Java Script компьютерлік бағдарламасы көмегімен визуализацияланған және интерактивті виртуализацияланған. Айнымалы және тұрақты магнит өрістеріндегі ферромагниттердің динамикалық және статикалық параметрлерінің процестерін, «Электромагнетизм» физика бөлімінің құбылысын зерттеу бойынша жүргізілген зертханалық жұмыс бұл курсты игеруде өте тиімді және виртуалды-интерактивті құру технологиясы осы мақалада сипатталған зертхана басқа пәндер бойынша іс жүзінде интерактивті зертханаларды (ВИЗ) құру үшін өте маңызды. Бұл виртуалды-интерактивті зертханалық әзірлеме Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университетінің оқу процесіне енгізілді және оқытуда сәтті қолданылуда.

Кіріспе. Физика-эксперименттік ғылым. Сондықтан оқу бағдарламасы теориялық материалды зерттеуді ғана емес, сонымен қатар зертханалық жұмыстарды да қамтиды. Олар физикалық шамаларды өлшеу дағдыларын дамыту, физикалық тәжірибелерді орындау, өз бақылауларынан дұрыс қорытынды жасау үшін қажет.

Заманауи компьютерлік технологиялар осы дәстүрлі оқыту схемасын толықтыруға мүмкіндік береді. Оқу жағдайында әрдайым "тірі" экспериментті көрсете алмайтын физикалық процестер мен құбылыстарды модельдейтін оқу бағдарламалары студенттерге айтарлықтай көмек көрсете алады. Мұндай бағдарламалардың маңыздылығын асыра бағалауға болмайды. Адам модельдеген «виртуалды шындық» бұл табиғат құбылыстарының көшірмесі, табиғат құбылыстарының бір бөлігі зерттеушімен сөйлесетін нақты физикалық экспериментті ешбір модель алмастыра алмайтынын есте сақтау қажет.

Айнымалы және тұрақты магнит өрістеріндегі ферромагниттердің динамикалық және статикалық параметрлерінің процестерін эксперименталды виртуалды-интерактивті түрде компьютерде зерттеу, «Электромагнетизм» физика бөлімінің құбылысы бойынша жүргізілген зертханалық жұмыс, осы курсты игеруде өте тиімді және оны оқу процесінде әртүрлі тәсілдермен қолдануға болады.

Біріншіден,- оның көмегімен сіз жаңа материалды түсіндіру кезінде демонстрациялар көрсете аласыз. Мұндай демонстрациялар өте көрнекі және студенттің тақырыпқа деген қызығушылығын оятып, тез қабылдауын жақсартады және тақырыпты меңгеру уақытын өте үнемдейді. Мұндай демонстрациялардың артықшылығы, әдеттегі бейнефильмдермен салыстырғанда, мұғалім бағдарламадағы параметрлерді тез өзгерте отырып, оқушылардың сұрақтарына жауап бере алады: «Егер...?» Жауап қарапайым –Онда не болатынын көрейік!

Екіншіден,- бағдарламаны "зертханалық" семинар ретінде пайдалануға болады. Бұл сабақтарды компьютерлік сыныпта өкізген дұрыс. Мұндай сабақ үшін әдетте алдын - ала дайындық қажет, құбылыс теориясы белгілі болған кезде, эксперименттік қондырғылармен мағыналы жұмыс тақырыпты тереңірек түсінуге көмектеседі. Біз ұсынатын зертханалық жұмыстар мен демонстрациялар жиынтығы бағдарламаның барлық мүмкіндіктерін қамтымайды және мұғалім әрқашан осы тізімді өз әзірлемелерімен толықтыра алады.

Үшіншіден,- бағдарлама негізінде зерттеу жұмыстары мен жобаларды орындауға болады. Бағдарлама өзінің мүмкіндіктері шеңберінде, оқу бағдарламасының шеңберінен тыс күрделі магниттік процестер мен құбылыстардың теориясын зерттеуге мүмкіндік береді. Төменде бағдарламада қолдануға болатын зертханалар мен демонстрациялардың мысалдары келтірілген. Нақты электр тізбектерінің моделі үшін біздің бағдарламамыз жүргізетін есептеулер сапалы сипатқа

ие екенін есте ұстаған жөн. «Электромагнетизм» физика бөлімінде компьютерде орындауға ұсынылған зертханалық жұмыстардың тізімі. Зертханалық жұмыс №1 - Ферромагнетиктердің динамикалық гистерезисін зерттеу. Зертханалық жұмыс № 2-Тұрақты магнит өрісіндегі магниттеу қисығы мен гистерезис циклін өлшеу.

Java Script бағдарламалық жасақтамасында жұмыс кезеңдерінің виртуалды-интерактивтілігін жүзеге асыру.

Қазіргі уақыт талабы, визуализация және интерактивтілік, соның ішінде физикалық құбылыстардың қозғалысының анимациялық суреттелуі және олармен жұмыс істеу үшін ыңғайлы бағдарламалық құрал қажет. Java Script заманауи визуалды бағдарламалау жүйесі кез-келген физикалық тапсырманы модельдеуді құрудың ыңғайлы әдісін ұсынады. Виртуалды интерактивті зертханалық жұмысты модельдеу үшін-№1-жұмыс-Ферромагнетиктердің динамикалық гистерезисін зерттеу,-тақырыбы бойынша жасалған виртуалды-интерактивті жұмысты іске асыру алгоритмін қарастырайық, мұнда алдымен барлық қажетті құрылғылар модельденді- амперметр, вольтметр, осциллограф, веберметр, реостат, конденсатор, резистор, тороидальды катушкалар және қуат көзі-1-суреттегідей айнымалы ток генераторы.



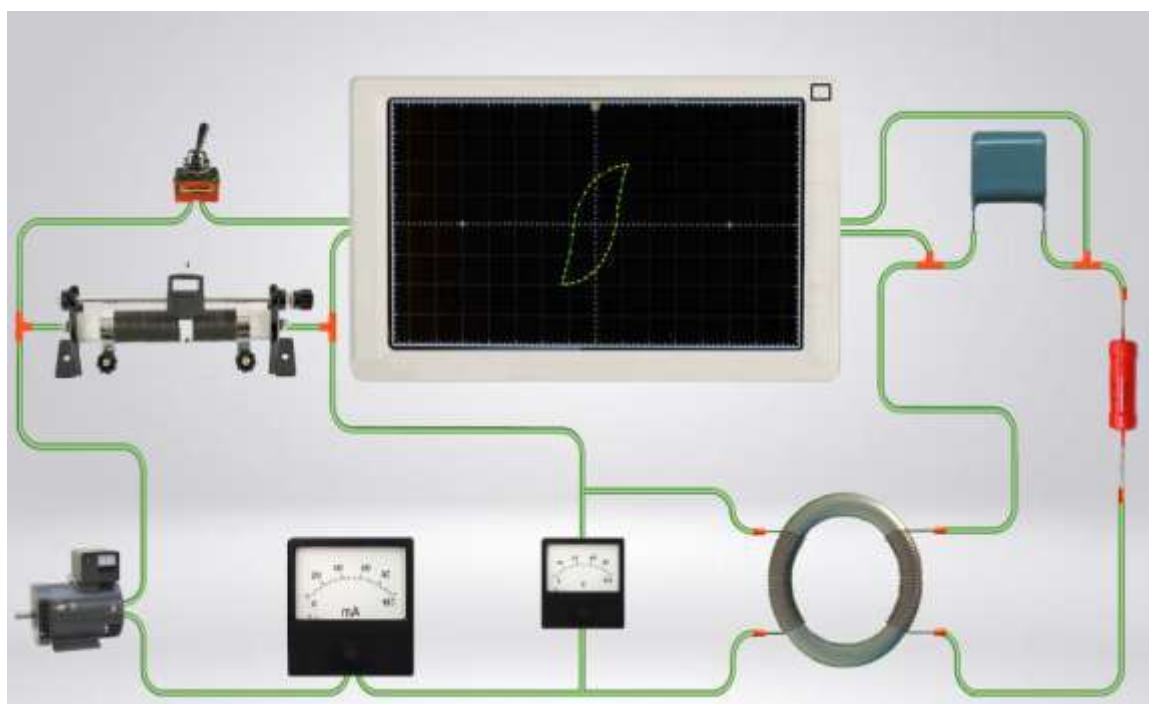
Сурет 1. Зертханалық жұмыстарға арналған қажетті құралдар мен бөліктер.

Әрі қарай, 2-суреттегідей, қосылатын сымдармен электр тізбегін орнату.

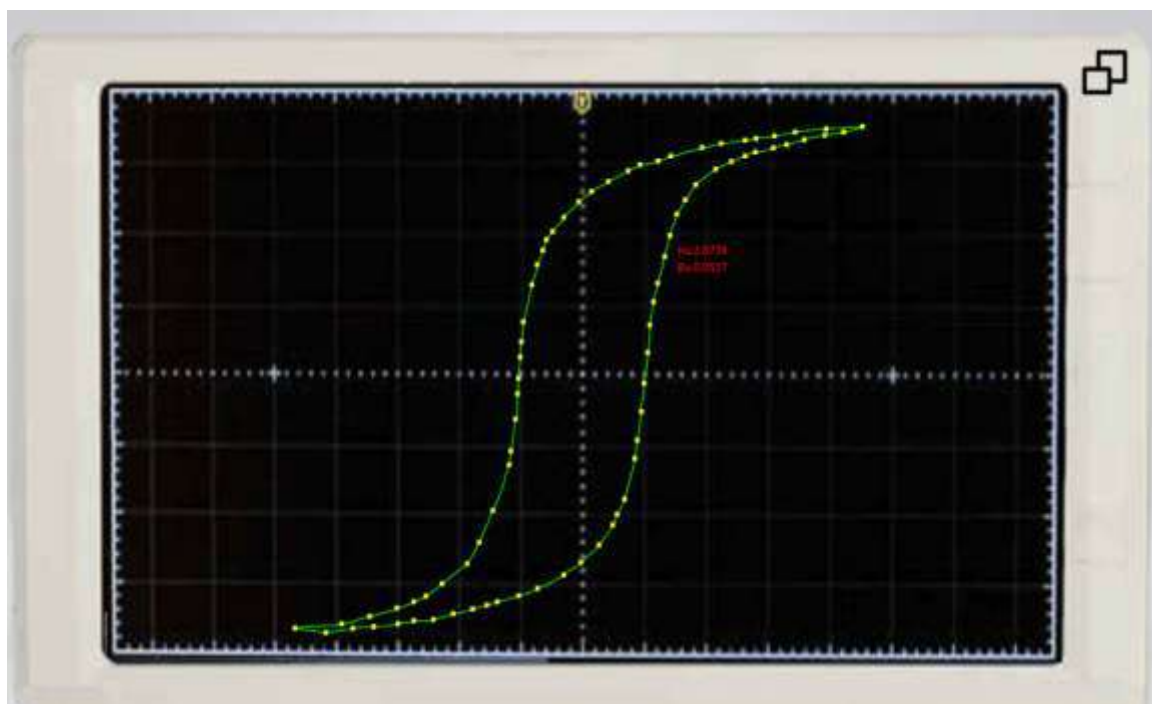


Сурет 2. Сымды электр схемасы.

Орнатылған электр схемасының негізінде 3 және 4-суреттегідей магниттік индукцияның-В, магнит өрісінің кернеуіне-Н тәуелділігі ретінде магниттік гистерезис топтамасының суретін алу үшін өлшеулер жүргізіледі.



Сурет 3. Осциллограф экранындағы гистерезис қисықтары топтамасының бірі ретінде кішкентай магниттік гистерезистің суреті.



Сурет 4. Осциллограф экранындағы магниттік гистерезис ілмегінің суреті, әр нүкте B және H мәніне сәйкес келеді.

Магниттік гистерезис контурының графигінен зерттелетін ферромагнетиктің қалдық индукциясын- B_r және H_c -коэрцитивті мәжбүрлеу күшін анықтау үшін қолданылады. Зертханалық жұмысты орындау және зерттеудің есептеулері жұмыстың міндетіне сәйкес келесідей жүзеге асырылады:

-Алынған үлгінің геометриялық өлшемдерін, орамалардағы бұрылыстар санын, сымның қалыңдығын анықтаңыз.

-Құрылғыларды сынақ стендіне 4-схема бойынша қосыңыз. Алынған үлгіні сынақ стендіне бекітіңіз.

-Осциллографтың экранында гистерезистің шекті циклын алыңыз және оны шығу тегіне қатысты симметриялы түрде орнатыңыз. Алынған қисық сызық бойынша H_m және B_m анықтаңыз.

-Зерттелетін ферромагниттік материалдың H_c индукциялық күшін және индукциялық күшін анықтаңыз. Ол үшін гистерезис циклінің осциллограф торының көлденең X және тік Y осьтерімен қиылысу нүктелерінің координаттарын өлшеңіз. H_c және B_r мәндерін (7) және (8) өрнектерге сәйкес есептеңіз. $R_1 = 2 \text{ Ом}$, $C = 2 \text{ мкФ}$.

-Магниттейтін орамдағы ток күшін біртіндеп азайтып, гистерезис ілмектерінің төбелерінің x және y координаттарын өлшеңіз. Цикл нүктеге айналғанға дейін өлшеңіз. Егер өлшеу $X - L_x$ және $Y - L_y$ осьтеріндегі гистерезис контурының проекциясының ұзындығы осциллограф экранынан анықталса, дәлірек орындалады.

-(7 - 10) өрнектерге сәйкес H , B , J және μ шамаларының мәнін есептеңіз. Өлшемдер мен есептеулердің нәтижелерін кестеге енгізіңіз.

№	$x=L_x$ /2	$y=L_y$ /2	H , А/м	B , Тл	J , А/м	μ

Ферромагниттік үлгінің магниттік индукциясының, магниттелуінің және өткізгіштігінің магнит өрісінің кернеулігіне тәуелділік графиктерін тұрғызыңыз. $B = B(H)$, $J = J(H)$, $\mu = \mu(H)$,

Қорытынды.

Ақпараттық технологиялардың құрамында жаңа индустрия дамуда – бұл физика, химия, биология және басқа пәндердің қиын тақырыптарын виртуалды интерактивтендіру және визуализациялау болып табылады. Аталған пәндер бойынша басқарылатын өлшеу құралдары бар виртуалды және интерактивті зертханалар құру өте сирек кездеседі. Сондықтан, физиканың «Электрмагнетизм» бөлімі бойынша виртуалды – интерактивті зертхананы (ВИЗ) құру технологиясы басқа білім пәндері бойынша жоғары деңгейде аналогты ВИЗ жасаушыларға өте керекті болады. Компьютердегі мұндай ВИЗ белгілі бір білім курсының игеруде өте тиімді және тәуелсіз зерттеу дағдыларын дамытады және зерттеу әдістерін шығармашылық іздеуді оятады. Физика-Электрмагнетизм бөліміндегі бұл ВИЗ эксперимент жағдайын өзгерту процесіне визуалды және интерактивті араласудың арқасында студенттердің физика тақырыбын тез игеруі және зерттеу дағдыларын дамыту үшін өте пайдалы. Келтірілген ВИЗ-физика курсының электрмагнетизм бөлімі бойынша Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің оқу процесіне енгізіледі және қолданысқа беріледі.

Әдебиеттер:

1. Татенов А.М., Савельева В.В. Учебное пособие по физике для технических специальностей. Алматы, Медет групп, 2017.
2. Adambek Tatenov, Akerke Amirkhanova, Victoria Savelyeva. Virtual-interactive visualization of atomic structures, electron configurations, energy levels in 3D format for the construction of virtual-interactive laboratories with the mechanisms of chemical reactions in inorganic and organic chemistry.- International Journal of Applied Engineering Research ISSN 0973-4562 Volume 11, Number 5 (2016) pp 3319-3321 © Research India Publications. <http://www.ripublication.com> 3319
3. Татенов А.М. Информационные технологии в моделировании процессов в нефтяных пластах и энергетических установках // Труды Международной конференции «Высокие технологии - залог устойчивого развития».- Алматы: КазНТУ, 2011.- С.312-315.

ОРАЗОВА Дүниежаза, ИСМАЙЛБЕК Сымбат
5В011000 Физика

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.д., проф. А.К. Ершина
ҚазҰлтҚызПУ

ЭНЕРГИЯНЫ ҮНЕМДЕЙТІН, ПАССИВТІ ҮЙ

Аннотация. Энергоэффективными называются такие здания, при проектировании которых будут предусмотрены комплекс архитектурных и инженерных мероприятий, обеспечивающих существенное снижение затрат на электричество и тепло этих зданий по сравнению с обычными (типовыми) при одновременном повышении комфортности микроклимата в помещениях. В статье рассматриваются вопросы размещения энергоэффективных домов, экологически чистых, энергосберегающих строительных материалов, возобновляемых источников энергии и др. Кроме того, анализируются теплофизические характеристики строительных материалов.

Abstract. Energy-efficient buildings are those whose design will provide for a complex of architectural and engineering measures that provide a significant reduction in the cost of electricity and heat of these buildings compared to conventional (standard) while increasing the comfort of the microclimate in the premises. The article deals with the placement of energy-efficient houses, environmentally friendly, energy-saving building materials, renewable energy sources, etc. In addition, the thermophysical characteristics of building materials are analyzed.

Данияның Velux [1] компаниясының мәліметі бойынша адамзат уақытының 90 % ғимаратта өткізеді. Ондағы қызметті қамтамасыз ету үшін дүние жүзінде өндірілетін энергияның 40% жұмсалады. Қазіргі таңда Еуропаның өзінде 30% ғимараттар денсаулыққа пайдалы микроклиматты қамтамасыз етпейді екен.

Энергетикалық тұрғыдан тиімді ғимараттар экспериментальдық (тәжірибелік) құрылыстағы жаңа бағыт ретінде 1974 жылғы дүниежүзілік энергетикалық кризистен кейін пайда болды.

Европада стандартты үйді жылыту үшін коммуналдық тұрғын үй қоры 1 шаршы метрге 120 кВт•сағ. жылына, Украинада 200 кВт•сағ. жылына, ал Қазақстанда 250-270 кВт•сағ. жылына энергия жұмсайды. Электр энергиясын көп пайдалану себебі ғимараттардың құрылыс конструкциясы (есік, терезе, қабырға, шатыр, жертөле) арқылы үлкен жылу шығынының болуы. Сондықтан инновациялық құрылыс конструкциялары мен қазіргі заманғы энергиямен жабдықтау инженерлік жүйесін пайдаланып жылуды сақтау арқылы ғимараттардың энергетикалық тиімділігін арттыру өзекті мәселе болып табылады.

Нормативті-техникалық талаптарға сай энергияны пайдалануға байланысты қазіргі заманғы энергетикалық тұрғыдан тиімді үйлерді 3 топқа бөледі:

1. Энергетикалық тиімділігі жоғары үйлер ($75 \text{ кВт} \cdot \text{сағ}/\text{м}^2$ жылына),
2. Пассивті үйлер ($15 \text{ кВт} \cdot \text{сағ}/\text{м}^2$ жылына),
3. «Ноль-энергиялы» үйлер – Micro Smart-Grid-0-Energy house.

Пассивті үй, энергияны үнемдейтін үй немесе экологиялық үй (неміс Passivhaus, ағылш. Passiv house) - бұл құрылымның басты ерекшелігі энергияны үнемдеудің пассивті әдістерін қолдану арқылы аз энергия шығындалады (1-сурет). Пассивті үй жақсы изоляцияланған, қазіргі заманғы ғимараттардың көпшілігін жылытуға жұмсалатын энергияның шамамен 10% -ын қажет етеді (ең алдымен, пассивті үй өзінің тәуелсіз электр желісіне ие болуы керек, яғни, қандай да бір температураға тәуелді болмайды). Мысалы, [2] Германияда 20-ғасырдың 90-жылдарында пассивті үйдің стандарты әзірленді, ол стандартқа сәйкес энергияны тұтыну деңгейі жылына 1 шаршы метріне $15 \text{ кВт} \cdot \text{сағ}$ болды.

«Пассивті үй» технологиясын Дармштадт қаласының тұрғыны неміс құрылысшы – физигі В. Файст ойлап тапқан. Ең бірінші пассивті типтегі үй 1991 жылы Германияның Дармштадт қаласында соғылған. Жетпісінші жылдардағы сәнді күн үйлерінен айырмашылығы, Passivhaus дизайны өте қарапайым, сенімді және берік болып келеді.

Энергияны үнемдейтін үйлердің артықшылықтары [3]:

1. Жайылық. Ол үнемі жағымды микроклиматты және таза ауаны арнайы инженерлік жүйемен қамтамасыз етеді. Пассивті үйде бірден бөлме температурасының теңгерімі орнайды.

2. Энергияны үнемдеу. Егер әдеттегі ғимаратты және пассивті үйді салыстыратын болсақ, онда пассивті үй стандартты үймен салыстырғанда жылуды 10 есе аз тұтынады.

3. Денсаулыққа пайдалы. Пассивті үйде жыл бойы барлық тұрғын үй-жайлар үнемі таза ауамен қамтамасыз етіледі, жоғары ылғалдылық және көгеру болмайды.

4. Экономикалық тиімділік. Пассивті үйдің энергияны т.б. пайдалану (эксплуатация) шығындары үйдің өзіндік құнымен салыстырғанда тіпті төменгі деңгейде болады.

5. Қоршаған ортаны қорғау. Пассивті үймен салыстырғанда стандартты үйлерді пайдаланғанда қоршаған ортаны қорғау деңгейін күрт арттыруға тура келеді.



1-сурет. Пассивті үй

Пассивті үй: технологиялар

Бұл нәтиже қалай жүзеге асады? Пассив үйдің стандарты келесі бағыттарда жұмыс істейді:

Жылу оқшаулау. Сыртқы аумақтардың, әсіресе бұрыштық, түйіспелі және өтпелі түйісулер мен қиылыстардың оқшаулауы, жылу беру коэффициентінің $0,15 \text{ Вт / м}^2 \text{ К}$ -ден аз болуы керек.

Жылулық көпірлердің болмауы. Қызу жүргізетін қосындылардан аулақ болу керек. Температураны есептеуге арналған арнайы бағдарлама кейіннен оңтайландыру арқылы қоршаулар құрылымдарының жағымсыз жерлерін анықтап, дұрыс талдау жүргізуге мүмкіндік береді.

Пассивті үйлерге экологиялық тұрғыдан таза сертификатталған терезелер пайдаланылады. Осындай оңтайлы үйлер үшін жылу өткізгіштігі төмен, арасы инертті газбен толтырылған екі қабатты, үш қабатты терезелер бар. Терезе құрылыстарын білікті түрде жүргізу қажет.

Дизайн ерекшеліктері

Пассивті үйдің дизайны төмендегідей дизайнерлік шешімдермен аяқталады [4]:

Қабырғаның құрылысы: қалыңдығы 175 мм силикаттық кірпіштен жасалған, ал сыртқы қабырғалары қалыңдығы 275 мм болатын полистирол қабатымен изоляцияланған, ішіндегісінің қалыңдығы 15 мм қалыңдықтағы гипс және үш қабатты тұсқағазбен, содан кейін кескіндемемен аяқталады.

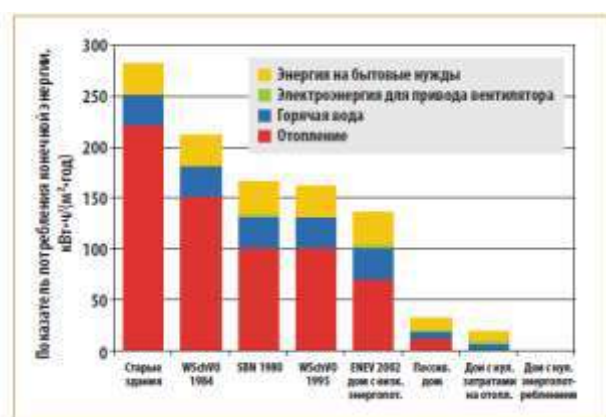
Үйдің төбесі гумустың, сүзгі қабатын, 50 мм қалыңдығы 50 см қаптамамен қапталған, ағаш арқалықпен бекітілген, 445 мм қалыңдығы минералды жүн қабатымен оқшауланған, гипсокартон және үш қабатты тұсқағаздармен безендіріліп, кейіннен кескінделген полиэтилен пленкамен изоляцияланған.

Үйдің едені 250 мм полистирол пластиналармен, 40 мм гидроизоляциямен, 50 мм цементпен қапталған және 15 мм паркетпен оқшауланған, 160 мм темірбетон төсемі бар.

Терезелер үш қабатты әйнекпен, екі жақты төмен эмиссиялы жабындымен, криптон газымен толтырылған камералармен және полиуретанды көбікпен оқшаулануы ағаш жиектемелермен жабдықталған.

Жылуды қалпына келтіру үйдің жертөлесіндегі қарсы ағымды жылу алмастырғышпен жүзеге асырылады. Электрондық коммутациялық тоқ қозғалтқыштар алғаш рет пайдаланылды.

Үйді ыстық сумен қамтамасыз ету 5,3 шаршы метр аумақты тегіс вакуумдық коллекторлармен қамтамасыз етілген. Есептегіш (тұрмыстық ыстық судың 66% -ы) және табиғи газбен жинақталған конденсатты қазандық орнатылған. ГСЖ жүйесінің құбырлары жылу оқшаулайтын қабатқа салынып, жақсы оқшауланған. Жылуды қалпына келтіру үйдің жер төлесіндегі қарсы ағымды жылу алмастырғышпен жүзеге асырылады. Электрондық коммутациялық ток қозғалтқыштар алғаш рет пайдаланылған.



2-сурет. Әртүрлі ғимараттарда қолданылатын энергияның графигі

Германиядағы ғимаратты жылытуға кететін энергияны тұтынудың көрсеткішін (WschVO – Жылуды қорғау бойынша қаулы; EnEV 2002 – Энергияны үнемдеу бойынша қаулы 2002 ж.) салыстырып көрейік.

Графиктен ғимаратты жылытуға кететін энергияның төмендеу үдерісі көрініп тұр (1-сурет).

Германиядағы EnEV-н жылуды қорғау бойынша қаулысында жаңа және жөндеуге тұратын ғимараттар үшін, жылу энергиясының меншікті шығыны 30-70кВт·сағ/м²·жылына болуы тиіс. СНИП 23-02-2007 «Ғимараттардың жылу қорғауы» бойынша жылыту кезеңінде (ҚР оңтүстігінде 15 қазаннан, ал солтүстігінде 1 қазаннан басталады) жеке қоршалған және көп пәтерлі үйлерді жылытуға кететін меншікті жылу энергиясының мәні жылына 95-195

кВт·сағ/м². Шын мәнінде бұл көрсеткіштер әсіресе ескі үйлер үшін екі-үш есеге артады.

Пассивті үйдің стандарты үшін, үйдің екі негізгі жұмыс істеу принципін белгілеуге болады.

Олар:

1. Бақыланбайтын жылу шығындарынан құтылу;
2. Қолдағы бар энергияны сақтау және тиімді пайдалану.

Пассивті ғимараттардың негізгі параметрлерін қарастырайық Олар:

- компакттілі (шағын үй);
- жоғары деңгейде жылуды өткізбеуі (осы кездегі жылуөткізгіштік коэффициенті 0,15 Вт/м²

болады);

- үй оңтүстікке қарай бағытталуы және көлеңкелерден құтылуы қажет;
- суық ауаны сырттан ендірмеуі керек;
- ғимараттың герметикалығы;
- жоғары сапалы терезе конструкциялары;
- жылудың рекуперациясы мен оның жүретін жолдары қадағаланатын вентиляция [3].

Жоғарыда айтып кеткендей, пассивті үйдің негізгі әрі қарапайым принциптері бар, энергияны аз жұмсайтын пассивті үй стандартына жету үшін, екі ережені ұстану керек. Олар:

- жылудың жоғалуын азайту;
- күн энергиясын пассивті қолданып, келген жылуды оңтайландыру.

Европа елдерінің көбісі Солтүстік теңізге жақын орналасқандықтан, ол елдердің климаты суық болып келеді. Сондықтан Европа елдері үй соққанда, жылуды жоғалтуды азайтуға көп мән береді. Егер жылу изоляциялау дұрыс орындалмаса, үй пассивті болуы мүмкін емес. Күн энергиясын пассивті қолданып, келген жылу оңтайландырылса да, егер ғимаратты дұрыс изоляцияламаса, онда үйді қосымша жылытуға тура келеді. Дұрыс изоляцияланбаған үй, түскі кезде келген энергияны жинап, үйді жылытып тұрса да, кешке үй бәрібір суып кетеді. Ғимаратты жақсы изоляциялаған кезде ғана, күн энергиясын пассивті қолдану тиімді болады. Жылу жолғалту өте төмен болған жағдайда ғана, яғни энергияның аз мөлшері ғимаратты қыс айларында жылыта алса, онда пассивті үй стандартына жеттік деген сөз [2].

Ғимараттың жылуды жоғалтуының түрлері [5]: жылуөткізгіштік нәтижесінде, ауа өткізбейтін құрылыс элементтерінің жылу тасымалдауы (трансмиссионды жылу тасымалдау) және ауа ағындарымен болатын жылуды жоғалту (вентиляция түрінде жылуды жоғалту). Жылуды жоғалтудың екі түрі де пассивті үйде қарапайым үймен салыстырғанда өте төмен болуы керек. Жылуды жоғалтуды азайту әдістері белгілі және іс жүзінде қолданылуда. Олар төмендегідей:

- стандартты құрылыс материалдарын жылу изоляциялау (шатыр, қабырғалар, еден);
- құрылысты сапалы орындау нәтижесінде жылу көпірлерін азайту;
- ғимараттың сыртын герметизациялау;
- пассивті ғимараттарға арналған арнайы терезелерді қолдану;
- сорылатын ауадан жылуды тиімді рекуперациялау.

Осы бес әдістің орындалуы, пассивті үй стандартына жетуге толықтай мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылған әдістер энергияны аз қолданатын ғимараттарды соғу тәжірибесінде айтарлықтай белгілі. Шатырды, қабырғаларды, терезелерді және вентиляцияны әрбір үй изоляциялайды. Пассивті үй жаңа технология болғанымен, онда жаңа құрылыс элементтерінің және жаңа құрылғылардың болуы міндетті емес, міндет тек жоғарыда айтылған әдіс-тәсілдер дұрыс әрі сапалы орындалуында.

Пассивті үйлерге гибриді электр стансасын пайдалану

Жаңарып тұратын энергия көздерін пайдалануға негізделген гибриді стансаны қолдану соңғы кезде тиімді деп табылуда. Фотоэлектрлік модульдер, инвертор және гибриді күн-жел контроллері – гибриді энергетикалық қондырғыны құрайды. Осы автоматты құрылғы жел мен күн энергияларын электр тогына түрлендіреді, сонымен қатар электр тогын өндіреді (3-сурет).

Гибриді электр генераторлық қондырғы күн фотоэлектрлік модульдері мен жел турбины өндіретін электр энергияны арнайы гальванобатарейаларында сақтайды және қажетті орынға жеткізіп, басқарады. Жүйе аккумуляторлық батареядағы тұрақты токты кернеуі 220/380 В айнымалы таза синустық токқа түрлендіре алады.

Қазіргі заманғы инвертор сұйық кристалды монитормен жабдықталған, эксплуатацияға ыңғайлы сыртқы түрі жетілдірілгендігімен ғана қоймай аккумуляторлы батареядан келетін артық зарядтардан, кернеудің төмендеуі мен артуынан, қызып кетуден, ток күшінің артуынан, аккумуляторлық батареяның полюсіне дұрыс қосылмаудан да қорғалған. Сонымен қатар, оның артық энергияны пайдаға асыратын автоматты қондырғысы бар.

Гибриді стансаның жұмыс істеу принципі:

1. Жел генераторының көмегімен электр энергиясын өндіру.
2. Күн модулінің көмегімен электр энергиясын өндіру.
3. Электр энергиясын жинақтау.
4. Өндірілген электр энергия зарядтық қондырғы арқылы аккумуляторлық стансаны зарядтайды.
5. Электр энергияны түрлендіру. Аккумуляторлық стансадан электр тогы инверторға келеді, онда тұрақты ток айнымалы токқа (220 В/50 Гц) түрлендіріледі.



3-сурет. Гибридті электр станса

Гибридті стансаның артықшылықтары:

1. Электрмен қоректендіретін альтернативті көздер өзара бірін-бірі алмастырып, энергиясыз калудан «қауіпсіздендіреді».
2. Жылу генераторы үнемі іске қосылмайды. Электр энергияны өндіру оны тұтынудан кем болған жағдайда ғана қысқаша уақытқа генератор қосылады.

Осы сияқты жел энергетикалық комплекс электр энергиямен ірі шаруашылықтар мен қаланың сыртындағы жекеменшік үйлерді ғана емес, электр желісі жүргізілмеген кішігірім ауылды да қамтамасыз ете алады.

Қорытынды

Мақалада «пассивті типті үй» құрылысына және технологиясына анықтама берілді. Сонымен қатар, әлемдегі пассивті үйге қойылатын критерийлер, пассивті ғимараттардың негізгі параметрлері, пассивті ғимараттардың стандартты үйлерден артықшылықтары және ғимараттың сыртқы қабатының жоғары тиімділігі қарастырылды. Өйткені әлем таза және арзан энергияны іздейді. Органикалық отындардың (көмір мен мұнай, газ) қоры таусылуға жақын, ал энергия көздері қымбаттап, әлем экономикасын төмендетуде. Әлем тек экономикалық қана емес, экологиялық дағдарысқа да ұшырауда. Жер планетасы басынан жаһандық жылынуды өткізіп жатыр. Табиғи аномалиялар және табиғи апаттар көп бақыланады, ал ауа-райының бұзылуы ауыл-шаруашылығына қауіп төндіреді. Ал үй болса, осы процестің маңызды мүшесі. Еуропада қолданатын энергияның 40%-н жеке меншік үйлер қолданады. Осы көрсеткіштерді төмендетпесе, адамдар өз үйлерін жылыта да, жарықтандыра да алмайды. Үй қоршаған ортаны ластамауға тиіс.

Қазіргі таңда мемлекет энергияны үнемдейтін үйлер мен жанарып тұратын энергия көздеріне (су, күн, био отын және т.б.) үлкен үміт артуда. Ғимарат энергетикалық және экологиялық тұрғыдан тиімді болуы тиіс.

Европаның осындай үлгілі энергетикалық тұрғыдан тиімді үй салу тәжірибелерін Қазақстанда да іске асыру қажет деп ойлаймыз

Әдебиеттер:

1. www.velux.ru.
2. <http://shkolaremonta.info>. «Пассивные дома» в Германии глазами наших инженеров.
3. Коммунальный комплекс России №2 (104), 2013, Пассивный дом: комфорт, энергосбережение, экономия.

4. Основные положения по проектированию пассивных домов. - М: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2008. –50 – 52 б.

5. <http://www.pro-passivhaus.com>.

ӨНЕРХАН Камила

5B0111000-Информатика

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Н.Х. Маметжанова
ҚазҰлтҚызПУ

БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ РОБОТОТЕХНИКА НЕГІЗДЕРІН ЕНГІЗУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аннотация. В настоящее время в мире происходит четвертая технологическая революция: интенсивный поток информации, высокотехнологичные инновации и разработки меняют все сферы нашей жизни. Меняются как потребности общества, так и интересы личности. В статье рассматривается важность внедрения основ робототехники в образовательный процесс. Обучение робототехнике в школах-это способ подготовки учащихся к жизни, полной высоких технологий в современном мире. Кроме того, это необходимость современности, так как из года в год появляются новые виды высоких технологий.

Abstract. The fourth technological revolution is currently taking place in the world: the intensive flow of information, high-tech innovations and developments are changing all areas of our lives. Both the needs of society and the interests of the individual are changing. The article discusses the importance of introducing the basics of robotics in the educational process. Teaching robotics in schools is a way to prepare students for a life full of high technology in the modern world. In addition, it is a necessity of modernity, as new types of high technologies appear from year to year.

Қазіргі ұрпақ ғылым мен техниканың қарыштап дамуына куәгер болып отыр. Соңғы үш жүз жыл ішінде адамзат ең қарапайым бу машиналарынан қуатты атом электр станцияларына дейін өтті, дыбыстан тез ұшу жылдамдығын игерді, өзендердің энергиясын өз қызметіне пайдалануда, үлкен мұхит кемелері мен он мыңдаған экскаваторлардың еңбегін алмастыратын алып жер қозғалтқыш машиналарын жасады. Қазіргі қоғам мен өндірістің эволюциясы автоматтандырылған техникалық жүйелерді дамытумен айналысатын қолданбалы ғылым ретінде машиналардың жаңа класы - роботтар мен сәйкес ғылыми бағыт - робототехниканың пайда болуы мен дамуына әкеліп отыр.

Робототехниканың қазіргі даму деңгейі адамды өндірістік процесті бақылау мен басқару қажеттілігінен босататын, яғни операторды, диспетчерді және т.с.с. босататын жаңа құрылғыларды құру мәселелерін шешуге және жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Робототехника сөзі адамзат баласының санасына жаңа дүние ретінде енгізіліп жатқандықтан, көз алдымыздағы роботкейіпкерлерінің сан түрлі бейнелерінің өзі күмән тудырып қана қоймай, сенімсіздікке жетелеуі күмәнсіз. Қазіргі заманымызда көптеген салада жұмысшылардың орынын басып отырған роботтар жұрт арасында теріс пікір қалыптастырғаны орынды да. «Екі түрлі пікірді ойға салатын әртүрлі роботтарды білім беру саламызға енгізу қаншалықты дұрыс, маңызы қанша...?», - деген сынды көптеген сауалдар туындауы мүмкін. Көкейдегі сауалдарға жауап алмас бұрын, роботтардың білім беру жүйесіне, оқушыларлар мен адам баласына пайдалы тұстарын саралап шықсақ:

- Біріншіден, робототехниканы орта білім беру жүйесіне кіргізуде мемлекеттің саясаттарының басты мақсаты – оқушылардың ғылыми және техникалық ой-өрісін дамытып қана қоймай, интеллектуалды деңгейін көтеру. IT – технологияларды пайдаланудағы құзыреттілігін арттыру;

- Екіншіден, оқушылардың орта білім беру жүйесіндегі бағдарламалар мен пәндерге деген қызығушылықтарын ояту;

Жалпы роботтардың даму тарихында *төрт негізгі кезең* бар.

Роботтар құру жолындағы адамзат қозғалысының *алғашқы тарихи кезеңі* механикалық жаратылыстар туралы аңыздардың көптігімен, сондай-ақ өз уақытында мінсіз болған алғашқы гуманоидтық автоматтардың - андроидтардың құрылуымен сипатталады, олар негізінен мәдени және ойын-сауық мақсаттарына арналған.

Робототехниканың дамуының *екінші кезеңі*, бір жағынан, шеберлердің жануарлар мен адамдардың функцияларын жаңғыртатын күрделі автоматты құрылғылар жасаудағы жоғары техникалық өнерінің өркендеуімен сипатталады; екінші жағынан, дамып келе жатқан өнеркәсіптік өндіріске жоғары тиімді технологиялық құрылғылар мен автоматты станоктарды жасау мен енгізудің басталуы. Сонымен қатар, осы кезеңде сәйкес ғылыми бағыттар қалыптаса бастады және компьютерлік технологиялар айрықша орын алды.

Робототехниканың дамуындағы үшінші кезең «робот» терминінің пайда болуымен және әмбебап танылуымен, заманауи роботтардың тікелей бастамасы - манипуляторлар мен манипуляция түріндегі программаланатын автоматты құрылғылардың қашықтықтан көшіру, сонымен қатар компьютерлік технологиялар мен кибернетиканың ғылыми және қолданбалы негіздерінің жедел дамуымен және қолданылуымен ерекшеленеді. Қоғамдық дамудың мүдделері мен қажеттіліктерін басшылыққа ала отырып, осы қуатты ғылыми-техникалық негіз заманауи робототехниканы іске қосты.

Төртінші тарихи кезеңді жалпы қазіргі робототехника кезеңі деп атауға болады. Бұл компьютердің ең жетілдірілген түрінде басқарылатын және өнеркәсіптік өндірісте де, ғылыми зерттеулерде де қолданбалы мақсаты бар, қазірдің өзінде өте жақсы роботтардың дамуы мен жасалуымен сипатталады.

Қазіргі кезде робототехника ғылыми-техникалық прогрестің перспективалық бағыттарының бірі болып табылады, онда механика мен жаңа технологиялар проблемалары жасанды интеллект мәселелерімен жанасады. Бұл бағытты оқу үдерісі аясында қарастыру информатика және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласында жүреді. Сондықтан қазіргі кезде мектептердің, орта арнаулы оқу орындарының және жоғары оқу орындарының білім беру процесіне білім беру роботтарын енгізу ерекше маңызға ие. Lego конструкторлары қазіргі кезде білім беру роботтарының арасында үлкен маңызға ие.

Lego сериясындағы роботтар арасында төмендегі білім беру роботтары ерекшеленеді:

- Lego WeDo;
- Lego Mindstorms NXT - G.

LEGO WeDo Бірінші робот

LEGO роботтар желісіндегі бұл конструктор негізінен бастауыш сыныптарға арналған (2-4 сыныптар). Жеке, жұптық немесе командалық жұмыс барысында барлық жастағы оқушылар модельдер құру және программалау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, есептер жазу және осы модельдермен жұмыс кезінде туындайтын идеяларды талқылау арқылы білім ала алады.

WeDo Робот мұғалімдерге бірқатар білім беру мақсаттарына жетуге мүмкіндік береді:

- модельді түсіндірген кезде сөздік қорын және коммуникативті дағдыларын дамыту;
- себеп-салдарлық қатынастарды орнату;
- нәтижелерді талдау және жаңа шешімдер іздеу;
- идеяларды ұжымдық дамыту, олардың кейбірін жүзеге асырудағы табандылық;
- эксперименттік зерттеу, жеке факторлардың әсерін бағалау (өлшеу);
- жүйелі бақылаулар мен өлшемдер;
- деректерді көрсету және талдауға арналған кестелерді қолдану;
- екі өлшемді сызбалардан үш өлшемді модельдер құру;
- модельдің берілген мінез-құлқын логикалық ойлау және бағдарламалау;
- модельді айқындылық үшін қолдану арқылы сценарий жазу және ойнау. [2]

LEGO WeDo программалық жасақтамасы (LEGO Education WeDo Software) Блоктарды палитрадан жұмыс кеңістігіне апарып тасымалдау және бағдарламалар тізбегіне енгізу арқылы программалар жасауға арналған. Сонымен қатар LEGO WeDo программалық жасақтамасы оқушыларға жас зерттеушілер, инженерлер, математиктер, тіпті жазушылар ретінде пәнаралық жобаларға нұсқаулар, құралдар және тапсырмалар беру арқылы жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Lego Mindstorms NXT жаттығу роботы.

Lego Mindstorms NXT компьютер контроллеріне негізделген, яғни оның екі микропроцессоры, 256 КБ-тан астам флэш жады, USB интерфейсі, Bluetooth модулі, сонымен қатар LCD экраны, динамик, батарея бумасы, датчиктер мен сервосқа арналған порттары бар. Бұл MINDSTORMS-қа әртүрлі әрекеттерді жасауға мүмкіндік бере алатын, компьютермен басқарылатын LEGO бөлігі.

Lego Mindstorms NXT жаттығу роботы - мектеп оқушыларында сыни тұрғыдан ойлау қабілетін, туындайтын проблемаларды көре білу және оларды шешу жолдарын табу, өз білімінді қайда қолдануға болатындығын нақты түсіну қабілетін қалыптастыратын білім беру технологиясы. Lego - робот орта мектеп технологиясы курсына робототехника негіздерін түсінуге, информатика курсына - күрделі алгоритмдерді визуалды түрде жүзеге асыруға, ал кәсіптік білім беруде өндірістік

процестер мен басқару процестерін, қауіпсіздік жүйелерін автоматтандыруға байланысты мәселелерді қарастыруға көмектеседі.

Робототехника негіздерін оқыту үшін робототехника туралы хабардар, роботтармен жұмыс істеу дағдыларын білетін, робототехника дизайнерлерінің мүмкіндіктері туралы жеткілікті ақпаратқа ие, сондай-ақ роботтарды оқу процесінде пайдалану мүмкіндіктерін білетін мұғалімдер мен оқытушыларға сұраныс артып отыр. Осы тұста робототехника негіздерін зерттейтін бағдарлама туралы айта кетсек. Бағдарламаның мақсаты: Lego Mindstorms NXT роботын қолдану арқылы алгоритмдеу және программалау негіздерін оқыту.

Бағдарлама бойынша жүзеге асырылатын міндеттер:

- NXT микропроцессоры негізінде роботтарды құрастыруды үйрету;
- Mindstorms NXT бағдарламалау ортасында жұмыс істеуге үйрету;
- Lego роботтарын басқару бағдарламаларын жасауды үйрету;
- Оқушылардың шығармашылық қабілетін және логикалық ойлау қабілетін дамыту;
- Гипотеза құру және нәтижемен салыстыру қабілетін дамыту;
- Қиялдық, техникалық ойлауды және өз ойынды білдіру қабілетін дамыту;
- Модельдерді жинауға арналған ұсынылған нұсқауларға сәйкес жұмыс істеу қабілетін

дамыту;

- Мәселелерді шешуде шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- Әр түрлі білім салаларындағы білімді қолдануды дамыту;

Лего-робот - осы тақырыпты оқып үйрену шеңберінде робототехника негіздерін түсінуге, күрделі алгоритмдерді визуалды түрде жүзеге асыруға, өндіріс пен басқару процестерін автоматтандыруға байланысты мәселелерді қарастыруға көмектесетін конструктор. Робот программалауды үйрену кезінде информатика курсына қолданылатын орындаушы тұжырымдамасы аясында қарастырылады. Алайда өте күрделі тақырыпты түсінуге көмектесетін көптеген дәстүрлі білім беру орындаушыларынан айырмашылығы, Lego роботтары нақты әлемде жұмыс істейді, бұл зерттелетін материалдың мотивациялық компонентін арттырып қана қоймай, оған зерттеу компонентін әкеледі. Осылайша, біз осы мақалада робототехника негіздерін білім беру практикасына екі негізгі бағыт бойынша кіріктіруге болатындығын және маңыздылығын айта кеттік.

Әдебиеттер:

1. NXT-G ver 1.1: Help and Support for Lego Mindstorms NXT/LEGO Group [Электрондық ресурс]. - 2007.
2. Ушаков, А.А. Задачи для факультатива робототехники: Сборник задач. - Демонстрационный вариант [Текст]/ А.А.Ушаков.— Барнаул: Гимназия №42, 2009.- 12 с.
3. Шадронов, Д. С. Робототехника в современном образовании / Д. С. Шадронов, Н. В. Крылов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 19 (205). — С. 241-243.

ӨМІРЗАҚОВА Меруерт

5В/Математика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Т.А.Алдибаева

ҚазМемҚызПУ

ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫП-ҮЙРЕНУДЕ ЖІБЕРЕТІН ТИПТІК ҚАТЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ

Abstract. In the proposed article, by analyzing the relevant scientific and methodological literature and directly the process of teaching mathematics, the nature of typical mistakes made by students in the study of mathematics is revealed, and the reasons for their occurrence are systematized. At the same time, the classification of errors made by students when teaching mathematics, according to the content lines of the school mathematics course, is given. The nature and classification of errors made by students in the study of mathematics can serve as a basis for determining methods and techniques for their elimination or prevention.

Аннотация. В предлагаемой статье путем анализа соответствующей научно-методической литературы и непосредственно процесса обучения математике выявлен характер типичных ошибок, допускаемых учащимися при изучении математики, систематизированы причины их возникновения. При этом дана классификация ошибок, допускаемых учащимися при обучении математике, по содержательным линиям школьного курса математики. Характер и классификация ошибок, допускаемых учащимися при изучении математики, могут служить основой для определения методов и приемов их устранения или предупреждения.

Мектептік математикалық білімнің сапасы жалпы орта білімнің сапасына тікелей ықпал ететіні белгілі. Сапалы математикалық білімнің негізгі көрсеткіші - білім алушы өзінің жинақтаған білімін өмірінде кездесетін оқу немесе өмірлік жағдаяттарда қажетіне қарай қолдана алуы. Ал мұндай көрсеткіштерге қол жеткізу үшін, ең алдымен математика сабақтарында оқушылардың жиі жіберетін қателіктердің түрлерін және олардың мазмұны мен пайда болу себептерін анықтау маңызды. Нәтижесінде математиканы оқыту барысында қателіктерді болдырмау, болған жағдайда оларды қалай жоюға болады деген әдістемелік мәселерді ұтымды шешудің негізі жасалады.

Қателердің мазмұнына оқушылардың берілген тапсырманы орындау барысындағы объективті түрде дұрыс емес немесе дұрыс емес орындаған қадамдары кіреді. Қатенің пайда болуы оқушылардың белгілі бір әрекетті қате орындауына әкеп соқтырған белгілі бір жағдайдың немесе олардың жиынтығының салдары болуы мүмкін.

Оқушылардың математикалық қателіктерін анықтау және оларды жүйелеу мақсатында берілген үй тапсырмасын орындауда, сыныпта орындалатын жұмыстар барысында, жиынтық бақылау (БЖБ, ТЖБ) жұмыстарын орындауда оқушылардың жіберетін қателерінің типтері мен түрлері анықталды және осы мәселеге қатысты жарық көрген мақалаларға талдау жасалды. Осы бағытта зерттеу жұмыстарын жүргізген Майкова Н.С. «Геометриялық есептерді оқытудағы және шешудегі оқушылардың қателіктерінің түрлері» атты мақаласында мектеп оқушыларының көптеген қателіктерін анықтау және талдау жұмыстарымен айналысқан (В. М. Брадис, Л. П. Добраев, А. К. Артемов және т. б.); математикалық қателіктердің жалпы мәселелеріне бірталай еңбектерін арнаған (В. Г. Болтянский, М. И. Зайкин, Ю. М. Колягин, Г. И. Саранцев, В. И. Рыжик және т.б.); психологиялық талдау арқылы оқушылардың көптеген қателіктерінің табиғаты мен олардың пайда болу себептерін айқындаған (П.А. Шеварев, А. К. Артемов, З. И. Слепкань, Н.А. Менчинская, Я. И. Груденов және т. б.); математикалық қателіктердің психологиялық талдау жасаған (П. А. Шеварев, В. А. Далингер, Г. И. Саранцев және т. б.); математикалық қателіктердің түрлерін қарастырған (В.М. Брадис, В. И. Рыжик, В. Литцман және т. б.) ғалымдарды бөліп көрсеткен. Сонымен бірге, автор қатені анықтау, ең алдымен, оны оқушылардың санасына жеткізу әр оқушының қателіктерінің нақты себептерін диагностикалауға, бұл оқушылардың пәнге қатысты мақсаттарды жүзеге асыруға арналған ақыл-ой әрекеттерін де, осы әрекеттер қалыптасатын білімді де сәтті мақсатты түзетуге мүмкіндік береді; берік дағдыларға ие болу үшін оқушылар оқып-үйренетін тақырып бойынша бірдей типтегі тапсырмаларды жеткілікті мөлшерде орындаулары керек, алайда, психологияда бір типтегі тапсырмаларды орындау оқушылардың тапсырма шартына қарамай, жекелеген маңызды ойларды ескермей, алдыңғы орындалған тапсырмалар сияқты орындаудың салдары алынған нәтижелердің қателігіне алып келеді деген тұжырым жасаған. Сондай-ақ, ол бұл ойын көп жағдайда біз әр түрлі

типтегі қателерді байқаймыз, көбінесе бір типтегі қате басқа типтегі қатені тудырады деп түйіндеген [1].

Оқушылардың математикалық қателіктерінің түрлерін топтауда және оларды сипаттауда математиканы мектепте оқытудың жалпы және жеке әдістемесі бойынша іргелі еңбектердің авторы В.А. Далингердің пікірі қызығушылық тудырады. Ол қателерді кездейсоқ және жүйелі (яғни тұрақты) деп екі топқа бөледі. Кездейсоқ қателіктерді бір-екі оқушыда жүйелі түрде емес, бір рет пайда болатындар деп санаса, тұрақты (типтік) қателіктерге бір оқушыда (немесе бірнеше) бірнеше рет пайда болатын немесе бір рет пайда болатын, бірақ көптеген оқушыларда пайда болатын қателерді жатқызады. Бұл типтік қателер жаппай сипатқа ие, оқушылардың жұмыстарында "кездесу" жиілігі жоғары деген қорытынды жасайды. Сөйтіп, математикадағы типтік қателіктерге мыналарды жатқызады: теңдеулерді шешу әдістерінің теңсіздіктерге ассоциативті ауысуы, теңсіздікті ыдырату әдісін дұрыс қолданбау, теңдеулер мен теңсіздіктерді шешуге арналған тапсырмаларды орындау кезінде шешімдердің жоғалуы, геометриялық фигураның түрін дұрыс анықтамау, пайымаулардағы қайталаушылық және т. б. [2].

Қозғалып отырған мәселеге қатысты ғылыми-әдістемелік еңбектерге [1], [2], [3] жасалған талдау мен тікелей математика сабақтарына жасалған бақылау нәтижесі математикалық тапсырмаларды орындау кезінде оқушылар мынандай қателіктерді жиі жіберетіндерін көрсетті:

- ережелерді, анықтамаларды тұжырымдай алмау, формулаларды жаза алмау;
- ережелердің, анықтамалардың, формулалардың мән-мағынасын түсіндіре алмау;
- ережелерді, анықтамаларды, формулаларды тиісті тапсырмалары орындауда қолдана алмау;
- есептің шарты мен талаптарының арасындағы байланысты түсіндіре алмау;
- шамаларды өлшеуде, тиісті есептеулер жүргізуде, амалдарды орындауда қателіктер жіберу;
- геометриялық есептердің шартына сәйкес сызбаны дұрыс сала алмау және т.б.;
- мәтінді есептерді шығару кезеңдерінің әрқайсысында көрініс беретін қателіктер.

Осы көрсетілген қателердің орын алу себептері:

- жаңа материалды үстірт, ойланбай қабылдау;
- ойлау белсенділігінің төмендігі;
- оқушы дәптеріндегі ретсіздік;
- оқушының тез шаршауы, зейінмен тыңдау қабілетінің, ақыл-ой операцияларын орындау жылдамдығының төмен болуы;
- мотивацияның төмендігі.

Көптеген қателіктер, әдетте, оқушылардың математикалық біліміндегі формалділікпен тікелей байланысты және олар сырттай қарағанда былайша көрініс береді: форманың мазмұннан ажырауы (өзінің мазмұнына сай келетін форма оның дамуына көмектеседі); жинақтаған теориялық білімді практикада қолдана алмау; жаттап алудың түсініп алудан басым болуы; тапсырманы орындауда көшіріп орындаудың үстемдігі.

Оқушылардың іс-әрекетінің сыртқы көрінісі бойынша қатенің мазмұнын анықтау оңай (математикалық ережелер мен анықтамаларды және теоремаларды дұрыс тұжырымдамайды, қандай да болмасын сандарға амалдар қолдана алмайды, амалдардың орындалу ретін шатастырады, жай бөлшектер мен ондық бөлшектердің өзара байланысын түсіндіре немесе пайдалана алмайды және т.б.). Жалпы қателіктің себебі, әдетте, сырттан көрінбейді. Осы тұрғыдан алғанда мұғалімнің міндеті - жіберілген қатенің бастапқы себептерін анықтау. Бұл оған әртүрлі қателіктерді жою және алдын-алу бойынша жұмысты ұтымды ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Осындай талдау нәтижесіне сүйене отырып, оқушылардың математиканы оқу барысында жіберетін қателіктерін мазмұндық желілер бойынша жүйелеу арқылы оларды болдырмаудың тиісті әдіс-тәсілдерін анықтауға, олардың арасындағы жүйелі байланысты анықтауға мүмкіндік береді (1-кесте). Сонымен бірге, пән мұғалімдеріне осы бағытта жүргізілетін жұмыстарды ұйымдастыруда үлкен әдістемелік көмек болады.

Мұғалімнің жетекшілігімен оқушылардың өздеріне қателерді таптыру және оларды түзету арқылы қателерді зерттеу және талдау математиканы оқытып-үйретуде танымдық қызығушылықты дамытудың тиімді құралына айналады. Қателерді түзету немесе алдын-алу үшін мектеп

оқушыларында өзін-өзі бақылау дағдыларын дамыту да маңызды. Бұл дағдылар екіге бөлуге болады: а) өзі немесе басқа оқушы жіберген қатені табу; ә) табылған қатені түсіндіру және оларды түзету.

Математиканы оқыту практикасына талдау оқушылардың математикалық тапсырмаларды орындауда қателер жіберулеріне ықпал ететін және оқу барысында туындайтын психологиялық-педагогикалық қиындықтарды анықтауға мүмкіндік берді:

- оқушылардың мотивациялық тұрғыдағы ерекшеліктері (математикаға теріс көзқарас, танымдық қызығушылықтың болмауы);

- математиканы оқып үйрену барысындағы танымдық тұрғыда оқушылардың дамуындағы кемшіліктер (зияткерлік енжарлық, танымдық кедергілер, математикалық оқу материалын нашар меңгеру, оқу материалын түсінбеушілік);

- математиканы оқу процесіне рефлексивті стратегияларды жеткіліксіз енгізу (жұмысқа өзін-өзі баптау қабілетсіздігі, өз зияткерлік ресурстарын бағалау қабілетсіздігі, танымдық ерекшеліктерін білмеу, сенімсіздік, дәрменсіздік сияқты түрде көрініс беретін математикалық аландаушылықты жеңе алмау);

- жалпы оқу біліктері мен дағдыларының дамымауы (математикалық әдебиеттермен жұмыс істей алмау, сұрақтар қоя алмау, өз әрекетін өз бетінше ұйымдастыра алмау);

- оқушылардың білімі мен дағдыларында олқылықтардың болуы (негізгі математикалық ұғымдар мен дағдылардың дамытылмауы, әртүрлі математикалық есептерді шығару тәжірибесінің болмауы, есептерді шығаруда тек мұғалімнің нұсқауы бойынша ғана әрекет ету).

1-Кесте. Математиканы оқытуда оқушылар жіберетін қателердің мектеп математика курсының мазмұндық желілері бойынша жіктелімі

Мазмұндық желілер		Оқушылар жиі жіберетін қателіктер
Сан, шама және өрнек	Сан	- ондық бөлшекті жай бөлшекке айналдыруда; - бүтін санды жай бөлшекке көбейтуде және дұрыс бөлшекті бұрыс бөлшекке айналдыруда; - амалдардың орындалу ретін анықтауда; - таңбалары әртүрлі сандарға амалдар қолдануда
	Шама	- бір өлшем бірліктен екінші өлшем бірлікке өтуде; - проценти жай бөлшек және ондық бөлшек түрінде жазуда;
	Өрнек	Өрнектерді түрлендіруде: А) қысқаша көбейту формулаларын пайдалануда Б) түбірлері бар өрнектерді ықшамдауда
Функция және оның графигі		Функцияның анықталу облысын анықтауда
Теңдеулер мен теңсіздіктер және олардың жүйелері		- теңдеулер мен теңсіздіктерді шешімдерінің арасындағы айырмашылықты ажырата алмау; - теңдеулерді шешу әдістерінің теңсіздіктерге ассоциативті ауысуы, теңсіздікті ыдырату әдісін дұрыс қолданбау, теңдеулер мен теңсіздіктерді шешуге арналған тапсырмаларды орындау кезінде шешімдердің жоғалуы; - логарифмнің негізгі қасиеттеріне қатысты формулаларды қолдану шарттарын ескермеу
Геометриялық фигуралар және оларды өлшеу		- планиметрия және стереометрия есептерінің сызбаларын дұрыс сала алмау; - фигуралардың ауданын, көлемін есептеу формулаларын есеп шығару барысында дұрыс қолдана алмау; - теорема құрылымын түсіндіруге байланысты қателер; - тікелей және кері теоремалар арасындағы байланысты көрсете алмау; - қарама-қайшылықтан дәлелдеу әдісін түсінбеуге байланысты қателер
Ықтималдықтар теориясы және математикалық статистика элементтері		Тәжірибені қайталауда, тәуелсіз сынақтар тізбегінде жіберілетін қателіктер
Мәтінді есептер шығару		1. Тапсырма шартын талдау кезеңін өткізіп жіберу. 2. Шешімді іздеу кезеңін өткізіп жіберу. 3. Есепті шығару барысын зерттеу кезеңін өткізіп жіберу.

- | |
|---|
| 4. Талдау мен есептің жауабын табу кезеңдерін араластыру.
5. Оқушыларға жеке сұрақтар қою. |
|---|

Оқушының әрбір қатесін арнайы түзетудің қажеті жоқ. Оны бүкіл сыныптың немесе топтың талқылауына қойып, қатені саналы түрде түзетуге қол жеткізген дұрыс.

Математиканы оқып-үйренуде кететін типтік қателіктердің себептерін талдау нәтижесі оқушылардың өзіне-өзі бақылау жасауының жеткіліксіз немесе толық болмауымен байланысты қателер екенін көрсетті. Сондықтан оқушылардың әрқайсысы өз мәселелерін шешу барысына диагностика жасай алатындай етіп өзін-өзі бақылауға дағдыландыру өте маңызды.

Әдебиеттер:

1. Майкова Н. С. Виды ошибок учащихся при обучении и решению геометрических задач, и их причины и способы предупреждения/ <https://cyberleninka.ru/article/n/vidy-oshibok-uchaschihsya-pri-obucheni-resheniyu-geometricheskih-zadach-ih-prichiny-i-sposoby-preduprezhdeniya>
2. Далингер В.А. Типичные ошибки учащихся по математике и их причины /Современные наукоемкие технологии. – 2014. – № 12 (часть 1) – С. 94-97
3. Мугаллимова С.Р. О типичных ошибках обучающихся по математике/ <https://www.academia.edu>

КЕРІМАҚЫН Сағым

6М/Математика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Т.А.Алдибаева
ҚазМемҚызПУ

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚУДЫ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Abstract. The activity carried out by the student in mathematics lessons is educational. The article discusses the methods of evaluating the study of mathematics, called direct control, written response, oral response, evaluation of the other and independent reporting, describes each of them, shows their advantages and disadvantages.

Аннотация. Деятельность, осуществляемая учеником на уроках математики, является учебной. В статье рассмотрены методы оценки изучения математики, называемые непосредственным контролем, письменным ответом, устным ответом, оценкой другого и самостоятельной отчетностью, дана характеристика каждого из них, показаны их преимущества и недостатки.

Жалпы оқытудың өзі дедуктивті сипатта болғандықтан, біз оны тікелей бағалай алмаймыз. Бұл тек оқыту нәтижелері арқылы жүзеге асады, яғни оқушылар не істеді, не айтты деген сұраққа жауап ізделеді. Оқушылардың математиканы оып-үйрену барысында нақты нені үйренгеніне көз жеткізу үшін олардың оқу жетістіктері бағалануы тиіс.

Бағалау дегеніміз – «зерттеліп отырған білім беру факторына қатысты оқушылардың мәртебесін ресми түре анықтауға тырысу» [1]. Мектептік білім факторы деп оқушының әр салада қол жеткізген жетістігін (оқу, жазу, есеп шығару, ғылым) айтамыз. Оқушының оқу жетістіктері бүгінгі күні өзекті мәселелердің бірі. Білімді бағалау білімді өлшеу тәсілдерін қамтиды. Контенттік тұрғыдан қарастыратын болсақ, негізі бағалануы қажет нәтиже – оқушылардың дағдылары. Бұл жерде «оқушылар жаңа көзқарастар мен өзіндік бақылау тәсілдерін үйренді ме немесе контенттік оқыту нәтижесінде олардың мүдделері, құндылықтары, өзіндік тиімділігі мен ынтасы артты ма» деген сұраққа да жауап ізделеді [2, 31]. Олай болса, математиканы оқу нәтижесін бағалау әдістеріне тікелей бақылау, жазбаша жауап беру, ауызша жауап беру, өзгенің бағалауы және өзіндік есеп жатады.

Тікелей бақылау барысында математиканы оқыту нәтижелі болды ма, жоқ па дегенді бағалау мақсатымен оқушылардың мінез-құлқы бақыланады. Мұғалім тікелей бақылауды ұдайы жүргізіп отырады. Математика пәнінің мұғалімі оқушылардың есептеу дағдыларының деңгейінің жоғары болуын қалайды. Сондықтан математика сабақтарында оқушылардың кез келген есептеуді жылдам, саналы жүргізулерін үнемі қадағалап отырады.

Бұл әдістің кемшілігі мынада, мұғалімдер өздері байқай алатын жағдайға ғана көңіл аударады да, іс-әрекеттің негізгі себептері – танымдық және аффективтік процестерді назардан тыс қалдырады. Мысалы, математика мұғалімі оқушылардың амалдарды орындау тәртібіне жетіктігін білгенімен, олардың сол амалдарды орындауда не ойлайтынын немесе өз ісіне қаншалықты сенімді екенін білмейді.

Тағы бір кемшілігі, іс-әрекетті бақылау оқытудың іске асқанын білдіргенімен, қандай да бір істің орындалмай, назардан тыс қалуы оқыту процесі жүзеге аспады дегенді білдірмейді. Оқу мен оқу нәтижелері бірдей емес. Нәтижеге оқудан басқа да факторлар әсер етеді. Оқушылардың ынтасы төмен болғандықтан немесе өздерін жайсыз сезінгендіктен, сондай-ақ оқу процесіне қатыссыз іспен айналысқандықтан, бар білгенін көрсете алмауы мүмкін. «Нәтиже көрсете алмады» деген қорытынды жасамас бұрын, оған әсер ететін осы сияқты басқа да факторларды анықтап алуымыз керек. Бұл кейде негізсіз көрінуі мүмкін және оқушылар әдетте барынша тырысып оқиды, ал олардың жақсы нәтиже көрсете алмауы «оқу процесі дұрыс ұйымдастырылмаған» деген шешім шығаруға итермелейді. Бұдан шығатын қорытынды, математиканы оқуды бағалау әдістері оқушылардың білімін қалыптасырушы бағалау құралы екендігін көрсетеді.

Енді жазбаша жауап беру әдісіне тоқталайық. Көп жағдайда мұғалім оқыту нәтижелерін оқушылардың жазбаша бақылау жұмыстары, шағын тестілер, үй тапсырмалары, математикалық диктант нәтижелеріне сүйене отырып бағалайды. Мұғалім оқушылардың тиісті дағдыларды игеру деңгейін бақылай отырып, жазбаша жұмыстар негізінде оқыту процесі дұрыс бағытта ма, берілген оқу материалдарын оқушылардың толық түсіну, түсінбеуіне байланысты қосымша дайындық қажет

па деген мәселені шешуі қажет. Мысалы, мұғалім «Бөлшекті өрнектерді қосу және азайту» (7-сынып) дегенде оқушылардың жай бөлшектерге қосу және азайтуды қолдана алтынын біледі. Мұғалімнің бұл ойын оқушылардың сабақ басында жазған бақылау жұмыстары (математикалық диктант) дәлелдеп береді. Осыған байланысты, жаңа сабақты түсіндірген соң мұғалім тағы да бақылау жұмысын береді. Мұндағы оқушылардың көрсеткіштері мұғалімнің «оқушылар сәл де болса білімге қол жеткізді» деген қорытынды шығаруына түрткі болады.

Осылайша, тәсілдерді қолданудың салыстыралы түрдегі жеңілдігі мен әртүрлі материалды қамту мүмкіндігі бағалаудың жазбаша жауап беру әдісінің барсқаларынан артықшылығын көрсетеді. Қазіргі кезде технологиялық жетістіктерді (мысалы компьютер) қолдана отырып, көптеген жазбаша жауаптардың электрондық нұсқасын жасауға болады. Жазбаша жауаптар оқыту нәтижесін білдіргенмен, оқушылар қандай да бір жетістікке қол жеткізген жағдайда, олардың мінез-құлқына әсер етуі мүмкін сыртқы факторларды да ескеру қажет. Жазбаша жауаптар оқушылардың жетістіктеріне, яғни олардың жазбаша жұмыстарына әсер ететін ешқандай сыртқы фактордың (мысалы, шаршау, ауыру, көшіру) болмағанына біздің сенуімізді талап етеді. Сондықтан біз балалардың нәтижесі мен соған сәйкес алатын бағаларына әсер етуі мүмкін сыртқы факторларды да анықтауға тиіспіз.

Ауызша жауап – мектеп мәдениетінің ажырамас бөлігі. Мұғалімдер балаларға сұрақ қойып, олардың берген жауабына қарай оқу нәтижесін бағалайды. Сабақ кезінде оқушылар да сұрақ қоя алады. Егер олардың сұрағына қандай да бір нәрсені түсінбегені байқалса, онда оқыту қажетті деңгейде өткізілмеді деген шешім шығаруға болады.

Біз жазбаша жауап сияқты, ауызша жауап та оқушы білімінің нақты көрсеткіші деп қабылданады. Алайда, үнемі осылай болуы мүмкін емес. Себебі, ауызша жауап беру – тапсырманы орындаудың бір түрі. Кейбір оқушылар жаңа терминдерге, сөйлеген кездегі қобалжуларға, тілдік қиындықтарға байланысты өздерінің білетінін ауызша жеткізе алмауы мүмкін. Оқушылар мұғалімдердің айтқанын қайталай алғанымен, мұндай қайталаулар оқушының ойы туралы нақты мәлімет бере алмайды.

Оқуды бағалаудың тағы бір әдісі – жеке адамдардың (мысалы, мұғалім, әкімгерлер, зерттеушілер, сыныптастары) оқушылардың білімін сандық және сапалық тұрғыдан бағалауы. Бұл әдісті топтық жұмыстарда топ жетекшілері міндетті түрде пайдаланады. Мұндағы бағалаулардың (мысалы, «Оқушы өрнектерді қалай түрлендіреді?») көмегімен пайдалы мәліметтерге қол жеткізу мүмкін болумен қатар, қандай да бір көмекті қажет ететін (мысалы, «Оқушы жұмысын қаншалықты жылдам бітіреді?») оқушыларды анықтай аламыз.

Мұндай бағалаудың артықшылығы мынада, оқушылардың өздеріне қарағанда, оларды бақылаушылардың пікірі шындыққа жанасуы мүмкін. Бағалауды қандай да бір іс-әрекетке (мысалы, түсіну, ынталандыру, көзқарастар) бастайтын оқу процесіне қатысты қолдансақ та артық емес және олар тікелей бақылау кезінде қол жеткізу мүмкін емес деректерді (мысалы, оқушы бөлімдері әртүрлі бөлшектерді қосу мен азайтуды қаншалықты түсінді?) анықтауға көмектеседі. Өзгенің бағалауы кезінде, тікелей бағалаумен салыстырғанда, қорытынды көбірек жасалады. Бұл жағдайда оқушының үйрену жылдамдығын, түсіну тереңдігін немесе көзқарасын нақты бағалау мүмкін бола бермейді. Осы әдіс бақылауға қатысушылардан оқушылардың сабақта немен айналысып отырғанын ескеруді қажет етеді.

Математика сабақтарында оқуды бағалаудың тағы бір әдісі - өзіндік есеп. Өзіндік есеп дегеніміз – адамдардың өздерін бағалауы мен өздері туралы мәлімдемелері [2]. Өзіндік есептің бірнеше түрі бар: сауалнама, сұхбат, еске түсіру, дауыстап ойлау және диалог.

Аталған өзіндік әдістердің ішінде математиканы оқып-үйренуге қатыстылары: еске түсіру, дауыстап ойлау және диалог. Еске түсіру әдісі бойынша оқушыға бір тапсырма беріледі де, сол тапсырманы орындау кезінде не ойлағандарын еске түсіру қажет болады. Мұғалім немесе топ жетекшісі оған әр түрлі сұрақтар қояды (мысалы, осы тапсырманы орындай алмаған кезде қандай ойда болдың?»).

Дауыстап ойлау дегеніміз – оқушылардың қандай да бір тапсырманы орындау барысында өз ойларын, әрекеттерін, сезімдерін сыртқа шығаруы. Ойды дауыстап айтуы оқушының белгілі бір тақырыпты түсіну деңгейін анықтауға көмектеседі. Көп оқушы сабақта дауыстап ойлауға үйренбеген. Ұялақ немесе ойларын ашық білдіруге қиналатын кейбір адамдарға бұл әдіс орынсыз көрінуі

мүмкін. Осыған байланысты, зерттеушілер олардың ойын еркін білдіруі үшін бар мүмкіндікті жасауы қажет.

Диалогты оқу процесі барысындағы екі немесе одан да көп адамның әңгімелесуі деп анықтауға болады. Дауыстап ойлау сияқты, диалогті де таспаға жазып, оқытуға әсер ететін факторларды анықтау мақсатымен кейінірек талдаған дұрыс. Диалог оқушылардың тапсырманы орындауы барысындағы нақты қарым-қатынасты қамтығанымен, олардың нәтижесін талдау кезінде нақты жағдайдан тыс жағдаяттар да талдануы мүмкін.

Өзіндік есеп тәсілін таңдап алу бағалау мақсатымен сәйкес келуі керек. Еске түсіру әдісін қолдану кезінде респонденттер белгілі бір әрекет кезіндегі ойларын еске түсіруі тиіс. Дауыстап ойлау дәл қазір санада орын алған ойды білдірсе, диалог әлеуметтік қарым-қатынас үлгілерін зерттеуге мүмкіндік береді.

Өзіндік есеп тәсілдерін құрастырып, оны басқару аса күрделі емес. Сондықтан жан-жақты зерттеліп, дәлелденген бағалау жүйесіне сүйенген жөн. Өзіндік есепке байланысты туындауы мүмкін тағы бір мәселе оқушылардың беретін жауаптарына байланысты. Айталық, олардың берген жауабы әлеуметтік тұрғыдан дұрыс болғанымен, олардың ұстанымдарына қаншалықты сәйкес келеді? Оқушылардың берген жауабы олардың нақты мінез-құлқымен үйлесе ме? Оқушы өз ойларын нақты жеткізе ала ма? Зерттеушілер берілген мәліметтердің құпия сақталатынына кепілдік беру арқылы ғана шынайы жауапқа қол жеткізе алады.

Өзіндік есептің мәнін аша түсу үшін бірнеше бағалау әдістерін (мысалы, өзіндік есеп, тікелей бақылау, ауызша және жазбаша жауаптар) пайдалануға болады. Мұндай зерттеуді үшінші сыныпта оқитын оқушылардан бастап жүргізген артық емес, өйткені олардың өзіндік есептері олардың ұстанымдары мен әрекеттерінің шынайы көрсеткіші деген көзқарас бар [3]. Алайда жаңа проблема туындамас үшін аталған әдісті аса сақтықпен пайдаланған орынды.

Қорытындылай келгенде, осы айтылғандардың барлығы математика сабақтарында аталған әдістердің барлығын пайдалануға болады деген тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Әрбір математика сабағында жүзеге асатын бағалау – қалыптастырушы бағалау.

Әдебиеттер:

1. Шунк Дейл Х. Оқыту теориясы: Білім беру көкжиегі. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019 жыл. -608 бет
2. Popham, W.J. (2014). Classroom assessments: What teachers need to know (7th ed.). Boston, MA: Pearson Education.
3. Assor, A., & Connell, J.P. (1992) The validity of students' selfreports as measures of peromance affecting self-appraisals. In D. H. Schunk & J.L. Meece (Eds.), Student perceptions in the classroom (pp. 25-47). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

ҚОНАРБАЙ Ақниет Нұрғалиқызы
5B011000-Физика, 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: х.ғ.к., доцент Түгелбаева Г.Т.
ҚазҰлтҚызПУ

АСТРОНОМИЯНЫ ОҚЫТУДА ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. В статье рассматривается анимации модели планет Солнечной системы с помощью технологии Adobe-Flash.

Abstract. The article considers the animation of the model of the solar system planets using the Adobe-Flash technology.

XXI ғасыр – цифрлық технологиялар мен ақпараттандыру ғасырына айналып отырғаны белгілі. Осыған байланысты көптеген елдердің экономикасының өркендеуіне ақпараттандыру технологиясының дамуы маңызды рөлге ие болып отыр. Қазіргі таңда, еліміздің болашағы – жас ұрпаққа заман талабына сай білім беріп, жан-жақты дамуына ықпал ету, әрбір мұғалімнен шығармашылық ізденісті, кәсіби құзырлылық пен үлкен сұранысты талап етеді. Осыған орай, білім және ғылым жүйесінің алдында жаңа талаптар мен міндеттер қойылды. Бүгінгі таңда білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі дамыған цифрлық инфрақұрылымға айналып отыр. Осыған байланысты білім беру ұйымдарында IT-инфрақұрылымды, цифрлық білім беру ресурстарын, ашық онлайн-курстардың желілері мен платформаларын дамыту, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді автоматтандыру қажеттігі туындады. Сондықтан жоғары оқу орындары, мектеп бойынша инфрақұрылымы дамытуға баса көңіл бөлініп, ауқымды жұмыстар атқарылуда. Білім беруді цифрландыруды жүзеге асырудың арнайы тұжырымдамасы әзірленді [1]. Бұл концепцияның негізгі мақсаты - кәсіптік білім беру мен оқытудың цифрлық дидактикасын құру болып табылады. Сандық білім беру үдерісін құру – бүгінгі таңда күрделі мәселелердің біріне айналды. Осыған байланысты, желілік оқытуды ғылыми тұрғыдан негіздеуді қажет ететін педагогика ғылымының жаңа бағыты - *сандық дидактика* пайда болды [2, 98 б.]. Сандық дидактика негізінде, ақпараттық қоғам аймағында білім алушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және компьютерлік оқыту ісін дамытатын жалпы заңдылықтар жүзеге асырылады.

Сандық дидактика - білім беру ортасына цифрлы оқыту үрдісін ғылыми тұрғыдан дәстүрлі негізгі ұғымдар мен қағидаларды қолдана отырып ұйымдастыру арқылы, цифрлық орта жағдайына байланысты өзгерту саласы болып табылады. Сондықтан, қазіргі кезеңде Қазақстандағы білім беру жүйесі үнемі жаңару жағдайында. Бұл процестің басты мақсаты - білім сапасын арттыру болып отыр. Осы мақсатқа жетудің бір құралы - оқу үдерісіне заманауи мультимедиялық оқыту құралдарын енгізу. Flash технологиялар - бұл білім берудің барлық деңгейлерінде, оның ішінде жоғары оқу орындарында белсенді қолданылатын мультимедияның ең инновациялық түрлерінің бірі болып саналады [3, с.126]. Ақпараттық технологияның бұл түрі теориялық материалды презентация арқылы визуалды түрде ұсыну үшін, мысалы, астрономиялық құбылыстарды, химиялық, физикалық, биологиялық және басқа процестерді визуалдау үшін оқу процесінде белсенді қолданылады.

Flash технологиялары - интерактивті веб-анимациялық технологиялар. Олар алғаш рет Macromedia компаниясымен жасалған және ақпаратты мультимедиялық ұсыну саласындағы көптеген технологиялық шешімдерді біріктіреді. Flash технологиялары әртүрлі ақпараттық блоктардың (графикалық, видео және мәтіндік) гипер сілтемелер арқылы өзара әрекеттесуінен тұратын ақпаратты берудің ерекше тәсілін ұсынады.

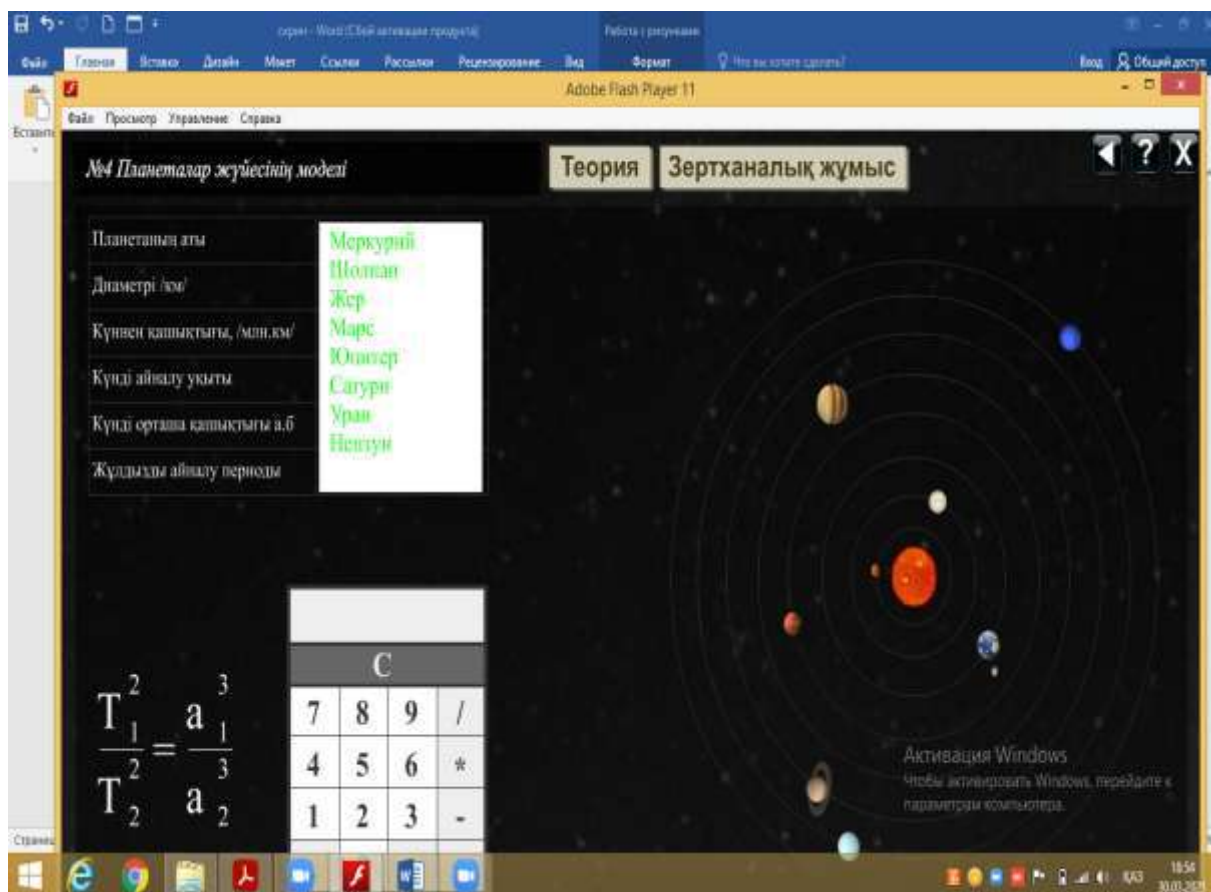
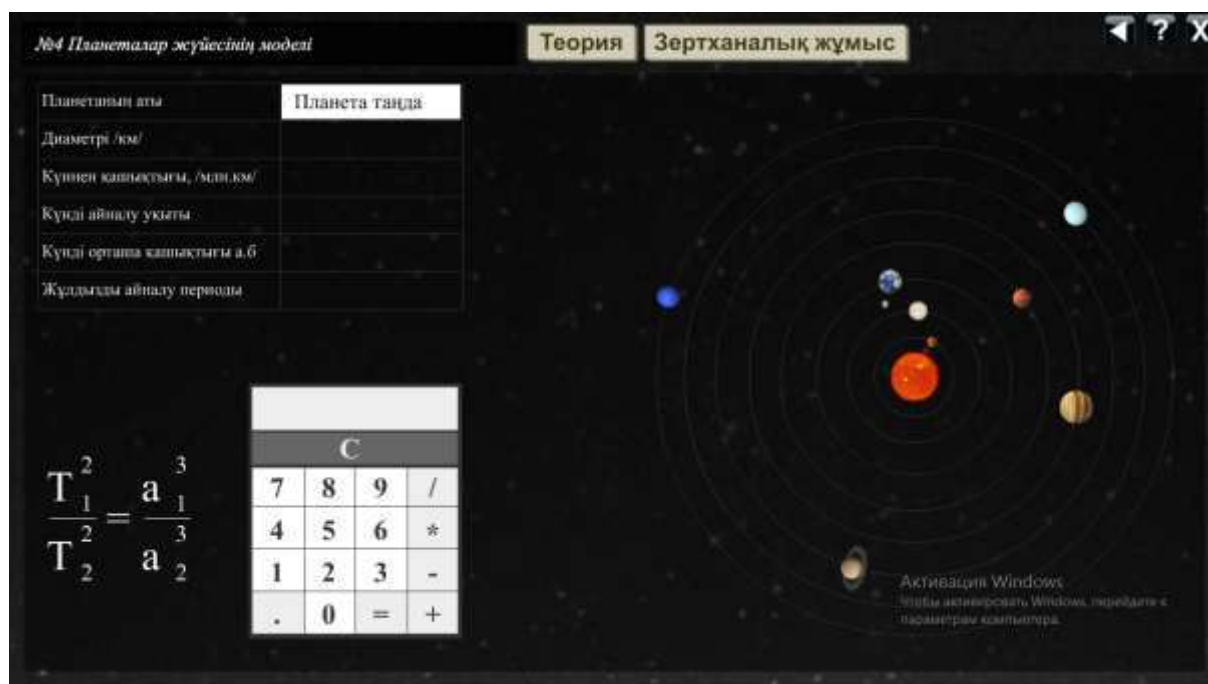
Педагогикалық университеттің астрономия курсы аспан сферасының негізгі түсініктерін, горизонталь және экваторлық координаталары көмегімен жұлдыздардың орнын анықтау, сол сияқты аспан денелерінің күнделікті қозғалысын зерттеуден басталады [4, с.96]. Бұл тақырыптарды қарастырған кезде олар әдетте: аспан сферасы, географиялық координаталар моделі, экваторлық координаталар жүйесі, жұлдызды аспанның жылжымалы картасы, Жер шары, планеталар жүйесінің моделі, т.б. мәселелер қарастырылады. Бұл тақырыптар көптеген бақыланатын астрономиялық құбылыстар мен заңдылықтарды түсіну мен түсіндіруде өте маңызды. Бұл материалды зерттеу әдістемесі әбден дамыған деп саналғанымен, студенттерге оны тез қабылдап, түсінуі қиындық

туғызады. Мұның себебі - материалдың айқын болмауы немесе визуалды түрде ұсынылуының қиындығы ғана емес, сонымен қатар оқу материалын түсіндіру кезінде үш өлшемді нысандармен жұмыс жасау керек. Сипатталған ерекшеліктер үш өлшемді компьютерлік модельдерді қолдану арқылы оларды зерттеу үшін сфералық астрономияның жоғарыда аталған тақырыптарын таңдауды анықтады. Бұл Flash технологиялары жасаған үш өлшемді, үш өлшемді модельдер арқылы оңай түсіндіруге болады. Біз өз жұмысымызда Күн жүйесіне енетін ғаламшарлардың негізгі сипаттамаларын, қозғалысын, олардың айналу периодтары мен Күнге қатысты орналасуын көрнекті түрде бақылауға болатын, практикалық жұмыстардың анимациясын жасадық (1 – сурет).



1-сурет. Планеталар жүйесінің моделі, зертханалық жұмысының басталуы

Бұл бағдарлама көмегімен әрбір ғаламшарға сипаттама берумен қатар, олардың орналасуы, яғни ішкі ғаламшарларға немесе сыртқы ғаламшарларға жататынын анықтауға болады. Сонымен қатар, Кеплердің заңдарының орындалуын есептеп табуға мүмкіндік береді (2 – сурет).



2-сурет. Ғаламшарлардың орналасуы

Қорытынды. Flash технологиясын астрономияны оқытуда пайдалану арқылы оқу процесінің сапасын жақсартуға, студенттер арасындағы қабылдаудың барлық арналарын байланыстыра отырып, теориялық материалды жақсы қабылдауға, дәрістер мен практикалық жаттығулардың көрінісін көрнекті түрде көрсету арқылы оқушылардың дербестігін дамытуды ынталандыру жүзеге асырылды.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы
2. Биленко П. Н., Блинов В. И., Дулинов М. В., Есенина Е. Ю., Кондаков А. М, Сергеев И. С.; под науч. ред. Блинова В. И., Дидактическая концепция цифрового профессионального образования и обучения –М.: 2020. – 98 с.
3. Курманова Ф.Т. Использование Flash-технологий в образовательном процессе // Universum: психология и образование: электрон. научн. журн. 2017. № 5 (35). URL:
4. Кононович Э. В., Мороз В. И. Общий курс астрономии, –М.: Эдитор, 2001.

САҒАТОВА А.

5B011100-Информатика мамандығының 3-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Л.А. Рсалина

Қазұлтқызпу, Алматы

PYTHON ПРОГРАММАЛАУ ТІЛІНДЕ 2D ОЙЫН ҚҰРУ

Түйіндеме. Бұл мақалада Python программалау тілінде 2d ойын құруда Arcade кітапханасының мүмкіндіктері жайлы жазылған. Python ортасында ойын құруға болатын кодтарға бірнеше мысалдар келтірілген. Arcade кітапханасыда 2D ойындарын және басқа мультимедиялық қосымшаларды әзірлеу жөнінде бағыттар жазылған. Arcade кітапханасы арқылы функция мен класстар, спрайттар мен ойын физикасының мақсаттары түсіндірілген.

Аннотация. В этой статье рассказывается о возможностях библиотеки Arcade в создании 2D игр на языке программирования Python. Вот несколько примеров кодов, с помощью которых можно создать игру в среде Python. В библиотеке Arcade изложены направления по разработке 2D игр и других мультимедийных приложений. С помощью библиотеки Arcade объясняются функции и классы, спрайты и цели физики игр.

Көптеген қолданушылар үшін Python программалау тілі веб-жобаларды жазуға, машиналық оқытуға немесе деректерді талдауға арналған тіл болып табылады. Python - бұл ең көп сұранысқа ие және танымал программалау тілдерінің бірі, бұған көптеген рейтингтер мен программалық жасақтама жасау нарығындағы нәтижелер дәлел бола алады. Бұл өте қарапайым тіл, сондықтан тілді үйрену көп уақытты қажет етпейді. Python – жаңадан бастаушыларға программалауды үйренуге арналған керемет тіл. Сонымен қатар, Python ортасында ойын түрлерін жасауға тиімді. Python-да ойындарды жүзеге асыру үшін бірнеше кітапханалардың бірін таңдау жеткілікті. Жұмыс істей алатын негізгі Kivy, Tkinter, PyQt немесе Python арқылы графикалық интерфейсті қамтамасыз ететін кітапханаларды жатқызуымызға болады. Мұндай кітапханалар өте көп, солардың бірі PyGame және Arcade кітапханалары. Бұл кітапханалармен жұмыс істеуге ыңғайлы және мақсатты түрде жүзеге асыруына мүмкіндік береді. PyGame және Arcade қолданбасын пайдалану үшін бізге python.org сайтынан Python программалау тілін жүктеу және орнату қажет. Бұл мақалада Arcade кітапханасында 2D ойындарын құру жолдарын қарастырамыз.

Python программалау тіліне Arcade кітапханасын орнату үшін, көптеген қолданбалы пакеттер сияқты PyPi программалық жасақтама қоймасынан алуға болды.

Arcade кітапханасын қолдана отырып **қарапайым сурет салып** көрейік. Бірнеше сызықтар кодымен терезені ашып, қарапайым сурет салуымызға болады. Мысал ретінде төмендегі суреттегідей смайлик салайық:



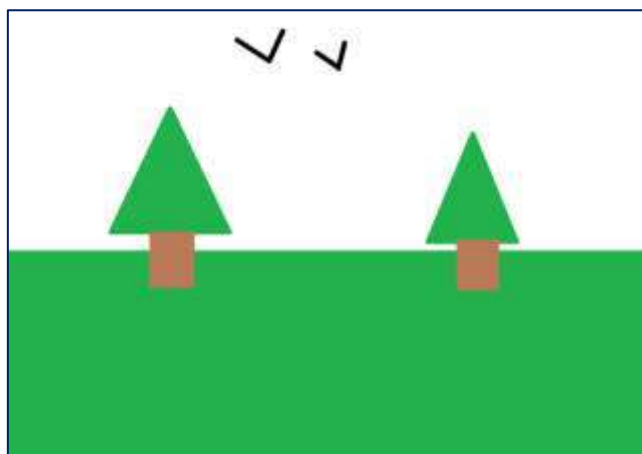
Төмендегі программа командалар арқылы сурет көрсетілген. Программа класы қалай пайдалану керектігін және функцияларды анықтаудың қажеті жоқ екенін ескеру қажет.

```
import arcade
//Экран өлшемі үшін тұрақтыларды қолдану
SCREEN_WIDTH = 600
SCREEN_HEIGHT = 600
arcade.open_window(SCREEN_WIDTH, SCREEN_HEIGHT, "Drawing Example")
//Ақ түсті фонды беру (http://arcade.academy/arcade.color.html)
arcade.set_background_color(arcade.color.WHITE)
arcade.start_render()
// бетті салыңыз
```

```
x = 300
y = 300
radius = 200
arcade.draw_circle_filled(x, y, radius, arcade.color.YELLOW)
// оң көзін салыңыз
x = 230
y = 350
radius = 20
arcade.draw_circle_filled(x, y, radius, arcade.color.BLACK)
// Күлгенін салыңыз
x = 300
y = 280
width = 120
height = 100
start_angle = 190
end_angle = 350
arcade.draw_arc_outline(x, y, width, height, arcade.color.BLACK, start_angle, end_angle, 10)
//салуды аяқтау және қарау
arcade.finish_render()
// Пайдаланушы "жабу" түймесін басқанша терезені ашық ұстаңыз
arcade.run()
```

Функцияларды қолдану: Ғаламдық контекстте код жазу әдісі дұрыс саналмайды. Алайда, функцияларды пайдалану кодты біршама жақсартуға көмектеседі. Төменде функцияны пайдаланып (x, y) координаттары бойынша шырша салудың мысалы келтірілген:

```
def draw_pine_tree(x, y):
//Бұл функция шыршаны көрсетілген орынға қояды
arcade.draw_triangle_filled(x + 40, y, # Point 1
x, y - 100, # Point 2
x + 80, y - 100, # Point 3
arcade.color.DARK_GREEN)
rcade.draw_lrtb_rectangle_filled(x + 30, x + 50, y - 100, y - 140, arcade.color.DARK_BROWN)
```



Window класы: Үлкен программмалар, әдетте, Window класына сүйенеді немесе безендіргіштерді қолданады. Бұл программалаушыларға пайдаланушының енгізілуін, жаңаруын және өңделуін басқаратын код жазуға мүмкіндік береді. Window класында программаның функционалдылықты қамтамасыз ету үшін қайта анықтай алатын бірнеше әдістер бар. Мұнда ең жиі қолданылатындар тізімі келтірілген:

- on_draw: экранды сызуға арналған код;
- update: объектілерді жылжытуға және ойын логикасын жасауға арналған кодтар. Секундына шамамен 60 рет шақыруға болады;

• `on_key_press`: батырма басылған кездегі оқиғаларды басқарады, мысалы, кейіпкерлердің қозғалысы;

- `on_key_release`: батырма шыққан кездегі оқиғаларды басқарады, мысалы, таңбаны тоқтату;
- `on_mouse_motion`: тінтуір қозғалған сайын шақырылады;
- `on_mouse_press`: тінтуір түймесі басылған кезде шақырылады;
- `set_viewport`: бұл функция скроллерлерде әлемді бір экранда көрсететін көрсетілімге ие.

Спрайттар: Спрайттар-Arcade-де 2D bitmap нысандарын құрудың қарапайым тәсілі. Онда спрайттарды оңай бояуға, жылжытуға және анимациялауға мүмкіндік беретін әдістер бар. Нысандар арасындағы қақтығыстарды бақылау үшін спрайттарды да қолдануға болады. Arcade кітапханасында Sprite-ты құру өте оңай. Программалаушыға спрайт негізделетін кескін файлының атауы, және кескінді үлкейту немесе кішірейту реті қажет. Мысалға:

```
SPRITE_SCALING_COIN = 0.2
```

```
coin = arcade.Sprite("coin_01.png", SPRITE_SCALING_COIN)
```

Бұл код `coin_01.png` кескінін пайдаланып спрайт жасайды. Суретті түпнұсқасының 20% -ға дейін кішірейтеді. Sprites әдетте тізімдер бойынша ұйымдастырылады. Олар басқаруды жеңілдетуге көмектеседі. Тізімдегі спрайттар OpenGL-ді пакеттік көрсету үшін қолданады. Sprites әдетте екі тізімді қолданады - біреуі ойыншыға, екіншісі монеталарға арналған тізім.

Ойын физикасы: Ойын физикасы қарапайым түрге жатады, яғни ойында top-down командасы арқылы ойын қабырғаларынан өтуіне мүмкіндік бермейді. Ал, платформерлер арқылы ауырлық күші мен қозғалатын қиындықтар іске асады. Кейбір ойындарда массаны, үйкелісті, серіппелерді және т.б. толық физикалық 2D қозғалтқыштарын пайдаланады.



Arcade программасының жоғарғы жағында көрінетін қарапайым ойындар үшін ойыншы өте алмайтын қабырғалардың тізімі (немесе ұқсас нәрсе) қажет. Әдетте оны **wall_list** деп атаймыз. Содан кейін Window класының орнату кодында физикалық қозғалтқыш жасалады:

```
self.physics_engine = arcade.PhysicsEngineSimple(self.player_sprite, self.wall_list)
```

player_sprite екі атрибуты бар қозғалыс векторын алады `change_x` және `change_y`. Пайдалану мысалы — ойнатқышты пернетақта арқылы жылжыту.

```
MOVEMENT_SPEED = 5
```

```
def on_key_press(self, key, modifiers):
```

```
//Пайдаланушы пернені басқанда шақырылады
```

```
if key == arcade.key.UP:
```

```
self.player_sprite.change_y = MOVEMENT_SPEED
```

```
elif key == arcade.key.DOWN:
```

```
self.player_sprite.change_y = -MOVEMENT_SPEED
```

```
elif key == arcade.key.LEFT: self.player_sprite.change_x = -MOVEMENT_SPEED
```

```
elif key == arcade.key.RIGHT:
```

```
self.player_sprite.change_x = MOVEMENT_SPEED
```

```
def on_key_release(self, key, modifiers):
```

```
//Пайдаланушы пернені жіберген кезде шақырылады
```

```
if key == arcade.key.UP or key == arcade.key.DOWN:
```

```
self.player_sprite.change_y = 0
```

```
elif key == arcade.key.LEFT
```

```
or key == arcade.key.RIGHT:  
self.player_sprite.change_x = 0
```

Бұл код ойыншының жылдамдығын орнатқанына қарамастан, ол оны жылжытпайды. Window класындағы update әдісі physics_engine.update() шақырады. Төмендегі код ойыншыны жылжытады, бірақ қабырғалар арқылы емес.

```
def update(self, delta_time):  
// Қозғалыс және ойын логикасы  
self.physics_engine.update()
```

Платформерлер:



Программалаушы физикалық қозғалтқышты PhysicsEnginePlatformer-ге ауыстырып, гравитациялық тұрақты қосуға болады.

```
self.physics_engine = arcade.PhysicsEnginePlatformer(self.player_sprite, self.wall_list,  
gravity_constant=GRAVITY)
```

Қорытындылай келе, Arcade кітапханасында программалауға болатын бағдарламалық үлгілердің үлкен тізімі бар. Сол тізімдегі командаларды пайдаланып түрлі ойындар құруға болады. Arcade кітапханасының мүмкіндігі жоғары, баланың ойлау деңгейін дамытатын түрлі ойын құрастыруға болады. Жоғарыда келтірілген кодтар арқылы ойын түрлерін түрлендіріп құрастыруға және нәтижесін қарайға болады.

Әдебиеттер;

1. Craven Paul. Program Arcade Games: Apress, 2015. — 416 p. — ISBN 978-1-484217-89-4.
2. Kelly, S. Python, PyGame and the Raspberry Pi:. — Sloan Kelly, 2013. — 383 p. — [ISBN 9781304570192](#).

СЛАМБАЕВА Анель

5B060200 Информатика

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Есентаев К.У.
ҚазМемҚызПУ

ANDROID ПЛАТФОРМАСЫНДЕ МӘЛІМЕТТЕР ҚОРЫН ҚҰРУҒА АРНАЛҒАН ҚОСЫМША ӘЗІРЛЕУ

Егер II ғасыр бұрын әлемнің әр түкпірінде адамдар алтын ағынымен қоршалған болса, қазіргі заманғы әлем мобильді ағынмен толығымен сіңіп кетті деп сеніммен айтуға болады. Сіздің ортаңызда смартфонды пайдаланбайтын кем дегенде бір адам бар ма? Әрине, смартфондарды сатып алушылардың саны найзағай жылдамдығымен өсуде, ал өндіруші компаниялар мобильді технологияларға, олардың дамуы мен нарықта танымал болуына керемет қаражат салуда. Мобильді қосымша -бұл өте қарқынды дамып келе жатқан бағдарламалау саласы, ол нақты мобильді платформа үшін арнайы жасалған (iOS, Android, Windows Phone және т.б.). Смартфонда, планшетте, ақылды сағаттарда және басқа мобильді құрылғыларда қолдануға арналған. Өйткені мобильді құрылғылардың саны дербес компьютерлер санынан едәуір асып түсіп жатыр және бұл үрдіс тек өседі.

Ұялы телефондар мен басқа да мобильді құрылғылардың біздің күнделікті өміріміздің бір бөлігіне айналып қана қоймай, олар бізге толыққанды ұсыныс болып табылады. Мобильді құрылғылардың көмегімен біз бір - бірімізбен байланысып қана қоймай, дүкендердегі тауарларға онлайн тапсырыс береміз. Такси шақырамыз, билеттер сатып аламыз, тапсырыстар береміз, телефондарды навигатор, фото және бейнекамералар, онлайн банк ретінде де қолданамыз және көңіл көтеру үшін және уақытты тиімді пайдалану тәсілі ретінде де. Datareportal-да өткен жылы жарияланған статистикасына сәйкес, әлемдегі ересектердің 67% - ы күн сайын смартфондарды пайдаланады, бұл шамамен 5,19 миллиард адам (жалпы халық саны 7,75 миллиард). Қарапайым мобильді құрылғылардан көп функциялы смартфондарға көшу үрдісі жыл сайын артып келеді. Себебі, қазіргі таңда болып жатқан эпидемиялық ауруға байланысты адамдар карантиндік режимде сондықтан мобильді қосымшаларды пайдалану арту үстінде. Яғни барлық функциялар мен гаджеттердегі барлық ақпарат біздің миымызға тікелей түседі. Көптеген өнертапқыштар жұмыс істеп жатқанда, адамдар уақытты пайдасыз болып көрінетін қосымшаларға өз уақыттарын жұмсайды.

Смартфон, планшеттерге және тағы басқа мобильді құрылғыларға арналған мобильді қосымшаларды әзірлеу ұғымына белгілі, ол бір мобильді платформаларда жұмыс істейтін программаларды құру үшін программалық кодты жазу кіреді (қазіргі таңда мобильді операциялық жүйелердің 2 негізгі платформалары бар — Android және iOS платформалары). Себебі, мобильді құрылғыларды қолдану үшін мобильді қосымшалар болуы тиіс. Бұл бағдарламалар мен қосымшаларды ұялы телефондарға және басқа да мобильді құрылғыларға сол құрылғылар қолданушының қолына түскенге дейін алдын ала орнатуға немесе пайдаланушылар өздері құрылғыға тікелей қолдану процесінде орнатуға болады[4].

Мобильді қосымшаны жасау кезінде сол қосымшаларды жасаушылар әрқашан пайдаланушылардың назарында ұстайды. Олар пайдаланушылардың назарын экран өлшемімен қаншалықты шектейтінін, пернелер санын қалай азайтуға болатындығын және бағдарламада қажетті функциялар жиынтығын қалай ықшам түрде орналастыруға болатындығын ескеруі керек. Сондықтан, мобильді әзірлеушілер үшін мобильді қосымшаларды әзірлеу процесі көбінесе берілген тапсырма бойынша кодты жазумен шектелмейді, Мобильді қосымшаларды әзірлеу кең және шығармашылық қызметті қамтиды.

Қысқасы, Мобильді қосымшаларды әзірлеудің өзектілігі жыл сайын емес, ай сайын артып келеді. Күн сайын жүздеген жаңа мобильді қосымшалар онлайн-сайттарда шығады. Жаңа нәрсе ойлап табу қиын болып көрінуі мүмкін, бірақ жақсы маркетингпен бірге жақсы әзірлемелер жасаушыға көп ақша әкелуі мүмкін, бұл жақында сенсациялық Тикток, оның рейтингтері тез өсіп келеді.

Енді мобильді қосымшасына тоқталсақ. Біріншіден, Мобильді қосымшаларды әзірлеу үшін программалау тілдерін үйрену керек. Әр түрлі тілдер әртүрлі платформалар үшін жарамды, сондықтан ең алдымен сіз қызығатын платформаны, содан кейін тілді анықтау табу керек.

Android үшін мобильді қосымшаларды әзірлеу көбінесе Java ол объектіге бағытталған, жоғары деңгейлі тілде жасалады, онда барлық Android қосымшаларының 90% - дан астамы мобильді қосымшалары жазылған. Соңғы уақыттар Kotlin жаңа тілі үлкен танымалдылыққа ие болуда. Әзірге Google Play Қосымшаларының шамамен 5% - ы Kotlin тілінде жазылған, бірақ жыл сайын бұл қосымшалардың саны артып келеді жатыр. Қазіргі уақытта Android қосымшаларын құруға арналған бірнеше платформалар бар:

- 1) Android Studio, Java және Android SDK тілдеріне негізделген;
- 2) Eclipse, Java және Android Development Tools тілдерін қолдайды;
- 3) Xamarin, C# бағдарламалау тіліне және NET тақтасына негізделген.

Android үшін мобильді қосымшаларды нөлден құру және әзірлеу ерекшелігі [3].

Android үшін мобильді қосымшаны құру өте оңай емес болып табылады, өйткені білу керек:

– Біріншіден, бұл құрылғылардың үлкен фрагментациясы. Тек үлкен. Бұл пайдаланушылар үшін өте жақсы: сіз кез-келген талғамға және кез-келген техникалық талаптарға сәйкес телефонды таңдай аласыз. Бірақ қосымшаны жасаушылар үшін бұл өте қиын, бұл аппараттық және бағдарламалық жасақтамаға да қатысты.

– Екіншіден, бұл пайдаланушыларда орнатылған Android операциялық жүйесі түрлерінің үлкен таралуы.

– Үшіншіден-бұл қосымшаның өзі. IOS – тен айырмашылығы, онда қосымшалар сәулет жағынан біртұтас нәрсе болып табылады, Android-де олар логикалық тұрғыдан тәуелсіз және оқшауланған бөліктерден-активити мен фрагменттерден жиналады [2].

Android үшін программаларды әзірлеу Android Studio ішінде жүзеге асырылады. Бұл программа визуалды және мәтіндік редактормен жабдықталған. Көптеген редактордың ішінен сіз программаның керекті дизайнын өзіңізге тіркей аласыз, түймелер, терезелер, мәтіндік өрістер жасай аласыз және басқа да жасай аласыз. Мәтіндік редактор бағдарлама ішіндегі барлық функцияларды құруға жауап береді.

Ең алдымен Android қосымшаларын жасамас бұрын, осы қосымшаға керек құралдарды қарастырыңыз. ажетті құралдарды бөліп көрсетуге болады, онсыз Android-та мобильді қосымшаларды әзірлеу мүмкін емес болады. Екінші жағынан, даму процесін біршама жеңілдететін көптеген көмекші жүйелері бар [1].

Мобильді қосымшаны құруға міндетті болу керек құралдарға Android SDK кіреді, құрастыруға және құрастыруға қажетті бағдарламалау құралдарының жиынтығы. Қысқаша айтқанда, Android SDK құрамына кіретін ең маңызды құралдар :

- SDK Manager-Android SDK компоненттерін жүктеуге мүмкіндік беретін құрал.
- Debug Monitor-бірнеше құралдарға графикалық интерфейсті ұсынатын тәуелсіз құрал.
- Android Emulator (emulator) - виртуалды мобильді құрылғы, ол әзірлеушінің компьютерінде

жасалады және жұмыс істейді, нақты құрылғыларды тартпай Мобильді қосымшаларды әзірлеу және тестілеу үшін қолданылады.

- AVD Manager-Android Emulator ұсынған виртуалды Android құрылғыларын (AVDs) құру және басқару үшін графикалық интерфейсті ұсынады.

- Android Debug Bridge (adb) - эмулятордың немесе компьютерге қосылған нақты Android құрылғысының күйін басқаруға мүмкіндік беретін икемді құрал.

Қосымшаны дамыту процесінде мәліметтер қорын ұзақ уақыт сақтау және өңдеу қажеттілігі туралы түсінік пайда болады. Бұл Android қосымшасы үшін әзірленген SQLite мәліметтер қорын. SQLite мәліметтер қорлары ақпараттың үлкен көлемді ақпараттармен жұмыс істеуді қажет ететін жұмыс және функционалды программаларды құрудың негізі болып табылады.

SQLite-бұл шағын және қуатты мәліметтер қорын басқару жүйесі. Бұл жүйе 2000 жылы құрылған, оны жасаушы доктор Ричард Хипп (Dr. Richard Hipp). Қазіргі уақытта бұл әлемдегі ең көп таралған SQL мәліметтер қорын басқару жүйелерінің бірі. SQLite-тің танымал болуының бірнеше себептері бар:

ол тегін;

1. ол кішкентай, шамамен 150 Кбайт;
2. орнату мен басқаруды қажет етпейді.

SQLite мәліметтер қоры-бұл қарапайым файл, оны жылжытуға және басқа жүйеге көшіруге болады (мысалы, телефоннан жұмыс компьютеріне) және ол өте жақсы жұмыс істейді. Android қолданба дерекқорының файлын қалтада сақтайды :

data/data/packageName/databases/,

packageName - пакеттің атауы, бағдарлама орналасқан жер.

Android ОЖ - де SQLite-дің бірқатар кіріктірілген қосымшалары бар, стандартты бағдарламалар қолданатын олар-контактілер тізімі үшін, фотосуреттер үшін, музыкалық альбомдарды және т. б.

Деректер базасымен жұмыс істеудің негізгі функционалдығын *android.database* пакеті ұсынады. SQLite-пен жұмыс істеу үшін тікелей функционалдылық *android* пакетінде орналасқан *database.sqlite*.

SQLite-дегі мәліметтер базасы *android.database.sqlite.SQLiteDatabase* класымен ұсынылған. Бұл мәліметтер базасына сұраныстарды орындауға, онымен әртүрлі манипуляцияларды орындауға мүмкіндік береді.

Android.database.sqlite.SQLiteCursor класы сұранысты қамтамасыз етеді және осы сұранысқа сәйкес келетін жолдар жиынтығын қайтаруға мүмкіндік береді.

Android.database.sqlite.SQLiteQueryBuilder SQL класы сұрауларын жасауға мүмкіндік береді.

Sql өрнектерінің өздері *android.database.sqlite.SqliteStatement* класымен ұсынылған, бұл ойнатқыштарды пайдаланып, өрнектерге динамикалық деректерді енгізуге мүмкіндік береді.

Android.database.sqlite.SQLiteOpenHelper класы барлық кестелермен мәліметтер базасын құруға мүмкіндік береді, егер олар әлі болмаса.

SQLite - де келесі деректер жүйесі қолданылады:

- INTEGER: Java-да *int* типіне ұқсас бүтін санды білдіреді
- REAL: өзгермелі нүкте санын, Java-да *float* және *double* аналогын білдіреді
- TEXT: Java-да таңбалар жиынтығын, *String* және *char* аналогын ұсынады
- BLOB: java-да *int* типіне ұқсас кескін сияқты екілік мәліметтер массивін ұсынады

Сақталған деректер java-да тиісті типтерді көрсетуі керек.

Android-де *Activity* кодынан жаңа мәліметтер қорды құру немесе ашу үшін біз *openOrCreateDatabase ()* әдісін шақыра аламыз. Бұл әдіс үш параметрді қабылдай алады:

1. деректер базасының атауы;
2. жұмыс режимін анықтайтын сандық мән (әдетте *MODE_PRIVATE* тұрақты түрінде);
3. *SQLiteDatabase* нысаны түріндегі қосымша параметр *CursorFactory*, ол дерекқормен жұмыс істеу үшін курсор жасау зауытын ұсынады.

Енді мәліметтер базасымен жұмыс істеу үшін біз қарапайым қосымшаны жасаймыз. Ол үшін жаңа жоба жасаңыз.

Activity_main файлында.xml қарапайым графикалық интерфейсті анықтайды:

```
1 <?xml version="1.0" encoding="utf-8"?>
2 <androidx.constraintlayout.widget.ConstraintLayout
3 xmlns:android="http://schemas.android.com/apk/res/android"
4 xmlns:app="http://schemas.android.com/apk/res-auto"
5 android:layout_width="match_parent"
6 android:layout_height="match_parent"
7 android:padding="16dp" >
8
9 <Button
10 android:id="@+id/button"
11 android:layout_width="wrap_content"
12 android:layout_height="wrap_content"
13 android:text="Click"
14 android:onClick="onClick"
15 app:layout_constraintBottom_toBottomOf="@id/textView"
16 app:layout_constraintLeft_toLeftOf="parent"
17 app:layout_constraintTop_toTopOf="parent"
18 />
19 <TextView
20 android:id="@+id/textView"
21 android:layout_width="wrap_content"
22 android:layout_height="wrap_content"
23 android:textSize="22sp"
24 app:layout_constraintTop_toBottomOf="@id/button"
25 app:layout_constraintLeft_toLeftOf="parent"/>
26
27 </androidx.constraintlayout.widget.ConstraintLayout>
```

MainActivity класында мәліметтер базасымен өзара әрекеттесуді анықтаймыз:

```
1 package com.example.sqliteapp;
2
3 import androidx.appcompat.app.AppCompatActivity;
4
5 import android.database.Cursor;
6 import android.database.sqlite.SQLiteDatabase;
7 import android.os.Bundle;
8 import android.view.View;
9 import android.widget.TextView;
10
11 public class MainActivity extends AppCompatActivity {
12
13     @Override
14     protected void onCreate(Bundle savedInstanceState) {
15         super.onCreate(savedInstanceState);
16         setContentView(R.layout.activity_main);
17     }
18
19     public void onClick(View view){
20         SQLiteDatabase db = getBaseContext().openOrCreateDatabase("app.db", MODE_PRIVATE, null);
21         db.execSQL("CREATE TABLE IF NOT EXISTS users (name TEXT, age INTEGER)");
22         db.execSQL("INSERT INTO users VALUES ('Jim Smith', 33);");
23         db.execSQL("INSERT INTO users VALUES ('John Doe', 31);");
24
25         Cursor query = db.rawQuery("SELECT * FROM users;", null);
26         TextView textView = (TextView) findViewById(R.id.textView);
27         while(query.moveToNext()){
28             String name = query.getString(0);
29             int age = query.getInt(1);
30             textView.append("Name: " + name + " Age: " + age + "\n");
31         }
32         query.close();
33         db.close();
34     }
35 }
```

Егер біз қосымшаға жүгінетін болсақ, мәтін жолағындағы батырманы басқаннан кейін қосылған деректер көрсетіледі:



Android және Java-да SQLiteDatabase класымен жұмыс істеу

Android қосымшаларында деректердің үлкен көлемді мәліметтер қорын сақтауға болады. Бұл қаншалықты пайдалы және ең бастысы оңай, егер сіз, Java және Android SDK тілдерін үйренсеңіз.

Әдебиеттер:

1. <https://appcraft.pro/blog/razrabotka-prilozhenij-dlja-android/>
2. <https://dan-it.com.ua/razrabotka-mobilnyh-prilozhenij-ot-a-do-ja-polnyj-gajd/>
3. <https://developer.android.com/studio>
4. <https://itproger.com/course/android-firebase>

СӘМЕТ Жанаргүл Рысбайқызы
5B011000-Физика мамандығының 4-курс студенті
Ғылыми жетекшісі: А.А.Айдарбекова
ҚазҰҚызПУ

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА КЕЙС-СТАДИ ӘДІСІН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ

***Түйіндеме.** Бұл мақалада білім беру жүйесінде кең түрде қолдануға арналған кейс әдісі қарастырылған. Бұл әдіс оқушылардың пәнді оқып үйренуіне, әртүрлі жағдай кезіндегі мағлұматты өңдеуге, дағды және білімді ынталы түрде қалыптастыруға негізделген.*

***Abstract.** The use of case method which become to us widely in the system of higher education is considering in this article. This method basing on real events allows to interest student in the study of subject, promote active learning of knowledge and skills of collection, analysis processing of information which characterize different situations.*

Кейс әдісі - оқытудың жаңа білім нәтижелеріне жеткізетін прогрессивті педагогикалық әдіс технологиясы. Сәйкесінше, жағдаятты шешу деп іс-жағдайды талдап, оң шешімін қабылдау. Дәрігер ем іздеп келген адамға диагноз қояды, адвокат клиентке шиеленіс жолды дұрыс шешуге көмектеседі, менеджер бизнес бастау үшін бағыт бағдар береді, не сатып алу керек, не сату керек, с еріктестерді дұрыс табу жолдарын ұсынады. Білім беру ордасына да жағдаятты шешу түрі қажет болды. Бұл технологияны белсенді түрде қолданысқа енгізе бастады. Енді кейс тәсілі білім беруде ең тиімді технология түріне айналды.

Мұғалімдердің зерттеулері бойынша баланың білімге деген құлшынысының төмендеу себебі – білімге деген қабілетінің әлсіреуі. Оқушылар өздеріне берілген білімді алады, ал егер білім алу барысында мәселелердің мәнін түсінбесе, келесі білімге ұмтылуға талпынбайды. Қиындықтың мәнісі мынада, баланы оқыту білмегенін үйрету мұғалім үшін жақсы, бірақ білімді толықтай балаға беру әлдеқайда қиынырақ. Бала бұл білімді не үшін игеріп, оны не үшін қолданатынын түсінуге көмектесетін әдіс-тәсілдерді технологияларды ойлап табу туындады. Білім беру ордаларында қазақ балаларының білімін заман талабына сай жаңартуда жаңа тиімді әдіс-тәсілдерді енгізуді көздейді. Кейс әдісі-оқытудың жаңа білім нәтижелеріне жеткізетін прогрессивті педагогикалық әдіс технологиясы [1].

Әрбір әдіс-тәсілдің өзіндік бір ерекшеліктері бар. Кейс әдісінің ерекшеліктеріне тоқталып кетер болсақ:

- Проблемалық оқыту жүйесіне қолдану;
- Бірігіп жұмыс жасау дағдысын қалыптастыру;
- Презентация дағдыларын қылыптастыру.

Кейс технологиясының дәстүрлі оқыту жүйесінен артықшылықтарының үш түрін атап өтелік:

• Тәжірибелік бағдар. Кейс тәсілі теориялық оқытуды практикалық негізгі мәселенің шешімін шешуге мүмкіндік туады. Бұл әдіс нағыз академиялық білімнің орнын басады.

• Интерактивті формасы. Әдісті қолдану барысында тыңдаушылардың жоғары көңіл күймен белсенді түрде қатысуы арқасында білімді тиімді игеруін қамтамасыз етеді. Оқу кезінде оқушы дайын білімді алу ғана емес, сол білімді одан әрі дамытуға назар аударылады.

• Нақтылы дағды. Кейс әдісі жеңіл дағдыларды жетілдіруге орасан зор мүмкіндіктерді береді.

Бұл оқыту жүйесінің маңыздылығы балаға дайын білімді ұсына салу емес, білімді дамытуға негізделген. Кейс әдісін жаңа сабақты түсіндіру, білімді жаңарту немесе білімді меңгеріп бекіту мақсатында қолданады. Рөлдік ойындарды ұйымдастыруда, жоба әдісін және жағдаятты талдауды бір уақытқа біріктіреді. Кейс технологиясы нақты бір жайдаятты анықтау үшін іске асырылады. Практикалық мәселенің сипаттамасын айтып қана қоймай, мәселені шешу барысында үйренуге тиісті белгілі бір білімдер жиынтығын меңгереді.

Кейс технологиясы - пәннен тыс жатқан технология. Ол объективті метатақырыптарды, білім нәтижелерін үздік алуға көмектеседі. Сабақта білім алушының өзіндік жұмыс жасауда белсенділік танытуына ықпал тигізіп, мотивті болады. Балаларға сабақта меңгерген материалдардың өзіндік жеке мәнісін ашуға ықпалын тигізеді.

Оқу жоспарын ұйымдастыру кезінде «Кейс-стади» тәсілін жүзеге асыру үшін мына кезендерді қатаң түрде сақтауымыз қажет:

- 1) Білім алушы кейс мәтінімен танысу;
- 2) Кейске анализ жасау;
- 3) Кейс жағдаятымен талқылау жасау;
- 4) Білім алушылардың талқылау кезіндегі пікірталастарын бағалау;
- 5) Пікірлерге қорытынды жасау [2].

Қолданысқа енгізілген бұл әдістер авторитарлық оқыту түрін жояды. Орнына өзара сыйластық педагогикасы мен ынтымақтастығын қолданады. Бұл білім алушы үшін де, білім беруші үшін де тиімді табыстың басы көзі болмақ.

Тақырыбы: Тартылыс құбылысы және ауырлық күші

Теориясы: Тартылыс сөзінің өзі бізге түсінікті. Оны құбылыс ретінде қарастырайық. Аспан әлеміне немесе жерге қарасақ бәрі қалыпты жылжып жатады. Планеталар, жұлдыздар, жер барлығы бір бірінен алыстап кетпейді, бір біріне жақындап соқтығыспайды. Барлығы да өзара тартылады. Жүгіріп бара жатқан бала аспанға қарай ұшып кетпейді. Себебі жер өзіне қарай денелерді тартады. Ғаламшардағы денелердің өзара байланысып тартылу құбылысын, латынның «тартылыс-gravitas» сөзінен шыққан Гравитациялық өзара әрекеттесу деп аталды. Айналамыздағы барлық денелер тартылады, адамның жүруі, машинаның жүруі, тебілген доп барлығы да тартылады. Бірақ мұндай күштерді елемеуге болады. Себебі олар массалық жағынан кішкентай болды. Масса үлкен болған жағдайда ғана күштің бар екенін сеземіз [3].

Кейс тақырыбы: Аспан патшалығы

I. Жағдаят

Аспан патшалығында Күн патшаның 9 баласы болыпты. Тоғыз ханзаданың түр-түсі, көлемдері әртүрлі. Аспан патшалығының қатаң тәртіптері, өзіндік өзгермес құбыстары және өзіндік тұрақты орындары бар. Ханзадалар-жарық шаша алмайтын, жұлдыздарды айналып жүретін, көлемдері мен пішімдері ханзада атауына сай келді. Күндердің бір күнінде Халықаралық астрономиялық одақ келіп, тоғызыншы Плутон ханзаданы шығаруға үкім жариялайды. Ханзадалар Меркурий, Шолпан, Жер, Қызылжұлдыз, Есеқырған, Қоңырқай, Уран, Нептун олардың саны сегіз болып қалды. Күн патша оларды өз жылуымен мейірімін төгіп, барлығын жақсы көрді.

II. Мәселені анықтау.

Ханзадалар орбита бойымен Күн патшаны және жұлдыздарды айнала қозғалып жүрді. Олар белгілі бір сызық бойымен жылжып отырды. Ол сызықтан, патшалықтан алыстап шыққан емес. Қаншама рет қашып кетуге талпынғанымен еш нәтиже болмады. Бір тылсым күш бұларды мықтырақ ұстап тұрды. Шамалары жетпейтін еді.

Сегізінші Плутон ханзада Күн патшаның мейірімі шуағы жетпейтінін айтып ренжіп, патшалықтан кетуді жөн көреді. Егер Плутон кете алатын болған жағдайда, оны не күтіп тұрғанын білмейді. Кеткен кішігірім жұлдыздар қайта оралмаған. Оларды жібермей мықтылап ұстап тұрған мықты күш бауырмалдылық күші еді...

III. Тұжырыдама үшін ой қосу.

Плутонды патшалықтан неге шығарып тастады?

Күн патшалығы мен ханзадалар арасында қандай байланыс болуы мүмкін?

Физикалық тұрғыда қарағанда қандай тылсым күш ұстап тұр?

Неліктен Плутон ханзадаға мейірім шуағы аз болды?

IV. Қорытындылау.

Жеті қабат көкке ұшсақта, жеті қабат жер түбіне түссекте тартылыс құбылысынан қашып құтыла алмаймыз. Тартылыс құбылысын бауырмалдылық сөзімен ұштастырсақ, Жер мен адам арасындағы бауырмалдылық деп айтуға болады. Бұл құбылыс бүкіл денелерге байланысты болғандықтан Бүкіләлемдік тартылыс күші болады. Бұл заңдылықты алғаш байқаған ағылшын ғалымы И.Ньютонның арқасында, бізде бұл заңдылықты байқай алдық.

Тақырыбы: Кинетикалық энергия. Потенциалдық энергия.

Теориясы: Кинетикалық энергия - (гректің кинетикос – қозғалыс) деген сөзінен шыққан. Денелердің қозғалысы әсерінен туындайтын энергияны кинетикалық энергия деп атаймыз. Айналаға мән беріп қарасаң адамдар, автокөліктер, автобустар әр бағытқа қозғалып жатыр, ұшақтар ұшып жатыр, ұшақтар ұшып, аспанда бұлттар жылжып, ағаштан жапырақтар жерге түсіп жатыр және т.б

Бұл айтылғандардың барлығы қозғалыс жасап жатыр. Бірақ кинетикалық энергиялары әртүрлі болады. Себебі жылдамдықтары мен массалары түрліше болады. Денелердің өзара әрекеттесу кезіндегі энергиясын потенциалдық энергия деп атаймыз [3].

Кейс тақырыбы: Қараңғыдан жарыққа ұмтылу

I. Жағдаят

Аида волейбол ойынын қатты жақсы көреді. Тек тамашалап отыратын, себебі әзірге жарыса алатындай ойнай алмайды. Күделікті сабақтан келе салысымен әкесімен волейбол ойнайтын. Допты әкесіне қарай жоғары лақтырады, үлкен жылдамдықпен аспанға ұшады. Доп жоғарыға жеткен сәтте бір уақытқа тоқтағандай болды. Төмен қарай жылдамдықпен құлдилап әкесіне жетеді. Аида доптың әр қимылын осылай бақылайтын. Аида тек әкесінің үйреткенін қалайды. Сол себептенде мектепшілік волейбол жаттығуларына қатысқан емес.

II. Мәселені анықтау.

Әкесі қойманы реттеп жатып, бір көне затты тауып алады. Бұл Аиданың атасының садақ пен жебесі екен. Әкесі шаңын сүртіп жатып, қызына бір оқиғаны айтып берді. Сенің бірбеткей ұяң мінезің атаңа тартқан екен, кішкентай кезінде барлығынан жасырынып, өзі қолдан ерекше осы бір садақты жасайды. Жаттығуды барлығы ұйқыға кеткен кезде ғана, қараңғыда жалғыз жаттығады, аң аулауға түнде шығады. Аяқ астынан жаулар келген кезде, біраз қобалжып тұрыпты. Себебі тек жалғыз өзі қараңғыда ғана қолына садақ алып үйренген еді. Бар күшін салып садағын ала жөнеліп, жауды ойсыратқан деседі. Сол сәттен кейін елін жерін қорғап, ешкімнен жасырбай, күндіз садақ атып аңға шыққан, -деп қолына садақты алып, жебені қатты тартып жіберіп қалады. Үлкен жылдамдықпен ауладағы ағашқа тік қадалады. Ұйып тыңдап отырған Аида сағатына қараса волейбол жарысы басталып қалыпты. Әкесіне рақметін айтып, асығып жүгіріп кетеді. Жарыс әлі басталмапты, қуанып алдыңғы орындарға жайғасты. Топ мүшесінің бір ойыншысымен хабарласа алмай әлек болып ойынды сол себептіде бастамаған екен әлі. Әкесінің бүгінгі айтқан әңгімесі есіне түсіп кетеді...

III. Тұжырыдама үшін ой қосу.

Жағдаятты жалғастырып көріңіз!

Қандай физикалық құбылысты байқадыңыздар?

Жағдаяттан өзара қандай байланысты байқадыңыздар?

Потенциалдық энергия көрінісі орын алған тұсты атап беріңіздер!

Кинетикалық энергия көрінісі орын алған тұсты атап беріңіздер!

IV. Қорытындылау.

Аида допты әкесіне қарай жоғары лақтырғанда кинетикалық энергиямыз үлкен жылдамдыққа ие болады. Доп жоғарыға жеткен кезде уақытқа тоқтағандай тоқтап потенциалдық энергия пайда болды. Төмен қарай қайтадан кинетикалық энергияға ауысады. Жебені бар күшімен тартқан мезетте потенциалды энергияға ие болады. Жебені жібере салған мезетте кинетикалық энергия байқалады. Аида қараңғылықта жасырына бермей жарыққа шығады. Ең мықты ойыншы қатарына ілігеді.

Қорытынды

Күнделікті өмірде байқамай жүреген физика құбылыстарын, қызықты түрде жеткізсек, олар есте ұзақ сақтайды. Жеткізу жолдары өте көп. Біз таңдаған бұл әдіс, сабақты жақсы қабылдауынан бөлек, ойлау қабілетін дамытып, шешім қабылдауына көмектеседі. Кейс технологияларды қолдану мұғалімдер мен оқушылар креативтілігінің дамуына ықпал етеді. Кейс әдісімен таныс болған әрбір оқушы өз ойын нақты жеткізе алады. Физика пәніне күрделі бұлыңғыр көзқараспен қарауын доғарады. Яғни, бүкіл әлем педагогтары мен ғалымдары өте ұтымды әдіс екендігін мойындаған кейс әдісі арқылы баланы жарыққа қарай жетелейтініміз сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Ситуационный анализ, или анатомия кейс-метода. /Под ред.Сурмина Ю.П. –Киев: Центр инновации и развития, 2002. -286с.
2. Михайлова, Е. И. Кейс и кейс-метод: общие понятия / Е.И.Михайлова / Маркетинг.- 1999.- №1.
3. У.Қ.Токбергенова, Б.А.Кронграт. Физика. Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Мектеп. 2017ж.-2006.

САҒАТБЕК А.Е.

5B011000-Физика

Ғылыми жетекшісі: Бостанов Е.Л.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

МАГНИТ ӨРІСІНДЕГІ ТОКҚА ӘСЕР ЕТУШІ КҮШ. АМПЕР ЗАҢЫ

***Аннотация.** В этой статье мы поговорим о "силе, действующей на ток в магнитном поле" в физике, которая преподается современной школе в естественно - математическом направлении. Тема "закон Ампера" широко освещена.*

***Abstract.** In this article, we will talk about the "force acting on a current in a magnetic field" in physics, which is taught in a modern school in the natural-mathematical direction. The topic "Ampere's law" is widely covered.*

Бұл мақалада қазіргі мектепке арналған жаратылыстану-математика бағытында оқытылатын сыныптар физикасындағы «Магнит өрісіндегі токқа әсер етуші күш. Ампер заңы» атты тақырыбы кеңінен қамтылған.

Магнит өрісі — қозғалыстағы электр зарядтары мен магниттік моменті бар денелерге әсер ететін күштік өріс. Магнит өрісі магниттік индукция векторымен (B) сипатталады. B -ның мәні магнит моменті бар қозғалыстағы электр зарядына және денелерге өрістің берілген нүктесінде әсер етуші күшті анықтайды. «Магнит өрісі» терминін 1845 жылы ағылшын физигі М. Фарадей енгізген.

Ол электр өзара әсер сияқты магнит өзара әсер де бірыңғай материялық өріс арқылы беріледі деп санаған. Электр-магниттік өрістің классикалық теориясын 1873 жылы Дж.Максвелл жасаған, ал «Өрістің кванттық теориясы» атты кванттық теориясы 20 ғасырдың 20-жылдары жасалды. Макроскоп. Магнит өрісінің көздері — магниттелген денелер, тогы бар өткізгіштер және қозғалыстағы зарядталған денелер. Бұл көздердің табиғаты бір: Магнит өрісі зарядталған микробөлшектердің (электрон, протон, ион), сондай-ақ, микробөлшектердің меншікті (спиндік) магнит моменті болуының нәтижесінде пайда болады. Айнымалы магнит өрісі электр өрісінің, ал электр өрісі магнит өрісінің уақыт бойынша өзгерісі нәтижесінде пайда болады.

Ампер күші – магнетизмнің негізгі заңы

Тогы бар өткізгішке магнит өрісі тарапынан әсер ететін күшті Ампер күші деп атайды.

Ампер заңы - бір-бірінен белгілі бір қашықтықта орналасқан өткізгіштердің шағыш кесіндісі бойымен өтетін екі токтың өзара механикалық әсерлесу заңы. 1820 жылы француз физигі А.М. Ампер ашқан. Ампер заңынан параллель екі өткізгіш бойымен ток бір бағытта жүрсе, олардың бір-біріне тартылатындығы, қарама-қарсы бағытта жүрсе, бір-бірінен тебілетіндігі шығады. Ампер заңы бойынша тогы бар өткізгіштің шағын кесіндісіне (Δl) магнит өрісі тарапынан әсер етуші механикалық күштің (F) шамасы мына өрнек арқылы табылады:

$$F_A = BIl \sin \alpha \quad (1)$$

F_A – Ампер күші;

B – магнит индукциясы;

I – өткізгіштегі ток күші;

l – өткізгіштің магнит өрісінде тұрған бөлігінің ұзындығы;

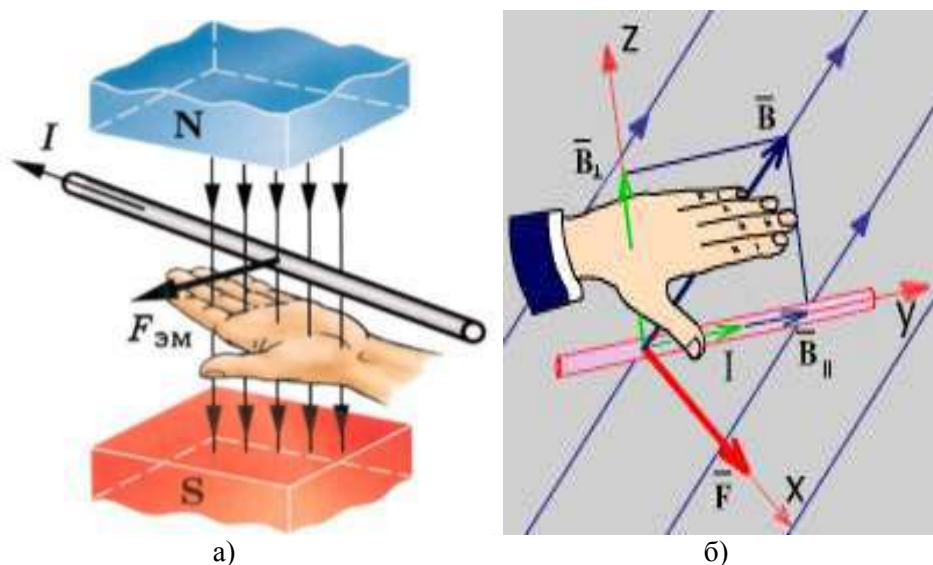
α – өткізгіштің тогының бағыты мен индукция векторының арасындағы бұрыш.

Ток элементімен α бұрышын құрайтын индукциясы $\vec{B}$ болатын магнит өрісі тарапынан I тогы бар өткізгіштің аз ғана кесіндісіне әсер ететін **Ампер күшінің модулі F** мына формула бойынша анықталады:

$$\vec{B}_1, \vec{B}_2, \vec{B}_3$$

Ампер күшінің **бағыты сол қол ережесі** бойынша анықталады (1-сурет):

Егер сол қолды $\vec{B}$ магнит индукциясының векторы алақанға кіретіндей етіп, ал төрт шығыңқы саусақ ток бағытына нұсқайтындай етіп орналастырса, онда 90° -қа иілген үлкен саусақ өткізгіш кесіндісіне әсер ететін күштің бағытын көрсетеді. [1, 1 б.]



1-сурет. Сол қол ережесі

Магнит өрісіндегі бойымен ток жүріп өтетін өткізгіштің dl элементіне Ампер тағайындаған заң бойынша

$$d\vec{F} = k[i d\vec{l} \cdot \vec{B}] \quad (2)$$

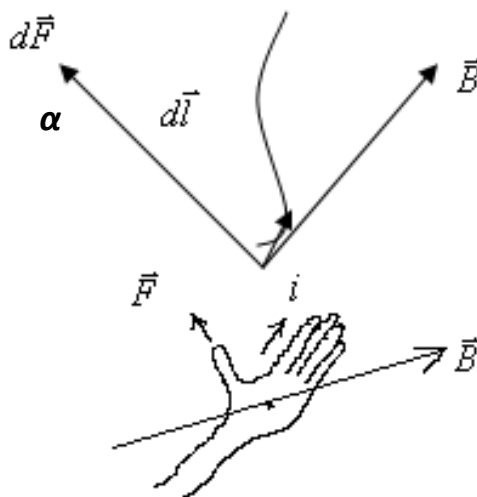
күші әсер етеді (k - пропорционалдық коэффициент, i – ток күші, $\vec{B}$ - dl - элементі орналасқан жердегі магнит индукциясы).

Бұл күштің шамасын мына формула бойынша есептеуге болады:

$$dF = ki \cdot B dl \cdot \sin \alpha \quad (3)$$

мұндағы α – $d\vec{l}$ және $\vec{B}$ векторлары арасында бұрыш (2 – сурет), $\vec{B}$ және dl векторлары жатқан жазықтыққа $d\vec{F}$ күші перпендикуляр бағытталған (2) өрнегіне сәйкес/.

Токқа әсер етіп тұрған күштің бағытын сол қол ережесі арқылы анықтауға болады. Егер сол қолды, $\vec{B}$ векторы алақанға енетіндей етіп ($\perp$), ал төрт саусақты біріктіріп ток бойымен бағытталатындай ұстасақ, онда керіп ұстаған бас бармақ күштің бағытын көрсетеді (2 – сурет). [1,2 б.]

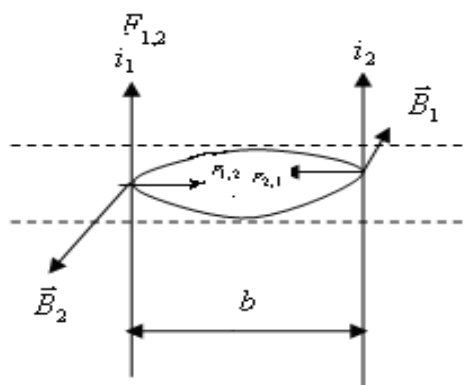


2-сурет. Сол қол ережесі бойынша Ампер күшінің бағытын анықтау.

Ампер заңын вакуумда орналасқан параллель шексіз ұзын екі түзу сызықты токтың өзара әсер күшін есептеу үшін қарастырайық. Егер токтың ара қашықтығын b деп алсақ (3 – сурет), онда i_2 токтың әрбір элементі индукциясы $B_1 = \frac{\mu_0 i_1}{2b\pi}$ шамасына тең магнит өрісінде жатады. Сонда жоғарыдағы (3) формуласы бойынша, $\alpha - \vec{B}_1$ векторы мен i_2 токтың элементі арасындағы бұрышты ($\alpha = \frac{\pi}{2}, \sin \alpha = 1$) ескеріп, i_2 токтың бірлік ұзындығына келетін күшті былай анықтауға болады:

$$F_{2,1} = k i_1 B_1 = k \frac{\mu_0}{4\pi} \cdot \frac{2i_1 \cdot i_2}{b} \quad (4)$$

i_2 токтың бірлік ұзындығына әсер ететін $F_{1,2}$ күш үшін де осыған ұқсас өрнекті алуға болады. Сол қол ережесі бойынша (2 – сурет) токтардың бағыты бірдей болғанда бір – бірін тартатынын, ал қарама – қарсы болғанда тебетінін анықтауға болады.



3-сурет. Сол қол ережесі бойынша токтардың бағыты қарама-қарсы болғанда тебіледі. Егер $k=1$ деп ұйғарсақ, онда (3) өрнегі жоғарыдағы (2) формуласына сәйкес келеді. Сонымен, Халықаралық жүйеде Ампер заңы мына түрде жазылады:

$$d\vec{F} = i [d\vec{l} \cdot \vec{B}] \quad (5)$$

Осыған орай

$$dF = iB \cdot dl \cdot \sin \alpha \quad (6)$$

болады. [1,3 б.].

Әдебиеттер:

1. Савальев И.В. Жалпы физика курсы. 2 том. Электр-Алматы: Мектеп, 1977.
2. Гершензон Е.М., Малов Н.Н. Электричество и магнетизм. Курс общей физики: М.: Просвещение, 1980.
3. Тобаяқов Ж. Электр және магнетизм. – Алматы: Мектеп, 1988.

СЛАМБАЕВА Анель
5В060200-Информатика

Ғылыми жетпекшісі: магистр, оқытушы А.А. Масимгазиева
ҚазҰлтҚызПУ

ИНФОРМАТИКАДАН ЖОБАЛАРДЫ ОРЫНДАУ БАРЫСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖОБАЛАУ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Разработка методики формирования проектной деятельности студентов при обучении информатике.

Abstract. Development of a methodology for the formation of project activities of students in teaching computer science.

Оқытудың міндеттерін кешенді шешу үшін түрлі әдістер қолданылады, оның ішінде оқу жобалары, мақсаты - оқушылардың идея ойлап табу мен оны жүзеге асыруды түрлендіру іс-әрекеті үрдісіне қосу болып табылады.

Жобалар әдісі оқытудың проблемалық әдістерінің логикалық дамуы болып табылады. Бұл оқыту түрінің негізгі ерекшелігі оқушылар басынан бастап мақсатқа жетуге, қиыншылықтарды жеңуге бағытталады, олар оқу іс-әрекетінің кез –келген субъектісімен жүзеге асуы мүмкін. Мұғалімнің рөлі бір жағынан үрдісті бақылау мен басқару болса, екінші жағынан оқушыларға білім беріп, оқу біліктері мен дағдыларын дамыту болып табылады. «Мәселені бұлайша шешу жоба іс-әрекетінің қырларын ашады».

Жобалық іс-әрекетті заманауи түсіну негізінде Е.С.Полаттың айтуынша «проблемалық, зерттеушілік және ізденушілік әдістерді кеңінен қолдану» жатыр, олар нақты практикалық нәтижеге бағытталған, бұл оқушы үшін бір жағынан маңызды, екінші жағынан мәселені шешу мен нәтижелерді жүзеге асырудың түрлі факторлары мен шарттарын есепке ала отырып, мәселені бүтіндей құру болып табылады [1,66,676.].

Жобалық біліктерді элемент бойынша меңгеруде арнайы ұйымдастырушылық формалар мен әдістер қолданылады.

Мысалы, сабақ тақырыбына проблемалық кіріспе, бірлескен және өз бетінше практикалық тапсырманың орындалуын жоспарлау, сабақтағы топтық жұмыс, оның ішінде топтағы жұмысты рөлдік бөлу, оқу іскерлік ойындар, кеңес сабақтар және басқалар, презентациялық, эвристикалық, ізденушілік, зерттеушілік іс-әрекеттер жатады, жұмыс формалардың ішінде жеке және топтық жұмыстар, тренингтер, ойлану жұлдызшасы, «миға шабуыл» семинарлар, ақпарат алмасудың «дөңгелек үстелі, конференция» жатады.

Нәтижелер мен үрдісті бағалау кезеңінде «сұрақ-жауап-қорытынды» рефлексиясын ұйымдастыру әдісі қолданылады.

Бұған «психолог», «нәтиже шығарушы», «синквейт», «эллипс сигналы» және тағы басқа әдістер жатады. Оқыту үдерісінде қолданылатын оқыту құралдары - бейнематериалдар, иллюстрациялар, кестелер, оқу әдебиеттер, қосымша әдістемелер, энциклопедия, ғылыми әдебиеттер, интернет ресурстар, медиатекалар. М.Б.Рамановская жобалап оқытуды жоғары сыныптарда қолдануда келесі әдістер ұсынады:

- жобалаудың шығармашылық әдістері, аналогиялар, ассоциациялар, неологиялар, эвристикалық, комбинирленген тасымалдаушы технологиялар;
- жаңа парадоксальді шешім беретін әдістер: инверсия, «миға шабуыл»;
- міндет қоюды қарастыруымен байланысты әдістер: міндет-аналог, міндет құрылымын өзгерту, жаңаланған сұрақтар.

Жобамен жұмыс істеу барысында ерекше орынды оқушылар жұмысын топтық формада ұйымдастыру алады. Жобаны орындау кезінде топпен жұмыс оқушыларға қызығушылығы бойынша бірігуге мүмкіндік беріп, түрлі рөлдік іс-әрекеттер орындалуын қамтамасыз етеді, бұл міндет сезімін тәрбиелеп, тапсырманы өз уақытында орындау міндеті мен жауапкершіліктің қалыптасуына, сонымен қатар қарым-қатынасты дамытуға өз себебін тигізеді.

Бұл оқыту формасын ұйымдастырудың түрлі жолдары әдебиеттерде қарастырылған.

В.С.Кузолеев өз диссертациялық зерттеуінде оқушылармен жұмыстың бір формасын ұсынады - ол проблемалық-практикалық семинар, бұл ұйымдастыру әдісі білімді меңгерудің тиімді әдісі болып табылады деп санайды.

Семинарға 30 студент пен 6 оқытушы қатысты, олар өз пәндерін білген жоқ. Студенттер 5 топқа бөлінді. Бәрінің тапсырмасы бірдей болды. Жұмыс келесі режимде құрылды: алғашқы жартысы - пән туралы өз түсініктерін қалыптастыру бойынша жұмыстарға арналса, екінші жартысында - топтағы жұмыс нәтижесі бойынша студенттер баяндама жасайды. Жұмыс келесі ретпен орындалды: бірінші күні мақсат пен міндеттерді өз беттерінше орындайды, екінші күні - қиындықтар мен қиналулар анықталады, онда студенттерге қажетті білімді өз беттерінше іздеу қажеттілігі туындайды, үшінші күні – мәселелер қалыпқа келтіріледі, төртінші және бесінші күндері берілген тақырып бойынша жобалар жасақталып, талқыланады.

Жобалар әдісінде қолданылатын маңызды педагогикалық әдістерді атап өтейік. Ең алдымен, педагог оқушылардың жобалық іс-әрекетке өз еріктерімен және қызығушылықтарымен кірісуін қамтамасыз ететін «жобаны бастаушы» нәрсені ойлап табу керек. Бұл проблемалық жағдаят туғызу, практикалық міндеттерді талқылау, әңгіме-сұхбат жүргізу, жоба тақырыбының өзектілігі мен құндылығы жайында пікір-талас өткізу арқылы жүзеге асуы мүмкін.

Жобамен жұмыс істеу барысында «миға шабуыл» немесе «ой айту» әдістерін қолданбау мүмкін емес. Бұл әдістерді 1941 жылы А.Ф.Оборн ұсынған болатын (бұл шығармашылық тұрғыдан ойлауды дамыту). Мұнда мұғалім тақырыпты және оның мақсатын хабарлайды да, оқушылардың қызығушылығын туғызады. Оқушылар жеке және топта мәселені шешу жолдарын, әдістерін іздестіріп, тиімді нұсқаларын таңдайды, оларды қорғап, өз көзқарастары бойынша негіздейді. Оқушыларға кез-келген ойларды айтуға жол беріледі. Мұғалім оқушыларға тек жақсылықтар тілейді. Әрбір оқушы еркін формада өздерінің қысқа іскерлік ұсыныстарымен мұғаліммен байланыста болады. Пікір айтулар келтіріледі. Кез-келген ұсыныстар тақтаға жазылып отырады. Сын айтуға жол берілмейді. Эксперттер хатшылар тіркеп отырған ойларды қысқаша қарастыруға көмектеседі. Мұғалім (жетекші), эксперттер, хатшы үнемі ойларын қолдап отырады, ол өнімді ойлануға алып келеді. Басқа тараптың жағына өтіп, өз ойларын дамыта алады. Оқушылардың белсенділігі төмендеп, ұсыныстар азая бастағанда пікір айтулар тоқтатылады. Нәтиже қандай да бір өнім болатын нұсқаларда кездеседі (сызба, жоспар, модель және тағы басқалар). Бұл әдіс мақсатты түрде жобаға келтіру кезеңінде және жобамен жасалатын жұмыстарды жоспарлауда қолданылады, бұл кезде әрекеттер жоспары, қатысушылардың әрбірінің міндеті, есеп формасы таңдалынады, ақпаратты жинақтау мен талдау әдістері анықталады.

Келесі маңызды әдіс - бұл «ойлану жұлдызшасы». Мұның мақсаты оқушылардың әрекет ету жүйесін анықтаудың сұрақтар құрастыру. Бұл сұрақтардың теориялық және практикалық шешімін басты мәселені шешуге мүмкіндік береді. Болмысы бойынша, жобалық іс-әрекет – бұл «ойлап табу жұлдызшалары», олар оқушылардың практикалық және сәйкес танымдық әрекеттері жобаның әрбір кезеңінде қалыптастыратын болады.

Мұндай жұмыс жоспарына Н.И.Дерекмева, А.К.Колеченко, В.А.Трайнева және басқалар қызығушылық танытқан. Авторлар сабақтардың, жаттығулар мен тренингтердің сценарийлерін ұсынады, сонымен қатар педагог тарапынан аз күнге жұмсалатын оқыту мен тәрбиелеудің тиімді педагогикалық технологияларын, оқушылардың жігерленуін дамытушы тәсілдерді ұсынады.

Барлық көңілді оқушылар іс-әрекетінің рефлексиясына аудару керек. Н.Ю.Похолов өз жұмысында «танымдық іс-әрекет бағытының қозғалысы бойынша жобамен жұмыстың барлық кезеңінде тұлғалық және топтық рефлексиялар алынады» деп көрсетті [2,436]. Жобамен жұмыстың қорытынды кезеңінде алынған нәтижелер бойынша рефлексия жүргізген дұрыс. Рефлексия жүргізу барысында келесі әдістер қолданылады:

1. «Эллипс» сигналы. Үш өлшемді, стертоткопиялық модель түрінде көрініс беретін графикалық әдістеме өзіне, ұжымға және жалпы іс-әрекетке қанағаттанарлық қатынас білдіреді. Ол нақты оқу тапсырмаларын (лекциялар, іскерлік ойындар, тренингтер және т.б.) жылдам бақылауда қолданылады, мұның бәрі жобамен орындалатын сәтті жұмыстар үшін қажет.

Қолданылуы: өзіңізге, тобыңызға және орындалған жұмыстың жалпы мазмұнына қанағаттану деңгейін бағалаңыз, ол үшін үш оське үш ондық баллдық жүйе бойынша сәйкес нүктелерді қойып шығыңыз. Мысалы «Сіз жобаға қатысқаныңыз үшін өз басыңызға ризасыз ба? Ұжым сізге қаншалықты ұнады, бірге жақсы жұмыс жасаңыздар, бір-біріңізге қандай қатынаста

болдыңыздар? Сіз айналысқан жұмыс қаншалықты пайдалы болды?». **Нәтижелерді өңдеу:** топпен жұмыстың орташа мәні есептелмейді. **Нәтижелерді интерперациялау:** үш түрлі бағалау арасындағы қатынас пен қанағаттанарлық деңгей, оның өсімі немесе түсуі есептелінеді.

2. **Синквейн** – оқыту үрдісіне қатысушылардың сезімталдық бағалауларын бақылау үшін қолданылатын форма. Рефлексия уақытында әрбір қатысушы 5 минут ішінде өзінің ағымдық сезімдерін сипаттап беруі керек:

- ✓ бірінші жолда – бір бастауыш;
- ✓ екінші жолда-екі сын есімі;
- ✓ үшінші жолда – үш етістік;
- ✓ төртінші жолда – бір аяқталған сөйлем (айтылым);
- ✓ бесінші жолда-бір қорытынды сөз

3. **«Сөйлемді аяқтау» әдісі.** Оқушыларға сөйлемді аяқтау ұсынылады, мысалы: мені қызықтыратыны..., Ал бұл жайлы мен басқаша ойладым..., Мен тағы да бір рет тыңдап көргім келеді..., Жобамен жұмыс маған..., көрсетілді; Жоба маған..., ұсынды, менде армандар пайда болды...,

4. Рефлексия парақтары, нәтижесінде бұдан бас тартушылар бұл оқу тапсырмаларын орындау қандай әсер беретіндігін ойлауына көмектеседі. Оның қандай қиындықтарымен кездесетіндігін талқылауға көмектеседі. Мысалы төменде рефлексия парағының ережесі келтірілген (кесте-4).

Кесте- 1. Рефлексия парағы

Рефлексия парағы	
Жоба тақырыбы:	
Менің ойымша (жоба жайлы ой)...	Ең сәтті болғаны... (артықшылықтар, пайдалы кезеңдер)
Сонымен қатар, мен ... кеңес берер едім (ұсыныстар)	Қиындық тудырғаны... (қиындықтар, мәселелер мен тағыбасқалар)

Бірнеше сабаққа созылатын жоба тиімді жоба болып саналады, олар келесі сабаққа үй тапсырмасы ретінде беріліп, оқушылар оны өз бетінше (жеке немесе топта) шешеді. Бұл жобаның сол немесе келесі кезеңінде жүзеге асуы мүмкін. Соңғы жұмыс жасалынған жұмысты презентациялау үшін қолданылады.

Ауқымды мазмұннан тұратын жобалар ереже бойынша сыныптан тыс уақытта жүзеге асады. Мұндай жобалар 14-20 сағатқа созылады. Нәтижесі жобаны қорғау барысында ұсынылады. Сыныптан тыс жұмыстар арасында іс–әрекетті ұйымдастыруда факультативтер, арнайы курстар, арнайы семинарлар, таңдаулы курстар, реферат түріндегі жұмыстар ерекшеленеді.

Әдебиеттер:

1. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Е.С. Полат. - М.: Издательский центр «Академия», 2000-211б.
2. Пахомова Н.Ю. Проектное обучение - что это? // Методист. - 2004. -№ 1.-С. 39-46.
3. Пахомова Н.Ю. Метод учебного проекта в образовательном учреждении: Пособие для учителя и студентов педагогических вузов. - М.: АРКТИ, 2003. - 112 б.

SHAIMERDEN Elnura, PAK Victoria Vyacheslavovna
Higher School of Physics, Mathematics and Digital Technologies
Scientific supervisor: senior lecturer Sandibayeva N. A.
Kazakh State Women's Teacher Training University

IMPROVING THE COGNITIVE LEVEL OF STUDENTS THROUGH THE USE OF DIGITAL RESOURCES IN THE STUDY OF PHYSICS

Abstract. *Effective use of digital resources in physics lessons leads to an increase in the quality of knowledge. Digital educational resources differ favorably from other means of interactivity and multimedia learning and help prevent rapid fatigue of children in the classroom. According to the theory of associative memory, information received through various sensory pathways (through text, video, graphics, and sound) is better absorbed and stored in memory for longer. The use of digital educational resources in teaching physics is to increase students' motivation, expand the range of teaching aids, expand the set of educational tasks used, and much more.*

Түйіндемесі. *Физика сабақтарында сандық ресурстарды тиімді пайдалану білім сапасының артуына әкеледі. Сандық білім беру ресурстары интерактивті және мультимедиялық оқытудың басқа құралдарынан жақсы ерекшеленеді және сыныпта балалардың тез шаршауын болдырмауға көмектеседі. Ассоциативті жад теориясына сәйкес әртүрлі сенсорлық жолдармен алынған ақпарат (мәтін, бейне, графика және дыбыс арқылы) жақсы сіңеді және жадта ұзақ сақталады. Физиканы оқыту кезінде цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану оқушылардың ынтымақтасуын арттыруға, оқу құралдарының ассортиментін кеңейтуге, пайдаланылатын оқу міндеттерінің жиынтығын кеңейтуге және т.б. бағытталған.*

Today, in the informatized time, the use of information technologies in the educational process is effective not only for creating various problems, but also for improving the quality of students' knowledge, improving the quality of assimilation and use of educational material. Along with this, the main goal of training is the development, continuous improvement, practical formation of scientific and pedagogical activities in the educational process with the use of advanced learning technologies, the restructuring of relations between society and the environment, the development of students' models of independent work, the adaptation of the individual to reality, systematic activities, pedagogical activities in improving the quality of knowledge and improving the cognitive level of students in teaching physics using digital resources.

In general, the ex-president of Kazakhstan N. Nazarbayev held a round table "XXI education is becoming a capital before it becomes widespread. Its importance is and should be combined with strategic resources. "I don't know," he said. At the same time, he noted that "it is necessary to continue working on the development of digital education resources, connecting a wide range of internet resources and equipping our schools with video equipment."

The purpose of our pedagogical research is to introduce modern methods and technologies into the learning process during the modernization of the education system, to develop a competitive national education system and apply all its capabilities to the continuity of integration into the world educational environment. Informatization of education, raising the quality of educational activities in the country using information technologies for all activities in the field of Education.

One of the tasks of educational programs is to know the basic laws and principles of physics, be able to apply this knowledge in pedagogical activities, and possess methods of teaching and teaching physics. Possibility of using information and communication technologies (ICTs), personal network and multimedia technologies for planning and organizing project activities for future physics teachers, organizing online forums and seminars, virtual learning environments; use of ICT, interactive whiteboards and multimedia projectors for technical support of active forms of training; possess skills in processing various types of information, including digital, text, graphic and visual, hypermedia information and databases; use of multimedia resources and Media; own methods of searching for information on the Internet and databases: finding, selecting and processing data from digital and Internet sources; use models and modeling physical objects and processes; development of programming skills using modern tools, algorithmic and operational

thinking using information and communication technologies, logical, intellectual and creative abilities. Have basic knowledge of electronic and telecommunications technologies.

Considering the role of the technological subsystem in the modernization of the education system, we can draw the following conclusion: the use of new information technologies provides a solution to the most important modern problems of the education system only if, along with the development of the technological subsystem, significant changes occur in all other subsystems: pedagogical, organizational, economic, and there is an impact on the theoretical and methodological foundations of the education system. In other words, the development of new learning technologies leads to the establishment of a fundamentally new education system that can provide training services to millions of people at a relatively low cost [1].

Now, if we justify what has been said, we can note the obvious advantages of the computer support method over the traditional teaching method based on practical indications and laboratory work:

1. presentation of physical phenomena (the motion of a satellite in a gravitational field, the state of a charged particle in an electromagnetic field) and demonstration of chemical phenomena (polymer production, industrial chemical technologies, etc.) that are difficult to control in real or laboratory practice.

2. visual comparison of the results obtained in various theoretical models (control with comparison of the motion of particles in force fields in the calculation from the point of view of classical and relativistic mechanics).

3. replacing laboratory installations that require large funds or pose a risk to the health of the student with computer models (selecting the accelerator operating mode, checking the electronic circuit).

4. show the gradual approximation of the theoretical model of the phenomenon to the specific phenomenon observed in practice, including side effects and interactions that are necessarily found in real practice (the movement of electrons, the structure of the atom, accounting for energy consumption for radiation, accounting for the interaction of accelerated charges, etc.).

5. demonstration of phenomena that cannot be observed experimentally (for example, the movement of a charged particle in a magnetic field).

6. to show the main ideas of the theoretical nature of the phenomenon in a group of students with low mathematical training through a mathematical presentation, which is considered traditional for chemistry and physics.

7. conducting some experiments, experiments in the form of a game on the computer, etc.

New information technology tools are used not only to provide educational material, but also to organize independent work. This allows us to use them to increase the cognitive activity of students, involve students in creative activities, and introduce new forms and methods of teaching. In other words, the concept of visibility is a necessary condition for the organization of the teacher's work, a means of improving the effectiveness of teaching. For example, a major specialist and. Driga on the use of TSR: "... the student learns about the environment with all his senses. But their throughput is not the same. The main channels of information perception are auditory and visual analyzers. The ear-brain system can output up to 50 bits per second (a unit of information). The bandwidth of the visual analyzer is 100 times higher. Students receive 90% of all information through sight, 9% - through hearing, and only 1% - through touch. The most developed in the memory of students is vision" [3].

In addition, we can strengthen interdisciplinary connections by using digital resources in teaching physics. And interdisciplinary connections are a didactic tool and condition for a deep understanding of the basics of science. Interdisciplinary connections increase the scientific level of students' knowledge, stimulate the development of logical thinking, creative abilities, and create conditions for the formation of a worldview. For example, the interdisciplinary relationship between the disciplines of Chemistry, Physics and computer science can be implemented in the following areas: the formation of general worldview concepts, the formation of concepts that are common to the disciplines of Chemistry, Physics and Computer Science, the study of general laws and theories, the use of general methods of cognition.

There are several principles for using digital educational resources.

1. The principle of compliance of the applied information technologies with the educational goals, age and psychological and pedagogical characteristics of schoolchildren. The most appropriate way to work with information is various types of activities with visual images presented in electronic form, a gradual transition to sign-symbolic activities, and the search for information in the course of research activities of

schoolchildren. The use of an interactive whiteboard or electronic educational resources allows you to comprehensively use all the channels for receiving educational information.

2. The principle of focusing the use of electronic educational resources on the individualization of learning, the improvement of schoolchildren is considered as the need to create conditions for the implementation of an individual educational trajectory, starting with educational schools. This principle involves the use of modern electronic educational resources to improve the skills of self-control of schoolchildren, the formation of skills of working with information on the basis of personal-semantic content and personal process.

3. The principle of convenience of learning in the conditions of informatization of education in an ergonomic approach requires the safety of electronic educational materials, compliance with sanitary and hygienic standards and rules for the use of technical means in teaching schoolchildren. Convenience is provided by the formation of favorable conditions for students to master the user's skills, which allow them to solve educational and everyday tasks using a computer and other means of informatization.

4. The principle of priority use of electronic educational resources for solving didactic, developmental and educational tasks within the framework of the lesson is considered as the most important direction of informatization of the educational process.

5. The principle of optimal combination of traditional and information technologies in the teaching of schoolchildren provides for the need and possibility of developing new didactic approaches based on educational traditions and taking into account the priorities of the development of modern information technologies. The optimal implementation of this principle is to reduce the time and effort spent by the subjects of the educational process on solving didactic tasks to improve the effectiveness of training [2].

Thus, the use of digital educational resources in the classroom allows you to highlight such positive qualities:

- taking into account the individual characteristics of students;
- development of students' creative abilities;
- foster interest in the subject. digital educational resources involve students in the learning process, contribute to the broad disclosure of their abilities, increase mental activity;
- ensuring high-quality assimilation of the program material;
- Information technologies significantly expand the possibilities of presenting educational information. The use of all modern means of color, graphic, sound, and video technology allows you to restore the real state of the activity;
- digital educational resources allow you to qualitatively change the control over the activities of students, providing flexibility in the management of the educational process;
- the computer contributes to the formation of students' reflection.

Finally, using digital educational resources, we can use the following working methods in physics lessons:

1. computer observations-it is better to offer students 1-2 observations after the interpretation of new material or during the interpretation. When studying new material, working with an interactive model, the teacher can demonstrate this property through projection equipment.

2. experimental tasks - Research-tasks in which it is necessary to replace the corresponding parameters of variables and monitor the change in the graph. As a rule, students are particularly enthusiastic about solving such problems. Despite their simplicity, such tasks are very useful, as they allow students to see a live connection between a computer experiment and an analytical solution to tasks.

3. tasks calculated by subsequent computer verification-tasks that must be solved without using a computer at the beginning, and then check the received answer.

4. laboratory work-the effective resources of the program create a convenient technical base for performing a wide range of laboratory work of a creative, research nature. When performing laboratory work, the student must, for example, make a graph of functions, take an individual study of its properties, try to observe some laws, express their hypotheses in this regard and test their fairness experimentally.

5. didactic games - educational material is used as a means of play; using game methods and conditions, the teacher can encourage students to engage in physical activity. During the game, attention, observation, and ingenuity are developed.

6. interactive technologies-interactive capabilities of teaching methods and types, programs allow us to increase the activity of students by implementing feedback, dialogue and constant assistance, which is not possible in most traditional learning systems.

7. videos and videos are a very effective tool for distance learning in any subject. Videos are usually used as parts of a set of educational materials that replace traditional lectures.

8. electronic forums can be held through ICQ, Skype, online, Google Meet, Zoom, Google Hangouts Meet, Uber Conference, MyOwnConference, Viber Messenger, TrueConf, Discord, Webinar, Google Duo and many other platforms [3].

The use of digital resources in the educational process is of great importance not only for improving the quality of students ' knowledge, but also for the formation of creative youth who can freely work with new information technologies and technical means in the educational process. In this case, the use of multimedia systems creates conditions for the emergence of a completely new level of organization of the process of teaching physics, which opens up the possibility of using the comprehensive capabilities of new information technologies.

Literature:

1. Rozhina, L. M. Formation of cognitive interests of high school students in the learning process. Minsk, 1970

2. Molokova, A. V. an Integrated approach to Informatization of the educational process in elementary school [Text]: dis.... d-RA PED. of Sciences / A. V. Molokova. - Novokuznetsk, 2008. - 482 p.

3. Interactive methods, forms, and training tools (methodological recommendations), Rostov- on -Don, 2013.

ТЫНЫСБЕК Арайлым Аманбайқызы

5B010900 - Математика мамандығының 3-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Жаратылыстану ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Төлеуханова З.М.
ҚазҰлтҚызПУ

МЕКТЕПТЕРДЕГІ ҚИЫНДЫҒЫ ЖОҒАРЫ ПРАКТИКАЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАРДЫ ШЕШУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Математика бүкіл ғылымдардың ішінде айрықша қадір-құрметке бөленген, мұның бірден бір себебі оның қағидаларының абсолют ақиқаттығымен даусыздығында жатыр.

Эйнштейн А

***Аннотация.** В этой статье рассматриваются проблемы решения сложных задач в школе и факторы, способствующие их возникновению. Сегодня одна из важнейших задач - не только дать ученикам качественное образование, но и добиться результата.*

Поощрение учеников к универсальности и к предоставлению качественного образования простым и понятным способом с помощью инновационных технологий может быть эффективным и даст результат.

***Abstract.** This article examines the problems of solving complex problems in school and the factors that contribute to their occurrence. Today, one of the most important tasks is not only to provide students with a quality education, but also to achieve results.*

Encouraging students to be versatile and to provide quality education in a simple and understandable way through innovative technology can be effective and effective.

«...Адам баласы ұшқыр ой, ақыл, өткір сезім, қайратының арқасында, ғылым, білім, өнер тауып, өзгелерден үстем дүниежүзінің қожасы болып отыр» - деп ақын Жүсіпбек Аймауытов атамыз айтып кеткендей, өткен жылдарға қарағанда бүгінде елімізде білім сапасы артып, ілгері даму көрсеткіші айқын көрініс беруде. Көптеген жаңа өзгерістер енгізіліп, білім саласына, білімді болашақ жастарды тәрбиелеуге деген кең мүмкіндіктер ашу, жан-жақты қолдау көрсету қазіргі таңда кезек күттірмейтін мәселеге айналып отыр.

Сөзімнің дәлелі ретінде, елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақстан-2050 стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» құжатында жастарға білім беруді жетілдіруге айрықша көңіл бөлінгендігін атап айтсам жеткілікті. Елбасы өз сөзінде: «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғалы қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс. Сондай-ақ, балаларымыздың, жалпы барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет» - деп атап көрсеткен болатын[1].

Қазіргі таңдағы Отандық орта білім беру сапасын арттыру, жаңарту барысында неғұрлым өмірмен тікелей байланыстыруға, білім алушылардың практикалық түрде әрекет етуіне, нәтиже шығара алуына баса назар аударылып, көп көңіл бөлініп отыр. Мұндай әрекеттер оқушылардың оқу-танымдық қабілетін арттыра отырып, өздігінше шешім қабылдап кез-келген мәселеде қиындықтан шығуға мүмкіндік береді.

Орта білім беру мекемелерінде «Математика» пәнін оқытуда математиканың үлкен бір ғылым саласы және оқу пәні екендігін ескере отырып, арақатынасын ажырата білу оқытудағы ең маңызды мәселе болып табылады.

Жер бетіндегі барлық ғылым салалары, ғылыми жаңалықтардың ашылуы математикамен тікелей байланысты. Сонымен қатар, математика оқушылардың функционалдылық сауаттылығын арттыру, өзге де білім салаларымен тікелей байланыста әрекет ете отырып оқушылардың зияткерлік деңгейі мен логикалық ойлау қабілетін дамыту мүмкіндіктеріне ие.

Айналамызда күнделікті орын алып жатқан кез-келген жағдайдың математикамен тікелей байланысты екендігіне көзіміз жетіп келеді. Осы себепті де математиканы меңгеру, математикалық дағды қалыптастырудың қаншалықты маңызды екендігін түсінеміз.

Математиканы оқыту әдістемесі – педагогикалық ғылымның ерекше бір саласы. Бұл ғылым саласы математиканы оқытудың негізгі заңдылықтарын зерттеумен айналысады.

Математиканы оқыту әдістемесі, математиканы оқытуда, үйретуде негізгі үш сауалға жауап береді.

- Математиканы не үшін оқыту керек?
- Нені оқыту керек?
- Математиканы қалай оқыту керек?

Осы аталған сауалдарға жауап бере отырып, оқушылардың математика пәніне деген қызығушылықтарының артуына, жан-жақты дамуына, сыни ойлау дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік аламыз.

Жыл өткен сайын математика ғылымының дамып, өркендеуіне сай жаңа ақпараттардың, ашылулардың пайда болуы, тапсырмалардың күрделеніп, мазмұнының тереңдей түсуі әдістемелік және оқуға үйретудің жаңа тәсілдерінің пайда болуына әкелуде[2. 30].

Сәйкесінше оқыту бағдарламаларына да жыл сайын жаңа бағдарламалар, тақырыптар енгізіліп, қиындығы жоғары практикалық тапсырмалардың оқушыларға әсер етіп жатқандығы айқын байқалуда. Көптеген оқушылар «Бұл тапсырманы не себепті орындай алмадың?» деген сұраққа: «Қалай орындау керектігін білмеймін!», «Талдап, есептей алмаймын!», «Менің қолымнан келмейді!» және т.с.с. жауаптарды естиміз. Көптеген оқытушылар, мұғалімдер қиындығы жоғарылатылған тапсырмаларды шешуге тек дарынды балалардың қабілеті жетеді, басқа оқушыларға мұндай тапсырмаларды шешудің аса қажеттілігі жоқ, олардың қолынан келмейді деп есептейді.

Я, әрине олимпиадалық, осы сынды маңыздылығы өте жоғары тапсырмаларды барлығы бірдей орындай алуы мүмкін емес, бірақ, мұндағы басты мәселе табиғи интеллектіні дұрыс дамыта алмауда болып отыр. Яғни, әрбір оқушымен жеке жұмыс жасай отырып, не жетіспейтіндігін анықтап, логикалық ойлау дағдысының артуына әсер ете білу өте маңызды және пайдалы.

Жоғарыда аталған жағдайға сәйкес, математиканың оқытудағы ең маңызды мәселе — оқушылардың есеп шығару дағдысын арттыру екендігін көреміз. Бұл бағытта есеп шығару процесіндегі модельдеу, есеп шығару кезінде оқушылардың жеке және ұжымдық қызметтерін ұйымдастыру, есептер жүйесін қиындық деңгейіне қарай құрастыру, қолданбалы бағыттағы есептер жүйесін, шығармашылық мазмұнды есептер жүйесін құрастыру және т.б. өзекті болып табылады.

Оқушыларға мектеп математикасын оқытуда компьютерлер мен ақпараттық технологияны қолдануға үйрету математика әдістемесіндегі зерттеудің бір бағыты. Жоғарыда көрсетілген мәселелерді шешуде басты рөл атқаратын білікті пән мұғалімдерін даярлау математиканы оқыту мен тәрбиелеу процесіндегі негізгі міндет болып қала бермек. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі бойынша қордаланған мәселелерге зерттеулер жүргізу еліміздегі білім беру мәселелерін тиімді шешуге, оқушылардың математикаға деген қызығушылығын арттыруға әсерін тигізетіні анық.

Осы тұрғыда мектеп математикасына оқушы көзімен сыни талдау жасап көрелік. Алғашқы мектеп табалдырығын аттаған жылдарынан бастап «математика» пәнімен танысып, жұмыс жасай бастайды. Мысалы, оқушы бір сабақта көбейту кестесімен, келесі сабақта тіктөртбұрыштың ауданын табумен танысады.

Осылайша, өткен сабақтар арасынан еш байланысты байқамаған оқушының басында неше түрлі ойлар келіп түсініксіз бола бастайды.

Жоғары сыныпқа көшкен сайын бұл жағдай күрделенбесе, еш кемімейді.

Мұндағы кетіп отырған қателік, ескеру керек басты мәселе ол – математикалық есептерді шешуде, түсіндіруде математиканы ғылым ретінде көрсететін біртұтас идеялар мен әдістердің айқын көрсетілмеуінде. Және бұл дәл қазіргі ақпарат жылдан – жылға артқан заманда кезек күттіретін мәселелердің бірі болып отыр.

Мысалы, «Модель дегеніміз не?» деген сұрақ қойсақ, кейбір мұғалімдердің өзі де мазмұнын ұғына алмай, жауап бере алмайтын кездер де болып жатады. Математикалық модельдеу туралы сөз қозғаған сәтте де оқушылардың басым көпшілігі бірден геометриялық денелердің модельдерін көрсетумен шектеледі.

Психология саласында мынадай бір мағынасы жоғары қағида тұжырымдалған: «Субъектінің мақсаты белсенділігінің нысаны болатын, яғни осы және басқа да қызметтің ішкі немесе сыртқы іс-әрекетінде тікелей құрылымдық орын алған мазмұн ғана жақсы ұғынылады». Демек, мазмұн субъект әрекетінің мақсаты болуы керек.

Қиындығы жоғарылатылған практикалық тапсырмаларды шешуде де осы қағиданы қолдана алсақ, оқушының еш қиындықсыз тапсырмаларды орындап, математикаға деген қызығушылығының артуына сеніміміз мол.

Кез-келген ақпаратты түсіну үшін бізге ең алдымен ол ақпарат туралы нақты бір түсінік қалыптастырып, құрылымымен таныстырып, талдап көрсетсе, кез-келген ақпарат бізде ұмытылмай есте сақталады. Математика ғылым саласында да тура осындай алгоритм бойынша төмендегідей қағидаларды ескеруіміз қажет:

1. Математика пәнін оқыту мазмұнының құрылымын зерттеу барысында жалпы білім берудегі негізгі міндеттерді шешудегі рөлі мен мақсаттарына ерекше назар аудару керек;

2. Мектеп математикаа курсының негізгі бағыттары бойынша негізгі идеялар мен әдістерді мақсаты мен міндеттеріне сәйкес тиімді қолдана білу керек;

3. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес құралдар қолдана білу қажет;

4. Кез-келген ақпарат, идеялар мен әдістер математиканы оқытудың бүкіл мазмұнының өзегін құрайды [2].

Қиындығы жоғары тапсырмаларды шешуде ерекше назар аударатын жағдай, оқушыларды тек бір бағытпен жүргізіп, салмақ салу оқушылардың математикаға деген қызығушылығын төмендетуіне, қайта айналып мойын бұрмайтындай жағдайға жеткізуі мүмкін. Осы себептен де, тек математикалық дағдыға баулып қана қоймай, математиканы өзге де ғылым салаларымен байланыстыра оқытсақ қана ісіміз нәтижелі болмақ. Атап айтсам: ғылыми бағытта, математика, технология, ойлау дағдысын арттыру үшін инженерия және өнер сияқты ерекше маңыздылығы жоғары ғылым салаларымен байланыстыра дамытуымыз керек.

Осы ретте, математикалық қиындығы жоғары тапсырмаларды өзге де ғылым салалары физика, информатика және химия сынды мектепте әрбір оқушыға қиындық туындататын пәндерде қолданылатын әдістермен де салыстыра отырып шешу мүмкіндігін қолдансақ болады. Себебі, қазіргі білім беруді ізгілендіру кезеңінде пәнаралық байланыстың алатын орны ерекше. Пәнаралық байланыс әр түрлі ғылым негіздерін оқытудың мақсаты мен мазмұнының ұштастыруына, сондай-ақ оқушылардың білімі мен нанымын қалыптастыруға, олардың іскерліктері мен танымдық қабілеттерін дамытуға бағытталады.

Математика мен физиканың пәнаралық байланысын күшейту оқушылардың екі пәннен де үлгерім сапасын жақсартады, сонымен бірге олардың практикалық қызметке дайындалуына көмектеседі.

Вектор ұғымының геометрия оқулығындағы сипаттамасы оның физикалық түсіндірмесінен бұрын беріледі, сондықтан оқушылар геометрияда да, физикада да вектор деп аталатын ұзындығы мен бағыты арқылы анықталатын шамамен танысады.

Математиканың физикамен байланысы арқылы қиындатылған тапсырмаларды шешу жеңіл болатындығы секілді, информатика саласымен де байланыстыра аламыз.

Қазіргі үздіксіз даму процесі жүріп жатқан заманда жаңартылған технологияның, бағдарламалардың саны күн өткен сайын түрленіп, өсіп жатыр. Осындай жаңартылған технологияларды математикалық есептеулерді шешуде қолдану математикалық білімді тереңінен арттыруға кеңінен мүмкіндік береді. Десек те, пән ерекшелігіне қарай математика курсын толығымен компьютерлік негізде ауыстыруға болмайды. Мысалы, аксиома, теорема, оларды дәлелдеу жолымен оқушылардың абстрактылық ойлау қабілетін дамыту істері дәстүрлі тәсілдермен жүйелі жеткізілуі керек.

Қазақстандық белгілі ғалым Ж.Қаратаевтың айтуы бойынша, оқу үрдісінде компьютерді пайдаланғанда қозғалыстағы денелерді сипаттауға, үрдісті имитациялауға, бір сөзбен айтқанда, компьютерді пайдаланып, қиындатылған тапсырмалардың мазмұнын анықтауға, сондай-ақ дәстүрлі оқытудың шамасы жетпеген кейбір жетістіктерге қол жеткізуге болады. Уақытты тиімді пайдалану, әрі нақты ақпаратпен бөлісу үшін компьютерлік технологияға сүйену маңызды[3].

Жоғарыда атап өткен жан-жақты әрекет етудің маңыздылығы ретінде, «Талап, еңбек, терең ой, Қанағат, рахым ойлап қой – бес асыл іске көнсеңіз» - деп ұлы ақын Абай атамыздың бес

асылындай болған құрылымды білім беру үрдісінде жаңадан енгізілген маңыздылығы жоғары STEAM бағдарламасын атап өтсек болады.

S – Science – Ғылым

T – Technology – Шеберлік

E – Engineering – Өнертапқыштық

A – Arts – Шығармашылық

M – Mathematics – Математика

сынды құрылымды бөліктерден құралады.

STEAM – жоғарыда аталған академиялық салалардың алғашқы әріптерінен құралған, яғни оқытудың бес құрылымдық бөліктерінен біріктірілген жаңа тәсілмен оқыту әдісі.

STEAM оқыту әдісін әрбір мұғалім өзінің практикасында тиімді қолдана білсе, онда оқушылардың математикаға деген қызығушылығы артып қана қоймай, әрбір тапсырманы аса қызығушылықпен, асқан шеберлікпен, түсіне отырып орындай алады деп айта алар едік.

Қорыта келе айтарым, қазіргі таңда білім жүйесіне енгізілген әрбір өзгеріс, жаңартылған бағдарламалар арқылы оқыту бұл жан-жақты зерделеуден өткен. Сол себептен де екі тарапқа да, оқушы үшін де, мұғалім үшін де тиімді екендігі анық. Сол тиімділікті одан ары арттыру мақсатында оқушының жан-жақты қабілетін ашып, логикалық ойлау дағдысын арттыра білген ұстаз, заман ағымына ілесе алатын, жаңашыл идеядағы ұстаз екендігін көрсетеді. Қаншалықты қиындылығы жоғары тапсырмалар кезіксе де, талдау жасап, құрылымын анықтап, есептеу керек.

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Астана, Ақорда. 2012жыл
2. Әбілқасымова А.Е. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: дидактикалық-әдістемелік негіздері. Оқу құралы. — Алматы: Мектеп, 2014. — 224 бет
3. Бейсенбаева А. «Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру». Алматы – 1995 ж.

ХИСАВДУНОВА Аминяма Абдуллиновна
5В011000-Физика мамандығының 4-курс студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы А.А.Айдарбекова
ҚазҰҚызПУ

7 СЫНЫПТА ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА КЕЙС ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

Аннотация. В статье приводятся несколько определений значения слова "кейс" и показана специфика Кейс-метода, который с помощью доказательств из реальной жизни может создать проблемную проблему. Также представлены примеры кейсов для 7 класса, которые являются первой ступенью для предмета физика.

Abstract. The article provides several definitions of the meaning of the word "case" and shows the specifics of the Case method, which, with the help of real-life evidence, can create a problematic problem. There are also examples of cases for the 7th grade, which are the first stage for the subject of physics.

«Кейс әдісі» - ұғымы ең алғаш 1908 –жылы Гарвардтық бизнес мектепте пайда болып, қолданыла бастаған. Қазіргі таңда Қазақстанда бұл әдіс мектептерде, жоғары оқу орындарында кеңінен қолданылып жатыр. Кейс әдісінің қыр-сырына қанық болу үшін алдымен «кейс» сөзінің мағынасын түсініп алғанымыз дұрыс болады.

Кейс- бұл шынайы мәселенің баяндамасы.

Кейс-шынайы өмірдің бір «бөлігі».

Кейс- шынайы өмірдің тез арада жасалған «фотосуреті».

Кейс- бұл тек мәселенің шынайы баяндамасы ғана емес, сондай ақ мәселенің түйінін шешуге арналған мәліметтердің бірыңғай жиыны.

Кейс әдісінің ерекшелігі шынайы өмірден алынған дәлелдердің көмегімен проблемалық мәселе тудыра алатындығымызда. Кейс әдісімен жұмыс істеу барысында білім алушы ізденеді, сонымен қатар қосымша мәліметтерді анализдеп өмірмен байланысын анықтайды, өзінің болашақ мамандығымен ұштастырады. Және де осы әдіс арқылы мәселенің нақты шешімі анықталады. [1]

Зерттеулер бойынша баланың білуге деген құштарлығының төмендеуі қисынсыз, ойдан құралған тапсырмалардың әсерінен екен, ал енді оның оқуға деген қызығушылығының артуына шынайы өмірмен ұштастырыла құрастырылған кейстер себепкер бола алады. Себебі кейс әдісінде оқушы нақты, шынайы мәселе үстінде ойланады, шешімін табуға тырысады.

Кейстермен жұмыс істеудің бірнеше әдістері қарастырылған:

- Инциденттер әдісі
- Іскерлік немесе техникалық құжаттаудың жиыны (баскетметод)
- Ойындық жобалау
- Мәселелі рөлдік ойын
- Дискуссия әдісі
- Кейс стади

Қазіргі таңда кейс әдісі өте танымал, оның себебі, қазіргі сағат сайын зымырап өзгеріп тұратын заманда жаңа әдістерге көшу өте қолайлы. Қоғамға жеткілікті білімі, әр түрлі бәсекелестікке, қиындықтарға төтеп бере алатын дамыған тұлғалар керек. Олар мәселені шынайы өмірде шеше алатындай, өзінің дарынын дәлелдей алатындай болулары керек. Әрине, кейс әдісі осы жоғарыда айтылған жетістікке жетудің төте жолы. Кейс әдісін бүкіл әлем педагогтары мен ғалымдары өте ұтымды әдіс деп мойындаған. Кейс әдісімен таныс болған әр бір оқушы өз ойын нақты жеткізе алатын, мәселенің нақты шешімін таба алатын, өз жауабын дәлелдей алатын азамат болып жетіледі.

Ал енді осы кейс әдісін жалпылама түрде емес, арнайы бір бағытпен байланыстырсақ. Физика пәні барлығына күрделі, түсініксіз пән сияқты көрінеді. Физика пәнін түсінетін әр бір жан бұл пікірдің қате екендігін мойындайды. Алайда осы пәнді баршаға түсінікті ететін амал бар. Бұл амал кейс әдісін қолдану десек қателеспеймін. Себебі физика пәні үшін арнайы әзірленген кейстер оқушыны алға жетелеп қана қоймай оның қызығушылығын да арттырады.

Физика сабағын кейс әдісін қолдана отырып жүргізетін кезде міндетті түрде арнайы түсіндірілетін материалға өмірден алынған мысалдар дайындалуы керек. Оларға шағын мәтіндер, сызбалар, диаграммалар, салыстыр кестелері, құжаттар жатады.

Қазір ғаламтор желісінде физика пәніне арналып жасалған кейстер өте көп, олар бір бірінен мазмұнына, құрылу тәсіліне, көлеміне қарай салыстырылады. Алайда олардың барлықтарының құрылымы бірдей. Білім алушыларға арналатын кейстердің құрылымы:

- Қысқа, есте қаларлық тақырып
- Кіріспе (жағдаяттағы кейіпкерлер туралы мәлімет, дәлелдер мен орын алған жағдай, мәселелер, гипотеза)
- Негізгі бөлім (мәселені анализдеуге арналған мәлімет)
- Қорытынды (мәселенің шешімін талап ететін жағдаят)
- Талқылауға арналған сұрақтар
- Кейспен жұмыс жасауға арналған нұсқаулықтар

Кейстегі мәселені шешуге арналған нұсқаулықты мұғалім әзірлейді. Ал енді кейс әдісін физика пәнінде қолдану технологиясына тоқталсақ:

- ✓ Білім алушыларды кейс мазмұнымен таныстыру (5-7мин)
- ✓ Кейс материалдары бойынша топшаларда жүргізілетін дара жұмыстар (мәселенің пайда болуын, дамуын, шарықтау шегін зерттеу. (20-25мин)
- ✓ Топшалардың қосылып мәселені шешуі, пікірталас жүргізу, жауаптарының нақтылығын дәлелдеуі (10мин)
- ✓ Қорытынды жасау (5мин)

7 сынып физика пәні үшін алғашқы баспалдағы ретінде, кейс әдісін алғанымыз тиімдірек. Себебі бала физика жайлы түсінікті тез қабылдап ойлау деңгейін арттырады. Бала жаңа пәнді қабылдар кезде, бастамасына байланысты соңына дейін іліп алып кетеді. Күнделікті айналада болып жатқан физикалық құбылысты, балаға түсінікті түрде жағдаятпен жеткіземіз. Ойланып-толғанып жағдаят жайлы өз ойын, өз тұжырымдамасын жасайды.

Тақырыбы: Физика-табиғат туралы ғылым.

Теориясы:

Физика –табиғат туралы кең көлемдегі ғылым саласы. Физика табиғатта орын алған сан алуан құбылыстарды зерттейді. Қоршаған ортада болатын сан алуан өзгерістер –табиғат құбылыстары деп аталады. Физика ғылымы зерттейтін табиғат құбылыстары физикалық құбылыстар деп аталады. Бұл пәннің мақсаты - қоршаған ортада орын алған физикалық құбылыстарды зерттеп, оларды өзара байланыстыратын заңдарды ашу [2].

Кейс тақырыбы: Алиса және сиқырлы әлем

1-кезең . Жағдаят:

Алиса ғажайыптар елінде атты ертегі барлығымызға таныс . Ал енді осы ертегіні сәл басқаша етіп елестетейік. Алисаны 12 жасына дейін ата-анасы үйден шығармаған, қыздары бір нәрсеге ұрынып қалады деген қорқынышпен. Алайда Алиса бір күні үйден өзі жасырын жол тауып алып қашып кетеді. Көп нәрседен хабары болмаса да өзінің сол бір сыртқы әлеммен танысуына деген құштарлығы арта түсті. Ол жан-жағындағы әр бір құбылысқа мұқият зер салып, себебін түсінуге асықты...

2-кезең. Мәселені анықтау:

Алиса мынадай құбылыстардың күәсі болды:

1. Әр түрлі жайқала өскен ағаштар, тоқтамай ағып жатқан өзен суы, жан-жануарлар, өсімдіктер, айналаға нұрын шашып тұрған Күн.
2. Бір шетте жанартау атқылап жатса, тағы бір жақта найзағай жарқылдары ойнап тұр..
3. Кенеттен Күн батып айнала қараңғылыққа бөленді..
4. Аспанда Ай пайда болып, айналада тыныштық орын алды..
5. Сонда да сал алуан жағдайлар орын алып, әлем өз тіршілігін жалғастыра берді.

3- кезең .Тұжырымдама үшін ,ой қосу

- 1.Сұрақ —«Табиғат» деген сөздің мағынасы қандай?
- 2.Сұрақ —Табиғат құбылыстары дегеніміз не?
- 3.Сұрақ —Қандай табиғат құбылыстары физикалық құбылыстарға жатады?
- 4.Сұрақ-Физика пәні үшін табиғат құбылыстарының маңызы бар ма?

5.Сұрақ-Физика қандай пән ?

Алиса жоғарыдағы сұрақтардың жауабын білуге асықты

4-кезең.Талдау жұмысы.

Алиса осы сұрақтарға жауап табуға кірісті. Ол ағаш саясында отырып ойға батты . Таң атып айналаға Күн нұры түсе бастады. Кенеттен Күн тұтылды. Бұл бұрын соңды Алиса көрмеген құбылыс еді. Жарқырап нұрын шашып тұрған күн бетін құдды қара матамен жауып қойғандай.Алисаның бойын қорқыныш биледі. Ол орнынан атып тұрып, үйіне қарай жүгіре түсті.

5-кезең.Кейстің шешімі.

Ай Жерді айнала қозғалады. Ал енді Ай айналып қозғалып жатып Күн мен Жердің арасынан өткен кезде Күннің көзін көлегейлеп жауып алады. Осы уақытта Жерге Күннің сәулесі емес Айдың көлеңкесі түседі. Бұл құбылыс- күннің тұтылуы деп аталады. Күннің тұтылуы физикалық құбылыс.

Тақырыбы: Түзусызықты бірқалыпты және бірқалыпсыз қозғалыстар

Теориясы: Дене кез келген бірдей уақыт аралықтарында ұзындығы бірдей жол жүріп өтетін қозғалысты бірқалыпты қозғалыс деп атаймыз. Бірқалыпты қозғалыстың ең қарапайым түрі түзусызықты бірқалыпты қозғалыс. Бірқалыпты қозғалыс бізді қоршаған ортада өте сирек кездеседі. Дене кез келген бірдей уақыт аралығында әр түрлі жол жүріп өтетін қозғалысты бірқалыпсыз қозғалысдеп атайды. [2]

Кейс тақырыбы:Жаңбырлы күн

I.Жағдаят

Бүгін далада жаңбыр жауып жатты. Терезеден далаға қарап отырған Даяна ойға шөкті. Физика пәнінен қозғалыс туралы білімін кеңейткен Даяна үшін жаңбырдың жаууы да бір қозғалыс түріне жататындай сезілді. Бірдей уақыт аралықтарында жерге жаңбыр тамшылары тоқтамай тамып жатты. Кенет телефон қоңырауының дауысы естілді...

II.Мәселені анықтау.

Даянаның сыныптас досы үй тапсырмасын сұрау үшін қоңырау соғыпты. Әңгіме барысында Даяна даладағы жаңбыр туралы айтып қалады. Бір қызығы даянаның сыныптас досы жақта ешқандай жаңбыр жаумаған екен.Даяна болған сұқбаттан кейін тағы ойлана бастады?

III.Тұжырыдама үшін ой қосу.

Даянаның ауласында жауып жатқан жаңбыр қандай қозғалыстың мысалы бола алады?

Неліктен жаңбыр тамшылары бір уақыт аралығында тамады?

Сыныптас досы жақта жаңбыр жаумауы нені білдіреді(бір қалада тұрса да)?

Даянаның ауласында жаңбыр жауып, сыныптас досы жақта жаңбыр жаумауы қандай қозғалыс мысалы бола алады?

Қозғалыс түрлерінің айырмашылықтары қандай?

Күнделікті өмірде қай қозғалыс түрі көбірек кездеседі?

IV.Қорытындылау.

Даянаның аласында жауып тұрған жаңбыр түзусызықты бірқалыпты қозғалыс. Себебі жаңбыр тамшылары белгілі бір уақыт аралығында тамады. Ал Даянаның сыныптас досы Әлібектің ауласында жаңбырдың жаумауын бірқалыпсыз қозғалыс деп айта аламыз. Себебі жаңбыр белгілі бір уақыт аралығында белгілі бір ауданда жауып , кей бір аудандарда жауып тұрған жоқ.

Тақырыбы: Жылдамдық және орташа жылдамдықты есептеу.

Теориясы: Бір өлшем уақытта жүрілген жолды жылдамдық деп атаймыз. Жылдамдықты орын ауыстырудың оған кеткен уақытқа қатынасы арқылы анықтаймыз:

$$\vec{v} = \frac{\vec{\Delta x}}{\Delta t}$$

Жылдамдық векторлық шама. Бірқалыпты түзусызықты қозғалыстың жылдамдығы мына формуламен анықталады:

$$v = \frac{s}{t}$$

Дене түзу сызық бойымен бірқалыпсыз қозғалатын болса, онда оның орташа жылдамдығын есептейді.

$$v_{opt} = \frac{s}{t} = \frac{s_1 + s_2 + \dots + s_n}{t_1 + t_2 + \dots + t_n}$$

Халықаралық Бірліктер жүйесінде жылдамдықтың өлшем бірлігі метр/секунд. [2]

Кейс тақырыбы: Ғарышқа саяхат

I. Жағдаят

Жанболат айналасында болып жатқан барлық нәрселерді есеппен байланыстырып, есеп шығарғанды жақсы көреді. Физика пәнімен танысып, құбылыстарды есеппен байланыстыруға деген қызығушылығы арта түскендей. Телидидардан 12 Сәуір ғарышкерлер күніне арнап көрсетіліп жатқан бағдарламаны қарап отырған Жанболат бір ерекше есептеу үстінде ойлана бастады. Ғарышқа алғаш ұшқан Юрий Гагариннің ракетасы 1 сағатта 2400 километр жол жүрген екен...

II. Мәселені анықтау.

- Егерде 1 сағатты секундқа аналдырсам 3600 секунд болады. Ал енді осы уақыт пен жүрілген жолды байланыстырсам не шығады?,- деген сұрақ Жанболатты қатты ойландырды. Ол осы екі шаманы бір біріне көбейтіп көрді...

III. Тұжырыдама үшін ой қосу.

Уақыт пен жүрілген жолдың көбейтіндісі арқылы қандай шама анықталады?

Жанболат шамаларды бір біріне көбейту арқылы анықтаған шаманың сан мәні нешеге тең?

Неліктен сағатты секундқа аналдырды?

Анықталған жаңа шама арқылы нені сипаттай аламыз?

Жылдамдықты анықтаудың маңызы қандай?

Жылдамдықтың өлшем бірлігі қандай?

Егер жылдамдық пен уақыт белгілі болса жүрілген жолды қалай анықтаймыз?

IV. Қорытындылау.

Уақыт пен жүрілген жолдың бір біріне тура пропорционал болуы бізге жылдамдықты анықтауға мүмкіндік береді. Жанболаттың алдымен уақытты Халықаралық бірліктер жүйесіне келтіріп алып, жүрілген жолға көбейткені дұрыс. Ол осы әрекеті арқылы ракетаның жылдамдығын анықтап алды. Айналамыздағы қозғалыстардың жылдамдығын білу маңызды. Біз осы арқылы белгілі бір ақпаратты біліп қадағалай аламыз.

Қорытынды

Барлығы үшін күрделі деп саналатын физика сабағында кейс әдісін қолдану өте тиімді. Оқушыға физикалық құбылысты шынайы өмірде орын алатын жағдаяттармен байланыстыра отырып түсіндіретін кейс әдісі мұғалімге де уақытын үнемді пайдалануына көмектеседі. Ғылым мен техниканың дамыған бұл заманында жаңа технологияларды қарқынды түрде білім беру бағдарламасына енгізу керек деп ойлаймын. Кейс әдісін практикада да қолданып, оның тиімді әдіс екеніне көз жеткізуге болады. Қашықтықтан білім алып жатқан оқушыларға да тақырыпты меңгерту барысында кейс әдісін қолданған дұрыс.

Әдебиеттер:

1. Ситуационный анализ, или анатомия кейс-метода. /Под ред. Сурмина Ю.П. –Киев: Центр инновации и развития, 2002. -286с.
2. У.Қ.Токбергенова, Б.А.Кронграт. Физика. Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Мектеп. 2017ж. - 200б.

ШАЙКЕН Ақерке

Физика-математика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Кенесбаев С.М.
ҚазҰлтҚызПУ

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖОБАЛАУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДАҒЫ РОБОТОТЕХНИКА НЕГІЗДЕРІ ПӘНІНІҢ РӨЛІ

Аннотация. В статье рассказывается о развитии конструкторских способностей учащихся в процессе обучения робототехнике, о личностных качествах учащихся в процессе обучения робототехнике, о важности методов при составлении проекта. Обсуждались межпредметные связи робототехники, ее значение для ученика, влияние конструирования робота на мышление ученика. Кроме того, в зависимости от возрастных особенностей учащихся, в приложениях робототехники представлена информация.

Abstract. The article describes the development of students' design abilities in the process of learning robotics, the personal qualities of students in the process of learning robotics, and the importance of methods in the preparation of a project. The inter-subject relations of robotics, its significance for the student, and the influence of robot design on the student's thinking were discussed. In addition, depending on the age characteristics of students, information is provided in robotics applications.

Қабілеттерді дамыту негіздері мектепке дейінгі балалық шақта қалыптасады. Оқушының конструкторлық қабілетін дамытудың оңтайлы кезеңі 5-6 жас аралығы. Егер оқушыны уақтылы дамытпасаңыз, болашақта дизайн қабілеттерін дамытуда жоғары жетістіктерді болжау мүмкін болмайды.

Қабілет – бұл белгілі бір өнімді қызметті сәтті жүзеге асырудың шарттары болып табылатын жеке тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктері. Оқушының қабілеті білімге, дағдыларға байланысты емес, бірақ оқушыға өз біліктілігін практикада тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. "Қабілет" ұғымында, Б.М.Тепловтың ойынша, үш идея бар: Біріншіден, қабілет бір адамды екіншісінен ерекшелейтін жеке психологиялық ерекшеліктерді береді. Екіншіден, қабілеттер барлық жеке ерекшеліктер деп аталмайды, тек кез-келген әрекетті немесе көптеген әрекеттерді сәтті орындауға байланысты. Үшіншіден, "қабілет" ұғымы белгілі бір адамда бұрыннан қалыптасқан білімге, дағдыларға немесе ұстанымдарға байланысты емес". Оқушылардың дизайн қабілеттері бойынша біз оқушының жеке психологиялық ерекшеліктерін түсінуді ұсынамын, олар әр түрлі материалдардан жасалған конструкциялар, сызбалар, дизайн сызбалары, модельдер түрінде шығармашылық өнімдер жасауға бағытталады.

Мектеп жасындағы оқушылардың ойлау қабілетін ескере отырып, робототехниканы дамыту тұрғысынан дизайнерлік қабілеттерін дамытуда мектепке дейінгі және ұлттық білім берудің сабақтастығын қамтамасыз ету үшін, білім беру бағдарламасын жүзеге асыру кезінде танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру процесінде ең тиімдісі визуалды модельдеу әдісі болып табылады. Бұл әдіс оқушыларда зерттелетін ақпараттың символдық құралдарын (модельдер, схемалар) қолдану қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқушылардың дизайн түрлерін интеллектуалды дамытуға ықпал етеді, өйткені оқушылардың ойлауының түрлеріне байланысты (көрнекі-тиімді, көрнекі-бейнелі, дерексіз, практикалық, шығармашылық) қабілеттер қалыптасады, сондықтан дизайн сияқты іс-әрекет түрі оқушыға тікелей қабылданбайтын әлем құбылыстарын игеруге көмектеседі, сонымен қатар оқушыларда қоршаған әлем құбылыстары арасындағы байланысты, олардың ерекшеліктерін, себеп-салдар байланысын орната қабілеттерін қалыптасады.

Кесте – 1. Оқушылардың конструкторды құрастыру түрлерінің сипаттамасы.

Құрастыру түрі	Сипаттамасы
Үлгі бойынша құрастыру	Құрылыс материалынан немесе дизайнерден жасалған дизайн-үлгі (сурет, нұсқаулық) және оны жасау әдісі негізінде жасалады.
Модель бойынша құрастыру	Құрастыру үшін үлгі ретінде құрастырылған дизайн моделі ұсынылады, оқушылар іс-әрекеттің нәтижесін ақылмен құрастырып, құрастыру үшін қажетті элементтерді таңдауы керек (үлгі бойынша).

Шарттар бойынша құрастыру	Оқушыларға белгілі шарттар беріледі, олар проблемалық тапсырманы конструктор көмегімен шешуі керек. Дизайндың бұл түрі шығармашылық дизайнды дамытады.
Қарапайым сызбалар, схемалар бойынша құрастыру	Алдымен оқушылар қарапайым сызбалар жасауды үйренеді, содан кейін осы сызбаларға сәйкес құрылымдар жасайды.
Тақырып бойынша құрастыру	Белгілі бір тақырып қойылады, оқушылар өздерінің шығармашылық өнімдерін берілген тақырып аясында жүзеге асырады, құрылымды құру үшін материал мен әдісті таңдайды.
Рамалық дизайн	Оқушылармен бірге тасымалданатын және модельденетін белгілі бір дайындама жақтаудың болуы.
Дизайн бойынша құрастыру	Шығармашылық процесс, оның барысында оқушы құрылыста өзін-өзі көрсетеді. Құрылыстың бұл түрі үшін тәжірибе мен дизайн дағдылары қажет.

Оқушылардың интеллектуалды, шығармашылық және жеке даму қабілеттері мен дизайн қабілеттерінің өзара байланысын қарастырайық. Психологиялық тұрғыдан алғанда, интеллекттің мақсаты жеке қажеттіліктерді шындықтың объективті талаптарына сәйкестендіру негізінде тәртіп құру екенін көрсетеді. Интеллект арқылы мақсатты түрде әрекет ету, ұтымды ойлау және қоршаған шындықпен тиімді қарым-қатынас жасау қабілетін дамытады. Сонымен, жобалық іс-әрекетте оқушылар оны жүзеге асырудың әртүрлі кезеңдерінде мақсат қоюды, аналитикалық жұмысты үйренеді, ақпаратты өз бетінше іздеу және өңдеу дағдыларын дамытады, оқушылар бір-бірімен және ересектермен өзара әрекеттеседі, олардың қызметін бағалайды, рефлексия жасайды.

Оқушыдағы зияткерлік қабілеттердің қалыптасуы мен көріністерінің ерекшеліктерін талдау, бейімділіктің дамуы жалпы интеллекттің қалыптасуына әсер етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді, өйткені интеллект дамуының әртүрлі топтарында дизайн қабілеттері көрінеді. Оқушылардың ойлау қабілетіндегі дизайн қызметінің ерекшеліктері:

- объектілерді зерттеу тәсілдерін және конструкцияларды жасау тәсілдерін игеру;
- бөлшектер мен материалдардың құрылымдық қасиеттерін білу;
- бейнелі және логикалық ойлауды, қолдың ұсақ моторикасын және қиялды дамыту;
- азаматтық бірегейлік негіздерін қалыптастыру.
- модельдерді құру кезінде қоршаған әлемнің құбылыстары мен процестерін ақпараттық көру дағдылары арқылы ақпараттық мәдениет элементтерін қалыптастыру (мәтін, диаграмма, сурет, модель конструктор);
- техникалық ойлауды дамыту, метапәндік байланыстарды іске асыру арқылы қойылған міндеттерді өз бетінше шешу білігін қалыптастыру;
- тұлғаның таным мен шығармашылыққа деген ынтасын дамыту;
- білім алушыларды жалпы адамзаттық құндылықтарға тарту.

Оқушылардың дизайн іс - әрекетінің бұл ерекшеліктері тұлғааралық қарым-қатынастың қалыптасуын, атап айтқанда, оқушының жобалық іс-әрекетте құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасау қабілетін, сонымен қатар оқушының өзіне деген сенімділігі мен мүмкіндіктерін алуға ықпал ететін сәттілік жағдайын түсінуді қамтиды. "Мен-имиджен" "Мен-тұжырымдамаға", "Мен-нақтыдан" - "Мен-перспективаға" дейін.

Кесте – 2. Робототехниканы оқыту барысында оқушылардың конструкторлық қабілеттерін дамытуды қамтамасыз ететін формалар, әдістер, құралдар.

Іс-әрекетті ұйымдастыру формалары	Әдістер	Құралдар
Мұғалімнің оқушымен және оқушылардың бір-бірімен бірлескен іс-әрекеті (топтық, жұптарда, командаларда жұмыс істеу, әртүрлі жастағы өзара әрекеттесу). Уақытша және тұрақты	Әр түрлі конструкцияларды модельдеу Эксперименттер Зерттеу әдістері Құрастыру әдістері (үлгі бойынша, модель бойынша, шарт бойынша, тақырып бойынша, ой	Lego, WeDo, Education Fun&Bot және Robokids конструкторлары Дидактикалық ойын материалы (суреттер-пазлдар, техникалық құрылғылар сияқты ойыншықтар, интерактивті және

шығармашылық топтар: "Жас зерттеуші" клубы»; "Робототехника", "математикалық мектеп", "Қызықты информатика", "Легоконструкция", "дарынды балалар", "эксперимент", "ғылыми ойын-сауық", " Неуроки»; LEGO және робототехника үйірмелері; "Орман мектебі" білім беру кеңістігі; білім беру робототехникасы орталығы; "конструкторлық бюро", "Умники и умницы" курстары»; балалар мен ата-аналарға арналған шеберханалар; балаларға, педагогтарға және ата-аналарға арналған мастер-класстар.	бойынша, қарапайым схемалар мен сызбалар бойынша), эталондық салыстыру әдісі Ойын әдістері WebQuest (іздеу әдістері) Өзара әрекеттестік пен тәлімгерлік әдістері ТРИЗ-технологиялар (Луллия Евроритм шеңберлері, жүйелік оператор, қиялдың типтік тәсілдері, РВС, АРИЗ және т.) Проблемалық оқыту әдістері (проблемалық мәселені тұжырымдау / іздеу.) Интеграция әдістері	механикалық ойыншықтар, жылжымалы сақиналардан, үшбұрыштардан жасалған модульдер және т. б.)) Модульдік жиһаз, жұмсақ модульдер, экрандар Рубик текшесінің түрлері Компьютер Девайс Мобильді және медиа құрылғылар мен қосымшалар Lab дискілері, сандық жабдықтар және т. б.
---	--	--

Осылайша, оқушылардың конструкторлық қабілеттерін дамыту, оқушының жеке қабілеттерінің сапалық өзгеру процесін түсінуінде, ол ұсақ моториканың, ойлау операцияларының, қиялдың, дизайн процесінде тұлғааралық өзара әрекеттесудің даму деңгейінде көрінеді, бұл қабілеттер оқушыға әртүрлі механизмдер, құрылғылар, модельдер, бағдарламалық тізбектер жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар оқушылардың конструкторлық қабілеттерін дамыту мектеп жасындағы балалардың жас ерекшеліктерін ескеруді қажет етеді. Робототехниканы дамыту аспектісінде оқушылардың конструкторлық қабілеттерін дамыту сенсорлық-моторлы мүмкіндіктерді, шығармашылық ойлауды дамытудан бастап, мектеп қабырғасында дизайнның келесі сатысына өтуге жалпы психологиялық дайындық ретінде, техникалық құрылғыларды талдау кезінде, оқушылардың кезең-кезеңмен интеллектуалды және мақсатты жеке дамуын болжайды.

Әдебиеттер:

1. Кенесбаев С.М. Ақпараттық технологиялар арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің интеллектуалды әлеуетін қалыптастыру. «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы «Алматы облысы бойынша ПҚ БАИ» ұйымдастыруымен Қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында «Өзін-өзі тану адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасының негізгі идеяларын пән мазмұнымен интеграциялап оқытудың өзектілігі» Республикалық ғылыми-әдістемелік вебинар материалдарының жинағы. Алматы, 2020ж. 32-37 бет.
2. Кенесбаев С.М. Ақпараттық технологиялар арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің интеллектуалды әлеуетін қалыптастыру. Хабаршы Қызылорда облысы бойынша педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институтының (ПҚ БАИ) тоқсан сайын жарық көретін республикалық ғылыми-әдістемелік журналы. №3 (65) шілде-қыркүйек 2020 жыл. 9-12 беттер.
3. Кенесбаев С.М. Ақпараттық қоғамдағы орта білім беру жүйесін жетілдірудің қазіргі заманғы үрдістері. «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы «Алматы облысы бойынша ПҚ БАИ» ұйымдастыруымен Қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында «Өзін-өзі тану адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасының негізгі идеяларын пән мазмұнымен интеграциялап оқытудың өзектілігі» Республикалық ғылыми-әдістемелік вебинар материалдарының жинағы. Алматы, 2020 ж. 28-32 бет.

ЯҚЫПБАЕВА А.

5B011000-Физика мамандығы

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к. Заурбекова Н.Д.

ОРТА МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА САБАҒЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУ

***Аннотация.** В соответствии с современными требованиями в средних школах рассмотрен вопрос о преподавания физики, химии, биологии и информатики на трех языках.*

***Abstract.** In accordance with modern requirements in secondary schools, the issue of teaching physics, chemistry, biology and computer science in three languages is considered.*

Бүгінгі күні әлемді қамтыған жаһандану үрдісі Қазақстанды да шарпуда. Соңғы кезде елімізде қоғамдық, саяси және экономикалық өмірдегі түбегейлі өзгерістер қызметтің түрлі салаларының дамуына, коммуникациядағы шет тілінің рөлі мен орнына әсер етеді.

Заманауи қоғамның бүгінгі күнгі әлеуметтік тапсырысы – жаратылыстану-математикалық, химия-биологиялық пәндер бойынша ғылыми дайындықтың әлдеқайда жоғары деңгейін қамтамасыз ету; сонымен қатар білім беруде осы бағыттағы пәндерді ағылшын тілінде оқытуды жүзеге асыру. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында «Тілдердің үштұғырлылығы» мәдени жобасын жүзеге асыруды ұсына отырып, қазақ елін әлемдегі үш тілді қатар тұтынатын білімді де білікті ел ретінде танытуымыз қажеттілігін ерекше атап көрсеткен.

2019 жылғы деректер бойынша Әлемнің түрлі елдерінде ағылшын тілін меңгеру деңгейін анықтайтын English Proficiency Index зерттеуінде Қазақстан 43,83 индексмен 100-ден 93-ші орынды иеленді. Қазақстанда ағылшын тілін меңгеру деңгейі бұрынғысынша өте төмен деп бағалануда. Биылғы жылы Қазақстан индексі алдыңғы жылмен салыстырғанда одан да төмен (45,95). 2018 жылы Республика 88-ден 80-ші орынға ие болды.

Оқытудың жаңа педагогикалық технологиясы — оқытуды ізгілендіру, өзін-өзі дамытып, тәрбиелей білетін, заман ағымына ілесе алатын кәсіби, білікті, жан-жақты жеке тұлға қалыптастыруды мақсат етеді. Оқушылардың кәсіби білім сапасын арттырумен бірге өз қабілетіне қарап, өзін-өзі дамыта отырып, өзіне сын көзбен қарауға мүмкіндік береді. Танымдық белсенділігін арттырып, шығармашылық қабілетін дамытады.

Бүгінгі таңда еліміздің мектептерінде үш тілді оқытудың маңызы арта түсумен қатар, оның бағыттары да кеңейуде. Жалпы үш тілді оқытудағы басты міндет -оқушының тілдік қарым-қатынас жасай алу қабілетін, тілді қолдана білу біліктілігін жетілдіру. Өскелең ұрпақты үштілділікке баулу, мектеп жүйесінде үш тұғырлы тілді дамыту заман талабы. Өмірлік қажеттіліктен туындаған «Үш тұғырлы тіл» идеясы - физика пәнінің зерттеу әдістерін ғылыми, пәнаралық, интерактивті әрекет жасау арқылы оқушының жалпы ғылыми ойлауын, көзқарасын қалыптастыру негізінде бәсекелесікке қабілетті белсенді ұрпақ дайындау.

Сабақ барысында жаңа әдіс-тәсілдер қолдану барысында CLIL - технологиясы тиімді болып саналуда, яғни оқушылар жұпта, жеке, топта, ағылшын тілінде физикалық терминдердің, шамалардың әрекеттерін ағылшын тілінде айтуды іске асырады, әр оқушы сабақта орындалатын тапсырмаларға жауапкершілікпен қарауға, топта және жұпта пікір алмасып отыруы сабаққа деген қызығушылығы мен құлшынысын жоғарылатады.

CLIL-оқытудың жаңа технологиясы, CLIL (Content and Language Integrated Learning - Пән және Тілді Кіріктіріп Оқыту) осы CLIL әдісі арқылы – әртүрлі пәндерді шет тілінде оқытамыз. CLIL термині қолшатыр сияқты, бірнеше пәндерді құрайды, мысалы: математика, биология, география және физика т.б пәндерді қолдана отырып, шет тілінде оқыта аламыз. Бұл ұғымды алғаш рет Дэвид Марш 1994 жылы ойлап тапты, көптеген зерттеу жұмыстары жүргізілді, семинарлар өткізілді, педагогикалық тұрғыдан дамыды, тек қана 2001 жылы CLIL термині енгізілді. Бұл ұғым Қазақстанға Болондық жүйесі бойынша 2010 жылдан бастап енгізілді, CLIL әдісі бізге үлкен өзгеріс әкелді, өйткені барлық оқу орындары (университет, колледж, мектеп) кіріктірілген білім беру әдістін қолдана бастады. Қазіргі кезде Назарбаев Зияткерлік университеті және Назарбаев Зияткерлік мектептері, Білім Инновация лицейлері, дарынды оқушыларға арналған “Жас Дарын” мектептері кіріктірілген білім беру әдісін қолданып жатыр. Бұл әдісті қолданбастан бұрын, бірнеше тәжірибе

жұмыстарын, мұғалімдермен педагогикалық тренинг өткізіп, көптеген мұғалімдер ағылшын тілінен қосымша білімдерін жетілдірген.

Физиканы оқытуда CLIL әдісін қолдану бойынша физика сабақтарында ағылшын сөздерін, сөз тіркестерін, терминдерді жиі қолдануға мүмкіндік беретін оқытудың тиімді әдістері мен тәсілдері, нысандары мен мазмұны қарастырылады.

Негізгі мектепте физиканы оқыту кезінде CLIL әдісі:

- белсенді әдістермен міндетті түрде сабақ өткізу;
- оқушылардың материалды қабылдауын арттыру үшін көрнекі құралдар ұсыну;
- жаңа сабақта қолданылатын материалдың мазмұнына назар аудару;
- сабақ кезінде пән мен тілдің барынша интеграциясын бақылау;
- әр сабақ үшін тілдік және тақырыптық глоссарийлерді біріктіру.

CLIL әдісін қолдану оқушыға сабақ барысында тілдік дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік берсе, оқытушыға, білімгерлерге үштілділік бойынша қолдауға мүмкіндік береді. Кейбір физика пәніне тән сөздер мен терминдердің айтылуымен мағынасы ұқсас болып келеді. Мысалы ретінде қазақ,орыс,ағылшын тілдерінде тән физикалық термин-сөздерді айта аламыз:

Газ сөзі француз сөзі болғанымен ұқсас мағынада үш тілде қолданылады. Ағылшын тілінде «Gas» сөзі материяның $\frac{1}{4}$ негізгі бөлігі,яғни агрегаттық күй. Орыс тілінде дыбысталуы мен мағынасы бір.

Концентрация сөзі де үш тілдеде мағыналас болып табылады. Физика пәнінде бұл сөздің мағынасы шоғырлану. Ағылшын тілінде «Concentration» сөзі шоғырлану дәрежесін білдіреді. Орыс тілінде дыбысталуы мен мағынасы бір.

Молекула сөзі латын тілінен енген масса деген мағынаны береді. Материяның ең кіші бөлігін молекула деп атайды. Ағылшын тілінде «Molecule» сөзі дәл сол мағынаны береді.Орыс тілінде дыбысталуы мен мағынасы бір.

Планета сөзі көне латын тілінен енген Кезбе жұлдыздар деген мағынаны береді. Қазақ тілінде тағы бір атауы бар Ғаламшар деген. Ағылшын тілінде «Planet» деп аталады.

Халықаралық бірліктер мен шамалардың ағылшын тілі мен қазақ, орыс тілінде аталуы бір болып келеді. Бұл шамалар Халықаралық жүйеде қабылданған. Мысалы: scalar, vector, micro (μ), milli (m), centi (c), deci (d), nano (n), pico (p), femto (f), atto (a). Бұл бірлік атауларымен қатар физика пәнінде Халықаралық жүйеде қолданылатын универсал шамалар қабылданған. Ерекшелігі,қолдану барысында кез-келген тілде бірдей дыбысталып,бір мағына береді.

Оларға:

метр (m) - meter (m) – ұзындық өлшем бірлігі - length

килограмм (kg) - kilogram (kg) - масса өлшем бірлігі - weight

секунд (s) - seconds (s) - уақыт өлшем бірлігі-time

Кельвин (K) - Kelvin (K)-Термодинамикалық температура өлшем бірлігі - thermodynamic temperature

моль -mole – зат мөлшері - molecular weight

Сабақ барысындағы қарым-қатынаста ағылшын тіліндегі сөздерді, сөз тіркестерін, терминдерді жиі қолдану: оқушылардың сөздік қорының толығуына, тілдік кедергілерден жеңіл өтуіне, өздері үшін жаңа ұғымдар тануына, тәжірибелер жүргізулеріне құлшыныстары артады. Қарапайым көрсетулер оқушыны өз бетімен ізденуіне, танымдық және шығармашылық икемділіктерін дамытуға бағыттайды. Оқушылардың дағдыларын бекіту мақсатында топта, жұпта ұсынылған тақырыптар бойынша ағылшын тіліндегі элементтерді байланыстыра отырып, шағын жобалар қорғауды сабақ үрдісінде жиі қолдану, оң нәтижесін береді.

Физика пәнін ағылшын тілінде меңгертудің, ана тілінде оқытудан ерекшелігі физикалық терминдерді ағылшын тілінде енгізу, әртүрлі пәндегі бір ғана терминдердің ағылшын тіліндегі мағынасы түрліше болатындығына оқушылардың көзін жеткізу, зертханалық жұмыстарда қолданылатын құралдардың, қондырғылардың және материалдардың атауларын оқушылар ағылшын тілінде білуі, есептердің шығарылуын ағылшын тілінде түсіндіруі, сабақты бекіту кезеңінде сұрақтарға ағылшын тілінде жауап беруі, алынған нәтижені түсіндіруі және соған сәйкес қорытынды жасай білу дағдыларын қалыптастыру басты міндет болып табылды.

CLIL әдісінің 4C (DoCoyle, 2008) деп аталатын төрт негізгі аспектілері анықталған:

Content (мазмұны) – бұл ақпараттық құзыреттілігін қалыптастыратын пәндік аймақтағы білім, іскерлік, дағды, яғни, өздігінен іздеу, талдау, таңдау, өңдеу және қажетті ақпаратты жіберу қабілеті мен іскерлігі;

Communication (байланыс) – сабақта шетел тіліне үйренуге емес, шетел тілі білімін қосымша қолдануды ұсынатын тілде оқыту, осылайша, оқушылар шетел тілін оқу кезінде қолданады, сондай-ақ, оны қалай пайдалану керектігін үйренеді. Бұл аспект коммуникативті құзырлықтарды қалыптастырады, себебі тыңдай білу, сұрақтар қоя білу және оларға нақты жауаптар құрастыру, қарастырылатын мәселелерді мұқият тыңдау және белсенді талқылау, серіктесінің пікірін түсіну және оларға сыни баға беру секілді жеке тілдік қатынас қабілетін дамытады;

Cognition (таным) танымдық және ойлау дағдыларын дамытуды жүзеге асырады және бір немесе бірнеше оқу салаларында студенттердің жақсы даярлығын қамтамасыз ететін білім беру құзыретін қалыптастыруға ықпал етеді;

Culture (мәдениет) – мәдениет тілін меңгеруді қамтамасыз ететін, әлемді тану жолдарымен, өзін мәдениет бөлшегі ретінде ұсынумен, балама мәдениетті ұғыну және қабылдаумен жалпы мәдени құзыреттілігін дамыту аспектісі болып табылады.

оқытудың тиімді әдістерін таңдау және сабақтың тиімділігін арттыру арқылы қол жеткізуге болады. Сабақта физикаға ағылшын тілінің элементтерін енгізе отырып, оқытудың келесі принциптерін ескеру қажет:

- өмірлік тәжірибесін ескере отырып сабақ бере білу;
- ұзақ уақыт бойы материалдарды есте сақтау қабілетін арттыру мақсатында тірек белгілері мен тірек конспекттері негізінде білім алушыларды оқыту;
- тест-сұрақтар және тексерулер;
- тапсырманы шешуде қолданылатын формулаларды ағылшын тілінде түсіндіруді үйрету;
- оқушы сабақ кезінде қажетті ақпаратты, құқық нормаларын, фактілерді тауып, есте сақтауға міндетті;
- өз бетінше жұмыс істеу, шығармашылық, ойлау қабілетін арттыру.

Қорыта айтқанда, үш тілді меңгеру оқушылардың ой-өрістерін кеңейтеді, халықаралық достыққа, өркениетті мәдениетке ден қойып, ғылым саласындағы әлемдік жаңалықтарды алғашқылардың бірі болып білуіне негіз болады. Оқушының жеке тұлға ретінде дамуына жағдай жасауға бағыт алып отырған бүгінгі білім беру жүйесінде әлемдік стандарттар талабының негізгі компоненттерінің бірі деп танылған көптілділік оқытуға көңіл бөлу–бүгінгі заман тапсырысы болып табылады. Елбасымыз «Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздардың қолында» деп келешек ұрпаққа үлкен үміт артуда. Ал келешек ұрпақ бейбітшілік пен келісімде өмір сүре алатын, басқа мәдениетті түсініп, құрметтейтін, көп ұлтты және көп мәдениетті ортада белсенді өмір сүруге қабілетті тұлға және тіл меңгеру арқылы жаңа кәсіптерге жол ашылатындығын саналы түрде түсінуі қажет.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. (2007 жылғы 28 ақпан)
2. «Болашақ бағдарламасы»: <http://zkoipk.kz/confnis1s/712-conf.html> (2012 ж)
3. Кіріктірілген білім беру бағдарламасы: нәтижеге бағытталған оқу жүйесі: <http://kazmkpu.kz/kz/o-u-derisi-1/zho-ary-o-u-ornynan-kejingi-bilim-beru-b-limi/bolasha-ba-darlamasy> (2013-2017)
4. Толығырақ: <https://alashainasy.kz/koshbas/syini-turgyidan-oylau-tehnologiyalaryi-arkyilyi-okyitudyin-timdlg-80712/>

IV. EFFICIENCY OF TEACHING

АҚТЫМБАЙ Аяжан

Педагогика және психология мамандығының 3-курс
Ғылыми жетекшісі: пс.ғ.к., профессор м.а. Бапаева М.К.
ҚазҰлтҚызПУ

КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОНЛАЙН ОҚУ КЕЗІНДЕ МАЗАСЫЗДАНУЛАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В статье рассматривается проблема тревожности, возникшей у младших школьников в условиях онлайн-обучения.

Abstract. The article deals with the problem of anxiety that has arisen in primary school children in the conditions of online learning.

Қазіргі уақытта мазасыздану сезімі жоғары, өзіне деген сенімділігі төмен және эмоциялы тұрақсыздығы басымдығымен басқа құрбыларынан ерекшеленетін балалар саны өсіп кеткені анық. Бұл адамдардың, балалардың үнемі стрессті жағдайлармен кездесіп қалып отыруымен тығыз байланысты. Осының барлығы адамның өзіне деген, басқа адамдарға және түрлі жағдайларға деген сенімін әлсіретіп, тіпті жойып отырады.

Мазасыздану күйі кезінде балалар әдетте, түрлі эмоцияларды басынан кешіреді, мәселен, оның әлеуметтік өзара әрекеттеріне, соматикалық күйіне, қабылдауы мен ойлауына және мінез-құлқына әсерін тигізетін эмоциялардың кейбір жиынтығын да басынан өткізеді.

Сихоаналитиктер алаңдаушылықты туа біткен процесінің өзінде пайда болатын құбылыс ретінде қарастырады және сыртқы факторлардың әсерінен одан әрі дамиды деп тұжырымдайды. (Ф. Гринейк, М.Клейн, к. Майер, О. Ранк, г. Салливан, к. Хорни, А. Фрейд, о. Фенихель, Н. Фаудор, Э. Фромм, к. Юнг). Ю. Приходько мен В.Юрченко мазасыздық — бұл адамның мазасыздық жағдайын жиі және қарқынды сезінуге бейімділігі, сондай-ақ оның пайда болуының төменгі шегі деп санайды. Сонымен қатар, мазасыздық жеке білім, темперамент қасиеті (жеке мазасыздық деп аталады) болуы мүмкін немесе жағдайлық, яғни нақты жағдайларға байланысты болуы мүмкін деп есептеген. [1, с. 190].

С. Ставицкая мазасыздық-бұл әлеуметтік өзара әрекеттесудегі сәтсіздіктерді күтуге және оқиғалардың қолайсыз дамуына байланысты белгісіз қауіп жағдайында пайда болатын эмоционалды жағдай. Мазасыздық конструктивті (жұмылдыратын ситуациялық мазасыздық) және деструктивті (жеке мазасыздықты бұзатын) сипатта болуы мүмкін [2].

Бастауыш білім беру барлық қосымша білім мен кәсіптік білім берудің негізі болып табылады. Бастауыш мектептегі білімнің жетістігі көбінесе адамның тағдырын, оның болашақ өмірін анықтайды, өйткені дәл осы жаста адам тұлғасының негізгі негіздері қалыптасады. Осы уақытта балада өзінің жетекші іс-әрекетіне эмоционалды қатынас қалыптасады, бұл мұғалім мен ата-ананың талаптарын «жақсы оқушы» бейнесінде қанағаттандыруға ұмтылудан көрінеді. Мұның бәрі бастауыш мектеп жасындағы балада сәтсіздіктермен бірге жағымсыз коннотацияға ие бола отырып, мазасыздық туғызатын жаңа тәжірибе туғызады. Мазасыздықты оқу іс-әрекеті тұрғысынан зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады. Бұл теориялық және практикалық қажеттіліктерге байланысты.

Сонымен қатар әдеби дереккөздерді талдау мазасыздықты күй ретінде, ал азды-көпті тұрақты сипаттық қасиет, жеке қасиеттер (жеке мазасыздық) ретінде көрсету қажеттілігін көрсетті; қорқыныш, үрей, невротикалық реакциялар арасындағы байланыс пен айырмашылықтар; баланың негізгі қажеттіліктеріне қанағаттанбау ұзаққа созылатын көңілсіздіктер мен қақтығыстарға әкеліп соқтырады, олар жеке мазасыздықтың негізгі көзіне айналады.

Жеке мазасыздық дегеніміз - индивидтің қорқыныш, үрей, шиеленіс сияқты эмоционалды күйлерді субъективті түрде сезінуге бейімділігін анықтайтын интегративті қасиет.

«Мазасыздық» ұғымының мәнін талдай отырып, ғалымдар оның әртүрлі аспектілеріне назар аударады. Сонымен, С.Л.Рубинштейн мазасыздықты белгісіз қауіптілік жағдайында пайда болатын және оқиғалардың бақыланбайтын дамуын күткен эмоционалды күй деп анықтады.

Г.М.Прихожан мазасыздықты эмоционалды ыңғайсыздық сезімі, қауіптің алдын-алу, наразылықтың көрінісі ретінде анықтайды [3].

Мазасыздық сәттіліктің немесе сәтсіздіктің әлеуметтік және жеке салдарын күтумен байланысты. Кіші мектеп оқушылары үшін бұл, ең алдымен, олардың жетекші іс-әрекетіндегі жетістіктер мен кемшіліктер - мұғаліммен, сыныптастарымен, ата-аналарымен өзара қарым-қатынасты, сондай-ақ осы жас кезеңінде болатын ұмтылыстар деңгейі, өзін-өзі бағалау, негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыру туралы өз тәжірибелерін қамтитын оқыту болып табылады.

Онлайн білім алу барысында интернет жүйесі, смартфон, компьютер жабдықтары сияқты материалдық жағдайлардың болмауынан оқу программасын жүйелі меңгермей, сыныптастарынан қалып қалған жағдайда да, кішкентай бүлдіршіндерде мазасыздық күйі байқала бастайды. Мазасыздықтың күшеюі бала психикасының барлық салаларына әсер етеді: аффективті-эмоционалды, коммуникативті, адамгершілік-еріктік, когнитивті.

Онлайн оқу барысында сабақ үлгерімі нашарлаған жағдайда, ата-анасының шамадан тыс балаға артқан үміті ақталмаған кезде балада мазасыздық күйі артады. Ата-ана үшін «озат» оқушы баланың орташа жетістіктерін ата-ана сәтсіздік ретінде қабылдауы да баланың жай-күйіне әсер етері сөзсіз. Кейде нақты жетістіктер еленбейді немесе жоғары бағаланбайды. Ересектер тарапынан жағымсыз бағалау баланың өзіне деген сенімі төмендейді, мазасыздық күшейеді.

Сонымен қатар онлайн оқу барысында компьютер немесе ұялы телефон арқылы ұзақ уақыт жұмыс істеу баланы қажытып, шаршатады. Соның салдарынан оның қалыпты күн тәртібі бұзылып, ретсіздік, белгісіздік пайда болады. Бұл мазасызданудың пайда балуына әкелетін жайттардың бірі.

Мазасыздық, эмоционалды стресс ретінде, білімді тексеру жағдайында қорқыныш сезімін тудырады, айналасындағылардың үміттерін ақтамау қорқынышы, мұғаліммен қарым-қатынастағы проблемалар және тағы сол сияқтылар.

Қорқыныш жадты блоктайтыны белгілі, ал эмоционалды стресс жағдайында оқушы адекватты бола алмайды. Бұл, өз кезегінде, нәтижелердің нашарлауына, іс-әрекеттің ұйымдастырылмағандығына, оқу уақытының нәтижесіз жұмсалыуына әкеліп соқтырады, нәтижесінде жалпы оқытудың жетістігі, баланың жетістік деңгейі айтарлықтай төмендейді.

Сәтсіздіктер, қобалжулар, үрей сияқты эмоциялық күйлер мазасыздықты тудырады. Әрі қарай, «осы шеңберді бұзу» қиындай түседі, бұл академиялық «созылмалы» сәтсіздікке айналады. Сондықтан баланың психологиялық жағдайын, мазасыздықтың нендей себептерден пайда болуын анықтау, білу өте маңызды, өйткені дәл осы жайт баланың оқу үлгерімін төмендететін жағымсыз фактордың бірі болуы мүмкін.

Мазасызданудың қалыптасуына жағдай жасайтын тағы бір фактор – кінә сезімін тудыратын жиі айтылатын сөгістер (Сен өзінді жаман ұстадың, сабағыңды дұрыс дайындамадың, енді мамаңның басы ауырып жатыр. Сенің мінез-құлқыңның кесірінен мамаң екеуміз тағы ұрысып қалдық. т.б.) Осындай жағдайда, бала ата-анасының алдында кінәлі болудан қорқады. Балаларда қорқыныш сезімінің тууына көбінесе, көп сақтандыра беру, қауіптену мен мазасыздану сезімді көрсетудегі ұстамдылығы да себеп болады. Ата-анасының шамадан тыс катал болуы да, қорқыныштың пайда болуына әкеледі. Бұл баламен жынысы бірдей қарым-қатынас әсерінде болады, мысалы: қызына анасы, ұлына әкесі не нәрседен көбірек тыйым салса, балада соғұрлым қорқыныштың көрінуі мүмкіндігі бар. Ата-анасы көп жағдайда, ойланбай тұрып “Сені бөтен аға қапқа салып алып кетеді немесе «Мен сенен кетіп қаламын» деген жүзеге аспайтын бай-байламымен, баланың бойында қорқыныш сезімін ұялатады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, мазасыздық дегеніміз - жағымсыз оқиғаларды күтудің теріс боялған эмоциясы, өзіндік функционалды фон. Мазасыздық қауіптің көрінісі ретінде түсініксіз және анықталмаған; ол өзін мазасыздық ретінде көрсете алады, кез-келген сипаттағы оқиғаны күту ретінде, онда адам мүмкін болатын қауіптер мен жағымсыз салдарларды болжай алмайды. Егер мазасыздық тұрақты және ұзақ уақытқа созылатын болса, онда ол тұлғаның сапасына айналады. Бұл тұрғыда мазасыздық қауіпке сезімталдық, мазасыздық эмоциясымен әрекет ету тенденциясы ретінде анықталады.

Ұлдар мен қыздардағы мазасыздану деңгейінің әртүрлі болып келетіні белгілі болды. Мектеп жасына дейін және кіші мектеп жасында ұлдар қыздарға қарағанда мазасыздау болып келеді. Бұл олардың өздерінің үрейленіп мазасыздануын немен байланыстырады, оны қалай түсіндіреді және неден қауіптенетіндігімен байланысты, бала үлкен болса, бұл айырмашылық

көп білінбейді. Қыздар өздерінің үрейленіп мазасыздануын достарымен, ата-анасы және ұстаздарымен ғана байланыстырмайды, олар ішкіш, дөрекі сияқты қауіпті адамдардан қорқады, яғни басқа адамдармен де байланыстырады. Ал, ұл балалар денеге қатысты зақымданудан, үйден, сәтсіз жағдайдан және ата-анасы мен үйден тыс ұстаздар мен мектеп басшысынан алатын жазалаудан да қорқады.

Мазасызданудың теріс әсері, тұтастай интеллектуалды дамуға әсерін тигізбей, дивергентті (яғни креативті, шығармашылық) ойлаудың қалыптасуына тиеді. Дивергентті ойлауға жаңаның, белгісіз нәрсенің алдында қорқынышты сезбеу сияқты жекелік сапалар тән. Мәселен қазіргі пандемия жағдайы балалар үшін үрей туғызып, мазасыздануын жоғарлатқаны анық.

Мазасыздану баланың бойынан байқала отырып, оның болашақ өмірге басар қадамына да кедергісін тигізеді, өзін-өзі бағалауын төмендетіп, өзіне және айналасындағыларға деген сенімін жояды. Мазасызданудың пайда болуына ата-аналары, ұстаздар тарапынан орынды-орынсыз ескертулер, тәрбиеленетін мекемедегі қызметкерлердің балаға деген қарым-қатынасы, оқыс сөздері, қылықтары да әсер етеді. Алайда, осылардың барлығы ескерілсе, мазасызданудың алдын алуға болады.

Қорыта айтқанда, мектеп жасына дейінгі және кіші мектеп жасындағы балаларда мазасыздану мінездің тұрақты белгісі боп келмейді және сәйкес психологиялық-педагогикалық алдын-алу шараларын жүргізу кезінде назарға алынады.

Әдебиеттер:

1. Виллюнас В. К. Психология эмоциональных явлений / В. К. Виллюнас. — М.: Изд-во МГУ, 1976. -142 с.
2. Ставицкая С. А. Психолого-педагогические условия преодоления личностной тревожности у детей младшего школьного возраста: Дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07. Киев, 1999. 242 с.
3. Прихожан А. М. Тревожность и страх в младших школьников. Руководство практического психолога / А. М. Прихожан. — Москва, 1995. — 238 с.

АБИБУЛЛАЕВА Арай

Дефектология мамандығының 3 курс студенті

аға оқытушысы Мукажанова Э.Т.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА АРНАЙЫ МАМАНДАРДЫҢ АТА-АНАЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ

***Аннотация.** В статье также проведен теоретический анализ семей детей с особыми образовательными потребностями, предложен специальный опрос.*

***Abstract.** The article also provides a theoretical analysis of families of children with special educational needs, and offers a special survey.*

Инклюзивті білім беру – бұл білім алуында ерекше қажеттілігі бар балалардың жалпы білім беру жүйесінде арнайы және жеке түзете-дамыту, қысқартылған бағдарлама негізінде білім алуы.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 8-ші бабының 6-шы тармағында «Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың білім алуына, дамуындағы ауытқуды түзетуіне және әлеуметтік бейімделуіне мемлекет үнемі жағдай жасауды қамтамасыз етеді» делінген [1]. Сонымен қатар, «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық-психологиялық түзеу арқылы Қолдау туралы» Заңының 3-ші бабының 4-ші тармағында, әлеуметтік және медициналық-педагогикалық қолдаудың принциптері ретінде «Кемтар балалар мен олардың отбасыларына әлеуметтік қолдау және оңалту көмегін көрсету кепілдігі» және «Кемтар баласы бар отбасы мен әлеуметтік және медициналық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыратын ұйымдар мамандарының ынтымақтастығы» негізінде жұмыс жасайды [2]. Бұл, бала құқықтары туралы Конвенцияның 18-ші бабының 2-ші тармағында «Бала құқықтары мен кепілдіктерді жүзеге асыру мақсатында, мемлекет тарапынан баланың ата-аналары мен қамқоршыларына бала тәрбиесіне қатысты өз міндеттерін дұрыс орындаулары үшін қажетті қолдау көрсетулері тиіс» делінген [3].

Жоғарыда көрсетілген Заңдар негізінде мүмкіндіктері шектеулі балалардың отбасылармен кешенді жұмыс атқарылуы тиіс. Бұл балалардың отбасыларында әртүрлі әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық мәселелердің кездесетіні тағы бар.

Білім алуында ерекше қажеттілігі бар балаларды жалпы білім беру жүйесіне енгізуде шетелдік зерттеушілерінің Н.Форман, А.Пратен, Н.Д.Шматко, Л.М.Шипицына, Н.Н. Малофеевтің, сонымен қатар қазақстандық зерттеушілердің Р.А.Сулейменова, Г.Д.Хакижанова, А.А.Айдарбекова, А.А.Байтурсынова және т.б. еңбектерінің маңызы зор.

Мүмкіндігі шектеулі баланы жалпы білім беру мектептеріне кіріктіруде отбасының рөлін және ата-аналардың педагогикалық білімі мен біліктілігі қажет екенін Г.И.Бондаренко, М.Д.Горячев, Л.К.Грачев, Д.Н.Исаев, В.В.Кузнецова еңбектерінен көз жеткізуімізге болады.

Білім алуында ерекше қажеттілігі бар балалар отбасыларда жиі кездесетін мәселелер келесідей:

1. Медициналық мәселелер. Мүмкіндіктері шектеулі баланы емдеу мәселелері жатады. Атап айтқанда, аңғарымдар туралы мағлұматтың жеткіліксіздігі, емхана мен аураханада ем қабылдау, балаға дәрігердің қарауы жетіспеуі, ата-анаға медициналық кеңестердің жетпеуі, дәрі-дәрмек мәселелері және т.б. толып жатқан мәселелер.

2. Экономикалық мәселелер. Мүмкіндіктері шектеулі баласы бар отбасылардың экономикалық жағдайы қалыпты отбасыларға қарағанда төмен деңгейде болады. Себебі мүмкіндіктері шектеулі бала күтіміне қарап, көбіне, аналары жұмыссыз қалады. Сонымен қатар баланы тасымалдауға да қаражат кетеді (қоғамдық транспортта жүру ыңғайсыздық тудырады), дәрі-дәрмек пен емделуге де шығын шығады, оған қоса балаға әр түрлі маман қызметтері ақылы алынады (массаж, емдік дене шынықтыру сабақтары, қосымша педагог сабақтары және т.б.).

3. Оқытуда кездесетін мәселелер. Әрбір ата-ана өз баласын мектеп партасына отырып, білім алғанын қалайды. Мүмкіндіктері шектеулі баланың білім алуы оңайға түспейді. Әр баланың аңғарымына байланысты оның білім алу барысы әр түрлі деңгейде өтеді. Арнайы көмекші немесе жалпы білім беру мектебіне бару үшін алдымен балада көптеген дағдылары болуы тиіс. Мысалы, өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары, өз бетінше жүріп-тұру дағдылары, қоғамдық орындарда өзін

ұстай алуы, техникалық құрал-жабдықтарды қолдана алуы және т.б. Кейде ата-аналар баласының шынайы жағдайын дұрыс қабылдамай, оған көп талаптар қояды.

4. Әлеуметтік кәсіби мәселелер. Ата-аналардың өз кәсібінен бас тартуы, кәсіби жоспарлардың орындалмауы, маман ретінде өздерін жетілдіру қажеттілігінің орындалмауы. Ата-аналар мүмкіндіктері шектеулі бала күтіміне орай өздерінің кәсіптік қызығушылықтарын ысырып қояды.

5. Психологиялық мәселелер. Бұл мүмкіндіктері шектеулі баласы бар отбасындағы психологиялық дағдарыстар. Отбасындағы балаға қатысты қиындықтар ата-ана мен отбасы мүшелерін психологиялық тұрғыда қажытып жібереді. Сонымен қатар отбасы мүшелерінің бала арасындағы қарым-қатынас проблемаларын атап өтуге болады.

6. Ерекше қажеттілік бар балаға деген қоршаған ортаның кері көз-қарасы. Кейбір ата-аналар баласымен қоғамдық орындарға шығуға ұялып, қоғаммен қарым-қатынастан бас тартады.

Аталған мәселелерден басқа да ерекше қажеттілігі бар балалар отбасында көптеген қиындықтар бар. Атап айтқанда:

- ақпараттық тапшылық;
- жұмыссыздық;
- отбасындағы психологиялық конфликтілер;
- қаржылық тұрақсыздық;
- ата-ананың балаға қамқорлығының төмендігі;
- нашақорлық, алкоголизм;
- әлеуметтік орта мәселелері;
- бейімделу мәселелері және т.б...

Соңғы жылдары бүкіл әлемде мүмкіндіктері шектеулі балалар мен олардың ата-аналарына ертеден психологиялық-педагогикалық көмек көрсетудің жаңа ұйымдастыру түрлері мен бағдарламаларын іздестіруге бағытталған ғылыми зерттеулерді жүргізуге көп көңіл бөлінуде. Әртүрлі елдерде ерте жастан көмек көрсету бағдарламалары ұйымдастыру мәселесінде түрлі, бірақ мазмұны бойынша ортақ тенденцияларға ие.

М.В. Шакурованың зерттеулері бойынша мүмкіндіктері шектеулі баласы бар ата-аналардың 3 тобы бар:

1. Бірінші топқа ата-аналық сезімдері күшейген ата-аналарды жатқызамыз. Бұл топтағы ата-аналар балаларын шектен тыс еркелетумен ерекшеленеді. Балалардың шынайы мүмкіндіктерін дұрыс қабылдамайды. Мүмкіндіктері шектеулі баланың өз бетінше дамып, іс-әрекет етуіне кедергі болады. Тәрбиенің мұндай түрі, көбіне жалғыз басты аналарда болады.

2. Екінші топқа қарым-қатынастың қатал түрі – гипопротекция тән болып келеді. Ата-аналар мүмкіндіктері шектеулі балаға салқын қарым-қатынаста болады, эмоциональдық жылылық танытпайды. Олар баланың еміне көп көңіл бөледі.

3. Үшінші топтағы ата-аналар серіктестік қарым-қатынас түрін қолданады. Бұл жерде ата-ана мен бала бірлесіп, іс-әрекетке түседі. Мұндай қарым-қатынас ата-ананың бала потенциалына деген сенімнен пайда болады.

Білім алуында ерекше қажеттілігі бар балалар отбасына осы кезеңдерде сырттай қолдау қажет. Мамандар отбасының бейімделуіне жағдай тудыруы тиіс. Бейімдеу отбасының бұрынғы (бала туылғанға дейінгі) әлеуметтік-психологиялық және мәдени статусын қалпына келтіруге және стресстен шығаруға бағытталады.

Жоғарыда аталған мәселелерді шешу жолдары:

- отбасының қажеттіліктерін анықтау;
- отбасын бейімдеу бағдарламасын құру;
- бағдарламаға сай іс-шараларды жүзеге асыру;
- ата-аналарға арналған қолдау топтарын ұйымдастыру;
- бейімдеу іс-шараларынан соң отбасын бақылау және қолдау.

Жоғарыда айтылған отбасы функцияларының бұзылуы, отбасының құлдырауына алып келеді. Жанұя институты басқа қоғамдық институттардан (мемлекет, бизнес, білім және т.б.) бөлінуі тегін емес. Барлық зерттеушілердің айтулары бойынша жанұя ұрпақтан ұрпаққа берілетін, мәдени үлгілерді тасымалдаушы, сонымен қатар жеке тұлғаның әлеуметтенуіне қажетті жағдай тудырады деп санайды. Осы жанұяда адам әлеуметтік рөлдерге үйренеді, білімнің және тәрбиенің негізін алады.

Біз ата-аналардың өз баласының бойында ерекше қажеттілігі мен мүмкіндіктері туралы ақпараттары қаншалықты деңгейді білу үшін арнайы сауалнама ұсынамыз.

Блок 1

№	Сұрақтар	Иә	Жоқ
1	Сіз мемлекет тарапынан баланыздың хал ақуалына байланысты қандайда бір көмек түрін аласыз ба?		
2	Балаңыздың денсаулық жағдайына байланысты арнайы тіркеуде тұрасыздар ма?		
3	Әлеуметтік тұрғыдан көмек түрлері көрсетіле ме? (маман, қызметкер)		
4	Үйіңізге көше маманы келіп тексеріп тұрама?		
5	Бұған дейін санатория, курорт т.б. шипажай орталықтарына мемлекет тарапынан тегін жолдама алдыңыз ба?		
6	Мемлекет балаңыздың хал- ақуалына байланысты арнайы құрал жабдықтармен қамтамасыз етілді ме?		
7	Балаңыздың денсаулық жағдайына байланысты дәрі- дәрмек, препарат түрлерін тегін мемлекет тарапынан ала алып жүрсіз бе?		
8	Баланыздың жағдайына байланысты алынатын дәрі- дәрмек сізге уақытында беріліп жүр ме?		
9	Медицина мамандарына балаңызды уақытылы тексертіп отырсыз ба?		
10	Қосымша медицина мамандарының көмегін қажет етесіздерме?		
11	Психолог маманның көмегі қажет етесіздерме?		
12	Мамандардың кешенді зерттеу нәтижесінде шығарған қортындысына келісесіз бе?		

Блок 2

1	Балаңыздың бойындағы бұзылыстарының сипаттамаларың толық, жеткілікті білемін деп ойлайсыз ба?		
2	Балаңыздың бұзылысына байланысты қимыл – қозғалысында пайда болатын өзгерістерді байқадыңыз ба?		
3	Баланыздың басқа адамдармен қарым- қатынаста жағымсыз мінез- құлық көрсетеді ме? (таныс емес ортаға түскенде)		
4	Балаңыздың бойындағы ауытқуына байланысты көңіл – күйі тұрақсыз ба?		
5	Балаңыз ойыншықтармен ойнайды ма?		
6	Сіздің қойған сұрақтарыңызға немесе шақыртуыңызға тіл қатама? (жауап қайтару)		
7	Балаңызда қарапайым өз- өзіне қызмет ету дағдылары қалыптасқан ба?		
8	Балаңыз басқа балалармен ойнау процесінде қарым – қатынасқа түсе ала ма?		
9	Балаңызды емдеп жазуға болады деп ойлайсыз ба?		
10	Балаңыз өз ойын толыққанды жеткізе ала ма?		
11	Бөлісі, түсінісу деген көзқарас қалыптасқан ба?		
12	Баланыздың ұстамалары бар ма?		

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім беру» туралы Заңы. Астана.- 2007.
2. Малофеев Н.Н. Почему интеграция в образовании закономерна и неизбежна // Альманах института коррекционной педагогики РАО.- 2007.- № 1-15.
3. Сулейменова Р.А., Хакимжанова Г.Д. Зарубежный и отечественный опыт включения детей со специальными нуждами в общеобразовательный процесс. Проблемы и пути решения.- Алматы, 2001.- 182 с.

АДАЛ Гүлсауле

5B011900- Иностранный язык: два иностранных языка
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Тулегенова А.М.
Л.Н. Гумилев тындағы Еуразия ұлттық университеті

ПОДКАСТТЫ АРАЛЫҚ МЕКТЕПТЕРДЕ АҒЫЛШЫНША ОҚЫТУДА ПАЙДАЛАНУ

Аннотация. Исходя из характеристик интерактивности подкаста и распространения информации, в данной статье объективно анализируется его роль в системе среднего профессионального образования на английском языке. Кроме того, он предлагает ряд простых рекомендаций по практическому использованию подкастов при обучении английскому языку в средних профессиональных учебных заведениях.

Abstract. Based on the characteristics of the podcast's interactivity and dissemination of information, this article objectively analyzes its role in the secondary vocational education system in English. In addition, it puts forward a number of simple recommendations for the practical use of podcasts in teaching English in secondary vocational schools.

Кіріспе

Заманауи коммуникациялық технологиялар мен желілік технологиялардың қарқынды дамуымен «подкастинг» сияқты микро мәдениеттер көбейе түсті. Сонымен қатар, жаһандану аясында бұл орта ағылшын біліміне де үлкен әсер етеді. Алайда, подкасттардың пайда болуымен оның жақсы интерактивтіліктің, дербестіктің, қызығушылықтың және ақпаратты кең және жылдам таратудың артықшылықтары, оның ағылшын білім беру саласындағы қолданбалы зерттеулері де артып келеді. Бұл мақалада ағылшын тілінің орта кәсіптік білім беру қызметіндегі подкастинг технологиясының артықшылықтары мен функциялары қысқаша баяндалған.

1. Подкастингтің ерекшеліктері

Подкастинг - бұл заманауи желілік ақпаратты тарату технологиясы, сонымен бірге жаңадан пайда болатын медиа. Подкастинг - бұл мәтінді, суреттерді, дыбысты, анимацияны, бейнені және басқа материалдарды тамаша үйлестіретін сандық хабар тарату технологиясы. Подкастингті қазіргі заманғы ағылшын тілін оқыту практикасында қолдану сонымен қатар желілік технологиялар қолдайтын заманауи оқыту әдістері ағылшын тілін оқыту практикасының жаңа кезеңіне толықтай енгендігін толық көрсетеді. Подкастингтің негізгі ерекшеліктері:

Ең алдымен, оны жасау оңай. Подкаст жасау үшін тек подкастқа айналу үшін компьютер, аудио бағдарламалық жасақтама, микрофон және Интернетті қажет етеді. Подкасттар үшін кіру кедергісі төмен болғандықтан, кез келген адам подкаст жасай алады. Подкасттардың дәстүрлі хабарлардан айырмашылығы бар. Олар дәстүрлі хабарларды толығымен бұза отырып, өз қалауына, стиліне және жеке ерекшеліктеріне негізделген ақпаратты жариялай алады. Теледидардың дауыстық және бейнелік құқықтары көптеген подкастерлерге өз ойларына сәйкес подкасттар жасауға мүмкіндік береді, сонымен қатар көптеген адамдарға сүйікті бағдарламаларын еркін таңдауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, тауашаны тарату. Подкастингтің өзі - бұл бейнені, анимацияны, дыбысты, мәтінді, суреттерді және басқа материалдарды, айқын дараланған стильмен тамаша үйлестіретін организм. Сонымен бірге подкасттарда кездейсоқ «таңдамалық» сипаттамалары да бар, және олардың аудиториялары өздерінің қалауы мен уақытына сүйене отырып, қажет подкаст бағдарламаларын таңдап, жазыла алады. Сонымен қатар, подкасттар бүкіл әлемге бағдарламаларды тарата алады, және подкасттар арқылы әлемдегі аудиториямен өз ойларымен, тәжірибелерімен және сезімдерімен бөлісе алады, осылайша «ресурстарды» бөлісуді жүзеге асырады.

2. Орта мектепте ағылшын тілін оқытудағы подкасттардың қызметі

Орта мектептегі ағылшын тілін оқытудың негізгі мақсаты - орта кәсіптік білім алушыларды ағылшын тілінде тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу дағдыларын қалыптастыру. Бәрімізге белгілі, ағылшын тілін оқыту процесінің когнитивтік заңдылықтары тұрғысынан студенттердің танымдық іс-әрекеттерінің көп бөлігі олардың өзіндік қабылдауы мен практикасынан туындайды, бұл да ағылшын тілін үйренудің маңызды тәсілі болып табылады [1].

Подкастингтің сипаттамалары білім алушылардың әр түрлі жеке қажеттіліктеріне дәл жетуі және қанағаттануы мүмкін; Подкастинг технологиясын орта мектепте ағылшын тілін оқытуға қалай қолдану керек, оқушылардың өзін-өзі сезінуі мен ағылшын тілін үйренудегі практикалық әрекеттерін

жүзеге асырып қана қоймай, сонымен бірге оқушылардың ағылшын тілін оқытудың тиімділігін арттырады. Орта мектептерде ағылшын тілін оқытудағы подкасттардың функциялары:

Біріншіден, оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыру. Тұлғаның мықты өнімділігі және жекелендірілген қарым-қатынас подкасттардың негізгі сипаттамалары болып табылады, және олардың есту әсерлері мен визуалды әсері анағұрлым көрнекті және тартымды. Сондықтан подкасттарды орта мектепте ағылшын тілін оқытуға қолдану оқушылардың назарын тиімді аударып қана қоймай, олардың танымдық қызығушылығын жан-жақты арттыра алады, сол арқылы орта мектепте ағылшын тілін оқытудың тиімділігін арттыру мақсатына жетеді. Кәсіби ағылшын тілі мұғалімдері сабақ беру практикасында подкасттарды қолданған кезде, студенттерді ағылшын тіліндегі қарым-қатынас пен диалог контекстіне студенттерді жылдам енгізу үшін подкасттардың кез-келген дыбысы мен бейнелерінің артықшылығын пайдалана алады, осылайша студенттердің ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылығын оятады. Сонымен бірге, подкасттардың дыбыстары мен бейнелерін студенттердің ағылшын тілінің лексикасы мен грамматикасын есте сақтауын жақсарту үшін де пайдалануға болады [3].

Екіншіден, оқушылардың дербес оқу қабілетін дамыту. Ағылшын тілін үйрену процесінде оқушылардың дербес білім алу қабілеті олардың тілдік қабілетін арттырудың тиімді әдісі болып табылады. Сондықтан, ағылшын тілінің мектеп мұғалімдері ағылшын тілін оқыту үшін подкасттарды қолданған кезде, оқушыларға ағылшын тілін оқытудың подкасттарын әр түрлі мазмұнмен және әр түрлі деңгейде құрастыру және шығару үшін мектептегі ағылшын тілі бағдарламасы мен оқушылардың ағылшын тілін үйрену жағдайын ғылыми түрде біріктіруі керек. Осылайша, студенттер ағылшын тілін оқыту подкастында әр түрлі мазмұнға және ағылшын тілінің әртүрлі деңгейлеріне сәйкес өз бетінше және тандап оқи алады, бұл оқушылардың автономды оқу қабілетін дамытуға және жақсартуға үлкен ықпал етеді. Сонымен қатар, студенттер ағылшын тілін оқыту подкасттарын оқып үйрену және оқытушылармен кері байланыс орнату арқылы ағылшын тілінде оқыту процесін бастан кешіре алады; бұл сонымен қатар ағылшын тілі мұғалімдерінің оқушылардың оқу жағдайларын, артықшылықтарын түсінуіне және оқыту мазмұнын жақсартуға оң әсер етеді.

3. Орта мектепте ағылшын тілін оқытуда подкасттарды енгізу жолдары

1. Оқушыларға мол оқу ресурстарымен қамтамасыз ету

Ағылшын тілін оқыту подкасттарын жасамас бұрын, кәсіптік ағылшын тілі мұғалімдері оқу бағдарламасына сәйкес келетін ағылшын тіліндегі оқу материалдарын толығымен жинауы керек, сондықтан подкасттағы оқыту мазмұны оқушылардың қажеттіліктері мен білім қажеттіліктеріне көбірек сәйкес келеді. Сонымен қатар, мұғалімдер студенттердің ағылшын тілін оқытудың нақты жағдайына сәйкес оқу жоспарынан тыс кеңейтілген оқыту мазмұнын тиісті түрде арттыруы керек. Сонымен қатар, ағылшын тілі мұғалімдері студенттердің іздеуін жеңілдету үшін келушілерге хабар таратқанда «негізгі оқыту», «кеңейтілген оқыту» және басқа іздеу белгілерін егжей-тегжейлі көрсетуі керек.

2. Оқу жағдайын ақылға қонымды түрде жасаңыз

Ағылшын тілі мұғалімдері ағылшын тілін оқыту үшін подкасттарды қолданған кезде, олар «оқушыға бағдарланған» қағидатқа негізделіп, оқушылардың оқудағы нақты қажеттіліктерін үйлесімді және тартымды тілдік орта құру үшін біріктіруі керек; подкасттарды студенттерге күнделікті ағылшын тілінде білім алуға және қарым-қатынас жасауға арналған платформаға айналдыру. Сонымен қатар, ағылшын тілі мұғалімдері студенттердің оқу үдерісіне көбірек қатысуы үшін студенттерге өз бетінше немесе топтық қарым-қатынас арқылы білім алуға мүмкіндік беру үшін оқу бағдарламасын кеңейтіп, кейбір қиын оқу жағдайларын жобалай алады. Өз бетінше білім алу және іздену арқылы үйрену дағдысына айналыңыз.

3. Оқу мазмұнын уақытында жаңартыңыз

Ағылшын тілі мұғалімдері ағылшын тілін оқыту үшін подкасттарды қолданған кезде, оқу мазмұнын оқу жоспарына, оқыту мазмұнына және оқушылардың оқу қажеттіліктеріне сәйкес уақытында жаңартып отыруы керек. Сонымен қатар, ағылшын тілі мұғалімдері студенттерге кез-келген уақытта, кез-келген жерден жүктеу және үйрену үшін өздерінің оқу жоспарлары мен кері байланысын жаңарта алады. Ағылшын тілі мұғалімдері студенттерді күнделікті оқу сезімдері мен тәжірибелерін өз дауыстарымен немесе бейнелерімен жазып, оларды мұғалімдерге қайтаруға немесе өз подкасттарына жіберіп, басқа оқушылармен пікір алмасуға және бөлісуге белсенді түрде ынталандыруы керек. Ағылшын тілі мұғалімдері студенттердің ақпараттық кері байланысында

үздіксіз өзін-өзі көрсетуі және оқыту мазмұнын оңтайландыруы мүмкін, бұл ағылшын тілі мұғалімдерінің сабақ беру деңгейінің жоғарылауына ғана емес, сонымен қатар студенттердің оқу қажеттіліктеріне жауап беретін оқу мазмұнын жаңартуға мүмкіндік береді. мәнер.

Қорытынды:

Қорытындылай келе, орта мектепте ағылшын тілін оқытуда подкасттардың рөлі оң және тиімді; ол «оқушыға бағытталған» оқыту принципіне сәйкес келіп қана қоймай, саралап оқытудың талаптарына жауап береді және студенттерді олардың бейімділігіне сәйкес шынымен үйретеді. Сонымен қатар, ағылшын тілі мұғалімдері подкасттық оқу материалдарын уақытында жаңарту арқылы оқушылардың назарын аударып, оқуға көбірек тарта алады, бұл орта мектеп оқушыларының ағылшын тілінің деңгейінің жақсаруына оң әсер етеді.

Әдебиеттер:

1. Krashen, Stephen D. (1981). [Second Language Acquisition and Second Language Learning](#) (PDF). Oxford: Pergamon.
2. Guikema, J. P. (2009). Discourse analysis of podcasts in French: Implications for foreign language listening development. In L. B. Abraham, & L. Williams (Eds.), *Electronic discourse in language learning and language teaching*, 25, 169-189.
3. Borgia, L. (2009). Enhanced vocabulary podcasts implementation in fifth grade classrooms. *Reading Improvement*, 46(4), 263-266.

АМАНЖОЛОВА Раушан

6M012000 – Профессиональное обучение

Научный руководитель: к.ист. н., доцент А.М. Мамырханова
КазАТУ им.С.Сейфуллина

МЕДИАЦИЯ И ЕЕ РОЛЬ В КОНФЛИКТАХ

Аннотация. Медиация, шын мәнінде, тұжырымдаманы түсіндірудің көптеген формаларына ие, адами қатынастардың белгілі бір тарихын көрсетеді. Медиацияның негізгі мақсаты-ұжымда, қозғалыста, лагерьде және жалпы әлемде жеке тұлғалар арасында үйлесімді, салауатты қарым-қатынас құру.

Медиация қозғалыста жанжалдан шығудың күрделілігі мен өзгергіштігін, кез-келген жағдайдан шығудың бар екенін түсіну үшін басқа деңгейге өтуге мүмкіндік береді, шешім тек бір тараптың пайдасына ғана емес. Мақалада студенттер арасындағы жанжал жағдайындағы медиацияның оң әсерінің негізгі аспектілері, шешім іздеу қалай қамтамасыз етілетіні және болашақта қандай нәтижелерге әкелетіні көрсетілген.

Abstract. Mediation in its essence has many forms of interpretation of the concept, reflects a certain history of human relationships. The main goal of mediation is to create harmonious, healthy relationships between individuals in the team, society, and in the camp, and in the world as a whole.

Mediation allows society to move to another level of awareness of the complexity and variability of the way out of the conflict, the understanding of the existence of a way out of any situation, the decision can be not only in favor of one side. The article reflects the main aspects of the positive impact of mediation in conflict situations among students, directly how the search for a solution is provided and what results it will lead to in the future.

Школа, колледж и университет это те институты, которые являются тем пространством, где происходит столкновение, возникают противоречия среди одноклассников, студентов, педагогами и родителями. Безусловно каждый обучающихся сталкивается с различного рода противоречиями. Поэтому именно школьная медиация выполняет роль фундамента по развитию, становлению каждого школьника посредством поиска решения конфликтов, с выявление истинных причин.

Конфликт - нормальная, естественная часть повседневной жизни. Слово «конфликт» происходит от латинского слова «конфликт», означающего «сражаться вместе». Несмотря на жестокий подтекст латинского перевода, конфликт и насилие не являются синонимами. Однако неурегулированный и затяжной конфликт часто приводит к насилию, влияя на производительность и качество жизни в школах, колледжах и обществе. Обширные данные показывают, что случаи насилия, включая насилие, связанное с предубеждением, и дисциплинарные проблемы в школах по всей стране, серьезно мешают учебной среде обучающихся.

Конфликт всегда характеризуется степенью агрессивность, уровнем восприятием критики, эмоциональностью и другими характеристика, которые очень важны при поиска путей регулирования. В такой ситуации каждый из участников пытается доказать свою точку зрения, не принимает другие версии.

Школы пытались управлять межличностными конфликтами между обучающимися, педагогами и администраторами с помощью различных моделей дисциплины, таких как направление в кабинет директора, задержание, отстранение от занятий и отчисление. Тем не менее, похоже, что эти методы не учат навыкам решения проблем и разрешения конфликтов, которые им необходимы в жизни для разрешения конфликта продуктивным, ненасильственным способом

Особую роль в разрешении конфликтных ситуаций играет микроклимат, отношения в коллективе, мотивы, уровень ценностей в данном обществе. Большое количество факторов оказывает прямое и непосредственное воздействие на конфликтность[1].

Неудовлетворенность традиционными процессами, установленными для разрешения споров, побудила преподавателей и других специалистов пробовать новые способы разрешения конфликтов, такие как посредничество.

В первую очередь в основе медиации лежит понимание и признание правоты каждой личности.

Обычно в конфликтах, обе стороны не слышат друг друга, таким образом необходимо не только услышать, но и понять правильно полученную информацию. Также обеспечить взаимовыгодным решением, ориентированного на будущее сотрудничество.

И это является одним из аспектов, который решает медиация. Медиативный подход создает условия для понимания сторонами друг друга, тем самым обеспечивает коррекцию коммуникации.

Медиация в образовании подчеркивает, и учит понять, что от эффективности коммуникации зависит качество образования

Сам процесс медиации не только эффективен по результатам, но и достаточно интересен и полезен. Обучая медиации детей, тем формируем умение ценить и уважать себя и принимать другого, воспитываем ответственность за свои поступки. Важно научить сочувствовать человеку, умение проявлять эмпатию. Медиация затрагивает актуальные проблемы образования, посредством данного подхода ведет к конструктивному результату

Также сложные отношения, бывает, складываются между родителями и преподавателями в силу правовой неграмотности обеих сторон, а также неумения общаться друг с другом, слушать и слышать другую сторону, сопереживать.

Зачастую причиной недопонимания между родителями незнание прав и обязанностей каждой из сторон. Необходимо оказывать ликбез правовой грамотности, что не только к улучшению условий для всех участников образовательного процесса, но и создадим реальный фундамент для совершенствования правовой культуры в целом

Методика применения медиации в образовательных учреждениях способствует не только разрешению различных ситуаций, но и способствует дальнейшему развитию и воспитанию участников процесса. К примеру те участники конфликта в дальнейшем основываясь на опыте своем решают семейные конфликты, дома со своими братьями и сестрами и в своем сообществе со сверстниками используя навык медиации[2].

Как посредники, так и участники диспута извлекают выгоду из процесса обучения медиации и разрешения конфликтов. Обучающиеся, которым преподают навыки урегулирования споров, приобретают политические навыки, которые можно использовать вне класса. Студенты-медиаторы учатся эффективно слушать, точно резюмировать и критически мыслить. Кроме того, они развивают навыки того, как решать проблемы, вести, писать и способствовать содержательному обсуждению среди спорящих. Поскольку посредничество направлено на разрешение спора и предотвращение его повторения, студенты-медиаторы учатся планировать будущее. Они узнают об обязанностях и правах, о последствиях и выборе.

Оппоненты, участвующие в процессе медиации, также извлекают многие из этих уроков. Что еще более важно, возможно, впервые в жизни они узнают ненасильственные способы разрешения своих конфликтов. Они узнают, что могут успешно разрешать конфликты мирным путем, что они могут решать проблемы, не прибегая к насилию. Они также развивают способность сопереживать другим.

Таким образом, важность обучения медиации конфликтов не только для поиска решений возникающих конфликтов, но и для их предотвращения, путем предоставления студентам обширной подготовки, следуя принципам разрешения конфликтов мирным и переговорным путем, который способствует воспитанию у граждан силы, критического мышления и чувства ответственности.

Литература:

1. М.Арпентьева «медиация: современные представления и модели» Вестник Федерального института медиации. — 2018. — № 1. — 201 с.
2. Э.Аванесова « работа с конфликтом в школьном сообществе: обзор технологий» Вестник Федерального института медиации. 2018. № 2-3.

АРЛЕНКЕЕВА А.Н.

6B01101-Педагогика және психология

Ғылыми жетекшісі: пс.магистрі, аға оқытушы А.К.Кулымбаева
ҚазМемҚызПУ

ЖЕТКІНШЕК КЕЗЕННІҢ ОНТОГЕНЕЗДЕ АЛАТЫН ОРНЫ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ РӨЛІ

Резюме. В статье сделан теоретический анализ роли подросткового возраста в онтогенезе. Подробно рассмотрены место и психологическая роль подросткового возраста в онтогенезе.

Abstract. The place and psychological role of adolescence in ontogenesis are considered in detail.

Жеткіншектік кезең онтогенездің жалпы процесінде маңызды орын алады. Жеткіншектік кезеңнің баланың дамуындағы ерекше орны оның «өтпелі», «бетбұрыс», «қиын», «сыналатын» кезең деген атауларында бейнеленген. Бұл атауларда осы жастарда болатын, өмірдің бір дәуірінен екіншісіне өтумен байланысты даму процестерінің күрделілігі мен маңыздылығы айтылған. Балалық шақтан ересектікке өту осы кезеңдегі дене, ақыл-ой, адамгершілік, әлеуметтік дамудың барлық жақтарының негізгі мазмұны мен өзіне тән ерекшелігі болып табылады. Барлық бағыттарды сапалық жаңа құрылымдар қалыптасады, организмнің сана-сезімнің, үлкендермен және жолдастарымен қарым-қатынастың, олармен әлеуметтік өзара іс-әрекет әдістерінің, мүдделердің, танымдық және оқу іс-әрекет әдістерінің, мінез-құлыққа, іс-әрекет пен қарым-қатынасқа арқау болатын моральдық-этикалық нормалар мазмұнының қайта құрылуы нәтижесінде ересектік элементтері пайда болады.[1, 2876] Тіпті жеткіншек кезеңнің жас аралағы да бірімәнді анықталмаған. Дальдың түсіндірме сөздігінде «жеткіншек» 14-15 жас шамасындағы «өсіп келе жатқан бала» деп түсіндіріледі. Ф.М. Достоевскийдің «Жеткіншек» атты романындағы басты кейіпкері 20-ға толған еді. Д.В. Эльконин жеткіншек кезең деп 10-12 жас, Ж.Пиаже 12-15 жас, ал Баралии 11-15 жас аралықтарын көрсеткен. Онтогенез –(грек тілінен «онтос»-тіршілік және генезис, шығу тегі, пайда болуы) жеке организмнің туылғаннан тіршілігін жойғанға дейінгі даму үрдісі. Филогенез –(грек тілінен –түр, туыс және шығу тегі) организмдер топтарыныңтарихи тұрғыдан қалыспасуы, организмнің тарихи дамуы, органикалық дүниенің әр түрлі тип,отряд, туыс және түрлердің эволюциясы

Қазіргі психологияда, көбінесе жеткіншектік кезең 11-12 жастан 14-15 жасқа дейінгі, балалық шақтан ересек өмірге өтпелі жас аралығы алынады. Бұл жас аралығы психикалық әрекеттің басты сипаттарының сапалық өзгерістерімен, жыныстық жетілуге байланысты функционалды қозғалыстармен, ер балалар мен қыздардың дамуындағы мәнді айырмашылықтардың айқындалуымен, психикалық және физикалық дамудағы акселерация-ретрадация құбылыстарының көріну ықтималдылығымен сипатталады. [1,3046] Бұл атауларда осы жастарда болатын, өмірдің бір дәуірінен екіншісіне өтумен байланысты даму процестерінің күрделілігі мен маңыздылығы айтылған. Л.С.Выготский пікірінше, жеткіншек жасты бір ережемен түсіндіре алмаймыз. Ол үшін осы кезеңдегі психикалық дамудың ішкі қозғаушы күштері мен қайшылықтары зерттеліп, осы жас кезеңін толық түсінуге мүмкіндік беретін және біріктіруші қызмет атқаратын орталық жүйелі жаңақұрылымдар талдануы керек. Жеткіншектік дағдарыс олардың қоршаған ортамен өзара әрекетінің өзгеріске ұшырауымен ерекшеленеді.Олар өзіне және ересектерге жоғары талаптар қоя бастайды, өздеріне бала ретінде қарауға қарсы шығады.

Л.С. Выготский жеткіншектік кезеңді дағдарыспен ғана түсіндіріп қоймай, негативті жағдайлармен сипаттайды. Өтпелі кезең - «дағдарыс кезеңі» деген түсінік жеткіншек жастағылардың психологиялық ерекшеліктерінің тұжырымдық негізі болып, осы кезеңнің қиындықтарын анықтайды.

Л.С.Выготский бозбалалардың қызығушылықтар проблемасын ерекше бөліп көрсетті, оларды ол доминанталар деп атады. Ол келесі доминанталардың болуын атап көрсетті: эгоцентрикалық (өз бойына қызығуы); алыстық доминатасы (кейде өзін-өзі мамандық йесі деп көруі); романтика доминатасы. Л.С.Выготскийдің еңбектерінде қарым-қатынасты өмір әрекетінің бір формасы, адам дамуының әлеуметтік жағдайы, жеке адамның қалыптасуының түрткісі деп қарастырады. [3,206]

Жас ерекшелік дамуды зерттеген көрнекі ғалым Л.И.Божович жеткіншек жас дағдарысын осы жастағы жаңа деңгейдегі өзіндік сана сезімнің туындауымен байланыстырады. Оның белгісі - өзін тұлға ретінде тану қабілеттері мен қажеттіліктерінің пайда болуы. Бұл қажеттіліктер жеткіншекті өзін нақтылауға, өзін көрсетуге (яғни, өзінің бойында құнды деп санайтын қасиеттерін көрсетуге) және өзін тәрбиелеуге ұмтылдырады. Осы қажеттіліктердің депривацияға ұшырауы жеткіншек жас дағдарысының негізін құрайды. Жеткіншектік дағдарыс 12-14 жасқа сай келеді. Ол мерзіміне байланысты өзге дағдарыстардан ұзақ жүреді. Л.И.Божовичтің айтуы бойынша, бұл жеткіншектердің физикалық және ақыл –ой дамуының жылдам тептіне байланысты. [4,506]

Жеткіншектік кезең – балалық шақтан ересек кезеңге өту кезеңі. Жеткіншектік кезең бала ағзасының қайта құрылуымен және жыныстық жетілуімен жүреді. Психикалық және физиологиялық даму параллелді түрде жүрмесе де, бұл кезеңнің шектері нақты анықталмаған. Кейбір балалар жеткіншектік кезеңге ерте, кейбіреулері кеш өтеді. Пубертатты дағдарыс 11 жаста да, 13 жаста да пайда болуы мүмкін. Осы дағдарыстан бастап, балаға бұл кезең ауыр түрде өтеді.

Пубертатты дағдарыс. Жыныстық жетілу ағзада эндокриндік өзгерулерге тәуелді болады. Жыныс гормондардың және өсу гормондардың белсенді жүруі физикалық және физиологиялық дамуына әкеледі. Балаларда салмағы мен бойы өсе бастайды. Ұл балаларда бойының өсуі 13 жасында басталып, 15-17 жасқа дейін аяқталады. Ал қыздарда бойының өсуі екі жылға ерте басталады. Бойының өзгеруі дене салмағының өзгеруімен бірге жүреді. Ең алдымен бас, кол білектері, табаны, сосын барып аяқ-қолдары ұзарып, кейінен денесі өседі.

Екінші реттік жыныстық белгілер пайда бола бастайды. Ұл балаларда дауысы, оның ырғағы өзгереді. Жеткіншектік кезеңде эмоционалды фон тұрақсыз болады. Эмоционалды тұрақсыздықпен қатар сексуалды қозулар көбиді. Бұл кезеңде ұл балаларда ер адамға тән және қыздар әйел адамның жүріс-тұрыс бейнесіне ұмтыла бастайды. Бірақ жасөспірімдер өзінде ер адамның және әйел адамның қасиеттерін біріктіруі мүмкін. Мысалы, өзіне жақсы мансап жасауға ұмтылатын қызда ер адамның мінез бітістері мен қызығушылықтары кездеседі, бірақ соған қарамастан, әйел қасиеттері де тән болып келеді.

Жеткіншектік кезеңде ағзаның қайта құрылуы мен қарқынды өсуіне байланысты өзінің сырт келбетіне көңіл аудару жоғарлай түседі. Физикалық «Меннің» жаңа бейнесі қалыптасады. Жеткіншектерде өзінің сырт келбетіне байланысты ауыр эмоционалды реакциясына жақын адамдардың жылы қарым- қатынасы көмектеседі. Физикалық «Мен» бейнесіне және өзіндік саналауына жыныстық жетілу жылдамдығы әсер етеді.

Акселерация тұлғалық дамуға жағымды мүмкіндіктер жасайды. Физикалық жағынан ерте дамыған қыздар өз өзіне сенімді және өз өздерін сабырлы ұстайды. Ал физикалық жағынан дамыған ұл балалар спортта жетістіктері болады, құрдастармен өз өзіне сенімді етіп ұстайды. Керісінше, кеш жетілген ұл баланы кішкентай бала ретінде қабылдағандықтан, оның қарсыласу реакциясын тудырады. Американдық психологтардың зерттеулері көрсеткендей, осындай балалар құрдастардың арасында танымалдығы аз болады, олар тез қозып, көп сөйлейді, кез келген әдістері арқылы өзіне зейін аударуға тырысады. Осындай балаларда төменгі өзіндік бағалау қалыптасады.

Психикалық функциялардың дамуы. Жеткіншектік жаста теориялық рефлексивті ойлау дамиды. Жеткіншек нақты, бейнелі бөлініп, сөйлеудің көмегімен тұжырым жасайды.

Жеткіншек болжамға негізделіп, интеллектуалды есептерді шеше алады. Сонымен қатар, ол шешімді құрылымдық іздеуіне қабілетті болады. Кездескен жаңа міндетті әр түрлі жолмен шешуге тырысады да және олардың логикалық эффектілігін тексереді.

Жеткіншек жаста индивид жаңа әлеуметтік ұстанымға өтеді. Бұл уақытта қоғамның мүшесі ретінде өзіне саналы қатынас қалыптасады. Бұл кезеңде әлеуметтік бағыттаушылықтың қалай өтуі адамның әлеуметтік бағдарлардың қалыптасуына тәуелді болады. Бұл жағдай тұлғаның жан-жақты дамуын қалыптастыратын тәрбиелеудің психологиялық негіздерін өңдеуді талап етеді [5, 2476].

Жеткіншектік кезеңді қарастыру үшін нақты шектерді анықтау керек. Мысалы, Г. Гримль жеткіншектік кезеңді қыздарда 12-15 жаста, ұл балаларда 13-16 жаста етіп қарастырады. Ж. Пиаже жасөспірімдік кезеңге 12-15 жасты жатқызады. Жеткіншектік кезеңді онтогенездің дамуында адекватты түрде бөлген бұл Д.Б. Эльконин еді. Ол баланың физикалық дамуына емес, психологиялық дамуына ерекше көңіл бөлген. Жеткіншектік кезең 10-15 жас аралығында болады деп айтқан. Бұл кезеңде жеткіншекте әр түрлі сөйлеу формалары дамиды [6, 66 б.].

Жалпы интеллектуалды дамуымен қиялдың дамуы байланысты. Қиялдың теоретикалық ойлаумен жақындасуы шығармашылықтың пайда болуына әкеледі. Жеткіншектер өлең жаза бастайды. Жеткіншектік кезеңде қиялдың дамуының екінші жағы да болады. Барлық жеткіншектер шығармашылық нәтижеге жетуге ұмтылмайды, бірақ жеткіншектердің барлығы өздерінің шығармашылық қиялдың мүмкіндіктерін қолданады, олар қиялдау процесінен қанағат алады. Бұл балалық ойынға ұқсайды. Л.С. Выготскийдің айтуынша, баланың ойыны жеткіншектің қиялына өзгереді [7,1126].

Жеткіншекті толғандырып жүрген қажеттіліктері, сезімдері, қиялда көрініс табады. Реалды өмірде қанағаттандырылмаған тілектер қиял әлемінде іске асады. Жеткіншектік кезеңде көптеген тұлғалық мәселелер болады, сондықтан қиялдану эмоцияларды өмірдің өтуіне көмектеседі. Өзінің қиялдары туралы жеткіншек тек жақын досына ғана айтады.

Өзіндік сананың дамуы. Жеткіншектік кезеңде кезекпен кезек өзіндік сананың 2 формасы пайда болады: ересек сезімі және «Мен-концепциясы».

Өз өзін тануда, жасөспірім өзінің «Мен» бейнесін қалыптастырады. Ең алдымен бұл өзін белгілі бір топқа: жас ерекшелік, жыныстық, қызығушылық және т.б. бойынша жатқыздан басталады.

Жеткіншекте өзіндік сананың қалыптасуы оны қоршаған адамдармен қарым-қатынасы мен іс-әрекетті процессі кезінде жүреді. Практикалық әрекет жасап және басқа адамдармен қарым-қатынас кезінде бала іс-әрекет пен қарым-қатынас субъектісі ретінде өзі туралы ақпарат алады. Осының негізінде жеткіншектерді өзі туралы бейне қалыптасады.

Өзіндік сананың қалыптасуы – қиын және күрделі процесс. Оған тек іс-әрекет пен қарым-қатынас ғана әсер етпейді, сонымен қатар – биологиялық, психологиялық, әлеуметтік және мәдени факторлар әсер етеді [8,1006].

Өзіндік сананың сипаттайтын маңызды белгілердің бірі – бұл ересек сезімнің пайда болуы болып табылады. Жеткіншектерде ересек сезімі қалай көрініс табады? Ең алдымен, жеткіншек үлкен адамдарының және құрбы құрдастарының оған кішкентай балаға сияқты емес, ересек адам ретінде қарым-қатынас жасауды сұрайды. Ол үшін адамдармен тең деңгейде қарым-қатынас жасауға тырысады және өзінің ересек позициясын сақтау үшін кікілжің жағдайға дейін барады. Ересек сезімі ата-анасына ештеңе айтпауда көрініс табады. Бұл өзінің сырт келбетіне, құрдастарымен қарым-қатынаста, оқу мәселесіне де қатысты болады. Осы кезде жеткіншекте өз талғамы, бағалауы, пікірі, өзінің жүріс-тұрысы моделі пайда болады және жасөспірім қоршаған адамдардың қарсылығына қарамай, өз пікірін дәлелдеуден шаршамайды. Жеткіншектік кезеңде барлық құбылыстар тұрақсыз болады, олардың көзқарастары да екі аптадан кейін өзгеруі мүмкін, бірақ соған қарамастан олар өз пікірін эмоционалды түрде қорғайды.

15 жасында жеткіншек өзіндік сананың дамуында бір қадам жасайды. Тұлғалық тұрақсыздықтан, өз өзін іздеуден кейін балада «Мен-концепциясы» қалыптасады. Бұл дегеніміз – «Мен» бейнелердің, өзі туралы пікірлердің ішкі келісу жүйесі, жеткіншек өзінің санасында өзінің өмірі туралы құрастыратын «Мен» бейнелерін әр түрлі болып келеді. Физикалық «Мен», яғни өзінің сырт келбеті, ақыл-ойы, қабілеттері, мінез-құлқы және басқа да қасиеттері туралы көзқарасы «Мен-концепциясының» немесе реалды «Менді» қалыптастырады.

Жеткіншек – бұл әлі ересек тұлға емес. Әр түрлі «Мен» бейнелердің қосылуы бір-бірімен сәйкес келмейді. Жалпы рухани өмірдің тұрақсыздығы өзі туралы пікірдің өзгеруіне әкеледі. Кейбір кезде кездейсоқ сөз мадақтау немесе кемсіту сөздері өзіндік сананың өзгеруіне әсер етуі мүмкін. «Мен» бейнесі толық тұрақталған кезде, ол маңызды адамның бағалауы немесе жеткіншектің өзінің жүріс-тұрысы оған қарсы келсе, онда психологиялық қорғаныс механизмдері іске қосылады. Мысалы, ештеңеден қорықпайтын болса, өз әлсіздігін көрсетсе, онда ол өзі туралы пікірі және оның реалды жүріс - тұрыс арасындағы сәйкессіздік, жеткіншекте ауыр қобалжу сезімін тудырады. Осы сезімдерден арылу үшін, бұл жағдайда адамдардың барлығы да осындай әлсіздікті көрсететіні туралы айта бастайды (проекция механизмі) және т.б.

Реалды «Меннен» басқа «Мен-концепциясында» идеалды «Мен»-де болады. Талаптану деңгейінің жоғары болуы және оған жетуге өз мүмкіндіктерінің толық саналанбауы, идеалды «Мен»-н реалды «Меннен» ажырата бастайды. Сонда идеалды «Меннің» реалды «Меннен» ажыратылуын сезінуі, жасөспірімнің өз өзіне сенімсіздікте, агрессивтілікте көрініс табады. Ал идеалды бейнеге жетуге мүмкіндік болған кезде, ол өз өзін тәрбиелеуге әкеледі. Жеткіншектер өзінің болашақты

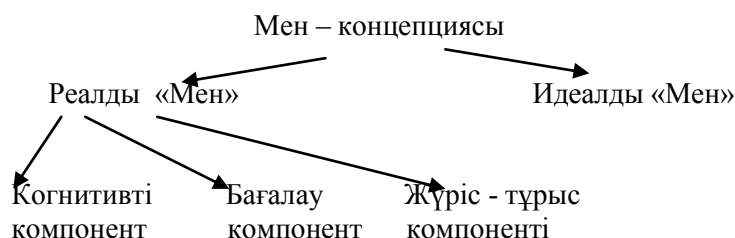
қандай болатыны туралы ғана ойланбай, соған сәйкес қажетті қасиеттерді дамытуға тырысады. Егер бала физикалық жағынан дамыған, күшті болғысы келсе, ол спорттық ұйымдарға жазылады, ал егер бала жан-жақты болғысы келсе – ғылыми және әдеби кітаптарды оқи бастайды.

Бұл кезеңде өз өзін тәрбиелеу, жеткіншекте өзіндік бағыттауының дамуына байланысты мүмкін болады [9, 231 б.].

Өз өзін тануда жеткіншектер үлкен адамдарының, құрдастарының пікірлеріне ерекше көңіл бөледі. Осы кезеңдегі қыздар мен балалар өте сезімтал өкпелегіш болып келеді.

Өзіндік сананың негізгі компоненті - өзіндік сыйлау болып табылады. Бұл түсінік көп мағынаны береді. Мысалы, өз өзіне жағымды қатынас, реалды және идеалды «Меннің» сәйкес келуі жатады. Тұлғаның өзіндік сыйлау деңгейі неғұрлым төмен болса, соғұрлым ол жалғыздық сезімінде болады. Өзіндік сыйлаудың төмен болуы және коммуникативті қиыншылықтар адамның әлеуметтік белсенділігін тежейді. Осындай адамдар мамандық таңдаған кезде басқару бәсекелестік қабілетін талап ететін мамандықтарға бармайды [10, 100 б.].

Жеткіншектің кезеңнің соңына таман, өзі туралы көзқарас тұрақталып «Мен-концепциясының» толық жүйесі қалыптасады. Кейбір балаларда «Мен-концепциясының» қалыптасуы мен жүруі мүмкін. Соған қарамастан – бұл өзіндік сананың дамуының маңызды этабы болып табылады. «Мен-концепциясының» жалпы құрылымы келесі таблицада берілген.



Әдебиеттер:

1. Педагогикалық және жас ерекшелігі психологиясы. Редакция басқарған профессор А.В.Петровский. Алматы «Мектеп» 1987- 287б
2. А.М.Поляков Психология развития. Мн.: ТетраСистемс, 2006.- 304с
3. Л.С.Выготский Вопросы детской психологии \ \ Собр.соч.: В 6т. Т.4. М., 1984с.
4. Л.И.Божович. Проблемы формирования личности. Воронеж, 2001-352с
5. Реан А.А. Психология подростка. – М.: «Алма- Пресс», 2003. - 423 с.
6. Особенности обучения и психического развития школьников 13 - 17 лет. - М. – 1988г. / Под редакцией И.В.Дубровиной, Б.С. Кругловой. 191с.
7. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. – М.: Педагогическое общество России, 2004. - 356с.
8. Мудрик А.В. Современный старшеклассник: проблемы самоопределения. – М.: Издательство «Знание», 1977. - 52с.
9. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. - М.: –1996. – 385с.
10. Кон И.С. Психология юношеского возраста; Проблемы формирования личности. М.: – 1979. – 101с.

АМЕТОВА Халида

5B010500 Дефектология

Научный руководитель: к.п.наук Денисова И.А.
КазГосЖенПУ

USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SPECIAL TEACHERS

Түйіндеме. Қазақстан Республикасында педагогтардың біліктіліктерін жетілдіру курстарын ұйымдастыруға байланысты мәселелер қазіргі кезде көкейкісті жағдайда, себебі ҚР 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік білім беруді дамыту бағдарламасының «Мұғалімдердің біліктіліктерін жетілдірудің әдіснамалық қамтамасыз етілуі» атты 16 бабында оны жүзеге асырудың жоспарларында қарастырылған [1]. Бұл мәселе арнайы білім беру жүйесіне, соның ішінде арнайы мектеп контингентік құрайтын мүгедек балаларды, үйде оқытылатын балаларды құрайтын маңызды бөлігі болып табылады. Қашықтықтан оқыту технологиясын біліктілікті жетілдіру жүйесінде қолдану, педагог-дефектологтарды даярлауда АКТ ЖСТД (жалпы сөйлеу тілі дамымаған) балаларды түзету жұмыстарында, сонымен қатар оларды жалпы білім беру үрдісіне және әлеуметке тиімді қосудың негізгі құралы болып табылады. Түйінді сөздер ашықтықтан білім беру, білім беру сапасы, қосымша технологиялар, кейс технологиясы

Аннотация. Вопросы организации обучения на курсах повышения квалификации педагогов с помощью дистанционных технологий (ДТ) в Республике Казахстан сегодня актуальны, так как План действий по внедрению Государственной программы развития образования в РК на 2011 - 2020 пунктом 16 включает «Методологическое обеспечение повышения квалификации учителей» [1]. Эта проблема открывает особый контекст в специальном образовании, поскольку значительная часть контингента специальных школ – это дети-инвалиды, обучающиеся на дому. Применение дистанционных технологий в системе повышения квалификации позволит сформировать готовность педагогов-дефектологов применять ИКТ в коррекционной работе с детьми с ОВР, что, в свою очередь, будет способствовать успешной интеграции таких детей в общеобразовательный процесс и социум. Ключевые слова Дистанционное образование, качество образования, вспомогательные(ассистивные)технологии, кейсовая технология

The analysis of contents of the regulatory base on special education of RK, the Russian Federation and other countries allows to draw a conclusion that when training school students with development violations application information (developing, compensatory) means and remote technologies acts as one of the main methods of pedagogical rehabilitation and integration of such children into general education space [2]. In RK today organizational and technological bases of distance education of persons with limited opportunities just begin to be developed. Unfortunately, now most of teachers have an essential psychological barrier before using of ICT. The best, in our opinion, means of forming of readiness of teachers for use of ICT in educational and correctional process is their direct involvement in course actions which would acquaint with content of supportive technical means and would be held with use of an IT and distance technologies (DT). It is obvious that, studying in the remote mode, students of advanced training will already purchase initial ideas of technologies. It is known that the most widespread variant of DE is the so-called "case technology": mailing and the subsequent reception of a packet of training materials and jobs (control questions) to removed listeners by e-mail, the Essential lack of such form is impossibility to check WHO actually performs tasks. Besides, listeners are deprived of an opportunity to see the teacher (even if in record), directly with him to communicate, ask questions about the content of a lecture. Other form TO is a training in real time by means of the appropriate software. [3]

So far for technical reasons this technology in a complete form in the territory of RK can't be applied. The third organizational form can be considered integration of the two first opportunities. Generally we will imagine content such integrative ("case & on-line") technologies so: on the computer which is in the venue of a rate (it is admissible, the correctional organization of education, regional institute of advanced training, etc.), the material of lectures which is finished shooting on the video camera and mounted as appropriate which listeners can watch in time, convenient for them, is delivered. Then in the on-line mode are carried out: an introductory meeting and a fact-finding conversation with listeners, a practical part of a rate, a final lecture (answers to questions, distribution – discussion of control tasks). [2]

The National Scientific and Practical Center of Correctional Pedagogics (NSPCCP), according to plan became the one of participants of process of development of organizational and technological bases of distance training in system of advanced training of teachers-speech pathologists to the Department of Information and Methodical Providing (DIMP) it was entrusted to develop and conduct in the experiment mode professional development course of teachers of special (correctional) school for children with heavy violations of the speech on a subject: "Modern correctional technologies in training and development of children with heavy violations of the speech" - with the DT elements. Having analysed the technical capabilities and having assessed a situation, the staff of department came to a conclusion that the internal and remote form will be the most pertinent form of carrying out under our conditions. From three DO known formats specialists chose integrative - uniting online&case technology. Work began with determination of technological links of course process. The following directions of preparation were determined:

- curriculum and programs;
- base of training materials;
- technical supply;
- techniques and technologies of carrying out studies, including testing of trainees (procedures of intermediate and final control, use of results of questioning of trainees is possible)
- staffing; 70
- organizational support.

In 6 directions preparatory work went in parallel. The curriculum and programs were traditionally developed by teachers-lecturers together with the methodologist. The contingent of students was defined as a result of monitoring. 22 teachers of speech school of Almaty needed professional development. Besides, this school is well technically equipped: more than 100 units of the modern supportive applications: compact and stationary logopedic trainers, multimedia interactive explicatings of system, the special software for correction of breathing and a voice, the dark sensor room, etc. However the special developing and compensatory equipment was practically not used by teachers on occupations owing to various reasons, of which insufficient information competence of teachers was main. Thus, content of course occupations was determined: acquaintance to the technical means and technologies used in correctional and speech world practice and mastering working methods on those technical devices which are at the disposal of teachers of this school. The curriculum of rates assumed 24 hours of a lecture rate and 12 hours of a practical training.

Creation of base of materials has in parallel begun. Lectures registered in video, content of the test computer program which at that time already was available and was used in our Center was replenished with questions on ICT. "Pauer-poynt of the presentation" were sounded. And, the main thing, 8 movies - occupations of experts of NNPTs with the children visiting our Center have been prepared and finished shooting. Technical supply made the equipment which was available at the disposal of Department and the equipment of a school multimedia class. In NSPCCP from where it was supposed to carry online occupations, available was: a digital video camera in which the most part of material registered; the software ("Teem viewer") which allowed to exercise control of the remote computer which is in correctional school from Centre, the computer with a normal operating system and Internet connection; the software "Skype" At correctional school: an interactive board with a multimedia projector, the computer with Internet connection, the software "Skype" and "Teem viewer"

Techniques and technologies of carrying out studies, including testing of trainees, were determined in the course of development of the educational and thematic plan of rates. Holding lectures with the maximum visualization of material, application of interactive methods in the course of lecturing and workshops was supposed: "Brainstorming", "Role play", "Legal proceeding", "Thesaurus", "Senkvens". [3] Staffing of course actions was performed by lecturers - research associates of NNPTsKP, methodologists - the employees of NSPCCP psychologists and teachers having experience of use of the equipment about which it was told in lectures. The organization and the correct functioning of the internal and remote form chosen by us requires performance of the following steps. Some days before the beginning of courses the written-down in advance lecture material has been brought to school where there had to take place occupations, and placed on the main working computer. Besides, an inspection of readiness of all equipment at school and qualities of Internet communication (Skype and Teem Viewer programs) between NSPCCP and school has been carried out.

In the first day of work of courses in the Online mode - opening and acquaintance of students teachers of school - with lecturers and teachers-consultants has taken place. Then has begun actually

training: from the Center (according educational thematically to the plan) the presentations, an interview "were started" by means of remote access of a video of lectures. By the time of the end of lectures of the first day in multimedia class OIMO lecturers have gathered to hear questions of listeners on the content of lectures and to answer them in the mode of real-life communication. The second or third days have been devoted to viewing and discussion of videos with records of occupations of teachers with children/ Video records were placed on the school computer in advance and were started from the Center by specially trained employee - according to the curriculum. Viewing of each roller surely came to the end with discussion of occupation. By the time of discussion in OIMO the teachers giving classes gathered through Skype to hear responses from school teachers. Communication in on-line mode the first minutes was rather difficult for both parties. However eventually remarks of listeners became surer, remarks more and more precisely.

Till 20-30 questions it was set, connected with use of the developing and compensatory equipment. The fourth day - internal. Developing the organizational plan, we decided directly that the subject of rates requires determined – and rather powerful - shares of direct real-life communication of teachers listeners with those who use for a long time and well the ICT owns. So for all day – for participation in a practical training teachers were invited in the Center. All school day, applying interactive methods, the practicing teachers and psychologists of NSPCCP trained school teachers in working methods at the special equipment. The fifth, the last, day of work of rates was devoted to final control of knowledge and abilities, carrying out the Round table "Use of ICT in correctional and speech work" and to summing up.

Final control was carried out in the form of computer testing. Quality of knowledge of listeners of all sections of the curriculum averaged 73,5% that is a good indicator. Content of performances during the Round table, online discussion, results of control allowed to determine the prospects of use of an internal and remote format of professional development course of special teachers and to draw organizational conclusions:

1. The approved format of carrying out rates can be applied in system of advanced training and to be rather effective

2. The organizational plan of internal and remote course actions, including technical support and staffing, shall contain sections:

- Development of content (content) of rates and requirements to skills of listeners for a moment" entrance" and "exit.

- Development of criteria and parameters of a quality evaluation of the held actions.

- The organization and carrying out remote rates of retraining with use modern technical and the software.

- Monitoring of efficiency of the conducted courses .

4. In case of determination of efficiency of course actions using remote technologies it is necessary to consider: results of final testing, video reports of listeners: records of lessons using the gained knowledge, feedbacks, opinions and proposals of listeners and teachers provided in specially formulated questionnaires and at a forum to the Internet 4. Monitoring of post-sessional activity of teachers shows that their position concerning use of ICT in correctional training has undergone a number of consecutive changes that can be called by the word "evolution". These changes are presented on below following model (Figure: 1). Elements of the professional development program and their impact on behaviorchange are represented below.



Figure: 1 Model depicting a continuum of approaches to ICT application for Teacher training and development

This problem opens a special context in special education as a considerable part of the contingent of special schools are disabled people, students at home.

References:

1. The actions plan on implementation of the State program of development of education of RK for 2011 – 2020 [Электрон.ресурс]. // <http://www.edu.gov.kz/ru> (датаобращения: 12.02.2017)

2) Rules of the organization of training in remote educational technologies in the Republic of Kazakhstan. – Almaty.- 2009

3) B.Bent Andersen, Katya van den Brinck. Multimedia in education: specialization training course.
– М: Drofa.- 2007.- 254p

БАЙБАТУРОВА Алина

5B010500 Дефектология

Научный руководитель: к.п.н., и.о. ассоциированного проф. Денисова И.А.
КазНацЖенПУ

ЛОГОРИТМИКА КАК СРЕДСТВО КОРРЕКЦИИ ПРОИЗНОШЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Мақала әртүрлі құрылымдағы сөйлеу патологиясы бар балаларға логоритмикалық әсер ету мәселелеріне арналған. Автор әдебиетті зерттеу нәтижелерімен және өз тәжірибесінен алған бақылауларымен логопедтің жұмысында логоритмиялық құралдарды сараланған пайдалану қажеттілігі туралы тезисті растайды.

Abstract. The article is devoted to the issues of logorhythmic influence on children with speech pathology of different structures. The author confirms the thesis about the need for differentiated use of logorhythmic means in the work of a speech therapist with the results of studying the literature and his own observations from experience.

При работе с детьми с нарушениями речи важно использовать различные методы и приемы. Сегодня помимо традиционных логопедических приемов по коррекции звукопроизношения, можно использовать такой эффективный метод, как логоритмика.

Это своего рода активная коррекция, целью которой является преодоление речевых нарушений путем развития моторики ребенка в сочетании со словами и музыкой. Все вокруг нас живет по законам ритма. Смена времен года, дня и ночи, пульс и многое другое подчиняются определенному ритму. Одной из основных характеристик материи является ритм, который является основой существования сложных биологических объектов в пространственно-временном континууме. Человек-часть Вселенной, т. е. корни явления ритма уходят в биологическую и социальную сущность человека. Порядок космоса, его живая и неживая природа, биологическое строение и процессы человеческого организма возможны только тогда, когда Вселенная во всех своих проявлениях организована по законам ритма. Это не только восход и закат солнца, волны, сердцебиение и дыхание, но и Слово и текст как форма мышления и общения.

Влияние того или иного ритма музыки на состояние человеческого организма было замечено человечеством давно. Призыв к войне между племенами был услышан барабаном тревоги и вызвал определенное психологическое настроение. Иногда мы не замечаем, как музыка влияет на "внешний" ритм и другие звуковые стимулы, то есть на ритмическое пространство окружающей среды, которое влияет на наше сознание и влияет на наше поведение. Например, быстрая музыка в автомобиле способствует бессознательному ускорению движения водителя и принятию нестандартных решений; человек, который обычно не склонен к неосторожности, начинает обгонять другие автомобили, тем самым создавая аварийную ситуацию на дороге

Любое ритмичное движение активизирует деятельность человеческого мозга. Поэтому с раннего детства рекомендуется развивать чувство ритма в доступной для детей форме-ритмические упражнения и игры, целостные логоритмические занятия. Эти формы основаны на связывании слов, музыки и движений и представляют собой метод, включающий пальчиковые, речевые, музыкально – двигательные и коммуникативные игры. Соотношение этих компонентов может быть различным, и один из них будет преобладать. В спортивной психологии и психофизиологии доказано, что качество упражнений улучшается, если темп движения синхронизирован с музыкой

На занятиях логоритмикой соблюдаются основные педагогические принципы-последовательность, постепенное усложнение и повторение материала, отрабатывается ритмическая структура слова, обогащается точное произношение звуков в зависимости от возраста, обогащается словарный запас детей. Проследив цепочку "речь и текст как отдельное явление вербального мышления-вербальное мышление как отдельное явление сознания-сознание как отдельное явление мозга", следует отметить, что все входящие в него компоненты объединены в единое целое временной и пространственной организации.

Проблемы с речью в детском возрасте приводят к неудачам во взрослом возрасте. Ведь дефекты речи могут помешать вашему ребенку в будущем стать квалифицированным руководителем

или ведущим специалистом в любой сфере деятельности. Сегодня скорректировать речь ребенка, устранить дефекты речи можно не только с помощью занятий с логопедом, но и при участии педагога-ритмиста.

Занятия логоритмикой направлены на всестороннее развитие ребенка, на развитие пластики пальцев рук и ног, чувства ритма. Разработанный более 50 лет назад, логоритмический метод обучения детей с нарушениями речи и сегодня широко используется.

Важнейшей задачей, определяющей особую значимость речевого ритма как одного из звеньев логопедической коррекции, является формирование и развитие сенсорно-двигательных способностей у лиц с речевой патологией, перевоспитание речи и устранение речевых нарушений.

По мнению Воробьевой В. К. и Левиной Р. Е. [1], высшие психические функции, общая и мелкая моторика составляют психологическую основу речи. Развивая эти функции логоритмически, мы влияем на развитие речи, в том числе произношения.

Коррекция речевых нарушений у детей младшего школьного возраста – длительный и сложный процесс. Самый длительный период – это этап ввода звука в речь, то есть этап автоматизации звука. В связи с этим в процессе логопедической работы особое внимание следует уделять развитию звуков, заданных в речи в различных ситуациях речевого общения.

В процессе коррекции дефектов звукообразования развивается познавательная деятельность младших школьников, развиваются операции анализа, синтеза и сравнения. Очень важно использовать логоритмику на всех этапах работы по устранению звуковых нарушений.

Характерной чертой фонетической стороны речи младших школьников является не только неправильное произношение звуков, но и их чередование, подстановка, пропуск, что значительно снижает понимание речи, увеличивает размытость и двусмысленность.

Использование в процессе логопедических занятий таких ритмических средств, как пения, декламации, подвижных и сюжетно-ролевых игр и др., представленных в Программе по Коррекционной ритмике, способствует развитию «речевого» выдоха, силы и красоты голоса, активизации речевой моторики, улучшению координации в деятельности всех отделов периферического речевого аппарата». [2]. Но выбор этих средств не должен быть стихийным, произвольным. Логопеду следует детально изучать структуру речевого дефекта в каждом отдельном случае и учитывать это знание, выбирая ритмические упражнения.

Так, например, для детей с дизартрией и алалией характерны дискоординационные расстройства. Данный вид расстройств проявляется в виде нарушения точности и соразмерности производимых артикуляционных движений, это особенно справедливо в отношении сложных тонких дифференцированных движений. Даже при отсутствии значительных парезов артикуляционной мускулатуры, отмечается, что произвольные движения выполняются неточно, несоразмерно, при этом часто имеет место чрезмерная двигательная амплитуда (гиперметрия). К примеру, ребенок, страдающий дизартрией, способен вытянуть язык вверх, практически касаясь им самого кончика носа, однако при попытке расположить его на нижней губе, испытывает затруднения. Большое значение в формировании нарушений артикуляционной моторики имеют патологические изменения реципрокной иннервации. Известно, что для совершения произвольных движений огромную роль играет не только возбуждение центров нервной системы, отвечающих за сокращение определенной группы мышц, но и торможение, которое развивается и уменьшает возбудимость нервных центров, осуществляющих иннервации. Противоположной по функциям группы мышц – мышц-антагонистов. Плавность и точность движений осуществляется за счет согласованной работы мышц-агонистов и мышц-антагонистов. То же самое касается и работы артикуляционных мышц. Таким образом, очевидно, что основную часть ритмических упражнений на занятиях с детьми с дизартрией или алалией, должны составлять упражнения на развитие координации общих движений, смены позы, направлений и характера движений под счет и с закрытыми глазами, кинезиологических упражнений со скруткой, перекрестом разных частей тела.

Для более грамотного дифференцированного подбора ритмических упражнений логопеду следует выяснить, какое звено (фонетическое или слого-ритмическое) сильнее поражено в звуко-слоговой структуре слова у ребенка. И.А. Сикорский в своих работах говорит о том, что у всех детей с речевыми нарушениями и задержкой речевого развития можно увидеть 2 варианта усвоения звуко-слоговой структуры слова:

1 вариант – дети, слова которых характеризуются редукцией слогового состава слова до одного, чаще ударного, слога, то есть дети с преимущественным нарушением слогового ритма.

2 вариант – дети, для которых характерно «стремление к воспроизведению всего слова с опорой на его, ритмическую, в том числе и акцентную, модель - титиТИ - кирпичи; тиТИти – бисквиты», то есть дети с преимущественным нарушением звуконаполнения слов. [3]

В учебном пособии Е.Н. Винарской и Г.М. Богомазова «Возрастная фонетика» отмечается, что даже в норме у одних детей раньше формируется ритмическая структура слова, а у других сначала появляются аморфные, неритмичные слова-корни. Причину этого авторы видят в разной степени созревания кинестетической или слуховой чувствительности. Так, при преимуществе кинестетической чувствительности раньше усваивается ритмическая структура слова. У детей с ведущей слуховой чувствительностью раньше формируются звуковые контрасты. Фонетические слоговые представления и представления ритмических структур обеспечиваются афферентацией различной физиологической модальности: кинестетической, акустической, вестибулярной, тактильной и зрительной, что должно учитываться при коррекционной работе с детьми, имеющими расстройства речи. [4]

Таким образом, искажения слова звуко-слогового состава слов у детей зависит не только от уровня речевого недоразвития, но и от его характера. В одних случаях недоразвитие влияет на недостатки овладения слоговым составом слова через отклонения в сенсорной сфере и возникающие вследствие этого трудности в различении слоговых контуров. В других же случаях ввиду несформированности артикуляционной сферы возникают затруднения в воспроизведении слоговых контуров, в слиянии разных слогов в ряду. Следовательно, чтобы проводить коррекционно-логопедическую работу, логоритмический материал должен быть подобран дифференцированно: для детей с преимущественным нарушением слогового ритма необходимы музыкально-ритмические движения (с предметами и без) - с использованием простого и четкого ритма маршевой мелодии с одной сильной и одной или тремя слабыми долями в такте. Например, идя по кругу под марш 4/4, ребенок наклоняется под каждую сильную долю (счет «раз») и кладет на пол предмет. Под счет 2-3-4 маршевый шаг. Затем, обойдя под марш 2 круга, под сильную долю присаживается на колено, чтобы поднять оставленный на полу предмет. Дети, которым, по И.Сикорскому, характерно «стремление к воспроизведению всего слова с опорой на его, ритмическую, в том числе и акцентную, модель - титиТИ- кирпичи» больше нуждаются в развитии своих слухоразличительных способностей, в различении звуков природы и речи. Им необходимы упражнения на распознавание силы, качества и направления звучания.

Немецкий педагог и философ Рудольф Штайнер в своей работе «Здоровое развитие телесно-физического как основа свободного проявления душевно-духовного» указывает на то, что возраст от 6-12 лет является временем развития ритмических способностей. «У ребёнка в этом возрасте имеет место внутренний порыв, внутреннее стремление переживать то, что он постепенно приобретает, как самостоятельное духовно-душевное; переживать конечно, бессознательно, инстинктообразно, как ритм, как такт, но - ритм и такт, которые разыгрываются прежде всего в его собственном теле. И у него есть стремление к разыгрыванию этого ритмического и тактового в собственной организации. Это необходимо учитывать, чтобы всё то, что преподносят ребёнку после смены зубов, было организовано таким тактовым, ритмическим образом, чтобы это вменялось в то, что ребёнок, собственно, хочет иметь... Ребёнок в это время растёт таким образом, что его мускулы со-вибрируют с ритмом дыхания, ритмом кровообращения, так что все существо ребёнка хочет принять музыкальный характер. И нужно идти навстречу стремлению ребёнка так обращаться со своей собственной организацией, как это обстоит с новой скрипкой под влиянием скрипача, так что она своей собственной организацией осваивается с волновыми гребнями и впадинами.» [5]

Таким образом, можно сделать вывод о том, что все, что представляется в ритмизированном формате ребёнку младшего школьного возраста, будет приносить ему удовольствие и радость. Очевидно, что выполнение таких заданий будет более эффективным средством коррекции уже благодаря их ритмичности и природосообразности.

Литература:

1. Левина Р.Е. Педагогические вопросы патологии речи у детей// Специальная школа, 1967, вып. 2

2. Сөйлеу тілінің күрделі бұзылыстары бар балаларға арналған мектептің 0-4 сыныбына арналған «Тіл дамуы кемшіліктерін түзеу» оқу бағдарламасы –2018. Опубликовано на официальном сайте МОН РК .<http://edu.gov.kz/ru/documents/tipovaya-uchebnaya-programma>
3. Сикорский И.А. О заикании. Интернет-ресурс <http://stuttering.su/node/37>
4. Архипова Е.Ф. Стертая дизартрия у детей. - М. Астрель-. 2008
5. Вестник [\\Хабаршы](#) КазНПУ имени Абая. Серия «Специальная педагогика» №1, 2014

ЕСКАЗИЕВА Асем

5B050300 Психология

Ғылыми жетекшісі: пс. магистрі, аға оқытушы М.И. Багибаева
ҚазМемҚызПУ

ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТАРЫНЫҢ ТУЫНДАУ СЕБЕПТЕРІ

***Аннотация.** В статье рассматриваются причины возникновения агрессивного поведения старшеклассников.*

***Abstract.** The article discusses the causes of aggressive behavior of high school students.*

Жоғарғы сынып оқушыларының агрессивтілігінің жоғарылауы мұғалімдер мен психологтар үшін ғана емес, жалпы қоғам үшін де өткір проблемалардың бірі болып табылады. Балалар қылмысының өсіп келе жатқан толқыны және агрессивті мінез-құлыққа бейім балалар санының көбеюі осы қауіпті құбылыстарды тудыратын психологиялық жағдайларды зерттеу міндетін ашады. Жоғарғы мектеп жасындағы агрессивтілікті зерттеу әсіресе маңызды.

Көптеген балалар үшін агрессияның белгілі бір түрлері тән болып келеді. Алайда, балалық шақтың белгілі бір санатында агрессия тұрақты мінез-құлық формасы ретінде сақталып қана қоймай, дамып, оны адамның тұрақты сапасына айналдыратыны белгілі. Нәтижесінде жасөспірімнің өндірістік әлеуеті төмендейді, оның жоғары деңгейде қарым-қатынас жасау қабілеті төмендейді және жеке дамуы бұзылады. Агрессивті жасөспірім басқаларға ғана емес, өзіне де көптеген қиындықтар әкеледі.

Қоғамдық тәртіпті бұзу, бұзақылық, вандализм, алкоголизм, нашақорлық және т.б. сияқты агрессивті мінез-құлық бар жасөспірімдер саны жыл сайын артып келеді. Жастар арасындағы агрессивтіліктің өсуі, ең алдымен, жалпы әлеуметтік шиеленіспен және бүкіл қоғамның теңгерімсіздігімен байланысты. Сол тұрғыда қоғамға қарсы мінез-құлықтың жаңа түрлері пайда болады: жасөспірімдер экстремистік әскерилендірілген топтарға қатысады, рэкетингпен айналысады, мафиямен ынтымақтасады, жезөкшелікпен айналысып, ауыр қылмыс жасайды. Психологтардың жасөспірімдер өмірін зерттеуге деген қызығушылығы жоғары және тұрақты.

Агрессивті мінез-құлық адамда өзінің жеке ерекшеліктерінің әсерінен көрінеді. Агрессияның пайда болуына жас, жеке ерекшеліктер, сыртқы физикалық және әлеуметтік жағдайлар сияқты факторлар қатысады. Бірақ осы мәселені зерттеушілердің көпшілігінің пікірінше, адамның агрессивті мінез-құлық қалыптастыруда шешуші рөл оның әлеуметтік ортасына беріледі.

Жасөспірімдік кезең (жоғарғы сынып оқушылары) - адам дамуының қиын кезеңдерінің бірі. Оған 14-16 жас аралығындағы балалардың даму кезеңі кіреді, бұл орта мектептің 9-11 сынып оқушыларының жасына сәйкес келеді. Бұл жыныстық жетілу жасы, оның көрсеткіштері жасөспірім кезеңінің шекарасын анықтайды.

Жоғарғы сынып оқушыларында агрессивті мінез-құлықтың пайда болуы оның туыстарына, таныстарына, сыныптастарына және басқа да тараптарға мүлдем күтпеген, ештеңемен түсіндірілмейді.

Жоғарғы сынып оқушыларының агрессивті мінез-құлықтың ерекшеліктерін зерттей отырып, гендерлік айырмашылықтарды ескермеуге болмайды. Ұлдар қыздарға қарағанда агрессивті деп саналады, бірақ іс жүзінде бұл әрдайым бола бермейді. Тек ер баланың агрессиясы жазадан қорықпай ашық көрінеді, ал қыздар тарапынан айыптаудан қорқып, наразылығын жасыруға тырысады. Жасөспірім ұлдарға физикалық агрессияның барлық түрлерін мақұлдау және олардың құрбандарын кінәлау тән. Қыздарда жанама агрессия өсіп келе жатқан сипатқа ие [1].

Агрессивті жоғарғы сынып оқушыларының кейбір ерекшеліктері болады. Бұл хоббидің болмауы және оқушылардың өзгермелілігі, тар көкжиегі, интеллектуалды дамудың төмен деңгейі, болжамның жоғарылауы, имитация сияқты ерекшеліктер. Олар эмоционалды дөрекілікпен, құрдастарына да, айналасындағы ересектерге де ашуланумен сипатталады. Мұндай жасөспірімдерде максималды оң немесе максималды теріс өзін-өзі бағалау, мінез-құлықты реттейтін басқа механизмдерден қорғаныс механизмдерінің басым болуы байқалады.

Жоғарғы сынып оқушыларындағы агрессияның көріністері туралы айтатын болсақ, оқушы отбасында өседі және отбасы әрдайым әлеуметтенудің негізгі факторы болып табылады, сонымен қатар көптеген балалар үшін агрессивті мінез-құлықтың тірі мысалдарының негізгі көзі болып табылатындығын ескеру қажет.

Жоғарғы сынып оқушыларында агрессияның қалыптасуына олардың ата-аналарымен, бауырларымен және әпкелерімен қалай қарым-қатынас жасауы, сондай-ақ отбасындағы мінез-құлық ережелері әсер етеді. Ата-аналары арасында үнемі ұрысатын балалар көбінесе агрессивті болады. Жоғарғы сынып оқушыларының агрессия туралы құрдастары арасындағы қарым-қатынастан да біледі.

А.А. Шавыринаның пікірінше, отбасылық тәрбиенің дурыс болмауы, ата-ананың баламен қарым-қатынасына наразылығы, баланы қабылдамау және ата-ананың бала үшін мазасыздығы жеке басының жағымсыз көріністерін тудырады.

Көптеген зерттеулер агрессивті балалар шыққан отбасылар үшін, отбасы мүшелері арасындағы ерекше қарым-қатынас тән екенін көрсетті. Балалар ата-аналары арасындағы қолданатын қарым-қатынас түрлерін көшірмелеуге бейім. Жоғарғы сынып оқушылары інілерімен қарым-қатынасты нақтылау үшін ата-аналарының жанжалдарын шешу жолдарын қайталайды.

Э. Фромм жоғарғы сынып оқушыларының жеке басын қалыптастыруда отбасының маңыздылығын растайды. "Отбасы-бұл қоғамның "психологиялық делдалының бір түрі, сондықтан отбасында бейімделу процесінде бала мінез қалыптастырады, содан кейін оның қоғамға бейімделуіне және әртүрлі әлеуметтік мәселелерді шешуге негіз болады" деген.

Осы тұрғыда авторлар агрессивті мінез-құлықтың бірқатар себептері мен ерекшеліктерін анықтайды. Н.А. Дубинко агрессивті мінез-құлықты қоздыратын психологиялық факторларды қарастырады: агрессордың ақыл-ойының жеткіліксіз дамуы, оның өзін-өзі бағалауы төмендігі, өзін-өзі бақылаудың төмен деңгейі, қарым-қатынас дағдыларының дамымауы, жүйке жүйесінің қозғыштығының жоғарылауы.

Агрессивті мінез-құлықтың пайда болуы жас, жеке қасиеттер, сыртқы, физикалық және әлеуметтік жағдайлар сияқты көптеген факторлармен байланысты. Бірақ агрессивті мінез-құлықты зерттеушілердің көпшілігінің пікірінше, адамның агрессивті мінез-құлық қалыптастыруда оның тікелей әлеуметтік ортасы маңызды рөл атқарады.

Жалпы агрессивті мінез-құлықтың негізгі себептері:

- өзіне қанағаттанбау және өзін - өзі бағалаудың төмендеуі-өздеріне қанағаттанбаған адамдар көбінесе агрессивті мінез-құлыққа, әсіресе ішкі агрессияға (аутоагрессия) бейім;
- өз-өзіне күмәндану-агрессивті адамдар көбінесе өздерінің үстемдігін басқаларға жүктеуге тырысады және оларды жол беруге мәжбүр етеді;
- кінә сезімі-агрессивті мінез-құлық шамадан тыс кінәдан туындауы мүмкін;
- сенімсіздік-егер адамның басқа адамдармен теріс қарым қатынас тәжірибесі болса, ол өзін алдын-ала қорғай алады, жағдайдан аулақ болуға тырысады, оған бұрыннан бар нәрсені еске салады, адам алдын-ала қорғаныс позициясын алады, демек, агрессивті мінез-құлық туындайды;
- адамның денсаулығы нашар, шамадан тыс жұмыс -егер адам жеткілікті ұйықтамаса немесе өзін нашар сезінсе, ол агрессивті мінез-құлыққа бейім;
- алкоголь, есірткі заттар, дәрі-дәрмектер-олар жүйке жүйесін біртіндеп бұзады, бұл жағдайға назар аудармайтын сияқты агрессивті реакцияның жеткіліксіздігіне әкеледі;
- балалардың психикалық жарақаттары мен білім берудегі ақаулар - көбінесе жоғарғы сынып оқушылары ата-аналарының дөрекі қарым-қатынасына байланысты невроздардан және басқа психикалық аурулардан зардап шегеді; баланың психикасы ересек адамның психикасына қарағанда жүздеген есе әлсіз, оны баланың қарым-қатынасын анықтайтын ата-ана жиі елемейді. Қатаң білім агрессивті мінез-құлықтың себебі болуы мүмкін;
- фильмдер, компьютерлік ойындар, интернет – ресурстар, зорлық – зомбылық көріністері бар сериалдар-қазіргі заманғы фильмдер мен телешоуларда көрсетілген зорлық-зомбылық көріністері мен агрессивті мінез-құлық стереотиптері агрессивті адамдардың басқаша әрекет ету тенденциясын күшейтеді.

Осы ретте жоғарғы сынып оқушыларына қатысты В. С. Журавлев басқа да қосымша факторларды анықтайды:

- эндокриндік жарылыс, жыныстық гормондардың, негізінен ұлдардағы тестостеронның күрт өсуі агрессивті мінез-құлықтың өсуіне ықпал етеді;
- мидың органикалық зақымдануы-жарақаттар, арахноидиттер, менингиттер;
- қоғам мен ересектер арасындағы қарым-қатынас (мектеп, ата-ана) [2].

Агрессивті мінез-құлық әсіресе жасөспірім кезінде, жеке тұлғаны дамыту және өзіне деген сенімділік процесінде, тәуелсіз ересек адам ретінде, агрессивті мінез-құлықтың көрінісі арқылы не болып жатқанына наразылығын, ашу-ызасын білдірген кезде айқын көрінеді. Агрессивті мінез-құлық қарқынды психофизикалық дамуға, әртүрлі мінез-құлық формаларының белсенді ассимиляциясына байланысты жиі кездеседі.

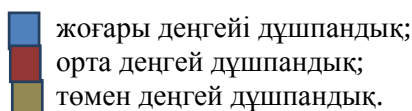
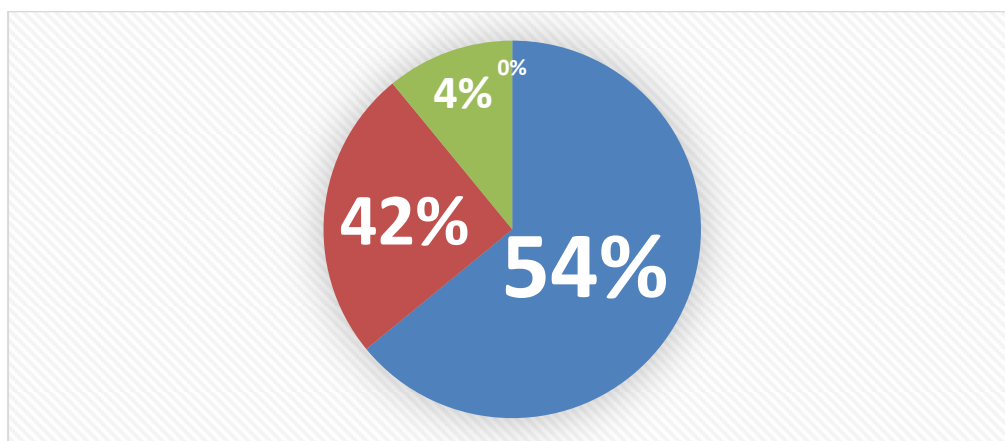
«Жасөспірім кезеңінде әлеуметтік құндылықтар мен өмірлік ұстанымның қалыптасуы жүреді, баланың дамуындағы психологиялық және жеке процестер тегіс емес, бірақ күрт және қарама – қайшы», - деп жазады Н.В. Перешейна мен М. Н.Заостровцева. Жасөспірім бала емес, ересек адам да емес. Жасөспірімде ересек болу сезімі тәуелсіздікке деген ұмтылыста, үлкендер оның жеке басының қадір-қасиетін құрметтеуді, оларға өз пікірімен қарауды қалайды. Оның мінез-құлқы эмоционалды тұрақсыздық пен сезімталдықпен, ұялшақтық пен агрессивтілікпен, шиеленіспен және басқа адамдармен қақтығыспен, сондай-ақ шектен тыс бағалау мен пайымдауға бейімділікпен сипатталады.

«Жасөспірімдер үшін агрессияның мақсаты жәбірленушіге нақты азап келтіру немесе агрессияны басқа мақсатқа жету әдісі ретінде пайдалану болуы мүмкін. Агрессия сыртқы заттарға (адамдарға немесе заттарға) немесе өзіне (денеге немесе адамға) бағытталуы мүмкін», – деп атап өтті Е.В. Змановская.

Н.М. Платонова:" Агрессия: отбасынан тыс адамдарға, тек жақын адамдарға, жануарларға, өздеріне, сыртқы физикалық нысандарға, символдық және фантастикалық нысандарға бағытталуы мүмкін", – деп санайды [3].

«Агрессияның ең көп кездесетін көріністері-жанжал, жала, қысым, мәжбүрлеу, теріс бағалау, қорқыту немесе физикалық күш қолдану. Агрессияның жасырын түрлері біреуге зиян келтіру, өзіне зиян келтіру және өзін– өзі өлтіру мақсатында байланыстардан, әрекетсіздіктен аулақ болу арқылы көрінеді», – деп жазады Г.Лорено. Ол сондай-ақ агрессия туралы ішкі идеялар, қиялдар мен әсерлер болуы мүмкін екенін баса айтады. Мысалы, жасөспірім біреуге қатысты зорлық-зомбылық идеяларын қолдана алады; ол зорлаушымен тек қиялында ғана айналыса алады немесе күшті әсерге ие бола алады. Жоғарыда сипатталған барлық әсерлер жоғарғы сынып оқушыларында байқалады. Сол себепті № 4 орта мектебінің 10 сыныбының 25 оқушысына А. Басс және А. Даркидың агрессияны анықтайтын әдістемсі жүргізілді. Зерттеу барысында мынандай нәтижеге қол жеткіздік.

1. А. Басс – А. Даркидың «агрессия жағдайын диагностикалау»: техниканың нәтижелері жоғарғы сынып оқушыларының дұшпандық (враждебность) индексі бойынша агрессивті реакцияларының үш деңгейі анықталғанын көрсетті.

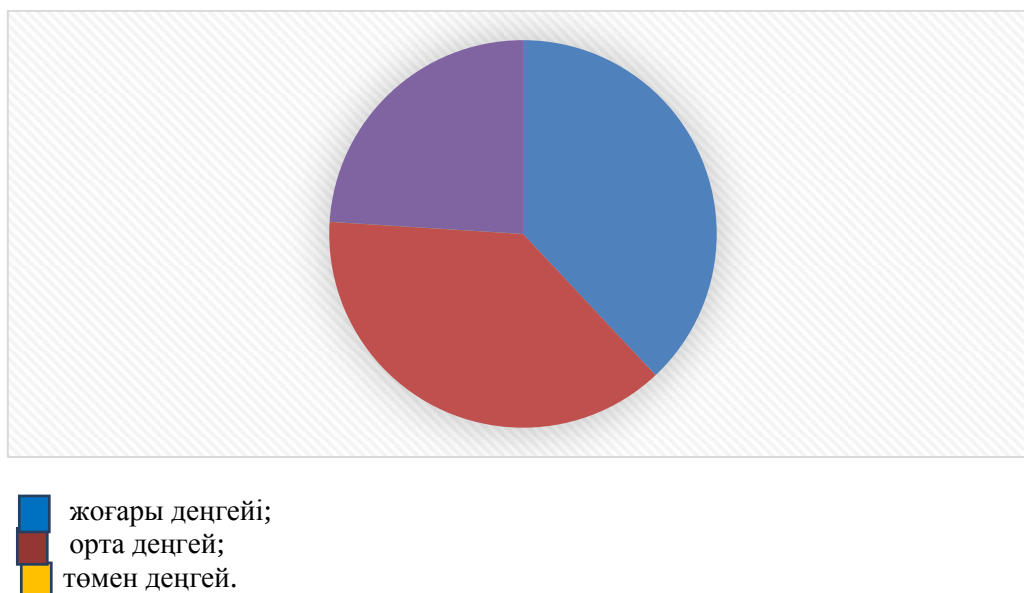


Әдістемедің жоғары деңгейі - 54%, яғни 12 оқушыда байқалды. Жасөспірімдер тітіркенуді байқайды және олар көбінесе ашуланшақтықты сезінеді. Олар сондай-ақ негативизмді, ренішті, тітіркенуді, айналасындағы әлемге деген сенімсіздікті сезінеді. Дұшпандардың дұшпандық сезімдері бар жаулардың болуын атап өтіңіз. Көбінесе олар өз мүдделерін қорғау үшін басқа адамдарға зиян келтіру ниетін жеңе алмайды.

Орташа деңгей - 42%, 11 оқушыда кездесті. Дұшпандықтың орташа деңгейі бар жасөспірімдер сирек жағдайларда қызғаныш пен адамды жек көретінін көрсетті. Олар проблемалық жағдайларда эмоцияларға берілмеуге, өздерін ұстап тұруға тырысатындығын және осының көмегімен басқаларға барабар жауап беретінін атап өтті. Олар мінез-құлқын басқарудың конструктивті, тыныш тәсілдерін табады. Жасөспірімдер олардың тітіркендіргіш емес, жаулары жоқ екенін айтады.

Төмен деңгей 4%, 2 оқушыда анықталды. Жасөспірімдер ешкімді ренжіте алмайтындарын, тітіркену, ашу, реніш сияқты сезімдерді сезінбейтіндерін айтады. Жасөспірімдер біреуді ренжітуге қабілетсіз, басқа адамдарға жамандық жасамайды, ренжіту қиын, олар қақтығыспайды деп көрсетті.

1. Жоғарғы сынып оқушыларының агрессивтілік индексі бойынша агрессивті реакциялардың үш деңгейі анықталды.



Жоғарғы сынып оқушыларының агрессивтілік индексі бойынша агрессивті реакциялардың үш деңгейі анықталды.

Жоғары деңгей 38%, 10 оқушыда. Олар басқаларға зиян тигізгісі келеді, сонымен қатар басқа адамға қарсы физикалық күш қолданады. Олар көбінесе ашулануды, жеккөрушілікті, құқық бұзушыларға тітіркенуді сезінетінін айтты. Сондай-ақ күшті 42% 54% 4% дұшпандық (враждебность) деңгейі дұшпандықтың жоғары деңгейі дұшпандықтың орташа деңгейі сөздерге дұшпандықтың төмен деңгейі дау-дамайда дауысты арттырады. Сондай-ақ теріс сезімдерді дөрекілік, әдепсіздік, ауызша қауіптер арқылы білдіреді.

Орта деңгей 38%, 10 оқушыда. Агрессивтіліктің орташа деңгейі бар оқушылар проблемалық жағдайда (спорт, үйірмелер, жарыстар) конструктивті нәтиже табатындарын айтады. Олар адамды қорлауға немесе ұруға қабілетсіз екенін көрсетеді және бәрін "бейбіт жолмен", дау-дамайсыз, жанжалсыз шешуге болады деп санайды. Олар проблемалық жағдайларда өздерін дұрыс ұстайтындығын, агрессивті өрнектерге жүгінбестен, өз көзқарастарын қорғауға дайын екендігін және басқаларға ашуланбайтындығын көрсетті.

Төмен деңгей 24%, 5 оқушыда. Оқушылардың бұл тобы тітіркену, ашулану сезімін сезбейді. Олар физикалық күшті басқа адамға қарсы қолдануға дайын емес екенін көрсетіп, бұл мағынасыз деп санайды. Оқушылар дөрекілік арқылы жағымсыз сезімдерді білдірмейді. Оқушылардың мотивациясы

төмен деп айтуға болады, бұл болашақта құрдастарымен, ата-аналармен, мұғалімдермен қарым-қатынасқа, сондай-ақ үлгерімі мен сыныптағы мінез-құлқына әсер етуі мүмкін.

Әдебиеттер:

1. Андрюшина, Л.О. Психологическая профилактика агрессивного поведения школьников–подростков [Текст]/ Л.О. Андрюшина.–
2. Бреслав, Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности[Текст] / Г.Э. Бреслав; Учебное пособие для специалистов и дилетантов. – СПб.
3. Елена Валерьевна Змановская . Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения)

КУНАНБАЕВА Айжан Даулетбайқызы
КОБЕГЕНОВА Жансулу Жумабаевна

5B010200 - Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., аға оқытушы А.Ж.Тұрысбаева
ҚазҰлтҚызПУ

АРТ-ТЕРАПИЯ – ЖАҢА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ОЗЫҚ ҮЛГІСІ

Аннотация. В статье рассматривается арттерапия как новый вид обучения в процессе обучения. Также на уроке даны способы применения

Abstract. The article discusses art therapy as a new type of learning in the learning process. Also in the lesson, the methods of application are given.

Алғаш арт-терапияны оқу, талдау, қолдану XX ғасырдың 20-шы жылдарында Принцхорнның, Германия, Австрия, Швейцария, Жапония ауруханаларында жан ауруына ұшырағандардың творчестволық жұмыстарына анализ жасауға негізделген іргелі жұмыстарынан басталды (Prinzhorn, H., 1922). Кейін келе Крепелин, Блейлер, Бумке, Кречмер сияқты атақты психиатрлар психикалық ауруға ұшырағандардың творчестволық еңбектеріне талдау жасай бастады. 1926 жылы Ресейде осы тақырыпқа орай Карповтың кітабы, алғаш монографиясы шықты, ол “Жан ауруына ұшырағандардың шығармашылықтары және оның ғылым мен техника дамуына тигізер әсері”- деп аталды. Карпов сурет салудың емдік әсері бар екендігін көргендердің алғашқыларының бірі болды.

“Арт-терапия”– термині (art – өнер, arttherapy – өнер арқылы терапия жүргізу) көбіне ағылшын тілді халықтар қоныстанған елдерде кеңінен тараған. Арт-терапия – ауру адамның психоэмоциялық халіне творчество арқылы ем жүргізу және әсер етуді білдіреді.

Арт-терапия өнерге негізделген, бірінші орында творчество мен өзіндік өнерін көрсететін психотерапияның мамандандырылған бөлімі.

Алғаш бұл термин 1938 жылы Адриан Хиллдің санаторияда туберкулез ауруына шалдыққандардың көңіл-күйлерін сипаттау жұмысында қолданылады. Кейіннен бұл термин өнерге қатысты барлық терапияның салаларында (музыкалық терапия, драмалық терапия, бимен терапия жүргізу т.б.) қолданыла бастайды. Бірақ көптеген мамандар мұндай анықтамаларды өте кең әрі нақты емес деп санайды. Отандық психотерапиялық әдебиеттерде кей кездерде “Изотерапия” және “Сурет терапиясы” термині қолданылады, бірақ олар, ағылшын тілді аналогқа келіңкіремейді және мән мағынасын тарылтады. Тарихқа сүйенсек арттерапевт мамандар психиатрлар мен психотерапевттердің көмекшісі болған, оларға пациенттің диагнозын анықтауға немесе ем жүргізуге, олардың суреттеріне қарап, әдіс таңдауға көмектескен. Біртіндеп арт-терапевттер ешкімге тәуелсіз маман статусын иемденген. 1969 жылы арт-терапевт-практиктерді біріктірген американдық арттерапиялық ассоциация құрылды. Осы сияқты ассоциациялар кейіннен Англия, Голландия, Жапония және Ресейде құрылған. Онда арт-терапевттер қазіргі уақыттағы психотерапияның процестері мен жекеліктерін зерттеуге өз үлестерін қосуда. Қазіргі уақытта психотерапияда осындай күшті эмоциялық фактор, яғни өнер мен творчествоны қолдану қажеттілігі көрініп отыр. “Арт-терапия – біздің ғасырымыздың жемісі”, – деген тұжырымдар өте дұрыс қабылданған қорытынды.

Ал Дельфина – Бейли арт-терапияны қолдануда 4 негізі бағытты бөліп көрсетеді.

1. Пассивті (енжар) арт-терапия. Дайын өнер туындыларын пациентпен анализ және интерпретация жасау арқылы емдік әсерге қолдану.

2. Актив (белсенді) арттерапия. Пациентте өзіндік шығармашылығын ояту, мұнда шығармашылықтық акт негізі емдік фактор болып саналады.

3. Бірінші және екінші қағидаларды бір мезгілде қолдану.

4. Психотерапевттің өзіндік ролін, оның пациентпен шығармашылық жұмысын оқудағы қарым-қатынасын акценттеуі.

Арт-терапия әдісі – адамның ішкі өзіндік “Менін” сурет салуда, өлең жазғанда, скульптура жасағанда, ойланбай істесе де көрсетіп отырады деп сенімді тұжырымдайды.

Арт-терапияның мақсаты барлық адамды суретші немесе мүсіншіге айналдыру емес, оның мақсаты индивидтің творчестволық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, ішкі көңіл-күйлерін ашып көрсетуге белсенділігін арттыру. Терапиядағы табандылық клиенттің өз қабілеттілігіне сай жеке

творчестволық белсенділігін арттыруына көмектеседі, өзінің бір туынды жасап шығаруына бағыт-бағдар береді.

Гольдштейннің көзқарасы бойынша, творчество – адамның конфликтілі жағдайларда туындаған қорқыныш сезімдерінен құтылудың бірден-бір жолы. Шығармашыл адамдар өз күш жігерлерін ішкі және сыртқы қайшылықтарды, сонымен қатар конфликтілерді жеңуге жұмсайды.

Бүгінде балаларға арналған арт-терапия сабақтары балаларға психологиялық көмек көрсетудің ең қызықты, тиімді және үнемді әдісі болып табылады. Ол шығармашылық және ойын ойнауға негізделген.

Баланың психикасы әлсіздігімен ерекшеленеді, сондықтан оған мұқият қарау қажет. Өйткені, бала өзі ғана танысуды үйренеді, тек қоршаған орта мен басқа адамдармен таныса бастайды. Демек, балаларға бұрынғыдай аз өмір сүргенде, олар көбінесе отбасы немесе балабақшада олар үшін күрделі қиындықтарға тап болады. Ата-аналар өз балаларына көмектесуге тырысады, бірақ көбінесе мұны қалай істейтінін білмейді. түсіндіру немесе сендіру, белгілер және ескерту оқығаннан кейін көмектесе алмайды, және жалғыз бала анық олардың жай-күйі және оның қайсысын оған не болып себеп болды не екенін түсіндіруге қабілетті емес. Мысалы, балабақшаға не қараңғыда қорқатынына неге бас тартады? Бұл жағдайда қайталанбайтын арт-терапевтік тәжірибе болады.

Балаларға арналған арт-терапия сабақтары әдетте еркін түрде өтеді. Өртүрлі психологиялық қиындықтарды және мәселелерді талқылау және шешу ойынның немесе шығармашылық белсенділіктің аясында жүзеге асады. Осы сессияларында ойын рахат, не өнер бірге нәресте өз шығармашылық ашып, ол ересектер назарына орталығы болып табылады, osilivaet психологиялық қиындықтар, жеке психологиялық шындық өзгертеді.

Балалар арт-терапия үшін арналған барлық сынып негізгі шарты балаларға арналған айқындық және қауіпсіздік, қорлар мен шағым болуы болып табылады. Балаларға арналған арт-терапия ең көп таралған және сүйікті әдісі, ол құм терапия сенген барлық осы талаптарға сай. Құмның арт-терапевтік тәжірибесін жүргізу үшін қажет нәрсенің бәрі кәдімгі құмсалғыш немесе құммен қоршалған. Құмды кесіп, құмыраларды немесе басқа да фигураларды жасай отырып, бала сезімтал сезімдерді дамытады, ол әлдеқайда жеңіл болады. Осылайша, баланың өзін-өзі көрсетуі орын алады.

Қарапайым қағазды және қарындашты талап ететін ең қолжетімді жаттығу – бұл кескіндеме. бала бір уақытта мүлдем тегін, соңғы нәтижеге туралы ойламай, қағаз парағында желілері күрделі клубка бояулар, содан кейін оған өз сипаттамасы кейбір жол, ажырата тырысады. баланы сипаттайтын барысында бөлектеніз контурлары, кейбір бөліктерін затемняющиеся, т.б. сызықтар ерекшелеуге, оны аяқтау үшін әдейі болуы мүмкін

Итеротерапияның тағы бір қызықты нысаны монотип болып табылады, ол аудармада «бір таңба» дегенді білдіреді. Бала Содан кейін беті тағы потереть дағы сияқты, парактың қолданылады. үлгіні (дақтар, сызықтар, т.б.) бетінде сияны сіңіре алмайды, мұндай пластиктен немесе линолеум сияқты, сиямен, сия, т.б. акварели жасау керек. көшірмесін көрсету нәтижесінде қағаз ол оны көре алатындай, бала бере толықтыруға немесе кескінді аяқтау не болғанын сипаттайды тиіс.

Арт-терапия әдістерін негізгі мақсаты өзін-өзі білдіру дағдылар мен білімді қалыптастыру арқылы жеке тұлғаның үйлесімді дамуына құру жатыр. Классикалық психоанализді ұстанушыларынан, арт-терапиядағы психо-түзету әсерінің негізгі құралы сублимация механизмі болып табылады. К.Юнг «Мен» бейсаналық пен «Мен» санасы арасындағы тепе-теңдікті қалыптастыруға негізделген жеке тұлғаны қалыптастыру процесін жеңілдету үшін өнердің жетекші рөлін болжады. ең маңызды әдісі өнер емдік әсері Юнг бір-біріне «Мен» саналы және олардың салыстырып тексеру аффективтік өзара іс-қимыл арқылы өзара «Мен» бейсаналық қайшы бағытталған белсенді сурет техникасын, қаралады.

Арт-терапия негізгі әдіс немесе көмекші әдіс ретінде қолданыла алады.

Бүгінде біз арт-терапия әдісіне тән екі адам, адам психикасына түзету әрекетін негізгі әдістерін ажыратуға болады.

Art қақтығыстың травматикалық жағдайды қайталауға арнайы символдық түрінде көмектеседі және сіз клиент шығармашылық және шығармашылық қабілетін пайдалана отырып, осындай жағдайды айырбастау арқылы оны шешу жолдарын табуға мүмкіндік береді. Бұл арт-терапияның алғашқы әдісі.

Екінші әдіс тығыз сіз теріс және оң әсер әсерін өзгертуге мүмкіндік береді эстетикалық реакцияның, пайда сипатына байланысты. Арттерапия әдістері және т.б. кескіндеме, мүсін, музыка, қағаз, мүсін өнерімен, ағаш және тас модельдеу, шығармашылық жазу, ән, би, қамтиды

Арт-терапия сабақтары екі жолмен жүргізілуі мүмкін. Бірінші жолы клиентке берілген тақырып бойынша сызбасы белгілі бір материалдан жасалған бұйымдар дайындау мүмкіндігін ұсыну болып табылады. Бұл сіз таңғажайып ерекше түс құрамаларынан, сюжет және оның өзіндік түрінде бастапқы өрнек көруге мүмкіндік береді. Жоғарыда аталғандардың барлығы клиенттерге проблемаларын болуын және сапасын көрсететін әлемнің науқастың қабылдау, диагноз қою үшін қосымша ақпаратты қамтамасыз ету үшін таңбалардың сана құпия жеп бейнелейтін эмоциялар, сезімдер, қамқорлық, ерекшеліктерімен тікелей байланысы бар.

Екінші жолы клиенттер тақырып немесе сюжет қолөнері, материалды, құралдарды таңдау шақырылады құрылымсыз қызметі болып табылады. Бұл әдістің соңғы сатысы тақырыпты немесе сюжетті талқылау, орындау тәртібі, материалды таңдау,

Шығармашылық - бұл адамның өмір шындығына өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі. Өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйін, өздігінен саналы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу оның рухани күшін нығайтып, өмірде өз орнын табуға көмектеседі.

Баланы бастауыш сыныптардан бастап шығармашылық ойлауға, қалыптан тыс шешімдер қабылдай алуға, практикалық әрекеттерге дайын болуға әкелудің жолдары ұсынылады, сабақтардың мүмкіндіктері қарастырылады. Бұл істі нәтижелі етуде дамыта оқыту жүйесінің қағидалары тірек етіледі.

Шығармашылық - бүкіл тіршіліктің көзі. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап, бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі.

Қабілеттер жайлы жазылған ойларды, тұжырымдамаларды, еңбектерді талдай келе, адам бойында табиғи мүмкіндіктер болады, олар тек белгілі бір әлеуметтік жағдайларда байқалып, әрі қарай дамиды, әр адам басқа адамнан өзінің табиғи психологиялық өзгешеліктерімен ерекшеленеді деген қорытындыға келеміз. Қабілеттер - білім алуға қажетті адамның психологиялық ерекшеліктері.

Бастауыш сынып оқушыларының тұлғалылығын тәрбиелеу үшін, ең алдымен олардың қабілеттерін дамытудың мәні зор. Психологтар қабілеттердің екі түрлі деңгейінің болатындығын дәлелдейді:

- 1) репродуктивті - іс-әрекетті, білімді берілген үлгі бойынша қабылдай алу деңгейі;
- 2) шығармашылық - жаңалық ойлап табуға бағытталған қабілеттер деңгейі.

Шығармашылық - өте күрделі психологиялық процесс. Ол іс-әрекеттің түрі болғандықтан, тек адамға ғана тән.

Шығармашылық - төмендегідей ерекшеліктермен сипатталатын адам әрекеті:

- шығармашылықтағы қарама-қайшылықтардың болуы;
- әлеуметтік немесе жеке адамға деген мәнінің болуы;
- шығармашылыққа арналған шарттардың, жағдайдың болуы;
- шығармашыл тұлғаның жекелік қасиеттерінің болуы;
- нәтиженің жаңалығы, соңылығы.

Бастауыш сынып оқушыларының қабілеттерін дамытудың негізгі факторы болып олардың білімі мен дағдыларының дәрежесі ғана емес, сонымен бірге, баланың маңызды психикалық қызметтерін, ақыл-ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу процесін жолға қою керекті саналады. Оқушының шығармашылық қабілеті де оның ойлау мен практикалық әрекеттері арқылы ғана дамиды. Ойлауға үйрететін сабақтарды дамыта оқыту сабақтары деп білеміз.

Дамыта оқыту жүйесінде мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас жаңа қағидаларға негізделеді. Олар ынтымақтастық, өзара сыйластық, түсіністік сияқты қасиеттер. Бала өз ойын қорықпай, сеніммен айта алатындай ахуал болуы басты назарға ұстанылады. Ол үшін оның әрбір жауабы мұқият тыңдалып, дұрысы мақталып, қатесі түзеліп отырылады. Оқушы кішкентай бала деп қарамай, оның да пікірімен санасу, көзқарасын құрметтеу, оның дамуына орасан зор әсер ететіндігі дәлелденеді.

Әдебиеттер:

1. Копытин А.И. Арт-терапия. Хрестоматия. СПб, 2001. -514 с.

2. Зульфия Байсакова «Арт-терапия» метод-пособие, 2004 г
3. Копытина А.И. «Системная арт-терапия» -изд. «Питер», 2001 г.

КЕНЕСАРИНА Толқын

5B010800-Дене шынықтыру және спорт
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., Е.Б. Ниязақынов
ҚазҰлтҚызПУ

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ ЖАРНАМАСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА ҚАЛЫПТАСУ НЕГІЗІ

Аннотация. В данной статье описывается цель, содержание и история зарождения рекламы спорта и физической культуры. Приведены результаты экспертизы описывающие рекламы физической культуры и спорта и другие рекламы подобного рода агитирующих народ к здоровому образу жизни.

Abstract. The article describes the purpose, content and history of creation of sports and PE advertisement. It demonstrates expertise results describing advertisements of PE and sports, as well as other types of similar advertisement stimulating people's strive for healthy lifestyle.

Зерттеу өзектілігі. Дене шынықтыру және спорт маркетингінің басты негізі - жарнамада. Ал міндеті - аудиторияға белгілі бір ақпарат жеткізу. Мақсаты - спорттық оқиғалар, іс - шаралар және басқа да спорттық қызметтер, дене мәдениеті мен спорттың пайдасы, салауатты өмір сүру туралы білімді тарата отырып, оңтайлы жарнама құралдарын зерттеу, айқындау.

Зерттеу мақсаты. Қазақстандағы дене шынықтыру және спорт саласындағы жарнаманың даму сатыларын, негізгі құралдарын жетілдіру, тиімділігін арттыруды айқындау.

Зерттеу міндеттері: Зерттеу нысанына жалпы сипаттама беріп, белгілі зерттеулер мен ақпарат жинау және оларға сараптама жүргізу қажет.

Зерттеу нысаны - дене шынықтыру және спорт жүйесі бойынша бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарнама түрлері.

Зерттеу нәтижелері мен сараптамасы. Жарнаманың алғашқы қадамы сонау ертеден басталады. Мысалы мына суреттен көруге болады:



Билеушілердің аты мен оларды мадақтайтын жазбалар ойылып, ірі құрылыстар нысандарын безендіру үшін қолданылған. Бұл жарнаманың ең алғашқы белгілері болып табылады. Қыш құмыраларға салған шебердің сол кездегі спорттық іс - шараларының белгісі бүгінгі тауар белгісімен сай. Жарнамалық түрлеріне, сол кездегі үкім, бұйрық, спорттық жарыстардың мәліметтері және жекелеген хабарлар жатқан, олар тасқа қашалып, ағаш пен сүйектерге салынған, сондай-ақ шығыс елдеріндегі таңертең ерте «Тыңдаңыздар!...» деген ұранын жарнаманың алғашқы белгісіне жатқызуға болады.

Ағартушылық, мәдениет, ғылыми білімнің ілгерілеуіне ықпал еткен 1448 жылы Иоган Гутенберттің ойлап тапқан баспа станогы жаңа қадамдар жасағаны белгілі. Бұл жаңалық баспа жарнамасының пайда болып, ілгерілеуіне оң ықпалын тигізді. Ең алғаш баспа жарнамалары Англияда Гутенберг жаңалығынан кейін 30- жыл өткен соң пайда болды. Радиожарнама 1920 жылы

Питтсбургте радиотаратудың іске қосылуымен эфирде берілді. Тележарнамалар АҚШ - та 1941 жылы экранға шықты. Осылайша қоғамның дамуымен бірге жарнаманың берілу стилі, ауқымы кеңейе түсті. XX ғасырдың басында бейнелік жарнама түрлері: пошталық, ашық хаттар, әдемі безендірілген мәзірлер мен ораушы материалдары пайда болды.

Ал кино мен теледидардың пайда болуы жарнамаға жаңа мүмкіндіктер алып келді.

«Жарнама» терминінің шығу төркіні Қазақстанның оңтүстік өңірінде ислам өркениетінің гүлденген дәуірі - IX-XII ғасырларға барып тіреледі. «Жар» сөзінің мағынасы-«қабырға» дегенді білдіреді. Ал «нама» парсыша «жазу» деген мағынада. Сөйтіп «жарнама» дегеніміздің ежелгі мәні-«қабырғадағы жазу, жазба» болса керек.

Спортта және спорт индустриясында жарнама үнемі қолданылады. Коммерциялық іс-әрекетті нәтижелі жүргізу және табыс алуды қамтамасыз ету үшін жарнама маңызды және қажетті. Қойылған мақсаттарға жету үшін жарнаманың көптеген түрлері қолданылады. Көбінесе классикалық жарнама (радио, теледидар, газеттер мен журналдарда) қолданылады.

Газет - тереңнен баяндау, ақпараттың уақытпен шығуы, көптеген алуан түрлі тұтынушылар[5];

Радио - жиі қайталануы бар төмен баға, кеңінен таралуы, ақпараттың уақытымен шығуы, түрткі болатын хабарламалар ең нәтижелі [5];

Теледидар - кеңінен қамтылған тұтынушылар, бірақ жоғары бағалар; жоғары деңгейлі сенімділік, баяндалудың қысқалығы мен суреттелуін талап етеді [5];

Афишалар - жарнамалық іс-әрекеттің қымбат емес тәсілі. Жарнаманың бұл түрінің нәтижелілігі орналасқан жерге байланысты. Көзге түсу керек [5];

Компьютерлік коммуникациялар - ақпаратты арнайы ақпараттық компьютерлік жүйелердің деректер базасына орнату [5];

Пошта – ақпараттық-жарнама - хаттарды тікелей почта арқылы тарату, жарнамалық баспа материалдарды мақсаттық тарату [5];

Сувенирлік өнім - фирмалық рәміздері бар сувенирлер, орау материалдардағы жапсырмалар (сөмкелер, пакеттер және т.б.), спорт киімдері[5];

Жеке байланыстар - жеке қарым - қатынас, ақпаратпен алмасу, жарнама, сату және т.б. [5];

Спортты жарнамалау мен насихаттауда дене тәрбиесі, спортшылар мен жаттықтырушылар, жаттығу жүйелері туралы кітаптар үлкен орын ойнайды.

Біздің елімізде және шетелде спорт саласы бойынша монографиялар мен құралдар, оқулықтардың үлкен сұранысы бар. Арнайы спорт баспалары балалар, жасөспірімдер, студенттер, үлкен жастағы адамдар жұмыстарындағы өз орнын тапқан спорт идеяларын насихаттауға үлкен назар аударады [1].

Жарнама құндылығының бірі - ол өзіне көптеген дарынды адамдарды тартады - суретшілер, жазушылар, режиссерлер, актерлер, әншілер, спортшылар және т.б. Дәл солар жарнаманы өнерге айналдырады. Ал жарнама оларға үнемі тренинг және мұқтажсыз күн көруді қамтамасыз етеді. Спорт және дене шынықтыру - сауықтыру іс-әрекеттің жарнамасы сирек кездеседі. Баспасөзбен теледидардағы жарнамамен салыстырғанда радиодан берілетін жарнама әрқашан өзінің тұтынушысын табады.

Деректер бойынша, еңбекке қабілетті халықтың 90% күнінде кем дегенде 20 минут радио тыңдайды. Көптеген Қазақстан қалаларында жарнама көлемі мен жарнамаға жұмсалатын шығындар құрылымы туралы деректер көрсеткендей, жарнаманың 60%-баспасөзде, 30%-теледидарда және тек 10% ғана радиода орналастырылады.

Спорт киімдерінде, көптеген жағдайларда жарнаманың үш түрі болады: спорт клубының жарнамасы; тапсырыс беруші компанияның жарнамасы; спорт киімі, аяқ киім, жабдықтар және өзге де аксессуарлар өндірушісінің жарнамасы.

Жарнама іс-әрекетінің нәтижесі үшін келесі әдістемелік қағидалар қолданылады:

- клиенттің мүдделілігі мен қажеттіліктері, оның ішінде оның жасы, жынысы, әлеуметтік жағдайы, мәдени деңгейі, қоғамдық жағдайын ескеру;

- түпнұсқалық, есте сақтап қал. Бұл қағида түп нұсқалы, стандарттық емес шешімдерді, жарқын бейнелерді, қысқа, дыбысты анықтамаларды таңдауын болжамдайды. Мысалы, «инфарктан қаш», «Спорт - бұл денсаулық!»;

- жарнамаланғанға қол жеткізу (сатып алушылық қабілет, физикалық және уақытша және басқа да факторлар).

- әрекет етудің үздіксіздігі. Тұтынушы жарнаманы есте сақтап қалу үшін жарнаманы үнемі қайталап жетілдіру қажет;

- шындық пен анықтық; Жарнаманың тауарлар мен қызмет көрсетудің сапаларына сәйкестендіріледі.

Жарнама келесі жағдайларда қажет:

- спортты жарнамалау - салауатты өмір салтын насихаттауға;

- жаңа, бірақ ешкімге қажетсіз, белгісіз фирма пайда болғанда;

- сатып алушыға әлі белгісіз тауар ұсынылғанда;

- нарық бірдей тауарлармен толып тұрғанда және сатушы дәл осы өнімге назар аударту керек;

- сату көлемі түскен кезде;

- сатушы сатылым көлемін кенеттен кеңейту, жаңа нарық аумағын «жаулап алуы», жаңа клиенттерді тартуын жоспарлағанда;

Жарнама келесі жағдайларда бос шығын болып есептеледі:

- сатылым нарығында тауар-монополист басым болғанда;

- тапшылық немесе ажиотаж сұраныс жағдайларында тауар жылдам сатылғанда;

- сатылымның өсуін басқа, жарнамалық емес, ең бастысы арзан әдістермен ынталандырғанда;

- сатушы белгілі бір себептермен сатылымның көлемін ұлғайтуын қаламағанда;

- жарнаманы табысы төмен адамдар қажет етпеген жағдайда.

Спорт тақырыбы өте алуан түрлі және біздің уақытымызда түрлі бағыттармен мазмұнданған. Заманауи адам өмірдің ырғағымен өмір сүру үшін үнемі спортпен айналысуы қажет. Әрине, оған спорт әлеміндегі қызықты оқиғалар мен жаңалықтар білу туралы қызықты. Бұны түрлі спорт журналдары мен газеті арқылы білуге болады. Спорт басылымдары спорт оқиғаларымен үнемі қызығатын адамдар үшін есептелген, мұнда оқырманды спорт саласындағы жаңалықтар, спорт әлеміндегі ең қызықты оқиғалар, спорттық және белсенді демалу, фитнес орталықтар, спорт дүкендері, спорт әлеміндегі белгілі тұлғалармен сұхбаттасу және т.б. туралы уақытымен хабардар ету идеясы салынған [5]. Еліміздегі БАҚ саны 1 кестеде берілген.

Баспа басылымдары адамдарға ақпарат ұсыну саласында жетекші орын алады, газеттер мен журналдар оқырманға материалдарды оқу кезектілігін таңдауға мүмкіндік береді. Баспа бұқаралық ақпарат құралдарын әр жерде және кез келген уақытта пайдалана алады, олар кез келген жастағы адамдарға қолжетерлік болып табылады. [5].

Спорт басылымдарының мақсаттары мен міндеттері:

- спорт әлеміндегі жаңалықтар мен жарқын оқиғаларды жариялау;

- нәтижелі бағдарламаларды тепе - тегжейлі суреттеу;

- әйгілі спортшылармен сұхбаттасу;

- спорт дүкендері мен тауарлар жарнамасы;

- облыстық спорт клубтарының базасын құру, әр клубты тепе-тегжейлі суреттеу;

- әр түрлі спорт түрлерінің ережелерін шолу;

- облыстың аймағында өтетін спорт жарыстары, көрмелер, іс-шаралар және т.б.

Қазақ тілді аудиторияға негізделген қазақша басылымда осы жарнамаларды дәл сондай түрлі-түсті сипатында қазақ тілінде жарияласа оқырманның түсінері айдан анық.

Қорытынды. Сонымен, жарнама дене мәдениеті және спортта кеңінен қолданылады, ол қоғамдық сана-сезімге әрекет ету құралы болып табылады. Ол спортшылар, спорт ұйымдары және фирмалар өздерінің кәсіптік іс-әрекеттерін нәтижелі жүргізу және табыс шығару үшін қажет, ал ең бастысы - оның негізгі қызметі: спорт тауарлары мен қызмет көрсетулері туралы, ақпаратты тарату ұлт денсаулығын, салауатты өмір сүруді насихаттау, өйткені дені сау ұрпақ мемлекет үшін өте маңызды. Қазіргі кезде, ең тиімді болып сыртқы жарнама болып саналады. Сондықтан сырттағы щиттардағы, көліктердегі жарнамаларды одан әрі жетілдіру керек.

Әдебиеттер:

- 1 Котлер Ф. Основы маркетинга.-М.:1992.
- 2 «Жарнама негіздері» оқу құралы, Ж. Бекболатұлы.- экономика баспасы, Алматы 2009
- 3 Галкин В.В. Экономика и управление физической культурой: и спортом Учебное пособие для вузов/ В.В.Галкин – Ростов н/Д: Феникс, 2006
- 4 Галкин В.В., Сысоев В.И. Экономика физической культуры и спорта: Учебное пособие для высших и средних профессиональных учебных заведений физической культуры.- Воронеж, 2003
- 5 Степанова О.Н. Маркетинг в сфере физической культуры и спорта.- М.: Советский спорт, 2003
- 6 Есімжанова С.Р. Маркетинг, оқу құралы. Алматы, экономика 2003ж

МҰСАЕВА Сандуғаш Асхатқызы
САЙДИКАРИМОВА Муясар Ахматжоновна

5B010200-БОПӘ мамандығы

Ғылыми жетекші: п.ғ.м., аға оқытушы Сейдуалиева А.Н.

ҚазҰлтҚызПУ

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ТАПСЫРМАЛАР МЕН ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Аннотация. В статье рассматриваются методы и технологии формирования коммуникативной компетентности младших школьников. Дана характеристика нескольких методов и технологий, сделаны выводы, связанные с практикой.

Abstract. В статье рассматриваются методы и технологии формирования коммуникативной компетентности младших школьников. Дана характеристика нескольких методов и технологий, сделаны выводы, связанные с практикой.

Елбасы еліміздің білім саласының жаңаша жағдайыда әр педагогтің жаңа перспективалық міндеттерін Президенттің «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» жолдауында Білім беру ісінің 4К моделі: креативтілік, сыни ойлауды, коммуникативтілікті дамытуға және командамен жұмыс істей білуге басты назар аудару қажет деген [1]. Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі бағыты - оларды бүгінгі қоғамның ең маңызды құндылығы ретінде танып, өз еркімен тиімді қарым-қатынас жасай алатын жеке тұлға ретінде қалыптастыру. Оқушының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда мұғалім мектептегі барлық негізгі пәндер бойынша шығармашылық жұмыстарды әр сабақтың барысында беріп отырғаны жөн. Ал, құзыреттілікке бағдарланған тапсырмаларды құрастыру үшін жан-жақты білімнің, оқу пәндерін интеграциялау бойынша терең білімнің қажеттілігін ескерген жөн.

Оқушылардың өздерін қоршаған ортада басқа адамдармен, топпен қарым-қатынас орнатуға, жалпы нәтижеге қол жеткізуде өзіндік пікірін білдіруге, басқа ұлт өкілдерімен қарым-қатынас диалогына түсе алуына мүмкіндік беретін коммуникативтік құзыреттілік негізінен тіл мен әдебиеттік оқу пәндерін оқыту үрдісінде қалыптасады.

Бастауыш сынып мұғалімдеріне қойылатын талаптардың бірі жаңа технологиялық әдістерді қолдана отырып, оқушылардың сөздік қорын молайту, қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс оқып, айта білуге, сауатты жазуға, бір-бірімен сөйлесе білуге дағдыландыру, ойын қазақша жеткізе алатындай дәрежеге жеткізу, сапалы және терең білім беру. Атап айтсақ: «Атаулар туралы үш сұрақ», «Аяқталмаған сөйлем», «Әдебиет лотосы», «Блум түймедағы», «Кейіпкерлерге мінездеме» т.б. әдіс-тәсілдер.

«Сауат ашу», «Қазақ тілі», «Әдебиеттік оқу», «Дүниетану» оқу пәндері арқылы оқушылар қазақ тілі мен әдеби мұрасын меңгеріп, ана тілі мен туған халқының мәдениетін құрметтеуге, оқу үдерісінде және күнделікті өмірде кездесетін жағдаяттарда тілдік қарым-қатынасқа еркін түсіп, өз пікірін білдіруге дағдыланады. Оқу, жазу дағдылары қалыптасқан, алған білімін әртүрлі жағдаяттарға сай қолдана білетін, ойын, пікірін толық, түсінікті, жүйелі жеткізе алатын, білім алуға ынталы жеке тұлғаның дамуына мүмкіндік жасау.

«Қазақ тілі» пәні бойынша коммуникативтік тапсырмалар үлгісі

1. Оқушылар хайуанаттар бағына саяхат жасады. Мұғалім осы көргендері бойынша шағын шығарма жазу туралы тапсырма берді. Берілген жоспар бойынша шығарма жаз:

- 1) Хайуанаттар бағына саяхат;
- 2) Хайуанаттар бағындағы қызықтар;
- 3) Саяхаттың әсері.

2. «Қарға» сөзінің семантикалық картасын жаса: ол аң ба, әлде құс па? Қайда тіршілік етеді, немен қоректенеді? Түрі, түсі жағынан қай құсқа ұқсайды? Қарға туралы жұмбақ, жаңылтпаш айт.

3. Анаң сені дүкеннен шомыр сатып әкелуге жіберді. Сен бұл көкөністің атын жол-жөнекей ұмытып қалдың. Қайткен күнде де кері қайтпай, көкөністі сатып алуың керек. Ол үшін сатушыға бұл көкөністі сипаттап бер: оның түрі, түсі, дәмі қандай, одан не жасауға болады?

4. Наурыз мерекесі неліктен көктемде тойланады деген сұраққа жауап бере отырып, пайымдау мәтінін құрастыр. Өзің және парталасың жазған мәтіндерді салыстыр. Олардың ұқсастығы мен өзгешелігін ажырат.

5. Достары Айдынды туған күнімен құттықтады. Ол қуанғанынан «рахмет, рахмет» дей берді. Оған өз ризашылығын, алғысын бұдан басқа қандай сөздермен жеткізуге болар еді? Айдынның орнында өзің болсаң қандай сөздерді пайдаланар едің?

6. Атаңды не әжеңді құттықтағанда олар алғыстарын қалай білдіретіні туралы диалог құрастыр.

7. Өлеңде леп белгісі туралы былай жұмбақталады:

Қуану, ренжу, өкіну,

Мақсатым – соны сездіру.

Ұранды да айтамын,

Қарқындап барып қайтамын.

Басқа тыныс белгілерінің атқаратын қызметі туралы айт.

8. Қала (ауыл) бөлігі көрсетілген картаның қалаған көшесі бойына өз үйіңнің суретін жабыстыр, дәптеріңе қай көшеде тұратыныңды жаз.

9. Сыныптастарыңның алдында қай көшеде тұратыныңды айт.

10. Үйіңе келген қонақтарға отбасылық альбомды көрсетіп отырсың. Өз отбасың туралы айтып бер, «Сенің отбасың тату ма?» дегендей сұрақ қойып, қонақ баланың отбасына баға бер.

11. Жануарлар туралы ертегіні есіңе түсір, оларды атап шық. Жағымды кейіпкерді “+” белгісімен, жағымсыздарды “-” белгісімен белгіле, оларды екі топқа бөліп дәптеріңе жаз.

12. Ертең сенің туған күнің болады дейік. Оған кімдерді шақыратыныңды, олар қандай тағамдарды, ойындарды ұнататынын анықта.

Әдебиеттік оқу

1. «Өзім тойдым», «Қомағайлық», «Қожанасыр мен ашқарақ» мәтіндеріне ортақ бір тақырып ойла. Осы мәтіндердегі айтылған оқиғаларды, өз үйіңдегі қонақ күту дәстүрімен салыстырып әңгімеле.

2. Нан туралы оқыған шығармаларыңды пайдаланып, нанның дайындалу барысын сызбамен көрсетіп бер.

3. А. Құнанбаевтың «Адам болам десеңіз» өлеңіне сүйене отырып, төмендегі сызбаны толтыр:

Менің бойымдағы жақсы қасиеттер	Менің бойымдағы жағымсыз қылықтар

4. Төмендегі келтірілген мақалдардың мағынасы Ы. Алтынсариннің қай әңгімесіне сәйкес келетінін белгіле:

а) Туған елдей ел болмас, туған жердей жер болмас.

ә) Жақсылыққа жақсылық әр кісінің ісі, жамандыққа жақсылық ер кісінің ісі.

б) Тазалық – денсаулық кепілі.

в) Білімдінің көзі ашық.

Ы. Алтынсарин шығармалары: «Шеше мен бала», «Салақтық», «Қарабатыр», «Надандық».

5. Табиғатты қорғау мен табиғаттан қорғану тіркестерінің мағынасын түсіндір. Осы тіркестердің қайсысы аталған әңгіменің идеясын анықтайтынын айтып бер. Мәтін мазмұнына сүйеніп, пікіріңді дәлелде (Д.Қасеновтың «Найзағай» әңгімесі бойынша).

6. Ө.Қанахиннің «Туған жер» мәтініне сүйеніп, біздің жерімізде бар заттардың тізімін төмендегідей белгілер бойынша жікте:

а) Тау қыраттары;

ә) Жерде өсетін дақылдар мен шөптер;

б) Төрт түлік;

в) Қазба байлықтары.

7. Бозінген безілдеп ботасын іздеуде Оның ботасын сатып жіберген адамдарға не айтар едің? Ойыңды қағазға түсір.

Арыстан мен қозының өзара сөйлесу мәтінін құр.

8. «Өзім тойдым», «Қомағайлық», «Қожанасыр мен ашқарақ» мәтіндеріне ортақ бір тақырып ойла. Осы мәтіндердегі айтылған оқиғаларды, өз үйіндегі қонақ күту дәстүрімен салыстырып әңгімеле.

9. Сыныптастарыңның ұнайтын есімдерін жаз.

10. Өлең жаттап алып, мектеп не сынып шарасында мәнерлеп оқып бер.

11. Сыныптасыңмен бірге телефон арқылы қонаққа шақыру сұхбатын жасаңдар (амандасу, қонаққа шақыру, алғыс білдіру).

12. Жұмыс шағын топтарда жүргізіледі. Бір оқушы аңның суретін жасырады, басқалардың сұрақтарына бірінші оқушы: «Иә, жоқ» деп жауап қайтарады. Атын тапқан оқушы келесі аңның суретін жасырады.

Дүниетану

1. Табиғатта болатын құбылыстарды бақыла, зерттеу үшін қандай құралдарды қолдандың, оны қалай жүргізгенің жөнінде әңгімеле.

2. Адам тіршілігіне қажетті жағдайларды анықтап, олардың әрқайсысының маңыздылығын дәлелдейтін мысалдар келтір.

3. «Адам денесінің сымбатты болуы» деген тақырыпта ізденіс жасап, сыныптағы құрбыларыңмен өз пікіріңді бөліс.

4. *Сымбатты, енжар, ақылды, арық, шымыр, еңбекқор, толық, салмақты, ақылсыз, күшті* сөздерін пайдаланып өзің жақсы көретін құрбыңа сипаттама бер.

5. Көкжиек тұстарын анықтайтын құралды пайдаланып, көкжиек тұстарын анықта және әр тұстың табиғаты, ауа райы, адамдарының тұрмыс тіршілігін бейнелейтін суретін сал.

6. Өзің тұратын қаланың немесе ауылдың орналасқан жерін картадан анықтап, сол өңірдегі тау, өзен, көл, тау жыныстары жөнінде мәлімет жина, олардың жергілікті халыққа тигізер пайдасы жөнінде шығарма жаз.

7. Адам әрекеттері арқылы өсімдіктердің жойылуына тигізген әсері жөнінде, өсімдіктерді қорғау үшін отбасыңда, мектепте қандай жұмыстар атқарғандарың жөнінде әңгімеле.

8. Кішкентай Дархан көрген нәрсесін айтып жеткізе алмай тұр. Ішкі үйге бір құс ұшып кіріп, қайта шығыпты. Дәл сондай құс Сәрсен атайдың ауызғы үйіне ұя салыпты. Дарханның көргені қандай құс? Көмекке кел. Сипаттап көр.

9. Сынып оқушыларының Сара әжейге қамқор болып, көмектесіп жүргендеріне көп бола қойған жоқ. Ол – жалғыздікті кісі. Ұлы Отан соғысы кезінде ауылда трактор айдаған. Оқушылар Жеңіс күніне әжейге қандай сыйлық аламыз деп көп таласты. Сенің ұсынысың қандай болмақ?

10. Мектепте жаңадан табиғат зерттеушілер және тоғызқұмалақ үйірмелері ашылды. Сен табиғат зерттеушілер үйірмесіне қатысқың келеді. Ал ағаң тоғызқұмалақ үйренгенінді қалайды. Ағаң өз пікіріңнің дұрыстығын дәлелде.

11. Далада ойнап жүрген Жанат үйге жүгіріп кірді. Апасынан далада жаюлы тұрған кірлерді алуын өтінді. Апасы түсінбей, себебін сұрады. Жанат қандай жауап берді деп ойлайсың?

12. Үш бала әңгімелесіп отырды.

Балабек:

- Қарға неге қара? – деген сауал қойды.

Жаңабек:

- Қара бояу жаққан, - деп жауап берді.

- Анасына тартқан, - деп топшылады Данабек.

Сен қалай ойлайсың? [2]

Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыруда диалогтық және топтық қарым-қатынастарға негізделген технологиялардың бірнешеуіне тоқталсақ:

Ашық ойлар сәті. Алдын ала проблема жарияланады. Оқушылар берілген мәселе бойынша өз дәйектерін құрады, өз көзқарасын білдіреді. Оқушылардың жауаптары қысқа, нұсқа, логикалық құрылған болуы тиіс. Зерттеу процесі, ақпаратты, фактілерді өз бетімен іздеу ынтымақтастықта өтуі тиіс.

«Аквариум» - диалог түрі, мұнда оқушыларға «көпшілік алдында» мәселені талқылау ұсынылады. Топ мәселесі бойынша диалогты жүргізе алатын сенімді адамды таңдайды. Кейде бұл бірнеше адам болуы мүмкін. Қалған қатысушылар көрермен ролінде болады. Аты да осыдан шығып тұр. Бұл ұйымдастыру түрі оқушыларға не береді? Өзіндей адамдарды сырттан қарауға мүмкіндік

алады: яғни, олар қалай қатысады, өзгенің ойына қалай жауап береді, туындап келе жатқан дау-жанжалды қалай шешеді, өз ойын қалай дәлелдейді т.б.

Миға шабуыл. Шығармашылық белсенділікті және жаңа идеяларды тез жасау іскерлігін дамытудың әдісі. Қолданылу уақыты: проблеманың шешімін табу үшін; жаңа тақырыпты ұсыну және оқушылардың іс-әрекетін өзектілеу, берілген проблемаға оқушылардың зейінін шоғырландыру үшін. Әдістің басты міндеті – танымдық іс-әрекетті белсендендіру және оқушыларды өнімді білім беру үрдісіне қатыстыру. Технологиясы: сипаты бойынша әртүрлі сұрақтарды пайдалана отырып берілген сұрақ немесе зерттелетін проблема бойынша көп идеялар жинақтау. Идеялар сыналмайды және комментарий берілмейді.

Миға шабуылды ұйымдастыру ережелері:

- Миға шабуыл уақытында сыныптың барлық оқушылары қатысады.
- Ұсынылған идеяларларға комментарий берілмейді және сынға алынбайды.
- Идеяны нақтылау және дамыту мақсатында сұрақ қоюға болады.
- Миға шабуыл барысында аралық бағалар қойылмайды.
- Мәселені талқылау деңгейінде ұсынылатын барлық идеялар қабылданады.
- Ойлар нақты және қысқа болуы керек.

Рөлдік ойындар. Білік негіздерін қалыптастырып дамытуда рөлдік ойындардың берер көмегі өте көп. Рөлдік ойынның өзіне тән қасиеті - басынан бастап оның «сөйлеу» ретінде жүргізілуі. Қатысушылар өздеріне белгілі бір рөлді, жобаның мазмұны мен сипатын алады. Бұл әдеби кейіпкерлер немесе ойдан шығарылған кейіпкерлер болуы мүмкін. Ал ол әлеуметтік немесе іскерлік қарым-қатынасқа, қатысушылардың ойлап шығарған жағдайына қарай күрделенеді. Бұл жобалардың нәтижесі оның басында белгіленеді немесе тек соңына қарай айқындалады. Мұнда шығармашылық деңгей өте жоғары, бірақ басым әрекет түрі рөлдік-ойын болып қала бермек.

Еркін микрофон. Бұл әдісті сыныптан тыс уақытта қолданған тиімді. Бұл белгілі бір мәселе бойынша ұжым алдында сөйлеу. Бір күннің проблемасы алдын ала ұсынылады. Бұл оқушыларға даярлануға, өз сөзін белгілеуге мүмкіндік береді. Бұл форманың уақыты аса шектелген. Еркін микрофонды бір адам жүргізу қажет. Ол сөйлеушілер ретін белгілейді, қорытындылайды, жұмысты ұйымдастырады. Міндетті шарт - әкімшіліктен мұғалімдердің, жетекшілердің, кураторлардың қатысуы.

«Диалог-ертегі» әдісі

Мұғалім не оқушы ойдан шығарып, кез- келген бір әңгіме-ертегіні бастап кетеді. Ал қалған оқушылар басталған әңгіме-ертегіні бір-бір сөйлемнен ары қарай жалғастырады.

«Қиялымдағы мәтіндер» әдісі

Бұл әдісте әр оқушыларға түрлі суреттері бар төрт текше беріледі. Оқушылар текшелерді тастау арқылы өздеріне түскен суреттерге байланысты әңгіме құрастырады.

«Бес жолды өлең» әдісі

Өздеріңізге мәлім бұл әдістің де бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойларын дамытып, сөздік қорларын жүйелеуде нақты нәтиже беретін әдістедің бірі.

1. Зат есім. Кім? Не?
2. Сын есім. Қандай? Қай?
3. Етістік. Не істеді? Не қылды? Қайтті?
4. Төрт сөзден тұратын мағыналы сөйлем.
5. Мәндес сөз.

«Галерея» әдісі оқушылардың ұжымда бірін - бірі сыйлау арқылы басқалардың ой ұшқырлығын байқауға, өз ойын қосып отыруға мүмкіндік береді. Сондай ақ, - қатысымдық дағдыға сай диалог барысында басқа адамның сөзін ести және тыңдай білуін, диалогке /сұхбатқа қатысуға дайын болуын, әркімнің өз көзқарасы мен пікірі болатынын түсінуін, өз пікірін айқын да дұрыс және толық жеткізе білуін қалыптастырады Сауат ашу пәнінде оқушылардың қызыға орындайтын әдістердің бірі [3].

Баланың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру үшін бастауыш сыныптардан бастап шығармашылық ойлауға, қалыптан тыс шешімдер қабылдай алуға, практикалық әрекеттерге дайын болуға әкелудің жолдарын үнемі сабақ барысында түрлі тапсырмалар мен әдіс-тәсілдер арқылы көрсетіп отыру керек. Ол үшін әрине мектептегі барлық негізгі пәндер бойынша шығармашылық жұмыстар әр сабақта беріліп отырған жөн.

Қорыта келе, коммуникативтік құзыреттілік тұлғаның оқу-танымдық, кәсіби және мәдени-танымдық қызметтің өзекті салаларында сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін меңгеруге байланысты іс- әрекет жасауына мүмкіндік береді деп айта аламыз.

Әдебиеттер:

1. «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Елбасының Қазақстан халқына Жолдауы (2019 жыл 5 наурыз) «Егемен Қазақстан» 2019 жылғы 5 наурыз № 43 (29522)
2. Рысқұлбекова А.Д. Бастауыш сынып оқушыларына арналған оқу тапсырмалар жиынтығы. Әдістемелік көмекші құрал.
3. Ust.kz - Республикалық ұстаздар сайты. Әдістер қоржыны

V. NATURAL SCIENCE

АМАНЖОЛОВА Жұлдыз

5B060800-экология мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Садыкова Д.А.

ҚазМемҚызПУ, Алматы қаласы

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ ЖАЙЫҚ ӨЗЕНІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Ғылым мен білім, антропогендік іс-әрекеттердің шектен тыс әсер етуі еліміздегі экологиялық апат аймақтардың қалыптасуына әсер етті. Арал теңізі, Каспий теңізі, Балқаш көлі, Семей өңірі, Батыс, Орталық және Шығыс Қазақстан аймақтарымен бірге еліміз үшін ең маңызды трансшекаралық Жайық өзені экологиялық аймаққа айналды.

Жайық өзені Қазақстанның батыс бөлігінде орналасқан. Екі мың жарым шақырымға созылып жатқан Жайық өзені ұзындығы бойынша Еділ мен Дунайдан кейінгі үшінші орында. Ол Ресей Федерациясының Челябині, Орынбор облысы және Башқұртстан Республикасы мен Қазақстан шекарасында Ақтөбе, Батыс Қазақстан Атырау облыстарының аумағымен ағып өтеді. Бастауын Ресейдің Орал тауының 600 м биіктігінен алады. Оның жалпы ұзындығы 2354 шақырым, оның 500 шақырымы ғана Қазақстандағы облыс аймақтарымен ағып өтеді. Жайық өзені Каспий маңы ойпатын кесіп өтіп, Каспий теңізіне құяды. Негізгі арнасына Батыс Қазақстан облысының жерінде бірнеше салалары қосылады. Оның оң жақ салаларына - Ембулатовка, Быковка, Рубежка, Шағын және Деркөл, ал сол жақ салаларына - Елек, Шыңғырлау, Барбастау және Ащы өзендері жатады. Соңғысы басын Шалқар көлінен алады да, Жайық өзеніне су мол жылдары ғана қосылады.

Жайықтың бір жылғы орташа су шығыны секундына 320 текше метр. Соңғы жылдардағы құрғақшылық және шаруашылық мақсатына алынатын су мөлшерінің артуы өзеннің орташа су көлемінің жылына 7-8 текше шақырымға дейін азаюына әкеліп соқтырады.

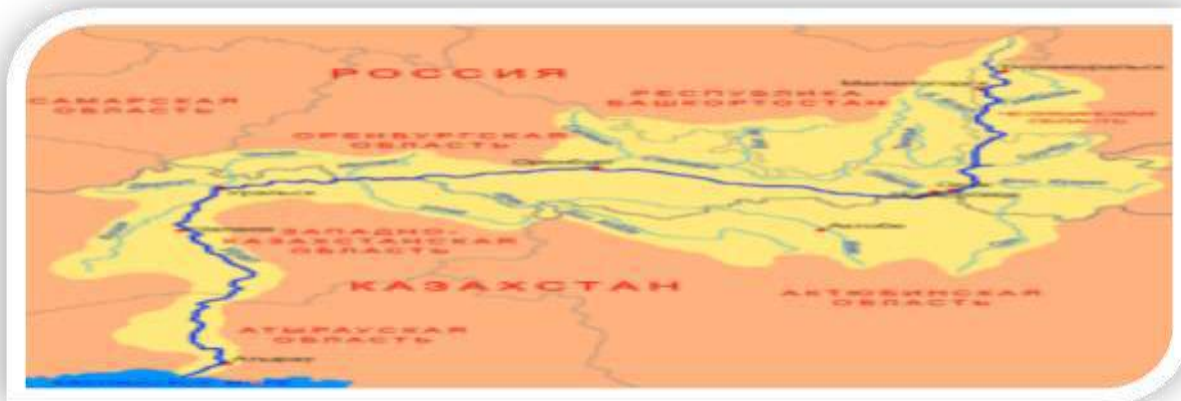
Жайық өзенінің тағы бір ерекшелігі, оның төменгі ағысында салалары жоқ. Сондықтан су деңгейінің түсуі немесе көтерілуі жоғарғы жақтан келетін су мөлшеріне байланысты болады.

Жайық өзенінің бастауында жер бетінің деңгейі 637 м биікте, ал Каспий теңізіне құяр жері – теңіз деңгейінен 27-28 метр төмен жатыр.

Жайыққа қарашаның аяқ кезінен бастап мұз қатады да, наурыз айының соңы мен сәуір басында мұздар сөгіліп, өзен ағысы еркіндік алады. Мұздың қалыңдығы орташа 60-80 см-ге дейін жетеді. Мұз құрсану уақыты 130-120 тәулікке созылады. Өзеннің екі жағасы көбіне тік жарқабақ болып келеді. Өзен суы біршама лайлы. Судың құрамындағы әртүрлі шайынды жыныстардың мөлшеріне қарап оның лайлануын анықтайды. Жайыққа Көшім саласының қосылар жерінде судың лайлануы бір текше метрде 290 грамм. Осы жердегі қатты шайынды жыныстардың мөлшері жылына 1900 мың тоннаға тең. Өзен суының химиялық, құрамында карбонатты кальций тұздарының қоспасы басым болып келеді. Жайық өзенінде су жол қатынасы XX- ғасырдың бірінші жартысында күшті дамып, оның аяғында мүлдем тоқталды деуге болады. Өйткені Жайық сонау тарихи заманнан бері балық кәсіпшілігі өркендеген, әсіресе «қызыл балықтың» негізгі мекені болып келеді. Өткен ғасырдың 70 жылдары әлемдегі бекіре тұқымдас балықтың үштен бірі Жайықтан ауланса, қара уылдырықтың 40 пайызы осында өндірілген.

Жайық өзеннен бекіре, шоқыр, майшабақ, көксерке, Каспий қаракөзі, табан балық, сазан, жайын ауланады. Жайықтың бойында орналасқан Ресей қалалары: Верхнеуральск, Магнитогорск, Орск, Новотроицк, Орынбор, Қазақстан қалалары: Орал (кеме қатынасы басталатын жер), Атырау. Еуропамен Азияның шартты шекарасы Жайық өзені бойымен өтеді.

Сурет-1 Жайық өзені



Қазіргі кезде Жайық өзені - Каспий алабындағы бекіре балықтың табиғи кең уылдырық қоры сақталған бір ғана өзен. Күзде 15 тамыздан 15 қараша аралығында Жайық өзенінде балықтың балық шаруашылық шұңқырларына жылыстауы жүреді, яғни күздегі қыстаққа қоныстануы болады. Содан соң Жайық өзені арнасында мамырдан шілде айларына дейін балық шабақтарының уылдырықтайтын және өсетін орнынан өзеннің сағалық кеңестігіне жылыстауы жүреді. Жайық өзенінде балықтардың 38-ден астам түрі бар: бекіре тәрізділер, майшабақтар, шортантәрізділер, тұқы тәрізділер және басқалары кездеседі. Жайық өзенінің жайылмасы мен аңғарлары Батыс Қазақстанның биологиялық алуан түрлілігінің интроаймақтық орталығы болып табылады. Дала мен шөлейт ландшафттың біртекті төсегі Жайық аңғарының кіретін жайылма ормандардың жасыл желегімен алмасады. Жайықтың жайылма ормандары: емендер, қара ағаштар, ақтеректер, талдар қайың, шегіршендермен сипатталады.

Жайық өзенінің экологиялық проблемалары, басқа да өзендер сияқты, кешенді табиғи, антропогендік және техногендік үрдістермен байланысты. Жайық өзенінің тозып өзгеруінің бірінші себептері болып, толассыз су ағынының табиғи үрдістердің механикалық үрдістер түріндегі әсерінен болатын арнаның бұзылуы болып табылады. Оның жағымсыз салдары болып табылатындар:

- Арнаның лайлануы, өзеннің тайыздалуы мен оның гидрологиялық режимінің нашарлауына соқтыратын қайраңдардың пайда болуы;

- Жағалаулардың ирендері мен топырақты жерлерінің жеңіл механикалық құраммен шайылуы.

Жайық өзенінің табиғи экожүйесінің тозуына оның су, өсімдіктер, жануарлар мен балық ресурстарын пайдаланатын шаруашылық қызметтері де өзіндік әсерін тигізеді. Елді мекен жерлердегі жағалай өзеннің жағалаулары мен су алатын алаңдарда, тасқын кезінде өзенге шайылатын қалдықтар төгіледі. Жайық бойында орналасқан үлкен қалалардың арналы тазалық құралғылары ескірген, қайта жаңғыртуды қажет етеді және арналық ағындарды қажетті дәрежеде тазартуды қамтамасыз етпейді. Жайық өзенінің беткі суларының ластануының маңызды факторы өндірістік кәсіпорындарының қызметі, суалатын алаңдар аумағындағы ескіден бергі ластар, қалалық, және кенттік шайынды сулар болып табылады. Жайық өзені мен аңғарлардың суының азаюына, өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің бұзылуына рұқсатсыз ағаштар кесу және далалық өрттер әсер етуде.

Жайық өзенінің экологиялық жағдайын зерттеу (16.03.2021).

Атырау облысында орналасқан негізгі трансшекаралық өзен Жайық пен мұнай-газ өнеркәсібі орналасқан Құлсары қаласының суы, мен топырағына жүргізілген зертханалық сараптама талдаулары.



Суға жүргізілген тәжірибенің нәтижесі (16.03.2021ж). Кесте 1
Су шығару в г/л

№	Таңдау орны	Тұз мөлшері, %	Сілтілік	Су сүзіндісі г/л							
	Атырау Жайық	0,952	Жалпы HCO_3^-	Қалыпты карбонаттардан $\text{CO}_3 \text{ CO}_3$	Cl^-	SO_4^{--}	Ca^{++}	Mg^{++}	Na^+	K^+	pH
			0,254		0,018	0,410	0,059	0,030	0,179	0,002	
			4,16		0,51	8,55	2,94	2,45	7,79	0,04	
											7,25

Микроэлементтер құрамы

Кесте 2

№ п/п	Таңдау орны	Судағы микроэлементтер, мг/л					
		Zn	Cu	Mn	Co	Cd	Ni
	Атырау Жайық	0,040	0,022	0,047	следы	следы	0,004

Топыраққа жүргізілген агрохимиялық талдау сараптама нәтижесі

Кесте 3

п/п	Анықталған көрсеткіштер					
	Таңдау орны	Жалпы гумус, %	Жылжымалы формалар			pH
			Азот, мг/кг	Фосфор, мг/кг	Калий, мг/кг	
	Жайық Атырау	0,20	25,2	10	110	9,10

п/п	Анықталған көрсеткіш			
	Таңдау орны	Жалпы формалар		
		Азот, %	Фосфор, %	Калий, %
	Жайық Атырау	0,028	0,052	1,000

Микроэлементтер құрамы Кесте 4

№ п/п	Топырақ қалыңдығы, см	Микроэлементтер мг/кг							
		Zn	Cu	Mn	Cd	Pb	Fe	Ni	Co
	Жайық Атырау	2,20	следы	47,0	следы	0,10	4,90	0,30	следы

2021 жыл 16 наурыз зерттеу талдауы бойынша Атырау облысындағы Жайық өзені мен Құлсары қалаларының топырағы мұнай-газ қалдықтары әсерінен ластанған. Топырақтың агрохимиялық талдау нәтижесі бойынша гумус өте аз, азот, калий, фосфордың басым екендігі айқындалды. Жайық өзенінің топырағында марганец Mn пен темірдің Fe және Zn цинк ауыр металдардың мөлшерінің біршама көп екендігі анықталды. Құлсары қаласының топырағында Mn пен темірдің Fe және Zn цинк пен бірге Pb қорғасын ауыр металдардың мөлшерінің шектен тыс көп екендігі анықталды. Жайық өзені суы мен Құлсары қаласындағы су көздерінің суын зерттеу талдау нәтижесінде Жайық ағынды өзеніне қарағанда Құлсары су көзінде тұздың мөлшері өте жоғары. Су сүзіндісінде Жайық пен Құлсарыда Mg^{+} магний, Na^{+} натрий, K^{+} калий, Ca^{++} кальций жоғары екендігі анықталды. Зерттеу нәтижесі трансшекаралық Жайық өзені мен мұнай-аз өнеркәсібі дамыған Құлсары қаласының топырағының шектен тыс ластанынан мемлекеттік және халықаралық деңгейде тиімді шаралар қолдану қажеттілігін айқындайды.

Жайық өзенінің экологиясының алдын алу шаралары

Соңғы жылдары Жайықтың ағысы бәсеңдеп, мұнда күрделі экологиялық проблемалар қалыптаса бастады. Ол көрші мемлекеттер Ресей мен Қазақстанға ортақ өзен. Өйткені, оның бастауы алғашқы аталған мемлекет аумағынан басталса, одан кейінгі бөлігі қазақтың кең жазық даласын жарып ағады. Олай болса Жайық өзеніне қатысты туындап отырған бүгінгі проблемалар екі мемлекетке де ортақ. Орал қаласында халықаралық деңгейде өткізілген іргелі шараларға Ресей Федерациясының Орынбор, Челябин облыстары, Башқұртстан Республикасының ғалымдары қатысып Жайық өзенінің экологиялық жағдайы туралы мәселелер айқындалды. «Трансшекаралық өзен Жайық өзені бассейні проблемаларын түбегейлі шешу үшін оның мемлекетаралық шешімін табуымыз керек» деген ресейлік ғалым А.А.Чибилевтің ұсынысы қабылданды. Жайық өзені флорасы мен фаунасының жойылып бара жатқан түрлерін қорғауға басты назар аударды. Жер байлықтың таза сақтау үшін ауылшаруашылық зиянкестеріне қарсы күрестің биологиялық әдістерін кеңінен қолданып, ағаш отырғызып және қажетті мелиорациялау жұмыстарын жүргізу қажеттілігі ескертілді. Қалалардың экологиялық жағдайын жақсарту үшін орман өсіру жобасы жоспарланып Орал, Атырау қаласының канализациялық ағынды суларының тазалауларының тиімділігін арттыру мақсатында «Қалалық тазалау қондырғыларының лай алаңдарын қайта жаңарту» жобасы жасалынды.

Әдебиеттер:

1. Гришин Н.Н. Основные принципы ОВОС и отечественная система подготовка и принятия решений // Экологическая экспертиза и ОВОС-1996 №1.
2. Донченко В.К., Питулько В.М., Растоскуев В.В. и др. Экологическая экспертиза. М.. Издательский центр «Академия», 2004.
3. А.С.Бейсенова, К.Д.Карпеков. Қазақстан географиясы. Алматы : Атамұра 2004ж

УДК – 57.087

АНАРБЕК Регина

5B011300-Биология мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауымдастырылған профессор У.К.Бисенов
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

ТҰҚЫМ ҚУАЛАУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ӨЗГЕРГІШТІК ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНЫП ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан -2030» Қазақстан халқына арналған жолдауында «Біздің жас мемлекетіміз өсіп, жетіліп, кемелденеді, біздің балаларымыз бен немерелеріміз онымен бірге ер жетеді. Бүкіл дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл процесс педагогика теориясы мен оқу-тәрбие процесіне нақты өзгерістер енгізумен қатар, елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы білім беру қызметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып саралауды, жастардың шығармашылық әлеуетін дамытудың, мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдыстыруды талап етеді» - деген болатын.

Жаңа білім беру парадигмасы білім беру жүйесінің алдына маңызды міндет қояды: әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімделе алатын, тәуелсіз қызметті ұтымды ұйымдастыратын білімді, шығармашыл адамды дайындау. Сондықтан қазіргі таңда педагогикада оқушылардың жан-жақты тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруда.

Оқушыларды оқытудағы белсенді мотивтердің бірі-қызығушылық болып табылады. Танымдық қызығушылық-бұл адамға тән туа біткен танымдық қажеттілікке негізделген терең ішкі мотив. Танымдық қызығушылық-адамның заттарды, құбылыстарды, қоршаған әлемдегі оқиғаларды білуге, психикалық процестерді, адамның іс-әрекетін, оның танымдық мүмкіндіктерін белсендіруге тандамалы бағыты. Ол білімге, жаңа, толық және терең білімге деген тұрақты ұмтылыспен ерекшеленеді. [1, С. 95 – 126.] Көптеген зерттеулер қызығушылықтың зейінді ынталандыратынын, тез және күшті есте сақтауға көмектесетінін дәлелдеді. Назар аудару-сананың белгілі бір объектіге шоғырлануында және бағытталуында көрінетін психикалық белсенділіктің сипаттамасы. Білімді есте сақтау – ол адам жадына түсіру. Жад-бұл өткен тәжірибені жаңғырту қабілеті, жүйке жүйесінің негізгі қасиеттерінің бірі, ол сыртқы әлемнің оқиғалары мен ағзаның реакциялары туралы ақпаратты ұзақ уақыт сақтау қабілетімен көрінеді және оны сана мен мінез-құлық саласына бірнеше рет енгізеді.

Үштілділік міндетінде-оқыту, ақыл - ой дамуы және жеке тұлғаны тәрбиелеу-қызығушылық байланыстырушы буын болып табылады. Бұл білімнің де, оларды алу процесінің де қызығушылығының арқасында ақыл-ойды дамытудың қозғаушы күші және жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеудің маңызды факторы бола алады. Сонымен, оқуға деген қызығушылық пайда болатын және дамитын негізгі шарттар қандай? Бұл шарттар, біздің ойымызша, А. А. Кузнецованың мақаласында өте егжей-тегжейлі көрсетілген:

1. Оқу жұмысы, басқалар сияқты, әр түрлі болған кезде қызықты. Бір бағыттағы ақпарат пен біркелкі оқыту технологиясы оқушыларды жалықтырады.

2. Зерттелетін пәнге деген қызығушылықтың пайда болуы үшін, осы пәнді және оның жеке бөлімдерін зерттеудің қажеттілігін, маңыздылығын түсіну қажет.

3. Жаңа материал бұрын өткен біліммен неғұрлым көп байланысты болса, оқушылар үшін соғұрлым қызықты болады.

4. Тым жеңіл және тым қиын материал қызығушылық тудырмайды. Оқыту қиын, бірақ мүмкін болуы керек.

5. Оқушының жұмысы қаншалықты жиі тексеріліп, бағаланады, соғұрлым оған ары қарай жұмыс жасауға қызықты болады.

Оқытудың белсенді формалары мен әдістері, атап айтқанда ойын әдістері дұрыс ұйымдастырылған жағдайда келтірілген шарттар жиынтығына сабақ сәйкес келеді. [2, с. 29]

Оқыту әдістері-бұл оқушыларды оқыту, тәрбиелеу және дамытудың кешенді мақсаттарына қол жеткізу үшін мұғалім мен оқушылардың өзара байланысты іс-әрекетінің тәсілдері. Оқыту

әдістерінде оқу материалын ашу тереңдігі ғана емес, сонымен қатар мұғалім мен оқушылардың жеке басы, сынып пен мұғалімнің қарым-қатынасы, олардың ынтымақтастығы да көрінеді.

Мектеп курсының көптеген пәндерін оқу көбінесе орта мектеп немесе жасөспірім (11-14 жас) деңгейіне келеді. Жасөспірімнің қажеттіліктерінің бірі-танымдық қажеттілік. Оқушының танымдық қажеттілігі пайда болған кезде, оның тұрақты танымдық қызығушылықтары қалыптасады, бұл оның оқу пәндеріне деген оң көзқарасын анықтайды. Жасөспірімдер ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізгенді ұнатады. Танымдық қажеттілік пен танымдық қызығушылығы болмаған жасөспірімдерде тек жалығу, немқұрайлылық жағдайын ғана емес, кейде пәнге деген қызығушылығы жоқ болады. [3, с.228.]

Сондықтан жасөспірімдерде танымдық қызығушылықты қалыптастыру және дамыту үшін сізге қажет:

- әр баланың өз күшіне деген сенімін нығайту, сенімсіздікпен, теріс бағалаумен оның қызығушылығын әлсіретпеу;

- балалардың шығармашылық күштерін дамыту, ол үшін жағдай жасау;

- энергиясының шығуына ықпал ететін әдістерді қолданыңыз, олардың бірі-ойын.

Ойын-жалпы ғылыми түсінік. Философияда, педагогикада, психологияда, тарих және өнер теориясында "ойын" термині әртүрлі түсіндірулерге ие. Ойын экономикалық процестерге, ғылыми және көркем шығармашылыққа, саяси күреске, әскери өнерге, психотерапияға және т. б. бағытталған.

Оқушылар ойынының педагогикалық феномені Макаренко А. С. және Сухомлинский В. А. еңбектерінде түсіндірілді. Макаренконың айтуынша, ойынның басты мақсаты-балаларға қуаныш, ынта әкелу. Оның пікірінше, балалар өмірінің көңілді, мақсатты, көңілді ойын стилі - бұл жеке баланың және балалар ұжымының сау дамуының міндетті шарты.

Сабақтың шекарасын кеңейту, өмірдің қиындығына есікті ашу, одан оқу мен тәрбие үшін материал алу, таным қуанышын кеңейту және сыртқы әлеммен бірігу - менің жұмысымның мақсаты. Менің ойымша, оқыту қызығушылықпен жүруі керек. Бұл балалық шақтың табиғаты: тек мектеп жасына дейінгі балалар мен бірінші сынып оқушылары ғана емес, сонымен бірге жасөспірімдер қызығушылық пен эмоционалдылықтың жоғарылауымен, қиялдауға, құпияны ашуға, алыс, қиын және әдемі нәрсеге ұмтылумен сипатталады. Мектеп өмірінің сұрғылт түсі, сабақтардың біркелкілігі олардың оқуға деген қызығушылығын төмендетеді, балаларда нақты ауру тудырады. Сондықтан сабақтарда мен биологияға деген қызығушылықты дамыту құралы ретінде ойынға көп көңіл бөлгенді құптаймын. Қызығушылық зейінді ынталандырады, тез және берік есте сақтауға көмектеседі. Демек, білім оқушылардың белсенді игілігіне айналады. Оқу материалын ұсыну кезінде қызығушылық үлкен рөл атқарады. Мұғалімнің түрлі-түсті, әдемі сөйлеуі, эксперименттерді көрсету және басқа да оқыту әдістері әрқашан қызығушылық тудырады. Көптеген оқушылар сұрақ қойған кезінде алаңдаушылық танытады. Толқу-бұл сабақтың осы бөлігіндегі ажырамас жағдай, бірақ себептері әртүрлі. Біреулері сұрақтың жауабын білмесе, кейбіреулері дұрыс жауап бере алмай қаламын ба деп қорқады. Сондықтан мен сабақтарда жиі осындай міндет қояғым келеді: бұндай жағдайды болдырмауға тырысыңыз, сабақтың қиын бөлігіне тыныштық пен қызығушылық танытыңыз.

Жасөспірімдер арасында «Тұқымқуалаушылық пен өзгергіштік заңдылықтары» тарауы меңгеру қиынға соғады және оқушыларды тек қана тақырыпты түсіндіріп қана қойса, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы төмендеп, материалды түсінбей қалуы мүмкін. Сондықтан сабақ қызықты өтуі үшін мен әртүрлі ойын түрлі әдістерді қолдандым.

Сіздерге осы мақалада қолданатын бірнеше әдістерді ұсынамын:

1. Жаңа сабақ пен өткен сабақты байланыстыру және топқа бөлу мақсатында оқушыларға, егер сыныпта 16 оқушы болатын болса, сіз сыныпты 3 топқа бөлгіңіз келсе, сұрақтың жауабы 3 топтың аты болатындай етіп әрқайсысына үйге тапсырма ретінде сұрақ беріп жіберіңіз. Оқушылар бір-бірлерінің жауаптарын естіп, топқа бөлінген кезде ары қарай сабаққа деген қызығушылығы артады. Мен бұл әдісті практика кезінде үнемі қолдандым. Мысалы, менің көстілді білім алатын 9 сыныпқа қолданғаным:

Homework request

«Secret group» method

1. a zygote (fertilized single-celled organism) or organism that contains various forms of genes on the homologous chromosomes of a genotype? (a heterozygote)

2. AA, aa - is a homozygote or a heterozygote? (a homozygote)

3. Aa - is a homozygote or a heterozygote? (a heterozygote)

4. a diploid organism or cell carrying identical alleles of a gene on homologous chromosomes? (a homozygote)

Division into groups

1 group – homozygote

2 group– heterozygote?

2. Сабақтарда тарауды қайталау ретінде жарыс түрінде өткізу болады. «Secret cell» - бұл ұяшық таңдау арқылы сұрақтарға жауап беру. Ол ұяшықта тарауға қатысты сұрақтармен қатар, еркін тақырыпта сұрақтар болады. Мысалы, сенің өміріндегі қызықта сәттер, сенің ұнататын фильмің\кітабың?

3. 9 сынып қостілді білім беру аясында биология сабағында «Solving genetic problems for monohybrid and dihybrid hybridization» тақырыбында қолданатын әдістерім:

«Америкадан хат» - қостілділік оқыту аясында, тек қана есептерді шығарып қана қоймай, «воображаемый» Американдық лабораториядағы досымызбен хат алмасу, яғни хаттағы есептерді шығару арқылы, лабораторияға көмегімізді береміз. Ол үшін досымыздан бейнехабарлама алу және әр топқа хатты тарату. Сынып қанша топқа бөлінсе, сонша хат дайындаймыз;



Оқушылардың тапсырманы орындау сәтінен

4. «Үштілді терминдерді жасыру» – генетикалық есептерді шығару арқылы терминдердің жұбын табу. Яғни есепті шығару арқылы, терминдердің аудармасын табады. Үлгі:

1-кесте.

Термин сөздер жазылған кесте

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Термин	Есеп жауабы	Термин
Есеп жауабы	Термин	Термин
Термин	Термин	Есеп жауабы

5. Оқушыларды бағалаған кезде де тек қана баға, балл қойып қана қоймай, әр түрлі номинациялар беру арқылы бағалаған жөн:



Оқушыларды марапаттау үлгісі

1. Рефлексия. Рефлексия – бұл оқушының өзін-өзі бағалауы, өзіндік көзқарас қалыптастыруы. Оқушылардан рефлексия алу арқылы, оқушыға не қажеттігін ала аламыз. Ал сол рефлексияны қызықты, өнімді болу үшін, тақырыпқа сай дайындау.



- everything was unclear and I made a lot of mistakes



- half understood



- Everything was understood to me

Қорытынды

Жаңа тақырыпты игерудің кешенді мәселелерін шешу, өткен материалды бекіту, шығармашылық қабілеттерін дамыту, жалпы білім беру құзіреттілігін қалыптастыру үшін оқу процесінде ойынды қолдану тиімді болып табылады. Ойын танымдық белсенділікті және өзін-өзі реттеуді қалыптастырады, назар мен есте сақтауды дамытуға мүмкіндік береді, дерексіз ойлауды қалыптастыруға жағдай жасайды. Ойын оқушылар өздерінің әлеуметтік тәжірибелерін байытады, бейтаныс жағдайларға бейімделуді үйренеді. Менің зерттеуімнің мақсаты-педагогикалық ойын арқылы оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыруға ықпал ететін құрал екенін көрсету. Сонымен қатар оларды сабақтың әртүрлі кезеңдерінде қолдануға мүмкіндік беретін ойындардың тұтас кешенін жасауға – қол жеткізілді;

Әдебиеттер:

1. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. М., Просвещение.1998.
2. Кузнецова А.А. , Чуракова С.В., Кузнецов В.Н./Познавательный интерес. Условия его развития/№2, 1996.//Биология в школе/.
3. Гамезо М.В., Петрова Е.А., Орлова Л.М. Возрастная и педагогическая психология. М. Просвещение, 2003.

АЛМАС Құралай, СМАҒҰЛ Ақбота, ТҰРСЫНБАЙ Гүлнұр

5B011300- Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауым проф.м.а. Л.Е.Ануарова
ҚазҰлтҚызПУ

ӨСІМДІКТЕР СИСТЕМАТИКАСЫ ПӘНІНЕН ОҚУ ДАЛА ПРАКТИКАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ҚАШЫҚТАН ӨТКІЗУДІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация. Учебно-полевая практика по систематике растений одна из важнейших составных частей в подготовке специалистов сельского хозяйства, биологов и экологов, обладающих глубокими теоретическими знаниями, практическими умениями и навыками. Летняя полевая практика является завершением теоретических и практических курсов анатомии, морфологии и систематики высших растений. Она дает возможность студентам наглядно уяснить принцип единства среды и организмов, познать растения в конкретной экологической обстановке. В период полевой практики студенты изучают растительный мир региона, углубляют знания о природе, овладевают навыками и методами полевых ботанических исследований, собирают фактический материал для выполнения научно-исследовательских работ, проводят мероприятия по защите и охране природы, знакомятся и изучают непосредственно в природных условиях редкие и исчезающие виды растений.

Abstract. Educational field practice in plant taxonomy is one of the most important components in the training of agricultural specialists, biologists and ecologists with deep theoretical knowledge, practical skills and abilities. Summer field practice is the completion of theoretical and practical courses in anatomy, morphology and taxonomy of higher plants. It enables students to clearly understand the principle of the unity of the environment and organisms, to get to know plants in a specific ecological situation. During the period of field practice, students study the flora of the region, deepen their knowledge of nature, master the skills and methods of field botanical research, collect factual material for carrying out research work, carry out measures for the protection and protection of nature, get acquainted and study rare and endangered plant species.

«Өсімдіктер систематикасы» пәні педагогикалық университеттер мен институттардың биология кафедраларында үш бөлімнен тұрады: дәріс (лекция), зертханалық сабақтар және дала оқу практикасы. Соңғы уақытқа дейін бірінші екеуіне бір кредит бөлініп, үшіншісіне бес кредит бөлініп келді. Тек осы оқу жылынан бастап дала оқу практикасына бір кредит жоспарланып отыр. Жаксы маман болу үшін практика сабағының рөлінің жоғары екені айтпаса да түсінікті.

Табиғатта өтетін жазғы оқу практикасының негізгі мақсаты студенттердің өсімдіктер систематикасы пәнінен алған теориялық білімдерін бекіту. Практика кезінде өсімдіктердің морфологиясы, жүйеленуі туралы студенттердің білімдері нақтылана түседі.

Педагогикалық, ауыл шаруашылық мамандарын дайындайтын жоғарғы оқу орындарында экологияға және геоботаникаға жеткілікті көңіл бөлінбейді, сондықтан оқу құралында экология мен геоботаниканың негізгі теориялық мәселелеріне қысқаша тоқталдық [1].

Жаздағы практика кезінде студенттер өсімдіктер дүниесінің көп түрлілігімен және олардың қоршаған ортамен байланысы туралы заңдылықтарымен, адамның табиғи факторларды өзгертудегі ролінің өсімдіктерге тигізетін әсерімен, өсімдіктердің әртүрлі тіршілік ортасына бейімделуі арқылы тіршілік ету ортасымен бірлікте болатынын түсінеді. Белгілі орындағы өсімдіктердің бірлестігін және олардың зерттеу әдістерімен танысуы арқылы геоботаникадан ұғым алады.

Практика кезінде студенттер практика өтілетін ауданда жабайы өсетін өсімдіктермен бірге мәдени өсімдіктердің түрлерімен өндірістік мақсатта өсіп тұрған жағдайында танысып, кеппешөп жасау, флоралық зерттеу әдістерін үйренеді.

Жаздағы оқу практикасы кезінде нақтылы жағдайда табиғатты қорғауды және табиғаттың негізгі заңдылығы өлі табиғат пен тірі табиғаттың өзара байланысын бірін бірі қамтамасыз ететін жағдайына байланыстырып уағыздау.

Практика кезінде экскурсиялар жасалынып, студенттер табиғи жағдайда өсімдіктердің түрлерін көріп, зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін кеппешөптер дайындайды. Экскурсия орманға, шалғынға, батпақты жерлерге және егістік алқаптарға жүргізіледі.

Тоқтау су көздерінен, батпақты жерлерден сачок арқылы жиналған балдырларды арнайы эксикаттарға салып, сыртына алынған орны, студенттердің аты жөні көрсетіледі. Экскурсияның барлық түрінде саңырауқұлақтар мен қыналар да жиналады [2].

Жаздық оқу практикасы кезінде жиналған материалдар аудиториялық – зертханалық сабақтарға, диплом, курстық жұмыстарды орындауға пайдаланылады. Сонымен бірге әрбір студент арнайы альбомды орманның флорасын, шалғындықтың өсімдік түрлерін, арам шөптердің түрлерін, өсімдіктердің тіршілік формаларын, сабақтың, жапырақтың, гүлшоғы, жемістердің морфологиялық әр түрлілігін кеппешөптер арқылы көрсете алады. Экскурсияға шығардың алдында оқытушы (тьютер) экскурсияның мақсаты мен міндеттерін түсіндіріп, олардың орындалу жолдарын нақтылайды. Экскурсияға қажетті құралдар, киімдерін тексереді. Тіршілік қауіпсіздігі туралы инструкция өткізеді. Әсіресе электр желісі маңында жұмыс істеудің қауіптілігін ескертеді. Егістікте және орманда, темекі шегуге болмайтындығын айтады. Орманға экскурсияға шыққанда студенттердің бас киімі болуы қажет.

Жаздағы дала практикасы кезінде оқытушы әрбір студенттің өз бетінше зерттеу жұмыстарын жүргізіп, кеппешөп дайындап, орманның, шалғынның, даланың, батпақты жерлердің өсімдіктерінің ерекшеліктері туралы қорытынды жасауын қадағалап, әрбір студент 100-ден астам өсімдік түрлерін жинап, 9-томдық «Қазақстан флорасы» атты оқулықтан өсімдік түрлерін анықтап, тізімін жасайды.

Студенттерге тапсырма бергенде ұзақ дәріске айналдырмай оның нұсқасы қысқа анық болуы керек. Студенттің бір жұмыс күні екі кезеңнен тұрады. Бірінші жартысында дайындалған кеппешөптердің сыртқы қағазын құрғақ қағазбен ауыстырып (екі-үш қабат болса тіпті жақсы) преске салып, мықтап байлап, желдің өтіне көлеңке жерге қалдырады. Сосын экскурсияға шығып, зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Екінші жартысында тағы кеппешөптердің қағазын ауыстырып, өсімдіктерді анықтап, әрбір кеппешөптегі өсімдіктің морфологиялық ерекшеліктері: тамыр жүйесін, сабағының, жапырағының, гүл шоғырының, жемістерінің әртүрлілігін көрсетеді. Альбом – күнделікті толтыра бастайды.

Жергілікті флораны түгел қамту үшін ерте көктемде гүлдейтін бір жылдық эфемерлер мен көп жылдық эфемериодтарды жинап кеппешөп дайындайды. Ол үшін әрбір студентке жазда пайдаланатын жабдық заттарын (кеппешөпке қажетті қағаз, кеппешөпті престейтін сетка, ботаникалық пышық т.б.) таратып қояды. Бұл жағдай да студенттің өсімдіктерді жинап, кептіруге дағдысы қалыптаса бастайды.

Практика кезінде табиғатты қорғауға айрықша көңіл бөлінеді. Өсімдіктерді мақсатсыз көп жинауға болмайды. Тек кеппешөп дайындауға ғана алады. Сол ауданда сирек кездесетін реликті (жойылып бара жатқан, бұрынғы флораның қалдығы) өсімдіктерге айрықша абай болуы керек. Экскурсия кезінде ботаникалық бақтардан, қорықтардан, қолдан отырғызылған көшеттерден, ағаштардан кеппешөп дайындауға болмайды.

Қызыл кітаптағы өсімдіктерді жинауға болмайды. Олардың түрлерін қорытынды есепте көрсету керек. Бір жерде бірнеше жыл қатарынан жаздық практика өткенде, өсімдіктердің кейбір түрлері айрықша азайып кетеді. Сондықтан тек қажетті дарасын алуды естен шығармау қажет.

Әрбір студенттің экскурсия кезінде төмендегідей жабдықтары болуы тиіс.

1 - дәптер немесе блокнот; 2 - қалам; 3 - қағаздан жасалған этикетка немесе парақтары алынатын блокнот; 4 - лупа; 5 - темірден жасалған ботаникалық қазғыш немесе асхана пышағы немесе кішкентай күрек; 6 - экскурсиялық кардоннан жасалған папка немесе ішіне қағаз салынған кеппешөп сеткасы; 7 - кеппешөпке қажетті запастағы қағаз (200 газет). Кеппешөпке қолайлысы фильтр қағазы немесе газет. Газеттің әрбір парағы папкаға немесе кеппешөп сеткасына салынады; 8- орманға экскурсияға барғанда қыналарды, саңырауқұлақтарды бөліп алатын кішкене ара алу керек; 9- балшықты немесе тоқтау сулары бар жерлерге барғанда ұзын сабы бар сачок болуы тиіс; 10- әрбір 3-4 суреттен тұратын бригадаға бір фотоаппарат қажет. Кафедра экскурсияға қажетті жабдықтарды студенттен қолхат алып береді.

Кеппешөп дайындау үшін өсімдіктерді құрғақ ауа райы жағдайында жинайды. Жаңбырмен, шықпен ылғалданған өсімдік тез қарайып кетеді. Өсімдіктердің систематикасына қажеттілерінің тамыры, сабағы, жапырақтары, гүл шоғыры, жемістері болуы керек. Капустагүлділер, раушангүлділер, шатыргүлділер, бұршақтар, алабұталар, күрделігүлділер (жұлдызгүлділер), лалалар, астықтар тұқымдасының түрлерін анықтағанда гүл шоғыры мен жемістерінің диагностикалық маңызы жоғары болады [3].

Жапырақтары жетілгенше гүлдейтін өсімдіктерден гүлдерінен кеппешөп, екі үйлі өсімдіктердің аталықтары мен аналықтарынан бөлек кеппешөп дайындайды. Ағашты, бұталы өсімдіктердің жапырақтары бар бұтақтарын және діңінің қыртысты қабығынан кесіп алады.

Өсімдіктерді жинап кеппешөп дайындағанда гүлінің, жемісінің, жапырақтарының табиғи түсінің сақталуы маңызды. Себебі басқа жақтан келген танысемес өсімдікті анықтау үшін қажет болады. Кептіру ережесін сақтағанда кеппешөптердің сапасы жоғары болады.

Жердің үстіндегі және астындағы мүшелерінің морфологиялық сипатын жасауға шөптесін өсімдіктерді тамырымен қосып қазып алады. Тамырын топырағынан тазартып немесе жуып топырақтан тазартып кеппешөп дайындайды. Тамырсабағы, жуашығы енді болған жағдайда ұзыннан жіңішке пластинка түрінде кесіп алып қосады. Бір кеппешөпке бір, майда өсімдіктен 2-3 дарасын алады.

Әрбір өсімдіктің 2-3 дарасын алып, ең жақсысын альбом-күнделікке тігеді. Биік өсімдіктерді бірнеше бөлшекке бөледі немесе бірнеше рет иеді. Жапырақтарын жазады. Өсімдіктің вегетативтік мүшелері кеппешөп қағазынан сыртқа шықпауы тиіс.

Өсімдіктерді жинағанда бірнеше гүлін бөліп алып газеттің арасына салып өсімдікті анықтау үшін пайдаланады. Гүлдер солып қалмау үшін ылғалды қағаздың арасында ұстайды.

Кеппешөпке этикетка жасау да зерттеудің маңызды бір бөлімі. Кеппешөп дайын болғанша этикетканың алғашқы түрі, альбом-күнделікке тігерде тұрақты этикетка жасалынады. Алғашқы түрінде қарындашпен тұқымдасы, туысы, белгілі болса түрі көрсетіледі; жиналған орны (пункты, облысы, ауданы, нақтылы орны, жиналған айы, күні) сия қарындашпен немесе тушпен толтырылады.

Тұрақты этикеткада алдын-ала дайындалған бланкыда немесе таза қағаздан дайындалған бланкыда университет, кафедра; келесі кезекте тұқымдастың, туыстың, түрдің атауы қазақ және латын, орыс тілдерінде; өскен орны, жиналған айы мен күні, жинаған, анықтағын студенттің аты-жөні көрсетіледі. Мұндай кеппешөптің этикеткасы әрбір өсімдіктің төменгі оң жағына жапсырылады. Кеппешөп этикеткасының нұсқасы төменде көрсетілген.

Жоғары оқу орнының атауы: Биология кафедрасы: Тұқымдасы: Түр (қазақша, латынша, орысша атаулар): Жиналған орны: Жинаған студенттің аты-жөні: Анықтаған студенттің аты-жөні: Күні, айы, жылы:

Кеппешөп этикеткасы ғылыми документ. Этикеткасы жоқ кеппешөп нұсқасының оқулық немесе ғылыми маңызы болмайды. Этикетканың бланкысын алдын-ала типографияға заказ беру арқылы жасату қажет [3].

Жиналған өсімдіктердің табиғи бояуы сақталып кебуі қажет. Кеппешөп сеткасы сым тартылған рамасы бар екі ағаштан жасалған құрылым. Кеппешөпті екі фанердің арасында да кептіруге болады.

Кеппешөпке алынған кеппеген өсімдікті қағаздың арасына салып, жапырақтарын жазып, сабағының бұтақтарын дұрыстап кеппешөп сеткасына орналастырады. Келесі өсімдік түрімен арасына 3-4 парақ қағаз салады. Сөйтіп, барлық жиналған өсімдік түрлерімен кеппешөп сеткасын толтырады. Егер жапырақтары сулы, гүлдері нәзік (мысалы көкнәр) болса фильтр қағазын, мақтаны пайдаланады. Екінші бетімен жауып жіппен крест тәрізді немесе көлденең екі рет орап тартып байлап тастайды. Бос етіп байлаған жағдайда жапырақтары бүктеліп, дұрыс пішінін жоғалтады. Байланған сетканы көлеңкеге желдің өтінде қалдырады. Түнде сетканы ішке құрғақ бөлмеде ұстайды. Ылғал қағаздарды кептіріп алады.

Қағаздарын ауыстырғанда кеппешөптің этикеткасы түсіп қалмауы керек. Кеппешөптің тек арасына салған қағазын ауыстырып өзінің қағазын қалдыру керек. Себебі, солып қалған өсімдікті ауыстырса дұрыс орналаспайды. Жапырақтары, гүлінің күлте жапырақтары бүктеліп қалады. Қағазын ауыстыруды өсімдік әбден кепкенше қайталайды. Кепкен өсімдікті көтергенде салбырап иілмейді.

Тезірек кебу үшін сеткаға 10-15 қана өсімдік салады. Кейде 2-3 күн өткен соң кеппешөпті тым ыстық емес утюгпен үтіктейді. Бұл көрсетілген тәсілдер ылғалдылық жоғары болған жағдайда гүлдің түсінің сақталуына көмектеседі.

Құрғақ ауа райында сапалы кеппешөп дайындау үшін, фанердің бетіне бірнеше гүлді жазып орналастырып бетін қалыңдығын 3-5 см етіп, кепкен құммен көмеді. Бір фанердің бетіне 4-6 гүл орналастырады. Фанерді желдің ығында, күн сәулесі түсіп тұрған орында 10-12 сағатқа қалдырады. Кешке қарай кеппешөп дайындап сеткаға салады. 1-2 күнде толық кебеді. Осындай әдіспен мақтаның басқа да құлайыргүлділердің түрлерінің гүлдерін кептіруге болады [2].

Кептірілген өсімдікті қатты ақ қағазға (48x28см) тігеді (жапсырады). Бір қағазға бір өсімдік, майда болса, өсімдіктің бірнеше дарасын тігеді, төменгі оң жағына этикеткаға орын, сол жағына ішіне жемісі, тұқымдарын салатын пакетке (қалта) орын қалдырады.

Жаздық оқу практикасы кезінде экскурсия ұйымдастырылатын орынмен оқытушы алдын-ала танысып, жұмыс жоспарын жасайды. Экскурсияға шығар алдындағы әңгіме кезінде мақсатын, міндеттерін қысқаша түсіндіріп, құрал жабдықтарын тексереді. Құрал жабдықтары болмаған студенттердің практика өтуге зауқы болмай, тапсырманы енжар орындайды.

Әрбір студенттің күнделігі болуы керек. Күні, қысқаша сол күнгі жұмыс жоспары көрсетіледі. Кейде кепкен өсімдіктер күнделік-альбомның беттеріне тігіледі. Бұл күнделік-альбомда барлық кестелер, геоботаникалық карта, жиналған өсімдіктердің тізімі көрсетіледі. Күн сайын, жұмыс соңында оқытушы күнделік-альбомды тексеріп, ескертулер жасап қол қояды. Кейде бағалайды.

Екі жылдан бері әлемде COVID-19 пандемиясына байланысты төтенше жағдай мен карантин енгізілуіне орай оқу-дала практикасын өту жоспарын қашықтан оқыту форматына байланысты өзгерту қажеттілігі туындады. Оқу-дала практикасын қашықтан ұйымдастырудың өзіндік бірқатар артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Дегенмен, оқу-дала практикасы бекітілген күнтізбелік жоспарға сәйкес өткізіледі [3].

Қашықтан өтетін оқу-дала практикасының артықшылығы: Студенттердің әрқайсысы өз тұрғылықты жерлеріндегі барлық өсімдік түрлерімен толық таныса алады. Сондықтан, өсімдіктер түрінің әр алуандығын қамтамасыз етіп, студенттер барынша өсімдіктердің бірнеше түрлерімен танысып, қорытынды конференция кезінде ақпарат алмасатын болады.

Қашықтан өтетін оқу-дала практикасының кемшілігі: кездестірген өсімдіктерді анықтауда қиындық туғызады; Біріншіден, олардың қолында анықтағыш оқу құралдарының жоқтығы; Екіншіден, студенттер әле де толық ұлы өсімдіктерді ажырата алмауында; Үшіншіден, сиреп бара жатқан өсімдік түрлерін анықтап, оларды жойып тастамауын қадағалауда болып отыр және студенттердің жалғыз экскурсияға шығып, қауіпсіздік ережелерін бұзу ықтималдығын жоғарылатады. Біз зайырлы мемлекеттің азаматтары болғандықтан, адам өмірі басты орында екенін ұмытпауымыз керек. Сондықтан, студенттерді қауіпсіздік ережелерін қатаң сақтау қажеттілігін ескертуіміз қажет. Қашықтан оқыту жүйесі, соның ішінде оқу-дала практикасын ұйымдастыру, біздер үшін жаңаша тәжірибе. Қашықтан оқу қыздар университетінде соңғы жылдары қолға алынып, оңтайландырылған, дегенмен оқу-дала практикасын қашықтан өту туралы республикамыз бен алыс-жақын шетелдерде нұсқаулықтар мен жарияланған еңбектер жоқ деуге болады.

Жалпы оқу-дала практикасын қашықтықтан ұйымдастыру, 3 бөлімнен тұруы қажет:

1 - білім алушының өзі тұрған елді мекенде белгілі бір маршрутта кездескен жоғарғы және төменгі сатыдағы өсімдік түрлерін анықтау қажет;

2 - кездескен өсімдіктердің жүйелік орнын (бөлім, класс, тұқымдас, туыс, түр) анықтау;

3 - практика бойынша қорытынды есеп беру.

Оқу-дала практикасын қашықтан оқыту жағдайында оқытушымен экскурсияға шығу мүмкін емес сондықтан кездескен барлық өсімдік түрлерін тіркеу тиімдірек болады.

Практика кезінде студенттердің білімін бағалау қорытынды онлайн конференцияда есеп беру, күнделік жүргізуі нәтижелерінің қорытындысымен бағаланады.

Сонымен бірге емтиханда студент практика кезіндегі қарастырылған материалдар бойынша қойылған сұрақтарға: өсімдіктердің биологиялық, экологиялық ерекшеліктеріне, жүйелік белгілеріне, практикалық маңызына жауап беруі, өсімдіктердің қазақ, латын, орыс тілдеріндегі қосарланған атауларын білуі керек.

Оқу дала практикасы – болашақ биолог маман кәсіби даярлау жүйесіндегі маңызды қатарлардың бірі. Ол студентті теориялық оқыту мен оның болашақта өзбетінше әрекет етуге әзірлігінің арасын байланыстырушы қатар. Систематика пәнінен оқу дала практикасын ұйымдастыру мен өткізу – оның дамуы мен қызметінің жоғары деңгейін қамтамасыз ететін барлық құрама бөліктерінің өзара байланысымен, кіріктірушілігімен сипатталатын бұл бір тұтас үдеріс.

Әдебиеттер:

1. Полевые практики по биологии и экологии : учеб.-методич. пособие для студентов фак-та экологии и биологии / М. А. Занина, С. В. Кабанина [и др.]. — Балашов: Николаев, 2008. — 84 с.
2. Мухитдинов Н.М. Геоботаника: Оқулық. — Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. — 384 б.
3. Қожантаева Ж.Ж., Саурамбаев Б.Н., Ануарова Л.Е. Ботаникадан дала практикасы. «Қыздар университеті» Алматы, 2014. -253 б.

АНВАРОВА Ақнұр Мадиярқызы,
САХАРИЕВА Адема Дәулетқазықызы,
АБДРАХИМОВА Бахтинур Садиржановна

5B011300-Биология

Ғылыми жетекшісі: а/ш.ғ.к., профессор м.а. Байташева Г.У.

ҚазМемҚызПУ

ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІН ЖОБАЛАУ

***Аннотация.** В статье описаны возможности и достижения в интегрированном образовании. Рассмотрели пути экологического образования с использованием интеграции на основе казахского, русского, музыки, литературы.*

***Abstract.** The article describes the opportunities and achievements in integrated education. Considered the ways of environmental education using integration based on Kazakh, Russian, music, literature.*

Кіріспе. Мемлекетіміз тәуелсіздік алғаннан бері, елдің сана-сезімінде түбегейлі өзгерістер болды. Бұл өзгерістер Қазақстан мемлекетін дүниежүзілік экономикалық қауымдастыққа толық мүше етумен қатар, еліміздің ішкі рыногын да әлемдік деңгейге көтерді. Мұнымен қоса, білім мен ғылым саласының алдында да жаңа талаптар пайда болды. Экологиялық проблемалар және оларды болдырмаудың алдын-алудың жолдарын іздестірудің өзектілігіне Қазақстан Республикасының «Қазақстан -2030» стратегиялық бағдарламасы (1996), Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы (1992), Қазақстан Республикасының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңы (1997) және Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі бекіткен. «Қазақстан Республикасының экологиялық білім беру тұжырымдамасы» (2002), «Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі» (2006) сияқты ресми құжаттар дәлел бола алады. Бүгінгі таңда экологиялық білім мәселесіне қазақстандық ғалымдар да зор көңіл бөліп отыр. Экологиялық білім мен тәрбие берудің теориялық және әдістемелік негіздері Н.С. Сарыбеков, А.С. Бейсенова, М.Н. Сарыбеков, М.А. Лигай, Г.К. Ділімбетова, Ұ. Есназарова, Ж.Ж., Ж.Б. Чилдибаев, А.Г., Сармурзина, А.К., Сатынская және т.б. еңбектерінде қарастырылған. Зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде экологиялық мәдениет, тәрбие проблемалары сан қырынан көрініс тапқан. Осы тұста Еліміздің кенеттен Цифрлы әлемге өтуі қажеттігі туындады. Экологиялық білім беруде қашықтан оқыту жүйесінің мүмкіндіктерін іздестіру өзекті мәселеге айналды.

Негізгі бөлім. Ал табиғат пен оның бөлшектерін оқытуда интеграцияланған білім берудің маңызы ерекше. Интеграцияланған оқыту жүйесін жобалау 4 курс студенттерімен бірге орындалып жатқан ILECODRIVER жобасы негізінде жасалды.

Экологиялық мәселелерді интеграциялау сатылары:

➤ Қазақстанның білім беру жүйесіндегі оқу процесінде оқушылардың белсенділіктерін арттырып, табиғатты қорғауға үлесін тигізуге тәрбиелеуге көмек көрету;

➤ Экологияны мектеп пәндерімен (тарих, дүние жүзі тарихы, қазақ тілі, әдебиет, биология, география, химия, физика, информатика, математика, техника т.б, сабақтар) интеграциялауды бағыттауға көмектесу;

➤ Барлық Қазақстан мектептеріне интеграциялық білім беру жүйесін енгізуге үлес қосу;

➤ Табиғатты қорғауға өз үлесін қосуға шақыру.

Жоба Экологиялық білім мен тәрбие беруге ILECODRIVER-лік online көмек көрсету мақсатында бірнеше жұмыстар атқарды. Әлеуметтік желіде фейзбук, инстеграмм парақшалары ашылып келесі көмек түрлері ұсынылды:

ILECODRIVER қалай жұмыс істейді?

➤ Қазақстанның барлық мектептеріндегі мұғалімдеріне өз пәндеріне il ecodriver білім беру жүйесі арқылы кмж (қысқа мерзімді жоспар) жасауда интеграцияландыру бағытында көмек ұсынылады. Яғни, ол үшін не істеу керек:

1. Өз мектебіңіздің қайда орналасқаны жайлы ақпаратты толтыру. (Облысы, қала немесе ауданы, ауылы, көшесі, мектептің нөмірі және толық аты);

2. Қандай пән;

3. Мұғалімнің аты-жөні.

4. ҚМЖ

➤ Қысқа мерзімді жоспар дайын болған соң оны өз сабағыңызға қолдану.

➤ Интеграциялау арқылы сабақ өткен болсаңыз сабақ өткізген суретіңізді бізге жеберсеңіз, біз оны міндетті түрде il_escodriver әлеуметтік желідегі парақшасына жариялаймыз! -деген ақпарат әлеуметтік желіде көмек сұраушыларға негіз болды. Жалпы пікір қалдырушылар мен сұраныс жасаушылар жеке ватсап нөмер арқылы өз талап пікірлерін ұсыныстарын білдіріп жатты.

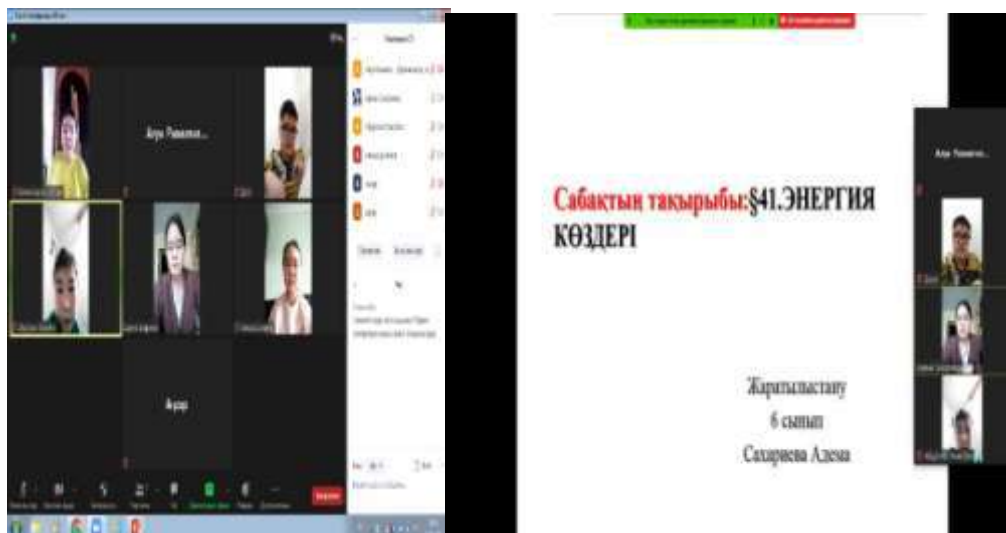
Осы сұраныстар мен ұсыныстар негізінде IL.Escodriver жобасының орындаушылары экологиялық білім беру мен экологияландыруда жан жақты ізденістер жүргізуде. Осы тұста интеграциялық білім жүйесінің дамуына көз жіберетін болсақ теориялық ілімдердің бірте-бірте әдістемелерге айналып, тәжірибелерге негізделгендігін аңғарамыз және экологиялық білім беруде интеграциялық тәсілді қолданамыз. Интеграциялық білім беруде музыка саласында болсын әдебиеттің шығармашылық яғни комедия драмаларды қарастырып, экологиялық білім беруге болады және де осы жолдарды пайдалана отырып сабақ жоспары презентация т.б тапсырмалар мен жаттығулар жасалып сондай-ақ, ютуб каналдарынан тақырыпқа сәйкес он-лайн дәрістер алынып сілтемесі жоспарға тіркеп әдебиет, музыка пәндері бойынша көмек көрсетілді (сурет-1).



Сурет 1. Әдебиет пәніне қызықтыру үйірме жұмысының «Дикция» тақырыбы бойынша жоспары.

Мұғалімдерге дикция тақырыбын табиғат аясында өткізу тиімділігі туралы деректермен қолдаулар жасалды. Табиғат адам тәрбиешісі. Оның құрамдас бөлігі болып саналатын өсімдіктер мен жануарлар әлемі, биік таулар мен сарқыраған өзендер, кең дала барлығы да адам баласына ой салып, денесіне қуат, бойына күш, көңіліне шабыт береді. Жастарды экологиялық білім мен қоршаған ортаны қорғауға тәрбиелеу, жалпы тұлғаның ой-өрісін дамытудағы педагогикалық бағыттардың бірі болып саналады. Қоғам дамуы табиғатпен тығыз байланысты. Ғылыми-техникалық прогрестің дамуында қоршаған орта мен қоғам арасындағы қарым-қатынастың қарама қайшылығы арта түсуде. Осы қарама қайшылық негізінде табиғаттың тепе теңдігі бұзылып, табиғи жүйенің өзін-өзі реттеп отыру ырқынынан шығып кетті. Табиғат әлемі адамдардың тіршілік ету ордасы. Адам табиғатсыз өмір сүре алмайды. Сол себепті табиғатпен қоғам арасындағы қарым-қатыстың үйлесімді дамуы әрбір адамның денсаулығына, физиологиялық өсіп-жетілуіне, ауадай қажет екендігіне жеткізу бүгінгі таңда мәселелрдің бірі болып отыр. Қоғамның дамуы табиғатпен тығыз байланысты. Ал, сол қоғам дамуына себепші - адам. Осы адам мен табиғат арасындағы жақындық болмай, еш даму, еш болашақ болмайды. Сондықтан, болашақ ел тізгінін ұстар, еліміздің ертеңгі иелеріне бүгінгі күннен бастап табиғат пен оның ерекшелігін, табиғат аясында кейбір сабақтарды өткізу тақырыптың мазмұны мен маңызын табиғи орта жанында қалыптастыру, яғни экологиялық тәрбие беру өте маңызды мәселе

екендігіне тоқталып жоспар жасалды. Сондай-ақ, Жоба орындаушылары қашықтан оқыту жағдайында ZOOM платформасын пайдаланып сабақ беру жұмыстарымен айналысты. Алматы қаласындағы №96 мектептің 6 сыныбына Энергия көздері тақырыбында сабақ өтіп, оқушыларды энергия көздері туралы ақпаратпен сусындандырды. Адам баласының тіршілігі дүниеге келген күнінен бастап-ақ қоршаған ортамен, табиғатпен тікелей қарым-қатынаста болатыны энергия көздерімен олардың тиімді тұстары презентацияланып оқушыларға көптеген қызықты мәліметтер айтылды. Бұл тақырыпта жалпы оқушылар қоршаған ортаны ластамай, керсінше қорғауға, оны барынша аялау, сыйлау қоршаған ортаны қорғаудағы үлкен қару екендігіне тоқталды. Қоршаған ортаны қорғау біздің борышымыз тақырыбы аясында оқушыларды шығармашыл ой қалыптастыратын сұрақтармен ұласты. Оқушылар энергия көздері туралы көптеген ақпараттарды игергендігін сұрақтарға жауап беру арқылы сабақтағы білімін бекітті. Бүгінгі сабақ әрі қарай кері байланыс орнату мақсатында пікір алмасумен жалғасты. Сабақ соңында оқушыларға тест тапсырмаларын орындау тапсырылып олар кері байланысқа өте жақсы қатысуы экологиялық білім беру мен экологияландыруда жан жақты ізденістер жүргізудің кішкене жемісі екендігі қуантады (сурет-2).



Сурет 2. Zoom платформасында ұсынылған көмек

II.Ecodriver жобасының орындаушыларының мақсаты экологиялық білімнің белгіленген ғылыми орталар үшін емес, жалпы адам қоғамының бар саласын қамтуы тиіс екендігін көрсете отырып, табиғат жанашырларын топтастыру. II.Ecodriver жобасының орындаушылары экологиялық білім беруде оқушыларды шығармашылыққа баулу жұмыстарында жүргізуге ат салысуда. Қорғалжын мемлекеттік қорығы ұйымдастырып отырған «Фламинго 2020» дәстүрлі Республикалық фестиваліне мектеп оқушыларын дайындап конкурс туралы түсіндірме жұмыстарын жүргізді. Конкурсқа ұсынылатын материалды қай бағытқа ұсыну қажеттігі мен оларды талапқа сай рәсімдеуде қолдау көрсетті.

Қорытынды. Жалпы қазіргі таңда II.Ecodriver жобасының орындаушылары 21 сабаққа жоспар презентация жасауда интеграцияланған білім беруді әр түрлі пәндерді қазақ тілі, музыка, әдебиет, орыс тілі мұғалімдеріне көмек көрсетті. Сонымен қатар оқушыларды шығармашылыққа баулу жұмыстарында жемісті жұмыстар атқарды. Онлайн форматта өткен әр түрлі шығармашылық бағыттағы конкурстарға қатыстыруға 15 оқушы даярлап, жетістікке жеткен оқушылар 8 болды. Оқушыларды даярлауда табиғи тақпақтарды түсіне орындау, суретті салғанда немесе ертегі жазғанда және шығармашылық жұмыстар орындағанда оқушыларға табиғаттың тылсым дүниесін сезіну оның рахатына бөлену оны қорғау мен негізгі мағынасыне ену жұмыстарын жүргізді. Мәңгілік еліміздің болашағы жастарымыздың табиғатқа сүйіспеншілігін арттыруда әртүрлі пәндердің интеграцияланған тоғысында жұмыс жүргіздік.

Әдебиеттер:

1. С.Ю.Шалов. Интеграция педагогической науки и профессионально-педагогического образования как научная проблема. Педагогическое образование. №1. 90 стр. Тагангор. 2012.
2. Мұханбетжанова Ә. «Бастауыш білімнің интеграциясы арқылы оқушыларда дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері». Алматы: «Раритет» баспасы /2010. – 228 б.
3. Байташева Г.У. Пәндерді интеграциялаудың кейбір мәселелері. Педагогика және психология /Педагогика и психология / №4, 2018. – 86 б.

АХМЕТЖАН Дана
ӨСКЕНБАЙ Балзия
ИКРАМ Жұлдызай
6B01509 - Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., доцент Тулеугалиева С.С.
Қазақ Ұлттық Қыздар педагогикалық университеті

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУҒА ТӘРБИЕЛЕУ

***Аннотация.** Формирование экологической культуры обучающихся на уроках биологии и природоохранное воспитание.*

***Abstract.** Formation of ecological culture of students in biology lessons and education of nature protection.*

Қазіргі таңда бүкіл адамзат қауымына ХХІ ғасыр жаңа міндеттер қойып отыр. Жаңа заман нарықтық экономиканың даму кезеңінде, қоғам мен табиғаттың өзара бір-біріне ықпал ету мәселесі ең өзекті, күрделі мәселелердің бірі болып саналады. Табиғи ресурстарын кеңінен пайдалану нәтижесінде қоршаған ортаға, қоғамға, жалпы табиғатқа зиянын тигізетін өзгерістер күннен-күнге белең алуда. Осы кезге дейін мемлекеттік деңгейде, айқын экосаясат пен экодаму жоспары болмады. Соңғы уақытта экологиялық дағдарыстан шығудың кейбір жолдары іздестірілуде. Қазақстан Республикасының сыртқы ортаны қорғауға арналған бірнеше заңдары қабылдауды оған дәлел болады.

Адам баласы үшін кезек күттірмейтін екі мәселе туындап отыр. Біріншісі, адам қазіргі кезде табиғатпен тығыз қарым-қатынаста болуы, алайда мұның арты орны толмас экологиялық қиын жағдайға әкеліп соқтыруы мүмкін. Екіншісін тандар болса, онда биосфераны сақтап қалуға тырысу керек, ол үшін адамдардың табиғатқа деген көзқарасын түбегейлі өзгерте отырып, жаңа экологиялық мәдениетті қалыптастыру қажет. Бұны, БҰҰ мен бірқатар мемлекеттердің адам және оны қоршаған орта туралы жаңа бағыттағы білім жүйесін қалыптастыратын, биосфераны сақтап қалуға бағытталған, энергияны және ресурстарды үнемдейтін технологияларды енгізуді міндеттейтін тұрақты даму стратегиясын қабылдауына байланысты түсіндіруге болады. Экологиялық білім беру проблемасына қоғамның назар аударуының тағы бір себебіне, антропогендік түрдегі (табиғи ресурстардың азаюы, биоалуантүрліліктің төмендеуі, қоршаған орта жағдайының төмендеуі, зиянды қосылыстардың көбеюі және т.б.) экологиялық проблемалардың пайда болуы жатады. Қазіргі кезеңде экологияның ғаламдық мәселелері көптеген адамдардың қызығушылығын тудырып отыр. Біздің республикамызда табиғат қоршаған ортаны қорғау саяси, экономикалық және мемлекеттің әлеуметтік тапсырмасының маңыздылығына жатқызылған. Қазақстан Республикасы Конституциясында көрсетілген: “Мемлекет өзінің мақсатын адам денсаулығын және өмірге қолайлы, қоршаған ортаны қорғау қойылған”.

Экологиялық мәдениет - әрбір қоғамдағы жалпы мәдениеттің ең мәнді элементтерінің бірі болып табылады, өйткені әлеуметтік іс-әрекет ұдайы қоршаған ортаның өмір сүру талаптарымен байланыста болады. Яғни экологиялық мәдениет әлеуметтік феномен ретінде қоғам мен табиғаттың өзара қарым – қатынасын реттеу қажеттілігінен туындайды. Б.Т. Лихачевтің пайымдауынша экологиялық мәдениеттің мәні экологиялық тұрғыда негізделген еркін қалыптастыруы мүмкін. Экологиялық мәдениет тұлғамен, оның түрлі қыр – сырымен және қасиеттерімен органикалық байланыста болады. Ғылыми әдебиеттерде «экологиялық мәдениет» ұғымына көптеген түсінік, анықтамалар берілген. Экологиялық мәдениетті қалыптастыру проблемасы бойынша алыс және жақын шет елдік ғалымдардың қырықтан астам еңбектерінде қарастырылуы оның күрделі де, сан қырлы екендігіне көз жеткізеді. Экологиялық мәдениет ұғымына берілген анықтамаларды пайымдауда олардың мазмұны мен басты идеяларына қарай бірнеше бағытта қарастырылғандығын көрсетеді: экологиялық мәдениет – жалпы мәдениеттің бір бөлігі; экологиялық мәдениет адамдардың табиғатпен қарым – қатынастары жөніндегі қалыптасқан дүниетанымы, сенімі, түсініктері, білімі, іскерлігі, құндылық бағдар жүйесі; экологиялық мәдениетке – адамның өмірлік белсенді тұғырнамасы; экологиялық мәдениет адамның табиғатты теориялық, материалдық – практикалық, рухани ізгілікті меңгеруі және жаңартудағы мәнді күш – қуатының өлшемі, іс - әрекетінің жиынтығы;

экологиялық мәдениет – адамның табиғатпен ғана емес, әлеуметтік – тарихи ортамен, биосферамен өзара әрекеттестігі [1, 39 б.].

Білім алушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру үшін экологиялық білім мен тәрбие қоса берілуі керек. Себебі, экология негіздерін білу – білім алушылардың бойында қалыптасып, дамитын экологиялық мәдениеттің түп тамыры іспеттес [2, 56 б.].

Экология - бүкіл адамзат баласының шалыс басқан әрбір іс - әрекетіне келешекте шек қоятын, оның тыныс - тіршілігіне тікелей ат салысатын ғылымның жаңа саласы.

Жан - жақты білімді іскер маман даярлауда мектептегі биология пәнінің атқарар рөлі зор. Экологиялық білім мен тәрбиелеу мәселелері жалпы білім берудің жеке дара құрам бөлігі ретінде оқушыларда айналадағы орта мен табиғатқа жауапкершілік, қарым қатынас қалыптастыруы тиіс. Мектептегі биология сабақтарында оқушылардың ғылыми әдістемелік көзқарасын дамытуға көп көңіл бөлінеді. Сонымен қатар жасөспірімдердің табиғатты қорғау қабілетін, экологиялық білім алуына назар аударылады. Оқушылардың биология пәнінде экологиялық білімді игеру мұғалімнің басшылығымен жүзеге асады. Мұғалім сабаққа дайындық барысында оның мақсатын, мазмұнын, құрылымын жоспарлайды, оқытудың әдістері мен түрлерін қарастырады.

Экологиялық білім мен тәрбие беру 1970 жылы БҰҰ деңгейінде ұйымдастырылған (ЮНЕСКО) «Адам мен биосфера» деп аталған бағдарламаны қабылдаудан басталады. Онда алғаш рет халықаралық деңгейде табиғат ресурстарын қорғау және оны тиімді пайдалану туралы бағдарлама жасалып, кең экологиялық сипатталған болатын.

Экологиялық білім мен тәрбие берудің мақсаты - жеке оқушы бойында табиғатқа деген ізгілік қатынастарды қалыптастыра отырып, «Адам - Қоғам - Табиғат» арасында толық үйлесімділік рухында тәрбиелеу. Экологиялық тәрбие беру өте күрделі процесс. Қоршаған табиғи ортаның өзі мен қоғам үшін мәңгі қажеттілігін сезіндіре отырып оқушының дүниеге деген ізгі көзқарасын бірте - бірте қалыптастыру көзделеді.

Экологиялық білім беру бағытында экология ғылымында жаңа ұғымдар мен түсініктер қалыптасты. Олардың негіздері: «Экологиялық білім», «Экологиялық сауаттылық», «Экологиялық этика», «Экологиялық мәдениет», т. б. Экологиялық ұғымдардың мәнін әрбір оқушы білуі тиіс. Ұғымдарды түсіну оқушының табиғатқа деген көзқарасын қалыптастырып, экология ғылымын меңгеруге жол ашады және пәнге деген көзқарасын қалыптастырып, қызығушылығын арттырады. Бұл мақсаттарды жүзеге асыруда әрбір сабақ кезінде және сабақтан тыс шараларда көрнекі құралдар, диафильмдер, кеппешөптер, коллекциялар, бақылаулар пайдаланған жөн. Сабақта әдебиет, география, саз өнері, көркем сурет, зертханалық жұмыс, бақылау және қосымша материалдар қолдану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады [3].

Әдебиеттер:

1. Лихачев Д.С. Экология культуры. Альманах Всероссийский, Общества охраны памятников истории и культуры. – 1980. - №2. - С. 38-44.
2. Гирусов Э.В. Основы социальной экологии: Учебное пособие. - М.: Высшая школа, 1998. – 312 с.
3. Биология пәнінен экологиялық тәрбие беру жолдары. (bilimdiler.kz).

АСАНОВА Т.П.,
МИРГАНИЕВА Д.З.,
МУХИТОВА С.Ш.

Научный руководитель: Н.А. Жуманова
Казахский национальный женский педагогический университет

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНО – КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ХИМИИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

***Аннотация.** Современный этап развития высшей школы характеризуется возрастающим вниманием к языковому образованию, которое справедливо считается инструментом модернизации вуза. Сегодняшнему специалисту необходимо быть в курсе достижений мировой науки, читать специализированную литературу на иностранных языках, уметь общаться с зарубежными специалистами, поэтому изучение иностранного языка – необходимая часть химического образования. Междисциплинарный подход к организации учебного процесса в высшей школе, воплощенный в различных дидактических формах, позволяет выполнять требования ФГОС-ов третьего поколения, сформулированных в терминах компетенций. Именно междисциплинарные связи отвечают за целостность современного учебного процесса в высшей школе.*

Актуальность

Понятие о компетенции, ее развитие с помощью интегрированных уроков. Как говорил американский писатель-фантаст Уильям Гибсон «The future is already here it is just not evenly distributed yet», что значит «Будущее уже наступило, просто оно еще неравномерно распределено», на сегодняшний день общество требует современного решения проблемы [2]. Учитывая, что мир с каждым днем прогрессирует, а образование с каждым годом развивается и вносит новые изменения, оно требует большего от учащихся, будь то школьники или студенты. Для того чтобы соответствовать уровню темпа в этом мире необходимо общаться, благодаря чему происходит обмен информацией и ценностями.

Компетенция – это разновидность из разряда - «soft skills», которая несет информацию относительно качества человека и является своеобразным достижением, который присваивает ему способность решения определенных видов задач и проблем. В нынешнее время каждый специалист требует у самого себя и у своих подчиненных компетентности [3].

Материал и методика исследования.

Интегрированные уроки Уровни интеграции

Интеграция в современной школе идет по нескольким направлениям и на разных уровнях:

- **внутрипредметная** – интеграция понятий, знаний, умений внутри отдельных учебных предметов;
- **межпредметная** – синтез фактов, понятий, принципов двух и более дисциплин;
- **транспредметная** – синтез компонентов основного и дополнительного содержания образования [4], [5].

На этих уроках формируются следующие компетенции:

- активизация познавательно-творческой деятельности учащихся, развитие познавательного интереса через проблемное обучение;
- развитие исследовательских навыков и умения принимать самостоятельные решения;
- формирование системного мышления и глубокое осознанное усвоение понятий [6].

Была проведена контрольная работа по химии на английском языке

Make formulas of the following substances: barium hydroxide, aluminum hydroxide, copper (II) hydroxide, potassium hydroxide, chromium (II) hydroxide, nickel (II) hydroxide. Select the alkalis from this list.

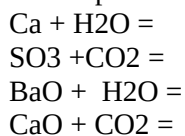
2. Write the equations of the reactions of potassium hydroxide
A) with nitric acid

- B) with phosphorus oxide (V)
C) with a solution of copper nitrate (II)

3. From the list of bases, select those that will interact with the iron (III) chloride solution, and write the reaction equations

- A) Copper (II) hydroxide)
B) sodium hydroxide
C) barium hydroxide
D) Zinc hydroxide

4. Complete the equations of feasible reactions:



5. Calculate the mass of copper and the volume of oxygen at (n. o.), which will be required to produce 8 g of copper (II) oxide.

Answer: (Cu=7.3 g, O₂=1.28 l.)

Результаты исследования и их обсуждения

Результат проведения интегрированного урока на практике

Первый школьный семестр работы по интеграции изучения содержания предмета и языка не дал ожидаемых результатов:

- школьники показали низкий уровень владения предметной терминологией на английском языке;
- не активно общаются с иностранным преподавателем и друг с другом;
- продемонстрирован низкий процент запоминания (письменной и устной) химии на английском языке в процессе проведения химических диктантов, задания заданий и решения кроссвордов.

Указанный тип проверки иностранного языка требует развития у школьников аргументированности и доказательности суждений, выводов, оценок, решений, конструктивного поведения. Так как отсутствие осмысленности любого из этапов учебной деятельности может сделать этот процесс неуправляемым. Важная часть в процессе обучения: работа с текстом. При работе с текстами преподаватель знакомит учащихся с предтекстовыми (до чтения) и посттекстовыми (после чтения) заданиями. Эти задания предназначены для развития у школьников языковых, речевых и когнитивных навыков.

Требования к отбору и освоению учебного материала

Современная система образования требует от учителя развития собственных компетенций, ориентации на практическое применение знаний, использование различных подходов.

Особые требования предъявляются также к отбору учебного материала и разработке заданий к нему. Таким образом, перед преподавателем ставятся следующие задачи:

- Материал по предмету должен быть отобран на уровне сложности чуть ниже текущего уровня знаний учащихся по данному предмету на родном языке.
- Задачи обработки текста должны строиться с акцентом на содержательное содержание, вовлекать учащихся в процесс понимания, проверки, обсуждения основной мысли текста.
- Задания должны показать особенности языковых форм, отработать умение в их создании, использовании, использовании различных видов тестирования и оценивания (в том числе взаимного контроля).
- Задания должны стимулировать самостоятельную и творческую деятельность учащихся, коммуникативные задания для устного и письменного общения на иностранном языке.

В предлагаемой разработке проведения занятий по физике, химии, биологии и информатике используются различные методы: *вербальный, наглядный и практический.*

Каждый метод реализуется через несколько основных этапов: подготовительный, вводный, аналитический, прикладной и заключительный. На каждом этапе может быть использован тот или иной метод (в зависимости от компетенции преподавателя), [7].

По мнению М. М. Степановой, это достигается введением в образовательный процесс профессионально-ориентированной компетентности. А поскольку на современном этапе основной задачей обучения иностранным языкам является обучение языку как реальному средству общения специалистов разных стран, то выделенный лексико-грамматический и словообразовательный минимум играет важную роль [8, 9]. Существуют отдельные исследования по интеграции иностранного языка и точных наук, в частности, работы М. М. Котляра [10,11] и Е. С. Павловой, но они рассматривают интеграцию знаний естественнонаучных предметов и иностранного языка только на уровне средней школы.

Результаты исследования по повторному интегрированному уроку:

1. Школьники владеют тематической терминологией по химии на английском языке.
2. Школьники применяют знания терминологии на английском языке в процессе общения друг с другом и с иностранным преподавателем
3. Учащиеся выполняют задания на развитие критического мышления на английском языке.
4. Увеличение процента усвоения химической терминологии наблюдалось у всех школьников, независимо от преобладающих типов мышления (по Брунеру).

Литературы:

1. Архипова Ж.Ю. Интерактивные методы обучения на уроках английского языка как средство развития коммуникативной компетентности учащихся. [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-152177.html> (дата обращения: 13.04.2016)
2. Цитаты Уильяма Гибсона. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.citaty.net/avtory/uiliam-gibson/>
3. З.И. Выходец, [Электронный ресурс], Режим доступа: <https://lugaschool54.com/2017/11/16/integrirovannyj-urok-tipy-struktura-rezultaty-pri-obuchenii-inostrannomu-yazyku/>
4. З.И. Выходец, [Электронный ресурс], Режим доступа: <https://lugaschool54.com/2017/11/16/integrirovannyj-urok-tipy-struktura-rezultaty-pri-obuchenii-inostrannomu-yazyku/>
5. З.И. Выходец, [Электронный ресурс], Режим доступа: <https://lugaschool54.com/2017/11/16/integrirovannyj-urok-tipy-struktura-rezultaty-pri-obuchenii-inostrannomu-yazyku/>
6. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. М., 1991. С.100.
7. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. М., 1991. С.100.
8. Степанова М. М. Иностранный язык как средство междисциплинарной интеграции: от школы до магистратуры // Молодой ученый. — 2014. — №4. — С. 1244-1246. — URL <https://moluch.ru/archive/63/9915/>
9. Котляр М. М. Как использовать знания иностранного языка при обучении химии // Химия в школе. 2001. № 3. — С. 46–48.
10. — Котляр М. М. Формирование элементов языковой культуры учащихся при обучении химии. Дисс... канд. пед. наук. — СПб., 2000. — 176 с.
11. Павлова Е. С. Организация билингвального обучения химии в основной школе- 2011. -С. 169–175.

ГАНИЕВА Гульфира

5B011600 География и туризм

Научный руководитель : к.п.н., и.о. профессора кафедры географии Мамирова К.Н.
КазНацЖенПУ

УНГУРТАС – МЕСТО ДЛЯ ЯЗЫЧЕСТВА

С тех пор, как существует мирозданье, такого нет, кто б не нуждался в знанье.
Какой мы не возьмем язык и век - Всегда стремился к знанью человек
Омар Хайям.

Түйіндеме. Бул Мақалада Ұңғиртас ұңғир тасын культ мұрасының қасиетті нысаны ретінде қарастырады. Қасиетті ескерткіштің көптеген ерекшеліктері, атап айтқанда, ұңғир тас, Айдахар ата ескерткіші. Әр халықтың, әрбір өркениеттің құнды сыйы саналатын қасиетті жерлері бар, олар ұлттық сипатта болады және ұлттың рухани мұрасын құрайды. Біз осы байлықтың барлығын болашақ ұрпақтарымыз үшін сақтауға міндеттіміз. Қазір олар Қазақстанның көптеген аймақтарында біздің еліміздің тарихы мен мәдениеті үшін маңызды объектілерді зерттеп жатыр. Өлмес мұраны қорғау және сақтау - бұл біздің халқымыздың қасиетті борышы.

Abstract. The article considers the cave stone of Ungurtas as a sacred object of cult heritage. Many features of the sacred monument are noted, namely the cave stone, the monument of Aydahar Ata. Every nation, every civilization has holy places that are a valuable gift, they are national in nature and constitute the spiritual heritage of the nation. And we simply must preserve all this wealth for future descendants. Now in many areas of Kazakhstan they are exploring, studying objects significant for the history and culture of our country. It is necessary to protect and preserve the immortal heritage - this is the holy duty of our people.

Унгуртас - место силы в Казахстане, 100 км от Алматы около главного посёлка, представляющее из себя гору, на вершине которой находится один из мощнейших на земле энергетических столбов диаметр которого составляет 8 метров, соединяющий неба и земли. За свою удивительную энергетическую структуру Унгуртас получил название - пуп земли, так называют Унгуртас многочисленные путники и те, кто занимается биоэнергетикой. Чудесам, происходящим в небольшой деревне близ Алматы, нет предела [4, с.25].



Рис.1 Унгуртас

Каждая из пещер Унгуртаса представляет собой необыкновенное место с особой энергетикой и присущими только ей лечебными свойствами. Часто приезжающие знают, за какой орган

человеческого тела отвечает то или иное отверстие в скале. Задержаться подольше имеет смысл именно около того, камня, которые отвечают за беспокоящий вас болезнь. К некоторым стенам пещер достаточно прислониться, и от холодных, казалось бы, камней начинает исходить тепло, проникающее в каждую клеточку организма.



Рис.2 Вертикальный камень

Болезни спины, головные боли, сглаз – приезжающие на Унгуртас люди желают очистить свой организм от всех болезней. Пройдя по земле от одного ее края к другому, оставляешь весь приобретенный многими поколениями негатив земле и камню, а выходишь обновленный и "чистый".

Одна из самых популярных пещер называется Крыло дракона. В западной части горы есть сквозная щель, через которое идет невидимая глазу пленка. Считается, что проходить через нее очень полезно для очищения. Переживания в этих пещерах люди испытывают самые разные.



Рис.3 Крыло Дракона

Унгуртас – место для людей верующих. Энергия горы действует только в том случае благоприятно, когда человек живет в гармонии с собой и Всевышним. Важное условие пребывания

на горе – это знание молитв. Причем не важно, кто вы по вероисповеданию, читать нужно те молитвы, которые направлены вашему Всевышнему. [3, с.15]

Высшая ступень путешествия на Унгуртас – это подъем к Айдарлы Айдахар-Ата, который находится на самой высокой горе. Он представляет собой энергетический столб диаметром 8 метров. "Место выхода энергии из земли устремленного в небо, который прочищает, восполняет, усиливает энергетическое поле человека",



Рис.4 Айдарлы Айдахар Ата

У каждого народа, каждой цивилизации есть святыне места, которые являются ценным даром, они носят общенациональный характер и составляют духовное наследие нации.[2, с.3] И сегодня мы просто обязаны сохранить все это богатство для будущих потомков. Сейчас во многих областях Казахстана исследовательская группа изучает значимые для истории и культуры нашей страны объекты. Мое сознание наполняется новыми ощущениями, знаниями, поднимает мой интерес к родной истории, вдохновляет на новые открытия. Я полностью согласна с высказыванием Абая Кунанбаева, что, нужно беречь и сохранять бессмертное наследие - это святой долг нашего народа

Литература:

1. С тех пор, как существует мирозданье, такого нет, кто б не нуждался в знанье
Какой мы не возьмем язык и век – Всегда стремился к знанью человек
Омар Хайям.
2. https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya
3. <http://go-to.kz/ungurtas/>
4. <https://silkadv.com/ru>

ДОСЫМБЕКОВА Арайлым Дүйсембекқызы
5B060800-экология мамандығының 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Садыкова Дамежан Адилхановна
ҚазМемҚызПУ, Алматы қаласы

УРАН ӨНІМДЕРІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы экологического состояния урановой добычи на территории Жанакорганский район Кызылординской области.

Abstract. The article deals with the issues of the ecological state of uranium mining in the territory of Zhanakorgan district of Kyzylorda region.

Уран – периодты жүйедегі атомдық нөмірі 92 болатын химиялық элемент. Атомдық массасы - 238.029, U (лат. - *Uranium*) болып белгіленеді, актиноидқа жатады. уран - бәсекелестік қабілеті анағұрлым жоғары энергия көзі болып табылады. Оның басқа отын көздерінен басты айырмашылығы - ол жоғары концентрацияланған энергия көзі. Яғни, әрі жеңіл, әрі арзан тасымалданатын энергия көзінен саналады. Мәселен, 1 кг уран дәл осы мөлшердегі көмірден бөлінетін энергиядан 20 мың есе жоғары электр қуатын бөледі. Жалпы құны жағынан да тиімді. 1 кВт сағат өндіруге кететін көмірдің құны 4 евроцент тұрса, осы мөлшердегі газ 1,3–2,3 евроцентке шамалас. Ал уранның дәл осы көлемі небәрі 0,4 евроцентпен бағаланады. Уранның радиоактивтілігі оны өндіру мен өндеуде, тасымалдау, өндірісте қолдану кезінде үлкен кедергі келтірумен бірге төндіретін қатерден қауіптенген еліміз уран кенорындарын зерттеу жұмыстарын жасырын түрде жүргізіп келді. Уранның әлемдік қорының 80 пайызы 9 ел үлесіне тиеді.

Олар: Аустралия, Қазақстан, Канада, ОАР, Намибия, Нигерия, Ресей, Бразилия және АҚШ. Атап өтерлігі, уран өндірісінде алғы шептегі үш мемлекеттің бірі - Канада мен Австралиядан кейін тұрған Қазақстан. Соңғы зерттеу қорытындылары ел аумағында 1 млн. тоннаға жуық табиғи уран қоры бар екенін айқындап берді. Уран қоры Қазақстанның оңтүстік бөлігінде шоғырланған. Бүгінде уран кенішінің төрт торабы бар. Солтүстік торапта Уанас, Шығыс Мыңқұдық, Ыңғай, Ақдала, оңтүстік Ыңғай, Батыс Мыңқұдық, орталық Мыңқұдық және Буденовское кеніштері орналасса, шығысында оңтүстік Мойынқұм, оңтүстік Мойынқұм-1, Төртқұдық, Қанжуған, оңтүстік Мойынқұм-2, батыс торапта солтүстік Қарамұрын, оңтүстік Қарамұрын, Қарасан-1, Иіркөл және оңтүстік торапта ірі «Заречное» кеніштері бар.

Мұнай, көгілдір отын, алтын мен мыс сияқты уран – Қазақстанды әлем алдында айдындандырып отырған байлығы. Сондықтан уран өндіру, уран өнімдерін тиімді пайдалану, оның экологиялық зардаптарын айқындау өзекті мәселе.

Төмен байытылған ураннан жанармай таблеткаларын өндіреді. Берилл, тантал, необи өнімдерін шығарады. Қалқымалы қышқылды өндіреді. Уран жеңіл және арзан тасымалданатын энергияның жоғарғы концентратты көзі болып табылады. Табиғи уранның 1 кг-нан көмірдің осындай мөлшеріне қарағанда 20000 есе көп энергия алуға болады. Уранның ең ірі қоры Австралияда – жалпы әлемдік қордың 27%-ын (3,537 млн т) және Қазақстанда 19%-ын (2 млн т).

Бүкіл Қазақстан аймағында уранның 129 кен орындары бар. Уранның кен орындары 6 урандық елді-мекенге біріктірілген (Балқаш маңы, Каспий маңы, Іле, Солтүстік Қазақстандық, Сырдария, Шу- Сарысу). Қазіргі кезде өнеркәсіптік өндіру Шу-Сарысу және Сырдария уран провинцияларында орналасқан 9 кен орындарында жүргізіліп отыр. Сырдария елді мекеніндегі уран қоры Қазақстанның жалпы қорының 20%-ын құрайды.

Сырдария уран провинцияларында орналасқан Жаңақорған аймағындағы уран өндірісі аймағының топырағы мен суын «Ө.О.Оспанов атындағы қазақ топырақтану және агрохимия ғылыми зерттеу институты» ЖШС арнайы аппараттар көмегімен ғылыми тұрғыда белгілі уақыт мөлшерінде бақылауға алып жүргізілген зертханалық зерттеу жұмысының қорытындысы бойынша азот, фосфор, калийдың көрсеткіші жоғары екендігі анықталды.

Топырақтың агрохимиялық талдау Кесте 1

№ п/п	Анықталған көрсеткіштер			
	Таңдау орны	жалпы	Жылжымалы формалар	

		гумус, %	Азот, мг/кг	Фосфор, мг/кг	Калий, мг/кг	pH
2	Жанакорган	0,59	53,2	81	380	7,93

Топырақ құрамы

Кесте 2

№ п/п	Определяемые показатели				
	Место отбора	Валовые формы			
		Азот, %	Фосфор, %	Калий, %	
2	Жанакорган	0,056	0,112	1,814	

Жаңақорған топырағының микроэлементтер құрамы Кесте 3

№ п/п	Топырақ қалыңдығы, см	Микроэлементтер, мг/кг					
		Zn	Cu	Mn	Cd	Pb	Fe
2	Жанакорган	13,5	следы	135,0	1,1	2,1	36,1

Суға жүргізілген тәжірибенің нәтижесі (25.10.2020ж).Кесте 4

Су шығару в г/л

№	Таңдау орны	Су сүзіндісі в г/л									pH
		Тұз мөлшері, %	Сілтілік		Cl'	SO ₄ ^{''}	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Na ⁺	K ⁺	
			Жалпы HCO ₃ ⁻	Қалыпты карбонат тардан в CO ₃							
2	Жанакорган	3,492	0,390		0,668	1,376	0,236	0,175	0,665	0,011	7,41
			6,40		18,84	28,67	10,30	14,41	28,93	0,28	

Жаңақорған суының микроэлементтер құрамы Кесте 5

№ п/п	Слой почвы, см	Содержание микроэлементов в воде, мг/л					
		Zn	Cu	Mn	Co	Fe	Cd
2	Жанакорган	0,29	0,00	2,15	0,00	8,20	0,03

Алынған нәтижелер осы ғылыми жобамның негізгі түйініне айналып отыр. Осы мәліметтер негізінде зерттеу барысында алынған нақты мәліметтер бойынша төмендегідей қорытынды тұжырымдама жасадым: алынған топырақ пен су құрамы уран өндірісінің кері салдарынан қалыпты жағдайдан біршама өзгеріске түскен. Топырақ құрамындағы зерттеген 8 элемент (Cu, Zn, Cd, Pb, Ni, Co, Fe, Mn) қалыпты жағдай мөлшеріндегідей тұрақты емес. Олар: Zn 13,5 мг/л, Mn 135,0 мг/л Pb 2,1 мг/л -ға жоғары қалыпты мөлшерден артық екенін дәлелденді.

Су құрамындағы зерттеген 8 элемент (Cu, Zn, Cd, Pb, Ni, Co, Fe, Mn) қалыпты жағдай мөлшеріндегідей тұрақты емес. Олар: Fe 8,20 мг/л және Mn 2,15 мг/л -ға қалыпты мөлшерден артық екенін дәлелденді. Бұл көрсеткіштегі топырақ пен су өнімдері оны тұтынған тұрғын денсаулығына немесе жалпы тірі ағзаға қауіпсіз деп айтуға болмайды. Сондықтан аймақ уран

өндірісінің экологиялық жағдайы мен алдын алу шараларын ұйымдастыру аймақ экологиялық мәселелерін шешудегі басты мәселе екендігі айқын.

Әдебиеттер:

- 1.Власюк П.А., Климовицкая З. М., Кибаленко А. П. и др. Функции органоидов клетки растений в связи с содержанием в них микроэлементов// Физиологические основы питания растений – Киев : Наукова Думка, 1971.- С. 5-45.
- 2.Тлеубергенов С.Т. Стратегия — рационального природопользования в аридной зоне Казахстана. — Алматы: Ғылым, 1991.
- 3.Новикова О. В., Кошелева Н. Е. Биогеохимия тяжелых металлов в городских ландшафтах // Тезисы III Международной научно-практической конференции «Тяжелые металлы, радионуклиды и элементы-биофилы в окружающей среде» Семипалатинск-Казахстан, 2004.- С. 404-419.

ERTAŞ Vesile

Science Education Department, Faculty of Education, Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey
Scientific supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ela Ayşe Köksal

USE OF SMART PHONE APPLICATION IN SCIENCE EDUCATION

Science Teaching Laboratory Practice is two semester long mandatory course in science education department at Niğde Ömer Halisdemir University. This semester as a course requirement I assigned some experiments to my students. Technology assisted science experiments is one of the experiments the students ought to do. Because of the pandemic, the course is given online through Mergen and Microsoft Teams. On the subject, technology assisted science experiments, a theoretical background was presented. Students then tried to find acceptable media and experiments to do their work. Students were given feedback on how to improve the experiments and which technological platforms they can use for the experiment. This paper explains how an experiment on sound insulation. This experiment was originally designed in traditional hands-on laboratory type. There are some smart phone applications and can be used in science education. For sound experiment, “Ses seviyesi ölçer” application was used to record the level of the sound of playing music in insulated and not insulated media. The advantages and disadvantages of using the application in science education will be discussed.

Activity Name: Examination of sound insulation

Problem in the experiment:

How do the materials used in sound insulation affect sound insulation?

Objective of the experiment:

To examine sound insulation and sound intensity reduction using scientific process skills.

Target Behaviours:

- * Understanding sound insulation.
- * Ability to safely conduct the necessary experiment to study sound insulation.
- * Understand how to use and develop scientific process skills.

Tools and equipment used in the experiment:

One empty shoe box, a box made of Styrofoam, sound source, volume measurement program.

Theoretical knowledge in the experiment:

The purpose of sound insulation is to control the propagation of sound in the environment. It should not be expected to swallow all the energy with a sound-absorbing material. Therefore, it is not practical to expect a further reduction in the noise level at 10db, nor is it economic. A 10dB reduction means that the noise level is reduced by half [1, 2].

How to make this Experiment?

The sound source is placed in a shoe box, and the size of the sound emitted to the external environment is measured in decibels of the sound using the smart tools program, and the values are taken. The sound source is then placed in the box made of Styrofoam and the sound is measured in decibels using the sound level meter (smart tools) program. Measurement results are noted (Figure 1).



Figure 1

Controlling variables:

The sound source placed in the Bos shoe box is removed and placed in the box made of Styrofoam, the sound decibel differences spread from the sound source to the external environment are noted. **Observation:**

The intensity of the sound coming from the Square is observed in the boxes.

Prediction:

How do the sounds that occur in boxes change with the intensity of the sound?

Recording Data:

Sound Emanating from Shoebox (Minimum: 71dB, Average: 72dB, Maximum: 82dB)

Sound Emitted from Styrofoam Box (Minimum: 63dB, Average: 64dB, Maximum: 72dB)

Hypothesis:

How to make generalisation between the change of material used in sound insulation and the insulation of sound?

Conclusion of the experiment:

When too much sound is made in an environment without sound insulation, it will give a higher decibel sound to the external environment. If too much noise is made in an environment with sound insulation, it will give a lower decibel sound to the external environment. For this reason, materials with high sound absorption potential should be selected when making sound insulation so that it gives less sound to the environment. As can be seen, more sound from the box without sound insulation spread to the outside environment. From the box with sound insulation, it gave less sound to the external environment. Thanks to the program used in this experiment, the student's scientific process skills were measured and contributed.

Literature:

1. <https://eodev.com/gorev/12882395>
2. <https://eodev.com/gorev/7679777>

ЖАҚСЫЛЫҚ Гулнара

5B011300-Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауымд.проф м.а. Сартаева А.А.

ҚазҰлтҚызПУ

МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ГЕНЕТИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМ ДЕҢГЕЙІН ЖОҒАРЛАТУ

Аннотация. В статье рассматриваются биологические дисциплины, изучаемые в школе, в том числе раздел «Генетика и селекция» который обеспечивает учащихся знаниями о сохранении и передачи генетической информации, использовании генетических законов в гибридизации, получении необходимых мутаций, проявлении генетических законов на уровнях клетки, организма, естественной и искусственной популяции, биогеоценоза.

Abstract. The article discusses the biological disciplines studied at school, including the section "Genetics and selection", which provides students with knowledge about the preservation and transmission of genetic information, the use of genetic laws in hybridization, obtaining the necessary mutations, the manifestation of genetic laws at the levels of cells, organisms, natural and artificial populations, and biogeocenosis.

Қазіргі кезде, Қазақстанның орта білім жүйесінде біраз өзгерістер бар. Оның бірі білімді саралап, оқушының қабылетіне, бейімделігіне байланысты бағдарлы сыныптарды ұйымдастыруға негізделген. Биология пәнінің оқыту әдістемесінің негізгі мақсаттарының бірі оқулықтағы материалдарды оқушыларға жеңіл, қызықты, тартымды етіп баяндап, олардың қабылетіне, жас ерекшелігіне қарай сабақты беру формалары мен түсіндіру жолдарын іздестіру. Оқушылардың жаңа тақырыпты игеру және білім деңгейін анықтаудың бірнеше жолдары бар. Солардың бірі генетика пәнінің тақырыптарына байланысты есептер құрастыру және оларды шығарудың тиімді жолдарын іздестіру. Генетика ғылымының басқа ғылым салаларына, мысалы медицина, экология, селекция, биотехнология маңызын көрсете отырып, нақты мысалдар мен тәжірибелердің қорытындысымен таныстыруға болады. Селекциялық зерттеулерде пайдалы белгілері бар даралардың пайда болу ықтималдығына есептер шығару, сұрыптау жұмыстарды тездетуге жануарлар мен өсімдіктердің жаңа тұқымы мен сорттарының генотипін анықтауға көмектеседі. Дәрігерлік-генетикалық консультацияларда отбасында кемшіл балалардың туу ықтималдығы туралы есептер шығару арқылы тұқым қуалайтын аурулардың алдын алуға, білім деңгейін жоғарлатуға мүмкіндік береді. Жоғары сынып оқушыларына биология пәнінен сабақ беру барысында биологиялық есептерді кеңінен пайдалану қажет [1]. Сонымен қатар, мектепте оқытылатын биологиялық пәндер, оның ішінде "Генетика және селекция" бөлімі, оқушыларды генетикалық ақпаратты сақтау, будандастыруда генетикалық заңдарды қолдану, қажетті мутациялар алу, жасуша, организм, табиғи және жасанды популяция, биогеоценоз деңгейлерінде генетикалық заңдардың көрінісі туралы біліммен қамтамасыз етеді. Оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыруда маңызды роль атқарады және педагогикалық зерттеулерде оларға көп көңіл бөлінеді.

Мектеп оқулықтарында хромосомалық, гендік теория тек аталып кеткенімен, олардың аралық байланыстары мен ережелері нақты көрсетілмейді. Нәтижесінде оқушылар заманауи генетика ғылымының фундаменталды қағидаларын түсіне алмайды. Сондықтан оқушылардың білімін тереңдетіп дамыту үшін ғалымдар қалыптастырған әдістерге сүйеніп, арнаулы генетикалық есептер беру арқылы кемшіліктерін жою жолын іздестіреді [2].

Алғашқы кезде мұғалім оқушыларға генетикалық терминдер мен символдар туралы, будандастырудың түрлерін, генетиканың негізгі заңдылықтарын түсіндіріп алғаннан кейін есептер беріп, олардың шығару жолдарын түсіндіруге кіріседі. Оқушылар генетиканың негізгі заңдары бойынша білім алғаннан соң және басқа тарауларды өткеннен кейін есептер шығаруға кіріседі. Мұғалім оқушыларға есептердің толық шартын жаздырып, шығару жолдарын көрсетеді. Оқушыларға есеп беріп, оны әрқайсысы өз дәптеріне өз бетінше шығаруын қадағалау қажет. Мұғалім өткен материалды қайталауда, жаңа тақырыптарды бекітуде есептер, шарты жазылған карточкалар, тест-есептер, сурет тапсырмалар арқылы оқушылардың білім деңгейін қадағалап отырады.

Жалпы биологияны зерттеуде проблемаларды шешу маңызды емес. Оқушыларға алдымен генетиканың өзін үйрету керек, содан кейін проблемаларды шешу керек деп ойлау дұрыс болмас еді. Шын мәнінде, генетика есептерін шешу мақсат емес, бұл қиын бөлімді нақты түсіну мен

қатты игеруді қамтамасыз ететін тиімді құрал. Генетика пәні бойынша кез-келген тақырыпты зерттегеннен кейін теорияның маңызды ережелерін тереңірек түсінуге және берік игеруге ықпал етеді, оның практикалық қолданылуының алуан түрлілігін айқын көрсетеді, курсқа деген қызығушылықты едәуір арттырады және оған оқушылардың жанашырлығын тартады. Дұрыс әдістемелік көзқараспен генетика мәселелерін шешу курсты оқуды айтарлықтай жеңілдетеді[3].

«Генетикалық есептерді шешу» бөлімін зерттеудің өзектілігі артып келеді, өйткені генетика ғылымының дамуы тез қарқынмен жүреді және медицина үшін, демек, адамдар үшін генетикалық мәселелерді білу маңызды болып келеді. Сабақ барысында оқушыларға ақпарат іздеу тәжірибесін шоғырландыру, есептер, хабарламалар жасау дағдыларын жетілдіру, әртүрлі күрделілік деңгейлеріндегі генетикалық мәселелерді шешу дағдыларын шоғырландыру, ең перспективалы биологиялық ғылымдардың бірі – генетика пәніне деген тұрақты қызығушылық артады.

Сабақтың материалы сабақта жеке, жұптық, топтық жұмысты ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Тапсырмалар әр түрлі деңгейдегі қиындықтармен таңдалады, бұл материалды саралауға, үлгерімі төмен оқушылардың да, оқу мотивациясының жоғары деңгейінің де қызметін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сабақта материалдың күрделілік деңгейін тәуелсіз таңдау жағдайын жасауға болады. Бұл сабақтың негізгі мақсаты: генетика саласын оқытудың теориялық тұжырымдамасын, негізгі заңдылықтарын оқыта отырып, генетикалық есептерді шығаруға үйрету.

10-сыныптағы биология сабағы "Генетикалық есептерді шешу".

Сабақтың мақсаты:

1. "Генетика" тақырыбы бойынша оқушылардың білімін қорытындылау, биологиялық білімнің орны мен рөлін негіздеу.

2. Генетикалық есептерді шешу әдісін қолдану арқылы танымдық қызығушылықты, зияткерлік және шығармашылық қабілеттерін дамыту

Сабақ түрі: сабақ-практикум

Сабақта қолданылатын әдістер: іздеу, проблемалық.

Ұйымдастыру сәті.

Мұғалім: Бүгін сабақта біз тұқым қуалайтын аурулардың пайда болу себептерін түсінуге тырысамыз, кейбір сирек кездесетін аурулардың түрлерін білеміз, адамның тұқым қуалайтын ауруларының алдын-алу және емдеу туралы сөйлесеміз. Біздің негізгі мақсатымыз, әрине, генетикалық есептерді шешу дағдыларын дамыту.

Өзектендіру.

Мұғалім: генетикалық есептерді шешуге көмектесетін кішкене жаттығу жасаймыз.

Терминологиялық жаттығу (слайд). Ген, мутация, мутаген, рецессивті ген, доминантты ген деген терминдерге оқушылар түсінік береді

Мұғалім: еске алайық, әйелдер мен ерлер жыныстық хромосомалары қалай көрінеді

Әйелдер мен ерлердің жыныстық хромосомалары (слайдтар)

Оқушылардың адамның тұқым қуалайтын аурулары туралы баяндамалары. Альбинизм, гемофилия, фенилкетонурия туралы ұғымдарға баяндамалар жасайды.

Генетикалық есептерді шешу.

Жұмыс үшін сынып 2 топқа бөлінеді. Әр топ тапсырмаларды алады және олардың шешімін тақтада көрсетеді. Сабақта интернет-ресурстар қолданылады.

Топ. Адамның қан тобын анықтау мәселелерін шешу. Ерте жастан анықталатын тұқым қуалайтын аурулар.

Тапсырма (слайд) перзентханада екі қыз араласып кетті. С.және. М. ата – аналарында 1 және 2 қан тобы бар, А. және В. ата-аналарында 2 және 4. Балалардың 1 және 2 тобы бар. Кімнің қызы екенін анықтаңыз.

Шешімі:

1 және 2 қан тобы бар С.және М. ата-аналарында 1 және 2 топтағы балалар болуы мүмкін.

2 және 4 қан тобы бар А.және В. ата-аналарында 2,3,4 тобы бар балалар болуы мүмкін.

Сонымен, 1 тобы бар бала С. және М. жұбына жатады.

2 тобы бар бала А және В жұптарына жатады.

2 топ.

Тапсырма (слайд) М. және А. бір біріне немере ағасы мен қарындасы болып табылады. Олардың отбасында саңыраудың тұқым қуалайтын түрі байқалды. Оларға некенің жағымсыз жақтарын түсіндіріңіз.

Шешімі: Статистика көрсеткендей, туыстық ата-аналарда белгілі бір тұқым қуалайтын аурулардан зардап шеккен балалардың туылу ықтималдығы немесе ерте балалар өлімінің жиілігі туыстық емес некеге қарағанда ондаған, кейде тіпті жүздеген есе жоғары. Ерлі-зайыптылардың бірдей рецессивті зиянды генге гетерозиготалы болу мүмкіндігі болған кезде отбасылық неке әсіресе жағымсыз.

Сабақты қорытындылау. Рефлексия.

Біз адамның тұқым қуалаушылығын қорғауға немесе оны "жақсартуға" үлкен қадамдар жасалғанын көреміз. Бірақ генетика жұмысын жалғастыруда. Қазіргі заманғы медициналық генетиктер медицинаға ғана емес, бүкіл қоғамға алдыңғы ұрпақтарда жинақталған тұқым қуалайтын патологиядан арылуға және қоршаған орта факторларынан тұқым қуалайтын қауіптің алдын алуға қару береді.

Сонымен қорыта келгенде, болашақта дені сау ұрпақ келтірудің жолдарын қарастыра отырып, тұқым қуалайтын аурулардың алдын алу мақсатында алдын ала генетикалық есептеулер жүргізуге үйрену болашақ жастарды үлкен үміт жолына жетелейді.

Әдебиеттер:

1. А.Сартаев Жалпы биология есептері мен тапсырмалары: оқу куралы / - Алматы: Мектеп 2014ж.-142б. ISBN 978-601-07-01-84-7.

2. Н.Т. Торманов. С.Т. Төлеуханов, Н.Т. Абылайханова. Б.И. Уршеева. Биологиядан білім беру концепциясы және оқытудың инновациялық әдістемелері: оқу куралы / - Алматы: Қазақ университеті, 2016.-281 б. ISBN 978-601-04-1481-5.

3. Нгуен Динь Ням. Формирование и развитие у учащихся генетических знаний в процессе обучения общей биологии в общеобразовательных школах. Автореферат. 1998.

ҚАЛАШБЕК Алтынай Меирханқызы,
КУАНБАЕВА Ляззат Избасарқызы,
ИМАРОВА Дильбар Имитжанқызы

5B060700-Биология

Ғылыми жетекшісі: а/ш.ғ.к., қаум. профессор м.а. Иманова Э.М.

ҚазҰҚызПУ

ҚАШЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ТЬЮТОРЛЫҚ ҚЫЗМЕТ МҮМКІНДІКТЕРІ

***Аннотация.** В связи с изменениями в системе образования, текущей ситуацией, социально-экономическим развитием страны и расширением пространства, информационное общество, комплексное обучение является актуальным. В статье, написано о тьюторских подддержках и самостоятельный прием и ответственные решения и активная адаптация и действия к изменениям во всех сферах жизни.*

***Annotation.** In connection with changes in the education system, the current situation, the socio-economic development of the country and the expansion of space, the information society, comprehensive education is relevant. In the article, it is written about tutor support and independent reception and responsible decisions and active adaptation and action to changes in all spheres of life.*

Кіріспе. Заманауи технологияларды қолдану барысында жаңартылған білім беруді игеру фондында қашықтықтан оқыту жағдайына өту әлеуметтік орта жағдайында әртүрлі дағдарыстарды туындатқан жағдай-ат. Жағдайаттан кедергісіз шығу ұстаздар қауымының педагогтік міндетінің бірі. Қашықтан оқыту педагогикасы, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың білімге деген қажеттілікті қанағаттандырудың нақты және перспективалық түрлері. Заманымыздың білім беру жүйесіне түскен кенеттен келген өзгеріс ешкімді тысқары қалдырмады. Осы тұста қашықтан оқыту жағдайында тьюторлық қолдау көрсету өзекті. Университетіміз осы тұста болашақ мұғалімдер арасынан біліктілігі жоғары орта білімі салыстырмалы жоғары оқушылар қауымын «Birge oqu» жобасы аясында жинақтады. «Birge oqu» жобасының негізгі мақсаты - қазақстандықтардың қашықтықтан білім беру форматына ауыртпалықсыз ауысуын ұйымдастыру - мұғалімдерге онлайн оқыту әлемінде адасып қалмауға көмектесу, мифтерді жою және ата-ана қорқынышын азайту, балаларға сапалы білім алуға мүмкіндік беру. Бұл жобаны «Елбасы академиясы» КҚ және Нұрсұлтан Назарбаев Қоры ұйымдастырды. Тренинг екі тілде өтті. Болашақ мұғалімдер қашықтықтан оқытудың терминологиясы мен стандарттарын, сондай-ақ жаңа технологиялар мен онлайн оқыту құралдарын үйренді. Курс соңында қатысушылар пән бойынша курсты дайындады, ал ең жақсы оқушылар ауыл балаларына арналған «El Ümiti» интернет-мектебінде жұмыс істеуге тьюторларды таңдауға қатысты. Бізде бұл жоба барысынан тысқары қалмадық. Осы жобаның мүшесі бола тұра 3 студентпен жасақталған жоба орындауға кірістік.

Негізгі бөлім. Біріжоғары білім берудің перспективалық бағыттары - жеке маршрут құру болатын болса Тьюторлық қызмет көрсету жобасы құрылды. Оқушылардың білім беру қызметі және оны жүзеге асыруға болатын қолдауоқытушы-тәрбиеші. Біз осынау қиын қыстау сәтте үлкен-кәрі, кіші болып бір жұдырықтай жұмылып, жан дүниеміздегі нағыз патриоттық сезімді оятып,елімізге қолымыздан келгенше көмек беруіміз керек. Қашықтықтан оқыту кезінде еліміз бізге барынша материалдықта, моральдық жағынан көмегін беруде. Пандемия басталғалы елімізде көптеген нәрсе өзгеріске ұшырады. Оның халыққа, елге, экологияға тиімді және тиімсіз жақтары да бар.Қашықтықтан оқыту кезінде мектеп оқушыларына да оңай тиген жоқ. Олар он үш жыл бұрын тұңғыш президентіміздің жолдауымен хабардар болғанымен, олар әлі дайын емес болатын. Бірақ еліміздің рухани және материалдық қамқорлығының арқасында, оқушылардың жоғын беріп, жыртығын жамап, қолдау көрсетті [1-2]. Тьюторлық қолдау - бұл оқушының тәрбиелік мотивтері мен қызығушылықтарын анықтауға және дамытуға, жеке білім беру бағдарламасын құру үшін білім беру ресурстарын іздеуге, отбасының тәрбиелік тәртібімен жұмыс істеуге, тәрбиелік және білім беруді қалыптастыруға бағытталған білім беруді дараландыруға арналған педагогикалық іс-әрекет. оқушының тәрбиелік көрінісі.Білім беру жүйесіндегі өзгерістерге байланысты, қазіргі заманғы жағдайменелдің әлеуметтік-экономикалық дамуы және кеңістіктің кеңеюімен ақпараттық қоғам, маманның жан-жақты дайындығы өзекті болып табылады, одан әрі кәсіби қызметке үлес қосу, тәуелсіз қабылдау және жауапты шешімдер мен өмірдің барлық салаларындағы өзгерістерге белсенді

бейімделу және адамның іс-әрекеті. Білім берудің перспективалы түрлерінің бірі білім беру қажеттіліктері біріктіретін қашықтықтан оқытуды білдіреді. Ол үшін педагогика, ақпараттық және телекоммуникацияның заманауи технологиялар саласында құзіреттілік маңызды. Жоба орындау барысында әртүрлі он-лайн тәжірбе алмасу жұмыстары жүрді (сурет-1).



Сурет-1 Тәжірбе алмасу нәтижелері

03.09.2020 жылы Елбасы корпоративтік қорының ұйымдастырумен өткен онлайн ір апталық курсқа қатысып сертификат иеленіп өз тәжірбиеммен қалған жоба орындаушы құрбыларыммен бөлісу жұмыстары жүрді. Сұхбаттан өткен соң екі жақты келісім шартқа отырып, 23.09.2020 жылдан бастап Елбасы корпоративтік қорында “BirgeOqu” онлайн мектебінде тьюторлық қызмет түрінде жұмыс жүргізілуде. Менің міндетім оқушылар туралы толық ақпаратты алып оны кестеге түсіру, бір айда бір рет сынып сағатын жасау, онлайн мектепте басшылықтан келген өзгерістерді жеткізу және оқушылардың апталық үлгерімін қарап отырып ата- аналармен байланыс жасау. Бір аптада маған жұмыс жасауға жүктелген сағат 4,5 сағат болып табылады. Бір айда 18 сағат. Қосымша файлда Google mette өткізілген сынып сағатының фотасы және сыныптың тізімі бар. Маған 6-Д сыныбы жүктелген. Сыныпта 40 оқушы бар. Оқушылармен күнделікті ватцап арқылы хабарласып ақпарат алмасамыз. Тәжірбие алмасу барысында Алматы қ. №96 орта мектебінде АҚТ құралдарын пайдалану арқылы он-лайн сабақтар жүргізілді (сурет-2).



Сурет-2 Сабақ барысында Jamboard тақтасын қолдану

Қазіргі жалпы білім беретін мектеп мұғалімінің алдында тұрған проблемалардың бірі - оқушылардың қызығушылығының төмендігі және білім алуға деген ынта-ықыластың болмауы. Мұғалімнің алдында балалардың бойында алынған білімдерге деген жеке қызығушылықты ояту міндеті тұр, ол өмірде пайдалы болуы мүмкін және болуы керек.

Jamboard онлайн тақтасы оқушылармен кері байлаыс жүргізуде және тақырыпқа сәйкес мәліметтерді түсіндіру барысында сызып жазуға ыңғайлы құрал. Қашықтықтан оқыту - заманауи білім беру түрі, қабілетті ақпараттық технологияларды пайдалануға негізделген.

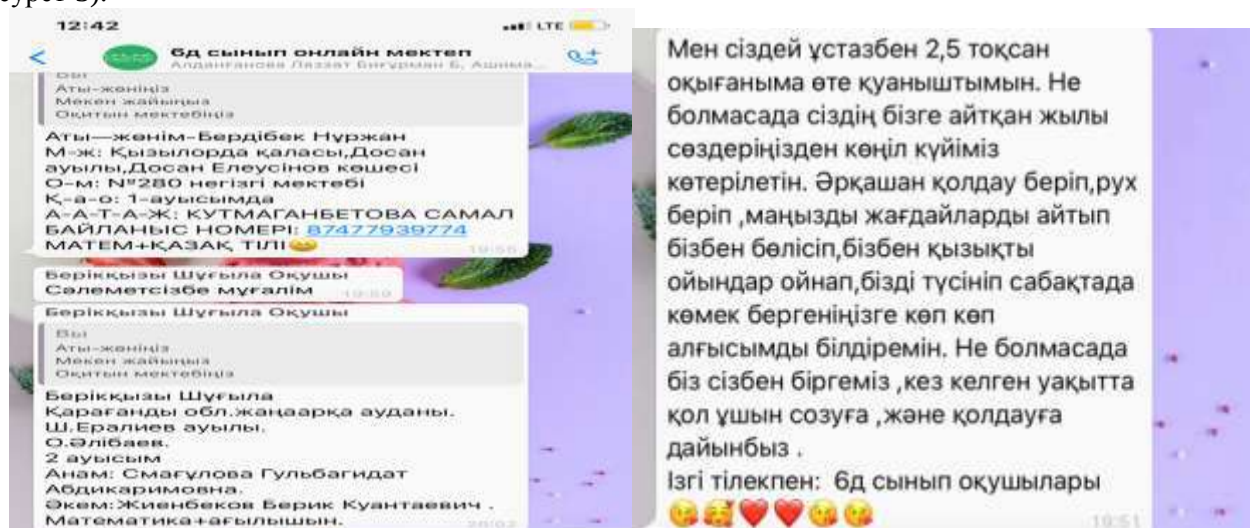
Қазіргі заманғы қашықтықтан оқыту келесі ерекше белгілерге ие:

- барлық оқушылардың білім алу мүмкіндіктері бірдей (мүмкін емес)
- денсаулық жағдайына, тұрғылықты жеріне және материалдық байлыққа байланысты;
- оқушыларға ыңғайлы уақытта, жерде және ыңғайлы уақытта мүмкіндік беріледі
- оқыту бағдарламасын меңгеру режимі, бұл психология тұрғысынан маңызды;
- оқу процесі негізгі жұмыс әрекетін үйлестіру кезінде мүмкін болады
- білімді игеру процесі;
- оқыту аймақтары оңтайлы пайдаланылады, білім беру ақпаратын барлығына қол жетімді

форматта ұсынудың түрлі ақпараттық-техникалық құралдары

- ақпараттық және телекоммуникация саласындағы соңғы жетістіктерді пайдалану
- технологиялар;
- тікелей оқу жоспарын құру және бақылау

Ал біздің жоба барысындағы қызметіміз арқылы білім алу үдерісіне қолдау көрсету және сүйемелдеу оқытушы-тәрбиешімен тұрақты және тікелей байланыс жасау арқылы жоғарыдағы келтірілген ерекшеліктерге сәйкес жұмыс жүргізу. Жаңа платформаларға көшу, жаңа ілім жинайтын ортаға көшу, балаларға бұрын сонды болмаған практика. Қазір балалар барынша жаңа білім ортасына үйренуге, оған сіңісіп кетуге күштерін салып жатыр, бұл жолда педагогтардың берер көмектері көп. Сыныпта 40 оқушы бар. Оқушылармен күнделікті ватцап арқылы хабарласып ақпарат алып тұрамын (сурет-3).



Сурет-3. Ватцапта оқушылардың кері байланысы

Тәжірибеде тәлімгерді қолдаудың келесі формалары өзін жақсы көрсетті.

Тәрбиешінің жеке консультациясы (әңгімелесу) - тәрбиешіні қолдаудың жеке ұйымдастырушылық түрі, бұл тәрбиешімен әр оқушының жеке дамуы мен біліміне қатысты маңызды мәселелерді талқылау. Топ тәрбиешілерінің кеңесін беру осы сынып үшін жүктемеге тіркелген. Бұл сабақтарда жеке тұлғаны репетиторлық қолдауқсас танымдық қызығушылықтары бар мектеп оқушыларына арналған білім беру бағдарламалары. Оқытушы-тәрбиеші бір уақытта бірнеше жұмыс түрлерін орындайды: мотивациялық, коммуникативті және рефлексиялық. Тәрбиешінің алдағы консультациясы тақырыбын топтағы барлық тәрбиешілермен талқылаған жөн. Бұл бір жағынан

консультация кезінде ізгі ниет, өзара түсіністік пен ынтымақтастық атмосферасын қалыптастырса, екінші жағынан консультацияның өнімділігін қамтамасыз етеді [3-4].

Қорытынды. Педагогика ғылымы әркез оқытудың жетілген жаңа моделдерін жасай отыра, үнемі оларды зерттеумен айналысады, білім беру мен оқытудың, болашақтағы құрылымдарына болжам жасайды. Ғылым мен іс-тәжірибенің талабына сай туындайтын міндеттер өзінің әртүрлі мазмұнымен ерекшелінеді. Олардың көбісі болжамнан гөрі тез шешімін табуды талап етеді. Осы тез шешім табуда тьюторлық қызмет көрсетуіміздің маңыздылығы жұмыс жүргізген мектептеріміздің ризашылығымен бағаланды. Сабақ барысында оқушыларға мұғалімдерге көмек беруде өзімізге практикалық тәжірибе жинақтау дамыз.

Әдебиеттер:

1. GOBBI, A., ROVEA, F. Distance teaching and teaching 'as' distance. a critical reading of online teaching instruments during and after the pandemic (Article). **Teoria de la Educacion** Universidad de Salamanca, Facultad de EducaciOn. ISSN:1130-3743E-ISSN:2386-5660. Volume 33, Issue 1, June 2021, Pages 71-87.
2. Бапаева М.К., Бапаева С.Т., Асилбаева Ф.Б. Стресс және оның тұлғаның іс-әрекетіне ықпалы. Астана. Қазақ Академиясының баяндамалары. №3, 2019. 134-135 бб.
3. Андреева, Е. А. Суть и содержание традиционной модели тьюторства / Е. А. Андреева // Образовательные технологии. – 2011. – № 1. – С. 81–87.
4. Ворожцова, И. Б. Педагогический смысл тьюторского сопровождения образовательной деятельности: [наблюдение и слушание] / И. Б. Ворожцова // Начальная школа. – 2010. – № 5. – С. 27–32.

МҰҚАТАЙ Маржан

5B011300- биология мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Садыкова Д.А.
ҚазМемҚызПУ, Алматы қаласы

ӨЛКЕТАНУ МӘЛІМЕТТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ ӘДІСТЕРІ

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы экологического образования и воспитания школьников с использованием краеведческих данных.*

***Abstract.** The article deals with the issues of environmental education and education of schoolchildren using local history data.*

Экология ғылымы – биология ғылымының негізінде XIX ғасырдың орта шенінде айқындала бастағанымен оның өз деңгейіне көтерілуі XIX ғасырдың аяғымен XX-ғасырдың басы болып саналады. Алғашқы экологиялық зерттеулердің элементтерін біз көне дәуір оқымыстылары Эмпедокл, Гиппократ, Аристотель, Теофраст еңбектерінен көреміз. Табиғат құбылыстарын зерттеушілер өсімдіктер мен жануарлар тіршілігіндегі морфологиялық, физиологиялық бейімдеушіліктерді оның қоршаған табиғи ортасына тәуелді екендігі шеңберінде экологиялық тұрғыдан қарастырады.

Экологиялық проблеманың алдын-алу, табиғатты қорғаудың жолдарын ұғындыру жалпы халықтың экологиялық сауатын ашу, жастарға үздіксіз білім беру нәтижесінде ғана жүзеге асады. Экологиялық білім мен тәрбие беру негізінде жеке адам мен қоғамның табиғатқа деген оң көзқарасын, экологиялық мәдениетін қалыптастыра аламыз. Экологиялық және табиғатты қорғау заңдарын жетілдіру және оларды орындау, табиғи ресурстарды тиімді пайдалануда жауапкершілікті күшейту, қоршаған ортаның табиғаты мен адам денсаулығының үйлесімділігін арттыру, үздіксіз экологиялық білім беруді ұйымдастыруды жеделдету, қамтамасыз ету, осы салалардағы негізгі міндеттері болып табылады. Экологиялық білім берудің қазіргі заманғы ғылыми негіздері, оны жүзеге асыру проблемалары мен бағдарламалары, БҰҰ мен ЮНЕСКО мәжілістерінде (1968ж) қаралды. Одан соң Стокгольм (1970ж), Тбилиси (1972ж) қалаларда өткен халықаралық конференцияларда жалғасын тапты. Ал Рио-де-жанейрода (1992ж) өткен дүниежүзілік конференция экологиялық білім беру мәселелерін қайта қарап, ондағы негізгі бағыттарды айқындап берді. Экологиялық білім берудің нормалық-реттеуші құжаттары «Қоршаған ортаны қорғау туралы заңда» (1997ж), «Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігін сақтау концепциясында» (1997ж), «Қазақстан Республикасы білім мен тәрбие берудің ұлттық стратегиясында» (1998ж), «Экологиялық білім бағдарламасында» (1999ж) қарастырылған. Экологиялық білім мен тәрбие беру оқу орындарында білім деңгейлеріне қарай жүргізіледі. Мектепке дейінгі балалар мен бастауыш мектептерде ол қоршаған ортамен таныстыру, адам мен табиғаттың бірлігі мен өз мекеніне қамқорлық жасау қажет екендігін ұғындыру арқылы өтеді. Қоршаған орта мен табиғатты тиімді пайдалану, оны сақтау үшін келеңсіз әрекеттерді жасамау басты бағыт болуы тиіс. Экологиялық білім мен тәрбие беруде әр оқушының көзбен көріп, бақылау жүргізу арқылы білім алуы өте жоғары деңгейде жетістікке жеткізетіні айқын. Осыған орай мектептерде өлкетану мәліметтерін пайдаланып экологиялық білім мен тәрбие беру маңызды роль атқарады.

Өлкетану дегеніміз – белгілі бір аумақты, ауданды, қаланы, ауылды, елді-мекендерді, облысты, мемлекет аумағының жеке бөліктерін жан-жақты зерттеумен және оқып-үйренумен айналысатын қоғамдық құбылыс. Өлкетану төмендегі бағыт бойынша бөлінеді:

Мемлекеттік өлкетану - арнайы органдардың қатынасындағы ұлттық және өлкетану мұражайлар жұмысын ұйымдастыру, әкімшіліктердегі, кітапханалардағы, ғылыми-зерттеу институттарындағы мәдениет пен ғылымға байланысты бөлімдердің жұмыстары, жеке аймақтарға байланысты шаруашылыққа, табиғатқа, қоршаған ортаға зерттеу жүргізуде айқындалады.

Қоғамдық өлкетану- қоғамдық өлкетанушылардың, туристердің, қоғамдық ұйымдардың, жеке адамдардың ұйымдастыруымен жүргізілетін жоғары және жергілікті дәрежедегі тақырыптық және өлкетану мұражайларын құру, олардың жұмыстарын ұйымдастырып, жүргізу, өлке ерекшеліктеріне байланысты өлке тарихы мен онда өмір сүрген белгілі адамдар туралы деректер жинау жұмыстары.

Мектеп өлкетануы- мектептердегі оқу бағдарламалары және мектептен тыс өткізілетін туған өлкеге қатысты жұмыстар бойынша материалдар негізінде білімді жетілдіруге, әртүрлі туристік-өлкетану жұмыстарын жүргізу арқылы тәрбие беру жұмыстары.

Тарихи өлкетану - белгілі бір ауданның, облыстың, өлкенің тарихын, ондағы болатын оқиғаларды, тарихи белгілі қоғам қайраткерлерінің өмірін, тарихи ескерткіштер мен археологиялық орындардың ерекшеліктері туралы зерттеу жұмыстарын жүргізу, оқып-танысумен айналысатын өлкетану түрі.

Өлкетану туризмнен басқа география, тарих, биология, өнертану, этнография, топонимика, музейтанумен өте тығыз байланысты.

Өлкетанудың бірнеше жұмыс формалары бар. Солардың бірі туристік жорықтар. Өлкетану бойынша өткізілетін жорықтардың бірінші ерекшелігі – олардың танымдық мақсаты, яғни олар белгілі бір тақырыпқа байланысты немесе жалпылай өлке территориясымен, оның ерекшеліктерімен, табиғатымен, т.б. танысуға бағытталады. Өлкетану жорықтарын дайындау кезінде керекті жерлер мен орындар танымдық мақсат бойынша таңдалып алынады да жорық маршруты солар бойынша жүргізіледі. Олардың екінші ерекшелігі – топ мүшелерінің әрқайсысының өз міндеттерінің болуы. Ол міндеттер жорықтары көбінесе мектеп өлкетануында көп қолданылатындықтан мектеп оқушыларына белгілі бір атқаратын жұмыстар тапсырмаларылады. Бұл жағдай жеке пәндер бойынша мектеп бағдарламасымен байланыстырылады.

Өлкетанудың келесі жұмыс формасы саяхаттар. Саяхаттар мен жорықтар тек қана туризмде ғана емес, сондай –ақ өлкетануда қолданыла береді. Бірақ өлкетану бойынша саяхаттардың мақсаты –өлке ерекшеліктерімен, оның көрнекі орындарымен танысуы және сондай –ақ басқа өлкелер ерекшеліктерін, региондар мен мемлекеттердің ішкі айырмашылықтарын танып- білу. Өлкетану бойынша саяхаттар арнайы жолдамалар, яғни туристік кәсіпорындарының коммерциялық негізде ұйымдастыруымен жоспарлы түрде немесе ұйымдар мен мекемелердің басқа тиісті орындарымен келісу, шарт жасау негізінде өз бетінші ұйымдастыруы арқылы өткізіуі мүмкін. Саяхаттар мен жорықтарды ұйымдастыруы кезіне, өлкетану бойынша да, арнайы қажетті құжаттар дайындалады.

Келесі жұмыс формасы – экскурсиялар. Өлкетанудағы экскурсиялардың ерекшелігі – олар нақты бір регионның, өлкенің ерекшеліктерін, көрнекі орындарын көрсетуге бағытталады. Өлкетану бойынша экскурсияның барлық 5 түрі де пайдаланылады. Олар : табиғатқа жасалынатын экскурсиялар, шолу немесе қала экскурсиялары, мұражай экскурсиялары, өндіріс орындарына жасалатын экскурсиялар мен тақырыптық экскурсиялар.

Зерттеулер экспедициялары да өлкетанудың жұмыс формаларының бірі болып табылады. Олардың өзіне тән маршруты болады, алдын ала дайындық жұмыстары жасалынады, азық-түлік, құрал- жабдықтар, зерттеу құралдары дайындалынып, шығындар есептелінеді. Зерттеу экспедициялары табиғатқа жасалып (табиғат кешендері мен кешендерін зерттеу), экологиялық, археологиялық және этнографиялық болуы мүмкін. Экологиялық экспедициялар белгілі бір табиғаты дағдарысқа ұшыраған аймақтың теріс өзгерістерін анықтаумен айналысады. Археологиялық экспедициялар тарихи, археологиялық орындардың мәдени қабаттарында қазба жұмыстарын жүргізіп, көне қалалардың салынуы ерекшеліктерін, тарихи оқиғаларды анықтайды, олар туралы түрлі экспонаттар, деректер жинайды. Этнографиялық экспедициялар регион, өлке территориясында тұрып жатқан халықтардың ұлттық ерекшеліктерін, материалдық дүниесін, үйлері мен тұрғын жайларының сырт пішінінің ішкі жағын, ұлттық киім ерекшеліктерін, музыкасын, фольклорын, кәсібін т.б. зерттеп, деректер жинайды.

Өлкетанудың маңызды жұмыс формасы – мұражайлар жұмысы. Мұражайлар түрлері, жұмыс бағыттары жағынан мемлекеттік немесе ұлттық мұражайлар, өлкетану мұражайлары және жеке белгілібір тақырыптарға арналған (геологиялық мұражай, музыкалық аспаптар мұражайлары, көркем сурет картиналары мұражайлары т.б.) мұражайлар болып бөлінеді. Экспедициялар барысында жиналған тарихи, табиғат,экология тақырыптарына байланысты экспонаттар мен материалдар, фотосуреттер негізінде мектеп мұражайлары құрылып, жұмыс жасайды. Мектеп мұражайлары сондай –ақ мектеп өлкетануы бойынша жеке пәндер (география, биология, тарих) бағдарламаларына байланысты да құрылады.

Мұражайларда тұрақты түрде қойылатын экспонаттардан басқа уақытша жұмыс істейтін көрмелер, экскурсиялар, конференциялар (түрлі тақырыптардағы) ұйымдастырылады.

Қоршаған орта мен табиғатты сақтау үшін жас ұрпаққа үздіксіз білім мен тәрбие беру қажет. Жас ұрпаққа саналы түрде экологиялық білім мен тәрбие беру табиғатқа деген көзқарасын өзгертіп табиғатқа саналы түрде қарым қатынас орнатуға мүмкіндік жасайды.

Жанұя, балабақша да, мектеп табалдырығынан бастап жоғарғы оқу орындарында экологиялық білім берудің өз жүйесі қалыптасқан. Бастауыш сыныптарда айналадағы ортамен таныстыру, өсімдік, жануар, топырақ, т.б туралы білім табиғаттың сыртқы көрінісімен қалыптасады. Жоғарғы сыныпта оқушыларды қоршаған ортаны қорғау сезімге, жауапкершілікке үйрету, экологиялық білім жетістігіне жету, нормалық - құқықтық құжаттарды білу әртүрлі әдіс-тәсілдермен оқытып үйретеді. Мектептерде экология пәні факультатив, курс ретінде оқытылады. Сонымен бірге экологиялық білім жаратылыстану пәндерін оқытуда да қалыптасады. Бұл салада пәндерді экологияландыру арқылы экологиялық проблемаларды түсіндіруді үйлесімді жүргізу, сонымен бірге арнайы экологиялық білім беретін курсты қалыптастыру міндеті қойылады. Қазіргі кезде экологиялық білім мен тәрбие беруде белгілі бір пән мұғалімінің білімі жеткіліксіз болады. Сондықтан елімізде экологияны оқытатын мұғалімдердің, эколог мамандардың жетіспеушілігі себеп болып отыр. Кәсіптік білім беретін арнайы оқу орындары мен жоғары мектепте экологиялық білім білім берудің өз жүйесі бар. Бұл салада ең маңызды мәселе-экология пәнінің мұғалімдерін, табиғат қорғау мамандарын дайындау. Олар әлеуметтану мен адам экологиясының негіздерін, қоршаған ортаның проблемаларын меңгеріп, негізге экологиялық көрсеткіштерді өздігінен анықтай алатын маман болуы тиіс. Халықаралық бағдарламаларда студенттердің алатын білімі жаратылыстану ғылымдарымен шектеліп қоймай, барлық пәндермен байланысы қарастырылған. Экологиялық проблемаларды шешу үшін өнеркәсіп және басқа салаларда жұмыс істейтін эколог мамандарды дайындау мәселесі қарастырылуда. Сондықтан жоғары оқу орындар да эколог мамандарды дайындайтын оқу бөлімдерінің саны артуда. Қорыта келгенде, қазіргі экологиялық дағдарыстар мен тоқыраулардың басты себебі экологиялық білім мен ғылымның болмауы.

Әдебиеттер:

1. Бейсенова Ә.С., Самақова А.Б., Есполов Т.И., Шілдебаев Ж.Б. Экология және табиғатты пайдалану.- А.: Ғалым. 2004ж.
2. А.С.Бейсенова, К.Д.Карпеков. Қазақстан географиясы. Алматы : Атамұра 2004ж
3. Г.С.Оспанова, Г.Т.Бозшатаева. Экология. Алматы «Экономика» 2002ж

МУХАМЕТ Айдана

6B05201- География

Ғылыми жетекшісі: г.м., аға оқытушы М.Е.Тоқсабаева
ҚазҰлтҚызПУ

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МИНЕРАЛДЫ СУЛАРЫНЫҢ ГЕОГРАФИЯСЫ

Аннотация. В статье приведена общая характеристика минеральных вод на территории Алматинской области, рассмотрены химический состав, лечебные свойства минеральных вод и их значение для улучшения режима работы организма человека.

Abstract. The article describes the general characteristics of mineral waters in the Almaty region, considers the chemical composition, medicinal properties of mineral waters and their importance for improving the functioning of the human body.

Адам ағзасын табиғи минералды сулар арқылы емдеу ежелден келе жатқан әдіс болып табылады. Жер асты минерал суларының емдік қасиеті туралы деректер ежелгі грек дәрігері Гиппократтың (б.з.д. IV ғ.) еңбектерінде де кездеседі.

Минерал сулардың кен орындарын іздеу және оның емдік қасиеттерін пайдалану мәселелері XVI-XVII ғасырдан бастап туындай бастады.

Табиғатта түрлі ауруларға шипа болатын минералды сулар бар. Мұндай суларды ішу, шомылу арқылы емге пайдалану ертеден-ақ белгілі болған.

Көне заманнан-ақ адамдар кейбір бұлақтардың, қайнарлардың шипалық қасиеттерінен хабардар болған. Алғашында оларды жақын төңіректегі елді мекендердің тұрғындары ғана пайдаланды, кейіннен әртүрлі дертке шипалық қасиеті бар минералды сулар мен балшықтар үшін адамдар көптеп келетін болған.

Минералды сулар әр адамның бойына зіл боп енген ауруларды жеңілдетіп, жаңаша жігер, күш-қуат береді. Әр минералды судың өзіндік қасиеті, емдеу жолы болады, ауруға әрқалай әсер етеді. Құрамына сынап сіңген аса мөлдір жұмсақ, ыстық суы алпыс екі тамырды қуалап, жүйкеге жетіп, түрлі аурулардың тамырына балта шабары белгілі.

Минералды сулар құрамы жоғары сапалы түрлі компоненттерге бай және ерекше физикалық құрамға ие болатын (радиоактивті, жоғарғы температура және т.б.) адамның ішкі және сыртқы ағзаларына шипалық қасиеті мол жер асты суы түріне жатады.

Минералды су - құрамында биологиялық белсенді құрауыштары (CO_2 , H_2S , Br, J және т.б. иондар) көп химиялық құрамымен, жоғары температурасымен, радиоактивтілігімен анықталатын ерекше физикалық-химиялық қасиеттері бар жер асты сулары. Жер бетіне көздер түрінде немесе бұрғылау ұңғымаларымен шығарылады.

Судың шипалық қасиеті ондағы еріген заттардың мөлшеріне қарай анықталады және олар салқын, жылы, ыстық күйінде кездеседі. Минералды сулар денедегі ісіктерге қарсы, жүйке жүйесін нығайту, қан тамырын кеңейту, өт пен ішті тазалау, тамақтың қалқанша безінің, өкпе-бауырдың қызметін жақсарту және т.б. көптеген ауруларды емдеу үшін қолданылады.

Минералды сулармен емдеудің екі жолы бар: Олар гидротерапия және бальнеотерапия. Гидротерапия (сумен емдеу) - суды аурудың алдын алу, дене шынықтыру және емдік мақсатта пайдалану. Сумен емдеу шипажайларда, демалыс үйлерінде, кейбір ауруханаларда суық суда шомылу, сүртіну, шайыну, компресс жасау, бұлау, сулы орамалмен орау, душ қабылдау (себелеме, шымшыма, бүркіме, булама душтар, су астында жасалатын душ-массаж) үшін қолданылады. Сумен емдеу кезінде су адам организміне температуралық, механикалық және химиялық тұрғыдан әсер етеді, организмде биологиялық белсенді заттар түзіледі. Адамның денесіне суық және салқын сумен әсер еткенде, терідегі ұсақ қан тамырлары тарылып, дене мұздамайды, организм судың тітіркену әсеріне үйреніп, шынығады. Жылы су жүйке жүйесі қызметін реттеп, ұйқыны жақсартады. Ыстық су қабылдағанда алғашқыда қан тамырлары тарылып, жүрек соғысы жиілеп, көп тер бөліну байқалуы мүмкін. Бірақ адам денесі ыстыққа үйренгеннен кейін қан тамырлары кеңейіп, жылу бөліну баяулайды, жүрек соғысы жиілеп, қан қысымы көтеріледі. Сумен емдеу нәтижесінде организмнің физиологиялық қабілеті артып, зат алмасу күшейеді, жүйке, бұлшықет, жүрек-қан тамыр жүйелерінің

қызметі жақсарып, адам денесі ширайды, шынығады. Бірақ жедел басталған қабыну, ісік, жұқпалы аурулар кезінде сумен емдеу қолданылмайды.

Адам денсаулығы үшін курорт, шипажайлар, соның ішінде бальнеотерапиялық емдеу басты рөл атқарады. Бальнеотерапия -табиғи және жасанды минерал сулар арқылы, ағзаның функционалдық бұзылуын қайта қалпына келтіретін емдеу-сауықтыру әдісі. Минерал суларын сыртқы ағзаға қолдану оның басты ерекшелігі болып табылады. Сонымен қатар емдік минерал суларын ішуге, ингаляцияға және т.б. қолдану бальнеотерапияға жатады.

Бальнеотерапия (минералды сумен емдеу) (лат balneum-монша, суға түсу және грек. therapeia- емдеу)- курорттық және курорттан тыс емдік-профилактикалық мекемелерде әр түрлі ауруларды табиғи және жасанды жолмен дайындалған минералды сумен емдеу. Минералды сумен емдеу ішкі (ішу арқылы), сыртқы (жалпы ванна суына шомылу) ем үшін пайдаланады. Минералдық сулар сонымен бірге ауызды шаю, ингаляция жасау, асқазан мен ішекті шайып тазарту, т.б. үшін де пайдаланылады. Минералды ванналар алдымен жүрек-қан тамыр және жүйке жүйесіне әсер етіп, олардың жұмысын реттейді, ағзадағы зат алмасу процесі мен ішкі секреция бездері жұмысының қалыпты жүруін қамтамасыз етеді. Жалпы және жергілікті минералды ванналарды жүрек-қан тамыр, тірек-қимыл аппараты (буын, сіңір, бұлшық ет), жүйке жүйесі, сондай-ақ гинекологиялық ауруларды емдеуге пайдаланылады. Минералды суды ішкенде ауыз қуысындағы, асқазандағы рецепторларға әсер етіп, асқазан ішкі секреция бездерінің жұмысын реттейді [1, 450 б].

Халқымызда «Судың да сұрауы бар» дейтін нақыл бар. Оның шынайы мәніне үңілетін болсақ, бұл сөздің мағынасы – судың ішкі құрамындағы қасиетін бағалай біл дегенге саяды. Қазақ даласының қай тұсына барсаңыз да неше түрлі арасан бар. Бірақ біз сол емдік сулардың денсаулыққа тікелей қатысты екенін естен шығарып алдық. Бүгінгі күнге дейін Қазақстанда 100-ден астам минералды су көздерінің шипалық қасиеттері анықталып, көпшілігі пайдаланылуда. Алматы облысы аумағында өте тереңнен атқылап, жер бетіне шығып жатқан емге шипа, дертке дауа шипалы минералды су көздері көп кездеседі. Соның ішінде Алматы облысы аумағындағы минералды суларға тоқталайық.

1.Алмаарасан минералды суы – Алматы облысы Қарасай ауданы аумағындағы жер асты ыстық суы. Алматы қаласынан оңтүстікке қарай 26 шақырым жерде орналасқан. Құрамы мен емдік қасиеті бойынша кремнийлі-термальды суларға жатады. Судың температурасы 33 – 38°C, минералды 0,3 г/л, химиялық құрамы сульфатты-гидрокарбонатты натрийлі, фтор (3,6 – 6 мг/л), күкіртті сутек (0,58 мг/л), радон (9 – 13 эман) тәрізді биологиялық активті құраушылары бар. Құрамында кремний көп, яғни емдік қасиеті бар суларға жатады. Судың өзіне тән күкіртті иісі бар.

2.Қапал-Арасан минералды суы - Талдықорған қаласынан 83 шаршы шақырым Қапал-Арасанның солтүстік шығысында (35ш.ш), Арасан ауылының маңында орналасқан. Мұндағы сулардың химиялық құрамы өте күрделі. Минералды су дебиті 1,5-7,4л/с, минералдығы 0,57-0,59г/л, химиялық құрылымы хлоридті сульфатты натрийлі суға жатады. Су құрамында өте аз мөлшерде ортакремний қышқыл, фтор, радон кездеседі. Судың орташа температурасы 33-45°C, шипалық қасиеттері мол. Минералды су жүрек-қан тамыр жүйесі, қозғалыс органдары, асқазан, тері, гинекология ауруларын емдеуде пайдаланылады.

3.Аяққалқан минералды суы - Іле өзенінің сол жағалауындағы палеоген, неоген құмды қабаттарындағы тектоникалық жарылымдардан бұрғыланған ұңғымалар арқылы шығып жатқан, арыны мол шипалы су. Аяққалқан суы, жер бетіне үш жерден шығады, олардың бір-бірінен алшақтығы 10-15 м. Ол Алматы облысының Шелек ауылынан солтүстік батысқа қарай 45 шақырым жерде орналасқан. Бұл шипалы су 1893 жылдан белгілі. Суының температурасы 29°C, құрамы хлорлы - сульфатты натрийлі, минералдығы 4,5 г/л. Жалпы алғанда күнтізбелігіне 120 мың литр шамасы су жер бетіне шығады. Бір литр суында 0,1 миллиграмға дейін кремний қышқылы мен бром бар. Жер астынан шығатын су көздері асқазан, бүйрек, ішек, сүйек, бұлшық ет, жүйке жүйесі, бауы, қол-аяқ, бел сырқаттарын және әйел ауруларын, тері ауруларын емдеуге пайдаланылады.

4.Жаманты минералды суы - Алматы қаласынан батысқа қарай 135 шақырым жерде Бесмойнақ ауылының солтүстік батысындағы Жаманты өзенінің аңғарында, теңіз деңгейінен 1620 метр биіктікте орналасқан. Жергілікті халық оны Қайнар арасан деп атайды. Минералды су Жаманты өзенінің аңғарын кесіп өтетін, беті борпылдақ шөгінді жыныстармен жабылған тектоникалық жарықтардан шығып жатыр. Арасан суында Менделеев кестесіндегі 11 элемент бар. Олардың ішінде әсіресе, К, Na, Ca, Mg көп кездеседі. Судың минералдылығы 0,4-0,7 г/л, температурасы 18-26,3°C.

Судың құрамында сульфат, гидрокарбонат, кальций, натрий және денсаулыққа пайдалы микроэлементтер: ортокремний қышқылы ($36-40 \text{ мг/дм}^3$), фтор ($3,7-5,0 \text{ мг/дм}^3$) бар. Жаманты минералды суы аяқ, қол, жүйке, т.б. ауруларды емдеуге пайдаланылады [2, 28-30 б.б].

5. Найзатапқан суы - Панфилов ауданындағы Ынтылы ауылының батысында 15 шақырым қашықтықта Алтынемел (2928 м) тауының Қоңырөлең ойысына ұласатын тектоникалық жарықтар аймағында орналасқан. Киелі арасаны бір-бірінен арақашықтығы 1-3 метрден аспайтын 10-12 тұмадан тұрады. Арасан көзінен минутына 5-6 литр су ағып шықса, ыстықтығы $16-21^{\circ}\text{C}$ аралығында болады. «Найзатапқан» арасаны суының құрамындағы пайдалы элементтер адам ағзасының жалпы жағдайын нығайтып, барлық жүйенің жұмысын жақсартады. «Найзатапқан» арасаны суының құрамында ағзаның жұмысын реттеуде ерекше орын алатын еріген микроэлементтер көп. Минералды су құрамында Na, Cl, K, Ca иондары және карбонат пен сульфаттың үлесі басым. «Найзатапқан» суының денеге түскен жарақатты және бөртпе сияқты тері ауруларын емдеуге өте пайдалы. Киелі табиғи емдік минералды суымен жоңғар шапқыншылығы кезінде жараланған қазақ жауынгерлері емделген.

6.Рай көлі - Балқаш ойысында, Ақсу өзенінің төменгі ағысында теңіз деңгейінен 351 метр биіктікте орналасқан. Ерте заманнан киелі саналатын, емдік қасиеті бар, еріген минералдарға бай. Беткі ауданы 4 гектар, ұзындығы 400, ені 100, жағалау сызығының ұзындығы 1150, орташа тереңдігі 2,6 метр. Көл суы құрамы жағынан сульфатты-хлорлы-натрийлі сулардың қатарына жатады. 1 литр суда 138-140 граммға дейін еріген минералды заттар бар. Рай көлінің суы мен табанындағы тұнбалардың құрамында Менделеев кестесіндегі 13 элемент бар. Көл табанындағы тұнбаларда мыс, мырыш, стронций, магний, кальций, натрий, хром, марганец, сульфаттың үлестері басым. Суға шомылу кезінде адам ионданған көл бетінің ауасын жұтады. Соның нәтижесінде жүректің жұмысы, тыныс алу түзеліп, адам ағзасына оттегінің келуі көбейеді. Ағзадағы зат алмасу үрдісі жақсы жолға қойылып, дене шынығады. Көл табанына шөккен тұнбаның құрамында тұз, өсімдік шіріндісі, сондай-ақ, оларды қорек ететін ұсақ ағзалар терідегі рецепторларға, дәнекер тіндерге, ішкі секреция бездеріне әсер етіп, ағзадағы зат алмасу, регенерация үрдісінің жүруін реттейді, ауырсынуды басады.

7.Шонжы арасан сулары – Алматы облысы Ұйғыр ауданы, Шонжы ауылынан бір сағаттық қашықтықта орналасқан. Кетмен жотасы мен Іле өзені алқабының аралығында термалды артезиандық қайнарлар бар. Жер астынан бұрқырап шығып жатқан су көздерінің қоры аса бай және денсаулыққа да пайдасы зор екені дәлелденген. Ұйғыр ауданында 140-қа жуық минералды қайнарлар орналасқан. Бір қызығы, олардың әрбірінің құрамы бір-біріне ұқсамайтындай әртүрлі және әрбірінің өзіндік қасиеті бар. Арасан сулары - минералды, емдік қасиетке ие. Жанартаулық үрдістердің есебінен температурасы $37-50^{\circ}\text{C}$ -ға дейін көтерілетін судың құрамында, аздаған мөлшерде қолданса айтарлықтай емдік нәтиже беретін, радон бар.

8.Көктал-Қу-Арасан минералды суы - Алматы облысы, Панфилов ауданы, Көктал ауылынан солтүстікке қарай 23 шақырым қашықтықта, Жоңғар жоталарының оңтүстік баурайындағы Дувантау тауында, Борохудзир өзенінің аңғарында, Арасан ауылынан 3 шақырым жерде теңіз деңгейінен 1280 м биіктікте орналасқан. Бұл бұлақтарды «Қу-Арасан» немесе «Жаркент-Арасан минералды сулар кені» деп атайды. Судың құрамында кремний қышқылы $70-96 \text{ мг/л}$, фтор- $7-8 \text{ мг/л}$, литий $0,62 \text{ мг/л}$, строний- $0,5 \text{ мг/л}$, рубидий $0,02 \text{ мг/л}$, радон – эман т.б. элементтер бар. Ерітінді газдың құрамында азот (74%), оттегі (25%), көмір қышқыл газы (2,8%), аргон (0,7%), гелий (0,007%) кездеседі. Минералды судың дебиті $1,7-104 \text{ м}^3$ тәуліктей, температурасы- $30,4^{\circ}-35,20^{\circ}\text{C}$, минералдығы 1-1,1 г/л. Минералды сулар сульфатты-хлоридті. Минералды су полимиелитке, радикулит, полиорит, қозғалу органдарының, қан жүру, жүйке жүйесінің және гинекология ауруларына шипалы.

9.Тоғызбұлақ - Алматы облысының Райымбек ауданындағы Тұзкөл маңында Елшенбүйрек тауының оңтүстік-шығыс бөлігінде теңіз деңгейінен 1800 м биіктікте орналасқан. Минералды су түссіз, аз ғана кермек дәмі әрі емдік қасиеті де бар. Су құрамында натрий, сульфат ионы, магний ионы, мирабилит минералды глаубер тұзы бар. Минералды су ішек-қарын, асқазан, өт жолдары, буын, бүйрек, ревматизм, уланғанда, дененің суды бөліп шығаруын күшейту қажет болғанда, ас қорытуды тездетуде, т.б. ауруларға пайдаланылады.

10. Қорам минералды суы - Іле Алатауының солтүстік беткейінде, Алматы қаласынан шығысқа қарай 110 шақырым жерде орналасқан. Минералды сулардың тәуліктік өнімі 470 м^3 . Судың температурасы $17-20^{\circ}\text{C}$, минералдығы $2,9-3,4 \text{ г/л}$, химиялық құрамы хлорлы-натрийлі (70%),

сульфатты-кальцийлі (30%), сілтілі (рН-7,3-8,4), магний, бром және фторлы келеді. Бұл жерде асқазан ауруларын, радикулитті, бауыр ауруларын, панкреатитті, ревматизмді емдейді.

11.Ақсай минералды суы - Алматы қаласынан батысқа қарай 13 ш ақырым жерде, Таусамалы ауылы маңында орналасқан шипалы су. Ол 1900-2600метр тереңдіктегі палеоген және неоген сулы қабаттарында таралған. Ақсай минералды суының химиялық құрамы хлорлы натрийлі - кальцийлі келеді. Суы арынды, орташа температурасы-55,5⁰С, минералдығы - 6,1г/л. Құрамында бром (12,5мг/л), йод (1,34мг/л) және кремний қышқылы (52мг/л) бар. Суы негізінен, еріген газдан, азоттан (80,5-84,0%) тұрады. Ақсай минералды суы-аяқ-қол буындарын, асқазан-ішек, жүйке, гинекология ауруларын емдеуге қолданылады.

12.Түрген минералды суы – Іле Алатауының солтүстік беткейінде, Түрген өзенінің бойындағы табиғаты әсем шатқалында 1400 м биіктікте, Алматы қаласынан 80 шақырым және Түрген ауылынан оңтүстікке қарай 18 шақырым жерде орналасқан. Басты емдік қасиеті – ыстық (33⁰С-35⁰С) радонды хлоридті-сульфатты натрийлі су (минералдануы 1,44-1,51 г/л), құрамында азот, кремний қышқылы, фтор бар. Минералды судың шипалық қасиеті құрамындағы фтор (5-6 мг/л), бром (6,8 мг/л), йод (0,5 мг/л), радон (10 эман) компоненттеріне байланысты. Су құрамы сульфатты, натрийлі-кальцийлі, жылылығы 26,5⁰ С. Минералды судың жүйке ауруларын емдеуде маңызы зор. Мұнда тері, жүйке, аяқ-қол сырқаты, т.б. аурулардан емделуге болады. Минералды су емдік сусын, емдік ванна, іш құрылысты шаюға пайдаланады.

13.Төменгі Каменка минералды суы - Алматының оңтүстік-батысында, Төменгі Каменка ауылының оңтүстік жағында 1 шақырым жерде Ақсай өзенінің аңғарында орналасқан. Су температурасы-54-55,5⁰С. Су құрамында фтор (2-3), бром (7-17), йод (1-2), аз мөлшерде мыс, мырыш, қорғасын, молибден, кобаль, бор бар. Емдік-асханалық су ретінде аяқ-қол, жүйке жүйесі, асқазан, бауыр, өт жолы, қан айналымы, зат алмасуы ауруларын, т.б. кеңінен пайдалануға болады.

14.Жетіқайнар - Желдісай мекеніндегі емдік қасиеті бар бірегей қайнар көзі. Талдықорған қаласының Қапал ауылынан 7 шақырым оңтүстікке қарай орналасқан. Бұл қасиетті жерде қазір де гранитті ванна сақталған. Халық арасында бұл жерді «Жеті аурудың жеті қайнар көзі» деп атайды. Мұнда емделуге келген адамдар ауруларынан арылатын болған. Бұлақ суының ішкі органдарға, көз ауруы, эпилепсия, т.б. ауруларға тиетін шипасы зор[3, 250 б].

Қорыта келгенде, минералды сулар-жанға шипа. Жер астынан шығып жатқан бұлақ суы ертеден бастап-ақ елде әр түрлі аурудан емделуге пайдаланылуда. Сол ерте заманның өзінде-ақ жерді жарып шығып жатқан бұлақ көздері шөл далада денеге дем, шөлге нәр берсе, екінші бір кезде сылдырай аққан мөлдір бұлақ жанға шипа, әр түрлі дертке ем болып, адамның денсаулығын жақсартуға әсер етеді.

Еліміздің жер қойнауынан әлі де шипалы минералды суларды табудың үлкен мүкіндіктері бар. Ертеде жауынгерлер шайқасқа шығар алдында бұлшық еттерінде күш, жүректерінде ерлік пен ширақтық жинау үшін арасан-бұлақтарына барады екен.

Қазақ даласының тауының бұлағынан шығып жатқан суының адам денесіне емдік қасиетімен қатар, ол сулардың тастан-тасқа ыршып, құлап, ақырын, кейде баяулап аққандағы ағынның сылдыр үні жүйке қызметін жақсартатын табиғат музыкасы деуге болады.

Жылына бір рет осы аталған және басқа да емдік сулармен емделіп, ағзамыздың қуатын күшейтсек, өміріміздің ұзара түсетіні сөзсіз. Соған орай, аймағымыз әлемдегі маңдайалды емдік сауықтыру орнына айналып, әлеуметтік тұрғыдан да пайдасы мол болар еді.

Әр адамның өз тандауы бар. Алайда әркімнің денсаулық жағдайы да өзіне мәлім. Демек, арасан суларының ауруды бәсеңдетіп, зиянды нәрселерді денеден шығаратын қасиетін ескергеніміз жөн. Әр азамат өз аймағында емдік қасиеті бар киелі жерлер мен минералды су көздерін білуі керек. Қазақстандағы әрбір екінші азамат іргемізде тұрған пайдалы суларды ескермей, шетелге баруға құмармыз. Сондықтан, қолда бар алтынды қадірлей білейік. Жетісудың киелі суынан дәм татпағандарға шипалы бұлақтың шипасын сезінуді ұсынамыз!

Әдебиеттер

1. Жетісу энциклопедиясы.- Алматы: «Арыс» баспасы, 2004.-712 б.
2. Жетісу жәннаттары. //Дүние.-2003.-№7.-28-30 б.
3. Қазақстан шипажайлары мен шипалы бұлақ көздері (құрастырған Әбдіраман Ө.-2 бас.-Алматы, 2007.-500 б.

ӨМІРЗАҚ Аружан Ерзаққызы

4-курс студенті

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті, Алматы қ

ХИМИЯ ПӘНІН АҒЫЛШЫН ТІЛІМЕН КІРІКТІРІП ОҚЫТУ

Түйіндеме. Билингвалдық білім беру теориясы соңғы уақытта Қазақстанда да, шетелде де қарқынды дамуда. Бұл әдісті қарастырудағы негізгі мәселе екі тілді оқытудың негізгі факторы тек екінші/шет тілін оқу пәні ретінде оқып қана қоймай, оны химия пәнін оқытуда оқыту құралы ретінде пайдалану. Билингвистикалық әдіс арқылы әртүрлі салаларынан қосымша ақпарат алу үшін шет тілін қолдану дағдыларын дамытуға ықпал етеді, пән бойынша екі тілді лексиканы қалыптастырады, шет тілін пәндік білімді тереңдету құралы ретінде пайдалану қажеттілігін тәрбиелеуге ықпал етеді, оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін, мәдениетаралық құзыреттілігін және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырады және дамытады.

Химияны билингвалды оқытуда оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың формалары: фронтальды, топтық, жұптық, жеке.

Оқу жұмысының фронтальды формасы әңгімеде, оқу дискуссиясында, дидактикалық карталармен жұмыс жасауда, жаттығуларды орындауда, химиялық мәселелерді шешуде, рөлдік және дидактикалық ойындарды билингвалды түрде, яғни екі тілде: ана және шет тілдерінде жүзеге асырылады. Билингвалды оқытудағы фронтальды жұмыстың кемшілігі-шет тілін меңгерудің әртүрлі деңгейі ескерілмейді, студенттердің тілдік дайындығына байланысты тапсырмаларды саралау жоқ.

Оқу жұмысының топтық формасы жаттығуларды орындау, есептерді шешу, рөлдік ойындарды өткізу және т.б. кезінде жүзеге асырылады. Бұл жағдайда тапсырмалар әр түрлі деңгейде берілуі керек: "А" - шет тілін жоғары деңгейде білетін оқушылар үшін, "В" - шет тілін жақсы білетін оқушылар үшін, "С" - шет тілін жетік білмейтін оқушылар үшін. Сонымен қатар, топқа химия білімінің көрсеткіші бойынша жіктеуге де болады. Бұл жағдайда бір топқа әртүрлі тілдік дайындығы бар, бірақ химиялық білімі мен дағдылары бірдей студенттер кіруі мүмкін.

Оқу іс-әрекетінің жұптық формасы екі оқушының жұмысын қамтиды, ал олар шет тілін білудің бірдей немесе әртүрлі деңгейімен болуы мүмкін. Жұмыстың жұптық формасы оқушылардың экспериментінде (зертханалық және практикалық жұмыстарды орындау), жаттығуларды орындауда, дидактикалық карталармен жұмыс жасауда және т. б. жүзеге асырылады.

Жұмыстың жеке формасында оқушылардың тілдік және химиялық дайындығы жақсы ескеріледі. Бұл жағдайда тапсырмаларды екі критерий бойынша ажыратуға болады: химияны білу деңгейі және шет тілін білу деңгейі. Жеке жұмыс есептерді шешуде, жаттығуларды орындауда, тесттермен, әртүрлі әдебиеттермен және интернет көздерімен жұмыс жасауда, екі тілді химиялық сөздіктерді толтыруда және т. б. жүзеге асырылады.

Ең бастысы сабақтағы негізгі назар ағылшын тіліне ауысып кетпеуі баста назарда болуы қажет. Себебі ол - ағылшын сабағы емес, - химия сабағы. Сондықтан химия сабағында көп кездесетін сөздердің қарапайым терминологиялардың дәйекті аударма әдісінен бастаған дұрыс.

Екі тілде білім беру процесінде кез-келген химия сабағында қолдануға болатын әмбебап әдістемелік әдіс - бұл белгілі бір кідірістер кезінде спикерден кейін жеке сөйлемдерді немесе сөйлемнің мағыналық бөліктерін аударуды көздейтін дәйекті аударма.

Дәйекті аударманың мақсаты - оқытушының немесе студенттердің шет тілінде ұсынған ақпаратты студенттердің толық түсінуі, демек, жақсы игеру. Дәйекті аударма кезінде тұжырымдама бір уақытта екі тілде қалыптасады: ана тілінде және шетел тілінде. Тізбектей түсіндіру химиялық таңбаларды, формулаларды, теңдеулерді, заттардың терминдері мен атауларын оқу және айту қабілеттерін дамытады.

1. Н – сутек – hydrogen,
2. С – көміртек – carbon,
3. N – азот – nitrogen,
4. О – оттегі – oxygen,
5. S – күкірт – sulphur.

Бұл жағдайда химиялық элементтердің атауларын білу және оларды екі тілдік жүйеде бірден айту қабілеті қалыптасады: ана және шет тілдері. Ана тілінен шет тіліне аударған кезде сөздердің

дұрыс айтылуына назар аудару керек, өйткені сөз тек семантикалық және грамматикалық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар фонетикалық аспектілерді де қамтиды.

Жаңа терминді үйрену кезінде мұғалім оны шет тілінде анықтайды және оны бірден ана тіліне аударады немесе оны оқушыдан сұрайды. Мысалы,

<u>Қазақша:</u>	<u>Ағылшынша:</u>
Химиялық құбылыс-бұл бір немесе бірнеше жаңа заттар пайда болатын құбылыс.	Chemical change is a change in which one or more new substances are formed.
Физикалық құбылыс-бұл зат бір физикалық күйден екіншісіне жаңа заттар пайда болмай өтетін құбылыс.	Physical change is a change in which a substance changes from one physical state to another but no new substances are formed.

Дәйекті аударма барысында студенттер терминнің семантикалық жағына, оның мағынасына көбірек көңіл бөледі, бұл терминнің химиялық мазмұнын жақсы игеруге ықпал етеді, сонымен қатар химиялық ақпарат пен термин арасында байланыс орнату қабілетін дамытады.

Номенклатураны зерделеу кезінде дәйекті аударма заттарды атау, олардың аттарын ана және шет тілдерінде байланыстыру қабілетін дамытуға ықпал етеді. Мысалы, 9-сыныпта " Көміртек " тақырыбын оқыған кезде студенттер шет тіліндегі мәтінді оқып, оның дәйекті аудармасын жүзеге асырады. Нәтижесінде олар көміртектің аллотропты модификацияларының атаулары туралы білімді және осы атауларды қолдана білуді дамытады.

<u>Қазақша:</u>	<u>Ағылшынша:</u>
Көміртектің бірнеше аллотропты модификациялары бар, олардың ішіндегі ең танымалдары графит пен алмаз. Көміртектің физикалық қасиеттері әр түрлі аллотропты формаларда өте ерекшеленеді. Мысалы, алмаз мөлдір, ал графит мөлдір емес және қара. Алмаз ең қатты заттарға жатады, ал графит жұмсақ. Алмаздан айырмашылығы, графит-электр тогының өткізгіші. Қалыпты жағдайда Алмаз барлық белгілі заттардың ең жоғары жылу өткізгіштігіне ие.	There are several allotropes of carbon of which the best known are <i>graphite</i> and <i>diamond</i> . The physical properties of carbon vary widely with the allotropic form. For example, <i>diamond</i> is highly transparent, while <i>graphite</i> is opaque and black. <i>Diamond</i> is among the hardest materials known, while <i>graphite</i> is soft. Unlike <i>diamond</i> , <i>graphite</i> is an electrical conductor. Under normal conditions, <i>diamond</i> has the highest thermal conductivity of all known materials.

Мәтінде студенттерге белгісіз шетелдік сөздер болуы мүмкін болғандықтан, мұғалім өзінен кейін қиындықтар тудыруы мүмкін сөздер мен сөз тіркестерінің аудармасы мен транскрипциясын береді. Мысалы, «Көміртек» мәтіні үшін:

Graphite – ['græfəɪt] – графит
Diamond – ['daɪəmənd] – алмаз
Transparent – [trænz'pær(ə)nt] – мөлдір
Opaque – [ə'peɪk] – мөлдір емес
Conductivity – [kən'dʌktɪvəti] – электрөткізгіштік

Қорытындылай келе, химияны билингвалды оқыту процесін ұйымдастыруда мұғалім сабақтың мақсаттары мен міндеттеріне, зерттелетін химиялық материалдың мазмұнына және оқушылардың химиялық және тілдік дайындық деңгейіне байланысты әр түрлі әдістерді, әдістемелік тәсілдер арқылы оқушылардың білім алу процесіндегі өнімділігін арттыруға мүмкіндік алады.

Әдебиеттер:

1. Запрудский, Н.И. Современные школьные технологии-2 / Н.И. Запрудский. – Мн: Сэр-Вит, 2010. 252 с.
2. Ы.Алтынсарин атындағы ұлттық білім академисы Кіріктілген пәндерді оқыту бойынша әдістемелік құрал Астана 2016
3. Ranta L., Lyster R. A cognitive approach to improving immersion students' oral language abilities: The awareness-practice-feedback sequence. In DeKeyser, R. (Ed.) // Practice in a second language: Perspectives from applied linguistics and cognitive psychology. 2007. С. 141–160.

СЛАМЖАН Маржан

5B011600-География мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Тулегенов Ердаулет

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЖЕР РЕСУРСТАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАЙ-КҮЙІ

Аннотация. В статье описывается современное состояние экологической ситуации в Алматинской области в республике.

1. Описание географического положения и экономического положения Алматинской области.

2. Топография региона и темпы освоения земельных ресурсов Алматинской области.

3. Текущая экологическая ситуация в Алматинской области, факторы, влияющие на нее, и объем работ, которые необходимо выполнить для улучшения экологии региона.

Abstract. The article describes the current state of the ecological situation in the Almaty region in the republic.

1. Description of the geographical location and economic position of the Almaty region.

2. Topography of the region and the rate of development of land resources of the Almaty region.

3. The current ecological situation in the Almaty region, the factors affecting it, and the amount of work that needs to be done to improve the ecology of the region.

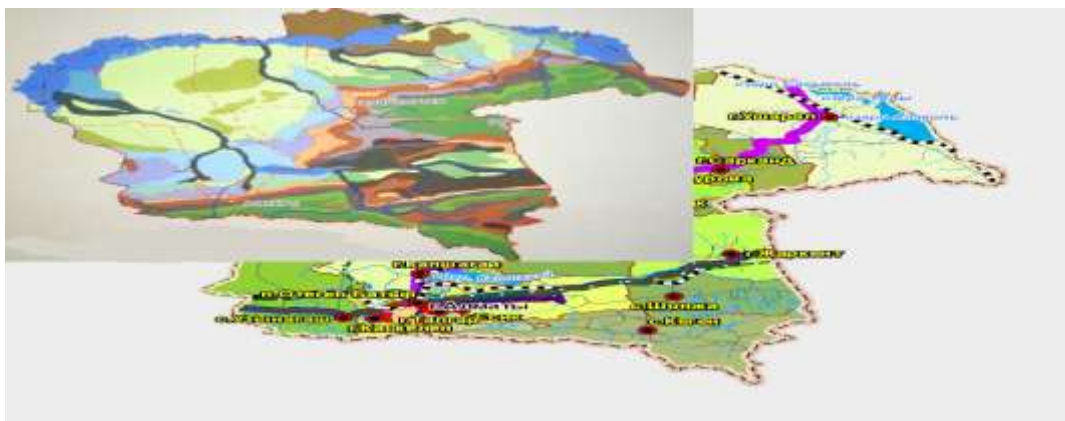
Алматы облысы – Қазақстан Республикасының оңтүстік-шығысындағы әкімшілік бөлік ретінде алып қараймыз. Жерінің аумағы – 224,0 мың км². Облыс аумағында 16 аудан және 3 облыстық маңызы бар қала (Қапшағай, Талдықорған, Текелі) орналасқан. Халқының саны 2 015 727 адамды құраса (2015 ж.), Қазақстан халқының 11,57 %-н құрайды. Әкімшілік орталығы – Талдықорған қаласы болып табылады.

Жалпы Алматы облысы еліміздің негізгі өндірістік және ауыл шаруашылықтың басты аймағы болып табылады. Ол Қазақстан Республикасының оңтүстік-шығысын алып жатқан ірі әкімшілік бөлік, Алматы облысы 45⁰ с.е. пен 78⁰ ш.б. аралығында, солтүстіктен-оңтүстікке дейін 900 км, ал батыстан-шығысқа дейін 800 км аумақты қамтып жатқан елді мекен. Жерінің аумағы 224,0 мың км² құрайды, яғни еліміздің 8,2% бөлігін иеленген және де облыс деңгейінде Республикамызда 5-орын, мемлекеттік деңгейде облыс жерінің мөлшері бірқатар шетел мемлекеттерінің мәселен, Болгарияның (110,9 мың км²), Албанияның (28,7 мың км²), Грецияның (131,9 мың км²), Белгияның (30,5 мың км²), Испанияның (102,2 мың км²) және т.б. экономикасы жағынан жақсы дамыған елдер аумағынан әлденеше асып түседі.

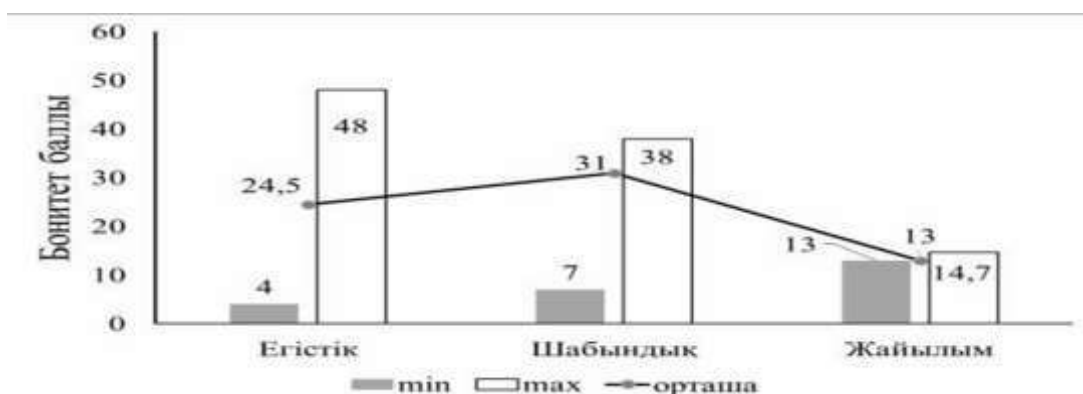
Облыс құрамына 16 әкімшілік – аумақтық бөлініс : Ақсу, Алакөл, Балқаш, Еңбекшіқазақ, Ескелді, Жамбыл, Қарасай, Қаратал, Кербұлақ, Көксу, Панфилов, Райымбек, Сарқан, Талғар, Ұйғыр, Іле және 3 облыстық маңыздағы 3 қала (Талдықорған, Қапшағай, Текелі) енгізілді. Алматы облысы – ауыл шаруашылығы саласына маманданған, еліміздегі ірі агроиндустриалды аймақ болып табылады.

Облыстың жалпы минералды су қоры жағынан болашағы зор, химиялық құрамы және температурасы әртүрлі 34-тен астам минералды су табылған, соның ішінде Алма-Арасан минералды суы – Іле Алатауының солтүстік баурайында, теңіз деңгейінен 1850 метрлік биіктіктегі Қарасай ауданы аумағындағы диорит жыныстарындағы жарықшақтардан шығатын кремнийлі-термалды суларды, Түрген минералды суы, Түрген өзенінің бойындағы 1400 м биіктіктегі карбон эффузиялары жарықшақтарынан шығатын минералды су, Ақсай минералды суы Таусамалы ауылы маңында орналасқан 1900 - 2600 м тереңдіктегі палеоген және неоген сулы қабаттарында таралған жер асты суларының маңызы өте зор [1].

Алматы облысы әкімдігінің жалпы жиынында «Алматы облысы жер қорының кешенді картасы» таныстырылған болатын. Бұл республикада тұңғыш рет жасалынып отырған облыстық жер алқаптарының кешенді жер картасы болып табылады.



Сурет 1. Алматы облысы жер қорының кешенді картасы.



Сурет 2. Алматы облысындағы жер ресурсының бонит

Жалпы бұл картаға Алматы облысындағы жалпы жер алқаптары, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер, пайдаланылмай жатқан жерлер, ирригациялық жүйелер, мемлекеттік маңызы бар іргелі жобалары енгізіліп отыр.

Іргелі жобалар қатарында: «Батыс Еуропа-Батыс Қытай», «Үлкен Алматы айналма автокөлік жолы» жобасы, «Алматы-Қапшағай», «Алматы-Өскемен» автокөлік жолдары, «Жетіген-Қорғас», «Қазыбек Бек-Жетіген» темір жолдары, «Алматы-Талдықорған» магистралды газ құбыры, сол сияқты көлік-логистикалық орталықтары бар Алматы облысындағы айналымынан шыққан жерлердің ауданы .[2]

Алматы облысының табиғаты мен жер бедері алуан түрлі деп атасақта болады. Оған дәлел ретінде: Облыстың жазық өңірлері (Балқаш маңы, Іле және Алакөл ойыстары) альпі қатпарлығында пайда болса, ал Жетісу, Іле, Күнгей Алатаулары альпілік қатпарлықта көтерілген. Мұнда осы кезге дейін тектоникалық процестер жалғасуда. Оқтын-оқтын болатын жер сілкінулер – соның айқын дәлелі ретінде алып қарасақ болады.

Алматы облысының солтүстік бөлігін – Балқаш-Алакөл ойысы алып жатыр. Бұл өңірді Балқаш және Алакөл көлдеріне ұласатын көлбеуленген құмды жазық алқап. Негізінен облыс аумағында орналасқан. Солтүстігінде Сарыарқамен, шығысында Тарбағатай жотасымен, оңтүстігінде Жетісу және Іле Алатауларымен, батысында Желтау, Айтау тауларымен шектелген.

Ойысты қоршап жатқан таулардан бастау алатын Іле, Қаратал, Ақсу, Лепсі, Аягөз, Үржар, Қатынсу, Еміл, Ырғайты, Жаманты, Тентек өзендері ойыстың табанындағы Балқаш, Алакөл, Сасықкөл, Жалаңаш көлдеріне әкеліп құяды. Балқаш көліне құятын судың үштен екісінен астамы Іле өзенінің үлесіне тиеді. 3-10 м тереңдіктегі (кейде 100 м, Тауқұмда) жер асты суы көбіне тұщы келеді. Жәнеде Алакөл артезиан алабындаарынды су қоры мол.

Балқаш және Алакөлге ұласатын солтүстігі көлбеуленген құмды жазық алқапты болып келеді. Бұл өңір негізінен антропогеннің аллювийлік және эолдық шөгінділерінен түзілген. Оның басым бөлігі Сарыесік-Атыраудың, Таукұмның, Лөкқұмның, Қарақұмның, Қорғанқұмның қырқалы және төбешікті құмды алқаптары алып жатыр. Балқаш маңы жазығының Іле аңғары өтетін атыраулық бөлігі көне құрғақ арналармен тілімделген болып келеді. Солтүстік-шығыста Жетісу Алатауы мен Барлық тауының аралығында Жетісу қақпасы орналасқан. Балқаш-Алакөл ойысында сексеуіл, жусан, бұта, сораң, өзен аңғарларын бойлай тал, тораңғыл, жиде және құрақ, қамыс бидайық, астық тұқымдас өсімдіктер өседі. Өзен аңғарлары мен құм төбелер – қысқы мал жайылымы, тау бөктеріндегі жазық – суармалы егістік ретінде пайдаланылады. Облыстың шығысын Жетісу Алатауының сілемдері толығымен қамтыған. Олар тауаралық ойпаңдар мен қазаншұңқырлар арқылы бөлінген. Осы тұста Жетісу Алатауының ең биік тауы – Бесбақан (4442 м) орналасқан. Тау сілемдерінде жалпы саны 1300-ден астам мұздық бар.

Кешенді физикалық-географиялық аудандастыру сызбасы бойынша қарастырылған ауданның басым бөлігі қоңыржай белдеудің шөлдік ландшафтық белдеміндегі Тұран-Балқаш маңы аймағының Балқаш маңы Іле-Алакөл провинциясына жататын Шығыс Балқаш-Алакөл округіне еніп жатыр. Ауданның Солтүстік Тарбағатай етегіндегі тау алды жазығына ауысады. Алакөл ойысында сортанды-жусанды өсімдіктерден тұратын шөл тараған, тау алды жазығында биіктік белдеулікке сәйкес шөлейт (500 м дейін) және дала (500-800 м аралығында) ландшафттары, батыста, оңтүстік-батыста сортанды алаптар басымырақ келеді. Ірі өзендері Алакөлге құятын Ұржар, Қатынсу, Еміл. Ауданда төрттік дәуірдің борпылдақ жыныстарына шоғырланған жерасты суларының едәуір мол қоры бар. Арасан өзенінің бойында Барлық-Арасан курорты орналасқан. [3]

Алматы облысының экологиялық жағдайы. 2015 жылы Алматы облысы бойынша Экологиялық сараптамаға 2105 жоба түсіп, ҚР Экологиялық кодексінің талаптарына сәйкес қаралып, 2010 жобаға оң қорытынды берілген.

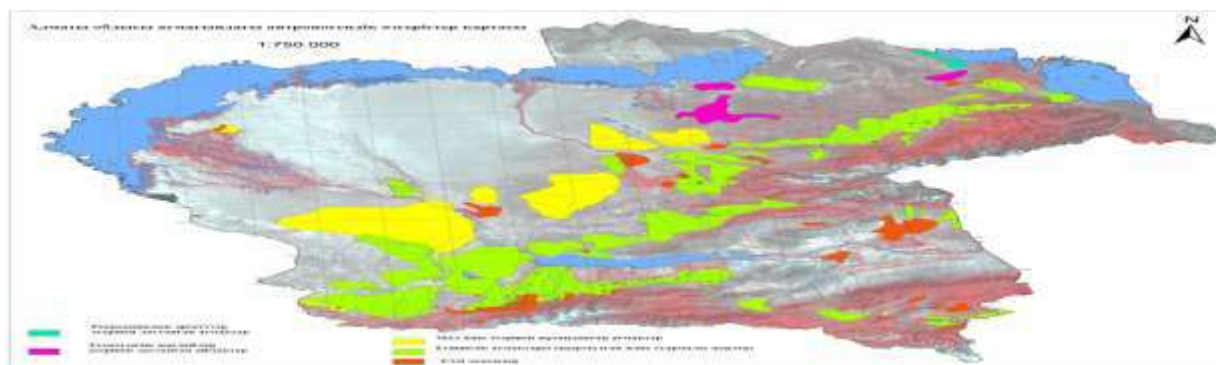
Соның нәтижесінде облыс аумағының антропогендік ластану картасы жасалынды (Сурет 3). Су мен жер ресурстарын аяусыз пайдаланатындар ішінде Текелі кен байыту комбинаты ерекше аталады. Шағын болып саналатын Көксу кен байыту фабрикасының өзі сынақтан өту барысында 4367 тонна кенді пайдаланып, 4797 тонна қалдық шығарған және 24000 текше метр су тұтынғаны анықталған.

Алматы қаласының «Суарнасы» облыс аумағындағы басты су пайдаланушы мекеме болып табылады және одан шыққан қалдық су жыл бойында Сорбұлақ тоғанының көлемінен асып төгілу қаупін төндіреді. Тереңдігі 619,44 м³ болатын былғаныш сужинаушы – Сорбұлаққа секундына 4,03 м³ былғанған су құйылады және ол экологиялық тұрғыда облыстағы ең қауіпті нысан болып табылады. Оған қатысты бірнеше рет «дөңгелек үстел» өткені де белгілі. Соның нәтижесінде ол Қазақстан Республикасының экологиялық проблемалар ретінде енгізілді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің республикалық «Жасыл ел» бағдарламасына сәйкес 2005-2015 жылдары Алматы облысында 15427 га жерге ағаш отырғызу жұмыстары, оның ішінде 6571 га орманды қалпына келтіру және өсіру жұмыстары себу және қайта отырғызу әдісімен жүргізілді. Орман отырғызу жұмыстарын көшеттермен қамтамасыз ету үшін 17 питомникте 9,7 млн түп әртүрлі ағаш тұқымдастары өсірілді. Сапалы тұқымдармен қамтамасыз ету үшін Алматы орман селекциялық кәсіпорнының қатысуымен орман тұқымы базасы қалыптастырылды.

Автокөліктерден шығатын улы газдардың ауаға кеңінен тарауы белең алуда. Автокөліктер саны үздіксіз өсу үстінде. 2015 жылы Алматы облысында тіркелген автокөлік саны 567,8 мыңға жетті.

Ең суды көп жұмсайтын сала – ауыл шаруашылығы, ол барлық тұтынылатын судың 70%-ын пайдаланады. Мысалы, 1 кг өсімдіктің көтерілуі үшін оның түрі мен өсу жағдайына қарай 150-1000 метр³ жуық су жұмсалады. Қазіргі таңда облыста суармалы жердің көлемі барлығы 572,2 мың гектарды құрайды, оның 472,5 мың гектары суармалы егістік.



Сурет 3. Алматы облысының антропогендік ластану картасы.

2015 жылы жоғарыда көрсетілген суармалы жердің 483,9 мың гектары пайдалануда. 2015 жылы суландыру жүйелеріне 3 млрд 410 млн метр³ су алынып, оның 2 млрд 729 млн метр³ ауыл шаруашылығы дақылдарын суаруға берілді. Ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілермен барлығы 7307 келісім шарт жасалынды.

Тұрмыстық шаруашылықта су ішуге, жуынуға, тұрмыстық қызмет меке-мелері өндірісіне, көше шаңын басуға, көгалдарды суаруға, өрт сөндіру мақсаттарына жұмсалады және мұның бәрі өнеркәсіпте пайдаланылатын судың 15%-ын құрайды. Болжам бойынша жақсы жабдықталған қала тұрғыны жеке қажеттілігі үшін тәулігіне 200-300 л су жұмсайды. Су пайдаланудың кезі келген жағдайында оның біраз бөлігі ысырапқа ұшырайды. Суды ең көп ысырапқа ұшырататын суармалы жері бар шаруашылықтар болып саналады.

Су тоғандарын ластаушы басты көздерге өнеркәсіп орындарының ағын сулары, шаруашылық-тұрмыстық ағындар және ауыл шаруашылығы алқаптарының ақпа суларымен келетін өсімдік дәрілері (пестициды), шөп жойғыштар (гербицид) жатады.

Облыстағы су арналарының тазалығы да әртүрлі. Айталық, Кіші және Үлкен Алматы, Сайдос, Іле өзендері тазалығы бойынша 4-топқа, яғни «лас» суға, Есентай (Весновка), Өсек және Алакөл көлі 3-топқа, «орташа ласты» топқа, Биен, Шыңдалы, Тоқта, Жаманды және Жалаңаш көлі 2-3-топқа, «шамалы ластанған» топқа, Қора, Шажа, Текелі, Көксу, Қызылағаш, Ақсу, Басқан, Лепсі, Сарқан өзендері 2-топқа, яғни «аз ластанған» топқа жатады.

Алматы қаласы өте үлкен болғандықтан, 71 участокке бөлінген. Жалпы мұнда 1056 контейнерлік алаң бар. Жиналған тұрмыстық қалдықтар сұрыпталып, Алматыдан 34 шақырым жерде орналасқан Қарасай ауданындағы «Плазма энерги» ЖШС-ға қарасты полигонға тасымалданады. Бұл полигон осыдан 30 жыл бұрын салынған және қазіргі таңда қалдықтарды көму әдісі әбден ескірген. Осы мерзім ішінде 4 млн тонна қалдық жинақталған. Енді, бұдан артық күл-қоқысты қабылдауға бұл полигонның мүмкіндігі көтермейді. Және ондағы ашыған улы заттардың ауаға үздіксіз «биометан» газын бөліп шығаратынын да естен шығармаған жөн. Жел батыстан соққанда, ол газдың иісі бірден Алматыға жетеді. Яғни, оны топырақпен жауып, тегістеп, жұмысын тоқтататын уақыт жетті. Алматы дүниежүзіндегі 25 ластанған қаланың тізіміне еніп отыр. Қаламыздың Қазақстандағы ең лас қала аталуының басты өзекті көзі – автокөліктер, қалалық жол полициясының деректері бойынша, дәл қазір 540 мыңнан астам көлік құралдары тіркелген. Бұлардың қатары жылына 40 мыңға дейін көбейеді. Сондай-ақ қалаға орта есеппен күнделікті 200 мыңның шамасында автомобильдер келіп кетіп жатады. Ластағыш заттардың зиянды әсер ету сипаты алуан түрлі: Олар түрлі металдардың коррозиясын үдетіп, өсімдіктер үшін улы болып келеді, сонымен қатар ыс туындауының бір себебі болады, жаппай өкпе және басқа да ауруларға ұшыратады.

Ал әрбір мың автомобильден күніне ауаға 3000 кг көміртек оксидтері, т.с.с Отынның толық емес жану өнімдері бөлінеді. Жыл сайын олар 280 млн тонна шамасында көміртек тотығын, 56 млн тонна көмірсутек, 28 млн тонна азот тотығын ауаға қосады. Бұл газдардың құрамында 200-ден астам өте күрделі заттар қосындылары (Pb, Hg, Cd, т.б. ауыр металдар, ішкі жану қозғалтқышының газдары – бензапирен, альдегидтер) бар. Олардың ішінде зиянсыздары – азот, оттегі, сутек, су булары, зияндылары – көміртек, азот тотығы, этилен, бензол, этан, метан, толуол, бенз(а)пирен, күйе, күкіртті түтін т.б. Бұл физикалық-химиялық қоспалар тыныс алу кезінде адам мен жануарларға аса зиянды. Ластаушылар автомобильді қыздырған кезде және аз жылдамдықпен жүрген кезде ауаға тез

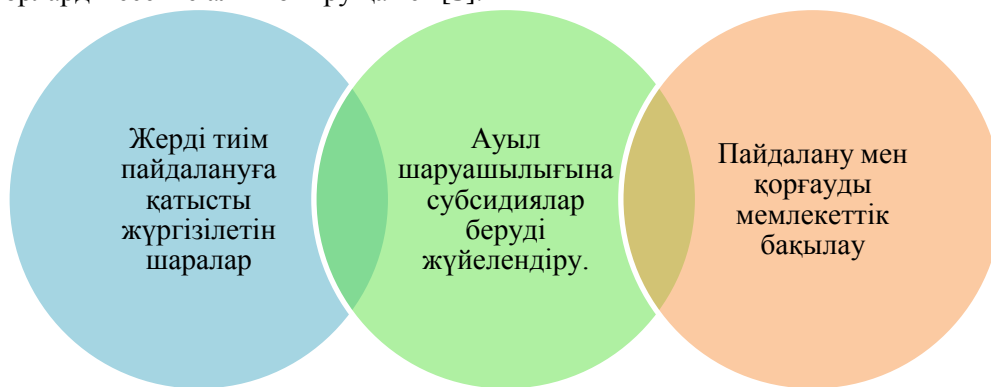
тарайды. Машина тоқтаған уақытта көмірсутегі мен көміртек оксиді, ал жүргенде азот оксиді шығады. Дизельді моторлы машиналар құрамында CO, NO заттары бар болғандықтан бензинді пайдаланатын машиналарға қарағанда кемшілігі мол. Себебі, олар түтінді көп шығарады, адам денсаулығына зиянды әсері жоғары. Атмосфераға көліктен бөлінген газдардың құрамында 25-27% қорғасын болатыны анықталған және оның 40% диаметрі 5 мкм-ге дейін жетеді. Ауада ұзақ уақыт сақталып, онымен бірге адам ағзасына түсетіндігі белгілі.

Өкінішке қарай, автокөліктерден шығатын зиянды қалдықтар утилизацияланбайды, себебі оларды қайта өңдейтін өндіріс жоқ. Көлікке пайдаланылатын улы сұйық заттардың қалдықтары жерге төгіліп, олар топыраққа сіңіп, зиян келтіруде. Соңғы жылдары автокөлік құралдарының қоршаған ортаны ластауы жағдайы барынша үдеп барады. Бүгінде еліміздің ірі қалаларындағы қоршаған ортаға тасталатын зиянды заттардың 60 пайызы осы көліктерден. Ондағы көліктерден атмосфераға тасталатын зиянды заттар тәулігіне 507 тоннаны құрайды. Ал жылдық көрсеткіш 150-200 мың тонна немесе ауадағы зиянды қалдықтардың 90 пайызына жетеді. «Ескірген көліктердің двигательдерінде 170-тан астам зиянды қоспалар бар. Мысалы, жалғыз ғана көліктің 1 жыл ішінде ауаға тастайтын қалдықтарының ішінде көмірқышқыл оксиді 800 киләні, азот оксиді 40 киләні құрайды. Олардың арасында аталғаннан өзге 20 киләдан астам түрлі көмірқышқыл заттары бар. Осылайша көлік түтінімен қоршаған ортаға 200ден астам зиянды заттар түседі», – деді департамент директоры. Оның мәліметтеріне қарағанда, аталмыш заттардың денсаулыққа тигізетін әсерінен онкологиялық және тыныс алу жолдарына байланысты ауруларға шалдыққандар саны артып отыр. Сондықтан да Еуро стандарттарын енгізу бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Облыс әкімінің жарлығы бойынша «облыстың елді мекендерінде көктемгі, күзгі санитарлық тазарту, көркейту, көгалдандыру айлығын өткізу туралы» өкімін орындау барысында жыл сайын 15 наурыз – 15 мамыр аралығында көктемгі, ал 15 қыркүйек – 15 қараша аралығында күзгі санитарлық тазарту айлықтарын өткізу дәстүрге айналған.

Алматы облысының табиғаты мен жер ресурсы адамның шаруашылық әсерінен түрлі өзгерістерге ұшырауда. Сондықтан ауыл шаруашылығын басымдылықпен дамытудың жаңа тетіктерін енгізу қажет.

Бүгінгі таңда биоотынға деген сұраныс артуда. Осыған орай жер ресурстарын тиімді пайдаланудың және топырақты қорғау шараларын жасау қажеттілігі туындап отыр. Жер құнарлығын көтеруде әртүрлі жеңілдік несиелерді кеңінен қолдану қажет. Облыстағы жер ресурстарын негізгі индикаторлардың қазіргі жағдайын және болашақтағы өзгерістерін болжау және әсер етуші факторларды есепке алып отыру қажет [5].



Сурет 4. Жер ресурстарын тиімді пайдаланудың бағыттары

Жер ресурстарын қорғау мен тиімді пайдалануға қол жеткізу жолдары:

- Атмосфераға зиянды қалдықтардың шығарылуын болдыртпау жөніндегі жаңа технологияларды енгізу;
- Халық арасында қатты-тұрмыстық қалдықтарды шығаруға шарттар жасау бойынша түсіндіру жұмыстарын жүргізу;
- Облыстың елді мекендерінде ҚТҚ қоймалауға арналған полигондардың құрылысы және қайта жаңғырту;
- Ауыл шаруашылығы айналымына жаңа және қазір пайдаланылмайтын жерлерді тарту.

Жоғарыда аталған күрмеуі қиын осы мәселелерді шешудің негізгі жолы – ол мал басын асылдандыру жұмыстарын одан әрі жетілдіру және заманауи бағыттағы құс фабрикаларын салу мен қолданыстағы фабрикалардың қуатын техникалық тұрғыдан жаңғырту болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Елбасының 2012-жылғы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Алматы облысы әкімінің ресми сайты . zhetysu.gov.kz .
3. Өтемағамбетов М. Қазақстан Республикасының табиғаты туралы энциклопедия, V том.
4. <http://almatyobl.stat.gov.kz/kaz/>
5. Экологиялық мәдениет және табиғатты көркейту. Ақиқат. 2015 ж. №3. 5-11 б.

РЫСПАНБЕТ Аружан

5B011600-География

Ғылыми жетекшісі: г.магистрі, аға оқытушы У.С. Токтагулова
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

ҚАЗЫҒҰРТ АУДАНЫНЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ МЕН РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ОРЫНДАРЫНЫҢ ТУРИЗМДІ ДАМУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Аннотация: В статье рассматривается значение сакральных мест и рекреационных мест Казыгуртского района в развитии туризма и его роль в духовном возрождении. В ходе исследования были выявлены значимые сакральные места, историко-археологические объекты и рекреационные места, влияющие на развитие туризма. В результате при использовании этих выявленных объектов в туристских целях подрастающему поколению пропагандируется уважение, сохранение и защита нашего края.

Abstract: The article considers the importance of sacred places and recreational places of the Kazygurt district in the development of tourism and its role in spiritual revival. The study identified significant sacred sites, historical and archaeological sites, and recreational sites that influence the development of tourism. As a result, when using these identified objects for tourist purposes, the younger generation is promoted to respect, preserve and protect our region.

Қазіргі таңдағы еліміздегі бірқатар мемлекеттік жобалар «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы», «Туған жер», «Сакралды Қазақстан» жобалары еліміздегі барша географтардың, тарихшылар мен ғалымдардың, өлкетанушылардың басын қосып, барлық қасиетті жерлеріміз бен тарихи мекендерімізді елге танытуда және қажетті деңгейде насихаттау жұмыстары жүргізуде. Осындай зерттеу жұмыстарының нәтижесінде туризмнің дамуына үлкен серпін береді. «Қазақстанның киелі орындарының географиясы» арнайы жобасы «Рухани жаңғыру» бағдарламасының бағыттарының бірі және Қазақстанда ұлттық бірегей элементтердің бірі саналатын мәдени-географиялық киелі орындар белдеуін құруға бағытталған. Киелі жерлер көшпелі дүниенің негізгі тарихы. Халықтың тұрмыс-тіршілігі, басынан өткен оқиғалары, әдебиеті және аңыз-әңгімелері, жалпы тарихы негізінен осы киелі орындар мен маңызды жерлерге байланысты. Осы тарихи байлығымызды жоғалтпай, қаймағын бұзбай ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, туристік бағытта дамыта отырып, әлемге таныту керекпіз.

Қазақстан табиғатқа, киелі жерлер мен қорықтар, табиғи парктерге т.б. өте бай мемлекет болғандықтан бұл жерлерде туризмді кеңінен дамытуға мүмкіндіктер жетерлік. Қазақстандағы туристік ресурстарға туристік қызмет көрсету нысандарын қамтитын табиғи-климаттық, тарихи, әлеуметтік-мәдени, сауықтыру нысандары, сондай-ақ туристердің рухани қажеттерін қанағаттандыра алатын, олардың күш-жігерін қалпына келтіріп сергітуге жәрдемдесетін өзге де нысандар жатады. Оларды мәдени-танымдық, экологиялық, спорттық, әлеуметтік, діни, т.б. бөлінетін туризм түрлері арқылы дамытуда. Соның бірі аңызға толы Қазығұрт ауданының киелі жерлері мен рекреациялық орындарын айтуға болады.

Отандық туризмді, оның туристік маршруттарын дамытуды басты негіз санайтын киелі жерлердің картасын жасау қазіргі уақыттағы негізгі міндеттердің бірі. Жоба барысында арнайы критерийлерге сәйкесті таңдап алынған нысандардың өзін макросокралды және микросокралды деп бөліп қарастырылған.

Бүгінгі таңда еліміздің киелі жерлеріне енген кейбір нысандардың 3D моделі жасалып, қысқаша бейнероликтері National Geographic, BBC секілді бүкіләлемге танымал телеарналардан көрсетіліп жатыр. Киелі нысандар картасына барлық мультимедиялық қосымшалар арқылы виртуалды түрде қосылуға болады, нысандардың координаттары GPS навигациялық құралдары арқылы анықталады, бұдан өзге, карта Google іздеу жүйесінде қолжетімді болады. Интернеттен кез келген уақытты кіріп, өңірлердің қандай тарихы бар, оған қалай немесе қандай туристік фирма бара алады, оның қызмет құны қанша деген сауалдарға жауап береді.

Қазіргі уақытта рухани жаңғыруға байланысты әр жерлерде «Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасын жүзеге асыру жөніндегі жобалық кеңселер» құрылып, кең-байтақ Қазақ жерінің аясында қасиетті, киелі деген жерлер есепке алынып, оны халыққа насихаттау жұмыстары қызу қолға

алынуда. Бұл жерлердің барлығы халық игілігіне қалтқысыз қызмет ету үшін заманауи инфрақұрылым жүйесімен (жол, су, электр энергиясы, қонақ үй, асхана, тағы басқа) қамтамасыз ету жоспарланып, алғашқылары іске аса бастады.

Қазығұрт ауданы киелі жерлер мен қасиетті тарихи орындар, көне сәулет ескерткіштері, табиғатының ерекшелігі арқасында **туризм саласын дамытуға сұранып тұрған ауданның бірі**. Туризм саласын дамытудың екі жақты пайдасы экономикалық тұрғыда және елдің табиғи, тарихи, мәдени-рухани келбетін өзге елдерге таныту бағытында таңғажайыптарға толы Қазығұрт ауданы туризмнің нағыз ордасы болуға мүмкіндігі зор. Ауданда туристік әлеуетті дамытуда классикалық, тарихи, экотуризм, этнотуризм және биотуризм сынды бағыттар ұсынылғанмен, олардың жүзеге асырылу объектілері аздап ақсап тұр.

Киелі жердің тұңғышы Қазығұрт тауы десек, еш қателеспейміз. Өйткені таудың басында Нұх пайғамбардың кемесі қалғаны туралы аңызды білмейтін қазақ жоқ, оған тәу етушілер күні бүгінге дейін үзілген емес. Киелі нысандардың осынау тобы исламға дейінгі дүниетанымды айшықтайды, көбінесе нақты киemen қосарлана аталады. Айталық, Абылай ханның киесі қызыл түлкі, Райымбек батырдың киесі ақ түйе, Жамбылдың киесі қызыл шұбар жолбарыс, Кемпірбайдың киесі көкала үйрек екен. Наурыз мейрамымен бірге айтылатын Қыдыр ата да халқымыздың кие құдіретіне бас игені [1; 228]. Қысқасы, киелі жерлеріміздің сакралды географиясы хронологиясы бойынша да, мазмұны жағынан да ауқымды әрі бай.

Киелі жерлерді насихаттауда туындаған бірқатар мәселелер бар, бір ғана Түркістан облысы бойынша қасиетті, киелі жерлердің тізімі анықталып, олардың өңірлік картасы дайындалуының нәтижесінде тарихи-мәдени маңызы бар 1300-ге жуық ескерткіш есепке алынған. 2003 жылы ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мұра тізіміне енген Түркістан қаласындағы ҚожаАхмет Ясауи кесенесі сәулеттік ескерткішін іздеп келушілер көп болса да, өңірдегі басқа қасиетті жерлерді сырттан келушілер біле бермейді. Қазығұрт ауданының киелі орындарына да жеткілікті деңгейде көңіл бөлінсе, өңірге келуші туристердің саны еселеп арта түсер еді. Түркістан облысы ауа райы шаруаға қолайлы, табиғаты тамаша, тарихи орындары мен қасиетті, киелі, әулиелі жерлері мол Жер жәннаты деп атауға тұрарлық өлке. Өйткені, Қазығұрт, Сайрам, Төлеби, Түркібасы (Түлкібас), Бәйдібек және Созақ аудандарының тау бөктерлерінде құлазыған жанның көңілін көтеретін, сусаған жанның шөлін басатын мөлдіреп аққан бұлақтары мен жағасында желмен майыса ойнаған жасыл құрақтары бар, жанына шипа іздеген адамның дертіне дауа боларлық қаншама қасиетті, киелі орындар баршылық.

Қазығұрт ауданының мақтанышы - Қазығұрт тауы өзінің аңызға толы кереметімен тек қазақтың ғана емес, шығыс халықтарының, тіпті адамзаттың алтын бесігі деуге тұрарлық. Жер бетін топан су қаптағанда Нұх пайғамбар кемесін әр елдер өздерінің қасиетті тауларына, ал қазақтар Қазығұрт тауында қайырлатады. Қазығұрт асуынан динозавр сүйегінің табылуы өзге де жаратылыстарды зерттеген ғалымдардың пікіріне сүйенсек, Қазығұрт, Қаратау, Қаржан, Өгем таулары аралығы тіршілік ерте пайда болып, адамзат баласы осы маңда тіршілік еткенін мақтанышпен айтуға болады. Аудандағы киелі жерлердің барлығы осы тау баурайында орналасқан.

Қазығұрт ауданындағы туристік нысандар негізінен туризмнің тарихи-діни мінәжат ету және табиғи-экологиялық түрлеріне бейімделген. Қазығұрт ауданында Қазақстанның өңірлік қасиетті нысандары тізіміне енген «Қырық қыз» көне тарихи-табиғи ескерткіші де орналасқан. «Қазығұрт ата шоқысы», «Қазығұрт қорасы», «Тесік тас», «Сырғыма су тас», «Тоқтама су», «Тобылғы беткей», «Алмалы қойнауы», «Доланалысай», «Пайғамбар тоқтаған», «Пайғамбар саусағы», «Үңгірлі алқап», «Тамшы бастау», «Суық бұлақ», «Айна бұлақ», «Пайғамбар атының су ішкен жері», «Нұх пайғамбардың мешіті», «Әбрахмат бұлағы», «Ғайып ерен, қырық шілтен», «Ата тас пен Ана тас», «Ақбура ата», «Көзді ата», «Кеме қалған» т.б. әулиелі жерлер мен тарихи орындар, үш жүзден астам бұлақ, бірнеше үңгір бар Одан өзге «Үкілі тас», «Шайқұман үңгірі», «Тастағы таңбалар», яғни петроглифтер табиғаты көркем, ауасы жанға дауа, неше түрлі емдік өсімдіктер өскен өлкеде қатар жайғасқан.

Осы тұрғыда «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» жобасы аясында: «Атамекен» кіші бағдарламасы бойынша, «Кемеқалған» монументі аумағында қайта жаңғырту, абаттандыру, көгалдандыру жұмыстары жүргізілді. Ысмайыл ата архитектуралық кешені аумағында демеушілер есебінен аяқ жолдарына брусчаткалар төселіп, дәретханасы мен жуыну бөлмелері қайта жөнделді, мүмкіндігі шектеулі жандар үшін пандустар орнатылды. Республика бойынша 100 киелі орындар

тізіліміне енген Қазығұрт тауында туристер легін арттыру мақсатында Қазығұрт ауданында жаңа туристік нысан - «Қазығұрт - Кемеқалған» туристік тарихи-мәдени кешені салынған.

Туризм инфрақұрылымының талдауы бойынша Қазығұрт ауданының орталығына жақын Шымкент-Ташкент автомагистралінің бойында қызмет көрсету объектілері орналасқан. Қазығұрт асуында «Нұх пайғамбар кемесі» туристік кешені, қоғамдық тамақтану, сауда орындары, автожанармай және техникалық қызмет көрсету станциялары қызмет етуде.

«Қазығұрт - Кемеқалған» кешені Қазығұрт тауында орналасқан. Кеменің ұзындығы 120 м, ені 30 м, биіктігі 24 м 3 қабаттан тұрады. Аталған кеменің төменгі қабаттарында мұражай, ал, жоғарғы қабатында қонақ үй мен мейрамхана, кинозал, ең жоғарғы қабатында айналаны көру алаңшасы орналасқан. Кешенге төменнен апаратын жалпы ұзындығы 2,72 шақырымдық арқан жолы, сонымен қатар келуші қонақтар мен туристерге қолайлы жағдай үшін кемеге дейінгі жалпы ұзындығы 2,4 шақырымды құрайтын аяқ жолдың бойын жарықтандыру мен абаттандыру және демалып тынығу алаңшаларын ұйымдастыру қарастырылған. 7,09 км көлік жолы, 540 м² және 1500 м² тұратын 2 көру алаңшаларының құрылысын салу жоспарланған. Жалпы туристік кешеннің жер телімінің аумағы 150 гектарды құрайды. «Қазығұрт - Кемеқалған» туристік тарихи-мәдени кешенін абаттандыруды және «Кеме» ескерткішін орнату жұмыстарының эскиздік жобалары дайындалып, келісілді. Қазығұрт тауынан нысан орналасатын 4 гектар (Төлеби ауданы), 2 гектар (Қазығұрт ауданы) жертелімдерінің құжаттары облыстық құрылыс басқармасына қайта рәсімделіп, сәулет-жоспарлау тапсырмасы әзірленіп, облыстық құрылыс басқармасына тапсырылған. 2018 жылдың 6 айы қорытындысымен ауданның туристік нысандарына 1240 сырттан кіру және 12740 ішкі, жалпы 13980 туристер келген. (2017ж 6 айында 1200 сырттан кіру және 12100 ішкі, жалпы 13300 туристер) «Цифрлы Қазақстан» жобасы аясында ауданымыздағы туристер көп келетін 4 нысанға: «Кемеқалған» монументі, Ақбура әулие кесенесі, Ысмайыл ата және Ысқақ ата архитектуралық кешендері киелі орындарына келушілерге цифрлық деңгейде ақпараттық қолдау көрсету мақсатында QR (КуАр) код тақтайшалары орнатылды. Бұл келушіге «ON Guide» мобильді қосымшасы арқылы дер кезінде ақпараттық қол жетімділікті қамтамасыз ететін болады. Ауданда алдағы жылдары жаңа туристік нысандар ашылады деп күтілуде. Атап айтқанда, 2019-2020 жылдары ЖК Ж.Тұрғановтың балалар лагері, 2020-2021 жылдары ЖК Т.Мұсабаевтың балаларға арналған спорттық сауықтыру орталықтары іске қосылатын болады [2].

Ауданда туризмді кеңінен дамытуға мүмкіндіктер жетерлік. Осылардың ішінен «Сайрам-Өгем» МҰТП-ның, «Өгем» филиалын айтуға болады. Себебі, бұл жердің көз тоймайтын керемет табиғаты кез келген адамды қызықтырады және физикалық және психикалық мотивацияға өте қолайлы жер. Бұл мотивациялар қазіргі туризм үшін де, тиімді менеджмент үшін де ерекше қызықтыруды көрсетеді. Бұл жерде ешқандай емдік-сауықтыру кешені жоқ, бірақ көптеп туристік нысандар салынууда. Осы негізде жалпы Қазақстан Республикасында ішкі және халықаралық туристерге сапалы қызмет көрсетуді ұйымдастыру үшін Түркістан облысының шығыс аумағындағы Қазығұрт ауданының аймағында «Мақсат» емдік-сауықтыру кешені салынған. «Қазығұрт» сауықтыру туристік базасы С.Рахимов ауыл округінде жалпы құны 200 млн теңгелік «Сауықтыру орталығы және балалар лагері, Демалыс аймағы» жобасын іске асыруда. Қуантатыны, ауданда балалар туризмі де жақсы қалыптасып келеді. Оқушылардың жазғы демалысы кезінде «Атбұлақ» жалпы орта мектебінің интернаты базасында «Шапағат» балалардың жазғы сауықтыру лагері жұмыс істейді. Бұдан бөлек, 2015 жылдан бастап «Қазығұрт» сауықтыру туристік базасы оқушылардың жазғы демалысында сауықтыру лагері қызметін атқара бастады. Былтыр «Шапағат» балалар сауықтыру лагерінде 500 бала, «Қазығұрт» сауықтыру туристік базасында 1000 бала демалыпты. Тағы бір ерекше атап өтерлігі, Қазығұрт жоталарында тауға жүгіруден (скайраннинг) жарыстар мен туристік жорықтар жиі ұйымдастырылып тұрады.

Сонымен қатар туризм саласына үлесін қосуда Қазығұрт кентінен шығыста 20 км жерде, Қосмола шоқысының етегінде жатқан ауыл қазіргі кезде аумағында үш бірдей ортағасырлық қала орны мен сегіз архитектуралық ескерткіші бар санаулы елді мекендердің бірі Тұрбат ауылында бой көтерген «Нұртау» демалыс аймағын айтуға болады. Оны ауылдың азаматы Нұрлан Қадыров деген жеке кәсіпкер салған. «Нұртау»-дың салтанатты ресми ашылуы өтпей жатып, жұртшылық бұл жердің кереметін бір-бірінен естіп, демалуды хош көрген. 18-ге жуық елден туристер келіп, демалып кетіпті. Ерекшелігі, бұл жердің суы өте шипалы екен. Көктерек бұлағының суы көкжөтелге, сүйелге, тіпті бүйрек ауруына да ем көрінеді. Емдік суды іздеп сонау Ташкенттен келеді екен жұрт. Байқағанымыз,

демалыс аймағының ауасы өте таза. Жұта бергің келеді. Бұдан соң «Ысмайыл ата» архитектуралық кешені Тұрбат ауылында орналасқан, XIV ғасырда Әмір Темірдің бұйрығымен салынған. Бұл кешен: Ысмайыл ата кесенесі, Жәбірейіл ата кесенесі, Қошқар ата кесенесі, шілдеhana, қақпа, мешіттен тұрады. 1976 жылдан бастап мемлекет қарауына алынған, 2006 жылы реконструкциялық жұмыстар жүргізілген. 1896 ж. Тұрбат ауылынан бір бетінде ұзын имек тұмсықты құстың басы бейнеленген, біржүзді, сабы бар қола пышақ табылған екен. Б. з. д. VIII–IV ғғ. жататын бұл зат осы тау бөктерін адамдар ерте көшпенділер дәуірінде-ақ игеріп алғанын айғақтайды. Алайда Тұрбат ескерткіштерінің басым бөлігі ортағасырлық кезеңге жатады.

Қазығұрт ауданында туристерді шақыру мақсатында сонымен қатар «Отбасы» аллеясы ашылды. Аллея құрылысы бітпей тұрып-ақ, жергілікті тұрғындардың сүйікті демалыс орындарының біріне айналып үлгерген. Заман талабына сай бой түзеген жаңа демалыс орнында тынығушылар үшін арнайы орындықтар мен жарықшамдар орнатылып, түрлі сәулеттік-декоративтік элементтер мүсіндер қойылған. Аллеяның айналасы абаттандырылып, көгалдандырылған. Сәндік гүлдер мен ағаш көшеттері отырғызылып, көгалды суландыру жүйесі тартылған. Аумағы тұтастай қоршалып, қоқыс жәшіктері орнатылған. Сонымен қатар ауданның шет елдерден келетін туристер арқылы туризм саласына қатты үлесін тигізе аламаса да, ауданның өзара туристік әлеуетін көтеруде оқуға жұмылдырған қазығұрттық балаларға жазғы демалыс лагерьлерін қолға алған. Оған аудан билігі толық жағдай жасап отыр. Қазығұрт ауданында 3 сауықтыру лагерьі жұмыс істейді. «Шапағат», «Қазығұрт» лагерьлерінде балалардың эстетикалық тәрбие алуына мүмкіндік зор. Елбасы мақаласы жолындағы экологиялық міндетті де іске асырудың қолайлы жағдайы бар.

Қорыта айтқанда, киелі жерлер ғасырлар бойы жинақталған мәдениет пен өркениеттің, тарих пен тағылымның қайталанбас туындылары, бұл ұлттың біртұтастығы мен ұлттық жадының жаңғыруына жол ашпақ. Сондай-ақ, зерттеу орталығының ғылыми-сараптамалық кеңесі киелі нысандарды бес санатқа бөліп топтастырды, яғни олар: ерекше бағаланатын табиғи мұра ескерткіштері, археологиялық ескерткіштер және орта ғасырлық қалалық орталықтар, діни және ғұрыптық орындар, тарихи тұлғаларға қатысты қасиетті орындар, саяси, тарихи оқиғаларға байланысты қасиетті орындар. Осы санаттың ішіндегі ерекше бағаланатын табиғи мұра ескерткіштеріне кіретіндердің бірі жоғарыда атап кеткендей Қазығұрт ауданының киелі жерлерінің туризмді дамытудағы маңызы ерекше.

Киелі орынның киелі болуы - ондағы кешеннің халықтың санасында туған діни-мифологиялық таным-түсінік, ғұрыптық әрекеттердің және оның ертедегі ескерткіштермен қаншалықты байланыстылығында [3]. Киелі жерлердің туристік және басқа бағыттарда дамығанымен қатар, ең алдымен рухани жаңғырудағы маңызы өте зор екендігі байқауға болады.

Әдебиеттер:

1. Satershinov B.M., Sagikyzy A. Synthesis of traditional and Islamic values in Kazakhstan // European Journal of Science and Theology. 2015. Vol. 11, Issue 5. P. 217-229.
2. Дәнікүлұлы С. «Ақиқат» ұлттық қоғамдық-саяси журналы
3. Fuad Köprülü. Ахмет Ясауидің аңыздық-хикаялық өмірі. «Ақиқат»
<http://akikat.kazgazeta.kz/?p=9325>

РЫСБЕКОВА Қаракөз

5B011600 - География

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доц. К.А.Тлеубергенова
ҚазҰлтҚызПУ

АТЫРАУ ОБЛЫСЫ, ҚҰРМАНҒАЗЫ АУДАНЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ

Аннотация. В статье дается оценка демографической ситуации в Курмангазинском районе Атырауской области. В частности, все радикальные изменения в социально-экономической и политической жизни советского периода привели к изменению национальной, социальной, а также гендерной и возрастной структуры населения.

Abstract. The article provides an assessment of the demographic situation in the Kurmangazinsky district of the Atyrau region. In particular, all the radical changes in the socio-economic and political life of the Soviet period led to a change in the national, social, as well as gender and age structure of the population.

Атырау облысы Қазақстан Республикасының батыс бөлігінде орналасқан. 1938 жылы негізі қаланған (1992 жылға дейін Гурьев облысы облып аталды). Облыс аумағы 118,0 мың шаршы шақырым жерді алып жатыр. Облыс халқының саны 2015 жылы 1 қаңтарда 581468 адамды құраған.

Облыс шекарасының ұзындығы: жалпы 1 949,46 шақырым, оның ішінде 449,61 шақырымы Астрахань облысымен, 626,05 шақырымы Батыс Қазақстан облысымен, 524,39 шақырымы Ақтөбе облысымен, 349,38 шақырымы Маңғыстау облысымен шектеседі. Атырау облысының әкімшілік-аумақтық бөлінісі: 2 қала (1 облыстық, 1 аудандық маңызы бар) 6 кент, 7 аудан (Жылыой, Индер, Исатай, Қызылқоға, Құрманғазы, Мақат, Махамбет) құрамындағы 176 селолық елді-мекен (ауыл) және Атырау қалалық әкімшілігі кіреді (1-сурет).



Сурет 1. Атырау облысының әкімшілік-аумақтық бөлінісі

Облыс халқының 1959 жылдан бері 113 пайызға өскенін, сол кездегі халық саны 325 мың болған екен, дегенмен осы уақыт аралығында облыстан өзге өңірлерге, шет мемлекеттерге қоныс аударғандардың елеулі болғанын деректер береді [1, 8-35 б].

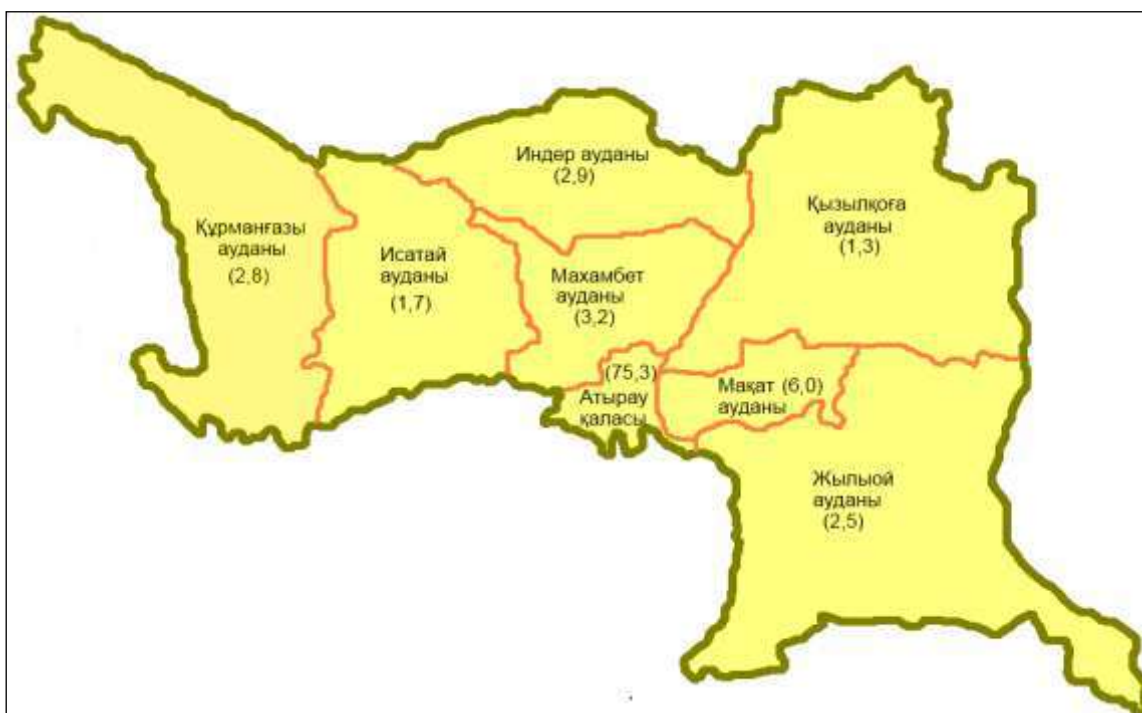
Кеңес одағы тарауымен өзге ұлт өкілдерінің тарихи Отанына қоныс аударуынан бұрын-ақ, 1959-1989 жылдары облыстан 80 мың адам қоныс аударған. Олардың басым бөлігі орыс ұлтының өкілдері, сондай ақ кәрістер, немістер, белорусьтар, украиндар да болған. Қоныс аударушылар қатарында жергілікті ұлт өкілдері де баршылық. Бұған себеп негізінен өңірдегі экологиялық, әлеуметтік жағдай болғаны ескерілді.

Облыстың тұрақты халқының саны 2001 жылдың 1 қарашасына жүргізілген санақ қорытындысы бойынша 449,4 мың адам болды. Облыс халқының үлесі Қазақстан Республикасы халқы жалпы көлемінің 3,0% құрайды. Облыс халқының саны табиғи өсу есебінен көбеюде. Атырау облысы халық саны бойынша Қазақстан Республикасының батыс аймағындағы облыстар ішінде үшінші орын алады. Облыстың халқы қалада, өндіріс орталықтарында және Жайық өзенінің екі жағалауында тығыз орналасқан. 2014 жылғы 1 қаңтарда қала тұрғындарының саны 276,8 мың (48,7%) адам, ауылдықтар 291,1 мың (51,3%) адам болды. Халықтың орташа орналасу тығыздығы облыс бойынша (1 шаршы км аумаққа) 4,8 адам құрайды. *Атырау облысының* статистика департаментінің мәліметтері бойынша 2019 жылдың 1 қаңтарында 581468 адамды құраған. Оның 274,6-і қала халқы болса, 277,8 адам ауылдық елді мекен тұрғындары. Бұл Қазақстан Республикасы халқының 3,2 % құрайды. Жалпы облыс халқының саны соңғы 5 жыл көлемінде 49,5 мың адамға артқан. Бұған дүниеге келгендердің саны артып, өлім көрсеткішінің кемуі ықпал еткен. Қала тұрғындарынан ауыл халқының басым екендігін байқаймыз[2, 236]. (кесте-1).

Кесте 1. Атырау облысының 2015-2019ж.ж. арасындағы халық саны

Жылдар	Барлығы	Қала халқы	Ауыл халқы
2015	532,0	254,1	306,7
2016	542,9	260,6	302,6
2017	555,2	268,2	287,0
2018	567,8	265,2	282,2
2019	581,4	274,6	277,8

2020 жылдың 1 мамырда облыс халқының саны 649 225 адам болды. Атырау облысы – Қазақстанның халық сирек қоныстанған облыстарының бірі. Облыс бойынша тұрғындардың тығыздығы орташа есеппен 1 шаршы километрге 4,9 адамнан келеді. Халықтың орналасуына тарихи-табиғи және экономикалық факторлар әсер етеді. Мұндай факторларға халықтың ертеден қоныстанған аудандары, табиғат жағдайларының ерекшеліктері және өндіріс орындарының орналасуы. Атырау облысының халықтар тығыздығы картасынан облыс тұрғындарының әркелкі қоныстанғанын, жеке аумақтарда халықтың орналасуы бірдей еместігін байқаймыз (сурет-2).



Сурет 2. Атырау облысы халқының орналасу тығыздығы
1 км² – 4,9 адам (2019 ж) [3].

Құрманғазы ауданы – Атырау облысының солтүстік-батысындағы әкімшілік бөлік. Астрахан мұрағатынан алынған деректер бойынша ауыл құрылған жылы 1789- 1793ж. аралығы болған. Ганюшкинде 15 үй болған, оның ішінде 38 ер, 41 әйел, барлығы 79 адам тұрған, ал 1871 ж. 53 үйде 358 адам тұрған, олардың ішінде 229 ер, 179 әйел болған. Жергілікті танымал қоғам қайраткері Нұғыман Манаевтің ұйымдастыруымен Ганюшкин — әуелі болыс орталығы, содан соң 1922 ж. уез орталығы, ал 1928 жылдан бастап аудан орталығы болған. Жер көлемі 20,8 мың км². 2018 жылы сәуірде аудан есімі Ганюшкиннен Құрманғазы болып өзгертілген. Ауданда 19 селолық округ, 1 кент, 49 ауылдық елді-мекен бар.

Құрманғазы ауданында туу деңгейінің артуы байқалады. 2008-2012 жылдар аралығында туу көрсеткіші 13585-тен 15579 адамға жеткен. Оның ішінде қалалық тұрғындардың саны басым. Ал өлгендер 3984-тен 3853-ке азайғанын байқап отырмыз. Табиғи өсім 9601-ден 11726-ге жеткен, яғни табиғи өсім көлемі 2125-ке артқан.

2017 жылға дейін аудан халқының саны 56444 адамға жеткен. Жыныстық құрамы бойынша әйелдерге қарағанда ерлердің үлесі жоғарылау 49,8:50,2. Халықтың басым бөлігі жас адамдар, 65-69 жас аралығындағы адамдар саны 571 адамға дейін төмендеп отыр [4, 63б].

Құрманғазы ауданы халқының саны 2019 жылы 1 шілдеде 59,2 мың адамды құраған. Халықтың орташа тығыздығы 1км²-ге шаққанда 2,2 адамнан келеді. Аудан тұрғындарының 97,7%-ы қазақтар. Сонмен қатар облысымызда қазақтардан кейін орыстардың үлесі жоғары екенін айқын көріп отырмыз (кесте-2).

Кесте 2. Құрманғазы ауданындағы жекелеген этностар құрамы

Этностар	2017 ж	2018 ж	2019 ж
Қазақтар	54 291	54 601	55 075
Орыстар	1 332	1 286	1 268
Украиндар	9	7	4
Кәрістер	32	32	32
Татарлар	21	20	22

Немістер	4	4	4
Әзірбайжандар	5	5	5
Белорустар	3	3	4
Басқалар	13	14	14
Барлығы	55 716	55 978	56 436

Демек, Құрманғазы ауданы бойынша халықтың 27871-і ерлер болса 27846-ы әйелдер, яғни ерлер мен әйелдердің үлес салмағы 50,1:49,9 екенін байқалады. Ал халықтың басым бөлігі, яғни 6168-і 15-19 жас, 5972-і 20-24 жас аралығындағылар болған. Сонымен қатар зейнеткерлік жастағы қарт адамдар саны халықтың аз бөлігін қамтыған.

Сонымен, Атырау облысы Құрманғазы ауданының демографиялық жағдайын жалпы алғанда оң деп бағалауға болады. Бұл табиғи өсудің тұрақты жоғарылауынан, нәрестелер шетінеуінің жылдан-жылға азайып келе жатуынан, халық санының көші-қон есебінен де артуынан көрінеді.

Әдебиеттер:

1. Атырау облысы 2012 жылы/ статистикалық жылнамалығы. /ред. Н.Құмарғалиев – Атырау, 2013. -8-35 б.
2. М.Қожахмет. Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік географиясы. Оқу құралы, Қарағанды 2006 ж.
- 3 <http://www.atyrau.stat.kz>
4. Регионы Казахстана (статсборник) Алматы, 2019

САҒАТБЕК М.А.

5B011600-География, 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: г.ғ.к., профессор Н.Н. Карменова

ТАРИХҚА ТОЛЫ ШУ ӨңІРІ

Аннотация. В данной статье рассматривается изучение и исследование исторических памятников Жамбылской области, следует отметить, что по сравнению с другими регионами исследования и археологические раскопки в Шуском районе отстают. Например, считается, что изучение и археологические раскопки средневекового исторического города Баласагун в нашей области начались только в семидесятых годах прошлого века.

Abstract. This article examines the study and research of historical monuments of the Zhambyl region, it should be noted that in comparison with other regions, research and archaeological excavations in the Shu region lag behind. For example, it is believed that the study and archaeological excavations of the medieval historical city of Balasagun in our region began only in the seventies of the last century.

Жамбыл облысының тарихи ескерткіштерін зерттеу мен зерделеу жұмыстарына зер салсақ басқа аймақтармен салыстырғанда Шу ауданындағы зерттеу мен археологиялық қазба жұмыстары ақсандап тұрғанына айта кету керек. Мәселен, ауданымыздағы ортағасырлық тарихи қалана Баласағұн шаһарын зерттеу мен археологиялық қазба жұмыстары өткен ғасырдың жетпісінді жылдары ғана қолға алынды. Сонымен қатар түркілер заманының бірегей ескерткіші де аудан маңынан табылды Жайсан даласындағы діни мемориалдар, кейінгі тәуелсіздік алғанан кейін Айман Досымбаева зерттей бастады. Айман Досымбаеваның 2006 жылы жарық көрген «Батыс Түрік қағанаты және қазақ даласының мәдени мұралары» атты ғылыми еңбегі жарық көрді. Монография да Шу аймағы мен Меркі аумағындағы көшпелілер мәдениетіне зерттеу жұмыстарын жасаған. Шу ауданындағы Жайсан даласынан және Меркі аймағынан табылған түркілердің жартастарға қашап жасалған суреттер, тас мүсіндері қойылған әдеп-ғұрыптық құрылыстары, руна жазулары мен ру таңбаларына зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Шу өңірінде тарихи кешендер мен археологиялық жәдігерлерге кедей деген сөз емес. Аудан аумағында археологиялық жәдігерлерден бөлек ондаған обалар, жартастағы көне суреттер, ежелгі кен орындары, қорғандар мен қалашықтар, басқада көптеген археологиялық орындардың табылуы сөзіміздің дәлелі бола алады. Атап айтар болсақ Шу өзенінің оң жағасында орналасқан Далақайнар ауылының маңында Төменгі Теректі жартасында тасқа қашалып жасалынған өрнектер мен суреттер, Үңгірлі шатқалындағы Майтас үңгірін зерттей келе, бұл жерлерді адам баласы неолит дәуірінде нақтырақ айтар болсақ (б.з.д. 5-3 мың жылдары) мекен еткенін аңғаруға болады. Одан кейінгі қола дәуірі кезеңіне аудан аумағын мекендеген тайпалар кен өндіріп, оны балқытып, қола өндіре білген. Қазіргі күні осыған дәлел Шатыркүл және Үңгірлі мыс кен орындарынан темір балғалар мен қатар сыналар, ертедегі мыс ерітінділері, тастардағы бейнелер одан ары дәлелдей түседі. Сондай ақ Көктөбе, Шоқпар, Алаайғыр ауылдары маңындағы орналасқан төбелер мен обаларға жүргізілген қазба жұмыстары негізінде ежелгі темір дәуіріндегі тұрмыс тіршіліктен хабар береді.

Тарих беттерінде қалған орта ғасырлық жазба деректерде Шу ауданының аумағында Батыс түрік қағанатының орталығы болғандығын білуге болады. Түркі тайпаларының он оқ тайпаларына бөлінген, бұл дерек Қытай жазба деректерімен түркілердің руникалық жазбаларында «он оқ халқы» деп аталғандығы жазылған. Он оқ тайпаларының алқабы Шу өзенінің алқабында орналасқан. Жазба дерекиерге сүйенер болсақ, Батыс Түрік қағанатының орталықтары Баласағұн, Меркі, Суяб қалалары болған. Қытай саяхатшысы Сюань Цзань 630 жылы Шу өңіріне келген де: «Суябтан батысқы қарай ондаған қоршалған қалалар орналасқан. Олар біріне-бірі тәуелсіз болғанымен, барлығы да тәуелді болды» деген деректер қалған.

Алғаш кезде шығыс ареалды зерттеген белгілі археолог ғалым Я. Шер мен В.Кубаров «1984 жылы сонда табылған культтік кешендер Батыс Түрік қағанатының орталығы болған Шу өзені алқабынан табылуы керек», деген болжам айтқан болатын.

Тарихшы К.Байпақов Жайсан даласындағы көне түркілердің жүздеген ғасырлар бойы сырын бүгіп жатқан ғұрыптық-мемориалды кешендерінің алғашқылары 2000 жылы ашылған болатын. Осы зерттеуден кейін ескерткіштерді зерттеу мен сақтау жұмыстары 2001 жылдан бастап зерттеле бастады.

Жайсан ғибадатханасындағы ескерткіштерінің бөліктері белгілі бір заңдылық негізінде орналасқан. «Яғни, жерлеу құрылыстары ғибадатхананың батыс бөлігінде орналасқан, ал ғұрыптық құрылымдар ғибадатхананың шығыс бөлігінде орналасқан. Сирек жағдайда ғана қоршаулар қорғандардың ортасында немесе культтік кешендердің батыс бөлігінде орналасқан. Ғұрыптық құрылымдардың барлығын бір қырымен тігімен немесе бір бүйірімен қойылған сопақ үлгідегі кесек тастардан тұрғызылған тік төртбұрышты қоршау құрайды. Ішкі алаңы, кей жағдайда сырты да уатылған тастармен толтырылады. Қоршаудың ортасында немесе жұп бағана-стеллалар, мүсіндер тігінен орналастырылған. Мүсіндердің біразында екі қолымен кеуде тұсында ыдыс ұстаған адам бейнеленген». Жайсан даласында мекен еткен түркілердің ұлы тұлғаларын жерлеу кезінде көк тәңірге табынғандығын аңғаруға болады. Ертеректе ғибадатхана аумағындағы бірқатар қабірлердің тоналуы да осы негізде болуы керек. Түркілердің өнер туындылары Жайсан ғибадатханасының оңтүстік-батыс аймағында жақын аралықта табылған. Табылған өнер туындыларына стеллалар, петроглифтер, тас мүсіндермен қатар, жартас беттеріне қашалық жасалған рулық таңбаларды кездестіруге болады. Ғибадатхана аумағынан ромб үлгісіндегі таңба әшекеймен қоса басқа да бойтұмар үлгісіндегі әшкейлер де табылған. Қазіргі күнге дейін қазақ этнографиясында ромб үлгісіндегі тұмар тағу әліде бар. Жайсан ғибадатханасының киелі жерлерінің шекараларын белгілеу үшін жартастарға салынған ромб таңбасы функционалдық мағынада қызмет етсе керек. Ғибадатханадағы көптеген зерттеу жұмыстары негізінде ғибадатханалардағы көптеген айырмашылықтарды талдау, зерттеу нәтижесі негізінде ғибадатхана Бастыс Түрік қағанаты құрылғанан кейін жүз жыл өткен соң, батыс түрік тайпаларының жеріне келген шығыс түркілері құрғандығын аңғаруға болады.

Белгілі тарихшы, этнолог және археолог Уахит Хамзаұлы Шәлікенов Шу аймағындағы Баласағұн қаласын зерттеу жұмыстарына мұрындық болған бірден-бір зерттеуші профессор. Алты ғасыр бойы ғалымдар Баласағұн қаласын табуға тер төкті. Осы еңбектің арқасында 1974 жылы профессор У.Х.Шәлікеновтың ұйымдастырылуымен қала орынын таба алды. 1980 жылы ұшақпен түсірілген суретке мән берер болсақ қала орталығының 70 шаршы шақырымды алып жатыр, қаланы қоршап тұрған қамалдың ұзындығы 52 шақырымға жетеді. Археологиялық жұмыстарын жүргізу барысында мешіт, шарап сығатын орындардың, ауыз су және шайынды су құбырларының анықталуы, сол замандағы теңгенің табылуы Баласағұн қаласының ері белді қалалардың болғандығын білуге болады. Бұл тарихи орынның басқа археологиялық жұмыстардан артықшылығы, қазба кезінде 4-6 ғасырларға жататын тағы бір қабат анықталған. Орта ғасырлардағы тарихи жазба деректерде атақты қаланың нақты осы жерде екені жазылған. Тарихи қол жазбаларға сүйенетін болсақ, М.Қашқари өзінің «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегінде «Шу- Баласағұнға жақын шаһар» дей келе Түргеш мемлекетінің қағаны Баласағұнды астана ретінде ірге тасынқалағаны жазылған. Бұл тарихи деректі негізге алатын болсақ, Баласағұн делініп жүрген қоныстардың астында тағы бір көне қабат болуы керектігін болжануда.

VII-IX ғасырларда Батыс Түрік қағанатының экономикасы өркендеп тұрған шақта қалаларда қолөнер ісі мен диканшылық мейлінше жақсы дамыған. Бұған айғақ қала аумағынан табылған қыш ыдыстардың әр түрлілігі мен және көптеп кездесінен аңғаруға болады. Шу бойы Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан қала халқы терішілер, қыш-құмыра жасаушылар, зергерлер, ағаш ұстаалары болып бірнеше кәсіп түрлеріне бейім болған. Археологиялық зерттеулердің барысында шаһардан қыш құмыралардың шеберханасы болғандығы, ол солтүстік-ығысында орналасқан.

Орта ғасырларда көптеген қалалардың болғанын білеміз, соның бір және бірегейі осы Шу аймағында. Әлемдік мәдениетте өзіндік орын алатын Баласағұн қала біздің қазақ жұртшылығының мақтанышы. Кеңес дәуірі кезінде қазақ елін «көшпенді, қаласы жоқ, жабайы мәдениет» деп айтқан сөздеріне, үлкен соққы болып отыр. Қазіргі күні Еуропаның көптеген ғалымдары түркі халқының мәдениетін мойындауда. Қала мәдениеті де, дала мәдениеті де біздің дархан даламызда өркендеп қанат жайғаны ғылыми зерттеулердің арқасында дәлелденді. Біз ұлы халықпыз, өзіміздің ұлылығымызды мәдениетімізбен тарихи дерек көздерімізбен дәлелдей аламыз оны ешкім жоққа шығара алмайды. Бұның бәрі археологиялық қазба жұмыстары негізінде дәлелденуде, елімізге белгілі ғұлама ғалымдардың жазба деректері мен ел арасында профессор ғалымдардың арқасында. Біз елімізді, ұлтымызды, қткеніміз бен тарихымызды мақтап ете аламыз. Тарихы тереңге жайылған Қазақ еліміз.

Әдебиеттер:

1. «Шу өңірі» энциклопедиясы, Алматы қ., АСАБА баспасы, 2010 жыл
2. <https://kaskir.wordpress.com/2010/11/06/киелі-шу-ауданы/>
3. <http://5fan.ru/wievjob.php?id=14993>

ТАЛАС Айгерим

5B060800-Экология мамандығының 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Садыкова Д.А.

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯСЫНА ӨНЕРКӘСІП ОРЫНДАРЫНЫҢ ӘСЕРІ

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы экологического состояния города Актөбе.

Abstract. The article deals with the issues of the ecological state of the city of Aktobe.

Жер бетіндегі қалалар санының артуы айналадағы ортаның ластануына әсер етті. Урбандалу дәрежесінің артуымен халықтың санының еселеп артуы тұрмыстық - коммуналдық құрылыстар мен өнеркәсіп, зауыт, фабрикалардың салыну қажеттілігін тудырды. Осыған байланысты қалдық сулар мен көлік түтіні, өнеркәсіп қалдықтарының мөлшері артты. Қазақстанда халық санының өсуімен өнеркәсіп және техниканың дамуы артты. Қалдықтардан әртүрлі жасанды көлдер мен көлшіктер пайда болды. Адам күнделікті тұрмыста да түрлі тұрмыстық техникалардан, компьютерлерден, рентген аппараттарынан да сәуле алады. Жоғарыда аталған нысандардан атмосфераға түскен заттар ауа құрамындағы компоненттердің қатысуымен химиялық немесе фотохимиялық өзгерістерге ұшырайды. Содан соң пайда болған химиялық өнімдер суға, жерге түсіп, барлық тірі организмдерді, ғимараттарды, құрылыс материалдарын бүлдіреді. Қазақстан жағдайында көптеген қалалардың ауа бассейні автокөліктерден шығарылатын зиянды заттармен ластанып отыр. Автокөліктерден бөлінетін қоқыс заттар қалалар бойынша: Қостанайда 119,4 мың т., Оңтүстік Қазақстанда 87,3 мың т., Алматыда 85,0 мың т., Павлодарда 74,7 мың т., Көкшетауда 53,6 мың т., көрсеткішке жетіп отыр. Ауаның ластануы Ақтау, Теміртау, Шымкент, Тараз, Ақтөбе қалаларында өсе түсуде.

Ақтөбе қаласы Қазақстан Республикасының солтүстік батыс облысында Ілек және Қарғалы өзендерінің қиылысында орналасқан және ауданның облыс орталығы болып табылады. Ақтөбе 1869 жылы Ақтөбе бекінісінің маңында құрылды және 1891 жылы қала статусын алды. Қала аймағы 2,3 мың кв. км (0,8% Ақтөбе облысының аймағы). Қала орналасуы жағынан Еуропа мен Азия арасында, Батыс Қазақстан мен Республиканың басқа да қалалары арасында «қақпа» болып тұр. Ақтөбе қаласының Еуроазиялық экономикалық одақ, Ресей Федерациясының экономикалық одақ бойынша керіктері шекарасында орналасуы қалаға үлкен әлеует беріп отыр және қаланың мәдени аралық коммуникацияны дамытуына көп маңыз беріп отыр. Қала аумағында су ресурстары көп.

Ақтөбеде хром қоспасы зауыты, ферроскорытпа және ауылшаруашылық машина жасау кәсіпорыны, рентген-аппаратура және басқа да кәсіпорындар бар. Қала экономикасының өсуіне металлургиялық, химиялық, жеңіл және тамақ өндірісінің өсуі, сонымен қатар ликер-арақ өнімі өндірісінің артуы да әсер етіп отыр. Қаладағы өндірістің е 30 % артығы металлургиялық өндіріс үлесіне келеді. Шамамен, 10% – химиялық өндіріс үлесінде. Облыстағы өндірістік саланың негізін тау кен өндірісі, химия өндірісі және қара металлургия алып отыр. Қаладағы ірі кәсіпорындар арасынан Ақтөбе ферроқорыту зауытын айтуға болады (АФЗ), онда еліміздің 22% ферроқорытылады. Ақтөбедегі хромдық қоспалардың зауыты (АХҚЗ), әр түрлі медициналық мақсаттағы рентгено диагностикалық құралдар АҚ«Ақтөберентген» және тамақ өндірісі кәсіпорынының ішіндегі ең ірісі ұн өндірісімен, өсімдік майы, макарон, кондитер тағамдары және басқа да өнімдер өндірумен айналысады. Қалада сонымен қатар бірнеше ірі және орташа кәсіпорындар бар олар алкоголь өнімдерін өндіреді. Ақтөбе қаласының ауыл шаруашылығы ол негізінен мал шаруашылығындағы өсімдік шаруашылығы. Агроөндірістік кешенді мал шаруашылығы көрсетіп отыр (ауыл шаруашылық жалпы ішкі өнімнің 60% артық) соңғы жылдары өндірістік көрсеткіштерге сәйкес қарқынды даму формасына ауысты. Өсімдік саласының да инновациялық технология көрсеткіші жақсы, онда өндірістілігі арту арқылы инновациялық технологиялар енгізілуде. Қаланың энергетикалық кешенінде жеке энергетикалық қуат ААҚ «Ақтөбе ЖЭЦ» және ААҚ «Феррохром» жұмыс істеп тұр. Ақтөбе қаласы бойынша автокөліктерден шыққан зиянды қалдық барлық зиянды қалдықтардың 84% құрайды. Қалдықтардың динамикасы көрсеткендей, қала атмосферасына ластаушы заттардың түсімі жыл сайын өсуде. Сараптама негіздері бойынша соңғы жылдары Ақтөбе қаласының атмосфералық ауасының ластану деңгейі формальдегидтің (1 ШРК) және диоксид азот (1,3 ШРК) құрамының жоғарлығымен анықталады. Оксид углерод, диоксид,

және оксид азоттың өлшенген заттардың орташа концентрациясы шектеулі рұқсат етілген норма деңгейінде болды. Ақтөбе қаласы атмосфералық ауаның ластану деңгейі бойынша Қазақстан қалаларының ең ластанған жетілігіне кіреді.

Кесте-1. Ақтөбе қаласын ластаушы көздер мен олардан шығатын ластаушы заттектер туралы мәліметтер:

Қалалар	Негізгі ластаушы көздер	Атмосфераны жоғары мөлшерде ластайтын заттектер
Ақтөбе	Хром, ферросплав, химия зауыттары, жасанды талшық өндірісі, энергетика, автокөлік	Хром қосылыстары, азот оксидтері, фторлы газдар, сульфаттар, күкіртті көміртек, күкіртті сутек, қорғасын және т.б. ауыр металдар

Топыраққа жүргізілген агрохимиялық талдау сараптама нәтижесі Кесте 2

№ п/п	Анықталған көрсеткіш					
	Тандау орны	жалпы гумус, %	түрлері			pH
			Азот, мг/кг	Фосфор, мг/кг	Калий, мг/кг	
1	Ақтөбе	3,85	30,8	54	290	9,17

Кесте 3. Топыраққа жүргізілген агрохимиялық талдау сараптама нәтижесі

№ п/п	Анықталған көрсеткіш			
	Тандау орны	Валовые формы		
		Азот, %	Фосфор, %	Калий, %
1	Ақтөбе	0,121	1,040	1,250

Топыраққа жүргізілген агрохимиялық талдау сараптама нәтижесі Кесте 4

Су сүзіндісі г/л

№ п/п	%/% м. экв. на абсолютно сухую почву									
	Тандау орны	жалпы тұз, %	Сілтілік		Cl ⁻	SO ₄ ⁺⁺	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Na ⁺	K ⁺
			Жалпы HCO ₃ ⁻	Қалыпты карбонаттардан CO ₃ CO ₃						
1	Ақтөбе	0,121	0,037		0,020	0,031	0,005	0,009	0,017	0,003
			0,60		0,55	0,65	0,25	0,74	0,75	0,08

Кесте 5. Микроэлементтер

№ п/п	Слой почвы, см	Микроэлементтер мг/кг							
		Zn	Cu	Mn	Cd	Pb	Fe	Ni	Co
1	Ақтөбе	51,2	0,50	82,7	следы	4,10	16,3	4,80	следы

2021 жыл 16 наурыз зерттеу талдауы бойынша Ақтөбе қаласының топырағы өнеркәсіп қалдықтарымен ластанған. Топырақтың агрохимиялық талдау нәтижесі бойынша гумус өте аз, азот, калий, фосфордың басым екендігі айқындалды. Ақтөбе қаласының топырағында марганец Mn пен

темірдің Fe және Zn цинк, Pb қорғасын, Ni ауыр металдардың мөлшерінің біршама көп екендігі анықталды.

Қоршаған ортаны қорғауға бағытталған ықпалды шаралардың бірі бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалана отырып, газеттер, радио, теледидар, қоршаған табиғи ортаны ұқыпты сақтауда үгіт, насихат және тұрғындарды оқытып - үйрету әдістемелері оң нәтиже береді. Ақтөбе қаласының авариялық тазарту құрылыстарының тазартылмаған шайынды сулармен Елек өзенін ластануды тоқтату керек. Ақтөбе қаласында қатты тұрмыстық қалдықтарды көму және сақтау полигонын сақтау қажет. Ақтөбе қаласы экологиялық жағдайы бойынша республикадағы ең лас қалалар қатарына жатады. Ластанған ауа мен ластанған суды қолданғандықтан адам денсеулығының өзгеруіне әсер етеді. Осыған орай табиғатты қорғау шаралары бойынша Ақтөбе қаласы мен Ақтөбе аймағындағы экологиялық мәселелерді шешу үшін қоршаған ортаны қорғау кеңесі құрылды. Оның құрамына табиғат қорғау, жануарлар мен өсімдіктер әлемін, ормандарды және биоресурстарды қорғау басқармаларының мемлекеттік бақылау және түрлі қорларының басқармалары, гидрометеорология орталығы енген.

Әдебиеттер:

1.Кубесова Г.Т. Оценка рекреационных ресурсов Актюбинской области для целей развития отдыха и туризма. Автореферат дис. на соискание ученой степени к.г.н. Алматы, 2004 г.

2.Ақтөбе облысының жер ресурстары. Ақтөбе, 2004 ж.

3.«Экология және тұрақты даму» Оқулық, М.С .Тонкопий, Сатбаева Г.С., Ишкулова Н.П., Анисимова Н.М. Алматы, ЖШС РПБК «Дәуір», 2011 жыл. 176 бет

ТУЛЕПБЕРГЕН М.

Факультет естественных наук

Научный руководитель: д.х.н., проф. Иргитаева И.С.
ЕНУ им. Л.Н.Гумилева

ФЕРРОМАГНИТНЫЕ НАНОЧАСТИЦЫ И ВНЕДРЕНИЕ ИХ В ПОЛИМЕРЫ

Аннотация. Магниттік сұйықтықтарды синтездеу әдістері саласындағы зерттеулердің қазіргі жағдайына шолу жасалды. Негізгі назар инертті қабықтағы магниттік нанобөлшектерді қолданатын әдістерді талдауға аударылады. Мақалада магниттік нанобөлшектердің химиялық синтезінің соңғы жетістіктері қарастырылған. Магниттік материалдардың химиялық алынған нанобөлшектерінің құрылымын, пішінін, мөлшерін және монодисперстігін тұрақтандыру, бақылау мәселелері талқыланды. Магниттік нанобөлшектердің кейбір құрылымдық ерекшеліктері мен физикалық қасиеттері талданады, сонымен қатар бионанотехнологияда, медицинада және диагностикада олардың қолданылу салалары нақты мысалдармен көрсетілген.

Annotation. A review of the current state of research in the field of methods for the synthesis of magnetic fluids is carried out. the main focus is on the analysis of methods that use magnetic nanoparticles in an inert shell. the review considers the latest achievements in the chemical synthesis of magnetic nanoparticles. the problems of stabilization and control of the structure, shape, size, and monodispersity of chemically obtained nanoparticles of magnetic materials are discussed. Some features of the structure and physical properties of magnetic nanoparticles are analyzed, as well as specific examples of their application in bionanotechnology, medicine and diagnostics.

В последние десятилетия активно создаются новые материалы с пониженной размерностью. Среди их многообразия можно выделить магнитные наноматериалы, например магнитные однодоменные частицы, которые нашли широкое применение в различных областях техники.

Современные методы получения наночастиц магнитных материалов можно разделить на две группы – основанные на получении наночастиц из компактных материалов или же, в противоположность, основанные на сборке наночастиц из атомов, ионов, молекул. В сравнении с методами получения магнитных наночастиц по принципу измельчения (испарение-конденсация, лазерная абляция, дробление компактных материалов в шаровых мельницах), концепция сборки «снизу» располагает большим числом возможностей для контроля над размерами, формой, составом, структурой, процессами самоорганизации и физическими свойствами наночастиц. Удобным инструментом воплощения такого подхода являются методы химического синтеза наночастиц, представляющие собой и сочетающие в себе подходы неорганического, металлорганического и органического синтеза с процессами гетерогенного фазообразования в коллоидных или подобным им системах. Благодаря такой гибкости, химические методы открывают большие возможности для изучения и более глубокого понимания фундаментальных изменений магнетизма в нано и микромасштабах.

Наиболее распространенный способ получения наночастиц магнетита – жидкофазный метод химической конденсации (ХК), предложенный Элмором, в основе которого лежит процесс осаждения солей двух- и трехвалентного железа концентрированным водным раствором аммиака. В [1] сообщается о получении методом ХК частиц размером от 2 до 20 нм при среднем размере ~ 7 нм. Авторы приводят данные о том, что средний размер частиц магнетита, полученных методом ХК согласно изображениям электронной микроскопии, составляет $7,5 \pm 0,5$ нм. В подавляющем количестве рассмотренных нами работ сообщается о получении частиц магнетита жидкофазным методом ХК среднего размера от 7 до 15 нм. В этой области размеров частицы магнетита при комнатной температуре находятся в суперпарамагнитном состоянии. Они характеризуются практически нулевой остаточной намагниченностью (M_r). Такая характеристика важна для медико-биологических применений, например при транспорте лекарственных препаратов по кровеносным сосудам малого диаметра, в которых крайне нежелательна агрегация частиц.

Общие свойства ферромагнитных наночастиц и стабилизация.

В процессе получения наночастиц всегда встает вопрос их стабилизации. Наночастицы размером 1–20 нм обладают высокой поверхностной энергией, и для них трудно подобрать действительно инертную среду. Поэтому на поверхности каждой наночастицы всегда имеются

продукты ее химической модификации, которые существенно влияют на свойства наноматериала. Это особенно важно в случае магнитных наночастиц, модифицированный поверхностный слой которых может иметь совсем иные магнитные характеристики, нежели ядро частицы, и взаимодействие внутренних атомов с внешними может приводить к серьезным изменениям в магнитном поведении наночастиц. Зачастую исследователи стремятся стабилизировать наночастицы в процессе их получения, чтобы на выходе иметь продукт, постоянный по своим свойствам.

Магнитная жидкость состоит из дисперсной твердой магнитной фазы, дисперсионной среды и стабилизатора. Свойства магнитной жидкости определяются совокупностью характеристик входящих в нее компонентов, варьируя которые, можно в довольно широких пределах изменять свойства МЖ.

Магнитные наночастицы вследствие малости их размеров (5–15 нм) находятся в интенсивном броуновском движении, что обеспечивает седиментационную устойчивость магнитных коллоидов и их равномерное распределение по объему жидкости. Для агрегативной и пространственной устойчивости коллоидных систем на основе магнитных частиц необходимо, чтобы сближение частиц вызывало появление сил отталкивания между ними. Это может достигаться двумя способами: либо путем введения в МЖ определенного количества стабилизатора – ПАВ, либо за счет использования ионной жидкости в качестве несущей. Обычно в качестве ПАВ используют вещества, состоящие из полярных органических молекул, строение которых характеризуется наличием короткой функциональной группы (щелочной, кислотной и др.) и длинной хвостовой цепочки (углеводородной, фторуглеродной и др.). Часто в качестве классического стабилизатора для магнитных жидкостей используется олеиновая кислота.

Устойчивые магнитные жидкости содержат частицы размером 5–15 нм. Если размер частиц превышает 30–40 нм, то такие жидкости уже являются магнитореологическими. Их особенностью является резкое увеличение вязкости под воздействием магнитного поля, а в сильных полях они могут полностью затвердевать. Такое свойство позволяет отнести их к так называемым «умным» материалам с нелинейным откликом на внешнее воздействие [2]. Магнитные частицы для МЖ являются однодоменными, для магнитореологических жидкостей – полидоменными. Классификации магнитных жидкостей по размерам магнитных частиц проведены в работах. Отметим, что синтез, исследование и использование магнитных жидкостей начали интенсивно развиваться с 1960-х годов, т.е. задолго до появления термина «нанотехнология». Несмотря на название, ферромагнитные жидкости (МЖ) не проявляют ферромагнитных свойств, поскольку не сохраняют остаточной намагниченности после исчезновения внешнего магнитного поля. Поэтому МЖ являются парамагнетиками и их часто называют суперпарамагнетиками из-за высокой магнитной восприимчивости.

Так как магнетизм является проявлением коллективного взаимодействия атомных магнитных диполей, то на него оказывают сильное влияние температурный и пространственный факторы. Когда размер частицы ферромагнетика или ферримагнетика становится меньше критического значения, частица переходит из полидоменного в однодоменное состояние. Критический размер однодоменной частицы зависит от ее формы, температуры и кристаллической магнитоанизотропии. При дальнейшем уменьшении размера частицы тепловой энергии оказывается достаточно, чтобы хаотизировать магнитные диполи за короткий промежуток времени. Такие маленькие частицы не имеют собственного магнитного момента в отсутствии внешнего поля, но в его присутствии существенно усиливают магнитное поле. Эти частицы подобны парамагнитным атомам, но с очень большим собственным магнитным моментом. Они являются суперпарамагнетиками и в последнее время также используются для синтеза магнитных жидкостей [3].

Цель настоящей работы – изучение магнитных свойств наночастиц магнетита и внедрение их в полимеры.

Наш метод который проходит в комнатной температуре включает смешивание кислого раствора солей железа с основным раствором гидроксида аммония для облегчения начального образования кристаллов оксида железа. Стабильность, кристалличность и форма этих наночастиц зависят от времени добавления и степени чистоты олеиновой кислоты.

Соответственно, здесь мы раскрываем простой, высокопродуктивный, комнатно-температурный метод синтеза на водной основе, который дает дисперсные наностержни оксида железа покрытые олеиновой кислотой. Этот «поэтапный» процесс, в отличие от процесса на месте, позволяет формирование стабильных, дисперсных и высококристаллических суперпарамагнитных

наностержней оксида железа с уникальным магнетическим свойством, такие как высокая температура блокировки и улучшенная релаксивность воды.

Преимущества настоящего метода:

1) Простой, экономичный и зеленый химический синтез, который не требует энергичных экспериментальных условий.

2) Синтез не требует использования токсичных реагентов и, следовательно, они очень биосовместимы.

3) Хорошая растворимость и стабильность образующихся частиц в воде.

4) Развитые частицы очень магнитные. Потому что они могут быть использованы в очень низкой концентрации для биологических приложений.

5) Амнированные частицы могут быть конъюгированы с белками и другими биомолекулами для чувствительного применения.

6) Могут быть использованы другие полимеры, потенциально получая наночастицы других форм и размеров. В частности, биоразлагаемые или биосовместимые полимеры, а именно, битум, поливиниловый спирт, полиакриловая кислота, среди прочих, могут быть использованы в методах.

К недостаткам этого метода относится узкий интервал варьирования среднего размера частиц, относительно низкая производительность. Сложно варьировать фазовый состав частиц или получать нанокapsулы в оболочках заданного состава. Поэтому совершенствование технологии водного метода синтеза с целью расширения возможностей метода и спектра получаемых материалов является актуальной задачей.

Результат

Магнетит Fe_3O_4 ($\text{FeO} \cdot \text{Fe}_2\text{O}_3$) - сложный оксид железа одновременно содержащий ионы II и III валентного железа. Частицы в таких магнитных жидкостях не оседают на дно, и последние сохраняют свои рабочие характеристики в течении многих лет.

В лабораторных условиях нами разработана методика, приведенная выше, с целью синтеза качественных магнитных наночастиц из кристаллогидратов железа, их максимального развития и упрощения процесса их синтеза. В результате мы получили не только размерные магнитные частицы нано, но и усовершенствовали их гидрофобными, не реагируя на реакцию с водой. Используемая в этих целях олеиновая кислота показала себя с лучшей стороны. Также кристаллогидраты $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ и $\text{FeCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ показали себя экономически эффективными и эффективными в процессе обработки. А полученные битум с МН можно использовать в строительстве дорог.

Литература:

1. Магнитные наночастицы: методы получения, строение и свойства / С.П. Губин, Ю.А.Кокшаров, Г.Б. Хомутов, Г.Ю. Юрков // Успехи химии. – 2005.– Т. 74, № 4. –С. 539–574.
2. He Y., Sahoo Y., Wang S., Luo H., Prasad P.N., Swihart M.T. “Laser-driven synthesis and magnetic properties of iron nanoparticles. Journal of Nanoparticle Research, 2006, 8. P. 335–342.
3. Joseph, Mathew, 2014; Genc, Derin, 2014; Kaur et al., 2014; Faraji et al., 2010 Ferrofluids: synthetic strategies, stabilization, physicochemical features, characterization, and applications // ChemPlusChem. 2014. Vol. 79, No. 10. P. 1382–1420.

ҮСІПОВА Жансая

5B011300-Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауымд.проф м.а. Сартаева А.А.

ҚазҰлтҚызПУ

ҰЛТТЫҚ СҮТҚЫШҚЫЛЫ СУСЫНДАРЫН ДАЙЫНДАУДА БАКТЕРИЯЛАРДЫҢ АНТАГОНИСТІК БЕЛСЕНДІЛІГІН АНЫҚТАУ

Аннотация. Стаття посвящена изучению антагонистической активности молочнокислых бактерий, выделенных из национальных кисломолочных (кумыс, шубат) напитков. Всего было исследовано 10 штаммов с использованием 6 условно-патогенных тест-штаммов. В результате исследований установлено, что все штаммы обладают выраженными антагонистическими свойствами, и их можно использовать при производстве пробиотических препаратов.

Abstract. The article is devoted to the study of the antagonistic activity of lactic acid bacteria isolated from national fermented milk (koumiss, shubat) drinks. A total of 10 strains were studied using 6 opportunistic test strains. As a result of research, it was found that all strains have pronounced antagonistic properties, and they can be used in the production of probiotic drugs.

Ежелден халқымыз тамақтану мәселесіне көп көңіл бөліп келген. Оның ішінде ұлттық тағамдар түріне, мысалы, қымыз, шұбат, айран және осы аталғандардың негізінде дайындалатын тағы басқа сусындар. Осы аталған тағамдардың дайындау әдістеріне көп көңіл аударып, оны жаңартып отырған. Әсіресе оның сапасын жақсарту мақсатында ондағы сүт қышқылды бактериялары мен ашытқы саңырауқұлақтардың жаңа іріктемелерін бөліп алу және олардың физиологиялық, биохимиялық қасиеттерін және антагонистік қасиеттерін зерттеу бұрында, кәзірде микробиология ғылымындағы өзекті мәселедің бірі. Сүт қышқылы бактериялардың патогенді бактерияларға қатысты антагонистік қасиет көрсетуінің үлкен прак тикалық және ғылыми маңызы бар.

Ал антимикробтық қасиеті мен органолептикалық және физикохимиялық белгілері жағынан жоғары сапалы ұлттық сүтқышқылы сусындарын дайындау үшін таза белсенді штамдарынан тұратын ұйытқы жасау ең басты шарт. Практикалық маңызды (активті қышқыл түзушілер, антагонистік қасиеті жоғарылар, антибиотик түзушілер т.б.) штамдарды бөліп алып, солардың негізінде жаңа емдік – диетикалық сусындарды алу арқылы жоғарыда аталған аурулардың алдын алуға және орташа өмір сүру уақытының көрсеткішін арттыруға болады [1].

Шет елдік ғалымдардың зерттеуі бойынша, сүт қышқылды микроорганизмдер патогенді және шартты-патогенді микроорганизмдердің өсуін тежеу қасиетіне ие. Микроорганизмдердің ең маңызды қасиеттеріне колониялық тұрақтылықты қамтамасыз ету, яғни ішек қабырғаларын ағзаға сыртқы ортадан түсетін бактериялар мен токсикалық заттардан қорғау қабілеті болып табылады. Колониялық тұрақтылық комплекс механизімінде пробиотикалық микроорганизмдердің антагонистік белсенділігі маңызды рөл атқарады [2].

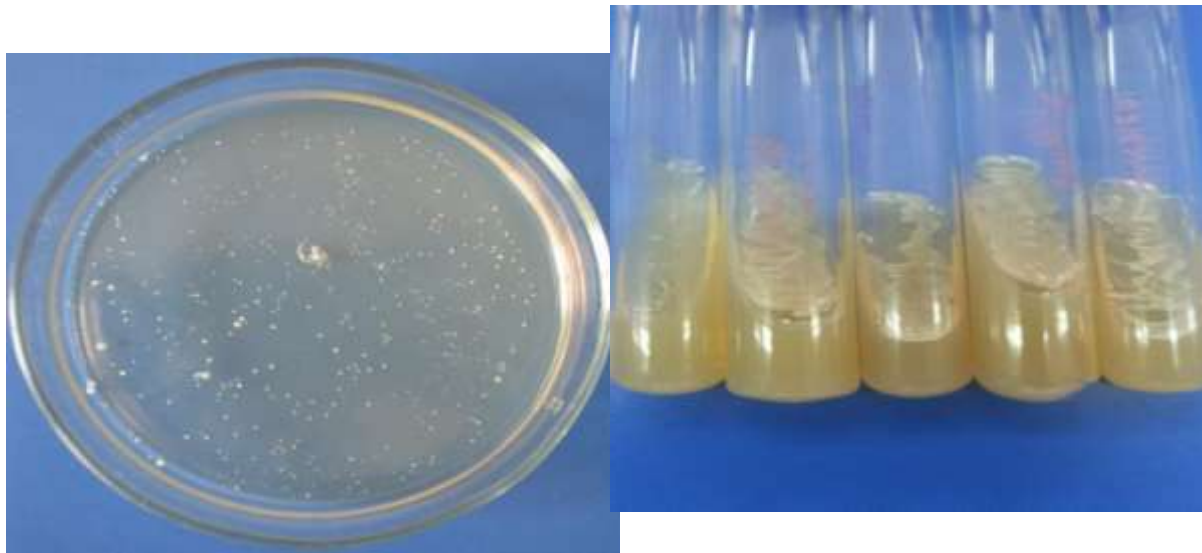
Зерттеу нысаны және әдістер

Әртүрлі ұлттық сүтқышқыл сусындарынан(шұбат, қымыз) бөлініп алынған сүт қышқылы бактерияларының 10 штамдарының (*Lactococcus lactis*-6штамм, *Lactobacillus bulgaricus* -4штамм) антагонистік қасиеттерін агарлы блок әдісі арқылы зерттелінді.Тест дақылдары ҚазҰУ мұражайынан алынған 6 шартты-патогенді *Esherichia coli*, *Bacillus subtilis*, *Mycobacterium citreum*, *Staphylococcus aureus*, *Salmonella typhimurium*, *Pseudomonas aeruginosa* микроорганизмдер зерттеуге алынды. Сүт қышқылды бактерияларды өсіру үшін майсыздандырылған сүт және шартты-патогенді микроорганизмдерді өсіру үшін ет пептонды агар (ЕПА) қоректік орталарын қолданып, 30-38⁰ С -қа 24 сағат термостатта өсірілді. Сүт қышқылды бактериялардың штамдарының шартты-патогенді микроорганизмдерге қарсы антагонистік белсенділігі орта есеппен алынды және де зерттеудің нақтылығын анықтау мақсатында биометриялық статистикалық (Стюдент әдісі) талдау нәтижесінде қорытынды жасалды [3].

Зерттеу нәтижелері мен талдау

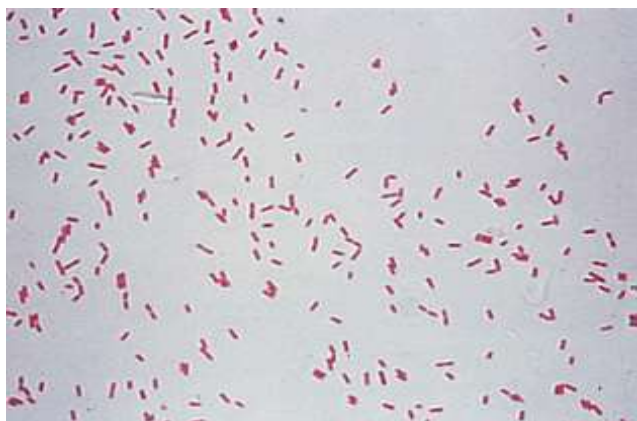
Сүт қышқылы бактерияларының өсу сипаттарын ЕПА қатты қоректік ортасының беткі бөлігінде өсіру арқылы зерттедік. Олар қатты қоректік ортада өздерінің түрлеріне қарай әртүрлі колониялар түзіп өсті. Сүт қышқылы бактериялардың колонияларын мынандай белгілері бойынша сипаттадық; колония пішіні, мөлшері, түсі, мөлшері, түсі, беткі бөлігі, құрылымы, колонияның шеті.

Колонияның құрылымы біртекті, шеті тегіс, беткі бөлігі жұмсақ, түсі ақ, ақ-сұр, коллония пішіндері: сфералы, сопақша, диаметрі 0,24-0,8мм; 1,2-1,5 мм. (Сурет-1).



Сурет-1. Сүт қышқылы бактериялардың катты коректік ортада өсу сипаты

Сүтқышқылы бактериялардың морфологиялық, культуралдық қасиеттері зерттелінді. Кокка тәрізді сүт қышқылы бактерияларының жасуша пішіндері сфералы мөлшері 0.4-1 мкм. Көпшілік штамдардың жасушалары жұптасып кейде қысқа тізбек құрап орналасады. Барлығы да грам оң, қозғалмайтын факультативті анаэробтар. Таяқша тәрізді мөлшері 3.8-0.5 мкм, дұрыс пішінді, ұштары сәл дөңгелектенген, көбінесе 1-2 жасушадан, кейде қысқа тізбек құрап орналасқан. Барлығы да грам оң, қозғалмайтын, факультативті анаэробтар (Сурет-2).



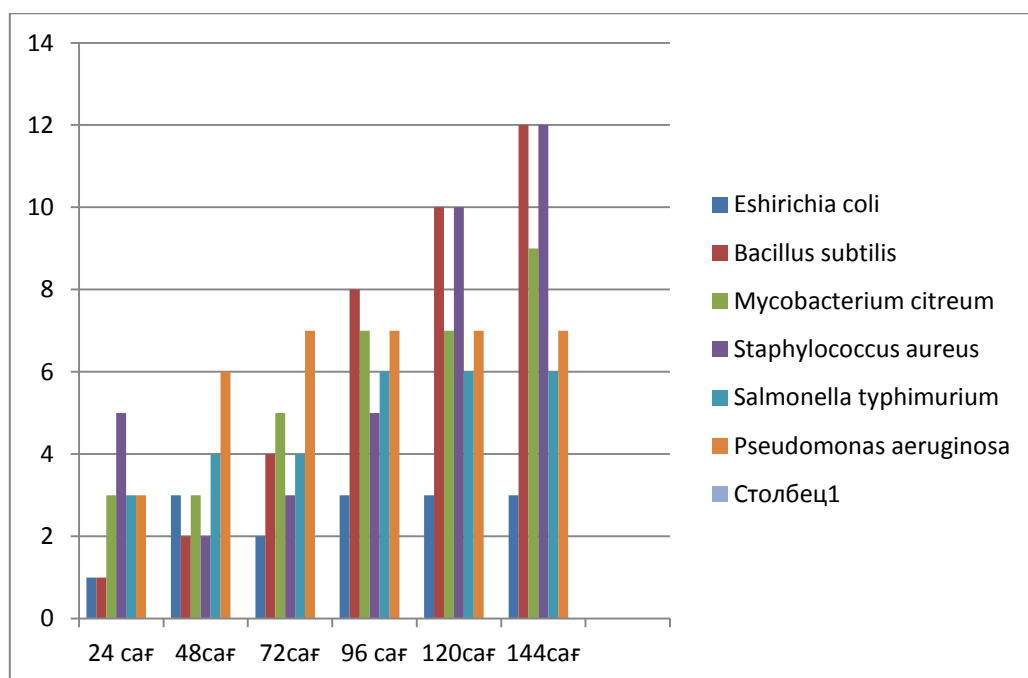
Lactobacillus bulgaricus



Lactococcus lactis

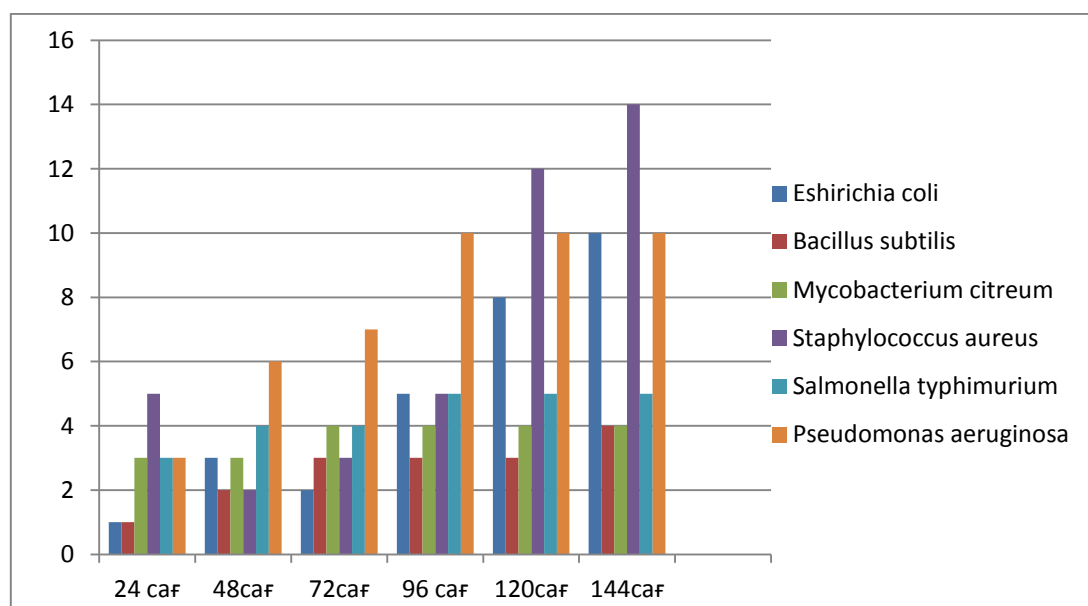
Сурет-2. Сүт қышқылы бактериялардың морфологиясы

Зерттеп отырған барлық 10 штамдардың (*Lactococcus lactis*-6штамм, *Lactobacillus bulgaricus* - 4штамм) антагонистік қасиеттерін майсызданған сүт коректік ортасында тексердік (Сурет-3). Жалпы, майсызданған сүт коректік ортасында да сүт қышқылы бактерияларының анагонистік белсенділігі бесінші, алтыншы тәулікте жоғары болған. *Lactococcus lactis* сүт қышқылы бактериялары *B.subtilis*, *St.aureus* тест-дақылдарына қарсы жоғары антагонистік белсенділік білдірді.



Сурет-3. *Lactococcus lactis* сүт қышқылы бактериялардың антагонистік қасиеттері

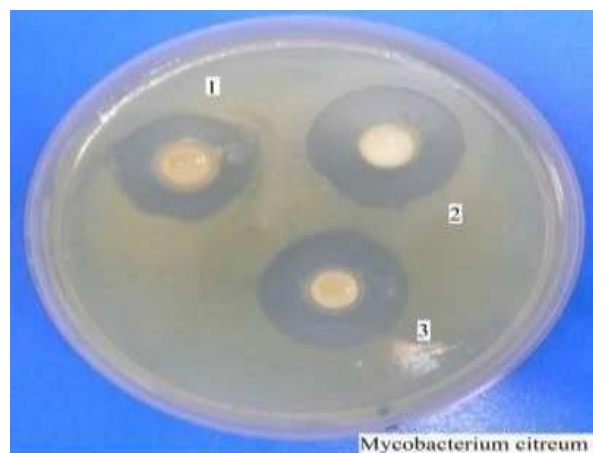
Ал, *Lactobacillus bulgaricus* сүт қышқылы бактериялары штамдарының *Escherichia coli*, *Bacillus subtilis*, *Mycobacterium citreum* тест-дақылдарына қарсы жоғары антагонистік белсенділік білдірген, тежеу аймағы 10мм-14мм дейін (Сурет-4).



Сурет-4. *Lactobacillus bulgaricus* сүт қышқылы бактериялардың антагонистік қасиеттері



Lactococcus lactis



Lactobacillus bulgaricus

Сурет-5. Сүт қышқылы бактериялардың антагонистік қасиеттері(тежеу аймағы,мм)

Қорыта келгенде, зерттеуге алынған сүт қышқылды бактериялардың 10 штаммы барлық тест-дақылдарына қатысты жоғары антагонистік белсенділік көрсеткен. Бұл штаммдар болашақта пробиотикалық препараттар жасау өндірісінде қолдануға тиімді деп танылды. Сондай-ақ, ұлттық сүтқышқыл сусындарынан өндірілетін дәстүрлі ұлттық өнімдер ілгері дамып, алдағы уақытта мемлекетімізден қолдау тапса, халықаралық нарықта біздің үлгі боларлық мықты тұсымыз және жаңа табыс көзіне айналары анық.

Әдебиеттер:

1. Шигаева М.Х., Оспанова М.Н. Микро-флора национальных кисломолочных продуктов. - Алма-Ата: Наука, 1982. – 150 с.
2. Alvares S., Herrero C., Bru E. et al. Effect of *Lactobacillus casei* and yogurt administration on prevention of *Pseudomonas aeruginosa* infection in young mice – Vol.64. №11. – P.1768-1774// J. Food Prot. – 20
3. Применение методов статического анализа для изучения общественного здоровья и здравоохранения: учебное пособие для практических занятий/ Под ред. В.З.Кучеренко.- м.:ГЭОТАР-МЕД., 2004.- 192 с.

UMERBAYEVA Aziza

7M01501- Biology

Scientific Supervisor: c.b.s., senior lecturer Makhmudova K.Kh.
Kazakh National Women's Teacher Training University

DESCRIPTION OF ADVANTAGES OF PROJECT-ORIENTED METHOD IN THE EDUCATIONAL PROCESS TO INCREASE THE STUDENTS' INTEREST

Түйіндеме. Мақала жобаға бағытталған оқытуды және оның оқу үдерісіндегі рөлін сипаттайды. Сонымен қатар білім алу процесіндегі жобаға бағытталған оқыту әдісінің артықшылықтары көрсетілген. Болашақ мамандардың теориялық және практикалық білім құзіреттіліктерін қалыптастырудағы жобаға бағытталған әдістің рөлін анықтайды. Жобаға бағытталған оқыту әдісі дәстірлі оқыту әдістеріне қарағанда әлдеқайда тиімді. Себебі бұл әдіс теориялық оқу материалын практикалық тұрғыда меңгеруге көмектеседі. Студенттер оқу процесінің толыққанды субъектісіне айналады, ал мұғалімдер оқу процесін ұйымдастырады және басқарады. Мұндай артықшылықтар студенттердің сыни ойлауын дамытып, бәсекеге қабілетті маман болып қалыптасуларына септігін тигізеді.

Аннотация. В обзорной статье дается определение проектному обучению и его роли в учебном процессе. Также представлена информация, описывающая преимущества этого метода в процессе получения высшего образования. Описан вклад проектно-ориентированного метода в формирование теоретической и практической составляющих будущих специалистов. Проектный метод намного эффективнее традиционных методов обучения. Потому что способствует сближению теоретического учебного материала с реальным. Ученики становятся полноценными субъектами образовательного процесса, а учителя организуют, контролируют и направляют этот процесс, а не транслируют готовую информацию. Такие преимущества помогают студентам стать более компетентными и развивать различные навыки.

One of the most global pedagogical ideas of our time can be considered a project approach to education, which today has received a new round of development in a general educational process. The project approach has become comprehensive, which characterizes the lifestyle and type of thinking of a modern person. The main thesis of the modern understanding of the design approach is – “Everything that I learn, I know what I need it for and where and how I can apply this knowledge”. It attracts many educational systems seeking to find a reasonable balance between academic knowledge and pragmatic skills [1, p. 21].

This method took shape at the beginning of the last century in the United States. It was also called the problem method. It is believed that the philosophy of building an educational process based on the use of the project method originates in the works of the American philosopher and educator John Dewey (1859-1952). He suggested teaching through the purposeful activity of the student, taking into account his personal interests and goals. To perceive knowledge as really necessary, students have to set and solve a significant problem by applying certain knowledge and skills. So he finally could get a real tangible result. Thus, the project method was based on the idea of the orientation of the educational and cognitive activity of students towards the result, which is achieved by solving one or another practically or theoretically significant problem for the student. The external result can be seen, comprehended, applied in practice. The internal result – the experience of activity will become an invaluable asset of the individual, combining knowledge and skills, competencies, values [1, p. 21].

The purpose of project-based learning is to create conditions under which students independently and willingly acquire the missing knowledge from various sources; learn to use the acquired knowledge to solve cognitive and practical problems. The task of the teacher in the project method is to give the necessary direction to the creative thinking of the student, to stimulate creative search, creating the appropriate situations and conditions, to give impetus to systematic research, analysis, search for new, their ways of solving a particular problem. To achieve such a result, it is necessary to teach students “to think independently, find and solve problems, using for this purpose knowledge from different areas, the ability to predict the results and possible consequences of different solutions, the ability to establish cause-and-effect relationships” [1, p. 24].

A project in the educational process is a set of actions specially organized by the teacher and independently performed by students, which culminate in the creation of a creative product. It is used in addition to other types of activity-development learning, as a means of accelerating growth both in a personal

sense and in an academic sense. Project work can be carried out within the framework of one discipline or based on of interdisciplinary connections. The project provides many rich opportunities for integrated learning. Students apply and integrate the content of different subject areas during the process of completing a real assignment, instead of working in isolation or an artificial environment. Since most of the problems of the present world require an integrated approach to be solved, integrated problem-solving training is very valuable [1, p. 25].

To date, the following typical stages of project development have developed [1, p. 27]:

-development of the project assignment; -development of the project itself; - presentation of results; - public presentation; -reflection of the project implementation.

The characteristic features of the educational process in project-oriented methods are [1, p. 32]:

-teaching in the activity; -the ability to flexibly change the content of teaching; - building the learning process not only in accordance with the logic of subjects, but also with the logic of the development of activities; -changing the role of the teacher - the teacher becomes the organizer of the educational process; - the use of active methods of conducting classes, the presence of constant feedback; -student work is organized in groups; -use of authentic assessment methods. That is, not only the result of the student's activity is assessed, but also the process of obtaining knowledge. All of the above are characteristics of a "student-centered" learning process as opposed to traditional learning [1, p. 32].

The main advantage of the project-oriented method is that as a result of the project, students will not only be able to create a real and meaningful "product" for them, but also form a whole range of skills in the process of creating this product. They can be divided into the following groups: Individual Skills, Interdisciplinary Skills, Group Skills, Work with Personal Identity, Communication Skills [2, p.197].

Individual Skills. Through this method, students can develop personal interest and deepen knowledge in a specific area or create something of their own. They will be able to quickly collect and analyze unfamiliar information, moreover, identify tasks that are worth doing. And it should be noted that students will develop the ability to cope with new challenges. They will easily study the problem and find algorithms for solving problems. By acquiring the skills of self-organization, students will develop initiative and active participation in the educational process [2, p.197].

Interdisciplinary Skills. In the process of project-based learning, students will go beyond the boundaries of one department. This enables them to integrate all the knowledge they receive from various sources. Through this, students learn to perceive different facts, points of view, and situations from unfamiliar perspectives. In turn, this develops the skills to be prepared for conflicting and controversial statements from different sources [2, p.198].

Group Skills. The project method helps to develop group skills. For example, being in a team, students learn to work together in groups. Some of them may reveal new opportunities and qualities in themselves. In this way, they learn to lead a team and organize meetings. Students can actively participate in the decision-making process. By acquiring collaborative skills, students can develop tact and diplomacy. All of these benefits can open new doors to the future for students. Because as a result, they will be able to lead people and direct their activities [2, p.198].

Working with personal identity. By doing project work, students can explore their strengths and weaknesses. That is, they will find out what advantageous qualities they have shown among the group in the process of work. Or they will find those weaknesses that are worth working on and develop them constantly. In the event that the student is completely satisfied with his work, this can serve as a motivation for him to continue to inspire him to carry out new projects. In the process of project-based learning, students will be able to give a real assessment of their capabilities concerning to the task at hand. Another great advantage of project learning in a work of personal identity is to achieve a sense of autonomy and freedom in the learning process [2, p.198].

Communication skills. There are many benefits to project learning in communication skills. For example, students can easily bring up their work for discussion in a clear and effective manner. They can express the work either in writing or orally. When building the goals and objectives of a project, students can improve the skills of convincing, logically constructed argumentation. Also, students develop the skills of listening to information and posing questions in the process of choosing and assimilating information. As a result, the achieved goals and solved tasks formulate the skills of writing an understandable report[2, p.198].

Besides, the project method allows you to form some personal qualities that develop the only activity. First of all, this applies to group projects, when a small team works and in the process of its joint

activity a joint product appears. These qualities include the ability to work in a team, take responsibility for a choice, for a decision made, share responsibility, delegate authority, and analyze performance results. And the ability to feel like a member of a team is also very important - to subordinate your temperament, character, time to the interests of a common cause [2, p. 200].

Russian methodologists consider project-based education as developing, aimed at developing critical and creative thinking. Critical thinking – “directed” thinking which includes the search for facts, their analysis, reflections on their reliability, logical alignment of facts to learn new things, to find a way out of doubt, the formation of confidence based on reasoned reasoning [2, p. 240].

Currently, the initial theoretical positions of project-based learning have been formulated[3]:

-the focus is on the development of the student's creative abilities; - the educational process is built not in the logic of the subject, but in the logic of activity, which has a personal meaning for the student, which increases his motivation in learning; - the individual pace of work on the project ensures that each student reaches his own level of development; - an integrated approach to the development of educational projects contributes to the balanced development of the basic physiological, social and mental functions of students; - universal use of basic knowledge in different situations leads to their deep assimilation[3].

There are many benefits to using project-based learning. As mentioned earlier, project-based learning motivates students to learn. When students are allowed to lead their learning, they value it much more. Because of the depth of research, student learning extends much further than research into a given problem. Students also gain valuable research and observational skills that they cannot gain from traditional lectures. The information they receive is more likely to shift into other contexts because students are taught how to find and make sense of information, not just how to memorize facts. Also, project-based learning encourages independent problem-solving. It teaches students to cooperate, as well as listen to each other and communicate, which helps to develop students' interpersonal skills. Students don't learn what to think, but instead, they learn how to think [3].

In conclusion, it should be noted that the use of the project method allows to flexibly combine collective and independent forms of activity, opens up wide opportunities for integrating the educational, scientific, and practical work of students. A different experience in conducting classes in project-oriented methods makes it possible to conclude about their high efficiency. That is, a change in the student's position can be noted: it is aimed at a constructive dialogue with the teacher and other students, self-diagnosis and self-esteem, can express and defend his point of view; carries out a comprehensive analysis of information, reveals features that remain inaccessible with a fluent perception of information. Such an organization of the educational process increases the cognitive activity of students, ensures the assimilation of the course material at a higher level, and contributes to the development of cultural and professional competencies. Knowledge becomes not the main and only goal, but a means of developing such competencies as the ability to logically correctly, reasonably, and build oral and written speech, use the basic theoretical laws in professional activities, work in a team, collaborate with colleagues, and adapt to various work situations; critically evaluate the accumulated experience and analyze their professional capabilities, understand the essence, main perspectives and problems that determine the field of activity in connection with the discipline's topic.

References:

1. Yu. E. Krasnov “Method of projects”. Series “Modern technologies of university education”. Issue 2. - Minsk, 2003 .
2. Polat E.S., Bukharkina M.Yu., Moiseeva M.V., Petrov A.E. New pedagogical and information technologies in the education system: a textbook for students of pedagogical universities and a system of advanced training of pedagogical personnel. Publishing Center “Academy”, 2002. 272 p.
3. Makhotin, D.A. Project approach of teaching technology in the system of higher professional education. Quality, innovation, education. – 2005. - No. 1. [Electronic resource].

URAL Gizem

Science Education Department, Faculty of Education, Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey
Scientific supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ela Ayşe Köksal

USE OF EARTH-SUN-MOON MODEL IN ASTRONOMY EDUCATION

Astronomy is the 8th semester mandatory course in the science teacher education program, which is affected till the end of this year in Turkey. During the spring semester of 2019-20 academic year, there were 63 students enrolled in the course. Because of the pandemic, the course was started to be given with distance education after 5th week. The students were given a midterm homework and asked to make a model and explain the movements of the Earth, Sun, and Moon. A photograph of a model was presented to the students as an example. Moreover, explanations about these movements were introduced with the photographs of children books about the same topic [1, 2]. 63 students were taking Astronomy course. The students were given enough time to finish their work. The students constructed their model and explained day-night; seasons; phases of the Moon; lunar, and solar eclipses on it. They also made videos and power points of their work. The students after completing their work, uploaded it to the Mergen, which is the platform used for online education, by 21st May 2020. Students' works were evaluated based on explanation of the concepts scientifically. With this study, one of the students, Gizem Ural, will give information about how she constructed her model and explained these astronomical phenomena on the model. It is expected that the Earth-Sun-Moon model will be used in astronomy education successfully. And the use of this model will help science education students to overcome their own misconceptions.

Activity Name: Sun, Earth, and Moon model

Subject: designing a model of The Sun, Earth and Moon and showing lunar and solar eclipses, phases of the moon, day-night events and the formation of seasons on the model.

Materials Required For the Activity

- 3 different sizes of Sphere Styrofoam,
- 1 barbecue skewer,
- Nippers,
- Pastel,
- Board

Constructing Model

- Let's cut the carpenter 3 round and hole-in-the-middle boards.
- Bend and cut the barbecue skewers with the help of pliers so that they are equal in size and at 90-degree angles.
- Let us paint Styrofoam spheres with crayons.
- Let us put the skewers I bent into the holes of the boards.
- Let us put the spheres I painted on the skewers by piercing them accordingly.

Day-Night:



Seasons:



Phases of Moon:



Solar Eclipse:



Lunar Eclipse:



Use of Earth-Sun-Moon Model in Science Teacher Education

- 1-Increases students ' interest and attention to the course. Therefore, it increases their motivation.
- 2-Provides effective and lasting learning. So, it makes it easier for us to achieve goals.
- 3-Allows abstract information to become concrete.
- 4-The teacher using the model accelerates the student's understanding of the subject. It saves time in teaching.
- 5-The teacher explains the subject on the model, provides the development of meaning and ease of expression.
- 6-By bringing the Earth-Sun-Moon model to the class, the student do not miss some parts of the subject and the points that need to be emphasized.
- 7-Strengthens and makes teaching processes effective.

Not: Happy Independence Day of Friendly and Fraternal Country Kazakhstan.

Literature:

1. <https://www.ayrintiyayinlari.com.tr/kitap/mevsimler-ve-iklim/755>
2. <https://www.ekipdagitim.com/almidilli/kitaplar/bilgic-kedi-anlatiyor-gunes-4-yas/9786054984183>

ЮРИЕВА Бахытгуль

5B011300 - Биология

Научный руководитель: к.б.н., доцент Тулеугалиева С.С.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УЧАЩИМИСЯ КОМПЬЮТЕРНО-ОБУЧАЮЩИХ СИСТЕМ

Түйіндеме. Оқу процесінде компьютерді пайдалану мәселелері қарастырылады.

Середина XX века, мы называем этот период информационной революцией, время, где человечество нуждается в информации, возросла роль информатизации, в средствах ее получения, хранения, передаче, обработке и использовании. Это повлекло за собой многие изменения почти во всех сферах деятельности человечества, которые формируют совершенно новый, информационный образ жизни.

В процессе развития информатизации социального общества, актуальным стал вопрос об информатизации образования, средства, где совершенствуются образовательные системы. Над совершенствованием идеи учебного процесса занимались: Долинер И., Гейн А.Г., Заляпин В.И и др. Изучение современного направления образования выявило, что его организация в целях социального, экономического, духовного развития, является сложным и представляет собой актуальную научно-организационную проблему. К понятию информатизации относится использование компьютера в обучении учащихся.

Компьютер быстро вошел в общественную жизнь, используется во всех сферах жизни людей – в медицине, в образовании и даже в сельском хозяйстве [2].

По всему миру тратятся миллиарды долларов на обеспечение школьных учреждений компьютерной техникой. Развитие компьютерных технологий и активное их внедрение в образование, позволяет рассматривать учебный процесс как дидактический материал, в ходе которого ученики получают информацию и применяют на практике. Но, главным является не сам компьютер, а является более важным правильное использование компьютерных методов и техники в достижении поставленных целей образования.

Целью использования компьютера в обучении учащихся является:

- Повышение мотивации к обучению;
- Формирование и подготовка личности информационного общества;
- Развитие исследовательских умений;
- Развитие критического мышления и принятие оптимального решения;

Задачи компьютера в обучении:

- Повысить эффективность учебного процесса;
- Получение обратной связи в процессе обучения;
- Повышение наглядности для восприятия материала;
- Поток информации учебно-познавательных процессов;
- Организация групповой работы;
- Индивидуализация учебного процесса в обучении [1].

Острой проблемой является использование компьютера учащимися в сельской местности. Не во всех сельских школах имеются компьютеры и у учащихся могут быть сложности в обучении предмета, и как следствие формирование уровня образования у них будет разным.

К негативным факторам работы за компьютером можно отнести:

- Нарушение зрения;
- Нарушение позвоночника (осанки);
- Компьютерная радиация;
- Компьютерная зависимость;
- При отсутствии мотивации на обучение, учащиеся отвлекаются на музыку, игры и т.д.

Традиционный путь обучения заключается, согласно понятиям диалектической логики, в переходе от легкого к сложному, от явления к сущности. Эти пошаговые этапы позволяют

переходить от простого явления к формированию конкретных понятий, классификации, систематизации, обобщению, а потом к появлению сущности разных порядков.

Новые пути познания различаются большим потоком информации для ученика, позволяют быстрее переходить на уровни классификации, систематизации, делать выводы. Но большая скорость познания классификации, систематизации ограничены природными возможностями человека, а также слабо изучены. Поэтому соотношение информационного потока и традиционной учебной информации не может быть точным фактом. Также, сюда относиться и проблема ориентации ученика в потоке информации при использовании компьютера.

Учащихся не приучили ориентироваться в сильном потоке учебной информации, они не могут отделять на этапы обучение, например, на главное и второстепенное, чтобы перерабатывать для лучшего усвоения материала и т.д. В итоге для учеников, будет трудно воспринимать материал или же уровни усвоения будут формироваться на разных уровнях при использовании компьютера. Как показывает практика не у всех обучающихся дома есть компьютер. Ученик имеющий компьютер быстро усваивает материал, быстро думает и развивает критическое мышление. Те, ученики, которые не имеют компьютера немного отстают в уровне познания, происходит слабое формирование критического мышления, слабое усвоение материала и т.д.

Процесс внедрения компьютерной технологии достаточно сложен и требует фундаментальной грамотности и осмысления [3]. Применяя компьютер в школе, нужно следить за учеником, чтобы он не превратился в автомат, т.е ученик который занимается только по алгоритму. Для решения этой проблемы в связи с информационным методом обучения нужно применять и традиционные методы обучения. С использованием различных технологий обучения, мы можем приучить учеников к разным способам восприятия материала.

Для достижения лучших результатов с использованием компьютерных технологий в обучении, недостаточно просто внедрить компьютер в учебный познавательный процесс, а нужно разработать специальные программы для каждого предмета, специальные методики, интерактивные программы обучения. Программы компьютерных технологий могут определить цели, методы обучения учеников, создавая различные дидактические материалы, программы также могут определить научный стиль мышления, которое необходимо развивать у учащихся при усвоении материала с использованием компьютерных программ и технологий.

Поэтому разработка компьютерных программ в обучении учеников представляет собой особо важную методическую роль. Для понятия выше сказанного, приведем пример из школьного курса биологии. Программисты высказывают свое мнение, что можно взять весь школьный курс учебника и ввести в компьютерное обеспечение, и тогда можно будет провести курс биологии только за компьютером. Но практика показывает, что, эффективность такой идеи будет низка, потому что материал учебника не предусмотрен для компьютера. Соответственно, при создании компьютерных программ нужно проанализировать определённый материал, где использование ИТ – технологий будет наиболее целесообразно. Содержание материала должно достичь формирования у учеников логического, теоретического и практического мышления, что реализуется в процессе выполнения учебной деятельности.

Например, при разработке компьютерной программы по теме «Моногибридное, дигибридное скрещивание. Закон доминирования. Закон расщепления» целесообразно сначала напомнить, что такое «гибрид», «моногибридное, дигибридное скрещивание» кратко дать основную информацию и пути решения задач с помощью презентации. Следующий шаг, используя учебник решать задачи на доске (можно использовать онлайн доски на компьютере), далее для закрепления использовать интерактивные методы обучения, например можно выбрать программу www/learning.apps, потом провести рефлексию традиционно, и с помощью компьютерной программы сделать заключение.

Таким образом, нужно отметить, что учитель должен всегда быть в поиске нового, овладеть достижениями психолого-педагогических, методологических, технологических навыков для формирования критического мышления, владения компьютерными технологиями, для быстрого освоения материала и высокого уровня преподавания предмета учащимся школы.

Литература:

1. [Использование компьютера в учебно-воспитательном процессе | Статья по информатике и ИКТ на тему: | Образовательная социальная сеть \(nsportal.ru\).](#)

2. [Использование компьютеров в образовании - Блог веб-программиста \(juice-health.ru\)](http://juice-health.ru).
3. [Проблемы компьютеризации процесса образования, Учебное пособие \(forpsy.ru\)](http://forpsy.ru).

VI. CULTURE AND ART

АЛПЫСБАЕВА Жансая

В01402-Визуалды өнер, көркем еңбек, графика және жобалау
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Тоққұлиева Ұлбала
ҚазҰлтҚызПУ

«ИЗОНИТЬ» ТАРИХ ҰҒЫМДАРЫНЫҢ АНЫҚТАМАСЫ «ИЗОНИТЬ» ТЕХНИКАСЫН ДАМУ

Аннотация. «Изонить» – рисунок нитью, нитяная графика, ниткография - вот несколько названий этого вида искусства. Изонить – это графический рисунок, выполненный нитями, натянутыми в определенном порядке на твердой основе.

Изонить нравится и мальчикам, и девочкам. Девочки вышивают цветы и попугаев, мальчики – космические ракеты и, конечно же, машины. Работы мальчиков и девочек отличаются не только тематикой рисунков, но и техникой выполнения.

Мы заинтересовались изонитью, она привлекла нас простотой исполнения и оригинальностью. Понравилось то, что техника изонити не требует материалов - только цветные яркие нити.

Abstract. "Isothread" - drawing with a thread, thread graphics, nitkography - these are several names for this type of art. Isothread is a graphic drawing made with threads stretched in a certain order on a solid base.

Both boys and girls like Isothread. Girls embroider flowers and parrots, boys embroider space rockets and, of course, cars. The works of boys and girls differ not only in the theme of the drawings, but also in the technique of execution.

We became interested in isothread, it attracted us with its simplicity of execution and originality. I liked the fact that the isothread technique does not require expensive materials - only bright colored threads.

Сәндік –қолданбалы өнердің бір түрі ретінде жіп графикасы . Алғаш рет Англияда XVII ғасырда пайда болды. Ағылшын тоқушылары ойлап тапты жіптерді тоқудың ерекше әдісі. Изонит-қызықты қолөнер техникасы. Онымен балалар да жасай алады. Бірінші көзқарас,жіп дизайнының техникасы күрделі және күрделі болып көрінеді оның дамуы керемет күш - жігерді қажет етеді. Шындығында бәрі әлдеқайда оңай.

Жіп графикасы (осы техниканың атауының басқа нұсқалары: изонит, сурет жіп, жіп дизайны) - Графикалық техника, картонға немесе басқа қатты негізге жіптермен арнайы тәсілмен жасалған графикалық сурет. Жіп графикасын кейде изографика немесе картоннан тігу деп те атайды. Негіз



ретінде кейде барқыт (немесе барқыт қағаз) немесе қалың қағаз. Жіптер қарапайым тігін, жүн, жіп немесе басқалары болуы мүмкін. Сіз сондай-ақ түрлі-түсті жібек жіптерін пайдалана аласыз.

String Art-тағы бір атау. **String art** — шегелер мен жіптерге негізделген қолмен жасалынған өнер бағыттарының бірі. Ағылшын тілінен жолдар жол немесе арқан болып аударылады. Мұндай термин, орнына картондағы тесіктер, жіптерді тарту үшін картонның шеттеріндегі кемшіліктерін көрсетпеу үшін де қолданылады.

String art — бұл сәндік кескіндеме жасау үшін жіп пен шегелерді қолданатын жаратылыс. «Стринг өнері» термині «сызық өнері» деп аударылуы мүмкін. Осындай суретті жасау үшін: тақтайша, жіп, тырнақ, балға және нобай қажет болады. Жұмыста бір түсті жіптерді

монохромды бейнелерді алу үшін пайдаланылуы мүмкін, ал жарқын композицияларды алу үшін

түрлі-түсті жіптерді қолдануға болады. Көбінесе String Art деп аталатын жұмыста көлемді жіп графикасы қолданылады мейрамхана, би және концерт залдарын немесе декорацияларды безендіру театрда (Қалампырдың орнына ілмектер немесе құрылымдар қолданылады, ал орнына жіптер сымдар, арқандар, таспалар, мата жолақтары қолданылады). Батыс бағытының ең танымал авторы-Эрика Фортгенс (Erica Fortgens). Ол өзінің сауда маркасына жіппен жұмыс жасау және қағазға кесте жасауға арналған материалдар мен құралдардың спектрі.

Қолөнердің бұл түрі көптеген елдерде танымал. Америкада көптеп жіп дизайны мектептердегі оқушыларды көптеп таралған. Бірқатар түпнұсқа жұмыстарды мұражайлардан көруге болады. Ағылшын тілді елдерде "embroidery on" тіркесі қолданылады қағаз " -қағазға немесе Form-a - Lines-сызықтардан жасалған пішіндер, бірдей, бірақ француз тілінде-broderie sur papier. Неміс тілді елдерде-термин «pickpoints». "Жіп дизайны" термині (жіп графикасы, изографика, изонит, хордат кесте) Ресейде қолданылады.

Изонить пен жұмыс жасалғанда суреттердің ең бірінші нобайлары орындалады тегіс беттерде. Бұл суреттерді дөңес жерлерде де жасауға болады мысалы, "темари" техникасындағы шарда». Ресейде Англия халық шеберлерінің дәстүрін жалғастырушы химия ғылымдарының докторы, профессор, химия факультетінің деканы Беларусь мемлекеттік университеті-Геннадий Алексеевич Браницкий. 1995 жылы ол біздің еліміздегі алғашқы изониті деген кітабын шығарды. Жіптің дизайны техникасында жасалған суреттерді тірі деп атайды, шынында да, күннің әр уақытында және әр түрлі жерлерде суреттер қабылданады және олар мүлдем басқаша көрінеді. Өйткені бұл маңызды болып табылады жіппен жұмыс жасағанда ол өзіндік сипатына байланысты ерекшеліктер, жылтыр жіптермен жарықтың шағылысуы және шашырауы, олардың қиылыстар және олар жасалған түстерімен олардың фонын таба білу ол ерекше мағына. Мұны ескеру керек сурет ілінетін орынды таңдауы маңызды. Жіп графикасымен жұмыс жасағанда өте қызығушылық пайда болады немесе жоғалады. Шыңдардың бірі осы жіппен жұмыс жасау кезінде өте танымалдық - XIX ғасырдың соңында пайда болды. Осы жіппен жұмыс жасау туралы кітаптар шығарыла бастады, қағазға кесте жасаудың ерекше тәсілі, қарапайым және жеңіл, тіпті қол жетімді кішкентай балаларда мерекеге арналған сувенирлер жасайды. Қазіргі уақытта барқыт қағаз негіз ретінде жиі қолданылады - оның дайын түсі мен құрылымы бар. Сондай-ақ түрлі-түсті картон мен қағаздар арқылы жұмыс жасалады. Әсіресе жіппен істеген жұмыстар мектеп оқушылары мен бала бақшаларда көптеп қолданылады. Қазіргі уақытта уақыт жіп графикасы өнері кеңінен қолданылады интерьерді безендіруге арналған бұйымдар мен тұрмыстық заттарды безендіру, сыйлықтар мен сувенирлерді орындау. Осыған байланысты, бұл қазіргі заманғы шығын материалдары өте керемет өнімдер алуға мүмкіндік береді, "изонить" техникасында панельдер жасау соңғы жылдары барған сайын артып келеді балалар мен ересектер үшін танымал әрекет.

Оқушылардың көркемдік талғамның дамуына, түстерді таңдау қабілетіне жұмыстарды салыстыру, байқау, талқылау қабілетіне арттырады, саусақтардың ұсақ бұлшық еттері күшейтіледі, микро - кеңістіктегі визуалды-моторлық үйлестіру мен бағдарлауы жақсарады, ерікті зейін, дамиды. Аналитикалық қабылдау, сөйлеу қабілеттері дамиды. Жіп-бұл туындылар өрескел немесе қылшық материалдың бетіне салынған жіптердің көмегімен, жіптен заттардың, әріптердің, сандардың контурларын салу немесе боялған жіппен сурет салу арқылы жасалған бейнелеу әрекеті.

Оқушылардың саусақтарының моторикасын дамытуға, сенсорлық қабылдауды, көзді, логикалық ойлауды, қиялды, ерікті қасиеттерді (табандылық, шыдамдылық, жұмысты соңына дейін жеткізу мүмкіндігі және т.б.), сондай-ақ көркемдік қабілеттер мен эстетикалық талғамды дамытуға ықпал етеді.

Изонит-бұл жіптердің көмегімен суреттер салу әдіс-тәсілдері. Жіппен тоқу, немесе инемен картонға сурет сала отырып жасалады. Жіппен сурет салғанда шығармашылық даралығын, қиялын көрсетуге кең мүмкіндік беретін қолөнер түрлерінің бірі.

Біз осы әдістермен айналысып, балалардың заттарға мұқият қарап, құрылымдық бөліктерді көруге, қабылдаудың тұтастығын сақтауға үйренетінін көреміз. Жұмыс істей жүріп, осы техникасымен, бала сатып алады сенімділік және шыдамдылық, оған қалыптасады, табандылық, ұқыптылық білу, бастаған істі аяғына дейін, дамиды глазомер, қиял, фантазия, математикалық қабілеті.

Саусақтарыңызбен ойнау арқылы балалар саусақ ойындарын аз білетін балаларға қарағанда тезірек және жақсы дамиды. Қолдың кішкентай қимылдарын жаттықтыру арқылы техниканың

түрлері сөйлеу дамуының оң динамикасына ықпал етеді, өйткені ми жарты шарларының кортексіндегі сөйлеу аймақтары саусақтардан қарқынды жүретін импульстардың әсерінен қалыптасады. Осы мәселелер бойынша жұмыс бізде сөйлеу қабілеті бұзылған балалармен жұмыс жасауда дәстүрлі емес технологияларды іздеуге ықпал етті. Мен арнайы түзету және дамыту мүмкіндіктері бар осындай технологияларды қолданамын және сөйлеуді бұзу бойынша ата-терапевтік жұмыс болып табылады. Арт-терапияға негізделген интеграцияланған түзету және дамыту сабақтарын жүргізу тиімді, өйткені бала өзінің шығармашылық қабілеттері мен қиялын жүзеге асыра алады, балалардың сөздік қорын байытады және коммуникативті дамиды

Кестелеуге арналған материалдар мен құралдар.

- Негізі-картон, жасанды күдері, велюр, былғары, зығыр немесе барқыт қағаз. Негіз пішінді ұстап, сонымен бірге оны тесуге болатындай болуы керек.
- Жіптер, шнурлар - жұқа жібек, сондай-ақ жүн жіптерін таңдау ұсынылмайды. Изонити үшін ең танымал жіптер-бұл Молин және ирис, олар бай түстерге ие.
- Желім (немесе жабысқақ таспа) - кез - келген адам жасайды: кеңсе, "Момент", PVA, тұсқағаз-өнімнің артқы жағындағы түйіндер мен жіптердің ұштарын бекіту үшін қажет.
- Қағаз - тордағы қарапайым Парақ-жұмыс сызбалары үшін.
- Шило немесе ағылшынша түйреуіш-негізде тесіктер жасау үшін.
- Үлкен көзді ине-кесте тігу үшін.
- Сызғыш (компас) - нүктелер арасындағы қашықтықты өлшеу және ұқыпты сурет салу.
- Қарындаш.
- Субстрат-көбік, қажет емес кітап, қорап картоны - негізде тесіктер жасауға ыңғайлы болу үшін.

Негізгі техникалары және оларды қолдану.

Ілмекпен кесте тігуде тек екі негізгі әдіс бар.

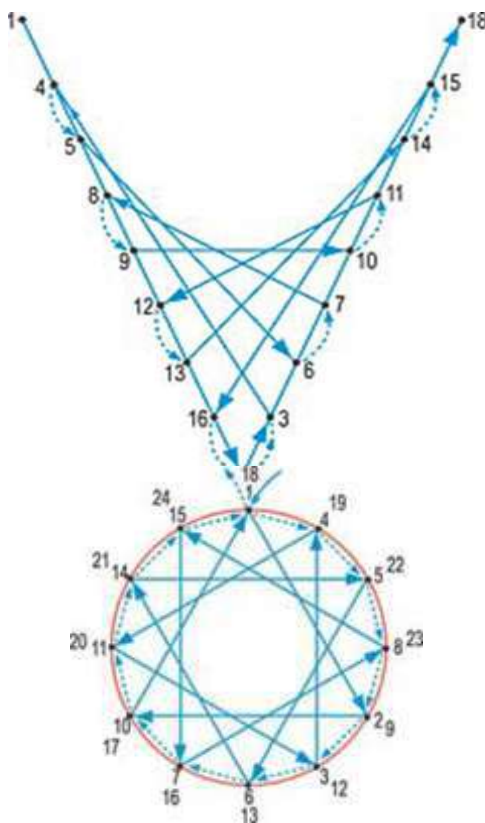
1.Шеңберді толтыру.

2.Бұрышқа толтыру.

Бастапқы эффектiлердi алу үшін қосымша әдістер қолданылады.

«Бұрыш»

Бұрыш салу үшін сызғышты қолданыңыз. Оның жақтары бөліктерге бөлінген. Тараптардың өздері тең болуы шарт емес, бірақ саңылаулар саны сәйкес келуі керек. Нөл саны бұрыштың ұшының үстіне қойылады және оған пункция жасалмайды. Алғашқы пункцияда жіп артқы жағынан бұралып, содан кейін бұрыш үлгі бойынша кестеленеді. Бұрыштың бүйіріне тең емес сегмент таңдалады және жіп әр уақытта белгілі бір саңылаулар саны арқылы өткізіледі.

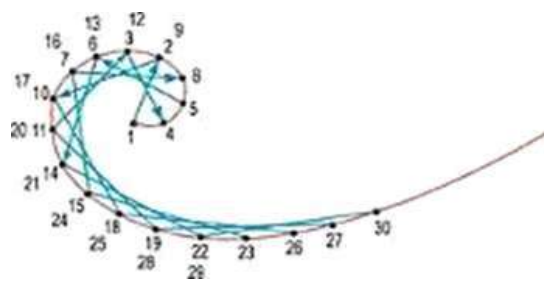


«Шеңбер»

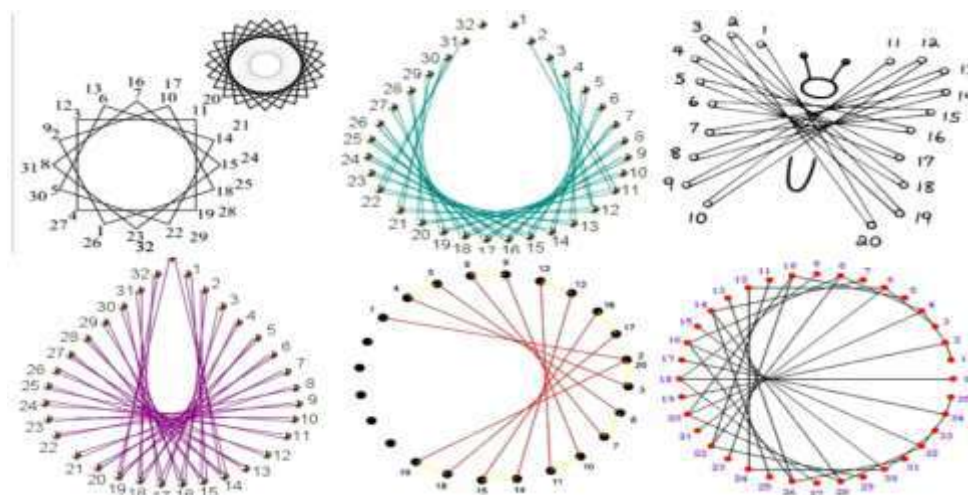
Циркульдің көмегімен шеңбер салынады. Тренинг үшін кішігірім радиусты таңдаған дұрыс (0,5 см-ден 3 см-ге дейін). Көз бойынша шеңбер тең бөліктерге бөлініп, алынған нүктелерде тесулер жасалады. Тесулер саны біркелкі болғаны өте маңызды. Сурет сол кезде өте жақсы көрінеді.

«Желдеткіш тәріздес»

Желдеткіш гүл жапырақшасы, бүкіл бүршік, жапырақ болуы мүмкін. Желдеткіштің өзіндік негізі бар - ұзындығы белгілі бір сегмент, сонымен қатар табаннан жоғары доға бар. Доғада бір-бірінен бірдей қашықтықта орналасқан нүктелердің қажетті саны белгіленіп, оларға және табанның ұштарында тесіктер жасалады.



Көрнекіліктер



Әдебиетер:

1. Горбачев Т.А. Единство учебной , внеурочной и внешкольной работы –основа реализации права каждого ребенка на творческое развитие .
2. Гусарова Н.Н. Техника изонить для дошкольников . Методическое пособие – СПб.: «Детство-Пресс»,2000.
3. Горбачев Т.А. Единство учебной , внеурочной и внешкольной работы –основа реализации права каждого ребенка на творческое развитие .
4. Гусарова Н.Н. Техника изонить для дошкольников . Методическое пособие – СПб.: «Детство-Пресс»,2000.
5. Иванова Л,А.Активизация познавательных деятельности учащихся :Пособие для учителя. М.: Просвещение.
6. Гильман Р.А. Иголлка и нитка в умелых руках- М.;

Дайын Изониттер



УДК 78+159.9

АМАНКЕЛДІ Н.

Өнер және менеджмент институтының 2 курс, 3ж студенті
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., профессор м.а. Уразалиева М.А.

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРҒА МУЗЫКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. С каждым днем современные технологии все увереннее входят в жизнь человека, превращаясь в одну из важнейших ее составляющих. Информационные технологии и компьютерные знания не обошли стороной и сферу образования, найдя в ней всестороннее развитие и применение. Однако дело воспитания подрастающего поколения остается все еще в тени этой масштабной деятельности по совершенствованию качества организации обучения. Не потерять детей с нарушениями интеллектуального развития в бурном потоке знаний – такова актуальная задача сегодняшнего дня. В советскую эпоху изучение проблем воспитания детей с нарушениями интеллектуального развития получило широкое развитие и составляло значительную часть специальной педагогики. За годы независимости данная сфера педагогической науки незаслуженно осталась без должного внимания, незначительно количество научно обоснованных методических трудов, что придает особую остроту данной проблеме.

Abstract. With each passing day, modern technologies all confidently enter the life of a person, turning into one of its most important components. Information technologies and computer knowledge did not bypass the sphere of education, finding in it all-round development and application. However, the upbringing of the younger generation remains in the shadow of this large-scale activity to improve the quality of the organization of training. Do not lose children with intellectual disabilities in the turbulent flow of knowledge - this is the actual task of today. In the Soviet era, the study of the problems of raising children with intellectual disabilities was widely developed and constituted a significant part of the special pedagogy. For the years of independence, this sphere of pedagogical science has undeservedly remained without due attention, a small amount of scientifically grounded methodological works, which gives particular urgency to this problem.

Мүмкіншіліктері шектелген балаларды оқыту және тәрбиелеу Қазақстан Республикасының бірыңғай мемлекеттік білім беру жүйесіне енгізілген. Бұл мәселе соңғы жылдар ішінде ғалымдардың зерттеу нысандарына айналумен қатар, дефектолог мұғалімдерінің тәжірибесінде мүмкіншілігі шектеулі оқушылардың тұлға етіп дамытуда олардың коррекциялық білім беру үрдісінде түрлі тәсілдерді дамыту басты нысанға алынған. Бүгінгі күні даму интеллектуалдық қабілеті төмен балалардың музыкалық тәрбиесі мәселесі әр елдің ғалым-педагогтарын толғандырып отыр: Евтушенко И.В.(Ресей), М.Видмер, Р.Виршинга (Австрия), Х.Мауте (Финляндия), А.Санджорджио (Италия), Д.Гудкина (США) [4; 27].

Әуен-саздың жеке тұлғаның дамып, қалыптасуындағы әсер-ықпалына адамдар өте ерте кезде-ақ назар аударған. Адамзат қоғамының дамуының ең алғашқы кезеңдерінің өзінде оны идеялық-психологиялық қару ретінде қолдана білген. Музыка – қоғамдың сананың формасы ретінде адамдардың эмоционалдық сезіміне тікелей ықпал етуші эстетикалық тәрбие құралы. Музыкалық шығармаларды аспаптарда ойнап үйрену, орындау жеке тұлғаның эстетикалық, эмоционалды-сезімдік, құндылықты сана-сезімін дамытып, қалыптастырады, әсемдікті қабылдап, сезінуге талпындырады. «Музыкалық білім беру педагогикасы» ұғымы - көптен бері қолданылып келе жатқан ұғым. Бұл ұғым көпшілікке музыкалық тәрбие беру саласында, соның ішінде білім мазмұны мен оқытудың әдістемесі белгілі бір педагогикалық жүйені құрайтын және сол музыканың өзі тәрбие құралы ретінде саналатын жалпы білім беретін мектептердегі музыка пәніне байланысты қолданылады. Музыкалық білім мен тәрбие беру адамзат өркениетінің ең терең тамырларынан

бастау алады. Адамзаттың сан ғасырлық серігі болып келген музыка өнерінің тәлім-тәрбиеде алатын орнын, әсер-ықпалын, қоғам мен мәдениеттің дамуы процесінде қалыптасқан әлеуметтік, музыкалық-педагогикалық тәжірибені ой елегінен өткізіп, таразылау оның қалыптасып, даму кезеңдерін қарастыруға тікелей байланысты.

Музыка өнері, музыкалық тәлім-тәрбие жөніндегі мағлұматтарды Африка, Латын Америкасы, Шығыс елдерінің тарихи ескерткіштерінен де байқауға болады. Шығыс ойшылы, әлемге белгілі Әл-Фараби атамыздың да «Музыка трактаттары» еңбегінің өзі бүгінге дейін маңызын жоймай келе жатқан музыка өнерінің іргелі еңбегі болып саналады [1;12]. Бұның бәрі дүниенің түкпір-түкпірінде ерте кездердің өзінде музыкалық білім беру мен тәрбиелеудің формалары мен оны ұйымдастырудың амал-жолдары жөнінде жалпы және дерексіз білім, тәжірибе жинақтаудың алғышарттарының қалыптаса бастағанына көз жеткізеді. Қоғам мен мәдениеттің, білім мен ғылымның дамуына қарай музыкалық-педагогикалық ой-пікірлер де қанат жайып, өркендей түсті.

Қорыта айтқанда, музыкалық білім беру мен тәрбие беру педагогикасының дамып, қалыптасуы жағдайына көз жіберу, тұтастай алғанда, жалпы педагогиканың, психологияның, эстетиканың, музыкатанудың, мәдениеттанудың түйісер тұсында дамып, қалыптасқан ғылымаралық, дербес ғылым саласының пайда болғанын айғақтайды.

Соңғы жылдары ақыл-ойында кемістігі бар балаларға білім мен тәрбие беру орындарында оңтайлы өзгерістер болып жатыр. Арнайы білім берудің теориялық тұрғыда негіздемесі жасалынып, психологиялық-педагогикалық жіктемелері кеңейтілді, типологиялық ерекшеліктері айшықталды, осындай ерекше балаларды ерте кезеңде дифференциялау механизмдері анықталды (Л.Б.Баряева, И.М.Бгажнокова, И.А.Грошенко, С.Д.Забрамная, Р.И.Лалаева және т.б.) [5; 10].

Музыка өнерінің бала тәрбиесінде зор мүмкіндіктері мен тәлімдік қасиеттері мол. Бала бойындағы ең асыл қасиеттерді оятып, айнала қоршаған ортаға әсем көзқарасын қалыптастыруда музыка өнерінің орындайтын міндет-мақсаты мол деуге болады. Осындай аса маңызды істі алға қойып отырған арнайы түзету мектептерінің музыка пәні сабағы көптеген өзекті істерді қолға алып отыр. Ақыл-ойы кенжелеп қалған балалардың айнала қоршаған ортаға әсеріне ықпал ету, түрлі жағдайларда орынды шешімдер қабылдау мәселесі бүгінгі күні педагог-ғалымдардың қозғап жүрген көкейкесті мәселелері қатарында. Соның ішінде музыка өнерінің даму интеллектуалдық қабілеті төмен балаларға әсерін зерттеген жұмыстар бар [4; 17].

Арнайы мекемелерге келген ақыл-ойы кенже балалардың музыка дыбыстарына зейіні төмен. Музыка өнеріне эмоциялық көңіл-күйінің жеткілікті деңгейде болмауы оның оқу жүйесінің соңына дейін созылады. Музыка әуенінің бір сарындылығын би ырғағын немесе марш ырғағынан өзара ажырату ісіне белсенділігі әлсіз. Түрлі ойды білдіретін пьесалар мен әндерді қабылдау барысында олардың түйсік сезімдері әрқилы күтпеген көңіл-күйге әкеледі. Мұның барлығы олардың эмоционалды-еркін бұзылғандығымен, қоршаған ортаға қызығушылығының төмендігімен тікелей байланысты.

Арнайы мектеп оқушылары қоршаған орта туралы білім мен икем, көзқарас пен ой пікірлерін, музыкаға деген ынта-ықыласын тек сабақ арқылы ғана толық меңгере алмайды. Өйткені бала сабақтан шыққан соң өмірдегі басқа құбылыстармен кездеседі, қарым-қатынас жасауға үйренеді. Бұл аса маңызды міндетті арнайы мектептегі сыныптан тыс жұмысы атқаруы тиіс. Сыныптан тыс жүргізілетін жұмыс – оқушылардың сабақтан тыс бос уақытын ұйымдастыратын мектептегі оқу-тәрбие процесінің құрамдас бөлігі.

Бірқатар зерттеушілердің пайымдауынша (Л.Р.Болотина, Д.И.Латышина, Г.Ф.Суворова, Р.Б.Байназаров) сыныптан тыс жұмыстар оқу жоспарының кейбір салаларын толықтырады, оқу бағдарламасы бойынша меңгеріп үлгірмегенді қайта қарастырып, жүзеге асырады [7; 53].

Сыныптан тыс жүргізілетін жұмыстардың балаға жан-жақты ықпал жасаудағы мүмкіндіктері өте жоғары. Атап айтсақ, баланың:

- сабақта ашылмаған дара қабілеттерінің жан-жақты ашылуына мүмкіндік туғызады;
- тәжірибесін молайтады, жұмыс түрлерінен білімін толықтырып, іскерлік пен дағдысын қалыптастырады;
- іс-әрекет түрлеріне қызығушылығын, белсенділігін арттырады;
- ұжыммен бірлесе отырып жұмыс істеуге дағдыландырады.
- Сыныптан тыс жұмыстың ерекшелігі – шығармашылық және танымдық сипатты ұстанады.

Сыныптан тыс жұмыстар *оқыту, дамыту, тәрбиелеу функцияларын* атқарады.

Арнайы мектептегі сыныптан тыс жұмысының ерекшелігі, ол сабақ сияқты қатал талаптармен шектелмейді. Сыныптан тыс жұмысы әр түрлі көріністе, еркін ынтамен, шығармашылық қасиеттер мен ұжым пікіріне сүйену арқылы өткізуге болады. Бұл жұмыста оқушылардың сабақта байқалмаған ерекше қабілеттері оянып, дамиды.

Арнайы мектептегі музыка өнерімен байланысты сыныптан тыс жұмыс келесі бағытта ұйымдасады:

- Ән салу немесе вокал үйірмесі;
- Хор үйірмесі;
- Би өнері үйірмесі;
- Музыкалық шулы аспаптар үйірмесі.

Оқушылар санына, оқу уақыты мен орнына, іске асыру тәртібіне орай оқу формасы әртүрлі формада ұйымдасады.

Ән салу немесе вокал үйірмесі – музыка-эстетикалық тәрбиенің ең маңызды бөлімі болып табылады. Осы бөлімде оқушының ән орындау мәдениеттілігін жүйелі де бірізді қалыптастыру ісі қолға алынады. Яғни дұрыс отырып, тұрып орындау, денені тік ұстаудан бастап мәнерлілік пен жоғары көркемді орындауға баулынады. Әншілер ұжымын тәрбиелеу – біркелкі дауыстардың ұласу, мәнерлігін қалыптастыру болып табылады. (унисон, фразировка, ансамбль). Ұстаздың дирижерлық қимылдарын түсініп қабылдау, зейін, тыныс алу машығы және т.б.көзделеді. Дыбысты таза, күш салмай жеңіл меццо-пиано, меццо-форте аралығында орындау және орташа дауыс диапазонын (ми-ля 1 октава) қалыптастыру, біртіндеп жоғары ұлғайтып, жыл аяғында (до-ре 1 октава, до 2 октава) дыбысты кеңейту міндеті орындалады. Дыбыстың сапасы мен әдемілігіне көңіл бөлу мен әннің мазмұны мен сипатын түсіну негізінде мәнерлеп орындап, (көңілді, нәзік, ойнақы, шарық т.б.) үйретілетін әндерді және жаттығуларды сүйемелдеумен орындауға қалыптастыру қолға алынады. (хор үйірмесінің жүктемесі аптасына 2 сағат)

Хор үйірмесі жұмысына тәрбиелеудің басты мақсаты – баланы әсемдік әлеміне дыбыс, ән шығармашылығы арқылы жетелей отырып, сұлулық, ізгілік, адамгершілік қасиеттерін бойына сіңдіру, қоршаған дүниенің шындығын көркем құралдар арқылы түйсіндіру. Хор үйірмесі өз бойына төмендегідей міндеттер алып отыр:

- музыкалық шығармалардың мазмұнын талдай білуге;
- орындаушылық машығын тәрбиелеуге;
- музыкалық жан-жақтылығын кеңейтуге;
- сауаттылығын дамытуға;
- вокалды-хор дағдысын қалыптастыруға жағдай жасау.

Би өнері - үйірмесі әсіресе тілінде кемістігі бола тұрса да музыкаға музыкалық-ырғақтық қимылдар жасай білуге үйретеді. Би қимылдары арқылы музыканың әуез әуенін қимылмен көрсету балаға ең ұнайтын іс-әрекеттердің бірі болып табылады. Дыбыстың әлді-әлсіз үлестерін сезе білуге, дене қалпымен музыканың әсем дыбыстарына әртүрлі көркем қимылды ұжыммен бірге жасауға баулиды.

Музыкалық шулы аспаптарда орындау – ең қол жетімді іс-әрекет. Себебі қай бала болса да түрлі шулы аспаптармен музыкалық ырғақты соғу, біркелкі дыбыстай білу, дыбыстарды аспаппен сүйемелдей білуге итермелейді. Яғни баланың музыканы эмоциялы түрде қабылдауына, сезімі мен музыкалық есте сақтау қабілетін арттыруға көп көмегін береді.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және тұрмыс-тіршілік жағынан бейімдеу ісінде оңтайлы жолдар іздестіруде жоғарыда аталғандармен қоса төмендегідей тілектер мен өзекті ойларды атап өтуге болады:

1. Оқу жыл бойында жоспарланған іс-шаралар, әсіресе қалалық деңгейде өтілетін мереке, байқаулар, фестивальдар жыл бойына біркелкі түзіліп ойластырылса, себебі, ақыл-ойында кемістігі бар балаларды бір мезгілде бірнеше іс-шараларға қатыстыру олардың ақыл-ойына да эмоциялы көңіліне, ортада өзін ұстау сияқты еріктеріне әсер ететіні белгілі. Әсіресе, жыл мерзімі кезеңінде олардың психологиялық қалпында үлкен өзгерістер жүреді де, ал мерекелерде концерттерге қатысу оларға ауырлық етеді.

2. Мүмкіндігі шектеулі мектептерде мастер-класстар көбірек ұйымдастырылуы қажет.

Бүгінгі таңда дүние жүзін шарпып, күнбе-күн қадамын алшаң басқан технология заманы адам өмірінің маңызды бөлігіне айналғаны рас. Ақпаратты-технология, компьютерлік біліктілік білім жүйесінің түрлі салаларында кең де жан-жақты бағытта дамып келеді. Бұл жаһандандудың заңды құбылысы. Осы бір жаңару, жаңаша білім сапасын ұйымдастыру көшінде ұрпақты тәрбиелеу ісі көлеңкеде қалып, ақыл-ойы кенжелеп қалған балаларды білімнің қарқынды ағысында жоғалтып алмау мәселесі өзекті де аса жауаптылықты талап етеді. Жан-жақты да көлемді істі мүмкіндігі шектеулі бала тәрбиесі мен біліміне арнау жұмысына аса жауапкершілікпен қарау бүгінгі ұстаздар қауымының басты бағыты болуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Әлімбаев М. Әл-Фараби мұрасындағы музыка мәселесі. Алматы: Дайк-Пресс, 2005 ж.
2. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. Алматы. 1981. – с.168.
3. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии.- СПб.: Союз, 1997.
4. Евтушенко И.В. Формирование основ музыкальной культуры умственно отсталых школьников в системе специального образования. Автореф. дисс. М., 2009 г.
5. Занков Л.В. Психология умственно отсталого ребенка. - М.: Академия, 1999.
6. Леонтьев А.Я. Проблемы развития психики. - 4-е изд. - М.: Изд. МГУ, 1981.
7. Эльконин Д.Б. Детская психология. - М., 1960. – 480 с.

АРКЕНОВА Гүльзадам

«6B01404-Кәсіптік оқыту»

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.магистрі Ұ.Н. Бегешова

ҚазҰлтҚызПУ

ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕР СТУДЕНТТЕРДІҢ БІЛІМГЕ ДЕГЕН ҚҰШТАРЛЫҒЫН АРТТЫРАДЫ

Аннотация. В данной статье поднимается актуальный вопрос о целях и интересах возрождения сознания – не потерять национальный код, а совместить его с мировыми ценностями и использовать на благо Казахстана. В нем Президент поделится своими дальновидными взглядами на то, как двигаться вперед и изменить мышление людей, чтобы стать единой нацией, приступив к двум процессам искупления, которые особенно важны для Казахстана – политической реформе и экономической модернизации. Если возрождение не укоренится в национальных и духовных корнях страны, оно сбивается с пути. В то же время духовное обновление важно из-за его способности сочетать и согласовывать различные плюсы национального самосознания.

Annotation. This article raises an urgent question about the goals and interests of the revival of consciousness - not to lose the national code, but to combine it with world values and use it for the good of Kazakhstan. In it, the President will share his forward-looking views on how to move forward and change the mindset of people to become one nation, embarking on two processes of redemption that are especially important for Kazakhstan - political reform and economic modernization. If revival does not take root in the national and spiritual roots of the country, it goes astray. At the same time, spiritual renewal is important because of its ability to combine and reconcile the various pluses of national identity.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер, республиканың әлемдік деңгейде білім беру жүйесіне жетуде білім беру парадигмаларын, жүйелерін, әдістерін, формаларын жетілдіру талабын қойды. Білім берудегі жаңа басымдықтар – ізгіліктік медиа, жастардың тұлғалық әлеуетін анықтау және дамыту, әлеуметтік үдерістер мен тұлғааралық қарым-қатынастарды ұйымдастырудың ерекше формасы ретінде танылатын оқыту үдерісінің тиімділігін арттыру болып отыр [1].

Біздің ел дамудың демократиялық жолын таңдауына байланысты, бүгінгі таңда қоғамды шешім қабылдауға тартудың маңызы арта түсті. Осы бағытта студенттердің белсенділігін арттыруға мүмкіндік беретін әдістемелік тәсілдер интерактивті деп аталып жүр. Бұл әдістерді қолдану сырттай өте жеңіл көрінгенімен, өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтары да бар.

Елде болып жатқан саяси, әлеуметтік, экономикалық және т.б. өзгерістер білім беру жүйесіне де әсер етіп жатқанын көріп жүрміз.

Әлемдік деңгейдегі білім берудің қазіргі парадигмасы білім беруде нәтижеге бағдарлану, оқытуды студенттің жеке тұлғасына бағытталу, ал оқытуәдістерінтұлғааралыққарым-қатынастарға бейімдеу болып отыр. Сонымен, студент білімді дайын күйінде оқытушы түсіндірмесінен алмай, өзінің өмірлік тәжірибесіне сүйену арқылы танымдық «жаңалық» ашуы шығармашылық тапсырмаларды орындау негізінде әртүрлі өнімдер жасауы тиіс. Нәтижесінде студенттің дүниетанымы кеңейіп, өзіндік пікірі мен көзқарасы қалыптасуы керек.

Біздің ел дамудың демократиялық жолын таңдауына байланысты, бүгінгі таңда қоғамды шешім қабылдауға тартудың маңызы арта түсті. Осы бағытта студенттердің белсенділігін арттыруға мүмкіндік беретін әдістемелік тәсілдер интерактивті деп аталып жүр. Бұл әдістерді қолдану сырттай өте жеңіл көрінгенімен, өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтары да бар.

Интерактив – ағылшынның «өзара әрекет» деген сөзі. Демек, интерактивті оқыту әдістері тұлғааралық қарым-қатынасқа негізделі отырып, «жеке тұлғаны дамытуға бағытталатын» қазіргі білім беру парадигмасын қанағаттандырады. Сонымен бірге, сапалы білім алудың алғышарттары болып табылатын таным белсенділігі мен ізденіс дербестігін қалыптастырып қана қоймай, ары қарай дамытады [2].

Интерактивті оқыту әдістері дәстүрлі оқыту әдістерінен оқу үрдісінде студенттердің өзінің өмірлік тәжірибелерін пайдалану арқылы есте берік сақтауымен, мәліметтерді талдап, жинақтау арқылы жеке және кәсіптік қабілеттерін аша алуымен ерекшеленеді. Дегенмен, интерактивті оқыту қажетті ақпаратты игеруге уақытты көбірек бөлуді, бағалауда жаңа, күрделі өлшемдерді қолдануды қажет етеді және студенттердің танымдық іс-әрекетін басқаруда тәжірибесі аз оқытушыларға көптеген қиындықтар туғызады.

Интерактивті оқыту әдістерін тиімді пайдаланып, алға қойған мақсатқа жету үшін, белсенді оқытудың өзіндік талаптарын есепке алып, алғышарттарын қанағаттандыру керек.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, интерактивті оқытудың тиімділігінің сыртқы көрсеткіштері ретінде студенттердің бірлескен әрекет ережелерін мойындай отырып, өзара әрекеттесуге ұмтылуын, топтық рефлексияның дамып, ұжымдық ынтымақтастықтың қалыптасуын, ал әсерлілігінің ішкі көрсеткіштері ретінде студенттердің өз міндеттері мен құқықтарын түсіне отырып, өзара әрекет дағдыларын меңгеріп, топтық жұмысқа дайын болуын, оқу әрекетінің субъектісіне айнала отырып, өзіндік рефлексиясының дамуын айтуға болады [2].

Психологиялық тұрғыдан алғанда, интерактивті оқытудың нәтижелілігінің сыртқы көрсеткіштері ретінде студенттердің топтық жұмыс ережелерін қабылдай отырып, нақты мақсаттар қоюға үйренуін, оқу топтарының жасақталып, қажетті оқу кеңістігінің қалыптасуын, ал табыстылығының ішкі көрсеткіштері ретінде студенттердің таным белсенділігі артып, жаңаша оқуға дайындықтарының жетіліп, өзара әрекеттесу дағдыларының дамып, ынтымақтастық ұжымның қалыптасуын айтуға болады. Жалпы алғанда, интерактивті оқытудың басты шарттары қауымдастық пен бәсекелестік болып табылады.

Психолог-ғалымдардың айтуынша, студент білімді төрт түрлі жағдайда алады екен: дайын білімді қабылдап алу, зерттеу барысында жаңалық ашу, әр түрлі жағдайда әсерді сезіну және синтез арқылы бұйым құрастыру немесе өнім жасау. Интерактивті оқыту әдістері студенттерге рольдік ойындар арқылы әр түрлі жағдайда әсерді сезінуге жол ашады, әр түрлі білімдерді синтездеу кезінде шығармашылық өнім жасауға жағдай жасайды, дегенмен түрлі ситуациялар мен мәліметтерді талдап, сараптап, зерттеу барысында жаңалық ашуға көбірек мүмкіндік береді.

Топтың сандық құрамы оқыту немесе өзара әрекеттестіктің сапасын анықтамайды. «Өзара әрекеттестік» әдісінің өзектірекшелігі – ол ашу үрдісін білдіреді, оның мәні – студенттердің оқыту дағдыларын өзара әрекеттестік арқылы меңгеруі.

Біз оқытуды және білім беруді, егер сабақ барысында оқытушы мен студент арасында өзара әрекеттестіктің жоғары деңгейіне қол жеткізсе, «интерактивті» деп атаймыз.

Ең бастысы, мұнда мәселені шешу процесі жауапқа қарағанда маңызды екендігін түсіну қажет. Интерактивті оқыту әдістерін қолданатын студенттер, тек ақпарат беретін және өздерінің қатысуынсыз берілген тапсырмаларды студенттердің есте сақтауы нашар болады, студенттер қолдарындағы көтермелеуші қор – құрдастарының идеяларын пайдалана алмайды деп есептейді. Зерттеулердің «біз қолымызбен істегеннің 80 пайызын, оқығанымыздың 20 пайызын, естігеніміздің 10 пайызын ғана есте сақтаймыз» деген қорытындысын жиі естиміз.

Біздің тәжірибе соның дәлелі. Атқа шабу дағдысын меңгеру үшін, оны қалай жасау керектігін біреудің түсіндіргені немесе оны кітаптан оқып алу әлі жеткіліксіз. Ол үшін шындығында атқа мініп барып, дағдыларды меңгерген абзал. Бұлай болатын себебі, іскерлікті практика жүзінде дамыта отырып, біз білгенімізді қайта өңдеп, оны әрекетке айналдырамыз (1-сурет):

Оқытуды ұйымдастырудың төрт түрлі бағыты

студентке жеке өздігінен ізденуге
мүмкіндік беру;

ізденушінің өздерін-өздеріне немесе өзара
бағалату;

студенттерге топтасып оқып-үйренуге
жағдай жасау;

іс-әрекет барысында білім игеруге жол
ашу

Сурет 1- Оқытуды ұйымдастырудың төрт бағыты

Сөзжұмбақ - бұл жоғары деңгейдегі арнайы білімдерден гөрі шешуге тапқырлықты қажет ететін оңай жұмыс емес. Осыған қарамастан, кейбір жұмбақтар ғалымдардың теориялық және практикалық дамуын ынталандырады. Сонымен, мысалы, Рубик кубының мүмкін болатын әр түрлі күйлерінің саны $(8! \times 38 - 1) \times (12! \times 212 - 1) / 2 = 43\,252\,003\,274\,489\,856\,000$, яғни 43-тен жоғары квинтиллион тіркесімдері. Осыған қарамастан, кез-келген күйден текшені 20 жүрістен асырмай жинауға болатыны белгілі де. Басқаша айтқанда, Құдай деп аталатын алгоритм 20 қадамнан аспайтын шешімдер береді.

Пазлдың ең танымал жасаушылары - Генри Эрнест Дудени, Сэм Лойд, Мартин Гарднер, Эрно Рубик, Оскар ван Девентер. Эрих Фридман, АҚШ-тан келген математика профессоры, қағаз бетіндегі көптеген басқатырғыштармен және пазлдардан әлем чемпионаттарының тапсырмаларының авторы ретінде танымал кісі. Ең танымал жұмбақ жасаушылардың және танымал етушілердің бірі, жүздеген басқатырғыштардың авторы және 80 басқатырғыштар кітабының авторы - жапондық Ноб Ёшигахара [3].

Ресейде және бұрынғы КСРО елдерінде Сергей Грабарчук, Анатолий Калинин, Владимир Красноухов, Леонид Мочалов механикалық жұмбақтар жасаушылар ретінде танымал, сонымен қатар Андрей Богданов, Борис Кордемский, Ольга Леонтьева, Яков Перельман, Владимир Португалов, Риад Ханмагомедов, Михаил Хотинер, қағаздағы жұмбақтардың авторлары ретінде.

Объектілер үшін бұл күй басқа объектілермен және субъектілермен үнемі байланыста болады, бұл басқа объектілер мен субъектілердің әртүрлі күйлеріне тәуелділік.

Ақпаратты әр түрлі көздерден алатын және оларға әсер ететін (нақты, бірақ әрдайым біркелкі емес) тәсілмен әрекет ететін, барлық жерде және барлық жерде болу үшін әр жеке тұлға үшін интерактивтілік.

Интерактивтілік - белгілі бір интеллектке ие болу белгісі. Бұл қасиет коммуникацияның басты ерекшелігіне айналады, айналадағылардың бәрі өзгеріп, жаңа, мүлдем басқа, осы уақытқа дейін белгісіз реңктерге ие болады.

Оқытуды ұйымдастырудың төрт түрлі бағыты бар екені білгілі:

- студентке жеке өздігінен ізденуге мүмкіндік беру;
- студенттерге топтасып оқып-үйренуге жағдай жасау;
- ізденушінің өздерін-өздеріне немесе өзара бағалату;
- іс-әрекет барысында білім игеруге жол ашу.

«Жағада тұрып жүзуді үйренуге болмайтыны сияқты» дайын білімді қабылдап алу арқылы қажетті икем-дағдыларды дамыту мүмкін емес. Сондықтан студенттердің арнайы іс-әрекет барысында икем-дағдыларды меңгеруі маңызды роль атқарады. Ол үшін оқыту білімді студенттердің өздігінен оқып-үйренуге бағытталуы керек.

Интерактивті негізде оқу мақсаты – білу емес, үйрене білу.

Студенттерден, шешу үшін кейбір нақты дұрыс жауабы жоқ, даулы мәселелерді неге беретіндігін сұрағанда, олар:

- өзіне деген сенімге тәрбиелейді;
- шешендік өнерін жетілдіреді;
- танымның мәнін түсінуге көмектеседі (яғни, кейде абсолютті шындық болмайтынын);
- сыни ойлау дағдыларын дамытады;
- өз пікіріне деген құқығын түйсінуі артады;
- пікірлердің көптігін түсінесіз және т.б. деп жауап берген.

Жоғарыда аталғандарды «үйрене білу» деген ұғыммен жинақтауға болады. Яғни, үйрене білу – қажетті дағды, өйткені ол интеллектуалды тәуелсіздіктің негізі болып табылады және барлық дамыған және дамушы елдердегі азаматтар үшін қажет.

Екінші жағынан, құстың қос қанаты сияқты студенттердің де екі сүйеніші бар: бірі – оқи алуы болса, екіншісі – оқығысы келуі. Бірінші тірек студенттің дербестігін құраса, екіншісі белсенділікті береді.

Өзара әрекеттесуге бағытталған үрдіс барысында студент істеп жатқан ісінің мәніне енеді. Студенттерге дайын жауаптары бар тапсырмалар бергенде, олардың танымдық белсенділік деңгейі

жоғары болмайды. Ал, өз ойын тиянақтап, оны қорғау кезінде танымдық белсенділік деңгейі күрт артады.

Өзара әрекеттесу үрдісінің негізгі мәні өзара тәжірибе алмасу болмақ. Өйткені, сыныптағы студенттердің белгілі бір салада ортақ білімдері бар болғанымен, олардың тек өздері ғана білетін білімдері де бар екені айқын.

Танымдық іскерлікті қажетті интеллектуалды дағдылар деңгейіне қарай жіктеуге болады. Тиімді оқыту бағдарламасы студенттердің төмендегі іскерліктерін практикада қолдануды көздейді, олар [4]:

- Фактілерді есте сақтау (аса көп күшті қажет етпейді);
- Құбылыстардың мәні мен маңызын түсіну;
- Білімдерді дағдылы және жаңа жағдайларда қолдану;
- Анализ (біз бір нәрсені құрамдас бөліктерге бөлу);
- Синтез (идеяларды жаңа нәрсе жасау үшін топтастыру);
- Бағалау (бір нәрсенің сапасы туралы пікір бөлісу).

Қоғамның дамуы осы аталған іскерліктердің барлығының болуын талап етеді, дегенмен білімдерді қолдану, синтездеу мен бағалау ішіндегі аса маңыздылары болып табылады.

Қазіргі кезде біздің республикамызда барлық оқу жүйесінің өзгеруі маңызды мәселеле болып жатыр. ЖОО-ның білім үлгілері біздің өміріміздің қазіргі аспектілерімен тығыз байланыста, өркендеу үрдістері болып табылады. Алға тартушы тұжырымдамалардың пайда болуы еліміздегі кең таралған тәжірибелер мен білім нарығындағы көшбасшы білім қызметкерімен (АҚШ және Ұлыбритания) танысу; Бұл базада Қазақстандық ұлттық білім беру үлгісінде болашақ нарық экономикасы шарттарды ЖОО түлегінің маманына бағытталады, маман алған білімінің тиімділігі бұл экономикаға және геополитикалық шарттарды өз мамандығының жаңа талап шарттарымен бейімдеу. Интерактив – ағылшынның «өзара әрекет» деген сөзі. Демек, интерактивті оқыту әдістері тұлғааралық қарымқатынасқа негізделе отырып, «жеке тұлғаны дамытуға бағытталатын» қазіргі білім беру жүйесін қанағаттандырады. Сонымен бірге, сапалы білім алудың алғышарттары болып табылатын таным белсенділігі мен ізденіс дербестігін қалыптастырып қана қоймай, ары қарай дамытады.

1. көкейкесті – мазмұнды әдіс презентация

2. дискуссия кейс – стади

3. топта жұмыс істеу мимен ойлау әдісі викториналар сыни ойлау әдісі кіші–зерттеулер іскер ойындар ролдік ойындар

4. Insert әдісі (студенттер 10 минутта ассоциативті эссе жазады).

5. анкета алу әдісі

Оқытудың интерактивті әдістері, ол және – студенттерге белсенді білім беруде жиі қолданыла са, сабақтың сапасын көтерумен қатар студенттердің білімге деген құштарлықтарын да арттыра түсері сөзсіз [5].

Қорыта келгенде, білім сапасы еліміздің бірінші әлемдегі бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ететін жолының және әлеуметтік дамуының маңызды факторы, негізгі алғы шарты. Үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасы аясында, жастарға сапалы білім, саналы тәрбие бүкіл оқу орнындарында білім беру ісін оқытудың озық инновациялық қызметтің жаңа инфрақұрылымын құру, толықтыру, оқытудың жаңа технологияларын іздестіру, ақпараттық технологияларды болашақ мамандарды оқыту ісінде тиімді пайдаланып, оны келешекте қоғамның әлеуметтік дамуына себепкер болатын мамандардың біліктілігін жетілдіру. Сондықтан студенттердің білімдерін тәуелсіз сараптау бұл олардың алған білімі арқылы өз мүмкіндіктерін іске асыруға және жауапты шешім қабылдауға қабілетті тұлға ретінде өмірге бейімделе алуына, оның еркіндігіне жол ашатын тәлім – тәрбие жүйесіндегі қуатты құралдарының бірі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Кәсіптік білім беруде ақпаратты-коммуникациялық технологияны пайдалану жолдары: Хабаршы-Вестник Педагогика ғылымдары, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университет, №4 (60). 2018. 204-208бет, ISSN 1728-5496

2. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа», 2010 ж

3. Горева О.М., Осипова Л.Б. Технологии дистанционного обучения и анализ их эффективности // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-2.;

4. Алашабаева Ұ.Н. Индустриялық-инновациялық даму сұраныстарына сәйкес техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі. Алматы технологиялық университеті «Хабаршы Ғылыми журнал» №5, 2012жыл ISBN 2304-5685 бет 112-115

АМАНХАНОВА Дана
«БВ01404-кәсіптік оқыту»

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.магистрі Ұ.Н. Бегешова
ҚазҰлтҚызПУ

АҚПАРАТТЫ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, ҚАЗАҚ ТІЛІН ТЕХНОЛОГИЯ САЛАСЫ БОЙЫНША ЖАҢҒЫРТУ

Аннотация. Отношения в современном мире расширения глобального образовательного пространства стали беспрецедентной проблемой, и поставлена задача качественного образования на государственном уровне. Одним из эффективных способов решения этих проблем является развитие нашего национального языка. Казахский язык был наследием на протяжении веков, пережил много трудностей, пережил холод и достиг 21-го века. Как будто граждане 21-го века любят свой родной язык. В стране по-прежнему очень мало казахов. Но ты не хочешь называть своего кровного брата своим братом, маленьким казахом. Тем не менее, слух и слух не является нашим родным языком. Современная молодежь является членом общества, которое способствует развитию казахского языка в 21 веке. Мы, молодое поколение, должны воспитывать себя и уважать язык как патриота нашей страны. Некоторым казахским молодым людям стыдно говорить на своем родном языке. Особенно в городе. Почему? Если ты живешь в Казахстане и ты казах, зачем тебе русский? Казахстан входит в число многонациональных государств. Представители других национальностей стремятся выучить национальный язык Казахстана. Потому что в будущем статус казахского языка в госструктурах будет высоким. Все официальные записи будут храниться на казахском языке. Поэтому их интерес к казахскому языку преобладает.

Целью статьи является возрождение структуры содержания казахского языка, которая пробуждает наш дух в условиях глобализации, обогащая наш казахский язык и важность информационных и коммуникационных технологий. Казахский язык является основой дворянства, источником национальной чести и духа. Поколение, которое не говорит на своем языке, найдет счастье на расстоянии, но в конце концов они покаются в своих недостатках. В конце концов, они не могут быть изучены.

Давайте не будем забывать, что язык - это судьба страны. Каждый должен знать свой родной и государственный язык. Я горжусь своим родным языком и уважаю государственный язык!

Abstract. Relations in the modern world of expanding the global educational space have become an unprecedented problem, and the task of quality education at the state level has been set. One of the effective ways to solve these problems is to develop our national language. The Kazakh language has been a heritage for centuries, has experienced many difficulties, survived cold and cold, and reached the 21st century. As if 21st century citizens love their mother tongue. There are still very few Kazakhs in the country. But you do not want to call your blood brother your brother, a little Kazakh. However, hearing and hearing are not our first language. Modern youth is a member of a society that contributes to the development of the Kazakh language in the 21st century. We, the young generation, must educate ourselves and respect the language as a patriot of our country. Some Kazakh young people are ashamed to speak their native language. Especially in the city. Why? If you live in Kazakhstan and you are Kazakh, why do you need Russian? Kazakhstan is among the multinational states. Representatives of other nationalities seek to learn the national language of Kazakhstan. Because in the future, the status of the Kazakh language in government will be high. All official entries will be kept in Kazakh. Therefore, their interest in the Kazakh language prevails.

The aim of the article is to revive the structure of the content of the Kazakh language, which awakens our spirit in the context of globalization, enriching our Kazakh language and the importance of information and communication technologies. The Kazakh language is the basis of the nobility, the source of national honor and spirit. A generation that does not speak their language will find happiness at a distance, but in the end they repent of their shortcomings. After all, they cannot be studied.

Let's not forget that language is the fate of the country. Everyone should know their native and state language. I am proud of my native language and respect the official language!

Әлемдік білім беру кеңестігінің кеңеюінің қазіргі жағдайындағы қарым – қатынас, бұрындары ешқашан болмаған өзекті мәселеге айналып елімізде сапалы білім беру міндеті мемлекеттік деңгейге қойылып отыр. Бұл міндеттердің шешімін табудың тиімді жолдарының бірі, ұлттық тілімізді дамыту болып табылады. Қазақ тілі сан ғасырдан бері мұра болып, талай-талай қиындықтарға шыдап, ащысы мен суығын да көріп ХХІ ғасырға да жетті. ХХІ ғасырдың азаматтары өз ана тілін қаншалықты сүйеді деген ой туады. Әлі де елімізде шала қазақтар көп – ақ. Бірақта өз қандас бауырыңды шала қазақ

дегің келмейді. Дегенмен естіп, тыңдап жүргеніміз таза өзіміздің ана тіліміз емес. Қазіргі жастар ХХІ ғасырдың қазақ тілінің дамуына үлес қосып отырған қоғам мүшелері. Біз жас ұрпақ өзімізді – өзіміз тәрбиелеп, еліміздің патриоты ретінде тілімізді құрметтеп, қастерлеуіміз шарт.

Кейбір қазақ жастары өзінің ана тілінде сөйлеуге ұялады. Әсіресе ол қалада басым. Неліктен? Өзі Қазақстанда тұрса, ұлты қазақ болса, қазақ тілін орысшандырудың не керегі бар? Қазақстан көп ұлтты мемлекеттердің қатарына кіреді. Сол басқа ұлттың өкілдері, Қазақстанның ұлттық тілін үйренуге ынтық. Өйткені келешекте мемлекеттік басқару органдарында қазақ тілінің мәртебесі биік болмақ. Ресми іс - қағаздардың бәрі қазақ тілінде жүргізілмек. Сондықтан олардың қазақ тіліне деген қызығушылығы басым.

Мақаланың мақсаты жаһандану жағдайында рухымызды оятатын - қазақ тілімізді кеңінен байытып, ақпаратты-коммуникациялық технологияның маңызын ескере отырып, қазақ тілі мазмұнының құрылымын жаңғырту.

Қазіргі ХХІ - ғасырдың азаматтары теледидардың серігі десекте болады. Теледидардың өзінде спутнигін қоспағанда жиырмаға жуық канал бар. Сол каналдың ішінде ұлттық деген: Қазақстан, Хабар телеарналарында қазақ тілімен қоса орыс тіліндегі хабарлар бірге жүреді.

Қазақстандықтар кино шығарады дегенді естіп шексіз қуанып қалдық. Оны ұлттық арналардың бірінен көрсетеді дегенді естіп төбеміз көкке бір елі жетпей қалды. Бірақта көріп қалғанымызда өзіміздің қаракөз қазақтарымыз орыс тілінде сайрап, арасынан қазақтың қара сөзін таба алмай дал болдық. Ал егер сол актерлардың бойында қазақи намыс болса, бас рөлді ұсынам десекте бас тартар еді [1].

Ұлы Абай атамyzды толғандырған мәселе әлі де талай ұрпақты толғандырып, «у ішкізер» сыңайы бар сияқты. Ұлттық кодты қалыптастырып рухымызды оятатын құрал – бұл біздің қазақ тілі. Біздің халқымызда бірыңғай тілдік тұтастық, бірыңғай тілдік орта қалыптастыру дегеннің өзі қиын болып тұр ма, әлде қиялға айналып бара ма?

Бідің айтарымыз «Ағайындылар», «Астана махаббатым менің», «Жаным» сонымен қатар отандық кино саласында түсіріліп жатқан, әсіресе комедия жанрындағы «Келинка тоже человек», «Бизнес по-казахски в африке» іспетті кино туындылары. Қазақтың ХХІ-ғасырда көпшілік көзіне ұсынылып отырған осындай туындыларын, мен өзім түсіне алмағаным және қазақ бола тұрып, қазақтың ұлттық телеарнасында көрсетілгеніне қатты намыстандым. Тұп-тура еліміздің ішіндегі орыстарға арнап шығарылған секілді. Біз өз ана тілімізді өз жанымыздай қатты сүйеміз. Алайда орыс тіліне шорқақтауымыз. Сондықтан да біз бұл телехикаялар бізге түсініксіз. Бойымызға жақсы қасиеттерін сіңіре алмадық деп ойлаймыз. Сонда ойлап қарасақ қазақты қазақ түсінбегеніме, қалай? Қазақ тілінде бәрін сөйлетеміз, бәрі де сөйлейтін болады деген бос уәдеден гөрі көптеген әрекеттер жасау керек. Ел арасында айтады:

Әрекетсіз ақылың лайланған сумен тең!

Не іше де алмайсың

Не түсе де алмайсың.

Осы аталы сөз жадымызда жүрсін ағайын!

Әрекет демекші біріншіден, арналарымыз тек қана өзіміздің ана тілінде хабарлар жүргізсе. Тәрбие - тал бесіктен дейді ғой. Әрбір баланы сәби кезден, өзінің қанына жұққан ана тілінде анасы сөйлете білуі керек.

Әрбір азамат Қазақстан мемлекетінде тұрғандықтан қазақ тілінде сөйлеп, сыйлап қастерлеуге міндетті. Алайда қарап отырсаң, ХХІ ғасырдың ыңғайына қарай, жарнама дегендер толып кеткен. Кейде біразына түсініп, біразына түсінбей де қаласың. Тіптен кей бірлері қатем жазылған. Бұл да бір қазақ тіліне деген сын [2].

Әр қазақ жастарының бойында қазақи намысшылдық болса, қазақ тіліне деген көзқарасы мүлдем өзгерер еді. Қазір халықтың мақтанышына айналған, тек шындыққа тіке қарап, тура айтатын ағаларымды ерекше дара көріп, үлгі тұтамыз. Сол ағаларымыздың бірі Мұхтар Шаханов және бірі Бекболат Тілеуханов. Осы ел билігіне араласып жүрген ағаларымыз, тіліміздің жанашыры десек те болады. Осындай тіліне деген жанашырлық пен сүйіспеншілігі мол аға-әпкелерімізде лайым көп болсын. Қазағымыздың ұлттық тіліне қауіп төніп тұрғанын білмей ме екен? Жаяудың шаңы шықпас дегендей лауазымы жоғары ағаларымыз бірлікке келіп, ана тілімізді биікке көтерсе, нұр үстіне нұр болар еді. Қазіргі ХХІ - ғасырдың тұрғындары бір –бірімен орыс тілінде сөйлеуді заңға жазылғандай жалғастырып барады. Ол аз болса, ауыл – аудандарда тұратын ұл-қыздардың өзі орысша сөйлеуге оң

иықтарын беріп тұр. Неліктен? Орыс тілінде сөйлеу ауылдық жерлерде мода ма? Осындай қазақтың намысына тиетін мәселелерді көріп, біліп жүргенде, кейде шыдай да алмайсың. Қазіргі таңның ұл қыздарының орысшалануының басты қателігі, ата-аналардың балаларын орыс мектебіне беруі. Бұл да бір шешімі қиын мәселе. Мысалы, Оңтүстік Қазақстанда нағыз қазақи ғұрпы сақталған, қазақилықтың иісі аңқыған өлке десек те, орыс тілінде сөйлесіп араласып құраласып жүрген бауырларымыз қаншама? Негізінен Қытайдан, Монғолиядан тарихи отанына көшіп келіп жатқан қандас бауырларымыз өз тілін мүлде ұмытпаған. Өз тілімен қоса, өзінің салт дәстүрін, мәдени мұрасын әлі күнге дейін ұмытпай ары қарай дамытып келеді. Оралман бауырларымыздың қазақи намысшыл, өз тіліне, дініне адал екенін осыдан-ақ байқауға болады. Атап айтар болсақ қазақтың ұлттық «Қара жорға» биінің Қазақстанда бір ұшқыны да қалмаған болатын. Мінекей, ел болып есімізді жиғаннан кейін, оралман бауырларымыз қоныс теуіп өз отанына ағылып келіп жетті. Сол Қытайдағы қазақтар, нағыз ұлттық биі қара жорғаны алып келді.

Адамды адам еткен еңбек дейді қазақта. Еңбексіз ештеңе де құрдан құр келмейді жас достар. Еліміздің мемлекеттік тілі – қазақ тілінің мәртебесі биік болсын десек еңбектеніп, талпынып, қажымай күресе білуіміз шарт [3].

Мемлекеттік тіл қазақ тілімен қоса, орыс ағылшын тілдері бірге жүреді. Бұның жақсы да, жаманда жақтары бар. Жақсы жақтары ағылшын тілін біліп жатсақ, өзге шет елдермен қарым – қатынас жасай аламыз. Сонымен қатар осы тұста айтар болсақ «Латын» әліпбиіне көшіп жатқанымыз. Бұл жағдай біздің елімізге жақсы жағынан өзгеріс енгізеді деп білеміз. Себебі бұл қаріп арқылы шет елдер біздің еліміздің мәдени бай мұрасы мен салт санасын танып білу оңайырақ деп айта аламыз. Ал жаман жағы қазіргі жастарымыз өз тіліне емес, осы екі тілге көп бетбұрыс жасап кете ме деген қауіпті ой. Бірақ та: «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте және өз тіліңді еш уақытта ұмытпа» - деген қазақтың Қадырының (Қ. МЫРЗА-ӘЛІ) сөзі аталы сөзге айналғаны әрбір жастардың ойында жүрсе, қазақтың әрбір ұлы, әрбір қызының бойында ана тіліне деген үлкен құрмет жатары анық. Соның ішінде мен де, сендер де барсыңдар жас достар! Тіліміздің жан ашыры жастар. Ақыры еліміздің ертеңі болашағы біз емес пе? Елінің ертеңін ойлап, еңіреген азамат әрқашан да еселі ер болмақ. Біздің бірден - бір мақсатымыз ана тілімізді ешкімге де таптатпау.

Осы орайда тіл туралы шығарған өлең шумақтарымен, өз тіліме өзге тілдер жетпейді дегіміз келеді:

Өз тіліме өзге тілдер жетпейді
Тілім барда ұялмаймын ешкімнен.
Және де ол ерекше ғой көркімен,
Өз тілімді құрметтеймін барынша
Өз тіліме өзге тілдер жетпеген.
Тілім менің көк аспаннан естілшен,
Ата-бабам қазақ тілін
Қастерлеп бізге жеткізген
Шала қазақ қорлап жүр-ау өз тілін.
Орысша сайрап өткізіп жүр өз күнін.
Таңқаламын..!
Тілің барда өзге тілді қылмақ не?
Тілін ұмытқан жетесіздер көп бүгін.
Ей қазағым тіліңді сен ұмытпа,
Ана-тілім бір бөгетте тұрып па?
Тұрса егер сол бөгетті ашайық,
Ана-тілім құрметтерге лайық.
Кей адамдар түсінбей жүр қорболоп,
Қазақ жерін басып жүріп, тілін білмей сор болып.
Қазақстан тілі мәңгі жасасын.
Қазақстан ұрпақтары тілін мәңгі сақтасын.
Қазақстан мемлекеттік тілін біл.
Ана тілінде мәңгі сайрап ойнап күл,
Әрбір қазақ, қазақ тілін ұмытпаса мәңгіге.
Ана тіліміз естілер мәңгі жүректе!

Егер тіліміз бен дінімізді ерекше құрметтеп, барлық қазақ халқын сол міндеттерге жұдырықтай жұмылдырсақ, Қазақстан мемлекетінің діні мен тілі де әлем ролінде асқақтамақ. XXI ғасырдың көшбасшысы боламыз десек тілімізді шексіз сүйіп, дінімізді ұмытпайық. Алға ілгерілеуіне баршамыз үлес қосайық.

Қазақстанның мемлекеттік тілі – қазақ тілімен қоса мәдениеті де жоғары дамуда. Қазақстан мемлекетінің мәдениетін дамыту үшін, біріншіден шет едердің әндерін ұрлап, қазақ тіліне аударып ән салуды мүлдем жою керек. XXI ғасыр электрониканың дамыған заманы емес пе? Қазақтың халық әндерін эстрадалық және компьютердің көмегімен рэп жанрларында шығарылып жатқан жастарымыз қаншама? Өзіміздің қанымызға сіңген халық әндерімізді бұлайша қорлаудың қажеті жоқ. Қазақстан әншілері қазақ әнін тек қана өзінің ана тілінде орындауы тиіс. Өзге елдерге абыройлы, сыйлы боламыз десек, қазақтың мәдениеті мен тілін, діліне үлкен құрметпен қарасақ. Сонымен қатар кеудемізді қуаныш кернеп, мақтанышпен айта алатын қазақтың бір туар азаматы Димаш Құдайбергенов әлем мәдениетінде, эстрада өнерінде қазақ тілін паш етіп танытуда. Оның АҚШ, Қытай, Ресей елдерінде орындаған «Дайдидау», «Қазақ елі», «Самал Тау», «Ұмытылмас күн» іспетті қазақ тіліндегі әндері шетел төрінде аспанға әуелеп, әлем елдерінің жастары біздің ана тілімізде қосыла ән шырқай кетті. Мұндай керемет дүниеге қалайша мақтанбауға болады? Димаш ағамыз секілді елемізді, тілімізді, мәдениетімізді күллі жұртқа танытатын дарынды азаматтар көп болсын. Абай атамыз «Атаңның баласы болма, адамның баласы бол деген». Міне Димаш ағамыз бүкіл қазақ халқының, тілінің рухын биіктетіп әлемге қазақ елін, қазақ тілін, мәдениетін танытып жүр.

Үкімет органдары ресми – іс-қағаздары келешекте тек қана қазақ тілінде жүргізеді деп сенеміз. Өйткені мүйізі қарағайдай ағаларымыздың ойы да мемлекеттік тіл қазақ тілімізді халықаралық тілге айналуына көптеген істер жүргізуде. Оның бәрін мына өзіміздің телеарналардан көріп, біліп жадымызға түйіп жүрміз. Дамушы ел болғандықтан осындай істердің барлығын қарастырып, іске асыра білсек, Қазақстан мемлекеті міндетті түрде дамыған елдердің ішінен ойып тұрып, орын аламыз деп сенімдеміз.

Еліміздің мемлекеттік тілі – қазақ тілінің мерейін өсіретін де, өшіретін де ол бұқара халық. Халқымыз егемендігін алғалы бері, есін жиып өз ана тілінде еркін сөйлей бастады. Бұл біріншіден еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың елеулі еңбегінің арқасы. Желтоқсанда қазақ елі үшін құрбан болған аға-әпкелеріміздің арқасы. Біз де сол желтоқсанның құрбаны болған аға-әпкелеріміз сияқты елімізді шексіз сүйетін болсақ, халқымыз тыныш, еліміздің келешегі жарқын болмақ. Халық болып жұмылып, туымызды биік ұстасақ ана тіліміз еш уақытта өшпек емес!

Қазақстанда қандай да жарнама, дүкен маңдайшасына жазылған сөздер болсын тап-таза қазақ тілінде және де бір-бірімен мағынасы да сәйкес болуы керек. Олардың барлығын дәл осы уақыттан бастап қолға алуымыз шарт. Мысалы, ұлттық арнамыздан көрсетілген «Сөз мерген» сияқты хабары ана тілімізге деген бір құрмет ретінде көрсетіліп жатыр. Мінекей осындай ойындар ұлттық арнамыздан көптеп көрсетілсе жөн болар еді.

Әдептілік – үлкенді сыйлау, кішіге қамқорлық жасау, кез-келген жас ұрпақтың бойында қалыптасқан ерекше қасиет. Қазақ тілінде де көптеген дөрекі сөздер бар. Дөрекі сөздерді ашумен айта салғаннан гөрі, бойындағы әдепті қасиеттерге жеңе білдіру қажет.

Сөйлегенсоң өзіңе сөзің қожа – деген аталы сөздің түп-төркіні осында ма дейміз. Ана тілімізді дөрекі сөздермен қорлағанша, ойланып әдептілікпен сөйлейік аға, іні, бауырлар. Тіл түйгенді тіс шеше алмайды емес пе? Тілімізді нақышына келтіріп сөйлеп, кіші іні сіңілілерімізге әдепсіз емес, әдепті сөйлеу жақтарын үйретсек. Қазақ тіліміз әлемдегі ең таза, ең бай тілдердің қатарына кіреді. Бұл барлық қазақ жұртының қолында. Қазақ халқының көне де тәрбиелі, мағыналы сөздері қазіргі XXI ғасырда қолданылмайды десек те болады. Дөрекі әдепсіз, әсіресе шет елдік мағынасы жоқ сөздерден гөрі өзіміздің көне аталы сөздерді жиі қолданып, қазақтың нағыз қазақ екенін көрсетсек.

Қолданыстағы тіл әліпбидің 42 әріптен тұрады. Ал латын графикасына негізделген әліпбиде 32 әріп бар. Төл дыбыстарымыз (ә, і, ң, ғ, ү, ұ, қ, ө, һ) әріптерін сол күйінде берсе болмайма? Өйткені оқу, айтылу, жазылу ережелері сәлде болса сақталады ғой деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев «Әліпбиді латын қарпіне көшіру туралы тарихи шешімнің қабылданғанына екі жылға жуықтады. Бірақ қарпімізде әлі де олқылықтар бар. Тіл мамандары жаңа әліпбиді жетілдіруі керек. Мәдениет және спорт министрі А.Райымқұловаға тиісті тапсырма бердім. Алдымызда ауқымды жұмыс тұр» - деген болатын өз сөзінде. Жаңа графиканың

межелі уақытта елімізде толықтай енуі жаһандану кезеңінде ауадай қажет екенін толық түсініп қолдаймыз.

Қазақ тілін нығайту үшін қазақ елінің жас ұрпағы өз отбасында, бала бақшада мектеп алды даярлық топтарында, бастауыш сыныптарда тек қана өз ана тілінде оқып білім алып, тәрбиеленуі керек. Сондай-ақ жалпы орта мектептерінде физика, химия, биология, информатика іспетті пәндерді ағылшын тілінде оқыту тиімді бола ма екен? Алайда, өз ана тілімізде терең оқыту абзал ма деп тұжырымдаймыз. Бұл жас ұрпаққа күрделі лингво - психологиялық ауытқушылық туындатады деп есептейміз.

Қорытындылай келе қазақ тілін қарабайыр санайтын надандық бұлтын сейілту үшін мынаны еске ала кетсек артық болмас деп ойлаймыз. Белсенді ақпаратпен алмасу бүкіл ақпараттандыру процесінің мәніне айналады, жаһандық сипат алады және әлемдік қоғамдастықта мемлекеттің даму деңгейінің анықтаушы белгісі болады [4]. Демек, жас ұрпақ қазіргі заманғы тарихи жағдайға сәйкес келеді. Оны қаншалықты жаңа коммуникациялық және медиа-технологияларды игеретін болады, болашақ біздің елімізге ғана емес, жалпы өркениетке де байланысты.

Әдебиеттер:

1. «Ана тілі газеті»
2. 1. Алашабаева Ұ.Н. Педагогтардың еңбек мотивациясын арттыру жолдары. «Жоғарғы білім беру сапасы мәдениетінің тиімді тәжірибесін дамыту» Абылай хан атындағы ҚХҚжӘТУ, 159-162 бет. Алматы, 2019ж
3. «Егемен Қазақстан» гезеті, желтоқсан 2012 жыл
4. Алашабаева Ұ.Н. Қазіргі жастардың құндылығын қалыптастыруға ақпараттық технологиялардың әсері. «Елбасының тарихи мәселелері» Халықаралық ғылыми -тәжірибелік конференция 60-64 бет, Тараз, 2019ж

БУЛАТОВА Тогжан

6B01401-«Музыка»

Научный руководитель: ст. преподаватель Ж.Н. Айтжанова
КазНацЖенПУ

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ НА УРОКЕ МУЗЫКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

***Түйіндеме.** Мақалада хор дирижері, хортану, балалар хор әдебиеті сияқты музыкалық пәндерді біріктіретін буын мектеп әндерінің музыкалық және поэтикалық тілінде жұмыс жасауы мүмкін екендігі айтылады.*

***Abstract.** The article says that the link uniting musical subjects such as choral conducting, choral studies, children's choral literature can be work on the musical and poetic language of school songs.*

Целью учебного предмета «Музыка» является формирование основ музыкальной культуры учеников, воспитание средствами музыки духовно-нравственной творческой личности, умеющей применять полученные знания и умения в учебной деятельности и различных жизненных ситуациях. Задачами обучения является развитие творческого мышления и воображения, активизация познавательной деятельности учеников, и осуществлению этого способствует использование межпредметных связей на уроках музыки.

Всестороннее исследование проблемы межпредметных связей имеет принципиальное значение как для развития научных, теоретических основ педагогики, так и для практической деятельности учителей. Именно межпредметные связи призваны обеспечить единую методологическую основу предметной системы в целом на базе выделения таких систематизирующих научных идей, которые должны пронизывать обучение по всем предметам. Процесс обучения в целом неразрывно связан с данной педагогической категорией "межпредметные связи". Трактовка этого понятия в литературе неоднозначна. В "Педагогическом словаре" оно определяется как взаимная согласованность учебных программ по различным предметам. Р.Ф. Федорец определяет межпредметные связи как педагогическую категорию "для обозначения синтезирующих интегративных отношений между объектами, явлениями и процессами реальной действительности, нашедших свое отражение в содержании, формах и методах учебно-воспитательного процесса и выполняющих образовательную, развивающую и воспитательную функции в их органическом единстве".[1] Содержание любого учебного предмета, так или иначе, связано с другими, изучаемыми предметами. Межпредметные связи, прежде всего, предполагают взаимную согласованность содержания образования по различным предметам, построение и отбор материала, которые определяются как общими целями образования, так и оптимальным учетом учебно-воспитательных задач, обусловленных спецификой каждого учебного предмета.

Учителю музыки необходимо иметь представление о программах по культуре и истории Казахстана, чтению, казахской и русской литературе, всемирной истории, изобразительному искусству, географии, физической культур. Это необходимо для того, чтобы знать, в каких случаях он может опереться на ранее полученные сведения, а когда уроки музыки будут подготавливать ребят к восприятию материала по другим дисциплинам. «Чем больше различных жизненных связей музыки будет на уроке обнаружено, тем более прочно музыка будет входить в сознание ребят как часть жизни, как сама жизнь!» - это слова композитора и педагога, посвятившего свою жизнь детям, Д.Б. Кабалаевского. [3] Наиболее полно межпредметные связи выступают в содержании родственных предметов, в том числе художественно-гуманитарного цикла.

Межпредметные связи, являясь одним из важнейших требований современной дидактики, способствуют оптимизации учебного процесса, формированию обобщенных логических приемов мышления, построению системы целостного педагогического воздействия. Осуществление межпредметных связей в процессе подготовки учителей музыки должно быть направлено на формирования у них готовности к творческой педагогической деятельности. В педагогической литературе готовность к такой деятельности определяется владением ряда общепедагогических умений, направленных на решение учебно-воспитательных задач.

Ведущей задачей музыкального обучения в общеобразовательной школе является формирование трех аспектов отношения к музыке: эмоционального, сознательного и деятельно-практического (хорового пения, слушания музыки, музыкально-ритмических движений). При этом

хоровое пение считается наиболее активной формой приобщения детей к музыкальному искусству. Именно в процессе хорового исполнительства осуществляется комплексный подход к решению учебно-воспитательных задач.

Звеном, объединяющим музыкальные предметы, такие как хоровое дирижирование, хороведение, детская хоровая литература, может стать работа над музыкальным и поэтическим языком школьной песни.

Школьная песня – одна из форм вокально-хоровой музыки. Своей тематикой, включающей разнообразные стороны действительности, своими музыкальными средствами она помогает воспитывать в современном поколении любознательность, любовь к Родине. Для детей песня – первый «учитель музыки», воздействует и воспринимается наиболее непосредственно и активно, она пробуждает музыкальное чувство и любовь к искусству. В музыкальной методической литературе крайне редко рассматриваются вопросы, связанные с раскрытием художественного образа песни. В основном рекомендации по изучению школьной песни ограничиваются указаниями по преодолению вокально-хоровых трудностей.

Чаще всего бывает, что при разучивании с детьми песни, ограничиваются разбором сюжета, не анализируя музыкальное содержание песни, не вскрывая внутренний мир художественных образов.

Между тем школьный репертуар, предназначенный для пения, служит тем музыкальным материалом, на котором раскрывается тема урока. Неумение или невозможность раскрыть словами мелодию чрезвычайно ослабляет доходчивость, силу песни. В результате слова и мелодия песни как будто усвоены, песня звучит невыразительно и неволнует ни исполнителей, ни слушателей. В связи с этим все острее возникает необходимость обучения самостоятельному и творческому отношению к школьной песне на основе выявления взаимоотношений двух искусств: поэзии и музыки. Связи между этими искусствами рассматривается как необходимое условие эмоционально-познавательной деятельности, которая по своей природе межпредметна, так как осуществляется в процессе аналитико-синтетической деятельности. Взаимоотношения музыки и слова в вокально-хоровых произведениях создают сложную картину, полную противоречий. Словесный и музыкальный образы выступают в тесном единстве, взаимодополняют и обогащают друг друга. Сочетание музыкального и поэтического образов дает в результате новый, более яркий образ, создает живое единство слова и мотива в пении. Сливаясь вместе, поэзия и музыка сохраняют «перевес» в своей области. Вся конкретность картины, мысли, вся отчетливость понятия целиком определяется словом; вся подлинность, сила и характер чувства, его логика, осмысленность, волевые импульсы устанавливаются музыкой.

Одним из важнейших компонентов начального этапа работы над школьной песней – постижение образа – является осмысление поэтического текста и музыкального материала.

Выявляя образ литературного текста, важно не сводить анализ и классификации особенностей стиха, а осознать индивидуальное значение и живую содержательность поэтического языка. Такое разделение оправдано тем, что любое хорошее стихотворение обладает образной и смысловой многогранностью, многозначностью текста, и каждый композитор вправе прочесть его по-своему, расставив смысловые акценты.

Одним из последующих этапов работы над школьной песней – этап сочетания музыкального и поэтического текстов. Учителю музыки нельзя забывать, что слово в песне несет не только новую информацию, но и воспитывает.

Выявляя содержательную сторону произведения – школьной песни, обращают внимание в первую очередь на осмысление ее литературной основы, необходимо ставить вопросы о логическом разборе поэтического текста. Это подчеркивает В. Краснощеков и К. Виноградов: основная мысль фразы, строфы должна стать определяющим фактором выразительного пения.[2]

Эффективность уроков с межпредметными связями очевидна. Такие уроки нравятся детям, т.к. они творческие и необычные. Межпредметные связи на уроках музыки вносят в обучение новизну и оригинальность. Но самое главное – повышается интерес учащихся к изучаемым предметам, развивается самостоятельность, инициатива и коммуникативные навыки, приобретается собственный опыт деятельности.

В статье мы затронули только некоторые «проблемные» моменты, связанные с работой над школьной песней. Для осуществления межпредметных связей необходимо выработать единые

требования, предъявляемые к изучению школьного репертуара с учетом его роли в решении учебно-воспитательных задач на уроках музыки. Кроме того, нужно иметь четкую программу последовательной работы над школьной песней, определяющей объем и содержание (по годам обучения), с указанием конкретного материала, путей и методов его усвоения.

Таким образом, мы пришли к выводу, что использование межпредметных связей обеспечивает возможность показать окружающий мир во всем его многообразии и целостности с привлечением знаний из различных областей искусства. Знания учащихся приобретают качества системности, умения становятся обобщенными, комплексными, повышается творческий, интеллектуальный потенциал. Всё это доказывает необходимость и целесообразность использования межпредметных связей на современном уроке музыки.

Литература:

1. Федорцов Р.Ф. Межпредметные связи в процессе обучения. – Л., 1983.
2. Краснощеков В.И. «Поэтический текст в хоровом пении». - М., 1972
3. Кабелевский Д.Б. «Как рассказывать детям о музыке» - М., 2005

БЕКТУРҒАНОВА Балжан

5B091000 –Кітапхана ісі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., оқытушы А.Ә.Бектемір

КІТАПХАНАНЫҢ ОҚЫРМАНДАРМЕН ЖҮРГІЗЕТІН АҚПАРАТ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. В настоящее время деятельность библиотекаря полностью изменилась. Если вы думаете, что библиотекарь читает книги, проводит время и возвращается домой, то вы ошибаетесь. В соответствии с течением времени интеллектуальный уровень и запросы пользователей библиотечных услуг очень сложны, изменилось и содержание. Сегодня библиотекарь-менеджер, он – программист, он-психолог, должен быть квалифицированным специалистом, владеющим несколькими областями, а именно, продвигать развитие библиотечного дела, формировать методику оказания услуг. В обществе библиотекарь пользуется заслуженным авторитетом и признается престижной профессией.

Abstract. At present, the librarian's activities have completely changed. If you think that the librarian reads books, spends time and returns home, then you are mistaken. In accordance with the passage of time, the intellectual level and the requests of users of library services are very complex, and the content has changed. Today, a librarian is a manager, he is a programmer, he is a psychologist, he must be a qualified specialist who knows several areas, namely, to promote the development of library science, to form a methodology for providing services. In society, the librarian enjoys a well-deserved reputation and is recognized as a prestigious profession.

Кітапты эстетикалық, рухани құндылық, өнер туындысы ретінде көрсету. Адамдардың бір бірімен қарым-қатынасының маңыздылығын түсіндіру. Балалар әдебиетінің әртүрлі шығармаларымен, әртүрлі жанрлармен таныстыру. Сөйлеу, қиял, қиял, есте сақтау қабілеттерін дамыту. Кітап пен көркем әдебиетке деген қызығушылықты ояту, оны өзін, айналасындағы адамдарды түсіну мүмкіндігі ретінде көрсету. Психологиялық, моральдық демалыстың адам өміріндегі маңызын түсіндіру. Әдебиеттің фольклормен, өнердің басқа түрлерімен байланысын көрсету. Балаларға кітап арқылы жанашырлық танытуға үйрету. Кітапхана қызметінің негізгі бағыттарына тоқталсақ:

1. Балаларды дамыту мен тәрбиелеуде педагогикалық ұжымға жәрдемдесу.
2. Оқу және тәрбие процесін кітапханалық және ақпараттық-библиографиялық қызмет көрсетудің барлық нысандары мен әдістерімен қамтамасыз ету.
3. Кітапқа деген сүйіспеншілікті ояту және оқу мәдениетін тәрбиелеу, баспа басылымдарына ұқыпты қарау.
4. Балаларды оқуға басшылық ету.
5. Оқу пәндерін сәтті зерделеу, сөйлеу мен ойлауды, танымдық қызығушылықтар мен қабілеттерді дамыту мақсатында әр оқушыны жүйелі оқуға тарту.
6. Мектеп қызметкерлерінің ғылыми-әдістемелік, педагогикалық шеберлігін арттыруға ықпал ету.
7. Оқушылардың ата-аналарын әдеби шығармаларды отбасылық оқуға, кітапханадағы жаппай іс-шараларға тарту. Кітапхана жұмысының мақсаты-оқушылардың оқу мәдениетін қалыптастыру, балалардың оқу мен оқу қуанышы мен әдетін дамыту және қолдау, сондай-ақ кітапхананы өмір бойы пайдалану қажеттілігі. Оқуды, сонымен қатар кітапхана ресурстары мен қызметтерін насихаттаңыз. Кітапханашының балалармен оқуды басқарудағы басты міндеті-кітапқа деген тұрақты қызығушылықты тәрбиелеу, онымен қарым-қатынас жасау, көркем мәтінді тыңдау және түсіну қабілеті, яғни болашақ ересек оқырманды, әдеби білімді адамды тәрбиелеудің негізі, негізі. Мектеп кітапханасының негізгі міндеттері-педагогикалық ұжымға оқу жоспарларын жүзеге асыруға көмектесу, мектепте оқу және тәрбие процесін оқырмандарға кітапханалық және ақпараттық – библиографиялық қызмет көрсетудің барлық нысандары мен әдістерімен қамтамасыз ету. Педагогикалық ұжыммен бірге оқушылардың оқуына арналған кітаптардың ұсыныс тізімін әзірлеуді және таңдауды жүзеге асыру. Мектеп бағдарламаларынан сәтті өту және оқу пәндерін оқу мақсатында оқушылардың танымал ғылыми әдебиеттерді оқуға деген қызығушылығын ояту, оқушылардың шығармашылық ойлауын, танымдық қызығушылықтары мен қабілеттерін дамыту.

В.Сухомлинскийдің: "кітап ежелден адамды өсіреді", – деп жазғаны кездейсоқ емес: "Оқу-бұл балалар әлемді және өздерін көретін және білетін терезе". Балаларды кітаптарды жақсы көруге қалай үйретуге болады? Кітапты оқу мен түсінудің күрделі өнерін үйрету өте қиын. Біз ақпарат ғасырында өмір сүріп жатырмыз. Интернет, теледидар, радио қазіргі адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. Балалар кітабымен жұмыс істеудің одан әрі технологиясы топтың мұғалімімен немесе тәрбиешісімен толығырақ талқыланады. Кітаптар туралы тақырыптық әңгімелер, викториналар, ойындар, балалар шығармашылығының көрмелері өткізіледі. Мектеп кітапханашысының міндеті-баланы кітап пен оқуға баулу, өйткені біздің балаларымыздың оқуы, нені және қалай оқуы олардың бүгінгі табысы мен ертеңгі тағдырына байланысты. Мұнда кітапханашылар белгілі бір қиындықтарға тап болады, өйткені студенттер өздері оқыған кітаптың мазмұнын әрдайым түсінбейді немесе түсінбейді, нәтижесінде кітапқа деген қызығушылық қалыптаспайды, яғни кітапқа жүгінуге себеп жоқ. Кітап енгізеді баланың ең қиыны өмір сүру әлеміне, адами сезім, қуаныш пен реніш, қарым-қатынастар, ниетпен, ойлар, әдеттерден, сипаттағы. Кітап адамға "қарауға", оны көруге және түсінуге үйретеді, адамгершілікті тәрбиелейді. Балада оқырман оқуды үйренуден бұрын басталады. Слогдар мен сөздерді құрастыру қабілеті – бұл тек техника, нақты оқу – Рухани байытудың қайнар көзі. Мектеп кітапханасы балаға көп нәрсе бере алады. Біздің мекеменің кітапханасында кітапқа деген өзара қызығушылықтан туындаған кішкентай оқырманмен еркін достық қарым-қатынас атмосферасы құрылды. Кітапханашы-оқырман мен кітап, оқырман мен жазушы арасындағы делдал. Мен өзімнің басшылығыммен баланың эстетикалық қабылдау мүмкіндіктері мен кітаптың көркемдік бейнесін байланыстырамын. Оқырман балаға педагогикалық мақсатты әсер ету оның жеке басының жасына байланысты жеке психологиялық ерекшеліктерін ескеруге негізделген. Мектептегі балалық шақтың бастапқы кезеңі жұмысты қабылдаудың салыстырмалы түрде жоғары талаптары мен жетілмеген оқу техникасының арасындағы сәйкессіздікпен сипатталады.

Бастауыш сынып балаларын оқуды басқаруда кітапханашының міндеттерінің бірі-кітапқа деген тұрақты қызығушылықты және оқу қиындықтарын жеңуге деген ұмтылысты тәрбиелеу. Бірінші сынып оқушыларын кітапханаға жаза отырып, мен сынып жетекшілерінен олардың қалай оқитынын білемін. Бұл көбінесе оларға тәуелсіз оқу үшін қандай кітаптарды ұсыну керектігін және ересек адамның – мұғалімнің, ата-ананың, кітапханашының оқуын тыңдау кезінде қандай кітаптармен танысу керектігін анықтайды. 8-10 жастағы оқырмандар кітапта бейнеленген кейіпкерлер мен оқиғаларды іштей емес, сыртқы жағынан да көре алады, сондықтан бейнеленген адамға неғұрлым дәлелді, демек, тереңірек бағалау үшін жағдайлар туындайды. Алайда, олар әлі де оқыған нәрселеріне деген көзқарасын сот шешімдерінде білдіре алмайды. Олар өз тәжірибелерінің барлық гаммасын бір сөзбен – "ұнайды"деп жиі айтады. Оқуға деген көзқарастың бұл әмбебап өлшемі осы жасқа тән. Менің ойымша, кітапханашының баланы оқуға әсері оқырман оны жақсы, ақылды әңгімелесуші, көмек сұрай алатын кітап білуші ретінде көрген жағдайда ғана мүмкін болады. Бастауыш мектеп оқырманының рухани әлеміне оның даму деңгейіне сәйкес келетін ең құнды нәрсе кіруі керек – ақыл-ой, эмоционалды, эстетикалық-сонымен бірге оның одан әрі дамуына ықпал етеді. 13-14 жасқа толған оқушылар белсенді шығармашылық және қоғамдық қызмет табалдырығында тұр. Кітапханашы олардың кітаптарға деген тұрақты қызығушылығын ғана емес, сонымен қатар жастар газеттері мен журналдарына да ықпал етуі керек, өйткені мерзімді баспа жасөспірімдерге көп нәрсе бере алады. Мен жылына екі рет мектеп жұмысының барлық бағыттарын – оқушылардың да, мұғалімдердің де өзін-өзі тәрбиелеу және зерттеу тақырыптарын ғана емес, сонымен қатар оқу мәдениетін қалыптастыру үшін мектеп кітапханасының жұмыс формалары мен әдістерін ескере отырып, мерзімді басылымдарға жазыламын. Оқуды басқарудың негізгі әдістері мен формалары. Балалар кітапханаларының тәжірибесінде оқуды жеке және жаппай басқару әдістері және олардың формалары қолданылады. Кітап пен оқу рухани өмірге берік енуі үшін оқуды басқарудың жеке және жаппай әдістері маңызды. Ең үлкен әсер осы әдістердің бір нақты оқырман тобымен дәйекті, жүйелі өзара әрекеттесуіне әкеледі. Мектептегі жұмыс кітапханашыдан үлкен және үнемі рухани және шығармашылық күш-жігерді талап етеді. Мектеп кітапханасында жұмыс істеу тәжірибесінде мен екі әдісті де қолданамын.

1. Оқуды жеке басқару әдісі және оның формалары

Бұл әдіс баланың оқырмандық дамуының жеке ерекшеліктерін, оның қызығушылықтарын, қабілеттерін, қызығушылықтарын ескеруге негізделген. Жеке оқуды басқарудың ең көп таралған түрі-әңгіме.

Кітапханада күнделікті жұмыста ұсынымдық әңгімелер, оқылғаны туралы әңгімелер, кітап көрмелерінде жеке кеңестер кеңінен таралған. Ұсыныс әңгімесі кезінде кітапханашы белгілі бір кітапты таңдауға көмектесіп қана қоймай, оқырманды оған қызығушылық тудырады, оны қабылдау үшін тиісті көзқарас қалыптастырады. Ұсыныс әңгімесінің сипаты оқырманның сұраныстарына, оның жасына, даму деңгейіне байланысты. Көбінесе кітапханашы алдымен жасөспірімнің не туралы оқығысы келетінін білуі керек. Содан кейін ол әр түрлі тақырыптағы кітаптарды көрсетеді, оқырманды олардың мазмұнымен қысқаша таныстырады. Бұл оқырманға таңдау жасауға көмектеседі, сұранысты дәлірек тұжырымдауға үйретеді.

Оқырмандармен жеке жұмыс. Жеке қызмет көрсету-бұл кітапханашының сұраныстарын қанағаттандыру, кітаптарды өз бетінше таңдау кезінде және олармен жұмыс барысында кеңес беру қызметі.

Жеке қызмет көрсету міндеттері:

- оқырмандардың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыру
- оқырмандар қызығушылығының құрылымы мен тереңдігін дамыту ;
- оқушылардың ақпараттық мәдениет деңгейін арттыруға және оқырмандардың дамуына ықпал

ету

- кітапханашы мен оқырманның кітапхананы қолдануының барлық тартымдылығымен ынтымақтастығын ұйымдастыру

Оқырмандармен жұмыс істеу формалары:

әңгімелер

- кітапханаға жазылу кезіндегі әңгіме оқушылар туралы мәліметтерді жинауға мүмкіндік береді. Осы әңгіме барысында оқырман кітапханада қалыптасқан пайдалану ережелерімен, тарихымен, дәстүрлерімен, оның ақпараттық мүмкіндіктері мен ресурстарымен танысады, жазылғандардың оқу мәдениетін біледі.

- ұсынылған әдебиет туралы әңгіме. Оны өткізу кезінде кітапханашы кітаптардың мазмұнын, әңгіме өткізілетін оқушының оқырмандық даму деңгейін, оның қызығушылығы мен сұраныс сипатын ескереді.

- оқылған кітаптар туралы әңгіме. Мұндай әңгімелесудің мақсаты-оқушының оқырмандық даму деңгейін анықтау, оның ішінде-оқылған кітап оған түсінікті болды ма; оқырманның талғамы мен қалауын анықтау (оқылған кітапты талқылау мысалында); оқырманның үміттерін анықтау. Кітапханашы оқу процесінде немесе өзін-өзі тәрбиелеуде қандай практикалық пайда әкелгенін сұрауы керек.

Жеке жоспарлы оқу. Бұл Томас кітапхана пайдаланушыларын оқырмандардың жан-жақты мәдени дамуы мақсатында бір тақырыптан екінші тақырыпқа тұрақты ауыса отырып, олардың қызығушылықтары бойынша әдебиеттерді оқуға тартуға мүмкіндік береді.

Жеке жоспарланған оқудың үш түрі:

- 1) "үлгілік оқу жоспарлары". Пайдаланушылардың жиі қайталанатын мүдделерін талдау негізінде кітапханаларда не жасалады

- 2) "бұдан әрі не оқу керек" сияқты әдебиеттер тізімі»

- 3) неғұрлым дайындалған оқырмандар әдебиеттің ұсынымдық көрсеткіштері негізінде өздері үшін жеке оқу жоспарларын жасайды. Жеке ақпарат беру нысаны-оқырмандарға осы кітапханаларға да, саланың басқа кітапханаларына да келіп түскен жаңа құжаттар туралы үнемі хабарлаудан тұрады. Жеке ақпарат беру: тақырыпты нақтылауды, ақпарат көзін келісуді, Құжаттардың типтері мен жанрларын анықтауды, ақпаратты ұсыну нысанын келісуді (құжаттың өзі, тақырыптық іріктеу және т.б.), ақпаратты ұсыну мерзімдерін келісуді қамтиды. Консультациялар. Консультациялық жұмыс оқырмандардың ақпараттық құзыреттілігін арттыру мәселелерін қамтиды, соның ішінде: каталогтар мен картотекалардан іздеу алгоритмдері, оқырман талаптарын толтыру, ашық қолжетімділік қорларындағы кітаптарды таңдау.

Топтық және жаппай қызмет көрсету оқырмандар мектеп кітапханасында.

Топтық қызмет-бұл ортақ мүдделермен біріктірілген шағын оқырмандар топтарының мәдени және ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған формалар мен әдістердің жиынтығы. Бұқаралық қызмет көрсету-бұл кітапхананың көптеген оқырмандарға тән мәдени және ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыру тәсілі. Топтық және бұқаралық іс-шаралар қойылған сұрақтар

ұсынылған кітапты жақсы білетіндерге де, онымен алғаш кездесетіндерге де түсінікті болатындай етіп өткізілуі керек.

Топтық іс-шара ұзақ дайындықты қажет етеді, содан кейін кітапты тез таныстырған кезде, топтық іс-шараға қарағанда оңай дайындалатын фронтальды шараны қолданған дұрыс. Кітапхана-ғасырдан-ғасырға адамзат тарихының керуенін сүріндірмей әкеле жатқан, шырағы биік парасаттылық пен білімділіктің, байлық пен біліктіліктің киелі ордасы десек, бүгінгі кітапхананы дүниеде ештеңеге теңестірілмейтін білім бұлағы мен тәрбиенің қазығы дейміз. Қиындығы мен қызығы мол кітапханашы мамандығы туралы бір-ақ сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес. Жұрт көп біле бермейтін, көп елене бермейтін бірақ, дүйім оқырманның кітап жайлы бағыт-бағдар алу үшін жан-тәнімен беріліп, қызмет атқарып жатқан кітапханашылардың еңбектері ұшан-теңіз. Қазіргі таңда оқырманның өскелең талабын қанағаттандыру, рухани байлығымен жалпы қабілетін дамыту және жоғары эстетикалық талғамын қалыптастыру міндеттерін іске асыруда кітапханалардың алатын орны ерекше. Кітапханашы мамандығы өзінің өте қызықты да тартымдылығымен ерекшеленеді. Себебі, күн сайын жаналыққа толы сәттер, яғни жаңа келген газет-журналдар, жаңа кітаптар және күн сайын келіп алып жатқан оқырмандар легі. Осылай біздің жұмыс күніміз жалғасып жатады. Кітапханашының жұмысы жаңалыққа толы құмарлықтан басталады. Сөйтіп, кітапханашы мен оқырманның бірлескен іс-әрекеті жалғасады. Кітапхананың алдында өз оқырмандарына кітаппен, ақпаратпен жұмыс жасауға көмектесу, оқу мәдениеттілігіне тәрбиелеу міндеті тұр. Біздің ғылыми кітапхана студенттер мен оқытушылар үшін білім-ақпарат орталығы болып саналады. Электронды кітапхана бөлімі қазіргі заман талабына сай жаңа компьютерлермен және көшірме техникалармен жабдықталған. Әрбір оқырманға тиімді пайдалануға қолайлы жағдай жасалған. Кітапханамыз жыл сайын жаңа буын оқулықтармен, электронды оқулықтармен, көркем, ғылыми анықтамалық әдебиеттермен қамтылады. Әр түрлі іс-шаралар жастардың рухани жан дүниесін, ой-өрісін байытуға, жоғары эстетикалық талғамын, қоғамдық санасын қалыптастыруға септеседі, оларды қоғамның салауатты азаматы етіп тәрбиелеуде, адамгершілікке, елі мен жерін сүйге, құрметтеуге тәрбиелеуде маңызы зор. Көпшілік іс-шаралар бір сарында емес, үнемі формалары өзгертіліп, толықтырылып отырады. Олардың тақырыптары еліміздегі болып жатқан түрлі тарихи, саяси оқиғаларға және жастарды толғататын мәселелерге байланысты тандалады. Кітапханада өткізілген әрбір мәдени шараның мазмұндылығына, тәрбиелік мәніне назар аударып, әдеби кештер, оқырмандар конференциясы, пікір алмасулар жүргізіледі. Кітапхана-дүниеде ештеңе теңестірілмейтін білім бұлағының көзі. Кітапханашы-кітапхананың қожасы, оқырманның ең жақын досы. Кітапханада қызмет атқаратын қызметкерлерден кәсіби біліктілікпен қоса жоғары этика талап етіледі. Сол сияқты, кітапханаға келетін оқырмандар әдептілік нормасынан алыс кетпеуі керек. Оқырмандар кітапхана шаңырағына келген сәтте өздерінің қандай жерге келгеніне баса назар аударуы қажет. Мысалы, кейбір оқырмандар кірген сәттен бастап қатты даурығып сөйлесіп, оқырмандардың шырқын бұзады. Көпшілігі ұялы телефондарын өшірмей келіп, оларға хабарласқан сәтте қатты сөйлесіп жауап беріп жатады. Жалпы қандай да бір әдеп, этика дегеніміз адамдардың бірімен-бірінің амандасуынан, сөйлеу мәдениетінен басталады. Жақсы кітапханашы ол ойлампаз, парасатты, байқағыш, оқырманның мінез-құлқын білетін адам болып саналады. Кітапханашы мен оқырманның арасында негізгі рөлді кітапханашының педагогикалық этикасы атқарады. Кітапханашыға көп әңгімелесуге және кітапханада өтетін көпшілік жұмыстарды түсіндіруге тура келеді. Сондықтан бұл жерде кітапханашының сөз сөйлеу мәдениеті, мәнерлі сөйлеуі талап етіледі. Сонымен қатар, оның сыртқы түр-тұлғасы, өзін-өзі ұстауы, әдептілігі, кітапты алып беруде қалай жұмыс істеуі негізгі рөлді атқарады. Кітапханашы еңбегінің ерекшелігі екі жақты іс-әрекетке бағытталған. Оның бір-оқырманды тәрбиелей отырып, оған қызмет етуге, ал екінші жағы өз оқығанына есеп бере отырып, оны оқырманға жеткізу болып табылады. Сонда ғана кітапхана оқырман үшін үлкен тәрбие мектебі, сансыз сұрақтардың жауабын табуға болатын сикырлы да киелі орда. Айта берсек, кітапханада атқарылып жатқан еңбек аз емес. Мұның барлығы болашақ жастардың игілігі үшін екенін барлығымыз жақсы білеміз. Кітапхана-оқырман мен кітап арасындағы негізгі алтын көпір. Ал кітап пен кітапхананың тіршілігіне жан беретін, ұлттық құндылықтар мен оқырмандар арасын жалғастырушы-кітапханашылар десек қателеспеспіз.

Әдебиеттер:

1. «Мектеп кітапханасы» журналы. Баспа: № 2 орыс мектеп кітапхана қауымдастығы-2010 (96)

2. Оқушыларға кітапханалық-библиографиялық білім: Практикалық оқу құралы / РСФСР Мемлекеттік республикалық балалар кітапханасы-3-ші басылым. «Книжная палата» баспасы, 1989ж. -216 Б.
3. Кітапхана және жас оқырман. Практикалық нұсқаулық / "кітап палатасы" баспасы 1987 ж.

ДӘУЕН Динара

5B040900 Хореография мамандығының студенті

Ғылыми жетекшісі: өнертану ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Бәкірова С.Ә.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ХОРЕОГРАФИЯЛЫҚ САБАҚТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аннотация. В период пандемии 2020 года педагогам-хореографам, как и многим, пришлось внедрять в свой учебный процесс цифровые технологии. Очевидно, что использование новых методов проведения урока в сфере хореографического образования на данный момент является актуальной проблемой.

Чтобы поддерживать постоянный интерес учащихся к хореографии, в процессе обучения, старые, то есть традиционные, и новые инновационные технологии должны быть взаимосвязаны между собой. Поэтому в данной статье рассматриваются цели и задачи педагога-хореографа по проведению урока казахского танца с использованием инновационных технологий.

Abstract. During the 2020 pandemic, teachers-choreographers, like many, had to introduce digital technologies into their educational process. It is obvious that the use of new methods of conducting a lesson in the field of choreographic education is currently an urgent problem. In order to maintain the constant interest of students in choreography, in the learning process, old, that is, traditional, and new innovative technologies must be linked. Therefore, this article uses the goals and objectives of the teacher-choreographer to conduct a Kazakh dance lesson with innovative technologies

Қосымша білім беру мекемелерінде қазіргі қойылып отырған талаптар: инновациялық жаңа технологияларды ендіру. Сондықтанда педагог-хореографтарға қойылатын талап: әдіс тәсілдерді дұрыс қолдана отырып инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалану, жаңаша педагогикалық технологияларды дұрыс қолдана білу, жеке тұлғаның дұрыс дамып қалыптасуы үшін ыңғайлы жағдай жасау.

2020 жылдың Наурыз айынан басталған әлемдік пандемияға байланысты барлық білім алушылар қашықтықтан оқыту жүйесіне көшті. Осы орайда өнер саласында сабақтарды жүргізуде қиындықтар туындайды. Педагог-хореограф алдында білім алушылардың хореография өнеріне деген сүйіспеншіліктерін сақтай отырып, олардың үй жағдайында салауатты өмір салтын сақтауға ықпал ету міндеті тұрды. Пандемия кезінде де өнер саласының мамандары жаңа жағдайға биімделе отырып, хореографиялық пәндерді инновациялық педагогикалық технологиямен ұштастыра отырып жүргізу дами бастады. Яғни Zoom, Skype, Whats App, электронды почталар арқылы сабақ жүргізуді жалғастыра берді.

Қосымша білім беру мекемелерінде 5-6 жастағы балалардың музыкалық-ырғақ іс-әрекетінің келесі міндеттерін алға тартады.

- Музыканың
- Динамиканың
- Табиғатқа сәйкес қимылдар
- Жеңілден қиынға көшу
- Шапалақтау арқылы ритмді сезіндіру
- Қимылды әуенге қарай өзгертуді үйренеді.

Алты жаста балалардың физикалық қабілеті дамып, негізгі қимылдарды ойдағыдай үйренеді, жүру, жүгіру, секіру кезінде қимылдарды музыкамен жақсы үйлестіреді. 5-6 жастағы балалар мұғалімнің нұсқаулығынсыз, көрсетпей-ақ, кейбір музыкалық ырғақты тапсырмаларды орындай алады. Әр қимыл музыкаға байланысты және балаларға түсінікті болуы тиіс. Балаларды жаттығуды дұрыс, дәл, мәнерлі орындауға үйрету хореографтың басты мақсаты, сондықтан балалар жаттығуды қайталай отырып музыканы түсінеді.

Қазіргі таңда қазақ би өнері жан-жақты дамып, әлемдік деңгейге көтерілді. Балабақша, мектептерде және еліміздегі би ансамбльдерінің репертуарларындағы қойылған қазақ билерінің мазмұнды, идеялық көркемдік деңгейі жоғары болуы, ұлттық билердің сахна төрінде өзіндік ерекшеліктерімен көрінуі шын мәнісінде қазақ би өнерінің жарқын табыстары болып саналады. Қазақ биінің дамуы ұлттық өнердің табиғатын терең сезініп, оның даму жолында талай өнерпазды ерінбей еңбек еткенінің арқасында жеткен табыстар. Бұл - кейінгі кезеңдердегі қазақ биі өнерінің қол жеткізген табыстары десек, оның болашағы бұдан да жарқын екеніне күмән келтірмейміз. «Ай

қосақ», «Бақсы ойыны», «Келіншек», «Буын биі», «Алқақотан» тағы басқа билер белгілі бір сюжетке құрылып, бейнелі құбылысты, белгілі бір ойды білдіретін халқымыздың тұрмыс-салты мен дәстүрінен, діни рәсімдерінен алынған қимыл-қозғалыс арқылы туындаған біртұтас би өнеріне жатады. Халық күйлерімен қатар халық музыкасын пайдаланған композиторлар, балетмейстерлер қазақ халқының би қозғалысы элементтерін пайдалана, отырып, хореография өнерін дамытуда сахналық биді жаңа тәсілдермен байытып, өзгертіп, қазақ биінің ұлттық түрін кеңейте түсті. Сондай-ақ, еліктеуден туындаған «Қара жорға», «Тепең көк» билері қазақтың жылқы малын дәріптеп, ер қанатына теңеуінің мәнін көрсеткендей» [1, 34 б.].

Қосымша білім беру мекемелерінде «Қазақ би» пәнін жүргізуде педагог-хореограф алдына төмендегідей міндеттерді қояды:

Балаларға би қою кезінде алдымен олардың патриоттық сезімін ояту мақсатында өз ұлтының биінен бастау керек, яғни «Қазақ» биінен. Қазақ ұлттық биі арқылы болашақ қазақ мәдениетіне жанашыр ұрпақ тәрбиелейміз. Осы себепті балалармен қазақ биінің майталмандарымен таныстыру жұмыстарын жүргізген жөн. Қазақ биіне айтулы үлес қосқан бишілер Ш. Жиенқұлова, Д. Әбіров, Ә. Ысмайылов, О. Всеволодская-Голушкевич, Г. Н. Бейсенова, Т. О. Ізім, А. К. Кульбекова, А. А. Тати т.б. міне осы бишілердің арқасында қазақ биі ғылыми тұрғыдан сарапталып, бүгінгі күнге дейін жетіп отыр. Осы тұлғалардың бізге қалдырып кеткен би қимылдарын балаларға профессионалды түрде үйрету біздің міндетіміз.

Осы орайда Қызылорда қаласының Музыкалық колледжінің оқытушысы: Бақтыбаев Төребек Шәменұлының «Өнер шуағы» кітабында қазақ биінің спецификалық қалыптары өлең шумақтар арқылы берілген, осы орайда баланың өлең жолдарын жаттау арқылы қалыптардың мән-мағынасын жете түсінуге мүмкіндік беретінін көреміз.

Кесте №1

	«Тұмарша» Тұмаршаны баланың Мойнына бос тақпайды Жат көздердің қарағым Тіл сұғынан сактайды	1-4 тактіге аяқ III қалыпта бір орында тұрып, қол I дайындық қалпынан II қалып арқылы алақандар бір-біріне қарама-қарсы 4 тактіге «Тұмарша» қимылы жасалады.
	«Шаңырақ» Неткен асыл сүйегі Көріп жүрсің жиі оны Қазақ үйің о бастан Шаңырақ бұл киелі	1-8 тактіге қолдың I дайындық қалпынан II қалып арқылы III қалыпқа барып, «Шаңырақ» қимылы көрсетіледі.
	«Шабандоздық» Тақымында ат жалы Ептіліктің жарқылы Таныламыз әлемге Шабандоздық арқылы	8-12 тактіге аяқ II қалыпта, бір қол белбеуде, екінші қолмен «Тізгіндеу» қимылы қолданылады.

	«Ұршық» Иісі түтін аңқыған Туған жердің бүршігі Сағындырған кешегі Ақ әжемнің ұршығы	12-16 тактіге аяқтың «Кербез жүріс» қимылымен, оң қол II қалып пен III қалып ортасында, сол қол I қалыпта «Ұршық» қимылы жасалады.
	«Сәлем» Болсаңдағы танымал Төрткүл дүние әлемге Ешқашанда ұмытпа Ізеттілік сәлемге	16-20 тактіге жігіт аяғын 3-ші қалыпта, қолды 1-ші дайындық қалпы арқылы 2-ші қалыпқа апарып, оң қолын жүрек тұсына апарды. Қыздар екі қолын 2-ші қалып арқылы ашып, екі қолды оң тізесінің үстіне әкеледі.
	«Толқын» Әр күніңді бағалап Құшағыңды аш күнім Жақсылығың бүгінгі Қайтып соғар толқынның	20-24 тактіге қолдың «Толқын» қимылы 4 тактіге алға, қапталға және қиғаштап жоғарыдан төменге жасалады, аяқ 3-қалыпта болады.
	«Табақ тарту» Дәсүрім бар мақтанам Жамандықтан сақтанам Табақ тарту арқылы Сыбағанды ал сақтаған	24-28 тактіге «Табақ тарту» қазақтың салт-дәстүрімен 1-ші қалып арқылы 2 қолды алға созып, аяқтың тізесін сәл бүгіп жасалады.
	«Сәндену» Әдемілік әрқашан Әдептілік емес пе? Сырға тағып сәндену Қыз қылығы демеп пе?	28-32 тактіге қол 1-28-32 тактіге қол 1-ші дайындық қалпы арқылы 3- қалып келеді, оң аяқтың тізесі жартылай бүгіліп, сол аяқ артқа созылып, «сәндену» қимылы жасалады.
	«Айна» Ауыз үйдің айнасы Орасан көп пайдасы Сол айнаға қарап ап Жарқырап бір жайнашы	48-52 тактіге екі қол 1- қалып арқылы жоғары бастың тұсында алақандары ашық күйінде оңға, солға бетті ашып-жабады. Аяқтарды 3- қалыпта «Айна» немесе «Беташар» қимылы көрсетіледі.

	«Ожау» Үйірсектеп қазанды Түсірді ет, сазанды Басы тостақ, сабы бар Кім білмейді ожауды	52-56 тактіге оң қол 2- қалып пен 3-ші қалыптың ортасында алақаны жоғары ашық күйінде, сол қолды, оң қолдың шынтағының қасына әкелеміз. «Ожау» қимылын бір орында тұрып немесе аяқтың «өкешелеу» қимылымен жасауға болады.
	«Такия» Нақ киіз үй пішіндес Қадірін кім түсінбес Такияны кигенде Басынан еш түсірмес	56-60 тактіге сол қол (классикалық нұсқада) 3-ші қалыпта оң қол 3-ші қалыптан төмендеу такияның үстінде, аяқ 3-ш, аяқ 3-ші қалыпта «Такия» қимылы жасалады.
	«Ақ жаулық» Адалдықты жақтадым Әділдікті сатпадым Құрметтеймін әрқашан Ақ жаулығын анамның	60-64 тактіге сол қол 1- қалып ортасында, оң қол 2-ші қалыпқа ашылады. Сол аяқ бүгіліп, оң аяқ жанға созылады, денені оңға шалқайта «Ақ жаулық» қимылы жасалады.

Ол да бір технологияға жатады, яғни балалар өлең жолдарын жаттай отырып би қимылдарында үйренеді [2, 56 б.]. Қазіргі кезде қоғамда хореография өнерінің ролі артып, сұраныс арта түскені айқын. Осыған орай хореографиялық білім беру саласында, оның ішінде балалармен жұмыс жасауда инновациялық технологияларды қолдану өзекті мәселе болып табылады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы атты жолдауында: «Білім беру формасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бірі» деп атап кетті [3].

Білім берудегі инновация деген ұғымға тоқталсақ, педагогикалық технологияларды жетілдіру процесі, оқыту әдістері, тәсілдері мен құралдарының жиынтығы болып табылады. Қазіргі уақытта инновациялық педагогикалық қызмет – біздің мектептердің білім беру қызметінің маңызды компоненттерінің бірі. Осы инновациялық қызмет білім беру қызметтері нарығында қандай да бір мекеменің бәсекеге қабілеттілігін құру үшін негіз болып қана қоймай, сонымен қатар педагог-хореографтың кәсіби өсу бағытын, оның шығармашылық ізденісін айқындайды, білім алушылардың тұлғалық өсуіне нақты ықпал етеді. Оқытудың инновациялық тәсілі білім беру мазмұнына, оқыту әдістеріне және оқыту сапасын бақылау түрлеріне қолданылады. Ал, педагогикалық технология оқыту, оны сыни тұрғыдан ойлауға дағдыландыру, тәрбиелеу, жеке тұлғаны дамыту әрекетінің шешіміне қаратылған және белгілі бір тізбек негізінде іске асырылатын педагогикалық-психологиялық әдіс-тәсілдер жинағы. Педагогикалық технология - адамға алдынан белгіленген мақсат бойынша білім тәрбиелік жағынан әсер еткізу әрекеті. Бірақ, педагогикалық технология мен оқыту тәсілдерінің айырмашылығын білу керек. Оқыту әдістері (методика) – белгілі бір оқу пәнін оқыту және де тәрбиелік істер заңдылықтарын қолдануға бағытталған.

Қазіргі инновациялық технологиялар - білім сапасын арттырудың кепілі. Сондықтан қазіргі білім саласында оқытудың жаңа технологиясы кеңінен қолдануда. «Оқытудың технологиясы - бұл, бір жағынан, оқу - ақпараттың дайындау, өңдеу, әдіс-тәсілдерінің жиынтығы, екінші жағынан, ұстаздың шәкіртіне оқыту үрдісінде қажетті технологиялық және ақпараттандыру құралдарын пайдалана отырып ықпал ету тәсілдері.

Осыған орай жаңа экономикалық және әлеуметтік-мәдени жағдайларда қазақстандық білім беру жүйесінің алдында тұрған білім беру сапаларын арттыруға, стратегиялық міндеттерді шешуге бағытталған түбегейлік қайта өзгертулер педагогикалық үрдіске жаңа талаптар жүктейді. Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында еліміздің білім беру жүйесінің басты міндеттері атап

көрсетілген. Соның бірі: «Білім беру жүйесін ақпараттандыру, оқытудың жаңа технологиясын енгізу, халқаралық коммуникациялық желілерге шығу» делінген. Бұл міндеттерді шешу үшін, нәтижеге бағытталған білім берудің жаңа жүйесіне көшу үшін әр педагог-хореограф, жеке тұлға күнделікті ізденіс арқылы барлық жаңалықтар мен өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа ақпараттық технологияларға, әлеуметтік, тұлғалық және жеке құзіреттіліктерге ие болуы тиіс. Бұл талаптар әдістемелік жұмыстың жүйелі түрде ұйымдастырылу негізінде жүзеге асырылады.

Жалпы оқу-тәрбие үрдісінде айтарлықтай нәтиже беріп жүрген инновациялық педагогикалық технологиялардың хореография өнерінде пайдалануға болатын сәйкестігін төмендегі кесте арқылы көреміз:

Кесте №2. Инновациялық педагогикалық технологияларды хореография өнерінде пайдалану жолдары.

	Инновациялық пед. тех	Хореография сабағын жүргізуде пайдалану
1	Дамыта отырып оқыту әдістемесі немесе ойын технологиясы	Сұрақтар қою арқылы. Түрлі ойындар арқылы.
2	Деңгейлеп оқыту технологиясы	Сабақ барысында үйреткен қимылдар оқушылардың деңгейіне қарай топтастырылады.
3	Имитациялық әдіс немесе рөлдік ойындар	Сабақ барысында оқушыларды әрбір кейіпкердің рөліне қоя отырып актерлік шеберлікке үйрету. Сабақ барысында немесе сахнада орын алатын келенсіз жағдайларға дайындау.
4	Мультимедия мүмкіндіктерін қолданып оқыту	Сабақ барысында аудио, видео құралдарын, Led экранды қолдана отырып қимылдарды үйрету.
5	Ойын технологияларын қолдану	“Ұшты-ұшты”, “Ыстық-суық”.
6	Топпен жұмыс	Барлық сабақтар топпен өткізіледі. Ол баланы кез-келген ансамбльде немесе көпшілік жерде өзің еркін ұстауға, ойын анық жеткізуге үйретеді.
7	Проблемалық оқыту әдісі	Би қимылдарын жаттау, түсіндіру, образға ену, көрсету.
8	Экскурсия ретінде ұйымдастыру	Білім алушыларды музейге, саябақтарға, театрларға алып бару.
9	Бинарлы сабақ	Бір нәрсені салыстыра отыра түсіндіру. Қимылдарды көрсіп үйрету барысында әр бір қимылды салыстыра отырып сипаттау.
10	«Миға шабуыл» әдісі	Сабақ барысында үйретілген қимылдарды қорытынды кезеңде сұрақтар қою.
11	Ынтымақтастық әдісі	Хореография өнерінде сабақтар негізінен топпен ұйымдастырылады. Сабақ барысында оқушылар бір-бірін сезінуге, ұйымшылдыққа, өзара сыйластыққа, ынтымақтастыққа үйренеді. Концерттерге, байқауларға қатысқанда ынтымақтастық әдісі негіз болып табылады.
12	Жеке адамға бағдарлы	Педагог-хореограф сабақ барысында әрбір оқушыға көңіл аударып, кері байланыс және пікір білдіреді.

Қимылды орындау дағдысына баулу - білім алушылардан үлкен эмоционалды қызығушылықты, жинақталуды керек етеді, қимылдарды орындау мінезі мен білім беру әдістемесінің кезектесуі сабақ барысында шаршау сезімін жеңуге ықпал етеді. Оқу үрдісінде оқушылардың хореография сабағына тұрақты қызығушылығын қолдау үшін ескі, яғни, дәстүрлі және жаңа инновациялық технологиялар өзара байланыста болуы тиіс.

Хореография сабақтарын жүргізуде жаңартылған әдістемелердің жинақталған алдыңғы тәжірибенің негізінде кез келген материалды талдап, педагог-хореографтар өз тәжірибесінде пайдалана алады және оқушының орындаушылық дағдыларын дамыту процесіне енгізеді. Инновациялық тәрбие технологияларының көмегімен тәрбиелеу процесінде қандай нәтижеге қол жеткізуіміз керек екенін түсіну өте маңызды.

Хореографиялық сабақтарды жүргізудің үздік әдістемелеріне, үлгілеріне сүйене отырып, біз оқытудың дәстүрлі және инновациялық тәсілін біріктіреміз, осылайша оқушылардың орындаушылық дағдыларын қалыптастырып, үйретіп, инновациялық білім беру технологияларын пайдалана отырып, оқыту сапасын арттыру мәселесін шеше аламыз. Нақтырақ айтқанда балалармен жұмыс

жасау барысында берілген үй тапсырмаларын үй жағдайында интернеттен тыңдау немесе видеосын көру, сабақта видеосын тамашалап, пікір алмасу жатады.

Әдебиеттер:

1. Ізім Т.О., Кульбекова А.К. «Қазақ биін оқытудың теориясы мен әдістемесі» Алматы, 2015ж.
2. Бактыбаев Т.Ш. «Өнер шуағы» 2010 ж.
3. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2012ж.

ЖОЛАЕВА Инкар

6B11102-Мәдени-тынығу жұмысы мамандығы, 2 курс
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Коспагарова А.К.
ҚазҰҚПУ

ҚР АУДАНДАРДА ОРНАЛАСҚАН МӘДЕНИЕТ ҮЙІН ЖЕТІЛДІРУ САНАТТАРЫ

Мәдениет әлемнің барлық қоғамдарында үлкен рөл атқарады. Адамдардың өмірінің әртүрлі аспектілерінде бос уақыттан бастап кәсіби қызметке дейін әсер етеді. Мәдени мұраның шағын қалалардың мәдениетін дамыту, олардың бірегейлігін, өзіндік ерекшелігін және айрықша қасиеттерін сақтау процесіне рөлі мен әсері және оны өлшеу мәселесі болып табылады. Біздің еліміз қарқынды дамып келе жатқан мемлекет болып табылады, сондықтан мәдениет саласына көп көңіл бөлу қажет. Мәдени орта қазіргі қоғамды анықтайтынын есте ұстаған жөн, бұл оның мәдени және рухани құрамдас бөліктері бар дүние. Сондықтан азаматтарды адамгершілік құндылықтарға тарту жөніндегі мақсатты жұмысты жалғастыру, сондай-ақ азаматтардың, оның ішінде жас ұрпақтың рухани әлеуетін шығармашылық тұрғыдан іске асыру саласын дамыту қажет.

Бүгінгі таңда ауылдық жерлердегі кез келген елді мекенде және жалпы ірі қалалардан алыс жерлерде жеке адам мен қоғамның өсіп келе жатқан қажеттіліктеріне жауап беретін мәдени ортаны қалыптастырудың өткір қажеттілігі бар. Бұған мыналар кіреді: мәдениет саласындағы қызметтердің сапасын, әртүрлілігін және тиімділігін арттыру, бүкіл халықтың мәдени өмірге қатысуына, сондай-ақ балалар мен жастарды белсенді әлеуметтік-мәдени қызметке тартуға жағдай жасау.

Алайда, қазіргі уақытта қалалық мекемелер мен ауылдық жерлерде мәдениет саласын оңтайландыру арасында белгілі бір теңгерімсіздік бар. Өмір қалада ғана емес екенін түсіну керек. Ауылда да адамдар оқып, үйірмелерге барғысы келеді. Сонымен қатар, мәдени-демалыс мекемелері халық үшін, ең алдымен жастар, балалар мен жасөспірімдер үшін, олардың әр түрлі қабілеттерін ашуға, жас ұрпақты тәрбиелеу мен тәрбиелеуге ықпал ететін қарым-қатынас пен бос уақыттың аумағы екенін ескеру қажет. Алайда, көбінесе бүкіл мәдени өмір, әсіресе шағын елді мекендерде, дискотекаларға, ресми іс-шараларға түседі. Бұл бос уақытты өткізуге, әлеуметтік қауіптер мен қақтығыстарға әкеледі. Осының салдарынан қалаға көрсетілген қолдау мәдени нысандармен қамтамасыз ету деңгейі бойынша қала мен ауыл арасындағы алшақтықты азайту үшін белгілі бір дәрежеде ауылдық мәдениетке бағытталуы керек.

Аудандық мәдениет мекемелерінің өте әлсіз материалдық базасы клуб мекемелерінің жабылуына да, халық ұжымдарының, көркемөнерпаздар театрларының, оркестрлердің таратылуына да алып келеді. Муниципалитеттердің міндеттері-қолдау, мәдени-демалыс жұмыстарын жандандыру, мәдени өскіндердің қурап кетуіне жол бермеу.

Қазіргі уақытта көрсетілетін мәдени-демалыс қызметтерінің ассортименті мен сапасының, жұмыс нысандарының нашарлау үрдісі байқалады. Сондықтан осы уақытқа дейін қазіргі заманғы жабдықтарды, жиһаздарды, мүкәммалды, техниканы сатып алуға қаржы қаражатының жетіспеушілігі өткір проблема болып қалып отыр. Сондықтан осы салада түбегейлі өзгерістер енгізу қажет, бұл ауылдық елді мекендердегі мәдениет мекемелерінің материалдық базасын нығайту, ғимараттарды жөндеу, сахна жабдықтарын сатып алу, ауылдық клубтарды жаңғырту бойынша нақты шаралар қабылдауды талап етеді. Сондай-ақ, мәдени-демалыс мекемелері жүйесінде кадрлардың тоқырау және біліктілігінің төмендеу үрдісі, кәсіби білім мен дағдылардың бүгінгі күннің қажеттіліктеріне сәйкес келмеуі байқалады.

Ең алдымен мәдениет үйлеріне қазіргі заманғы, шығармашылық ойлау қабілеті бар белсенді жас мамандар жетіспейді. Клуб түріндегі көптеген мекемелер дәстүрлі түрде, ескі тәсілмен жұмыс істейді, бұл бүгінгі күннің қажеттіліктеріне сәйкес келмейді. Бейінді оқу орындарының түлектері жалақы деңгейінің төмендігінен, ауылдық аумақтардың тұрмыс сапасының төмендігінен, тұрғын үй сатып алу мәселелерінде мемлекеттік қолдаудың жоқтығынан ауылдық мәдениет мекемелеріне жұмысқа бармайды. Қазіргі уақытта кадрларды даярлау жүйесіне жаңа тәсілдер қажет. Кәсіптік бағдар беру жұмысын күшейту, осы бағытта мектептермен тығыз жұмыс істеу, талантты, шығармашыл, белсенді балаларды іздеуді жүзеге асыру, олар үшін келісім-шарт жүйесі бойынша мәдениет пен өнердің орта және жоғары оқу орындарына нысаналы бағыттарға, ауылға оралған кезде қосымша әлеуметтік қолдау шараларына қол жеткізу талап етіледі.

Жалпы, ауылдық жерлерде еліміздің мәдени мұрасын сақтау және танымал ету саласындағы мәселелерді шешу, сондай-ақ мәдени және демалыс түріндегі мекемелер желісін оңтайландыру және дамыту жеткілікті қаржылық және жан-жақты көзқарасты қажет етеді, мысалы:

1. Ауылдық муниципалитеттердің мәдени әлеуетін дамыту;
2. Ауыл халқының әртүрлі топтарының мәдени құндылықтар мен ақпараттық ресурстарға қол жеткізу жағдайларын жақсарту;
3. Ауылдық мәдениет мекемелеріне түгендеу, паспорттау және қайта құрылымдау жүргізу, оларды орналастырудың аумақтық схемаларын әзірлеу қажет;
4. Ауылдық мәдениет мекемелеріне мамандарды тарту және бекіту.

Жастардың мәдени әлеуметтенуі мен құндылықтарын қалыптастыруда қазіргі жағдайда айтарлықтай өзгерістерге ұшыраған білім беру институттары шешуші рөл атқарады. Алдыңғы ұрпақтардың рухани және мәдени тәжірибесін беру және жастардың өмірлік құндылықтарын, сенімдерін, көзқарастарын дамыту және олардың мүдделерін түсіну көбінесе оқу процесінде жүреді. Оқушы жастар мәдениетінің айрықша ерекшелігін инновациялық әлеует деп санауға болады [1. 25.]. Білім беру әлеуметтік институттарын дамытудың жаһандық векторлары ретінде әмбебаптылық пен мамандану арасындағы қайшылық жастардың кәсіби уәждерінің динамикасын, бағыты мен көзқарасын анықтайды. Сондықтан бүгінгі таңда білім беру мекемелері саласындағы мәдениетті қалыптастыру процестері мен мәдени процестердің өзара әсер етуіне түбегейлі жаңа көзқарас қалыптасуда. Ол адамның өмірлік жоспары мен өмір салтын саналы түрде таңдау мақсатында Өзін-өзі тануға, өзін-өзі дамытуға деген үнемі ұмтылысымен адамның проблемасын ортаға салады. Демек, мәдени әлеуметтенудің мақсаты-жас тұлғаны әлеуметтік-мәдени қатынастар жүйесіне қосу, сондай-ақ қолданыстағы әлеуметтік құрылымға ену, яғни әр адамда адамгершілік пен мәдениетті тәрбиелеу. Бұған негізгі рухани құндылықтарды қалыптастыру және адамды әлеуметтік процеске қосу арқылы қол жеткізіледі.

Әрине, ауылдық мәдени ортаның қаланың мәдени ортасынан өзіндік ерекшеліктері бар. Ауылдағы терең әлеуметтік-экономикалық дағдарыс ауыл жастарының тұтас мәдени ортасын қалыптастыруға теріс әсер етеді. Бұл оның ортасында теріс процестердің таралуына ықпал етеді, мысалы, репродуктивті функцияның төмендеуі, физикалық денсаулықтың нашарлауы, болашаққа деген сенімсіздік, жұмыссыздық, маскүнемдік және т.б. сол немесе басқа мәдени құндылықтарға бағдарлау көбінесе елді мекеннің түріне байланысты болады (ауыл, ауыл, ауыл). Ірі ауылда білім деңгейі және жалпы мәдени әлеуеті жоғары, зиялы қауым мен жастар көп – жаңа мәдени құндылықтардың тасымалдаушысы, трансформация процестерімен байланысты [2. 32 б]

Бірақ сонымен бірге, ірі ауылдық елді мекендерде этникалық мәдениет өмір мен өмірден алшақтап, оның орнын көпшілік алады. Мысалы, ауыл қоғамдастығы жағдайында ғасырлар бойы қалыптасқан өмірді анықтайтын нормалар мен ережелер қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келді. Олар адамдардың іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерін қатаң, бірақ жасырын түрде реттейтін халықтық әдет-ғұрыптар, дәстүрлер, мәдени мінез-құлық үлгілері түрінде болды [3. 56].

Бұл нормалар мен ережелер күнделікті сана деңгейінде іс-әрекет пен қарым-қатынас процесінде ауызша түрде берілді. Ауылдағы мәдени демалыстың нашар жағдайы оқшауланудың дамуына, ауыл жастарының мәдени жағынан да, білім беру жағынан да қала жастарынан одан әрі артта қалуына ықпал етеді. Ауыл жастары үшін рухани-адамгершілік және жалпыадамзаттық құндылықтардың жоғары маңыздылығы ауыл халқының, атап айтқанда жастардың рухани мәдениетінде ұлттық құндылықтардың маңызды орын алатындығымен анықталады. Олар батыс мәдениетінің ең нашар элементтерінің ауылдық жастар ортасына белсенді енуіне жол бермейді. Сондықтан, адамның өмірлік бағдарлау жүйесінде дәстүрге, этноұлттық құндылықтарға деген көзқарас неғұрлым көп орын алса, ауыл жастарының моральдық сенімдері соғұрлым терең болады. Ауыл жастарында бұл құбылыстарды еңсерудің сенімді құралы отандық ұлттық мәдениеттің үздік жетістіктерін сақтау және дамыту, жастар арасында сауаттылық пен хабардарлық деңгейін арттыру болып табылады. Ауылды реформалау кезеңінде өмір сүрудің қиын жағдайлары, жергілікті билік органдары тұлғасында мемлекет тарапынан ауылдарға айтарлықтай қолдау болмаған кезде нарықтық қатынастардың таралуы көптеген жастардың қиындықтарды жеңуге, өз мүдделерін тек өз күштерімен, бастамашылығымен және белсенділігімен қорғауға деген көзқарасын қалыптастыруға ықпал етті. Осыған байланысты жастардың мәдени әлеуметтену процесі мәдени дәстүрлер, циклдік және прогресс, ұжымдастыру және индивидуализм синтезінің қолайлы ортасын білдіреді және

табады. Ауыл мен қала жастары арасында салыстырмалы талдау жасай отырып, ауыл мен қала жастарының құндылық бағдарлары негізінен сәйкес келетінін байқауға болады. Бұл, мысалы, денсаулыққа, отбасына, материалдық әл-ауқатқа және оны алу тәсілдеріне қатысты көрінеді. Байлық (ақша), кәсіби мансап сияқты, өскелең ұрпақтың жетекші құндылықтарының бірі болып табылады. Байлықты ұлдар мен қыздар үлкен еркіндік, таңдау, әртүрлі қажеттіліктер мен жеке артықшылықтарды қанағаттандыру шарты ретінде қабылдайды. Алайда, ауыл тұрғындары өздерінің қалалық құрдастарына қарағанда қоғамдағы тұрақтылық, өзінің кіші отанына деген сүйіспеншілік, патриотизм, мейірімділік және дін сияқты өмірлік бағдарларды артық көреді. Қалалық және ауылдық жастардың өзі ата-анасының ұрпағына қарағанда жеке қабілеттерін өзін-өзі жүзеге асыруға бағытталған. Тәуелді көңіл-күй біртіндеп ауыл жастарының санасы мен мінез-құлқындағы өздерінің белсенділігі мен дербестігі туралы көзқарастармен алмастырылады. Түсіну, әлеуметтік белсенділігі бар қолайсыз жағдайлармен осы құндылықтарды мәдениет қалыптастырады, сендіру жас адамдар оның табысқа немесе кәсіби мансап өмір жетуі мүмкін адам іскерлік хваткой, сондай-ақ күшті «иммунитет» қарсы қиындықтарды нақты өмір, умеющим постоять және ниеттенгендер тұлғалық дамыту. Мұндай құндылықтардың қалыптасуы ауыл жастарының «өмір сүруін» қамтамасыз етуге деген қажеттіліктеріне байланысты [4. 87 б]. Алайда, жеке бостандық пен әлеуметтік таңдау жағдайындағы жастар ортасындағы трансформациялық процестер белгілі бір әлеуметтену тәуекелдерін тудырады, олардың арасында дәстүрлі мәдени құндылықтар жүйесінің эрозиясын, ұрпақтар сабақтастығының қалыптасқан механизмін және нәтижесінде әлеуметтік-мәдени байланыстардың үзілуін, рухани және материалдық мәдениетті біріктіру процестерін ерекше атап өту керек. Батыс құндылықтары мен мінез-құлық үлгілерін каскадты түрде алу әрдайым емес және орыс қоғамының қалыптасқан менталитеті үшін қолайлы емес, руханияттың жоғарылауына, оқушы жастардың едәуір бөлігінің білім беру және мәдени деңгейінің төмендеуіне ықпал етеді және қоғамдағы моральдық дүрбелеңді тудырады. оның қоғамдық өмірінің барлық салаларына теріс әсер етеді.

Қорытындылай келе, жастардың мәдени әлеуметтенуі және мәдени дүниетанымның қалыптасуы көптеген түрлі әсерлерге ұшырайтын өте күрделі және қайшылықты процесс екенін атап өткім келеді. Сондықтан қазіргі заманғы жас адам (ол қай елді мекенде тұрса да) қазіргі қоғамда өз бетінше жұмыс істей білуі керек және өзінің таңдауы мен оның салдары үшін жеке жауап беруі керек. Ол үшін кез-келген құрылымсыз мүмкін болатын баламаларға жеке көзқарас қалыптастыруға, жеке баға беруге және қажеттіліктерді толығымен көрсететін шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін ішкі ядро қажет, мұнда жеке тұлғаны әлеуметтендірудің негізгі құралы көптеген әлеуметтік функцияларды жүзеге асыруға арналған Мәдениет болып табылады. Қазіргі жағдайда, әлеуметтену процесінде мәдениет белсенді инновациялық әрекеттерге қабілетті" жаңа " адамды қалыптастыруы керек!

Әдебиеттер:

1. Шулунова, Л.И. Бос уақытты ұйымдастырудың көркемдік - педагогикалық әдістемесі. Шымкент: Әлем, 2013.- 188 б
2. Сапарова, Ю.А . Мәдени-тынығу жұмысы саласындағы менеджмент, маркетинг Шымкент: Әлем: 2015.- 156.
3. Ұзақбаева С. Қазақ халық шығармашылығының балалар мен жастарға эстетикалық тәрбие берудегі мүмкіндіктері - Алматы: Респ. баспа кабинеті, 1994.- 104 б.
4. Сапарова, Ю.А. Шоу бағдарламаларды ұйымдастыру. Шымкент: Әлем, 2015.- 168 бет.

КОРГАНГАЛИЕВА Аружан

6B01401 Музыка

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.м Э.Д.Қонысбаева

ҚазМемҚызПУ

МУЗЫКА ПӘНІНІҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІНДЕГІ НЕГІЗДЕМЕСІ

***Аннотация.** В статье рассмотрены сущность концепции эстетического воспитания, научно-теоретические взгляды на эстетическое воспитание младших школьников, значение, способы, методы эстетического воспитания.*

Abstract. The article deals with the essence of the concept of aesthetic education, scientific and theoretical views on the aesthetic education of primary school children, the meaning, methods, methods of aesthetic education.

Кіріспе

1. Музыка пәнінің бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық тәрбиесінің роліндегі негіздемесі.

1.1 «Эстетикалық тәрбие» ұғымының мәні.

1.2 Бастауыш сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие беру туралы ғылыми-теориялық көзқарастар.

1.3 Мектепте музыка сабағы арқылы балаларға эстетикалық тәрбие берудің маңызы

2. Музыка сабағында бастауыш сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие берудің тәжірибелік жұмысы (1 сынып оқушылар негізінде)

2.1 Музыка сабағының оқу – тәрбие үрдісінде эстетикалық тәрбие берудің жолдары.

2.2 Музыка сабағында бірінші сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие берудің әдіс-тәсілдері

1. Музыка пәнінің бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық тәрбиесінің роліндегі негіздемесі.

1.1 «Эстетикалық тәрбие» ұғымының мәні.

Қазіргі күні жалпы білім беретін мектептерде оқушыларды халқымыздың рухани байлығы, салт-дәстүрі, мәдениетімен таныстырып, қазіргі күнгі қоғамның сұранысына сай эстетикалық тәрбиенің жаңарған жүйесін жасау бүгінгі к.ннің өзекті мәселесі десекте болады.

Өскелен ұрпаққа музыка арқылы эстетикалық тәрбие беру балалардың өнердегі, қоршаған ортасындағы, табиғаттағы әдемілікті қабылдап, болмысқа эстетикалық қарым-қатынасын қалыптастыруға байланысты проблеманың аса күрделі екенін көрсетеді. Оған дәлел ретінде философия, әлеуметтану, әдебиеттану, өнертану, психология, педагогика ғылымдары бойынша жарық көрген зерттеу жұмыстары мол.

1.2 Бастауыш сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие беру туралы ғылыми-теориялық көзқарастар.

Бөлімді осы бір тақырыпта өзінің ғылыми-теориялық көзқарасын білдірген философ идеалисті Канттың ойымен ашайық. Ол: «эстетикалық тәрбиенің дамуының оның қиялынан жүзеге асқан кезде шығады, себебі қиялында адам заттың қайдан шыққанын қандай екеніне қарамастан, қызығушылық сезімі оянбастан ұнатуы және сол нәрседен ләззат алуы» деген.

Ал неміс философ-идеалисті Гегель боласа Канттың ойын толық құптамай эстетикалық тәрбие туралы былай деген: «Эстетикалық тәрбиені табиғатта болмаған, ол тек адамның ойында және ішкі әлемінің дамуымен жүзеге асады» - деп тұжырымдама жасаған.

Жүсіп баласағұнның «Балаларға өнер білім берілсін, сұлу мінез әр өнермен өрілсін», дегеніндей, өнердің тәлімдік, тәрбиелік қызметі қазақ халқында құрметтелген, оны дамадық басты шарттардың бірі деп түсінген.

1.3 Мектепте музыка сабағы арқылы балаларға эстетикалық тәрбие берудің маңызы.

Мектептегі эстетикалық тәрбиенің жалпы мақсаты – оқушының қоршаған ортаға деген тұлғалық мәдениетін, көзқарасын қалыптастырып, оның шығармашылық әркетін дамыту. Мәдениет туралы терең біліп, танысып, қызығушылықтарын арттыру.

1. Музыка сабағында бастауыш сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие берудің тәжірибелік жұмысы (1 сынып оқушылар негізінде)

2.1. Музыка сабағының оқу-тәрбие үрдісінде эстетикалық тәрбие берудің жолдары.

Қазіргі мектептің алдында тұрған ең маңыздысы – жасөспірімді жап-жақсы дамыған тұлға ретінде тәрбиелеу. Сол тәрбиенің ішінде эстетикалық тәрбие қомақты орын алады.

Эстетикалық тәрбие адамның өмірінде зор рөл атқарады. Әсемдікті көре, түсіне, жасай білу адамның рухани өмірін байытады, қызғылықты етеді, оған ең жоғарғы рухани ләззаттануға мүмкіндік береді.

Эстетикалық тәрбие, біріншіден үй – іші мен отбасыдан бастаса, екінші кезеңі бала – бақша, үшінші кезеңі баланың мектептің есігін ашуымен басталады. Баланың отбасына баланың бала-бақшадан эстетикалық алған эстетикалық тәрбие қоры мектеп қабырғасында жетіле әрі дами түседі де, оқушының өмірге деген көзқарасы қалыптаса бастайды. Бұрынғы сезінген, көрген, білген эстетикалық құбылыстарында көптеген жаңалықтар орын алып, баланың білімі күн санап, апталап кеңейе түседі. Баланың алдында көп уақыт жұмбақ болып жүрген табиғи құбылыстарға, табиғаттың көркемдігіне біртіндеп жауап беріп, баланың сезімін оятып, оны қанағат құшағына бөлейді. Мұғалім оқушыларды адамгершілікті тұлғалық мәнін жан-жақты дамытуға ұмтылады, сондықтан әр баланы сезім нәзіктігін, көркемдікті сүйетіндей етіп дамыту керек.

2.2 Музыка сабағында бірінші сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие берудің әдіс-тәсілдері

Мен педагогикалық практика кезеңінде, бастауыш сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие беруді музыка сабағында тәжірибе жүзінде көрдім.

Осыған байланысты үлгі ретінде жоспарланған **«Музыкадағы табиғаттың әсем көріністері»** деген тақырыбында музыка сабағын өткізу барысын және сабақтан тыс уақытта өткізген музыкалық – тәрбиелік іс – шарамызды мысал ретінде көрсеткім келеді.



Қорытынды:

Адамзат алдында тұрған ұлы мақсат – саналы ұрпақ тәрбиелеу. Болашақ ұрпақ ол келешек қоғам иесі. Келешекте осы елдің тізгінін ұстар азаматтар – бүгінгі өсіп келе жатқан ұрпақ мектеп оқушылары болғандықтан, оқушылардың білім сапасы, даму бағыттары, бүкіл қоғамның және мемлекеттің назарында болып отыр.

Қазіргі жаңа талаптардың күнбе-күн өсуі мұғалімнің әсіресе, музыка пәні мұғалімнің өмірден кенже қалмай, білімін үнемі жетілдіруін қажет етеді.

Бүгінгі музыкалық білім мен тәрбие беру дегеніміз – оқушының әлемге деген саналы көзқарасын қалыптастыруға шақырып, оның бойындағы таланттың қайнар көзін ашып, еліне дұрыс қызмет етуге бағыттауға арналады.

Әдебиеттер:

1. Ұзақбаева С.А. Эстетикалық және этнопедагогикалық тәрбие негіздері. Алматы, - 1991. – 3-126б.
2. Жарықбаев. Қ. Психология. пед.училищеге арналған оқулық. Алматв, - 1982. – 69 б.
3. Жастарға эстетикалық тәрбие беру. Алматы. – 1970. – 1-46б.
4. Жұмабаев. М. Пкдагогика. Алматы, 1992. – 154б.
5. Теплоа Б.М. Психология музыкальных способностей. – М., 1947. – 85б.
6. Қоянбаев Р.М. Тәрбие теориясы. – Алматы, 1991. – 143б.
7. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе. – М.: Просвещение, 1983. – 224 б.
8. Аничкин С.А. Эстетическое воспитание младших школьников. М., - 1967. – 6-116б.

КУМЫСБЕК Несібелі

5B091000 –Кітапхана ісі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. Г.И.Нұржанова

ҚазҰлтҚызПУ

МЕКТЕП КІТАПХАНАЛАРЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ КІТАП ОҚУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Школьная библиотека - это культурный, образовательный и информационный центр школы, основное звено вовлечения детей в учебу. Поэтому укрепление материально-технической базы школьных библиотек, оснащение их современными информационными технологиями, повышение качества сбора средств, обучение школьных библиотекарей и т. Д. Вопросы актуальны и сегодня. Школьная библиотека - это место информации и нового критического мышления. В современном мире информации и знаний библиотека очень важна для развития и образования ребенка. Школьная библиотека постоянно способствует формированию самопознания, ответственной и активной заботы о здоровье.

Abstract. The school library is the cultural, educational and information center of the school, the main link in involving children in learning. Therefore, strengthening the material and technical base of school libraries, equipping them with modern information technologies, improving the quality of fundraising, training school librarians, etc. Questions are still relevant today. The school library is a place of information and new critical thinking. In the modern world of information and knowledge, the library is very important for the development and education of the child. The school library constantly promotes the formation of self-knowledge, responsible and active health care. Unlike other types of libraries, the school library works systematically and purposefully not only with readers, but also with the entire contingent of students, and has the opportunity to work at school throughout the year.

Қай кезде де кітап адамзаттың жан азығы, рухани байлығы болған. Кітапты оқу арқылы ғана біз болашақты болжап, келешегімізге кемел жол сала аламыз. Осы қағидаларға сүйене отырып, кітапханада кітап оқуға оқырман тәрбиелеудің жаңа әдістемелік бағыттары құрылады. Кітапханадан балалар тіршілікке қажетті рухани қазынаның бәрін табу қажет. Адамгершілік қарым - қатынас, ортақ мүлікті мәдениетті түрде пайдалана білу, басқалар алдындағы жауапкершілікті сезіну, көрген, естіген, оқыған нәрселерді түсініп, талдап үйрену және өз пікірінді дәлелдей, қорғай білу - осының бәрін балалар кітапханадан үйрену керек. Заманауи жағдайда, ғалымдардың пікірінше, ақпараттық қажеттіліктер мен сұраныстар деңгейі жоғары тұлғаның жаңа типі қалыптасуда. Бұл тарихи даму ерекшеліктеріне, білім беру жүйесіндегі өзгерістерге байланысты. Тәрбие туралы қамқорлық ең маңызды мемлекеттік міндет болып табылады және сонымен бірге қоғамдық бірлестіктердің, бұқаралық ақпарат құралдарының және діни конфессиялардың назарын аударады. Кез-келген өркениетті қоғамның тағдыры жас ұрпаққа байланысты болғандықтан, жас оқырмандар басым топ болуы керек. Оларды тәрбиелеу отбасымен, білім беру және мектептен тыс мекемелермен тікелей байланысты. Қазіргі кезде барлық мектеп кітапханалары жалпыға қол жетімді ақпараттың орталығына айналуға шақырылған; олар оқыту үшін де, жеке, рухани, шығармашылық жағынан дамып, өзін-өзі жетілдіру үшін де сұранысқа ие болуы керек. Мектеп кітапханасы қазіргі кезде қоғамдағы көпфункционалды мәселелерді шешіп, ең алдымен баланы функционалды сауатты және заманауи әлемде сұранысқа ие болуға үйретуі керек. Бүгінгі таңда ақпараттық орта тез өзгеруде, ал мектеп кітапханаларының рөлі өзгеруде. Мектеп кітапханаларының оқырманы басқа кітапханалардың белсенді оқырманына айналады. Баланың шығармашылық әлеуетін ашуға жағдай жасау - мектеп алдына міндет қояды. Кітапхана білім беру ортасының элементі бола отырып, баланың шығармашылық, интеллектуалды әлеуетін белсендіреді. Ақпараттық орталық ретіндегі кез-келген мектеп кітапханасының басты міндеті - білім беру процесінде оқушылар мен мұғалімдерге көмектесу. Жақсы кітапхана болмаса, мектеп өзінің білімдік және тәрбиелік функцияларын жоғары деңгейде орындай алмайды. Мектеп кітапханасы білім қажет болған қазіргі ақпараттық қоғамда өркендеу үшін қажетті ақпараттар мен идеяларды ұсынады. Мектеп кітапханасы оқушылардың бойында үнемі өздігінен білім алу қажеттілігін қалыптастырады, қиялын дамытады, азаматтық жауапкершілікке тәрбиелейді. Оқу - тұлғаны қалыптастырудың маңызды құралдарының бірі. Бір жағынан, оқу - оқу пәні, ал екінші жағынан, оның құралы. Кітаптардан, оның ішінде оқу кітаптарынан оқушы түрлі білім алады. Әрдайым танымдық, эстетикалық және тәрбиелік

функцияларды орындайтын әдеби шығармаларды оқу, өмірді бейнелеу мен танудың арнайы жалпыланған, үлгілі эмоционалды тәсілімен практикалық танысу оқушының эмоционалды ортасын, адамгершілік-эстетикалық мұраттарын, көзқарастарын, көзқарастарын қалыптастырады. Оқуға деген қызығушылықтың төмендеуі – әлемдік мәселе. Бүгінде балалар мен жасөспірімдердің оқуын әлеуметтік құбылыс ретінде зерттей отырып, әр түрлі елдердің мамандары үрейлі тұжырымдарға келеді. Отбасылық ортада кітап оқу ерекше рөл атқаратынын баса айту керек. Кітапты бірге оқу, оқығандар туралы пікір алмасу отбасы мүшелерін жақындастырады, рухани біріктіреді. Сонымен қатар, көптеген отбасыларда қоғам дамуының қазіргі кезеңінде кітап әңгіме тақырыбы болудан қалады. Бұл жағдай отбасының рухани климатына өте жағымсыз әсер етеді және баланың оқырман болып қалыптасуына ықпал етпейді. Демек, қазіргі кезде отбасылық кітап оқудың дәстүрлерін жаңғырту, одан әрі дамыту және жаңа деңгейге шығару баланың дамуының мәдени нормасы ретінде қоғамның маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Педагогикалық ой көптеген ғасырлар бойы интегралды үйлесімді дамыған жеке тұлғаны тәрбиелеу мақсатында жас ұрпақты кітап мәдениеті әлеміне енгізудің тәсілдері мен әдістерін ғылыми ізденіске әкелді. Сонымен бірге балалар оқуы педагогикасы, балалар мен жасөспірімдерге арналған әдебиеттің білім беру бағыты туралы ғылыми білім жүйесі қаланды. Бүгінде жас оқырман - оқырманның сапалы жаңа типі. Балалардың қалауы, олардың танымдық және оқуға деген қызығушылықтары, алынған ақпарат көздері өзгерді. Қазіргі кезде балалар оқудың негізгі тенденцияларының бірі - «жан» үшін оқудан гөрі «іскерлік» оқудың басым болуы. Оқушылар тақырыпты толығымен қамтуға ұмтылмайды, оны әр қырынан қарастырады, қосымша нәрсе оқиды. Бала оқуды тоқтатпайды - оның оқуы әртүрлі болады, атап айтқанда: жеке, прагматикалық, ақпараттық және үстірт. Балаларды бос уақытын оқудан шығарудағы «кінәлілердің» бірі компьютер деп аталады - бұл ойындарда және қызықты ақпараттар іздеуде теңдессіз серік. Алайда, кітапханашылар электронды есептеу машинасын кітапты ығыстырды деп айыптамай, оны оқудың пайдасына қолданған дұрыс деген тұжырымға келді. Кітапханашыға арналған компьютер - ақпаратты жылдам, дәл және толық іздеу құралы мен құралы. Компьютерлендірудің арқасында кітапхана тек ақпараттың құжаттарын ғана емес, сонымен қатар оқырмандар үшін құжаттар туралы, тіпті қол жетімді емес мәліметтерді іздеу кезінде сілтеме жасау пункті мен сақтау орталығы болып табылатындығы айқын болды. . Сонымен қатар, компьютер - балалар үшін тартымды техникалық құрал, оларды кітапханаға тартудың тағы бір әдісі, кітапқа, танымға деген қызығушылықты ояту құралы. Ақыр соңында, компьютердің көмегімен табылған ақпараттан оқырмандар кітап сөрелеріне көшеді. Виртуалды әлем мен нақты кітапхана арасындағы мұндай көпір оның танымалдылығының өсуіне ықпал етеді, ескі формаларды және жаңа ақпараттық технологиялармен үйлеседі, кітапхананы білімді алуға ынталандыратын ерекше интеллектуалды ортаға айналдырады. Негізгі міндеттерге қарамастан: білім беру үдерісін ақпараттық қамтамасыз ету, мұғалімдермен жұмыс - жаңа әдістемелік және педагогикалық әдебиеттер туралы ақпарат беру, сабақтар мен сынып жұмыстарына қосымша әдебиеттерді іріктеу, ата-аналармен жұмыс, кітапханашы балаларды алғашқы қатысуда маңызды рөл атқарады оқуда. Тұлға көбіне балалық және мектеп жасында қалыптасатын болғандықтан, ересек адамның оқуға деген қажеттіліктері, дағдылары мен қызығушылықтары, негізінен, оның балалық шақтағы кітапқа деген көзқарасына байланысты. Егер біз ертеңгі оқырманның кітапқа және оқуға әуес болуын, жан-жақты қызығушылықтарын қаласақ, онда біз бүгін балаларға, олардың кітапқа және кітапханаға деген қарым-қатынасына назар аударуымыз керек. Ата-аналар, балалар оқуларын ұйымдастырушылар ретінде, балалар мен жасөспірімдер арасында кітап оқудың беделін көтеруде одақтас болуы керек. Жоғарыда айтылғандардың бәрінен балаларды кітапқа баулу үшін ата-аналар, мұғалімдер, кітапханашылар оқуға деген қызығушылықты арттыру үшін бірлесе жұмыс жасауы керек деп айта аламыз. Кітапханаларда дәстүрлі жұмыс түрлерімен қатар жаңа ақпараттық технологияларды белсенді қолданады, әр түрлі қызықты өткізеді. Баланың оқырман болып қалыптасуындағы жағымсыз фактор - бұл жоғалту балаларды оқуға, кітап оқитын балаларды өзін-өзі тәрбиелеуге тартуға бағытталған іс-шаралар. Оқылымды қолдау мәдениеттің стратегиялық маңызды элементі, ұлттың интеллектуалды әлеуетін арттыру құралы, жеке тұлғаның шығармашылық дамуы мен қоғамның әлеуметтік белсенділігі.

Қазіргі білім беру үдерісі оқушыны - мәдениеттің субъектісі және өзінің жеке өмірін тәрбиелеуге бағытталған. Мектеп, мұғалім, сынып жетекшісі жеке тұлғаның дамуы мен дамуын қамтамасыз етуі керек, оқушыларға өзін және өз өмірін жасау өнерін үйретуі керек.

Бұл үдерісте кітап маңызды рөл атқарады. Демек, оқуды насихаттау, ақпаратты - библиографиялық және оқу мәдениетін тәрбиелеу, кітапхананы, оның қызметтерін, кітапты пайдалану қабілеттерін қалыптастыру - мұғалімдердің, кітапханалардың, ата-аналардың бірлескен қызметінің басым бағыттары.

Тілдік білімнің қалыптасуы, тек осы білім беру ғана адамды мәдени-эстетикалық тұрғыдан өзін-өзі қамтамасыз ете алатын тұлға ете алады, бұл жас кезінен оқудың басты мақсаты.

Сөйлеуді дамыту үшін «терезелер» деп аталатындар шамамен 10 жаста, оқу қабілеттерін дамыту үшін 13-14 жаста жабылады және осы «терезелер» ашық болған кезде қабілеттерді дамытуға болады.

Мектеп кітапханасы келесі педагогикалық мәселелерді шешуге тырысады:

- балалар мен жасөспірімдердің кітаппен ғылыми негізделген өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету, оқуға деген қызығушылығын ояту және дамыту, білім мен тәрбие беру мақсатында кітаптар мен басқа да ақпарат көздерін пайдалану;

- оқырманның дамуына және объективті және жан-жақты ақпаратқа қол жеткізуге ықпал ету;

- әдебиетке сілтеме жасаудың жеке маңызды мотивтерін дамыту және қалыптастыру, оқудың қажеттілігі, өзін-өзі тәрбиелеу;

- әдеби талғамға, әдебиет пен өнер туындыларын эстетикалық қабылдауға тәрбиелеу;

- жас оқырманның кітапханалық және ақпараттық мәдениетін және оның шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру;

- қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу;

- кітапханалардың сауықтыру және сауықтыру әлеуетін дамыту;

- балалар саласында ата-аналарға педагогикалық білім беруді жүзеге асыру

әдебиет және балалар оқуы.

Кітапқа деген қызығушылықты арттыру ата-анадан осыны түсінуді талап етеді

Оқу - баланың кең әлеммен байланыс құралы. Кітап өмір мұғалімі деп аталады. Кітаппен байланыс жасау оңай емес.

Болашақ қоғамда кітап оқу және «оқыған адам» ұлттық құндылық ретінде қарастырылатыны сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Асылбекова, Ш. Жаңа кезең. // Кітапханасы элемі. - 2003. №3. Б. 36.

2. Әділбекова, М. Жастардың қазақ тілінде кітап оқуының жағдайы // Мектептегі кітапхана. - 2004 №2. Б. 11-14.

3. Бегалинские чтения «Чтения детей проблемы поиска и решения». - А: 2003. С. 2-130.

4. Бегалинские чтения. «Дети как читателей» после расписания детская библиотека им. С. Бегалина А: 2003. С. 8-22.

ҚАЛБАЕВА Тұрдыгүл

7М01402-Кәсіптік оқыту

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., проф. м.а. Р.А.Дарменова
ҚазҰлтҚызПУ

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН КӘСІБИ ДАЯРЛАУ

***Аннотация.** Необходимо профессионально подготовить творческие способности у учащихся развивать их научные взгляды и деятельность с использованием природных талантов. Школьное образование должно научить школьников к творческому потенциалу и научить их продуктивному, творческому, эгоцентричному мышлению. Проблема развития способностей детей глубоко укоренилась в истории человечества. Определяет содержание, особенности, функции, принципы научно-педагогических основ профессиональной подготовки для развития творческих способностей учащихся.*

***Abstract.** It is necessary to professionally prepare the creative abilities of students to develop their scientific views and activities using natural talents. School education should teach students to be creative and teach them productive, creative, self-centered thinking. The problem of developing children's abilities is deeply rooted in the history of mankind. Determines the content, features, functions, principles of scientific and pedagogical foundations*

Ғылым мен техниканың дамуы оқушылардың сапалы білімін, шеберлігін талап етеді. Сол себепті де оқушылардың шығармашылық қасиетін, ойлауын дамыту, табиғи дарындылығын пайдалана отырып, ғылыми көзқарасы мен шығармашылық қабілетін кәсіби даярлау қажет. Біздің басты міндетіміз – білім беруді жаңа сапамен және мазмұнмен толықтыру».

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында педагог қызметкерлер оқушылардың мемлекеттік білім беру стандартында көздеген деңгейден төмен емес білім алуын қамтамасыз етуге **жеке шығармашылық қабілеттерін дамуы үшін жағдай жасауға міндетті**. Мектепте алған білім баланың шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндік беріп оны өнімді, шығармашыл, өзіндік ойлауға үйретуі тиіс. Баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі тамырын адамзат тарихының тереңінен алады. Ежелгі грек ғалымы философ Сократ оқушысының дамуына үнемі қамқорлық жасап отырған. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға кәсіби даярлау ғылыми-педагогикалық негіздері түрлерінің мазмұнын, ерекшеліктерін, функцияларын, принциптерін айқындайды.

Ерекше жаратылыс иесі адамдардың ақыл-ой өрісі, қабілеті, бейімділігі, мінезі мен түр әлпеті әрқилы болады. Бұл мәселенің бір-біріне жүз пайызға ұқсасы жоқ. Бұл өзі жаратылыстың, адам табиғатының тағы бір құпия сыры. Соған қарамастан, әркім өз ерік күшіне сәйкес өзінің қабілетін танып-білуге, оны дамытуға талпынады. Бүгінгі ғылыми әдебиеттерге және педагогикалық практикаға жасаған талдау, болашақ мамандардың шығармашылық қабілетін дамытудың теория мен практикада өз деңгейінде шешімін таппай отырғанын көрсетеді.

Бүкіл бір халықтың ұстазы ұлы Абай өзінің қара сөзінде бала өмірге келгендегі қабілеттерін дамытуды, шыңдауды қажет ететінін, сонда ғана олар пайдаға асатынын жазған. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту және оны кәсіби даярлау – бүгінгі таңдағы көкейтесті мәселелердің бірі. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап, бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі. Бұған бүкіл халықтық, жалпы жеке адамның шығармашылығы арқылы келдік. Әр жаңа ұрпақ өзіне дейінгі ұрпақтың қол жеткен жетістіктерін меңгеріп қана қоймай, өз іс-әрекетінде сол жетістіктерді жаңа жағдайға бейімдей, жетілдіре отырып, барлық салада таңғажайып табыстарға қол жеткізеді. Мектеп – бұл оқушы тұлғасы мен санасының дамуы қуатты жүретін, ерекше құнды, қайталанбас кезеңі. Сондықтан да ондағы білім беру ісі – үздіксіз білім берудің алғашқы басқышы, қиын да қадірлі жұмыс. Мектеп балаға белгілі бір білім беріп қана қоймай, оны жалпы дамыту, яғни сөйлеу, оқыту, қоршаған ортада дұрыс көзқараста болу, жағдайларды объективті түрде бағалап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс айтуға, салыстыра білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне үйретеді. Іс-тәжірибе барысында байқағанымыз, жақсы окитын да, нашар окитын да оқушылар болады. Дегенмен, әрбір оқушының бойында өзіндік бір шығармашылық қабілет болатынына көзіміз жетті. Оқушыларды шығармашылыққа даярлау үшін – оларды психологиялық дайындықтан өткізу, яғни шабытын оятап, құлшындырып, еліктіріп отырып, «Сенің қолыңнан бәрі келеді екен ғой», «Өзің де бәрін біліп, үйреніп аласың» деп олардың жетістіктерін

мадақтап, көтермелеп отыру қажет. Алдындағы жетістіктеріне құптаушылық көрсетіп, сезім күйін бақылап, қамқорлық жасау керек. Оқушылардың қойған сұрақтарына дұрыс жауап беріп, алдыға проблема қойып оны шешуге ықпал жасап отырғаны дұрыс. Сонда ғана оқушы ынталанып, алға ұмтылады, шығармашылық қабілетін дамытады. Сонымен қатар, сабақ беру процесінде оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулудың маңызы зор. Жазба жұмыстары олардың танымдық белсенділіктерін, ойлау жүйесін арттыруға көмектеседі. Жазба жұмыстарынан әр баланың өзіндік көзқарасын, эстетикалық және адамгершілік танымы, эмоциясы, пікірі, талдау, қорытындылау, салыстыра білу және одан қорытынды жасау қасиеттері байқалып тұруы қажет. Баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселелерін талдау ең алдымен «қабілет» ұғымының мәнін терең түсініп алуы талап етеді. Ж.Аймауытовтың пікірінше, адам өмірге өзіндік табиғи қасиеттерімен, қабілеттерімен келеді. Ал, баланың бойындағы туа біткен қасиеттерді дамытатын оқыту мен тәрбие. Неғұрлым баланың қабілеті мен талантын дамытуға ертерек көңіл бөлінсе, соғұрлым оны толық ашуға мүмкіндік туады. Бала бойындағы ерекше қасиеттерді жасы үлкендер жеткілікті бағаламаса, ол «өзгелер сияқты» болып қалып қоюы мүмкін», – дейді. Психологтар бала қабілетінің екі түрлі деңгейі болатынын дәлелдейді. Соның бірі шығармашылық әдіс – жаңа нәрсені ойлап табуға бағытталған қабілеттілік деңгейі. Ол үшін оқушыға бағыт-бағдар бере отырып, баланың өз бетімен жұмыс істеуіне мүмкіндік беру керек. Оқушының өз бетімен жұмыс жүргізуі – шығармашылық қабілетті дамытудың басты жолы. Бұл ізденіс, ойлау әрекетімен тікелей байланысты. Ол үшін балаға берілетін білім сабақтастықты қажет етеді. Мысалы, еліктеуіш сөздер тақырыбына орай айналадағы естілген дыбысты, адамдардың, жануарлардың сыртқы пішінін әр түрлі еліктеу сөздер арқылы жаттықтыру, еліктеуіш сөз қатысқан мәтінді оқу, табиғат құбылысына бақылау жасату, еліктеуіш сөз қатысқан сипаттама мәтін құрату, көркем мәтіннен еліктеуіш сөздерді табу, оқушының тілін дамыту ғана емес, шығармашылықпен жұмыс жүргізуге де әсер етеді, яғни оқушы ізденеді, талаптанады, ойланады. Оқу іс әрекетінде мұғалім мен оқушы тығыз байланыста болуы керек. Ол үшін мұғалім бар күш-жігерін, педагогикалық шеберлігін оқушы бойындағы табиғи мүмкіндіктерді ашуға, үйлесімді дамытуға бағыттауы, шығармашылыққа жағдай жасауы қажет. Ал оқушы өз тарапынан белсенділік, дербестілік көрсетуі, өзіне деген сенімділігі арқылы шығармашылық әрекетті қалыптастыра алады. Сонымен бірге, әрбір сабақ үстінде шығармашылық тапсырма беріп отыруы тиіс. Шығармашылық тапсырма түрлерін сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне, шығармашылық қабілетінің даралығына қарап, әр сынып бойынша әрі қарай жалғастыра беруге болады. Оқушы шығармашылығы практикалық әрекеттер, ізденімпаздық арқылы дамиды. Шығармашылыққа үйрететін сабақтар – жаңа технологияларды қолдану болып табылады. Мұндай сабақтарда оқушыға ерекше ахуал, мұғалім мен оқушы арасында ынтымақтастық қатынас сақталады. Мұғалім бақылаушы емес, бағалаушы емес, танымдық іс-әрекетін ұйымдастыратын шығармашылық істердің ұйытқысы. Тек осындай оқыту ғана оқушы интеллектісінің көзін ашып, шығармашылығын дамытады. Менің ойымша, әрбір педагог сабақтан тыс уақытта оқушылардың шығармашылығын дамытатын әр түрлі кездесулер, іс-шаралар ұйымдастыру қажет. Іс-шара барысында, әрбір балаға өзіндік ойын, көзқарасын білдіруге мүмкіндік беру керек. Осындай жұмыстарды үнемі жүргізу оқушыларды шығармашылыққа баулуға, шәкірт бойындағы қабілетке көзін ашып, тілін байытуға, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге зор әсерін тигізеді.

Білімді ұрпағы бар мемлекет өзінің даму жолында кез келген кедергілер мен тосқауылдарға қарсы тұра алады. Ұстаз еңбегі – оқушы білімімен өлшенеді десек, ұстаз еңбегінің күрделілігі – әрбір оқушы жүрегіне жол таба білуінде. Әрбір баланың бойындағы қабілетті дамыту арқылы өзін, өмірді, әлемді танып білуге, қоғам алдындағы жауапкершілік қасиеттерін сезіндіре білуінде жатыр.

Қорыта айтқанда, оқушы бойында шығармашылықты кәсіби даярлау -құлшыныс, оқуға, білім алуға деген ұмтылыс ұдайы өшпей, күннен-күнге дами түсуі қажет. Сонда ғана оқушы бойында білім нұры тасып, сыныптан-сыныпқа көшкен сайын оқушының ішкі дүниесі, сыртқы ортамен байланысы дамып, оқушы дүниетанымы арта түсері анық. Қоғам өмірінің барлық салаларында күрделі өзгерістер болып жатқан кезде келешегімізді ойласақ, өмірдің әр қырында жетекшілік ете алатын ғылымға, өнерге, мәдениетке берілген қабілетті жастарды қолдау және олардың шығармашылық қабілеттерін дамыта түсу бүгінгі күн талабы. Қазіргі кезде оқу жүйесін қайта құруға бағытталған талпыныстарға қарамастан, оқушыларға дайын ақпаратты жеткізіп беруге негізделген әдістемелер орын алып келеді. Мұндай әдістемелер арқылы оқушылар есте сақтау, қайталап айту ғана қабілеттерін дамытып, біржақты ғана жұмыс жасайды. Оқытушы оқушының бұрыңғы

сабақтарда дайын күйінде берілген материалда қайталап айту жағына көңіл бөліп, соны ғана бағалайды. Осы негізде оқушының шығармашылық қабілеттері ескерілмей қалады. Осындай жағдайда қоғам сұранысын ескеретін болсақ, шығармашылық қабілетті дамытуға бағытталған оқыту әдістемелерін дамыта отырып оқыту әдістерін қарастырып, ғылыми тұрғыдан зерттеу қажеттілігі туындап отыр. Шығармашылық студенттің жұмысының негізгі мақсаты – олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал, мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және студенттің танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту жөнінде И.П.Волков оқушылардың жаңадан бір нәтиже алуы жалпы білімдермен қатар, олардың осы нәтиже алуы жолында пайдаланылатын әдіс-тәсілдердің тиімдісін таңдай алуына, тақырыптарына ж.т.б. себептерге байланысты болатындығын айтады. Оқушылардың шығармашылығын, ізденімпаздығын қалыптастыруда сабақтан тыс және ұжымдық жұмыстар ұйымдастыруда шығармашылық, пәндік олимпиадалар, жобалар, пәндік үйірмелер мен факультативтік сабақтардың маңызы зор.

Оқушылардың танымдық ізденімпаздығы мен белсенділіктерін шығармашылық бағыттылығына негізделген жұмыс түрлерін пайдалану – олардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандырады. Сондай-ақ, мектептегі пәндік олимпиадалар, сайыстар, көркемөнер және техникалық көрмелер, түрлі шығармашылық кештер, оқушылардың ізденіс қабілеттерін ұштап, дербес оң нәтижеге жетуге ықпал етеді.

Оқу үрдісінде шығармашылық түсінігін жеке бастың қасиеті емес, оқушының оқу процесіндегі іс-әрекет құралы және табыстың белгісі деп білу керек. Оқу процесіндегі негізгі мәселе – оқушының белсенді іс-әрекеті және ол шығармашылықтың дамуына негіз болады. Оқушылардың іс-әрекеті неғұрлым үйлесімді кемелденген, тиімді оқыту әдістермен ұйымдастырылса, онда олардың белсенділігі де, соғұрлым жоғары болып, шығармашылықтың дамуы қарқынды түрде көрінеді [3].

Оқушылардың шығармашылық қабілетін, шығармашылық ойлау мен шығармашылық тұрғыда жұмыс жасауын дамытуда логикалық тапсырмалар орындатудың маңызы зор. Логикалық тапсырмалар оқушыларды белсенділікке тәрбиелеу, өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландыру, сондай-ақ, оқушыларды икемділікке, шеберлікке дағдыландырады. Бүгінгі таңда ғылым мен техника жылдан – жылға кең өріс алып, жедел қарқынмен дамып, мектепке де оң әсерін тигізуде.

Әдебиеттер:

1. Ұлы даланың жеті қыры, 2018ж. Айқын газеті <https://aikyn.kz/2018/11/21/73794.html> www.aikyn.kz сайтына
2. Жолдасова Б.Б, Болашақ технология пәні мұғалімдерін оқушыларды сәндік-қолданбалы өнерге баулуға кәсіби даярлаудың педагогикалық шарттары, автореферат, Шымкент 2010ж.
3. Дарменова Р.А. «Пәнаралық байланыс негізінде студенттердің эстетикалық талғамын дамытудың педагогикалық шарттары» монография, 2016ж. Эверо баспасы.

МҰРАТБЕКҚЫЗЫ Анар

5B012000 - Кәсіптік оқыту 3 курс

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., проф. м.а. Н.Б. Рахметова
ҚазҰлтҚызПУ

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ КИІМ ҮЛГІСІН ЖОБАЛАУ ПРИНЦИПТЕРІ

Аннотация. В предлагаемой работе рассмотрены история развития казахской национальной одежды, региональные особенности, цели ношения. Предъявляются требования к одежде и художественным, декоративным элементам, в том числе к расположению орнаментов и технике вышивки. Приведены показатели предприятий в соответствии с рыночными экономикой.

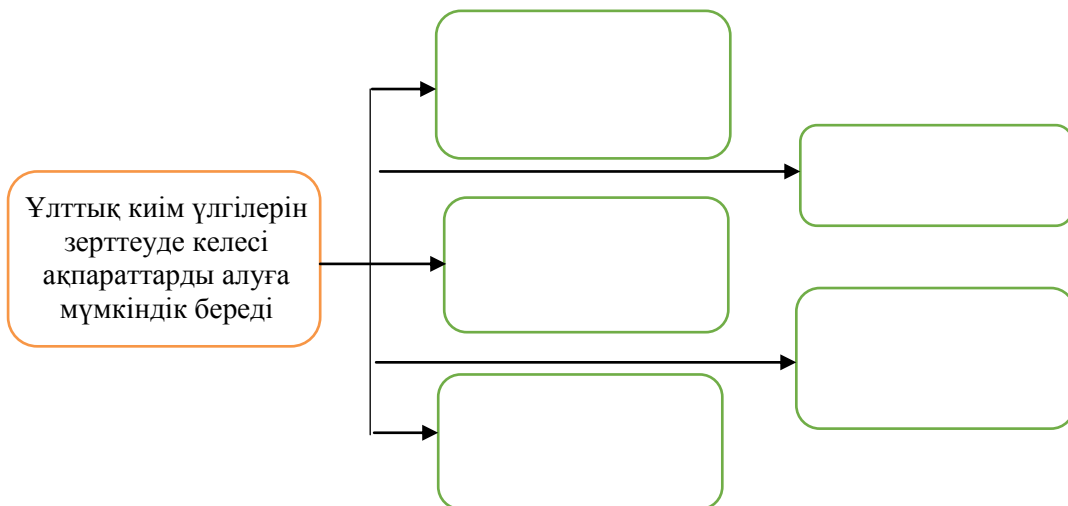
Abstract. In the proposed work, the history of the development of the Kazakh national clothing, regional features, and the purpose of wearing are considered. The requirements for clothing and artistic and decorative elements, including the arrangement of ornaments and embroidery techniques, are indicated. The indicators of enterprises in accordance with the market economy are given.

Қазақ ұлттық киім үлгілері табиғатпен үйлесімді, ауа райы жағдайларына бейімделеді; қолданылатын материалдар аймақтың ресурстарына және халықтың қызыметіне байланысты болады. Онда дәстүрлерліктің басымдығы алдыменен сол ұлттың әдет-ғұрыптармен және киім пропорциялары, қолданылатын материалдары, сәндік элементтері, оларға түсетін ою-өрнектерінің өзгешеліктері қарастырылады.

Қазақ ұлттық киімдерінің шығуы мен даму тарихын этнографтар Ө.Жәнібеков, М.С.Муканов, Қ.Ақышевтің, киімнің стильдік ерекшеліктерін С.Ж.Асанова, М.А.Нұржасарова, өнертанушылар К.Ибраева, С.М.Қырықбаева, Б.Асановалар зерттеген, ал қазақ ұлттық киімдеріне бейнеленетін ою-өрнектердің тәлім-тәрбиелік мүмкіндіктерін Ұ.М.Әбдіғабарова, кәсіби білімдегі тігін бұйымдарының технологиясы бойынша мәселелерін зерттеуші ғалымдар С.А.Жолдасбекова, Н.Б.Рахметова, Р.А.Дәрменова, А.С.Смановалардың ғылыми еңбектерінен көруге болады [1].

Қазақтың ұлттық киімдері өзінің сипатымен, сырымен, сұлулығымен, сәні мен ғасырлық тарихтың иісін сақтаған, беделін жеткізген. Қазақ ұлттық киімдерін зерттер болсақ, олардың қыр сырын молынан қаныға аламыз. Қазақ халқының ұлттық киімдері басқа ұлттардікі секілді өзіне тән ерекшелігімен ажыратылады, өйткені сыртқы көрінісі мен оларға түсетін өрнектер ұлттық ерекшелікті ажыратып тұрады негізгі белгілердің бірі деуге болады.

Қазақ ұлттық киім үлгісін жобалау кезеңнің негізгі принциптері – бұйымды пайдалану шарттары, бұйымның сыртқы көрінісі, қолданылатын жаңа материалдар, киімге қойылатын талаптары, тиімді конструкциясы, инновациялық өңделу технологиясы, көркемдеп безендіруі болып табылады.



Сутет 1 – Ұлттық киім үлгілерінің көрсеткіштері.

Қазақтың ұлттық киімінің тек қымбат әшекейлермен әрлеу ғана емес, кестелеу немесе оларға түсетін өрнектердің де алтын және күміспен әшекейленген зергерлік жіптері, таспалары, асыл және жартылай асыл тастардан жасалған моншақтар, әйелдер киімінің жиынтығына бекітілген қапсырмалар киімнің құндылығын арттырып тұрады.

Қазақ халқының киімінің барлық элементтері барлық жерде, республиканың барлық аймақтарында бірқалыпты, материалды таңдауда, киімнің жекелеген заттарын тағайындауда ерекше айырмашылық жоқ. Қазақ ұлттық киімінде Орта Азия, Шығыс Түркістан, Еділ мен Сібірдің түркі тілдес халықтарының киімдері өте көп. Моңғолдардың киімімен кейбір ұқсастықтар, ал екінші жағынан – Поволжье финдері, қырғыздар, қарақалпақтар және башқұрттардың кейбір бөліктері табылды. Бұл халықтардың киімінде ортақ бөлшектер мен элементтер бар және терминологияда үлкен қауымдастық бар [2].

Қазақтың халқымыздың ұлттық киімдері өзінің сипатымен сырымен, сұлулығымен көзге түсетін және сан ғасырлық тарихтың үлгісін сақтап, ұлттық киімдер этнографиялық және климаттық жағдайларға байланысты ескеріліп, ежелгі дәстүрлер бойынша тігіледі. Қазақтарда ішкі киім, сәндік киім және кейбірінде салтанат-ғұрып киімдер болады.

Қазақ ұлттық киім үлгілерін бүгінгі күн сұранысына лайықты етіп, күнделікті тұтынуға жеткізе алмасақ та, осы сала бойынша еңбек етіп, зерттеп, жобалап, сән әлеміне шығарып, ат салысып жатқан өзіміздің отандық зерттеуші ғалымдарымыз, философтарымыз, сәнгерлеріміз, өнертанушыларымыз және іс-жүзінде орындап, маусымдық сән апталықтарында көрсетілім жасап жатқаны мәлім. Қазақ ұлттық киім үлгілері жайлы мазмұнды білім мен оның тарихи нұсқаларын ажырата, түсіне біліп, ұлттық киім үлгісін жобалау болашақ киімнің орасандығын көрсетеді [3].

Қазақ ұлттық киімдерінің пішімі мен тігісі, формасы мен нақышы, жарасымдылығы мен көрнекілігі үйлесім тапқан жағымды әсерге толы рухани-материалдық мәнімен ерекшеленеді. Ал кию мақсатындағы мәдени түрі, этникалық тарихы мұра мен экономикалық, әлеуметтік және табиғи ортаның ерекшеліктерінен туындайтын көне дәстүрлерге ие өзіндік даму сипаттамасы мен терең мазмұны, тәлім-тәрбиелік мүмкіндіктері кең екендігін көреміз.

Қазақ ұлттық киімінің түстік және реңктік шешімі көбіне кереғар. Бұл ашық, күңгірт және жылтыр түстердің контрастында көрінеді. Олардың алдыңғы және артқы бөлігінің композициялық шешімі әртүрлі. Алдыңғы өңір және етек, жең тұстарына салынатын ою-өрнектерді кестелеу әдісі, түстері, орналасу аумағына көңіл бөлінеді. Ою-өрнектердің сәндік композициялары симметрияның әртүрлі санаттарын қолдану арқылы салынады. Солардың бірі таспалы ою-өрнектер (жиектер, фриздер және т.б.) кең таралған, олар бүйір бойымен, бұйымның етегінде немесе құрылымдық бөліктердің әртүрлі сызықтарына параллель орналасады [4].

Қазақтың ұлттық киімдерін зерттеген ғалымдардың бірі Э.Рассохина қазақ киімдері негізінен сәндік-мерекелік болып келетіндігін, бірақ осы сәнділік оның атқаратын қызметтерімен органикалық үйлесімділікте болатындығын негіздейді. Мәселен, киімдердің жиектеріне сәнділік тұрғысында безендірілген ызбалар мен оқа жіптер оның етегін тозудан сақтандырады. Үлбірден жасалған ішіктер мерекелік тұрғысынан және үлбірін сақтап тұру үшін барқытпен тысталды. Теріден жасалған белдіктер сәндік үшін және мықты ұстап тұру үшін металл тілімшелермен әшекейленді.

Қазақ халқы ұлттық киім үлгілерін әшекейлеуде ою-өрнектерді жиі қолданады. Қай ұлттық киімде болмасын ою-өрнектердің неше түрін кездестіреміз, сол ұлттық киімнің әсемдік талғамы мен танымына, эстетикалық көзқарасына орай белгілі бір өнер түрінің басым дамып отыратынына көз жеткіземіз. Осы тұрғыдан алғанда ою-өрнек өнерінің қазақ халқының өмір-тіршілігіне айырықша орын алып, ғасырдан ғасырға, ұрпақтан ұрпаққа жалғаса дамып келе жатқанын байқауға болады.

XVII-XIX ғасырдағы қазақ халқының ұлттық ою-өрнектерінің өте ұқсас екендігі Ә.Марғұланның, Қ.Ақышевтің, М.Мұқановтың, К.Ибраеваның т.б. ғалымдардың жоғарыда көрсетілген еңбектерінде жеткілікті дәрежеде дәлелденген.

Ұлттық, яғни халықтың көркемдік дәстүрінің көрсеткіші ретінде: эстетикалық, яғни адамның бет-бейнесін белгілі бір кезеңнің әсемдік идеалға жақындату, көріктендіруі болып табылады.

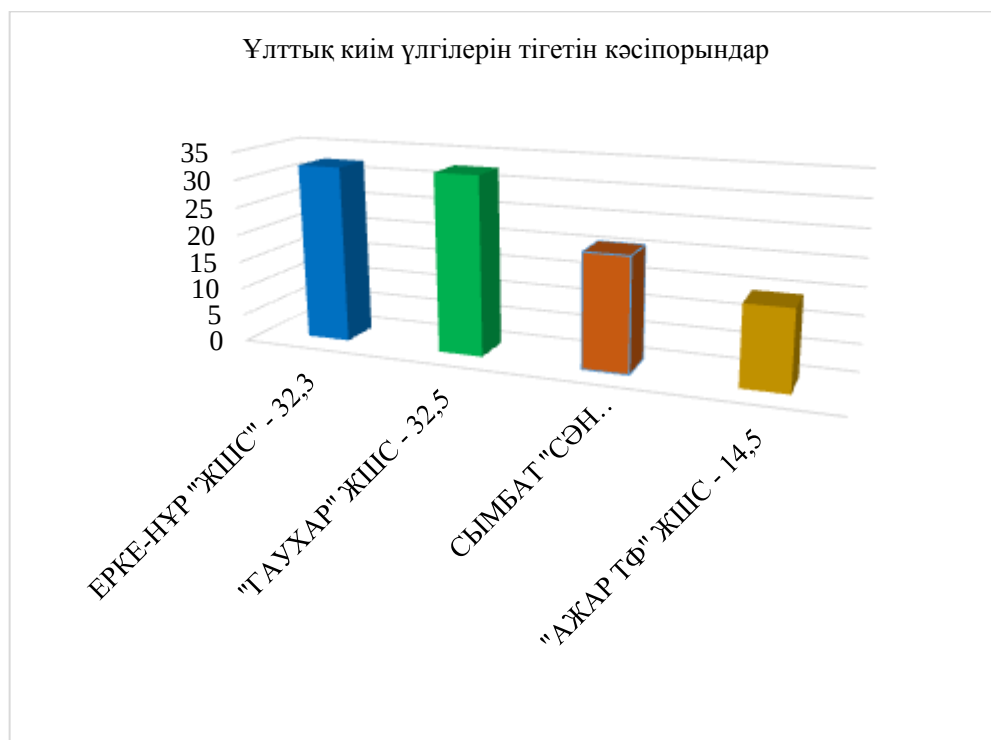
Қазақтың дәстүрлі ұлттық киім үлгілерін негізінде дайындалған заманауи нақыштағы киім үлгілерінің тұтынушылардың сұранысы мен экономикалық көрсеткіштерге сай келетінін тексеру үшін, маркетингтік талдау жасауды жөн көрдік.

Осындай тұжырымдарды ой елегінен өткізу бізге қазақ ұлттық киімдерінің атқаратын қызметін төрт топқа (практикалық, ақпараттық, ғұрыптық, эстетикалық) бөліп қарастырады [5].

Маркетингті зерттеулерге және алынған мәліметтерге сүйеніп, өнімнің бәсекелестік сапасын көтеру, компания жұмысында алғашқы бағытын көрсету, тауар ассортиментін шығару ыңғайлы.

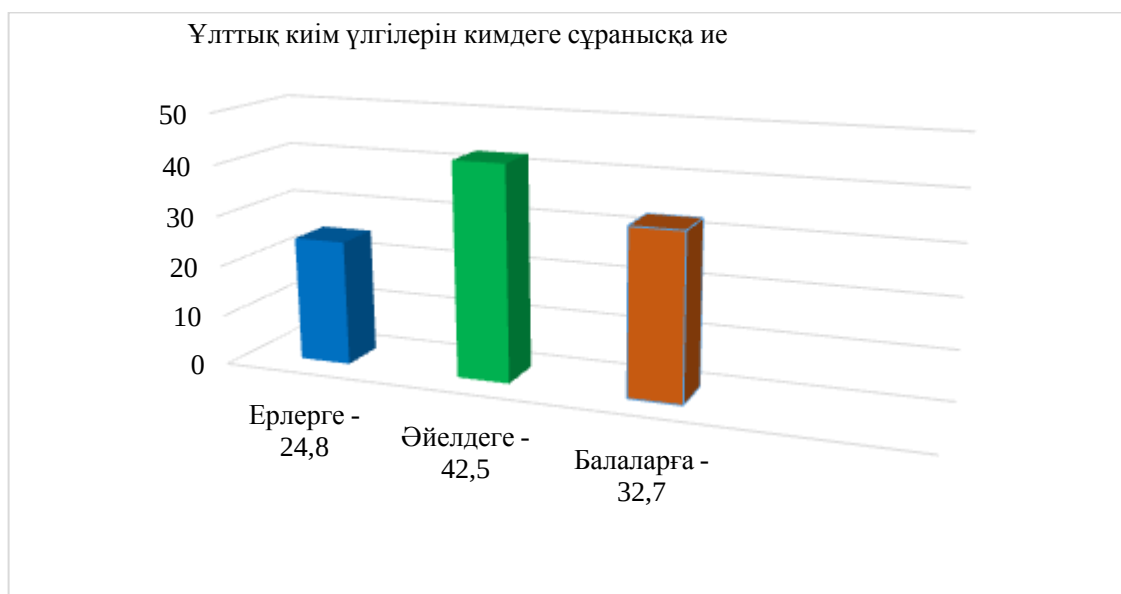
Қазіргі заман талабына сәйкес, сұранысқа қажетті ұлттық киімдерді зерттеулерге сүйеніп, өнімнің бәсекелестік сапасын көтеру мақсатында сауалнама жүргізілуді жөн көрді:

Сауалнаманы дайындау барысында экономикалық, әлеуметтік-демографиялық, биологиялық және басқа да көрсеткіштер ескерілді. Сұрақтар тіке, ашық түрде құралды. Зерттеу соңында сауалнамаға талдау жасалды және ұлттық киім үлгілерін жобалауға негізделді. Онда «Қазақстанда ұлттық киім үлгілерін тігетін кәсіпорындар» «Ерке-нұр», Сымбат «Сән академиясы», «Гаухар», «Ажар» ЖШС кәсіпорындарын қарастырдық.



Сурет 2 – Қазақтың ұлттық киімдерін тігетін кәсіпорын көрсеткіштері

Қазақстанда ұлттық киімдер тігу (Сурет – 2) барысында Алматы қаласы Ерке-нұр "жшс" кәсіпорнында қазақтың ұлттық киімдеріне деген сұраныс 32,3%, Түркістан облысы, Шымкент қаласындағы "Гаухар" жшс кәсіпорынында 32,5% , Алматы қаласы Сымбат "сән академиясы" жшс 20,7%, Алматы облысы Талдықорған қаласындағы "Ажар ТФ" ЖШС 14,5% – ды көрсетті. Демек бұдан Түркістан облысы, Шымкент қаласындағы "Гаухар" жшс және Ерке-нұр "ЖШС" кәсіпорнында қазақтың ұлттық киімдеріне деген сұранысқа ие екендігін байқаймыз.



Сурет 3 – Қазақтың ұлттық киімдерін көрсеткіштері

(Сурет – 3) барысында қазақтың ұлттық киімдеріне деген сұраныс ерлерге 24,8%, әйелдерге 42,5%, балаларға 32,7% – ды көрсетті. Демек бұдан әйел адамдарға қазақтың ұлттық киімдеріне деген сұранысқа ие екендігін байқадық.



Сурет 4 – Қазақтың ұлттық киімдеріне қолданатын кесте түрлері.

(Сурет – 4) қазақтың ұлттық киімдеріне қандай кесте түрі сұраныста, тамбурлы кестеге 44,8%, гладь кестеге 32,5%, решелье кестеге 22,7% – ды көрсетті. Демек бұдан қазақтың ұлттық киімдеріне тамбурлы кестені қолданғанды байқаймыз.

Қазіргі заманғы ұлттық киімге негізделген дизайнның басты қиындығы-дәстүрлі ұлттық киімнің утилитарлық, ақпараттық және семантикалық функцияларын, сондай-ақ қазіргі заманғы киім функцияларын жан-жақты ескеру қажеттілігі, өйткені қазіргі уақытта бір және бірнеше қасиеттер барлық функцияларды тең дәрежеде орындау қиындықтарына байланысты негізге алынады.

Демек, қазақ ұлттық киімінің үлгісі негізінде заманауи киімдерді жобалау принциптерін қарастыруда, олардың композициялық және конструкторлық шешімдерінің құрылымына назар аударған жөн.

Әдебиеттер:

1. Өзбекәлі Жәнібеков «Қазақ киімі», Алматы «Өнер» 2005ж.
2. Сманова А.С. Студенттердің ұлттық киім үлгісін әзірлеу арқылы еңбекке қызығушылығын қалыптастыру. Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. Алматы, 2010
3. С.М.Крыкбаеваның Сәндік–қолданбалы өнердегі қазақ әйелдер киімдерінің мәні - атты 17.00.09 – өнер тарихы және теориясы, өнертану ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы Алматы, 2010 ж.
4. Асанова С. Сымбат. "Қазақтың ұлттық киімдері". Алматы, 1995.
5. Нуржасарова М. А. «Теоретические и методологические принципы проектирования современной одежды на основе традиционного казахского костюма» док. дисс. Алматы, 2005. 443 стр

МУХАМБЕТКАРИМОВА Д.М.

Мәдени-тынығу жұмысы мамандығы 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Білім беру саласының үздігі Л.А.Аманкулова
ҚазҰлтҚызПУ

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ЖАСТАРДЫ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. В статье рассматриваются традиционные методы развития культуры связи с молодежью.
Abstract. The article reported to the traditional methods of development of the culture of communication youth

Егемендігімізді алғаннан кейін, тәуелсіз мемлекетке айналған кезде қазақ халқы мәдениетінің шынайы рухани қазыналарын ашып көрсетудің негізі қаланды. Білім, мәдениет мен ғылым саласының «ақтаңдақтардың» бетін аша отырып көне мәдениетімізге терең үңілу мен қатар өткен уақыттың рухани мұрасын саралап талдау және оны жас ұрпақтың рухани қажеттілігіне айналдыру мәселесі бұл қазіргі уақыт талабы

Рухани мәдениет жасауды басты міндеттердің бірі дәстүрлі мәдениетіміздің негізі, халық өмірдің жарқын сипатын, сұлу да сымбатын, жаңашыл қоғамның моральдық қасиетін анықтау. Әлеуметтік шаруашылық тіршілігіне сай ежелден қазақ руларының әр кезде өзіндік мәдениеті болған. Қазақ сахарасында күйі мен жыры да, ән де елімен етене бір болып кеткен.

Қазақстан үкіметі қабылдаған «Білім туралы» заңның Білім жүйесі деп аталатын екінші бөлімінде, Білім жүйесінің басты міндеттері: «Қазақстан Республикасына шын берілген. Патриот азамат даярлау, мемлекеттік белгілердің мәнін маңызын түсінген, халықтық дәстүрлерді қастерлейтін, халықтар достығының негізінде тәрбиеленген, Отан, отбасы алдындағы жеке бастың міндеттері мен құқықтарын терең сезінген. Еліміздегі тіршілік етуші халықтардың негізін қалаушы-«Қазақ халқы басқа халықтардың тілін, тарихын, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпын қадір тұтып, оны игеруге кепілді азамат болуы керек» -дей келе, еліміздің қазіргі тандағы экономикалық әрі әлеуметтік дамуы жағдайында, адам өмірінде руханилық байланыстың рөлі артқан тұста, жеке тұлғаның қалыптасуы мен қатар дамуын, оны ұлттық мәдениетсіз қалыптастыру мен елестету мүмкін емес. Халық мәдениетінде жаңа құндылықтардың пайда болуы болашақ ұрпақтың ұлттық дәстүрлерге қастерлі көзқарасын қалыптастыруы негізгі міндеттің бірі болып табылады. Халық шығармашылығы бүгінгі ұрпақты рухани тұрғыда дамытудың, жастардың ұлттық дүниетанымы мен мәдениетін қалыптастырудың аса маңызды негіз болып табылады.

«Қазақ халқының рухани қазынасы үшінші мыңжылдықтың алғашына дейін өзінің сан қырлы көркемдік құбылысы мен сақталынып, ұлы дала өркениетінің рухани талғамдарына сәйкес өнердің сарқылмас бұлағына айналу. Музыкалық өнердің үлгілері бабалардың айтқан құнды даналығы, ғасырлардан жалғасып келеді. Рухани байлығымыз ежелден қалыптасып, әр заманда ерекшеленіп, әсерлі әуенімен, қайталанбас ұлттық ерекшеліктері арқылы, колорит-баяуларымен ХХІ ғасырда да өз жалғасын табуда», -делінген «Мәдени мұра» бағдарламасына сәйкес құрастырылған [2, 5-66].

Ұлттар мен ұлыстардың ғасырға созылған болашақ ұрпақ тәрбиесіндегі ұлттық әдет-ғұрыптары мәдени ойлау негізіндегі эмпирикалық озық үлгілерінің жиынтығы болып саналады. Педагогиканың негізгі бағыты еңбек тәрбиесі мен өндірістік білім саласындағы шеберліктерді жас ұрпақтың бойына сіңіру адамгершілік, имандылық тұрғысында тәрбие беру», -деген анықтама берген.

1983 жылы академик А.К.Конның басшылығымен «Педагогика» баспасынан жарық көрген этикалық сөздікте «әдет-ғұрып белгілі қоғамда немесе ұжымда белгілі бір жағдайға байланысты халық арасында қалыптасқан қоғамдық тәртіптің түрі. Әлеуметтік өмірдің әртүрлілігіне күрделілігіне қарамастан, белгілі жағдайда адамдардың біркелкі әрекет етуін құрайды. Қоғам ішіндегі адамдардың еңбек тәсілдері мен әдістерінің жалпыға ортақ екендігі олардың саяси-қоғамдық іс-әрекетінің күнделікті тұрмыстағы қарым-қатынасында, көзқарасында жүзеге асуын көрсетті. Әдет-ғұрыптың, салттың жиынтық көрінісі болып табылады», - деп тұжырымдаса қазақстандық зерттеушілер «дәстүр дегеніміз-әдет-ұрыптың өмірдегі өсіп жетілген негізі. Халықтың белгілі бір

бағыттағы тұрақты іс-әрекеті мен мінез-құлқының ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуы»- деген атап көрсеткен.

Халқымыздың өзіндік ұлттық мәдениеті ерте заманнан бастау алған өзіне тән қасиеті, әдет-ғұрпы, тұрмыстық салт-дәстүрлері тұрғысында дамыды. Қаншама ғасырлар сынынан өтіп, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан халықтың дәстүрлі ұлттық мәдениетінің түрлерін жинақтап реттеудің тәлім-тәрбиелік зор тәжірибесі тұрғысында жастарды тәрбиелеуді қажет ететіні көрсетеді.

Ұлттық мәдениетіміздің осындай бай тарихын, мәдени құбылыстарының сан түрлі өзіндік өзгешеліктерін білмей, бүгінгі ұлттық тәрбие жүйесін қалыптастыру мүмкін емес. Қазіргі таңда білім жүйесіндегі өнердің басты мақсаты-ол, адам баласының әсемдік пен әдемілікті, адам баласының барлық іс-әрекетіндегі сергек сезімталдықты, мәдениетті тәрбиелеу, қалыптастыру болып табылады.

Өнер және мәдениеттің өркендеу заңдылықтарын зерттеуге байланысты халықтың қоғамдық алдындағы көркем бейнелі көрінісі халық музыкалық шығарманың дәріптелуі ерекше орын алды.

Болашақ тәрбие саласының мамандарында қарым-қатынастың қалыптасуы «қарым-қатынас», «қарым-қатынас мәдениеті» ұғымдарының негізі мен тығыз байланысты екенін көреміз. Тұлғаның мәдениетін қалыптастыру дамыту үшін ғылыми әдебиеттерде көрселгендей түпкі ойларын анықтау қажет екені түсіндік. Философиялық мәдени салада ұғымда адамзаттың әлеуметтік рухани мазмұнына орай адамның әлеуметтік тұрғыда дамуы, оның қарым-қатынас іс-әрекет субъектісі жолында өмір сүру әдісі, жүйесі арқылы жүзеге асады.

Белгілі ғалым В.С.Библер өз заманында ұлт мәдениеттің өркендеуіне ерекше көңіл бөлді. Мәдениет адамдардың қарым-қатынасы санасының, ойлау формасы, қайта жаңғыру жолдары болып табылады.

Мәдениет иесі деп танылатын тұлғаның өзегі руханилық деп есептеледі. Рухани даму негізінде адамдарға қызмет ету, жақсылық жасау, өзін-өзі тұрақты жетілдіріп отыру арқылы объектіден субъектіге айналуға деген қажеттілік жатыр. Сондықтан жоғары мәдениетті мұғалімнің ерекше сапасы-оның өзін-өзі дамыту қабілеттілігінде. Бұған қол жеткізген педагог, өз студенттерінің шығармашылықпен өзін-өзі дамыту стратегиясын болжай да, түзете де алады.

«Мәдениетті адам» ұғымы педагогикалық тұрғыдан алғанда, өзін-өзі сыйлау, өз күшіне өзі сену, жалтақтамау, адамдардың абыройын жоғары ұстау, сондай-ақ басқалардың пікірін сыйлау секілді бір-бірімен байланысты қасиеттерді тәрбиелеу деп түсінсек болады.

Қоғамдық түсінік ретінде мәдениет ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып қалатын құндылық. Сол себепті мәдениетті игеру- өзара бағыттаушы үрдіс. Мәдениет- бұл дайын ақпаратты қабылдау барысында емес, тұлғамен қарым-қатынас орнату немесе сөйлеу кезінде беріледі.

Ұлттық мәдениет-қашанда жеткізу құралы, ынтымақтастықтағы шығармашылық, қайталанбас тұлға және тұлғалық қарым-қатынас субъектісі. Мәдениет пен іс-әрекет тарихи қалыптасқан қатынас категориясы. Мәдениет «іс-әрекеттің әмбебап сипаттамасы», бағыттылықпен приоритетті түрлерді айқындап, бейне тудыру мен тірегі, ол адам ондағы субъект. Ғалымдардың пікіріне сүйенсек, мәдениет-адамның өзгеруі мен шығармашылық тұлға ретінде қалыптасуы.

Ойын-сауық- адамның даму жеке адам қажеттілігін арттыра отырып, қалыптасуына негіз болады, Шаруашылықтағы қимыл-әрекетті осы биік мақсатқа көтерді. Ойын-адам ойлану және дене қабілетінің бәсекесі, қарсыласпен ашық жарысы,оның мақсаты-жеңіске жету ойындағы адамның қабілет күшінің үстемдігін көрсету, дәлелдеу.

Әлеуметтік, мәдени қарым-қатынас үрдісінің бірі-жастарға деген қамқорлық. Жас ұрпаққа тек ұлттық мінез-құлық нормаларын үйрету ғана емес, еңбекке баулу, тиянақты кәсіп игеру; атбегілік, құсбегілік, мал бағу, қолөнер шеберлігі, өнер, билік жасау, отбасының иесі болу, т.б. өмірлік қажеттіліктерге бейімделіп, дағды қалыптастырған сонымен қатар аталған жағдайдан негізгілерінің бірі жастар әуелі өз ортасында, реті келгенде көрші ауыл мен бөтен адамдар арасында да тапқырлығын, ептілігін, күші мен қайратын, өнерлілігін ойын-сауықтар мен жастар жиынында көрсете білу. Сол себептен, жастар қарым-қатынасын дамытудың үш кезеңі қалыптасқан. Біріншіден, бойжеткен мен бозбалалық шақта жастар ойын-сауығының көрермені ретінде ой түйіп, ұтысты

жолдарды жадында сақтап үйрену кезеңінен өтеді. Екіншіден, өз отбасындағы және ауыл-аймақтағы қонақ күту, жастар ойын-сауықтарына араласу барысында бар мүмкіндіктерін сынап, тәжірибе жинақтау, бейім байқату сатысынан өтеді. Жастардың бос уақытта айналысатын мәдени әрекеттерінің көбі ойын-сауықтық формада болса, олардың ұйымдастырылу тәсілі жарыс-сайысқа негізделген.

«Мен үшін басты мәселе-мәдениеттің басқа да құбылыстарының ішінде ойынның алатын орнын анықтау емес, мәселе мәдениеттің ойындық сипатын анықтау еді. Мен үшін маңыздысы-мәдениет пен ойынның өзара байланысын, ойын-мәдениет-қайсысының басымырақ екенін анықтау» деген ұстанымымен бөліскен.

Қазақтың әрбір баласы өнерге, оның ішінде айтыс, өлең-жырмен өріліп, көрермендер мен тыңдаушыларға ерекше әсер қалдырады. Ойын түрі шешендік өнерді қалыптастырып дамытатын басты құбылыс. Ұлт ойындары тіл меңгерудің негізгі құралдарының бірі болып табылады. Ойындарды өткізу үстінде қатысушылар тілдің ішкі иірімдерін, халықтың ойлау жүйелерін, сөз қолдану әдістерін, сөйлеу дәстүрлерін, тілдік психологиялық ерекшеліктерін жете түсініп, еркін білуге мүмкіншілік алады.

Фольклор араласып, соның үлгісінде өтетін ойын-сауықтың бірі-айтыс осыған жатады. Орындалу ерекшеліктері, пішіні әдет-ғұрып, салтпен байланысты айтыстарға (бәдік, жар-жар, қайым айтыс) Табан астында жанынан өлең шығарып айту негізінен мәтіні жаттамалы, тұрақты болып келелуі арқылы сыртқы ұқсастығы болмаса, айтыс ойындары суырып салмалық ақындық өнерден бөлек жаттап алған дарамалық фольклорға өте жақын [4, 10-12б].

Нағыз өнерлік ойын-сауықтың келесі бір түрі- «Алтыбақан». Мұны негізінен ән өнерінің жарысы болып табылады. Алтыбақанға тербетіліп тұрып, ал көне кезде музыкалық аспапқа сүйеніп ән айту оңай емес. Ол шеберлікті талап ететін, биік өнер жарысы. Сонымен «алтыбақан» ойыны өнер шыңдауынан өтуге ықпал ете алатын шығармашылық сахнасы, ән тарату мектебі, жастардың өнер арқылы табысып, рухани құндылығы арқылы сынға түсу және қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыратын орта екен.

Басқа ойындармен салыстырғанда араларында негізгі ерекшелік-арнайы дайындықты қажет етпейтін, жалпы ережені білу негізінде еркіндік пен шеберлік байқата білу қажеттілігіне сүйене білуінде. Бұдан шығатын қорытынды-қазақ ойындары таным мен қатар талғамды, тапқырлық әрі шеберлікті, жағдаятқа қарай тиімді әрекет жасай білетін шығармашылық қабілеттілік қажет екені белгілі болып отыр. Ойынды тамашалаушы да, қатынасушы да осы мәдени мұраны игеру арқылы тынығу әрекетін мәдени-рухани баю амалына айналдырып келген. Оны игере алмай-қабілетсіздікті таныту, мәдени айналым ортасынан тыс қалу болып табылады.

Қорыта келгенде, ойын-ұрпақтар өмірін үйлестірудің дәстүрлі ән-бимен өрнектелген сауық түрі. Оған қатысушылар тамаша құратын орынды, уақытты, ортаны өз еріктерімен іріктейді. Ойыншылар тағдырластарымен, өзімен жақындастарымен кездесіп, өзара сырласуға және жарысуға мүмкіндік алады. Бұдан ашық мінездің, жарқын жүзділіктің лебі есіп, ән-күйдің тоғысы жаңарып жатады.

Қазақтың ойын-сауығы достық пен қонақжайлылықтың белгісі және көптің басын тіріктірудің кепілдігі, сүйкімді әншілер мен әңгімешілдерге мұқтаждықтың айғағы. Ойын-сауықта жалғыздық жалғыздық сезім, арам ниет адамды билей алмады, ойыншы үнемі ізденісте болады.

Ойын-сауық адамның талдау, таңдау қабілетін шыңдайды, ортамен тіл табысуға, қарым-қатынасты жетілдіруге, жұмысын мазмұнды етуге, жеңіске жетудің ең тиімді түрлерін қарастыруға, адамның бойындағы қасиетті әлеуметтік күшке және қозғалысқа айналдыруға итермелейді.

Демек, бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының алдында тұрған басты мақсат-халықтың рухани байлығы ұлттық мәдениетті қалпына келтіру, оны тәуелсіз Қазақстан Республикасының азаматтарының игілігіне асыру, адам өміріндегі мәдениеттің маңызын көтеріп, соған сәйкес қоғам мәдениетінің өркендеуіне жағдай жасап, өркениеттілікке кірігу процесінде әрбір тұлғаның жалпы адамзаттық-мәдени құндылықтарды меңгеруіне жол ашу.

Әдебиеттер:

1. Әбенбаев С. Эстетикалық мәдениет негіздері-Алматы: Оқу құралы, 2005.-Б.250.
2. «Мәдени мұра». Қазақ өнерінің тарихы. (Ежелгі дәуір, 1 том).-Алматы: Өнер, 2007. –Б 199
3. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. 1-7 том-Алматы: 2005.-Б 300
4. Қалиев С., Оразаев М., Смаилова М. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. –Алматы:Өнер, 2007. –Б.199
5. Қарамолдаева Г.Ж., Белғозиева Ұ.Б. Халық композиторлары мұралары арқылы тұлғаның эстетикалық мәдениетін қалыптастыру.-Алматы: Оқу құралы, 2010.-Б.25
6. Камалова Н.К. Мәдени-тынығу жұмысының ұлттық дәстүрлері-Шымкент:Оқу құралы.2009-Б.64-77

ОЗАТБЕКОВА Гүлсая
5B012000 – Кәсіптік оқыту
ҚазҰлтҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.магистрі Ұ.Н. Бегешова

АҚПАРАТТЫ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, ҚАЗАҚ ТІЛІН ТЕХНОЛОГИЯ САЛАСЫ БОЙЫНША ЖАҢҒЫРТУ

Аннотация. Отношения в современном мире расширения глобального образовательного пространства стали беспрецедентной проблемой, и поставлена задача качественного образования на государственном уровне. Одним из эффективных способов решения этих проблем является развитие нашего национального языка. Казахский язык был наследием на протяжении веков, пережил много трудностей, пережил холод и достиг 21-го века. Как будто граждане 21-го века любят свой родной язык. В стране по-прежнему очень мало казахов. Но ты не хочешь называть своего кровного брата своим братом, маленьким казахом. Тем не менее, слух и слух не является нашим родным языком. Современная молодежь является членом общества, которое способствует развитию казахского языка в 21 веке. Мы, молодое поколение, должны воспитывать себя и уважать язык как патриота нашей страны. Некоторым казахским молодым людям стыдно говорить на своем родном языке. Особенно в городе. Почему? Если ты живешь в Казахстане и ты казах, зачем тебе русский? Казахстан входит в число многонациональных государств. Представители других национальностей стремятся выучить национальный язык Казахстана. Потому что в будущем статус казахского языка в госструктурах будет высоким. Все официальные записи будут храниться на казахском языке. Поэтому их интерес к казахскому языку преобладает.

Целью статьи является возрождение структуры содержания казахского языка, которая пробуждает наш дух в условиях глобализации, обогащая наш казахский язык и важность информационных и коммуникационных технологий. Казахский язык является основой дворянства, источником национальной чести и духа. Поколение, которое не говорит на своем языке, найдет счастье на расстоянии, но в конце концов они покаются в своих недостатках. В конце концов, они не могут быть изучены.

Давайте не будем забывать, что язык - это судьба страны. Каждый должен знать свой родной и государственный язык. Я горжусь своим родным языком и уважаю государственный язык!

Abstract. Relations in the modern world of expanding the global educational space have become an unprecedented problem, and the task of quality education at the state level has been set. One of the effective ways to solve these problems is to develop our national language. The Kazakh language has been a heritage for centuries, has experienced many difficulties, survived cold and cold, and reached the 21st century. As if 21st century citizens love their mother tongue. There are still very few Kazakhs in the country. But you do not want to call your blood brother your brother, a little Kazakh. However, hearing and hearing are not our first language. Modern youth is a member of a society that contributes to the development of the Kazakh language in the 21st century. We, the young generation, must educate ourselves and respect the language as a patriot of our country. Some Kazakh young people are ashamed to speak their native language. Especially in the city. Why? If you live in Kazakhstan and you are Kazakh, why do you need Russian? Kazakhstan is among the multinational states. Representatives of other nationalities seek to learn the national language of Kazakhstan. Because in the future, the status of the Kazakh language in government will be high. All official entries will be kept in Kazakh. Therefore, their interest in the Kazakh language prevails.

The aim of the article is to revive the structure of the content of the Kazakh language, which awakens our spirit in the context of globalization, enriching our Kazakh language and the importance of information and communication technologies. The Kazakh language is the basis of the nobility, the source of national honor and spirit. A generation that does not speak their language will find happiness at a distance, but in the end they repent of their shortcomings. After all, they cannot be studied.

Let's not forget that language is the fate of the country. Everyone should know their native and state language. I am proud of my native language and respect the official language!

Әлемдік білім беру кеңестігінің кеңеюінің қазіргі жағдайындағы қарым – қатынас, бұрындары ешқашан болмаған өзекті мәселеге айналып елімізде сапалы білім беру міндеті мемлекеттік деңгейге қойылып отыр. Бұл міндеттердің шешімін табудың тиімді жолдарының бірі, ұлттық тілімізді дамыту болып табылады. Қазақ тілі сан ғасырдан бері мұра болып, талай-талай қиындықтарға шыдап, ащысы мен суығын да көріп ХХІ ғасырға да жетті. ХХІ ғасырдың азаматтары өз ана тілін қаншалықты сүйеді деген ой туады. Әлі де елімізде шала қазақтар көп – ақ. Бірақта өз қандас бауырыңды шала қазақ

дегің келмейді. Дегенмен естіп, тыңдап жүргеніміз таза өзіміздің ана тіліміз емес. Қазіргі жастар ХХІ ғасырдың қазақ тілінің дамуына үлес қосып отырған қоғам мүшелері. Біз жас ұрпақ өзімізді – өзіміз тәрбиелеп, еліміздің патриоты ретінде тілімізді құрметтеп, қастерлеуіміз шарт.

Кейбір қазақ жастары өзінің ана тілінде сөйлеуге ұялады. Әсіресе ол қалада басым. Неліктен? Өзі Қазақстанда тұрса, ұлты қазақ болса, қазақ тілін орысшандырудың не керегі бар? Қазақстан көп ұлтты мемлекеттердің қатарына кіреді. Сол басқа ұлттың өкілдері, Қазақстанның ұлттық тілін үйренуге ынтық. Өйткені келешекте мемлекеттік басқару органдарында қазақ тілінің мәртебесі биік болмақ. Ресми іс - қағаздардың бәрі қазақ тілінде жүргізілмек. Сондықтан олардың қазақ тіліне деген қызығушылығы басым.

Мақаланың мақсаты жаһандану жағдайында рухымызды оятатын - қазақ тілімізді кеңінен байытып, ақпаратты-коммуникациялық технологияның маңызын ескере отырып, қазақ тілі мазмұнының құрылымын жаңғырту.

Қазіргі ХХІ - ғасырдың азаматтары теледидардың серігі десекте болады. Теледидардың өзінде спутнигін қоспағанда жиырмаға жуық канал бар. Сол каналдың ішінде ұлттық деген: Қазақстан, Хабар телеарналарында қазақ тілімен қоса орыс тіліндегі хабарлар бірге жүреді.

Қазақстандықтар кино шығарады дегенді естіп шексіз қуанып қалдық. Оны ұлттық арналардың бірінен көрсетеді дегенді естіп төбеміз көкке бір елі жетпей қалды. Бірақта көріп қалғанымызда өзіміздің қаракөз қазақтарымыз орыс тілінде сайрап, арасынан қазақтың қара сөзін таба алмай дал болдық. Ал егер сол актерлардың бойында қазақи намыс болса, бас рөлді ұсынам деседе бас тартар еді [1].

Ұлы Абай атамызды толғандырған мәселе әлі де талай ұрпақты толғандырып, «у ішкізер» сыңайы бар сияқты. Ұлттық кодты қалыптастырып рухымызды оятатын құрал – бұл біздің қазақ тілі. Біздің халқымызда бірыңғай тілдік тұтастық, бірыңғай тілдік орта қалыптастыру дегеннің өзі қиын болып тұр ма, әлде қиялға айналып бара ма?

Бідің айтарымыз «Ағайындылар», «Астана махаббатым менің», «Жаным» сонымен қатар отандық кино саласында түсіріліп жатқан, әсіресе комедия жанрындағы «Келинка тоже человек», «Бизнес по-казахски в африке» іспетті кино туындылары. Қазақтың ХХІ-ғасырда көпшілік көзіне ұсынылып отырған осындай туындыларын, мен өзім түсіне алмағаным және қазақ бола тұрып, қазақтың ұлттық телеарнасында көрсетілгеніне қатты намыстандым. Тұп-тура еліміздің ішіндегі орыстарға арнап шығарылған секілді. Біз өз ана тілімізді өз жанымыздай қатты сүйеміз. Алайда орыс тіліне шорқақтауымыз. Сондықтан да біз бұл телехикаялар бізге түсініксіз. Бойымызға жақсы қасиеттерін сіңіре алмадық деп ойлаймыз. Сонда ойлап қарасақ қазақты қазақ түсінбегеніме, қалай? Қазақ тілінде бәрін сөйлетеміз, бәрі де сөйлейтін болады деген бос уәдеден гөрі көптеген әрекеттер жасау керек. Ел арасында айтады:

Әрекетсіз ақылың лайланған сумен тең!

Не іше де алмайсың

Не түсе де алмайсың.

Осы аталы сөз жадымызда жүрсін ағайын!

Әрекет демекші біріншіден, арналарымыз тек қана өзіміздің ана тілінде хабарлар жүргізсе. Тәрбие - тал бесіктен дейді ғой. Әрбір баланы сәби кезден, өзінің қанына жұққан ана тілінде анасы сөйлете білуі керек.

Әрбір азамат Қазақстан мемлекетінде тұрғандықтан қазақ тілінде сөйлеп, сыйлап қастерлеуге міндетті. Алайда қарап отырсаң, ХХІ ғасырдың ыңғайына қарай, жарнама дегендер толып кеткен. Кейде біразына түсініп, біразына түсінбей де қаласың. Тіптен кей бірлері қатемін жазылған. Бұл да бір қазақ тіліне деген сын [2].

Әр қазақ жастарының бойында қазақи намысшылдық болса, қазақ тіліне деген көзқарасы мүлдем өзгерер еді. Қазір халықтың мақтанышына айналған, тек шындыққа тіке қарап, тура айтатын ағаларымды ерекше дара көріп, үлгі тұтамыз. Сол ағаларымыздың бірі Мұхтар Шаханов және бірі Бекболат Тілеуханов. Осы ел билігіне араласып жүрген ағаларымыз, тіліміздің жанашыры десек те болады. Осындай тіліне деген жанашырлық пен сүйіспеншілігі мол аға-әпкелерімізде лайым көп болсын. Қазағымыздың ұлттық тіліне қауіп төніп тұрғанын білмей ме екен? Жаяудың шаңы шықпас дегендей лауазымы жоғары ағаларымыз бірлікке келіп, ана тілімізді биікке көтерсе, нұр үстіне нұр болар еді. Қазіргі ХХІ - ғасырдың тұрғындары бір –бірімен орыс тілінде сөйлеуді заңға жазылғандай жалғастырып барады. Ол аз болса, ауыл – аудандарда тұратын ұл-қыздардың өзі орысша сөйлеуге оң

иықтарын беріп тұр. Неліктен? Орыс тілінде сөйлеу ауылдық жерлерде мода ма? Осындай қазақтың намысына тиетін мәселелерді көріп, біліп жүргенде, кейде шыдай да алмайсың. Қазіргі таңның ұл қыздарының орысшалануының басты қателігі, ата-аналардың балаларын орыс мектебіне беруі. Бұл да бір шешімі қиын мәселе. Мысалы, Оңтүстік Қазақстанда нағыз қазақи ғұрпы сақталған, қазақилықтың иісі аңқыған өлке десек те, орыс тілінде сөйлесіп араласып құраласып жүрген бауырларымыз қаншама? Негізінен Қытайдан, Монғолиядан тарихи отанына көшіп келіп жатқан қандас бауырларымыз өз тілін мүлде ұмытпаған. Өз тілімен қоса, өзінің салт дәстүрін, мәдени мұрасын әлі күнге дейін ұмытпай ары қарай дамытып келеді. Оралман бауырларымыздың қазақи намысшыл, өз тіліне, дініне адал екенін осыдан-ақ байқауға болады. Атап айтар болсақ қазақтың ұлттық «Қара жорға» биінің Қазақстанда бір ұшқыны да қалмаған болатын. Мінекей, ел болып есімізді жиғаннан кейін, оралман бауырларымыз қоныс теуіп өз отанына ағылып келіп жетті. Сол Қытайдағы қазақтар, нағыз ұлттық биі қара жорғаны алып келді.

Адамды адам еткен еңбек дейді қазақта. Еңбексіз ештеңе де құрдан құр келмейді жас достар. Еліміздің мемлекеттік тілі – қазақ тілінің мәртебесі биік болсын десек еңбектеніп, талпынып, қажымай күресе білуіміз шарт [3].

Мемлекеттік тіл қазақ тілімен қоса, орыс ағылшын тілдері бірге жүреді. Бұның жақсы да, жаманда жақтары бар. Жақсы жақтары ағылшын тілін біліп жатсақ, өзге шет елдермен қарым – қатынас жасай аламыз. Сонымен қатар осы тұста айтар болсақ «Латын» әліпбиіне көшіп жатқанымыз. Бұл жағдай біздің елімізге жақсы жағынан өзгеріс енгізеді деп білеміз. Себебі бұл қаріп арқылы шет елдер біздің еліміздің мәдени бай мұрасы мен салт санасын танып білу оңайырақ деп айта аламыз. Ал жаман жағы қазіргі жастарымыз өз тіліне емес, осы екі тілге көп бетбұрыс жасап кете ме деген қауіпті ой. Бірақ та: «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте және өз тіліңді еш уақытта ұмытпа» - деген қазақтың Қадырының (Қ. МЫРЗА-ӘЛІ) сөзі аталы сөзге айналғаны әрбір жастардың ойында жүрсе, қазақтың әрбір ұлы, әрбір қызының бойында ана тіліне деген үлкен құрмет жатары анық. Соның ішінде мен де, сендер де барсыңдар жас достар! Тіліміздің жан ашыры жастар. Ақыры еліміздің ертеңі болашағы біз емес пе? Елінің ертеңін ойлап, еңіреген азамат әрқашан да еселі ер болмақ. Біздің бірден - бір мақсатымыз ана тілімізді ешкімге де таптатпау.

Осы орайда тіл туралы шығарған өлең шумақтарымен, өз тіліме өзге тілдер жетпейді дегіміз келеді:

Өз тіліме өзге тілдер жетпейді
Тілім барда ұялмаймын ешкімнен.
Және де ол ерекше ғой көркімен,
Өз тілімді құрметтеймін барынша
Өз тіліме өзге тілдер жетпеген.
Тілім менің көк аспаннан естілшен,
Ата-бабам қазақ тілін
Қастерлеп бізге жеткізген
Шала қазақ қорлап жүр-ау өз тілін.
Орысша сайрап өткізіп жүр өз күнін.
Таңқаламын..!
Тілің барда өзге тілді қылмақ не?
Тілін ұмытқан жетесіздер көп бүгін.
Ей қазағым тіліңді сен ұмытпа,
Ана-тілім бір бөгетте тұрып па?
Тұрса егер сол бөгетті ашайық,
Ана-тілім құрметтерге лайық.
Кей адамдар түсінбей жүр қорбопы,
Қазақ жерін басып жүріп, тілін білмей сор болып.
Қазақстан тілі мәңгі жасасын.
Қазақстан ұрпақтары тілін мәңгі сақтасын.
Қазақстан мемлекеттік тілін біл.
Ана тілінде мәңгі сайрап ойнап күл, Әрбір қазақ, қазақ тілін ұмытпаса мәңгіге.
Ана тіліміз естілер мәңгі жүректе!

Егер тіліміз бен дінімізді ерекше құрметтеп, барлық қазақ халқын сол міндеттерге жұдырықтай жұмылдырсақ, Қазақстан мемлекетінің діні мен тілі де әлем ролінде асқақтамақ. ХХІ ғасырдың көшбасшысы боламыз десек тілімізді шексіз сүйіп, дінімізді ұмытпайық. Алға ілгерілеуіне баршамыз үлес қосайық.

Қазақстанның мемлекеттік тілі – қазақ тілімен қоса мәдениеті де жоғары дамуда. Қазақстан мемлекетінің мәдениетін дамыту үшін, біріншіден шет едердің әндерін ұрлап, қазақ тіліне аударып ән салуды мүлдем жою керек ХХІ ғасыр электрониканың дамыған заманы емес пе? Қазақтың халық әндерін эстрадалық және компьютердің көмегімен рэп жанрларында шығарылып жатқан жастарымыз қаншама? Өзіміздің қанымызға сіңген халық әндерімізді бұлайша қорлаудың қажеті жоқ. Қазақстан әншілері қазақ әнін тек қана өзінің ана тілінде орындауы тиіс. Өзге елдерге абыройлы, сыйлы боламыз десек, қазақтың мәдениеті мен тілін, діліне үлкен құрметпен қарасақ. Сонымен қатар кеудемізді қуаныш кернеп, мақтанышпен айта алатын қазақтың бір туар азаматы Димаш Құдайбергенов әлем мәдениетінде, эстрада өнерінде қазақ тілін паш етіп танытуда. Оның АҚШ, Қытай, Ресей елдерінде орындаған «Дайдидау», «Қазақ елі», «Самал Тау», «Ұмытылмас күн» іспетті қазақ тіліндегі әндері шетел төрінде аспанға әуелеп, әлем елдерінің жастары біздің ана тілімізде қосыла ән шырқай кетті. Мұндай керемет дүниеге қалайша мақтанбауға болады? Димаш ағамыз секілді елемізді, тілімізді, мәдениетімізді күллі жұртқа танытатын дарынды азаматтар көп болсын. Абай атамыз «Атаңның баласы болма, адамның баласы бол деген». Міне Димаш ағамыз бүкіл қазақ халқының, тілінің рухын биіктетіп әлемге қазақ елін, қазақ тілін, мәдениетін танытып жүр.

Үкімет органдары ресми – іс-қағаздары келешекте тек қана қазақ тілінде жүргізеді деп сенеміз. Өйткені мүйізі қарағайдай ағаларымыздың ойы да мемлекеттік тіл қазақ тілімізді халықаралық тілге айналуына көптеген істер жүргізуде. Оның бәрін мына өзіміздің телеарналардан көріп, біліп жадымызға түйіп жүрміз. Дамушы ел болғандықтан осындай істердің барлығын қарастырып, іске асыра білсек, Қазақстан мемлекеті міндетті түрде дамыған елдердің ішінен ойып тұрып, орын аламыз деп сенімдеміз.

Еліміздің мемлекеттік тілі – қазақ тілінің мерейін өсіретін де, өшіретін де ол бұқара халық. Халқымыз егемендігін алғалы бері, есін жиып өз ана тілінде еркін сөйлей бастады. Бұл біріншіден еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың елеулі еңбегінің арқасы. Желтоқсанда қазақ елі үшін құрбан болған аға-әпкелеріміздің арқасы. Біз де сол желтоқсанның құрбаны болған аға-әпкелеріміз сияқты елімізді шексіз сүйетін болсақ, халқымыз тыныш, еліміздің келешегі жарқын болмақ. Халық болып жұмылып, туымызды биік ұстасақ ана тіліміз еш уақытта өшпек емес!

Қазақстанда қандай да жарнама, дүкен маңдайшасына жазылған сөздер болсын тап-таза қазақ тілінде және де бір-бірімен мағынасы да сәйкес болуы керек. Олардың барлығын дәл осы уақыттан бастап қолға алуымыз шарт. Мысалы, ұлттық арнамыздан көрсетілген «Сөз мерген» сияқты хабары ана тілімізге деген бір құрмет ретінде көрсетіліп жатыр. Мінекей осындай ойындар ұлттық арнамыздан көптеп көрсетілсе жөн болар еді.

Әдептілік – үлкенді сыйлау, кішіге қамқорлық жасау, кез-келген жас ұрпақтың бойында қалыптасқан ерекше қасиет. Қазақ тілінде де көптеген дөрекі сөздер бар. Дөрекі сөздерді ашумен айта салғаннан гөрі, бойындағы әдепті қасиеттерге жеңе білдіру қажет.

Сөйлегенсоң өзіне сөзін қожа – деген аталы сөздің түп-төркіні осында ма дейміз. Ана тілімізді дөрекі сөздермен қорлағанша, ойланып әдептілікпен сөйлейік аға, іні, бауырлар. Тіл түйгенді тіс шеше алмайды емес пе? Тілімізді нақышына келтіріп сөйлеп, кіші іні сіңілілерімізге әдепсіз емес, әдепті сөйлеу жақтарын үйретсек. Қазақ тіліміз әлемдегі ең таза, ең бай тілдердің қатарына кіреді. Бұл барлық қазақ жұртының қолында. Қазақ халқының көне де тәрбиелі, мағыналы сөздері қазіргі ХХІ ғасырда қолданылмайды десек те болады. Дөрекі әдепсіз, әсіресе шет елдік мағынасы жоқ сөздерден гөрі өзіміздің көне аталы сөздерді жиі қолданып, қазақтың нағыз қазақ екенін көрсетсек.

Қолданыстағы тіл әліпбидің 42 әріптен тұрады. Ал латын графикасына негізделген әліпбиде 32 әріп бар. Төл дыбыстарымыз (ә, і, н, ғ, ү, ұ, қ, ө, һ) әріптерін сол күйінде берсе болмайма? Өйткені оқу, айтылу, жазылу ережелері сәлде болса сақталады ғой деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ.Тоқаев «Әліпбиді латын қарпіне көшіру туралы тарихи шешімнің қабылданғанына екі жылға жуықтады. Бірақ қарпімізде әлі де олқылықтар бар. Тіл мамандары жаңа әліпбиді жетілдіруі керек. Мәдениет және спорт министрі А.Райымқұловаға тиісті тапсырма бердім. Алдымызда ауқымды жұмыс тұр» - деген болатын өз сөзінде. Жаңа графиканың

межелі уақытта елімізде толықтай енуі жаһандану кезеңінде ауадай қажет екенін толық түсініп қолдаймыз.

Қазақ тілін нығайту үшін қазақ елінің жас ұрпағы өз отбасында, бала бақшада мектеп алды даярлық топтарында, бастауыш сыныптарда тек қана өз ана тілінде оқып білім алып, тәрбиеленуі керек. Сондай-ақ жалпы орта мектептерінде физика, химия, биология, информатика іспетті пәндерді ағылшын тілінде оқыту тиімді бола ма екен? Алайда, өз ана тілімізде терең оқыту абзал ма деп тұжырымдаймыз. Бұл жас ұрпаққа күрделі лингво - психологиялық ауытқушылық туындатады деп есептейміз.

Қорытындылай келе қазақ тілін қарабайыр санайтын надандық бұлтын сейілту үшін мынаны еске ала кетсек артық болмас деп ойлаймыз. Белсенді ақпаратпен алмасу бүкіл ақпараттандыру процесінің мәніне айналады, жаһандық сипат алады және әлемдік қоғамдастықта мемлекеттің даму деңгейінің анықтаушы белгісі болады [4]. Демек, жас ұрпақ қазіргі заманғы тарихи жағдайға сәйкес келеді. Оны қаншалықты жаңа коммуникациялық және медиа-технологияларды игеретін болады, болашақ біздің елімізге ғана емес, жалпы өркениетке де байланысты.

Әдебиеттер:

1. «Ана тілі газеті»
2. Алашабаева Ұ.Н. Педагогтардың еңбек мотивациясын арттыру жолдары. «Жоғарғы білім беру сапасы мәдениетінің тиімді тәжірибесін дамыту» Абылай хан атындағы ҚХҚжӘТУ, 159-162 бет. Алматы, 2019ж
3. «Егемен Қазақстан» гезеті, желтоқсан 2012 жыл
4. Алашабаева Ұ.Н. Қазіргі жастардың құндылығын қалыптастыруға ақпараттық технологиялардың әсері. «Елбасының тарихи мәселелері» Халықаралық ғылыми -тәжірибелік конференция 60-64 бет, Тараз, 2019ж

VII. EDUCATION AND SCIENTIFIC TALKS

ANVAROVA Lutfiya

2nd year master of the Faculty of History
of the National University of Uzbekistan

THE END OF THE XIV CENTURY - HISTORICAL SOURCES OF THE FIRST HALF OF THE XV CENTURY

***Түйіндеме.** Мақалада автор ғылыми Банбас қаласының дәйексөзін келтіреді. Әлемде орасан зор із қалдырған ұлы мемлекет қайраткері және шебер қолбасшы Әмір Темірдің өмірі мен шығармашылығы туралы бірқатар тарихи деректер бар. Осы кезеңдегі алғашқы дерек көздерінің бірі - заңгер Гиясиддин Али ибн Джамал аль-Ислам Язидің «Үндістанның күнделіктері күнделігі». Бұл «Күнделік» Әмір Темірдің Үндістанға жорығы туралы мәселені қамтиды, оны оның авторы 1399 - 1403 жылдар аралығында билеушінің жеке нұсқауымен жазды. Пьесада Әмір Темірдің әскери жетістіктері, осы жетістіктердің мәні, ұлы қолбасшының әскери стратегиясы мен тактикасы, әскери құрылымы, әмірлер мен батырлардың, көптеген әйгілі мемлекет қайраткерлері мен әскери басшыларының қызметі, әртүрлі географиялық аймақтар туралы қызықты мәліметтер келтірілген. және қалалар.*

***Аннотация** В статье автор цитирует научный город банбас. Существует ряд исторических источников о жизни и творчестве Амира Темура, великого государственного деятеля и умелого полководца, оставившего огромный след в мире. Одним из самых ранних источников этого периода является работа юриста Гиясиддина Али ибн Джамала аль-Ислама Язди «Дневник газет Индии». Этот «Дневник» освещает вопрос о походе Амира Темура в Индию, который был написан его автором по личному указанию правителя с 1399 по 1403 год. Спектакль содержит интересную информацию о военных достижениях Амира Темура, сути этих достижений, военной стратегии и тактических приемах великого полководца, военной структуре, деятельности эмиров и героев, многих известных государственных и военных деятелей, различных географических области и города.*

It should be noted that there are a number of historical sources about the life and work of Amir Temur, a great statesman and commander who left a huge mark on the world. One of the first sources of this period is the work of the jurist Ghiyasiddin Ali ibn Jamal al-Islam Yazdi, "The Gazette of India" ("Diary of a trip to India"). This "Diary" covers the issue of Amir Temur's march to India, which was written by his author on the personal instructions of the ruler from 1399 to 1403. The play contains interesting information about the military achievements of Amir Temur, the essence of these achievements, the military strategy and tactical methods of the great commander, the military structure, the activities of emirs and heroes, many famous statesmen and military officials, various geographical areas and cities. The special chapter of the work also deals with the coming to power of Amir Temur, his military campaigns, in particular, the subordination of the lands of Mongolia, Khorezm, Mozandaran, Azerbaijan. The work was prepared for publication by L.A. Zimin and published in 1915 with editing and introduction by W. W. Barthold. This work was also translated from Persian into Russian by the orientalist AA Semyonov in 1958 and published as a book.

Another important historical source on the history of Amir Temur is Nizamiddin Shami's Zafarnoma. The author of the book, Nizamiddin Shami, was originally from Tabriz and later lived in Baghdad. He was also known as a historian of Amir Temur's palace. In 1401, Nizamiddin Shami received an assignment from Temur to write a historical work that would explain the history of the kingdom in an understandable, accessible manner. The work "Zafarnoma" has survived in two editions. The details of the events in it cover the period up to the end of 1404. The author of the book used many oral and written sources, relevant diaries in its preparation. The work was first published in 1937 by F. Tower in Czech in Europe. Some parts in China were translated into Russian in 1972 by Yu.E. Bregel. The work was published in 1996 in Uzbek under the translation of Yu. Khakimjanov.

It should be noted that the work of Sharofiddin Ali Yazdi "Zafarnoma" plays an important role in the historical coverage of the period of Amir Temur. The work summarizes the history of Amir Temur's military campaigns. The Russian orientalist VV Bartold described the work as "preserved in large numbers, widely circulated among the public, and influenced later historians." The poet and historian Sharofiddin Ali Yazdi is

from Yazd, Iraq, and the son of Shahrukh Mirza will serve in the palace of Sultan Ibrahim Mirza, the governor of the Persian province. Due to certain difficulties in life, he later returned to Samarkand, and at the end of his life to his beloved city.

It is well known in history that Sharofiddin Ali Yazdi met a young Alisher Navoi in the village of Taft near Yazd. Sharofiddin Ali Yazdi died in 1454. He has other works besides Zafarnoma. The historian also called "Zafarnoma" "Sahibkiran fathnomasi" or "History of Jahongir". "Zafarnoma" was written in 1425 on the instructions of the Timurid prince Sultan Ibrahim Mirzo, the ruler of Persia. The introductory part of the work details the lineage of Amir Temur, from the invasion of Genghis Khan to his time. Yazdi made effective use of Nizamiddin Shami's "Zafarnoma", the writings of Persian and Uyghur mirzas accompanying the ruler, the memoirs of his contemporaries and soldiers.

Also, by order of Kuchkunchikhan (1512-1530), "Zafarnoma" was translated into Uzbek by Muhammad Ali ibn Darvish Ali Bukhari and in 1826 by order of the khan minister in Khiva. The Persian translation of Zafarnoma from English into French and French was published in 1722-1723. The book was published in Calcutta in 1885-1888 on the basis of another translation. The work was translated into Russian in 1836 and published in book form in St. Petersburg. During the reign of Ashtarkhani ruler Imamqulikhan (1611-1642) the book was published in high quality. The Uzbek edition of the book was first published in 1972 and then in 1997 under the translation and editing of A. Urinbaev. This historical source deserves high praise for its value and was later published in English, French, Turkish and other languages. The text of "Zafarnoma" was also narrated in poetic style by the famous poet Lutfi (d. 1465) and Khatifi (d. 1521). Alisher Navoi in his work "Majolisun-nafois" includes "Zafarnoma" by Sharofiddin Ali Yazdi among the perfect works written in high style.

Another important source covering the history of the Timurids is the work of the historian and geographer Hafiz Abra (Shahabiddin Abdullah ibn Lutfullah ibn Abdurashid al-Harawi) (d. 1430). Hafiz Abra was close to the ruler's palace and also took part in Amir Temur's military campaigns. He has also been to many eastern countries and countries.

Later, after the death of Amir Temur, he served in the palace of Shahrukh Mirzo (1409-1447). His work Zubdat at-tavorix ("Cream of the Chronicles") covers the historical period from "the creation of the world" to 1427. He also included the texts of Shami's work in his work. The specific information contained in it is not found in other works. For example, information about the implementation of irrigation works by Amir Temur near Samarkand, the last days of Sahibkiran can not be found in other sources. For this reason, Abdurazzaq Samarkandi later used this work directly.

The full title of the work is "Zubdat at-tavorihi Boysunguriy" ("Palace of Boysungur histories"), the first part of which is dedicated to the period of Amir Temur, the second part to the period of Shahrukh Mirzo. It is clear from the title of the work that the author of the work enjoyed the patronage of the enlightened prince, Giyosiddin Boysungur Mirzo (1397-1433), the son of Shahrukh.

The work "Zayli Zafarnoma" or "Tarixnomayi Salmoni" by Khoja Tajiddin as-Salmoni, a contemporary of Amir Temur and Shahrukh, was written in 1410 on the instructions of Shahrukh Mirza. It covers the historical period up to 1409. It should be noted that there is not much information about Amir Temur in the play, but the events after the death of the ruler, the events of 1405-1409 are reflected in detail in it. The work was translated into German by GR Remer in 1956, and into Russian in 1991 by the famous Azerbaijani orientalist ZM Bunyodov.

Muiniddin Natanzi's book Muntahab ut-Tavorihi Muini is another work that describes the historical period of Amir Temur and the short period that followed. The author was originally from Natanz, near Isfahan, and later wrote the above-mentioned work in honor of Sultan Iskandar Mirza (1384-1415), the son of Umarshaikh Mirza, the governor of the Persian province, one of the Timurid princes. During his eight-year reign, Sultan Iskandar Mirza sponsored science, enlightenment and culture.

Alisher Navoi in his work "Majolisun nafois" praised the work of the above-mentioned prince, his patronage of the people of culture. It was no coincidence, therefore, that Natanz dedicated his work to him. The play describes the socio-political life from the middle of the XIV century to the beginning of the XV century.

The full text of this work was translated into French in 1957 by the orientalist J. Oben. Certain parts of it have also been translated into Russian, English and other languages. The work was translated into Uzbek by G. Karimi in 2011 and published as a book.

It should be noted that Abdurazzaq Samarkandi has a special place in covering the history of Amir Temur and the Timurids. The author's full name is Kamoliddin Abdurazzaq bin Jamoliddin Ishaq al-Samarkandi, a statesman, diplomat and historian who lived and worked in 1413-1482.

The historian's *Matlai Sadayn* and *Majmai Bahrain* ("The Shining of Two Happy Stars and the Joining of Two Seas") is written in Persian and is the most detailed work on the history of the Timurid Empire after Ali Yazdi. Although Abdurazzaq was born and died in Samarkand, Herat, his ancestors were of Samarkand origin, so he took this honor. His father was a judge and imam at Shah Rukh's palace, and he himself later served at Shah Rukh's palace and returned to India as an ambassador.

Abdurazzaq Samarkandi's work covers the period from 1304 to 1470. Abdurazzaq Samarkandi was in the service of Abusaid Mirzo and others after the death of Shahrukh Mirzo. In 1463, he was appointed sheikh of the Sufi khanate, once built by Shahrukh Mirza in Herat. In writing his work, the author used the centuries of Hafiz Abra and Sharofiddin Ali Yazdi. Although the events in the book end with the events of 1470, the author has since made changes to the work. Many details of reality in the book are not found in other sources. This work was published in Uzbek in 1969 and 2008 under the translation of A. Urinbaev.

Fasih Ahmad Khawafi (1375-1442) (Hafi) 's "Mujmali Fasihi" was completed in 1442 and contains the main historical events from the "creation of the world" to its completion. "Mujmali Fosihiy" ("Fosih Collection") was translated from Persian into Russian and published in book form in 1980 by the orientalist D.Yu. Yusupova. The work provides a lot of valuable information for its period.

During the capture of Damascus by Amir Temur, a group of people who came to hand over the city to him included the Arab historian Abdurrahman Abu Zayd ibn Khaldun (1332-1406). This person was known and popular in the Muslim East as a historian named Ibn Khaldun. The historian was fortunate enough to have a personal conversation with the great commander. He praised the intellectual potential and thinking ability of Amir Temur. His book, *Kitab al-ibar* (The Book of Creative Patterns), contains many historical facts in its scope and essence. Amir Temur ibn Khaldun was captivated by his deep knowledge of history. In particular, in a conversation with the historian, Timur asks his attitude to the views of the historian al-Tabari (tenth century). Amir Temur also asked to provide information about the Maghreb. This shows how deeply the great ruler knew the science of history.

Another source on the history of Amir Temur's time is the work of Sahibkiran's contemporary Ibn Arabshah (full name Shahobiddin Ahmad ibn Muhammad ibn Abdullah ibn Ibrahim - 1389-1450) entitled "Ajayib al-maqdur fi akhbar Amir Teymur" ("Miracles of destiny in the history of Temur").

Ibn Arabshah, originally from Damascus, came to Samarkand with his family when he was 12 years old. He lived in Samarkand from 1401 to 1408, first under the tutelage of Amir Temur and then under the patronage of other Timurid princes, learning several Oriental languages. After 1408, however, he traveled to many countries, lived and died in Cairo at the end of his life. Ibn Arabshah in his above-mentioned work gives a lot of information about the socio-political, economic and cultural life of Amir Temur's state and neighboring countries. Although Ibn Arabshah often had a negative attitude towards the great ruler, the places where Amir Temur acknowledged his activities can be found in many of them in the play.

In particular, Ibn Arabshah, referring to the personality of Amir Temur, said that although Sahibkiran reached a certain age, he was physically and mentally strong, did not lose himself in happy times and worries, courage and bravery, liked the brave and courageous, could distinguish right from wrong, impartiality and piety. emphasized the qualities of obtaining. He also notes that the masses of the people are not separated from social life, and the population participates in large-scale ceremonies and ceremonies without restrictions. Clearly, in the context of the Middle Ages, it would be true to view such a situation as a progressive phenomenon. The work has also been translated into Dutch, English, French and Russian. Translated into Uzbek in 1992 by orientalist U.Uvatov.

Literature:

1. A. Odilov. Code of Amir Temur. - Tashkent, 2017.

ABDUSALOMOV Rakhimjon

1st course of Master Chair of World History, Faculty of History,
Scientific Supervisor: PhD Bahrom Khaynazarov
National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

COOPERATION BETWEEN UZBEKISTAN AND THE REPUBLIC OF KOREA IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC RELATIONS.

***Түйіндеме.** Автор осы ғылыми мақаланың негізінде Корея Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы экономикалық қатынастарды дамытудағы маңызды аспектілерді, осы ынтымақтастықтағы кедергілерді, жетістіктерді, экономикалық ынтымақтастықтың құқықтық негіздерін ашып көрсетеді. Сонымен қатар, Өзбекстандағы жаңа үкімет кезінде Кореямен сауда-экономикалық қатынастарындағы өзгерістер цифрлармен келтірілген. Осы кезеңдегі серіктестік тарихы алдағы 10 жылдағы қарым-қатынастың маңызды аспектілерін анықтауға негіз болады.*

***Аннотация.** На основе данной научной статьи автор раскрывает важные аспекты сотрудничества между Республикой Корея и Республикой Узбекистан в развитии экономических отношений, препятствия на пути к этому сотрудничеству, достижения, правовые основы экономического сотрудничества. Кроме того, в цифрах приведены изменения в торгово-экономических отношениях с Кореей при новом правительстве Узбекистана. История партнерства в этот период станет основой для определения важных аспектов отношений на следующие 10 лет.*

Achieving state independence of the Republic of Uzbekistan means not only its political sovereignty, but also its economic independence, and now Uzbekistan is a separate entity in the international economic system. Independence has allowed Uzbekistan to establish direct, direct economic relations with foreign countries, as well as trade relations based on equality and mutual trust. Cooperation with the developed countries of the East, including the Republic of Korea, plays an important role in solving economic problems, Uzbekistan's integration into the world market and the development of economic relations. Despite the fact that the Republic of Korea is geographically far from Uzbekistan, the two countries share common economic and political views.

The Republic of Korea recognized the independence of Uzbekistan on December 30, 1991 and established diplomatic relations on January 29, 1992. For almost 30 years, the Republic of Korea has been one of the largest investors in the Uzbek economy and one of the main trading partners of our country. As the President of the Republic of Korea Moon Jae In noted, our countries have supported each other in difficult times. The development of these ties of friendship and trust continues today.

The Republic of Korea and Uzbekistan have adopted more than 170 interstate, intergovernmental and interagency documents. [1] This solid legal framework also serves as a basis for economic On June 17, 1992 in Seoul, the Government of the Republic of Uzbekistan and the Government of the Republic of Korea signed the Agreement on the Promotion and Reciprocal Protection of Capital. According to the agreement, the legal framework for the protection of capital funds between our countries has been created. According to it, the two sides agreed on the creation of the most favorable conditions for investors, investment security, compensation and expropriation. As a result, by 2019, the total volume of investments of the Republic of Korea in the economy of our country has exceeded \$ 7 billion. These investments have played a significant role in the recovery of the Uzbek economy, the development of the automotive, tourism, textile, service and agricultural sectors.[1]

During the state visit of the first President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov to the Republic of Korea in March 2006, he signed “ Joint Declaration on Strategic Partnership between the Republic of Korea and the Republic of Uzbekistan ” that can develop and strength relations between our countries.

This legal agreement has played an important role in further strengthening bilateral relations and bringing it to a new level. According to him, the fuel and energy complex has become an important factor in the development of cooperation between the two countries in the fields of fuel and energy, trade and economy, geology and mineral resources, machinery and textiles, finance and investment. [2]

Meetings of the heads of state also played an important role in resolving economic issues and boosting trade between the Republic of Korea and Uzbekistan. To date, the leaders of the two countries have held more than 15 meetings

The visit of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Republic of Korea in November 2017 was especially important, as 64 documents worth \$ 10 billion were signed. The new government's policy of economic openness with all countries is also being implemented with the Republic of Korea.

One of the main problems in trade and economic relations between Uzbekistan and the Republic of Korea is the transit of goods and transport communications.

- First of all, Uzbekistan and the Republic of Korea are geographically far from each other,
- Secondly, the location of the Republic of Uzbekistan within the continent and access to the ocean, which crosses the territory of at least two countries, makes it difficult to transport goods by sea.
- and third, that almost no East-South transport communications were established before independence.

In addition, the air route is much longer, about 4880 km. Of course, these problems will hinder economic relations between Uzbekistan and the Republic of Korea.

On June 6, 1994, in Tashkent, the governments of the two countries signed an agreement on the establishment of mutual air traffic between their territories and beyond. The agreement became the basis not only for civil aviation, but also for cargo transportation.

The Intergovernmental Agreement on Mutual Assistance in Customs Affairs, signed on October 5, 1999 created new opportunities for reduce custom costs and using new technologies in Custom service. In addition, to date, various meetings of political circles of the country have made proposals for the development of transport corridors, which, in addition to connecting the two countries, will create new opportunities for economic integration of the Republic of Uzbekistan with East Asia. President Shavkat Mirziyoyev took part in the Second Northern Economic Cooperation Forum on October 30, 2020 and made important proposals on transport systems: "In this regard, first of all, the Trans-Siberian Railway and the Western Europe-Western China corridor. It should be noted that it is necessary to link with the construction of new railways in our region. Under these circumstances, the Korean Peninsula could serve as an important communication bridge connecting the Pacific region with the countries of Central and South Asia. [3].

Another important aspect of economic cooperation between the Republic of Korea and Uzbekistan is the issue of migrant workers. It is known that the rapidly growing Korean economy is in dire need of labor resources. In turn, it is important for Uzbekistan to provide its citizens with high-income, legally protected jobs. On August 23, 2011, the governments of the two countries signed an agreement on this issue, which strengthened the legal protection of migrant workers. In 2019 alone, 4,058 Uzbek citizens were employed by the Foreign Labor Migration Agency in various enterprises and companies in the Republic of Korea, while in 2020, due to the Covid-19 pandemic, the figure was 242 people. In turn, hundreds of Korean experts have worked in various joint ventures in our country and shared their skills and experience[1]

There are 660 enterprises with South Korean investors operating in Uzbekistan. 354 of them are fully funded by foreign investment. This indicates the development of trade and investment cooperation between businessmen of the two countries.

It should be noted that the Republic of Korea has not only considered strategic economic policy for the development of economic relations with Uzbekistan, but also for cultural and social reasons. Uzbekistan is home to more than 173,000 Koreans and ranks fourth in the Korean diaspora. In short, Uzbekistan and the Republic of Korea are equally interested in cooperation in the development of economic relations, and especially for Uzbekistan to join the ranks of developed countries, it is important to use the experience of this country. The study of the nearly 30-year history of economic cooperation, the analysis of the achievements and shortcomings, will be the basis for further development of scientific cooperation.

Foreign trade turnover between Uzbekistan and the Republic of Korea (in millions of dollars)

	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2019
Trade turnover	289,9	564,5	583,9	1056	1228	1614	2755
Import	234,8	513	514,1	965	1125	1456	2661
Export	55,1	51,5	69,8	91,5	102	158	93,6

Source: Ministry of Foreign Economic Relations, Investment and Trade

Literature:

1. <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-va-zhanubiy-koreya-munosabatlari-alo-ida-strategik-20-04-2019>.
2. G'afforov Y. O'zbekiston va Osiyo mamlakatlari hamkorligi-T.: 2020.-B.115
3. <https://yuz.uz/uz/news/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-shimoliy-iqtisodiy-hamkorlik-ikkinchi-xalqaro-forumidagi-nutqi>.

ABDRAKHMAN Nazerke

8D11401-Social work

Scientific supervisor: Nagaibayeva Z.A.
Al-Farabi Kazakh National University

SOCIAL WORK WITH CHILDREN WITH DISABILITIES

Түйіндеме. Мақала тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың негізгі қызметтерін анықтауға бағыттала отырып, оның ерекшелігін ашып көрсетуге негізделген.

Автор мақалада статистикалық мәліметтерді көрсете отырып, Қазақстанда тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың негізгі мәселелерінің өзектілігін айтып, оларға қандай әлеуметтік қолдау көрсетілетінін талдаған. Сонымен қатар, елдегі арнайы мамандандырылған стационарлық мекемелердегі әлеуметтік қызметкерлердің тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен жұмыс жүргізуінің мысалында олармен әлеуметтік жұмысты ашып көрсеткен.

Аннотация. Статья основана на выявлении основных особенностей социальной работы с детьми с нарушениями опорно-двигательного, направленные на выявление своих возможностей.

Автор предоставляет статистические данные по основным проблемам детей с нарушениями опорно-двигательными в Казахстане и анализирует то, что социальная поддержка предоставляется им. Кроме того, социальные работники в специализированных стационарах в стране выявлены социальную работу с детьми на примере работы с детьми с нарушениями опорно-двигательными.

Today in Kazakhstan the number of children with various diseases is growing. According to the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan in 2021, the total number of children in Kazakhstan in 2020 reached 6,110,156, of which 861,748 children were diagnosed with various diseases.

Analyzing the statistics, in 2019, a total of 861,748 children were diagnosed with diseases of the nervous system and sensory organs, as well as diseases of the musculoskeletal system, muscle and connective tissue. Diseases of the musculoskeletal system are directly related to these categories of diseases [1].

A number of diseases of the musculoskeletal system are associated with cerebral palsy. This pathology is a disease of the central nervous system and often leads to disability. The main cause of cerebral palsy is associated with underdevelopment or damage to the brain in the early stages of development. Motor dysfunction in such children is often associated with mental, speech, vision and hearing impairments.

At present, social work with children with cerebral palsy and their relatives is often carried out in the context of musculoskeletal disorders, as well as therapeutic, psychological and pedagogical work. First of all, before we focus on the main features of social work with children with such diseases, let's identify the types of pathology of the musculoskeletal system.

Today, according to medical documents, the types of pathology of the musculoskeletal system include diseases of the nervous system, diseases and injuries of the musculoskeletal system, accompanied by congenital pathology of the musculoskeletal system. For example, diseases of the nervous system include cerebral palsy, polio, congenital musculoskeletal disorders of the pelvis, congenital malformations of the pelvis, curvature of the legs and other deformities of the legs, spinal malformations (scoliosis). , underdevelopment and defects of the limbs (anomalies of the fingers, arthro-influenza), systemic diseases of the skeleton (chondrodystrophy), and diseases and injuries of the musculoskeletal system, injuries of the spine, brain and limbs, polyarthritis, skeleton diseases (scoliosis, tuberculosis, bone tumors, osteomyelitis), systemic skeletal diseases (rickets), arthritis, arthritis. Almost all of these diseases require not only individual medical treatment, but also social and psychological support [2].

An important condition for the proper formation of the musculoskeletal system is regular physical activity and physical exercise. Accordingly, it is important not only to treat or rehabilitate diseases associated with musculoskeletal disorders, but also to take preventive measures.

The purpose of working with such children is the formation, correction and development of mental and motor functions of the child, preparation for life and work. Therefore, social workers are an integral part of the health care team when working with children in such situations. They work closely with doctors, nurses, nutritionists, physiotherapists and other professionals to care for the person. In addition, social

workers can work with individuals, families, groups and communities to improve the well-being of children with musculoskeletal disorders.

The general work of social workers begins with free and trusting communication with children with musculoskeletal disorders. In addition, they begin by diagnosing the patient's level of education, level of family support, financial status of the family, the social and psychological impact of the disease on the patient and his relatives, leisure interests, the patient's place of residence, his behavior.

In his work, the social worker also considers the emotional response and the patient's diagnosis of rheumatic disease, the emotional and financial impact of the disease on the family, the impact on the patient's relationship and role, as well as other personal or social issues that may affect his illness.

The social worker provides information to the rest of the team about psychosocial issues, which can guide health workers to treat, manage and interact with the patient.

The social worker can direct the patient to effective negotiations with the health care system. In Western countries and the United States, social workers have specialized medical training in biological feedback used to support patients with chronic pain and anxiety. Social workers also contribute to a return to functional independence by identifying public resources (such as finance, health insurance programs, home care, transportation, and community organizations) that can meet their environmental, personal, or interpersonal needs.

In addition to counseling and care coordination, social workers can participate in program planning, evaluation and research.

In Kazakhstan, when working with children with musculoskeletal disorders, a social worker can provide professional assistance in an inpatient setting, preventive counseling and rehabilitation activities. For example, in order to open the topic of the article, let's analyze the work of a social worker in working with children with musculoskeletal disorders in inpatient facilities.

Social services are obligatory for children from three to eighteen years of age with musculoskeletal disorders, mental retardation, in need of special social services in a hospital setting in specialized inpatient facilities.

Medical indications for the stay of children with musculoskeletal disorders in inpatient facilities are: mental illness, mental retardation of all degrees, frequent epileptiform seizures (more than five times a month), psychopathic-like behavioral disorders, irreversible hydrocephalus, acute psychotic symptoms drug and alcoholism, psychopathy-like forms of behavior and (or) intellectual and mnestic disorders, active tuberculosis, quarantine infections, infectious skin and hair diseases, venereological diseases, AIDS and other diseases requiring inpatient treatment in specialized medical institutions.

Articles 23 and 24 of the Law of the Republic of Kazakhstan of 13 April 2005 and the Law of the Republic of Kazakhstan of 29 December 2008 on Special Social Services state that social services in inpatient facilities are provided to, in particular: children with psychoneurological disorders; children with disabilities with musculoskeletal disorders; disabled people over the age of eighteen with psychoneurological diseases; disabled people of the first and second groups; people unable to serve independently due to old age.

The main organizational functions of a social worker when working with children with musculoskeletal disorders in inpatient facilities include the following services:

- carrying out of actions on reception and placement of children with musculoskeletal disorders taking into account diseases, severity, age, their adaptation to new conditions;
- ensuring the inviolability and safety of children within the law;
- creation of a favorable moral and psychological climate in the inpatient organization;
- comprehensive assistance to service recipients by providing the necessary set of special social services aimed at health and social rehabilitation;
- improving the living conditions of the child, providing conditions for the reception of visitors;
- ensuring the safety of the child's personal belongings and values;
- informing the child and their family members about the scope and types of special social services, the internal rules of inpatient organizations [4].

When working with children with musculoskeletal disorders in an inpatient setting, the social worker is not only involved in the organization or creation of a special environment for children, but also directly engaged in diagnostic services.

Diagnostic and treatment services of a social worker with children with musculoskeletal disorders:

- organization and conduct of medical and social examinations (if necessary, with the involvement of specialists from health care organizations);

- pre-medical care;
- assistance in medical and social examination;
- assistance in obtaining a guaranteed amount of free medical care;
- carrying out the first medical examination and the first sanitary treatment;
- assistance in performing physical therapy exercises;
- provision of care taking into account the health status of service recipients;
- provision of primary health care;
- organization of medical and health-improving activities, including in health care institutions;
- carrying out of social and medical rehabilitation actions, including services of non-drug therapy;
- assists in the provision of medicines and medical devices according to the results of doctors [3].

If a social worker has a medical education, he or she can perform medical procedures as prescribed by the attending physician. These include procedures such as subcutaneous and intramuscular injections, compresses, dressings, incisions, wound dressings, cleansing enemas, obtaining materials for laboratory tests, and assistance in the use of catheters and other medical devices.

In addition, when working with children with musculoskeletal disorders, the social worker is engaged in guidance and explanatory work with children. To them:

- assistance in providing sanatorium treatment, technical aids, mandatory hygiene products in accordance with individual rehabilitation programs for children with musculoskeletal disorders;
- teaching children to use technical aids and mandatory hygiene products;
- prosthetic and orthopedic, etc. in accordance with individual rehabilitation programs for children with musculoskeletal disorders. assistance in obtaining prosthetic care;
- consulting on socio-medical issues, including age-appropriate adaptation;
- assistance in providing medical advice by specialists, including health care organizations;
- assistance in hospitalization and transportation to health care organizations.

When working with children with musculoskeletal disorders in European countries, outpatient social workers are ready to offer:

- support and education to help parents or children with musculoskeletal disorders to better understand treatment options;
- help to understand the emotional and social consequences of the parent or child with musculoskeletal disorders, their condition and ways to address them;
- advise on good communication with the doctor, surgeon and other members of the health team to help make the most of the visit;
- insurance training and assistance, home care and assistance in the use of transport services;
- explain the direction of government programs and public resources, including mental health services;
- assistance in obtaining referrals for pain and stress and specific support and educational programs [3].

In conclusion, the above data show that when a social worker works with children with musculoskeletal disorders, he must be not only a professional, but also qualified and educated in any field. In order to become a professional, a social worker must first have a combination of medical, legal and psychological knowledge, as well as professional knowledge. Of course, it is important to know and follow ethical laws and norms and to teach them to others. Only then can it provide appropriate social assistance to vulnerable and vulnerable people in society.

References:

1. National Bureau of Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms, 2021. [online]:]: <https://bala.stat.gov.kz/kz/pervichnaya-zabolevaemost-detej-v-vozraste-0-14-let-po-osnovnym-grupparam-boleznej/>
2. World Health Organization. Guidelines on community-level interventions to manage declines in intrinsic capacity. Geneva: WHO; 2017 [online]: <https://www.who.int/ageing/publications/guidelines-icope/en/>
3. The Law of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2008 “On special social services”

AUBAKIR Aisulu

8D11401-Social work

Scientific supervisor: Nurkatova M. M.

Al-Farabi Kazakh National University

PROFESSIONAL ADAPTATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS

Abstract. The article states that the target orientation of professional adaptation of a social work specialist for the analysis of theoretical approaches is directly related to the educational approach implemented in a higher educational institution, how the future social worker should meet the requirements of the profession by forming adaptive competence, professional and value orientations, regulatory skills and solving the difficulties of adaptation with emotional comfort of the individual. In addition, difficulties of adaptation in the field of training social workers are considered: general lack of communication and professional skills, professional values, insufficient self-esteem, lack of clear ideas about the profession and professional risks, lack of interest, uncertainty, violation of professional norms, unorganization, learning difficulties, personal problems.

Аннотация. В статье рассматривается целевая направленность профессиональной адаптации специалиста социальной работы по анализу теоретических подходов напрямую зависит от образовательного подхода, реализуемого в вузе, как будущему социальному работнику необходимо соответствовать требованиям профессии путем формирования адаптационных компетенций, профессиональных и ценностных ориентаций, регулятивных навыков и решения трудностей адаптации с эмоциональным комфортом личности. Кроме того, рассматриваются трудности адаптации в сфере подготовки социальных работников: общая несформированность коммуникативных и профессиональных навыков, профессиональных ценностей, неадекватная самооценка, отсутствие четких представлений о профессии и профессиональных рисках, отсутствие интереса, неопределенность, нарушение профессиональных норм, неорганизованность, трудности в обучении, личностные проблемы.

In the public consciousness, there is no concept of social work as an interesting, creative, and most importantly, socially significant and popular profession, where interpersonal relationships act as an attribute of professional relationships between a social worker and a person in need of assistance. The field of practical social work is often represented by specialists who do not have the appropriate education, do not know not only the content and technology of social work, but also its goals and values. They project formal, non-personal relationships between helpers and clients. All this creates significant difficulties in professional identification and, accordingly, in the adaptation of young professionals and students.

The Kazakh model, as well as the Russian model of social work, has a one-sided character, the content of which is limited to providing material assistance to the population. Relations between representatives of the state who protect their citizens and those who need protection have a paternalistic bureaucratic character. This is due to the small period of development of the practice of Social Work and the training of specialists for this area, as well as the domestic specifics of its institutional formation.

The effectiveness of practical social work directly depends on the availability of a large number of qualified personnel with a high level of professional adaptation. This problem, at first glance, can be solved by training and retraining personnel for social institutions. However, the inertia of traditional forms of training and education of future specialists is a powerful factor in the formation of negative professional identity. Traditional forms and methods of training social workers should be revised to meet the requirements of effective professional adaptation.

As noted by S. Nekrasov, traditional approaches to determining the essence of professional adaptation are based on three components of this process: socio-psychological adaptation as successful inclusion in the team and perception of its values didactic and operational adaptation as the acquisition of professional knowledge, skills; individual adaptation (individualization) the perception of social status by a specialist, the desire for self - development [1, p. 317].

Admission to professional activity should be considered in relation to the direction of its pedagogical process. The goals, content and criteria of professional adaptation of a future social worker directly depend on the training model implemented in the educational institution. In modern educational practice, there are three main approaches to organizing the training of a social work specialist: subject-oriented, problem-oriented, and competence-oriented.

In the traditional (subject-oriented) model of training, all students master training courses in accordance with the established curriculum. This model is focused not on the problems of professional activity, but on academic subjects. The pedagogical process is limited to the dissemination of knowledge provided by the teacher within the framework of a particular academic discipline. He is well versed in his subject, but because it is necessary to present the subject, he is poorly motivated to refer to the recommended social work experience in each subject. Participation in lectures and practical classes and assessment of the student's academic performance in various forms of Final control are mandatory. Previous life experience, previously acquired knowledge, and individual characteristics of the student are not guidelines for choosing the content of Education. A significant disadvantage of this model is the priority of mastering theories in the field of social work. With this approach, it is difficult to add all the diversity and uniqueness of social work experience to training. The formation of skills for applying the acquired knowledge in practice is pedagogically unorganized, spontaneous. As a result, the integrity of the professional approach to the problems of social work is lost, the student learns model technologies that are unsuitable for use in ambiguous situations of professional interaction.

Among the most significant shortcomings of the University period, researchers attribute the gap between "theory" and "practice", when a specialist graduate knows and says how to do it like everyone else, but does not know how to do it.

The process of professional adaptation is considered separately from training, especially junior courses. Adaptation to educational conditions is traditionally completed at the end of the second or third semester, and professional adaptation is not completed even after graduation from the University.

In the context of traditional forms of training, a network (didactic-operational) model of professional adaptation is implemented, which ensures the availability of professional knowledge, skills and abilities acquired from year to year. The main criterion for successful adaptation of a social worker is his assimilation of the operational and subject aspects of professional activity. Studies by Clifford and Tiller [2, p.112] have shown that adaptation in a particular work environment has a greater impact on the results of social workers than the "theoretical burden".

Another approach to specialist training is based on a problem - oriented training method that involves mastering the main issues of Social Work Practice. Training is organized on the principle of working in small groups, aimed at solving practical situations. In the organization of the educational process, the teacher acts as a mentor. Working in a group, Students learn to find appropriate theories to solve a particular practical situation. In this model, theory is considered as a means of solving practical problems [3, P.22].

From the point of view of centrally oriented learning, the socio-psychological model of professional adaptation comes to the fore, the criterion of its adequacy: mastering professional knowledge, skills and abilities, satisfaction with work and communication in the team, optimal emotional well-being, stable positive attitude to the profession, the level of social activity.

Within the framework of the considered approach, the subjectivity of the student in various aspects of the educational process increases. However, with the organization of training of such specialists, it remains ideologically impractical from the point of view of the profession. Insufficient attention to the value side of professional activity in training, determining its low effectiveness, creates a number of contradictions in the development of Social Work Practice.

University education in the United States in European countries, along with the necessary knowledge and skills, is the key to mastering the values of social work. But this is the value aspect that is most difficult in the practice of domestic education. In this regard, the issue of organizing training in such a way as to ensure the maximum possible dissemination of the values of social work is of particular importance.

The overall global trend of the transition to a new quality of higher education is based on the comprehensive, interdisciplinary and integral nature of the requirements for the level of training of university graduates to perform professional and social roles in various contexts. This was reflected in the dynamic formation of a competency-based approach to training social workers. The approach of professional adaptation based on competence maximizes the ideological meaning of the text of the specialty "social work".

Competence-oriented education implies the formation of a complex in the future specialist: competencies of various levels, including adaptive competencies, imply the ability to solve problems of adaptation to changing characteristics and requirements of the situation.

Based on the work of A.Andreeva, V.Bolotov, V.Kozyrev, V. Serikov, A.Tryapitsyna, A. Khutorsky, in the structure of adaptive competence, we distinguish the following - cognitive, experienced, reflexive, regulatory components.

In the holistic pedagogical process, the individual components of adaptive competence are inextricably linked, each of the components is implemented in parallel and through cross-influence.

The need for reflection as a means of cognitive development of the state of interaction occurs in asymmetric situations (learning, leadership), conflict situations, group discussions, problematic episodes of social life, when a person's actions are not socially regulated, and he is forced to build his own behavior. Intellectual reflection is aimed at understanding the subject of movement in the content of the problem situation, organizing actions that change the elements of this content, self-organizing one's own activities through understanding the interpersonal personality and the activities of the partner in joint activities, self-organizing oneself and one's own mental activities as a whole. V. A. Slastenin is one of the main internal regulators of professional activity, a determinant of the development of professional activity of a specialist is his self-esteem. This is the critical position of a social worker in relation to what belongs to him, it is not an expression of potential, but an assessment of it from the point of view of the values of social work. Positive and professional productive awareness speaks, because self-regulation of behavior is updated at all stages of implementation of the act of behavior is involved in regulated mechanisms of behavior level of a specific situation level of long-term implementation of ideological considerations. Thus, regulatory practice is formed.

Thus, the adaptive competence of a social worker is an integral characteristic of the future specialist of the social sphere, which determines the ability to solve adaptation problems and related professional tasks in specific educational and professional conditions of activity, using appropriate knowledge, professional values and personal adaptive experience.

Professional adaptation is directly related to the adaptive abilities of the individual, which are determined taking into account socio-psychological and some psychophysiological characteristics that reflect generalized features of neuropsychological and social development. The effectiveness of adaptation largely depends on the ability of a person to clearly perceive himself and his social connections, accurately measure his needs with the available opportunities, and understand the reasons for his behavior. Any distortion here leads to a violation of adaptation, which can be accompanied by an increase in conflict, a violation of relationships, and a decrease in productivity.

Thus, professional adaptation is the achievement of compliance of professional and personal development of a future specialist with the requirements of the profession through the formation of adaptive competence, professional and value orientations and the development of regulatory skills.

It ensures the student's readiness to effectively solve the problem of adaptation in the field of psychosocial, structural and complex-oriented social work; as well as their ability to flexibly adapt to changing life situations, effectively applying them in practice to solve various problems, independently acquiring the necessary knowledge; critical assessment of themselves and their activities based on the fundamental values of the profession; competent work with information (the ability to collect facts, analyze them, develop hypotheses, make necessary generalizations, compare, formulate reasoned conclusions and identify and solve new problems based on them); sociable, capable, cooperative; know the vector of their professional development. The presence of these characteristics that meet the requirements of the specialty ensures harmonious interaction of the individual and the professional environment in the process of training and independent professional activity.

Adaptation is considered in the relationship of the activity of future specialists with the objective parameters of the specialty "social work" and is objectively characterized by professional structures of an integrative nature of adaptive competence, professional, orientation, professional and significant qualities that provide a high level of self-regulation corresponding to cognitive, operational, motivational and regulatory criteria.

Adaptive competence cognitive criterion indicates the student's knowledge of adaptation theories in the field of psychosocial, structurally and comprehensively oriented social work, methods and technologies for regulating the adaptation process, the values that link these activities. Indicators the level of knowledge about the problem of social adaptation: essence, technology, values, the degree of self-awareness as an adaptive subject and the difficulty of self-adaptation.

Adaptive competence-the operational criterion provides a dynamic aspect of the implementation of competence. Indicators the number of alternatives/correct decisions in the conditions of choice; adequacy of perception and analysis of the situation; stable skills of technologizing the service rendered in the quantity and quality of the procedures performed; active search for additional resources in the conditions of difficulties; the presence of professional values in the form of behavioral reactions developed in professionally significant situations.

Professional orientation motivational criterion characterizes orientation to the profession; indicators compliance of the structure of life values with professional values, humanistic orientation of the individual; readiness to choose an active adaptation strategy, value attitude to the experience of individual adaptation.

Professionally significant qualities that ensure a high level of self-regulation the regulatory criterion reflects the degree of development of self-regulation of behavior and allows us to predict behavior in the context of adaptation. Indicators are stress resistance in the process of solving a professional problem, the potential of individual adaptation, the ability to create an appropriate activity and evaluate its quality, reflecting the individual style and dynamic characteristics of self-regulation.

In the process of adaptive interaction of the future specialist with the professional environment, there are contradictions "man-profession", in the solution of which the student faces difficulties.

As N.Kuzmina noted, difficulty is a subjective state of tension, heaviness, dissatisfaction caused by external factors of activity and related to the nature of factors, educational, moral and physical readiness of a person for action and attitude to it.

Researchers in the field of training social workers identify the difficulties of adaptation Inherent in future specialists: general lack of communication and professional skills, professional values, insufficient self-esteem, lack of clear ideas about the profession and professional risks, lack of interest, uncertainty, violation of professional norms, unorganization, learning difficulties, personal problems.

The content of difficulties in the adaptation period depends on the requirement between the emotionally saturated image of the profession and the requirements that limit the individual to the profession from a normative point of view.

The result of this process, as the analysis of the scientific literature shows:

- cognitive sphere: understanding value orientations within the specialty, disciplines, approaches, tools, knowledge, skills, achieving the goals of social work, entering the role structure of a professional group, perceiving yourself as a representative of this professional group, forming methods of self-regulation;
- affective sphere: changes in self-esteem as a representative of this professional group;
- behavioral sphere: satisfaction with yourself, your results, your learning activities, and your profession in general.

Thus, the professional adaptation of a future specialist is considered not only in the ratio of the activity of future specialists with the objective parameters of the specialty "social work", but also in the ratio of their mental state to the results and conditions of future professional activity; it is objectively characterized by the absence of violations of professional, organizational, disciplinary norms and subjectively evaluated according to the following indicators: a stable sense of satisfaction with the profession, yourself,; their own opinion about the absence or successful resolution of adaptation difficulties; confidence in the correct choice of profession; a constant sense of belonging to the professional community and identification with representatives of the specialty "social work".

Professional adaptation is evaluated objectively (the relationship of activity with the objective parameters of the specialty "social work") and subjectively (the relationship of the mental state with the results and conditions of future professional activity).

The targeted direction of professional adaptation of a future specialist in the process of professional training directly depends on the educational approach implemented in the educational institution. As optimal, we have established a competency-based approach that maximally corresponds to the goals and objectives of professional social work and expresses its core values. In this regard, professional adaptation is carried out in the direction of formation of adaptive competence, mastering value-semantic directions for the development of regulatory skills, objectively expressed in motivational, cognitive, operational and regulatory criteria.

In the process of adaptive interaction of the future Social Work specialist with the professional environment, there are difficulties of adaptation in educational and professional activities, interpersonal relationships and personal development. Objective (tolerance to external conditions, the development of skills of interpersonal interaction, the absence of violations of professional norms) and subjective (one's own

opinion about the absence or successful resolution of adaptation difficulties, a stable sense of satisfaction, belonging to the professional community, confidence in the correct choice of profession) assessment can serve as evidence for overcoming adaptation difficulties.

Understanding the professional adaptation of a future social worker as a system of interaction "man-profession" allows us to consider its dynamic characteristics (stages, mechanisms, factors) and identify external conditions (conditions), the purposeful Organization of which allows us to avoid difficulties of adaptation and increase its adequacy.

References:

1. Research of motivation of social workers / I. F. Albegova// Socis. - 2015. - № 1. - C.78-82.
2. Payne, M. Modern social work theory: A critical introduction / M. Payne. - London, 2018
3. V. Sizikova, Regionalization of professional training of specialists" social work// Teacher education and science. - 2008. - № 5. - C. 22-26.

АШУБАЕВА Динара Байдаuletовна
7M01501-«Математика»
Ғылыми жетекшісі: ф-м.ғ.к. Бакирова Э.А.
ҚазҰлтҚызПУ

МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА PISA ЕСЕПТЕРІН ҚОЛДАНУ

Аннотация. *Перед системой образования Казахстана стоит проблема повышения конкурентоспособности образования, адаптации его к реалиям складывающейся жизни, поскольку в современном обществе человек живет в условиях, требующих высокого профессионализма и интеллектуальных усилий для принятия правильных решений в различных жизненных ситуациях. Особый интерес представляет анализ международных тенденций в оценке качества образования, результаты обучения, в первую очередь, изучение системы мониторинга школьников. Целью международного исследования PISA является оценка математической грамотности и грамотности в области обучения и естествознания учащихся 15-16 лет организаций общего среднего, технического и профессионального, а также послесреднего образования. В международных исследованиях PISA математическая грамотность определяется как "способность человека определять и понимать роль математики в мире, в котором он живет, высказывать хорошо обоснованные математические суждения и использовать математику для удовлетворения потребностей, присущих гражданину творчества, интереса и мышления в настоящем и будущем".*

Abstract. *The education system of Kazakhstan faces the problem of increasing the competitiveness of education, adapting it to the realities of the current life, since in modern society a person lives in conditions that require high professionalism and intellectual efforts to make the right decisions in various life situations. Of particular interest is the analysis of international trends in the assessment of the quality of education, learning outcomes, first of all, the study of the monitoring system of schoolchildren. The aim of the international PISA study is to assess the mathematical and learning and science literacy of students aged 15-16 in general secondary, technical and vocational, as well as post-secondary education. In the PISA International Studies, mathematical literacy is defined as "an individual's ability to identify and understand the role of mathematics in the world in which they live, to make well-founded mathematical judgments, and to use mathematics to meet the needs inherent in a citizen's creativity, interest, and thinking in the present and future."*

Математика сабағында білім беруді жанарту міндеттерінің бірі оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру және дамыту болып табылады. Сонымен қатар халықаралық салыстырмалы зерттеулер аспектісінде оқушылардың білімі мен дағдылары сапасының негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады.

Қазіргі білім беру жүйесінің міндеті-оқушыны оқуға, жазуға және санауға үйрету ғана емес, сонымен бірге ол үшін жаңа әлеуметтік тәжірибені саналы түрде игеру арқылы жүзеге асырылатын өзін-өзі дамыту қабілетіне жауап беретін оқу әрекеттерін қалыптастыру. Осыған байланысты қазақстандық білім оқушылардың әртүрлі оқу және өмірлік жағдайларда, тұлғааралық қарым-қатынаста және әлеуметтік қатынастарда мектеп білімін практикалық қолдану дағдыларын дамытуға бағытталуы тиіс.

PISA халықаралық зерттеулерін жүргізу аясында функционалдық сауаттылықты қалыптастыру және дамыту міндеттерін жүзеге асыруға мұғалімнің өзі қаншалықты дайын? PISA зерттеуі 15 жастағы жасөспірімдердің мектепте алған академиялық білімдері мен дағдыларын түрлі өмірлік жағдайларда пайдалану және табысты әлеуметтену біліктерін анықтауға бағытталған. [1]

PISA зерттеуінде білім алушылардың ойлау, аргументация, мәселелерді қою және шешу, модельдеу, нәтижелерді ұсынудың әртүрлі әдістерін қолдану сияқты біліктері бағаланады. PISA жобасы педагогикалық қоғамдастықтың назарын жаратылыстану-математикалық және гуманитарлық циклдегі мектеп пәндерін пәнаралық интеграциялаудың маңыздылығын қарастырады. Алынған білімді өмірлік жағдайларда қолдану дағдыларын қалыптастыруға бағытталған практикалық сабақтарды қосу арқылы оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыруға көп көңіл бөлуіміз қажет.

Белгілі бір оқу орны мен студенттер контингенті жағдайында білім беру реформаларын жүзеге асыруға дайын мұғалім оқушылардың функционалды сауатты тұлғасын қалыптастыра алатындығын есте ұстаған жөн. Мұғалімнің басты міндеті-функционалдық сауаттылықты қалыптастыру контекстінде бағдарламаның мазмұнын тұтастай, жеке тақырыпты және нақты сабақты

таңдап алу, функционалдық сауаттылықтың жалпы ережелерін оқытылатын пәнге бейімдеу, оларды пәндік құрамдас бөлікпен толтыру.

15 жастағы оқушылардың математикалық дайындығын бағалаудың мазмұны математикалық сауаттылық ұғымына негізделген – "адамның өзі өмір сүретін әлемдегі математиканың рөлін анықтау және түсіну, жақсы негізделген математикалық пайымдаулар айту және математиканы қазіргі және болашақтағы шығармашылық, қызығушылық пен ойлау азаматына тән қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін пайдалану мүмкіндігі".

Математикалық сауаттылықтың осы анықтамасына сәйкес зерттеу елдердің 15 жастағы оқушыларды белсенді, ойлы және қабілетті азамат рөлін орындауға қаншалықты тиімді дайындайтынын анықтау міндетін қояды.

Математиканы оқыту кезінде адам қызметінің әртүрлі салаларында, сондай-ақ тұлғааралық қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастарда өмірлік міндеттердің кең ауқымын шешу үшін білім мен дағдыларды пайдаланудың қажетті дағдысы ретінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру жөніндегі жұмысқа тиісті назар аудару қажет. Математиканы оқыту сапасын арттыру және республиканың жалпы білім беретін мектептері оқушыларының математикалық сауаттылығының нәтижелерін жақсарту мақсатында PISA халықаралық салыстырмалы зерттеулерінде сабақтарда практикалық қызметте және күнделікті өмірде математикадан алған білімі мен іскерлігін қолдану білігін қалыптастыруға бағытталған тапсырмаларды басым пайдалану ұсынылады. Оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс және ақпаратты терең талдау машықтарын игеруі оларды оқытудың нәтижесі болуы тиіс. Сондықтан функционалдық сауаттылықты ескере отырып, математиканы оқытуды жаңаша ұйымдастыруға мүмкіндік беретін сыни ойлау технологияларының мәнін ашатын материалдар осы тұрғыдан өзекті болып табылады. [2]

Сыни ойлауды дамыту технологиясын қолдану арқылы оқушылардың математикалық сауаттылығын қалыптастырудың әртүрлі кезеңдеріндегі мұғалім мен оқушының іс-әрекеті сабақ барысында, сабақтан тыс және сыныптан тыс жұмыстарда ұйымдастырылуы мүмкін.

Осы сабақтарда келесі мәселелер шешіледі:

- ✓ сыни ойлауды дамыту технологиясын қолдану арқылы оқушылардың математикалық сауаттылығын қалыптастыру;
- ✓ математика сабақтарында оқушылардың сыни ойлауын дамыту формалары мен әдістері;
- ✓ PISA форматындағы тапсырмаларды шешудегі бірлескен орта.

Сабақтарды әзірлеу үшін топтық жұмыс формасын қолдана отырып, сыни ойлауды дамытудың әртүрлі әдістері қолданылды. Сабақ өткізілгенге дейін оқытудың белсенді стратегияларын таңдау, математикалық сауаттылықты дамыту үшін тапсырмалар құрастыру бойынша көп еңбекті талап ететін жұмыстар жүргізілді, еркін құрастырылатын жауабы бар, жауаптың қысқаша таңдауы бар тапсырмаларға сұрақтар таңдалды.

Оқудың барлық іс – әрекетінің негізінде оқу сауаттылығы-адамның жазбаша мәтіндерді түсіну және пайдалану, олар туралы ойлау және өз мақсаттарына жету, білімі мен мүмкіндіктерін кеңейту, әлеуметтік өмірге қатысу үшін оқумен айналысу қабілеті болды. Ең маңызды жалпы білім беру әрекеті мета-пән нәтижесі ретінде семантикалық оқу болып саналады.

Оқушыларға математикадағы мәтіндік есептерді шешуде үлкен қиындықтар туындайды және осыған байланысты сыни ойлауды дамыту технологиясының әдістерін қолдана отырып, мәтінмен жұмыс істеуге ерекше назар аударылды: "Зигзаг", "Өзара сұрақ", "Синквейн", "Инсерт", "Ойларды айту", "Қиын және оңай сұрақтар", "Еркін ойлау" т.б. Көптеген тапсырмалардың сәтті орындалуы белгілі бір дәйекті мәтінді мұқият оқып, талдай білу, ондағы ақпаратта қойылған сұраққа жауап алу үшін қажет фактілер мен деректерді бөліп көрсету сияқты маңызды жалпы білім беру дағдыларының дамуымен байланысты.

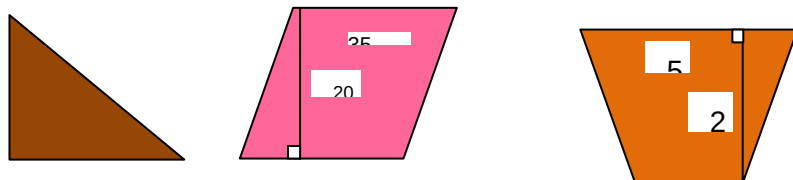
Сабақ тақырыптары оқушыларға мүлдем беймәлім болғанына қарамастан, белсенді стратегияларды қолдану оқушыларға негізгі ұғымдарды анықтауға, өмірлік жағдайларды шешуге бағытталған тапсырмалар арқылы оған қол жеткізуге мүмкіндік берді. Педагогикалық тәжірибеде 8-9 сынып оқушылары топтық жұмысқа белсенді қатысты, өздерінің білімдеріне сүйене отырып, стандартты емес жағдайларда PISA тапсырмаларын оңай орындады.

Сабақ барысында оқушылардың шынайы қызығушылығы мен белсенділігі PISA тапсырмаларын оқу процесінде қолдануын қажет екенін дәлелдеді.

Мысалы, «Жөндеу жұмыстары» тапсырмасын 8-сыныптарға төртбұрыштар тарауын өткенде

беруге болады.

Ойын залының $5,75\text{м} \times 8\text{м}$ өлшемді еденіне паркет плиталарын төсеу жұмысын орындау керек. Паркет плиталары тікбұрышты үшбұрыштар, параллелограммдар, теңбүйірлі трапециялар пішіндес. Плиталардың өлшемдері суретте көрсетілген. [3]



Бұл жұмыс үшін үшбұрыш, параллелограмм, трапецияның (барлығы) қанша саны керек? Бұл есепті шешу үшін қажетті есептеулер тізбегін орындаңыз:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Әрекет түрі: қолдану

Сұрақтың типі: еркін - жауаппен

Жауабы: Паркетті бір қатарға орналастыру үшін параллелограмм мен трапеция кезек салынады, ал үшбұрыш бір қатарда екеу ғана болады. Бір қатарда ені бойынша екі үшбұрыш пен сегіз-сегізден параллелограмм мен трапеция қойылады.

PISA форматында тапсырмаларды құрастыру үшін мұғалім негізгі құзіреттіліктің аспектілерін зерттеуі керек. Негізгі құзіреттіліктің аспектілері-бұл әсер ету объектісіне қатысты құзіреттіліктің құрамына кіретін іс-әрекеттің әмбебап әдістері. Ал тәсілдермен оқушылардың міндетті оқыту PISA форматындағы тапсырмаларды құзіреттілікке бағытталған деп санауға болады. [4]

Тапсырмалардың бұл түрінің мәні-олар нақты өмірлік жағдайды модельдейді, онда алынған білім мен дағдыларды қолдану қажет.

PISA зерттеу тапсырмаларын талдау оқушылардың белгілі бір құзіреттілік деңгейіне жетуін сипаттайтын іс-әрекеттің нақты әдістерін анықтауға мүмкіндік береді. Бірінші деңгей математикалық фактілерді, әдістерді көбейтуді, стандартты процедураларды, алгоритмдерді орындауды, формулалармен жұмыс істеуді, есептеулерді қамтиды. Бірінші деңгейге жетуді тексеру үшін қарапайым тапсырмалар қолданылды, олармен оқушылар мектептегі математика курсы аясында танысуға мүмкіндік алды.

Екінші деңгей байланыс орнатуды, материалды біріктіруді, стандартты емес жағдайларда бағдарлауды және түсіндіруді қамтиды. Бұл деңгей математикалық ойлау, жалпылау, түйсігі, шығармашылық пен тәуелсіздіктен басқа көп нәрсені қажет етеді. [5]

Үшінші деңгейге жетуді тексеру үшін неғұрлым күрделі тапсырмалар тартылды, оларды шешу мәселені бөліп көрсетуді және тұжырымдауды, математикалық модель құруды, жалпылауды, түсіндіруді қамтиды. Көріп отырғаныңыздай, математикалық құзіреттілік деңгейін анықтау үшін оқушылардың математикалық модельдеу сияқты жалпыланған іс-әрекеттің бір бөлігі болып табылатын белгілі бір іс-әрекеттерді меңгеруі зерттелді.

Математикалық білім беруді жетілдірудің басым бағыты қызметтің үш тәсілін үйлесімді қалыптастырудан тұратын құзіреттіліктің жоғары деңгейінің математикалық сауаттылығын қамтамасыз ету болып табылады:

- ✓ математиканың көмегімен қоршаған әлем объектілері мен олардың арасындағы қатынастарды модельдеу;
- ✓ математикалық білім мен дағдылардың белгілі бір құрамымен бақылау жасау;
- ✓ міндеттерді шешу стратегиясын құру.

Оқытудың белсенді стратегияларын қолдану оқушыларға стандартты емес тапсырмаларды шешу үшін мәтінмен жұмыс жасау кезінде ақпарат жинауға көмектесті. Оқушылар жиналған

материалдарды талқылап, пікір алмасты, басқалардың жауаптарын өз жауаптарымен салыстырды, талдады, өздерінің жеке пікірлерін білдірді.

Қортындылай келе математик ұстаздар оқушылармен көптеген жеке жұмыстар жасауы керек, халықаралық деңгейге көтерілу үшін сапалы біліммен оқушыларды қамтаасыз етуіміз қажет. Білімді оқушы – біздің болашағымыз. Білімнің көшбасында білімді оқушылармен бірге жүзейік!

Әдебиеттер:

1. Программа повышения квалификации педагогических кадров по методам развития функциональной грамотности учащихся в рамках проведения международного исследования PISA. Руководство для тренера // NIS- PEARSON.

2. Программа повышения квалификации педагогических кадров по методам развития функциональной грамотности учащихся в рамках проведения международного исследования PISA. Рабочая тетрадь учителя // NIS- PEARSON.

3. Халықаралық зерттеулер форматындағы функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған тест тапсырмалары Павлодар-2018 (6-бет)

4. Рамендик Д.М. Тренинг личностного роста. – М.: Форум, 2010.

5. Ричардсон Джон «Преврати свою группу в команду», ToolsforSchoools 9, №2 (ноябрь-декабрь) 2005 г. Интернет-ресурс: <http://www.nsdс.org/members/tools> 11-05.pdf.

АБЫЛҚАСЫМ Мөлдір

7M01505-Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауымд.проф м.а. А.А.Сартаева
ҚазҰлтҚызПУ

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ГЕНЕТИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ҚҰРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Аннотация. В статье отражены основные алгоритмы освоения учащимися генетики и решения задач на основе обновленного образования, рассмотрены важнейшие аспекты развития логического мышления учащихся и возможности более глубокого понимания учебного материала путем решения генетических задач с помощью эффективных методов.

Abstract. The article reflects the main algorithms for students' mastering genetics and solving problems based on updated education, considers the most important aspects of the development of logical thinking of students and the possibility of a deeper understanding of educational material by solving genetic problems using effective methods.

Еліміздегі білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктіру және алдыңғы қатарлы дамыған елдердегі стандарттарға сәйкестендіру жаңартылған білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты болып табылады. Осы мәселенің шешімі ретінде еліміздегі барлық мектептер оқытудың жаңартылған білім беру жүйесіне көшті. Аталған жаңа жүйе бойынша оқулықтар әзірленіп, қолданысқа түсті. Жаңа оқулық, жаңа бағдарлама болғаннан кейін оқыту үдерісінде жаңаша қарастыру қажеттігі туындады.

Жаңартылған білім мазмұнын орта білім беру ұйымдарының ұстаздары өзінің тәжірибесінде жан-жақты қолданып келеді. Шындығында мұғалімнің алдында оқушыларға білім мен тәрбие беруде үлкен жауапкершілік тұр. Әрбір оқушыны оқытып тәрбиелеуге байланысты мәселелерді өздігімен және шығармашылық ынтамен шешуге қабілетті жаңашыл мұғалім керек. Жаңа, тез өзгермелі заманда білімді де білікті, тың серпіліске, өзгеруге дайын және жаңа талап межесінен көріне алатын шығармашыл да кәсіби шебер мұғалімдерді қажет етіп отырғанына көзіміз жетті. Бұл барлық педагогика мамандарын даярлайтын жоғары оқу орындарында да кәсіби шебер түлектердің шығуына үлкен септігін тигізуде [1].

Қазіргі таңда қоғамның білімге деген талабы жоғары. Әрбір оқушыны оқытып тәрбиелеуге байланысты мәселелерді өздігімен және шығармашылық ынтамен шешуге қабілетті жаңашыл мұғалім болу басты міндет. Білім беру елдердің бәсекелестікке қабілетті болуын қамтамасыз ететін ең тиімді әрі ұзақ мерзімді стратегия болып табылады. Қазіргі таңда экономикалық өсу және азаматтардың әл-ауқаты үшін білімнің айтарлықтай маңызды екенін бүкіл әлем мойындауда. Осы мәселе аясында «Оқушылар ХХІ ғасырда табысты болу үшін нені үйренуі керек?» және «Оқытудың тиімді әдістері қандай?» деген сауалдар туындайды. Бұл сауалдар оқу бағдарламасы мен оқу бағдарламасын жүзеге асыруда қолданылатын педагогикалық тәсілдермен тығыз байланысты [2].

Қазіргі таңда оқушыны қалыптастыруға мынадай мақсаттар қойылып отыр:

- Оқушыларды сын тұрғысынан ойлауға үйрету;
- Оқушыларды өздігінен жұмыс істеуге дағдыландыру;
- Жұпта, топта жұмыс жасай білуге үйрету;
- Бір-бірінің білімін бағалауға;
- Жетістіктерін қолдана білуге тәрбиелеу;
- Тез әрі нақты ойлап, дұрыс шешім қабылдай алу және тапқырлық, тиянақтылық дағдыларын дамыту;
- Талабын ұштап, қиялын дамыту.

Жаңартылған білім мазмұнының негізінде генетиканың әр тақырыптарына есеп шығару арқылы оқушылардың заман талаптарына сай білімдері мен біліктерін қалыптастыра отырып дамыту қарастырылған. Еліміз өркениетті елдер қатарында даму қарсаңында, жастарға заманға сай тәлім тәрбие берудің озық тәрбиелерін меңгерту мен технология ғасырының нағыз креативті тұлғасын даярлауды алға қойып отыр. Мұндағы оқыту үрдісіне жаңашыл технологиялармен қатар кіріктірілген білім берудің тиімділігін арттырудың жетекші идеяларын қабылдау қажет.

Осы мақсатта биологиялық білім беруде генетикалық есептерді шығару арқылы оқушының пәнге деген қызығушылығын арттырудың үлесі жоғары болып табылады. Сондықтан тақырыбы заманға сай білім берудің озық тәжірибелеріне сүйене отырып биологияны заманауи биотехнологиялық зерттеулер тұрғысынан дамытуға үлкен септігін тигізеді.

Мектепте оқытылатын биологиялық пәндер, оның ішінде «Генетика және селекция» бөлімі, оқушыларды генетикалық ақпаратты сақтау және беру тетіктері, будандастыруда генетикалық заңдарды қолдану, қажетті мутациялар алу, жасуша, организм, табиғи және жасанды популяция, биогеоценоз деңгейлерінде генетикалық заңдардың көрінісі туралы біліммен қамтамасыз етеді. Оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және педагогикалық зерттеулерде оларға көп көңіл бөлінеді. Қазіргі генетика терминологиясын білу, сондай-ақ әртүрлі күрделілік деңгейіндегі мәселелерді шешу оқушының толық ақпаратты игеруді жеңілдетуге көмектеседі. Мектепте оқушыларға генетикалық есептерді шығару, құру сынды түрлі тапсырмалар беріледі.

Генетикалық мәселелерді шешу оқушылардың логикалық ойлауын дамытады және оқу материалын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Оқушыларға генетика саласын жетік меңгеруде тиімді болып табылатын бірнеше алгоритмдерді атап өтуге болады.

Генетикалық есептерді шешу алгоритмі

- Генетикалық есеп туралы мәліметті мұқият оқып шығыңыз.
- Тапсырма шарты туралы қысқаша жазба жасаңыз (тапсырма шарттары бойынша)
- Будандардың генотиптері мен фенотиптерін жазыңыз.
- Ұрпақ түзетін гаметалар түрлерін анықтап, жазып алыңыз.
- Будандастырудан алынған ұрпақтың генотиптері мен фенотиптерін анықтаңыз және жазыңыз.

• Будандастыру нәтижелерін талдаңыз. Ол үшін фенотип пен генотип бойынша ұрпақ санының санын анықтап, оларды сандық қатынас ретінде жазыңыз.

- Генетикалық есептің жауабын жазыңыз.

Генетикалық есептерді рәсімдеу

Бірінші – әйелдің генотипін, содан кейін ер адамның генотипі жазылуы тиіс (дұрыс жазба - ♀AABV х ♂aавв; дұрыс емес жазба - ♂aавв х ♀AABV).

Бір аллель жұбының гендері әрдайым қатар жазылады (дұрыс жазба – ♀ AABV; қате жазба ♀ ABAB).

Генотипті жазу кезінде белгілерді білдіретін әріптер әрдайым алфавиттік ретпен жазылады, қандай белгі доминантты немесе рецессивті болса да, оларды белгілеп көрсетеді (дұрыс жазба - ♀ aaBV ; дұрыс емес жазба - ♀ BVaa).

Егер адамның фенотипі ғана белгілі болса, онда оның генотипін жазу кезінде тек гендердің болуы сөзсіз. Фенотип арқылы анықталмайтын ген «_» белгісімен белгіленеді (мысалы, егер бұршақ тұқымдарының сары түсі (A) және тегіс формасы (B) басым белгілер болса, ал жасыл түсі (a) және бұдыр формасы (b) рецессивті болса, онда сары бұдыр тұқымдары бар генотипі A_вв болып жазылады).

Фенотип әрқашан генотиптің астында жазылады.

Дарақтарда гаметалардың саны емес, олардың түрлері анықталып жазылады:

дұрыс жазба	қате жазба
♀ AA	♀ AA
A	A A

Фенотиптер мен гаметалардың түрлері қатаң түрде тиісті генотиптің астында жазылады.

Әрбір қорытынды мен алынған нәтижелерді негіздей отырып, мәселені шешу барысы жазылады.

Ди-және полигибридті будандастыру мәселелерін шешу кезінде ұрпақтардың генотиптерін анықтау үшін пеннет торын қолдану ұсынылады. Аналық дарақтан гаметаның түрлері тігінен, ал аталық көлденеңінен жазылады. Баған мен көлденең сызықтың қиылысында пайда болған ұрпақтың генотипіне сәйкес келетін гаметалардың тіркесімі жазылады.

Моногибридті будандастыруға арналған есептер

1. Тапсырма шарттары: Адамда ұзын кірпік гені қысқа кірпік генінен басым. Ұзын кірпіктері бар әйел, қысқа кірпіктері бар ер адамға үйленеді.

Сұрақтарға жауап беріңіз:

Әйелде, ер адамда гаметалардың неше түрі пайда болады?

Бұл отбасында ұзын кірпіктері бар баланың туылу ықтималдығы (%) қандай?

Осы ерлі-зайыптылардың балалары арасында қанша түрлі генотиптер, фенотиптер болуы мүмкін?

2. Зерттеу нысаны мен гендік белгілеуді жазамыз:

Берілген: Зерттеу нысаны-адам

Зерттелетін белгі-кірпіктің ұзындығы:

А гені-ұзын

а гені-қысқа

Табу керек: анада (♀) және әкеде (♂) пайда болатын гаметалардың саны; Баланың ұзын кірпіктермен туылу ықтималдығы; F₁ генотипі , F₁ фенотипі.

Шешімі. Ата-аналардың генотиптерін анықтаймыз. Әйелдің ұзын кірпіктері бар, сондықтан оның генотипі AA немесе Aa болуы мүмкін. Тапсырма шарты бойынша ер адам қысқа кірпіктерге ие болды, яғни оның генотипі — aa. Аллельді гендер жұбының әр ұрпағы біреуін-әкеден, екіншісін анадан алады, яғни әйелдің генотипі Aa болып табылады. Қысқа кірпікті болғандықтан жұбайының генотипі-aa болады.

Неке сызбасын жазамыз

P	♀ Aa	♂ aa
Гаметалар	A a	a
F ₁	Aa	aa
Фенотипі:	ұзын	қысқа

Гибридтердің генотипі бойынша бөлінуді жазамыз: 1Aa:1aa, немесе 1:1. Фенотип бойынша бөліну 1:1 болады, балалардың жартысы (50%) ұзын кірпікті, ал қалғандары (50%) қысқа кірпікті болады.

Жауабы: – әйелде 2 түрлі гамета, ер адамда 1 түрлі гамета бар; ұзын кірпіктері бар баланың туылу ықтималдығы 50%, қысқа – 50%; балалар арасындағы генотиптер-2 түр [3].

Мұғалім генетиканы зерттеу бойынша оқушылардың белсенділігін дамыту, тест тапсырмаларын қолдану және жіберілген қателіктерді талдау арқылы оқу материалын меңгеруді жүйелі тексеру сияқты әдістемелік жағдайларды пайдалануда оқушыларға генетикалық білімді игеруде өз үлесін қосады.

Қорытындылай келе, жаңартылған білім беру үрдісінде мұғалім оқушыларға генетика ғылымын тереңірек меңгеруге көңіл бөліп, генетикалық мәселелерді және есептерді шығарудың тиімді жолын ұсынуы тиіс. Қазіргі заман ағымына сай болашақ ұрпаққа саналы тәрбие, терең білім беру еліміздің басты мәселесі болып табылады. Яғни, сабағының жемісті болуы үшін үнемі ізденіс үстінде болып, жаңа бағдарламаны меңгере отырып қолдану әр ұстаздың парызы деп есептеймін.

Әдебиеттер:

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық. «Тиімді оқыту мен оқу» ҚР педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бағдарламасы. «НЗМ» ДББҰ. ПШО. 2016.

2. Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша оқу-тәрбие жұмыстарында қолданылатын әдіс-тәсілдер:әдістемелік құрал / Б.Х.Жалмуханова – Атырау,2018.-67 б.

3. Технология решения генетических задач. Для учащихся 9-11 классов / МБОУ «Новостроевская СОШ»; сост. И.Г. Фунтова. – Новостройка, 2012. – 28 с.

АМИРХАН Куралай

7M01502-Физика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қау. проф. м.а. Н. Сандибаева
ҚазМемҚызПУ

ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ ФИЗИКАЛЫҚ ЭКСПЕРИМЕНТТІ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Демонстрационный эксперимент занимает особое место на уроке физики. То есть, в отличие от устного и письменного объяснения, урок, пройденный путем эксперимента, остается для учащихся понятным и запоминающимся дольше. Одна из эффективных сторон демонстрационного эксперимента заключается в том, что многие эксперименты проводятся с доступными веществами. Эксперимент не займет много времени, будет интересным и быстрым. Поэтому я думаю, что лучше часто использовать демонстрационные эксперименты, которые вы использовали во время урока.

Abstract. The demonstration experiment occupies a special place in the physics lesson. That is, in contrast to oral and written explanations, the lesson passed through the experiment remains clear and memorable for students longer. One of the most effective aspects of the demonstration experiment is that many experiments are conducted with available substances. The experiment will not take much time, it will be interesting and fast. So I think it's best to frequently use the demo experiments you used during the lesson.

Қазіргі кезде мектепте физикалық эксперименттің жүйесі белгілі бір жағдайларға байланысты болуы керек. Мысалы, оқу бағдарламасындағы оқыту мазмұнына; сабақтың түріне – барлық оқушылармен бір мезгілде өтуіне; мектептегі физика кабинетінің жабдықталу тәуелділігіне байланыста болады. Сондықтан да физикалық экспериментті мұғалім мен оқушылардың іс-қимылдарына, мақсатына байланысты. Яғни, мектептегі оқу экспериментін көріп және жасау кезінде оқушылар ғылыми зерттеу әдісі туралы түсінік алады.

Қазіргі жаңа технологияның арқасында физика саласында толық ашыла алмаған зерттеу жұмыстары, өзінің жақсы нәтижесін көрсетіп жатыр. Көптеген зерттеулер нақты дәлдікке ие болуда. Соңғы жылдары технологияның дамуы физикалық эксперименттің жақсы үдерісте дамып келе жатқанын көрсетеді. Қазіргі таңда зерттеу жұмыстарын жүргізу жеңілдеді. Ол жаңа құрылғының пайда болуынан емес, ескі құрылғының өңделіп, заман талабына сай етіліп жасауында.

Мектептегі физика курсынағы эксперимент - бұл физика ғылымына тән, ғылыми зерттеу көрінісі. Физикалық экспериментті негізге алып, құбылыстарды оқып үйрену – оқушылардың ғылыми көзқарасының қалыптасуын, физикалық заңдарды неғұрлым тереңірек меңгеруін, мектеп оқушыларының пәнді оқып-үйренуде қызығушылығын арттыруға және өлшеу ікемділіктері мен дағдыларын меңгеруге себін тигізеді [1, 30 б.].

Оқу эксперименті ол арнаулы құрал-жабдықтардың көмегімен сабақта физикалық құбылысты немесе заңдылықты қайтадан көз алдына келу. Сондықтанда ол бір мезгілде білім берудің көзі, әрі оқыту әдісі және көрнекілігі болып табылады.

Сабақта тәжірибелерді демонстрациялау, олардың кейбіреулерін кино және теледидар, компьютер арқылы көрсету, оқушылардың зертханалық жұмыстар жасауы, мектептегі эксперименттік оқыту әдісінің негізі болып табылады.

Мектепте дұрыс ұйымдастырылған физика эксперименттерінің тәрбиелік мәні зор, ол оқушыларды алдына қойған мақсатқа жетуге, жұмыста ұқыптылыққа, қарастырып отырған құбылысты бақылауға және одан қорытынды шығаруға, оның негізгі белгілерін бөліп ала білуге үйретеді. Оқушыларға терең де нақты білім бері үшін, оларда практикалық ебдейліктер мен дағдыларды қалыптастыру кезінде әртүрлі оқу экспериментін қолданып, ауыстырып отыру қажет.

Физикалық экспериментті орындалу принципіне және мақсатына байланысты 2 топқа бөлінеді. Демонстрациялық эксперимент және зертханалық эксперимент деп. Зертханалық эксперимент ішара 4 топқа жіктеледі, олар: фронталь зертханалық жұмыстар мен бақылаулар; физикалық практикум; сабақтан тыс тәжірибелер мен бақылаулар; оқушылардың сыныпта орындайтын зертханалық жұмыстары.

Демонстрациялық эксперимент күрделі құрал-жабдықтар арқылы мұғалім оқушылардан 1-9 м арақашықтықта, бүкіл сыныпқа арнап жасап көрсетілетін тәжірибе. Ол мұғалімнен өте жоғарғы шеберлік пен біліктілікті қажет етеді. Көрсететін демонстрациялардың тізімі бағдарламада физиканың бөліміне және әр сыныпқа арналып беріледі.

Құбылыстарды және заңдарды оқып үйренгенде оқушының ой-өрісіне мұғалімнің сөзімен ұштастыра жасап, көрсететін демонстрациялық эксперимент физикалық ұғымдардың ойдағыдай қалыптасуындағы маңызды шарттардың бірі. Демонстрациялық эксперимент сабақтың ең негізгі элемент болып мұғалімнің әңгімесіне, әңгімелесуіне жаңа материалды түсіндірумен қоса жүреді.

Берілген тақырыпқа физиканы оқыту әдістемесінде көптеген тәжірибелер бар. Осы тәжірибелерді қалай таңдауға болады? Таңдап алған тәжірибе алдыңғы сабақта алынған тәжірибелерге логикалық түрде байланысқан болуы керек. Тәжірибенің саны аз және жаңа сабақты түсіндіруге немесе бекітуге, айтылғандарды қорытындылауға арналған болуы қажет. Мысалы: Архимед тәжірибесін көрсететін тәжірибелер өте көп, мұның ішіндегісінің ең қарапайым және кедергісіз жасалатыны архимед шелекшесімен жасалатын тәжірибе.

Демонстрациялық экспериментке қойылатын негізгі әдістемелік талаптар. Оқушылар көрсетілген тәжірибені түсінуге дайын болу керек, яғни тәжірибені жасамас бұрын осы тәжірибеден оқушылар қандай құбылысты немесе заңдылықты түсіну керектігін алдын-ала түсіндіріп берген жөн. Көбінесе тәжірибенің алдында мұғалім оның мақсатын айтып, схемасы болса тақтаға сызып, тәжірибеден не түйгенін айтып, содан кейін ғана тәжірибені жасауға кіріседі. Егерде тәжірибе күрделі болса, онда оны бірнеше бөлімдерге бөліп, әр бөлімнің мақсатын жеке-жеке түсіндірген дұрыс [2, 158 б.].

Демонстрациялық экспериментке керекті құрал-жабдықтар мүмкіндігінше қарапайым болуы керек және мұғалім әрбір құралдың жұмыс істеу принципін жақсы білуі қажет.

Демонстрациялық эксперимент сыныптағы барлық оқушыларға жақсы көрінуі тиіс. Эксперимент қанша жақсы болғанымен, оқушылар өздері көрмей тек мұғалімнің айтқанымен ғана білетін болса, ол тәжірибенің құны болмай қалады. Сондықтан демонстрациялық эксперимент жақсы көріну үшін әртүрлі экран, тағандар немесе суды бояу арқылы көрсетуге болады. Мысалы: қатынас ыдыстарды көрсеткенде ішіне құйылатын суды бояу арқылы көрсету.

Экспериментті өткізу шапшандығы. Экспериментті көрсету қарқыны материалды ауызша баяндау қарқынына және оны оқушылардың қабылдау жылдамдығына сәйкес болуы керек. Егер тәжірибе оқушылардың қабылдап алғаннан гөрі шапшаңырақ өтсе, оны қайталаған жөн. Сонымен қатар бірге ұзақ уақыт тәжірибені демонстрациялау оқушылар бақыланып отырған құбылысқа қызығушылықты жоғалтады.

Демонстрацияға арналған қондырғыны оқушылардың көз алдында құрастырған дұрыс, бұл тәжірибені түсіндіруді және қабылдауды жеңілдетеді. Тек өте қажет жағдайда алдын-ала құрастыруға болады. Мысалы: электр тізбектерін құрастырғанда.

Демонстрациялық эксперимент түсінікті және айқын болуы тиіс, яғни бақыланып отырған нысана, зерттелетін құбылыс арқылы мүлтіксіз түсіндірілетін нұсқасын таңдау керек. Мысалы: жылу қабылдағыш арқылы көрсетілетін тәжірибе.

Экспериментке мүмкіндігінше мүдірмей жұмыс істейтін құрал-жабдықтарды бірнеше рет алдын-ала жасап көріп, таңдау керек.

Қауіпсіздік техникасына қойылатын талаптар. Мұнда электрлік құрал-жабдықтармен, сәуле шығару және көздерімен, реактивтермен жұмыс істеген кезде қауіпсіздік шараларын күні бұрын мұқият ойластыру қажет.

Сонымен физика пәні үшін физикалық эксперименттің алатын орны ерекше. Эксперимент – зерттеушінің құрал-жабдықтар арқылы нысанаға немесе құбылысқа әсер ету арқылы зерттеуі. Физикада эксперимент белгілі бір мақсатта, біріншіден жаңадан мәліметтер алып, оны ары қарай дамыту үшін, екіншіден белгілі теорияны растау үшін немесе теріске шығару үшін жасайды. Эксперимент жасау арқылы жаңашылдыққа ұмтылуға болады, яғни жаңа бір туындының бастамасына алып келеді деп айтуға болады. Эксперимент тек қана физика ғылымына тән емес, басқада саланың ажырамас бір бөлігі.

Сабақ барысында әртүрлі эксперимент жасау арқылы оқушылардың қызығушылығы артады. Мысалы, мектепте физика курсы 7-сыныптан басталады. Физика пәнін алғаш өту барысында оқушыларға қызықсыз және түсініксіздеу болуы мүмкін. Сондықтан оқушылардың қызығушылығын арттырудың бір жолы, сабақ барысында демонстрациялық эксперимент ұйымдастыру. Мысалы, 7 сынып физика курсының «Инерция» тақырыбына арналған демонстрациялық эксперименттер.

«Қалайша тиынды стаканға түсіруге болады?»

Үстел үстінде суы бар стакан. Стаканның бетінде карта. Карта үстінде тиын тұр. Тиынды қолмен ұстамай қалайша стаканның ішіне түсіруге болады?

Картаны саусақпен жылдам, әрі бар күшпен шертіп қаламыз. Бұл кезде тиын жылдамдық алып үлгермейді, яғни жылдамдығын сақтау құбылысы-инерцияның әсерінен стакан ішіндегі суға түседі.

«Қалайша қағазды аламыз?»

Ұзын парақ қағаздың үстінде суы бар банк тұр. Банканы орнынан жылжытпай қалайша қағазды алуға болады?

Қағаз парағының бір жақ шетінен ұстап, жылдам тартып қалу керек. Инерцияның әсерінен банк пен оның ішіндегі су жылдамдық алып үлгермейді яғни қозғалыса түсіп үлгермейді [3, 36 б.].

Міне, осылайша көптеген демонстрациялық эксперимент көрсету арқылы сабақты тереңірек түсіндіруге болады. «Мың рет естігенше, бір рет көргенін артық» демекші, демонстрациялық эксперименттің физика сабағында алатын орны ерекше. Яғни, ауызша және жазбаша түсіндіруден қарағанда, эксперимент жасау арқылы өтілген сабақ оқушыларға түсінікті және естерінде ұзақ қалады. Демонстрациялық эксперименттің тиімді бір жағы, көптеген эксперименттері қол жетімді заттармен жасалады. Эксперимент жасалуы көп уақытты талап етпейді, қызықты әрі жылдам болады. Сондықтан сабақ өту барысында қолданған демонстрациялық эксперименттерді жиі қолданған дұрыс деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

1. Акитай Б.Е. Физиканы оқытудың теориясы мен әдістемелік негіздері. - «Алматы», 2017. 233 б.
2. М. Құдайқұлов, Қ. Жаңабергенов. Орта мектепте физиканы оқыту әдістемесі. – А.: «Рауан», 2010. 215б.
3. В.Г.Гудкова. Физический эксперимент в школе. – «Просвещение», 2012. С.317.

АМАНТАЕВА Диана

7M01717-Қазақ тілі мен әдебиеті педагогтерін даярлау мамандығы
Ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор: Қ.Т. Маликов
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

ҒАЛАМТОР РЕСУРСТАРЫНДАҒЫ ЖАЗБАЛАР ТІЛІНДЕГІ ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Аннотация. Подводя итог этой небольшой дескриптивной научной статье, мы, во-первых, определили, как изменение алфавита влияет на развитие языка в целом и его изменение. При этом, опираясь на теории многих отечественных и зарубежных ученых, мы постарались всесторонне проанализировать сложившуюся в Казахстане тенденцию к переходу на латинскую графику. Во-вторых, прежде чем анализировать использование латинской графики в записях в интернете, мы обратили внимание на историческое развитие данного процесса и обратили внимание на то, какие изменения произошли на сегодняшний день. В-третьих, мы проанализировали использование латинской графики на интернет-площадке в стране с помощью дискурсивного анализа и попытались проанализировать приведенные примеры вокруг каждого дискурса. В результате мы убедились, что записи в интернете тесно связаны с технологическим, научным, педагогическим, политическим дискурсами.

Abstract. In summing up this small descriptive scientific paper, we first identified how changing the alphabet affects the development of the language as a whole and its change. At the same time, relying on the theories of many domestic and foreign scientists, we tried to comprehensively analyze the current trend in Kazakhstan to switch to the Latin script. Secondly, before analyzing the use of Latin graphics in Internet records, we paid attention to the historical development of this process and paid attention to what changes have occurred to date. Third, we analyzed the use of Latin graphics on the Internet site in the country using a discursive analysis and tried to analyze the examples given around each discourse. As a result, we have seen that Internet posts are closely related to technological, scientific, pedagogical, and political discourses.

Тілдегі лингвистикалық өзгерістер оның әлеуметтік аспектілеріне, атап айтқанда білім беру, коммуникация және мәдениет саласындағы саясат пен жоспарлауға да әсер ететіні сөзсіз. "Графизация", "стандарттау", сондай-ақ жазуды (алфавиттерді) іріктеу және дамыту сияқты тілдік жүйенің таза лингвистикалық сипатындағы процестердің тілдік идеологияның басқа аспектілеріне айтарлықтай әсер ететін функциялары бар екендігі айдан анық. Осы үрдістердің функционалдығын талдай отырып, Кобаррубиас [1, 56] олар тілдің идеологиясына, оның нақты контекстегі саясатына, адамдардың тіл туралы көзқарасына, қолдануына және сеніміне, оның қоғамдағы дамуының бүкіл жүйесіне айтарлықтай әсер етеді деп мәлімдейді. Ал кейбір тілші ғалымдар әліпбидің өзгеруі тіл дамуының маңызды аспектілерінің бірі ретінде қарастырылады деп мәлімдейді. Бұл, біріншіден, экономикалық, әлеуметтік және саяси факторлар әсер еткен белгілі бір елдің тілдік жағдайындағы шешуші өзгерісті білдіреді. Екіншіден, жазудың өзгеруін зерттей отырып, білім берудегі тіл саясаты жаңа алфавитке және білім беру процесіне әсер ететін жаңа өзгерістерге қалай сәйкес келетінін зерттеуге болады.

Сонымен қатар әліпбидегі өзгерістер тек қана жоғарыда аталған тіл мен қоғамның аспектілеріне ғана әсер етіп қоймайды, сонымен бірге ХХІ ғасырдағы технологиялардың дамуымен тығыз байланысты болатыны сөзсіз. Бұл үрдіс тілдің әліпбиі белгілі азды-көпті немесе толықтай өзгеріске ұшырыған мемлекеттерге тән. Солардың жарқын бір мысалы ретінде Қазақстандағы мемлекеттік тіл әліпбиінің кириллицада латын графикасына ауысу үрдісін атауға болады.

Сондықтан бұл шағын ғылыми зерттеу мақалада, біз, ең алдымен, Қазақстандағы латын графикасына ауысу үрдісіне қатысты тарихи шолу жасаймыз. Кейін әліпбидің өзгеруіне ерекше ықпал ететін лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларды қарастырамыз. Нәтижесінде қалыптасқан және сараланған теориялар мен әдіснамалар негізіндегі елдегі ғаламтор ресурстарындағы жазбалар тіліндегі латын графикасының қолданылуы жан-жақты сараланады.

Қазақ әліпбиінің кириллицада латын графикасына көшуі, бір жағынан, ХХІ ғасырда қазақ тілінің дамуындағы бірегей қадамдардың бірі болып табылғанмен, екінші жағынан кеңес заманында орын алған тарихи алғышарттары бар тарихи үрдіс болып есептеледі. Кейбір ғалымдардың пікірінше, латын әліпбиіне көшудің алғашқы тәжірибесі араб-кириллица жазуын ауыстыру арқылы жүзеге

асырылған орыстандыру процесінің орташа кезеңі болды. Әліпбидің өзгеруі нәтижесінде қазақ тілінің құрылымына, тілдің дамуына, сондай-ақ оның күнделікті өмірде қолданылуына әсер етті [2, 67].

Посткеңестік кезеңде Қазақстан үкіметі қазақ тілінің барлық саладағы (білім беру, саясат, экономика, мәдениет) мәртебесі мен беделін арттыруға күш салды. Ғалымдардың деректері бойынша, тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығындағы тілдік жағдай қазақ тілін білу үлесіне байланысты ерекше болды, онда орыс тілінің үлесі шамамен 37,7%-ды құрады. Осылайша, қазақ тілі мемлекеттік тіл болып саналатынына қарамастан, орыс тілі ұлтаралық қарым-қатынас тілі мәртебесіне ие және ел тұрғындары арасында танымал тілге айналды. Әрі қарай, 1995 жылы қабылданған Конституцияға сәйкес, орыс тілінің мәртебесі ұлтаралық қатынас тілінен ресми тілге дейін көтерілді. Елдегі тіл саясаты мен жоспарлау асимметриялық қостілділікке негізделген, бұл қазақ және орыс тілдерін білу мен пайдаланудағы теңгерімсіздікті білдіреді. Сондықтан үкімет мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеруге және оны басқаруда, бизнесте, білім беруде және экономикада пайдалануға дереу кірісті.

Осындай қадамдардың бірі 2006 жылы Қазақстанның экс-Президенті Н.Назарбаев қазақ тілін дамытудың факторы ретінде әліпбиді ауыстырудың маңыздылығын атап өткен кезде басталған әліпбидің латын әліпбиіне көшуі туралы пікірталас болды. Алайда, оның қазақ тілінің әліпбиін 2025 жылға қарай кириллицадан латын әліпбиіне толығымен көшіру жоспарланғаны айтылған жарлығынан (2017) кейін жігерлі қадамдар жасалды. Бұған дейін Н.Назарбаев (2017) өзінің "Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту" атты мақаласында ұлттық мәнмәтінде латын графикасына көшу маңыздылығы туралы мәлімдеген болатын. Осы мақалада ол елдің дамуының қажетті қадамдары ретінде қарастырылатын осы процестің саяси, экономикалық, мәдени, әлеуметтік және білім беру артықшылықтары туралы мәлімдеді. Латын әліпбиіне көшу мемлекеттік деңгейде бірнеше рет талқыланды және осы саладағы сарапшылар, нәтижесінде білім беру, Халықаралық қатынастар; мәдениет үшін латынға көшудің көптеген артықшылықтарын анықтады (. Біріншіден, бұл қазіргі Жаһанданған әлемдегі барлық қатынастар латын әліпбиіне негізделгендіктен маңызды: заманауи технологиялар, әлемдік қатынастар, қазіргі ғылымның жетістіктері. Демек, латын графикасына көшу қазақ тілінің заманауи әлемге интеграциялануына, білім, бизнес және мәдениетте танымал болуына жағдай жасай алады (Назарбаев, 2017). Екіншіден, көптеген түркі елдерінің (Өзбекстан, Тәжікстан, Түркия, Әзірбайжан) латын әліпбиіне көшкенін ескерсек, қазіргі көшу олардың тәжірибесіне сүйене отырып, табысты болуы мүмкін, өйткені қазақ тілінің өз тілдерімен ортақ тілдік заңдылықтары бар. Сонымен қатар, бұл үрдісті жақтаушыларының пікірінше, бұл әліпбиді ауыстыру ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік тіл функциясына айтарлықтай әсер ету, нәтижесінде Қазақстанға халықаралық қоғамда өзіндік ерекшелікке ие болуға көмектеседі (Қадырова, 2018). Осымен біз латын графикасына көшу үрдісінің тарихи, қоғамдық және саяси алғышарттарына тоқталып өттік. Ендігі кезекте аталмыш үрдіске қатысты ғалымдар тұжырымдаға теорияларға назар аударамыз.

Белгілі бір тілдің әліпбиі немесе графикасының өзгеруінің ғылыми зерттелуі мен талдануы дискурс анализ арқылы талданады. Ғалым Ц.Эйраның (1998) пікірінше, емле мәселелеріне қатысты алты жалпы дискурс бар:

- 1) ғылыми;
- 2) саяси;
- 3) діни;
- 4) технологиялық;
- 5) тарихи;
- 6) педагогикалық [3, 41].

Алайда ғалым Эстон дискурстар адамдардың емле реформасына деген әр түрлі реакцияларына байланысты өзгеруі мүмкін деген мәлімдеме жасаған болатын. Сондықтан іздеудің негізгі бағыты білім беру мәселелеріне бағытталғандықтан, нәтижелерді жіктеу үшін авторлардың әртүрлі жіктеулерінен әртүрлі дискурстар таңдалады.

Біріншіден, білім алушылардың ғылыми пәндерді оқуының жеңілдігі ғылыми пәндердің біліміне қатысты белгіленген негізгі құндылықтардың бірі ретінде дамуы туралы тұжырымдарға байланысты деген қорытынды шығарамыз. Бұл педагогикалық дискурсқа байланысты. Қазіргі таңда ғаламтор кеңістігінде көптеген вебсайттар соңғы ұсынылған латын графикасын қолданып, бірыңғай сол графикада негізделген арнайы мәзір жасаған болатын. *Бір жағынан бұл жаңа әліпбидегі қазақ*

тілінің оқылуын тексеруге бағытталған болса, екінші жағынан бұл оқырмандарды дағдыландыруды мақсат еткен болатын. Жарқын мысал ретінде «Abai.kz», «zhebe.kz», «muslim.kz», т.б. ғаламтор алаңдарын алуға болады. Сонымен қатар жоғарыда келтірілген мысалды технологиялық дискурспен байланыстыруға болады.

Сонымен бірге орфография мен ғылыми дискурсты байланыстыра отырып, Аяз (1992) орфографияның ғылыми жағы білім беру, лингвистикалық және әлеуметтік аспектілерге ие деп мәлімдейді. Қазіргі тұжырымдар жағдайында жоғарыда келтірілген латынға көшу білімінің артықшылықтары негізінен ғылым дискурсының білім беру аспектісіне қатысты. Жаратылыстану пәндерін үйренудің жеңілдігі призмасындағы дәл осы аспект адамдарды латын графикасында білім алуға итермелейді деп қорытынды жасауға болады.

Екіншіден, ағылшын тілін тез меңгеру және халықаралық ақпарат көздеріне ашық қол жетімділік бірнеше себептерге байланысты жаһандану (Батыс) дискурсымен байланысты. Біріншіден, ағылшын тілін білім берудегі маңызды тілдердің бірі ретінде қарастырып, оның дамуы үшін құнды деп санайды, бұл адамдар емле жағдайында жаһандану тенденцияларын ескереді. Екіншіден, халықаралық ақпарат көздеріне қол жеткізу сонымен бірге жаһандануды білім беруде латын графикасындағы алға жылжытудың құндылығы мен мотивациясы ретінде қарастыруды білдіреді. Осыған ұқсас зерттеу нәтижелерімен салыстырғанда Татарстан, Өзбекстан, Әзірбайжан сияқты елдерде білім алудың артықшылығы ретінде қарастырылады және нәтижелер тек жаһандануға ғана емес, сонымен қатар технологиялық дискурсқа да қатысты. Алайда бұны жақтаушылар орфографиялық технологиялық мәселелер жаһандану дискурсының аясында болуы керек деп санайды, өйткені технологиялық прогресс жаһандануға байланысты, ал өзгелер егер адамдардың сөздері тек технологиялық жетістіктерден тұрса, технологиялық дискурс тәуелсіз дискурс бола алады деп мәлімдейді. Қазіргі зерттеулер жағдайында адамдардың мәлімдемесі қазіргі технологияларды ақпаратты іздеу құралы ретінде атайды, сондықтан біз оларды жаһандану дискурсына жатқызамыз. Сонымен қатар ғаламтордағы латын графикасының қолданылуына назар беретін болсақ, көптеген әлеуметтік Instagram, Facebook, TikTok, т.б. сынды желілерде адамдар жазбаларын, блогтарын, тіпті өздерінің аттары мен репосттарды латын графикасында жазуға тырысып жүр. Бір жағынан бұл заманауи тренд деп есептесек, екінші жағынан технологиялардың адам өмірімен, олардың руханияты мен әлеуметтік бағытымен тығыз байланысы көрсетуге болады. Сонымен бірге бұл жаңа графикадағы қазақ тілінің жарнама іспеттес деталі қарастыруға болады.

Ғаламтор жазбалары, оның ішінде әлеуметтік желілерге терең тоқталатын болсақ, жоғарыда келтіріліп кеткен мысалдардан бөлек, көптеген адамдар латын графикасында ұялы топтамалар мен өздерінің ірі-шағын бизнес атауларын латын графикасында қолданады. Енді осылардың әрқайсысына тоқталып кетейік.

Ұялы телефондағы қосымшаларға мән берсек, кеесілердің латын графикасында қолданылғанын байқаймыз:

- **Банк қызметі:** Jusan, Halyk Bank, Kaspi, т.б.;
- **Жарнама:** Krysha, kolesa, т.б.;
- **Қызмет көрсету:** Ashyq, DamuMed, FlyArystan, Saq Bol, e-Salyq, т.б.

Осылардың латын графикасында қолданылуы бір жағынан заманауи бағытпен парапар болғандығы, екінші жағынан қазақ тіліндегі ұтымды жарнама жасағандығы есептеуге болады.

Ал жоғарыда ғалым Ц. Эйраның келтірілген дискурс түрлерімен байланыстыратын болсақ, ғаламтордағы TilAlemi, Bala.qz, Quzhat.kz, т.б. веб алаңдардың латын графикасында болуы бір жағынан педагогикалық дискурспен сәйкес келсе, екінші жағынан ғылыми дискурсқа жатқызуға болады [3, 41].

Ал мемлекеттік ұйымдар мен органдардың латын тілде ғаламтор жазбаларын жүргізуін саяси дискурс деп есептей аламыз [3, 41].

Бұл шағын дескриптивті ғылыми мақаланы қорытындылайтық болсақ, біз, біріншіден, әліпби өзгерісінің жалпы тілдің дамуы мен оның өзгеруіне қалайша әсер ететінін анықтадық. Бұл тұста көптеген отандық және шетелдік ғалымдардың теорияларына сүйене отырып Қазақстанда орын алған латын графикасына көшу үрдісін жан-жақты талдауға тырыстық.

Екіншіден, ғаламтор жазбаларындағы латын графикасының қолданылуын талдамас бұрын, біз аталмыш үрдістің тарихи дамуына назар аударып, бүгінгі күнге қандай өзгерістерге ие болғанына мән бердік.

Үшіншіден, елдегі ғаламтор алаңындағы латын графикасының қолданылуын дискурс анализ арқылы саралап, келтірілген мысалдарды әр дискурс төңірегінде талдауға тырыстық. Нәтиесінде ғаламтордағы жазбалардың технологиялық, ғылыми, педагогикалық, саяси дискурстармен тығыз байланысты екендігіне көз жеткіздік.

Әдебиеттер:

1. Cobarrubias J., Fishman J. A. (ed.). Progress in language planning: International perspectives. – Walter de Gruyter, 2012. – Т. 31.
2. Ж. Әлімхан. Фонетикалық атаулар жайында // Ұлттық рухтың ұлы тіні.-Алматы: Ғылым, 1999.-262-268 бб.
3. Eira C. Authority and discourse: Towards a model for orthography selection //Written Language & Literacy. – 1998. – Т. 1. – №. 2. – С. 171-224.

ӘБДИМОВЫН Жазира

7M01504-Химия

Научный руководитель: х.н, доцент Н.О. Акимбаева

КазНацЖенПУ

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЕГО БУДУЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ

***Түйіндемe.** Мақалада арнайы білім берудің әлеуметтанулық сыны көрсетілді, яғни әділетсіздік бұл студенттерді қамтамасыз етудің жеке формалары бар жүйелерде орын алуы мүмкін, себебі, олар норма деп саналатыннан ауытқиды. Парадоксалды табиғаттағы көңілсіздік ережіе қажеттіліктері бар білім беру көптеген адамдарды инклюзивті білім беру идеясын балама ретінде қабылдауға итермелейді. Инклюзивті білім беру принципіне негізделген жергілікті мектептер мүгедектіктің немесе басқа әлеуметтік эмоционалды мәдени немесе тілдік айырмашылықтардың қандай-да бір айырмашылығына қарамастан барлық балаларды қамтамасыз етуі қажет.*

***Annotation.** Sociological criticism of special education has shown the unfairness that can occur in systems with separate forms of provision for students who deviate from what is considered the norm. Disillusionment with the paradoxical nature of special needs education has led many to embrace the idea of inclusive education as an alternative. Inclusive education is based on the principle that local schools should provide for all children, regardless of any perceived differences of disability or other social emotional cultural or linguistic differences.*

Политика инклюзивности обычно понимается во всем мире как часть повестки дня в области прав человека, которая требует доступа к образованию и равенства в нем. Однако существует множество толкований того, что представляет собой образовательное право, а также того, как оно должно оцениваться, оцениваться и так далее.

Целью данной статьи является рассмотрение вопросов педагогических и специальных знаний, а также того, как учителя студентов, идентифицированных как имеющие "особые" или "дополнительные" образовательные потребности, могут работать в рамках основной образовательной среды, которая иногда не поддерживает процессы инклюзивного образования. В статье кратко рассматриваются хорошо документированные противоречия между специальным и инклюзивным образованием. Далее следуют некоторые размышления о том, как коллеги могут более продуктивно работать в поддержку учащихся, когда они испытывают трудности, приходя к выводу, что именно учителя, а не то, как они называются, придают смысл концепции инклюзивного образования. В заключении рассматриваются последствия этого аргумента для тех, кто готовит учителей. Для некоторых цели оправдывают средства – доступ к различным формам обеспечения, где могут быть удовлетворены индивидуальные потребности, рассматривается как предпочтительный по сравнению с образованием в основной среде для тех, кто был признан неспособным в этой среде, или вообще без образования. Другие отвергли эту точку зрения и искали новые средства в форме инклюзивного образования в качестве замены образования с особыми потребностями и связанных с ним проблем маргинализации и исключения.

Исторически считалось, что важные с точки зрения образования индивидуальные различия между учащимися связаны с определенными типами трудностей или нарушений в обучении. Наблюдения за потерей психического функционирования у людей, получивших черепно-мозговые травмы, привели к разработке теорий о том, как мозг работает, и на этой основе было рекомендовано образовательное вмешательство, чтобы исправить или компенсировать гипотетические основные нарушения. Ранняя работа в области специального образования отражала влияние этих идей на разработку тестов и интервенций, основанных на модели "процессного обучения", которая предполагала, что базовые способности могут быть усилены обучением [1, с.10].

Специальное образование: Будущие тенденции обещали гораздо больше, чем они могли дать, поскольку исследования образовательной эффективности этих вмешательств не дали обнадеживающих результатов.

В ответ на это многие исследователи стали уделять больше внимания самому обучению, что привело к разработке новых стратегий, призванных помочь учащимся получить доступ к учебной программе, а не к устранению лежащих в ее основе когнитивных дефицитов [2, с.59].

Разочарование в парадоксальной природе образования с особыми потребностями привело многих к принятию идеи инклюзивного образования в качестве альтернативы. Инклюзивное образование основано на принципе, что местные школы должны обеспечивать всех детей, независимо от каких-либо воспринимаемых различий, инвалидности или других социальных, эмоциональных, культурных или языковых различий.

В переосмыслении специального образования утверждалось, что позиционирование образования с особыми потребностями как проблемы и решения несправедливости в образовании высветило дилеммы доступа и равенства присущие, системам образования которые полагаются на различные формы обеспечения, различных типов учащихся. Как указывали многие комментаторы образование с особыми потребностями широко рассматривается как один из , механизмов с помощью которого учащиеся испытывающие трудности , в обучении, включаются и исключаются из форм школьного обучения которые, в противном случае доступны детям аналогичного возраста. Для некоторых цели оправдали средства доступ к – различным формам обеспечения где могут, быть удовлетворены индивидуальные потребности рассматривается как предпочтительный по сравнению с образованием, в основной среде для тех кто был признан неспособным в этой среде или вообще без образования.

Вместо этого учителя и другие сотрудники школы сталкиваются с дилеммами о том, как реагировать когда учащиеся испытывают, трудности.

Эти вопросы высвечивают противоречия между структурой школьного образования основанной на идеях о наибольшем благе для наибольшего числа людей и предположении о нормальном распределении населения и вопросами справедливости возникающими, в связи с этой структурой. Исторически считалось что важные с точки зрения образования индивидуальные различия, между учащимися связаны с определенными типами трудностей или нарушений в обучении. Наблюдения у людей с потерей психического функционирования получивших, черепно мозговые травмы привели к разработке теорий о том, как - работает мозг и на этой основе, были рекомендованы образовательные вмешательства для исправления или компенсации гипотезированных основных нарушений. Ранние работы в области специального образования отразили влияние этих идей на разработку тестов и вмешательство основанных на модели, "процессного обучения которая предполагала что базовые способности могут быть усилены обучением.

Однако, программы исследований проводимые в рамках систем, классификации инвалидности изучающих вмешательства по типу, нарушений затуманили эти важные выводы. Хотя такой подход исторически понятен, он затрудняет понимание того что подобные стратегии часто рекомендуются, для обучения различных типов учащихся. Обзор [3, с.110] убедительно показывает отсутствие доказательств в пользу диагностико предписывающего подхода к обучению тех кто испытывает трудности в обучении. Таким образом вместо того чтобы концентрироваться на различиях между, учащимися было бы более полезно думать в терминах, результатов обучения. Ключевым моментом является то что несмотря на различия между учащимися существенные различия в образовании обнаруживаются в ответах учащихся на задания и действия а не в медицинских диагностических критериях которые использовались для их классификации чтобы определить их право на дополнительную, поддержку.

Данные педагогической практики и педагогики в специальном и общем образовании свидетельствуют о том что стратегии обучения используемые в общем, образовании могут быть адаптированы для оказания помощи учащимся имеющим, особые образовательные потребности. Во первых учителя должны знать - что важно различать формы обеспечения и то обучение и

обучение которое происходит внутри них. Это важное различие потому что часто их путают в литературе, по специальным образовательным потребностям. Как места где, происходит формальное обучение формы предоставления являются контекстами в которых происходит обучение. Фактический подход к обучению принятый учителем как правило определяется убеждениями учителя о том как люди учатся. Общепринятая точка зрения состоит в том что учителя работающие в специализированных формах обеспечения используют специальные методы, и процедуры обучения которые не могут быть использованы или найдены в других местах. В действительности как обсуждалось выше это не фактические методы или процедуры обучения которые отличаются хотя контекст может быть совершенно другим.

В связи с этим возникает ряд. вопросов о взаимосвязи между формами обеспечения или контекстом теориями обучения и подходами к обучению. Главная задача для учителей которые хотят развивать, инклюзивную практику состоит в том чтобы рассмотреть то как они думают о проблеме инклюзии. Задача состоит не в том чтобы отстаивать, необходимость учета различий между учащимися как это было, до сих пор а в том чтобы бросить вызов нашему коллективному самодовольству по поводу того что иначе недоступно. Отдельные учителя, могут быть не в состоянии изменить организационную структуру школьного образования но их работа может быть основана на, знании того что можно поддерживать обучение всех, учащихся.

Заклучение

Понятие инклюзивного образования стало означать многое от очень специфического например, включение детей с ограниченными возможностями в основные школы до очень – широкого понятия социальной интеграции используемого правительствами и, международным сообществом в качестве способа реагирования на различия между учащимися. Неудивительно что в литературе существует путаница относительно значений инклюзивного образования и многие из этих значений сами по себе, оспариваются.

Термин инклюзия вызывает некоторое беспокойство. С одной стороны было замечено что узкие концептуализации привели к простой замене слова особый на инклюзивный и ничего особо не изменилось С другой стороны существует опасение что определение стало настолько широким что оно стало бессмысленным или что еще хуже что упускаются из виду важные с точки зрения образования различия. Таким образом будущие тенденции в исследованиях инклюзии должен быть ориентирован на практику, способы работы которые помогают учителям понять исключаяющие структуры, которые дифференцируют учащихся на основе таких характеристик, как способности и помогают развить уверенность в том что они знают что делать когда их ученики испытывают трудности в обучении. В этой статье основное внимание было уделено проблеме практики и тому что можно было бы сделать лучше чтобы подготовить учителей реагировать на различия, способами выходящими за, рамки доступных в настоящее время методов.

Литература:

1. Назарова, Н.М. Инклюзивное обучение: историческая динамика и перспективы / Н.М. Назарова // Педагогика. – 2015. – № 9. – С. 10-1
2. Prospects. – Geneva: Unesco, 2009. – Vol.39, № 3. – С.59-63.
3. Сунцова, А.С. Теория и технологии инклюзивного образования: учебное пособие / А.С. Сунцова. – Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2013. – 110 с

БАЙТУРЕЕВА Г.К.

7M01504-Химия мамандығының 1 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы Ж.Қ. Қуанышева

ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ БІЛІМДІ ҚОЛДАНА АЛУ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

Аннотация. Химическая наука - наука, обладающая уникальными свойствами, присущими только ей. Из всех известных сегодня веществ в природе существует лишь очень малая часть, а остальные вещества синтезируются учеными вручную. Химики владеют прекрасным искусством преобразования веществ. Сейчас они неустанно трудятся над улучшением условий жизни людей. Для этого в лабораториях разрабатывают рецепты для синтеза новых веществ. Современные химики могут работать и управлять молекулами с отдельными атомами, включая вещества. Его доказательство заключается в том, что химики синтезируют молекулу или межмолекулярную структуру со сложной архитектурой, которая обладает какими-либо заранее спланированными свойствами. В это время химикам часто на помощь приходит математика. Сегодня словосочетание "математическая химия" прочно вошло в лексикон химиков. Бывает в химических статьях нет ни одной химической формулы, математические уравнения встречаются обязательно. Это показывает, что для того, чтобы понять химию, полюбить ее, необходимо хорошо знать математику, чтобы иметь возможность применять химические знания в жизни.

Abstract. Chemical science is a science that has unique properties inherent in it. Of all the substances known today, only a very small part exists in nature, and the rest of the substances are synthesized by scientists manually. Chemists know the wonderful art of converting substances. Now they are working tirelessly to improve people's living conditions. To do this, laboratories develop recipes for the synthesis of new substances. Modern chemists can work and manipulate molecules with individual atoms, including substances. His proof is that chemists synthesize a molecule or intermolecular structure with a complex architecture that has some pre-planned properties. At this time, chemists often come to the aid of mathematics. Today, the phrase "mathematical chemistry" is firmly established in the lexicon of chemists. Although there are no chemical formulas in chemical articles, mathematical equations are mandatory. This shows that in order to understand chemistry, to love it, it is necessary to know mathematics well in order to be able to apply chemical knowledge in life.

Қазіргі кездегі білім берудің мақсаты жеке адамды жан-жақты және кешенді оқыту, тәрбиелеу және дамыту. Оқушының пәндік білімін, метапәндік деңгейге көтеру, түсінігін тереңдетіп сол білімін құбылмалы қоршаған ортада өз қажетіне жарата алуға баулу тек пәндер арасында интеграция орнату арқылы іске асыруға болады. Функционалдық сауаттылық, тұлғаның мектепте алған білімі, білігі мен дағдысын адамзат қызметінің әртүрлі саласында, сонымен бірге тұлғааралық қатынастар мен әлеуметтік байланыстарда кездесетін тіршілік міндеттерін жан-жақты шеше білу қабілеті. Сондай-ақ химиядан орта білім берудің негізгі міндеттерінің бірі аға ұрпақтардың жинақтаған тәжірибесі негізіндегі білімді логикалық және дидактикалық өңдеуден өткізіп, түсінікті етіп беру. Химияға деген қабілеттіліктерді дамыту үшін мүмкіндігінше оқушылардың өздеріне тапсырмаларды көбірек етіп даралап беріп, оларға химиялық проблемаларды шығармашылықпен шешу тәсілдерін біртіндеп түсіндіру қажет. Химикке тән бірқатар қабілеттерге қоса, зейіндік, жұмысқа ептілік, жинақылық, шапшаң ойлау, салыстыру, талдай алу тәрізді қасиеттер тек оқушылар химиялық есептерді математикалық тәсілдерді қолдана отырып шешкенде, сынақ тәжірибе жасауды сынақ тәжірибелерді теория негізінде оқып-үйренумен ұштастырған жағдайда ғана ойдағыдай қалыптасады. Осының нәтижесінде әрбір оқушыда ақыл-ой және сарамандық іс-әрекеттің дараланған сипаты қалыптасады, бірте-бірте ақыл мен естің химиктің қызметіне тән арнаулы қасиеттері дамиды, әдеттегі ғана емес, сонымен бірге теориялық және сарамандық мазмұндағы жаңа мәселелерді шеше білу шеберлігі пайда болады. Орыстың ұлы ғалымы М. В. Ломоносов таразыны химиялық тәжірибеге енгізгеннен бастап химия тек сипаттамалық ғылым болу деңгейінен көтеріліп, ғылымға есептеулер жүргізу көптеп енді. Математика көптеген химиялық мәселелерді шешудің пайдалы құралы болып қалыптасты. Бүгінде химияда мүлдем қолданылмайтын математиканың бөлімін табудың өзі өте қиын. Қазір математика химияның көптеген мәселелерін шешуде немесе шешуге мүмкіндік беретін жаңа тәсілдерді дамытуда, жаңа химиялы,

теорияларды меңгеруде кеңінен қолданылады. Химия туралы біліміңізді тереңдету үшін математиканы жақсы түсіну керек, онсыз мүмкін емес. Атақты Американдық химик Роальда Хоффманның айтуынша, химиктердің басқа ғалымдар жұмысынан ерекшелігі олар кейінірек қабылдайтын және зерттейтін заттарды өздері жасайды. Химияның бұл қыры өнерге ұқсайды. Химия тек өнерге ғана емес, сиқырға да ұқсас ғылым. Түстердің, иістердің, көлем немесе агрегаттық күйдің өзгеруімен бірге жүретін көптеген химиялық тәжірибелер химиялық білімі жоқ адамдарға сиқырлы әсер қалдырады. Бүгінде химияның басты зерттеу нысаны заттардың элементар бөлшектері-атомдарды басқару техникасы дамудың жоғары деңгейіне жетті, сондықтан химиктер кез-келген алдын-ала берілген молекуланы немесе молекулааралық құрылымды күрделі сәулетімен синтездей алады. Енді бастысы-синтездеу үшін не қажет екенін түсіну. Яғни, химияда қолданбалы аспект бірінші орынға шықты. Мұндағы негізгі міндет пайдалы қасиеттері бар жаңа заттарды іздеу болып табылады. Сандар заттардың көптеген қасиеттерін және химиялық реакциялардың сипаттамаларын білдіреді. Химия математикасыз мүмкін емес. Химияда қолданылатын математикалық теңдеулер мен әдістер абстрактілі шамалармен емес, табиғи шектеулерге бағынатын атомдар мен молекулалардың нақты қасиеттерімен айналысады. Кейде бұл шектеулер өте қатал және математикалық теңдеулердің мүмкін шешімдерінің санының күрт тарылуына әкеледі. Басқаша айтқанда, химияда қолданылатын математикалық теңдеулер, сондай-ақ олардың шешімдері химиялық мағынаға ие болуы керек. Бұл зерттеу оқырманға математика мен химияның өзара байланысын терең түсінуге, материалдарды игеру сапасын және осы пәндерге қызығушылықты арттыруға көмектеседі. Егер оқушыда теңдеулерді және теңдеулер жүйесін шешудің математикалық дағдылары болса, онда кейбір химиялық есептерді оңай шеше алады. Жұмыста химиялық мазмұны бар есептерді шешудің негізгі математикалық әдістері қарастырылды. Химия және математика сабақтарында математикалық әдістер мен есептеу дағдыларын қолдану, химиялық мазмұны бар есептерді математика сабақтарында қолдану оқушылардың білімдерінің тереңдеуіне пәндер арасындағы байланысты өмірмен байланыстыра қабылдауына түрткі болады, пәндерге деген қызығушылығы артады. Математикалық талдау химия ғылымы мен техникасының ажырамас құралына айналады. Есеп шешкенде кеңестерді қолдану жұмысты көп жеңілдетеді

Химия есептерін шешуге арналған кеңестер:

1. Есепті шешуді бастағанда тапсырманы жақсы түсінуге, оның жағдайын білуге, тапсырманы тұтастай және егжей-тегжейлі зерделеуге, сауатты және нақты сызбамен немесе схемамен суреттеуге тырысыңыз.

2. Бір тапсырманың орнына екіншісін, біріншіге ұқсас есепті шешіңіз. Берілген тапсырмаға байланысты тапсырмаларды құрастырыңыз (берілген тапсырмаға қарағанда көп немесе аз) және осы тапсырмаларды зерттеңіз.

3. Шешімді зерттеңіз, бар есептеулер мен негіздемелерді тексеріңіз. Пайдалы нәрсені есте сақтауға тырысыңыз.

4. Есепті шешу-бұл сіздің шағын ғылыми-зерттеу жұмысыңыз. Шығармашылықпен жұмыс істеу қабілетін игере отырып, жаңа шешімдер мен жаңа міндеттерді ойлап табыңыз. Тапсырмаға жан-жақты қарап және оны әр түрлі жағынан шешуге тырысыңыз. Өзіңізге жиі сұрақ қойыңыз: "бұл мүмкін емес пе...?", "Ал егер...?".

Қоспа есептерін шешуге арналған кеңестер

Қоспа дегеніміз екі немесе бірнеше компоненттен тұратын жүйе. Қоспа есептерін қоспадағы заттардың агрегаттық күйін ескеріп шешу керек. Соған байланысты тиісті төмендегі формулаларды қолдана алу қажет

1. $m(A,B) = m(A) + m(B) = n \cdot M(A) + n \cdot M(B)$

2. Формулалардағы: χ (χ и)-мольдік үлес, ϕ (ϕ и)- көлемдік үлес, ω (ω и)-массалық үлес n -моль саны, m -масса, V -көлем, N -бөлшек саны, P -қысым, T -температура, V_M –мольдік көлем, N_A -Авогадро тұрақтысы, C_M –мольдік концентрация, ρ -тығыздық

3.
$$\chi(A) = \frac{n(A)}{n(A,B)} = \frac{n(A)}{n(A) + n(B)}$$

$$4. \varphi(A) = \frac{V(A)}{V(A)+V(B)}$$

$$5. \omega(A) = \frac{m(A)}{m(A)+m(B)} = \frac{n \cdot M(A)}{n \cdot M(A) + n \cdot M(B)}$$

$$6. \rho = \frac{m(\text{еріт})}{V}$$

$$7. a) n = \frac{m}{M} \quad b) n = \frac{V}{V_m} \quad V_m = 22.4 \quad c) n = \frac{N}{N_A} = N/N_A \quad N_A = 6.02 \cdot 10^{23} \quad d) n = C_M \cdot V$$

$$8. P = \text{const}, T = \text{const} \quad \varphi = V = N = n$$

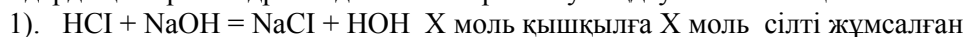
Оқушыларды қоспа есептерін теңдеулер жүйесін қолдана отырып шығаруға дағдыландыру
№1

Массасы 22,8г тұз қышқылы мен күкіртті қышқыл қоспасын бейтараптауға көлемі 219,78 мл 10%-дық, тығыздығы 1,092г/мл натрий гидроксидінің ерітіндісі жұмсалған. Қоспадағы тұз қышқылының массалық үлесін тап.

Берілгені: $m(\text{HCl} + \text{H}_2\text{SO}_3) = 22.8$, $W(\text{NaOH}) = 10\%$, $\rho = 1.092$, $V(\text{NaOH}) = 219.78$
Табу керек: $W(\text{HCl}) = ?$

Шешуі: 1 әдіс *Зат мөлшері арқылы шығару*.

Қышқылдардың натрий гидроксидімен бейтараптану теңдеуін жазайық:



$$\begin{cases} M(\text{HCl}) = 36.5 \text{ г/моль} \\ m(\text{HCl}) = 36.5x \end{cases} \quad \begin{cases} M(\text{H}_2\text{SO}_3) = 82 \text{ г/моль} \\ m(\text{H}_2\text{SO}_3) = 82y \end{cases}$$

$$\begin{cases} m(\text{NaOH}) = 219.78 \cdot 1.092 = 239.9 = 240 \text{ г} \\ m.e.z.(\text{NaOH}) = 240 \cdot 0.1 = 24 \text{ г} \end{cases}$$

$n(\text{NaOH}) = 24/40 = 0.6 \text{ моль}$ Осыдан теңдеулер жүйесін шешкенде

$$\begin{cases} 36.5x + 82y = 22.8 \\ x + y = 0.6 \text{ моль} \cdot 36.5 \end{cases} \quad \begin{cases} 36.5x + 82y = 22.8 \\ 36.5x + 73y = 21.9 \end{cases} \quad \begin{matrix} 9y = 0.9 \\ y = 0.1 \cdot 2 = 0.2 \text{ моль} \end{matrix}$$

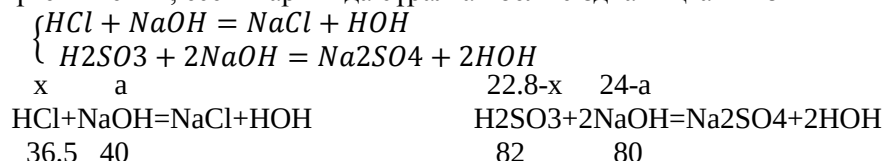
$$x = 0.6 - 0.2 = 0.4 \text{ моль}$$

$$m(\text{HCl}) = 36.5 \cdot 0.4 = 14.6 \text{ г}$$

$$W(\text{HCl}) = 14.6 \cdot 100\% / 22.8 = 64.4\%$$

2 әдіс *Зат массасы бойынша шығару*. Әуелі реакция теңдеулерін жазып, теңестіріп аламыз.

Сосын белгілеулер енгіземіз: егер реакцияға «х» г тұз қышқылы түсіп оған «а» грамм натрий гидроксиді жұмсалған болса онда реакцияға түсетін күкіртті қышқыл массасы **«22,8-х»** және оған жұмсалатын негіз массасы **«24-а»** болып шығады. Осы белгілеулерді пайдаланып жүйе құрылады. Ескеретін тұсы белгісіз шама екеу болғандықтан, теңдеулер жүйесін шешу оңай болу үшін, бір белгісізді екінші бір белгісізге түрлендіріп аламыз. Біздің мысалымызда «а» ны «х» ке түрлендіреміз. Және жүйені шешіп, есеп шартында сұралған белгісізді анықтаймыз



$$\begin{cases} a = 40x/36.5 = 1.096x \\ 22.8 - x \cdot 80 = 82 \cdot 24 - 1.096x \end{cases} \quad \begin{cases} M(\text{HCl}) = 36.5 \text{ г/моль} \\ M(\text{H}_2\text{SO}_3) = 82 \text{ г/моль} \\ M(\text{NaOH}) = 40 \text{ г/моль} \end{cases}$$

$$912 - 40x = 984 - 44.94x, \quad 4.94x = 72, \quad x = 72/4.94, \quad x = 14.57 \approx 14.6 \text{ г HCl}, \quad W(\text{HCl})$$

$$= 14.6 \cdot 100\% / 22.8 = 64.4\%$$

№2

Метан мен этан қоспасының массасы 12,2г және қалыпты жағдайдағы көлемі 11,2л. Бастапқы қоспа құрамындағы газдардың көлемдік үлесін анықта

Берілгені: $V(\text{CH}_4 + \text{C}_2\text{H}_6) = 11.2 \text{ л}$, $M(\text{CH}_4 + \text{C}_2\text{H}_6) = 12.2 \text{ г/моль}$ **Табу керек:** $\varphi(\text{CH}_4) = ?$
 $\varphi(\text{C}_2\text{H}_6) = ?$

Шешуі: Метанның зат мөлшерін «х» моль деп этанның зат мөлшерін «у» моль деп белгілейміз.

$$\begin{cases} M(CH_4) = 16 \text{ г/моль} \\ m(CH_4) = 16x \end{cases} \quad \begin{cases} M(C_2H_6) = 30 \text{ г/моль} \\ m(C_2H_6) = 30y \end{cases}$$

$n(CH_4 + C_2H_6) = 11.2 / 22.4 = 0.5$ моль Осыдан теңдеулер жүйесін шешкенде

$$\begin{cases} 16x + 30y = 12.2 \\ x + y = 0.5 \cdot 16 \end{cases} \quad \begin{cases} 16x + 30y = 12.2 \\ 16x + 16y = 8 \end{cases}$$

$$14y = 4.2, y = 0.3 \text{ моль}, x = 0.5 - 0.3 = 0.2 \text{ моль}, \varphi(C_2H_6) = 60\%, \varphi$$

$(CH_4) = 40\%$

№3

Пропан мен бутаннан тұратын газ қоспасының оттегімен салыстырғандағы тығыздығы 1,5-ке тең. Осы газдардың көлемдік үлестерін анықта

Берілгені: $D_{O_2}(C_3H_8 + C_4H_{10}) = 1.5$ **Табу керек:** $\varphi(C_3H_8) = ?$ $\varphi(C_4H_{10}) = ?$

Шешуі: Пропанның зат мөлшерін « x » моль деп бутанның зат мөлшерін « $1-x$ » моль деп белгілейміз. Салыстырмалы тығыздық арқылы газдар қоспасының массасын анықтаймыз

$$Mr(C_3H_8 + C_4H_{10}) = 1.5 \cdot 32 = 48$$

$$\begin{cases} M(C_3H_8) = 44 \text{ г/моль} \\ m(C_3H_8) = 44x \end{cases} \quad \begin{cases} M(C_4H_{10}) = 58 \text{ г/моль} \\ m(C_4H_{10}) = 58(1-x) \end{cases}$$

$$44x + 58(1-x) = 48 \quad 44x + 58 - 58x = 48 \quad 14x = 10 \quad x = 10/14 \quad x = 0.71$$

Газдың моль саны көлемін де көрсететін болғандықтан ($n=V$) бірден көлемдік үлесін есептей саламыз $\varphi(C_3H_8) = 0.71 \cdot 100 = 71\%$ $\varphi(C_4H_{10}) = 0.29 \cdot 100 = 29\%$

№4

Сутек пен оттектен тұратын газ қоспасының сутекпен салыстырғандағы тығыздығы 13.

Газдардың көлемдік үлестерін табу

Берілгені: $D_{H_2}(H_2 + O_2) = 13$ **Табу керек:** $\varphi(H_2) = ?$ $\varphi(O_2) = ?$

Шешуі: Сутектің зат мөлшерін « x » моль деп оттектің зат мөлшерін « $1-x$ » моль деп белгілейміз. Салыстырмалы тығыздық арқылы газдар қоспасының массасын анықтаймыз

$$Mr(C_3H_8 + C_4H_{10}) = 13 \cdot 2 = 26$$

$$\begin{cases} M(H_2) = 2 \text{ г/моль} \\ m(H_2) = 2x \end{cases} \quad \begin{cases} M(O_2) = 32 \text{ г/моль} \\ m(O_2) = 32(1-x) \end{cases} \quad \text{Теңдеу құрып, шешеміз}$$

$$2x + 32(1-x) = 26 \quad 2x + 32 - 32x = 26 \quad 30x = 6 \quad x = 6/30 \quad x = 0.2 \text{ моль } H_2 \text{ ал, } n(O_2) = 1 - 0.2 = 0.8 \text{ моль}$$

$$\varphi(H_2) = 0.2 \cdot 100 = 20\% \quad \varphi(O_2) = 0.8 \cdot 100 = 80\%$$

Химиктер мен математиктердің өзара әрекеттесуі тек химиялық есептерді шешумен шектелмейді. Ғылым тарихы білімнің әртүрлі салаларының шекараларында өте қызықты оқиғалар болуы мүмкін дейді және ол екі ғылымның да дамуына ықпал етеді. Жаксы математикалық білімге ие болу, күрделі химиялық есептерді шешуде сәтті бола алатындығын көрсетеді. Математиканы қолдана отырып, химиялық формулалар мен химиялық реакциялар теңдеулері бойынша қарапайым есептеулерді де, күрделі математикалық операцияларды да жүргізуге болады

Әдебиеттер:

1. Үлкен мектеп энциклопедиясы, Т. Жаратылыстану ғылымдары (авторы-құрастырушысы с.Исмаилова). - М.: орыс энциклопедиялық серіктестігі, 2004.
2. Химиядағы Математика. -М.: математикалық білім, 2012.
3. А.Салихова. Оқушылардың шығармашылығын дамыту// Ғылыми әдістемелік журнал, № 5 – 2009 ж.

БАХТИЯРОВА Дана

7M05308-Физика

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы М.К. Хасанов
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК ТОЛҚЫНДАРДЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ӘСЕРІ

Аннотация. В статье показано влияние электромагнитного поля на организм человека о способах защиты от них.

Abstract: The article shows the influence of the electromagnetic field on the human body and how to protect against them.

Электромагниттік сәулелену, әртүрлі сәулелену объектілері қоздыратын электромагниттік толқындар – зарядталған бөлшектер, атомдар, молекулалар, антенналар және т. б. Толқын ұзындығына байланысты гамма-сәуле, рентген, ультракүлгін сәуле, көрінетін жарық, инфрақызыл сәуле, радио толқындар және төмен жиілікті электромагниттік тербелістер болып ажыратылады.

Бүгінгі таңда қоршаған ортаны, электромагниттік сәулелену көзі болып табылатын тұрмыстық техникасыз адамдарды елестету мүмкін емес. Бірақ олардың адам ағзасына қаншалықты әсер ететінін көп адамдар біле бермейді.

Электромагниттік толқындардың адам ағзасына әсері зерттеледі. Күн сайын миллиондаған адамдар тұрмыстық техниканы, ұялы телефондарды пайдаланады, олар қазіргі заманғы адамның ажырамас атрибуттарына айналды. Электромагниттік өрістер адам ағзасына зиянды әсер етеді. Осы жұмыста қарастырылған проблема қазіргі уақытта біздің елімізде де, шетелде де ғылыми қоғамдастықтың назарында.

Электромагниттік толқындар электрлік зарядталған бөлшектердің қозғалысы нәтижесінде пайда болады. Бұл толқындар электромагниттік сәуле деп те аталады, өйткені олар электрлік зарядталған бөлшектермен шығарылады. Олар бос кеңістік арқылы, сондай-ақ ауа және басқа заттар арқылы жүреді. Төмен жиіліктегі электромагниттік толқындар электромагниттік өрістер деп аталады, ал өте жоғары жиіліктегі толқындар электромагниттік сәулелену деп аталады [1, 15 б.].

Жердің электромагниттік ортасын адамдар технологиялық жетістіктер нәтижесінде тез өзгертті және өзгертеді. Мұны жетпісінші жылдардың басында доктор Роберт О.Беккер (Нобель сыйлығына екі рет ұсынылған) мойындады, ол: "қазіргі уақытта жер бетіндегі ең үлкен ластаушы элемент электромагниттік өрістердің (ЭМӨ) таралуы екендігіне күмәнім жоқ" деген. Бір жағынан, бұл электромагниттік толқындардың көптеген артықшылықтары бар; екінші жағынан, олар бақыланбайтын және шамадан тыс радиациялар шығаруының салдарынан қауіп тудыруы мүмкін. Электромагниттік сәулеленудің әртүрлі түрлері бар, олар жиілігі мен толқын ұзындығына байланысты бөлінеді [2, 211-216 б.].

ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК СӘУЛЕЛЕНУ КӨЗДЕРІ

XX ғасырдағы ғылым мен техниканың қарқынды дамуы өнеркәсіпте, байланыста, әскери салада, радионавигацияда, денсаулық сақтауда және күнделікті өмірде кеңінен қолданылатын электромагниттік өрістердің генераторларын құруға әкелді. Оларды кеңінен қолдану қоршаған ортаның прогрессивті электромагниттік ластануымен бірге жүреді, бұл халықтың денсаулығына қауіп төндіреді. Шынында да, теледидар бағдарламаларын бірнеше сағат бойы қараудың және жұмыс күні ішінде компьютерде үздіксіз жұмыс істеудің зияны туралы бәрі біледі. Электромагниттік өрістер биологиялық белсенді-тірі заттар олардың әсеріне жауап береді. Алайда, адамда электромагниттік өрістерді анықтайтын арнайы сезім мүшелері жоқ (оптикалық диапазонды қоспағанда). Орталық жүйке жүйесі, жүрек-тамыр, гормоналды және репродуктивті жүйелер электромагниттік өрістерге өте сезімтал.

Электромагниттік сәулеленудің екі түрі: иондаушы және иондаушы емес сәуле. Бұл екі тип атомдарды иондауға және коваленттік байланыстарды бұзуға қабілеттілігімен байланысты. Иондаушы сәулелер - рентген немесе гамма сәулелері сияқты ультракүлгін және жоғары жиілікті сәулелер. Иондаушы емес сәулелену екі негізгі мәселені тудырады - электрлік және биологиялық. Сонымен қатар, сәулеленуден туындаған бұл электр тогы отты тұтатып, жарылыс қаупін тудыруы мүмкін. Электромагниттік спектр төмен жиілікті, радио толқындары, микротолқындар, инфрақызыл

толқындар, көрінетін жарық, ультракүлгін сәуле, рентген және гамма сәулелері сияқты бірнеше түрлі сәулелену кластарына бөлінеді. Бұл әртүрлі толқын жиілігі бір түрден екінші түрге ауысады [3, 37 б.]. Электр құрылғыларының электромагниттік сәуле шығарудың өзіндік қалыптасқан нормалары бар (1-кесте). Электромагниттік ластану біз қабылдайтын жарық толқындарына қарағанда баяу тербелетін жиіліктердің арқасында маңызды. Бірақ рентген және гамма сәулелері өте қауіпті. Бірақ жарқын жағы-бұл сәулелер біздің тұрғын және жұмыс орындарымызда жоқ. Электромагниттік ластану барлық жерде тіркелді.

Электромагниттік толқындар шығарушы көздер	Сәуле шығару көрсеткіші (мкТл)	Қалыңтан тыс
Компьютер	1–100	5–500
Мобильді телефон	40	200
Тоңазытқыш	1	5
Электр шөйнек	10	50
Микротолқынды пеш	8–100	40–500
Фен	15–17	75–85
Трамвай және троллейбус	150	750
Метро	300	1500

Кесте 1 - Электромагниттік сәуле шығару нормасы

Иондалмайтын сәуле төмен жиіліктегі энергияның пайда болуын білдіреді және оны зерттеушілер мен ғалымдар адам денсаулығына қауіпті емес деп тапты. Бірақ жақында мұндай жиіліктердің биологиялық зақымдануды жеделдету мүмкіндігі бар екендігін көрсететін мәліметтер болды. Иондаушы сәулеленудің денсаулыққа қауіптілігі туралы зерттеулер келесі екі жағдайға бағытталған: (1) электр станциялары, электр желілері және кейбір электр жабдықтары өте төмен жиілікті энергия толқындары; және (2) сымсыз технологиялармен, ұялы телефондармен және кейбір электрлік материалдармен өндірілетін радио және микротолқынды жиіліктер. Су ластанған ортадан өткенде ластануы мүмкін сияқты, электр электрлік жабдықпен араласқанда ластануы мүмкін. Номиналды электр қуаты электр желісінен 50-60 Гц жиіліктегі ғимараттарға келеді және компьютерлер, теледидарлар және кейбір тұрмыстық техника сияқты жабдықтармен байланыста көптеген бұрмаланған жоғары жиілікті сигналдар пайда болған кезде қуат "жалған" немесе ластанған болады [3, 39 б.].

Электромагниттік сәулеленудің негізгі қозғаушы күштері келесі электрлік қосымшалар болып табылады: электр жабдықтары, компьютерлер және тиісті жабдықтар, ұялы телефон, микротолқынды пеш, үй сымдары, ақпараттық желі, әр түрлі кернеу деңгейіндегі электр желілері. Қазіргі кезде жаңа электр құрылғыларының көпшілігі электромагниттік ластануды тудырады. Демек, ластану геометриялық прогрессиямен артып келеді.

ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК СӘУЛЕЛЕНУГЕ БАЙЛАНЫСТЫ АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ НАШАРЛАУЫ

Мортазави және оның зерттеушілер тобы электромагниттік сәулеленуден электрогиперсезімталдықты тапты. Электрогиперсезімталдық - бұл ЭГ ауруымен немесе зақымданумен байланысты бұзылған физиологиялық процесс, және ол онша маңызды емес. Сондай-ақ, зерттеушілер оның маңызды металл элементімен байланысты екенін дәлелдеді. Тіндер мен ағзалардағы ақуыздармен байланысты қатты металл элементтері онша қауіпті емес деп саналады. Сонымен қатар, Мортазави және оның әріптестері ұялы телефондар мен басқа сымсыз құрылғылар тудыратын тұрақты магнит өрісі тіс амальгамасынан сынап буының бөлінуіне әсер етуі мүмкін екенін байқады. Сұйылтылған сынап градиенті амальгамалық тасымалдағыштардың ішіндегі сілекейдің ұлғаюына алып келеді.

СЕНСОРЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ САЛДАРЫ

Ұялы телефондар ми тініне жақын қолданылады. Демек, ми тініне электромагниттік толқындар әсер етеді. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, сенсорлық жүйе мен адамның мінез-құлқы базалық станциялардан келетін радиожіілікті электромагниттік толқындармен тығыз байланысты.

С.Генрихтың зерттеулері көрсеткендей, сымсыз құрылғылардың көбеюі көпшілікті радиожиліктік электромагниттік толқындардың әсерінен өмір сүруге мәжбүр етеді және олардың денсаулығына, әсіресе балаларға әсер етеді. Зерттеулер көрсеткендей, ұялы телефондар шығаратын ЭМ толқындары дененің жұмысына азды-көпті әсер етеді. Ұйқы кезінде ұялы телефондарды қолданудың әсерін Лоуден зерттеген. Бірнеше зерттеулер ұялы телефондарды шамадан тыс пайдалану ұйқының сезімталдығын бұзатындығын көрсетеді.

Жоғары жиілікті электромагниттік өрістер лимфа және қан түзу ауруларын тудыруы мүмкін. Кейінірек ол қатерлі ісікке айналуы мүмкін. Австралиядағы Хокингтің зерттеулері жасөспірім кезінде лейкемия күтілгеннен көп адамға әсер ететінін көрсетеді. Ол теледидар таратқыштарының айналасында 2 км қашықтықта тұратын ересектер мен балалар арасында лейкоздың жоғары жиілігі туралы хабарлады.

И.Балди айтуынша, тест ми ісіктерінің нақты себептері әлі анық емес екенін көрсетеді, бірақ электромагниттік өрістің компоненттері ми түзілімдерін бұрмалау мүмкіндігіне ие. Электр кабельдері аймағында тұратындарда менингиоманың қаупі жоғары екендігі анықталды. И.Балди ми ісіктерінің этиологиясы негізінен түсініксіз және қауіпті компоненттердің бірі болып табылатындығын көрсетеді. Олар ми ісіктері мен ересектердің ағзасына әсер етуі арасындағы байланысты талдады. Зерттеуге сенсорлық жүйенің 221 фокустық ісіктерінің жиынтығы кірді. Электромагниттік өрістер үшін қауіптің шамалы өсуі анықталды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Электрондық гаджеттерді пайдалану өмірді жеңілдетеді. Күн сайын зерттеушілер жаңа құрылғылар жасайды, бірақ бұл құрылғылардың біразы адам денсаулығына кері әсерін тигізеді. Барлық теріс әсерлердің арасында электромагниттік өрістердің теріс әсері өте зор.

Электроника мен электр құрылғыларын кеңінен қолданған кезде электромагниттік өрістердің адам денсаулығына шынымен зиянды екендігі күмән тудырады. Бірақ зерттеулер жоғары жиілікке бағытталған жасушалық деңгейде алға басуда. Ұялы телефондарды пайдаланудың экспоненциалды өсуі радиожилікті және оның адам денсаулығына зиянды сипаты туралы алаңдаушылық туғызады. Зерттеушілер электромагниттік толқындардың ми ісіктеріне әсер ететіндігін растады, өйткені миллиардтаған адамдар ми тіндерінің жанында ұялы телефондарды пайдаланады.

Әдебиеттер:

1. Possible effects of Electromagnetic Fields (EMF) on Human Health. (19 July 2010) Scientific Committee On Emerging And Newly Identified Health Risks (SCENIHR).
2. H. Koylu, H. Mollaoglu, F. Ozguner, M. Naziroglu, and N. Delibas, "Melatonin modulates 900 MHz microwave-induced lipid peroxidation changes in rat brain," Toxicology and Industrial Health, vol. 22, pp. 211–216, 2006.
3. Ali Zamanian and Cy Hardiman, "Electromagnetic Radiation and Human Health: A Review of Sources and Effects", Summit Technical Media, July 2005.

БӘКІРОВА Жанел

7M01503-Информатика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., проф. А. Е. Сағимбаева
ҚазҰлтҚызПУ

ИНФОРМАТИКАНЫ ПӘНІ БОЙЫНША АРАЛАС ОҚЫТУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы осуществления смешанного обучения в информатике, а также способы представления информации и конкретизация определения «Blended learning».*

***Annotation.** The article deals with the implementation of blended learning in computer science, as well as ways of presenting information and specifying the definition of "Blended learning".*

Бүгінгі таңда заманауи өзгерістер болып жатқан уақытта ақпарат пен ақпараттық технологияларға үлкен мән беруді талап етеді. Себебі балалар мектепке бармай тұрып-ақ ақпараттық көздермен тығыз байланыста болады. Сондықтан бұл білім алушылар үшін информатиканы оқытудың маңыздылығын арттыру туралы қорытынды жасауға тура келеді.

Ғаламтор мен түрлі желілік және бұлттық технологиялардың пайда болуы, барша қоғамның және экономиканың цифрландырылуы, сондай-ақ түрлі әлеуметтік жағдайлардың нәтижесінде білім беру үрдісін түпкілікті өзгерістерге әкелгені құпия емес. Білім беру жүйесінде белгілі бір мақсатқа қол жеткізу үшін бірден бір ең негізгі дағды ретінде ақпаратты өңдеуді қарастыруға болады. Сондықтан қажетті мәліметті қалай іздеу барысында және оны қалай қолдануға байланысты информатиканы оқытуда жаңа технологияларды іздеу – өзекті мәселе болып отыр.

COVID-19 індетінің таралуына байланысты халықтың денсаулығын қорғау мақсатында білім беру үдерісінде blended learning, яғни аралас оқыту әдісі қолданылып жатыр. Аралас оқыту дегеніміз – бұл білім беру әдісі аясында оқушының онлайн білім беру платформаларын қолдану арқылы және оқытушымен бетпе-бет дәстүрлі түрде білім алуы. Blended Learning білім беру парадигмасы әртүрлі жастағы адамдармен жұмыс істеуге жарамды. Мәселен, мектептегі оқушы мен жоғары оқу орындарында оқитын студенттерден бастап, қызметкерлерді корпоративтік оқытуға дейін қарастыруға болады. Blended Learning-пен қатар Hybrid Learning (гибридтік оқыту), Web-Enhanced Instruction (веб-кеңейтілген оқыту) сияқты синонимдер жиі қолданылады [1, 2 б.]. Бұл әдістер ақпаратты зерттеу уақыты мен оқу қарқынын, сонымен қатар оқу барысын бақылауға мүмкіндік береді. Білім беру белсенділігінің медиаторлары ретінде мыналарды қарастыруға болады: онлайн-режим, мобильді девайстар және арнайы оқыту бағдарламалары мен платформалар, түрлі ресурстар. Яғни, аралас оқыту арқылы дәстүрлі оқуды өзекті технологиялармен біріктіріп, ғажайып қосынды жасауға болады.

Алғашында «аралас оқыту» концепциясы XX ғасырдың 60-жылдарында қолданылған, бірақ терминологиясын бірінші рет 1999 жылы американдық интербелсенді оқыту орталығы ұсынған. Алайда 2006 жылы Бонк және Грэм атты авторлар blended learning-тің анықтамасын нақты «бетпе-бет» және компьютер арқылы білім беруді білдіретінін атап көрсетті. Кезінде бұл оқыту әдісі авиация саласында білім мен уақытты бақылау үшін қолданылғаны да белгілі. Қазіргі кезде аралас оқыту түсінігі синхронды және асинхронды сабақтар, трансляциялар және жазылған бейнелер арқылы онлайн режимінде жүзеге асырылады.

Оқытушының басты міндеті – сабақ жоспарын сауатты құру және оқу материалын оңтайлы тарату. Алдымен сыныпта қандай іс-әрекеттер қажет, жеке үй тапсырмалары арқылы не үйренуге болады, сонымен қатар топтық жұмысты қалай ұйымдастыру мүмкіндіктерін қарастыру керек. Базалық білім дәстүрлі оқыту үдерісінде беріліп, ал кеңейтілген және тереңдетілген білім қашықтан және онлайн оқыту процесінде игеріледі деп болжанады. Бетпе-бет сабақ уақытында жобаларды қорғау, түрлі тақырыптарда презентацияларды жасау - оқушылар арасында немесе оқытушымен дискуссия форматында өтуі маңызды. Қашықтан оқытуда топпен бірлесуге арналған шығармашылық, зертханалық тапсырмалар, ғаламтордағы қосымша материалдарға сілтемелер, анықтамалық материалдар, күрделі тексеру тестілері болуы тиіс. Білімді тексеру онлайн және арнайы оқыту платформаларында жүргізуге болады. Аралас оқытудың құндылығы мәліметтерді сұрыптап жинау және білім мен бағалауды дұрыс ұйымдастыруда, сонымен қатар, бір оқытушының бір уақытта көптеген адамға білім беру мүмкіндігінің болуы. «Бұл оқыту мұғалімдерге ресурстарды қайта бөлуге

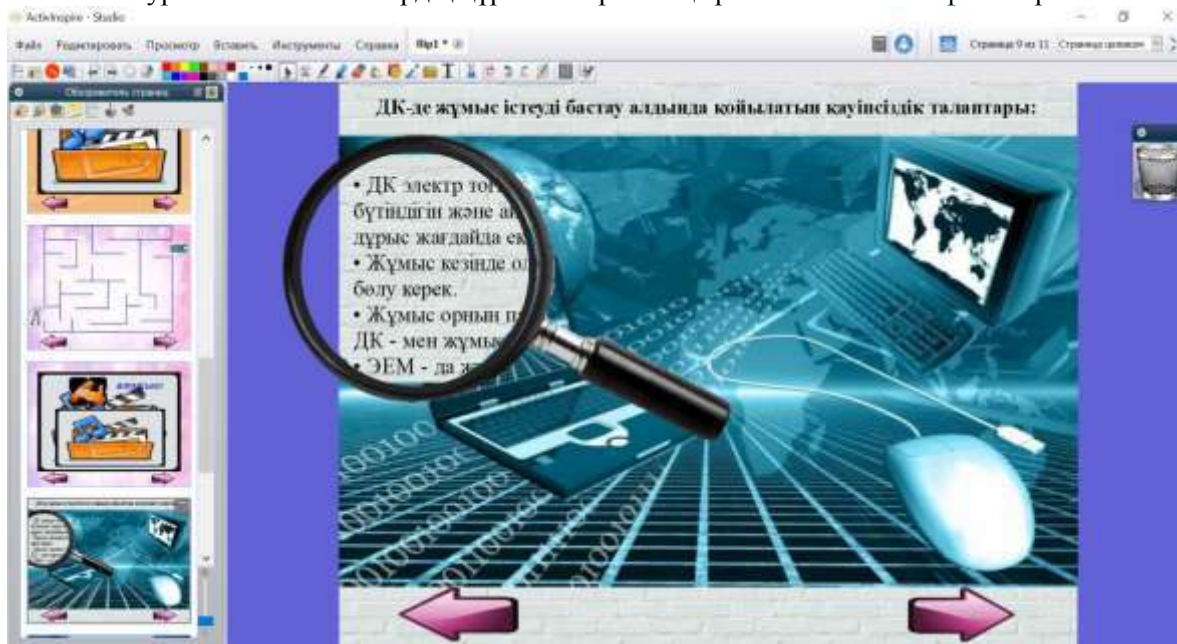
және оқу үлгерімін арттыруға мүмкіндік береді» деген болжам АҚШ-тың Сан-Хосе қаласындағы «Rocketship Education» мектеп желісінде сәтті сыналды, сонымен бірге аралас оқытуды «Nexus Academy» және «Clayton Christensen Institute» қолданатыны белгілі). Жүргізілген эксперимент осы білім беру технологиясының тиімділігін төмендегідей растады:

- оқушылардың оқуға деген ынтасының деңгейін және теориялық материалды түсіну деңгейін арттыруы;
- информатиканы оқу кезінде олардың белсенділік деңгейін арттыруы және коммуникациялық біліктілікті қалыптастыруы;
- оқушылардың икемділігі мен ұтқырлығы артуы, оқудың қолжетімділігінің болуы.

Аралас оқытудың артықшылықтарының арасында мынаны айта кеткен жөн: асинхронды интернет-коммуникация технологиясын онлайн режимдегі сабаққа енгізу - бір мезгілде тәуелсіз және бірлескен оқу тәжірибесін алуға ықпал етеді. Ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану білім алуға деген көзқарасты, сондай-ақ оқушылар мен оқытушылар арасындағы қарым-қатынас сапасын жақсарттады [2, 2 б.]. 1998 жылы Александр Маккензидің зерттеуі мектеп оқушыларына компьютерлік бағалау модульдері арқылы материал туралы түсініктерін бағалау оңайырақ екенін көрсетті. Егер нақты пәндер жайлы айтатын болсақ, онда аралас оқыту әсіресе шет тілдерін оқытуда тиімді деп саналады, өйткені ол тікелей қарым-қатынас қажеттілігін және онлайн оқу, бейнелерді қарау, сөздерді визуалды есте сақтауға ықпал ететін ойын сәті мен интербелсенділікті енгізуді қажет етеді. Мәселен, осыған байланысты қажетті ресурстарды қолдана отырып, мектептегі информатика пәнінен аралас оқытуды ұйымдастырып, «Promethean ActivInspire» бағдарламасымен сабақты әзірлеуді қарастыруға болады [3, 55 б.]. Бұл бағдарламаның флипчарт бетіне суреттер мен түрлі анимациялық бейнебаяндарды орналастыруға, дыбыстарды енгізуге және тақта бетіне жазып-сызуға, ерекше контент құруға және оны баптауға арналған мүмкіндіктері бар. Иә, бұл бағдарлама тек интербелсенді тақтада оффлайн сабақта қолданылғаны рас, дегенмен оны онлайн режимде өткізілетін сабақта қолдануға да болады. «Қалай?» деген сұрақ пайда болуы мүмкін. Оған жауап ретінде барлығы білетін онлайн-конференциялар жүргізуге мүмкіндік беретін қосымшаларды атауға болады: «Zoom», «Microsoft Teams», «Google Meet» және т.б. Яғни, бұл жоғарыда айтылған «Promethean ActivInspire» бағдарламасында қажетті контентті ұйымдастырып, онлайн видео-конференция арқылы экран көрсетілімін демонстрациялауға болады. Сурет 1-де көрсетілгендей флипчартта оқушылар компьютер құрылғыларының жұбын табу керек. Тапсырма балалардың ойлау қабілеті мен оның жылдамдығына, әсересе есте сақтау қабілетіне жақсы әсер етеді. Ал Сурет 2-ге назар аударсақ, ол «Дербес компьютерде жұмыс істеу ережелері» тақырыбына жасалған флипчарт. Екінші флипчарт арқылы балалар үлкейткіш көмегімен жасырын тұрған дербес компьютерде жұмыс істеу ережелерімен таныса алады.



Сурет 1 - «Компьютердің құрылғылары» тақырыбына жасалған флипчарт



Сурет 2 - «Дербес компьютерде жұмыс істеу ережелері» тақырыбына жасалған флипчарт

Осындай графикалық және анимациялық элементтерді көрсету арқылы аралас сабақтың қашықтан өткізілген кезде болатын нұсқасын жоғарыда ұсынып отырмын. Соған байланысты айта кететін бір жайт – оқытушы оқушыларды бағыттайтын, ізденуге жол сілтейтін бағыт-бағдар көрсетеді. Сол себепті ол жан-жақты білімді қолданып, ескіні жаңаға айналдырып, жаңаны тез қолданысқа енгізгені абзал. Blended learning-ті қолданып қазіргі уақыттың талабына сәйкес информатиканы оқытудың бұл бір ғана бөлігі. Қазіргі уақытта білім алу, оны игеру мен білім беру процессін жетілдіру мақсатында түрлі зерттеушілер мен педагогтар белсенді жұмыстар атқарып жатыр. Республикалық деңгейде түрлі білім берудің онлайн-платформалары әзірленіп, мұғалімдер барынша тиімді әрі қызықты тәсілдерді табуда. Сондықтан аралас сабақ жүргізу барысында мұғалім де, оқушылар да түрлі ізденістер жасауы керек, себебі сабақты ұйымдастыру мен оның құралдары күннен күнге өзгерістерге ұшырауда. Себібі, қоғам күн өткен сайын даму үстінде. Дамыған сайын ол өмірге өзгерістер алып келетіні анық. Яғни, бұл өмір заңдылығы деп білеміз.

Әдебиеттер:

1. Подберезкина А. Blended Learning: переход к смешанному обучению за 5 шагов, 2013.
2. Долгова Т.В. Смешанное обучение – инновация XXI века, 2017.
3. Бәкірова Ж.Ж. Информатиканы интербелсенді әдістерді пайдаланып оқыту әдістемесі, 2020.

ӘОЖ 37.016 : 802.0 : 800.879 : 378.245.2(574)

БАЙМАХАНОВА Әсел Ақжігітқызы

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы Камишева Гүлнұр Аббасқызы
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ЛИНГВОЕЛТАНЫМДЫҚ АСПЕКТІСІНІҢ РӨЛІ

Аннотация. В статье разъясняется, что такое лингвистика, и выделяются типы отношений в области этнографии. Изучающие иностранный язык узнают о своей культуре, обычаях, истории, а также о языке другой страны и о том, что является аспектом лингвистики. Он рассмотрел роль лингвистического аспекта в обучении иностранному языку.

Abstract. The article explains what linguistics is, and identifies the types of relations in the field of ethnography. Students of a foreign language learn about their own culture, customs, history, as well as about the language of another country and what is an aspect of linguistics. He considered the role of the linguistic aspect in teaching a foreign language.

Кіріспе:

Шет тілін үйрену мен қолдану аясы күн өткен сайын артуда. Үштілділікке сұраныс- қоғам қажеттілігі мен талабы . Жаңартылған оқыту үдерісінде шет тілін оқытуға лингвоелтаным (ЛЕ) элементтерінің мән-мағынасы күннен-күнге артуда. Дәстүрлі оқыту жүйесінде елтану мәліметтері шет тілінің базалық негізгі курсының оқыту барысында тек түсінік қалыптастыру ретінде болса, қазірде оқытудың ажырамас бір бөлігі ретінде қалыптасып келетіндіктен лингвоелтанымдық аспекті (ЛЕА) ерекше мәнге ие. ЛЕА - тіл үйренушіге тілді грамматика- лексика, фонетикалық тұрғыда ғана үйретіп қана қоймай, басқа елдердің рухани мәдениетіне араластыру құралы болып табылады. Осы орайда лингвоелтаным дегенім не екеніне тоқтала кетейін. Лингвоелтану – тіл үйретуді негізге ала отырып, сол үйреніп отырған ел туралы деректер беру бағыты. Ал лингвоелтанымның басты мақсаты – түпнұсқа мәтіндерді және серіктесінің сөзін қабылдай отырып, мәдениаралық қатысым актісіндегі коммуникативтік құзіреттілікті қамтамасыз ету. Елтанымдық бағытта тіл үйретудің негізгі тапсырмасы үйреніп отырған халықтың ұлттық мәдени ерекшеліктерінен нақты көрініс беретін тілдік бірліктерді меңгерту болып табылады. Сонымен «Лингвоелтаным» тіркесі өзі айтып тұрғандай, бір жағынан тілді үйретсе, екінші жағынан, сол тілді тұтынатын ел туралы бағыт. Дәстүрлі елтаным мен лингвоелтанымның айырмашылығын нақты анықтап алу керек. Қандай тілді оқытуда болмасын, елтаным ұзақ уақыт бойы оқытылып келе жатқан қоғамдық пән, ал лингвоелтаным филологиялық пән ретінде тілді оқытудан бөлек қарастырылмайды, тілді үйретуде практика түрінде тілдік бірліктердің семантикасын оқытады.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі:

ЛЕА шет тілін оқытудың түпкілікті мақсаттарын, атап айтсақ, қарым-қатынас жасауға үйретуді іске асыруға бағытталған. Оқушыларды өзге тілді қарым-қатынасқа дайындау, оларға адекватты тілдік қарым-қатынаснаормаларын сіңірмей-ақ, коммуникативтік қабілетті қалыптастыру мүмкін емес. Бұл орты мектепте шет тілін оқыту барысында ЛЕА әзірлеумен байланысты мәселелердің маңыздылығымен өзектілігін айқындайды. Ал бұл өзектілік зерттеу мақсаттарын төмендегіше айқындайды:

- Лингвоелтаным аспектісінің шет тіл мен өзге тіл мәдениетін оқытуға ықпал ету жағдайларын айқындау;

- Дамудың мәдениеттанушылық деңгейін кеңейтуге қатысты тиімділікті күшейту;

Осыған орай, біз/мен лингвоелтанымды зерттеудің объектісі ретінде айқындаймыз. Бұнымен қоса ел мәдениетін үйрету зерттеу пәні болып табылады. Сондықтан да шет тілін оқыту барысында ЛЕА пайдалану тиімділігінің жоғары екенін білеміз. бұл оқытылатын тілдің өзіндік ерекшеліктерін неғұрлым терең , толық ұғынуға жол береді. Осы арқылы өзге елдің мәдениетін тереңірек үңілуге ЛЕА жол ашады.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау:

Орта мектептерде шет тілін оқытуда ЛЕА ұғымына тұрақты қолданыс қарым-қатынас шарттарына қатысы бар өз ойын білдіру тәсілі, яғни нақты осы жағдайға арналған сөйлеу түрі енеді. Осы жағынан қарағанда сөйлеу этикетінің вербалды формаларын қалыптастыруда сұхбаттық тілдесімді дамыту бойынша жүргізілетін жұмыстар маңызды рөл атқарады. Оқулықтағы көрнекі суреттермен бірге берілген мәтіндік материалдар зат бейнесі мен оқытылатын тіл сөзінің арасындағы неғұрлым мықты байланысты орнатуға мүмкіндік береді. Елтаным білімінің лексикалық аясын қалыптастыруға жол ашады. Түрлі бейне материалдарды пайдалану, тыңдалым жұмыстары сыныпта оқу үдерісінде жүргізумен қатар:

- Мектепішілік деңгейде – шетелдік қонақтармен кездесулер не шет ел мамандарының сабақ өтуі;

- Мектепаралық тіптен халықаралық деңгейде – шет тілінде хат алмасу, пікірталастар мен түрлі олимпиадалар;

- Мектептен тыс деңгейде, оқушылар онлайн не офлайн форматта нақты жүйе бойынша қарым-қатынас жұмыстарын жасау арқылы ЛЕ –ны іске асыруға болады.

Қорытынды:

Қарым-қатынастың жоғарыда айтылған үлгілерінің барлығы өмірден, қоғамнан тыс бола алмайды. Мұндай қарым-қатынастар адам үшін қызмет етеді, адамдардың өзара түсіністігіне жол ашады», – дейді [2]. Мысалы, әр елдің амандасу салтының өзі әр ұлтта әр түрлі екендігін түсіндіру тіл үйренушілерге үлкен әсер қалдырады.

Сонымен қорыта келгенде, лингвоелтанымдық бағытта тіл үйретуде төмендегідей ерекшеліктерге мән берген маңызды:

- базалық білім;
- мақал-мәтелдер, қанатты сөздер;
- сөздік қор;
- сөйлеу этикеті;
- тарихы мен географиясы;
- бейвералды амалдар;
- салт- дәстүрі мен мәдениеті

Сонымен шетел тілін лингвоелтанымдық бағытта оқытуда жоғарыда айтылғандарды назарда ұстаған дұрыс. Себебі шет тілін үйренуші сол елдің тілін оқу арқылы халықтың тілімен бірге, салт-дәстүрімен, тарихымен, мәдениетімен танысады. Осы арқылы шетел тілінің лингвоелтанымдық айырмашылықтарын ұғынады, тереңінен түсінеді. Демек, лингвоелтанымдық зерттеулер әр ұлттың ғасырлар бойында жинақтаған, бүгінгі санасында сақталған, келешек буынға берілетін құндылықтарды жинақтаушы қор – лингвоелтанымдық сөздік әр ұлттық тілде құрастырылуы керек және әр елдің ұлттық тілдік саясатында қолға алынуы қажет мәселе екендігін көрсетіп отыр.

Әдебиеттер:

1. Оразбаева Ф. Тіл әлемі. – Алматы: Ан Арыс, 2009. -368 б.
2. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова. М.: Наука, 1969. – 92 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
4. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. М.: Изд.центр «Академия», 2006. – 336б.
5. Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров "Язык и культура Лингвостароведение в преподавании русского языка как иностранного" Москва "Русский язык", 1990

БӘКІРОВА Самал

8D002103 Хореография өнерінің педагогикасы

Ғылыми жетекшісі: өнертану кандидаты, профессор Т.О. Ізім
Қазақ ұлттық хореография академиясы

МӘСКЕУ МЕМЛЕКЕТТІК ХОРЕОГРАФИЯ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ДАМУ ЖОЛЫ

***Аннотация.** В статье представлены некоторые архивные документы XVIII века, относящиеся к началу истории московской балетной школы. Автор подчеркивает важность научных материалов для изучения истории и традиций российского образования. На основе научных исследований делаются выводы о практико-ориентированном подходе, положенном в основу педагогической системы российского образования в сфере хореографического искусства.*

***Abstract.** The article presents some archival documents of the XVIII century, related to the beginning of the history of the Moscow ballet school. The author emphasizes the importance of scientific materials for studying the history and traditions of Russian education. On the basis of scientific research, conclusions are drawn about the practice-oriented approach that forms the basis of the pedagogical system of Russian education in the field of choreographic art.*

Орыс балеті мектебінің даму тарихы бүкіл әлемге әйгілі, Ресей мәдениетінің ең жарқын жетістіктерінің бірі – Марин театры мен Үлкен театрдың шығармашылығымен тығыз байланысты. В.П. Погожев, В.Н. Всеволодский-Гернгросс, Ю.А. Бахрушин, М.В. Борисоглебский, В.М. Красовская, Ю.И. Слонимский, Э.В. Бочарников, М.М. Мартынов, В.В. Ванслов, Е.Я. Суриц, Б.М. Гаевский, Г.В. Иноземцева, В.И. Уральская, Г.В. Беляева-Челомбитко, В.А. Тейдер және т.б. көрнекті театртанушылардың, балеттанушылардың, тарихшылар мен өнер теоретиктерінің еңбектерінің арқасында орыс балет театрының даму тарихы мен балет өнерінің қалыптасуына үлес қосқан тұлғалардың есімдері бүгінгі күнге жетіп отыр.

Балет артистерін, педагог-хореографтарды, режиссер-хореографтарды, балеттанушыларды даярлау - Ресей оқу орындарының ішіндегі ең көне орыс балет мектептері - А.Я. Ваганова атындағы Орыс балеті академиясы (1738 ж.) және Мәскеу мемлекеттік хореография академиясынан (1773ж.) бастау алады. Екі оқу орны да өздерінің екі жүзден астам жылдық тарихында әр түрлі атаумен аталып, қазіргі уақытта білім беру саласындағы реформаларға және заңға сәйкес жобаларға байланысты оқу орындарында тарихи маңызы бар, өзгерістер болды. Қазіргі таңда ресми емес қалыптасқан Мәскеу және Петербург балет мектептері деп аталынатын екі түсінік - Мәскеу және Петербург қалалары сияқты әртүрлі, көп қырлы және екі мектепте өзіндік бірегейлігімен ерекшеленеді. Дегенмен де, екі мектепте тарихи кезеңдерді артқа тастап, өзіндік ерекшеліктеріне қарамастан, орыс балет өнерінің үздік үлгілерін сақтауда бір арнаға тоғысады.

1772 жылы И.И. Бецкой Мәскеу императорлық тәрбие үйінің қамқоршылық кеңесіне 10-12 жасқа толған осы мекеменің тәрбиеленушілеріне "көркемөнер сыныптарын" ашу туралы ұсыныс білдірді.

«Көркемөнер сыныптары» оқушыларға театрлық білім берді. Тәрбиеленушілер драма және би өнеріне, опералық ән айтуға, музыкалық аспаптарда ойнауға үйренді. Егер оқушылардың аталған өнер түрлеріне қабілеттіліктері байқалмаса, оларға басқа театр мамандықтарын оқыту ұсынылды. Тәрбиеленушілерді сауаттылыққа, арифметикаға, географияға, шет тілдеріне үйретті. Оқушылармен сабақтарды өнердің әртүрлі салаларын меңгерген мамандар жүргізді. 1773 жылы 23 желтоқсанда итальяндық Филиппо Беккари және оның әйелі көркемөнер сыныптарына "театр биін" оқыту үшін қызметке қабылданып, "би сыныптары" ашылып, бұл күн Мәскеу мемлекеттік хореография академиясының негізі қаланған күн болып саналды. Мәскеу императорлық тәрбиелеу үйі қорғансыз және үйсіз балаларды өсіріп, тәрбиелеп қана қоймай, олардың әрі қарай өмірлеріне азық болатын білімді беруге тырысып, белгілі бір мамандықпен қамтамасыз етуді мақсат етті. Би және драмалық өнердің педагогы қызметін итальян би мектебінің бишісі, балетмейстер Бекари Филиппо (1773-1777), француз би мектебінің бишісі, танцмейстер, балетмейстер Парадиз Леопольд (1778-1784), итальян би мектебінің бишісі, «би сыныбының» педагогы Морелли Козимо (1782-1784), орыс драма актері Иван Иванович Каллиграфов (1775-1780), Василий Петрович Померанцев (1780-1805) атқарды. Л.Я.Гуревич: «1778 жылдың 20 қарашасында білім алушылардың емтиханын көрермендерге көрсету арқылы қабылдау ұсынылды. Соған орай, Мәскеу императорлық тәрбиелеу үйінің театрына

дворяндар, қайырымдылық жасаушылар, қамқоршылар мерекелік спектакльге шақырылды. Тәрбиеленушілер М. Херсаковтың «Друг несчастных» драмасын сахналап, итальян тілінде хор айтып, балет көрсетті. Қойылымдардан кейін көрермендер тәрбиеленушілердің өнеріне өздерінің шынайы бағаларын берді» - деп жазды [1, 206.].

Жоғарыда айтып өткендей емтихандарды тапсыру опера, драма, балет өнерін қамтуымен ерекшеленді. Көрермендерге көрсету арқылы емтихандарды қабылдау қазіргі күнге дейін маңыздылығын жоғалтпай, «сахналық тәжірибе» пәні ретінде Мәскеу мемлекеттік хореография академиясында сақталып келеді.

Мәскеу мемлекеттік хореография академиясының ректоры, Ресей Халық артисі, өнертану кандидаты, профессор Марина Константиновна Леонова Мәскеу қаласының орталық тарихи мұрағатында, Әдебиет және өнер Ресей мемлекеттік мұрағатында, А.А. Бахрушин атындағы орталық мемлекеттік татар мұражайында, мемлекеттік қоғамдық тарихи кітапханада, мемлекеттік театр өнері кітапханасында, Ресей мемлекеттік ескі актілер мұрағатында, А. В. Щусева атындағы сәулет өнерінің мемлекеттік ғылыми зерттеу мұражайында, Мемлекеттік Третьяков галереясында және т.б. мекемелерде сақталған құжаттарға зерттеу жұмыстарын жүргізіп, Мәскеу балет мектебінің қалыптасып даму жолына сараптама жасайды. Деректерге сүйене отырып М.К. Леонова:

- би сабақтарын жүргізетін мұғалімдерді таңдауға үлкен мән беріліп, мемлекеттік деңгейде қарастырылып, шешім қабылданды. Ф. Бекариді қызметке Екатерина II императрицаның жеке хатшысы, көрнекті мемлекет қайраткері Иван Иванович Бецкийдің өзі тағайындады;

- екіншіден, би өнеріне қабілетті балаларды іріктеу жүйелі түрде жүргізілді, яғни, сол кезден бастап, отандық хореографиялық білім беруде педагогикалық жүйе жолға қойылды;

- үшіншіден, оқушылардың пантомималық балеттерде, би фигураларын дұрыс орындап, өздерін көрермен алдында дұрыс көрсете білулері үшін, оқытудың нақты мақсаттары айқындалды, яғни, қазіргі замануи педагогикалық терминдермен айтқанда білім беруде нәтижеге қол жеткізуге кәсіби бағытталды.

Мәскеу императорлық тәрбиелеу үйінде 1784 жылға дейін білім алушыларды өнерге (оның ішінде би өнеріне) үйрету жалғасын тапты. Мәскеу балет мектебінің қалыптасуында 1776 жылы ашылған Петров театрының (қазіргі Үлкен театр) маңызы зор болды. 1784 жылы Петров театрының антрепренері Михаил Медокс Мәскеу императорлық тәрбие үйінің қамқоршылық кеңесімен келісім-шарт бойынша «көркем өнер сыныбының» мұғалімдері мен білім алушыларын Петров театрының мектебіне алды.

Петров театрының барлық афишаларына спектакльдерге мектеп тәрбиеленушілерінің қатысатындығы жазылды. Театрдың репертуары, көрнекті композиторлардың музыкасы - театр мектебінің оқушыларының көркемдік және сахналық білімінің мәні болды. Болашақ артистердің қалыптасуында оқушылардың театрдың көрнекті драмалық артистерімен шығармашылық қарым-қатынасы үлкен роль атқарды. Петров театрының репертуарын орыс комедиялық опералары, тұрмыстық комедиялар және мәскеулік көрермен жақсы көретін сентиментальді мелодрамалар құрады. Петров театрында опера және драмалық қойылымдардан басқа Л. Парадиз, К. Морелли, П. Пинюччи және Дж. Саламони жүзден астам балет қойды, негізінен – дель артенің дәстүрін жалғастыратын комедиялық балеттер болды. Оқушылардың театрдағы қойылымдары, олардың сахналық тәжірибесі бүкіл оқу процесінің негізі болды.

Орыс театрының зерттеушісі В.Всезоводский-Гернгросстың «История театрального образования в России» (1913) атты еңбегінде 1801 жылы Петров театрының Мәскеу императорлық тәрбиелеу үйінің құрамына өткендігі жазылады.

1805 жылы Мәскеу театр дирекциясын құру ұсынылды. 1806 жылы Петров театрының труппасының негізінде Мәскеу императорлық театрын құру туралы жарлық шықты. Петров театрының құрамында болған мектеп, 1807 жылы опера, балет, драма артистерін және театр оркестріне музыканттарды дайындайтын Мәскеу императорлық театр училищесі болып қайта құрылды. «Мәскеу императорлық театр училищесі, 33 жылдық тарихы бар, Петербург және Мәскеу сахналарына талантты балет әртістерінің бірнеше буынын дайындаған мектептің негізінде қалыптасты. Оқушылардың сахналық тәжірибеден өткендігі, кәсіби жоғары дәрежелері, мектепте қалыптасқан оқыту жүйесі Мәскеу императорлық театр училищесін ашуға мүмкіндік берді» [2, 566.].

1809 жылы император I Александр балет мектебі туралы жаңа заң бекітіп, оқу орнының құрылымы айқындалды. Жаңа ережеге сәйкес Петербург және Мәскеу императорлық театр

училищелері оқушыларды музыкалық және драма тетарларына дайындауға міндеттелді. Мәскеу тәрбиелеу үйіндегі дәстүрді жалғастыра отырып, болашақ актерлерді дайындауда ән, би, көркем сөз оқу сабақтары жүргізілді. Мектепке оқушылар 7 жастан 10 жасқа дейін қабылданды. Мектепте оқуға өтініш білдіргендер, танцмейстер мен дәрігердің тексеруінен кейін ғана қабылданды. Мектеп төрт бөлімнен тұрды. Бірінші бөлім – оқушылардың қандай өнерге бейім екендігі анықталды. Бұл бөлімде оқушылар 13 жасқа дейін оқыды. Екінші бөлімде – 13 жастан бастап бітіруші сыныпқа дейін арнайы сабақтар жүргізілді. Жалпы білім беру пәндерінен бөлек, белгілі бір өнер түрімен айналысты. Үшінші бөлімге - тек қана екінші бөлімнен театр өнеріне жоғары қабілетті оқушылар ауыстырылды. Төртінші бөлімде – орындаушылық қабілеті төмен оқушылар, театрды техникалық құрал-жабдықтармен қамтамасыз етуге, безендіруге мамандандырылды. Бірінші, екінші бөлім – дайындық сыныптары ретінде есептелінсе, үшінші және төртінші бөлімге дарынды оқушылар іріктеліп алынды. Ешқандай қабілетін көрсете алмаған оқушылар бірінші бөлімнен кейін оқудан шығарылды.

Мектепте Құдай заңы, француз және орыс тілдері, арифметика, музыка, ән, би және сурет пәндері оқытылды. Сондай-ақ, міндетті пәндер ретінде семсерлесу және түрлі музыкалық аспаптарда ойнау енгізілді. Әр алты ай сайын мектепте емтихандар өткізіліп, басшылық пен театр артистері шақыртылды. Емтихан өткізілетін күні мектеп театрында тәрбиеленушілердің қатысуымен әр түрлі қойылымдар қойылып, қатысушылардың туыстары көрермен ретінде шақырылды. Мектеп өз тәрбиеленушілерін қабілеттеріне қарай, балет артисі, драма артисі, музыкант, техникалық бөлім қызметкерлері, бутафор, реквизитор, сахна машинисті секілді мамандықтарымен қамтамасыз етті. Мектеп түлектері Санкт-Петербург және Мәскеу театрларына жұмысқа жіберіліп, он жылға дейін қызмет етуге міндеттелді. Ережеде екінші және үшінші бөлімдерде оқушылардың қанша жыл оқуы керектігі туралы нақты нұсқаулар болмады. Оқушылардың мектепті бітіру уақыты театрларға жаңа кадрлардың қажеттілігіне байланысты шешілді.

Мәскеу театр мектебінің оқушыларының сахналық тәжірибесіндегі бірнеше негізгі бағыттар төмендегідей белгіленді:

- оқушылар драмалық қойылымдарда би номерлерін орындап, кейіпкерлерді сомдап, өнер көрсетіп, көпшілік сахналарға және мимикалық көріністерге қатысты;
- тәрбиеленушілер тек билеп қана қоймай, сонымен қатар вокалдық партияларды орындап, сондай-ақ мимикалық сипаттағы хорға қатысып, опералық және басқа да музыкалық қойылымдарда өнер көрсетті;
- оқушылардың балет қойылымдарында өнер көрсетуі кордебалетте билеумен шектелмей, жеке және жетекші партияларды орындады.

1807-1871 жылдар аралығында Мәскеу императорлық театр училищесінің Жан Ламираль, Иван Иванович Вальберх, Исаак Михайлович Аблец, Доминик Лефевр, Адам Павлович Глушковский, Фортунато Бернаделли, Пьер Борди, Фелицата Виржиния Гюллень-Сор, Жозеф Ришар, Константин Федорович Богданов, Теодор Герино, Лаура Мари Жозефина Герино, Федор Николаевич Манохин, Михаил Сергеевич Карпаков, Теодор (Шион), Фредерик Монтасю сынды педагогы қызметін атқарған бишілер және олардың Ресей хореография өнерінің дамуына өз үлестерін қосты.

Қарқынды мәдениетаралық байланыстар білім берудің тағы бір практикалық түріне – тәрбиеленушілер үшін кәсіби идеал болып табылатын сахнаның жоғары дәрежелі шеберлерін тікелей бақылауға және ұқсауға мүмкіндік берді. Оларға еліктеу оқушылардың кәсіби және рухани-адамгершілік өсуін, орындаушылық шеберліктің жоғары деңгейіне деген ұмтылысын қамтамасыз етті. Сахнада және сахнадан тыс уақытта оқушылардың өздерінің үлгі тұтатын артистерін бақылауы және бірге өнер көрсетулері, балет өнерінің ұзақ уақытты талап ететін, күрделі техникасын игеруге ынталандырды. Театр тәрбиеленушілері хореографиялық өнердің әлемдік деңгейдегі танымал тұлғалары М.Тальонидің (1837-1942), Ф. Эльслердің (1848-1851), К. Гризидің (1850-1853), Ж. Мазильенің (1851-1852), Ф. Черитоның (1855-1856), К. Розатидің (1857-1861), А. Ферраристің (1858-1859) Мәскеу мен Петербургтегі гастрольдері арқылы олардың өнерімен танысты. Олар жасаған көркем образдар би өнерінің эстетикалық идеалы ретінде қабылданып, орыс бишілерінің жаңа буыны оларға еліктеді.

Театрдың және училищенің қызметі Императорлық театрлардың дирекциясының Мәскеудегі бөлімі арқылы басқарылып, бөлімшеге А.Н. Верстовский (1848-1862), Л.Ф. Львов (1862-1864), В.С. Неклюдов (1864-1866), Н.И. Пельт (1866-1872), Кавелин (1872-1876), Л.Н. Обер (1876-

1882), П.М. Пчельников (1882-1898), В.А. Теляковский (1898-1901) жылдары жетекшілік жасады. Аталған тұлғалар Мәску театрлық училищесінің білім беру үдерісіне де тікелей қатысты болды.

Санкт-Петербург училищесінде жасалған жағдайға қарағанда Мәскеу театрлық училищесінің ішкі құрылымының тұрақсыздығын және көптеген осал тұстарын көреміз. Себебі училищені қаржыландыру қызметі төмен деңгейде жүргізілді. 1855 жылы мемлекет есебінен білім беру тоқтатылып, яғни талантты бірақ әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларынан шыққан оқушылар оқуға қабылданбады.

Аталған кезеңдегі училищенің тарихына үңіле келе училищеге келіп оқитын аз ғана пансионерлер мен экстерн оқушылар ғана қалып, олар театрда көпшілік қойылымдарда өнер көрсеткенін байқадық. 1853 жылы Үлкен театрда болған өрттен кейін, спектакльдер Кіші театрдың сахнасында көрсетіліп, көптеген спектакльдер репертуардан алынып тасталынады. Сондықтанда спектакльдерде өнер көрсететін тәрбиеленушілердің де қажеттілігі туындамады. Би сабақтарының да жүргізілуі тұрақсызданады. Дегенмен де XIX ғасырдың 60-70 жылдарында училищеге сабақтарды С.Соколов, И.Ермолов, М.Станиславская, Г.Легат, актер шеберлігі пәнінен Кіші театр артисі В.Самарин сынды Үлкен Петров театрында қызмет еткен жетекші балет артистерінің жүргізгенін көрдік. Бұл жөнінде ғалым Т.А. Филановская: «Олар сабақтарды академиялық қағидаларға сүйеніп, классикалық биші дайындауға күш салды» - деп сипаттайды [3, 31 б.]. Сонымен қатар тарихи деректерден олардың хореография өнерінде теориялық және практикалық тұрғыдан сауатылықты дамытқан К. Блазиспен бірігіп табысты еңбек еткенін байқаймыз. 1861-1864 жылдары Ресейге Үлкен театрда балетмейстер қызметіне және училищеге аға педагог ретінде классикалық би бойынша алғашқы оқулықтардың авторы К.Блазис шақырылады. Балетмейстер орыс бишілерінің әлемдік хореография өнерінің дамуына қосқан үлесін ескере отырып, орындаушылық мәнерінің ерекшеліктерін зерттеді. К. Блазистің хореография өнерінің тарихын зерттеуі, би сабақтарының экзерсисін жүйелеуге деген ғылыми тәсілі, педагогикалық тәжірибесі оқытудың қатаң академиялық жүйесін әзірлеуге мүмкіндік берді. Аталған жылдары Мәскеуде жұмыс жасаған педагогтар, классикалық бидің жоғары орындау мәнерін меңгеру үшін, К. Блазистің ішкі ырғақты сезіну, орындау техникасын жетілдіру т.б. әдістемесін меңгеруге тырысты. Ол классикалық бидегі айқындылықты байыту үшін халық би өнерін үйрену маңызды деп санайды. Училище үшін қиын кезең 1870 жылдары болды. Қаражатты үнемдеу мақсатынды бірнеше рет училищені жабу туралы мәселе көтеріледі. Инспектор М.Н. Черемухиннің қорғауымен, Императорлық театрдың директорына хат жазылып, училище өзінің жұмысын жалғастырады.

С.А. Литавкин, И.А. Ермолов, С.П. Соколов, И.Д. Никитин, Н.Ф. Манохин, А.Н. Богданов, Г.И. Легат сынды педагогтар қызмет атқарып, хореография өнерінің академиялық қағидаларын дамытуды жалғастырды. Училищеге 1874-1883 жылдары жетекші педагог, дарынды балетмейстер, Үлкен театрдың бишісі С.П. Соколов (1874-1883) сабақтар жүргізеді. С.П. Соколов классикалық балеттегі жұптық биді үйретуші ең алғашқы орыс педагогы. Сонымен қатар, ол жоғары сыныптарда классикалық би сабақтарын жүргізіп, балет артистерін жетілдіруге көп күш жұмсайды. П. Лебедева, М. Муравьева, А. Собошанская, О. Николаева және т.б. сол кездегі көрнекті бишілер өздерінің орындаушылық шеберліктерін С.П. Соколовтың сабақтары арқылы шыңдайды. Оның әдістемесі орындаушылық өнердің академиялық заңдылықтарын сақтай отырып, қайталанбайтын, мазмұнды би комбинацияларын құрастырумен ерекшеленеді.

XIX ғасырдың соңғы он жылдығында училищеге Х. Мендес, М.П. Станиславская, В. Ф. Гельцер, Н.П. Домашев, И.Н. Хлюстин, В.Д. Тихомиров, А.А. Горский, М. Мордкин және т.б. педагогтар жұмыс жасайды.

Орыс академиялық мектебі – қимылдардың қарапайымдылығымен, нақтылығымен, орыс мәнеріне тән өзіндік ішкі күшімен ерекшелінеді.

В.Д. Тихомировтың педагогикалық қағидалары:

- орындаушылық техникасын қалыптастыруда дене бұлшық еттерінің қозғалысына назар аударып, анатомиялық, физиологиялық тұрғыдан зерттейді;

- сабақ барысында белгілі бір қадам түрін алып, оны барлық бөлімдерде орындауды қалыптастырған, білгілі бір қимыл сабақтың негізгі мотивіне айналып, сабақ барысында бір қимылды дамыту үрдісін ұсынады;

- бишінің денесі мамандықтың негізгі құралы ретінде, адамның ішкі сезімімен бірге, тәрбиеленіп көркем шығармашылыққа айналады.

В.Д. Тихомировтың М. Мородкин, Л. Новикову, А. Волинину, Ф. Козлов, Л. Жуков, В. Коралли, С. Холфина т.б. оқушылары классикалық бидің формасын таза сақтауларымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, В. Д. Тихомиров өзінің оқушыларын тек орындаушылық өнерге ғана баулып қоймай, Г. Поливанов, Н. Подгорецкая, Л. Александрова, Л. Жуков, Е. Адамович, А. Мессерер, И. Смольцов сынды білікті педагог мамандарды дайындады.

Мәскеу мектебі өзінің құрылымына, мазмұнына қарай демократиялық бағытта болғандықтан, басшылық 1898 жылдың қыркүйегінен бастап ұлдар мен қыздарды бірлесіп оқытуды енгізу туралы шешім қабылдады, бірлескен сабақтардың студенттерге әсерін, ғылымдағы жетістіктерінің деңгейін жоғарылату тұрғысынан оқушылардың жалпы дамуы мен тәрбие саласында олардың мінез-құлқына қатысты пайдалы деп танылды.

Академиялық модель аясында осы уақытқа дейін маманның оқыту канондарын беретін, академиялық, дәстүрлі болған классикалық бидің ұлттық мектебін қалыптастыру аяқталды. Дайындық академизмі мектепке әлемдік балет өнерінде жетекші орын алуға мүмкіндік берді. Орыс би мектебі орындау мәнерінің ерекше эстетикасы және бишіні даярлау жүйесі ретінде көркем мәдениеттің жоғары жетістіктерінің ұлттық символына айналды.

Әдебиеттер:

1. Гуревич Л.Я. История русского театрального быта. М. – Л., 1939. с.146.
2. Леонова М.К., Ляшко З.Х. Из истории Московской балетной школы (1773-1917). Часть II. – М.: МГАХ, 2014. – 332 с. – ил.
3. Филаонвская Т.А. История хореографического образования в России: Учебное пособие. – СПб.: Издательство «Лань», 2016. – 320 с.

БАҚЫТЖАНОВА Айнұр

7M03101 Әлеуметтану

Ғылыми жетекшісі: саяси.ғ.д., доцент Б.И.Иманбекова

ҚазҰҚПУ

КӘМЕЛЕТ ЖАСЫНА ТОЛМАҒАН ҚЫЗДАРДЫҢ ЖҮКТІЛІГІМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ӘЛЕУМЕТТІК- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ НӘТИЖЕСІ

Аннотация. В данной статье представлены результаты социологического исследования социально-психологических проблем, связанных с беременностью несовершеннолетних девочек. Исследование проводилось в городе Алматы и в Алматинской области, среди молодежи 15-19 лет. Данное исследование показало, что из опрошенных 250 респондентов 58 имели половые контакты, в том числе 2 девочки, чьи беременности закончились родами. Выяснилось, что средний возраст полового контакта составляет 18 лет. По результатам социологического исследования сделаны выводы и рекомендации.

Abstract. This article presents the results of a sociological study of socio-psychological problems associated with the pregnancy of underage girls. The research was carried out in the city of Almaty and in the Almaty region, among young people aged 15-19. The study showed that of the 250 respondents surveyed, 58 had sex, including 2 girls, whose pregnancies ended in childbirth. It turned out that the average age of sexual intercourse is 18 years. According to the results of the sociological research, conclusions and recommendations were made.

Бұл мақалада дүниежүзі елдері бойынша өзекті мәселелердің бірі кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың әлеуметтік- психологиялық және қоғамдық мәселелері зерттелген. Қазақстанды есептеген кезде ана болудың жастық шекарасы өзгеруде, қазіргі кезде алғашқы баланы босанудың жасы 15-17 жасты көрсетіп отыр. Зерттеу бойынша «жас аналар» мен ерте жастағы жүктілік бойынша ақпараттарды талдау кезімізде бұл құбылыстың заңдылық екендігін көрген болатынбыз. Осы үрдістің орын алуы қазіргі кезде жиі өзгерістерге ұшырайтын әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың, орын алуына қатысты балалар және жасөспірімдердің ерте есейетіндіктеріне байланысты деген қорытынды жасалынды.

Қазақстанда 2018 жылы Қоғамдық пікірді зерттеу орталығының әлеуметтанулық зерттеуінің нәтижесі бойынша алғашқы жыныстық қатынастық өмірді бастаудың орта жасы ол 16,5 жасты көрсетеді. Соңғы статистикалық мәлеметтерге сай жыл сайын әлеуметтік өзгерістердің әсер етуі салдарынан жасөспірімдер арасында алғашқы жыныстық қатынастық өмірдің ерте басталатындығы мен ерте жаста ана атанудың жасы керісінше төмендеп бара жатқандығын айтуға болады. Жасөспірімдер арасындағы ерте жүктіліктің сонымен қоса жоспарланбаған жанұя болудың салдары: алғаш жүктіліктің жасанды түсік жасатумен аяқталуы; ерте жаста «ана» атты мәртебе мен міндеттерді иемдену мен игеру; жүктіліктің салдарынан күштеп некеге тұру; сәбилерді балалар үйлеріне тастау; балаларынан мүлде бастарту; туылған балаларды көшеге, қоқысқа тастап кету жиі кездеседі. Жасөспірім жүкті қыздар үшін мәселе: жүктілікке байланысты білім беру мекемелерде білім алуды аяқтауы, ал ол өз кезегінде мансап құру мен өзін қаржылай қамтамасыз етуді қиындатып, қандай да бір адамдарға тәуелді болуды, өзін- өзі жетілдіру мен дамытуды тоқтатуды білдіріп, осының барлығы жиналып девиантты ананың мінез- құлықтарын тудырып, әлеуметтік тәуекелді және осал топқа жатқызады.

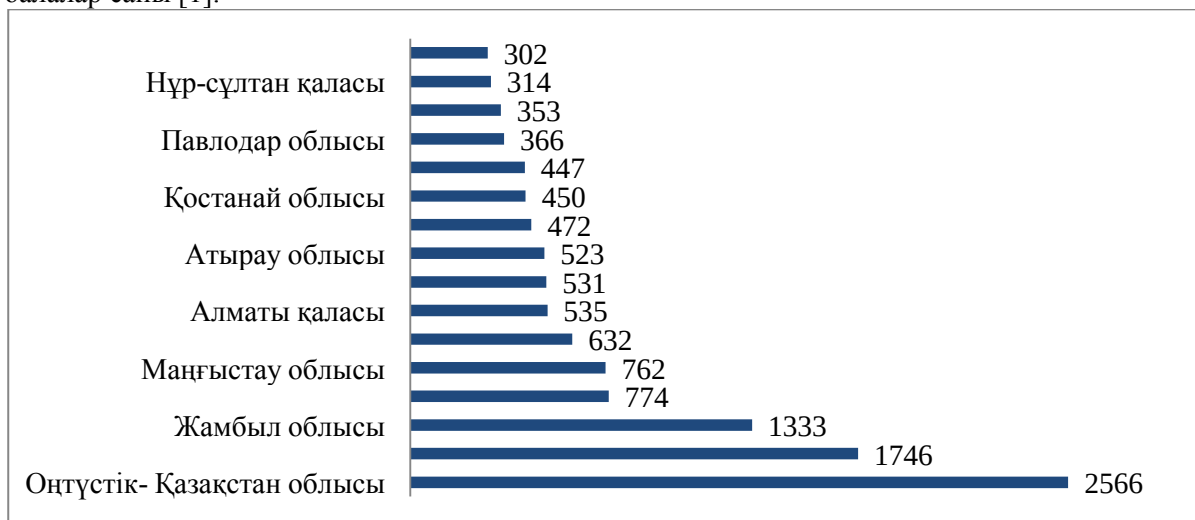
Кәмелет жасына толмай жүкті болған соң, ерте жаста некеге тұру жағдайлары мен мәселелері барлық елдердің тарихында бар феномен. Қазақ халқының дәстүрі мен тарихын талдау кезінде және жалпы халық ауыз әдебиеттерін қарастыру кезінде 14-16 жаста тұрмысқа шығу мен босану ол өзекті болған мәселе емес. Осындай оқиғалардың куәсі ретінде, біздің апаларымыздың 18 жасқа дейін тұрмыс құрмаулары мен бала босанбағандары ол кезде «кәрі қыз» атты иемденумен бірдей болатын. Бізге танымал оқиғалардың ішінде тарихта қазақ қыздарының 14-16 жаста тұрмысқа шығып, 20 жасына келген кезде көпбалалы ана атанатын.. Біз айтып отырған кезде адамдардың өмір сүру ұзақтығының орта жасы ол шамамен 40-50 жас болған. Осындай салыстырмалы түрде қысқа өмір сүру уақытының болуы, дамымаған медицина, жиі болатын соғыстар мен табиғи апаттар, қазақтың ұлан даласындағы табиғи апаттар мен жұт осының барлығын есептеген кезде ерте жаста жанұя болу орынды жағдай болып есептеліп, қоғамдық объективті құбылыс ретінде қабылданған.

Қазақ дәстүрлерін талдай келе және өзіміздің тәжірибемізге қарап, қазақта жас аналар үлкендердің қарауынсыз, қорғауынсыз қалмаған. Дәстүрлі отбасылардың ережелеріне сай жас ананы ері жағынан отбасы қамтамасыз етіп, өз қамқорлықтарына алған. Жесір қалған жас ана, оның балалары отбасының қарттарының қолдауына ие болып, солардың қарамағында өмір сүретін. Қазақ халқының тарихында, ұлттық дәстүрінде ұрпақ жалғастыру мен ұрпағының өмірін жалғастыруда барлық күш жігерін біріктіріп, бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген.

Қазақстанның жаңа реалдылығына кеңес кезеңі мен урбанизацияның әсері салдарынан үлкен өзгерістер болған, оның барлығы өз кезегінде дәстүрлі қазақ отбасыларына да үлкен өзгеріс енгізген: отбасының дәстүрлі өмір салтын өзгертті; отбасының дәстүрлері мен құндылықтарын өзгертті немесе отбасы тарихының қандай да бір сәттерін өшірді. Саяси әсерлер, коммунистік партиялардың ұстанымдары, мемлекеттің әрекеттері кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың мәселелерін қарастыру кезінде оларды девиантты ретінде қарастыру мен олардың мәселелерін кері қырынан көрсету арқылы, жүкті болған жасөспірімдерді қоғамдық назарды аударту арқылы, оларды қоғамдық талқылаудың нысаны ретінде қарастыруға алып келді.

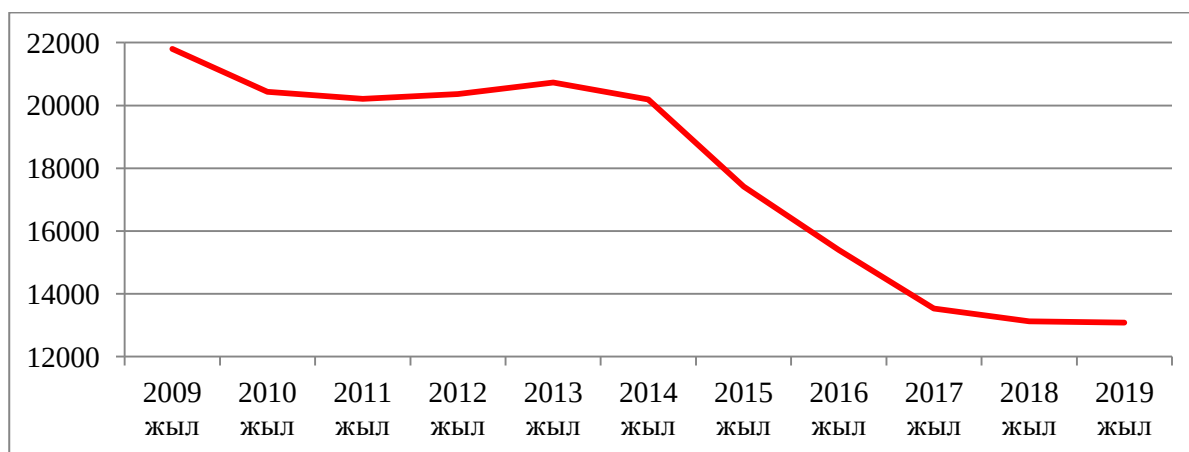
Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика Министрлігінің статистика комитетінің 2019 жылғы мәлеметтері бойынша 15 жастан 19 жасқа дейінгі қыздар арасында жүктілік пен босану жағдайларының ең көп тіркелген жері ол Түркістан, Жамбыл, Алматы облыстарында екендігі анықталған. Ал ең төменгі көрсеткіштегілер олар СҚО, Нұр-Сұлтан, ШҚО анықталған [1].

1-кесте. 2019 жылғы ақпараттар бойынша 15-19 жас аралығындағы қыздардың босанған балалар саны [1].



Жалпы алған кезде елімізде соңғы 10 жылда 15-19 жастағы қыздар арасында босану жағдайлары жыл сайынғы көрсеткіш 21 мыңнан 13 мыңға азайған. Осыған қарап көрсеткіштер мен атқарылған жұмыстардың тиімді жұмыс істеп жатқандығын көруге болады, дегенімен ЭЫДҰ елдерімен салыстырған кезде Қазақстанда 15-19 жас аралығындағы қыздардың алты есе жиі жүкті болып, босанатындығы айтылған [1].

2-кесте. Қазақстанның аймағында 15-19 жас аралығындағы қыздардың туған балалардың саны [1].



Мақаланың авторы өзінің диссертациялық жұмысының шеңберінде «Кәмелет жасына толмаған қыздардың жүктілігімен байланысты қоғамдық қатынастар мен әлеуметтік- психологиялық жағдайларды зерттеудің бағдарламасы мен зерттеудің нәтижесі» атты әлеуметтанулық зерттеу жұмысын жүргізген болатын. Осы тақырыпты зерттеуді бастаудың алдында «Қазақстан жыныстық және репродуктивті денсаулық жөніндегі ассоциациясы» (КМПА) тренингтеріне қатысып, «Теңге-Тең» принципі бойынша жастар мен жасөспірімдер арасында жыныстық және репродуктивті денсаулық бойынша, контрацепциялық құралдар мен әдістер, жыныстық жолмен берілетін инфекцияларды, АИТВ, ЖИТС жұқтыруды алдын алу мен оларды емдеу жайлы ақпараттар беретін тренингке қатысып, тренер деген сертификат алған.

Қазақстанда кәмелет жасына толмаған қыздардың жүктілігі мен босану жағдайлары әлі де толықтай зерттелінбеген. Мақаланың жоғары жағында көрсетілген статистикалық мәлеметтер тақырыптың өзектілігін көрсетіп тұр (1,2 кесте). Қоғамдық пікірлерді сараптау кезінде алынған мәлеметтер бойынша кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың осындай әрекеттеріне себеп ол әлеуметтік және отбасындағы экономикалық жағдайдың тұрақсыздығы мен мәселелерінде, дегенімен зерттеушілер осындай себептерден туындаған мәселенің жүкті болған жасөспірім мен қоғам үшін психологиялық, әлеуметтік- психологиялық ахуалдарына кері әсерін тигізетіндіктерін айтып келеді. Жасөспірімдер арасында жасанды түсіктің жиі жасалуы; денсаулықтары мен жастарына байланысты өздігінен түсіктің болуы; жастар мен жасөспірімдердің (қыз/ер балалардың барлығында) ЖЖБИ белгілерінің байқалуы; жүктіліктің салдарынан жасалынатын ерте жаста некеге тұру; жасөспірім-аналардың балаларын қоғамдық, әлеуметтік, балалар үйлерінде тастап кетулері; жасөспірім-аналар мен жасөспірім жүкті қыздардың суицидтік әрекеттерді жиі жасау әрекеттері көп байқалуда, мұның өзі демографиялық даму көрсеткіштерін мемлекеттік деңгейде өзгерістер енгізеді.

Зерттеудің мақсаты: 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің репродуктивті және жыныстық денсаулық жағдайларын зерттеп, талдау мен қорытындылар жасау. Жасөспірімдердің жыныстық және репродуктивті денсаулық саласы бойынша ақпараттар мен қызметтерге қол жетілімділіктерін анықтау; 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің жыныстық қарым-қатынастық өмірлеріндегі қауіпті және тәуекелді жағдайларды тудыратын әрекеттерін анықтау мен талдау.

Ғылыми зерттеудің нысаны ретінде 15-19 жас аралығындағы жастар: жалпы білім беру мекемелерінде оқитын жастар (мектеп/ гимназия), кәсіптік орта және жоғары оқу орындарында оқитын студенттер мен жұмыс істейтін/істемейтін Алматы қаласы мен Алматы облысының жастары қатысады.

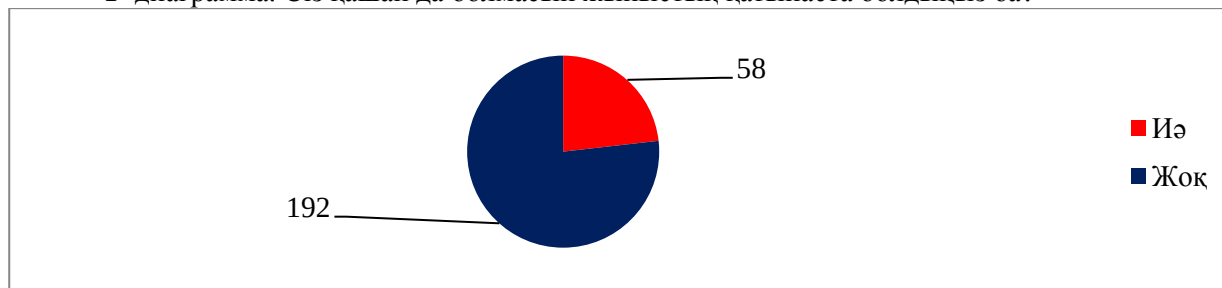
Іріктеу жиынтығы репрезентативтіге жақын, дегенімен зерттеу жұмысын өткізуге жұмсалатын қаржы мен зерттеу өтетін аймақтардың эпидемиологиялық жағдайларына байланысты әрбір аймақтан 125 респондент, жалпы 250 респондент зерттеуге қатысқан. Қатысушылардың ішінде, 124 – ер адам, 126 – қыздар.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттерін орындау үшін сандық әдіс – сауалнама (стандартталған, формализмге негізделген) қолданылды. Сауалнамада барлығы 46 сұрақ болды. Сұрауда қолданылған: электрондық почта адресстеріне сауалнаманы жіберу мен SurveyMonkey, Google Forms қолданылды. Сауалнама бойынша жиналған ақпараттарды Microsoft Exell деректер базасына енгіздік, енгізілген ақпараттарды IBM SPSS Statistic 22 арнайы бағдарламасында өңдедік.

Сауалнама бойынша анықтайтын индикаторлар: қауыпсыз жыныстық қатынасты сипаттайтын әрекеттер тізбесі; денсаулық жағдайларын анықтау, бағалауда қолданылған индикаторлар; жыныстық және репродуктивті денсаулық бойынша білімдері мен қолжетімділіктерін бағалауға қатысты индикаторлар анықталды.

Далалық зерттеулер 2020 жылдың қыркүйек айынан басталып, 2021 жылдың 27 наурыз айына дейін жүргізілген. Далалық зерттеуге жұмсалған қаржы: сауалнамаға қатысқандарға берілген 66500 теңге, (зерттеуге ерікті түрде қатысқандарға төленбеген, сыйақы 133 респондентке 500 теңге көлемінде төленді); 13500 теңге далалық зерттеуді жүргізу кезінде жол жүруге жұмсалды.

1- диаграмма. Сіз қашан да болмасын жыныстық қатынаста болдыңыз ба?



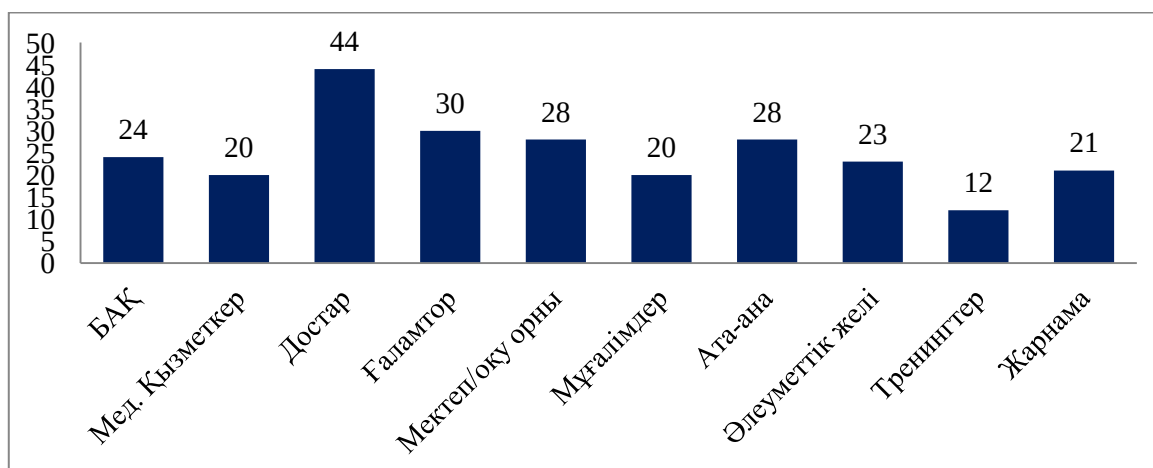
3- кесте. Сіз қашан да болмасын жыныстық қатынаста болдыңыз ба?

1. Сіздің жыныстық қатынасқа түскен кезіңіз болды ма?			
Барлық жауаптар		Иә	Жоқ
Гендер	Қыздар	13	113
	Ұлдар	45	79
Тұрғылықты мекен статусы	Қала	34	94
	Ауыл	24	98
Жастық топ	15 жас	0	20
	16 жас	3	17
	17 жас	8	32
	18 жас	17	55
	19 жас	30	68

2-диаграмма. Сізде бірінші жыныстық қатынас қанша жасыңызда болды? (n=58)



3-диаграмма. Респонденттердің жоспарланбаған жүктілікті болдырмау, ЖЖБИ және АИТВ/ЖИТС жайлы ақпараттарды алудағы дерек көздері (n=250)



Сауалнама бойынша сұралған респонденттердің әртүрлі әлеуметтік-демографиялық топтан екендігін көрсетеді. Аталмыш тақырыпты зерттеу барысында кәмелетке толмай жүкті болған қыздардың саны анықталды, ол жалпы жыныстық қатынастық өмірді бастаған 13 қыздың ішінде 2 респондент. Сауалнама толығымен анонимді толтырылған, дегенімен, демографиялық блоктан анықтағанымыз ол қыздардың жастары 17 және 18 жас. Екі қыздың да жүктілігі бала босанумен аяқталған. Біз өзіміздің зерттеуіміздің көлемінің кіші болғанымен Алматы және Алматы облысы мысалдары негізінде сұрауға қатысқан 250 респонденттің арасында 19 жасқа дейінгі жүктілік жағдайларын анықтай алдық. Зерттеуге қатысқан респонденттердің барлығы кездейсоқ таңдау және «снежный ком» әдістері негізінде таңдап алынған. Зерттеу барысында біз нысан ретінде қарастырып отырған топтардың арасында да жыныстық жолмен берілетін жұқпалы аурулар, репродуктивті жүйелерінде ауру белгілері бар екендіктерін де сауалнама негізінде анықтай алдық. Жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың жұғуының әртүрлі жолдары бар, ал ауру белгілері көп жағдайда жасырын күйде болады, сондықтан біз анықтап отырған келесі мәселе ол 15-19 жас аралығындағы жастардың репродуктивті денсаулықтарындағы мәселелер жайлы медициналық көмектер мен кеңестерді түсінбейтіндіктерінде, осындай ауру белгілері бар болғанымен дәрігерге емделуге бармайтындықтары да денсаулықтарына әсер етіп, болашақтары үшін қауыпты болып тұр.

Кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздарды қоғам тарапынан әртүрлі сөгулер болады. Мысалы ретінде, «баланы тәрбиелейтін бала», «бала көтерген бала» оның барлығы жүкті болған жасөспірім ананың психологиялық жағдайына әсер етеді. Қазіргі кезде жасөспірім-аналардың балаларын тастап кетуі, инфантицид жағдайларының көбейуі ол қоғамның «норма», «девиация» сияқты екі сыни бағалауының салдарынан болып жатқан шығар. Кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың бұндай әрекеттерге баруына байланысты әртүрлі зерттеулер жүргізілген, дегенімен әлі де болса толыққанды жүйелі әлеуметтік-психология мен психологиялық тұрғыда олардың жай күйлері толық зерттелінбеген. Жасөспірімдер арасындағы қарым-қатынастың соның ішінде жыныстық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың да өзектілігі артып отыр.

Қорытындылай келе, кәмелетке толмай жүкті болған қыздардың әлеуметтік-психологиялық мәселелерін зерттеудің барлық салаларын қолға алу керек. Ең тиімдісі кәмелет жасқа дейінгілерге жыныстық қатынас мәселелері бойынша сауаттылықты оқыту керек. Біздің ұсыныстар: Жастар мен жасөспірімдер арасында жыныстық, репродуктивті денсаулық бойынша, жанұя болуды жоспарлау, ЖЖБИ, АИТВ, ЖИТС жайлы білім беріп, ақпараттар тарататын «Теңге-тең» принципі негізінде жұмыс істейтін жастар өз қатарластарына біз айтып отырған тақырыптар бойынша білім берулері керек; Жоғарыда атаған тақырыптар бойынша анонимді телефонмен, әлеуметтік желілер арқылы кеңес беретін «Қазақстан жыныстық және репродуктивті денсаулық ассоциациясы» сынды мекемелердің жұмыстарына қолдау жасалынуы керек. Осы ассоциация жастар арасында репродуктивті денсаулық пен құқықтар бойынша тренингтер ұйымдастырады, осылай тренинге қатысқан жастар өздерінің замандастарына репродуктивті денсаулық саласы бойынша расталған, дәлелденген, тиімді ақпараттарды береді.

Әдебиеттер:

1. Информационно- аналитическая система. Бюро Национальной статистики Агенства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Демографическая статистика/Естественное движение населения/ Рождаемость. Родившиеся по возрасту матерей. [Web-ресурс: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/703841?keyword=>].

БОҚТЫБАЕВА И.А.

7M01502-Физика мамандығының 2 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: тех. ғ. профессоры А. Жамалов
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

ТЕРМОСИНФОН АЙНАЛЫМЫН КҮН КОЛЛЕКТОРЛАРЫНДА ҚОЛДАНУ

Аннотация. В статье автор предлагает определить скорость потока термосифона в солнечных коллекторах уравнениями. Кроме того, на основе этих уравнений были разработаны три программы, проводящие анализ всей системы на ЭВМ:

- в первой программе исходные данные, т. е. почасовое значение радиации и температура окружающего воздуха через регистрацию прибора;
- во второй программе КПД солнечного приемника рассчитывается в зависимости от теплофизических свойств;
- в третьей программе параметры гелиоприемника рассматриваются как исходные данные для расчета.

Экспериментально проведены испытания с целью определения точности аналитического метода. В результате было установлено, что измеренные величины за дневное время соответствуют рассчитанным величинам.

Аналитический метод, подтвержденный экспериментами для ясных и солнечных дней, очень общий и может быть использован для расчета любого климатологического условия или места, любого приемника или расположения системы с технической точностью.

Abstract. In the article, the author proposes to determine the flow rate of the thermosiphon in solar collectors by equations. In addition, on the basis of these equations was developed three programs that conduct an analysis of the entire system on a computer:

- in the first program, the initial data, i.e. the hourly value of radiation and the ambient air temperature through the device registration;
 - in the second program, the efficiency of the solar receiver is calculated depending on the thermophysical properties;
 - in the third program, the parameters of the solar receiver are considered as the initial data for the calculation.
- Experimental tests were carried out to determine the accuracy of the analytical method. As a result, it was found that the measured values for the daytime correspond to the calculated values.

The analytical method, confirmed by experiments for clear and sunny days, is very general and can be used to calculate any climatological condition or location, any receiver or system location with technical accuracy.

Термосифон-кейбір қазандықтарына оттықтарына орнатылатын жылу алмасу элементі. Құрылымдық жағынан термосифон-жоғары дамыған (3-5 есе) қыздыру беті бар дөңгелек құбыр. Американдық инженер Джон Никольсон ойлап тапқан және қуатты американдық паровоздарда кең таралған. Американдық зауыттар бұл қазандығының жылу тиімділігін арттырудың ең жақсы құралы ретінде қатты жарнамаланды, алайда бірқатар кемшіліктеріне байланысты ол әлемнің басқа елдерінде таралмады.

Термосифондардың артықшылықтары мен кемшіліктері

Кәдімгі айналым құбырларымен салыстырғанда термосифондардың келесі артықшылықтары бар:

- Жылыту аймағының ұлғаюына байланысты қазандықтың жалпы булануы артады;
- Су айналымы күшейеді, бұл булануды арттырады, сонымен бірге қазандықтың қаптамасындағы жылу кернеуін одан да төмендетеді;
- Қазандықтағы су деңгейі сыни деңгейден төмен болған жағдайда пештің зақымдану қаупін азайту.

Термосифондардың кемшіліктерінің ішінде мыналарды атап өткен жөн:

- Бұл ылғалдылығының айтарлықтай жоғарылауы (2-2, 5 есе), бұл дамыған бу кептіргіштерін орнатуды қажет етеді;
- Сондай-ақ, будың жоғары ылғалдылығы қызып кетудің қатты төмендеуіне әкеледі, бұл паровоздың жалпы тиімділігінің төмендеуіне әкеледі;

Күн қабылдағыштағы судың қызуы және табиғи конвекция арқылы қозғалыс нәтижесінде пайда болған термосифондық әсерден туындаған ағынның салмақтық жылдамдығын анықтау үшін кез-келген уақытта ағынның 1-6 айналымының әртүрлі нүктелеріндегі тығыздықты қарастыру қажет. Күн қабылдағыш пен резервуардағы тығыздықтың таралуы сызықты және қабылдағыштағы қыздырумен салыстырғанда құбырдағы энергия шығыны шамалы болады деп болжанады. [1,3,6] сипаттамадан кейін және квадраттық тәуелділікті ескере отырып, тығыздық-температура -

$$D_w = At^2 + Bt + C \quad (1)$$

күн жылыту нәтижесінде пайда болатын жылу қысымы теңдеумен анықталатынын көрсетуге болады

$$h_t = \frac{(t_5 - t_3)}{2} [2At_n + B]f(s) \quad (2)$$

мұндағы $f(s)$ — көптеген параметрлерге байланысты жүйенің функциясы: күн қабылдағыштың геометриясы, құбырлардың орналасуы (β , γ , ξ), резервуардағы судың биіктігі (H_t) күн қабылдағыштың ұзындығы және оның көлбеуі (l_0 , ε). Осы тәуелділіктерді жазамыз

$$f(s) = l_0 \sin \varepsilon + 2\beta(H_1 - \gamma) \quad (3)$$

$$t_n = \frac{t_5 + t_3}{2} \quad (4)$$

(4.4) және (4.17) теңдіктеріне ($t_5 - t_3$) қоспағанда, біз аламыз

$$h_t = \frac{[(W_{ax} + W_s) \frac{dt_n}{d\theta} + U_T(t_n - t_a)]}{2} [2At_n + B]4f(s) \quad (5)$$

термосифон ағынының жылдамдығы кез-келген уақытта жылу қысымының ағыны айналым ағынының цикліндегі қысымның үйкеліспен жоғалуы h_t арқылы теңестіріледі. Дирси теңдеуі негізінде қысымның функционалды жоғалуының мәнін келесідей ұсынуға болады:

$$h_f = \frac{f l U^2}{2 g d p}$$

мұнда f ламинарлық ағындар болуы мүмкін осындай жүйелердегі әдеттегі ағындар үшін 0,035-ке тең. Масса ағынының жылдамдығы (G_0) функциясында жылдамдықты (U) қолдана отырып, біз аламыз

$$h_f = \frac{D G_0^2}{d p^2} l \quad (6)$$

мұндағы D -белгілі тұрақты; l - қабылдағыштың конфигурациясы мен құбырдың орналасуына байланысты ішкі диаметрі d_p болатын айналым ағынының тиімді циклінің ұзындығы. Суретте көрсетілгендей су жинағыш (коллекторлар) арасында және құбырдың орналасуымен параллель түтіктері бар қабылдағыш үшін

$$l = \left\{ \frac{S l_T}{l_K} \left(\frac{dp}{dc} \right)^5 + l_K \left(\frac{dp}{dh} \right)^5 \right\} + \{l_T + H_t - \gamma + \beta \chi(1 - \cos \varepsilon)\} + l_c + L_0 \quad (7)$$

(5) және (6) шешіп, термосифонды ағыстың теңдеуін аламыз:

$$G_0^3 = - \left(\frac{dp^5}{2 l D C_p} \right) \left\{ (W_{wt} + C_b) \frac{dt_n}{d\theta} + U_T(t_n - t_a) \right\} \{2At_n + B\} f(s) \quad (8)$$

G_0 үшін (8) теңдеу куб болып табылады. (1) теңдеуінен t_n және $\frac{dt_n}{d\theta}$ мәндерін табу арқылы, тиісті алмастырулар жолымен G_0 анықтауға болады. G_0 және t_n біліп, (1) және (4) теңдеуді қолдана

отырып, "резервуарға кіру және шығу кезінде t_3 және t_5 температурасын анықтауға болады. Осыған сүйене отырып, жүйенің барлық параметрлерін, сондай-ақ күн қабылдағышының және бүкіл жүйенің ПӘК-ін анықтауға болады.

Жоғарыда көрсетілген жүйеге талдау жүргізу бойынша "Бейсик" ЭЕМ-де үш бағдарлама жасалды [1,6].

Бірінші бағдарламада бастапқы деректер-бұл радиацияның сағаттық мәні және құрылғының тіркеуі арқылы қоршаған ауа температурасы. Олар n -ден 12-ге дейінгі мән үшін (1) және (2) теңдеулерінде тұрақтыларды алу үшін үйлесімді түрде талданады.

Екінші бағдарламада күн қабылдағышының ПӘК-і термофизикалық қасиеттеріне байланысты есептеледі, жылу өткізгіштіктің қалыңдығы, сызықтық өлшемдері, жүйенің компоненттерінде қолданылатын барлық материалдардың нақты жылу сыйымдылығы мен тығыздығы (корпус, резервуар, айналым түтіктері және қабылдағыш) теңдеулерді шешуде талап етілетін жылу жоғалту коэффициенттерін есептеу үшін (1) және (2) бастапқы деректер ретінде қарастырылады. Гелиоқабылдағыштың параметрлері, мысалы, жылу жоғалту, өткізу, сіңіру (егер олар күн ішінде тұрақты болса), коллектордың диаметрі, түтіктердің диаметрі және олардың арасындағы қашықтық, пайдалы ауданы, бактың сыйымдылығы және оның биіктігі, сондай-ақ жүйенің орналасу параметрлері (3) және (7) теңдеулер арқылы жүйенің $F(s)$ функциясын және циркуляциялық контурдың тиімді ұзындығын (I) есептеудің бастапқы деректері ретінде қарастырылады.

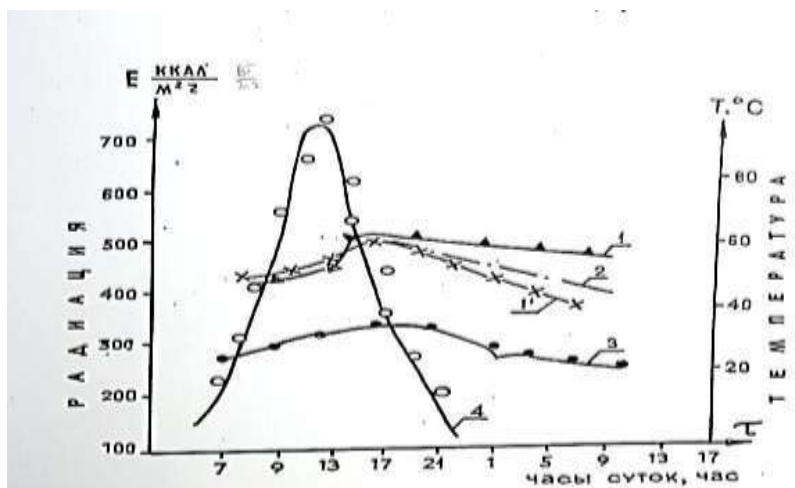
Эксперименттік қондырғы жылжымалы түрде жасалған, қабылдағышты басқа аймақпен ауыстыру, көлбеу мен бағытты, β , ξ , γ , δ параметрлері жүйесі және айналым құбырларының диаметрі өзгерту оңай. Мырышталған темірден жасалған су ыдысы қалыңдығы 15 см шыны жүнмен оқшауланған, сонымен қатар атмосфералық әсерден қорғайтын қақпағы бар. Ыдыстағы судың температурасын, күн қабылдағыш бетінің және циркуляциялық құбыр температурасын суретінде көрсетілген орындарында өлшейміз.

Сынақтар үшін 1 м^2 пайдалы ауданы бірдей әйнектелген, номиналды диаметрі 25 мм циркуляциялық құбыры бар, қалыңдығы 15 мм минералды мақтамен оқшауланған құбырлы және жалпақ киылған күн қабылдағыш орнатылды. Алдымен бақылаулар ашық күнде, содан кейін бұлтты күнде жүргізілді.

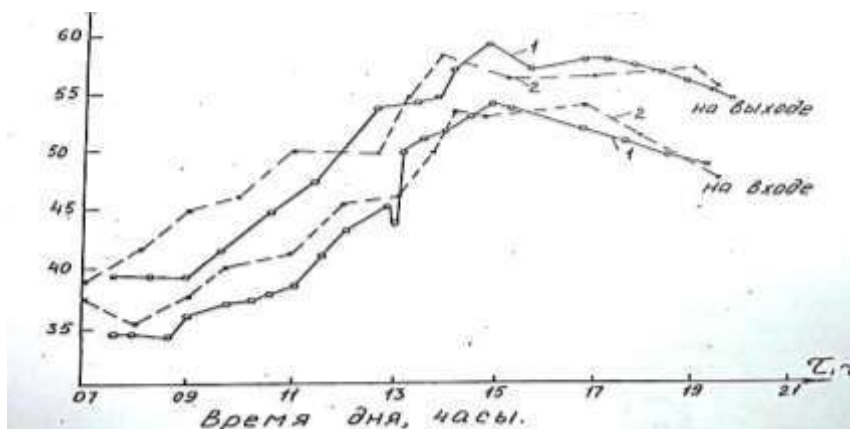
1-суретте айқын күн үшін резервуардың орташа температурасын өлшеу және есептеу, ауа температурасы (көлеңкеде) және күннің уақытына байланысты күн радиациясының мәліметтері берілген. Суреттен көрініп тұрғандай, күн жүйесінің жұмыс істеуінің бірінші тәулігінде резервуардың есептелген және байқалған орташа температурасы жақсы үйлеседі және 2-3% аралығында алшақтық береді, ал күн жүйесінің екінші тәулігінде бұл температура арасындағы алшақтық 15-20% дейін жетеді. Мұндай жоғары сәйкессіздік резервуардың жылу оқшаулау жағдайымен байланысты және қайтымды термосифонды салқындауға байланысты (жүйе толығымен ажыратылмаған деп болжанады) алайда, егер жүйе ажыратылмаса және резервуар мен қабылдағыштың орташа температурасының тәуліктік біркелкілігі туралы болжам түнгі температура үшін де негізделген болса, онда есептелген температура тым төмен.

2- суретте кіріс және шығыс резервуарындағы су температурасының өлшенген және есептелген мәндерін көрсетеді. Күндізгі уақытта есептелген өлшенген деректер орташа температура үшін жақсы сәйкес келді, бұл басқа температура үшін айтарлықтай қанағаттанарлық. Бұлтты күн үшін ұқсас нәтижелер 3 және 4 суреттерде көрсетілген. Аналитикалық әдіс жүйенің орташа температурасында айқын және бұлтты күндер үшін эксперименталды түрде расталады.

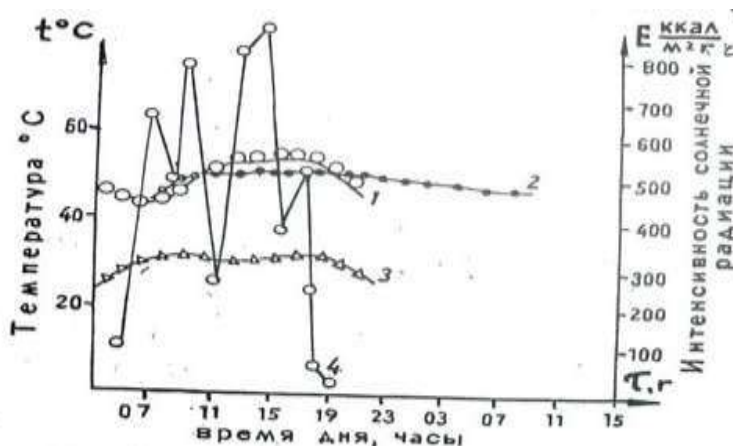
Нәтижелерді тексеру үшін қалыңдығы 1 мм болат параққа бекітілген диаметрі 19 мм сегіз темір түтіктен тұратын 1 м^2 күн қабылдағыштың тағы бір түрі қолданылды. Ол байланыстыратын түтікшелер мен қаптамалары бар жабдықпен бірдей орынға орнатылды. 5- суретте нақты күнде жүйенің орташа температурасының нәтижелерін ұсынады. Күндізгі уақыт үшін өлшенген шамалар есептелген шамаларға сәйкес келеді.



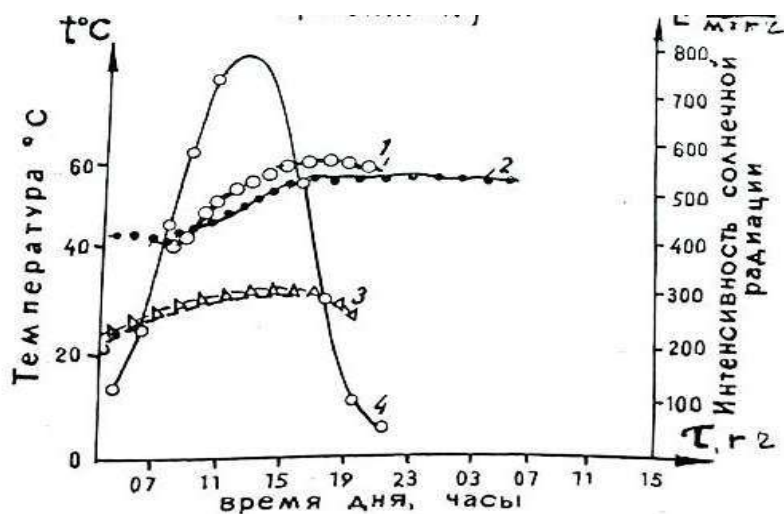
1 – сурет. Ашық күндегі ыдыстың орташа температуралары (тегіс коллектор)
1,1',2 – ыдыстың есептік және байқалатын орташа температурасы; 3-ауаның температурасы
(көлеңкеде); 4- радиацияның қарқындылығы.



2 – сурет. Күн коллекторының жылу қабылдайтын беті температурасының уақыт бойынша өзгеруі (ауыспалы бұлттылық)
1,2 – тәжірибелі және есептік температура



3-сурет. Бұлтты күні ыдыстағы судың орташа температурасы (тегіс күн коллекторы)
1,2-ыдыстағы судың бақыланатын және есептік температурасы; 3-ауа температурасы; 4-күн
радиациясының қарқындылығы.



4-сурет. Ашық күні ыдыстағы судың орташа температурасы (түтікшелі күн қабылдағыш) 1,2-ыдыстағы судың бақыланатын және есептік температурасы; 3-ауа температурасы; 4-күн радиациясының қарқындылығы.

Аналитикалық модельде тығыздықтың таралу диаграммасын сызу кезінде [6] ыдыстағы (3) (4) нүктелердегі температура бірдей емес деп болжанады, өйткені 3-нүктедегі ыстық су бірден (6) нүктенің жоғарғы деңгейіне көтеріледі. 5-суретте 3, 4 және 6 нүктелерінде өлшенген температураның мәндерін көрсетеді. (6) нүктесіндегі температура (4) нүктесіндегі температурадан сәл жоғары болса да, (3) және (4) нүктелеріндегі температура айырмашылығын ауыстыру мүмкін емес.

Ашық және шуақты күндерге арналған эксперименттермен расталған аналитикалық әдіс өте жалпы және оны кез-келген климатологиялық жағдайға немесе орынға, кез-келген қабылдағышты немесе жүйенің орналасуын техникалық дәлдікпен есептеу үшін қолдануға болады.

Әдебиеттер:

1. Умаров Г.Я. және т.б., К расчету разности температур в тепловом контакте системы «Экран-теплоотводящие каналы» теплоприемник низкопотенциальных солнечных водонагревателей, «Гелиотехника», 2014г.
2. Күн энергиясын пайдалану, «Ғылым», 2011ж., Ашхабад қ.
3. Ходжиев К.Б., Алиев Р.Н. «Жылу шығарғыш каналдардың материалының сәуле сіңіру бетіне әсері», №4 Гелиотехника, 2011ж.
4. Жамалов А. және т.б., Жылумен қамтамасыз етудің күн жүйелері, Алматы 2015ж., 180 бет
5. Жамалов А., Қазақстан Республикасының күн энергетикалық потенциалы және оны пайдалану тәсілдері, Алматы 2010ж., 323 бет
6. Ходжиев К.Б., Алиев Р.Н., Жылу шығарғыш каналдардың материалының сәуле сіңіру бетіне еніне әсері, №4 Гелиотехника, 1988ж.

Физика магистрі, аға оқытушы **БАЙКАДАМОВА Лаура**,
педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы **УТЕБАЕВА Ардақ**
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

ЖЕЛ ЭЛЕКТР ҚОНДЫРҒЫСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ПАРАМЕТРЛЕРІН АНЫҚТАУ

Аннотация. В статье приведены расчеты основных параметров ветряной турбины. По результатам расчетов составлен график зависимости между частотой и скоростью, напряжением и током. Показаны преимущества ветроэнергетических ресурсов и энергии ветра в мире и в Казахстане.

Abstract. The article provides calculations of the main parameters of a wind turbine. Based on the results of the calculations, a graph was drawn up of the relationship between frequency and speed, voltage and current. The advantages of wind energy resources and wind energy in the world and in Kazakhstan are shown.

Қазіргі кезде әлемде энергетика тапшылығы сезілуде. Энергияны мұнай мен көмірден алу сонау ерте заманнан келе жатқан дәстүрлі әдістердің бірі. Энергияны мұндай жолмен өндіру экологияға орасан зор зиян келтіреді. Жердің климаттық өзгерісін тоқтату мақсатында баламалы (жасыл) энергия көзіне көшу қолға алынды.

Баламалы энергия көздері - сарқылмайтын қуат көзі болып табылады. Баламалы (жасыл) энергетикаға жел энергетикасы, күн энергетикасы, биоэнергетика, гидроэлектр станциясы (ГЭС), мұхит суының тасуы мен қайтуы, космостық энергетика, термалды су энергетикасы т.б. жатады.

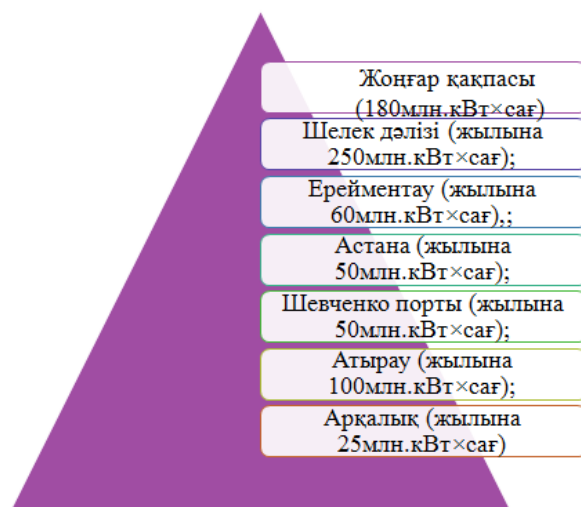
Әлемде жылу электр станциясы, гидроэлектрстанциясы, атом электр станциялары т.б. бар. Алайда, бұл энергия көздерінің кемшіліктері басымырақ. Олар:

1. Жер сілкінісі, қатты дауыл әсерінен реактордың істен шығуы арқылы радиациялық улану.
2. Радиоактивті қоқыстарды көму және тасымалдау мәселелері
3. Ескі атом электр станцияларында апатты авария болуы ықтималдығы.
4. АЭС-тар суы өте мол жерге салынатындықтан, су қоймаларын ластау, жылыту қаупі бар.

Жел энергетикасы – жел энергиясын механикалық, жылу және электр энергиясына түрлендірудің теориялық негіздерін, әдістерін және техникалық құралдарын жасаумен айналысатын баламалы энергия көзінің түрі. Жел электр қондырғысы – жел ағынының кинетикалық энергиясын энергияның басқа түрлендіретін техникалық құрылғылар жиынтығы.

Желді қуаңшылық кезде пайдалануды адамдар бұрыннан үйренді. Ертеде жел энергиясын жел дирменімен ұн тартуға және теңіз саяхатында пайдаланды. Жел энергиясын теңіз саяхатында кеңінен қолданған. Желкенді кемелер 5-6 мың жыл бұрые Ежелгі Мысыр мен Месопатамияда пайда болған. Кейін, Қытай, Шығы Азия мен Оңтүстік Америкада дами бастады. 9 ғасырда клипер, яғни мұхитта жылдам жүзетін желкенді кеме жасалынды. Кейбір желкенді кеме жасалынды. Қазір олар тек спорттық мақсатта пайдаланылады.

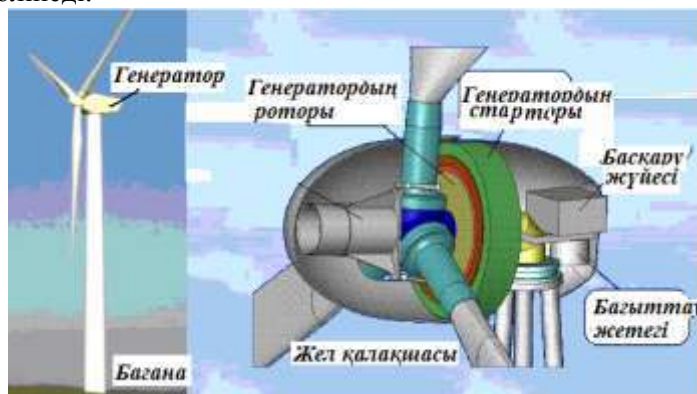
Жел энергетикасы сарқылмайтын энергия көздерінің бірі. Әлемде жел энергетика ресурстарын бай. Жел энергетикасының артықшылықтары: экологиялық таза, жел турбиналарын орнату оңай, жел энергетика ресурсы көптеген елдерде бар т.б. WWEA ұйымының зерттеуінше қазіргі таңда әлемдегі электр энергиясының 5%-ы жел турбиналары өндіреді [1]. Қазақ жері жел энергетикасына өте бай. Әсіресе, жел энергиясына бай өңірлерге Жоңғар қақпасы, Шелек дәлізі, Ерейментау, Астана, Шевченко порты, Атырау, Арқалық жатады.



1-сурет. Жел ресурсы

Жел электр қондырғысы 2 түрге бөлінеді.

1. Қанатты – көлденең айналу осьті жел қозғалтқышы
2. Айналымалы – тік айналу осьті жел қозғалтқышы. Олар ортогональды және қалақшалы желд қозғалтқыштары деп бөлінеді.



2-сурет. Жел энергетика қондырғысының құрылысы

Нақты жел қозғалтқышын есептегенде немесе жобалағанда жел қарқындылығына ғана емес, сонымен қатар жел қондырғысының ерекшеліктеріне де байланысты болады. Сондықтан, жел электр қондырғыларының қуат деңгейі, қолдану аймағы, басқару тәсілі, тұтынушыға жел қуатын беру жүйесіне қарай жіктеледі. Жел электр қондырғылары қуат деңгейіне қарай төрт топқа бөлінеді [2, 30 б.]:

1. өте аз қуатты, 5кВт дейін;
2. аз қуатты, 5-тен 99кВт арасы;
3. орташа қуатты, 100-ден 1000кВт дейін;
4. аса қуатты, яғни қуаты 1МВт жоғары болады.

Кез келген жердегі жел потенциалының ең маңызды параметрі желдің орташа жылдық жылдамдығы. Желдің орташа жылдық жылдамдығы бойынша желдің көпжылдық орташа жылдық жылдамдығы құралады. Энергетикалық және экономикалық жағынан тиімді болып жел потенциалының орташа көпжылдық желдің жылдамдығы 10м биіктікте 4 м/с -тан жоғары келеді Желдің есептік жылдамдығы – желагрегаты номинал қуат алатын желдің минимал жылдамдығы. Бұл өңделетін қуат жылдамдықтың кубына пропорционал болуымен байланысты. Сонымен қатар, жылдамдықтарды бөлу жиілігінен тәуелді, сондықтан желдөңгелек оптимумда орналасқан. Желдің максимал жұмыс жылдамдығы – желагрегаттың есептік күші залалсыз электрэнергиясын өндіруге мүмкіндігі бар желдің жылдамдығы. Желдің дауылдық есептік жылдамдығы – жойылусыз тоқтап тұрған желагрегатының төзе алатын желдің максимал жылдамдығы. 4-кестеде жел жылдамдықтарының сипаттамалары келтірілген.

1 - кесте - Жел дөңгелегінің желдік сипаттамалары

Атауы	Белгіленуі	Жылдамдық, м/с
Орнынан қозғалу жылдамдығы	$v_{стр}$	2,5 дейін
Желдің минимал жұмыс жылдамдығы	v_{min}	2,5-4,5
Айналымның оңтайлы жылдамдығы	$v_{орт}$	6,0-10
Желдің есептелу жылдамдығы	$v_{рас}$	10-15
Желдің максимал жұмыс жылдамдығы	v_{max}	20-34
Желдің дауылдық есептік жылдамдығы	$v_{бур}$	50-70

Жел агрегаты өзінің номинал шығысына желдің есептік жылдамдығы кезінде ие болады. Жел агрегатының номинал қуаты есептік жылдамдықтан артық жылдамдықтардың кезінде де генератордың және желдеткіштің бұзылуын алдын алу үшін тұрақы ұстап тұрылуы керек. Сондықтан, үлкен жылдамдықтарда желдеткішті сөндіріп қою керек. Қазіргі заманғы жел турбиналары негізінен айналымы электр тогын өндіру үшін пайдаланылады. Шығарылып отырған қуат тікелей жеке жүктемелер мен электрге беріледі. Іс жүзінде жел қондырғыларына әр түрлі электр желілеріне қосылу концепциялары қолданылады, олардың арасында тікелей немесе жанама байланысты бөліп алуға болады [3, 10 б.]

Қазақстан даласы күн мен жел энергиясына өте бай. Жел станциясын қазақ жеріне салу көп талқыланып, БАҚ-та көп талқыланып жүр. ҚР-дағы желдің орташа жылдамдығы 5-6 м/с-ті құрайды, ал қалған 50 пайызында 8 м/с-ті құрайды. Университетіміздегі «Баламалы энергия көздері» зертханасында жел электр қондырғысының эксперименттік стенді орнатылған. Жел генераторының негізгі параметрлерін есептеу мақсатында «Баламалы энергия көздері» зертханасында эксперимент жүргізуге арналған жел қондырғысымен жұмыс жасалды. Ол ваттметр, вольтметр, генератор 2 амперметр, реостат, анеометр және т.б элементтерден тұрады.



3-сурет. Эксперимент жасу арналған жел генераторы

Жел генераторының негізгі параметріне жел жылдамдығы мен қуаты жатады. Жел жылдамдығы көбейген сайын жел генераторының қуаты да артады.

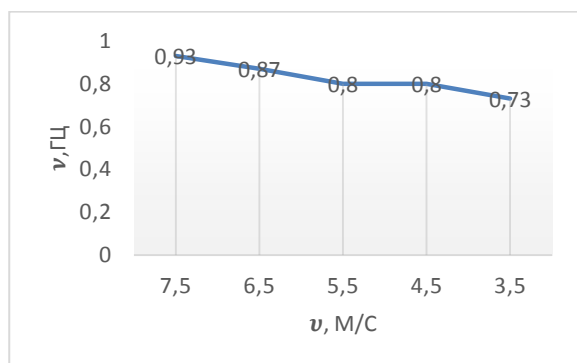
Жел электр қондырғысымен есептеу жүргізу барысында, жылдамдықты 7,5-3,5 м/с аралығында өзгерту арқылы қалақшалардың айналым санын, кернеу және ток күші сан мәндері

алынды. Жиілік пен жел электр қондырғысы өндірген қуат есептелінді. Есептеу нәтижелері 2-кестеде көрсетілген.

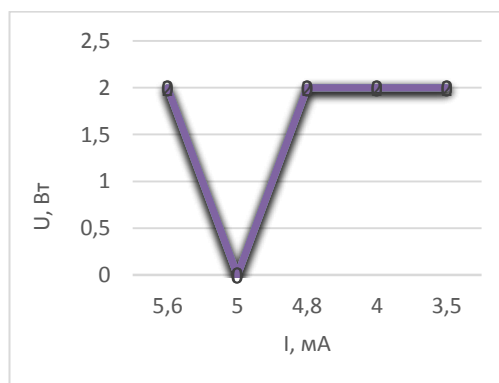
2 кесте – Жел электр қондырғысы көмегімен алынған есептеулер

№	v , м/с	N (айналым саны)	t, сек (t=const)	ν , Гц	I, мА	U, Вт	P, В
1	7,5	14	t=15c	0,93	5,6	U=2 Вт	11,2
2	6,5	13		0,87	5		10
3	5,5	12		0,8	4,8		9,6
4	4,5	12		0,8	4		8
5	3,5	11		0,73	3,5		7

Есептеулер нәтижесіне сүйене отырып, жиілік пен жылдамдық, кернеу мен ток күші арасындағы тәуелділік графигі тұрғызылды. Тәуелділік графиктері 4, 5 - суреттерде көрсетілген.



4-сурет. Жылдамдық пен жиілік арасындағы тәуелділік



5-сурет. Кернеулік және ток күші арасындағы тәуелділік

Эксперимент жасауға арналған құрылғының негізгі параметрлерін сипатталынды және есептелінді.

Қорытындылай келе, әлемдік энергетика қазір баламалы энергетикаға бет бұруда. Соның ішінде, жел энергетикасының алатын орны ерекше. Жел энергетикасы сарқылмайтын энергия күйінің бірі. Әлемдегі жел арқылы энергия алатын елдердің көшбасышысы ретінде Қытай, АҚШ, Еуропа елдерін атауға болады. Қазіргі таңда әлем тұтынатын электр энергиясының 3 пайызы жел энергетикасына тиесілі. 2040 жылға қарай желдің энергиясы Еуропадағы сұраныстың 20 пайызын қанағаттандырып, 9 пайызға жетеді деп болжануда.

Жел энергетикасының артықшылығы:

- Экологиялық таза
- Жел энергиясы таусылмайды және сарқылмайды
- Қауіпсіз (химиялық қалдық шығармайды)
- Жел турбиналарын орнату жеңіл
- Тұрақты дамуға ықпал ету (жұмыс орнымен қамтамасыз ету т.б)

Әдебиеттер.

1. Жамалов. Баламалы энергия көздері және оларды пайдаланудың әдістері-Алматы, 2017 жыл

2. Казахстанская электроэнергетическая ассоциация. Комитет по Возобновляемым Источникам Энергии <http://www.windenergy.kz>
3. Шефтер Я.И, Использование энергии ветра. 2-е изд. перераб. и доп. М.: Энергоиздат, 2013. 200 с.

БЕРДЕНОВА Зарина

7M01515 География

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., аға оқытушы А.А. Алдашева
Абай атындағы ҚазҰПУ

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ЕРЕКШЕ ТАБИҒИ НЫСАНДАРДЫ ЗЕРДЕЛЕУ АРҚЫЛЫ ДАМУ

***Аннотация.** Знания - это результат процесса познавательной деятельности и истинное отражение действительности в человеческом мышлении. В процессе познавательной деятельности учащихся формируется определенный тип мышления. Географическое мышление формируется на основе системы знаний и умений в процессе географического образования.*

***Abstract.** Knowledge is the result of the process of cognitive activity and a true reflection of reality in human thinking. In the process of students' cognitive activity, a certain type of thinking is formed. Geographic thinking is formed on the basis of a system of knowledge and skills in the process of geographic education.*

Ойлау – аса күрделі процесс және бірқатар ғылымдардың зерттеу пәні болып табылады. Сондықтан да осы процесті зерттейтін ғылымдардың көзқарастарына байланысты әр түрлі түсініктер беріледі. Философиялық еңбектерде «ойлау» ұғымы өте ауқымды мағынада жалпы білімнің немесе «сана» ұғымының синонимі ретінде қолданылады. Ойлау – ең жоғарғы танымдық қабілет, жаңа идеялар мен оқиғаларды болжаудың мақсатты, жалпылама және шығармашылық құрудың белсенді процесі ретінде анықталып, білімнің ең жоғарғы деңгейі болып табылады.

Ойлау – психологияның негізгі категорияларының бірі. Ойлау құбылысының күрделілігі, оның көп өлшемділігі осы ұғымның әр түрлі қырларын ашатын және сол арқылы бірін-бірі толықтыратын анықтамаларда айқындалады. Берілген анықтамаларда ойлау адамның ақыл-ой әрекетінің нәтижесінде жүзеге асатын процесс ретінде қарастырады. Ойлау процесі «танымдық объектілер мен құбылыстар арасындағы байланыстар мен қатынастарды орнатуға бағытталған, әлеуметтік шартталған, сөйлеумен тығыз байланысты күрделі жүйелі процесс, сонымен қатар жаңа білімді ашуды іздеуде шындықтың жанама және жалпыланған көрінісі болып табылады.

Педагогика тұрғысынан ойлаудың танымдық жағы өте маңызды. Себебі проблемаларды шешу, жаңа білімдерді меңгеру барысында жүзеге асырылатын және жаңадан алынған ақпараттарды белсенді өңдеуден тұрады. Ойлау адам өзінің ақыл-ой әрекеті процесінде орындайтын өзара байланысты әрекеттердің жүйесі ретінде қарастырылады. Сондықтан ойлауды дамытудың педагогикалық аспектілерінің бірі - ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, оны түсіну, түрлендіру және сол арқылы жалпы білім беру дағдыларын, іс-әрекет тәсілдерін қалыптастыру.

Оқыту процесінде ойлауды дамытудың қажеттілігі оқылатын пәндердің өкілдерін кәсіби (салалық) ойлау ерекшеліктерін зерттеуді талап етті. Осыған байланысты тарихи, математикалық, техникалық, лингвистикалық және т.б. ойлау түрлеріне арналған еңбектер жарық көрді. Белгілі географ Н.Н. Баранский, географиялық ойлауды зерттеп, алғаш рет түсінік берген: «Географиялық ойлау - біріншіден, түйгенін картаға түсіретін, аумаққа негізделген ойлау, екіншіден, байланысқан кешенді ойлау. Н.Н. Баранскийдің берілген классикалық анықтамасы географиялық еңбектерде одан әрі жетілдірілді.

Ойлауды төрт өлшемді (пәндік, логикалық, психологиялық және мотивациялық) құбылыс ретінде қарастырады. Географиялық ойлауды енгізудің арнайы әдістері, біріншіден, әлемнің жалпы ғылыми бейнесін, жалпы дүниетанымның ажырамас және маңызды элементі ретінде әлемнің географиялық бейнесін қалыптастыру болды; екіншіден, жер бетіндегі құбылыстарға кеңістік көзқарасты дамыту [1,32 б.].

Географиялық ойлауды енгізу механизмі дәстүрлі. Географиялық ойлауды енгізу қоғам өмірі мен қызметінің әр түрлі жақтарын қамтиды. Олардың негізгілері: басқару сферасы (жоспарлау, жобалау, атқарушы органдардың қызметі); *халықтық білім беру саласы* (орта мектеп, жоғары мектеп,

кадрларды қайта даярлау); жалпы халық арасында географиялық идеялар мен білімдерді танымал ету саласы.

Географиялық идеялар, әдістер мен географиялық ақпарат қоғамның білім алу үшін ғана емес, сонымен қатар сындарлы қызмет үшін де сұранысқа ие болуда. Қазіргі ғылымдағы қарқынды интеграциялық тенденциялар кезеңінде құбылыстардың аумақтық көрінісі кеңістік көзқарастың және әлемнің жалпы ғылыми бейнесінің бөлігі ретінде дамудың жаңа кезеңінің нақты негізіне айналууда.

Білім алушылардың шығармашылық іс-әрекет дағдылары мен тәсілдерін және тұтас дүниетанымын қалыптастыруда қазіргі мектептің оқу пәндерінің арасында географияның орны ерекше және маңызды. Географиялық білім берудің басты міндеттері – жас ұрпақтың болашақ өмір және еңбек тәжірибесі үшін қажетті туған елдің табиғаты, халқы, шаруашылығы туралы білім жүйесімен қаруландыру, оқушылардың географиялық, экологиялық мәдениетін қалыптастыру. Географиялық мәдениет төрт негізгі компоненттен тұрады: 1. Әлемнің географиялық бейнесі; 2. Географиялық ойлау; 3. География әдістері; 4. География тілі.

Географиялық мәдениет нақты географиялық ойлауды меңгеруді білдіреді. Географиялық ойлау орта және жоғары мектепте оқыту үрдісінде қалыптасады [2, 78 б.].

Географиялық білім беру процесінде географиялық ойлау білім мен дағдылар жүйесіне негізделіп, географиялық нысандардың, құбылыстар мен процестердің маңызды қасиеттерін, сонымен қатар олардың арасындағы байланыстарды тану және бейнелеу процесі, аумақтылығымен, кешенділігімен, жаһандылығымен ерекшеленеді. Географиялық ойлау - кеңістікті (аумақты) түсіну + мәселелерді (міндеттерді) шеше білу + қоршаған әлемді оның алуан түрлілігімен ажырамас нысан ретінде қабылдау.

Аумақтық кеңістікте өзіндік орны бар танымдық маңызға ие табиғаттың көрікті жерлері, рекреациялық орындар, физикалық-географиялық (ерекше табиғи) нысандар жатады. Мысалы, шағын көлдер (Көлсай көлдері, Қайыңды т.б.), өзендер, табиғат ескерткіштері, әр түрлі бейнелерді елестететін табиғи тасты мүсіндері, өзен шатқалдары, сарқырамалар, үңгірлер және т.б. Ерекше табиғи нысандар зерттелу аймағының табиғат жағдайларымен байланысты. Табиғат жағдайлары – табиғи орта құрамбөліктерінің немесе жергілікті аумақ табиғатының өзіндік жай-күйінің негізгі ерекшеліктерін бейнелейтін аумақтың басты табиғи сипаттамаларының жиынтығы. Жергілікті жердің табиғат жағдайлары өзіндік сипатымен, өзара үйлесімінің болуымен ерекшеленеді [3, 127 б.].

Қазақстан аумағында көрініс беретін ерекше табиғи нысандары тартымдылық сипатпен қатар, табиғи жүйенің танымдық және эстетикалық жағында сипаттайды, сонымен қатар аумақтың рекреациялық құндылығын да анықтайды. Табиғаттың эстетикалық сипаты әрқашан да демалушыларды өзіне тартады (Тамғалы шатқалы). Ерекше табиғи нысандар таңғажайып табиғатының сан алуан құбылыстары мен көріністері арқылы сипатталады. Қазіргі таңда осындай табиғи нысандар танымдық, *білімдік*, ғылыми және өзге де мақсаттарға пайдалануға бағытталған.

Географиялық білім беруде туристік табиғи нысандар туралы түсінікті және бейнесін өлең шумақтары, мәтіндер мен суреттер арқылы қалыптастыру.

*Кең далам ежелден-ақ алтын ордам
Құт дарып, ырыспенен бақыт қонған.
Бұйраланған шоқы мен жоталары
«_____» деп атауға себеп болған. (Бұйратау)*



Айнала тау қоршаған қарағайды,
_____ кім сүйсініп қарамайды.
Өзен боп, аққан суы тұнық тұщы,
Тамаша табиғаты жанға жайлы. (Көлсай)



Мәтіндік тапсырма: Ерекше табиғи нысандар мұрасына иелік ететін «Көлсай көлдері» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы тамылжыған табиғаты көрікті, сұлулығы жан баурап, кереметі көз тартар аймақта ұйымдастырылған. Бұл ұлттық табиғи саябақтың құрамында көркі көзтартарлық, аты әйгілі **Көлсай көлдері** ұлттық табиғи саябағындағы Қайыңды, Саты, Өрікті өзендерінің бастау алар алабында орналасқан Көлсайдың үш көлі және Қайыңды көлі. «Көлсай көлдері» өңірінің тұнып тұрған таңғажайып табиғат ерекшеліктер көрінісіне таңқалмай тұру мүмкін емес. Көлсай көлдері тау үстіне қойылған су толы тостағандай мөлдіреп, қалың қарағай арасында өзінің адам көзі тиердей сұлулығын жасырып тұрған *табиғи нысан*. Саябақ аумағында дүниесі, керемет өзендер мен көлдер, қырлы ландшафттар кездеседі. Әлі де болса адамзаттың шаруашылық әрекеті жүргізілмеген ерекше табиғи географиялық орта кездеседі. Тау өзендері, құздар, көлдер мен өзендер түрлі – түсті бояуларға боялған, өсімдіктер осы аумақтың тартымды және көріктілігін көрсетеді.

Берілген мәтін бойынша қойылатын сұрақтар:

1. «Көлсай көлдері» мемлекеттік ұлттық табиғи саябақтың құрылған жылы (2007 жылы 7 ақпанда)
2. Көлсай көлдерінің пайда болу жолдары (тектоникалық)
3. Саябақтың «Тәңіртаудың інжу-маржаны» деп аталуының себебі
4. «Көлсай көлдері» ұлттық табиғи саябақтың дұрыс атауын нақтылай түскен ботаник ғалым («Көлді сай» атауы, Тәліп Мұсақұлов, 1974 жылы)
5. Бір-біріне тізбектеле жанаса жатқан көл тізбегі (Жоғарғы, Ортаңғы, Төменгі Көлсай)
6. Көлсай көлдерінің тамылжыған табиғатын сақтауға ерекше ықылас көрсеткен тұлға (Дінмұхамед Қонаев)
7. Ұлттық табиғи саябақтың басты байлығы (Тянь-шань шыршасы немес «шренк» шыршасы)
8. Ұлттық табиғи саябақ аумағында өсімдіктерді ... түрі өседі (704)

Мектеп географиясының мазмұны қосымша ақпарат көзі ретінде анықтамалық әдебиеттерді, ғылыми-көпшілік әдебиеттерді, мерзімді басылымдарды және интернет мәліметтерін пайдалануға мүмкіндік береді. Осы ақпарат көздерімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру үшін тапсырмалар беріледі.

Тапсырма: «Көлсай көлдері» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағының өсімдіктері мен жануарлары туралы қысқаша хабарлама (1 бет көлемінде) дайындау. Хабарламада өсімдіктері мен жануарлары түрінің сипаттамасы, тіршілік ету ортасының ерекшеліктері және кез-келген қызықты фактілер болуы керек. Иллюстрация да қажет. Мұндай тапсырмалар қажетті ақпаратты таңдау және оны жазбаша жұмыс түрінде орындау қабілетін қалыптастырады.

Сабақтың құрылымына әр түрлі ақпарат көздерімен өзіндік жұмыстарды үнемі беру оқушылардың ой-өрісін дамытуға мүмкіндік береді, мектептегі география пәніне деген қызығушылықты арттырады, оқушыларды өзін-өзі тәрбиелеуге итермелейді, ойлау қабілеттілігін дамытады.

Шығармашылық тапсырмалар. Картасұлбаларды құрастыру - ойлау процесінің қызықты әрі көркем элементіне айналады. Мысалы зерттелу аумағының туристік табиғи нысандары арқылы жарнама картасұлбасын құрастыру.

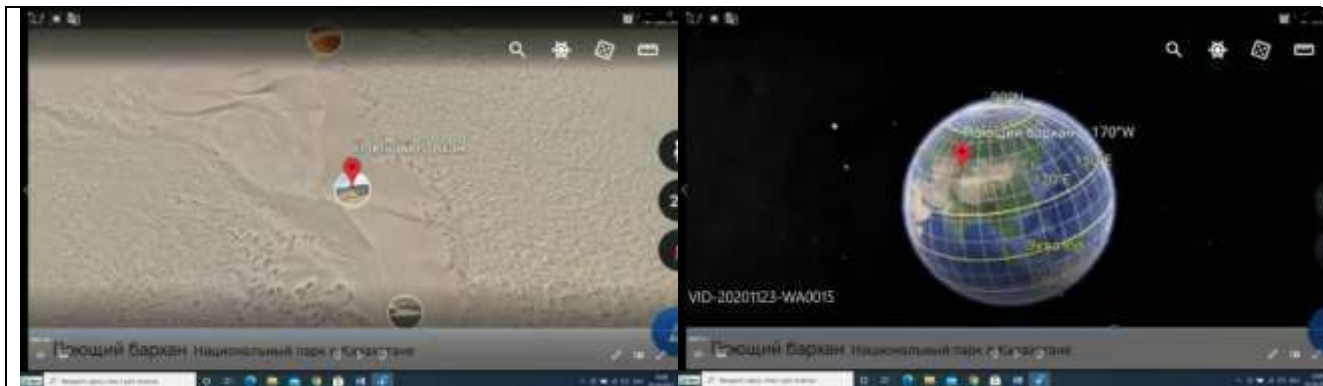
Кіріктірілген сабақтардың бағыттарын ұсыну арқылы *тапсырмалар:*

география
биология

+ Тақырыбы: «Алматы облысының республикалық мәні бар ерекше ерекше қорғалатын табиғи аумақтар»

Географияны қазіргі оқытудағы тағы бір маңызды аспект – ерекше табиғат нысандарын «табиғи» түрде көруге мүмкіндік беретін арнайы интернет-ресурстар мен жер бетінің спутниктік суреттерін пайдалануға болады.

Тапсырма: Берілген географиялық нысанды анықтау және сипаттау



Білім алушыларға берілген тапсырмалар оларды таң қалдыруға және география пәніне деген қызығушылығын оятуға, кез-келген оқу материалын игеруге көмектесуге, қоршаған әлем кеңістігінде көру және саяхаттау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді және географиялық ойлауды дамытады.

Әдебиеттер:

1. Уколова Е.В., Гененко И.А. Формирование географического мышления при культурологическом подходе // Успехи современного естествознания. - 2011. - № 7. - С. 31-32.
2. Евсеева Н.С. Основы научных исследований: учебное пособие. – Томск, 2016 – 78 с.
3. Боранқұлова Д.М., Бейкитова А.Н. Жер бедерін жүйелі талдау. – Алматы: «Эверо», 2017. – 272 б.

БЕЙСЕМБАЙ Камшат Жасұланқызы

7M01101 - Педагогика және психология

Ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., проф.м.а. М.К.Бұлақбаева

ҚазҰлтҚызПУ

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗАМАНАУИ ТРЕНДТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Заманауи білім – қызықтыра білуі керек.

Қазақстан Республикасында өтіп жатқан өзгерістер әрі саяси-әлеуметтік, әрі экономикалық білім беру жүйесін өзгеше құруды қажеттейді. Өйткені, қазіргі білім саласындағы өркениетке жеткізетін құралдардың бірегейі – тек қана білім. Білімді, саналы, тәрбиелі ұрпақ қана қоғамның болашақ иесі бола алады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: «Қазақстан **технологиялық серіктестік орнату**, мәлімет орталықтарын құру және орналастыру, мәліметтер транзитін дамыту, цифрлық қызметтердің жаһандық нарығына қатысу үшін **ашық юрисдикция ретінде өзіндік брендке айналуы** тиіс» дей келе, цифрлық білім берудің бүгінгі кәсіп маңызына басымдылық бере отырып, азаматтардың сауаттылығы мен цифрлы біліктілігін арттыру мақсатында Үкіметке Үздіксіз білім беру тұжырымдамасын әзірлеуді тапсырды [1].

Әлемдік тәжірибелер білім беруді реформалау жағдайында білім беру процесі сапасына және нәтижелерге жетуде басқарушылық әсер ету тиімділігін арттыру қажеттігін көрсетеді. Басқарудың маңыздылығын түсіне отырып, өзінің бейнесін білім беру сапасы мағынасын қайта ой-елегінен өткізу талпынысынан, білім беруді басқару жүйесін ғылыми тұрғыда негіздеуден және олардың әдіснамалық, әдістемелік, ақпараттық қамтамасыз етуді дамытудан табады. **Сондықтан шынайы, мейлінше прагматикалық стратегия құрылғаны дұрыс деп есептейміз.** Шығыны көп емес зерттеулер мен әзірлемелерге ден қоюдың қажеттілігі де бүгінгі күнгі сұраныстардың басында тұрған тұғыр. Олай болса, алға қойған мақсаттарды орындау үшін еліміздегі ақылды, ойлы, дарынды жастарымызды шығармашылық әлеуетін жан-жақты өсіру қажеттілігі туындайды [2]. Цифрлық білім беру мен қашықтан оқытуда IT технологияларды қолдануға қатысты мектепшілік іс-шара мұғалімдеріміздің кәсіби құзыреттіліктері арттыруға, шығармашылықпен жұмыс істеулеріне түрткі болатындығы сөзсіз. Осыған орай, біздің таңдаған инновациялық жобаның ерекшелігі де әдістемелік тұрғыда қала мектептерінің арасында үлкен сұранысқа ие болып отырған ғылыми негізі бар жаңалық.

«Педагог мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында (7-бап) Педагог өзінің кәсіби қызметінде шығармашылық бастамаға, оқыту мен тәрбиелеудің авторлық бағдарламаларын әзірлеуге және қолдануға, оқыту мен тәрбиелеудің жаңа, неғұрлым жетілдірілген әдістерін дамытуға және таратуға құқылы екендігі айтылған [3]. Бұл да біздің ғылыми бағытымыздың дәйектілігін және бүгінгі пандемия жағдайында 200-мектептің бастамасын маңыздылығын сипаттайды.

Еліміздегі Төтенше жағдайлар білім беру саласына да өзіндік өзгерістерін алып келді. Соның негізгі ерекшеліктері – онлайн білім беру. Онлайн білім берудің нәтижелігін IT технологиялар мен сандық білім беруді толыққанды игеру арқылы жүзеге асыруға болады.

Бүкіл әлемде қашықтықтан білім алуға көшу короновирус пандемиясына байланысты уақытша және мәжбүрлі шара болып табылады. Қашықтықтан оқытудың бұл тәжірибесі қалыптасқан жағдайдың екі маңызды аспектісін көрсетеді.

Бір жағынан, қоғам өмірінің барлық салаларын, атап айтқанда, білім беру жүйесін цифрландырудың мақсатты мемлекеттік саясаты мәжбүрлі өзін-өзі оқшаулау жағдайындағы сын-қатерлер мен тәуекелдерге неғұрлым тиімді жауап болды.

Екінші жағынан, қашықтықтан немесе онлайн білім берудің барлық түрлері білім беру мәселелерін ішінара шеше алады, бірақ адамзаттың ғасырлар бойғы педагогикалық мұрасын толығымен алмастыра алмайды және білім беру миссиясын-жан – жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруды өз мойнына ала алмайды.

Сондықтан осы қарама-қайшылықтарды талдау білім беру жүйесін одан әрі дамыту перспективаларын таңдауда неғұрлым теңгерімді тәсілді әзірлеуге ықпал ететін болады.

Онлайн режимінде сабақ-дәріс ұйымдастыру жеткілікті, практикалық сабақтармен жұмыс істеу әлдеқайда қиын. Цифрлық технологиялар білім алуға кең мүмкіндіктер береді, білім алу көкжиегін

кеңейтеді және оқыту тәсілдерін әртараптандырады, бірақ білімнің іргелі құндылығын – адам тұлғасының жан-жақты дамуын алмастыра алмайды.

IT технологиялар адамның өздігінен білім алуына жағдай жасауға, қосымша білім алуға бағытталған. Олар тек жеке құзыреттерді қалыптастыруға арналған. Сонымен қатар, олар іргелі және педагогикалық қарым-қатынастан ажыратады. Талап етілмеген, жұмыс істемейтін педагогиканың негізгі қағидасы – оқыту мен тәрбиенің бірлігі қағидаты болып қала береді. Онлайн курстар білім беру процесінің маңызды бөлігі – білім беруді ғана алмастыра алады.

Білім беру саласы өте консервативті және өзгерістерге тез жауап бере алмайды. Бірақ 2020 жылы коронавирус пен локдаунмен бірге білім беру тәсілін рекордтық мерзімде қалпына келтіре алды – университеттер, мектептер мен білім беру платформалары қашықтықтан оқытуға көшті, көпшілігі жұмысынан айрылып, жаңа мамандықтарды игере бастады.

Бүгінгі күнгі айқын және өте қуатты тренді – цифрландыру. Дәстүрлі университеттер, классикалық және балама мектептер онлайн режиміне өтеді. Интернеттегі білім беруден қорқу (жұмыста) жоғалып кетті, көпшілігі алғаш рет қашықтан оқуға тырысты және көптеген адамдарға ұнады. Интернеттегі білім де сапалы болуы мүмкін екенін білдік (бірақ, әрине, сапалы емес болуы мүмкін – бәрі әдеттегідей).

Пандемия – білім беруді цифрландыруға және әртүрлі онлайн-бағдарламаларды дамытуға байланысты барлық процестерді жеделдетуді жалғастыратын негізгі катализатор. Бұл бұрыннан келе жатқан үрдіс, бірақ осы уақытқа дейін процесс біртіндеп жүрді. *Бір жағынан*, бұл мектептер үшін де, университеттер үшін де өте жүйке өткелі болды. *Екінші жағынан*, біз жарты жыл ішінде қалыпты жағдайда бірнеше жылға созылатын кезеңнен өттік.

Сондықтан, бүгінгі жаңаша білім беру мазмұнына қатысты төмендегідей 3 түрлі мәселелер мұғалімдерді мазалайды:

1) Бүгінгі күні - *әлемдегі барлық ақпараттың 90% соңғы 2 жылда пайда болған; 2020 жылы сандық әлемнің көлемі 44 зетабайтқа (44 триллион гигабайт) жетеді, алайда ол ақпараттың 90%-ы өңделмеген мәліметтер; 1 Гб ақпаратты сақтау 1980 жылдан бері 1 миллиард есе арзандаған.*

2) Білім алушы қандай болуы керек? - *реакция жылдамдығы жоғары; ақпараттың орасан ауқымды көлемін игеру, бейімшіл, икемді, алғыр; шапшаң қимылдау, жылдам таңдау жасау, тез шешім қабылдау; стандартты емес жағдаяттарда әрекеттене білу.*

3) Білім алушыға қойылатын ең басты талаптар - *үздіксіз үйрену (сыртқы және ішкі ресурстарды қолдану); бірлесе әрекеттену; бір-бірінен, бірін-бірі үйрету; салмақ пен жауапкершілік әр адамның өзіне ауысуда [4].*

Замануи білім беру трендтерінің бірі ретінде **сторителлинг**, **бриколлаж** және **төңкерілген сабақтарды** математика пәнінде де кеңінен қолданып, оқушылардың интеллектісін, шығармашылығын және логикалық ойлауын дамытуға болады.

Бүгінгі таңда педагогикалық сторителлинг мультимедиялық технологияларды белсенді қолдануда қолданылады, яғни оны оқытушылар күндізгі және қашықтықтан оқыту форматында оңай қолдана алады.

Сандық сторителлинг-әңгімелеу болатын сторителлинг визуалды сериямен толықтырылған (видео, скрайбинг, негізгі мәп, инфографика) форматы.

Скрайбинг (ағылшын тілінен scribe — эскиздер немесе суреттер салу) — негізгі ойларды иллюстрациялау арқылы ақпаратты жеткізу тәсілі. Егер қарапайым болса, скрайбинг – бұл қызықты және айқын болу үшін әңгімеңізді эскиздермен толықтырған кезде.

Скрайбингтегі ең бастысы — параллель жүрудің әсері: дауыстық баяндау дәйекті түрде эскиздер мен эскиздермен, көбінесе тірек ұғымдарының мәтіндік жазбаларымен бірге жүреді.

Инфографика (лат. informatio-хабардарлық, түсіндіру, баяндау; және т.б.-грек. γραφικός-жазбаша, γραφω - мен жазамын — - бұл күрделі ақпаратты тез және нақты көрсетуге бағытталған ақпаратты, мәліметтер мен білімді берудің графикалық тәсілі. Графикалық және коммуникациялық дизайнның бір түрі.

Инфографика – күрделі ақпаратты аудиторияға тез және түсінікті түрде жеткізуге бағытталған деректерді немесе идеяларды визуализациялау. ИНФОГРАФИКА құралдары кескіндерден басқа графиктерді, диаграммаларды, блок-схемаларды, кестелерді, карталарды, тізімдерді қамтуы мүмкін.

Сандық сторителлингтің бірқатар артықшылықтары бар:

- түсіндірмені неғұрлым сенімді және көрнекі ету;

- сандық оқиғаларды білім алушылармен және әріптестермен жедел бөлісу;
 - оқытуды даралау;
 - әр түрлі жағдайларды модельдеңіз,
- ерекше қаржылық және уақыт шығындарынсыз процестер мен құбылыстар;
- студенттердің оқу процесіне қызығушылығын арттыру;
 - сандық сюжетті дәстүрлі сторителлингтің құрылымы мен негізгі элементтерін сақтау, бұл ретте ақпаратты беру форматын айтарлықтай кеңейтуге мүмкіндік береді.

Қорыта келе айтарымыз, ХХІ ғасырда қалай оқытады деген сұраққа жауап берумен үйлестіреміз.

- білім беру жүйесінің орталықтандыру мен стандартталудан бас тартуы;
- ең жақсы мұғалімдердің интербелсенді лекцияларынан оқып, үйрену;
- ойын симуляторлары арқылы оқу;
- интербелсенді аудиовизуалды мәтіндер арқылы оқу;
- көлемі шағын және жаһандық жарыстар арқылы үйрену;
- ойын әлеміне толығымен кіру арқылы оқу (виртуалды ойындар мен тренажерлер, квест);
- on-line сабақтар мен консультациялар;
- жобалау технологиясы;
- төңкерілген сабақ;
- case study;
- сторителлинг;
- бриколаж.

Әдебиеттер:

1. Мемлекет басшысы Қасым- Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс- қимыл кезеңі» 02.09.2020.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Жолдауы. - Жм., 2010-01-29 17:49 — org; 29 қаңтар, 2017.
3. «Педагог мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. <https://trends.rbc.ru>
4. Бұлақбаева М.К. Жолдау 2018: педагогтардың мәртебесін көтеру //Алаш айнасы. www.alashainasy.kz– Алматы, 29.10.2018.

ДАУЛЕТБАЕВА Аршат

7M01501 Математика

Ғылыми жетекшісі: ф-м.ғ. кандидаты Есимова А.Т.

ҚазҰлтҚызПУ

ЕКІНШІ РЕТТІ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУГЕ АРНАЛҒАН БАСТАПҚЫ СЕКІРІСТІ ШЕТТІК ЕСЕП ШЕШІМДЕРІНІҢ БАҒАЛАРЫ ТУРАЛЫ

Аннотация. В этой статье рассматривается краевая задача для линейного сингулярно возмущенного дифференциального уравнения второго порядка с постоянными коэффициентами. Для данного уравнения построены фундаментальная система решений, функция Коши, специальная функция дополнительных краевых задач, функция Грина и на их основе получено решение исходной задачи. Выяснилось, что это решение будет стремиться к решению невозмущенной задачи.

Abstract. Annotation. In this paper, we consider a boundary value problem for a linear singularly perturbed second-order differential equation with constant coefficients. For this equation, the fundamental system of solutions are the Cauchy function, the special function of additional boundary value problems, and the Green function, and on their basis, the solution of the original problem is obtained. It turned out that this solution would tend to solve the unperturbed problem.

Сингулярлы қобалжыған екінші ретті тұрақты коэффициентті

$$\varepsilon z'' + pz' + qz = g(t) \quad (1)$$

тендеуді $0 \leq t \leq 1$ кесіндісінде

$$z(0, \varepsilon) = a, \quad z(1, \varepsilon) = b \quad (2)$$

шекаралық шарттармен бірге қарастырайық. Бұл есепте ε – кіші параметр, a, b – белгілі константалар, $z(t, \varepsilon)$ – белгісіз функция және $0 \leq t \leq 1$ аралығында $p > 0$ болсын деп есептейік.

Бұл есепті зерттеуге қажетті теориялық материалдар Қ.А.Қасымовтың [1] кітабында келтірілген. Ал оны шешу үшін [2, 3] жұмыстардағы әдістерді пайдаланатын боламыз.

$\varepsilon = 0$ жағдайында (1), (2) сингулярлы қобалжыған шеттік есеп

$$p\bar{z}' + q\bar{z} = g(t), \quad \bar{z}(1) = b \quad (3)$$

қобалжымаған Коши есебіне айналады.

$$\varepsilon z'' + pz' + qz = 0 \quad (4)$$

біртекті сызықтық дифференциалдық тендеуге сәйкес $\varepsilon k^2 + pk + q = 0$ сипаттаушы тендеудің $k_1(\varepsilon), k_2(\varepsilon)$ түбірлері үшін

$$k_1(\varepsilon) = \bar{k} + 0(\varepsilon), \quad k_2(\varepsilon) = \frac{\bar{\mu}}{\varepsilon} + 0(\varepsilon)$$

асимптотикалық жіктеулер алынды, мұндағы $\bar{k}$ және $\bar{\mu}$

$$\mu\bar{k} + q = 0, \quad \bar{\mu} + p = 0$$

тендеулерінің түбірлері болып табылады.

$$z_1(t, \varepsilon) = [1 + 0(\varepsilon)]e^{-\frac{q}{p}t}, \quad z_1'(t, \varepsilon) = \left[-\frac{q}{p} + 0(\varepsilon)\right]e^{-\frac{q}{p}t}, \quad (5)$$

$$z_2(t, \varepsilon) = \left[e^{\frac{q}{p}t} + 0(\varepsilon)\right]e^{-\frac{p}{\varepsilon}t}, \quad z_2'(t, \varepsilon) = \frac{1}{\varepsilon} \left[-pe^{\frac{q}{p}t} + 0(t)\right]e^{-\frac{p}{\varepsilon}t}$$

түрінде (4) біртекті тендеу шешімдерінің іргелі жүйесі құрылды.

(5) іргелі жүйенің көмегімен алынған

$$W(t, \varepsilon) = \begin{vmatrix} z_1(t, \varepsilon) & z_2(t, \varepsilon) \\ z_1'(t, \varepsilon) & z_2'(t, \varepsilon) \end{vmatrix}$$

Вронский анықтаушы үшін

$$W(t, \varepsilon) = \frac{1}{\varepsilon} [-p + 0(\varepsilon)]e^{-\frac{p}{\varepsilon}t}$$

асимптотикалық жіктеу табылды.

$$\varepsilon K_\varepsilon''(t, s) + pK_\varepsilon'(t, s) + qK_\varepsilon(t, s) = 0, \quad 0 \leq s \leq t \leq 1,$$

$$K_\varepsilon(s, s) = 0, \quad K'_\varepsilon(s, s) = 1$$

есебінің шешімі Коши функциясы деп аталады. Бұл функцияны анықтаудың

$$K_\varepsilon(t, s) = \frac{1}{W(s, \varepsilon)} \cdot W_\varepsilon(t, s)$$

формуласы алынды, мұндағы $W(s, \varepsilon) - t = s$ кезіндегі вронскиан, ал $W_\varepsilon(t, s)$ анықтаушы $W(s, \varepsilon)$ вронскианнан соңғы жолды $y_1(t, \varepsilon)$, $y_2(t, \varepsilon)$ шешімдердің іргелі жүйесіне алмастырудан шығады. Осы формуланы ескеріп, Коши функциясының

$$K_\varepsilon(t, s) = \frac{\varepsilon}{p} \left[e^{-\frac{q}{p}(t-s)} - e^{\frac{q}{p}(t-s) - \frac{p}{\varepsilon}(t-s)} + O(\varepsilon^2) \right]$$

асимптотикалық жіктеуін және осыдан туындайтын

$$|K_\varepsilon(t, s)| \leq C\varepsilon \quad (C = \text{const} > 0)$$

бағасын аламыз. Коши функциясының бірінші туындысы үшін

$$|K'_\varepsilon(t, s)| \leq C(\varepsilon + e^{-\frac{p}{\varepsilon}(t-s)})$$

бағасының орындалатынын тікелей тексеріп көруге болады.

Келесі шеттік есептерді қарастырайық:

$$\varepsilon \Phi_i''(t, \varepsilon) + p\Phi_i'(t, \varepsilon) + q\Phi_i(t, \varepsilon) = 0, \quad i = 1, 2,$$

$$\Phi_1(0, \varepsilon) = 1, \quad \Phi_1(1, \varepsilon) = 0$$

$$\Phi_2(0, \varepsilon) = 0, \quad \Phi_2(1, \varepsilon) = 1.$$

Бұл есептердің шешімдері $\Phi_i(t, \varepsilon)$ функциялары мен олардың туындылары $\Phi_i'(t, \varepsilon)$

$$\Phi_i(t, \varepsilon) = \frac{\bar{\Phi}_i(t, \varepsilon)}{\omega_\varepsilon(0, 1)}, \quad \Phi_i'(t, \varepsilon) = \frac{\bar{\Phi}_i'(t, \varepsilon)}{\omega_\varepsilon(0, 1)}$$

формулаларымен анықталады. Мұндағы $\omega_\varepsilon(0, 1)$ шешімдердің (5) іргелі жүйесінің

$t = 0$ және $t = 1$ кезіндегі мәндерін пайдаланып құрылған анықтауыш:

$$\omega_\varepsilon(0, 1) = \begin{vmatrix} y_1(0, \varepsilon) & y_2(0, \varepsilon) \\ y_1(1, \varepsilon) & y_2(1, \varepsilon) \end{vmatrix} = -e^{-\frac{q}{p} + O(\varepsilon)},$$

ал $\bar{\Phi}_1^{(j)}(t, \varepsilon)$, $\bar{\Phi}_2^{(j)}(t, \varepsilon)$, $j = 0, 1$ анықтауыштары осы $\omega_\varepsilon(0, 1)$ – ден сәйкес 1 – ші және 2 – ші жолдарды (5) іргелі жүйеге алмастырудан шығады:

$$\bar{\Phi}_1^{(j)}(t, \varepsilon) = \begin{vmatrix} y_1^{(j)}(t, \varepsilon) & y_2^{(j)}(t, \varepsilon) \\ y_1(1, \varepsilon) & y_2(1, \varepsilon) \end{vmatrix},$$

$$\bar{\Phi}_2^{(j)}(t, \varepsilon) = \begin{vmatrix} y_1(0, \varepsilon) & y_2(0, \varepsilon) \\ y_1^{(j)}(t, \varepsilon) & y_2^{(j)}(t, \varepsilon) \end{vmatrix}.$$

$\Phi_2^{(j)}(t, \varepsilon)$, $i = 1, 2$, $j = 0, 1$ функциялары төмендегі түрде бағаланды:

$$|\Phi_1(t, \varepsilon)| \leq C e^{-\frac{p}{\varepsilon}t}, \quad |\Phi_1'(t, \varepsilon)| \leq \frac{C}{\varepsilon} e^{-\frac{p}{\varepsilon}t},$$

$$|\Phi_2(t, \varepsilon)| \leq C, \quad |\Phi_2'(t, \varepsilon)| \leq C \left(1 + \frac{1}{\varepsilon} e^{-\frac{p}{\varepsilon}t} \right).$$

Лемма. $\varepsilon \rightarrow 0$ кезде $0 \leq t \leq 1$ кесіндісінде

$$\varepsilon z'' + pz' + qz = 0, \quad z(0, \varepsilon) = 0, \quad z(1, \varepsilon) = 0$$

біртекті шеттік есеп үшін бір ғана $G_\varepsilon(t, s)$ Грин функциясы табылады, ол

$$G_\varepsilon(t, s) = \begin{cases} -\frac{1}{\varepsilon} K_\varepsilon(1, s) \Phi_2(t, \varepsilon), & 0 \leq t \leq s, \\ -\frac{1}{\varepsilon} K_\varepsilon(1, s) \Phi_2(t, \varepsilon) + \frac{1}{\varepsilon} K_\varepsilon(t, s), & s \leq t \leq 1 \end{cases}$$

формуласымен өрнектеледі де,

$$|G_\varepsilon(t, s)| \leq C, \quad t \leq s, \quad s \leq t,$$

$$|G'_\varepsilon(t, s)| \leq C \left(1 + \frac{1}{\varepsilon} e^{-\frac{p}{\varepsilon}t} \right), \quad t \leq s,$$

$$|G'_\varepsilon(t, s)| \leq C \left(1 + \frac{1}{\varepsilon} e^{-\frac{p}{\varepsilon}(t-s)} \right), \quad s \leq t$$

түрінде бағаланады.

Теорема 1. $p > 0$ шарты орындалған жағдайда $0 \leq t \leq 1$ кесіндісінде (1), (2) сингулярлы қобалжыған шеттік есептің келесі түрде бағаланатын бір ғана шешімі болады;

$$|z(t, \varepsilon)| \leq C \left[a e^{-\frac{p}{\varepsilon} t} + b + \max |g(t)| \right],$$

$$|z'(t, \varepsilon)| \leq C \left[\frac{1}{\varepsilon} (a + b + \max |g(t)|) e^{-\frac{p}{\varepsilon} t} + b + \max |g(t)| \right].$$

Бұл теоремадан $\varepsilon \rightarrow 0$ кезінде $z(0, \varepsilon) = O(1)$, $z'(0, \varepsilon) = O\left(\frac{1}{\varepsilon}\right)$ орындалатыны, яғни (1), (2) шеттік есеп шешімі $t = 0$ нүктесінде 1-ші ретті бастапқы болатыны шығады.

Теорема 2. Егер $p > 0$, $\bar{z}(0) \neq a$ болса, онда $0 \leq t \leq 1$ кесіндісінде $z(t, \varepsilon) - \bar{z}(t)$ айырымы үшін

$$|z(t, \varepsilon) - \bar{z}(t)| \leq C \left[\varepsilon + e^{-\frac{p}{\varepsilon} t} \right],$$

$$|z'(t, \varepsilon) - \bar{z}'(t)| \leq C \left[\varepsilon + \frac{1}{\varepsilon} e^{-\frac{p}{\varepsilon} t} \right]$$

бағалары орындалады.

Демек, осы теоремадан

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} z(t, \varepsilon) = \bar{z}(t), \quad 0 \leq t \leq 1,$$

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} z'(t, \varepsilon) = \bar{z}'(t), \quad 0 < t \leq 1.$$

теңдіктері шығады.

Әдебиеттер:

1. Касымов К.А. Сингулярно возмущенные краевые задачи с начальными скачками. – Алматы: Санат, 1997
2. Есимова А.Т., Касымов А. Об оценках решений краевой задачи с начальным скачком первого порядка для линейных дифференциальных уравнений третьего порядка // Изв. НАН РК, Сер. Физ.-мат. – Алматы, 1995. №1. – С. 16-21
3. Есимова А.Т., Әбдіманапова М.Ә., Сингулярлы ұйытқыған шеттік есептің шешімін құру және бағалау. «Хабаршы» ғылым журналы, Физика-математика сериясы.-Алматы, Абай атындағы ҚазҰПУ, 2017 ж.

ДАУРЕН Алтыншаш Досымқызы

7M01503-Информатика

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.к., профессор Салғараева Г.И.

ҚазМемҚызПУ

ҚАШЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ

Аннотация. Статья посвящена одной из самых актуальных тем на сегодняшний день - дистанционному обучению. В ходе статьи автор лично представил достоинства и недостатки дистанционного обучения, а также преимущества программы. Дистанционное образование, как и любая другая форма обучения, имеет множество преимуществ и недостатков. Есть несколько причин, которые не препятствуют быстрому внедрению технологий дистанционного обучения в образовательный процесс. Представлено в виде SWOT-анализа.

Дистанционное образование - это требование современности. В связи с началом пандемии в нашей стране впервые в истории использовались технологии дистанционного обучения. Хотя мы знаем, что дистанционное обучение отличается от традиционного, большинство из нас не знает преимуществ и недостатков. Наша главная цель в дистанционном обучении - выйти на традиционный уровень образования.

Abstract. The article is devoted to one of the most pressing topics today - distance learning. In the course of the article, the author personally presented the advantages and disadvantages of distance learning, as well as the advantages of the program. Distance education, like any other form of education, has many advantages and disadvantages. There are several reasons that do not prevent the rapid introduction of distance learning technologies into the educational process. Presented as a SWOT analysis.

Distance education is a modern requirement. In connection with the outbreak of a pandemic, distance learning technologies were used for the first time in history in our country. While we know distance learning is different from traditional learning, most of us are unaware of the advantages and disadvantages. Our main goal in distance learning is to reach the traditional level of education.

Интернет желісі қазіргі қоғамда ойып тұрып өз орнын алуда. Интернет технологиясы мен қашықтан білім беру қазіргі таңда жаңалық болып есептелмейді. Интернет желісі пайда болғаннан бастап адамдар әр түрлі ақпараттар алу мүмкіндігі шектеусіз деңгейге жетті. Мұндай технологиялардың мүмкіндігі өте жоғары, себебі қай жерге бармаңыз барлық жерде интернет желісі қолданыста. Осы қажеттілік арқылы білім беру саласында жаңа жаңалық – қашықтан білім беру пайда болды.

Қашықтан білім беру – бұл оқушы мен оқытушының тұрғылықты жеріне қарамастан сабақтың толық немесе кей бөлігін интернет желісі және телекоммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы қашықтан білім беру.

Технологиялардың дамуына қарамастан дәстүрлі білім беру біздің өміріміздің тұрақты бөлшегі болып қалады. Егер білім берудің осы түріне үлкен қызығушылық туралы айтатын болсақ оның негізгі үш себебі бар. Біріншісі, қарапайым және сенімді ақпаратқа деген үлкен қажеттілік. Екіншіден, бұл қажеттіліктерді қанағаттандыра алатын технологиялар қазірдің өзінде бар және болашақта тағы пайда болады. Үшіншіден, қашықтан оқуға маңызды жаңа нарық ретіндегі қатынас, бұл осы нарықта бизнес жүргізу мүмкіндігін білдіреді.

Атауы	Сипаттамасы
1	2
Тиімді тұстары	
Студент оқу моделін кез-келген уақытта оқи алуы	Егер сіз ұялы телефоныңызға интернет желісін орнатсаңыз, сабақ сізге барлық уақытта қолжетімді болады. Белгіленген уақыт ішінде назар аударып, пән материалдарын жеке қарқынмен оқуға мүмкіндік болу. Ауырып отқан немесе басқа жағдайда сабаққа кіре алуы.
Қашықтан білім беру барысын алуан түрлі ақпараттар және электронды бағдарламалар арқылы өту	Аудиториялық сабақтарда уақыттың тығыздығына байланысты әр түрлі нұсқаларын (презентация, аудио, видео) әрдайым көрсету мүмкін емес, баспакөздері болуы мүмкін. Білім беру мекемелерінде

	барлық кабинеттер компьютерлік техникалармен жабдықталмаған және интернетке қолжетімді емес, ал қашықтан оқыту білім беру мазмұнын толық пайдалануға мүмкіндік береді.
Сабақтар жиналған электронды бағдарламалар, қорытында тесттер жинағы	Электронды бағдарламаларда білім алушының білімдерін, дағдыларын, тексеру және бақылауға арналған әртүрлі ресурстар бар: тесттер, тапсырмалар, эсселер, интерактивті әдістер, топтық чат, форум және тағы басқа.
Қорытынды жасау барысында қадағалау	Қашықтан білім беру қорытынды бағалау барысында білім алушылардың жұмысын бақылау, олардың үлгерімін белгілі бір уақыт аралағында бағылау және нәтижелерін сақтай алады.
Кері байланыс	On-line және off-line білім беру барысында кері байланыс оқытуды жекелеңдіруге, консультациялар өткізуге, оқушы мен мұғалім арасындағы жеке қарым-қатынасты жүзеге асыруға мүмкіндік береді. [1]
Жеке жұмыс орындау дағдысы қалыптасады	Пәнді оқу барысында оқушының өзіндік жұмысы қолданылады, бұл өздігінен оқу және өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын қалыптастыруға, сонымен қатар оқу уақытын ұтымды жоспарлауға ықпал етеді.
Психологиялық жайлылық	Қашықтан білім беру барсында қорытынды бағалау жүзеге асатын уақытта психологиялық жайлылық орын алады.
Көрнекілік арқылы сабақ сапасын арттыру	Интерактивті дәрістер, бейне, дыбыс, және тағы басқа көмегімен студенттерге ақпарат берудің әртүрлі әдістерін қолдану оқылатын материалды көрнекі етіп жасауға мүмкіндік береді, ал соның нәтижесінде визуалды, түсінікті, есте жақсы сақталатын болады
Тиімсіз тұстары	
Электронды бағдаламалармен жұмыс жасау барысында оқушы мен мұғалімнің ерік-жігерінің жетпеуі	Бір уақытта электронды бағдарламада жазылған оқушылар саны көп болған жағдайда, есептер, шығаратын тапсырмаларды тексеру, ресурстар қажет етеді. Физикалық күшінің жетіспеушілігі мұғалімдердің бағдарламаны пайдалануға деген қызығушылығын төмендетеді, бұл қашықтан оқудың нәтижесінің төмендеуіне алып келеді. Мұғалімнің оқушылармен сыныптағы қарым- қатынасы оларды желідегі және офлайн режимдегі қарым-қатынастан гөрі көбірек жұмыс жасауға итермелейді.[2]
Электронды оқулықтағы тапсырмаларды орындау барысындағы оқушының сәйкестендіруі	Оқушылардың білімін бақылау «соқыр» аймақта болады, өйткені студенттің жеке басын анықтау ол тапсырманы нақты кім шешкенін білмейді. Оқушылар басқа біреудің жұмысының нәтижесін өз нәтижесі ретінде шығаруға мүмкіндік алады
Тікелей байланыс болмауы	Оқушы сұрақтарға жауап беруі керек немесе мұғалімнің көмегі қажет болған жағдайда мұғалім көбінесе оқушылармен тікелей қарым-қатынас жасай алмайды. Оқушы дәстүрлі білім беру кезіндегідей сыныптастардың сұрақтарын дұрыс ести алмайды.
Электронды бағдарламаны құруға және пайдалануды үйренуге көп уақыт кетеді.	Жалпыға қолайлы электронды оқулықты құрастыру үшін көптеген қаражат және бірнеше ғалымдардан тұратын құрастырушылар тобы белгілі бір уақыт бойы құрастыруы және жалпықолданысқа енгізуі
Тапсырмаларды орындау барысындағы таңдаудың жоқтығы	Бағдарламаны құру барысында тапсырмалардың көптігі балл санының аздығын білдіреді. Егер тапсырмалар саны көп болса, бағалау жүйесі қиынға түсіп, кейде оқушылар шектік деңгейге жете алмай қалады

Электронды оқудың мүмкіндіктерін кеңейтетін орта	
Интернет желісіндегі ақпараттар	Есептердің шешімін табатын кезде, сұраққа жауап табу, шығармашылық тапсырмалар орындау мақсатында интернет желісін пайдалана алады.
Тапсырмалардың плагиатқа қарсы екенін тексере алуы	Мұғалім оқушылар салған тапсырмаларды плагиатқа тексеру арқылы түпнұсқалығын тексере алады. Бұл білім сапасын жоғарылатады.
Бір уақытта көп оқушыларды оқыта алу	Электронды білім беру бір уақытта көп оқушылардың сабаққа қатыса алуы сонымен қатар тапсырма орындай алауы
Қашықтан электронды бағдарламаның әрқашан жаңарып отыру	Бағдарламаның ескіруіне байланысты шалауыңызша жаңартулар енгізсеңіз болады.
Электронды оқудың мүмкіндіктерін төмендететін орта	
Техникалық ақаулықтар	Бір уақытта көптеген пайдаланушылардың кіруі немесе интернет желісінің дұрыс жасамауының себебінен электронды бағдарламаға кірудегі қиындықтар
Авторлық бағдарламаларда ақпараттардың аздығы	Көптеген бағдарламалар кітап бойынша толық бекілітмеген, ақпараттардың аздығы
Қашықтан білім алу мүмкіндігінің болмауы	Оқушының сабақ оқуға жеке дербес компьютерінің болмауы немесе интернет желісінің нашар жұмыс жасауы. Оқушы сабақты жүктеп, орындап қайта жіберуі қажет.

1 кесте Қашықтан білім беру жүйесіне SWOT – анализ

Кестеде байқағаныңыздай қашықтан білім берудің тұстарын, кемшілігі мен артықшылығын жеке тоқталып өттік. Кестеде көрсетілгендей қашықтан оқу деңгейін жоғарылату барысында мына қадамдарды орындау қажет:

- Мұғалімдер арасында электронды бағдарлама шұру құзыреттілігі болуы
- Оқушылардың оқу жетістіктерін бақылау мүмкіндіктерін кеңейту
- Аудиторияны және өзін-өзі бағалауды жүргізу

Қашықтан электронды оқыту – бұл моральдық және материалдық шығындар ғана емес, сонымен қатар мұғалімнің тиісті дайындығын қажет ететін өте күрделі процесс. Электронды бағдарлама қазіргі жоғарғы білім беру жүйесінде енгізудің жетістігі оқытушылар құрамы мен студенттердің жоғарғы мотивациясымен анықталды. Қазіргі кезде студенттер электронды оқытуды мұғалімдерге қарағанда көбірек қолданады деп толық айтуға болады. Өйткені қазіргі заманғы буын әлеуметтік желілерде және компьютерлік технологиялармен жұмыс істеу дағдылары айтарлықтай дамыған.

Әдебиеттер:

1. Khadiullina R.R. Galyautdinov M.I. Teoya praktika Fizicheskoy Kultury 2014ж.
2. Abrami P.C., Bernard R.M., Bures E.M., Tamim R.M. The next Generation of Distance Education: Unconstrained Learning 2012ж.

ДҮЙСЕНБЕК Айдана

6M011700 - Қазақ тілі мен әдебиеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., профессор Қ.Т.Жанұзақова

Б.МАЙЛИН ПРОЗАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ АУЫЛЫНЫҢ БЕЙНЕСІ

Аннотация. В статье анализируется проза известного писателя Бейимбета Майлина. Рассматриваются тематика, художественные особенности, образная система произведения.

Abstract. In the article analyzes the prose of the famous writer Beymbet Mailin. The themes, artistic features, figurative system of the work are considered.

Колхоз дәуірінің алғашқы кезеңіне арналған Б.Майлиннің «Он бес үй» повесі - бұл қазақ әдебиеті шындығында колхоздық ауылды бейнелейтін туындылардың бірі. Онда Қазақстанның еңбекші халқының тарихында алғаш рет ұйымдастырылған артельдің пайда болғаны, оның ауыртпалығы мен алғашқы нәтижелері туралы айтылады. Қазақ даласында Кеңес өкіметінің орнауымен ауыл еңбеккерлерінің санасы оянып, жаңа деңгейге жетті. Большевиктер партия комитетінің хатшысы Сәлмен Әпеннің он бес үйден артель құру туралы бастамасын қолдап, үш күн олармен бірге болып, көптеген мәселелер бойынша кеңес берді. Әпеннің бейнесін суреттей отырып, жазушы тағы да қазақтың кедей Мырқымбайын еске түсірді, өйткені Бейімбет өлеңдеріндегі Мырқымбай мен Әпеннің тағдыры, мінезі мен мінезі ұқсас. Әпен – хат танымайтын кедей адам. Соған қарамастан ол Кеңес өкіметіне адал болды және іскер белсенді болды. Әпен тракторшылар курсына бірінші болып барады. Әпен бірінші болып коммунистік партияға жүгінді. Ауылдағы қақтығысты бірінші болып Әпен сезді.

Повесте адамдардың санасындағы, көзқарасындағы өзгерістерді, психологиялық сәттерді шебер бейнелейді. Повесте артельге қарсы жаудың жойқын әрекеттері де суреттелген. Ермақ, Нұрқан, Жұмабай сияқты дәулетті адамдар колхоз туралы түрлі қауесеттер таратып, көптеген теңгерімсіз және надан адамдардың артельден кетуіне көмектесті. Оның үстіне ол жұмысшылардың жұмыс көліктерін ұрлап, жұмыс арасында колхозшыларды мұқтаж етеді. Бірақ ол өзінің ойлары мен әрекеттері туралы ашық айтпайды. Көп ұзамай ол мүлкі тәркіленіп жатқанын және оны тезірек сатқысы келетінін түсінеді. Ол бұл қатыгездікті өзінің адал қызметшісі Сағындыққа қатысты сезбей де жасайды. Повестегі орыс шаруасы Прокофийдің бейнесі шынайы өмір тұрғысынан суреттелген тірі образ түрінде толыққанды, жеке тұлға болып табылады. Жастайынан қазақ ауылында туып-өскен оның бүкіл психологиясы қазаққа жақын. Оған қазақтың әдет-ғұрпы, дәстүрі, тұрмысы жат емес. Тіпті, кейбір сөйлеу мәнері де қазақша шығатындай сезінеміз. Бейімбеттің «Он бес үй» әңгімесі жазушының өз ауылында өмір сүрген, оның тікелей қатысуымен құрылған артель тарихын суреттеуге бағытталған.

1928 жылы Бейімбет өзінің туған қаласы Дамбардың 8-ші ауылына барып, 15 жерлесінен колхоз құрды, оған «Жалшы» деп ат қойды. Сонымен, Бейімбет Майлиннің «Он бес үй» повесі шынайы өмірге, жазушының өз тәжірибесіне негізделген. Бұл, әрине, Бейімбет Майлиннің оқиғаны көркем шығармаға айналдырғанын көрсетеді. Өнер туындысының сюжеттік желісі шынайы өмірден алынғаны көрінеді. Нағыз жазушы заманның көзі мен құлағы ғана емес, сонымен бірге оның ары мен иманы да. Ол көргені мен естігенін көзімен, құлағымен көшірмейді, алдымен ол миы мен жүрегінің «мың градустық пешінде» сенімнің таразысында көрген, естіген және ұстаған маңызды нәрселерді сүзгіден өткізіп, өлшейді.

Бейімбет Майлин - әдебиетіміздің барлық саласында әр түрлі жанрда еңбек еткен жазушы. Оның шығармашылығына тән халықтық қарапайымдылық оның өлеңдерінде ғана емес, прозасы мен драмасында да ерекше байқалады.

Біздің әдебиеттің проза саласында, әсіресе, әңгіме сияқты шағын жанрда Бейімбеттен көп жазған жазушылар аз шығар. Мұхтар Әуезов ««Қазақ әңгімелерінің аса көркем үлгілері Бейімбеттің өзгеше мұрасынан танылады» деп жазушының шығармашылығын дұрыс бағалайды [1].

Сондай-ақ, автор елдегі ашаршылық туралы бірқатар шығармалар жазады, олардың ішінде «Күлпаш», «Аштық құрбаны», «Әже» туындылары шындықты ашады. Бұл әңгімелердегі үш оқиға мәселені үш тұрғыдан қарастырады.

«Күлпаш» әңгімесі 1922 жылы жазылған. Бақытсыз үйдің жаман көрінісі. Тамақ пен киім жоқ. Алты ай бойы аш болған адамдар. Күлпаш пен оның ұлы Қали аштықтан ісініп жатыр, қайыр сұрап ел аралап жүрген Мақтым. Егер Мақтым ерте тұрып, ел аралап шықса, әйелі Күлпаш бірдеңе әкелгендей өзін-өзі алдайды. Ауылдан сұраған Мақтым да мойнына сөмке киіп, кешке үйге әрең жететін. Қой терісі бар жаман шапа үстінде және аяғында жаман етік. Мойнында әмияны бар біреу есікке үлкен көздерімен және жоғалып кеткен адам бейнесімен кірді. Бұл Мақтым еді. Жазушы алғаш рет аштық тақырыбын осы шағын әңгімесінде жеріне жеткізе суреттеп берген. Өз өмірі үшін күрестен басқа амалы жоқ, аштықтан құтылудың жолын таба алмаған Күлпаш сіңілісі Раушанды сағалайды. Ол болса «Жұмағазыға ти, өзің хан боласың, 40-50 қарасы бар ауылдан шыққан бай адам» деп ақыл салады. Аштықтан шаршаған Күлпаш өзінің күш-қуаты мен ақыл-ойының жоғалып бара жатқанын сезеді. Тамақтарды шығарып жатқанда, Күлпаштың аузы сілекейге толып, есінен танып қала жаздайды. Осылайша, аштық алдымен Күлпаштың денесін жаулап алып, сүйектерін босатады, сонымен бірге оның ақыл-ойын жеңеді. Туғандары тірі қалу үшін өзі көрмеген, білмеген Жұмағазының үйіне барды. Жазушы Күлпаштың басындағы осы қатты соққыларды қарапайым суреттермен бейнелейді.

Шығарманы ойланбай, мұнаймай оқу мүмкін емес, сіз еріксіз басты кейіпкермен бірге қайғырасыз. «Оттең, жоқшылық, оттең, аштық» деп өкінесіз. Шағын әңгімесінде жазушы отбасында болған қайғылы жағдайды шебер бейнелеген. Реалистік бояумен өмір шындығын дәл басып тастайды.

Аштық туралы әңгімелердің бірі - «Аштық құрбаны». Тақырыбы бойынша бұл оқиға «Күлпаш» әңгімесімен байланысты, тек көркемдік шешімі әр түрлі [2]. Кедейдің отбасы аштыққа ұшырап, одан шығудың жолын табу қиын. Қайрақбайдың үйі апатты жағдайда тұр. Отқа жанармай, ішерге тамақ жоқ. Қайрақбайдың әйелі Шырынқұл отты күрекпен жақты, бірақ жанып жатқан қамыс сөнді. От сөнгенде, олардың өмірі жоғалып бара жатқандай сезіледі. Қара судан басқа ішетін тамақ жоқ. Екі күн бойы дымқыл болмады. Мұның екінші жағы неде? «Қайрақбай жақтарын тартып, көздерін жұмып, басын төмен салады: Таңсық, сегіз-тоғыз жасар бала, көздерін жұмып әкесінің тізесінде жатыр.

«Дәмеш жылаған ана мен күйзелген әкеге қарайды », - деп жазушы Қайрақбай отбасының киын кезеңдерін суреттейді. Дәмеш - он алты жасар қыз. Бұл адамдардың балалары ата-аналарын асырауға жалданған. Дәмеш неге ұл болып туылмағанына өкінеді. Аштықтан құтылудың бірден-бір амалы - Дәмешті күйеуге беру деп біледі анасы.

Дәмеш ата-анасы мен бауырын аштықтан құтқару үшін жанын құрбан етуге дайын. Дәмеш аштықтан арылу үшін өзін құрбан етуді армандайды. Оқиға әрі қарай Дәмештің Рахилаға хатымен бейнеленген. Рахилаға Дәмеш өзінің басынан өткерген оқиғалары туралы айтады: Тілеумағамбет шалдың үйінде болғанда, оған «төре» келіп, Дәмеш арызын айтып, өзіне бостандық алып, сол төремен қайта қауышып, бақытты өмір сүргенін айтты. Бейімбеттің бұл әңгімесінің құндылығы оның өз заманындағы ыстық-суық оқиғалар басылмаған кезде осы тақырыпқа батыл қадам басуында болып отыр [3].

«Әже» әңгімесінің мәні де өте қызықты. Жазушы оқиғаны алты бөлікке бөледі. Осы әңгімеде жазушы нені көрсетпек болған? Злиха, Күлпаш пен Дәмеш тәрізді аштықтан алжасқан жоқ. Күйеуінен зәбір көрген, не байлықтан мастанған да жан емес. Олай болса, шығармада автор уағыздаған идея не? Злиха - адасқан әйел. Өз бақытын өзі бұзды. Өз бақытын аяққа басқан адам бақытты болуы мүмкін емес. Жұрттың өсегіне еріп өз отбасын ойрандаған адам тағдыры трагедиямен аяқталатынын меңзейді жазушы.

Жазушы қазақ даласында кеңес үкіметінің алғашқы күндерінен бастап – ақ болып жатқан ұшан – теңіз өзгерістердің, жаңа қоғамның алып қадаммен алға басып дамуы үшін қаншалықты зор қарқын қажет екендігін дұрыс түсіне білді. Жаңа қоғамның даму, өсу, өркендеу заңдылығын осылайша түсінген үлкен суреткер халыққа қызмет қылудың басты шарты күнделікті өмірімізде болып жатқан жаңалықтарды дер кезінде дұрыс байқап, оны көркем сөзбен бейнелеу, сөйтіп өз халқының тарихи шежіресін жасау деп ұқты. Сондықтан да елімізде Бейімбет қаламынан тыс қалған бірде – бір оқиға жоқ деп айтуымызға болады. Бейімбеттің бұл қасиетін заманымыздың ұлы суреткері Мұхтар Әуезов: «Бейімбет Майлин әңгімелерінде терең шыншылдық бар, адам бейнесі, қарым – қатынастары әрдайым нанымды боп шығады және бұл шығармалардың түр үлгісінде дөңгелек келген тұтастық айқын аңғарылады. Бейімбет әңгімелерінің көп топтар революцияның ең алғашқы

жылдарынан бастап, отызыншы жылдардың ортасына дейін совет дәуірінде қазақ ауылында болған өмірдің ұзақ көркем шежіресі деуге болады», - деп әділ бағалаған.

Қазақ даласында Кеңес өкіметінің алғашқы күндерінен бастап жазушы жаңа қоғамның жедел өзгеруі мен дамудың қажеттілігін түсіне білді. Жаңа қоғамның даму, өсу және өркендеу заңдылықтарын жақсы түсінді. Бейімбет әңгімелері төңкерістің алғашқы жылдарынан бастап отызыншы жылдардың ортасына дейінгі кеңестік дәуірдегі қазақ ауылының өмірінің ұзақ көркем шежіресі ретінде қарастырыла алады.

Бейімбеттің әңгімелерінде байларды тәркілеу кезеңі («Сары ала тон») еңбекшілерді артельге ұйыстырған коллективтендіру кезеңі де («Көктеректің бауырында», «Қара шелек», «Қызыл әскердің семьясы») т.б. бейнеленеді. Бейімбет өзінің өмірден көп нәрсе үйренген, көп нәрсені білетін және көп нәрсені байқаған жазушы екенін көрсетеді. Кеңестік қазақ жазушыларының көпшілігі Бейімбеттен колхоз дәуірін суреттеуді үйренді. Бұған Ғабит Мүсірепов пен Ғабиден Мұстафиннің колхоз тақырыбындағы әңгімелері дәлел. Сюжеті де, кейіпкерлер тағдыры да Б.Майлин шығармашылығымен ұтымды үйлеседі. Колхоз мәселесі халқымыздың өмірінде оңай шешілмеді, дау-дамайсыз болмады және көптеген күрделі қиындықтарға тап болды. Жазушы мәселені осы тұрғыда шынайы суреттеді.

Автор әңгімелер жүйесінде колхоздың қалыптасу және күнделікті өміріне ену процесін сипаттайды («Қара шелек», «Кеңес ағасы Камила» және т.б.). Қазан төңкерісінің жеңісі нәтижесінде қазақ ауылында қатығыс күшейе түсті. Бұрын таң мен күннің батуы байлар мен жоғарғы таптың есігінде екенін білмей, күндіз-түні ақысыз құл болып жұмыс істеген кедейлер енді теңдікке қол жеткізіп, олардың сана-сезімдерін оятты. Б.Майлиннің «Кедейдің теңдігі», «Шапайдың хаты», «Ақталған еңбек», «Айранбай» және т.б. әңгімелерінде Кеңес өкіметінің сол кездегі ұранына үн қосып, оны жүзеге асыруға белсене қатысқан бұрынғы жалдамалыларды көреміз. Автор «Кедейдің теңдігі» повесінде Қауымбайдың есігінде жүрген Бұқабай өмірі мен Кеңес өкіметі орнағаннан кейін теңдікке қол жеткізіп, ауылдай болып сайланған кезін шебер суреттейді.

Бейімбет «Ол бір түс қой», «Заман», «Сары ала тон», «Жол кеңесі» сияқты әңгімелер топтамасында бұрын ақ бата ретінде ақ, қарғыс ретінде қара болып келген байлардың қазір мазақ болатынын мысқылдайды. Бір кездері байлар кедейлердің кедей екенін білмесе, енді кедейлер байлардан кек алады.

Бейімбет Майлиннің көп жазғаны және көп қаузаған тақырыбы - ауыл өмірі, ауыл мен адам санасына төңкерістің әсері, ауылдағы қатығыстар тудырған тарихи өзгерістер мен жаңалықтар, ауыл адамының типтік бейнесі. Б.Майлиннің прозасы, оның ішінде әңгімелері мен повестері жанрлық табиғатымен, көркемдік мәнерімен құнды. Жазушы әңгімелерде баяндалған оқиғаларды өмірдің өзінен алады, сондықтан бұл әңгімелер адамды ойландырады және оқушыларға қатты әсер етеді. Бейімбет Майлин прозасы - өзіндік ерекшеліктері, стилі, тілі, көркемдік мәнері бар ерекше проза.

Әдебиеттер:

1. Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы, 1959. -384 б.
2. Майлин Б. Шығармаларының толық жинағы. – Алматы, 1997. 4-том. -218 б.
3. Бейісқұлов Т. Дарын даралығы. – Алматы: Қазақстан, 1994. -136 б.

ӘОЖ 37.016 : 802 : 008 341.98

ЕСМАХАНОВА Молдир Адилбековна

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушысы Камишева Гүлнұр Аббасқызы
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫСЫМ МЕН ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается диалог культур в изучении иностранных языков. Раскрывается значение слова "культура" и систематизируются её функциональные особенности. В изучение иностранных языков и создании межкультурных отношений обучающий распознаёт другую культуру, при этом сохраняя свои духовные ценности. В итоге были представлены важность и пути создания межкультурных отношений в изучение иностранных языков.

Abstract. This article examines the dialogue of cultures in the study of foreign languages. The meaning of the word "culture" is revealed and its functional features are systematized. In the study of foreign languages and the creation of intercultural relations, a person recognizes a different culture, maintaining his\ her spiritual values. As a result, the importance and ways of creating intercultural relations in the study of foreign languages were presented.

Кіріспе.

Жаһандық даму кезеңінде шет тілін білсем, үйренсем, сол тілде емін-еркін қатынас жасасам дейтіндердің қатары күн өткен сайын артуда. Оған бір себеп дүниежүзілік аренаға шығу болса, енді бір себеп шет елдермен түрлі байланыстардың кеңінен етек жаюы. Осыған орай, елімізде шет тілін үйрену балабақша кезінен бастау алып, мектеп алды даярлық сыныпта жалғасын тауып, әрі қарай мектепті тәмамдағанша үйренеді. Бұл біздің еліміздегі үштілділікті қолдаудың әсері және заман талабы. Қазіргі жас буынның тіл үйренуге деген құлшынысы өте жоғары. Жай қарапайым деңгейден бастап, күрделі жоғары деңгейді сатылап өтеді. Енді сол шет тілін оқыту кезінде тіл үйренушілер сол тілдің мәдениетін автоматты түрде үйренеді, әрі диалогтық қарым- қатынасқа түседі. Амандасудан бастап, қоштасуға дейін сөйлесім қатынасы жүреді. Шет тілін үйрену барысында тілдің фонетикасы, лексика- грамматикалық бірліктерін біліп қана қоймайды, сол елдің салт-дәстүрі мен тарихы және елтануымен танысады, яғни мәдениетаралық қарым - қатынас орнатады. Яғни төмендегідей мәдениетаралық қарым- қатынас пен құзіреттіліктерді жүзеге асырады:

- Сөйлеу дағдылары дамиды;
- Ана тілімен бірге шет тілінің лингвистикалық ерекшеліктерін түсінеді;
- Мәдениетаралық және халықаралық қарым- қатынас орнайды;
- Тыңдалым, қарым-қатынасқа, аударма мен сөйлесім арқылы жүзеге асады.

Сонымен бірге тіл үйренушілерде түсіністік пайда болып, олар мәдениетаралық қатысыммен бірге сөйлеу қабілеттері мен өзіндік көзқарастары дамиды.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі: Мәдениет дегеніміз бір халықтың пайда болуымен қатар жүретін құбылыс. Ол барынша ауқымы кең, сол елдің тілінен бастап, салт- дәстүрін, әдет-ғұрпын, тарихын, атадан балаға жалғасып келе жатқан барлық рухани дүниелер: діні, ділі мен мұраты, мақал- мәтелдер мен нақыл сөздері мен сол елдің атақты тұлғаларын қамтитын нысан. Мәдениеттің қоғамда көрсететін қызметтері сан алуан. Соның ішінде шет тілін оқытуда басты орын алатын мәдениеттің негізгі қызметтеріне тоқталар болсақ: адамды қалыптастыру қызметі, жалғастық, мұрагерлік қызметі, танымдық қызметі, реттеу қызметі, қатысымдық, қарым-қатынастық қызметі. Зерттеу жұмысының қарастыратын мәселесінің ұйытқысы да осы аталған мәдениеттің қызметтерін қамтиды, өйткені бүгінгі күнде шет тілінен білім берудің басты көздейтін мақсаты мәдениетаралық қатысым жасауда құзіреттілікті қалыптастыру арқылы заманға және бәсекеге лайықты, шет тілінде қатысым жасаудың іскерліктерін игерген, білікті де білімді, сан қырлы маман даярлау.

Мәдениетаралық қатысымды ғалымдар көп зерттей келе, әрқайсысы өзіндік құнды пікір білдірген. Енді сол ғалымдардың пікіріне сүйенсек, орыс ғалымы И.И.Халеева «Мәдениетаралық

қатысым – әртүрлі лингвомәдени қауымдастықтарға жататын қарым-қатынас серіктестерінің өзара әрекеттерінің жиынтығы» [1, 22] деп анықтама берген. Шет тілін оқытуда тіл үйренушілердің мәдениетаралық қатысымдық құзыреттілігін қалыптастыру қазіргі бүкіл әлемдік мәдени жағынан сан түрлі елдердің әлемдік аренада өзара қарым-қатынас орнатуы үшін олардың дүниежүзілік интеграция үрдісіне енуі үшін қажеттілігі зор болып отыр.

Оқушының мәдениетаралық қатысымдық құзыреттілігі білім алу ошағында шет тілдік білім берудің көрсеткіші болып табылады. Енді сол мәдениетаралық қатысымдық құзыреттілікті қалай қалыптастыра аламыз деген сұрақтың аясында ізденгенімде, ғалым О.А. Леонтовичтің: Мәдениетаралық қатысымдық құзыреттілік үш құрамдас бөліктен, яғни тілдік, қатысымдық және мәдени құзыреттіліктерден тұрады. Тілдік құзыреттілік тілдік қарым-қатынаста тілдік құралдарды орынды пайдалана білу болса, қатысымдық құзыреттілік қарым-қатынас үрдісін ұйымдастыру механизмдері, әдістері мен тәсілдері, стратегиялары болса, мәдени құзыреттілік саяси релияларды, мақал-мәтелдерді, фразеологизмдерді, терминдерді, диалектизмдерді т.б. білу болып табылады [2, 32-33] деген пікіріне сүйендім. Расымен де, осы айтып отырған үш құрамдас бөліктер бірге әрекет етсе, үздік нәтижеге қол жеткізе алар едік. Ал келесі ғалым Плужник И.Л. мәдениетаралық қатысымдық құзыреттілікке өзгеше тың түсініктеме беріп: «...мәдениетаралық қатысымдық құзыреттілік бөтен мәдениет өкілінің ойы мен пікірін түсіну, қарым-қатынас жағдаятына қарай өз мінез-құлқын ыңғайлай білу, түсініспеушілік болдырмау, әртүрлі құндылықтар, мінез-құлық нормалары, өзгешеліктері болатынын мойындау болып табылады» [3, 6]-делінген. Бұл пікір бойынша, тілді ғана үйреніп қоймай, сол елдің азаматтарының мінез-құлқын, өзгешеліктерінің болатынын да мойындау керектігі айтылған.

Сондай-ақ, неміс зерттеушілері К.Кнапп пен А.Кнапп-Поттхофф мәдениетаралық құзыреттіліктің төмендегі сипаттамаларына тоқталған болатын:

- адам ойлауының, іс-әрекетінің, мінез-құлқының, тіпті қатысымдық әрекетінің мәдени когнитивтік сызбаларға байланысты болуы;
- мәдениетаралық перспективаны қабылдау және оған дайын болу;
- туған ел тарихы мен мәдениетінің ерекшеліктерін білу;
- тілі оқытылып отырған ел мәдениетін, ерекшеліктерін білу;
- қатысымда мәдени детерминанттарға қатысты іс-әрекетті түсіне алу және түсіндіре алу;
- әртүрлі қатысымдық стильдерді білу, оларды мәдениетаралық қатысым жағдаятына қарай таңдау;
- тұлғаралық қарым-қатынастың басты ережелерін білу;
- қатысымдық компенсаторлық стратегияларды меңгеру;
- қарым-қатынас барысында мәдени ерекшеліктерге байланысты түсініспеушілік жағдайын анықтай және талдай білу;
- қарым-қатынас барысындағы түсініспеушілік жағдайды болдырмауға тырысу, түсініспеушілік орын алған жағдайда тіл табысуға тырысу [4, 84–85].

Тіл үйренушінің шет тілін үйрену барысында қатысымдық құзыреттіліктің жөні бөлек, дегенмен, шет тілдік қатысымдық құзыреттілік мәдениетаралық деңгейде қатысымның толыққанды жүзеге асуын барынша жоғары деңгейде қамтамасыз ете алмайды, сондықтан да шет тілін үйрену кезінде мәдениетаралық қатысым құзыреттілігін қалыптастыру басты назарда болуы қажет. Шет тілін үйрене бастағанда тіл үйренушінің өз әлеуметтік және мәдени қоры барын ескерген дұрыс. Өз мәдени қорын сақтай отырып, тіл үйренуші басқа мәдениетпен танысып, біліп, сол мәдениетті сезініп, қабылдай алғаннан кейін барып, тіл үйренуді бастағаны абзал. Сонда ғана жақсы нәтижеге қол жеткізе алады.

Нормалар мына нәрселерді: моральдық кодтар, адамның әлеуметтік ортадағы стандартты әрекеттері, мінез-құлық эталондарын қамтиды. Бұл нормаларды білу әр тіл үйренушілері мен үйретушілері үшін маңызды. Мәдениетаралық қатысымдық құзыреттілік бүгінгі күні үйретуші үшін өте маңызды, себебі басты негізі-ол кәсіби ұшқырлық, осы күнгі маман күнделікті болып жатқан өзгерістер мен жағдаяттарға, сай әрекет жасауы керек. Бұл заманның үйретушісінің бойынан шетел тілін жаңа деңгейде, мәдениетаралық қатысым құралы ретінде игере алатын қабілет болғаны жөн.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау:

Бүгінгі күні әрбір мұғалімнің алдына қойылып отырған басты міндеттердің бірі – оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және жаңа педагогикалық технологияны меңгеру мен

жаңартылған білім беру мазмұнын игеру. Осыған орай, қазіргі кезде шет тілін оқытатын мамандарға қойылатын талап – жаңа технологиялық әдістерді қолдана отырып, сапалы білім беру, жаңартылған білім беру мазмұны аясында оқу мен оқыту үдерісін енгізу. Бүгінгі оқыту жүйесінде сындарлы оқу мен оқыту тәжірибеге еніп, нәтижелер беруде. Сабақтың қызықты, сапалы өтуі тікелей мұғалімнің шеберлігіне байланысты болады. Бір сабақтың әр кезеңдерінде түрлі әдістерді орнымен пайдалану арқылы, көп нәтижеге жетуге болады. Кейбір мамандар сабақта көп әдістер алсам, сабағым қызықты әрі нәтижелі болады деп ойлауы мүмкін. Бірақ бірақ бұл жаңсақ пікір. Шебер маман бір немесе екі ғана әдісті алып, сабағын нәтижелі әрі қызықты етіп өткізе алады. Сондықтан тек нәтижеге жұмыс жасау керек болады. Әр сабақты өткізерде, сабаққа сәйкес келетін әдіс-тәсілдерді іріктей отырып, тек нәтиже шығатын әдістерді, тиімді пайдалану керек. Сонда сен сұранысқа ие болатын, заман талабына сай тіл үйретуші ретінде тезірек танылатын боласың. Көптеген әдіскерлер мәдениетаралық қатысымдық күзіреттілікті қалыптастыруды түрліше бағыттарда қарастырады.

Қорыта келе, мәдениетаралық күзіреттілік бұл – басқа лингвосоциум өкілімен өзара әрекет кезінде тіл көмегімен мәдениеттер диалогын жүзеге асыру болып табылады. Ашып айтар болсақ, тіл үйретіп отырған маман өз елінің мәдениетімен қоса, тілін үйретіп отырған елінің мәдениетін өзара ұштасытыра отырып түсіндіру. Яғни, мәдениетаралық күзіреттілік өз туған ел мәдениеті мен бөтен мәдениетті, екі елдің дүниесін қабылдауын салыстыра білу, өзгешеліктері мен ұқсастықтарын табу. Өз елінің мәдениетін тілі оқытылып отырған ел мәдениетін салыстыра отырып, тіл үйренушіде кешенді біртұтас мәдениетаралық білім (ерекше когнитивті құрылым) орнайды, ал бұл білімдер өзара толық түсіністікке жету үшін мәдениетаралық қарым- қатынас үрдісінде жүзеге асады. Сондықтан, тілді тек үйреніп, сол тілде сөйлеп қана қою аздық етеді екен. Сол тілін үйренген еліміздің мәдениетін, мінез-құлықтарын, әдет-ғұрыптарын, өзгешеліктерін біле отырып, өз еліміздің мәдениетімен салыстыра отырып үйрену оң нәтиже бермек.

Әдебиеттер:

1. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи. – М.: Высшая школа, 1989. – 236 с.
2. Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки: автореф. докт. пед. наук. – Тюмень, 2003. – 326 с.
3. Смагина И.П. Шет тілін оқыту мәдениетаралық қатынастың маңызды негізі.// Ғылыми-педагогикалық журнал Білім. 2008. №4. – 73 б.
4. Сабитова М.Р. Аударма және мәдениетаралық қарым-қатынас Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары «Халықаралық қатынастар: теория-практика-ізденіс». – Алматы: Абылай хан атындағы ҚазГУ МО и МЯ, 1999.- 458 б.
5. Әкімішова Ж.Ә. Тіл – мәдениет феномені мәселесі .27 б.

ЕРКІНҚЫЗЫ Ақерке

7М Информатика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауым. проф. Н.С.Қатаев
ҚазҰлтҚызПУ

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Аннотация. В этой статье рассказывается о современном цифровом образовании, цифровых технологиях, которые заменили традиционную систему обучения, и о важности их использования в процессе обучения. Проведено анкетирование учителей с целью проверки владения цифровыми образовательными технологиями, обмена информацией о сервисах, необходимых для занятий. По итогам опроса были выявлены цифровые smart сервисы, которые в настоящее время широко используются в организации учебного процесса.

Abstract. This article discusses modern digital education, digital technologies that have replaced the traditional learning system, and the importance of using them in the learning process. A survey of teachers was conducted to check their knowledge of digital educational technologies, exchange information about the services required for classes. According to the results of the survey, digital smart services were identified, which are currently widely used in the organization of the educational process.

Білім беру саласы көз ілестірмес жылдамдықпен күннен-күнге даму үстінде. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы нәтижесінде үлкен өзгеріске қадам басып, цифрлық революцияға бет бұрдық. Қазіргі заман әрбір мұғалімнен жан-жақты ізденісті талап етеді. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Ғасырлар мақсаты – саяси экономикалық және рухани дағдарысты жеңіп шыға алатын, ізгіленген ХХІ ғасырды құрушы іскер, өмірге икемделген, жан-жақты жеке тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру», - деген тұжырым сөзіне сәйкес білім беру жүйесінде кәсіби жетілген, білімдер мен білік дағдыларды құзырлылық ұстанымдарының талаптарына сәйкес, өздері меңгеретін және осы арқылы ойлау жүйесін, шығармашылығын, рефлексиялық машығын дамытатын кәсіпкерді ұстаз болуы тиіс [1, 249 б.].

Білім берудегі цифрлық технологияларды зерттей келе, Google қосымшаларының бірі – Google Form-да сауалнама әзірлеп, 42 мұғалімнің қатысуымен сауалнама жүргіздік. Сауалнама жүргізудегі негізгі мақсат – мұғалімдердің заманауи, озық технологияларды қаншалықты меңгергендігін бақылау, және өз тәжірибемізде қолданған бағдарламалармен сауалнамаға қатысушыларды хабардар ету, өзара тәжірибе алмасу болатын. Сауалнама нәтижесінде кең қолданыста жүрген, ең үздік сервистер анықталды және бұл сервистерді өз тәжірибемізде қолдану үстіндеміз.

Videoscribe – Sparkol компаниясы құрған графикалық, мәтіндік ақпараттарды дайындау мен өңдеуге арналған бағдарлама (1-сур.).



Сурет 1. Videoscribe сервисі

Ежелден адамның жадын жақсартудың және оқып-үйрену процесін тиімді етудің бірден-бір жолы – жаңа мәліметтерді көзбен көріп қабылдау екендігін жақсы білеміз. Адамның естігендерінің 20%-ын, көргендерінің 30%-ын, бір уақытта естіп және көрген ақпараттарының 50%-ын есте сақтайтынын ғалымдар дәлелдеді [2, 86 б.]. Сол себептен де, тоқтап тұрған күйдегі заттарға емес, қозғалыстағы заттарға басты назар аударамыз. Сабақты тиімді өткізуге, білім алушылардың қызығушылығын, ынтасын арттыруға анимациялық роликтер жасауға арналған Sparkol Videoscribe бағдарламасының пайдасы орасан. Дайындаған видеоролигіңізді Full HD (1080) Flash FLV (Lossless), Quicktime MOV™ форматтарында сақтай аласыз. Сілтеме: <https://www.videoscribe.co/en>.

Powtoon – бұл презентациялар, анимациялық бейнелер, оқу анимацияларын жасауға мүмкіндік беретін онлайн платформа. Сервистің фунциясын білдіретін Powtoon атауы PowerPoint программасы мен Cartoon сөзінің тіркестерінен алынған. Powtoon 2012 жылы Ұлыбританияда (Лондон) Powtoon Ltd. компаниясында жасалған. Бұлтты сервисті жасаған Илья Спитальник және Даниэль Затуранский Powtoon-ды анимациялық презентацияның генераторы деп атады. Google есептік жазбасы (немесе басқа аккаунттар) арқылы тіркеле аламыз. Drag and Drop қарапайым интерфейсімен жүзеге асатын бұл сервисі жұмысты жеңілдететін дайын шаблондар (Templates) мен макеттер, мәтіндер шрифті, кескіндер, дыбыс эффектілері берілген. Сондай-ақ, фото, видео және аудио материалдар жүктеу, дыбыс жазу мүмкіндігі қарастырылған. Powtoon сервисі анимациялық персонаждардың көмегімен сабақты жандандырады, білім алушылардың сабаққа деген қызығушылығын артырады. Импорттау бөлімі (Import) көмегімен проектіге PowerPoint презентациясын қосуға болады. Пайдаланушы әрбір кадрдың көрсету ұзақтығын таңдай алады. Youtube және Facebook әлеуметтік желілерінде экспорттау аламыз. Дайын анимациялық роликті MP4 форматында, кей жағдайда Ppt, Pdf форматында дербес компьютерге (ДК) жүктеп, HTML-код көмегімен веб-сайттарға орналастыруға болады. Сервистің қызметін жақсарту үшін Google Drive-пен біріктірілді. Сервистің тегін нұсқасында 11 стиль, 46 музыкадан тұратын, көлемі 100 Мб, сапасы 480p болатын 5 минуттық видеоролик жасай аламыз. Powtoon сервисі басқа программалардан өзінің үлкен жиынтықты әртүрлі эффектілерімен ерекшеленеді. Интерфейсі жеңіл әрі жылдам платформада аз уақыттың ішінде жоғары сапалы презентация, оқу анимацияларын жасай аламыз. Бұл бұлтты сервистің бір ерекшелігі – автосақтандыру. Сілтеме: <https://www.powtoon.com/>.

StoryJumper – оқыту процесінде қолдануға арналған интерактивті кітап құрастырушы сервис. Бұл көп беттік иллюстрациялық кітапты жасауда өте ыңғайлы. Білім алушылар платформадағы құралдар жиынтығының көмегімен өз әңгімелерін жазып, суреттей алады. Сервисіте дайын шаблондар бар, немесе ДК-ден (дербес компьютер) енгізуге болады. StoryJumper-де мұғалім класс құрып, білім алушылардың шығармашылық жобаларын, зерттеу жұмыстарын бір жерге жинақтайды. Класстың логині автоматты түрде жасалынады, оны білім алушыларға беріп, класстың электронды кітапханасын жасауға болады. Білім алушылар жоба барысында тек мәтіндік, бейне, графикалық ақпараттарды ғана енгізіп қоймай, өз дыбыстарын жаза алады. Мұғалім класс тізімінен білім алушыларды таңдай отырып, бірлескен жобаны ұйымдастырса болады. Дайын болған жобаны сақтап, сілтемесін өзгелерге таратып, сонымен қатар сайттарға орналастыру мүмкіндіктері де қарастырылған.

Кітапты жасау барысында есте сақтауымыз керек:

- кітаптың тақырыбы оқырманға қызықты болуы;
- мәтіннің түсінікті, әрі нақты болуы, қорытындылануы;
- қателердің болмауы;
- кітаптың беті 8-ден кем болмауы;
- фотосуреттердің сапалы болуы;
- мәтін, сурет және фонның кітаптың мазмұнына сәйкестігі және т.б.

Білім беру үрдісінде мұғалім үшін де, білім алушы үшін де видео, фото және анимациядан тұратын, қажетті және пайдалы ақпараттарды сақтаудың ең ыңғайлы тәсілі болған, бұл цифрлық платформаның сабақ тақырыбы бойынша оқу материалдарын ерекшелікпен жасауда, білім сапасын жақсартуда тиімділігі жоғары. Білім алушылар проектіні өздері жасап, өз идеяларын ортаға салып, шығармашылықтарын дамытып, кітаптың суретшісі, жазушысы, баспагері де өздері болады. Олардың жаңа технологияларды қолдану, жобамен жұмыс жасау, өз ойларын ашық білдіру дағдылары және зерттеушілік, танымдық қабілеттері қалыптасады. Ақпаратты қабылдап, оны өңдеу, түрлендіруді үйренеді, сөздік қорды байытады, материалды есте сақтауға көмектеседі және

сауаттылықты дамытады. Заманауи платформаның түрлі-түсті, қызықты кітаптар әзірлеуде білім алушыларға ұнары сөзсіз. Сілтеме: <https://www.storyjumper.com/>.

3D Page Flip – PDF форматындағы файлдардан цифрлық 3D журнал, газет, электронды кітап, каталог жасауға арналған ыңғайлы бағдарлама (2-сур.). Сервисті қолдану үшін Flash / HTML немесе арнайы бағдарламау дағдыларын білудің аса қажеттілігі жоқ. 3D Page Flip-те дайын анимациялық сценарийлер, шаблондар бар. Жұмыс соңында жасаған проектімізді панорамалық режимде көре аламыз. Проектіні HTML, ZIP, EXE, 3DP форматтарында (немесе дискке) экспорттай аламыз.

Негізгі мүмкіндіктері:

- интуитивті интерфейс;
- толық экран режимі;
- онлайн, оффлайн режимінде жариялау мүмкіндігі;
- жоғары жылдамдық;
- 3D эффектке түрлендіру;
- жобаны экспорттау және сақтау;
- Facebook, iGoogle, Myspace, Twitter, Digg әлеуметтік желілерінде 3D-кітапты бөлісу;
- фондық дыбыс қосу;
- 3D-кітапты портативті құрылғыларда қарау (iPad, iPhone, Android және т.с.с.).



Сурет 2. 3D Page Flip бағдарламасы

Аналитиктер атап өткендей цифрландыру адам өмірінің әлеуметтік парадигмасын түрлендіреді, ол жаңа білім алуға, ой-өрісін кеңейтуге мүмкіндіктер ашады. Ал, цифрлық технологиялар – бұл тек құрал ғана емес, сонымен бірге адамның өмір сүруінің жаңа ортасы [3, 335 б.]. Қорытындылай келе, цифрландыру: қазіргі дамыған заманның басты қажеттілігі, бұл – барлығына қолжетімді сапалы білім. Цифрландырудың негізгі мақсаты – еліміздің экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру, оқу-тәрбие үдерісін жеделдетіп, мұғалімнің, ата-ананың, білім алушының жұмысын жеңілдету, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту.

Әдебиеттер:

1. Абилкасимова Г., Жәнтекеева А. А. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін арттыру – қажетті шартты білім сапасын көтеру, Қазақстанның ғылымы мен өмірі, 2018. №3 (59). – б. 249.
2. Кириллова Р.И., Тимофеева Н.Н., Яковлев Н.П. Опыт реализации проекта «Платформа цифрополис»: учебно-методическое пособие, Интерактив плюс, 2020. – с. 86.
3. Ахметжанова Г.В., Юрьев А.В. Цифровые технологии в образовании, Балтийский гуманитарный журнал, 2018. № 3 (24). – с. 335.

ӘОЖ 364.016

ЕРБОЛАТ А.Е.

«7М10201-Әлеуметтік жұмыс» 2 курс магистранты
Ғылыми жетекші: с.ғ.к., аға оқытушы Д.К.Мамытканов
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРТТАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН МОДЕЛДЕРІ

Аннотация. В статье рассматривается одна из самых сложных проблем на современном этапе развития человека, проблема социальной защиты пожилых людей в связи со старением общества. Будут определены принципы решения проблем социальной защиты пожилых людей в стране, а также будут представлены современные модели социальной защиты пожилых людей.

Abstract. The article discusses one of the most difficult problems at the present stage of human development, the problem of social protection of older people in connection with the aging of society. The principles of solving the problems of social protection of older people in the country will be determined, and modern models of social protection of older people will be presented.

Қазіргі таңда адамдардың қартаюы жаһандық мәселеге айналып отыр. Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ұйымдары классификациясына сәйкестендіріліп, қарттық жас 60-тан 74 жасқа дейін, кәрі жасқа 75 пен 89 жас, көп жасаушыларға 90 және одан да көп жыл өмір сүргендер жатқызылған. Дамыған елдерде азаматтардың қартаю процесі аз дегенде үш онжылдықты қамтыса, қарт адамдардың үлесі 15-20%-ды құрайды екен. Дамушы елдерде туу күрт азайып, қартаю белсенді сипат алады деп болжанған.

Қарттар дегеніміз - жас мөлшері орта жастан асып кеткен, өмірлік тәжірбиесі бар, біршама жұмыс белсенділігі мен күш – қуаты мен ерік-жігері төмен келетін адамдар тобы болып табылады. Кез-келген қоғамды қарттарсыз елестету мүмкін емес және мүмкін де болмайды.

Қарт адамдардың әлеуметтік-демографиялық категориясымен, олардың әлеуметтік мәселелерін әлеуметтік жұмыс саласында әртүрлі көзқарас арқылы анықтайды – хронологиялық, әлеуметтанулық, биологиялық, психологиялық, функционалдық және тағы басқа. Қарт адамдардың жиынтығы айтарлықтай ерекшеліктерімен сипатталады, онда 60-тан 100 жасқа дейінгі адамдар жатады [1]. Біріккен Ұлттар Ұйымының сарапшыларының болжамдары бойынша әрбір оныншы тұрғының жасы 60 және одан да жоғары болған. Бұл елдің қартаю процесі деп саналады. Қартаю процесі қайсібір халықтың болмасын, жалпы халық санындағы егде жастағы адамдардың үлесінің артуын білдіреді. Демографиялық қартаю әлемдік қоғамдастықтың қазіргі кездегі алдында тұрған ең өзекті мәселелердің бірі, егде жастағы адамдардың құндылықтар мен идеалдары қоғамның психологиялық климатының маңызды элементі болғандықтан, қарттардың жағдайы үнемі басты назарда болуы тиіс. Халықтың «қартаюының» өсу процесі көбінесе бала туудың төмендеуіне және өмір сүру ұзақтығының ұлғаюына, яғни халық санындағы балалар мен жастар үлесінің азаюымен байланысты. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті берген 2020 жылдың 1 наурызына дейінгі мәліметі бойынша елімізде тұратын 18 671,9 мың адамның 879,4 мыңы, яғни 4,7% қарттар болса, дүние жүзі бойынша қарттар халық санының 9%-нан астам бөлігін құрайды, сондай-ақ бұл көрсеткіштердің жыл өткен сайын өсуі байқалауда.

БҰҰ мен Халықаралық еңбек ұйымының құжаттары мен материалдары 60 жастан адамдарды қарт адамдар қатарына жатқызады, ол өз кезегінде Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) бекіткен жіктемеге сәйкес, 60 пен 74 жас аралығындағылар - егде адамдар, 75-тен 89 жасқа дейінгілер - қарт адамдар (қария), ал 90 жастан асқандар - ұзақ жасаушылар болып жіктеледі. Осылайша жіктеу егде жастағы адамдардың қажеттіліктері мен сұраныстарын, биологиялық және әлеуметтік мүмкіндіктерін ескеруде басты назарға алынады.

Халықтың қартаюы алдыменен материалдық жағдаймен, яғни халықтың әл-аухатының жақсаруы мен медицинадағы жетістіктерге байланыстырылғанымен, жергілікті жерлерде де бұл процесте айырмашылықтар айтарлықтай байқалып, әрқелкі болып келеді. Оны біз, әдетте, дамыған елдерде, үлкенді-кішілі қалалар мен ауылдық жерлердегі егде жастағы адамдардың үлесінің жоғары екендігінен байқай аламыз. Сонымен қатар бүгінгі зейнеткерлердің 80% - ға жуығы медициналық-

әлеуметтік көмекті қажет етеді, өйткені олардың бойында жүрек-тамыр, жүйке, эндокриндік, қан қысымы мен сүйек-буын жүйелерінде тұрақты созылмалы аурулары бар. Егде жастағы адамдардың әрбір келесі буыны, қартая отырып, аурулардың көптеген түрлерін жиынтығын тасымалдаушы болады деп күту керек. [2, 211 б]

Қартаю ағымы қарт адамдардың (көбінесе зейнеткерлердің) өмір сүру салтына, олардың отбасындағы жағдайына, өмір сүру деңгейіне, күнкөріс жағдайларына, әлеуметтік және психологиялық факторларға да тікелей қатысты болып келеді. Оларды біз ширақ, денсаулығы жақсы, ауру, отбасымен тұратын, жалғыздікті, зейнетке шыққанына қанағаттанушы, қиналса да әлі жұмыс істейтін, бақытсыз, үйде отырушы, өзінің бос уақытын тиімді пайдаланушылар (қонаққа, әртүрлі клубтарға және т.б. орындарға барушылар) т.с.с. сан-қилы топтарға топтастыру, қарттыққа байланысты көрсетілетін әлеуметтік қызметтің моделдерін ойластыруымызға мүмкіндік береді.

Әлеуметтанымдық зерттеулер көрсеткендей, біздің елімізде қарттардың әл-ауқатын (олардың пікірінше) қамтамасыз ету: зейнетақыны көтеру, оларға берілетін жәрдемақыларды жақсарту, үйде күтім жасау қызметін дамыту, қарттарға арналған үйлер санын арттыру мен олардың тұрмыстық жағдайларды жақсарту бағыттары бойынша іске асырылады.

Бүгінгі күні республикамызда қарттарды әлеуметтік тұрғыда қорғау екі негізгі бағытта жүзеге асырылады, олар: әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік көмек. Еліміздегі қолданыстағы заңнамаларда қарттардың әлеуметтік қамсыздандырылуы, олардың материалдық жағдайларын қорғау, оларға ақшалай және заттай көмек көрсету және оны ара қарай жетілдіре беру қарастырылған. Сонымен бірге мемлекет ұсынатын әлеуметтік қызметтерге қарт азаматтар мен мүгедектерге үйде немесе мамандандырылған мемлекеттік мекемелерде көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің жиынтығы да кіреді.

Осы жоғарыда аталған қарттарды әлеуметтік қолдауға қатысты жұмыстар кешенінде қалыптасқан проблемаларды мемлекеттік тұрғыда шешу қандай да бір қағидаларға сүйенетіні белгілі, елімізде егде жастағы азаматтарға әлеуметтік қызмет көрсету келесі қағидаларға негізделеді:

- мемлекеттік кепілдіктер беру;
- әлеуметтік көмек алуға тең мүмкіндіктер мен оған қол-жетімділікті қамтамасыз ету;
- көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің барлық түрлерінің сабақтастығы, тұтастығы;
- көрсетілетін әлеуметтік қызметтерді қарттардың жеке қажеттіліктеріне бағыттау;
- әлеуметтік бейімделу шараларының басымдығын және т.б. қамтиды.

Бүгінгі күні елімізде қарт адамдарға арналған әлеуметтік қызметтердің бірнеше модельдері әзірленіп, қарттарымызды әлеуметтік тұрғыдан қорғау сол моделдер бойынша іске асырылуда. Әлеуметтік қызметтердің маңызды модельдеріне тоқталайық.

1. Үйде әлеуметтік қызмет көрсету моделі. Бұл әлеуметтік қызметтің негізгі түрлерінің бірі. Оның басты мақсаты - қарттардың әдеттегі өмір сүру ортасында болуын, олардың жеке басының және әлеуметтік мәртебесінің сақталуын, олардың құқықтары мен заңды мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз ету.

Әдетте үйде көрсетілетін әлеуметтік қызметте мемлекет: тамақтануды ұйымдастыру мен үйге азық-түлік және т.б. тауарларды жеткізіп беруге; дәрі-дәрмектер мен қажетті алғашқы тұтыну тауарларын сатып алуға көмек көрсетуге; медициналық көмек көрсетуге және медициналық мекемелерге баруына ықпал етуге; гигиена талаптарына сақтауға көмек көрсетуге; жерлеу рәсімдерін мен жалғызбасты адамдарды жерлеуді ұйымдастыруға; аса қажетті түрлі әлеуметтік қызметтерді ұйымдастыруға (тұрғын үйді жөндеу, отынмен қамтамасыз ету, үй учаскелерін өңдеу, су жеткізу, коммуналдық төлемдер және т.б.); құжаттарды дайындауға, оның ішінде қорғаншылық және қамқоршылықты орнатуға, тұрғын үйлерін алмастыруға, әлеуметтік қорғау органдарының стационарлық мекемелеріне орналастыруға жәрдемдесуге кепілдік береді.

2. Әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің күндізгі (түнгі) болу бөлімдеріндегі жартылай стационарлық қызмет көрсету моделі. Бұл қызметтің түрі зейнеткерлер мен мүгедектерге тұрмыстық, медициналық, мәдени қызмет көрсетуге, бос уақытын ұйымдастыруға, еңбекпен айналысуға, белсенді өмір салтын ұстануларына бағытталады. Мұндай қызмет көрсету орындары заңға сәйкес құрылып және кемінде 30 адамға дейін қызмет көрсетуді. Олардың құрамына өзін-өзі күте алатын және емін-еркін жүріп-тұра алатын, тиісті медициналық қорытындысы бар қарт адамдар мен мүгедектер, отбасылық жағдайына қарамастан, және өзінің жеке қалауы бойынша қабылданады. Олардың қажеттіліктеріне қарай әлеуметтік қызметтер көрсетіледі. Стационарлық емес әлеуметтік

қызметтердің басым моделіне әлеуметтік қызметтер мүгедектер мен қарттарды оңалту орталықтары жатады. Бұл орталықтарда қарттарға әр түрлі әлеуметтік-психологиялық көмектер көрсетіледі.

3. Пансионат, интернат-үй және т.б. мекемелеріндегі стационарлық әлеуметтік қызмет көрсету моделі. Интернат- үйлер мен пансионаттарға негізінен тұрақты күтімді қажет ететін, қозғалу қабілетінен айрылған адамдар келеді. Мұнда оларға медициналық көмек көрсетіледі, бірқатар оңалту шаралары жүргізіліп, олармен жаңа жағдайларға әлеуметтік-психологиялық бейімделу, олардың мінездемелері, әдеттері, қызығушылықтары, жұмысқа орналасуға деген сұраныстары, бос уақыттарын өткізуге ниет білдіру және т.б. зерттеледі. Бұл шара қалыпты моральдық-психологиялық климатты құру үшін, әсіресе адамдарды тұрақты тұру жағдайында қақтығыстық жағдайлардың алдын алу үшін сұранысқа сай ұйымдастырылады.

4. Шұғыл әлеуметтік қызмет көрсету моделі. Бұл қызметтің негізгі мақсаты аса мұқтаж жандарға бір реттік тегін ыстық тамақпен немесе тамақ пакеттерімен қамтамасыз ету, оларға киім, аяқ киім және негізгі қажеттіліктермен қамтамасыз етуге қатысты біржолғы материалдық көмек көрсету. Сонымен қатар уақытша баспана табуға, жедел психологиялық көмек, (сенім телефоны арқылы болуы да мүмкін) өз құзыреті шегінде құқықтық көмек көрсетуді қамтиды. Бұл қызмет, ең алдымен, әлеуметтік қолдауға зәру азаматтардың өмірін уақытша қолдауға бағытталған шұғыл шараларды қамтамасыз етуге арналған.

5. Әлеуметтік - консультативтік көмек беру моделі. Егде жастағы азаматтар мен мүгедектерге әлеуметтік-консультативтік көмек олардың қоғамға бейімделуіне, әлеуметтік шиеленісті жеңілдетуге, қолайлы отбасылық қатынастар құруға, сондай-ақ жеке адамдардың, отбасылардың, қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылын қамтамасыз етуге бағытталады. Ол әлеуметтік консультацияға мұқтаж адамдарды анықтай отырып, олардың бойындағы әр түрлі әлеуметтік-психологиялық ауытқулардың алдын-алуды қарастырады. Сонымен қатар қарт азаматтар тұратын отбасылармен жұмыс жүргізіп, олардың бос уақытын ұйымдастырылуын бақылап, қажет еткен жағдайда оларды жұмысқа орналастыруға консультативтік көмек көрсетеді. Бұл моделде қарт проблемаларын шешу бойынша мемлекеттік мекемелер мен қоғамдық бірлестіктердің қызметін үйлестіруді қамтамасыз ету, әлеуметтік қызмет құзыреті шегінде құқықтық көмек беру және салауатты қатынастарды қалыптастырудың басқа шаралары қарастырылған. Сонымен бірге, біз ретте қарт адамдармен практикалық жұмыстың іргетасын құрайтын үш қағидатты да ескеруіміз тиіс:

- қарт адамды өзінің социумында қарастыру;
- адамның өмір сүру процесі ретінде психоәлеуметтік қалыптасуы мен дамуын түсіну;
- егделіктің қалыптасуы мен дамуының әлеуметтік-мәдени факторларын есепке алу. [3, 258

б]

6. Қарттарға арналған арнайы үйлерден баспанамен қамтамасыз ету және т.б. іс-әрекеттер моделі. Әлеуметтік қызмет көрсетудің жаңа нысандарының бірі - жалғыз басты қарт азаматтарға және бірқатар әлеуметтік қызметтері бар ерлі-зайыптыларға арналған арнайы тұрғын үйлер желісін дамытуды көздейді. Бұл еліміздегі енді қолға алынып, материалдық шығындарды көп қажет ететін әлеуметтік қолдаудың аясын кеңейтіп жатқан бірден-бір саласы. Алдағы жылдарда еліміздің экономикалық әл-ауқатының жақсаруына тікелей қатысты атқарылатын шаралар тізбегінен тұрады.

Жоғарыда қарастырылған моделдер Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 26 наурыздағы № 165 бұйрығына сәйкес, ҚР Әділет министрлігінде 2015 жылы 13 мамырда (№ 11038) тіркелген «Халықты әлеуметтік қорғау саласында арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарын бекіту туралы» стандарт талаптарына толық жауап береді.

Әлеуметтік қызмет көрсетудің мұндай моделдерін енгізу, яғни бүгінгі күнгі қарттарды әлеуметтік қорғау жұмыстарында басшылыққа алу:

- қарттарға көрсетілетін әлеуметтік қызмет деңгейін, қолда бар бюджеттік қаражаты шеңберінде экономикалық дамыған мемлекеттердің деңгейіне жақындатуға;
- бүгінгі әлеуметтік мекемелер қызметінің ауқымын бұрынғыдан да кеңейтуге;
- еліміздегі қарттарға көрсетілетін әлеуметтік қызметтерге деген сұраныстарды толық қанағаттандыруға;
- әлеуметтік саланы қосымша қаржыландыру көздерін табуға;
- ұсынылатын әлеуметтік және т.б. қызметтер тізбесін кеңейтуге;
- қызмет көрсету сапасын бұрынғыдан да арттыруға мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

Қарт адамдар қоғамымыздағы кез келген тұлға сияқты, қолайлы өмір сүруге құқылы. Олардың өмірінде, қазіргі заман талабына сай әртүрлі жағдайлар жасалуы қажет. Олар үшін кәдімгі адамдар сияқты тегін медициналық көмек алуға, қуануға, қыдыруға және демалуға жағдайлар жасау қажет. Қарттарға барлық жағдайды ұйымдастыру тікелей мемлекеттің меншігіндегі іс болып табылады. Қарттар қоғамымыздағы баға жетпес байлығымызбен асыл қазынамыз, қамқор жандарымыз болып табылады. Қариялар кім десек - көргені мен білгені көп, айтары мен ақылы көп, үйретері мен көрсетері көп асыл жандар.

Қарт кісілерге әлеуметтік қамқорлық көрсету – әлеуметтік жұмыстың негізгі басты бағыттарының бірі. Қамқорлық қарт азаматтардың жекелік, меншіктік құқықтары мен қызығушылықтарын құқықтық түрде қорғау негізінде түсіндіріледі.

Мемлекет қарттардың мінез-құлқын, өзіне және қоғамға көз қарасын қалыптастыруға әр кез дайын болу қажет. Қарттарда сүйіспеншілік, төзімділік, қарапайымдылық, адалдық, өзіне-өзі сену, қайырымдылық, әрине денсаулықты нығайту әлеуметтік қызметкер үшін басты мәселе болып табылады.

Қарт адамдардың әлеуметтік болмысы өмір даналығы, тәжірбиесі, білім құндылығы және жас ерекшелік өзіндік мінез-құлық ерекшеліктерімен демографиялық әлеуметтік топ ретінде қарастырылады. Дәл осы даналық жер бетіндегі өмір сүруші адамға ұзақ уақыт серік бола алады, қоғамның дамуында күшті ынталандырушы фактор болып табылады. Қазақстан бірқалыпты дамып келе жатқан елдердің қатарына жатады, сондықтан халықтың қартаю проблемасын адам әлеуметін дамыту, қарттыққа лайықты кепілдік беретіндей әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін жетілдіру арқылы жүзеге асырылады.

Әдебиеттер:

1. Бугрова О. Социальные программы для пенсионеров. // Социальная защита. // Соционимия М., 2003, №6. - С.11-14.
2. Инновации в социальной работе: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования / Н. М. Платонова, М. Ю. Платонов. - М.: Издательский центр «Академия», 2011. — 256 с
3. Технологии социальной работы: Учебник под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. - М.: ИНФРА-М, 2001. - 400 с. - (Серия «Высшее образование»)
4. Сарыбаева И.С. Әлеуметтік жұмыстың әдістері мен технологиялары А., 2013
5. Нұрбекова Ж.А. Әлеуметтік жұмысқа кіріспе А., 2012
6. Ахтаева Н.С., Әбдіғалбарова А.І., Бекбаева З.Н. Әлеуметтік психология. Оқу құралы. А., 2007

ЖҰМАБАЕВА Ұлжан Болатбекқызы

7M01503 - информатика

Ғылыми жетекшісі: тех.ғ.к., профессор Г.И.Салғараева
ҚазҰлтҚызПУ

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ МАЗМҰНЫНЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАР

***Аннотация.** В статье рассматривается мировой опыт внедрения основ искусственного интеллекта в систему образования школьников. Целью статьи является выявление особенностей рассмотрения искусственного интеллекта как составной части содержания образовательных систем в отдельных странах мира и возможных подходов к обучению основам искусственного интеллекта в казахстанских школах.*

***Abstract.** The article examines the world experience of implementing the basics of artificial intelligence in the education system of schoolchildren. The purpose of the article is to identify the features of considering artificial intelligence as an integral part of the content of educational systems in certain countries of the world and possible approaches to teaching the basics of artificial intelligence in Kazakh schools.*

Қазіргі уақытта жасанды интеллект (ЖИ) саласындағы дидактикалық элементтер біздің еліміздегі жалпы білім берудің барлық деңгейлері үшін білім беру стандарттарында көрініс таппады. Сонымен қатар, информатика саласындағы теориялық және қолданбалы эзирлемелердің маңызды бағыты болып табылатын ЖИ қазіргі адамның еңбек жағдайлары мен өмірін айтарлықтай өзгертеді.

ЖИ технологияларын адам қызметінің әртүрлі салаларына интеграциялау процестері жақын арада кез-келген мамандық мамандарынан байланысты құзіреттіліктерді талап ететіндіктен оны мектеп оқушыларының білім беру мазмұнына қосу тәсілдерін табу қажет. Аталған мәселені шешу үшін жасанды интеллект саласында оқушыларды оқытудың тұжырымдамалық негіздерін анықтау, оқу материалының мазмұнын оқушылардың жас ерекшеліктеріне және оқу уақытының нормативтеріне бейімдеу, іргелі жүйе құраушы білім мен іскерлікті анықтау, пәнаралық және пәнішілік байланыстарды анықтау және іске асыру, жасанды интеллект негіздерін оқыту кезінде ақпараттық қызметтің жалпыланған тәсілдерін қалыптастыру процесін сипаттау қажет.

Жасанды интеллект дегеніміз бұл динамикалық дамып келе жатқан ғылыми бағыт, көптеген компоненттермен сипатталады, олардың ішінде деректерді талдау, білімді ұсыну, білім алу, ойлауды модельдеу, машиналық оқыту, шешім қабылдау, процестер мен жүйелерді басқару, зияткерлік жүйелер және т.б.

Жасанды интеллект индустриясын дамытудың маңыздылығы мемлекеттік деңгейде атап өтіледі, мұндай дамудың негізгі шарты жасанды интеллект саласындағы білім болып танылады. Мектептерде жасанды интеллект негіздерін оқытудың ықтимал тәсілдерін анықтау үшін әлемнің жетекші елдерінде оқыту тәжірибесін қарастырайық. Егер біздің елде мектептерде бұл пәнді оқыту өткен ғасырда басталса, онда АҚШ мектептерінде оқыту бұрын computer science (информатика) пәнінің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастырылған.

Бүгінгі таңда американдық мектептердегі жасанды интеллект негіздерін орта мектепте пәнаралық курс аясында таңдау арқылы оқуға болады. Айта кету керек, жасанды интеллект элементтерін оқытудың американдық Дж. Дьюи-нің мектеп моделі педагогикалық теориясы тұрғысынан оқушының практикалық қызметіне баса назар аударды.

Жақында американдық мектептерде робототехника мен бағдарламалауды жасанды интеллектті зерттеу алаңы ретінде үйренуге деген қызығушылық артты, сонымен қатар компьютерлік ғылымды үйренуге ынталандыру үшін қолданылды.

Американдық зерттеушілердің пікірінше, бұл оқушыға қазіргі әлемдегі әлеуметтік және кәсіби қызмет жағдайлары туралы түсінік беруге, оқушылардың жасанды интеллект құралдарын дұрыс қолдана білуін қалыптастыруға, оларды қолданудың этикалық аспектілерін талқылауға мүмкіндік береді.

2018 жылы ЖИ дамыту қауымдастығы және АҚШ информатика мұғалімдерінің қауымдастығы A14K12 жұмыс тобын құрды, ол мектеп түлектерін даярлау мазмұнына қойылатын талаптарды

тұжырымдап, білім инженериясы және Data Mining, деректердің үлкен массивтері және нейрондық желілерді оқыту сияқты негізгі бағыттарды көрсетті.

2019 жылы қытай мектептерінде ЖИ оқыту сабақтары енгізілді. Ол үшін жасанды интеллект тақырыптары бойынша оқулықтар сериясы (10 том) дайындалды, онда ЖИ даму тарихы, олардың әртүрлі технологиялары, соның ішінде адамдардың бет-әлпетін тануға, автономды жүргізуге, қоғамдық қауіпсіздікке және т. б. арналған зияткерлік құралдар қарастырылған.

Сабақтар шеңберінде оқушылардың пәндік білімдерін қалыптастыруға және шығармашылық қабілеттерін іске асыруға бағытталған практикалық сабақтар өткізу жоспарлануда [1, 197 б].

Сарапшылардың пікірінше, Англия мектептері информатика саласындағы оқытудың төмен деңгейімен сипатталады, ал студенттер ЖИ-пен өзара әрекеттесудің негіздері туралы түсінікке ие емес. Ғылым және технологиялар жөніндегі парламенттік комитет өкілдерінің пікірінше, Ұлыбританияның білім беру жүйесі жедел түрде қайта құрылып, заманауи әлемнің шынайылығына дайындалуы қажет. Олар қазіргі ғылым мен өндірісте ғана емес, болашақта да сұранысқа ие дағдыларды игеру басты назарда болуы керек деп санайды. Робототехника саласындағы оқушылардың бірлескен жобаларына ерекше назар аудару ұсынылады.

Германия мектептерінде оқыту мазмұнын қалыптастырудың бірыңғай тәсілі жоқ, өйткені әр федералды жерде мектеп пәндерінің тізімін және олардың мазмұнын ұсына алады. Германияда мектептегі білім берудің барлық жүйесі 5-сыныптан бастап болашақ кәсіби қызметке бағдарланғанын және жасанды интеллект анық түрде зерделеу көзделмегенін атап өткен жөн.

Израиль мектептерінде тіл және бағдарламалау жүйелері, бағдарламалық инженерия және жасанды интеллект технологиялары саласында оқушыларды даярлауға бағытталған түрлі курстар ұсынылады.

Жоғары сынып оқушылары жасанды интеллектке, соның ішінде машиналық оқытуға қатысты мәселелерді қарастыруды қамтитын бағдарламалық жасақтаманы әзірлеуді үйренеді. Мұндай оқыту Racket функционалды бағдарламалау тілін қолдана отырып, алгоритмдік есептер кешенін (соқыр іздеу, "ойын ағаштарын" іздеу, машиналық оқыту) арқылы шешу жүзеге асырылады.

Ресей мектептерінде ЖИ элементтерін зерттеу XX ғасырда басталды, бірақ бүгінде ол жалпы білім беретін мектеп түлегіне ақпараттық технологиялар мен жүйелер саласындағы жаңа талаптарға, сондай-ақ ЖИ технологиясының, оның құралдарының деңгейі мен даму перспективаларына байланысты ерекше өзектілікке ие болды. Сараптамалық жүйелерді іске асырудың негізі мәліметтер базасы мен білімді құру болғандықтан, білім базасын жүзеге асырудың бір әдісі логикалық бағдарламалау бола алатындықтан, бастапқыда осы бағыттағы зерттеушілер жасанды интеллект негіздерін үйрету (С.Г. Григорьев, Е.А. Ерохина, В.А. Каймин, Н.Д. Угринович, А.Г. Щеголев және т.б.) сараптамалық жүйелер мен "Пролог" логикалық бағдарламалау тілін қарастырумен байланысты болды.

Сонымен қатар М. П. Лапчик информатиканың негізгі курсына ЖИ-і зерттеу мүмкіндіктерін атап өтті.

Бүгінгі таңда біздің еліміздің мектептерінде ЖИ элементтерін оқыту міндетті емес және көбінесе информатика саласындағы тереңдетілген деңгейде оқыту аясында жоғары сыныптарда жүзеге асырылады.

Бүгінгі таңда еліміздің білім беру кеңістігінде мектеп оқушыларына арналған AI жобалары пайда бола бастады, оның аясында роботтардың құрылымы, Машиналық оқыту және нейрондық желілер туралы білуге, физика, математика, информатика және биологияның мектеп білімі жасанды интеллектпен қалай байланысты екенін, жақында қандай жаңа мамандықтар пайда болатынын және қайсысы өткенге кететінін білуге болады [2, 10 б].

Қазақстанда Назарбаев зияткерлік мектептерінде (НЗМ) жасанды интеллект тақырыбы бойынша әр түрлі жобалар жүзеге асырылуда, оның бағыттарының бірі 5-11 сынып оқушыларына арналған информатика үйірмесі түрінде ұсынылған. Үйірме жұмысы аясында оқушылар робототехникадан бастап жасанды интеллект жүйелеріне дейінгі заманауи ақпараттық технологияларды тереңдетіп оқиды.

Сонымен қатар, НЗМ-де жасанды интеллект элементтеріне оқыту идеясын ілгерілету білім берудегі инновацияларға жоғары уәдjemесі бар жекелеген бастамашыл мұғалімдердің үлесі болып табылады. Мұны НЗМ-ң кітапханасының ресурстарын талдау да растайды, онда жасанды интеллект негіздерін оқытуға арналған бірнеше сабақ сценарийлерін таба аламыз.

Осылайша, адам қызметінің әртүрлі салаларына ЖИ технологияларын кеңінен енгізу салдарынан мектеп түлектеріне қойылатын талаптардың өзгеруі оқушыларды оқытудың тәсілдерін іздеуді бастайды. Сонымен қатар, отандық жалпы білім беру жүйесінде оқушылардың ЖИ құралдарын пайдалану бойынша практикалық дағдыларын қалыптастыруға назар аудару болып табылады.

Әлемнің әртүрлі елдеріндегі мектептерде жасанды интеллект элементтерін оқытудың ерекшеліктерін анықтау үшін бірқатар мақалаларға, мектеп оқулықтарына, оқу-әдістемелік құралдарға, білім беру электронды ресурстарына және интернет көздеріне талдау жасадым.

Қолданылған әдістердің қатарына ЖИ саласынан дидактикалық бірліктерді білім беру мазмұнына қосу проблемасының теориялық және практикалық даму деңгейін анықтайтын салыстырмалы педагогикалық талдауды, сондай-ақ оқушылардың жалпыланған іс-әрекет тәсілдерін қалыптастыру, толыққанды әлеуметтік-жеке іске асыру үшін есептерді шешуде білімді пайдалану дағдыларын меңгеру деңгейін жатқызуға болады. Осыдан ЖИ негіздерін білім беру жүйесінде оқыту мәселесі жеткілікті зерттелген және оқу-әдістемелік әдебиеттерде қамтылған деп қорытынды жасауға болады [3, 7 б].

Сонымен қатар, жалпы білім беру жүйесінің әртүрлі іс-шараларына, мысалы, сабақ және сабақтан тыс, жобалау және зерттеу жұмыстарына ЖИ енгізуді ұсынамын.

Осы тұрғыдан алғанда, информатиканың жалпы білім беру курсының дидактикалық элементтерін қарастырып, олардың жасанды интеллект негіздерін оқытумен байланысын анықтау қажет. Дидактикалық бірліктерді ретке келтіру информатиканың себеп-салдарлық ішкі пәндік байланыстарын және оқушылардың информатика саласындағы білімін ескере отырып жүргізілуі керек.

Оқушылардың жасанды интеллект негіздеріне оқытудың мазмұны ақпарат және ақпараттық процестер, ақпаратты ұсыну және кодтау, формализация және модельдеу, алгоритмдеу және бағдарламалау, компьютердің аппараттық және бағдарламалық жасақтамасы, автоматтандыру және ақпараттық қызметтің аспектілері сияқты информатиканың жалпы білім беру курсының мәселелерін қарастырудың логикалық жалғасы болуы керек.

Оқушыларды ақпараттық технологиялар негіздеріне, оның ішінде жасанды интеллект технологияларына оқытуды мақсаты ақпараттық мәдениетті (цифрлық сауаттылықты қоса алғанда), әлемнің жүйелік-ақпараттық көрінісін, ақпараттық қызметтің жалпыланған тәсілдерін, ақпаратпен жұмыс істеу үшін әмбебап оқу іс-қимылдарын, болашақ технологияларымен жұмыс істеу үшін инвариантты біліктер мен дағдыларды қалыптастыру болып табылатын информатиканың жалпы білім беру курсы шеңберінде іске асыру орынды екенін атап өткен жөн.

Бүгінгі оқушыларға информатиканың жалпы білім беру курсы аясында жасанды интеллект негіздерін оқыту қажет және мүмкін екенін атап өтеміз, өйткені жасанды интеллект технологияларын адам қызметінің әртүрлі салаларына интеграциялау процестері жақын арада кез-келген мамандық жасанды интеллектпен байланысты құзіреттіліктерді талап етеді.

Әдебиеттер:

1. Ясницкий Л.Н. Жасанды интеллект. Элективті курс. М.: БИНОМ. Білім зертханасы, 2012. 197 С. Садыкова А. Р., Левченко И.В. РУДН хабаршысы. Сериясы: білім беруді Ақпараттандыру. 2020. Т. 17. № 3. Б.
2. А. В. Коржуев, А.Р. Садыкова педагогикалық білімнің семантикалық мазмұны және түсіну мәселесі // Педагогика. 2015. № 9. 10-17 б.
3. Левченко И. В. Мектептегі информатика курсына жасанды интеллект элементтерін оқытудың негізгі тәсілдері // Информатика және білім беру. 2019. № 6. Б.7-15.

ЖЕКЕМБИНОВА А.Б.

1 курс докторанты, қолданбалы математика магистрі
Ғылыми жетекші: б.ғ.к.қауымдастырылған профессор м. а. Кокажаева А. Б.

МАТЕМАТИКА БОЙЫНША ФАКУЛЬТАТИВТІК САБАҚТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

***Аннотация.** В статье рассматривается актуальность и эффективность организации факультативных занятий в преподавании математики. Использование различных научных материалов на факультативных занятиях носит воспитательный характер.*

***Abstract.** The article discusses the relevance and effectiveness of the organization of elective classes in teaching mathematics. The use of various scientific materials in optional classes is educational in nature.*

Факультативтік курс қазіргі заманғы ғылымның барлық негізгі бағыттарын қамти алмайды, сондықтан факультативті курстың мазмұнының тұтастығы курстың мақсаттары мен міндеттерімен, мазмұнының ішкі байланыстарымен, негізгі ұғымдарды, заңдар мен әдістерді қарастырумен анықталады. Бұл студенттердің күш-жігерін бір бағытқа жұмылдыруға мүмкіндік береді, материалдың қол жетімділігін жоғарылатады және факультативтерге бөлінген қысқа мерзімде оқытудың тиімділігі мен сапасына қол жеткізуге мүмкіндік береді [1].

Факультативтердің ерекшелігі - олар міндетті емес. Сондықтан жұмыста сіз жаңа материалды ұсынудың ең тартымды түрлерін, сабақ өткізу әдістерін таңдауыңыз керек: дәрістер, практикалық жұмыстар, студенттердің баяндамалары, экскурсиялар, семинарлар – пікірталастар т.с.с.

Факультативті сабақтарда оқытудың белгілі бір әдістерін қолдану оқытылатын материалдың мазмұнына тікелей байланысты. Әр түрлі мазмұн әр түрлі формалар мен оқыту әдістерін қажет етеді. Егер мұғалім студентке көптеген ұғымдар мен акпараттарды, теоремалық дәлелдерді айту керек болса, ол дәрістерге жүгінеді.

Егер жаңа материалда оқушыларға белгілі болуы керек фактілер болса, мұғалім сұхбатты жүргізеді, ал негізінен практикалық сипаттағы материал есептер жүйесінде рәсімделуі мүмкін, оны шешуде қандай проблема немесе іздеу әдістері оқыту қолданылады [2].

Факультативті сабақтарда тарихи материалдарды қолдану тәрбиелік және тәрбиелік сипатта болады. Математиканың даму тарихы, ұлы ғалымдардың өмірі мен қызметі туралы мәліметтер оқушылардың танымдық, шығармашылық және адамгершілік дамуына ықпал етеді.

Сабақтар оқытудың шығармашылық әдістерін - оқушылардың проблемалық, зерттеушілік, эвристикалық, өзіндік жұмыстарын кеңінен қолдану арқылы ұйымдастырылса, дамытушылық сипатта болады. Мұндай сабақтар математикаға деген тұрақты қызығушылықты қолдайды, білімге деген құштарлықты, жаңа материалды оқып қана қоймай, өз бетімен жаңалық ашуға деген ұмтылысты тәрбиелейді.

Мұғалімде зерттелетін материал үшін барлық қажетті ғылыми-көпшілік әдебиеттер мен оқу-әдістемелік құралдар болуы керек.

Факультатив мазмұны материалды ойдағыдай игеру үшін жеткілікті көлемде көрнекі құралдармен және техникалық оқу құралдарымен бірге жүруі керек. Сыныптан тыс жұмыстар мектеп оқушылары үшін қызықты әрі қызықты болуы керек, өйткені бұл математика ғылымының әр түрлі идеялары мен әдістерін, шығармашылық іс-әрекет тәсілдерін оңай түсінуге көмектеседі.

Курстың барлық тақырыптарын оқып-үйрену кезінде олардың ғылым мен өндірістің әртүрлі салаларында маңыздылығын талқылауды қамтамасыз ету қажет.

Мұғалімнің мақсаты - студенттерді өз пәніне қызықтыру, алған білімдерін іс жүзінде қолдана білуге үйрету, олардағы тәуелсіздік пен білімділікке тәрбиелеу [3].

Оқу, тәрбиелеу және дамыта оқыту мәселелерін шешуге бағытталған факультативті сабақтардың формалары мен әдістерінің мазмұнын таңдаудың қарастырылған ерекшеліктері «геометриядағы параметрлер» факультативті курсын құрастырудың негізгі кезеңдерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- факультативті курстың тақырыбына арналған оқу-әдістемелік құралдары, ғылыми-көпшілік журналдардағы мақалалар, кітаптар кіретін әдебиеттерге шолу жасау;

- аталған ерекшеліктерге және қойылған оқу мақсаттарына сәйкес келетін факультативті курстың мазмұнын таңдау;

- мазмұнын сабақтарға тарату;

- сабақта қарастырылған материалдың мазмұнын, сабақ өткізу формалары мен әдістерін, үй жұмысын көрсете отырып, әр сабаққа арналған бағдарламалар жасау.

Математикадан факультативтік сабақтардың негізгі мақсаты - білімді тереңдету және кеңейту, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы мен шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Математиканың негізгі курсының бағдарламасы орта мектепке арналған математикадан факультативті сабақтар бағдарламасымен бірге осы сынып оқушылары үшін осы пән бойынша жоғары деңгейлі бағдарлама жасайды.

Математикадан факультативті сабақтар бағдарламасы оның барлық сұрақтарын мектептегі математиканың негізгі курсын оқумен синхронды түрде оқуға болатындай етіп жасалған. Осы сыныпта математиканың негізгі курсын бір мұғалім, ал факультативті курсты басқа мұғалім жүргізген жағдайда, факультативті тақырыптарды зерттеу бағдарламаның негізгі курсына қарамастан жүргізілуі мүмкін (бұл жағдайда тақырыптарды зерттеу бағдарламаның негізгі курсына қатысты біршама кідіріспен жүргізілуі мүмкін).

Математикадан қосымша сабақтар тиімді болуы үшін оларды келесідей жерде ұйымдастыру керек:

1) жоғары ғылыми-әдістемелік деңгейде сабақ жүргізуге қабілетті жоғары білікті мұғалімдер немесе басқа да мамандар;

2) Осы факультативтік курсты оқығысы келетін кемінде 15 оқушының болуы.

Егер мектепте шағын толымсыз топтар бар сыныптар болса (бұл кейбір ауыл мектептеріне тән), онда факультативтік сабақтарға арналған оқушылар топтарын параллельдер бойынша немесе аралас сынып оқушыларынан (8-9 сыныптар, 10-11 сыныптар және т.б.) жинақтауға болады.

Факультативтік сабақтарға оқушыларды жазу олардың мүдделеріне сәйкес ерікті негізде жүргізіледі. Оқушыларды міндетті түрде факультативті пәндерді оқуға мәжбүрлемей керек. Математиканы оқуда қиындықтарға тап болған немесе мектепте оқуды басқа сабақтармен (спорт, музыка және т. б.) біріктіретін оқушыларға ерекше назар аудару керек.

Әмбебап жиынтықты қарастыру оқушылардың функционалды ойлауын дамытуда маңызды. Осы тұжырымдаманың мазмұнын, оның салыстырмалы сипатын ашуға көп көңіл бөлу керек. 9-сыныпта жиындар мен жиындар арасындағы қатынастардың қасиеттерін негіздеу үшін Эйлер шеңберлерін қолдану жеткілікті [4].

Біз мектеп бағдарламасынан артта қалған 9 сынып оқушыларына арналған математика бойынша элективті сабақтың мысалын келтіреміз.

Тақырып бойынша оқушының деңгейін анықтау үшін: $y = ax^2 + bx + c$ формасының квадраттық функциясының графигін құру, оқушыларға бірнеше теориялық және практикалық тапсырмалар береміз. Сауалнама кезінде оқушылар оқулықтарды, дәптерлерді және басқа әдебиеттерді пайдаланбауы керек.

Теориялық сұрақтар.

1.Квадраттық функцияның графигі қандай?

2.Параболаның төбесі дегеніміз не?

3.Параболаның төбесінің абсциссасы қандай формула бойынша есептеледі?

4.Параболаның жоғарғы бөлігінің ординатасын қалай есептеу керек?

5.Параболаның тармақтарының бағытын қалай анықтауға болады?

6.Симметриялық нүктелерде функцияның мәнін қалай есептеу керек?

Теориялық сұрақтар оқушылардың бәріне бірдей қойылуы керек. Көбінесе оқушылар теориялық сұрақтарға жауап бере алмайды, сондықтан практикалық тапсырмада проблемалар туындайды.

Сондықтан қосымша сабақтарда қажетті ережелерді толығырақ қарастыру маңызды. Оқушы сұрақ коюдан ұялмауы керек. Квадраттық функцияның графигін құру үшін график құру алгоритмі тұжырымдалған кеңесші картаны пайдалануға болады.

Әрі қарай, тапсырманы егжей-тегжейлі шешіңіз. Мысалы: $y = x^2 - 4x + 3$ функциясының графигін құрыңыз

1. Параболаның жоғарғы координаттары:

абсциссасы: $x_0 = \frac{-b}{2a} = \frac{4}{2} = 2$ ординатасы: $y_0 = f(x_0) = 2 \cdot 2 - 4 \cdot 2 + 3 = -1$

2. Біз параболаның жоғарғы координаталарын координаталық жазықтықта белгілейміз.

3. Жоғары коэффициенттің белгісі бойынша біз параболаның тармақтарының бағытын анықтаймыз және симметрия осін сызамыз.

4. ОХ осінде симметриялы нүктелерді белгілеп, осы нүктелердегі функцияның мәнін табамыз.

$$y(1) = y(3) = 12 - 4 \cdot 1 + 3 = 1 - 4 + 3 = 0;$$

$$y(0) = y(4) = 0 \cdot 2 - 4 \cdot 0 + 3 = 3; \text{ бұл нүктелерді координаталық жазықтықта белгілейміз.}$$

5. Алынған нүктелер арқылы біз параболаны сызамыз.

Осы мысалдың негізінде оқушыларға тапсырманы тағы бір рет өз беттерінше орындауға беріңіз. Тақтаға шыққысы келетін оқушыларды назардан тыс қалдырмау керек.

Үлгерімі төмен оқушыларға арналған қосымша сабақтарда бастысы - оқушыға ұсынылған тапсырмаларды шеше алатындығын түсіндіру. Егер оқушыға дұрыс көмектессе, кейінірек оған тәуелсіз жетістікке жету маңызды болады.

Әдебиеттер:

1. Вульфов, Б. З., Поташник, М. М. Организатор внеклассной и внешкольной воспитательной работы. - М.: Просвещение, 1993.

2. Василевский, А. Б. Задания для внеклассной работы по математике. – Минск, 1998.

3. Методика преподавания математики в средней школе : Общая методика; Учебное пособие для студентов физико-математического факультета педагогических институтов / В.А. Оганесян, Ю.М. Колягин, Г.Л. Луканкин, В.Я. Саннинский, -2-е издание переработано и дополнено / М., Просвещение, 1988.

4. Методические рекомендации по изучению курса методики преподавания математики / Сост. Петрова Е.С., Саратов, Изд-во "Полиграфист", 1993

ЗАРЫПХАНОВА А.Е.

8D01504 – Химия

Научный руководитель: п.ғ.к. Б.Т. Тантыбаева
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

МЕКТЕПТЕ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРҒА ХИМИЯДАН БІЛІМ БЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Создание в детском сообществе профессиональной среды, обеспечивающей их равноправную интеграцию и самореализацию, является необходимым условием успешного преподавания и обучения химии учащихся с особыми образовательными потребностями.

Abstract. Creating a professional environment in the children's community that ensures their equal integration and self-realization is a necessary condition for the successful teaching and education of chemistry for students with special educational needs.

Қоғамда мүмкіндігі шектеулі балалардың бар екенін жоққа шығара алмаймыз, олардың ерекшеліктерінен тыс сапалы білім алуына жағдай жасау қазіргі кездегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бүгінгі таңда алдымызда тұрған міндеттердің бірі – ешкімді қалыс қалдырмай, барлық балаларға, соның ішінде арнайы білім алу қажеттіліктері бар балаларға да бірдей сапалы білім беруді қамтамасыз ету. Қазақстанның ашық азаматтық қоғам ретінде тұрақты даму шарты – балалардың өмір сүру құқығын және «Балалар құқығы туралы Конвенцияда» көрсетілгендей, олардың өз мүмкіндіктерін толық дамытуын қамтамасыз ету және барлық балаларға бірдей мүмкіндіктер беру, оларды әлеуметтік әрі құқықтық қорғау болып табылады. Бірақ әлі де мұндай балалармен жұмыс жасау толық зерттелмеген. Яғни жалпы білім беретін орта мектептердегі әдістемелік құралдардың, оқулықтардың және кадрлардың жеткіліксіздігі тақырыптың қажеттілігі мен өзектілігін айқындап отыр [1].

Еліміздің Ата Заңына сәйкес барлық бала жалпы орта біліммен қамтылуы тиісті деп жазылған. Ерекше қажеттілігі бар балалардың қатары жыл сайын артып келе жатқандықтан, арнайы және жалпы білім беру жүйесі әр түрлі жағдайдағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім алуына, өзге қалыпты дамыған балалармен бірге тең мүмкіндіктерге ие болуына мемлекет жағдай жасайды. Біздің білім беру жүйемізде білім беруді басқару органдары мен ПМПК – дан бастап әрбір жалпы білім беру мектебіне дейін ең алдымен білім берудегі медициналық үлгіден (тәсілден) әлеуметтік үлгіге көшуі керек. Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың сапалы білім алуында құқығын қамтамасыз етуді болжайтын әлеуметтік-білім беру моделін енгізу - жалпы білім беру жүйесінде біршама өзгерістерді талап етеді. Бұл жүйе барлық оқушыларды дискриминациясыз және кемсітусіз білім алуда тең құқығы мен мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін тиімді жүйе болуы керек. Қазақстанда ауытқулары бар бар балаларға арнайы білім беру жүйесінің құррастырылуының алғышарттары өткен ғасырдың 20-шы жылдардан бастау алады. Ерекше қажеттілігі бар балаларға білім мен тәрбие беруді дамытуды сол кезеңнің қоғам зияткерлерінің қызметтері үлкен рөл атқарды. Ауытқулары бар оқушыларға көмек көрсетуді ұйымдастырудың алғышарттары ресейлік тәжірибені ұйымдастыру негізінде әзірленген. Ал 30-шы жылдары республикада білім беру жүйесінің дамуы жалғаса берді, және оның дамуында маңызды жаңалық болып 1931 жылы 8-маусымда халық ағартушылық кеңесі ауытқуы бар балалардың білім алуы міндеттілігі туралы шешім қабылданды.

Мүмкіндігі шектеулі (ерекше қажеттілігі бар) термині – психикалық және дене дамуындағы ерекшелік, мінез-құлықты мен қабылдауындағы ауытқушылық, үйде немесе емханада ұзақ мерзімде ем алатын, эмоционалдық проблемалары бар, жетім, толық емес отбасы, зорлық-зомбылық көрген, әскери конфликт аумағында болған балаларға қолданылады. Сонымен қатар дарынды балаларға қарасты, яғни бала бойындағы дарындылығын дамыту және жеке қасиеттерін ашу үшін де кеңінен қолданылады [2].

Көптеген зерттеушілердің ерекше қажеттілігі бар балалардың оқыту әдістемесіне қосқан үлестері зор. Л.С.Выготский – әлемдік психологияда әйгілі кеңес психологі. Арнайы психология саласында Л.С.выготский кемтар балаларды оқыту мен тәрбие істерінде тиімді жолдар арқылы елеулі табыстарға қол жеткізуге болатындығын ғылыми тұрғыдан ашып көрсетті. Психолог арнайы оқытуды қалыпты дамуы бар балалармен байланыстыруға болатынын және осындай оқыту жүйесін құрудың қажеттігін атап көрсетті. Оның пікірі бойынша, мүмкіндігі шектеулі баланы оңтайлы

дамытудың формаларының бірі ретінде ұжым алынуы керек. Зерттеушінің ойынша, балалардың ұжымы біркелкі болған жағдайда, бұл дені сау балаларға және ерекше қажеттілігі бар балаларға да зиянын тигізеді, оларды дамыту мүмкіндігінен айырады. Дамуында ауытқуы бар баланы тәрбиелеудің негізгі міндеті ретінде, оны өмірге кіріктіру және оның кемістігін белгілі бір жолмен толықтыру алынады. Л.С.Выготский арнайы білімді, оқытуды және жалпы тәрбиемен жалпы оқытуды біріктіру туралы идеясы, соңғы кезде инклюзивті білім беріу түрінде жүзеге асырылып келеді, оның мақсаты ретінде, ерекше қажеттілігі бар балалар мен жастардың толыққанды және тиімді білім алуы қарастырылады. Қазақ ғалымдарының да бұл салаға қосқан үлестері зор. Мысалға, 1976-1977 жылы дефектолог мамандарды даярлауды ең алғаш болып қолға алған ҚазПИ болып табылады. Ж.И.Намазбаеваның кемтар балалардың тұлғасын зерттеу жұмыстары дефектология ғылымының дамуына үлес қосқан. 80-шы жылдары психология саласында дамуы тежелген балаларды зерттеу жұмыстары жүргізілді. М.Ш.Адилова кіші мектеп жасындағы психикалық дамуы тежелген балалардың психомоторикалық ерекшеліктерін зерттеген, бұл зерттеу жұмысы психомоториканың дамуы мен түзету теориясына маңызы зор. Л.О.Сарсенбаева көмекші мектеп балаларының тұлғалық бағытын, Л.Х.Макина зияты зақымдалған оқушылардың тұлға аралық қарым-қатынасының ерекшеліктерін зерттеген. А.Н.Аутаева естуі нашар балалардың дыбыс айтуын қалыптастыру ерекшеліктеріне аса зор еңбек қосты [3].

Жалпы зерттеудің мақсаты: ерекше (мүмкіндігі шектеулі) қажеттілігі бар балаларға орта мектеп химиясын оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін айқындау.

Әлемнің көптеген дамыған елдерінде (АҚШ, Ұлыбритания, Швеция, Германия, скандинавия елдері) ерекше қажеттілігі бар балаларға білім беруді дамытудың оңтайлы үдерісі кіріктірілген (инклюзивті) білім беру болып табылады. Елдердің әрқайсысы жалпы білім берудің жан-жақты, кіріктірілген моделін құруды мәлімдейтін жеке кіріктіру моделдерін жүзеге асырады. Соңғы жылдары көптеген шет елдерде «кіріктіру» түсінігінің орнына «енгізу» (inclusion) түсінігі пайда болды. Финляндияда инклюзивті білім беру заңды түрде бекітілген және балаларды қоспағанда бәріне (келімсектер, шалғай аудандардың балалары, мүмкіндігі шектеулі және т.б.) қолжетімді болуы тиіс жалпы білім беруді дамыту мен үнемі жетілдіру жүйесі ретінде пайымдалады. Мұнда инклюзивті білім беру 20 жыл көлемінде дамуда және маңызды ғылыми зерттеулермен қолдау көрсетілген. 2008 жылы ресми түрде Инклюзивті білім беруді дамыту тұжырымдамасы арқылы инклюзия саясаты бекітілді.

Швецияда ерекше қажеттілігі бар балалардың көпшілік мектептерде оқу құқығы заңнамалық деңгейде бекітілген. Сондықтан мемлекет осындай мектептерге әлеуметтік және қаржылық қолдау көрсетуді жүзеге асырады. Жоғарғы оқу орындарында мұғалімдер даярлаудың барлық бағдарламаларында арнайы білім беру бойынша міндетті курстар бар. Инклюзивті білім беру негізі барлық оқытушылармен бүкіл пәндерде қалыптасады.

Германияда «Әлеуметтік саулық туралы» заңға сәйкес, ерекше білім беру қажеттілігіндегі оқушыларға олардың толыққанды мектептік білім алуы үшін, әсіресе міндетті мектепке бару кезеңінде мемлекеттен қаржылай көмек көрсетіледі. Мектептегі ерекше педагогикалық оқыту туралы заң келесідей оқытудың бірнеше нұскасын қарастырады:

- ерекше мектептер (Sonderschulen). Бұлар – көру бұзылыстары бар (көрмейтін және нашар көретіндерге арналған арнайы мектептер) балаларға арналған; есту бұзылыстары бар (естімейтіндерге және нашар еститіндерге) балаларға арналған; оқу мен дамуында ауытқуы бар (тілінде бұзылыстары бар, психикалық проблемасы бар, ақыл-ес бұзылыстары барлар үшін) балаларға арналған; мүгедек балалар үшін; созылмалы ауыруы бар балаларға арналған мектептер.

- бірлескен сабақ. Көпшілік ата-аналар олардың ерекше-балалары дені сау балалармен бірге әдеттегі мектепке барғанын қалайды. Жалпы білім беретін мектептегі бірлескен оқыту белгілі жағдайлар негізделген: медициналық немесе қарайтын қызметкердің болуы, арнайы ғимарат, арнайы жабдықталған оқу орны, арнайы оқу құралдары және т.б. жасалғанда мүмкін болады.

- ерекше топтар, жалпы білім беретін мектептерде де, арнайы мектептерде де бар. Топта оқуы мен дамуында түрлі мәселелері бар 8 бала оқытылады. Олармен арнайы бағдарламалар бойынша жұмыс істейді.

Қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғаммен араластыру басты міндеттердің бірі болып отыр. Осы мақсатта жалпы білім беруді дамыту инклюзивтілік принципті негізге алып отыр. Инклюзивті білім беруді дамытудың қазіргі кездегі мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру

қажеттілігінің келесі анықтамасы қолданылады - бұл оқушылардың сапалы біліммен қамтамасыз етілуі барысындағы психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік және басқа да көмекке мұқтаждығы. Мүмкіндігі шектеулі балалардың төмендегідей топтары көрсетіледі:

1-топ. Психикалық және дене дамуында түрлі бұзылымдары бар балалар: көру, сөйлеу бұзылымдары, есту, тірек-қозғалыс аппараты, зияты, психикалық дамуы тежелген және эмоционалды-ерік-жігер аясы зақымдалған балалар.

2-топ. Оқытудағы ерекше қиындықтары, мінез-құлық және эмоциялық проблемалары бар балалар. Зияты қалыпты балалардың ерекше қиындықтары жеке оқу дағдыларын меңгеруде байқалады: жазу, оқу және санау (дисграфия, дислексия, дискалькулия және т.б.). Бұндай қиындықтар уақытша сипатқа ие және оны балалардан арнайы мамандардың көмегімен жоюға болады. Мінез-құлық және эмоционалдық проблемалар белгілі бір психологиялық факторлардан (отбасында тәрбиенің бұзылуы, ата-ана мен баланың, сонымен қатар отбасы ішілік қатынастың бұзылуы), сондай-ақ дамуындағы ерекше проблемалардың болуынан (гипербелсенділік, толыққанды көңіл бөлмеуден, аутистикалық бұзылыстар спекторы және тағы да басқа) құрдастарымен және оқытушылармен қарым-қатынас жасауда әртүрлі қиындықтардың (тіл алмаушылық, енжарлық, агрессивтілік, тұйықтық немесе жанжалдық) пайда болуы мүмкін.

3-топ. Әлеуметтік-психологиялық, тілдік, экономикалық мәдени ерекшеліктерінен пайда болатын ерекше білім беруге қажеттілігі туындайтын балалар. Осы топқа микроәлеуметтік және педагогикалық қараусыз қалған нашар отбасынан шыққан немесе бала тәрбиесіне назар аудармайтын отбасылардан, әлеуметтік қатерлі топтағы отбасы балалары (ішімдікке, нашақорлыққа жақын ата-аналар), сондай-ақ жергілікті әлеуметке бейімделуде қиындықтары бар (мигранттар, босқындар, оралмандар) немесе оқу тілін түсінбейтін және бұл тілде сөйлемейтін балалар кіргізіледі.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін мектепке қосу үдерісі көптеген шет елдердің білім беру жүйесінің жетекші бағыты болып табылады, сонымен қатар ұйымдарда білім беру барысында қарапайым құрдастарымен бірге осындай балаларды оқыту процесі жақсы нәтиже бергенін көрсетеді. Бірақ кейбір жағдайларда қарапайым оқушылардың мүмкіндігі шектеулі балаларды қабылдауы әрқалай болады. Бірқатар психологтардың зерттеуі бойынша мүмкіндігі шектеулі балалармен көп байланыста болмайтын дені сау балаларда түрлі психологиялық кедергілер қалыптасқан екен. Олар мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты жағымсыз қондырғыларды игереді. Бұл қарым-қатынастағы кедергі есейген шақта адам бойында сақталып қалады. Мұндай кедергілер 14-16 жаста жоюға мүлдем келмейді, 7-10 жас аралығында ол тез жазылып кетеді. АҚШ-та бастауыш сыныптар мен бала-бақшаларда, қарапайым оқушылар мен мүмкіндігі шектеулі балалардың арасындағы жағымсыз көз-қарасты жою мақсатында қуыршақтармен түрлі қойылымдар қояды екен. Ал, қуыршақтар мүгедектік арбаларда және балдақтармен, қол-аяқсыз күйінде көрсетіледі екен. Қойылым барысында және қойылымнан кейін балалар қуыршақтармен сөйлесіп, өздерінің сұрақтарын қоя алады. Мұндай іс-шаралардың көрсетуі бойынша осындай іс-шаралардан кейін дені сау балалардың мүмкіндігі шектеулі балаларға деген қарым-қатынасын, көзқарасын түбегейлі өзгертеді.

Қорытынды

Қазіргі таңда елімізде ерекше қажеттілігі бар балалардың қадір-қасиетін қамтамасыз ететін, сенімділігін арттыратын және қоғамдық өмірге белсене араласуына жәрдемдесетін жағдайларда лайықты өмір сүруде, яғни, ерекше қажеттілігі бар балаларға жан-жақты педагогикалық толыққанды қолдау көрсетілетіп, олардың әрқайсысының шама-шарқына қарай білім көлемін меңгеруде.

Литература:

1. «Равенство и инклюзивный подход в образовании. Руководство по подготовке, пересмотру и оценке планирования в секторе образования» (совместный продукт инициативы Организации Объединенных наций в области образования и др. международных организаций - 2010г.
2. Пособие по совершенствованию инклюзивной практики в образовании (перевод с английского). Белград, 2012.
3. Никита Н.И., Глухова М.Ф. Методика и технология социальной педагогики. – М., Владос, 2007.

ИБАДУЛЛАЕВА Ақмарал

7M01701 - Қазақ тілі мен әдебиеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., профессор Қ.Т.Жанұзақова

Н.ОРАЗ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІ

Аннотация. Статья посвящена творчеству Нургали Ораз и особенностям ее рассказов. Анализируется художественный мир нескольких рассказов.

Abstract. The article is devoted to the work of Nurgali Oraz and the peculiarities of her stories. The artistic world of several stories is analyzed.

Нұрғали Ораз 1960 жылы тамыз айының 25-інде қазіргі Түркістан облысы, Қазығұрт ауданы, Монтайтас ауылында дүниеге келген. Бала кезінен ол ауыл өмірінің қызығы мен шыжығын, қайғысы мен қуанышын көріп, сезініп өсті. Сондықтан болар, жазушының алғашқы әңгімелерінде ауыл өмірі бейнеленген. Әжесінің тәрбиесімен өскен ол кішкентайынан өте алғыр, зерек және кітапқұмар болып ержеткен. Қазақ әдебиеті газетінде Әмірхан Балқыбекке берген сұхбатында өзіне қатты әсер етіп, жан дүниесін тебірткен, тіпті жастығының астына жастанып оқыған сүйікті кітабының бірі – Бердібек Соқпақбаевтың «Менің атым Қожасы» екен.

«Мен неге ауыл туралы жаздым? Атам екеуіміз шөпке баратынбыз. Бізде көк есек болды. Менің атамның Өлмес атты қызы және Ыбырай атты ұлы болған. Сол Өлмес әпкем тұрмысқа шықты. Қолдан абыроймен ұзаттық. Ол біздің ауылда қолдан қзатылып кеткен соңғы қыздардың бірі болды. Машина кеткен кезде атам ештеңеге қарамастан дөңбешектің үстінде отырып, ағыл-тегіл жылап отырды. Менің ойымша, «Долана» әңгімесінің жазылу себебі сол».

Жазушының балалық шақтарындағы кейбір оқиғалары оның шығармашылығында басты орын алады. Жоғарыда аталған «Долана» хикаясы осы әсерлердің кейбірінің нәтижесі болып табылады. Студенттік жылдары жазған әңгімелерінің бірі «Көрші үйдің қызы» – алғашқы махаббатының елесі, сұлу қыздың бейнесі. Дәл сол әдемі бейнеге пікір білдірген жазушы: «Мен бала кезімде өте ұялшақ болдым, өйткені менің бетімде сепкілдер бар еді. Олар әсіресе көктемде қатты көбейіп кететін. Сондықтан мен қыздарға тіке қарауға ұялушы едім. Алайда, бала кезімде көршінің қызы екеуіміз өте жақын болдық. Біз бір-бірімізді қатты құрметтейтінбіз. Кешке, күн ыстығы қайтқанда, үй алаңында біз волейбол ойнайтынбыз. Ойынның қызығына кіріп, қатты шөлдеген кезде құдықтан шелекпен су алып, алдымен оған ұсындым. Содан кейін мен оның ерні тиген жерден су ішетінмін. Кейінірек ол менің ернім тиген жерден іше бастады. Мүмкін менің алғашқы сезімдерімді тудырған қыз шығар... Бірақ кейін олар басқа ауылға көшіп кетті. Содан кейін кездесу мүлдем бұйырмады» деп сағынышпен еске алады жазушы. Жалпы, жазушылардың алғашқы сезімдері мен алғашқы махаббаты өз шығармашылығында өз орнын табады.

Оқырмандар Нұрғали Ораздың алғашқы шығармалары ауыл өміріне, жастар мен жасөспірімдерге, жастардың даму кезеңдеріне арналғанын біледі. Көрнекті жазушы осы тақырыптарға жауапкершілікпен қарап, өзіндік стильде жаза білген. Ол өз сөзімен өзінің кейіпкерлерінің жан дүниесіне терең үңіледі, олардың жанындағы жалғыздықтың құпияларын, жеке адам мен қоғам арасындағы қатынастардың нәзік сипаттардың әрдайым бола бермейтіндігіне нәзік психологиялық талдау жасайды. «Түнгі жалғыздық» кітабындағы әңгімелерде замандастарымыздың ойлары, армандары, өмірі көркем тілде көрініс тапқан. Егер көркем дүниені игеру – образ жасау туралы айтатын болсақ, әңгімелерден олардың әрқайсысы жеке типке айналғанын көреміз, бірақ әрқайсысының өзіндік сипаты бар және біз образдардың сәтті жұмысына куә болдық.

Жазушы Нұрғали Ораз шығармашылығының бір ерекшелігі – кейіпкерлері өз жанының тереңінде жасырынған жалғыздықты жоқтайды. Оның көптеген әңгімелерінде негізгі идеялар өмір құбылыстары, адамдардың бүгінгі мен жалғыздығы. Жалғыздық кезінде адамның ақыл-ойы психологиялық тұрғыдан бөлінеді, екі ішкі дау туындайды, екі ішкі күш және ішкі қақтығыстар жиі байқалады. Қандай мотив болса да, жазушы оқиғалардың мазмұнын тереңдетіп шыға білді. «Жалғыздық» мотиві тақырыпты, кейіпкерлерді ашуда, сюжеттік дамуда, идеяны иллюстрациялауда маңызды рөл атқарады. «Жалғыздық» мотиві қазақстандық жазушылардың көпшілігіне тән [1, 52 б.].

«Жалғыздық... Адам дүниеге келген сәттен бастап адамзаттың серігі. Балалық шақтан бастап, кәрілікке дейін... Бұл өмір салты. Қартайған кезде өмірге деген ұмтылыс пен құлшыныс бәсеңдейді.

Себебі ол тірі болғанша жол таусылмайтынын біледі. Алайда, әлем өтірік айтудан жалықты. Жақсылық пен жамандыққа тойған әлемнің қарт адамдары тыныш, ешкім жүре алмайтын жерге барғысы келеді. Сондықтан да болар, немерелерінің қызығын көретін кемпірлер: «Егер мен соқыр және саңырау болып қалсам», - дейді. «Адам қартайғанда жалғыздықты өзгелерден гөрі сезе ме ... Шынымен шаршап, мазасыздана ма ... Демек, жалғыз ем – жалғыздық, өз-өзіңнен оңашалану» [2, 15 б.], - дейді жазушы. Оның әңгімелеріндегі «жалғыздықтың» ерекшелігі – шығыстық білімдегі жалғыздық. Адамзат «жалғыздықты» дүниетанымына байланысты әр түрлі түсінеді. Батыс дүниетанымында «жалғыздық» шығыс дүниетанымындағы жалғыздықтың жиынтығы болса, шығыс дүниетанымында бұл өмірден алшақтау. Шығыс білімінің жалғыздығы Жаратушы жасаған әлемдегі Ай мен Жердің жалғыздығы, Адамдар арасындағы адамдардың жалғыздығы және Жаратушының (Құдайдың) жалғыздығы сияқты дүниелік, философиялық биік идеяларға негізделген.

«Түнгі жалғыздық» әңгімесінде айтарлық ештеңе жоқтың қасы. Жалғыздық – оқиғаның «қол-аяғы ап-арық, басы қазандай үлкен, көзі бадырайған доп-домалақ» түріндегі бейнесі. Бұл жалғыздық біздің біліміміздегі «жалғыздық» ұғымына сәйкес келмейді. Шындығында, бұл шығармада жалғыздық туралы екі сөз бар: тірі бейнедегі «жалғыздық» және кейіпкерлердің ішкі әлеміндегі «жалғыздық». Менің ойымша, бұл повесте жазушы батыстық білімдегі «жалғыздық» пен шығыс біліміндегі «жалғыздық» ұғымдарын түсіндіргісі келді.

Ол өзінің әңгімелерінде адам басының жалғыздығы мен галактикадағы Ай мен Жердің жалғыздығы арасындағы қызықты байланысты табады. Сондай әңгіменің бірі – «Тауда айды тамашалаған түн». Диалог 16 жастағы қыздың басты кейіпкер Маратты шақыруынан басталады. Диалог оқырманды ойлануға және оның шешімін табуға мәжбүр етеді. Жазушы суреттеген «әдемі жас қыз» тек қоңырау соғып қана қоймайды, сонымен бірге кейіпкерді таудағы айды тамашалауға батыл түрде шақырады. Қыздың қызықты әрі әсерлі ұсынысынан кейін біз де: «Енді не болады?» деген оймен ары қарай оқуымызды тоқтатпаймыз. Біз шынымен де қызықты оқиғаға куә болу үшін әңгімені жалғастырығымыз келеді. Әңгімедегі екі кейіпкердің де таныс болуы да бізді бей-жай қалдырмайды. Бұл эмоционалды фильм көрген сияқты әсер қалдырады. Фильмнің бұл бөлімі біздің қиялымызда өтеді. Біздің көз алдымызда өтіп жатқан жұмбақ суреттер автордың баяндауынан емес, кейіпкер монологынан туындайды. Жазушы кейіпкерлердің ішкі әлемін ашуда диалог пен монологты тиімді қолдана білді. Біз ер адамның қызға жақындағанын елестетсек те, кейбір жігіттер қызға қалай жақындайтынын білсек те, әңгімені оқу барысында, біздің кейіпкеріміз үйленбегенін, өз ойымен ол саяхатқа шығып, «пойыздан түскен жалғыз жолаушы» екенін түсінеміз. Әңгімені оқып бітіріп жатқан кезде, Жаратушымыз бізді Жерге жіберген сәттен бастап, біз үнемі тоқтамайтын жаңбыр сияқты қарбаласып, жанталасып жүрсек те, әрқайсымыз өзімізді жаңбыр тамшылары сияқты «жалғыз» сезінеміз, бірақ біз адамдар арасында болған кезде ғана сол «жалғыздықты» сезіне алмайтындығымызды түсінеміз. Әңгіменің басты персонажы да біз секілді қарапайым адам, яғни біздің біріміз. Тек қана ол өзінің жалғыз екенін кеш түсінді.

Әңгіме сонымен қатар біз өмір сүріп отырған қоғамның кейбір жағымсыз жақтарын ашады. Қазіргі кезде отбасылық өмірде, тұрмыстық жағдайда жиі кездесетін белең алып жатқан мәселелердің бірі – ерлі-зайыптылардың ажырасуы. Мұны біздің кейіпкеріміз Марат пен оның досы Маліктің мейрамханада кездескен кездегі диалогынан байқаймыз.

Әңгімеде кез-келген кейіпкер жинақы тандалған. Оның үстіне, олардың әрқайсысының өзіндік жеке ерекшеліктері бар. Әр кескіннің жеке сипаттамасына әсерлі детальдар, күрделі диалогтар мен монологтар құру арқылы қол жеткізіледі. Әдеби тілді нақтылаудағы негізгі көркемдік құралдардың бірі - теңеу. Суретші белгісіздің ерекше сипатын белгілімен салыстыру арқылы анықтайды. Бас кейіпкер Айды, Күнді және Жерді теңеулер ретінде жасырын құпияларды білдіріп, жалғыздықтың қайғы-қасіретін сейілту үшін қолданғанымен, өзеннің дауысы зымыран пойызының дауысына, ал өмір өзені құдықтан құлаған жалғыз жолаушыға ұқсайды. Суреттердің әсемдігі басқа жазушыларда кездеспейтін әсерлі.

Нұрғали Ораз ұлттық және жалпы адамзаттық мәселелерді қарапайым адамдар түрінде бейнелей білді. Жазушының осы тақырыптардағы шығармалары рухани-эстетикалық сипаттамаларға қаныққан. Және бұл ерекшеліктер жазушының әлеуметтік анализді тереңдетуінен, қазіргі проблемаларға адамзаттың ортақ мұраттары тұрғысынан қарауға ұмтылуынан, қоғамның моральдық-рухани бейнесін тереңдетуге бағытталған тенденцияларынан көрінеді.

«Аяқталмаған ертегі» әңгімесінің тақырыбы оқшауланған, терең және күтпеген ойды қажет етеді, оқырманды бірден өзіне баурап алады. «Өмір ертегі емес. Ертегі өмір емес...»

Бұл әңгімедегі табиғатты суреттеулерге тоқталып кетпеске болмайды. Автордың табиғат құбылыстарын асқан шеберлікпен беруі кейіпкердің жан дүниесінде болып жатқан оқиғалармен үйлеседі. Сағындықтың Раушанмен кездесе алмауы және оның үмітсіздігі күннің батуымен түсіндіріледі: «Күн қызыл болып жарқырап, шамшырақтай жанды. Қаланың сыртында батыс көкжиегі айқын көрінеді. Ұзақ уақыт бойы ол күннің қалай көтерілгеніне немесе батқанына алаңдамады, бірақ алыстағы төбелерде қалықтаған қызғылт сәуле оны қызықтырды. Күн батқан кезде көңіл-күй де өзгерді» [2, 75 б.] .

Түнгі әлемнің өзін тірі жан ретінде бейнелейтіндігі әсерлі. «Бүгінгі кеш қиялға толы сиқырлы әлем сияқты көрінді. Өйткені бұл күн патшалығы емес, ай патшалығы. Және бұл жұлдыздар – керемет патшалықтың сиқыршылары. Олар түнде саяхаттайтын саяхатшылардың, түн ортасында қол ұстасып жүретін әуесқойлардың және түнде ұйықтап жатқан қарттардың жүректерін таң қалдырады» [2, 84 б.] .

«Нұрғали Ораздың аяқталмаған хикаясы бір қарағанда қарапайым болып көрінуі мүмкін, бірақ егер сіз оған осындай тереңдіктен қарасаңыз, бұл оның өзіндік өмір философиясын тарататын күрделі еңбек», - деген Думан Рамазанның пікірімен әрбір оқырман келіседі деген ойдамыз.

Негізінен табиғатты көркем бейнелеу жазушының ой-пікірін білдіруге, кейіпкер мінезін ашуға көмектеседі. Барлық оқиғалар көркем болмаса да, жазушы қажет болған жағдайда оларды шебер қолданады. Пейзаждар оқиғаның уақыты мен орнын бейнелегенімен, олар кейіпкерді «құбылыстарды» сезіндіретін және оқиғаны дамытатын бөлшектер сияқты.

Жазушы өзінің көптеген әңгімелерінде кейіпкер әлемін бейнелеуде «түн» мен «қараңғылық» кезеңін алады. Өздеріңіз білетіндей, «түн» мен «қараңғылық» – мұң мен қобалжуды бейнелейтін сөздер. Жазушының бір ерекшелігі – оның әңгімелерінде кейіпкердің ішкі дауысы мен автор арасындағы диалог оған «түннің» арпалысынан арылудың жолын табуға көмектеседі.

Жалпы, Нұрғали Ораз шығармашылығындағы әділеттілік пен арамдық, аңғалдық пен алдау, мейірімділік пен қатыгездік, өтірік пен шындық арасындағы мәңгілік күрес әдебиетте бүгін ғана емес, ежелгі дәуірден де болған және жалғасады. Әңгімелерінің бірі психологиялық, екіншісі әлеуметтік, ал үшіншісі философиялық. Бірақ бәрі адам әлемін, уақыт шындығын, қоғам өмірін бейнелейді. «Біз осы уақытқа дейін қазақ әдебиетін әр тараптан зерттеп келдік. Ең өзекті, маңызды, басты тақырып – адам тағдыры туралы екенін мойындаймыз», - деп жазды әдебиетке зор үлес қосқан жазушылардың бірі Т.Токбергенов өзінің «Үштоғыс» деген кітабында. Айтылған сөздермен келісе отырып, әдебиеттің ғылымнан өзгеше болу себебі де осы дегіміз келеді.

Нағыз жазу шеберлігі дәстүрден туады. Сондай-ақ, Нұрғали Ораз өз мәдениеті мен әдебиетінің дәстүрлеріне сүйене отырып өзіндік стилін дамытып, қалыптастырған жазушы. Дәстүрге негізделген жазу стилінің артында ешқашан өзгермейтін көркемдік құпия жатыр. Уақыт өте келе өзгеретін шындық пен шыншылдық бар. Жазушының шығармаларын қайта оқып шыққанда мәнерлі әуен ескі қоңырау сияқты соғылатыны сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Рүстембекова Р. Қазіргі қазақ әңгімелері. Әдебиет сын зерттеулер/Р. Рүстембекова. – 1988
2. Нұрғали Ораз. Жылқының көз жасы : әңгімелер мен хикаяттар, эсселер / - Алматы : Қайнар, 2012 . – 318 б.

KÖKSAL Ela Ayşe

Science Education Department, Faculty of Education, Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey

EDUCATIONAL OUTCOMES OF INSECT CONSERVATION PROJECT

There are many threats to Turkey's rich biodiversity and its conservation, for example stubble burning destroys microorganisms in the soil, causing the extinction of many small animals and insects, destroying the structure and productivity of the soil [1]. With excessive use of pesticides, problems arise when useful insects as well as pests die [1].

To produce solutions to environmental problems, it is necessary to instil awareness of Nature Conservation in people. This can only be achieved through planned training in nature [2]. However, in the nature, as observed in nature education projects, during insect observations, participants especially females are not interested in insect groups when we delist butterflies [3]. One of the outcomes of a nature education projects for teachers was related to insects, i.e., recognizing insects, defeating insect phobia [4]. This can be done with nature excursions. But materials in the schools for example, preschool institutions are not enough for teachers to conduct such studies [5].

Insects are very important for protecting biodiversity and environment. Fertilization in nature usually happens through insects; in an environment where there are no insects and plants are not fertilized, it is impossible for us to feed ourselves [1]. Ladybugs (*Coccinella* spp), for example eat plant pests and only 30% of farmers know [6].

Science Teaching Laboratory Practice I was the 5th semester mandatory course in science education department at Niğde Ömer Halisdemir University on fall semester of 2019-20 academic year. As a course requirement I assigned insect conservation projects to my students. As given in Figure 1, the students were asked some preliminary questions about the study.

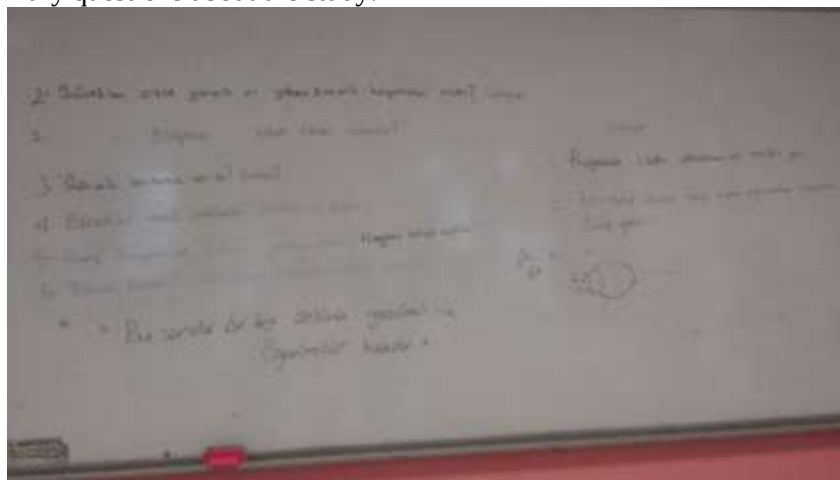


Figure 1.

With these projects I aimed to develop their science process skills of students who will be science teachers at middle schools in Turkey. For the projects, students formed the groups and started to determine the topics and presentations. I guided them about how to follow a method and measure the project. We visited the Faculty of Agricultural Sciences and Technologies, and we were given a seminar by a faculty member. Then the insect laboratory was visited, and the students found a chance to observe the mini-insect museum and ask to the laboratory assistant and the faculty member. Figure 2 shows one of the collections observed in the insect laboratory.



Figure 2.

The groups made insect awareness projects by using the following activity and materials: Insect observation on light microscope, insect home, poster, educational play, animation film, sticker, QR code. The project work lasted for 4 weeks. The students also hosted the middle school students on the course exhibition in December 2019 and found a chance to introduce their projects. On Figure 3, the insect poster and the magnets are found behind the students.



Figure 3.

At the end of the projects, students were asked to write about if the project changed their knowledge and awareness about insects including the teaching about insects. According to the writings, the students explained the insects, their characteristics and role for ecosystem and why to conserve them. The students also reported their feeling about the insects changed positively. Moreover, the students agree that they can easily teach about the insects and conduct similar projects with future students.

To study insects and comment about them, making observations and collections and examining them with microscopes and drawing pictures are important activities in gaining a scientific perspective [7]. Exhibition and classification of insect groups can be a project topic [8]. Execution of this kind of projects is also the characteristics of the individual whose natural intelligence is dominant [9].

Literature:

1. Ateş, M. 2010. İlköğretim Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Biyolojik Çeşitliliğe Yönelik Bilgi, Değer ve Davranış Düzeyleri. Unpublished MSc Thesis, Eskişehir Osmangazi University, Turkey, 2010 p.9, 13, 19.
2. Oğurlu, İ., & Türkoğuz, S. Üç doğa eğitim projesinin katılımcı üzerindeki etkilerinin nicel ve nitel yoldan değerlendirilmesi [Qualitative and quantitative evaluation of effects on participants of the three nature training projects]. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 6(2), 529-555, June 2017.
3. Oğurlu, İ. Bir doğa eğitim projesinin katılımcı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi [Evaluation of effects on participants of a nature training projects] *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(14), 59 – 101. 2016.
4. Güler, T. Ekoloji temelli bir çevre eğitiminin öğretmenlerin çevre eğitimine karşı görüşlerine etkileri [The effects of an ecology based environmental education on teachers' opinions about environmental education]. *Education and Science*, 34(151), 30-43. 2009.
5. Simsar, A., Doğan, Y., & Yalçın, V. Okul öncesi sınıflarındaki fen merkezleri ve kullanım durumlarının incelenmesi-Kilis örneği [Examination and uses of science centers within pre-school classrooms - Kilis sample]. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 147-164. Aralık 2017.
6. Özkan, N. Tekirdağ ili Saray ilçesi köylerinde çiftçilerin buğday zararlısı sünenin biyolojik mücadele bilgileri üzerine bir araştırma [A study of the farmers' knowledge on biological control of the sunn pest, detrimental of wheat, in the villages of Saray Town, Tekirdağ province]. *Trakya University Journal of Science*, 12(2): 63-76, 2011.
7. Demirsoy, A. Bilimsel Düşünce Nasıl Kazanılır ve Bilim Adamı Nasıl Olunur? *Kafkas University Institute of Natural and Applied Science Journal* Volume 12, Issue 2, 82-88, 2018.
8. Özarslan, M. Biyoloji proje çalışmalarının üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin bilimsel tutumlarına etkisi [The Impact of biology project studies on the scientific attitudes of gifted and talented students]. *Erciyes Journal of Education*, 2(2), 75-93 2018.
9. İnan, G., İlkokullarda Türkçe dersinde kullanılan metinlerin çoklu zekâ kuramı açısından incelenmesi [Examination of Turkish textbooks used in elementary schools in terms of the theory of multiple intelligences]. Unpublished MSc Thesis, Hacettepe University, Turkey, 2015. p.15-16.

КЕНЖЕБЕК Ұлбосын Ержанқызы
7М01101 - Педагогика және психология
Ғылыми жетекшісі: пед. ғ.д., доцент Кудайбергенова К.С.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІСІН ДАМУЫ

Жерінде жұт болған соң тауды көтеріп әкелген Толағай естеріңізде болар. Толағайдың тақырыпқа не қатысы бар дерсіз. Тікелей қатысы бар. Өйткені адам эмоциясы – алапат күш. Тас жарып, тау көтерер қауқары бар. Тек оны лайықты түрде басқара білу қажет.

Гуманистік психология адамды биологиялық емес әлеуметтік тіршілік иесі ретінде қарастырады. Осы көзқарасқа сәйкес адам баласы өзін қоршаған адамдармен, қоғаммен қарым-қатынас жасамайынша дами алмайды. Мұндағы тұлғаның қоғаммен байланысы қоршаған ортамен сәйкес жүру емес, өзара қатынаста және өзара әрекетте болу мақсатымен жүреді. Дәлірек айтар болсақ, адам баласы – эмоциялық тіршілік иесі, бір адамның эмоциясы келесі адам эмоциясымен іргелесіп өмір сүреді. Осы тұста эмоциялық реакциялардың сәйкестігі мен ортақтығы аясында мәселе туады. Бұл мәселе бір адамның келесі адаммен диалогқа түсуі барысында шешіледі. Осы аталғандардың барлығы эмоциялық интеллектінің маңызды рөлге ие екендігін және де оны мектепке дейінгі кезден бастап қалыптастырып, дамыту қажет екендігін нақты дәлелдей түсуде. Дегенмен балаларды мектепке дейінгі дайындықтан өткізу барысында олардың эмоциялық күйлеріне, өзге балалармен, қоршаған ортамен жағымды эмоциялық қарым-қатынас құруына емес, сауаттылық деңгейін арттыруға ден қойылатындықтан, бірінші аталғандар енжар күйінде қалып қояды. Мектепке дейінгі дайындықта балаларды оқуды, жазуды, санауды үйретумен ғана шектеледі. Баланың эмоциялық өмірі және қарым-қатынас орнатуы ереже бойынша педагогикалық үдерісте де, балабақшада да, мектепте де шет қалатын жағдайлар қатарында. Эмоционалды интеллект - бұл өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын, сезімдері мен тәжірибелерін түсіну, қоршаған әлеммен өзара әрекеттесу және сыртқы жағдайларға барабар жауап беру қабілеті. Мұны балаға ерте жастан үйрену өте маңызды. Соңғы бірнеше онжылдықта зерттеу барысында эмоционалдық ақыл-ойлар бүкіл өмір бойы балаға жақсы қызмет ететін түрлі артықшылықтарды тапты. Эмоционалды интеллект – бұл [1]:

- *Жоғары EQ жоғары IQ-мен байланысты.* Эмоциялық интеллектінің жоғары деңгейлері бар балалар стандартталған сынақтарда жақсы жұмыс істейді. Олар сондай-ақ жоғары баға алады.
- *Жақсы қарым-қатынас.* Эмоциялық интеллект дағдылары балаларға қақтығыстарды басқаруға және терең достық қарым-қатынас жасауға көмектеседі. Эмоциялық интеллектінің жоғары деңгейі бар балалар есейгенде жеке және кәсіби өмірде жақсы қарым-қатынас орната алатын болады.
- *Адам дамуына әсері.* Американдық қоғамдық денсаулық журналында жарияланған зерттеу баланың балабақшадағы әлеуметтік және эмоционалдық дағдыларының өмір бойындағы табысқа жетуіне ықпалы зор екенін анықтаған. Бірлесіп жұмыс істеуге және орындауға қабілетті балалар жоғары оқу орындарына түсуге және 25 жасқа дейін жұмысқа орналасуға мүмкіндіктері көп болған.
- *Психикалық денсаулықты жақсарту.* Эмоциялық интеллектінің жоғары деңгейі бар адамдар депрессия мен басқа да психикалық ауруларға көп жағдайда шалдықпайды.

EQ әсер ететін бірнеше фактор бар. Өз-өзінді тану, шыңдау, мотивация, эмпатия және әлеуметтік дағды. Өзін-өзі тану – сезім мен іс-әрекет арасындағы байланысты ұстауға жәрдем береді. EQ-і жоғары адам өзін шыңдай түседі. Өзіне сұрақ қоюға, мәселені шешуге бейім келеді. Ол бәрін жеңіл қабылдауға тырысады. Бұл оған мотивация сыйлайды. «Мүмкіндікті байқап көрмесең, ұтыласың» деп ештеңеден бас тартпайды. Сынап көреді, жеңеді. Маңыздысы – эмпатия. Эмоциялық интеллект басқаның не сезінетінін және ойлайтынын түсіне білуге әкеледі. Нәтижесінде, сіз риторикалық әдіспен жұмыс істеуді үйренесіз. Сендіру техникасын меңгересіз. Әлемде аталған дағдылар бойынша эмоциялық интеллектке бейімдейтін мектептер бар. Олар баланы жастан эмоциясын басқара білуге, жақсы іске ұмтылуға үйретеді.

Егер тарихи мысалға жүгінсек, дана билеушінің үлгісі ретінде үнді императоры Ашок еске түседі. Оның эмоциялық интеллекті жоғары болыпты. Махатма Ганди болса, эмпатияға қабілетті көшбасшы. Эмпатия – эмоционалды интеллекттің құрамдас бөлігі. Баланың толыққанды үйлесімді өсуіне, болашақта сәтті тұлғалар қатарына жатуына эмоциялық интеллектінің тигізер әсері өте

жоғары. Бала тұлғасында бұл қасиеттің қалыптасуына ата-ананың өзара қарым-қатынасындағы жағымды эмоциялық байланыстың да баланың эмоциялық интеллектісінің қалыптасуына белгілі бір шамада әсері бар. Баладағы эмоциялық интеллектінің оптималды жағдайда дамуына, ерлі-зайыптылардың өзара қатынастары, ата-ананың өздері қалыптастырған отбасылық өмірлеріне қанағаттануының да әсері бар. АҚШ-тағы жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, отбасылық өмірлеріне разы ерлі-зайыптылардың балаларының эмоциялық интеллект дәрежесі отбасылық өмірлеріне разы емес адамдардың балаларына қарағанда әлдеқайда жоғары болғандығы анықталды. Бар ақпараттарға сүйене отырып, эмоциялық интеллект дәрежесі жоғары ата-аналар өз тарапынан отбасылық өзара түсінушіліктің барынша үйлесімді болуын қамтамасыз етсе, олардың балаларындағы эмоциялық интеллектінің де дамуы байқалады. Мұндай отбасында өмір сүретін адамдар бір-бірінің көңіл-күйлеріне өте сезімталдықпен қарап, отбасындағы эмоциялық мәселелерді дер кезінде талқылап, шешіп отырады. Қарапайым мысал, қажет жағдайда бір-бірлерінен кешірім сұрап, көңіл-күйлерін анықтап жатады. Қазіргі зерттеулердің бір сыпырасы эмоция мен интеллект арасындағы өзара байланысты зерттеуге бағытталған. «Эмоциялық интеллект» педагогика және психологиядағы жаңа бағыттардың біріне кіреді. Г. Гарднер мен П. Сэловей ұсынған эмоциялық интеллект ұғымы мыналарды қамтиды:

- 1) өзіндік эмоцияларды тану;
- 2) эмоцияларды басқара алу;
- 3) өзіндік мотивация,
- 4) өзге адамдардың эмоциясын тани білу [2].

«Эмоциялық интеллект» ұғымымен «эмоциялық білімділік» ұғымдары өзара тығыз байланыста десек қателеспейміз, яғни баланың әлеуметтік және эмоциялық компетенттілігін қалыптастырушы. Осы бағытта, эмоциялық интеллектіні дамытуға арналған арнайы бағдарламалар қалыптасуда. Бұл бағыттар балаға өзгенің эмоциялық күйін түсінуге, эмпатия, рефлексияға үйретумен айналысады. Баланың өз ортасында өз-өзін ұстауы барынша үйлесімді болуына, өзіндік жеке индивидуалды қасиеттерінің көрінуіне эмоциялық интеллект рөлі басым. Себебі адамның ішкі өмірі – оның эмоциясы. Баланың индивидуалдылық қасиеттерінің қалыптасуын, әрқандай жағдайларға оның көрсететін эмоциялық реакциялары арқылы бақылауға болады. Демек, эмоциялық интеллект өз кезегінде жеке индивидуалды қасиеттердің дамуымен де байланысты. Бала тарапынан шығатын эмоциялық реакциялар автоматты түрде қалыптасып, дамитын факторларға жатпайды, бұл тікелей бала мен ересек адамдар, дәлірек айтқанда бала мен ата-ана қарым-қатынасы барысында дамып, қалыптасады. Яғни ата-ана баланың әрқандай эмоциялық реакцияларын реттеп, қажет болған жағдайда бағалап отыруы қажет. Бала осы бір жағдайда қаншалықты адекватты эмоциялық реакция көрсетті, мұны да тәрбие тізбегіне қоса отыру қажет. Бала дамуында эмоциялық интеллект дәрежесі жоғары болуына ата-ананың балаға деген жылы қарым-қатынасы да қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі балалардың эмоциялық интеллектілерін дамыту арқылы баланың өзге адамдар эмоциясын ескере отырып, болашақта тууы ықтимал шиеленістің алдын алуға деген дайындықтың болуын қамтамасыз етуге болады. Басқаша айтар болсақ, мектепке дейінгі балалардың эмоциялық интеллектілерін дамыту арқылы баланың өзін қоршаған ортадағы балалардың эмоциясын ескере отырып, оған бейімделіп, өз әрекетінде олардың да эмоциялық күйлерін ескеріп отыруға деген дайындықтың болуын қамтамасыз ету қажет. Кіші мектеп жасындағы балалар эмоциялығының жоғары деңгейімен ерекшеленеді, олар әлі өздерінің эмоциялық күйлерін басқара білмейді. Алайда бірте-бірте олардың ұстамдылығы мен байсалдығы артады. Балаларға ұзақ уақытқа созылатын тұрақты қуанышты әрі сергек күй тән, бірақ олардың кейбіреуінде талаптану деңгейінің аса жоғарылығы мен оқу әрекетінде орташа нәтижені көрсетуіне байланысты теріс аффективті күйлер байқалады. Танымдық, эстетикалық және әсіресе адамгершілік сезімдері өзіне тән ерекшелікпен өзгере түседі.

Осы жастағы балалардың ақыл-ой сезімдері ұдайы өсе түсетін білімқұмарлығын қанағаттандырумен байланысты болып табылады. Балаларға кітап оқып, теледидар тамашалаған ұнайды, олар жаңа білімдер мен әсерлерді алуға ұмтылады. Осы кезеңде балалардың эстетикалық сезімін дамытып, эстетикалық талғамын тәрбиелеу үшін қолайлы жағдайлар туындайды. Кіші мектеп жасындағы балалардың әнге және музыкаға деген сүйіспеншілігін ояту оңай. Олар музыкалық шығарманы терең сезініп, оны нақты сипаттап беруге қабілетті.

Балалар суреттерді қабылдауды, әдемілікті түрлі жасандылықтан ажыратуды үйренеді.

Сезімдер, оның ішінде эстетикалық сезімдер қоршаған ортаны бейнелейтін процесс болып табылады. Сондықтан олар эстетикалық қажеттілікті қанағаттандыра алатын табиғат, орта және заттар болған кезде ғана қалыптасып, дамиды. Алайда мұның өзі жеткіліксіз, балаларды бақылау, тыңдау, түрлі аспаптарды игеру, ән салу, би билеу, суреттеу секілді іс-әрекет түрлеріне мақсатты түрде араластыру қажет. Сонымен, осындай сұрақ туындауы мүмкін: EQ индикаторы бойынша эмоциялық интеллекті төмен екенін қалай білуге болады? Бірінші фактор – өз-өзіне және өз іс-әрекетіне сенімсіздік. Екіншісі – шамадан тыс өзін-өзі сынауға бейім болу. Үшіншісі – қоршаған ортамен тіл табыса білмеуі. Яғни, эмоциялық ойлауы төмен адамда басқалармен қарым-қатынас орнату қиынға түседі. Араласып кете алмайды. Айналасындағы әрекеттерге тез арада жауап қатпайды. *Петридес әдісі*. Белгілі профессор Константинос Петридес – эмоционалды интеллекті зерттеп жүрген ғалым. Ол «Эмоционалды интеллектің белгілері» атты кітап жазған. Сол кітапта EQ-ді тануға арналған бірнеше әдіс ұсынған. Оның айтуынша, ең алдымен, өзіңізге «Мен кімін?» деген сұрақ қоясыз. Содан кейін ғана «Нені сезіп тұрмын?» деп сұрауды жалғастырасыз. Тәсілдің мәні – адам өзін түсініп, эмоцияларын тануы керек. Осыдан кейін айналасындағылардың сезімін талдап үйрену қажет. «Мұны істеу оңай емес. Өмір бойы адамдар сырттан бақыт табуға тырысады. Осылайша, сыртқы жетістік – табыстың визит карточкасы есебінде. Адам балабақшаны, мектепті аяқтап, беделді университетке түсіп, жоғары ақы төленетін жұмыс іздейді. Ең жақсы жарды, ең жақсы үйді, машинаны таңдайды. Ол үнемі өзі қалыптастырған биікке шығуға тырысады. Бірақ бұл мүмкін емес. Себебі ол өзінің ішкі қажетін түсінбейді. Бәрін сыртқы факторға байлап қояды. Мүмкін оның қалағаны басқа шығар. Сондықтан адам қағиданы бұзып үйренуі керек. Жоғарыдағы әрекетке бейімделген ол белгілі бір уақытта бақытсыз екенін түсінеді. Кейде бұл тым кеш болады. Лондонда осындай адамдар көп. Сыртынан табысты және позитивті болып көрінеді. Алайда іс жүзінде күйзелісте жүреді», – дейді Петридес [3].

Профессор адамдарға шынайы өмір сүруге кеңес береді. «Эмоцияны шығарып, ішкі өзіңді іздеуге ұмтыл» дейді. Эмоция адамды басқарса, қиын болатынын, сол үшін эмоцияны басқаруды үйрену керекін айтады. Келесі тәсілі – медитация. Егер адам іштей өзгеріске дайын болса, қолынан келмейтіні жоқ екен. Ал мұны AQ деп атайды. Adaptation quality – өзгеріске бейімделе білу. Яғни, өзгеріске кім тез бейімделсе, сол мықты. Балалардың EQ индикаторы бойынша эмоциялық интеллекті дәрежесін анықтадық. Енді оны қалай дамытамыз деген сұрақ туады. Оның 4 әдісі бар:

Оң эмоцияларды көрсетуден қорықпаңыз. Эмоциялар - бұл басқаларға біздің күйімізді түсінуге және не болып жатқандығы туралы пікірге көмектесетін сигнал. Бала эмоцияны басқаруды әлі білмейді және тек ересектердің, ата-ананың моделін көшіреді. Баланың жетістігіне шын жүректен қуаныңыз. Тіпті шаршап-шалдығып немесе жұмыста қиындықтар туындаса да, күш салып, күлімсіреп, баланы құшақтаңыз.

Эмоцияларды дауыстаңыз. Адамдар, әр түрлі дәрежеде, басқа адамдардың эмоцияларын «оқи» алады. Біз өз эмоцияларымыз бен күйлерімізді айта отырып, балаға өзінің және өзгелердің эмоцияларын түсінуге көмектесеміз. Жылау, қуану, ашулану, таңқалу сияқты эмоцияларды түсіндіру маңызды.

Баланың эмоционалдық күйіне қызығушылық танытыңыз. Өзіне деген шынайы қызығушылықты сезінетін балалар неғұрлым ашық және ынталы болады. Күннің қалай өткенін сұрай отырып, баланың эмоцияларына назар аударыңыз. Баланың сезімін түсінуге тырысыңыз және қандай жағдай болмасын жанашырлық танытыңыз.

Қабылдауды үйретіңіз. Баланың барлық эмоциялары мен сезімдерінің өмір сүруге құқығы бар екенін іштей мойындаңыз. Балаға мынаны көрсету керек: «Ия, сен маған ашулануға құқығың бар. Кешір. Енді осы жағдайды қалай түзетуге болатыны туралы сөйлесейік?» деген сипаттағы диалог құру қажет.

Қорытындылай келе, бала дамуында эмоциялық интеллектіні дамыту өмірдің әркілі жағдайына дайын әрі бейімделу үшін, әлеуметтену және позитивті әрекет ету үшін маңызды факторлар қатарына жатады. IQ, EQ, AQ болсын, адам ішкі менін жоғалтып алмауы керек. Жоғарыдағының бәрін көтеруге, қалыптастыруға болады. Ішкі менді жоғалтсаңыз, өмір мәнін жоғалтады. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балаларда эмоционалды интеллект пен білімділікті ерте жастан дамытуымыз қажет.

Қысқартулар

IQ - Intelligence quotient - Зияткерлілік коэффициенті

EQ – Emotional quotient - Эмоционалды интеллект

AQ - Adaptation quality – Өзгеріске бейімделе білу

Әдебиеттер:

1. Деревьянко С.П. Тренинг топтарындағы эмоционалды интеллектті дамыту // Психологиялық журнал. - 2008. - №2.
2. Salovey, Mayer J.D. Emotional intelligence// Imagination, Cognition and Personality. 1990. – N 9. – P. 185–211.
3. Петридис, К. «Эмоционалды интеллекттің қасиеттер теориясы». Өндірістік және ұйымдастырушылық психология. 3 (2): 136 б.

КАБУЛОВА Жанат Космырзаевна
7М01506 -География, 1курс магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. К.А.Тлеубергенова
ҚазМемҚызПУ

ГЕОГРАФИЯДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДА ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. В статье рассматривается специфика видов интерактивных методов и возможности их применения на уроках географии. Подчеркивается важность методов и формирующих навыков у ученика.

Abstract. The article discusses the specifics of the types of interactive methods and the possibilities of their application in geography lessons. The importance of methods and formative skills in the student is emphasized.

Қазақстан Республикасының ұстаздарының негізгі мақсаты – қоғам дамуының қазіргі кезеңіне сай жастардың саналы ойлауын қалыптастыру, шығармашыл, өз мамандығын дұрыс таңдаған, ой-өрісі жоғары жеке тұлға дайындау. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты бағдарламасын іске асыруға белсене қатысатындар, кең байтақ Қазақстанның байлығына ие болатындар, сол байлықты өз иелігіне жұмсайтындар, сөз жоқ, қазіргі мектеп қабырғасында жүрген біздің оқушыларымыз екеніне ешкім күмән келтіре алмайды. Менің де мұғалім ретінде алдыма қойған мақсатым – оқушыларға ұлттық педагогикалық тәрбие мен білім берумен қатар олардың шығармашылық қабілеттерін арттыру. Сол себепті сабақты идеялық жағынан ғылыми негізде, өмірмен байланысты ұйымдастыру оқушының қызығуын, білім құмарлығын таныту, әр сабақта оқушыларды ойлануға, өздігінен ізденіс жасауға баулып, ойын ауызша, жазбаша жинақтап баяндай білуге, мәдениетті сөйлеуге үйрету арқылы ұлттық әдет-ғұрыпты бойына сіңіруге дағдыландыру – әрбір ұстаздың абыройлы борышы. Бұл ретте өзім сабақ беретін география сабағымда оқытудың көптеген әдістерінен құралған интерактивті оқыту технологиясының тиімді әдістерін қолданамын.

Интерактивті технологиялар идеялармен, ақпаратпен алмасуға мүмкіндік береді, танымдық белсенділікті жандандырады, жаңа білімді өз бетінше алу қабілетін қалыптастырады, оқушылардың тек география әдістеріне ғана тән оқу және арнайы дағдыларын жетілдіреді (бақылаулар жүргізу, байқалған құбылыстарды географиялық ортаның өзгеруімен байланыстыру, географиялық объектілердің өзгеруін болжау). Неліктен интерактивті оқыту технологиялары? [2].

Оқытудың интерактивті технологиялары мектеп оқушыларында негізгі құзіреттіліктерді қалыптастырады: ақпараттық, коммуникативті, кооперативті, проблемалық, яғни әртүрлі өмірлік жағдайларда қолдануға болатын құзіреттіліктер. Олар үйлесімді дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік береді, оның тұтастығын тек ақыл-ойды дамытуға дейін азайтуға болмайды, осы мақсаттарды жүзеге асыру оқушылардан шебер қолданылуы және қолданылуы керек ақпараттың үлкен көлемін талап етеді[3]. Сонымен қатар, менің педагогикалық тәжірибемде қазіргі қоғам алып отырған ақпараттың үлкен көлемі мен оқушылардың ақпараттық кеңістікте бағдарлану дағдыларының әлсіздігі, оқу міндеттерін, проблемалық жағдайларды шешу үшін әртүрлі ақпарат көздерін пайдалана алмау арасындағы қайшылық айқын болды. Мен бұл мәселені интерактивті оқыту технологиялары арқылы шешемін. Мұғалім мен оқушылардың бірлескен танымдық функциясына негізделген оқытудың инновациялық интерактивті әдістері білім алушылардың білімге деген жоғары ынтасын тудырады, оқыту барысында әр оқушы үшін сәтті жағдай туғызады, бұл пәнді оқуға деген қызығушылықтың жоғарылауымен және олардың білімге деген қажеттілігінің артуымен байланысты.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі заманғы мектептегі географиялық білім беруде белсенді және интерактивті әдістер маңыздылығын дәлелдеу, өйткені білім сапасының төмендеу үрдісі байқалады және жалпы төмендеудің алдын алу үшін оқушылардың танымдық қызығушылығын, сыни ойлай білу дағдысын арттыру.

Интерактивті оқыту-танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудың ерекше түрі. Бұл нақты және болжамды мақсаттарды білдіреді. Осындай мақсаттардың бірі-оқушының өзінің сәттілігін, зияткерлік өміршеңдігін сезінетін ыңғайлы оқу жағдайларын жасау, бұл оқу процесін нәтижелі етеді. Басқаша

айтқанда, интерактивті оқыту – бұл, ең алдымен, диалогтық оқыту, оның барысында оқушылар мен мұғалімнің, оқушылардың өздері арасындағы өзара іс-қимыл жүзеге асырылады [2].

Білім беру саласындағы өзекті мәселе интерактивті әдістерді қолдану арқылы білім сапасын арттыру және оқушылардың белсенділігін арттыру мәселесі «география сабақтарында оқытудың интерактивті әдістерін қолданудың ерекшеліктері мен маңызы» тақырыбын таңдауға ықпал етті.

Алынған нәтижелер:

- * оқушылардың қызығушылығын тудырады;
- * әркімнің оқу процесіне қатысу белсенділігін кеңейтеді;
- * әр оқушының сезіміне назар аударады;
- * оқу материалын тиімді меңгеруге бейімдейді;
- * оқушыларға көпжоспарлы әсер етеді;
- * кері байланысты жүзеге асырады (аудиторияның жауабы);
- * оқушылардың пікірі мен қарым-қатынасын қалыптастырады;
- * өмірлік дағдыларды қалыптастырады;
- * мінез-құлықты өзгертуге көмектеседі.

Интерактивті оқытудың мәні ол оқу процесіне барлық білім алушылар таным процесіне тартылатындай етіп ұйымдастырылғандығында. Таным, оқу материалын игеру процесінде оқушылардың бірлескен іс-әрекеті әркім өзінің ерекше жеке үлесін қосатынын, білім, идеялар, іс-шаралар алмасу бар екенін білдіреді. Сонымен қатар, бұл ізгілік пен өзара қолдау атмосферасында орын алады, бұл жаңа білім алуға ғана емес, сонымен қатар танымдық іс-әрекеттің өзін дамытуға, оны ынтымақтастық пен ынтымақтастықтың жоғары формаларына аударуға мүмкіндік береді.

Интерактивті формаларды қолданған кезде мұғалімнің рөлі күрт өзгереді, орталық болуды тоқтатады, ол тек процесті реттейді және оны жалпы ұйымдастырумен айналысады, алдын-ала қажетті тапсырмаларды дайындайды және топтарда талқылау үшін сұрақтар мен тақырыптарды тұжырымдайды, кеңес береді, жоспардың орындалу уақыты мен тәртібін бақылайды[3].

Оқытудың интерактивті нысандарының міндеттері:

- * білім алушылардың ақыл-ой дербестігін жандандыру;
- * зерттеу және іздестіру қызметін ынталандыру;
- * коммуникативтік-техникалық біліктерді дамыту;
- * себеп – салдар байланыстарын табу, салыстыру, салыстыру, қорытынды жасау біліктері;

География сабағында білім алушылардың іс-әрекетін өзін-өзі ұйымдастыру мәдениетін қалыптастыру; әр түрлі интерактивті технологиялар көмегімен әртүрлі ақпарат түрлерімен жұмыс істей білу, өзіндік ақпараттық іс-әрекетті ұйымдастыру; нақты шындықты тану үшін қажетті зияткерлік іскерліктер.

Кейбір оқушылардың география пәні бойынша белсенділігі төмен, білім сапасы және пәнге қызығушылығы орташа. Осы мәселенің орын алуына бұрынғы жоспарлауда жаңа білім мен бастапқы білімнің ұштастырылуын назарда ұстау ескерілмегендіктен деп ойлаймын. Себебі жаттанды оқу арқылы тек қана механикалық есте сақтауға ғана жұмыс жүргізеді. Яғни сыни ойлау дағдысы қалыптаспайды. Сыныптағы үш деңгейлі оқушылар толық қамтылу көрініс таппайды. Интерактивті әдістерді жоспарыма кіріктіріп, сабағымда көрініс тапқан осы кемшіліктер жойылатынын көруге болады. Бұл әдісті кіріктіре отырып жоспарланған сабақта оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып тапсырмалар беру, бірін бірімен ынтымақтаса жұмыс жүргізу, сыни ойлауға жетелеу, өзін өзі бағалау арқылы өзіндік тиімділігін арттыру сияқты дағдылары қалыптасатынын байқадым.

Оқушының дербес ойлауын дамыту үшін география сабағындағы бұл технологияның тиімділігі бұрынғы білім мен жаңа ұғым ұштастырылады. Ал соңғы кезеңде оқушы өз шығармашылығынан қабілетін таныта алады. Мұнда оқушыға ойланып толғануға уақыт берілуі керек, ойын айтуға оқушы шығармашылығын қалыптастыратынын атап өту керек. «Қызығушылығын ояту» кезеңінде алдыңғы өткен тақырыпты тексеру мақсатында тест жұмыстарын өткізу арқылы оқушы білім деңгейін қадағалап, жаңа сабақты бастар алдында «Топтастыру» стратегиясы арқылы оқушылармен бірлесе жұмыс жасауға болады. Сабақтың қай құрылымында болмасын осындай стратегияларды қолданғанда «Мен не үйретемін?», және «Оқушы үйреніп шығады? деген сұрақтарды есінен шығармауы керек. «Мағынаны тану» кезеңінде оқушыларды топқа бөлу арқылы сұрақтар дайындап оны «Куббизм» стратегиясы арқылы жүзеге асыруға болады. Сұрақтар үш деңгейде әзірленеді. Дайындаған сұрақтарға оқушылар өз ойларын білдіріп жауап береді. Бұл технологияның

келесі бір кезеңі – ой толғаныс. Мұнда «Венн» диаграммасын қолдану арқылы тақырыптардың ұқсастығымен мен айырмашылығын көрсетуге болады. Осы кезеңде пікір - сайыс немесе «5 минуттық эссе» жаздыруға болады. Мұндағы мақсат оқушылардың өзіндік көзқарасын қалыптастыру. Эссе жазғанда сабаққа қабілеті төмен деген оқушылардың 5 - 6 сөйлемнен тұратын ойын жазса, соның өзі оқушыны сабаққа тарта білгеніміз.

Білім беру мазмұнын жаңарту, оқыту әдістерін жетілдіру оқушылар мен мұғалімдердің өзара қарым - қатынасын жоғары деңгейде ұйымдастыру секілді міндеттердің қай - қайсысы да әрекетсіз іске аспайды. Сабағымның мақсатын айқындап алу кезінде оқушының нені білуі және нені үйренуі керек? деген сұраққа жауап ала алатындай болуым керек. Яғни сыныптағы оқушылардың ерекшелігін ескеремін. Ал оқу мақсатына табыс критерийлері арқылы жетемін. Ал ол өз кезегінде күтілетін нәтижені айқындайды.

Жоспарлау барысында сындарлы оқыту теориясын басшылыққа аламын. Өйткені бастапқы білім мен жаңа білімді ағастыру жүре отырып, алған білімдерін кез келген жерде пайдалана білуге мүмкіндік береді ол үшін интерактивті әдістердің маңызы зор. Ой толғаныс кезінде түрткі сұрақтарын беру тәсілін қолданамын. Ол оқушыдағы бастапқы білім арқылы жаңа сабаққа жол ашады. Әр сабақтың бастапқы кезінде миға шабуыл тәсілін қолданамын. Өйткені, жаңа сабақтың мәнін оқушылар өздері ашады. Ал, Джигсо әдісі жаңа сабақты меңгерту кезінде пайдалануға болатын көп тәсілдің ішіндегі ұтымдысы екендігін білемін. Себебі: топпен жұмыс жасай отырып, оқушы жаңа мәтінді жақсы түсіне біледі. Төменгі деңгейдің оқушысының өзінде түсінік қалыптасатындығын білдім.

Географияны оқыту барысында мен бүкіл сыныптың бірлескен жұмысын қамтамасыз ететін әртүрлі интерактивті формалар мен әдістерді қолданамын. Олардың кейбіреулері: "миға шабуыл", "оқу – үйрену", "Микрофон", жұптасып жұмыс істеу, рөлдік ойын, аяқталмаған сөйлемдер, шағын топтарда жұмыс істеу, жоба әдісі, интерактивті плакаттар, проблемалық жағдай жасау, интерактивті көрнекі құралдарды қолдану.

Оқытудың интерактивті әдістерін қолдану төмендегілер үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді:

- әр түрлі шешімдерді іздеу мен талдауды сұрайтын мақсаттар мен міндеттерді қою;
- нәтижеге жету үшін қызметтің әртүрлі тәсілдерін таңдау;
- коммуникативтік дағдылар үрдісі;
- жүргізілген зерттеу туралы ойлар;
- шешім қабылдаудағы таным, проблемаларға шешуші көзқарас;
- басқа пікірді құрметтеу, топта, командада нәтижелі жұмыс істей білу, жаңа жағдайға, жаңа ортаға, өзгеретін жағдайларға тез бейімделу.

Педагог маман ретінде «Оқушылардың пәндік білімді терең ұғынуы мен оны өмірде қажет жерінде қолдана білуін, белсенділігін, ізденімпаздығын, пәнге қызығушылығын, сыни ойлауын, пікірталасқа ашық түсуін қалай қалыптастырамын?» деген сұраққа жауапты өзім зерттейтін сыныпта сабақта интерактивті әдістерді қолдану барысында табам деген ой болды.

Интерактивті оқыту міндетті түрде іс-әрекет арқылы жүзеге асырылады, себебі істелген әрекет тыңдалған ақпарат пен көрілген мәліметтен гөрі есте жақсы сақталады. Бұл ретте данышпан Конфуцийдің мына сөздері интерактивті оқытудың барлық мәнін ашатындай: *«Айтып бер – ұмытып қалайын, көрсетіп бер – есімде қалсын, өзіме істет – үйренейін»*.

Интерактивті оқытудың бір артықшылығы – оқыту үрдісі барысында оқушылардың өмірлік тәжірибесіне негізделген тұлғааралық қарым-қатынас жүзеге асады. Өмірлік тәжірибеге әр оқушының жеке пікірі мен көзқарасын, өзіндік ойы мен идеяларын, тұжырымдары мен дәлелдерін жатқызамыз. Оқыту барысында оқушылар бір-бірімен осындай тәжірибемен бөлісе отырып, өз беттерінше жаңа білім мен дағдыларды үйренеді.

Әдебиеттер:

1. Құдайбергенова К.С. Инновациялық тәжірибе орталығы- педагогикалық технология көзі. Алматы // 2001. -75б.
2. Исакова Р., Ерназарова З. «Жаңа технологияны пайдалану әдістері». Қызылорда, 2004 жыл.

3. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. Алматы -2009. - 63-64 бб.

КАМИЛ Зарина

7M01501 Биология

Научный руководитель: к.б.н., и.о. ассоц. проф. Ануарова Л.Е.

ЗНАЧЕНИЕ РАБОТ В БИОЛОГИЧЕСКОЙ ЛАБОРАТОРИИ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ

Түйіндеме. Мақалада оқушылардың танымдық іс-әрекетін дамыту, оларға шығармашылық және зерттеулік жұмысының сипатын беру қарастырылған; биология, жаңашылдық, ерекшелік, алдыңғы идеяларға сәйкессіздікті оқытуда жаңа педагогикалық технологияларды енгізу арқылы танымдық қызығушылықты дамыту үшін жағдайлар жасау. Студенттердің танымдық және шығармашылық белсенділігін дамытуды барынша ынталандыратын зертханалық жұмысты қолдану туралы.

Abstract. The article considers the promotion of cognitive activity of students, giving them the character of creative, investigative work; creation of conditions for the development of cognitive interest through the introduction of new pedagogical technologies in the teaching of biology, amateurism, novelty, originality, inconsistency with previous ideas. Also about the use of laboratory work, which will maximize the stimulation of the development of cognitive and creative activity of students.

Наука – предмет обширного состояния, постоянно наука развивает многие точные и специализированные моменты большинство проблематик специализирующих систем. Безошибочное изучение научного исследования приводит к точным результатам, а значит и к новым открытиям. Биология такая же одна подсистем научных исследований, где постоянно требуется доказательства своей теорий, а так же ее новизна, где основной посыл заключается в новом решении проблем или открытий. Каждое поколение научного общества опровергает или старается открыть новизну в своем исследований, поэтому большинство точных наук не стоят на месте. Биология включает в себя множество функциональной информации, где окружающая его среда включает в себя некую базу методов исследовательской тематики, так в процессе исследования накапливается и знания последующем изменением теоретических данных. В этом, даже многие исследователи очень часто подчеркивали что: «Одна из главных целей теоретического исследования – найти точку зрения, с которой предмет представляется наиболее простым. А вот задача исследовательского изучения не опровергнуть достигнутые цели».

Наука настолько обширна, что согласно данным, не многие поставленные исследования еще были проведены до конца, но в настоящее время наш мир уже содержит свыше миллионов опыта которые сумели найти огласку и интерес в своем пространстве.

Благодаря теоретическим знаниям, изучаемый получает некий «фундамент» того, что увидел или сумел заметить в каком-то особенном состоянии изучаемого предмета, а вот исследовательская сторона, позволяет получать самые простые представления полученного и даже исторических открытий. Методы практического способа, отлично развивает и творческие способности исследуемого. Так что само понятие «лабораторное занятие» заключается в том, что исследуемый лишь пробует изучить научную теорию и пытается понять, не ошибся ли он в своих исследованиях.

Изучением исследовательской тематики не всегда бывает легко, многие ученые так и не нашли главную истину или проблему изученных процессов, которые так долго могли их волновать.

Лабораторные работы - это практические методы изучения, а так же взаимодействия учителя с его аудиторией, закрепление изученного. Так на опытах проведенных самостоятельным путем, исследуемый получает больше знаний и запоминает лучше в информационной оболочке полученные знания.

Сравнивая лабораторную и практическую работу с точки зрения учебного процесса, стоит отметить преимущества первого по сравнению с последним:

- 1) легко выполнять лабораторные работы на практике (в классе, в классе);
- 2) лабораторная работа позволяет студентам лучше понять изучаемый материал и сосредоточить свои навыки на измерении значений изучаемых величин, необходимых для решения проблемы;

- 3) в целом лабораторная работа занимает меньше времени, чем практическая работа;
- 4) проведение лабораторных работ перед практической работой помогает понять, какую математическую теорию можно использовать при решении практических задач;
- 5) всем студентам легко организовать самостоятельную работу при выполнении лабораторных работ.

Традиционные изучения научных методов, проводятся коллективно, это помогает группе делиться своими знаниями и мнениями что отлично влияет на исследовательскую часть изучения. Лабораторные работы отлично нарабатывает логические и организационные моменты и по большей части технические моменты исследуемой группы. Даже сама исследовательская сторона, включает в себя несколько задач:

- установка задач;
- анализ содержания имеющегося материала;
- строгое соблюдение всех технических параметров опыта;
- регистрация результатов;
- написание заключительной части.

Разработка методики лабораторных работ на уроках биологии была разработана следующая формулировка проблемы исследования:

-Определены важность изучения лабораторных занятий на уроках биологии, необходимость межпредметных связей, необходимое основание для продолжения образования в старших классах.

-Рассматриваются связанность развития окружающего мира и сегодняшнего дня, зависимость от качественного освоения учащимися мировоззрения на основе межпредметных связей.

-Разработка методики проведения лабораторных работ на уроках биологии все еще выявляется зависимость от совершенствования, основного обучения с природными объектами, увязки с жизнью.

-Было отмечено, что проведение урока биологии в природе эффективно осваивается с достижениями науки, достижениями техники, пониманием техники повседневной жизни.

-Глубокое знание предметов, обмен опытом в преподавании биологии подтвердило, что основываясь на наилучших, оптимальных технологиях.

-Повышение эффективности обучения широкому использованию технических средств обучения наглядных средств обучения в процессе проведения лабораторных работ.

-При проведении лабораторных занятий следует учитывать необходимость своевременного и своевременного совершенствования и использования достижений науки, техники в соответствии с возможностями обучения, содержания темы.

Так, благодаря лабораторным занятиям, исследуемая группа развивает в себе теоретические, аналитические и практические способности. Роль лабораторных исследований в науке биология обширны, благодаря им были открыты многие предположения, которые привели наше общество к элементарным знаниям начальных уровней. Так за пример можно рассмотреть и использование инновационных предметов в практической части, такие методы используется в большинстве Казахстанских систем как школьного, так и высшего образования. Так в своем посланий «Казахстан-2030» первый Президент Казахстана Назарбаев Н.А. не раз упоминал: «вложение в изучение исследовательской части образовательной структуры, позволит нашей экономической ситуации повысить свою планку». Различные технические предметы помогают оживлять интерес у будущего поколения, ведь образовательная система позволяет изучать рабочую программу по узким профильным базам. Курс биологий вне зависимости от уровня его изучения включает в себя: лабораторные работы, где каждый учащийся формирует в себе свои индивидуальные навыки, анализ теоритического материала (правильно ли подобран материал? Не было ли упущений в подборе?), новизна прикладного характера (что сумеет включить в себя новая его теория), а так же поднятий профессионального опыта в научной сфере, а так же научно-исследовательского производства. Однако самая простая платформа школьного уровня под названием «Общая биология» 11 класса помогает, формирует компоненты сознательного выбора исследуемой части, актуальна ли она для исследуемого в настоящее время и многое другое.

Так практическая деятельность формирует понимания многих сложных задачных компонентов, ведь относительная часть научного исследования приспособливают научную среду использовать различные методы изучения биологических закономерностей и получать знания в естественном его виде.

Литературы:

1. Послание Президента РК «Казахстан 2050» Новый политический курс, от 7 июня 2018 года;

2. Нарibaев К.Н., «проблема формирования общего образования Казахстана в условиях глобализаций» под.ред.Сабдена А.О.,-Алматы 2019г.

3. Всесвятский Б. В. Системный подход к биологическому образованию в средней школе. М, 2005.

КУПЖАСАРОВА Арай

7M01502-физика мамандығы

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.к., проф. А.М.Татенов

ҚазҰлтҚызПУ

БЕЙОРГАНИКАЛЫҚ ХИМИЯ ЗЕРТХАНАСЫНДА РЕАКЦИЯЛАСУ ҚҰБЫЛЫСТАРЫНЫҢ АЛГОРИТМДЕРІН MACROMEDIA FLASH БАҒДАРЛАМА ОРТАСЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ-ВИРТУАЛДАУ

Аннотация. С помощью программы обучения, представленной в статье, можно не только понять теоретический материал, но и выполнить лабораторные исследования. Как средство качественного обучения, наглядно демонстрирует механизм химических неорганических реакционных соединений, процессы, которые трудно понять, визуализируя динамическое движение. Лабораторные работы необходимы ученику для изучения методов измерения химических величин, овладения выполнением химических опытов, умения правильно делать выводы и анализировать результаты своих исследований. Современные компьютерные технологии имеют возможность создавать интерактивные визуальные приложения, управляемые в динамике, необходимой для традиционного обучения. Обучающие лабораторные программы, разработанные путем моделирования химических процессов и явлений в среде компьютерной программы Macromedia Flash, при обучении могут наглядно демонстрировать процессы, которые не могут «оживить» и оказать большую помощь ученику в понимании. В этом контексте виртуализация и интеракционирование механизмов соединения химических элементов в программных средах Flash-CC, указанных в таблицах Менделеева, представленных в статьях с участием авторов данной статьи, основана на заявленных целях. Элемент 112 в таблице Д. И. Менделеева полностью виртуализирован, где число протонов-нейтронов каждого атома элемента, плоская 2D – модель вращающегося атома, объемная 3D-модель, электронная формула, схема орбитального наполнения, валентные законы представлены в виде динамического движения, визуализированного в элемент 112.

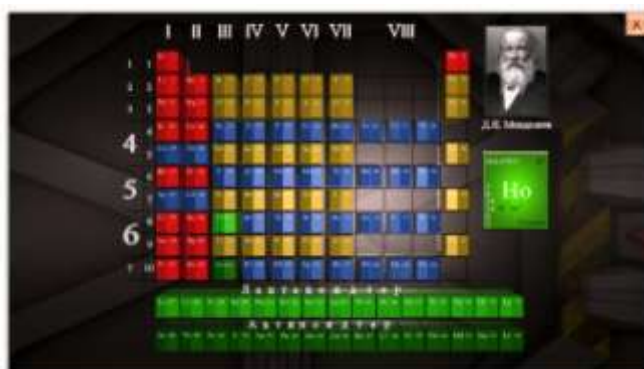
Данная статья является продолжением данной статьи, логическим узлом которой является виртуально-интерактивное выполнение на компьютере лабораторной работы 15 - виртуально-интерактивной части неорганической химии. Созданные виртуально-интерактивные лабораторные работы 15, результаты визуального изучения процессов и явлений реакции в разделе неорганической химии очень полезны для изучения данного курса, а приведенная в статье Технология создания виртуально-интерактивной лаборатории на компьютере, как помощь в создании виртуально-интерактивных лабораторий (ВИЛ) на другие темы.

Abstract. With the help of the training program presented in the article, you can not only understand the theoretical material, but also perform laboratory tests. As a means of high-quality training, it clearly demonstrates the mechanism of chemical inorganic reaction compounds, processes that are difficult to understand by visualizing dynamic movement. Laboratory work is necessary for the student to study methods of measuring chemical quantities, master the performance of chemical experiments, the ability to correctly draw conclusions and analyze the results of their research. Modern computer technologies have the ability to create interactive visual applications, controlled in the dynamics necessary for traditional learning. Training laboratory programs developed by modeling chemical processes and phenomena in the environment of the Macromedia Flash computer program can clearly demonstrate processes that cannot "animate" and provide great help to the student in understanding. In this context, the virtualization and interactionization of chemical element coupling mechanisms in Flash-CC software environments, as indicated in the Mendeleev tables presented in the articles with the participation of the authors of this article, is based on the stated goals. Element 112 in the D. I. Mendeleev table is completely virtualized, where the number of protons-neutrons of each atom of the element, a flat 2D model of a rotating atom, a 3D volumetric model, an electronic formula, an orbital filling scheme, and valence laws are represented as dynamic motion visualized in element 112.

This article is a continuation of this article, the logical node of which is the virtual-interactive execution on a computer of laboratory work 15-the virtual-interactive part of inorganic chemistry. The created virtual-interactive laboratory work 15, the results of the visual study of reaction processes and phenomena in the

section of inorganic chemistry are very useful for studying this course, and the Technology of creating a virtual-interactive laboratory on a computer given in the article, as an aid in creating virtual-interactive laboratories (VIL) on other topics.

Химиялық элементтердің периодтық заңын 3D Max, Flash бағдарламалары ортасында виртуалды-интерактивті түрге енгізу алғашқы рет жасалынып отыр. Жоғарыда аталған әрбір элементтің мультимедиялық қасиеттер жиынтығы жеке үлкен кестеге шоғырландырылған. Әрбір түймешіктен шығатын химиялық элементтің жазықтықтағы 2D және кеңістіктегі 3D көлемді форматта атомдық моделі көрнекіленген. Сонымен қатар протондар мен нейтрондар саны, спиндік құрылымдық схемасы, валенттіліктің алгоритмі кескінделген. Д.И. Менделеевтің периодтық кестесінің 1-2 ші тобының виртуалды-интерактивті сызба нұсқасы жасалынып шықты [2, 287-293 б.].



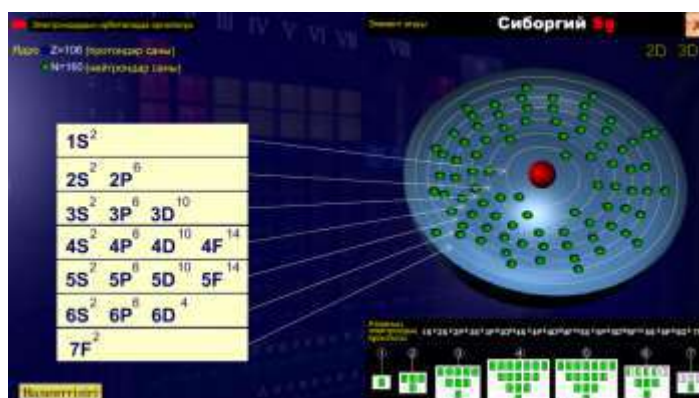
Сурет 1. Д.И. Менделеевтің химиялық элементтердің виртуалды-интерактивті периодтық кестесі.

Виртуалды ғылыми зерттеу программасы орта және арнаулы оқу орындарының оқушыларына химия пәнінің Д.И. Менделеевтің периодтық жүйесіндегі әрбір элементтің валенттілігінің табылу алгоритмін, протон және нейтрон сандарын, атомдық құрылысын 2D және 3D форматты түрінде көруге көмек ретінде жасалынған. Бұл бағдарлама алдағы уақытта бейорганикалық химияда химиялық реакциялардың жүруін моделдеуде, органикалық және бейорганикалық химия бойынша виртуалды зертхана құру және жасаудың ең бастапқы қадамдары болып табылады.

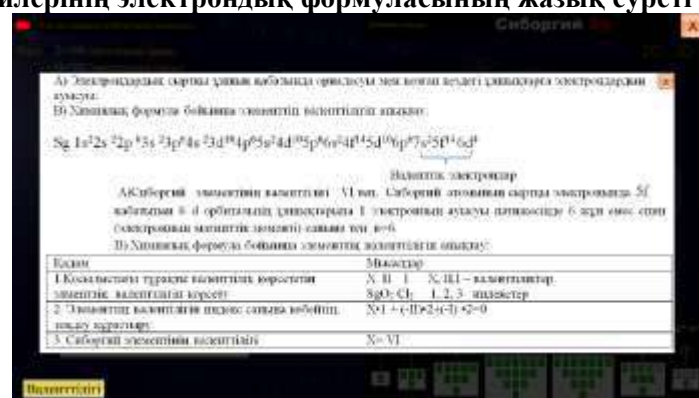
«Тышқанның» сол жақ батырмасын басу элементтің параметрлер терезесін ашады және элементтің 2D және 3D кескінін, протон нейтрон сандарын, атомдық орбитальдар құрылысын көрсетеді. Валенттілік түймесін басу арқылы валенттілік алгоритмін көрсететін кіші файлды ашуға болады. Мысал ретінде Сиборгий элементін көрсетеміз:



Сурет 2. Сиборгий элементін таңдау



Сурет 3. Қозғалыстағы «Сиборгий» элементінің электрондық орбитальдардың, атомдық массасы, валенттілігі, нейтрондар мен протондардың саны, орбитальдардың энергетикалық деңгейлерінің электрондық формуласының жазық суреті

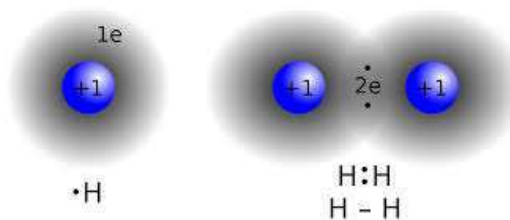


Сурет 4. Валенттілігі туралы анықтама

Бейорганикалық химиядан виртуалды-интерактивті зертхана жасау мақсатындағы алгоритмдерді құру мысалы ретінде төмендегідей бір виртуалды-интерактивті жұмыстың құрылымын көрсетеміз.

Виртуалды-интерактивті зертханалық жұмыстарда кездесетін химиялық байланыс түрлері және оларды көрнекілеу

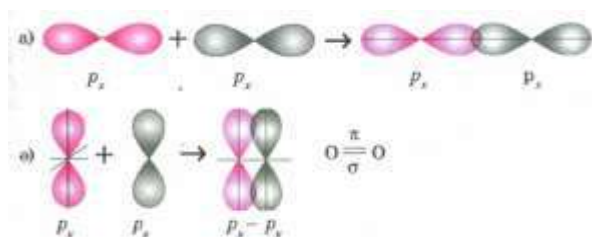
Коваленттік байланыс – жалпы электронды жұптардың пайда болуына байланысты химиялық байланыс.



Біреулік (екеулік, үшеулік) байланыс – бір (екі, үш) жалпы электронды жұптардан құралған коваленттік байланыс. Жалпы электронды жұптардың пайда болуымен электронды орбитальдардың қабаттасуы жүреді.

σ – байланыс атомдардың орталықтарын байланыстыратын сызық бойымен электронды орбитальдардың қабаттасуы нәтижесінде пайда болады.

π - байланыс атомдардың орталықтарын байланыстыратын сызықтан тыс электронды орбитальдардың қабаттасуы нәтижесінде пайда болады.

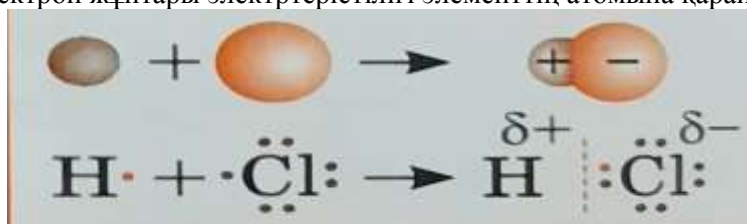


Коваленттік байланыспен байланысқан химиялық элемент атомының валенттілігі басқа атомдармен түзілген жалпы электрон жұптарының санына тең.

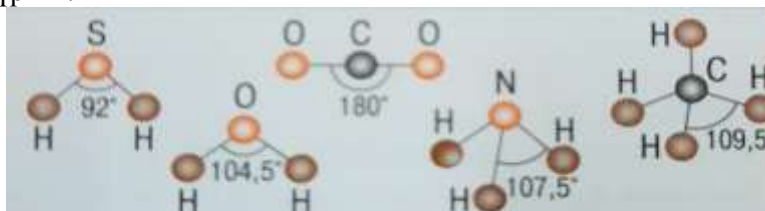
Ковалентті полярлы емес байланыс – атомдар арасында бірдей электртерістілікке ие. Жалпы электрон жұптары атомдардың ядроларынан тең қашықтықта орналасқан.



Ковалентті полярлық байланыс – атомдар арасында электртерістілігі шамалы ерекшеленеді. Жалпы электрон жұптары электртерістілігі элементтің атомына қарай жылжиды.



Коваленттік байланыс сипаттамасы. Байланыс ұзындығы – байланысқан атомдардың ядролары арасындағы қашықтық. Валенттік бұрыш – химиялық байланысқан атомдарды қосатын сызықтар арасындағы бұрыш.



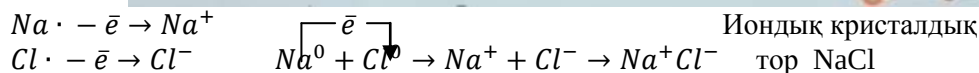
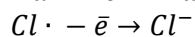
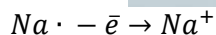
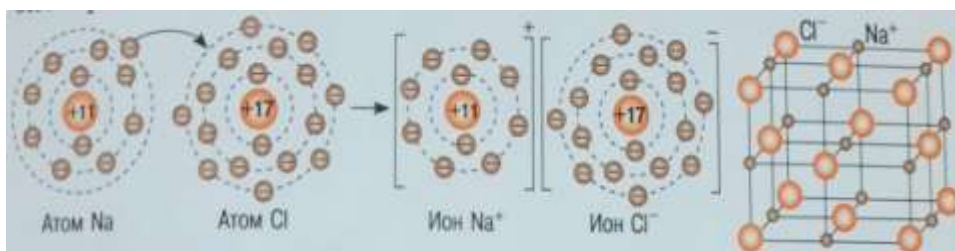
Ковалентті байланыстың пайда болу механизмдері. Байланыстың алмасу механизмі – ортақ электронды жұп пайда болған кезде атомдардың әрқайсысы бір электронды бірлесіп пайдалануға мүмкіндік береді. Донорлық-акцепторлық байланыс механизмі – атомдардың біреуі (донор) электронды жұпты жалпы пайдалануға береді, ал екіншісі (акцептор) еркін орбитальді қамтамасыз етеді.



Иондық байланыс

Иондар – электрондардың қайтуы немесе қосылуы нәтижесінде атомдар айналатын зарядталған бөлшектер. Катион-оң зарядталған ион. Анион-теріс зарядталған ион.

Иондық байланыс – олардың электростатикалық әсерлесуіне байланысты катион мен анион арасындағы байланыс.



Иондық байланыс өте әртүрлі электр энергиясы бар атомдар арасында пайда болады. Иондық қосылыстар-иондардан тұратын заттар. Иондық қосылыстар типтік металдар мен бейметалдардан түзіледі [3, 29 б.].

Macro Media Flash-компьютерлік бағдарламасында элементтердің химиялық қосылыстар реакцияның механизмдерін көрнекілеу, виртуалдау, интерактивті түрде басқару.

Қозғалыстағы анимациялық бейнелер және олармен жұмыс істеу үлкен жадты қажет етеді. Жадтың сыйымдылығын азайту үшін үрдістерді виртуалды интерактивтендіру үшін Flash өте тиімді. Flash технологиясының негізгі векторлық-графикалық форматынан Shockwave Flash (SWF) – тармақ пайда болды. Бірақ, бұл бірінші векторлық формат емес, бұл Web бетті SWF-ке графикалық кескінді, аспаптық жабдықтар мен графикалық кескіннің үйлесімді байланысын табу механизмі. SWF қосымшасының артықшылығы оның басқа ортаға оңай тасымалдануы, яғни бұл формат әртүрлі ақпараттық-бағдарламалық платформада қолданылады (Mac OS Macintosh операциялық жүйесінде, OS-Windows OS). SWF – тің тағы бір ерекшелігі-салынған негізгі кескіндер анимацияны қабылдап қана қоймай, сонымен қатар интерактивті элементтер мен аудио қондырғыларды құру мүмкіндігі, олардан интерактивті виртуалды зертхана, SWF форматтары, SS – Flash бағдарламалық ортасы өте ыңғайлы. SWF форматының танымал болуының тағы бір себебі-Macromedia компаниясының дамуы үшін басқа платформалар үшін өте оңай және ыңғайлы пайдалану. Мысалы: – мультимедиялық презентацияларды құру үшін бағдарламалық жасақтама қолданылады - Macromedia Director Shockwave Studio, – ал графикалық кескіндерді жасау үшін бағдарламалық жасақтама қолданылады-Macromedia Authorwave, Macromedia Course Builder. Сондықтан, Web -жарияланымның ішінде ең танымал және оңай қолданылатын жарияланым-бұл Macromedia Flash Web-әр сайтты анимациямен безендіруге және толық бетті жинауға мүмкіндік береді. Action Script Tools - Web-қосымшаны тиімді жинауға мүмкіндік береді және оның жаңа тілдері Java Script, Action Script сценарийіне ұқсас және Devigger редакторының көмегімен жиі қолданылатын элементтердің шешімі болып табылады. Электрондық орбитальдарды, электронды қосылыстарды виртуалдау және интерактивтендіру үшін Менделеев кестесінің әр элементі үшін CS-бағдарламалық ортасы форматында Flash және Web – қосымша Java сценарийі, Action Script және Devigger редакторының көмегімен компьютерлік бағдарламалық орта тандалды. Менделеев кестесінің әр элементі үшін Гунд заңына сәйкес электронды қосылыс жасалды. Гунд ережесі бойынша, электрондар бірдей энергия орбитальдарын толтырған кезде электрондар ең алдымен әр орбитальда жалғыз орналасады, содан кейін ғана осы орбитальдарды екінші электрондармен қоныстандыру басталады [1, 344 б.].

Қорытынды.

Қорытындылай келе бұл мақалада Д.И. Менделеевтің химиялық элементтердің периодтық жүйесін Macromedia Flash, 3 D max бағдарламалары ортасында виртуалды-интерактивті түрге алып келдік. Бұрын сонды осындай жұмыстар комплексті түрде іске асырылмаған. Жұмысты орындау барысында бейорганикалық химияның элементтерінің құрылым механизмдері кванттық химия жетістіктері және ядролық физика жетістіктеріне сүйене отырып көрнекіленді. Виртуалды ғылыми зерттеу программасы орта және арнаулы жоғарғы оқу орындарының оқушыларына химия пәнінің Д.И. Менделеевтің периодтық жүйесіндегі әрбір элементтің валенттілігінің табылу алгоритмін, протон және нейтрон сандарын, атомдық құрылысын 2D және 3D форматты түрінде көруге көмек ретінде жасалынған. Осы айтылған Д.И. Менделеевтің периодтық кестесін виртуалды-интерактивтендірудің жалғасы ретінде, бейорганикалық химиядан 15 зертханалық жұмыстар жасалды. Бұл мақалада суреттелген виртуалды-интерактивті жұмыстардың орындалу алгоритмі компьютерлік бағдарламалық ортасы және іске асыру сценарийлары келтірілген.

Бұл бағдарлама алдағы уақытта бейорганикалық химияда, химиялық реакциялардың жүруін моделдеуде, органикалық және бейорганикалық химия бойынша виртуалды зертхана құру және жасаудың ең бастапқы қадамдары болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Дронов В. Macromedia Flash MX. Экспресс-курс; БХВ-Петербург - Москва, 2003. - 344с.
2. Тәтенов А.М., Купжасарова А.Ж., - Д.И. Менделеев таблицасындағы химиялық элементтердің қосылу механизмдерін Flash-CC - бағдарламалық орталарында виртуалдап-интерактивтендіру.-Международный научный журнал «Наука и Жизнь Казахстана» ISSN2073-333X, №10/2 (142) 2020 г, стр.287-293.
3. Реми Г., Курс неорганической химии, т. 1, 1963, с. 29.

КАБЫЛБАЕВА Ақгүл

7M01506-География

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., профессор м.а К.Н. Мамирова
ҚазМемҚызПУ

ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Аннотация. В статье рассматривается возможность повышения познавательного уровня учащихся во внеурочной деятельности, познавательного интереса к предмету на уроках географии с использованием инновационных технологий для пробуждения интереса у современных школьников, а также углубление знаний по предмету является одним из путей достижения цели.

Abstract. The article considers that the only way to achieve the goal is to increase the cognitive level of students, interest in the subject during classes, extracurricular activities in geography lessons, using innovative technologies to arouse the interest of modern students, as well as to deepen their knowledge of the subject.

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында келесі жағдайды атап өтті: «Заманға сай білім беру жүйесінсіз және де кең, ауқымды деңгейде ой ұштастыра алатын осы заманғы білікті мамандарсыз біз инновациялық экономика жасай алмаймыз. Сондықтан ұлттық білім берудің барлық сатыларында сапа деңгейін көтеру бағытында бізді үлкен жұмыс күтіп тұр. Оқушыларға білім берудің нәтижесі ретінде олардың ұшқыр ойлау, өзіндік ізденіс және ақпаратты терең талдау қабілеттерін меңгеру танылу керек» [1, 4 б.].

Қазіргі мектептің басты мәселесі-оқуға үйрету. Оқыту мен білім беру бірдей емес. 1980 жылы мұғалімдердің Дүниежүзілік конгресі мектептің дәстүрлі құндылықтарына (білім, білік, дағды) назар аудару ескірген деген қорытындыға келді. Қоғамның білімге деген жаңа талабы " -бұл: біріншіден, ақпараттың өсіп келе жатқан ағынын сыни тұрғыдан қабылдауға; екіншіден, осы ағымда өздігінен жүруге; үшіншіден, жұмысқа қажетті ақпарат көздерін таңдауға және талдауға қабілетті тұлғаны қалыптастыру. 1999 жылы бұл идеяны планетаның ең бай адамы, американдық миллиардер Билл Гейтс қарапайым сөздермен білдірді. Бүкіл американдық мұғалімдер форумында сөйлеген сөзінде ол: «Сіз балаларға не үйреткеніңіз маңызды емес. Сіз оларды үйретіп жатқанда, білім ескіреді. Оларды қалай оқытқаныңыз маған маңызды. Олар менің фирмамда жұмыс істеуге келгенде, мен оларды қайта оқытқым келмейді. Мен олардың өздері маған қажет білім жиынтығын игергенін қалаймын»

Қазіргі әлемде әр 18 айда ақпарат мөлшері екі есе артады және көптеген білім тез ескіреді. Қазіргі қоғамда жеке және кәсіби тұрғыдан сәтті жүзеге асыру үшін мектеп түлегі әртүрлі ақпарат ағындарында жылдам жүруді, маңызды өзгерістерге икемді әрекет етуді және біліктілігін жүйелі түрде арттыруды үйренуі керек.

Қоғамға өзін-өзі оқытуға және ақпаратты тәуелсіз талдауға қабілетті шығармашылық ойлы тұлға қажет. Бұл қоғамға барынша пайда әкелетін адам болады.

Бірақ мұндай адамды қалай тәрбиелеу керек? Көптеген педагогикалық жүйелердің, әдістер мен технологиялардың қайсысы қоғамның осы тапсырысына неғұрлым бейімделген? Мұның бәрі педагогикалық технологияларға деген көзқарасты түбегейлі қайта қарауды міндеттейді. Бүгінгі таңда бұл мәселені шешуге, яғни оқушылардың шығармашылық қабілеттері тиімді дамитын білім беру кеңістігін құруға мүмкіндік беретін құрал жасалды. Мұндай құрал оқытудың инновациялық технологиялары болып табылады. Сонымен қатар, қазіргі кезде білім берудің мазмұны мен құралдары жаңартылуда. Оқулықтар және қағаз түріндегі оқу құралдарымен қатар олардың электрондық нұсқалары шығарылуда. Көрнекілік құралдары өзгертіліп, оқу құралдары тиімді түрге өзгертілуде, және де бұл пәнді әр түрлі деңгейде меңгеруге мүмкіндік беріп отыр.

Қазіргі білім беру мақсаттарын жүзеге асыру құралы ретінде қызмет әдісі технологиясының уақыты келді деп сенімді түрде айта аламыз [3, 25 б.].

Қазіргі заманғы инновациялық технологиялардың негізгі мақсаты – бұл жоспарланған нәтижені қамтамасыз етуге бағытталған жеке дара оқыту принципін ескере отырып, оқытушы мен оқушылардың арасындағы өзара байланыс қызметін ұйымдастыру. Оқыту технологиясы оқытушыны оқушылар іс-әрекетінің түрлері мен әдіс-тәсілдерін жопарлауға, оларда туындауы мүмкін қиындықтарды, ойлау жолдарын болжауға, әр түрлі сұрақтарға берілуі мүмкін жауаптарды жоспарлауға, яғни берілген материалды оқушылардың көзімен көруге шақырады. Осының бәрі оқытушыға оқыту процедураларын әдіс-тәсілдермен сәйкестендіруге, яғни оқу үрдісінің сценарийін

жасақтауға мүмкіндік береді. Оқыту әдістері негізінен, стандартты емес және логикалық ойлай білуге, шешім шығара білуге, оқушының өздігінен жұмыстануына бағытталған.

Оқыту технологиясының негізгі белгілері:

- Оқушыларға тапсырма мен оқу мақсатын нақты жеткізу, яғни олардың әрқайсысы оқу материалының маңыздылығын түсіну керек.
- Оқу құралдарының, белсенді әдістер мен оқуды ұйымдастыру формаларының көмегімен тапсырманы орындау мен мақсатқа біртіндеп жету процедурасын құру.
- Оқушылардың оқу тапсырмалары мен мәселелерді шешуге бағытталған өздігінен жұмыстануын ұйымдастыру.
- Оқу нәтижелерін тексеру үшін тестілік тапсырмалардың түрлі формаларын кеңінен пайдалану.

Инновациялық технологияларды пайдалана отырып, оқыту процесін басқа көзқараста қарастыруға және сапалы нәтижелерге қол жеткізе отырып, тұлғаның қалыптасуының психологиялық механизмдерін меңгеруге болады.

География курсы оқыту кезінде, оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, келесідей инновациялық технологияларды немесе олардың элементтерін пайдалануға болады:

1. Озыңқы оқыту технологиясы (әрбір оқушыға шындықты немесе нәтижені іздеу жолдарын, амалдарын, құралдарын өздігінен анықтауға мүмкіндік беру).

Оқыту процесі кей кездері көбірек конспектілеуге негізделіп отырады, бұл материалды тереңірек меңгеру мақсатында уақыт үнемдеуге, сарамандық және лабораториялық жұмыстарды жасау кезінде оны одан әрі жетілдіре түсуге мүмкіндік береді.

Схемалар және кестелер (конспектілер) оқушының тақырыпты жылдам меңгеруіне, өз білімін жүйелендіруіне, логикалық ойлауды және ойын жеткізе білуді жетілдіруге мүмкіндік береді.

2. Зерттеп оқыту технологиясы (оқушыларды зерттеу негіздеріне үйрету).

Зерттеуді жүзеге асыру процесінде шығармашылық ойлау, бастамашылдық, негізделген тәуекелге қабілеттілік, өзіне деген сенімділік, өзін-өзі бағалау, бірлесе жұмыс істеуге икемділік, жетістіктер мотивациясы, жұмыстанудың жоғары белсенділігі сияқты қасиеттер дами түседі. Бұл қасиеттер индивидтің өзіндік жүзеге асырылуы үшін маңызды.

Зерттеу қызметті жүзеге асыру процесінде субъект жаңа идеяларды алға тартып, жаңа білім, қызмет әдіс-тәсілдерін тудыратын болғандықтан, ол негізінен, интеллектуалды-шығармашылық қызмет болып табылады.

Зерттеу жұмысы, оқушының көзқарасымен – бұл шығармашылық потенциалдың максималды ашылу мүмкіндігі.

Зерттеу жұмысын жүзеге асыру кезінде ұстаз оқушының бойына келесідей идеяларды дарытады:

- идеяның ой қозғалысы (миға шабуыл);
- презентациялық (жұмыс нәтижесі туралы ауызша баяндама (хабарлама) құру, жұмыс нәтижесін көрнекі презентациялаудың әдістері мен кескіндерін таңдау, көрнекілік құралдарын дайындау);
- коммуникативті: басқаларды тыңдау және түсіну, өзін көрсету, өзара бітімгершілікке келу, топ ішінде бірлесіп әрекет ету, консенсусқа келу;
- ізденістік: ақпаратты каталогтар бойынша табу, гипермәтінде, ғаламторда контекстік іздеу, түйін сөздерді құру;
- ақпараттық: ақпаратты құрылымдау, негізгісін бөліп алу, ақпаратты қабылдау және беру, әр түрлі формада елестету, реттеп сақтау және іздеу;

3. Мәселелік оқыту технологиясы (мәселені шешу әдістеріне үйрету, мәселенің шешу жолын өздігінен таңдауға жағдай жасау, өзіндік жүзеге асырылуға жағдай жасау).

Мәселелік оқыту – бұл мәселелік жағдайды туындатып, мәселелерді шешу бойынша оқушының жұмысын ұйымдастыра отырып, оқытушы тарапынан олардың өзіндік іздестіру қызметін дайын ғылыми жетістіктерді қорытуымен тиімді ұштастыруды қамтамасыз ететіндей оқыту.

4. Ұжымдық шығармашылық іс-әрекет технологиясы (оқушының шығармашылықта, зерттеу қызметінде, ұжымда өзін өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасау, оның бойына ұйымдастырушылық қабілетті дарыту).

Жеке және ұжымдық шығармашылық іс-әрекеті оқушының жеке басының мүмкіндіктерін, оқу тобының ерекшелігін анықтап, дамытуға, мүмкіндік береді.

Кез келген қызмет барысында жетістікке жету позитивті «Мен» түсінігінің – оқушының жеке бас концепциясының құрылуына мүмкіндік жасайды, баланың одан әрі өздігінен дамып, жетілуі бағытында жұмыстануына стимул болады.

5. Ақпараттық технологиялар (түрлі ақпарат көздерімен жұмыс жасауға, өздігінен білім алуға үйрету).

Ақпараттық технологияларды қолданып оқыту кезінде оқушы мәтінмен жұмыс істеуге, графикалық нысандар, мәлімет қоймаларын құруға, электрондық кестелерді пайдалануға үйренеді.

Ақпараттық оқыту технологиясын сабақ барысында пайдалану кезінде оқу мотивациясы көтеріледі және оқушының танымдық қызығушылығы оянады, өзіндік жұмыс белсенділігі жоғары болады. Компьютер ақпараттық технологиялармен бірге оқушының оқу, шығармашылық бағытындағы түбегейлі жаңа мүмкіндіктерін ашады. Ақпараттық технологиялар адамның кәсіби қызметіндегі негізгі құралына айналатындай жағдай туады.

6. Қашықтан оқыту (желілік технологиялар мен ғаламторды пайдалану оқушының білім саласының интеллектуалды жүйесі ретінде, жеке әлеуметтік жүйе ретінде ақпараттық құқықтарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді).

Қашықтан оқыту төмендегі жағдайларға мүмкіндік береді:

- оқытуға кететін шығын мөлшерін азайтуға (орынжай жалдауға, оқу орнына оқушының және оқытушының баруына кететін шығындар мүлдем болмайды);
- саны бойынша көп оқушымен жұмыстануға;
- заманауи құрылғыларды, ауқымды электрондық кітапханаларды пайдалану нәтижесінде оқу сапасын жоғарылатуға;
- бірыңғай оқыту ортасын құруға (әсіресе корпоративті оқыту үшін маңызды).

7. Жобалар әдісі – біртіндеп қиындатылған тапсырмалармен жұмыстану кезінде оқушының өз білімін толықтырылатын білім беру жүйесі.

Оқытудың бұл моделі оқушыны қиын мәселелерді шешу процесіне баулайды. Дәстүрлі оқу процесінің оқушысы үшін бұл тапсырманы орындаудан өздігінен білім алуға көшуді, есте сақтап қайталаудан ойлап табуға көшуді, теориядан оны қолдануға көшуді, оқытушыға тәуелді болудан тәуелсіздікке көшуді білдіреді. Жобалар оқушыны белсенді деңгейге – мәселелерді зерттеп, шешімін таба алатындай, өз іс-әрекетін құжаттай алатындай адам қатарына қояды. Жоба бұл, оқытушының ресурстарды табуда кеңесші, көмекші рөлінде болып, оқушының өздігінен нақты зерттеулер жүргізіп, нақты сұрақтардың шешімдерін іздеп, дұрыс нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін оқуды ұйымдастыру формасы.

8. Ақпараттық-коммуникациялар технологиясы. АКТ-мен жұмыстана алу оқытушының ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді пайдалана отырып, педагогикалық тапсырмаларды шеше білу және оған дайын болу кезінде көрінетін кәсіби біліктіліктің негізгі шарты болып табылады.

АКТ-ды пайдалану төмендегілерге мүмкіндік тудырады:

- оқу үрдісіне мотивациялау деңгейін жоғарылатуға;
- әрдайым оқушыға қиындатылған жағдай туындату негізінде оның даму деңгейін жоғарылату;
- өткен материалды үнемі қайталау, білімді жүйелендіру;
- оқу үрдісі кезінде жылы шырайлы атмосфера жасау, әрбір оқушыға деген жеке көзқарас арқылы позитивті қарым-қатынас жасау.

9. Ұшқыр ойды дамыту технологиясы. Бұл технология оқушылардың ерекшеліктеріне ғана байланысты емес, олардың белсенділік таныту қажеттілігі туындайтын, өз таңдауы шеңберінде әрекет етіп, кедергілерден өту кезіндегі оқыту ортасын жасақтауға мүмкіндік береді, олардың даму мүмкіндігінің, коммуникативті қабілеті мен дағдыларының, жетістіктерінің жақын маңайында білім алуды қамтамасыз етеді. Аталған технология өз-өзіне іштей және сырттай баға беруге, басқалармен салыстыруға, баға беруге, өзін және ой-өрісін басқаруға, сөйлеу қабілетін дамытуға, өзіне қанағаттануға, шығармашылық мәртебесін көтеруге мүмкіндік береді.

Меніңше, оқушылардың шығармашылық әлеуетін оқытудың инновациялық технологияларын: ақпараттық-коммуникациялық, жобалық-зерттеу және жаңа, дамып келе жатқан оқыту құрылымдарын кешенді қолдану арқылы жандандыруға болады.

Мектептің заманауи әлеуметтік тапсырысын ескере отырып, белсенді шығармашылық тұлғаны қалыптастыру, білім сапасын арттыру үшін мен "оқытудың инновациялық технологиялары арқылы оқушылардың креативті ойлауын қалыптастыру" әдістемелік тақырыбын таңдадым.

Тақырыпқа сәйкес өз алдына мақсаттар мен міндеттер қойды:

1) Оқушылардың креативті ойлауын қалыптастыру үшін жиынтық жағдайлар жасау»

2) Географияны оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен енгізе отырып, оқушылардың шығармашылық әлеуетін жандандыру.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар көмегімен оқушылардың креативті ойлауын қалыптастыру

Мен өз жұмысымда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен қолданамын.

Компьютерлік технологияларды көрсету үшін көрнекі құралдар, ұйымдастыру кезінде дербес жұмыс істеу, білімін тексеру үшін

Бұл қандай материал?

1) ең алдымен, бұл Ресей мен әлемнің интерактивті географиялық карталары, бұл студенттердің білімін тексеруге және шығармашылық жобалар жасауға мүмкіндік береді.

2) 6-11 сыныптарға арналған электрондық сабақтар мен интерактивті тесттер оқушылардың географияға деген қызығушылығын арттырады және оқуға деген ішкі ынтасын арттырады.

Сабақта оқушы мұғалімнің тау туралы, Ключевская Сопка жанартауы, Игуасу сарқырамасы туралы әңгімесін тыңдап қана қоймай, сонымен қатар осы нысандарды көріп, оның қайда орналасқанын көрсетуі керек деп санаймын. Географиялық білімнің көрнекілігі-мен сабақтың алдына қоятын басым міндеттердің бірі.

3) интерактивті сабақ дайындау кезінде Мен әрдайым сабақтың презентациясын дайындаймын, ол құрылымды логикалық түрде құруға мүмкіндік береді. Интерактивті сабаққа: тақырыпты, жоспарды, мақсаттарды, кестелерді, бейнесюжетті, фотосуреттерді, практикалық бөлімді, тестілеуді, үй тапсырмасын енгізіңіз.

4) Оқушылар алатын шығармашылық тапсырмалар белгілі бір тақырып бойынша презентациялар немесе бейнесюжеттер жасаумен байланысты. Студенттер Интернет жүйесінде ақпарат іздеумен айналысады немесе камералар, компьютерлік бағдарламалар көмегімен дербес жасайды.

5) Мен сондай-ақ ақпараттық технологиялар мен мультимедиялық жобаларды пайдалана отырып, оқытуға сараланған тәсілді іске асырамын. Ол үшін мен жобаның тақырыбын оқушының жеке мүдделері мен мүмкіндіктерін ескере отырып қалыптастырамын, оны шығармашылық жұмысқа ынталандырамын. Студенттер өздерінің шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндік алады, материалды ұсыну формасын, оны ұсыну әдісі мен дәйектілігін өз бетінше таңдайды, нәтижесінде олар өздерінің өзін-өзі бағалауына оң әсер етеді.

Орташа білімді көрсететін оқушы сабақта жоғары деңгейдегі өздігінен дайындалған материалды жасайды және сенімді түрде ұсынады, көбінесе мектеп бағдарламасынан тыс. Бұл студенттерге өздерінің өзін-өзі бағалауын ғана емес, сонымен қатар сынып журналындағы бағалауды арттыруға, көкжиегін кеңейтуге және жаңа білім алуға мүмкіндік береді.

Оқытуды дараландыруда компьютерлік тестілеу үлкен рөл атқарады, ол дәстүрлі тестке немесе тестке қарағанда оқушы үшін тартымды.

Біріншіден, оқушы мұғаліммен тікелей байланысты емес, ол машинамен байланысады.

Екіншіден, тесттер ойын түрінде ұсынылуы мүмкін.

6) оқыту компьютерлік бағдарламалары шығармашылық әлеуетті арттыру үшін үлкен мүмкіндіктер ұсынады. Иллюстрациялардың, анимациялардың және бейнефрагменттердің көптігі, материалды гипермәтіндік баяндау, дыбыстық сүйемелдеу, тестілеу, проблемалық сұрақтар мен тапсырмалар түрінде білімді тексеру мүмкіндігі оқушыға ой-өрісін кеңейтуге және өз білімін тереңдетуге мүмкіндік береді.

Мұндай бағдарламалар бастапқыда ойын идеясын жүзеге асырады. Көптеген бағдарламалардың дыбыстық және Графикалық дизайны (интерфейс) балаға оларды ойын ретінде

қабылдауға мүмкіндік береді. Бағдарламаларда кездесетін ойын жағдайлары мен тапсырмалар оқу процесін мүмкіндігінше қызықты етеді.

Жоба әдісі мультимедиялық презентацияларда және басқа компьютерлік жобаларда толығымен жүзеге асырылады. Мұндай жобалар ақпараттық технологиялардың көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін (Интернет баға жетпес көмек береді). Әр түрлі ақпаратқа жылдам қол жеткізу, барлық мультимедиялық мүмкіндіктерді пайдалану әртүрлі идеяларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Егер студент ақпаратпен жұмыс істеудің негізгі құралдарына ғана емес, сонымен қатар күрделі бағдарламаларға да ие болса, ол ерекше жобалар жасайды.

Жоба бойынша жұмыс студентті курстың кез-келген тақырыбын терең зерттеуге ғана емес, сонымен қатар жаңа бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдерді игеруге, жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануға итермелейді. Мұнда жеке тұлғаға бағытталған оқытудың көптеген міндеттері шешіледі [2, 18 б.].

XXI ғасырдың табалдырығы алдында білім беру капиталға айналуға, ол өз мазмұны жөнінен стратегиялық ресурстармен бәсекелесе алады және солай болуы тиіс. Елдің дамуы осы арқылы бағаланады" (Н.Назарбаев).

Қазақстан мектебінің алдына қойып отырған мақсаты - инновациялық оқыту технологиясы арқылы оқу мен тәрбие жұмысын дамыту, еліміздің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту бағытында оқушыларға жүйелі, нақты білім беру.

Жалпы білім беретін мектептердегі жұмыс барысында болып жататын өзгерістер оқытуда, оқушылардың оқу әрекеттерінде де дәстүрлі түрлерін өзгертуді және жаңа түрлерін пайдалануды ұсынады. Бүгінгі күні теорияда және жұмыс практикасында оқыту-тәрбиелеу процесінің көптеген нұсқалары бар. Әрбір автор және орындаушы педагогикалық процесіне өзінің жеке ойларын, түзетулерін енгізеді. Соған байланысты әрбір нақты технология авторлық болып саналады.

Әдебиеттер:

1. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 2014ж.;
2. Селевко Г.К., Қазіргі заманғы оқыту технологиялары, Москва, 2016ж.;

Роберт И.В., Оқытудағы қазіргі заманғы технологиялар: дидактикалық мәселелер, қолданыс болашағы, 2017ж.

КӘЙДОЛЛА Арай

іргелі математика кафедрасының 2 курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ.

АЛДАЙ Мақтагүл,

Ф.-м.ғ.к., доцент, іргелі математика кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ,

КАРАТАЕВА Данагүл,

іргелі математика кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ,

СЫЗЫҚТЫ ЕМЕС АЙЫРЫМДЫҚ ТЕНДЕУДІҢ ШЕШІМДЕРІНІҢ ШЕНЕЛІМДІЛІГІ

Аннотация. В статье рассматриваются ограничения решений нелинейного разностного уравнения второго порядка. В зависимости от коэффициентов нелинейного разностного уравнения получены критерии решения уравнения. Приводятся теорема и доказательство каждого ограниченного решения рассматриваемого уравнения. Подтверждено примерами.

Abstract. The article discusses the limitations of solutions to a nonlinear second-order difference equation. Criteria for solving the equation are obtained depending on the coefficients of the nonlinear difference equation. A theorem and a proof of each bounded solution of the considered equation are given. Confirmed by examples.

Екінші ретті сызықтық емес айырымдық тендеуді қарастырайық

$$\Delta(r_{n-1}\Delta y_{n-1}) + q_n(\Delta y_n)^\beta - p_n y_n^\alpha = e_n, \quad n \in N \quad (1)$$

мұндағы $N = \{1, 2, \dots\}$, Δ -дегеніміз $\Delta y_n = y_{n+1} - y_n$ арқылы анықталатын айырым операторы, $\{r_n\}$ -оң нақты сандар тізбегі, $\{q_n\}$ және $\{p_n\}$ - теріс емес нақты сандар тізбегі, $\{e_n\}$ -кез-келген нақты сандар тізбегі, α және β тақ натурал сандардың арақатынасы болып табылады. (1) тендеудің шешімі бойынша, барлық $n \in N$ үшін $\{y_n\}$ -деп (1) тендеуді қанағаттандыратын барлық нақты сандар тізбегін түсінеміз. (1) тендеудің $\{y_n\}$ шешімі тербелімді деп аталады, егер ол не оң емес, не теріс емес болса және кері жағдайда ол тербелімсіз болады.

Алдымен, (1) тендеуді $q_n \equiv 0$ және $e_n \geq 0$ мұндағы $n \in N$ болғандағы жағдайын қарастырамыз. Кейбір нәтижелерде $\{e_n\}$ -нің таңбасының өзгеруіне рұқсат береміз. $\alpha = 1$ жағдайында (1) тендеу мынадай түрге келеді

$$\Delta(r_{n-1}\Delta y_{n-1}) - p_n y_n = e_n \quad (2)$$

Сәйкесінше біртекті тендеу төмендегідей беріледі

$$\Delta(r_{n-1}\Delta x_{n-1}) - p_n x_n = 0 \quad (3)$$

Ченг, Ли және Патула нәтижелері бойынша [2, Лемма 6] (3) тендеудегі $\{\phi_n\}$ әр шешімі үшін $\{r_n \Delta \phi_n\}$ тізбегі шенелмеген болады сонда тек сонда ғана, егер

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{s=1}^n \sum_{k=1}^s \frac{p_{k+1}}{r_s} = \infty \quad (4)$$

Егер үлкен n үшін $\phi_n > 0$ болса, онда $\lim_{n \rightarrow \infty} r_n \Delta \phi_n = \infty$ болады сонда тек сонда ғана, егер (4) орындалса.

Айталық, бастапқы шарттары $\phi_N > 0$ және $\Delta \phi_N > 0$, $N \geq 1$ болатын $\{\phi_n\}$ (3) тендеудің шешімі болсын. Демек, $\phi_n > 0$ барлық $n \geq N$. Төмендегі тендеу айқын

$$\psi_n = \phi_n \sum_{s=N}^{n-1} \frac{1}{r_s \phi_s \phi_{s+1}}, \quad n \geq N$$

(3) тендеудің шешімі болып табылады және $(\{\phi_n\}, \{\psi_n\})$ (3) тендеудің шешімдерінің сызықтық кеңістігі үшін негіз болады. Мұны тексеру оңай

$$y_n^0 = \psi_n \sum_{s=N}^{n-1} e_s \phi_s - \phi_n \sum_{s=N}^{n-1} e_s \psi_s, \quad n \geq N$$

Бұл (2) теңдеудің ерекше шешімі болып табылады. Сонымен, (2) теңдеудің кез-келген шешімі мынадай түрде беріледі

$$y_n = y_n^0 + \lambda \psi_n + \mu \phi_n$$

мұндағы λ және μ нақты сандар.

Теорема 1. Айталық $\{p_n\}$ - оң нақты сандар тізбегі және (4) шарт орындалсын. Егер $\{\phi_n\}$ шенелмеген болса, онда

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{s=N}^n e_s \phi_s < \infty, \quad N \in \mathbb{N},$$

(2) теңдеудің әрбір шенелген шешімі $n \rightarrow \infty$ болғанда нөлге ұмтылады.

Дәлелдеуі. Айталық $\{y_n\}$ (2) теңдеудің шенелген шешімі болсын. Онда $y_n = y_n^0 + \lambda \psi_n + \mu \phi_n$ шенелген шешімінің орнына сәйкесінше шамаларды қойып шықсақ, төмендегі нәтиже шығады:

$$\begin{aligned} y_n &= y_n^0 + \lambda \psi_n + \mu \phi_n = \\ &= \psi_n \sum_{s=N}^{n-1} e_s \phi_s - \phi_n \sum_{s=N}^{n-1} e_s \psi_s + \lambda \phi_n \sum_{s=N}^{n-1} \frac{1}{r_s \phi_s \phi_{s+1}} + \mu \phi_n = \\ &= \phi_n \left(\left(\lambda + \sum_{s=N}^{n-1} e_s \phi_s \right) \left(\sum_{s=N}^{n-1} \frac{1}{r_s \phi_s \phi_{s+1}} \right) + \left(\mu - \sum_{s=N}^{n-1} e_s \psi_s \right) \right) \end{aligned}$$

$\{y_n\}$ шенелген және $\lim_{n \rightarrow \infty} \phi_n = \infty$ болғандықтан бізде

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(\left(\lambda + \sum_{s=N}^{n-1} e_s \phi_s \right) \left(\sum_{s=N}^{n-1} \frac{1}{r_s \phi_s \phi_{s+1}} \right) + \left(\mu - \sum_{s=N}^{n-1} e_s \psi_s \right) \right) = 0$$

бар болады. Осылайша,

$$\begin{aligned} \lim_{n \rightarrow \infty} y_n &= \frac{\lim_{n \rightarrow \infty} \left(\left(\lambda + \sum_{s=N}^{n-1} e_s \phi_s \right) \left(\sum_{s=N}^{n-1} \frac{1}{r_s \phi_s \phi_{s+1}} \right) + \left(\mu - \sum_{s=N}^{n-1} e_s \psi_s \right) \right)}{(1/\phi_n)} = \\ &= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\lambda + \sum_{s=N}^{n-1} e_s \phi_s}{r_n \Delta \phi_n}. \end{aligned}$$

Жоғарыда көрсетілген бақылаулардан және $\{\phi_n\}$ тандауынан $n \rightarrow \infty$ болғанда $r_n \Delta \phi_n \rightarrow \infty$ болады. Осылайша Столыц теоремасын [2] колдана отырып, бізде

$$\lim_{n \rightarrow \infty} y_n = - \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\lambda + \sum_{s=N}^n e_s \phi_s}{r_n \Delta \phi_n} = 0$$

аламыз.

Мысал 1. Айырымдық теңдеулерді қарастырайық

$$\Delta(n(n+1)(n+2)\Delta y_{n-1}) - 3(n+1)y_n =$$

$$= \frac{(-1)^{n+1}}{(n+3)(n+4)(n+5)} \left(\frac{3}{n+2} + \frac{4n^2 + 30n + 51}{n+6} \right),$$

және

$$\Delta(n(n+1)(n+2)\Delta x_{n-1}) - 3(n+1)x_n = 0, \quad n \geq 1 \quad (5)$$

$\{\phi_n\} = \{n\}$ мен 1 теореманың барлық шарттары орындалғанын көріп тұрмыз. Демек, (5) теңдеудің барлық шенелген шешімдері $n \rightarrow \infty$ нөлге ұмтылады. Соның ішінде,

$$\{y_n\} = \left\{ \frac{(-1)^n}{(n+1)(n+2)(n+3)(n+4)(n+5)} \right\}$$

(5) теңдеудің шенелген тербелімді шешімі болып табылады және $n \rightarrow \infty$ нөлге ұмтылады.

Салдар 1. Егер $\{p_n\}$ - оң нақты сандар тізбегі болса және $e_n \geq 0$ барлық $n \in N$ үшін

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{e_n}{p_n} = 0 \text{ болсын және (4) пен } \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{s=N}^n \sum_{k=N}^s \frac{p_k}{r_s} = \infty, \quad N \in N \text{ орындалса, онда (2) барлық}$$

шенелген шешімдері $n \rightarrow \infty$ нөлге ұмтылады.

Дәлелдеуі. Айталық $\{\phi_n\}$ (3) теңдеудің шешімі болсын. Бастапқы шарттары $\phi_N > 0$ және $\Delta \phi_N \geq 0, N \in N. \{\phi_n\} > 0$ барлық $n \geq N$ үшін болады. $e_n \geq 0$ болғандықтан бізде

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{s=N}^n e_s \phi_s = \infty \text{ немесе } \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{s=N}^n e_s \phi_s < \infty, \quad N \in N$$

бар.

Нәтиже 1 теоремадан алынады.

Мысал 2. Айырымдық теңдеуді қарастырайық

$$\Delta\left(\frac{1}{(n+2)} \Delta y_{n-1}\right) - y_n = \frac{1}{n+1} - \frac{1}{n(n+1)(n+2)(n+3)}, \quad n \geq 1 \quad (6)$$

1 салдардың негізінде (6) теңдеудің барлық шенелген шешімдері $n \rightarrow \infty$ нөлге ұмтылады.

Шын мәнінде, $\{y_n\} = \left\{ \frac{-1}{(n+1)} \right\}$ $n \rightarrow \infty$ нөлге ұмтылатын (6) теңдеудің шенелген шешімі болып

табылады.

Әдебиеттер:

- 1 S.S. Cheng, H.J. Li and W.T. Patula, Bounded and zero convergent solutions of second order difference equations, J.Math. Anal. Appl. 141, -1989. -P. 463-483.
- 2 T.J. Bromwhlch, An Introductzon of the Theory of Infnnzte Series, Macmillan, London, -1926.

КАМОЛОВА Мухлиса Фарходовна
Магистр 1-го курса по специальности
«История Узбекистана» Исторического факультета
Научный руководитель: д.и.н., проф. Н.У. Мусаев
Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРОВ ТУРКЕСТАНА (на примере К.П. фон Кауфмана)

Түйіндеме. Мақалада автор Түркістан генерал-губернаторлығына қарасты Кауфманның саяси қызметін зерттеуге тырысты. Кауфман өзінің әскери жорықтары мен дипломатиялық күштерінен басқа елдегі ғылыми және әкімшілік қызметімен де танымал. Кауфман Түркістан өлкесін басқарудың барлық саласында, ең алдымен империяның мүддесі үшін әрекет етті. Кауфман барлық жағынан ақылға қонымды саясат жүргізді. Түркістан генерал-губернаторларының саяси қызметін талдау, олардың жеке басын ашу отарлық кезеңнің зерттеу шеңберін кеңейтеді және байытады.

Abstract. In the article, the author tried to investigate the political activities of Kaufman under the governor-general of Turkestan. In addition to his military campaigns and diplomatic efforts, Kaufman is also known for his scientific and administrative activities in the country. Kaufman acted in all spheres of administration of the Turkestan region, primarily in the interests of the empire. Kaufman pursued a sensible policy in all respects. Analysis of the political activities of the Turkestan governor-generals, disclosing their identity expands and enriches the scope of research of the colonial period.

Император Российской Империи Петр I «Чтобы достичь и превзойти передовые западные государства», он заложил основы нового территориального управления. Другими словами, в империи были введены провинции, главой которых был губернатор. В Российской империи появился «Губернаторский институт», просуществовавший более 200 лет, (с 1708 по 1917 год). Сколько исторических документов и источников показывают, что эта система прошла долгий и трудный путь развития.

На первом этапе военных походов Российской империи в Среднеазиатские ханства, в 1847-1865 годах, с целью установления своего колониального господства на оккупированных территориях 2 марта 1865 года Сенат России организовал Канцелярию Оренбургского генерал-губернатора от Аральского моря до Иссык-Куля. Издан указ о создании Туркестанской области в районах, граничащих со Среднеазиатскими ханствами. В этом районе проживало около 453 000 человек. В 1867 году Туркестанский генерал-губернатор был назначен на всех территориях, оккупированных Российской империей, включая Сырдарьинскую область, первоначально с двумя центрами в Ташкенте, и Семиречье областей с центром в Верном. Процесс покорения и завоевания больших территорий никогда не бывает быстрым и легким. В результате, используется множество методов.

Глава военно-бюрократической системы управления в Туркестанском генерал-губернаторе назначался царем и являлся генерал-губернатором, подчинявшимся Министерству обороны России. Он был и главой гражданской администрации, и главнокомандующим войсками Туркестанского военного округа. Также по законам империи генерал-губернатор был сделан «главным блюстителем прав царского правительства, неприкосновенности интересов государства, исполнения законов».

В то время на оккупированных империей территориях Средней Азии царила непростая ситуация. Стратегические цели русских в регионе были далеко идущими и требовали талантливого представителя. Кроме того, официальный представитель императора в только что завоеванной Туркестанской области должен был обладать одновременно квалифицированным дипломатическим талантом, хорошим организатором и, самое главное, хорошими военными знаниями и практикой. Как достойный кандидат был признан К.П. фон Кауфман. Его строгая политика колониализма, его многолетний опыт и военная доблесть на Кавказе соответствовали этому. К.П. Кауфман в 1865 году был назначен командующим войсками Виленского военного округа. Но на этой службе он пробыл недолго. К.П. Кауфман, прослуживший в Северо-Западной провинции в течение года, боролся с «восстанием» и пресекал все попытки демократической интеллигенции региона распространять в народе патриотические и либеральные идеи, но вскоре создается конфликт с графом П.А. Шуваловым, главой правительства русской жандармерии. По воспоминаниям того времени, К. П. Кауфман подал в суд на И. Огризко, участника польского восстания 1863 г. И. Огризко спонсировала

польская жена П.А. Шувалова. В результате 9 октября 1866 г. Кауфману издали указ, согласно которому Кауфман был освобожден в 11-месячный отпуск в связи с «увольнением с должности, оставаясь в звании генерал-адъютант».

14 июля 1867 г. генерал-лейтенант К. П. фон Кауфман был назначен генерал-губернатором Туркестана, начальником Туркестанского военного округа и командующим войной. К.П. фон Кауфман был уполномочен решать все политические границы и торговые вопросы, вести переговоры и подписывать договоры в соседних странах, а также согласовывать условия принятия решений.

В октябре 1867 г., найдя ответы на организационные вопросы, генерал-лейтенант К.П. фон Кауфман уехал из Санкт-Петербурга на новое рабочее место. Первым важным моментом и вниманием было то, что самым быстрым и альтернативным способом было добраться до Ташкента через Оренбург, объезжая Семипалатинск, Сергиевск и Семиречье. Цель состояла в том, чтобы ознакомиться с местными властями и узнать об обычаях и традициях обширного региона. Во время визита в Ташкент особое внимание было уделено местным делам. 7 ноября того же года К.П. Кауфман прибыл в Ташкент и приступил к исполнению своих обязанностей генерал-губернатора.

За время службы в Туркестане К. П. Кауфман проявил себя яростным захватчиком, а также талантливым и энергичным администратором. Он смог адаптироваться к тяжелым условиям неизвестной ему страны и показал замечательные результаты за долгое время пребывания на посту генерал-губернатора Туркестана. К.П. Кауфман был очень мудрым и образованным администратором, но, как типичный представитель русского генерала, не был склонен к либерализму и проводил строгую колониальную политику на оккупированных территориях. В своей деятельности в стране с 1867 по 1882 год он видел интересы Российской империи в новых колониях, верой и правдой служил «царю и стране».

В этот период К.П. Кауфман руководил основными военными походами Российской империи. Описывая оккупацию Самарканда российскими войсками, Л. Костенко пишет: «Фон Кауфман в припадке гнева приказал не брать в плен. Приказ явно был выполнен. Раненых жестоко избили».

Трагедия народов Туркестана стала праздником генералов Российской Империи, в том числе Кауфмана, носящего почести и титулы за участие в ряде военных походов. В 1874 году он был удостоен звания полного генерала и приказал вписать его имя золотыми буквами на доске Петербургского инженерного училища с надписью «Самарканд - 1868».

Меры, принятые администрацией Кауфмана для управления страной, можно охарактеризовать как достаточно осторожные и убедительные уступки местным обычаям и традициям. Кауфман, прекрасно понимавший проблемы, стоящие перед экономическим развитием страны, в отличие от своих преемников, был инициатором многих инициатив во внутренней политике региона. Известно, что при нем, в 1873 году, рабство было запрещено законом в русских имениях Туркестан, Бухарский эмират и Хивинское ханство. Ввоз наркотиков на территорию Туркестана был строго запрещен, и они были конфискованы, если были пойманы в соответствии с «Временными правилами торговли людьми».

При этом одной из особенностей политики администрации К.П. Кауфмана в Туркестане был принцип невмешательства в религиозную жизнь, традиции и обычаи местного населения. Деятельность старых мусульманских институтов практически не изменилась. Для местного населения, например, как и в Поволжье, нет пособия тем, кто отрекся от ислама и перешел в христианство, но население обращено в христианство не было принуждено. Этот аспект работы Кауфмана был даже охарактеризован как «гений» европейскими публицистами, которые первыми осветили государственную деятельность Туркестана. Они считают, что благодаря этим мерам Россия не пережила серьезных политических потрясений в регионе и сумела стабилизировать ситуацию. Учитывается не «гениальность» Кауфмана, а в его настороженность и способности правильно оценивать ситуацию.

«Неповиновение российским властям» и «готовность избавиться от него» считались основными причинами принудительной политики Кауфмана на оккупированных территориях, пытался убедить подчиненных, что они находятся в новом положении по отношению к своим подданным, что «устаревшие формы политической и общественной жизни народов Туркестана» необходимо было заменить новыми нормами гражданства.

Проекты управления Туркестаном К. П. Кауфмана (1873 г. и другие) дважды отклонялись российскими министерствами, которые считали их «политически вредными», а вмешательство К. П.

Кауфмана в вопросы земельного налога «несвоевременным и неуместным». Добровольный подход. К. П. Кауфмана воспользовалась правом "изменить" ряд мер по проблеме «землевладения», включая конфискацию государственной земли в соответствии с его инструкциями и отмену привилегий владельцев; их земли облагаются налогом на тех же основаниях, что и собственности. Перовский приводит примеры взяточничества и разграбления государственного имущества в районах Авлийота и Курама. В этом дипломатическом письме подчеркивается, что в отношении официальных преступлений не принимается достаточных мер.

Также в течение своей карьеры Кауфман выступал за развитие образования в Туркестане и создание школ «руз - тузем» для детей русских и коренных народов. В 1878 году Ташкентская городская дума приняла постановление: К.П.Кауфману было присвоено звание «Первый гражданин Ташкента». Говоря современным языком, К.П.Кауфман был первым почетным гражданином города.

В последние годы своей деятельности в Туркестане Константин Петрович фон Кауфман много сделал для усиления расширения границ Российской империи. Весной 1881 года Кауфман заболел, а 4 мая 1882 года он умер от кровоизлияния в мозг и был похоронен в Ташкенте. Спустя пять лет гробницу перенесли Спас-Преображенский собор. На его надгробии после списка наград начертано «Основатель Туркестанской губернии».

В заключение, Кауфман прибыл в Туркестан в то время, когда ситуация была более сложной, и все же он удерживал свою власть долгое время. Константин Петрович фон Кауфман был администратором Российской империи, где он занимал очень серьезные и важные должности (в 1861 году он был главой канцелярии Министерства обороны), поэтому ему трудно адаптироваться в Туркестанской области. также очень осторожен во внешней политике и, как некоторые из его преемников, генерал-губернатор (например, внешнеполитический произвол Черняева) не ошибся.

К.П.Кауфман известен в стране не только своими военными кампаниями и дипломатическими усилиями, но также своей научной и административной деятельностью. Например, К.П.Кауфман был подготовлен по его приказу, провинция социальная. Он также является инициатором создания нескольких уникальных коллекций, отражающих экономическую и культурную жизнь страны. Наиболее полное изображение оккупированной территории на фотографиях создано в «Туркестанском альбоме» 20. По его поручению был подготовлен «Туркестанский альбом», в который вошли более 1200 фотографий, а также архитектурные планы, акварельные рисунки и карты.

Инициатором создания «Сборника Туркестана», являющегося важным источником для изучения истории Туркестана, был, также К.П.Кауфман есть. «Туркестанский сборник» состоит из сборника очерков и статей не только о регионе, но и о Центральной Азии (отрывки из печатных материалов, журналов, газет и журналов). Основная часть «Туркестанского сборника» (от 1 до 416 томов) был подготовлен в Санкт-Петербурге известным библиографом В. Меёвым в 1867–1887 годах. Об этом В. Меджов пишет: «Занятие такой территории, как Туркестан, очень важно для Российской империи. Оно укрепило наши восточные границы ... Оно открыло рынки для наших промышленных товаров». Во время губернаторства фон Кауфмана было подготовлено 250 томов собрания. В годы правления Черняева и Розенбаха было подготовлено еще 166 томов ». 21. Затем новые тома сборника были продолжены в Ташкенте в 1907 году. В 1910 году библиограф Н.В. Димитров подготовил 127 томов сборника (с 417 до 543 томов). 1911-1916 - Востоковед А. Семенов готовит еще 48 крыш коллекции (с 544 до 591 крыш). Последние 3 тома «Туркестанского собрания» были подготовлены в 1939 году библиографом Э. Бетгером. Также К. В отличие от некоторых из своих преемников, фон Кауфман помогал представителям российской общественности, которые приехали в Туркестан для изучения его истории, этнографии, археологии, культуры и природных ресурсов во время его административной практики.

В заключение, в конце 1860-х годов Российская империя установила новую колониальную систему управления на территориях, оккупированных среднеазиатскими ханствами, учредив Туркестанское генерал-губернаторство. В результате управление этими территориями перешло в ведение генерал-губернатора, назначенного императором. КП Кауфман был первым, кто выполнил эту задачу. Он правил Туркестанской областью во всех сферах, прежде всего в интересах империи. Однако по некоторым вопросам, таким как религиозные убеждения людей, владение землей, использование водных ресурсов, назначение должностных лиц местных органов власти и т. Д., Кауфман должен был учитывать интересы местного населения. Это связано с тем, что впервые, годы

его правления колониальная власть в стране не была полностью установлена. Таким образом, мы видим, что К.П. Кауфман был очень осторожен в своей политике.

Литература:

1. Лысенко Л.М. Губернаторы и генерал губернаторы Российской империи (XVIII – начало XX века). М.: изд-во МПГУ. 2001. –С.3.
2. Абдурахимова Н.А., Рустамова Г. Колониальная система власти в Туркестане во второй половине XIX – I четверти XX в.в. –Т.: Университет. 1999. –С. 19.
3. Чижов В. Культурные преобразования К.П. Кауфмана в Туркестане. Одесса, 1915. – С.16.

КОБИЛОВА Сабина

Студентка 1-го курса по специальности «Социальная работа с семьёй и детьми»

Научный руководитель: доц. Саипова К.Д.

Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ

Аннотация: *Отбасындағы зорлық-зомбылықтың, әсіресе психологиялық зорлық-зомбылықтың қаншалықты қауіпті және ауыр екенін түсіну өте маңызды. Бұл мақалада зорлық-зомбылық түрлері, сондай-ақ психологиялық қысымды қалай тануға болатындығы және зорлаушының құрбаны болуға жол бермейтіні өте жақсы көрсетілген.*

Resume: *It is very important to understand how dangerous and traumatic domestic violence, especially psychological violence, is. In this article, the types of violence are very well disclosed, as well as how to recognize psychological pressure, and not allow yourself to become a victim of the rapist.*

Насилие в семье - это целенаправленное эмоциональное и принуждённое действие одного человека над другим с определенной целью, против согласия, воли и интересам пострадавшего.

В основном такого рода насилия происходят между людьми состоящие в близких или родственных отношениях.

Насилие может быть как физическим, так и психологическим, экономическим, медицинским и пренебрежительным, результатом которого являются телесные повреждения, эмоциональные травмы, различные виды отклонений или же различные виды ущерба.

Нельзя сказать что все эти виды насилия совсем не касаются друг друга, и у жертвы может проявиться только один вид насилия. А наоборот, все виды очень тесно взаимосвязаны. Трудно представить ситуацию, где насильник применяет только один вид насилия, обычно жертвы страдают от одновременного проявления различных видов. Например если жертва подверглась физическому насилию, то она получит не только физическую боль и побои, но и душевные травмы, что уже является психологическим давлением.

Думаю самое худшее из всех видов издевательств, это все таки психологическое, поскольку ежедневные унижения, оскорбления и другие виды психологических давлений в свой адрес, оставляют намного глубокие травмы, чем следы от побоев.

Психологическое насилие могут проявлять, как мужчины, так и женщины. Но в большинстве случаев насильниками бывают мужчины.

Это может проявляться в следующем:

Контролирует ваши передвижения:

Он диктует вам, куда вам ходить можно, а куда нельзя, при этом совсем не обязательно командным голосом: конечно же, он «просто рекомендует, для вашего же блага, и вы, конечно, вольны поступать, как хотите, но вы очень его расстроите, а ведь он вас любит как никто другой не любил и любить не будет, поэтому не надо его расстраивать». Помните, что вы сами решаете, что является для вас благом. Вы не собачка, не девочка и никто вас не признал недееспособной. Поэтому вы решаете сами, куда и когда вам ходить. Кто не согласен — спасибо, до свиданья.

Изолирует вас от других людей:

Делает это он тогда, когда ваши друзья и родные больше всего вам нужны, лишая вас их поддержки. Он провоцирует ссоры и подливает масла в огонь старых разногласий, уверяет вас, что все эти люди вокруг — лицемеры, дураки и не желают вам добра. Не то, что он. Поэтому пусть «будем только мы двое — против всех».

Обижает в духе злого подтрунивания:

Осознанно сказать что-то человеку, зная, что его это ранит — это вербальное насилие. Но многие пытаются замаскировать унижительные замечания под специфический юмор. Кстати, будь-то партнер или любой другой человек, но если после его шуточек и замечаний вы чувствуете себя расстроенной, неуверенной в себе, значит, вы стали жертвой психологического насилия.

Преследует вас:

Сначала это могут быть «сюрпризы». Вы на работе? Телефонный звонок: «Где ты?», второй, третий звонок, а вот и парень или муж сам заявился проверить где вы и с кем. Никакая это не

романтическая страсть. Во всяком случае, если эти «сюрпризы» повторяются после того, как вы четко сказали, что вам они не нравятся.

Gaslighting:

«Газлайтинг» — иными словами, человек пытается вас убедить, что белое — это черное, ну, а вы сами — просто упираетесь, потому что «не способны видеть реальности», которую он-то как раз видит очень четко. В итоге, вы начнете сомневаться во всем, что думаете. Доверяйте себе, своей интуи

Помните, жить счастливо достоин каждый, и ваши права на счастье ещё никто не отменял!

Литература:

1. https://www.molnet.ru/mos/ru/family/o_136122
2. <https://womo.ua/ne-bet-a-zhit-ne-daet-formyi-psiologicheskogo-nasiliya-v-seme/>
- 3.

КӨКТЕУБАЙ Жұлдыз

7M01506-География

Ғылыми жетекшісі: г.ғ.к.проф. Н.Н. Карменова
ҚазМемҚызПУ

ГЕОГРАФИЯ САБАҚТАРЫНДА ГАЖ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛ

өмірге дем берген құжат түрлерінің бірі географиялық карта болды. Санада ұсынылған электронды карталар немесе қағаз карталар болсын- алмастырылмайтын қызмет түрлері болып табылады. Күнделікті өмірде де біз объектілердің географиялық жағдайы туралы ақпаратпен үнемі жұмыс жасаймыз - дүкен, балабақша, жұмыс, мектеп... кеңістіктік ойлау біздің санамызда қалыптасқан.

Бұл қызметтер ғарыштық суреттер мен карталарды қарауға ғана емес, сонымен қатар қосымша қабаттарды белсендіруге мүмкіндік береді (табиғи құбылыстар: ғарыштан көрініс, жаһандық мәселелер және қоршаған ортаны зерттеу және т.б.). Менің ойымша, қызметтің маңызды артықшылығы-бір оқушының ғана емес, сонымен бірге "web 2.0" типі бойынша қауымдастық құра отырып, өз қабаты

Адам өмірінде маңызды емес ерекше табиғи құбылыс ретінде жер сілкіністері жеке бөлімге енгізілді. Бұл қабат қосылған кезде, пунсондар картада 1 баллдан астам күші бар жер сілкіністерін көрсетеді. Жер сілкінісінің орны, магнитудасы, күні мен уақыты туралы қысқаша ақпарат беріледі. Сонымен қатар, Google Earth жанартаулардың жер бетіне таралуын олардың қысқаша сипаттамаларын көрсетеді. Осы қабаттардың аркасында оқушы планетадағы сейсмикалық белсенділік аймақтарын анықтай алады.

Жаһандық экологиялық проблемаларды зерттеу кезінде **"жаһандық проблемалар және қоршаған ортаны зерттеу"** қабаты үлкен көмек бола алады. Мұнда өсімдіктер мен жануарлардың жойылып бара жатқан түрлерін сақтау, тарихи-сәулет ескерткіштерін сақтау бойынша ірі халықаралық табиғатты қорғау және әлеуметтік жобалардың материалдары ұсынылған. Көрсетілген ақпарат картаға байланған және адамзаттың жаһандық проблемалары туралы кеңістіктік түсінік береді.

"Тарихи бейнелерді қарай" функциясы әртүрлі уақыт аралығында түсірілген суреттерді көруге мүмкіндік береді (2002 жылдан бастап), бұл уақыт өте келе табиғи және қалалық ландшафттарда болған өзгерістерді анықтауға мүмкіндік береді.

Google Earth-те ғылыми әзірлемелерді жариялау үшін "өз қабатын құру" функциясы қолданылады, онда сіз географиялық деректеріңізді импорттай аласыз және оларды басқа қабаттармен бірге көре аласыз. Оны жариялау кезінде қабат барлық Google пайдаланушылары үшін қол жетімді болуы мүмкін.

Әрине, қазір география сабақтарында және өз өлкеміздің географиясын зерттеуде қолданатын Google қызметтерінің барлық әлеуетін толық ашу мүмкін емес. Бұл қызметтерді пайдалану мұғалімнен сабақ өткізуге ерекше дайындықты талап етеді, бірақ бұл өз кезегінде географияны көрнекі және өмірлік етеді, интернет-ресурстарды белсенді пайдалануға мүмкіндік береді.

Және тағы бір заманауи бағдарлама "тірі табиғат" ГАЖ-ды қолдануға болады»

"Тірі география" ГАЖ пайдалану келесі мүмкіндіктерді береді:

- ғарыштан жердің суреттерін талдай білу, оны әрі қарай зерттеу;
- қабаттарды басқару көмегімен картаның мазмұнын өзгерту;
- әр түрлі нысандарды қосыңыз;
- масштабтау пирамидасын зерттеу;

"Тірі табиғаттың" көмегімен оқушыларға әртүрлі тақырыптық карталарды бір-біріне қалай қою керектігін, оларды көрсетуді, сондай-ақ жер шарының кез-келген бұрышын қалай табуға және сипаттауға немесе тіпті рельефтің үш өлшемді моделін (үш өлшемді кескін) қалай құруға болатындығын үйретуге болады. Сонымен қатар, бұл жүйе статистикалық деректерді талдай алады, одан әрі картограммалар, картодиаграммалар құрып, қашықтықты тез өлшей алатын мүмкіндікке ие.

Болашақта бірдей статистикалық мәліметтер негізінде оқушылар тақырыпты неғұрлым толық қабылдау үшін өздері жасаған картограммаларды өздері жасаған сандық контурлық карталарға сала алады. Әрі қарай оқушылар карталарға әртүрлі суреттер сала алады. Тиісінше, бұл картаны белгілі бір сабаққа бейімдеу мүмкіндігі, мұғалімге оқушылармен бірге себеп-салдарлық байланыстар мен заңдылықтарды анықтауға, осылайша кеңістіктік ойлауды дамытуға мүмкіндік береді

"Тірі география" ГАЖ негізінде жаңа материал бере отырып, материалды одан әрі игере отырып, бейнелі түсінуді қосады. Сонымен, "Қазақстанның жер бедері мен жер қойнауы" тақырыбының мысалында мен "тірі География" ГАЖ-ға "Тектоника және минералды ресурстар" картасын жүктей аласыз, содан кейін теңіздер мен мұхиттардан басқа барлық қабаттарды, математикалық негізді, жүйелік және платформалық плиталарды алып тастай аласыз, бұл Қазақстанның геологиялық құрылымын литосфералық плиталардың қозғалыс теориясы тұрғысынан түсіндіреді [3].

Қазақстан бірнеше литосфералық плиталарда орналасқан, олардың өзара әрекеттесуі кезінде рельефтің ең үлкен формалары пайда болады. Мұғалім платформалар мен плиталарды атайды, оларды картада көрсетеді, ал оқушылар оларды контурлық картаға жазады немесе белгілейді. Осыдан кейін оқытушы растр тектоникалық картасына "Қазақстан рельефін" қойып, тектоникалық құрылымдарға сәйкес келетін рельефтің ең үлкен формаларын (жазықтар мен таулар) атайды. Оқушылар оларды контурлық карталарға жазып, белгілейді.

Неғұрлым түсінікті болу үшін, ең жақсы әдіс-бұл Қазақстанның ғарыштық суретін картаға салу, онда ел рельефінің ерекшеліктері айқын көрінеді.

Материалды толық түсіну үшін, атап айтқандай, жер қойнауында болып жатқан процестерді түсіну үшін жер сілкінісі болған және вулканизм дамыған плиталардың шекарасын бөліп көрсетуге болады. "Жер сілкінісі" және "Вулканизм" қабаттарын қосуға болады, оқушылар әлемдегі сейсмикалық белсенділік аймақтарын, ең үлкен жанартаулар мен жойқын жер сілкіністерін белгілейді.

Мұғаліммен бірге теориялық бөлімді зерттей отырып, оқушылар компьютерлерге тиісті карталарды жүктей отырып, геологиялық құрылымның, рельефтің және сейсмикалық белсенділіктің өзара байланысы туралы өз тұжырымдарын өз аудандарының мысалында растауы керек.

Географияны оқыту процесінде ГАЖ технологияларын қолдану оқушылардың географиялық білім мен дағдыларын күнделікті өмірде қолдануға қабілеттілігі мен дайындығын қалыптастырады, оларды өмірдің барлық түрлері мен әртүрлі салаларында ақпаратпен жұмыс істеуге дайындауға мүмкіндік береді.

Осы технологияларды меңгеру түрлі конкурстарға, олимпиадаларға дайындалу, емтихан тапсыру кезінде баға жетпес көмек көрсетеді.

Әдебиеттер:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Геоинформационная_система, статья Геоинформационная систем
2. Использование геоинформационных систем на уроках географии
Алешкина Ольга Владимировна, учитель информатики;
Бочарникова Элеонора Александровна, учитель географии
Молодой учёный
№ 12 (71) / 2014
3. Асылбекова А., Уайсова А. Географиялық ақпарат жүйелеріне кіріспе. Алматы. 2014

КУАНТКАНОВА Фарида Маратовна

7М05102 – Психология мамандығының 1-курс магистранты.

Ғылыми жетекшісі: пс.ғ.к., профессор м.а. Бапаева М.К.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті.

АНА ДЕПРИВАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА ТӘРБИЕЛЕНЕТІН БАЛАЛАРДЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Работа посвящена проблеме психического развития ребенка в условиях материнской депрессии. В статье депривация определяется как явление, вызванное отсутствием постоянного отношения ребенка к матери или другому значимому взрослому человеку, замещающему мать ребенка. Отсутствие матери или другого важного человека в жизни ребенка снижает вероятность нормального развития ребенка. Актуальность темы обусловлена тем, что материнская депрессия является мощным патогенным фактором в отношении ряда личностных расстройств. Последствия депривации материнства ярко проявляются у воспитанников детских домов, школ-интернатов.

Abstract: The paper is devoted to the problem of the child's mental development in the conditions of maternal depression. In the article, deprivation is defined as a phenomenon caused by the lack of a permanent relationship of the child to the mother or other significant adult who replaces the child's mother. The absence of a mother or other important person in the child's life reduces the likelihood of normal development of the child. The relevance of the topic is due to the fact that maternal depression is a powerful pathogenic factor in relation to a number of personality disorders. The consequences of deprivation of motherhood are clearly manifested in the children of orphanages and boarding schools.

Қазіргі таңда Қазақстанда екі миллионнан астам жасөспірім қыздар тұрады, бұл республиканың барлық әйел тұрғындарының бестен бір бөлігін құрайды. Соңғы 5 жылда жасөспірімдер арасында жүктілігінің 33 051 жағдайы тіркелді. Қазақстандық зерттеулердің нәтижелері ерте ана атану себептерін, сондай-ақ жасөспірімдердің жыныстық белсенділігінің ерте басталуын, жыныстық мәдениеттің төмендігі, жасөспірім қыздарға арнайы медициналық, кеңестік, психологиялық қызметтердің аз көлемде жүргізілетіндігінен екенін көрсетті [1].

Көп жағдайда, саналы түрде ана атанбаған жас қыздар, жиі аналық депривацияға ұшырайды. Ана депривациясы – бұл баланың анасынан эмоционалды айырылуы салдарынан туындайтын жағдай, әлеуметтік феномен, оның негізінде балада ересек адамға бауыр басушылықтың толық немесе ішінара болмауы, ересектер әлеміне деген сенімнің үзілуі мен сыртқы әлемге деген сенімнің өзгеруі жатыр.

Психологтардың зерттеулері ұзақ уақыт бойы Дж. Лангмейер және З. Матейчиктің «Балалық шақтағы психологиялық депривация» еңбектерінің ықпалында болды. Бұл монография аналық депривация бойынша классикалық жұмысқа айналды, және осы күнге дейін өзінің ғылыми және ғылыми-практикалық маңызын жоғалтпады.

Баланың әлемге деген сенімін қалыптастыру негізінде жатқан кейбір шарттардың бұзылуы әртүрлі эмоциялық, психо-невротикалық бұзылуларға, оның ішінде аналық депривацияға әкеліп соғады [2].

Депривацияға ұшыраған бала үшін тән:

- зияткерлік артта қалу;
- басқа адамдармен маңызды қарым-қатынас жасай алмау;
- эмоциялық реакциялардың әлсіздігі;
- агрессивтілік;
- өзіне сенбеушілік.

Бұл ретте зерттеушілер аналық депривация этиологиясының екі негізгі түрін ажыратады:

1. туғаннан бастап ана қамқорлығынан айырылған индивидте қалыптасқан ана депривациясы;
2. анасымен (немесе оны ауыстырған адам) ажырасу салдарынан туындаған ана депривациясы.

Соңғы жағдайда, анадан айырылу баланың ең ауыр эмоционалды күйзелісінен басталады. Зерттеушілер бұл күйзелістерге, тек балалар үйінде тәрбиеленген балаларда ғана емес, сонымен қатар ауруханаға түскен не эмоционалдық жақындық пен жылулықтың болмауымен сипатталатын,

элеуметтік ауыр түрдегі оқшаулануға ұшыраған балаларда пайда болатын, ең маңызды психологиялық және психикалық асқынуларды жатқызады [2].

Бала үшін осындай жарақаттық әрекеттердің салдары әртүрлі невротикалық реакцияларға, апатияның пайда болуынан бастап аутизмнің дамуына дейін әкеліп соғады. Бала отбасына қайта оралғаннан кейін депривацияның салдары біртіндеп өтеді, бірақ Л. М. Шипицын және т.б. ғалымдар: «арнайы зерттеулер қатарында, анасымен 5-6 айдан астам бөліну болған жағдайда, өзгерістер қайтымсыз болып табылатыны анықталды» - деп көрсетеді.

Бүгінгі күні аналық депривация ұғымы түрлі құбылыстардың бірқатарын біріктіретін кешенді түсінік болып табылады. Ана депривациясын тудыратын элеуметтік құбылыстардың негізінде, ересек адамға бауыр басудың толық болмауы, немесе әлемге деген сенімнің үзілуі жатыр. Сол себепті, көптеген мамандар баланың ересектерге бауыр басуының биологиялық және психологиялық қажеттілігін көрсетеді.

Бұндай бауыр басу бір жағынан – биологиялық қажеттілік, ал екінші жағынан – баланың жеке басын дамыту үшін басты психологиялық негіз болып табылады. Бала үшін ең маңызды адам – өмірдің алғашқы кезеңдерінен бастап оған күтім жасайтын адам. Сондықтан, алғашқы тұлғааралық байланыстың қалыптасуында нәресте үшін ең маңызды ересек, ол – ана (немесе балаға күтім жасайтын адам) болып табылады [3].

Психологтар А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых бала мен ана (немесе оның орнындағы адам) арасындағы қарым-қатынасты талдай отырып, элеуметтендірудің негізгі механизмі ретінде сәйкестендіру механизмін көрсетеді. Ана мен бала арасындағы сәйкестендіру қарым-қатынасы сәтті алғашқы элеуметтендіруге ықпал ете отырып, баланың эмоционалдық дамуын оятады және ынталандырады. Және керісінше, эмоциялық байланыстардың болмауы, сәйкестендіру механизмдерінің қосылмауы немесе кейінірек қосылуы депривацияның пайда болуына әкеліп соғады.

Бүгінгі таңда, зерттеу нәтижелері «ана мен бала арасында бауыр басудың 1-ші жылының соңына қарай объективті шындық бар, яғни бұл, бала анасын қоршаған әлемнен өзі белсенді таңдайды» - деп анықтаған. Яғни, баланың толыққанды дамуы тек анамен психологиялық байланыста жүзеге асуы мүмкін. Бұл байланыстар әр түрлі формада көрінеді: эмпатия негізі ретінде тікелей физикалық қатынастан, «ана-бала» бірыңғай психо-физиологиялық жүйесі негізінде жатқан эмоционалдық қатынастарға дейін...

Мұндай байланыстар әлемге бағытталған басты сенім үшін негіз болып табылады. Мамандар атап өткендей, әлемге деген басты сенімнің жоқтығы көптеген зерттеушілер анықтағандай, ана депривациясының ең бірінші, ең ауыр және ең қиын орнын толтыратын салдары ретінде қарастырылады. Ана депривациясы қорқыныш, агрессивтілік, сенімсіздік және өзіне сенімсіздік тудырады. Аналық депривацияның қалыптасуының психологиялық шарты, баланың әлемге деген сенімінің болмауы болып табылады. Ал әлемге деген сенім туындайды:

- ана қамқорлығының эмоциялық жылуы арқылы;
- балаға деген эмоциялық-жылы қамқорлықтың тұрақты қайталануы арқылы.

Аналық депривация психикалық дамудағы әртүрлі өзгерістерге әкеледі. Ана депривациясына байланысты психикалық дамудағы ауытқулар әртүрлі жаста көрінеді, бірақ олардың барлығы баланың жеке тұлғалығын қалыптастыру үшін ықтимал ауыр зардаптарға ие. Баланың толыққанды дамуы тек анамен психологиялық байланыста жүзеге асады. Баланың ата-анасынан үзілуі депривациялық психикалық бұзылулардың дамуына ықпал ете келе, олар бала анасынан ерте ажыраған сайын және оған осы үзілу факторы ұзақ әсер еткен сайын ауыр болады [4].

Ерте жастағы депривация ерте дамудың сипатты бұзылуына әкеледі (жалпы және сөйлеу дамуындағы артта қалу, моторика мен мимиканың жеткіліксіз дамуы), одан әрі эмоциялық бұзылулар, қорқыныш пен үрейге бейімділік, мінез-құлықтық ауытқулар (белсенді және пассивті наразылық пен бас тартудың жиі реакциялары, қарым-қатынаста жақындық сезімінің жеткіліксіздігі немесе керісінше, байланыс кезіндегі қиындықтар) сияқты сезімдер көрінісінің жалпы икемділігі арқылы көрініс береді.

Ана депривациясы эмоциялық суықтықтың, агрессивтіліктің, сонымен қатар жоғары осалдықтың себебі болады. Нәрестедегі ұзақ депривацияның ерте тоқтатылуы айқын қалыпқа келуге әкеліп соғады, бірақ тек сыртқы мінез-құлықта және жалпы зияткерлік функцияларда ғана. Алайда, тіпті депривация 12 айлық жасқа дейін тоқтатылса да, сөйлеудің дамуы кешіктірілуі мүмкін. Жалпы, сәбиді ерте (бір жасқа дейін) депривациядан құтқарғанда, оның кейінгі дамуы оңайырақ болады.

Бұл ретте сөйлеу, ойлау, ұзақ және күшті тұлғааралық бауыр басуға деген қабілеттіліктің бұзылуы қайтымсыз болып табылады. Бауыр басудың әртүрлі бұзылулары невротикалық тұлғаның дамуына негіз болады, өйткені олар баланы психологиялық тұрғыдан қауіпті даму жолдарына шығарады. Осылайша, бауыр басу сезімінің жеткіліксіз қалыптасуы немесе оның бұзылуы, біртіндеп баладағы тұлғалық мәселелер мен психикалық аурулардың пайда болуына әсер етуі мүмкін.

Эмоционалдық депривация – баланың қандай да бір адамға жақын эмоционалдық қарым-қатынасын орната алмауы немесе осындай эмоциялық байланыстың үзілу мүмкіндігімен байланысты.

Эмоциялық депривация салдарының ең жарқын көрінісі балалар үйіндегі балаларда байқалады. Бұндай балаларда эмоциялық реакциялардың өзгеруі байқалады, бұл үрей, агрессивтілік сезімінің өсуімен, әлеуметтік нормаларды меңгеру күрделілігімен, сондай-ақ отбасындағы қолайсыз жағдайлар, қарым-қатынас түрлері туралы бұрмаланған, нақты емес түсініктерімен көрінеді. Сонымен қатар, дамудағы кідірістің клиникалық көріністерімен, және ілеспе соматикалық аурулармен байланысты эмоциялық әлсіздік пен компенсаторлық қозғалу белсенділігі дамиды (денені бір жаққа қарай шайқау, қолмен стереотиптік қозғалыстар, саусақтарды ему). Бұл қозғалыстар тез бекітіледі және барлық қозғалыс саласының прогрессивті дамуына кедергі жасайды.

Депривация баланың әлеуметтік және адамгершілік бағдарлануында, оның «психикалық оқшаулануында», аддикцияда, әлеуметтік-мақұлданған рөлдерді және жоғары мәдени құндылықтарды меңгерудің мүмкін еместігінде көрінеді [4].

Бұндай балаларда қоршаған шындықты дұрыс қабылдау үшін қажетті сапалар қалыптаспайды, көру бұрышы шындыққа теріс баға беру, пессимизм мен үмітсіздікке ығыстырылған. Бала кіші болған сайын, оған әлеуметтік оқшаулану қиын болады. Бала кезінде ана депривациясын кешкен адам әдетте адамдарға, әлемге деген сенімсіздікті сезінуді жалғастырады. Мұндай адамдар қызғаншақ, басқаларға өте сыни көзбен қарайтын болып табылады.

Мамандар баланың ересектерге бауыр басуының биологиялық және психологиялық қажеттілігін көрсетеді. Бұндай бауыр басу бір жағынан – биологиялық қажеттілік, ал екінші жағынан – баланың қалыпты тұлғалығын дамыту үшін басты психологиялық негіз болып табылады.

Ана депривациясының салдары үш жасар және жасөспірім жастағы дағдарыста, бала ересек адамның талаптарына қарсы тұра отырып, оларды өзіне қолайсыз, төзімсіз деп есептегенде айқын көрінеді. Осы кезде, жас ана баланың өзгеруін байқамай, онымен қарым-қатынас жүйесін өзгертуді қаламаса, баланың мінез-құлқының заңды және уақытша бұзылулары, дезадаптацияның тұрақты түріне ұласуы мүмкін.

Әдебиеттер:

1. Лига женщин творческой инициативы/Анализ проблемы раннего материнства в Казахстане. <http://www.soros.kz/>
2. Матейчик З., Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 2006. – 340 б.
3. Микиртумов Б.Е., Кошавцев А.Г., Гречаный С.В. Клиническая психиатрия раннего детского возраста. – СПб.: Питер, 2001. – 256 с.
4. Создание и разрушение эмоциональных связей. Боулби Дж. / пер. с англ. Старовойтова В.В. – 2 изд. – М.: Академический проект, 2004. – 232 с.

ҚАСЫМҒАЛИ Ақерке

7M01501 Математика

Ғылыми жетекші: ф.-м.ғ.к., доцент Э.А.Бакирова
ҚазҰлтҚызПУ

БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУДА ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУЛЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

***Аннотация.** В данной статье рассматривалось важность изучения дифференциальных уравнений в педагогических университетах при подготовке будущих учителей математики. Убедились, что содержание дисциплины не ограничивается только научными знаниями. В статье также приведены примеры, раскрывающие всестороннее значение курса дифференциальных уравнений при формировании педагогической компетентности будущего учителя математики.*

***Abstract.** This article discusses the importance of studying differential equations in pedagogical universities in the preparation of future teachers of mathematics. We were convinced that the content of the discipline is not limited only to scientific knowledge. The article also provides examples that reveal the comprehensive significance of the course of differential equations in the formation of the pedagogical competence of the future teacher of mathematics.*

Қазіргі уақыттағы ең таңдаулы мамандықтардың бірі- мұғалім. Елдің болашағын қалыптастырып, жан-жақты тәлім- тәрбие беретіндер де мұғалімдер. Осындай жүктелген жауапкершілікті абыроймен орындау үшін педагогикалық білім маңызды болып табылғанымен, пән бойынша мектеп бағдарламасынан бөлек, тереңдетілген білімнің болуы дарынды оқушылармен жұмыс істеуде де, жалпы оқушылардың бойындағы зерттеушілік қасиеттерді дамытуда да маңызды болып табылады.

Қазіргі оқушылар жаңа заманда дүниеге келген, ойлауы да, қызығушылықтары да өзгеше тұлғалар. Білім беру әдіс-тәсілдері мен технологиялары да сәйкесінше өзгеше, тың болуы керек. Бұл ретте назар аударатын мәселе оқыту процессінде оқушыға жеке тұлға болып табылатынын ұғындыру және пәнге деген қызығушылығын арттыру. Көптеген зерттеулерде дәлелденген статистика бойынша, бастауыш сыныптағы оқушылардың 80-90 % оқу озаттары мен екпінділері болып табылады. Бірақ, орта буынға өткен соң сыныптағы білім сапасының көрсеткіші 60-80% аралығында болса, жоғары буында білім сапасының көрсеткіші тіптен 60% дан да төмен екендігі анықталған. Оқушылар төмен білім сапасы көрсететін пәндер көбіне математика (алгебра, геометрия) , физика және химия пәндері болып табылады. Бұдан келесі сұрақ туындайды: оқушылардың бұл пәндерді түсінбеуіне не себеп? Математика пәнінің мұғалімі ретінде , дәл математика пәні үшін жауап беретін болсам, оқушылар көп жағдайда «туынды алу не үшін керек, интегралды өмірде қолданбаймын» деген сияқты сұрақтар қояды. Бірақ, қарап отырсақ, математикадағы кез келген ұғым міндетті түрде қоршаған ортамен, табиғатпен байланысты. Қарапайым метапәндік байланысты жүзеге асыру арқылы да осыған көз жеткізуге болады.

Осы уақытқа дейін дифференциалдық тендеулер курсы тек жоғары оқу орындарының техникалық мамандықтары мен жаратылыстану бағытындағы педагогикалық мамандықтарда оқытылды, ал соңғы жылдары мектептегі 11 сынып оқулықтарына да дифференциалдық тендеулердің бастапқы ұғымдары кіріктірілді. Бұл ретте, педагогикалық мамандықтардағы дифференциалдық тендеулерді оқытудың маңызы айқын көрінеді. Бірақ, жалғыз мәселе бұл емес.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша оқытылатын әрбір пәннің тек ғылыми жағы қарастырылмайды, сонымен қатар әлеуметтік , қоғамдық мәселерді, адамзаттың дамуы үшін маңызы қоса айтылуы тиіс. Яғни, қазіргі заман оқушысы үшін оқып отырған формуланың қолданысы бар екенін түсіну маңызды.

Осы тұжырыммен келісе отырып, біз сонымен бірге қазіргі заманғы мұғалім оны жүзеге асыруға дайын емес екенін айтуға мәжбүрміз, өйткені педагогикалық ЖОО қабырғасында студенттерді оқыту кезеңінде математикалық курстардың гуманитарлық компоненті әрқашан алдыңғы қатарға шығарыла бермейді. Осыған байланысты дифференциалдық тендеулер курсының рөлі ерекше, мұнда шын мәнінде математикалық модель және математикалық тіл - түйінді сөздер: барлық табиғат дифференциалдық тендеулер тілінде "сөйлейді" деп бекер айтылмаған.

Математикалық модельдеу туралы идеялар қазіргі уақытта жалпы мәдени және жалпы білім беру құндылығына ие болады және студенттерде модельдер мен модельдеудің тек математикада ғана емес, физика, химия, биология, экология, география, экономика және т. б. рөлі туралы түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Дифференциалдық теңдеулер курсы студенттің ғылыми дүниетанымын, математикалық мәдениеттің белгілі бір деңгейін, әдістемелік мәдениеттің белгілі бір деңгейін қалыптастыру тұрғысынан болашақ мұғалімнің іргелі дайындығында, әсіресе математиканы оқытудың қолданбалы және практикалық бағытының мәнін түсіну, математикалық модельдеу әдісін игеру, оқытуда пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру мүмкіндігі сияқты компоненттерде үлкен рөл атқарады. Педагогикалық жоғары оқу орындарындағы дифференциалдық теңдеулер курсының гуманитарлық әлеуетінің құрамдас бөліктерінің қатарына, жоғарыда айтылғандардан басқа, біз осы курстың кәсіби-педагогикалық бағытын да жатқызамыз, сонымен қатар Математикалық талдаудың басқа бөлімдерімен салыстырғанда, мұнда оқытудың кәсіптік-педагогикалық бағытын толық жүзеге асырудың үлкен мүмкіндіктері жасырылған [1].

Ж.С.Сүлейменовтың пікірінше, дифференциалдық теңдеулердің қолданбалы бағыты есептерге басты орын береді. Кез-келген теориялық материалды осы бөлімде зерттелетін дифференциалдық теңдеулерге әкелетін қолданбалы сипаттағы есептермен алдын-ала алуға болады, яғни осы бөлімді зерттеудің мотивациясын негіздеуге болады. Сондықтан проблемалық материал теорияны практикада іске асыру мақсаты ретінде ғана емес, сонымен қатар оқыту құралы ретінде де қолданылады [2, 61 б.].

Дифференциалдық теңдеулер курсы оқушылардың белгілі бір математикалық мәдениетін қалыптастырады және олардың ғылыми, әсіресе математиканың практикалық және қолданбалы бағыттарын түсінуінің маңызы зор.

Дифференциалдық теңдеудің көмегімен жаратылыстану ғылымдарындағы ең негізгі проблеманың бірі - өзімізді қоршап тұрған табиғат құбылыстарының кейбір жасырын сырының қалай ашылғанын, оның өмірде қалай пайдаланатынын көрсетуге болады.

Соның бір мысалы дифференциалдық теңдеуді популяция (мекендес өсіп - өну) санының қарапайым моделі ретінде көрсету жатады. Бұл жерде параметрден тіуелді дифференциалдық теңдеулерді шешумен байланысты болып табылады. Популяция саны қоршаған ортаны қорғаудың, яғни биоэкологияның ең маңызды мәселесі болып табылады. Популяцияның математикалық моделін құру биологиялық түрдің сан жағынан өсуінің жылдамдығын анықтайтын есеп ретінде қарастырылады немесе физика пәніндегі көптеген теңдеулерді дифференциалдық теңдеулер түрінде жазып көрсете аламыз. Сызықтық дифференциалдық теңдеулер теориясын қолдануды суреттейтін көптеген мысалдарды радио қабылдағыштар береді. Бұл жағдайда уақыттың белгісіз функциялары - бұл құрылғының әртүрлі бөліктерінен өтетін токтардың мөлшері немесе құрылғының жеке түйіндері арасындағы кернеудің төмендеуі. Мұндай теңдеулерді шешу үшін тригонометриялық (немесе гармоникалық) тербелістер тән.

Осындай математикалық моделдер көптеген физикалық, химиялық, биологиялық т.б. процесстерді айқындауға мүмкіндік береді. Дифференциалдық теңдеулер курсы білген оқушы дүниенің біртұтас екендігіне көзін жеткізеді және де оқушылардың алдыңғы ең бір маңызды қадамды, өз мамандығын тандауға ықпалын тигізеді, өйткені дифференциалдық теңдеулердің пәнаралық байланысы өте зор [3].

Демек, алып отырған тақырыптың өзектілігі:

1. Дифференциалдық теңдеулер курсы болашақ математика мұғалімінің пәндік біліміне өте үлкен үлес қосады.

2. Жеке курс ретінде тек ғылыми математика тұрғысынан ғана емес, математиканы оқыту әдістемесі тұрғысынан да өте маңызды болып табылады.

3. Дифференциалдық теңдеулер курсының әлеуметтік-қоғамдық бағыттағы бірқатар мәселерді қамти отырып, күнделікті өмірдегі ғылымның орны мен оның маңыздылығын түсіуге мүмкіндік береді.

Шамамен 10 жыл бұрын мектеп математика курсына да формулалар мен ережелердің өмірдегі қолданысына аса тоқталып жатпайтын. Бірақ көріп отырғанымыздай, халықаралық PISA жүйесі бойынша да, алынған білімдердің өмірдегі қолданысы маңызды болып табылады. Яғни, осы

бағытта білім беретін педагогтарды даярлау тек білімнің қолданысын ғана емес, халықаралық стандарттар бойынша білімнің сапасын көтеруге де мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, дифференциалдық теңдеулердің шешімдерін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар жүйесі арқылы (mathCAD, mathematica, MAPLE) шешу мұғалімнің сандық технологияларды қолдану біліктілігін де арттыратыны сөзсіз. Себебі шет ел мектептерінде математикалық есептерді шығаруда дәл осы программаларды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Яғни, бұл әдіс қолданысқа ие. Мұндай программалар тек есепті шығару үшін емес, есептің шешуін графиктік түрде оқушыларға көрсетуге, сабаққа қосымша материал ретінде де қолданыла алады. Сонымен қатар мұндай технологияларды меңгеру мұғалімге ғылыми жобаға оқушы дайындау кезінде де пайдалы болады. Яғни, университет қабырғасында алған білімін ары қарай да практика жүзінде қолдана алады. Бұл кәдімгі сабақты да қызықты және пайдалы етіп өтудің бір әдісі болары анық.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, дифференциалдық теңдеулер курсы өмірде болып жатқан процесстерді моделдеудің таптырмас құралы болып табылады. Ал өмірдің қозғаушы күші-адам және әрбір адамның таңдаған мамандығы. Демек, мұғалім оқушыларға математиканың қолданысын ғана айтып қоймай, болашақ мамандығы бойынша фундаменталды білімдердің қалыптасуына да ықпал етеді.

Мектеп мұғалімінің алдына қоршаған ортаны тануға, жаңалық ашуға ұмтылған әртүрлі болашақ мамандық иелері келеді. Ұстаз ретіндегі басты міндет- осы қызығушылықты өшіріп алмау, алып отырған білімнің болашақта керек екенін, пайдасы бар екенін түсіндіру. Жан жақты қолданысы бар дифференциалдық теңдеулер курсы дәл осы тұрғыда, ең алдымен болашақ ұстазға, оқытып отырған пәнінің, болашақ мамандығын маңызын жете түсінуге мүмкіндік береді.

Қорытындалай келе, дифференциалдық теңдеулер болашақ мұғалімнің ғылыми дүниетанымының қалыптасуына әсер етеді, мектепте жұмыс істеу үшін жеткілікті білім, білік, дағды және, жеке жағдайда, практикалық білікті қалыптастырады, жоғары дәрежелі математикалық ойлауды дамытады, математикаға деген қызығушылықты тәрбиелеу дағдысын, математикалық мәдениетті қалыптастырады.

Әдебиеттер:

1. Асланов Р.М. Методическая система обучения дифференциальным уравнениям в педвузе.
2. Сулейменов Ж.С. Методическая система обучения дифференциальным уравнениям студентов физико-математических факультетов: дис. ... док.пед. наук. Алматы, 2003. 257стр
3. Ысмағұл Р.С. Дифференциалдық теңдеулер арқылы пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру

ҚҰРМАНБЕК Айдана

7M05308 – Физика

Ғылыми жетекшісі: Phd, аға оқытушы Хасанов М.К.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

МАГНИТ ӨРІСІНІҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ӘСЕРІ

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние электромагнитных полей на здоровье человека как исследуемая задача науки.

Abstract. This article examines the influence of electromagnetic fields on human health as a research task of science.

Магнит өрісі дегеніміз – қозғалатын және электрлік зарядталған бөлшектердің әсерінен ядроның айналасындағы атомдар мен өз осьтерінің ішіндегі электрондардың айналуы нәтижесінде пайда болатын кеңістік. Магнит өрістерін тікелей көруге және оңай сезінуге болмайды, бірақ олардың нәтижелерін көруге және сезінуге болады. Бүгінгі таңда техниканың дамуымен және өлшеу құралдарының көмегімен өлшеу мүмкін болды [1].

Табиғаттағы ішкі және сыртқы магнит өрісінен басқа, адамдар ластанудың магнит өрісінің әсерінен өздерінің электрлік құрылғыларын шығарады. Адамдар магнит өрісімен ластануды елемейді, өйткені олар оны көрмейді, оның әсерін тікелей қабылдамайды және ұзақ уақыттан кейін көрмейді. Магнит өрісінің ластану көзін анықтау және магнит өрісінің ластануын болдырмау үшін қажетті сақтық шараларын қабылдау қажет.

Электромагниттік өрістерде екі компонент бар: электр өрісі және магнит өрісі. Электрондық және магниттік өрістердің сипаттамалары әртүрлі. Сондықтан осы аумақтардың тіршілік әрекетінің биологиялық құрылымына әсері әртүрлі. Бұл аймақтар адамдарға қалай әсер ететіні әлі толық анық емес. Зерттеулерге сәйкес, магнит өрістері электрлік өрістерге қарағанда тиімді. Екінші жағынан, магнит өрістері кейбір арнайы жасалған заттардан басқа кедергілерді білмейді. Электр өрісі адам денесінің бетінде әлсіз ток тудырады. Магнит өрістері денеге еніп, ішкі мүшелерде осындай әлсіз ағынның пайда болуына әкеледі. Шын мәнінде, айналымы магнит өрістері олардың айналасындағы барлық өткізгіштерде ток жасайды (адам денесін өткізгіш ретінде қарастыруға болады) [2].

Радио, теле және радиожүйелер, радиолокациялық жүйелер, спутниктік байланыс жүйелері, микротолқынды пештер, медицина мен өнеркәсіптегі жиіліктер және GSM-байланыс жүйелері (10 кГц-300 ГГц жиілік диапазонында жұмыс істейтін) сияқты жүйелер тудыратын тірі ұлпамен және электромагниттік сәулеленумен өзара әрекеттесу шарасы ретінде "сіңірудің нақты жылдамдығы" анықталады. Нақты сіңіру жылдамдығы-бұл ұлпамен сіңіп, жылуға айналатын энергия. Бұл құрылғыларда адам өмірі үшін маңызды сіңіру жылдамдығының нақты мәнін көрсететін ескерту факторлары жоқ деген сұрақ белгісі. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы жүргізетін электромагниттік өрістерді ұйымдастыруда ұялы телефондар үшін сіңірудің нақты жылдамдығының мәні 0,1 Вт/кг-нан аспайды.

Жылу және жылу емес әсерлер қоршаған ортадағы иондамайтын электромагниттік толқындардың әсерінен тірі адамдарда пайда болуы мүмкін. Жылу әсері адам ағзасы сіңіретін электромагниттік энергия ретінде анықталады, жылуға айналады және дене температурасы көтеріледі. Бұл температураның жоғарылауы жылу айналымды жою арқылы теңестірілгенге дейін созылады. Ұялы телефон сияқты радиожііліктерден туындаған температураның жоғарылауы іс жүзінде өте төмен және адам ағзасының қалыпты механизмімен оңай ажыратылуы мүмкін. Радиотолқындардың жылу емес әсеріне байланысты ми қызметінің өзгеруі, ұйқының бұзылуы, назар жетіспеушілігінің бұзылуы, бас ауруы тиімді бұзылулар мен ауруларға жатады деп айтылады. Алайда, бұл қауіптер эксперименттік жоғары дозаларда және әсер ету ұзақтығында тиімді екендігі көрсетілген [3].

Әдетте электромагниттік өрістердің екі әсері туралы айтылады. Біріншісі-жылу әсері. Себебі шығарылған энергия адам ағзасы арқылы сіңіп, сақталады және ішінде жылу жиналады. Бұл жылу жағымсыз нәтижелерге әкелуі мүмкін [1]. Бұл әсерлерді бас ауруы, көздің тітіркенуі, шаршау, әлсіздік және бас айналу сияқты белгілерді айтуға болады. Сондай-ақ, әдебиетте түнгі ұйқысыздық, күндізгі ұйқышылдық, реніш пен үнемі ыңғайсыздыққа байланысты қоғамға қатыспау туралы

айтылды [2]. Екінші әсер-бұл тірі организмдерде байланысқан атомдар мен молекулаларға әсер етеді және бұзады. Организм қалпына келтіру, тіркеуге алады. Бірақ бір сәтке ол бақылаудан шығуы мүмкін. Ол бақылаудан шыққан кезде, ол қарапайым екі жасушаның өліміне немесе қатерлі ісік сияқты өлімге әкелуі мүмкін деген күдік бар [1]. Бұл екінші әсердің нәтижелері ұзақ уақыт өткеннен кейін ғана көрінеді.

Электр энергиясы бүкіл әлемде пайдалы болғандықтан, электромагниттік өрістерге ұшырамайтын бірде-бір адам жоқ. Табиғи деңгей елу жыл бұрын электромагниттік өріс атмосферасындағы мәндерден едәуір төмен болды. Электромагниттік энергияны индустрияландырумен қатар кеңінен қолдану адамдарға, жануарларға және электромагниттік өрістердің барлық жиіліктерінің электронды жүйелеріне әсер етудің артуына әкелді. Егер болашақта электромагниттік өрісті қолдану арта түсетінін ескерсек, онда бұл мәселенің маңыздылығы артады. Микротолқынды пештер, радио және ұялы телефондар, дабыл құрылғылары, Автоматты есіктер, теледидар және радио таратқыштар және электр желілері электромагниттік өрістің энергиясын өндіретін құрылғылардың мысалы болып табылады. Сондай-ақ, өндірістік процестерде қыздыру үшін қолданылатын төмен жиілікті радиожилік жылытқыштарын санауға болады. Жұмысы осы қосымшамен байланысты адамдар және қызмет көрсету қызметкерлері үздіксіз жарық шығаратын құрылғыға жақын болу қаупі бар [2].

Магнитотерапия

Магнитотерапия-статикалық магнит өрісін қолдануды көздейтін баламалы медицина әдістерінің тобы. Осы әдістерден қазіргі дәлелді медицинада қолданылатын электромагниттік өрістермен емдеуді ажырату керек, мысалы, транскраниальды магниттік ынталандыру.

Бүкіл әлемдегі ғалымдар Жердің магнит өрісі болмаса, біздің планетамыздағы өмір, кем дегенде, бүгінгі күнге дейін белгілі ақуыз қосылыстарының түрінде өмір сүре алмайды деген пікірмен келіседі. Бұл күннің иондаушы сәулеленуінің атмосфераға енуіне жол бермейді, ол барлық тіршілік иелерін жоя алады. Дегенмен, әртүрлі құрылғылар мен энергетикалық қондырғылар жасаған жасанды өрістердің ағзаға әсері туралы консенсус жоқ. Бүгінгі таңда ұялы телефондарды адам миына теріс әсер етеді деп күдіктену үшін жеткілікті мәліметтер жиналды.

Магнит өрісі-кез-келген ағзаның өмірі мен өміршеңдігінің көріністерінің бірі. Магнит өрістері бәріне еніп, тірі организмдерге бірден әсер етеді, олардың өмірлік процестеріне әсер етеді. Бұл өмірлік процестердің негізі элементар бөлшектердің физикалық өзара әрекеттесуіне байланысты. Олардың өзара әрекеттесу дәрежесі олардың зарядының мөлшеріне байланысты. Заряд неғұрлым жоғары болса, бұл өзара әрекеттесулер соғұрлым күшті болады, сондықтан өмірлік көріністер. Өйткені, организмдегі Тотығу реакциялары бос электрондардың берілуінен басқа ештеңе емес. Егер олар жоқ болса немесе заряды аз болса, онда ешқандай ферменттер мен дәрумендер жұмыс істемейді. Керісінше, жақсы зарядталған электрондар мен иондардың болуы адамның денсаулығын, иммунитетін және тез сауығу қабілетін қамтамасыз етеді. Жалпы алғанда, адамдарда қуатты магнит өрісінің болуы емдік құбылыстардың – қолмен өту және басқа да мүмкіндіктердің көрінісіне ықпал етеді.

Қазіргі уақытта магнит өрісі ең белсенді қолданылатын емдік факторлардың бірі болып табылады.

Біріншіден, магнит өрісіне деген қызығушылық көптеген аурулардың (жүрек-тамыр, психикалық және т.б.) таралуы мен өршуі арасында тығыз байланыс орнатудың және алдын-алу медицинасында жаңа көзқарастар ашқан Жердің магнит өрісінің күші мен басқа да сипаттамаларының өзгеруіне байланысты қайта жанданды.

Екіншіден, халық шаруашылығында (тіпті космонавтикада) магниттік материалдар мен қондырғыларды қолдану аясы едәуір кеңейді, демек, магниттік жыныстарға ұшыраған адамдардың контингенті артты.

Үшіншіден, әртүрлі параметрлердегі магниттік едендердің бастапқы, физиологиялық және емдік әсерлері туралы білімімізді тереңдету және кеңейту үлкен маңызға ие болды.

Төртіншіден, медицина саласы әртүрлі параметрлердің магнит өрісіне әсер ететін барлық құрылғыларды шығара бастады.

Сонымен, магнит өрісіне, басқа физикалық факторларға да назар биология мен медицинаның осы саласында шешілмеген және даулы мәселелердің көптігіне аударылды. Айтпақшы, дәл осы себеп бүгінде магнитобиология мен магнитотерапияға деген қызығушылықтың негізінде жатыр.

Магниттің Солтүстік және Оңтүстік полюстерінің әсері әртүрлі болатындығын есте ұстаған жөн. Сонымен, солтүстік магниттік полюс бүкіл денеге ынталандырушы әсер етеді, ал жалпы тонус, өнімділік, ақыл-ой белсенділігі артады, сонымен бірге қышқылдық жоғарылайды және бактериялардың дамуы белсендіріледі. Соңғы жағдай магнитотерапия үшін қарсы көрсеткіштердің бірін анықтайды. Денедегі өткір инфекциялық процестер болған кезде магниттік ынталандыруды қолдануға болмайды.

Оңтүстік магниттік полюстің әсерінен ауырсыну азаяды, қабыну процестері азаяды, бактериялардың өсуі тоқтайды, қышқылдық төмендейді, тамырлардың икемділігі жоғарылайды, майлардың бөлінуі белсендіріледі, жүйке жүйесі қалыпқа келеді.

Сонымен қатар, магнит өрісі жасуша мембраналары мен тамыр қабырғасының өткізгіштігін арттырады, осылайша әртүрлі дәрілік заттардың тіндеріне қол жетімділікті жақсартады. Бұл әсер физиологияда магниттік құрылғылардың кеңінен қолданылуын түсіндіреді.

Бұрын медицинада магниттік терапия оны "халықтық" медицинамен теңестіре отырып, біржақты емделді. Алайда, уақыт өте келе, емдеудің бұл әдісі тиімділігі мен жұмсақ әсеріне байланысты танымал болды. Магнитотерапия әкелетін артықшылықтар өте айқын, ал процедура толығымен ауыртпалықсыз, барлық жастағы науқастар үшін қол жетімді.

Зиян туралы айтатын болсақ, егер физиотерапияға қатысты магниттік терапияға қарсы көрсетілімдер ескерілмесе, оны қолдануға болады.

Қорытынды

Біз үнемі электромагниттік әсерге ұшыраймыз және біздің күнделікті өмірімізде магнит өрісі бар. Бізге таңертең ояңғаннан бастап электр және магнит өрісі әсер етеді, мысалы шамдар. Біз жылдамдықты, уақытты үнемдейтін электрондық жүйелерге байланысты өмір сүреміз. Ол біздің өмір сапамызды арттырады. Біз даму нәтижесінде магнит өрісіне толы технологиямен өмір сүруге тырысамыз. Бұл аймаққа әсер етпейтін орын жоқ. Мұның бәрі біздің қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді өмір сапасына денсаулығымызға әсер етеді. Уақытша есту проблемалары, көздің қызаруы, лакримация, жану, жүрек ырғағының бұзылуы, қарқынды стресс және тұрақты шаршау және назар аудару-бұл әсерлер, оны қысқа мерзімде көруге болады. Ми ісігі, тері қатерлі ісігі, жоғары қан қысымы, тұрақты есту қабілетінің жоғалуы, қан жасушаларының деформациясы, жүрек аурулары, иммундық жүйенің проблемалары ұзақ уақыт бойы байқауға болатын әсерлер. Нәтижесінде кез келген технология біздің өмірімізді жеңілдету арқылы өмір сапасын жақсартады, бірақ біздің денсаулығымызға кері әсерін тигізеді.

Әдебиеттер:

1. I.S. Grant, W.R. Phillips, Electromagnetism, John Wiley & Sons (1990).
2. P. Mansfield, P.G. Morris, Biomagnetic effects, (New York, Academic Press), Suppl. 2 (1982) 247-252.
3. T.S. Tenford, CRC Handbook of Biological Effects of Electromagnetic Fields, C. Polk and E. Postow, eds., CRC Press, Boca Raton, Florida (1986) 197-225..

ҚАҺАРМАН Динара

7M02302 Аударма ісі

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., проф.м.а. Ж.М.Қоңыратбаева
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ

SPECIFIC FEATURES OF ADVERTISING TRANSLATION ON THE EXAMPLE OF THE AUTOMATIVE INDUSTRY

Аннотация: В настоящей статье предпринята попытка изучить специфику перевода рекламы в сфере автомобилестроения, проанализировать рекламные слоганы автомобилей и изучить их лексико-грамматические особенности в процессе перевода. Таким образом, роль переводчиков становится очень важной, и эта ситуация предъявляет высокие требования к процессу перевода. Данное лингвистическое и экстралингвистическое исследование особенностей профессионального рекламного перевода автомобильных слоганов имеет большое значение для переводчиков.

Аннотация: осы мақалада автомобиль жасау саласындағы жарнама аудармасының ерекшеліктерін зерттеуге, автомобильдердің жарнамалық ұрандарын талдауға және аударма процесінде олардың лексикалық және грамматикалық ерекшеліктерін зерттеуге әрекет жасалды. Осылайша, аудармашылардың рөлі өте маңызды болып табылады және бұл жағдай аударма процесіне жоғары талаптар қояды. Автомобиль ұрандарының кәсіби жарнамалық аудармасының ерекшеліктерін лингвистикалық және экстралингвистикалық зерттеудің аудармашылар үшін маңызы зор.

Introduction

One of the most difficult and demanded types of translations is the translation of advertising texts. Literal translation of advertising messages is a complicated process. The text of messages should be easily and clearly perceived, and the meaning should not be changed. The information of the translated text should be the same as in the original.

To translate advertising texts, it is necessary to use the services of professional translators who already have experience in this information category. When working on advertising texts, translators must combine different knowledge and skills, because knowledge of the necessary foreign language alone is not enough for the advertisement to be translated at a high level. In addition a person with language skills must also have general knowledge of marketing and advertising, as well as an understanding of the field of psychology. In practice, it is the sociolinguistic factors that become decisive when translating advertising texts into another language.

Modern realities force us to pay more attention to the translation of advertising texts, also from the point of view of their psychological impact on the mass audience. Advertising texts must contain clear factual data, they must be exhaustively stated and therefore accurately understood. When translating advertising texts, the translator must take into account the purpose of the text, the character of the consumer, the linguistic qualities of the original text, the cultural and individual possibilities of the language in the cultural aspect of the consumer [1].

Usually, the work on the translation of the advertising text proceeds in such a way that the specialists strive to leave the very basis of the text, which has shown itself well in other countries, but at the same time produce it so that it sounds in their native language. It is clear that the further promotion of products in the domestic market depends on the quality of the translation of the advertising text. Therefore, when translating, it is important to think about the meaning of the translated text, and especially important to avoid ambiguous expressions. Since this can have a very negative effect on the further promotion of products on the market, due to the fact that the essence of the advertising message can be misunderstood by the audience of potential consumers.

For many advertising practitioners, the text of a foreign language serves only as a means for understanding the idea of the advertised product, while the text itself is often rewritten in the language of the consumer's country, taking into account its national specifics. In cases where an accurate translation seems undesirable for some reason, the translator uses phrases that are approximate in meaning, which must necessarily take into account traditional ethnic, national and social characteristics, stereotypes of behavior of a particular audience, to which the products are directed and indicated in the advertising text.

Background

Scientists managed to make many theoretical assumptions in the course of the research referring unique properties of advertising translation in the sphere of automotive industry. The first scientific investigation considered successful work of advertising translation was made by Zazykin V.G. [2]. Later the statement about some issues in advertising translation and possibility of instant close translation of discourse was prevailing among the linguists and translators who were aware of semantic and structural distinctions between languages [3]. We have studied and analyzed these works to reveal the essence of advertising translation and approaches to its adequate reproduction. Our task is to consider the situation where different strategies interact with each other types in case of advertising translation in the sphere of automotive industry.

Grammatical organization of advertising texts on the example of automotive industry

Considering a car advertising slogan from the point of view of text organization, it should be noted that their structure is very peculiar and homogeneous.

As for word order, the use of inversion and passive constructions should be emphasized:

Chevrolet Aveo. Get real. – Шевроле Авео. Вполне реально. - Шевроле Авео. Толықтай нақты.

Honda Cars. It must be love. – Автомобили Хонда. Должно быть это любовь. - Хонда. Бұл махаббат болу керек.

As for syntax, the most pronounced features are brevity and telegraphic style of advertising texts:

Land Rover. Go beyond. – Ланд Ровер... и целого мира мало. - Ланд Ровер... Және бүкіл әлем жеткіліксіз.

It's a Skoda. Honest. – Это Skoda. Честно. - Бұл Skoda. Әділ.

Another noticed syntactic feature is the use of elliptical constructions, where the topic is truncated - an already known part of the sentence and new information is brought to the first position, attracting attention with its imagery. This contraction of the sentence in no way interferes with understanding the meaning of the text, but on the contrary makes a vivid impression with its concentration:

Driven by passion. FIAT. – Управляемый страстью. Фиат. - Фиат. Құмарлықтың жетегінде.

Mercedes-Benz. Engineered to move the human spirit – Мерседес-Бенц. - Следуй своей звездой! - Мерседес-Бенц. Жұлдызыңызды іздеңіз!

Negative forms are rarely used because they create a negative impression of a product or service, and the advertising slogan should avoid such negative constructions, creating a positive image. But, examples with negatives can be found:

Jaguar cars - Don't dream it. Drive it! – Автомобили Ягуар. Не мечтай. Садись за руль! - Ягуар. Армандама. Рульге отыр!

Porsche -There is No Substitute – Порше. Другого варианта нет - Порше. Басқа нұсқа жоқ

Lexical features of advertising translation in the sphere of automotive industry

When studying the use of vocabulary, it must be borne in mind that the communicative task of an advertising slogan is a call to action, which determines the predominant use of the verb in comparison with other parts of speech. The verb is the only part of speech that has the form of an imperative, i.e. imperative mood:

Subaru. Think. Feel. Drive. – Субару. Думай. Чувствуй. Рули. - Субару. Ойлан. Сезін. Басқар.

Chevrolet. Eye it - try it - buy it! – Шевроле. Смотри на него! – Испытай его! – Купи его! - Шевроле. Оған қара!-Байқап көр!- Оны сатып ал!

Drive Your Dreams. Toyota – Тойота. Управляй своей мечтой. - Тойота. Арманыңызды басқарыңыз.

Get the Feeling. Toyota – Тойота. Получи ощущение. - Тойота. Сезіне алыңыз.

Verbs make up about 50% of the words in a car advertising slogan. It is important to use the semantically correct verb with the most accurate meaning in order to leave a vivid impression of what has been said. A study of English advertising car slogans shows that the most frequently used verbs in the

imperative include the following: buy, try, make, drive, travel, live, get, go, open, start, imagine, dream, find, move, wait, for example:

Nissan - Just wait you drive it. – Ниссан. Просто подожди, пока сядешь за руль. - Ниссан. Көлік жүргізгенше тоқтай тұр.

Translators of English-language advertising pay attention to the special nature of the use of personal and possessive pronouns in automobile advertising slogans. The convincing tone of the advertising message, which is also typical for the texts of Russian advertising, is often based on the consistent application of the following communicative model: “We, our” – to define an advertiser, “you, your” – to address the potential buyer.

Alfa Romeo - Power for your control – Альфа Ромео. Сила для вашего контроля. - Альфа Ромео. Сіздің басқаруыңызға арналған қуат.

Nissan Motor's cars-You can with a Nissan. – Автомобили Ниссан. С Nissan ты сможешь всё. - Жеңіл көлік Ниссан. Сіз бәрін жасай аласыз.

When translating and adapting car slogans, a comparison technique is used. The comparison must be extremely correct both in relation to competitors and to the law on advertising. Also, the hallmark of successful advertising is the harmonious combination of the main advertising idea with those expressive means that most correspond to this idea. This is expressed in finding the right tone of the advertising message, which sets it apart from the rest. To convey such a phenomenon, a good imagination and imagery of the language is required from the translator, for example:

Peugeot. The lion goes from strength to strength. – Пежо. Лев набирает силу. - Пежо. Арыстан күш алып келеді.

Jaguar cars. The art of performance. Grace.... space... pace. – Автомобили Ягуар. Искусство исполнения. Изящество...Пространство... Скорость.... - Жеңіл көлік Ягуар. Орындау өнері. Әсемдік... Ғарыш.... Жылдамдық...

Dodge. Grab Life by the Horns. – Додж. Возьми жизнь за рога. - Додж. Өмірді мүйізден алыңыз.

The suggested analyzed examples were taken from the official websites of famous automobile companies. Only the Russian variant of slogan translation is presented there. That's why, it was decided to add the own translated variant to the given examples in the Kazakh language. So the examples above present the original variant and translated variants in two languages Kazakh and Russian. Kazakh translation of the English slogans was made through the Russian language which played the role of an interlanguage. All the grammatical and lexical rules were gone with the target language.

Conclusion

As a result of the performed analysis, we came to a conclusion that for a successful advertising campaign, when translating automotive advertising slogans, it is necessary to take into account the purpose of the slogan, the character of the consumer, the linguistic qualities of the original text, the cultural and individual capabilities of the consumer's language [4].

Analyzing the structure of English car advertising slogans and comparing them with the Russian translation, we found out that inversions and passive constructions are often used in them. Slogans most often have a clear, concise statement. Negative constructions are extremely rare in them.

As for the lexical characteristic features, imperative verbs are often used in car advertising slogans to induce action. Personal and possessive pronouns are also common and create an atmosphere of trust and belonging.

We came to the conclusion that comparisons are widely used in advertising car slogans, the significance of which must be taken into account when translating advertising slogans.

It can also be concluded that adjectives and adverbs help create a certain tone of the advertising slogan, which allows you to convey the qualities and advantages of the advertised car.

The use of the definite article in English car advertising slogans is not accidental. It pursues a very specific goal, persistently recommending the buyer to fulfill his dream and thereby make his life better and more colorful.

The professional expert in the field of the translation, especially advertising translation in the sphere of automotive industry is the eternal student. Firstly, such type of translation is not a set of frequently used

and stiffened devices and rules, but art where all elements are corrected, changed and created again. Secondly, languages of great cultures are the wide rivers where everything flows and changes quickly. New words and expressions are constantly appeared in any language, and their translation, a passage to the other language sometimes demands a considerable linguistic ingenuity [6].

So, dealing with advertising translation in the sphere of automotive industry, a future expert in translation studies is to follow all above-stated advices and requirements, and also to realize the nature of the activity, to penetrate into specifics of a genre where he works, to understand essence of translation activity, and, only under these conditions translation work will give sincere pleasure and will serve as a pride subject for the professional translator.

References

1. Komissarov 1999 = Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Учебное пособие. – М.: МГУ, 1999.
2. Zazykin 1992 = Зазыкин. В. Г. Психология в рекламе. – М.: 1992.
3. Chagan 2000 = Чаган Н. Г. Реклама в социокультурном пространстве: традиция и современность // Маркетинг в России и за рубежом №2 – М.: 2000.

ҚАБЫЛБЕКОВА М.К.

2-курс магистрант

д.т.н., доцент Заурбеков Н.С.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРІ

***Аннотация.** В статье рассмотрен вопрос о необходимости внедрения информационных технологий управления персоналом. Определены положительные эффекты от внедрения данных технологий.*

***Abstract.** In the article the question on necessity of introduction of information technologies of personnel management. Identified positive effects from the introduction of these technologies.*

Персоналды басқарудың ақпараттық жүйелері-бұл жұмыс процесі, табельдік есеп, персоналды басқару, жалақы төлеу және есептеу сияқты салалардағы бизнес-процестерді жетілдіруге және автоматтандыруға мүмкіндік беретін белгілі бір технологиялар мен бағдарламалық камтамасыздандыру жиынтығы.

Бұл бағдарламалық жасақтама әртүрлі бөлімшелердің әрекеттерін, сондай-ақ персонал мен басшылықтың өзара әрекеттесу арналарын үйлестіруге мүмкіндік береді. Бұл бағдарламалық жасақтама қызметкерлерге жалақы, оқыту, іссапар бюджеттерін жақсы бақылау мен жоспарлау үшін қажетті толық ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Шешімдер қабылдау және олардың орындалуын бақылау сияқты функциялар ұйымның басқару жүйесінің әртүрлі деңгейлерінде жүзеге асырылады.

Осы функциялардың нақты орындалуы персоналды басқаруды ақпараттық процесс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді, яғни функционалды түрде ақпаратты сақтауды, өңдеуді және пайдалануды, ал басқару жүйесінің өзін ақпараттық жүйе ретінде қарастырады.

Персоналды басқару-бұл ұйымды "сапалы" қызметкерлермен қамтамасыз етуге бағытталған және оны оңтайлы пайдалануды көздейтін практикалық қызмет саласы.

Бүгінгі таңда персоналды басқару ақпараттық технологиялармен тығыз байланысты.

Компьютерлік техника, интернет, сондай - ақ ақпараттық технологиялармен жұмыс істеу дағдыларын меңгерген персонал-бәсекеге қабілетті кәсіпорынның қажетті атрибуттары.

Соңғы уақытта ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуына байланысты бағдарламалық жасақтаманың келесі сегменті - автоматтандырылған ақпараттық жүйелер, қысқартылған - ААЖ бөліне бастады. Құрылған бағдарламалар мамандандырылған қамтамасыз ету және жаңа технология болып табылады. Егер сіз кеңірек қарасаңыз, онда мұндай бағдарламалар компания қызметкерлерін ұйымдастырушылық қолдаудың жиынтығы болып табылады. Олар ұйымның белгілі бір бөлімшелерін арнайы ақпаратпен уақытылы қамтамасыз етуге арналған.

Екінші жағынан, көптеген басқа бағдарламаларды басқа мамандандырылған бағдарламалардың мәліметтер базасына енгізілген ақпараттық технологиялар деп атауға болады.

Кез-келген автоматтандырылған жүйелер бірқатар принциптерге сәйкес келуі керек:

Жүйелілік. Бұл принцип ыдырау кезінде корпоративтік жүйенің тұтастығын және оның басқа жүйелермен өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін жүйенің құрылымдық компоненттері арасында осындай байланыстар орнатылуы керек. Сіз кез-келген тапсырманы басқалардан автономды түрде дамыта алмайсыз және оның жеке аспектілерін ғана жүзеге асыра алмайсыз. Тапсырманы барлық мүмкін ақпараттық сілтемелері бар кешенде қарастырған жөн.

Даму (ашықтық). Әр түрлі себептерге байланысты жүйеге өзгерістер енгізу (жаңа ақпараттық технологияларды енгізу, заңнамаға өзгерістер енгізу, компания ішіндегі ұйымдық қайта құру және т.б.) тек бұрын жасалғанды қайта өңдеусіз жүйені толықтыру арқылы жүзеге асырылуы керек, яғни. оның жұмысын бұзбай.

Үйлесімділік принципі - жүйені құру кезінде ақпараттық интерфейстерді енгізу керек, соның арқасында ол белгіленген ережелер бойынша басқа жүйелермен әрекеттесе алады. Қазіргі жағдайда бұл әсіресе жергілікті және ғаламдық деңгейдегі желілік қосылыстарға қатысты.

Стандарттау (біріздендіру) қағидаты. Жүйені құру кезінде типтік, бірыңғай және стандартталған элементтер, жобалық шешімдер, қолданбалы бағдарламалар пакеттері, кешендер, компоненттер ұтымды пайдаланылуы керек. Міндеттер объектілердің мүмкіндігінше кең шеңберіне

сәйкес келетін етіп жасалуы керек. Дәл осы қағиданы елемей бір уақытта персоналды басқарудың ішкі жүйесі, оларды шешудің міндеттері мен алгоритмдерінің дәстүрлі тізіміне қарамастан, әр кәсіпорында дербес жасалғанына әкелді, бұл еңбек, материалдық, қаржылық және уақыттық ресурстарды толығымен негізсіз тұтынуға әкелді.

Тиімділік принципі жүйені құру шығындары мен мақсатты эффекттер арасындағы ұтымды арақатынасқа қол жеткізуді, оның ішінде кірістілікке әсер ететін және басқару процестеріне автоматтандыруды енгізу аяқталғаннан кейін алынған түпкілікті нәтижелерді қамтиды.

Бірінші басшының принципі: кез-келген деңгейдегі көшбасшының өндірістік, әкімшілік, психологиялық және басқа мәселелердегі күзінеттілік деңгейі компанияның немесе оның бөлімшелерінің дамуының жалпы тенденцияларын және ұжымдағы әлеуметтік-психологиялық ахуалды анықтайды (көшбасшының кез-келген инновацияға теріс қатынасы барлық санаттағы қызметкерлердің шығармашылық және кәсіби бастамасының дамуына кедергі болып табылады).

Қарастырылған принциптер корпоративті жүйелерді құру үшін де, жеке бизнес-процестерді автоматтандыру үшін де жарамды.

Жалпы, ақпараттық технологиялар кәсіпорын қызметін жеңілдетуге арналған технологиялар ретінде қарастырылады, яғни соңғы пайдаланушылар.

Қызметкерлермен тығыз байланысты барлық ақпараттық технологияларды үш топқа бөлуге болады:

- 1) Интернет-технологиялар;
- 2) Техникалық-аппараттық қамтамасыз ету;
- 3) Мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз ету.

Интернет-технологияларға бағдарламалық жасақтама, веб-сайттардың барлық түрлері, электрондық пошта, жедел хабар алмасу бағдарламалары кіреді. Қазір Интернет-технологиялар, ең алдымен, ақпараттық салада нығайтылды.

Техникалық-аппараттық қамтамасыз ету компьютердің барлық физикалық бөліктерін, телефон байланысын және т. б. қамтиды.

Мамандандырылған бағдарламалық жасақтаманың құрамына персоналды басқару мамандары қолданатын ақпараттық-құқықтық жүйелер, жеке авторизация бағдарламалары, ERP-жүйелер кіреді.

ERP - жүйесінің (Enterprise Resource Planning system-кәсіпорын ресурстарын басқару жүйесі) құрамында "персоналды басқару және жалақы" модулі бар және осы жүйеден бөлек сатылмайтын ірі интеграцияланған жүйелер бар.

Мұндай жобалардың құны миллиондаған долларды құрауы мүмкін болғандықтан, мұндай жүйелер үстеме табысты салалардың ірі кәсіпорындары үшін қызықты.

Екінші полюсте жергілікті полюстер бар, олардың ішінде ең көп таралған "1С." - бұл қарапайым, қораптағы енгізу нұсқасы және функционалдығы бойынша есеп жүйесі, бірақ компанияның өз нарығындағы монополиялық жағдайына байланысты үстем жағдайға ие.

Жедел (күнделікті деректерді есепке алудан) стратегиялық (компанияны дамыту бойынша шешім қабылдау) деңгейге дейін барлық деңгейдегі қызметкерлермен жұмысты автоматтандыруға және жеңілдетуге мүмкіндік беретін орташа ақпараттық жүйелер бар.

Отандық пакеттердің артықшылығы олардың ресейлік бухгалтерлік есеп және кеңсе жүйесіне бейімделуін, сондай-ақ Батыс фирмаларының ең танымал пакеттерімен салыстырғанда төмен бағаны қамтиды. Батыс пакеттерінің артықшылығы кейбір жағдайларда әлдеқайда толық функционалдылықты қамтиды.

Ақпараттық технологиялардың арқасында кәсіпорында кадрларды басқарудағы өзекті мәселелер шешіледі:

- 1) персонал үшін арнайы нұсқаулықтар мен кестелерді қалыптастыру;
- 2) фирма қызметкерлерінің дербес деректерін тіркеу;
- 3) жаңа кадрларды іздеу және оларды жылжыту;
- 4) Еңбек ресурстарын пайдалану, оларды жоспарлау және есепке алу;
- 5) еңбекке ақы төлеу, түрлі жәрдемақылар төлеу, жүзеге асырылатын төлемдерді бақылау;
- 6) есеп беретін сомаларды бақылау;
- 7) құжаттармен басқару жүйесін ұйымдастыру;
- 8) зейнетақы және салық есебі.

Бағдарламалық жасақтама кәсіпорын персоналын басқаруға қатысатын құпия ақпаратты қорғауда өте маңызды рөл атқарады.

Кәсіпорында персоналды басқарудың ақпараттық жүйелерін енгізудің әсерін үш аспектіде қарастыруға болады:

Ұйымдастырушылық - кәсіпорынды басқарудың барлық деңгейлерінде шешім қабылдау уақытын қысқарту; кадрлық шешімдердің сапасын арттыру;

Экономикалық - персоналды басқару құнын төмендету; персоналдың өнімділігін арттыру; кәсіпорынның белгілі бір қызметкерінің кәсіби қасиеттерін оңтайлы пайдалану.

Әлеуметтік - компания қызметкерлерінің зейнетақы жинақтарын жеке есепке алу; кәсіпорын персоналының толық жеке еңбек тарихын жүргізу; басқару резервін дайындау және кәсіпорынның болашағы зор қызметкерлерін жоғарылату.

Осылайша, персоналды басқару-бұл ұйым жұмыс істеген кезде персоналды басқару жүйесінде айналатын ұйымдағы ақпарат көлемі бойынша өмірге енгізілген шешімдер жиынтығы.

Техникалық, коммуникациялық және ақпараттық технологиялар кадрларды басқару жүйесінде маңызды рөл атқарады, сонымен қатар арнайы жабдықты қолдана отырып ақпаратты өңдеу технологиясы.

Әдебиеттер:

1. Еремін Л.В., Королев А.Ю., Косарев В.П., Экономическая информатика и вычислительная техника. - М.: Финансы и статистика, 2013.
2. Информационные технологии управления: Учебное пособие. / Под ред. Ю.М. Черкасова. - М.: ИНФРА-М, 2001.
3. Кисляков Ю.Н., Слуднов А.В. Информационные технологии Управления персоналом: Учебно-методический комплекс для дистанционного обучения. - М.: Новосибирск: СибАГС, 2005. - 146 б.
4. Саак А.Э. Информационные технологии управления. М.: - Питер, 2008. - 320 б.

ҚУЛЫНТАЙ Айтолқын

7M01501- Математика

Ғылыми жетекшісі: PhD доктор К.М. Шияпов
ҚазМемҚызПУ

ҚИСЫҚ СЫЗЫҚТЫ ИНТЕГРАЛДЫ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. В статье показана важность и связь понятия интеграла в школьных курсах и вузах. Кроме того, с помощью диаграмм даются определения понятий криволинейных интегралов первого и второго порядков.

Abstract. The article shows the importance and connection of the concept of an integral in school courses and universities. In addition, with the help of diagrams, definitions of the concepts of curvilinear integrals of the first and second orders are given.

Тәуелсіз еліміз күннен-күнге дамып, өркендеуде, сол сияқты білім беру жүйесі де қарқынды дамуда. «Қандай әдіс-тәсіл арқылы білім алушылардың білім деңгейін жоғары деңгейге көтере аламыз?» - деген сұрақ барша білім берушілерді толғандырып жүрген сұрақ. Дәл осы сұрақ бойынша бізде осы мақаланы жазу арқылы білім алушыларға өз көмегімізді бермекпіз. Соның негізінде, білім алушылар үшін қандай есепті болмасын тиімді тәсілдермен шешу немесе есепті бірнеше әдістерді пайдалана отырып шешу қарқынды дамуда. Бұл арқылы білім алушы өз білімін шыңдайды және игеріп отырған тақырыпты тереңдей түсіне алады.

Мектеп курсынан бастау алатын интегралды есептерді шешу барысында көптеген білім алушылар үшін қиындықтар туындауда, сондықтан да тақырып бойынша бастапқы түсінікті дұрыс жеткізу маңызды. Бастапқыда мектеп курсына жоғары сыныптарда алғашқы функция және шек ұғымдарымен танысады, одан соң интеграл, анықталған интеграл деп жалғасады. Жоғарғы сыныптарда интегралды қолдану арқылы қисық сызықты трапецияның ауданын табады. Бұл кезеңде тақырып нақты формулалар арқылы ғана берілгендіктен, тақырып түсініксіз болуы мүмкін. «Бұл тақырып не үшін қажет? Өмірде мен қолданамын ба?» деген сияқты сұрақтар туындайды. Сол себепті тақырыпты бермес бұрын, өмірмен байланысына назар аударған жөн, осы арқылы олардың қызығушылығын арттырып, тақырыпты терең түсінуіне көмектесе аламыз. Жоғары математика курсына білім алушы бірнеше интегралдармен кездеседі. Соның ішінде сегмент бойынша, қос немесе тегіс аймақ бойынша, қисық сызықтың үш түрі, үстіңгі қабаттың үш түрі, меншіксіз, еселенген, Риман, Лебег, Стильтьес интегралдарымен жұмыс істейді.

Дифференциалдық және интегралдық есептеулер математикалық анализ бастамаларының ең маңызды тақырыптарының бірі, сондықтан да оның оқыту әдістемесі де ерекше орын алады. Математиканы оқытуда кәсіби-педагогикалық бағдарын күшейтудің және оқу орындарының білімін арттырудың жолдарының бірі – жоғары мектепте оқытылатын оқу процесінде дифференциалдық және интегралдық есептерді шешудің мүмкіндіктерін қарастыру [3].

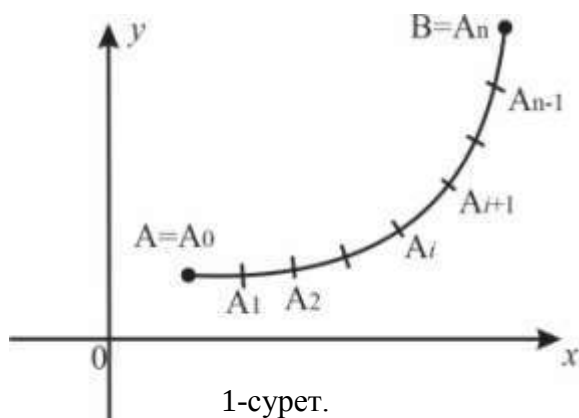
Біздің тұжырымымыз бойынша, шындығында осы тақырыптарды оқыту процесіне баса назар аударған жөн. Тақырыпты бермес бұрын білім алушылардың қызығушылығын ояту мақсатында түрлі тарихи мәліметтер арқылы интеграл ұғымын беруге болады және интегралды өмірмен байланыстыруға да болады.

Австрия. 1613ж қарашасы. Император сарайының математигі және астрономы Иоганн Кеплер үйлену тойына дайындалып жатты. Той дастарханына арнап бірнеше бөшке жүзім шарабын алмақшы болып базарға барған ол, саудагердің бөшке сыйымдылығын өлшеу әдісіне таң қалады. Яғни, сатушы бөшкенің аузы мен түбінің арасын ғана өлшеп, шарабына баға қойып қойған. Бөшкенің формасы мүлде ескерілмейді. Кеплер өте қызықты математикалық есепті көрді – әртүрлі өлшеулер арқылы бөшкенің сыйымдылығын анықтау. Осы есепті шешу жолында ол бөшкенің көлемін ғана емес, түрлі денелердің көлемдерін есептеу формуласын қарастырды: лимон, алма, айва тіпті түрік сәлдесі де. Әрбір дененің көлемін табу үшін оған әртүрлі, тіпті қолайсыз тәсілдер қолдануға тура келді. Мұндай есептерді шешудің жалпылама, ең бастысы қарапайым тәсілін табуға жасалған әрекеттер, интегралдық есептеуді өмірге әкелді [1].

Осы бір тарихи оқиға арқылы математик емес қарапайым сатушының өзі бөшкенің ішкі сыйымдылығын өлшей білгенін аңғарамыз. Дәл сол сияқты бізде өмірде білмеген түрде математиканы күнделікті өмірде қолданатынымызды білім алушыларға түсіндіре аламыз.

Белгілі қисық сызықты интегралдарға тоқталатын болсақ, онда оларға түсінік беруден бастаймыз.

Анықтама. Егер $f(x, y)$ функциясы үзіліссіз және туындылары да үзіліссіз болса онда бұл қисықты жатық деп атаймыз. Құрамалары жатық үзіліссіз қисықты жатық қисықты сызық деп атаймыз. Енді бізге $ХОУ$ жазықтығында AB қисығы берілсін. Осы қисықтан M айнымалы нүктесін



1-сурет.

таңдайық. Олай болса осы қисықтың бойында анықталған $f(M)$ функциясын аламыз. AB қисығын $A_0 = A, A_1, A_2, \dots, A_n = B$ болатындай бірдей n бөлікке бөлеміз (1-сурет). Қисықтың әр бөлігінен M_i нүктесін алайық. Қисықтың $A_{i-1}A_i$ доғасының ұзындығы ΔS_i деп белгілеп және $\lambda = \max_i \Delta S_i$ деп алып, мына қосындыны құрайық:

$$\sum_{i=1}^n f(M_i) \Delta S_i \quad (1)$$

бұл қосындыны интегралдық қосынды деп аталады.

Егер $\lambda = \max_i \Delta S_i$ интегралдық қосындысының

шегі бар әрі ол шек l қисығын қарапайым доғаларға қалай бөлгенімізге де, әрбір қарапайым l_i доғаларынан M_i нүктелерін қалай алғанымызға да, байланысты болмаса, онда осы шекті $f(x, y)$ функциясынан l доғасының ұзындығы бойынша алынған қисық сызықты интеграл немесе бірінші текті қисық сызықты интеграл деп атап, былай белгіленеді:

$$\int_l f(x, y) dS = \lim_{\lambda \rightarrow 0} \sum_{i=1}^n f(M_i) \Delta S_i \quad (2)$$

Берілген AB қисықтың айнымалы M нүктесінде анықталған күшті $\vec{F}(M)$ күшті белгілесек, онда ол күшті OX және OY осьтеріндегі компоненттерді $P(M)$ және $Q(M)$ деп алайық. M нүкте AB бойымен қозғалғанда айнымалы күш $\vec{F}$ тің атқаратын жұмысын табу үшін қисықты мына нүктелермен $M_0 = A(x, y), M_1(x_1, y_1), M_2(x_2, y_2), \dots, M_n = B(x_n, y_n)$ бөлікке бөлейік және $\Delta x_i = x_i - x_{i-1}, \Delta y_i = y_i - y_{i-1}$ белгілеулер енгізейік. $M_{i-1}M_i$ кесіндісінің бойымен қозғалған $\vec{F}(M)$ күштің атқаратын жұмысы $\vec{F}(M_i) \cdot M_{i-1}M_i = P(M_i) \Delta x_i + Q(M_i) \Delta y_i$ формуласымен анықталады.

Жазықтықтағы AB жатық қисығының бойымен қозғалған күштің жуық шамасы (2-сурет).

$$\sum_{i=1}^n [P(M_i) \Delta x_i + Q(M_i) \Delta y_i] \quad (3)$$

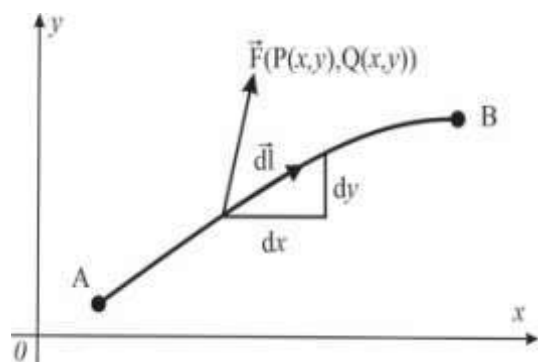
Анықтама. Егер $\max_i [M_{i-1}M_i] \rightarrow 0$ да (3)

қосындысының тиянақты шегі бар болса онда ол шекті екінші текті қисық сызықты интеграл деп атайды.

$$\int_{AB} P(M) dx + Q(M) dy \quad (4)$$

Енді III типтегі қисық сызықты интегралды қарастырсақ:

$$\int_{AB} \vec{a}(M) \times d\vec{r} \quad (5)$$



2-сурет.

М нүктесінің (AB) доғасының бойымен өзгерісі $\vec{a}$ күш моментінің қосындысында мағынасы болады. Егер $\vec{f}(M) = \vec{a}(M) \cdot d\vec{r} / |d\vec{r}|$ векторын енгізсек, оның проекциясы $f_1(M), f_2(M), f_3(M)$ (мысалы мұндағы $f_1(M) = \vec{n} \cdot \vec{\rho}_{ox} \vec{f}(M)$), онда әрбір вектордың проекциясы – интеграл $J^1 = \int_{AB} \vec{a}(M) \times d\vec{r}$ өстерге сәйкес I-ші типтегі интегралдық есептеулерге келтіріледі.

Қорыта келгенде, мектеп табалдырығынан бастап жоғары оқу орындарында интеграл ұғымы бір жағынан – туындысы бойынша функцияны іздеу (мысалы, қозғалған нүктенің жүріп өткен жолын өрнектейтін функцияны сол нүктенің жылдамдығы бойынша табу), екінші жағынан – аудан, көлем және доға ұзындығын өлшеу, күштің белгілі бір уақыт ішінде атқарған жұмысын табу, т.б. қажеттіліктерден пайда болды. Біздің бұл мақалада қарапайым ұғымнан қисық сызықты интеграл бөліміне анықтама беруден тоқтадық. Алдағы уақытта осы интеграл бөліміне кеңінен тоқталамыз.

Әдебиеттер:

1. <https://bilim-all.kz/article/6830-Orta-mekteptegi--Integral--taqyrybyna-kirispe>
2. Абдукаримов А.М «О квадратичной интегрируемости решений систем интегро-дифференциальных уравнений Вольтера-Стильеса на бесконечных областях» ВЕСТНИК АГУ №1(49), 2015
3. Жадраева Л.У, Жумақанова М.Ж «Жоғарғы сынып оқушыларына дифференциалдық және интегралдық есептеулерді оқытудың әдістемелік ерекшеліктері» Вестник КазНацЖенПУ №2(62), 2016

ЛАХАНОВА Бақытжамал Әріпханқызы

7М01501-Математика

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к. қауым.- профессор м.а. А.Б. Кокажаева

ҚазҰлтҚызПУ

МЕКТЕП ГЕОМЕТРИЯ КУРСЫНДА ГЕОМЕТРИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

***Аннотация.** Задача геометрии состоит в развитии у учащихся трех различных качеств: воображения пространства; понимания практики и логического мышления. При изучении геометрии необходимо уметь детально усваивать каждый элемент геометрической фигуры и ее рисунок, их взаимосвязь. В этой статье рассказывается об инновационной технологии обучения геометрии - применении метода "Паутина" в теоретическом и практическом образовании.*

***Abstract.** The task of geometry is to develop three different qualities in students: imagination of space; understanding of practice and logical thinking. When studying geometry, it is necessary to be able to assimilate in detail each element of a geometric figure and its drawing, their relationship. This article describes the innovative technology of teaching geometry - the application of the "Web" method in theoretical and practical education.*

Мектеп математика курсына геометрия пәнінің алатын орны ерекше. Қазіргі уақытта 7-11 сыныптар аралығында геометрия пәні оқытылып, ол жалпы математика курсының 40 пайызын алады. Сонымен қатар, геометрияның бастапқы элементтері бастауыш сыныптан қарастырылып өтеді.

Психологтардың ойынша, орта және жоғарғы сынып оқушыларында абстрактты ойлаудың нақтылы ойлауға ықпалы білінеді және бұл ықпал бейнелердің тек сипатталып қана қоймай, сонымен қатар олар интерпретациялануы (кескінделуі) кезінде де көрінеді, жалпыланған білімдерді қолдану әсерінен объектілерді, қабылдау аясы кеңейеді [1, 27 б.].

Жалпы геометрия пәні екі салаға: планиметрия және стереометрияға бөліп оқытылады. Планиметрияда – жазықтықтағы геометриялық фигуралар, ал стереометрияда – кеңістіктегі геометриялық фигуралар қарастырылады [2, 4 б.]. Осы екі саланың элементтерін жүйелі әрі тиімді оқыту өте маңызды рөл атқарады. Қазіргі таңда оқушылар бойында геометрия пәніне деген қызығушылықтары төмен екендігі жасырын емес. Ал, олардың қызығушылығын арттыру үшін мұғалім тарапынан оқытудың инновациялық стратегияларын заман талабына сай таңдау аса шеберлікті талап етеді.

Геометрия пәнін оқытуда оқушылармен жұмыс жасаудың жеті құралын (7 модульді) сабақтың *ойлау жолдары, жұмыс істеу жолдары, жұмыс құралдары* бойынша жіктеп қарастыруға болады.

Ойлау жолдары:

- Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқыту;
- Талантты және дарынды балаларды оқыту;
- Сын тұрғыдан ойлауға үйрету.

Жұмыс істеу жолдары:

- Білім берудегі басқару және көшбасшылық;
- Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер;
- Білім беру үшін бағалау және оқуды бағалау.

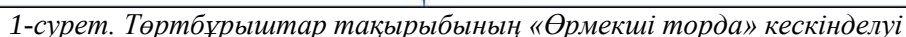
Жұмыс құралдары:

- Білім беруде ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану.

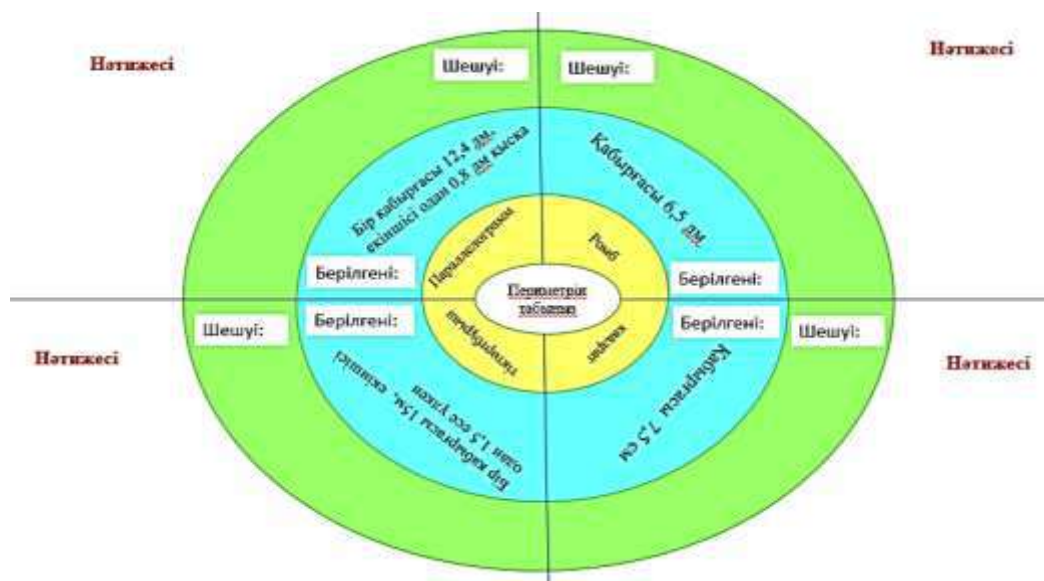
Қазіргі оқушылармен жұмыс жасаудың жеті құралын жоғарыда аталған кезеңдер бойынша сабақта тиімді ұйымдастыру арқылы, білім алушы бойында геометрия пәніне деген ынтасын арттып, шығармашылық қабілет шыңдалады.

Геометрияның бір саласы – планиметрия. Осы планиметрия саласында төртбұрыштар тақырыбы 8-сыныпта бір тарау ретінде, оның түрлері жеке тақырыпша ретінде оқытылады. Төртбұрыштардың түрлері: параллелограмм, тіктөртбұрыш, ромб, квадрат және трапеция [3. 28 б.]. Төртбұрыштар түрлерінің алғашқы аталған төрт түрін оқыту барысында олардың ұқсастықтарын оқушылар байқай бастайды. Осы сәтте, мұғалім тарапынан осы алғашқы төрт төртбұрыш түрін

Төртбұрыштың түрлерін өрмекшінің торына салу арқылы оқушыға түсіндіре отырып, біздің алатын нәтижеміз – оқушылар сыни тұрғысынан ойлай алады, салыстыра алады, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ажырата алады, түйінді ой шығара алады. Осы «Өрмекші тор» әдісін төртбұрыштар тақырыбында қолданысын келесі суреттен көре аласыздар. (1-сурет)



орындайды, нәтижесіне - жауаптарын жазып өтетін болады. (2-сурет)



2-сурет. Өрмекші торының есеп шығаруда қолданысы

Осы арқылы, оқушылар параллелограмм мен тіктөртбұрыштың және квадрат пен ромбының периметрін табу формулалары бір екендігін қолданыста тағы бір рет нақты білетін болады. Және де нақты тор көз түзілуі үшін, әр тақырыпшаға кемінде екі есептен беріп өтсеңіз болады, осы арқылы әрі сабақтағы шығару керек есептік норманы да орындай аласыз.

Сонымен, геометрияның міндеті – оқушыларда үш түрлі сапаны дамыту: кеңістікті елестету; практиканы түсіну және логикалық ойлау. Ал, геометрияны оқытуда геометриялық фигураның әрбір элементі мен оның сызбасын, олардың өзара байланыстарын оқушы бойында жете сіңіре білу қажет. Сонда ғана теориялық білім мен практикалық білім өзара ұштасып, жоғары нәтижеге жететін, өмірде алған білімін қолдана алатын тұлға қалыптасып өседі.

Әдебиеттер:

1. Блох А.Я., Гусев В.А. и др. Методика преподавания математики в средней школе. Частная методика. М., Просвещение, 1985 г.
2. Смирнов В., Тұяқов Е. – 7-сынып оқушыларына арналаған «Геометрия» оқулығы., Алматы «Мектеп» 2017 ж.
3. Солтан Г. – 8-сынып оқшыларына арналған «Геометрия» оқулығы., Көкшетау, «Келешек-2030», 2018 ж.

МҰСАТАЕВА Назерке

7M01505 - Биология

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Батаева Д.С.

ҚазҰлтҚызПУ

СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІН ҢНТАЛАНДЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

Аннотация. В статье представлены стимулирующие и развивающие формы самостоятельной учебной деятельности студентов. Рассмотрены вопросы формирования мотивации студента в учебной деятельности.

Abstract. The article presents stimulating and developing forms of independent educational activity of students. The questions of formation of motivation of the student in educational activity are considered.

Өзіндік жұмыс арқылы студенттердің мотивациясы мен шығармашылық әрекетін дамытуға болады. Сонымен қатар, өзіндік жұмыс студенттің табандылық, қайсарлық, батылдықта тәрбиелеуде және қалыптастыру кезіндегі мақсатқа жетуге және жеке тұлғаның сапалық қасиеттерін жетілдіруге үлкен мүмкіндік береді.

Отандық және шетелдік педагогтар мен психологтар іс-әрекетті орындау сапасы мен оның нәтижесі адамның мотивациясына, қажеттіліктеріне және оның ниетіне байланысты деп тұжырымдайды. Яғни, мотивация іс-әрекетте мақсатқа бағытталған белсенділікті тудырады. Мотив іс-әрекетке деген көзқарасты тудырады, ал мақсатты іздеу және түсіну іс-әрекеттің нақты орындалуын қамтамасыз етеді.

Педагогика, психология, саясаттану, әлеуметтану, менеджмент және басқа ғылымдардағы іргелі ұғымдардың бірі мотивация болып табылады. И.А.Зимнейдің анықтамасы бойынша «мотивация - бұл адамның кез-келген іс-әрекетінің: мейлі ол жұмыс болсын, қарым-қатынас немесе танымның «іске қосу механизмі» [1].

Кәсіптік білім беруде мотивация басты және көкейкесті мәселелердің бірі болып табылады, өйткені мотивтер студенттердің таңдаған мамандықтарына деген қатынасын анықтайды. Сондықтан педагогтар студенттердің іс-әрекетінің мотивтерін анықтау, осы әрекеттерді дұрыс бағалау және түзету үшін «мотив» терминінің мағынасы мен түсіндірілуін білуі керек. Ожеговтың түсіндірме сөздігінде «мотив» термині қозғаушы себеп, яғни қандай-да бір әрекеттің себебі ретінде анықталған [2]. Жалпы мағынада мотив - кез-келген әрекетті қозғайтын, ынталандыратын, итермелейтін нәрсе.

Білім беру мотивациясының жалпы жүйелік түсінігі зерттеушілерге білім беру мотивтерінің бірнеше классификациясын жасауға мүмкіндік берді. Ең көп таралған классификация мотивтердің екі үлкен тобын анықтауға негізделген - танымдық және әлеуметтік. Танымдық мотивтер дегеніміз - студенттің зерттелген объектімен жұмыс істеу іс-әрекетінің бағыты. Бұл мотивтер оқу іс-әрекетінің мазмұнымен және оны жүзеге асыру процесімен байланысты. Олар кең танымдық мотивтер (жаңа білімді игеруге бағдар), оқу-танымдық (білімді игеру әдістерін игеруге бағдар), өзін-өзі оқыту мотивтері (білімді меңгеру әдістерін өзін-өзі жетілдіруге бағыттау) деп бөлінеді.

Мотивтердің келесі тобы - әлеуметтік мотивтер. Әлеуметтік мотивтер адамның басқа адамдармен қарым-қатынасын білдіреді. Олар кең әлеуметтік мотивтерге (білімді қоғамның игілігі үшін пайдалану, қоғамдық қатынастарды жақсартуға ұмтылыс), тар (позициялық) мотивтерге (басқалармен қарым-қатынаста белгілі бір позицияны ұстануға, олардың қолдауына ие болуға ұмтылыс), әлеуметтік ынтымақтастық мотиві (басқа адамдармен ынтымақтастық формаларын түсінуге, талдауға және жетілдіруге деген ұмтылыс). А.К. Маркова үйлесімді дамыған тұлғаға аталған мотивтердің үйлесімділігі қажет екендігін атап көрсетеді [3].

Сапалық тұрғыдан мотивтер сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Бұл жерде, мотивтің іс-әрекет мазмұнына қатынасы туралы сөз қозғалған. Егер белсенділіктің өзі жеке тұлға үшін маңызды болса (мысалы, оқу процесінде танымдық қажеттілік қанағаттандырылса), онда ішкі мотив болғаны. Егер басқа қажеттіліктер маңызды болса (әлеуметтік бедел, жалақы және т.б.), онда олар сыртқы мотив болып есептеледі.

Студенттер үшін жетекші білім беру мотивтері «кәсіби» және «жеке абырой» болып табылады. «Прагматикалық» (білім туралы диплом алу үшін) және «танымдық» мотивтердің маңыздылығы аз. Әр түрлі курстарда басым мотивтердің рөлі өзгереді. Бірінші жылы жетекші мотив «кәсіби», екіншісінде - «жеке абырой», үшіншіде - кәсіби және жеке абырой мотивтерінің үйлесімі,

төртіншісінде - «прагматикалық». Студенттердің оқу жетістіктеріне «кәсіби» және «когнитивті» мотивтер үлкен дәрежеде әсер етеді.

Соңғы онжылдықтарда жастардың білім деңгейінің төмендеуі, демографиялық құлдырау, материалдық құндылықтарға деген көзқарастың өзгеруі жағдайында студенттердің негізгі мәдениетінің деңгейі және оқуға деген ынтасы төмен екендігі байқалады. Жалпы студенттердің мотивациясының төмендігі білікті жұмысшы, кеңсе қызметкері және орта деңгейлі маман даярлауды қиындатады. Сондықтан жетекшінің негізгі міндеті - одан әрі тиімді, шығармашылық кәсіби іс-әрекетке, өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі тәрбиелеуге қабілетті түлек дайындау процесінде мотивтер мен қажеттіліктерді қалыптастыру үшін психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасау.

Адамның жетістігі, қазіргі өмір көрсетіп отырғандай, білім көлеміне байланысты емес, оның ұтқырлығына, жаңа және қажетті ақпаратты өз бетінше алуына, үнемі оқып, қажет болса қайта даярлау қабілетіне байланысты, сондықтан қазіргі кездегі студенттердің өзіндік оқу жұмысына үлкен талаптар қойылады. Осыған байланысты биология сабақтарындағы оқу процесінде мотивацияның артуына, сыни ойлаудың дамуына, студенттің жалпы интеллектуалды және коммуникативті әлеуетіне ықпал ететін белсенділік технологиялары қолданылады, оның бірі кейс-технологиялар.

Бұл технологияда нақты міндеттер қойылды:

-оқытудың мазмұнын, формалары мен әдістерін жобалауға арналған кейс технологиясы арқылы оқу пәнін зерттеу, өзіндік белсенділікті, аудиториядан және аудиториядан тыс жұмыстарды қолдану негізінде оқуға деген ынтаны арттыру.

Студенттердің өзіндік оқу қызметіне деген ынтасын қалыптастыру тек техникалық мекемеде ойдағыдай оқу үшін ғана емес, сонымен бірге үлкен өмірде тиімді әлеуметтік бейімделу үшін, болашақ кәсіби іс-әрекетте жетістікке жету үшін қажет.

Студенттердің ынтасын арттыру үшін оқу қызметін ұйымдастыру мен жүзеге асырудың әртүрлі әдістері қолданылады:

- ауызша
- көрнекі және практикалық
- репродуктивті және іздеу
- дербес оқу жұмысы және педагогтың жетекшілігімен жұмыс

Әңгіме, лекция, әңгіме студенттерге қоғамда белсенді әлеуметтік және мәдени өмір сүру үшін қажетті мамандықты игерудің маңыздылығын көрсетуге мүмкіндік береді. Проблемалық-ізденісті оқыту әдістері ынталандырушы әсер етеді, егер проблемалық жағдайлар білім алушылардың нақты мүмкіндіктері аймағында орын алса және оларды дербес шешуге болатын болса. Бұл жағдайда оқу іс-әрекетінің мотиві - бұл мәселені өз бетінше шешуге деген ұмтылысы болып табылады.

Биология сабақтарында өзіндік жұмыстарға деген қызығушылық кейс-технологияларды қолдану арқылы қалыптасады. Кейс-технологияны қолдану идеясы студенттердің биология сабақтарында өмірден алынған мысалдарды қарастыру және өмірлік жағдайларды талқылау кезінде айқын байқалатын белсенділігі нәтижесінде пайда болады. Студенттер аудиторияда арнайы дайындалған жағдаяттық тапсырмалар кезінде, сонымен қатар өз елінде, өз қаласында, белгілі бір оқиғаларға байланысты жағдайлар ұсынылған кезде, олар игеріп жатқан кәсібіне байланысты жағдайлар ұсынылған кезде белсенді бола түседі.

Оқыту процесінде кейс технологиясының келесі әдістері қолданылады: ситуациялық тапсырмалар мен жаттығулар, нақты жағдайларды ситуациялық талдау әдісі, инцидент әдісі, жобалау әдісі, проблемалы-талқылау әдісі.

Кейстердің төмендегідей түрлері қолданылады:

- кейс-иллюстрация,
- кейс- практикалық тапсырма,
- құрылымдық сұрақтармен кейс,
- нақты жағдайлармен құрылған кейс

Көбінесе, биология сабақтарында ситуациялық жаттығу (тапсырма) әдісі қолданылады, оның мәні мынада: студентке қазіргі жағдай мен шешімді қажет ететін тапсырманы егжей-тегжейлі сипаттайтын мәтін ұсынылады. Биологиялық өткен мәселелерге, жақын және болашақтың ойдан шығарылған оқиғаларына байланысты тапсырмалар қолданылады. Нақты ақпаратқа негізделген ситуациялық тапсырмалар жиі шешіледі.

Келесі әдіс - іс-кезең кейсі немесе нақты жағдайларды талдау, белсенді проблемалық-ситуациялық талдау әдісі. Әдістің мақсаты - қалыптасып отырған жағдайды талдау және практикалық шешімін әзірлеу. Оқыту барысында инцидент әдісі де қолданылады. Инцидент (лат. Incident) - болып жатқан, болған оқиға, оқиға, соқтығысу деген ұғымды білдіреді. Бұл әдіс оқушылардың ақпаратпен жұмыс жасауымен, қажетті ақпаратты іздеуімен, оны жүйелеуді, талдаумен және байланыстыра білумен ерекшеленеді. Олар оқиға туралы жазбаша немесе ауызша хабарлама алады, онда олар бірлесіп түсінуі керек, проблема бар-жоғын, шешім қабылдау үшін не туралы екенін, не істеу керектігін, білуі керек. Сонымен, әдістің негізгі мақсаты - студенттердің дағдыларын дамыту немесе жетілдіру, бір жағынан, ақпарат жеткіліксіз болған жағдайда шешім қабылдау, екінші жағынан, шешім қабылдауға қажетті ақпаратты ұтымды жинау және пайдалану.

Кейспен жұмыс жасау кезінде студенттер алдымен жұмыс кезегімен және оның кезеңдерімен танысуы керек:

- 1 кезең – жағдаятпен және оның ерекшеліктерімен танысу,
- 2 кезең - негізгі проблемаларды бөліп көрсету,
- 3 кезең - ми шабуылына арналған түсініктер немесе тақырыптар ұсыну;
- 4 кезең - шешім қабылдаудың салдарын талдау
- 5 кезең - кейсті шешу

Кейс шешімі бойынша жұмысты бастамас бұрын білім алушыларға ұсынылған ситуациялық есепті мұқият оқып шығып, жағдай туралы тұтас түсінік қалыптастырып, содан кейін маңызды болып көрінетін абзацтарды белгілеу қажет. Жағдайды бірге талқылап, оның мәні неде екенін анықтау керек. Содан кейін қорытындыларды жазбаша түрде жазып - негізгі проблема мен оған бағынышты және осы мәселеге қатысты барлық фактілер, шешімнің дұрыстығын тексеру критерийлерін анықтау қажет болады. Мәселені шешу бойынша практикалық іс-шараларды әзірлеу, ситуациялық есепті шешу нәтижелері қандай формада ұсынылатындығын талқылау жүргізіледі.

Сабакқа дайындалу және ситуациялық тапсырмаларды таңдау кезінде білім алушылардың ерекшеліктері міндетті түрде ескеріледі. Тапсырмалар жасына сәйкес мүмкін болады, ал қарастырылған жағдайлар нақты тәжірибеге жақын және мамандыққа байланысты құрастырылуы керек. Мәселені талқылау кезінде мәселені шешудің барлық мысалдары қарастырылады.

Кейс – технологияны қолдану нәтижелесіне сәйкес білім алушыларда болған мынадай өзгерістерді жатқыза аламыз:

- оқу пәндерін оқуға деген ынтасы артады,
- студенттер әртүрлі ақпарат көздерімен өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын, қажетті білімді өз бетінше "іздеу" тәжірибесін алады,
- қатысушылар талдау тәжірибесі мен сыни ойлау дағдыларын қалыптастырады, кез-келген жағдайдан шығудың көптеген жолдары бар екенін аңғарады,
- оқу коммуникативтік және бағалау дағдыларын, презентациялау дағдыларын және т.б. алады.

Оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық бірлігінің мағынасы негізінде жеке тұлғаның бағыттылығын, мінез-құлқы, дүниетанымы, студенттің қасиеті, ақыл-ойының дамуы, эстетикалық қажеттілігін қамтамасыз ету қажет. Оқыту мен тәрбиелеу барысында студенттердің жас ерекшелігін әлеуметтік-психологиялық және индивидуалды қасиеттерін, оқуға деген көзқарастарын және ынтасын ескеру қажет.

Оқыту мен тәрбиелеуді жүзеге асыруға екі субъект қатысады. Оқытушы алдына педагогикалық мақсат қойған, осы мақсатқа жету жолында әдіс – тәсілдерді, қорытындыны талдап, әрекетін нақтылап, оқытудың нәтижелі болуына жан –жақты қатысады. Студент оқыту мен тәрбие процесіне өзіндік көзқараспен қарап активтілік немесе пассивтілік білдіреді. Оқытушы мен студенттің бірлескен жұмыстары олардың жалпы іс-әрекетінің нәтижесі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Учебник для вузов / И.А. Зимняя.- М.:1999
2. Ожегов С.И.Словарь русского языка/С.И.Ожегов. Изд. 6-е, стереотипное. Издательство "Советская энциклопедия"- Москва.: 1964.- 900 с.
3. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Формирование мотивации учения / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М.: 1990.

МҰРАТҚЫЗЫ Баян

7М_Информатика

ҚазҰлтҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауым. профессор м.а. Н.С.Қатаев

ИНФОРМАТИКА ПӘНІНДЕ ОЙЫН ПЛАТФОРМАЛАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Анотация. Использование компьютерных обучающих игр в учебном процессе относится к игровым технологиям. Игра, есть вид развивающей деятельности, форма освоения социального опыта, одна из сложных способностей человека. В современном процессе обучения, уделяющему большее внимание активизации и повышению эффективности образования, включение в игровую деятельность используют нередко. Компьютерные игры все увереннее входят в число инструментов обучения. Применение игровых технологий способствует решению целого ряда образовательных задач, направленных на формирование позиции ребенка в отношении собственной деятельности, общения и самого себя. Компьютерные игры, в зависимости от вида игры, делятся на игры с приключениями, игры, основанные на действиях пользователя, пазлы, игры со словами, стратегические игры, игры на основе моделирования, ролевые игры, многопользовательские игры, игры на вождение транспортных средств, настольные и карточные игры. В то же время обучающие компьютерные игры классифицируются по содержанию и действиям игрока, и в зависимости от дидактических целей игры.

Abstract. The use of computer-based learning games in the educational process refers to gaming technologies. A game is a type of developing activity, a form of mastering social experience, one of the complex abilities of a person. In the modern learning process, which pays more attention to the activation and improvement of the effectiveness of education, inclusion in game activities is often used. Computer games are becoming more and more confident in the number of learning tools. The use of game technologies contributes to the solution of a number of educational tasks aimed at forming the child's position in relation to their own activities, communication and themselves. Computer games, depending on the type of game, are divided into adventure games, games based on user actions, puzzles, word games, strategy games, simulation games, role-playing games, multiplayer games, vehicle driving games, board games and card games. At the same time, educational computer games are classified according to the content and actions of the player, and depending on the didactic goals of the game.

Бүгінгі таңда оқушы, оның тұлғасы, қайталанбас ішкі әлемі басты назарда. Сондықтан қазіргі мұғалімнің негізгі міндеті - мақсатқа сәйкес келетін оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың формалары мен әдістерін таңдау-оқушының жеке басын дамыту. Балаларды тәрбиелеу мен тәрбиелеудің ең көне құралы-ойын. Ойындар оқытудың дәстүрлі түрлерін толықтырады және оқу процесін жандандыруға ықпал етеді. Осыған байланысты балаларды оқыту мен тәрбиелеудің ойын формалары ерекше мәнге ие.

Қазақстан Республикасының Білім туралы заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті- ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді акпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» -деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді деп жазылған.

Еліміздің - жас ұрпаққа заман талабына сай білім беру әр ұстаздан шығармашылықпен жұмыс істеуді, үлкен ізденісті талап етеді. Оқушының жеке тұлғасын, оның рухани әлемін, қабілеті мен ынтасын дамыту бүгінгі таңдағы негізгі мәселенің бірі. Оның себебі оқушы өз бетімен ізденіп жұмыс істеуге, өз бетінше алған білімдерін тәжірибеде, өмірде пайдалануды үйренбеген. Сол үшін де оқушының өзіне сенімін арттыру, шығармашылығын дамыту мақсатында мұғалімнің әр сабағы әр түрлі, жан-жақты болуы керек. Сабақ мазмұнының теориялық-практикалық құндылықтары жоғары болған сайын оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу өте тиімді жүргізіледі. Мұғалімнің әр сабағы оқушының сезіміне, ынтасына әсер етуі керек. Ол үшін сабақ құрылымы көп түрлі оқыту әдістерімен, мұғалімнің дайындығы, ізденісі жоғары деңгейде болуы керек. Оқушыларға білім негізін меңгертудің әдіс- тәсілдері сан-алуан. Оны таңдап алу мұғалімнің шеберлігіне байланысты.

Информатика пәнінде ойын платформаларын қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыру қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Жаңартылған білім мазмұны бойынша информатиканы оқытуда тәжірибе теориядан асып түсетін ерекше жағдай қалыптасты. Оқытудың мақсаттары мен міндеттері әлі қайта түсіндірілмеген, жаңа тұжырымдамалар мен тәсілдер талқылау сатысында, бірақ жаңа формалар мен әдістер қазірдің өзінде тәжірибеге еніп жатыр, ғылыми жалпылау мен түсінуді қажет ететін тәжірибе жасалуда. Сол себептен кейбір оқушыларымыздың информатика пәніне деген қызығушылығы төмендеуде.

Информатика пәнінде ойын технологиясын оқу процесіне енгізбес бұрын анықтауды қажет ететін мәселелер:

- ✓ ойын технологиясын қолдана отырып, қандай оқу материалын оқып үйрену керек;
- ✓ оны оқушылардың қандай құрамы үшін қолдану керек;
- ✓ ойынды оқытудың басқа тәсілдерімен қалай байланыстыру керек;
- ✓ оны өткізу үшін оқу жоспарында уақытты қалай табуға болады;
- ✓ нақты оқу тақырыбы бойынша қандай ойын технологиясын таңдау керек;
- ✓ сабақтың әр кезеңінде белгілі бір оқу міндеттерін шешетін ойынды қалай таңдау керек.

Информатика сабақтарындағы ойынның рөлі өте зор, өйткені бұл оқу процесін әр бала үшін тартымды және қызықты етуге мүмкіндік береді. Алайда, оқу процесінде ойын технологиясының орны, ойын элементтері мен оқытудың үйлесімі көбінесе мұғалімнің функцияларды түсінуге және педагогикалық ойындардың жіктелуіне байланысты екендігіне назар аудару керек. Қазіргі уақытта әдістемелік әдебиеттерде белгілі бір жіктеу критерийіне сәйкес оқу ойындарының түрлерін жүйелейтін көптеген жіктеулер бар. Ойындардың типологиясы оқу ойынының мақсаттары мен міндеттеріне, өткізу формасына, ұйымдастыру әдісіне, күрделілік дәрежесіне, қатысушылардың сандық құрамына байланысты құрылады. [1, 42 б.]

Информатика сабағында ойын платформаларын қолдануда келесі сұрақтарды қарастыру қажет:

- 1) Платформадағы ойынның мақсаты. Ойын барысында информатика саласындағы қандай дағдылар мен бағдарламалар игеріледі. Ойынның қай сәтіне ерекше назар аудару керек;
- 2) Платформадағы ойынға қанша оқушы қатысады? Әр ойынға белгілі бір минималды немесе максималды ойыншылар қажет;
- 3) Ойын үшін қандай материалдар мен құралдар қажет болады? Дидактикалық материал өндіріс пен пайдалану үшін қарапайым болуы керек;
- 4) Оқушыларды платформалардағы ойын ережелерімен таныстыру үшін ең аз уақыт қажет. Ойын ережелері қарапайым және дәл тұжырымдалуы керек;
- 5) Оқушылар осы ойынға қайта оралғысы келетінін ескере отырып, ойын қай уақытқа есептелуі керек;
- 6) Ойынды қай кезеңде қолданған дұрыс. Бұл ойынның дидактикалық және педагогикалық мақсаттарына байланысты;
- 7) Оқушылардың ойынға толық қатысуын қалай қамтамасыз етуге болады. Оқушылардың қызығушылығы мен белсенділігін арттыру үшін ойынға қандай өзгерістер енгізуге болады;
- 8) Ойынның негізін басқа материалды қолдану үшін қалай пайдалануға болады;
- 9) Ойынның қорытындысы анық және әділ болуы керек;
- 10) Ойыннан кейін оқушыларға қорытынды жасау үшін қандай қорытындылар беру керек.

Кез-келген компьютерді дамыту немесе оқыту ойынын уақытында, сабақтың қажетті кезеңінде қолдану маңызды. Компьютерлік ойындарды таңдау кезінде келесі принциптерді ескеру қажет:

- 1) гуманистік;
- 2) функционалдылық;
- 3) уәждемелік жатқызу;

- 4) эмоциялық кірісу;
- 5) бақылау;
- 6) ашықтық;
- 7) іс-әрекет пен нәтиженің ұштасуы.

Көбінесе информатика сабақтарында келесі ойын элементтері қолданылады:

- ✓ анаграмма;
- ✓ кроссвордтардың түрлері;
- ✓ ребус;
- ✓ Votum Play интерактивті жүйесі;
- ✓ интерактивті сауалнама және дауыс беру жүйесі Votum e-rating;
- ✓ бағыт парақтары;
- ✓ сабақ-ойын.

Оқушылардың информатика пәніне деген қызығушылығын арттыруда қолданылатын ойын платформалары интерактивті ойын қосымшаларын іске қосуға мүмкіндік беретін аппараттық және бағдарламалық жүйелер деп аталады. Негізінен оқушылармен жұмыс жасауға мына платформаларды көрсетуге болады:

- ✓ Windows, Mac/OS X немесе Linux негізіндегі дербес компьютерлер
- ✓ Ойындар платформасы (ойынға арналған арнайы құрылғылар, қазір 8-ші буын – Xbox One, PlayStation 4, Nintendo Wii U)
- ✓ Мобильді құрылғылар (iOS, Android, Windows)
- ✓ Әмбебап веб-платформалар, әлеуметтік желілер (FB, VK, MM)
- ✓ Аркада автоматтары
- ✓ Виртуалды инновациялық платформалары

Ойын платформалары информатикалық білімдерін арттырады, оқу материалын оқуға уақытты азайтады, оқу процесін шығармашылық және қызықты сабаққа айналдырады. Сабақтардағы Ойындар басқа ойындардан ерекшеленеді, өйткені олардың бір маңызды белгісі бар – оқытудың нақты мақсаты және оған сәйкес педагогикалық нәтиже. Ойынның негізгі мақсаты-оқушылардың тұрақты танымдық қызығушылығын дамыту, оқуға деген қызығушылығын арттыру және сол арқылы оқытудың тиімділігін арттыру. [2, 12 б.]

Оқу процесін белсендіруге және қарқындалуға бағытталған қазіргі мектепте ойын технологияларын жеке ұғымдарды, тақырыптарды және тіпті информатика бөлімін игеру үшін технология ретінде пайдалануға болады.

Ойын платформаларын сабағымда қолданғанда оқушыларда ойын ойнауға деген қызығушылығы жоғары болды. Компьютерлік ойындарды дамыту үшін әртүрлі технологиялар қолдандым:

✓ әр түрлі бағдарламалау тілдері, ойын ядролары (қозғалтқыштар), мультимедиялық платформалар және т.б. белгілі бір технологияны таңдау ең алдымен ойынның мақсаты мен сценарийіне байланысты (2D немесе 3D графика, мультимедиялық мүмкіндіктер, мәліметтер базасының болуы, Перифериялық құрылғыларды қосу және т. б.).

✓ Ойынның білім беру мақсатын да үйрету қажет. Мысалы, егер ойын болса C++ бағдарламалау тілін үйрену үшін оны осы тілде жазған дұрыс.

Осылайша, компьютерлік ойын демонстрациялық мысал бола алады және оқушыларға оқытылатын тілдің барлық мүмкіндіктері көрсетіледі.

Мысалы "Avengers" компьютерлік ойыны. Оқушылардың информатикада білім сапасын арттыру мақсатында компьютерлік ойындарды дамыту мен қолданудың жоғарыда қарастырылған теориялық аспектілеріне сүйене отырып, біз Flash технологиясын қолдана отырып, "Avengers" компьютерлік оқыту ойынын жасадық.

Бұл ойын информатиканың үш бөлімі бойынша оқушылардың білімін тексеруге арналған "ақпаратты өлшеу", "ақпаратты кодтау", "Алгоритмика" және сюжеттік желімен және тапсырмаларды

(квесттерді) орындаумен "өтуге арналған ойын". Оқушыға арналған ойынның негізгі міндеті-ойынның басты қарсыласын жеңу Локи (қорытынды жұмыс) (сурет.1.), бірақ ол үшін бірқатар тапсырмаларды орындау қажет (тақырыптық бөлімдер), сюжеттік желімен біріктіріледі. [3, 20 б.]

Қортындылай келе информатика пәнінде компьютерлік ойындарды оқу құралдары ретінде қарастырып, сабақта тиімді пайдалануымыз керек.

Ойын технологияларын қолдану бірқатар мәселелерді шешуге ықпал етеді. Оқушылардың сабаққа деген ынтасы артып, информатика пәні бойынша білімдері терендей түседі. Ойындар ойнау арқылы көптеген информатикалық бағдарламаларды тез игереді. Компьютерде шапшаң жұмыс істейді.

Сонымен қатар, компьютерлік ойындар ойыншының мазмұны мен әрекеттері бойынша және ойынның дидактикалық мақсаттарына байланысты жіктеледі. Компьютерлік ойындарды дамытудың әдістері мен технологиялары әртүрлі және оларды нақты тапсырмаға және қол жетімді ресурстардың болуына байланысты таңдауыңыз керек.

Ұстаздың білім көшінде оқушыға сапалы білім беруде көптеген асулары көп. Білімді ұстаздан білгір оқушы, болашақ білімді маман шығады. Ел болашағы жастарымызға сапалы білім берейік!

Әдебиеттер:

1. Бадмаева Н. Ц. Мотивационные механизмы развития общих умственных способностей. // Вестник Бурятского государственного университета. Серия «Психология», 2005. – С.126
2. Информатизация и компьютеризация образовательного процесса: монография / В. А. Касторнова, О. В. Ларина, П.В. Никитин [и др.] ; Сиб. федер. ун-т; Краснояр. гос. пед. ун-т им. В. П. Астафьева [и др.]. – Красноярск: ООО «Центр информации», ЦНИ «Монография», 2014. – 212 с.
3. Использование инновационных технологий в образовательном процессе : монография/ Е. Н. Рогановская, Л.Н. Порядина, П. В. Никитин [и др.] ; Сиб. федер. ун-т; Краснояр. гос. пед. ун-т им. В. П. Астафьева [и др.]. – Красноярск: ООО «Центр информации», ЦНИ «Монография», 2014. – 236 с.

НУГМАНОВА Жұлдыз

6B07311 Геодезия и картография

Научные руководители: к. т. н., проф. Аукажиева Ж. М., стр. препод. Муканова С. К.
ЕНУ им.Л.Гумилева

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Түйіндеме. Геоақпараттық жүйелердің (ГАЖ) құрылуы мен дамуы географияға кеңістіктік географиялық жүйені зерттеу мен жүзеге асырудың жаңа құралы болды. Бұрын өзіне түсінік бермеген мүлдем жаңа ғылым пайда болды. Геоинформатика - бұл табиғи геожүйені зерттеуге «ақпараттық» тәсіл ашатын ғылым. Жыл сайын оның дәстүрлі жер туралы ғылымдармен байланысы барған сайын айқындала түседі. Геоақпараттық жүйелерге табиғи, биологиялық, мәдени, демографиялық немесе экономикалық ақпараттар кіруі мүмкін. Осылайша, ол өзін жаратылыстану ғылымдарында, әлеуметтік, медициналық және инженерлік ғылымдарда, сондай-ақ бизнесті жоспарлау мен геомаркетингте таныта алады. Қазіргі уақытта Геоақпараттық жүйелер - бұл әлемдегі миллиондаған адамдар қызығушылық танытқан миллиондаған долларлық сала. Бұл технология іс жүзінде біздің адам қызметінің барлық саласында қолданылады. Көпфункционалды ГАЖ технологиясын қолдану арқылы барлық алынған ақпаратты ГАЖ мамандары емес, қарапайым адамдар - ғалымдар, дәрігерлер, кәсіпкерлер, құрылысшылар және т.б. қолдана алады. ГАЖ-ны қолдана отырып, коммуналдық қызметтер қалалық желілерді қолдау бойынша іс-шаралар жоспарлап, жүзеге асырады. Немесе табиғи ортаны қорғаумен айналысатын ұйымдар ормандардың, өзендер мен топырақтың күйін бақылайды.

Abstract. The creation and development of geographic information systems (GIS) has given to Geography a new tool for studying and implementing the spatial geographic system. A completely new science has appeared, which previously was not noticed. Geo informatics is a science that opens up an "informational" approach to the study of the natural geosystem. Every year, its relationship with the traditional Earth sciences is becoming more known. Geographic information systems can include natural, biological, cultural, demographic, or economic information. Thus, it can manifest itself in the natural sciences, social sciences, medical sciences, and engineering, as well as for business planning and geomarketing. Today, Geographic Information Systems are a multi-million dollar industry that millions of people around the world are interested in. This technology is used in virtually all areas of our human activity. With the use of multifunctional GIS technology, all the acquired information can be used not by GIS specialists themselves, but by also ordinary people - scientists, doctors, businessmen, builders, etc. With the help of GIS, public utilities plan and carry out activities for the maintenance of urban networks. Organisations that are engaged in the protection of the natural environment monitor the state of forests, rivers, and soil.

Развитие современного общества почти нереально без информации, касающихся, например, сведений о том, где какой продукт производится, какова его стоимость, как проехать к месту его реализации и т. д. Нередко необходимой с целью потребителей информациями владеет множество разрозненных организаций, что снижает результативность ее применения. Таким образом, целью формирования информационных систем является концентрация, сосредоточенность информации в специализированных центрах с целью наиболее эффективного ее применения широкими слоями населения.

Под системой предполагается совокупность разнородных компонентов, представляющих объект как единое целое. В информатике под пониманием «система» имеет большое количество смысловых значений. В целом оно применяется в соответствии к комплексу технических средств и программ. В частности, информационная система (ИС) заключается в совокупности самостоятельных и взаимозависимых компонентов. Современное понимание информационной системы предполагает использование персонального компьютера в качестве основного технического средства обработки информации. Компьютеры совместно с программными обеспечениями являются технической базой, целью которой является развития информационных систем. Подобным образом, информационная система предполагает собой взаимосвязанную совокупность технических средств, программного обеспечения и методов, применяемых операторами для сохранения, обработки и выдачи потребителям информации. Информационная система немыслима без человека (оператора), взаимодействующего с компьютером.

Информационные системы в настоящий период применяются в разных сферах деятельности человечества. Нередко у пользователей возникает потребность установления пространственного

положения исследуемых объектов. каждая пространственная информационная система определяется на принципах, которые присущи совершенно всем информационным системам. похожие системы представляются равно как автоматизированные информационные системы, предназначенные с целью отображения и анализа естественных, а также искусственных объектов, расположенных в пределах земной поверхности. Пространственная привязка исследуемых объектов послужила основанием для введения термина «географические информационные системы» (ГИС). Со временем этот термин заполучил более обширную трактовку и трансформировался в понятие «геоинформационная система», поскольку в сферу изучения ГИС включались объекты и явления, имеющие не только определенное месторасположение на земной поверхности, но и различные схематичные характеристики. В широком значении слова ГИС воспринимается как модель реалистичного мира, а в тесном значении представляется системой скопления и хранения данных, привязанных к земной поверхности. При всем при этом преимущественно многообещающим направлением формирования ГИС признана возможность поддержки процессов принятия решений. Компонент сложноватых слов «гео» в переводе с греческого языка обозначает «земля». Область использования ГИС, естественно, не ограничивается географией, геодезией или другими «геонауками». применение ГИС безгранично эффективна в каждой предметной области, в которой существенной значимостью располагает информация о взаимном месторасположении и формах описываемых либо исследуемых объектов в пространстве. Таким образом, более значительное различие геоинформационных систем от иных информационных систем складывается в том, что они включают пространственно-временные и географически координированные данные, устанавливающий определенный объект. предоставленное понятие отвечало новейшей технологии использования электронно-вычислительных машин для сохранения и обработки данных. Уже позднее на базе таковых систем были сформированы означенные ранее аграрные информационные системы, характеризующие законное, хозяйственное и пространственное расположение незначительных участкам земель.

Введение информационных систем содействует получению преимущественно практических альтернатив заключения задач путем использования автоматизированных методов, интеллектуальных и экспертных систем. Они обеспечивают еще уменьшение доли обыденной работы операторов посредством автоматизации процессов вырабатывания правдивой информации в условиях неоднократного ее использования. Создание информационной системы исполняется при условии ее полного многофункционального соответствия установленной цели и решаемым задачам. Включение в систему дополнительных функций приводит к ее удорожанию. Такое может немаловажным образом уменьшить престиж информационной системы для потенциальных пользователей. прогрессивные системы основываются основным образом открытыми, и о них будет сказано позднее. совместную структуру информационной системы, вне зависимости от сферы применения, подобает анализировать как совокупность обеспечивающих компонентов, созданных для реализации основных ее функций. промышленное обеспечение охватывает комплекс промышленных средств и соответствующих научно-технических процессов, созданных для функционирования информационной системы. Комплект технических средств, в собственную очередь, составляют устройства сбора, накопления, обработки, передачи, преобразования и решения информации. К средствам математического обеспечения причисляется точная статистика, способы точного моделирования и программирования научно-технических процессов, и другие методы. Правовое обеспечение обуславливается совокупностью правовых норм, регламентирующих правовой статус и функционирование информационных систем, вдобавок порядок получения, обработки и использования информации. Информационное обеспечение представляет собой комплекс методов систематизации и кодирования информации. Сюда включаются дополнительно унифицированные системы документации, схемы информационных потоков и методика построения баз данных. координационное обеспечение определяется комплектом методов и правил, регламентирующих взаимодействие администратора системы с операторами. При всем при этом устанавливается распорядок применения технологического снабжения в процессе эксплуатации информационной системы. Помимо этого, координационное обеспечение определяет алгоритм для подготовки и решения задач, распределения подхода к информации в целях действенного применения информационной системы и соблюдения конфиденциальности информации.

Геоинформационные системы содержат информацию о реальном мире в виде набора тематических слоев, которые объединены по принципу типизации объектов. С целью понятия,

например, застроенной территории в ГИС можно отметить несколько слоев: здания, улицы, подземные коммуникации, лесные насаждения, водные объекты. Этот простой подход доказывает свою актуальность в процессе решения разнообразных задач, одни из которых можно отнести отслеживание передвижения транспортных средств, определение кратчайшего расстояния между двумя пунктами с учетом наличия транспортных коммуникаций и т. д. При этом предоставляется возможность детально изучать любые объекты, не перегружая изображение второстепенными элементами. Обычная топографическая карта этого достичь не позволяет.

Литература:

1. Геоинформационные системы (назначение, функции, классификация : монография / В.А. Середович, В.Н. Ключниченко, Н.В. Тимофеева. – Новосибирск : СГГА, 2008. – 192 с.

НҰРГЕЛДЫ Дана Нұргелдықызы
7М01506-география мамандығы
Ғылыми жетекшісі: PhD, Е.А. Тулегенов
ҚазҰҚПУ

ЖАСТАР БОЙЫНДАҒЫ ПАТРИОТИЗМ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Одной из основных тем, рассматриваемых в статье, является патриотическое воспитание подрастающего поколения. В настоящее время одной из больших задач перед обществом и государством является патриотическое, националистическое воспитание подрастающего поколения, умение с гордостью рассказывать о своей Родине. Ведь именно в подростковом возрасте (10-14 лет) будущие поколения познают окружающую среду, формируют представление о ней, перенимают национальные ценности своей страны и начинают первый этап формирования исторического сознания. В этой связи одним из важнейших направлений патриотического воспитания молодежи является топонимика. Топонимика-раздел ономастики, изучающий особенности происхождения и формирования географических названий земель и вод, проводя синтаксический разбор. В качестве примера в статье приведены описания нескольких топонимических названий Алматинской области. Чудо земли Жетысу, как населенные пункты в ней не дают гордиться грудью любого человека?! Общая топонимика, названия населенных пунктов нашего народа, устные имена конкретизируют язык, культуру нации, менталитет и религию казахского народа, особенности языковой действительности. Казахский народ уделял особое внимание именам, именам, считал, что каждое имя имеет практическую простоту и смысл. Поэтому современные топонимические названия нашей страны-это плод коллективного разума, духовно-культурного творения народов, населявших казахскую землю, своей нации.

Abstract. One of the main topics discussed in the article is the patriotic education of the younger generation. At present, one of the great tasks facing society and the state is the patriotic, nationalistic education of the younger generation, the ability to proudly tell about their Homeland. After all, it is in adolescence (10-14 years) that future generations learn about the environment, form an idea of it, adopt the national values of their country and begin the first stage of the formation of historical consciousness. In this regard, one of the most important areas of patriotic education of young people is toponymy. Toponymy is a branch of onomastics that studies the features of the origin and formation of geographical names of lands and waters, conducting syntactic analysis. As an example, the article describes several toponymic names of the Almaty region. The miracle of the land of Zhetysu, how do the settlements in it not allow you to be proud of the breasts of any person?! General toponymy, names of settlements of our people, oral names specify the language, culture of the nation, mentality and religion of the Kazakh people, features of linguistic reality. The Kazakh people paid special attention to names, names, believed that each name has a practical simplicity and meaning. Therefore, the modern toponymic names of our country are the fruit of the collective mind, the spiritual and cultural creation of the peoples who inhabited the Kazakh land, their nation.

Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін 1991 жылы алды. Міне, 2021 жылы Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 30 жыл толып отыр. Қазақстан Республикасы өз дамуы жолында көптеген қиындықтардан өтті. Қазақстанда өз ұлтын сүйетін, қорғайтын нағыз патриоттық сезімі, ұлтжанды тұлғалар да аз емес. Алайда, қазіргі кезде жас ұрпақ арасынан өз елінің, жерінің тарихын білмейтін, патриоттық сезімі бәсең көп байқаймыз. Ал патриоттық сезім мен патриоттық тәрбие дегеніміз не?

Патриотизм [грек, patris - отан, атамекен] - өзінің жеке және топтық мүдделерін жалпы елдің мүдделеріне бағындыратын, оған адал қызмет етіп, өз Отанын қорғауды мақсат тұтатын, Атамекеніне деген терең сүйіспеншілік сезімі. Заманауи білім берудің өзекті проблемалардың бірі - жас ұрпаққа рухани – патриоттық тәрбие беру. Өз Отаны туралы жас жеткіншек ең алдымен отбасында танысады, өсе келе тарихи білідерін тереңдету арқылы мектеп қабырғасында алады. Ел арасында «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп босқа таралмаған. Сол себепті де, баланың өз Елі,Отаны туралы дұрыс ақпаратпен алмасу, өз еліне деген сүйіспеншілікті, ұлтжандылық қасиеттерді сіңдіру барысында ата-аналар мен мұғалімдер үшін өте маңызды мәселе болып отыр. Еліміздің болашағы жас ұрпақты тәрбиелеуде бірінші бесік - отбасы, ата - ана тәрбиесі болса, екінші бесік - білім беру мекемесі.

«Ұлттық патриотизм» Қазақстан Республикасының тәуелсіздігімен тығыз байланысты, себебі ол еліміздің, тарихымыздың айнасы, тарихқа қарап біз осы жолға қалай келгендігімізді түсінеміз.

Қазақстанда жүзден аса ұлт өкілдері тұрады, бейбіт өмір сүреді. Ал біздің еліміз сол халықтар үшін тұрақтап қалатын орын деп қарауымыз керек.

Ұлтжандылық – адамға бойында өмірге келе салысымен туатын сезім емес. Патриотизм адамның өмірімен тұспа-тұс жүретін психологиялық, әлеуметтік құбылыстың бірі. Осыған орай «әр этностың ұлттық сезімін сыйлап, бірде - бір ұлтпен қарама - қайшылық туғызбау» - деп елбасымыз белгілеген [1].

Қоғамның дамуы барысында, ұлттық ономастика ғылымының бағыттары үлкен мәнге ие болып отыр, себебі, осы заманда ел мен мемлекетті – сол жерде орналасқан тарихи-мәдени орталықтар мен атақты жер-су атаулары, сонымен қатар беделді тұлғалардың есімдерімен таниды. Ал бұл мағұлматтар келешек ұрпақ үшін маңызы зор, ол жасөспірімдердің ұлтжандылығын, өз туған жеріне сүйіспеншілігін, патриоттық рухты қалыптастыруда маңызды фактордың бірі болып табылады. Қай кезде болмасын адамзат туылған күннен бастап атаулар ортасына түседі. Дүниеге келген күннен бастап адам баласы өзін есімі арқылы танып, одан ары қарай өзін қоршаған ортаға танытады, туған жерін, елін атаулар арқылы қабылдайды. Осындай атаулардың шығу тарихын, мәні мен мағынасын зерттеумен айналысатын сала топонимика деп аталады.

Топонимика, грекше топос-орын, жер; ономо — атаулар, есім дегенді білдіреді. Топонимика ономастиканың бір саласы. Топонимика, топоним деген терминдердің соңғы кездері пайдаланылуында өзгешеліктер бар. Мәселен, қазір топонимика тіл, география ғылымында географиялық жалқы есімдерді зерттейтін ғылым саласы ретінде қолданылса, ал географиялық жалқы атаулар (жер-су) топонимдер деп аталып жүр. Топонимика — ең алдымен, белгілі бір аумақтағы географиялық топонимдер тобы, екінші жағынан, лексика саласындағы географиялық жалқы атауларды зерттейтін үлкен бір бағыты.

Топонимдерді зерттеудің ғылыми маңыздылығы жоғары, себебі, жер, су, теңіз, өзен, көл, таулардың жалқы атаулары сол жерден ертеде өмір сүрген елдің тілінен алынған. Бұл атаулар әлгі халықтар сол жерден басқа жаққа кетіп, орнына басқа халық келсе де, алғашқы қалпында сақталып, ғасырлар бойы өмір сүреді. Топонимика сол жердің тарихи сырын ашуға көмектесумен бірге, олардың саяси және этнографиялық шекараларын анықтаға да көмектеседі. Осы орайда, мысал ретінде Алматы облысының бірнеше елді-мекендеріне сипаттама беріп кетейік.

Халықаралық география терминологиясында Жетісу деп аталып жүрген кең байтақ мекен – Алматы облысының елді мекендері тарихта және мәдени мұрамызда құнды мұра болып сақталып келеді. Себебі бұл жердің тарихына үңіліп қарайтын болсақ, ежелден бері көптеген ұлт өкілдері мекендегенін, сонымен қатар тарихтың нағыз айнасы болған оқиғалардың болғаны, соған қарамастан ескі атаулардың әлі күнге дейін сақталып келгендігі дәлел бола алады. Осыған байланысты, Алматы облысының бірнеше елді мекен атауларының шығу тарихына, жасалу долдарына көз жүгіртіп шығайық.

Алматы облысындағы үлкен қалалардың бірі *Қапшағай* (Капчагай) – бұл атау түркі-моңғол тілдеріне бірдей сөздерден жасалған. Сондықтан мағыналары ұқсас, бір-біріне сәйкес болып келеді. Мәселен, қырғыз тілінде «қыпчал»- жартасты сай, саха тілінде «хапчагай»-қысу, жіңішкеру; «хапчаан»- тар,сай; моңғолша «хабқал»-терең сай; қалмақша «хавчыға»-тар қыспақ деген мағына береді. Қалмақ тіліндегі Хавчыға деген атау Қытай Халық Республикасының Іле, Алматы облысындағы Текес өзені күншығысқа қарай ағып барып, биік екі таудың ортасын кесіп, терең шатқал арқылы Күнес жазығына шыққанға дейін он шақырымдай таудың терең қыспақ шатқалынан өтеді. Сол жерді қалмақтар Хапчаға деп атайды. Қалмақ тілінде қ әрпі жоқтың қасы, олар оның орнына х әрпін қолданады. Сол х әрпін біз қ әрпіне ауыстырып, сөз соңына й әрпін жапсырып айтамыз. Демек, бұл атаудың Алматы облысында кездесетінін, тұлғасы мен мағынасы жағынан ұқсас екендігін байқаймыз. Сонымен, Қапчагай топонимінің мағынасы - «екі жағы биік жартастың ортасынан өзеннің ағып өтетін жіңішке, қыспақ жолы» [2].

Кербұлақ – с., атаудың бірінші буынындағы «кер» сөзі түркі-моңғол тілдерінде «кір» тұлғасының (балшық, лай сөзі) мәнін береді деген пікірлері жоқ емес. Біздің байқауымызша, кер сөзі түркі тілдерінің кейбірінде «тау», «қыр», «биік» мәнінде қолданылып, басындағы қар,қыр сөздерінің орфоэпиялық өзгеріске түскен түрі болса керек. Оны қырғыз тілінде сақталған «керүү» -тау шыңы немесе биік тау етегі деген географиялық терминнен анық көреміз. Бұл сөзбен түбірлес манси, коми тілдеріндегі «керас» -«жартас», «өзеннің тік жағасы» сөзінің бары мәлім. Бұл дәлелдерге қарағанда, Кербұлақ топонимі «таудан, биік қырдан құлай аққан бұлақ» деген мағынаға жақын сияқты.

Боралдай – Бурундай деп орыс тілінен бұрмаланып, кейінгі кездері қайта қалпына келтірілген атаулардың бірі. Бұл елді мекен көбінде қалмақтың батырына байланысты берілген атау деп болжамдайды. Тарихтағы бұрынғы аты Көкдөң екені айтылған, Шапырашты Қазыбек бек Тауасарұлының мұрасы болып келген әдебиеттерде «Қалмақтар Боралдай батырын жекпе-жекке шығарды. Оны Өгіз қалмақ деп деп айтатын. Мен өзімнің ұлым Қасқарымды жұмсадым. Ол майдан ортасында Өгіз қалмақтан әлде қайда кіші көрінеді. Қасқары қалмақ денесінен сүңгісін шығара алмай тұрған сәл күтіп тұрды, Осыдан кейін қалмақтың Боралдай жері аталған Көкдөңнің үстінде үш жарым мың өлігі қалды» делінген. Ал негізінде, қалмақ тілінде Боралда сөзі «сусыз боз жота, қырқа» деген мағынада, ал сөз соңындағы й әрпі қазақшаланып, айтылу ыңғайына қарай жалғанған қосымша делінген. Яғни, бұл атаудың топонимикалық мағынасы: «көлбей созылған боз жота», оған дәлел бұл жердің бет-бедері бола алады [2].

Есік – 1960 жылдардың аяғы жағынан қала, халық бұл жерді киелі, қасиетті санаған. Есік көлінің суы асып жатқан гранит блок қаттары тас есіктің бейнесін береді. Сол себепті, оның атауы Есікті, яғни, есігі бар деп берілген. Оның қасиетті болып саналуына көлдің тұнық, қою көк болуы, қыста қатпайтындығы негіз болған. Есік атауы, көне түркі тіліндегі «ыстық», «ыссы» сөзінің дыбыстық тұлғасы өзгеріп жеткен нұсқасы деп алуымызға боатындай. Бұл сөз туыстас түркі тілдерінің көбіне «қасиетті, киелі» деген мағынаға иеленіп, әртүрлі тұлғада қолданылады.

Жетіген – Алматы облысындағы село. Көпшілік бұл атауды Жетген жұлдызымен байланыстаруда. Алайда оны Жетісу атауымен байланыстырған жөн, оның алғашқы буынының мағынасы түсінікті, ал екінші буынындағы ген жалғауының мағынасы белгісіз. Мәліметтерге сүйенсек, көне түркі тіліндегі -ған, -ген – «өзен,су» сөздеріне сәйкес келетіндей. Сондықтан, Жетіген топонимі көп айтылатын Жетісу топонимінің бір нұсқасы болуы да мүмкін. Бұнымен қатар, жергілікті халықтың жетіқарақшы жұлдызын Жетіген атауымен де атағанын назардан тыс қалдырмауымыз керек [2].

Қорыта айтқанда, туған өлкенің, жергілікті жердің табиғатын, тарихын, халқы мен тұрмыс-тіршілігін көрсететін дәлелдемелерді зерттеп, оны жас жеткіншектерді тәрбиелеуде пайдалану өзінің маңыздылығын жоғалтпайды. Өлкетану, топонимикалық атаулар тұлғаның дүниеге деген дұрыс көзқарасын қалыптастыру мен сенімін нығайтуға негіз болады. Топонимика саласы арқылы отансүйгіштікке тәрбиелеу педагогикалық үдерістің: түсінік қалыптастыру – білім беру – біліктілік – практикалық іс әрекетке баулу атты тізбегін құрастыруды көздейді. Мұғалім алдымен жас жеткіншектердің бойында Отан адамның дүниеге келген жері ретінде, туған жердің табиғаты, ана тілі, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, тарих, отансүйгіштік сезім туған өлкеге деген көзқарас түсініктерін қалыптастырады, саралау, түсініп оқу, материал жинақтау, экскурсияны жүргізуші дағдыларын үйрену арқылы біліктілігін арттырады. Сондықтан, топонимика өз Отанын танып білуде маңызды педагогикалық үдеріс болып табылады [3].

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006 - 2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы» Қ. Р. Президентінің жарлығы.
2. Жанұзақ, Т. «Қазақстан географиялық атаулары. Алматы облысы». Алматы: «Арыс» баспасы, 2005. – 56 б.
3. Исаева, А.И. «Тарихи өлкетану». – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 53 б.

НАРЗУЛЛАЕВА Насиба

Магистр 2-курса Исторического факультета направление
«История Узбекистана» Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Научный руководитель: проф.Р.Х.Муртазаева

ОТНОШЕНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ МЕЖДУ ЮНЕСКО И УЗБЕКИСТАНОМ (ДЕКЛАРАЦИЯ ПРИНЦИПОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ)

***Түйіндеме:** Мақалада халықаралық ұйым - ЮНЕСКО-ның Өзбекстанмен толеранттылық қатынастары, атап айтқанда, тарихи, хронологиялық негізде ғылым, білім және мәдениет саласындағы ынтымақтастық зерттелген. Сонымен бірге халықаралық ұйым ЮНЕСКО-ның қызметін, мақсаттары мен міндеттерін ашуға тырысты. Болашақ ұсыныстар да айтылды.*

***Аннотация:** В статье исследуются толерантные отношения международной организации - ЮНЕСКО с Узбекистаном, в частности, сотрудничество в области науки, образования и культуры на исторической, хронологической основе. В то же время международная организация попыталась раскрыть деятельность, цели и задачи ЮНЕСКО. Были выдвинуты и перспективные предложения.*

ЮНЕСКО (Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры) - это организация, которая уважает все законы, права человека и основные свободы, закрепленные в Уставе Организации Объединенных Наций, независимо от расы, пола, языка или религии. Организация была основана 16 ноября 1945 года, ее штаб-квартира находится в Париже, Франция. В настоящее время организация насчитывает 193 государства-члена, 2 государства-наблюдателя и 10 ассоциированных государств-членов, которые не несут ответственности за внешнюю политику [1]. 182 государства-члена имеют постоянный офис в Париже с 4 постоянными наблюдателями и 9 миссиями наблюдателей от межправительственных организаций[2]. В организацию входит более 60 офисов и отделов, расположенных в разных уголках мира [3].

По данным Ассоциации международных организаций, в настоящее время около 200 межправительственных и неправительственных организаций занимаются международным регулированием сотрудничества субъектов международного права в области науки, культуры и здравоохранения [4, с.289]. Среди этих организаций важную роль играет Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО). При формировании этой организации ее предшественниками были следующие международные организации:

1. Международный комитет интеллектуального сотрудничества (ICIC), Женева, 1922-1946 гг;
2. Международный институт интеллектуального сотрудничества (ИИС), Париж, 1925-1946 гг;

ЮНЕСКО является естественным преемником Международного комитета по интеллектуальному сотрудничеству, который был создан в 1921 году по инициативе французского правительства в рамках Лиги Наций, и Института международного интеллектуального сотрудничества, который был передан Лиге Наций в 1926 году. В комиссию входило 20 человек, которые занимались изучением международных вопросов интеллектуального сотрудничества. Международный институт интеллектуального сотрудничества был консультативным органом Лиги Наций, в задачу которого входило подготовка и проведение встреч экспертов для Комитета по интеллектуальному сотрудничеству, а также проведение исследований в области образования, науки и культуры[5].

Конференция министров образования союзных держав, начавшаяся в Лондоне в ноябре 1942 года, продлилась до 5 декабря 1945 года. В нем приняли участие министры образования стран, оккупированных нацистскими войсками (Польша, Чехословакия, Бельгия, Греция, Нидерланды, Люксембург, Норвегия, Югославия и Комитет национального сопротивления Франции) и Великобритании. В качестве наблюдателей участвовали представители СССР, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии и Южно-Африканского Союза (ныне Южно-Африканская Республика). На этой конференции было внесено предложение о создании организации по образованию и культуре в рамках ООН [6, с.11].

После войны на конференции 44 государств в Лондоне было принято решение о создании ЮНЕСКО в качестве специализированного учреждения Организации Объединенных Наций, а 16

ноября 1945 г. был принят Устав ЮНЕСКО и создана Подготовительная комиссия. Комиссию, в которую вошли представители всех стран-участниц конференции, позже возглавил Джулиан Хаксли, британский профессор-биолог и первый генеральный директор ЮНЕСКО. Подготовительной комиссии были поручены следующие задачи: определить дату проведения 1-й сессии Генеральной конференции Организации; подготовка повестки дня конференции, рекомендаций по программе работы и бюджету организации; принять необходимые меры в области образования, науки и культуры для оказания необходимой помощи пострадавшим от войны территориям [7, с.13]. Первая сессия Генеральной конференции ЮНЕСКО проходила в Париже с 19 ноября по 10 декабря 1946 г. с участием представителей 30 стран. ЮНЕСКО начала свою практическую работу 20 ноября 1946 года в Сарбонне, одном из университетских центров Франции, который долгое время был центром образования, науки, информации, музеев и культур во всем мире. 14 декабря 1946 года Генеральная Ассамблея ООН ратифицировала соглашение между ООН и ЮНЕСКО, и она присоединилась к системе ООН в качестве учреждения, специализирующегося в области образования, науки и культуры. Когда ЮНЕСКО была основана, она насчитывала 28 членов, а к 2004 году ее членский состав вырос до 190, что сделало ее одной из крупнейших организаций в мире на протяжении более полувека. Из Приложения 1 мы видим, что количество стран-членов ЮНЕСКО меняется. Цели и задачи организации изложены в ее уставе, в котором говорится, что миссия ЮНЕСКО заключается в содействии миру и безопасности и поощрению расы, пола, языка и религии для всех народов путем расширения сотрудничества в области образования, науки и культуры для обеспечения справедливости, верховенства закона и уважение прав человека, независимо от того, чтобы способствовать укреплению основных свобод, закрепленных в Уставе ООН [8, с. 11]. Помня об этом, его главная задача - внушать людям идеи мира и общечеловеческих ценностей, основанные на развитии широкого сотрудничества между народами. Основная деятельность международной организации ЮНЕСКО сосредоточена на пяти программных областях: образование, естественные науки, социальные и гуманитарные науки, культура, коммуникации и информация [9]. Вопросы, входящие в компетенцию организации, в зависимости от ее деятельности можно разделить на следующие группы:

Во-первых, для защиты прав человека и укрепления мира;

Во-вторых, распространение знаний, обмен информацией, гармонизация отношений между народами и нациями;

Во-третьих, развитие человека и общества;

Во-четвертых, баланс и гармония между человеком и природой.

Мы сделали краткий обзор истории, деятельности и целей международной организации ЮНЕСКО. В рамках плана мы постараемся больше сосредоточиться на отношениях толерантности между ЮНЕСКО и Узбекистаном.

ЮНЕСКО - одна из ведущих организаций, разрабатывающих новые творческие подходы к проблемам социального и интеллектуального сотрудничества. Одним из таких усилий было принятие Генеральной конференцией ЮНЕСКО 16 ноября 1995 г. Декларации принципов толерантности. Толерантность, веками являвшаяся главным символом народа, активно поддерживала принятие этой декларации [10, с. 4].

Присоединение Узбекистана к ряду международных конвенций и деклараций ЮНЕСКО служит правовой основой для интеграции Узбекистана в мировое культурное сообщество. К ним относятся Декларация принципов толерантности, Декларация принципов международного культурного сотрудничества и Декларация принципов международного культурного сотрудничества, которые направлены на распространение знаний, развитие талантов и обогащение различных культур, развитие мирных отношений и дружбы между народами и содействие лучшему пониманию образа жизни друг друга. Присоединение Узбекистана к Конвенции о борьбе с дискриминацией в области дискриминации в отношении женщин является ярким доказательством нашего мнения.

Следует отметить, что в преамбуле Декларации принципов толерантности говорится: Устав Организации Объединенных Наций гласит: «Мы, народы Организации Объединенных Наций, полны желания спасти будущие поколения от разрушительных последствий войны, и защищать основные права человека, достоинство и человеческое достоинство, подтверждая нашу веру в ценность людей и проявляя терпимость к этим целям, а также живя в мире и согласии как добрые соседи.

В последнее время наблюдается рост нетерпимости, изнасилований, терроризма, ксенофобии, агрессивного национализма, расизма, антисемитизма, подстрекательства к мятежу, маргинализации и дискриминации в отношении групп с неблагоприятными национальными, этническими, религиозными и языковыми проблемами, беженцев, рабочих-мигрантов и других социальных групп. уязвимых групп., а также чувство озабоченности мирным процессом и применением насилия и силы для предотвращения выражения людьми своих взглядов и убеждений против угрозы демократии на национальном и международном уровнях от осуществления своих прав; подчеркивая необходимость обеспечивать уважение к развитию свобод для всех, независимо от расы, пола, языка, национальности, религии или состояния здоровья, и бороться с проявлениями нетерпимости;

Основной задачей Национальной комиссии Республики Узбекистан по делам ЮНЕСКО является координация деятельности министерств и ведомств Республики Узбекистан по разработке и реализации С момента своего создания Национальная комиссия Республики Узбекистан по делам ЮНЕСКО активно участвует в реализации совместных проектов и программ в Узбекистане совместно с Министерством иностранных дел Республики Узбекистан. В частности, предпринимается ряд шагов по реализации задач следующей Среднесрочной стратегии ЮНЕСКО на 2001-2005 гг. В знак признания деятельности Национальной комиссии Республики Узбекистан по делам ЮНЕСКО Секретариат ЮНЕСКО провел региональную конференцию по проекту программы и бюджета ЮНЕСКО на 2001-2003 годы и проекту Среднесрочной стратегии ЮНЕСКО на 2001-2008 годы (10-12 июля 2000 г.), а также Азиатской конференции по делам ЮНЕСКО и постановили провести 12-ю Региональную конференцию национальных комиссий Тихоокеанского региона (13-15 июля 2000 г.) в Ташкенте. Следует отметить, что Национальная комиссия Республики Узбекистан по делам ЮНЕСКО была удостоена Премии мира ЮНЕСКО в декабре 2001 г. [11].

В целях интенсификации сотрудничества между ЮНЕСКО и Узбекистаном и реализации политики Организации в Узбекистане в 1996 году в Ташкенте было открыто Бюро ЮНЕСКО в Узбекистане для реализации политики ЮНЕСКО в Узбекистане [12, с. 14].

Рассматривая правовые основы сотрудничества между Узбекистаном и ЮНЕСКО, необходимо обратить особое внимание на Меморандум о взаимопонимании между Правительством Республики Узбекистан и ЮНЕСКО, подписанный 26 августа 1995 года. Этот документ состоит из следующих разделов, которые определяют приоритеты отношений между двумя субъектами, а именно: образование, наука и естественные науки, культура, социальные и гуманитарные науки, коммуникации, информация и информатика, смягчение последствий трагедии Аральского моря. управление и деятельность ЮНЕСКО, а также деятельность Бюро ЮНЕСКО в Ташкенте. Проведение исследований для оценки состояния системы образования в Узбекистане и выработка рекомендаций по ее улучшению, предоставление рекомендаций по совершенствованию законодательства в области образования, подготовка методических материалов, управление образованием в контексте социальных изменений, обучение родителей и опекунов особым образом Потребности в образовании Достигнута договоренность о развитии сотрудничества в разработке программ, рекомендаций по улучшению доступа к образованию для всех этнических групп, проживающих на территории Узбекистана. Оказывает помощь в повышении квалификации педагогических и научно-педагогических кадров в системе образования, создании информационных сетей для средних и высших учебных заведений, создании кафедр ЮНЕСКО и развитии межвузовского сотрудничества, создании и распространении учебники, учебники.

В области культуры, при охране и реконструкции памятников истории и архитектуры, совершенствовании законодательства в области культуры, обучении музейных и библиотечных кадров, юристов, менеджеров, специалистов по авторскому праву и смежным правам в области культуры, сохранению национальное разнообразие меньшинств в Узбекистане Десятилетие культурного развития направлено на сотрудничество по проектам, включая Шелковый путь.программ ЮНЕСКО в стране.В области социальных и гуманитарных наук Программа «Управление социальными изменениями», изучение и применение лучших практик в развитии гражданского общества, демократических институтов, повышение качества преподавания социальных и гуманитарных наук, подготовка многопрофильных -томная монография по истории среднеазиатских цивилизаций.

В начале ноября 1998 г. Исполнительный комитет ЮНЕСКО посетил Узбекистан и провел заключительное заседание своей 155-й сессии в Ташкенте. Он принял специальную декларацию,

озаглавленную «Культура мира и деятельность ЮНЕСКО в государствах-членах». Перед собравшимися выступил Первый Президент Республики Узбекистан Ислам Каримов: «Идея культуры мира служит источником философии всеобщего развития в XXI веке. Эта идея послужила стержнем развития многогранной и уникальной человеческой цивилизации в прошлые века, а также основой идей высокой духовности и человечности. Эта идея должна и впредь призывать к единству и сотрудничеству между народами для поддержания мира и стабильности в сегодняшнем мире. Я считаю, что развитие общечеловеческих ценностей заключается во взаимозависимости культуры и идентичности каждой нации [13, с. 194] ». В ходе визита нового Генерального директора ЮНЕСКО Коитиро Мацууры в нашу страну 13-14 сентября 2000 года было подписано соглашение между Республикой Узбекистан и ЮНЕСКО об учреждении Премии ЮНЕСКО «Шарк Таронаси». В эти дни в Ташкенте под эгидой ЮНЕСКО прошла международная конференция «Мировые религии за культуру мира».

Присуждение медали мира ЮНЕСКО городу Бухаре 10 апреля 2002 г. также знаменательно, поскольку награда вручается раз в два года пяти городам из пяти регионов мира на конкурсной основе. Премия была учреждена в 1996 году и направлена на продвижение культуры мира во всем мире, укрепление социальной солидарности, поощрение городов, добившихся хороших результатов в повышении благосостояния населения и развитии международного сотрудничества на расстоянии. Бухара получила эту награду за усилия по сохранению и восстановлению исторических памятников города, а также за укрепление социальной солидарности, взаимопонимания между разными национальностями и религиозными общинами [14].

В заключение, сотрудничество между Узбекистаном и ЮНЕСКО многогранно, в частности, хронология ряда конференций по укреплению межкультурной и межрелигиозной толерантности:

- В 1995 г. была принята Программа ЮНЕСКО «Межрелигиозный и межкультурный диалог». Эта программа направлена на то, чтобы показать роль обычаев, традиций, национальных и религиозных ценностей различных религий и культур в мировой культуре. В рамках программы были проведены международные конференции по межрелигиозному диалогу в г. Рабате (1995, 1998 гг.), Мальте (1997 г.) и Ташкенте (2000 г.).

- 14-15 августа 2007 г. на Международной конференции «Вклад Узбекистана в развитие исламской цивилизации» в Ташкенте и Самарканде по случаю объявления Ташкента столицей исламской культуры Международной организацией исламского образования, науки и культуры (ИСЕСКО), культура толерантности и указывает на то, что ценности были определены. В 2010 году на 64-й сессии Генассамблеи ООН Навруз был официально признан жемчужиной нематериального культурного наследия человечества. В связи с этим была принята резолюция ООН A / RES / 64/253 [15, с.13], а 21 марта объявлено Международным днем Навруза. Согласно постановлению, Навруз отметят 300 миллионов человек по всему миру. Отмечается, что его празднуют более 300000 человек и его история насчитывает более 300000 лет, праздник отмечается в Средней Азии и на Кавказе, в бассейне Черного моря, на Ближнем Востоке, на Балканах и в других регионах.

Различные научные и популярные книги, брошюры и статьи издаются в Узбекистане 24 влиятельными государственными организациями, занимающимися нематериальным культурным наследием. В частности, издана книга «Список нематериального культурного наследия Узбекистана» [16, с.72], функционирует специальный сайт «Нематериальное культурное наследие Узбекистана» [17]. Следует отметить, что исторически Узбекистан является местом, богатым материальным и нематериальным культурным наследием. Среди них история и культура Узбекистана будут внесены в список ЮНЕСКО, - говорит исследователь Ойбек Абдумуминов.

Также в 2007 г. по инициативе Генассамблеи ООН в Нью-Йорке была организована международная научная конференция «Межрелигиозная гармония и межкультурный диалог: опыт Узбекистана» [18, с. 210].

Узбекистан активизировал усилия в этом направлении. В частности, 19 сентября 2017 года Президент Узбекистана Ш. Мирзиёев выступил на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН по теме «Просвещение и религиозная терпимость», направленной на продвижение права на образование, искоренение неграмотности и невежества, продвижение терпимости и взаимного уважения, обеспечение свободы вероисповедания, защиту прав верующих и предотвращение дискриминации [19] предложил принять специальное постановление под названием. 2-12 октября 2017 года Специальный докладчик Совета ООН по правам человека по вопросам свободы религии или

убеждений Ахмад Шахид посетил Узбекистан с целью изучения ситуации со свободой религии или убеждений. По его словам, «в Узбекистане существует уникальная система обеспечения межнационального и межрелигиозного согласия. В мире живут представители более 130 наций и народов, 16 религиозных конфессий. В Узбекистане права человека, свобода религии и убеждений гарантируются законом» [20]. Опыт Узбекистана в развитии межэтнических и межрелигиозных отношений получил высокую оценку мирового сообщества, ООН и ее агентства ЮНЕСКО.

В сотрудничестве с ЮНЕСКО каждый год реализуются новые проекты с целью популяризации истории и культуры Узбекистана и популяризации ее на международном уровне. В частности, с 2015 года проходят фестивали «Шелк и специи» в Бухаре, «Атлас Холидей» в Маргилане, с 2018 года Международный форум макового искусства в Шахрисабзе традиционно ежегодно проводится совместно с ЮНЕСКО [21, с. 212].

8 октября 2018 года в Париже Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев встретился с Генеральным директором ЮНЕСКО Одри Азуль. В ходе встречи Шавкат Мирзиёев и генеральный директор ЮНЕСКО Одри Азуль подписали программу сотрудничества до 2021 года, направленную на развитие отношений. В частности, генеральный директор ЮНЕСКО Одри Азуль под эгидой президента Шавката Мирзиёева установила культуру мира и толерантности под эгидой организации, учредила международный институт имени Мирзо Улугбека в Самарканде для предотвращения экстремизма, Региональный центр информации и Коммуникационные технологии в образовании в Ташкентском университете информационных технологий поддержали инициативу по созданию отдела ЮНЕСКО в Международном университете. Достигнута договоренность о проведении регионального форума молодых ученых Центральной Азии в Узбекистане [22].

Одним словом, Республика Узбекистан наладила широкое сотрудничество с ЮНЕСКО в области сохранения культурного и исторического наследия. В частности, многие памятники старины, материальные и кочевые традиции Узбекистана включены в списки ЮНЕСКО и находятся под международной защитой. Эти мероприятия, наряду с сохранением национальных ценностей и традиций, важны для Узбекистана, чтобы глубже проникнуть в мировое сообщество и открыть новые перспективы.

Литературы:

1. [О ЮНЕСКО](#) Официальный сайт ЮНЕСКО. Дата обращения: 2015-15-06. [Архивировано](#) 18 мая 2010 года.
2. [Permanent Delegations](#) (англ.). Портал ЮНЕСКО. Дата обращения: 23 мая 2010. [Архивировано](#) 23 августа 2011 года.
3. [All Field Offices](#) (англ.). Портал ЮНЕСКО. Дата обращения: 23 мая 2010. [Архивировано](#) 23 августа 2011 года.
4. Международное публичное право./Учебник. Под ред. К.А. Бекяшева. – М.: Проспект, 1999. – С. 289.
5. Мўминов А.Р. Ўзбекистон Республикасининг ЮНЕСКО билан ҳамкорлигининг халқаро-ҳуқуқий масалалари., ю.ф.н диссертация., Тошкент-2005.
6. Негин М. Организация Объединенных Наций по вопросам просвещения, науки и культуры (ЮНЕСКО). – М.: Институт международных отношений, 1959. – С. 11.
7. Негин М. Организация Объединенных Наций по вопросам просвещения, науки и культуры (ЮНЕСКО). – М.: Институт международных отношений, 1959. – С. 13.
8. ЮНЕСКО халқаро меъёрий ҳужжатлари./Ўзбекча нашрининг масъул муҳаррири Л. Саидова. – Т.: Адолат, 2004. – Б. 6.
9. [Митрофанова: ЮНЕСКО должна меняться, чтобы реагировать на новые вызовы](#). РИА Новости (15 ноября 2010). Дата обращения: 23 апреля 2011. [Архивировано](#) 23 августа 2011 года.
10. Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси. – Т.: ФБ АН РУ, 1999. – б. 4.
11. ЮНЕСКО ишлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий комиссияси ЮНЕСКОнинг “Тинчлик устуни” соврини билан тақдирланди. // Халқ сўзи. 2001 йил 28 декабрь.
12. UNESCO in Central Asia. – Paris/ UNESCO. 1997. – P. 4.
13. И. Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурашимиз. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – Б. 194.
14. Бухоро ЮНЕСКО мукофотига сазовор бўлди. / Халқ сўзи. 2002 йил 10 апрель.

15.UN Resolution about International Day of Nowruz. A/RES/64/253. Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2010 [without reference to a Main Committee (A/64/L. 30/Rev.2 and Add.1)] 64/253.P.3.

16.Абдуллаев Р., Ташматов У., Эшонқулов Ж., Аширов А., Хакимов А. Ўзбекистон номоддий маданий мероси рўйхати. Т.: ЮНЕСКО оффиси, 2016. Б.72.

17.<http://ich.uz/uz/>

18.Раҳимов М., Абдумўминов О. Ўзбекистон ва БМТ: Муносабатлар тарихи ва барқарор ривожланиш омиллари. – Т.: Адабиёт учқунлари, 2018. – Б. 210.

19.Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. // Халқ сўзи. 2017. 20 сентябрь.

20.<http://uza.uz> (22.10.2017).

21.Раҳимов М., Абдумўминов О. Ўзбекистон ва БМТ: Муносабатлар тарихи ва барқарор ривожланиш омиллари. – Т.: Адабиёт учқунлари, 2018. – Б. 212.

22.Stat.uz sayti 27/08/2019.

НУСПЕКОВА Гульназ

7M05308-Физика

Ғылыми жетекшісі: доктор Phd аға оқытушы Хасанов М.К.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАН ҚЫСЫМЫН ӨЛШЕУДІҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аннотация. Объем статьи составляет 5 страниц, состоит из введения, основной части, 3 рисунков, заключения, списка терминов, списка литературы из 7 наименований.

Изучаются современные методы измерения артериального давления. При измерении артериального давления у больных разного возраста используются аускультативные и осциллограммические методы. Рассматривается влияние внутренних процессов, происходящих в организме, на артериальное давление. Результаты артериального давления у пациентов, отобранных нестандартно, выводятся и отображаются на диаграмме.

Артериальное давление измеряется обычной сфигмоманометрией. Несмотря на свою простоту, эта процедура полна множества потенциальных источников ошибок. В этом обзоре основное внимание уделяется двум альтернативным методам измерения артериального давления: амбулаторному наблюдению и самоизмерению.

Abstract. The volume of the article is 5 pages. it consists of an introduction, the main part, 3 figures, conclusion, list of terms, and a list of literature with 7 titles.

Modern methods of measuring blood pressure are being studied. Auscultative and oscillographic methods are used to measure blood pressure in patients of different ages. The influence of internal processes occurring in the body on blood pressure is considered. The results of blood pressure in patients selected non-standard, are displayed and displayed on the chart.

Blood pressure is measured by conventional sphygmomanometry. Despite its simplicity, this procedure is full of many potential sources of errors. This review focuses on two alternative methods for measuring blood pressure: outpatient monitoring and self-measurement.

Қан қысымын өлшеу әдістері

Артериялық қысым (қан қысымы) - бұл артериялардың қабырғаларына қан беретін қысым және ең алдымен жүректің жиырылу күшіне (жүрек шығару мөлшеріне) және артериялық қабырғаның тонусына байланысты. Систолалық қысым-жүрек систоласы кезеңіндегі қысым, ол жүрек циклі бойында ең үлкен мәнге жетеді. Диастолалық қысым-жүрек диастоласының аяғындағы қысым, ол жүрек циклі кезінде (демалу кезінде) минималды мәнге жеткен кездегі қысым. Систолалық қысым жүректің жұмысын көрсетеді. Систолалық және диастолалық қысым арасындағы айырмашылық импульстік қысым деп аталады [1].

Артериялық қысымды тікелей және жанама әдіспен өлшеуге болады.

Тікелей әдіс. Бұл инвазивті әдіс өте дәл, бірақ ол жарақат тудырады, өйткені ол инені тамырға немесе жүрек қуысына тікелей енгізуден тұрады. Ине манометрге түтік арқылы қосылады, оның ішінде бұралуға қарсы зат бар. Бұл әдіс кардиохирургияда жиі қолданылады. АҚ өлшеудің инвазивті (тікелей) әдісі пациенттің артериясына қысым датчигі бар зондты енгізу қысым деңгейін үздіксіз бақылау үшін қажет болған кезде хирургиялық араласулар кезінде стационарлық жағдайларда ғана қолданылады. Алайда, бұл әдісті қолдану зондты ажырату, пункция орнында гематома немесе тромбоздың пайда болуы, инфекциялық асқынулардың қосылуы жағдайында ауыр қан кетудің даму қаупіне байланысты пациентті үнемі бақылауды қажет етеді [3].

Жанама әдіс. Клиникалық тәжірибеде қан қысымын анықтаудың инвазивті емес әдістері кеңінен таралды. Олардың жұмысына негіз болған принципке байланысты олар мыналарды ажыратады: пальпациялық, аускультативті, осциллометриялық [3].

Пальпациялық әдіс

Қан қысымын өлшеудің бұл әдісі пневматикалық манжетті қолдануды да қамтиды, бірақ процедура фонендоскоптың көмегімен емес, импульсті анықтау арқылы жүзеге асырылады. Пальпация әдісі артерия аймағында аяқтың біртіндеп қысылуын немесе декомпрессиясын және оны қысу аймағынан төмен пальпациялауды қамтиды. Систолалық қан қысымы пульс пайда болатын манжеттегі қысым кезінде, диастолалық - импульстің толтырылуы айтарлықтай төмендеген сәттерде анықталады [2].

Аускультативты әдіс

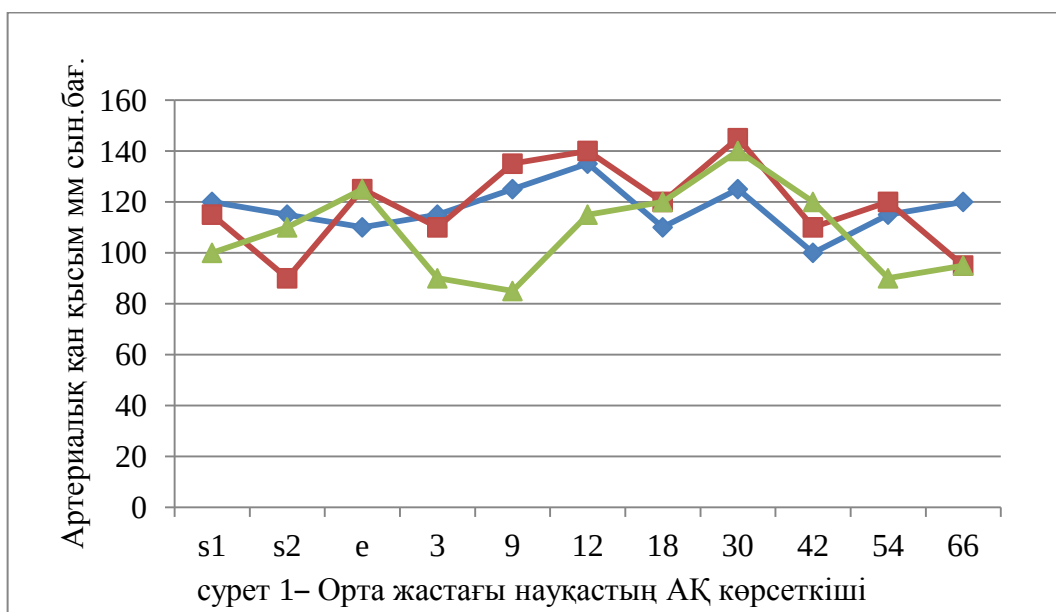
Қысымды анықтаудың жанама әдістері өте қарапайым және арнайы дағдыларды қажет етпейді. Бұл әдіс ең кең таралған болып саналады және оны үйде қолдануға болады. Процедура үшін манжеттер мен фонендоскопты қамтитын қолмен тонометр қолданылады. Егер соққыларды есту мүмкін болмаса немесе процедураның дұрыстығына күмән туындаса, оны қайталау керек. Адам қолымен бірнеше қимыл жасауы керек, содан кейін өлшемдерге оралуға болады. Бұл әдісті қолданатын анероидты манометрлердің дәлдігі аз және жиі калибрлеуді қажет ететіндігімен жағдай күрделене түседі. Жаңа ауыстыру ретінде "гибридті" сфигмоманометрлер деп аталатын құрылғылар жасалды сынапты аспаптар. Негізінен, бұл құрылғылар электронды және электронды ерекшеліктерді біріктіреді аускультативті құрылғылар сынап бағанасы электронды түрде ауыстырылады осциллографиялық құрылғыларға ұқсас манометрмен, бірақ қан қысымы дәл осылай өлшенеді сынап немесе анероидты құрылғы сияқты [1].

Осциллометриялық әдіс

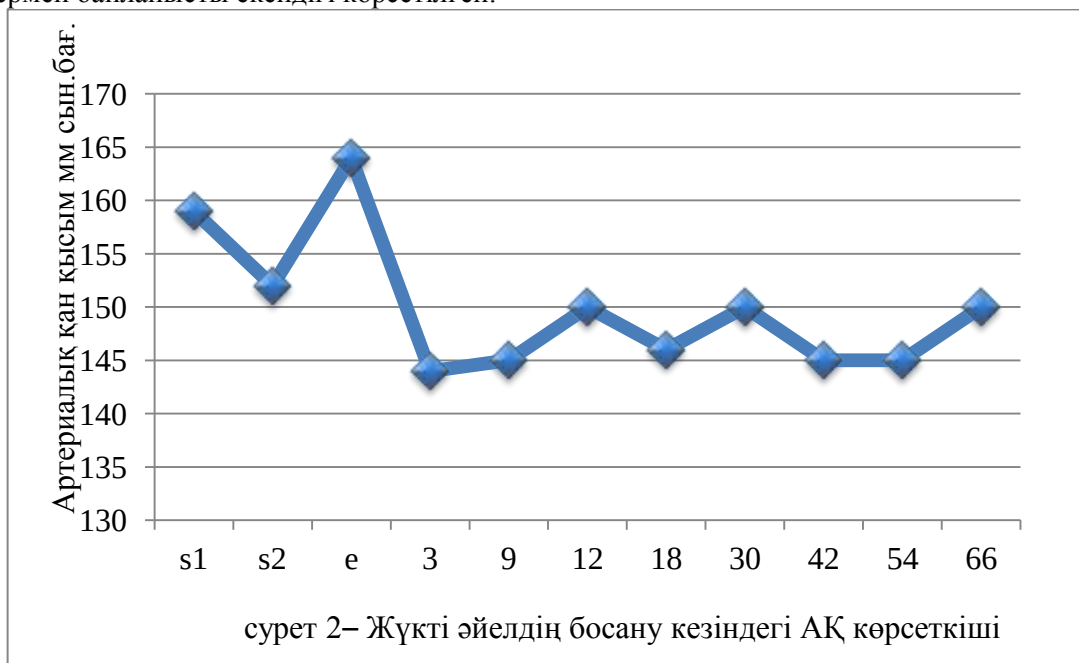
Бұл әдісті үйде оңай қолдануға болады. Мұны істеу үшін құрылғыны пайдалану ережелерімен танысыңыз. Осциллометриялық әдіс автоматты немесе жартылай автоматты құрылғыны қолдануды қамтиды. Ол индикаторды дербес анықтайды және оны мониторға шығарады. Ауаны айдау әдісіне байланысты мұндай тонометрлер механикалық және автоматты болуы мүмкін. Бірінші жағдайда пациент ауаны өздігінен сорып алуы керек. Автоматты құрылғыны қолданған кезде ауа манжетті өздігінен толтырады. Бұл техниканың белгілі бір ерекшеліктері бар. Оны қолданған кезде манжеттегі қан қысымы біртіндеп төмендейді. Тоқтату кезінде құрылғы қысым мен импульсті анықтайды. Тербелістер шамамен систолалық қысыммен басталады және диастолалық қысыммен жалғасады. Сондықтан систолалық және диастолалық қысымды тек бағалауға болады жанама түрде, кейбір эмпирикалық алынған алгоритмге сәйкес. Бұл әдіс пайдалы иықтың артериясына сенсорды қолданудың қажеті жоқ. Негізгі кемшілігі-мұндай тіркеушілер физикалық белсенділік кезінде нашар жұмыс істейді [3]. Осциллографиялық әдіс сәтті амбулаториялық қан қысымын бақылау және үй мониторларында қолданылады. Айта кету керек, осциллографты тіркеушілердің әртүрлі маркалары әртүрлі алгоритмдерді қолданады, және жалпы осциллографиялық техника жоқ. Дегенмен, бірнеше түрлі коммерциялық салыстыру ішкі және қысқа дыбыстық өлшемдері бар модельдер көрсетті жалпы, жақсы келісім [2].

Қан қысымын сфигмоманометриялық өлшеудегі жүйелік қателік есту қабілетінің нашарлауынан және тағы бір маңызды кемшілігі қан қысымының өте өзгергіштігімен байланысты. Сонымен қатар, бақылаушының болуы—мысалы, медбике немесе дәрігер—науқасты қоздырып, қан қысымын жоғарылатуы мүмкін. Бұл ақ халат деп аталатын құбылыс қан қысымының жоғарылауына, демек, гипертонияның жасанды диагнозына әкелуі мүмкін. Ақ халаттың гипертониясы бар пациенттерде бақылаушы болмаған кезде жоғары қан қысымы сақталмайды. Аускультативты бақылау кезінде бір күн ішінде бірнеше рет жасалған көрсеткіштер субъектінің шынайы қан қысымын аз ғана дәрежеде көрсетеді [2].

Артериялық қан қысымы стандартты емес жолмен ерекше жағдайларда өлшенді. Мысалы: жүкті әйелдің босану кезіндегі (сурет 2) және егде жастағы науқастың (сурет 3) қан қысымы өлшенді. 17 жастан асқан адамдарда қан қысымы үйде бес рет және емханада алты рет өлшенді (сурет 1).



Амбулаториялық бақылауға арналған кейбір құрылғылар жүкті әйелдерде қолдану үшін арнайы тексерілген. Жүкті емес күйдегідей, жүктілік кезіндегі амбулаториялық бақылаудың негізгі көрсеткіші-АҚ халаттың эффектісын өлшеу. Оның мойындауы жүкті әйелдерге гипертензияға қарсы препараттарды қажетсіз немесе шамадан тыс бермеу үшін маңызды. Жүкті популяциядағы амбулаториялық қан қысымының қалыпты мәні жүктіліктің триместрінде және босанғаннан кейінгі кезеңде пайда болатын қан қысымының өзгерістері бар және анықталған. Амбулаториялық бақылау диагнозы қойылған жүктілік кезіндегі гипертензия әйелдерге қарағанда туу салмағы төмен нәрестелермен байланысты екендігі көрсетілген.



Амбулаториялық бақылау кезінде артериялық гипертензиясы бар кейбір егде жастағы науқастарда гипертониямен қиылысатын кезеңдері бар тәуліктік қан қысымының күрт өзгеруі байқалады. Бұл үлгіні емдеу қан қысымының ауытқуын ескере отырып бейімделуі үшін анықтау керек. Жалпы, егде жастағы пациенттерде гипертензияның дамуы, сезімталдықтың салдары болуы мүмкін. Егде жастағы адамдар қан қысымын төмендететін дәрі-дәрмектердің жағымсыз әсерлері де болады. Симптоматикалық гипертония анықтау егде жастағы адамдарда амбулаториялық мониторингті клиникалық қолдану үшін артықшылықты көрсеткіш болып табылады (сурет 3).



Систолалық қысымды мына формула арқылы нақты есептеуге болады [2]:

$$Pm = A/3 + Pd$$

Pm - орташа динамикалық қан қысымы (мм.сын.бағ), A -импульстік қысым (мм.сын.бағ),
 Pd -минималды диастолалық қысым (мм.сын.бағ).

Жасы бойынша қан қысымын есептеу формуласы [2]:

$$САД = 109 + (0,5 \times \text{жасы}) + (0,1 \times \text{салм.})$$

$$ДАД = 63 + (0,1 \times \text{жасы}) + (0,15 \times \text{салм.})$$

Құрылғыларды таңдау

Амбулаториялық жағдайда пайдалануға арналған автоматтандырылған қан қысымын өлшегіштердің көпшілігі немесе үйде аускультативті немесе осциллографиялық әдісті немесе екі әдісті де қолданыңыз. Осциллографиялық әдіс аускультативтіге қарағанда инженерлік тұрғыдан арзанырақ және күрделі алгоритмдерді қажет ететін артықшылығы бар. Осциллографияны шулы жағдайларда, мысалы, зауыттарда қолдануға болады. Осциллографиялық әдіс Аускультативті үзіліс болған кезде, Коротковтың дыбыстары нөлдік қысымға дейін сақталған кезде—мысалы, гиперкинетикалық айналымы 147 пациенттерде—немесе дыбыстар әлсіз болған кезде—мысалы, семіздікке шалдыққан науқастарда. Бірнеше құрылғы бір уақытта аускультация мен осциллографтың көмегімен қысымды өлшейді. Олар ұқсас жағдайларда екі әдісті салыстыруға мүмкіндік береді. Аускультацияның стандартты көрсеткіштерін осциллографиялық өлшемдермен толықтыруға болады, мұнда аускультация сәтті аяқталмайды немесе керісінше [1].

Бақылау құралдарын өндірушілердің көпшілігі, егер бәрі болмаса, өздерінің қан қысымын өлшеу алгоритмдерін ашудан бас тартады. Сонымен қатар, өндірушілер алдын-ала ескертусіз құрылғылар мен алгоритмдерді өзгертуге бейім. Атап айтқанда, тәжірибеде эмпирикалық шығарылған алгоритмдерді қолданатын осциллографиялық құрылғылар үшін бұл тәжірибе қолайсыз. Сонымен қатар, модификацияланған құрылғылар жаңа валидацияға жатуы тиіс [3].

Қорытынды

Қан қысымын өлшеудің заманауи әдістерін зерттеген кезде инвазивті емес әдісі тиімді болып саналды. Стандартты емес түрде таңдалған науқастардың қан қысымын әртүрлі әдіспен өлшеп зерттеу жүргізілу барысында, осы әдіс тиімді әрі қолжетімді екені белгілі болды. Себебі, зерттеу

жүргізу барысында қан қысымын өлшеудің инвазивті емес әдісі нақты әрі қателігі аз болды. Қан қысымын инвазивті емес амбулаториялық бақылау әдісі қазіргі уақытта клиникалық зерттеулерде және клиникалық тәжірибеде диагностикалық құрал ретінде өзін дәлелдеді. Қан қысымын өздігінен өлшеу жақын арада ақ халаттың гипертониясын диагностикалаудың үнемді баламасы болуы мүмкін, бірақ ұйқы кезінде қан қысымы туралы ақпарат бере алмайды. Бұл автоматтандырылған әдістер ақ халаттың әсерінен субъектілердің қате жіктелуін азайтады және соңғы екі он жылдықта артериялық гипертензиясы бар науқастарды емдеуде, әсіресе Еуропада кеңінен қолданылды. Кәсіби және экологиялық медицинадағы қан қысымын өлшеу клиникалық медицинадағыдай тенденцияларды ұстануы мүмкін.

Әдебиеттер:

1. Staessen JA, Roels H, Fagard R, for the PheeCad Investigators. Lead exposure and the conventional and ambulatory blood pressure. A prospective population study. JAMA 1996;275:1563–70.
2. Staessen JA, Roels H, Lauwerys RR, et al. Low-level lead exposure and blood pressure. J Hum Hypertens 1995;9:303–28.
3. Staessen JA, Bulpitt CJ, Fagard R, et al. Hypertension caused by low-level lead exposure: myth or fact? J Cardiovasc Risk 1994;1:87–97.

НҰРМАНБЕК Айдын

7M01505-Биология

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д, қауымд. проф. м.а. А.Н.Калиева
ҚазҰлтҚызПУ

БІЛІМгерлердің ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕРДІң АНАТОМИЯЛЫҚ ҚҰРЫЛЫСЫН ЗЕРТТЕУ

Абстракт. На сегодняшний день научно-исследовательская работа обучающихся является одним из основных компонентов, необходимых при подготовке специалистов в высших учебных заведениях, а в школах начального общего образования-составным элементом учебного процесса. В связи с этим изучено морфологическое, анатомическое строение лекарственных растений азиатского чертополоха /*Agrimonia asiatica* Juz, Сасыр/*Ferula* с целью формирования у обучающихся исследовательских компетенций, навыков анализа, эффективного использования различной информации, умения самостоятельно совершенствовать полученные знания, владеть научно-исследовательскими методами решения научных проблем.

Abstract. To date, the research work of students is one of the main components necessary for the training of specialists in higher educational institutions, and in schools of primary general education-an integral element of the educational process. In this regard, the morphological and anatomical structure of medicinal plants of Asian thistle /*Agrimonia asiatica* Juz, Sasyr/*Ferula* was studied in order to form students' research competencies, analysis skills, effective use of various information, the ability to independently improve the knowledge gained, to master research methods for solving scientific problems.

Бүгінгі таңда білімгерлердің ғылыми-зерттеу жұмыстары жоғары оқу орындарында маман дайындауда ең қажетті негізгі компоненттердің бірі, ал жалпы бастапқы білім беру мектептерінде оқу үдерісінің құрамдас элементі болып табылады. Осыған байланысты білімгерлерде алған білімін өзбетінше жетілдіре білетін, ғылыми мәселелерді шешуде ғылыми-зерттеу әдістерін меңгерген, әртүрлі ақпараттарды тиімді пайдаланып, талдау дағдыларын, зерттеушілік құзыреттіліктерін қалыптастыру мақсатында дәрілік өсімдіктер Азия ошағаны /*Agrimonia asiatica* Juz, Сасыр/*Ferula* морфологиялық, анатомиялық құрылысы зерттелді.

ҚР-ның «Білім туралы» заңында ғылым мен практиканың негізінде жеке тұлғаны қалыптастырып, кәсіби мамандығын дамытуға керекті жағдай жасап, білім беру керектігі атап көрсетілген. Сонымен қатар, «Қазақстан -2050 стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты», ҚР тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Нұрлы жол-болашаққа бастар жол» жолдауларында және «100 нақты қадам» ұлт жоспарында ғылым мен білімді дамытуда инновациялық технологияларды шебер пайдаланудың міндеттілігі, бәсекеге қабілетті мамандар даярлаудың маңыздылығы нақты берілген. Осы талаптарды орындау мақсатында білім беруде жан-жақты, бәсекеге қабілетті, креативті іс-әрекеттерді өздігімен орындайтын, зерттеушілік құзыреттіліктері қалыптасқан маман даярлау қажеттілігі туындап отыр.

Бүгінгі таңда ҚР-ның жоғары оқу орындарында білім берудің мемлекеттік стандартында студенттердің оқу-танымдық және зерттеушілік іс-әрекетін қалыптастыру ең негізгі мақсаттардың бірі болып саналады. Студенттердің зерттеушілік құзыреттіліктері аудиториялық және аудиториядан тыс жұмыстарды дұрыс ұйымдастырып, орындауда қалыптаса отырып, болашақта оқушылармен зерттеушілік жұмыстарды талаптарға сай деңгейде ұйымдастыра білулері тиіс.

Білімгерлердің ғылыми-зерттеушілік жұмыстарын дамыту мен жетілдіру – білімгерлердің танымдық іс-әрекеттерін белсендірумен, шығармашылық ойлау қабілеттері мен зерттеушілік құзыреттіліктерінің дағдысын қалыптастырумен тікелей байланысты педагогиканың негізгі міндеттеріне кіреді. Инновациялық білім беру үдерісінде жоғары оқу орындарының білім алушыларының ғылыми-зерттеушілік іс-әрекеттері өзекті және болашақ мамандарды кәсіби дайындауда негізгі компоненттердің бірі болып табылады.

Соңғы жылдары білім беруді модернизациялаудың басты идеяларының бірі құзыретті дамыту болып отыр. Құзыретті білім берудің мақсатына жетуде маңызды педагогикалық шарт болып табылады [1].

Білімгерлердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыруда дәрілік өсімдіктердің биологиялық ерекшелігін зерттеу ерекше орын алады. Өйткені, білімгерлер зерттеу барысында

дәрілік өсімдікті анықтау, жинау және сақтау әдістерімен таныса отырып, өсімдіктің ботаникалық сипаттамасын жасауға және вегетативті мүшелерінің анатомиялық құрылысы т.б зерттеу барысында зерттеу дағдылары мен іс-әрекеттеріне машықтанады.

Қазақстан флорасындағы 6000-нан астам өсімдіктің 1406-ға жуық түрі дәрілік өсімдіктер, оның ішінде 230 түрі арнайы медицинада, ал көпшілігі халық медицинасында пайдаланылуда. Дәрілік өсімдіктер химиялық құрамы бойынша бағалы шикізат болып табылады. Әсіресе медицина саласында фитопрепараттар химиялық құрамы бойынша улылығы төмен, көп мөлшерде қолдануға болатын табиғи таза өнім болып саналатындықтан аса назар аударылуда.

Зерттеу объектісі ретінде раушангүлділер тұқымдасына жататын Азия ошағаны/*Agrimonia* теңіз деңгейінен 1200 м биіктіктегі Талғар тауларының етегінен жиналды және шатыршагүлділер тұқымдасына жататын Сасыр/*Ferula* өсімдіктері алынды.

Зерттеу әдістері: анықтау, бақылау, салыстыру, Страсбургер-Флеминг бойынша фиксациялау, препараттар дайындау, Прозина әдістемесі, микроскопиялық әдіс.

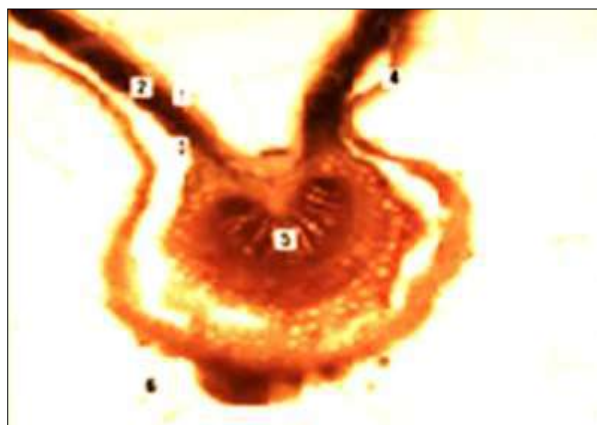
Зерттеу нәтижелері. Азия ошағаны/*Agrimonia asiatica* Juz – көпжылдық тамырсабақты раушангүлділер тұқымдасының өкілі. Биіктігі 30-120 см аралығында, жапырақтары жай, ұзындықтары 3-30 см, ені 2,5-12 см, жұмыртқа тәрізді тостағанша жапырақтары үшкір болып келген. Тік сабақты, қалың қабығы бар жапырақтары, түкті. Гүлшоғыры гүлдеген уақытта 40 см-ге ұзындыққа жетеді, гүлдерінің түсі сары. Қазақстанда өзендердің, көлдердің жанында, таулы аймақтарда, егістік жерлерде көптеп өседі. Маусым-шілдеде гүлдеп, тамызда жеміс береді.



1-сурет. Азия ошағаны /*Agrimonia asiatica* Juz

Көптеген зерттеу жұмыстарының нәтижелерінен азия ошағанының құрамынан алкалоидтар, аскорбин қышқылы, тритерпеноидтар, илік заттар анықталған. Құрамындағы фитогормондар медицина мен дәстүрлі халық емінде кеңінен қолданылады. Мысалы, құрамындағы илік заттардың микроб пен қабынуға қарсы әсері бары анықталған. Жалпы азия ошағаны асқазан – ішек жолы аурулары, зәр шығару жүйесі, қан тамырлар жүйесінің жұмысына оң әсерін тигізеді, әрі иммунитетті көтеретін әсері бар. Қызыл иек пен көмейдің қабынуына қарсы, пародонтит пен ларингитке қарсы азия ошағанының қайнатпасы мен тұнбасы қолданылады [2].

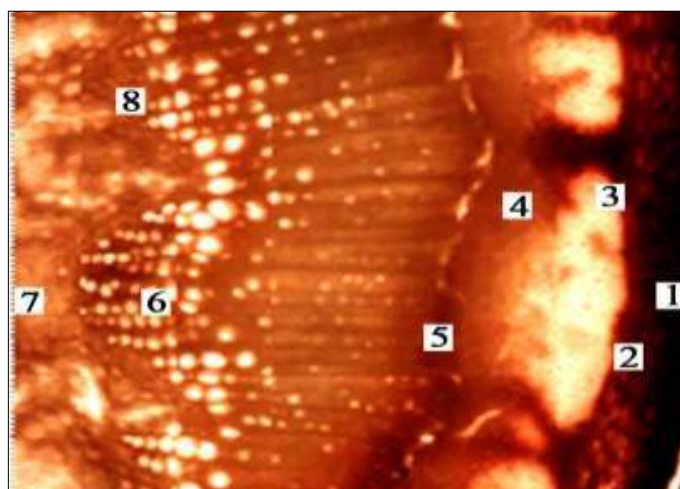
Азия ошағаны /*Agrimonia asiatica* Juz жапырағының анатомиялық құрылысында өткізгіш шоғы коллатериалды типті, жақсы жетілген ксилема элементтерімен ерекшеленеді. Жапырақтың төменгі эпидермисінде түктері бар.



1– жоғарғы эпидермис, 2–бағаналы мезофилл, 3– борпылдақ мезофилл, 4–төменгі эпидермис, 5–өткізгіш шоқ, 6- түктер.

Сурет 2 - *A. asiatica* Juz. өсімдігі жапырағының анатомиялық құрылысы

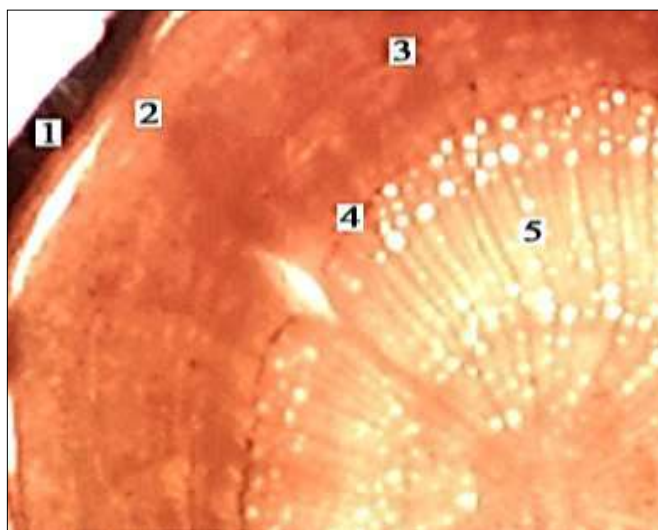
Өсімдік сабағының көлденең кесіндісі дөңгелек пішінді, орталық шеңбері ксилема сәулелері жақсы дамыған, айналмалы өткізгіш шоқтардан тұрады. Қабық паренхималары жақсы дамыған, безді түкті.



1 - эпидермис, 2 – алғашқы қабық, 3 - склеренхима, 4 - флоэма, 5 – камбий, 6- ксилема, 7- паренхима клеткалары, 8- өткізгіш шоқ.

Сурет 3 - *A. asiatica* Juz. өсімдігі сабағының анатомиялық құрылысы

Екінші даму сатысындағы өсімдік тамырының орталық шеңбері соңғы флоэма, ксилема, алғашқы өзектік сәулелер мен алғашқы ксилемадан тұрады.



1- перидерма, 2- алғашқы қабық, 3- флоэма, 4-камбий, 5- ксилема.
Сурет 4 - *A. asiatica* Juz. өсімдігі тамырының анатомиялық құрылысы

Қазақстанда ферула туысының 51 түрі кездеседі. Медицинада және халықтық медицинада көптеген ауруларды емдеу мақсатында қолданылатын түрі Сасық курай-*Ferula assafoetida* L. Дәрілік өсімдік ретінде өзінің биологиялық белсенді заттарымен танымал, құрамындағы негізгі зат шайыр болып табылады. Шайыр ферула тұқымдасының 10 түрінде кездеседі. Шайыр құрамы эфир майлары мен органикалық сульфидтерден тұрады. Органикалық сульфидтердің хош иісіне байланысты оларды тағам өнеркәсібінде және парфюмерияда қолданады. Дәстүрлі халық емінде шайырды туберкулез бен жүйке жүйесі ауруларына қарсы ем ретінде қолданады. Тіптен жаңа шыққан бүршіктерін майдалап, айранға қосып қатерлі ісікке ем ретінде ішеді. Медицинада ұнтағы мен эмульсиясын, спирттік тұнбасын анальгетик және седативті препарат ретінде қолданады. Құнарлылығына байланысты мал азығы болып табылады [3].



<https://ru.wikipedia.org/wiki>

Сурет 5 - Сасық курай-*Ferula assafoetida* L.

Сасық курай-*Ferula assafoetida* L. биіктігі 2 м-ге дейін жететін, көпжылдық шөптесін, шайырлы өсімдік, шатыршагүлділер тұқымдасының өкілі. Жұмсақ жапырағының көлемі ірі, үшбұрышты, ланцет тәрізді ұзындығы 15 см, ені 5 см, гүлдері көкшіл, ақ түсті, жемістері тегіс, ұзындығы 20 мм

болып келеді. Сасық құрай 6-7 жылға созылған тіршілік кезеңінде сабағы, гүлі, жемісіне қажетті қоректік заттарды тамырына жинап, жұмсайды. Соңғы кездегі зерттеуден сасық құрайдың ас қорыту мен есте сақтауды жақсартатын және түйілулерге қарсы, микробқа, құрттарға, қабынуға қарсы жақсы әсер ететіндігін көрсетті. Сонымен қатар, хош иісі мен дәмі тамаққа дәмдеуіш ретінде қолданылады, одан 60-қа жуық дәмдеуіштер жасалады. Қазақстанда Түркістан облысында, Қызылқұмда, Ембі, Арал, Алакөл, Балқаш, Маңғышлақ, Бұрынтау мен Қаратау тауларында таралған.

Білімгерлердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру мақсатында Азия ошағаны-*Agrimonia asiatica* Juz және Сасық құрай-*Ferula assafoetida* L. дәрілік өсімдіктерінің биологиялық ерекшеліктері зерттелді. Зерттеу барысында дәрілік өсімдіктердің морфологиялық, анатомиялық ерекшеліктері анықталды. Емдік қасиеттері бойынша дәстүрлі халық емінде және медицинада көптеген ауруларға қарсы ем ретінде қолдануға болатыны айқындалды.

Дәрілік өсімдіктердің биологиялық ерекшеліктерін зерттеу білімгерлердің ғылымға деген қызығушылығын арттыратындығы сөзсіз. Білімгерлер Қазақстан флорасындағы болашағы зор, дәрілік өсімдіктердің биологиялық ерекшеліктерін зерттеп, әдебиеттерге шолу жасап, жинастыра отырып, оларды тиімді пайдалануға және сақтап, қорғауға дағдыланады. Сонымен қатар, экологиялық сауаттылыққа, өздік жұмыстарды ұйымдастыруға дағдыланып, зерттеушілік құзыреттіліктерін қалыптастырады.

Әдебиеттер:

1. Кырбасова Э.А., Кеңесбаев С.М., Дюскалиева Г.У. Болашақ биолог мамандарының кәсіби құзыреттіліктерінің мазмұны мен құрылымы // ҚазМемҚызПУ «Үздіксіз білім беру жағдайында педагогтардың кәсіби дамуы» (6 секция): халықаралық ғылыми-практикалық конференция матер. – Алматы, 2017. – Б. 185-188.
2. Калиева А.Н., Дигарбаева А.М.. Оңтүстік-шығыс Қазақстан аймағындағы *Agrimonia asiatica* Juz. дәрілік өсімдігінің биологиялық ерекшеліктері. ҚарМУ Хабаршы. Биология сериясы №1. ISSN 2518-7201. 2018ж.
3. Аллаяров М. Ферула применяется на лечение судороги, туберкулёза, чумы. <https://www.agro.uz/ru/services/useful/4302/>

ОРАЛБЕКОВА Құралай Оралбекқызы

8D01717 – «Қазақ тілі мен әдебиеті»

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Құрманбаева Ш. Қ.
Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ

МЕКТЕП ОҚУШЫСЫНЫҢ ТІЛДІК ТҰЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация. В условиях духовной модернизации общества развитие языковой личности подрастающего поколения становится актуальным. В данной статье освещены общие теоретические вопросы понятия языковой личности, раскрыты структурные уровни языковой личности. Для формирования языковой личности учащегося необходимо учитывать и психологию учащегося.

Abstract. In the context of the spiritual modernization of society, the development of the linguistic personality of the generation becomes relevant. This article highlights the General theoretical issues of the concept of language personality, reveals the structural levels of language personality. For the formation of the language personality of the student, it is necessary to take into account the psychology of the student.

Адамның тұлға болып қалыптасуы – өзін жан-жақты дамытқан, жетілдірілген индивид ретінде мінсіздікке қарай ұмтылысы. Кез келген адамның жеке тұлға ретіндегі келбеті оның тілдік тұлға келбетімен толыға түседі. Мәселен мектеп оқушысы оқыған шығармалары тілінің табиғатын таныған сайын, тілдік таңбалармен өз санасына ақпараттарды жинақтай береді, осы арқылы оқушының санасы, ой өрісі кеңейіп, ойлау көкжиегі мен қатар тілі де дамиды.

Бала жаңа шығармаларды, көркем әдебиетті, ғылыми мақала немесе жаңалықтарды оқығанда, жаңаша ойлап, оқыған материалынан әсер алып, сезініп, тың идеялар мен көзқарастары пайда болады. Осы арқылы өзі әрекет жасап үйренеді, екінші тұлға болып қалыптасады. Оқыған шығармалары негізінде «мен» екеуі араласып, жақындасып, оқушының тілдік тұлғасы қалыптасады. Тілдік тұлғасы қалыптасқан оқушының интеллектісі артып, тілге, әдеби шығармаларға қызығушылығы оянып, түрлі жағдаяттарда мәселелерді шешуге белсенді болады да өзін-өзі жеңіл әрі еркін сезінеді. Соның негізінде оқушының миы өзінің айналасымен, өмір сүріп отырған социуммен, ортамен тығыз байланысқа енеді.

«Толық адам» проблемасын көтерген Хакім Абай: «Әлдебіреудің тілін, өнерін білген кісі соныменен бірдейлік дағуасына кіреді», - деп айтады. Мағжан Жұмабаев: «...адамның толық мағынасымен адам аталуы тіл арқасында», - дей келе, адамның жеке, дара тұлғасын қалыптастыруда тілдің мағызын көрсетеді. Қашанда адамның ішкі сезімі, ойы, толғанысы оның тілі арқылы көрініс табады. Рабиға Сыздық: «Тіл адамды тұлға ретінде тәрбиелейтін күш, ана тілі – адамды белгілі бір ұлттың, халықтың өкілі етіп шығаратын құрал», - деп жазады.

Қазақ тілі мен әдебиеті – тек мектепте жүргізілетін пән ғана емес, ол – баланың руханиятын, ішкі сезімін, құндылықтарын, байлығын да өзінің жүрегіне сіңіретін ерекше құбылыс. Осы тұрғыдан келген кезде Ұлы дала елінің білім беру үдерісі тарихи тәжірибеден, ата-бабаларымыздан келе жатқан адам тәрбиелеу, бала, ана, ата тәрбиелеу, ана мен әкенің, немеренің парызы деген сияқты біздің ұлы дәстүрлерімізден басталады. Сол ұлы дәстүрлеріміздің барлығы біздің лексикамызда сақталған.

Ұлттық рухани тамыр – біздің қазақ елінің білімінен, ғылымынан, экономикасынан, өмір сүру салтынан, мәдениетінен барлығы бірігіп келіп, біздің рухани тамырымызды құрайды. Демек, қазақ тілін коммуникативтік тұрғыдан оқытқанда, осы белестердің барлығы бірігіп келіп, біздің қазіргі біліміміздің алдында тұрған мақсат – зияткер, дамыған, қазақша жақсы білетін, ойлау қабілеті жетік, зерек тұлға тәрбиелеу. Ал оның жүрегі ұлттық код пен ұлттық санадан тұрады, бұлар қазақтың екі қанағы, екі жүрегі.

Коммуникативтік тіл білімі қазақ тілі үшін адами капиталды тәрбиелейді. Бізге керегі Адам. Себебі, дүниедегі, жаратылыстағы құбылыстың ішінде ең күрделісі, мықтысы әрі жоғарғысы адам болса, сол адам тілмен қарым-қатынас жасап, сөйлей алады. Сондықтан адами капитал, адами база, адами қор бүкіл әлемге тән болса, қазақ еліндегі адами капитал – қазақтың өзінің тілі, рухы, жаны, тарихы, әдеби шығармалары. Ал оның коммуникативтік, қатысымдық бағыты – креативтік қатынас, әлеуметтік қатынас, салт-дәстүрлік қатынас, мәдениаралық, ынтымақтастық деп жалғаса береді.

Тілдік қатынастың екі үлкен тұғыры бар: адамтаным және тілтаным. Осы екі барометр бірігіп келген кезде, адамның сөйлеу коммуникациясын, тілдік тұлғасын құрайды. Демек, бұл дегеніміз – адамдарға тән ойлау мен сөйлесім үрдісінің белгілі бір қоғамдық қатынаста тіл арқылы жарыққа шыққан көрінісі. Тілдік қатынас ең алды ойлаудан тұрады. Ой арқылы айтайын деген пікірін сөйлеу арқылы, тіл арқылы шығарады.

Әрбір баланың мінез-құлқы, ой-өрісі мен тілдік тұлғасының дамуы, сөздік қорының жан-жақты жетілуі, оны қоршаған ортамен, араласатын адамдарымен тығыз байланысты. Әсіресе мектеп оқушыларының ойлау мен таным дүниесі өзара тығыз қарым-қатынастағы ортамен нақты байланыста болады.

Баланың дүниетанымы ес біле бастағаннан-ақ екі түрлі негізге сүйенеді. Оның алғашқысы - машықтық дағды, яғни көрген-білгенін тез қағып алып үйрену қайталау. Балалардың кез келген нәрсеге ерекше әуес болатындығы, әр нәрсені білуге, көруге, ұстауға, естуге, тіпті, дәмін татуға әуес болатындығы да сондықтан.

Екіншіден, бала жан дүниесі эмоцияға бай, әсершіл болып келеді. Бұл, әсіресе, жеткіншек жаста ерекше байқалады. Олар ересек адамның ойына келмейтін қисындар тауып, сол ойларын жүзеге асыруға талпынады.

Бұл құбылыс екі құбылыс жеке тұлғасының тілдік тұлғасын қалыптастырудың психологиялық негіздеріне жатады. Тілдік қабілеттің тілдік, сөйлеу және интеллектуалдық компоненттерді қамтитын өзіндік құрылымы болады.

Көптеген ғалымдар тілдік сезгіштіктің екінші түрін тілдік ереже мен норманы білуге негізделген, саналы түрде жалпылау деп түсінеді. Осыған сәйкес, тілдік қабілет биологиялық жолмен емес, қарым-қатынас кезінде қалыптасатындығы белгілі болады [1, 127].

Оқушылардың тілдік тұлғасын қалыптастыру – олардың психологиялық қырынан даму мәселесін де қарастыруды қажет етеді.

Оқушының дамуы дегеніміз – оның өмірлік күш-қуаты мүмкіндіктерінің жүзеге асырылуы. Сондықтан сол дамытатын қабілеттерді және олардың оқу-танымдық үдерістегі қызметі ерекше қажет. Ал оқушыны белгілі бір психикалық алғышарттарға ие болып келетін, танып-білу мүмкіншіліктері мол жеке тұлға деп қарастыру – теориялық ұғым жасаушы субъектінің болмысын анықтау болып табылады [2].

«Оқушылардың тілдік тұлғасын қалыптастыруда, алдымен, оқушылардың жоғары психикалық функцияларын, яғни балалардың конвергентті (салыстыру, талдау, жинақтау, абстракциялау, жалпылау, нақтылау, қорытындылау, шешім шығару) ойлау қабілеттерін қалыптастыру қажет» [3, 54]. Мұның барлығы оқушылардың логикалық ойлауын жетілдіреді. Ал, оқушылардың инвергентті (интуиция, рефлексия, инсайт) секілді продуктивті есте сақтау, зейін, ойлау қабілеттері мен қиялдарын жетілдіруде дамыта оқытуға негізделген тапсырмалар мен жаттығулар жүйесін беру оңтайлы. Ол үдеріс ойлау, салыстыру, талдау, жинақтау, абстракциялау, жалпылау, нақтылау, қорытындылау, шешім шығару актілерінен тұрады. Оқушылардың конвергентті және инвергентті ойлау қабілеттерін жетілдіруде тапсырмалар арнайы іріктеліп орындалады. Мысалы, психолог В.В.Давыдов оқушылардың ойлау қабілеттерін дамыту үшін төмендегідей жаттығу жұмыстары мен тапсырмаларды орындаудың тиімділігін атап көрсетеді:

– ережелерді салыстыру, яғни, сөз тіркестері мен тұрақты сөз тіркестерін, атаулы сөйлемдерді, күрделі сөздерді өзара салыстыра отырып, ортақ және жеке белгілерін анықтау;

– мәселені талдау, яғни, сөздердің қалай тіркесіп тұрғанын қарастыру;

– оқылған мәтіннен сөз тіркестерін тапқызу, анализдеу әдісі;

– деректерді қосымша ақпараттармен жалғастыру, синтездеу әдісі [4, 107].

Бүгінгі таңда әр индивидтің жүрегінде, көкірегінде, танымында тұрғанның бәрі айналып келгенде психология мен педагогикаға келіп тіреледі. Паскальдің айтуына қарағанда, адамға әсер етудің екі жолы бар:

1) пікірінді дәлелдей алу;

2) өзің туралы жақсы әсер қалдыру. Демек, психология да, жеке тұлға да айналып келгенде тілдік коммуникацияға келіп тіреледі: пікірінді жеткізіп, дәлелдей алу, айта білу арқылы пікірлесушіге өзің туралы жақсы әсер қалдыра аласың. Сол арқылы инсан өзінің кім екенін көрсетеді. Осыдан шығатын концепция, тілдік коммуникация – тек бір адамның ойында болмайды. Кем дегенде екі адамның арасында пікірлесу, сырласу, түсінісу, ой бөлісу арқылы ауызша да, жазбаша да

болатын коммуникациясыны – тілдік коммуникация деп атаймыз. Ал сол коммуникацияға түсетін адамның сөз байлығы мол, сөйлеу мәдениеті жоғары болуы шарт, алдымен тілдік тұлғасы қалыптасуы керек.

Әдебиеттер:

1. Бодуан. Ж.П. Управление имиджем компании. Паблик рилейшнз: предмет и мастерство / Ж.П.Бодуан; пер. с фр. А.В. Полунина. – М.: ИМИДЖ-Контакт: ИНФРА, 2009. – 260 с.
2. Н.Ә.Назарбаев. Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты. - 2012 ж. «Ана тілі» газеті, № 5. – 7-8 бет.
3. Кухаренкова С.В. Активизация познавательных интересов младших школьников. – Ростов на Дону, 2014. – 85 с.
4. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении (логико-психологические проблемы построения учебных предметов). – М.: Педагогика, 1972. -423 с.

РУСТЕМОВА Еркежан Ерліханқызы

7M01501 Биология

Ғылыми жетекшісі: а/ш.ғ.к., профессор м.а. Байташева Г.У.

ҚазҰлтҚызПУ

ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ВИДЕОРОЛИКТЕРДІ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация. В данной статье рассмотрены необходимость использования в учебном процессе видеоматериалов, диктороликов научного и научно-популярного характера. Показано, что внедрение в учебный процесс видеоматериалов повышает интерес учащихся к теме урока, способствует более эффективному усвоению материала. Особое внимание обращается на регламент использования диктороликов на уроке. Автор приходит к выводу, что дикторолики необходимы в современной школе для активизации познавательного процесса и рекомендует как сделать дикторолики к использованию.

Abstract. This article discusses the need for the use of video materials, dictator clips of a scientific and popular science nature in the educational process. It is shown that the introduction of video materials in the educational process increases the interest of students in the topic of the lesson, contributes to a more effective assimilation of the material. Special attention is paid to the rules of use of voice recorders in the classroom. The author comes to the conclusion that voice recorders are necessary in a modern school to activate the cognitive process and recommends how to make voice recorders for use.

Кіріспе. Қазіргі заман талабына сай оқу процесіне АКТ қолдану өте тиімді болып табылады. Сабақта АКТ қолдану білім беру процесін қызықты, көрнекі әрі нәтижелі етуге мүмкіндік береді. Жасыратыны жоқ, қазіргі таңда студенттердің көпшілігін "кітап баласы" дегеннен көрі "экран баласы" деп айтсақ болады. Яғни сабақ барысында кітіптағы мәтінді қолданғаннан көрі, оны қызықтырақ етіп бейне материалдармен жеткізген әлде қайда тиімдірек.

Педагогикалық мақсаттарға қол жеткізу үшін арнайы техникалық ақпараттық құралдарды (компьютер, аудио, бейне, кино) пайдаланатын білім беру саласындағы барлық технологиялар Ұақпараттық білім беру технологияларына жатады. Техникалық Оқыту құралдары 50-60 жылдары кеңінен қолданылды, бұл оқу-тәрбие процесінде слайдтарды, эпипособтарды, киномектептерді, оқу бағдарламаларын, оқу кинофильмдерін пайдалануға әкелді. 70-ші жылдардан бастап "видео"технологиясының жеңіс шеруі басталды. Бүгінгі таңда білім беру процесін ұйымдастыруға түбегейлі әсер ететін, оның мүмкіндіктерін арттыратын орасан зор білім беру ресурстары бар жаңа техникалық құралдар пайда болды [1].

Бейнематериал оқушылардың аналитикалық қабілеттерін, сондай-ақ шығармашылық дағдыларын дамыта отырып, оқу процесіне деген ынтасын оятады.

Сабақ барысында видеоматериалдарды қандай маұсатта қолдануға болады? Мысалы:

- білімнің негізгі қайнар көзі ретінде.(мұғалімнің тақырыпты ауызша баяндауын немесе оқушылардың алдын-ала дайындауын алмастырады),
- қосымша білім көзі (жаңа материалмен ішінара танысу),
- оқулық мәтінін иллюстрациялау, мұғалімнің әңгімесін растау (оқулық ережелерін фрагментті растау, мұғалімнің сөздерін көрнекіліктермен растау),
- өзін-өзі талдауға арналған объект (дереккөздің ерекше түрі).

Негізгі бөлім. Студенттік аудиторияда Материалды ұсыну барысында көрнекілікті пайдалану-жай ғана ұсыныс емес, аксиома болып табылады. Визуализация принципі-оқу құралдарын жасаушылар ұстануы керек міндетті принциптердің бірі болып табылады. Бұл қағида көрнекті педагог Я. А. Коменскийдің 1650-1654 жылдары жазылған "суреттердегі сезімтал заттар әлемі" [2] ("Orbis sensualium pictus") оқулығының негізін құрайды. Сондай-ақ жүз жылдан астам уақыт бұрын 1911 жылы әйгілі американдық журналист Артур Брисбейннің "мың сөздің орнына бір сурет" деп айтқан сөз тіркесі кездейсоқ емес. Яғни, ақпаратты студенттердің құлағына құя бергеннен қарағанда, оны көзбен көріп есту арқылы жеткізген оқу материалы әлдеқайда оңай қабылданады.

Оқу мақсатындағы бейнероликтерді жасау-бұл мұғалімнің өз қызметіне жеке, шығармашылық көзқарасы. Ол студенттерге қажетті ақпаратты толық және айқын жеткізуге мүмкіндік береді.

Кейбір мұғалімдер сабақтарда бейнероликтерді қолданудың қажеті жоқ, ол балаларды "қажықтырады", көп уақытты қажет етеді деп санайды. Бірақ тәжірибе көрсеткендей, Биология

сабақтарында бейнефильмдерді Мұқият қолдану оқушылардың оқу пәніне деген қызығушылығын дамытуға ықпал етеді, өзіндік жұмыс дағдыларын дамытуға көмектеседі: көргендеріндегі негізгі ережелерді оқшаулау, көргендерін бұрын оқылғанмен салыстыру, олардың арасындағы байланысты анықтау және тағы басқалар. Мұның бәрі мотивацияны, зейінді, ойлауды, есте сақтауды дамытады, оқушылардың жалпы даму деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Зерттеушілердің бақылауы бойынша бейнефильмдер балалардың назарының барлық түрлерінің динамикасын өзгертетінін көрсетті. Студенттер өте мұқият жұмыс жасайды. Қызығушылықтың тұрақтылығы материалды ұсынуға иллюстрацияның органикалық қосылуымен түсіндіріледі. Теледидарда жинақталған сендіру әдістері мен тәсілдері аудиторияның санасы мен сезіміне әсер етуге мүмкіндік береді. Бұл көбінесе бейнефильмдердің жоғары эстетикалық деңгейіне, олардың өнер заңдарына сәйкес құрылуына байланысты [3].

Оқытуда аудиовизуалды материалдарды қолдану саласындағы әлемге әйгілі ғалым - Эдгар Дейл оқушыларға бірдей оқу материалын бірақ әртүрлі әдістермен түсіндірді. Кейінірек ол оқуды бітіргеннен кейін оқыған ақпаратты есте сақтау қабілеттерін талдады. Эдгар Дейлдің зерттеулері адамдардың естігендерінің 20% - ын, көргендерінің 30% - ын, көріп естігендерінің 50% - ын және айтқандары мен жазғандарының 70% - ын есте сақтайтындығын көрсетті.

Зерттеу жұмысы бойынша Биология мамандығының 1-ші курс студенттеріне зоология пәнінен «Буынаяқтылар типі» тақырыбы бойынша сабақ жүргізілді. Сабақ онлайн форматта өтті. Алдымен тақырып бойынша талдаулар жүргізіліп, сабақ түсіндіріліп, ортаға сұрақ-жауаптар тасталды. Сонымен қатар Quiz сайтымен тест жұмыстары алынды.

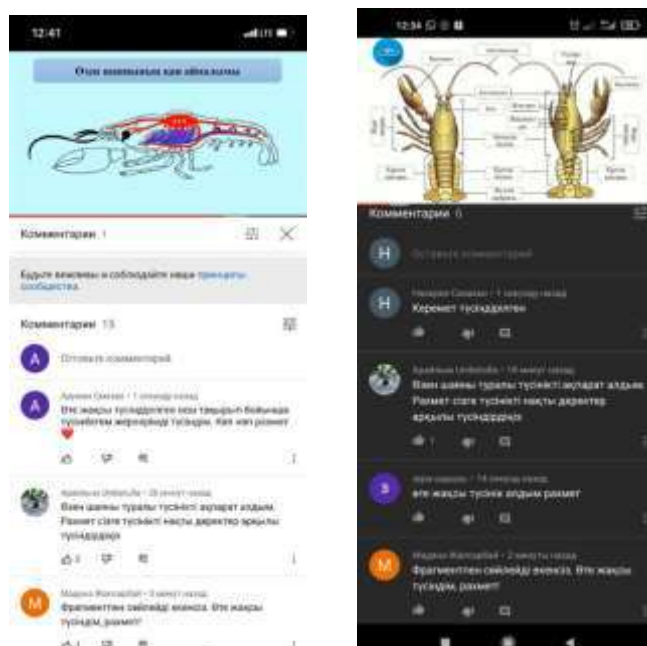


Сурет 1. Сабақты түсіндіру барысы мен Quiz бағдарламасы бойынша тест алу барысы.

Кері байланыс жүргізу мақсатында дикторликти пайдаландық. Алдын ала тақырып бойынша жасалған дикторлигімізді интернет желісіне жүктеп, студенттерге сілтеме жіберілді. Сабақ соңында студенттер сілтеме бойынша өтіп, дикторликти көріп, астына пікірлерін қалдырды. Студенттеріміздің пікірлері бойынша барлығына дикторликтимен түсіндірілген тақырып түсінікті болды. Бұл жерде дикторликтің жалпы пайдасын атап өтсек:

1. Оқушылар бір уақытта оқуға, суреттер мен графиктерді көруге, құлақпен қабылдауға және бейнелерді қарауға мүмкіндік алады.
2. Кез келген уақытта көру мүмкіншілігі. Студент сабақтан тыс уақытта да бейнені қайта көру арқылы түсінбеген жерлерін қарап шыға алады.
3. Бағдарламадан қалып қалмау мүмкіншілігі. Сабаққа қатыспаған студенттер, видеоматериялды қарау арқылы жаңа тақырыпты игере алады.

4. Студенттердің барлығының қабылдау қабілеті бірдей емес, яғни диктороликтің тағы бір артықшылығы студент видеоматериалды қанша рет көрем десе сонша рет көруге мүмкіншілігі бар.



Сурет 2. Студенттердің диктороликке қалдырған пікірлері

Видеоматериалды биологияның кез келген тақырыбы бойынша әзірлеп қолдануға болады. Зоология бойынша омыртқасыздар мен омыртқалы жануарлардың ішкі және сыртқы құрылысымен танысу барысында қолдануға, анатомия сабағында адамның ішкі құрылысымен таныстыру мақсатында, Флора фауна бойынша әлімнің табиғат зоналарымен таныстыру мақсатында диктороликтің пайдасы өте зор.

Диктороликті әзірлеу үшін бейнематериалдарды не болмасы макро және микро фотоларды қолдансақ болады. Өзімізге керек фрагменттерін қиып алып, бір-біріне жалғап, кейін аудио жалғаймыз. Аудио жалғау үшін, дикторолик жасау үшін көптеген арнайы програмаларды қолдансақ болады. Мысалы, Adobe Premiere Pro, Vegas Pro, Video Studio Pro және т.б. Осылайша дикторолик арқылы тақырыпқа қажетті жерлерін ғана қиып алып, не болмаса қосатын жерлері болса қосып жанды дауыспен жасалған дикторолик арқылы сабақты өте сіңімді етіп өткізуге мүмкіншілігім жоғары.

Қорытынды. Жалпы қорытындылай келсек биология сабақтарында танымдық қызығушылықты арттыру және материалды игеру үшін бейне материалдар үлкен маңызға ие. Алайда сабақта қолданылатын бейне материалдар сабақтың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келуі керек. Сонымен қатар материалды жалпылау, қорытындылау мақсатында бейнероликтерді, диктороликтерді қолданған тиімді. Оқушылар тақырыпты зерттегеннен кейін фильмді көреді, бұл зерттелген материалды жақсы есте сақтауға мүмкіндік береді. Мұндай әдісті қолдану сабақты әлдеқайда сіңімді ғана емес, сонымен бірге өте қызықты етеді. Оқу материалын қабылдау "мәтін – дыбыс – бейне - түс"барлық арналарында бір уақытта жүреді. Оқушылар сабақта болмаған жағдайда мұғалім электронды пошта немесе басқа да заманауи технологияларды қолдана отырып, өздігінен оқу үшін оқу материалын қашықтықтан жібере алатын жағдайда оқу мақсатындағы бейне материалдарды қолдану өте қажет деп айта аламыз. Қабілеті төмен студенттер үйде тыныш жағдайда оқу материалын білмейінше бейнені бірнеше рет көре алады, ал қабілеті жоғары студенттер сыныптастарын күтпей, жаңа тақырыптарды оқып, шоғырландыруда алға баса алады.

Әдебиеттер:

1. Черкасская Н. Б. Видеофильмы по биологии: удаchi и промахи. // Биология в школе. 1997. № 4. с. 91-95

2. Коменский, Я.А. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / Я.А. Коменский. - М.: Педагогика, 1982.

3. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникативных средств. – М.: НИИ школьных технологий, 2005 (серия “Энциклопедия образовательных технологий”).

РАХЫМОВА Дана

Магистрант 1 курса психологии

Научный руководитель: к.пс.н., доцент Байжуманова Б.Ш.
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О СЧАСТЬЕ У СТУДЕНТОВ

Abstract. The article examined the peculiarities of the students' perception of happiness, using the articles «Life satisfaction and perception of happiness among University students» and «The connection between the subjective quality of life and the ideas of happiness (the value conditioning of happiness, the intensity of happiness motivation and responsibility for their own happiness) among students». In a 2010 article, research results show that for students, happiness is associated with pleasure, and in a 2019 article, it is associated with socially centered values, which suggests that over this period of time, students have changed their perception of happiness from enjoying pleasure such as walking with friends, drinking on socially centered values such as emotional, close relationships with people, starting a family and helping other people.

Түйіндеме. Мақалада «Университет студенттері арасындағы өмірге қанағаттану және бақыт идеясы» және «Өмірдің субъективті сапасы мен бақыт идеялары арасындағы байланыс (құндылықты шарттау, студенттер арасында бақыт, мотивацияның қарқындылығы және өз бақыты үшін жауапкершілік)» атты мақалаларын пайдалана отырып, студенттердің бақыт ұғымын қабылдау ерекшеліктері қарастырылды. 2010 жылғы мақалада зерттеу нәтижелері көрсеткендей, студенттер үшін бақыт қанағаттанумен байланысты, ал 2019 жылғы мақалада ол әлеуметтік құндылықтармен байланысты. Бұл осы уақыт аралығында студенттер өздерінің түсінігін достармен серуендеуден, ішімдік ішуден, рахаттанудан әлеуметтік құндылықтарға, адамдармен эмоционалды тығыз қарым-қатынасқа, отбасын құруға, және басқа адамдарға көмектесуге деген көзқарастарын өзгертті.

Счастье – это состояние, зависящее от того, как мы его понимаем и к которому нужно готовиться, увеличивать и хранить его внутри себя (Михай Чиксентмихайи, 1990) [1].

М. Аргайл в книге «Психология счастья» пишет, что счастье – это чувство удовлетворенности жизнью в общем и оценка, которую дает человек своему прошлому и настоящему и то, как часто люди испытывают позитивные эмоции. Многие исследователи заинтересованы в исследовании счастья, особенно представления о счастье.

Психологи С. Любомирски и К. Шелдон предполагают, что уровень хронического счастья человека зависит от трех основных факторов: от темперамента, наследственности и склада личности (составляет 50%), от обстоятельственных факторов (составляет 10%) и от деятельности человека и практики, относящихся к счастью [4].

К. Петерсон, Н. Парк, М. Селигман считают, что каждая из трех способов быть счастливым (удовольствие, участие, и смысл) индивидуально предсказывала удовлетворенность жизнью [5].

На тему представления о счастье у студентов написано немало статей. Мы сравним представления о счастье у студентов, изученных в научных статьях 2010 года и 2019 года, и выясним изменилось ли представление о нем среди студентов, используя статьи «Удовлетворение жизнью и представление о счастье среди студентов Университета», авторами которой являются Сан-Мартин, Дж., Перлес, Ф., Мария Канто Дж. (Испания, 2010 г.) и статью «Связь субъективного качества жизни с представлениями о счастье (ценностной обусловленностью счастья, интенсивностью мотивации счастья и ответственностью за собственное счастье) у студенческой молодежи», которую написали Э. В. Галажинский, Т. Г. Бохан, А. Л. Ульянич, О. В. Терехина, М. В. Шабаловская (Россия, 2019 г.).

Целью статьи «Удовлетворение жизнью и представление о счастье среди студентов Университета» 2010 года была оценка трех ориентаций на счастье: удовольствие, смысл и участие, а также их отношение к удовлетворенности жизнью и восприятию счастья. В исследовании приняли участие 320 студентов, изучающих психологию и туризм Университета Малаги. 19,1% составляли мужчины и 80,9% - женщины от 17 до 29 лет [3].

В исследовании использовались такие методики, как: испанская адаптация (Сан-Мартин, Перлес и Фернандес Беррокаль, 2007) опросника К. Петерсона. (2005) «Ориентация на счастье», «Шкала удовлетворенности жизнью» (Э. Динер 1985), Любомирский и Леппер (1999) - «Субъективная Шкала счастья» использовалась для того, чтобы оценить уровень счастья испытуемых, попросив участников указать их наиболее важные виды досуга. На основе ответов

участников на этот открытый вопрос были созданы специальные категории, в которых некоторые категории охватывали несколько видов деятельности такие, как прогулки с друзьями, спорт и использование компьютера, а другие категории напрямую отражают выполняемую деятельность, такую как чтение, просмотр телевизора, прослушивание музыки.

Цель исследования в статье «Связь субъективного качества жизни с представлениями о счастье (ценностной обусловленностью счастья, интенсивностью мотивации счастья и ответственностью за собственное счастье) у студенческой молодежи», опубликованной в 2019 году – выяснить особенности связи субъективного качества жизни с направленностью ценностей, реализация которых приносит удовлетворение и ощущение счастья, интенсивностью мотивации счастья и представлениями о том, что мы сами ответственны за вероятность чувствовать себя счастливыми. Выборка исследования – участвовали в общем 169 студентов Томских вузов в возрасте от 19 до 23 лет (27 юношей и 142 девушек) [2].

Методики исследования: «Шкала удовлетворенности жизнью» (Э. Динер, Р. Эммонс), «Шкала позитивного и негативного аффекта» (Д. Ватсон), опросник «Ценностной направленности счастья» и «Оценка шкалы счастья» (Б. Форд).

Результаты исследований.

Исследование, описанное в статье 2010 года на тему «Удовлетворение жизнью и представление о счастье среди студентов Университета» основано на различии, установленном в предыдущих исследованиях (К. Петерсон, Н. Парк, Мартин, Э. Селигман. 2005), между тремя ориентациями на счастье, которые используются одновременно. Результаты показывают, что удовольствие - это наиболее широко используемая ориентация на счастье. Эти данные согласуются с преобладающим типом досуга в этой выборке: для 64% респондентов наиболее важным видом досуга является прогулка с друзьями, а точнее гулять или выпивать. Это можно интерпретировать как поиск жизненного опыта, который приносит удовольствие. Затем идут путешествия (32%), занятия спортом (29%), слушание музыки (25%), чтение (24%), пользование компьютером (16%), просмотр телевизора (11%), прогулке (9%) и, наконец, поход в Кино (8%).

Анализ не выявил различий в отношении пола. Такой результат может быть связан с тем, что выборка очень неравномерна по полу.

Лучшим фактором удовлетворенности жизнью было удовольствие, за которым следовали вовлеченность и смысл. Единственная ориентация на счастье, которая предсказывает удовлетворенность жизнью, - это вовлеченность. Однако следует указать, что его прогностическая способность довольно низка и соответствует тому же уровню, что и было обнаружено К. Петерсоном (2005). Этот результат показывает то, что удовлетворение жизнью, по крайней мере частично, является результатом поведения, предполагающего вовлеченность.

Одной из целей данного исследования было определить, какая ориентация на счастье связана с представлением о счастье. Данные показывают, что удовольствие - это ориентация, которая предсказывает счастье, хотя, не очень сильно. Этот результат позволяет сделать несколько отражений. Во-первых, авторы предполагают, что такой вывод связан с возрастом студентов, так как наиболее часто используемым типом ориентации было удовольствие, которое также доставляло наибольшее чувство счастья. Однако есть разница между ориентациями в представлении счастья и удовлетворенности жизнью. В случае удовлетворенности жизнью, прогностическая ориентация - это не удовольствие, а скорее участие.

Результаты исследования, показанных в статье 2019 года «Связь субъективного качества жизни с представлениями о счастье (ценностной обусловленностью счастья, интенсивностью мотивации счастья и ответственностью за собственное счастье) у студенческой молодежи» указывают на то, что у многих из испытуемых достаточно высокий уровень субъективного благополучия, считают свою жизнь близкой к идеалу, они довольны условиями своей жизни и отношениями с людьми, которые есть и не стали бы менять что-то в прошлом и несмотря на то, что у многих респондентов достаточно высокая оценка удовлетворенности своей жизнью, у них остаются еще желания и цели, необходимые реализовать в будущем.

Установлено соотношение выраженности позитивного и негативного аффекта у студентов, указывающего на доминирующие позитивные эмоциональные состояния в жизни большинства студентов, что было подтверждено статистически. Также выявлено, что у 35 респондентов (20 %

студентов) преобладают субъективно переживаемые страдания, проявляющиеся в различных негативных эмоциях в противовес спокойствию и безмятежности.

На первом месте у студентов оказались социальноцентрированные ценности (группоцентрированные, просоциальные). Многие студенты чувствуют себя счастливыми при реализации группоцентрических ценностей – иметь верных друзей, эмоционально-близкие отношения с окружающими, создать семью и быть вместе с ней, а также на реализацию просоциальных ценностей, направленных на помощь людям и обществу. На втором месте – эгоцентрированные ценности: самоутверждения, саморазвития, активной деятельности, благоприятного психического и физического состояния, внутренней гармонии. Для того, чтобы испытывать счастье студентам важно чувствовать себя энергичными, радостными, здоровыми, достойными и умными людьми. Религиозные ценности для данной группы не занимают важное место в переживании счастья.

Таким образом, была выявлена факторная структура ценностей, реализация которых позволяет студентам чувствовать себя счастливыми. Выявлены две значимые прямые взаимосвязи удовлетворенности условиями жизни с эгоцентрированной и социальноцентрированной направленностями ценностей. Что говорит о том, что студенты, которым приносит ощущения радости и счастья собственное самоутверждение, саморазвитие, физическое и психическое благополучие, а также близкие и дружеские отношения, поддержка со стороны других, забота об окружающих близких людях, помощь людям, показывают значительную удовлетворенность условиями жизни, показатель которого, в свою очередь, отрицательно взаимосвязан с негативным аффектом.

Следующей задачей исследования стало выявление у студентов данной выборки интенсивности мотивации счастья и степени ответственности за собственное счастье. Авторы предполагают, что частота мотивации счастья и ответственность за ее достижение у большинства студентов выражены умеренно. Удовлетворенность жизнью больше всего связана с готовностью брать на себя ответственность за достижения, приносящие счастье. Не было значимых взаимосвязей интенсивности мотивации счастья со шкалами субъективной оценки удовлетворенности жизнью. На основании критерия связей субъективного качества жизни и представлений о счастье был проведен кластерный анализ, который позволил выделить две группы представителей студенческой молодежи. Первую группу составили 108 студентов (66 % респондентов – группа 1), вторую – 55 студентов (34 % респондентов – группа 2).

Результат исследования показал, что в первой группе показатели субъективного качества жизни (удовлетворенность жизнью и положительный аффект), социально-центрированных ценностей и степени ответственности за счастье оказались намного выше, чем во второй группе, продемонстрировавшая значимо более низкую степень удовлетворенности жизнью и более высокий уровень негативного аффекта.

Результаты сравнения особенностей представления о счастье студентов по результатам исследований.

Результат исследования 2010 года на тему «Удовлетворение жизнью и представление о счастье среди студентов Университета» показал, что ориентацией на счастье, которую чаще всего использовали участники, было удовольствие, затем смысл и, наконец, вовлеченность. Для студентов, в первую очередь, представление о счастье связано с удовольствием.

Из трех ориентаций на счастье вовлеченность была единственной, которая объяснила разницу в удовлетворенности жизнью.

Во втором исследовании 2019 года «Связь субъективного качества жизни с представлениями о счастье (ценностной обусловленностью счастья, интенсивностью мотивации счастья и ответственностью за собственное счастье) у студенческой молодежи» для студентов самыми главными в представлении счастья были социальноцентрированные ценности такие, как верные друзья, эмоционально-близкие отношения с людьми, создание семьи и времяпровождение с семьей (группоцентрированные), а также помощь людям и обществу (просоциальные). На втором месте в достижении студентами счастья имели значение эгоцентрированные ценности такие, как самоутверждение, саморазвитие, активная деятельность, благоприятное психическое и физическое состояние и внутренняя гармония.

Вывод.

Если примерно 11 лет назад (статья поступила в 2008 году) студенты представляли счастье как получение удовольствия, прогулка с друзьями, выпивать), то молодежь в 2019 году относилась к представлению о счастье более осознанно, так как больше заинтересованы в долгосрочных положительных взаимоотношениях с близкими людьми, а также в собственном саморазвитии, в физическом, психическом и социальном здоровье.

Однако, причиной различия в представлениях о счастье студентов также может зависеть от стран, в которых они проживают. Следует провести исследование для определения представления о счастье в Испании и России

Литература:

1. Чиксентмихайи Михай. Поток. Психология оптимального переживания. Москва: Альпина нон-фикшн, 2011. 520 с
2. Э. В. Галажинский, Т. Г. Бохан, А. Л. Ульянич, О. В. Терехина, М. В. Шабаловская. Связь субъективного качества жизни с представлениями о счастье (ценностной обусловленностью счастья, интенсивностью мотивации счастья и ответственностью за собственное счастье) у студенческой молодежи. Science for Education Today. – 2019. – Т. 9, № 6, 19-38.
<https://cyberleninka.ru/article/n/svyaz-subektivnogo-kachestva-zhizni-s-predstavleniyami-o-schastie-tsennostnoy-obuslovlennostyu-schastya-intensivnostyu-motivatsii/viewer>
3. Martín J.S., Perles F., Canto J.M. Life Satisfaction and Perception of Happiness among University Students. The Spanish Journal of Psychology. 2010 - 617-628.
<https://www.redalyc.org/pdf/172/17217376009.pdf>
4. Lyubomksky, S., Sheldon, K.M., Schkade, D. Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. Review of General Psychology, 9 (2). 2005 - 111-131
<https://escholarship.org/content/qt4v03h9gv/qt4v03h9gv.pdf>
5. Peterson, C.E, Park, N., Seligman M.E.P. Orientations to happiness and life satisfaction: The full life versus the empty life. Delle Fave A. The Exploration of Happiness. Happiness Studies Book Series. 2013 – 161-173.
https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-007-5702-8_9#Sec9

РЫСДАУЛЕТОВА Ақмарал

7M01501 Математика

Ғылыми жетекшісі: PhD доктор, аға оқытушы Мекебаев Н.О.
ҚазҰлтҚызПУ

ОҚУ ҮРДІСІНДЕ CLIL ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Аннотация. В данной статье приведены основные теоретические положения технологии обучения Content and Language Integrated Learning (CLIL), рассмотрены методические принципы и модели реализации данной технологии в образовательном процессе, а также ее применение в обучении математике. Приведены примеры конкретных моделей обучения, используемых в ряде зарубежных стран. Анализируются основные тенденции в рассматриваемой сфере. Рассматривается важность перехода к комплексной подготовке, включающей широкий спектр теоретико - методологических проблем и обязательную практическую составляющую. Указывается на необходимость разработки собственной модели по переходу на трехязычное образование в Республике Казахстан.

Abstract. This article presents the main theoretical provisions of the Content and Language Integrated Learning (CLIL) learning technology, discusses the methodological principles and models of the implementation of this technology in the educational process, as well as its application in teaching mathematics. Examples of specific training models used in a number of foreign countries are given. The main trends in this area are analyzed. The importance of the transition to comprehensive training, which includes a wide range of theoretical and methodological problems and a mandatory practical component, is considered. It is pointed out that it is necessary to develop its own model for the transition to trilingual education in the Republic of Kazakhstan.

Kipicne

CLIL- бұл орта сыныптардағы мектеп оқушыларының ана тілінде алған кейбір пәндік білімдерін оқытумен қатар шетел тілін (ағылшын) үйренуге деген көзқарас. Қазақстанда осы технологияны дамытудың мақсаттары – оқушылардың танымдық дамуына көмектесу, бірнеше интеллект қалыптастыру, олардың еуропалық білім беру жүйесіндегі ұтқырлығын жеңілдету және қызығушылықтары математика, биология, физика және басқа пәндермен байланысты болуы мүмкін оқушыларды ынталандыру. Бұл технологияны қолданып оқыту үрдісі әлемнің көптеген елдерінде бұрыннан жүзеге асырылып келеді.

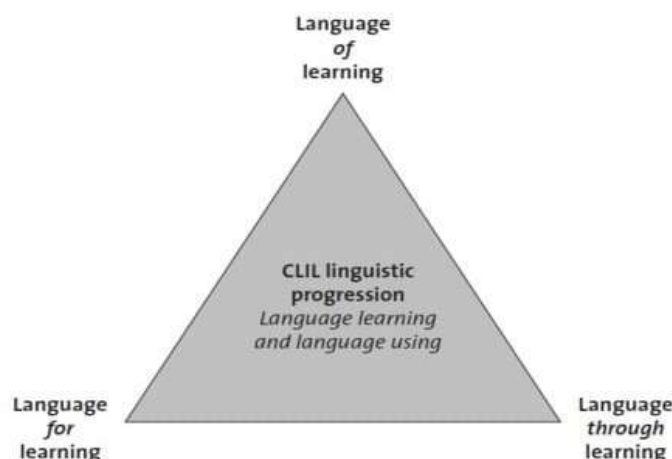
CLIL технологиясының тарихына шолу жасап өтсем, сонау 90 жылдардың өзінде Еуропада көптілді дамыту саясатының аясында әзірленген [1, 458 б.]. Еуропалық комиссия Еуропадағы зерттеу жобаларын қаржыландыру арқылы тілдік дайындықты оқытудың барлық тәсілдерін біріктіре отырып зерттеді, олар: «content based instruction», «language supported subject learning», «immersion», «teaching subjects through a foreign language» және «bilingual/plurilingual education». Жоғарыда айтылған терминдердің барлығы CLIL қолдану арқылы тілді оқыту мен пәннің мазмұнын оқыту арасындағы тығыз байланыстың айғағы.

Математика сабағында сабақтың тақырыбын ағылшын тілінде беріп, тілді меңгеру мақсатында технологияны пайдалану – бұл CLIL технологиясы емес. Ол ағылшын тілін оқытудың көптеген аспектілерін қамтиды және оған негізделеді:

1. CLIL және ситуациялық оқыту (Situational Learning)
2. CLIL және тілді меңгеру (Language Acquisition)
3. CLIL және шынайы тәсіл (Natural Approach)
4. CLIL және мотивация (Motivation)
5. Қазіргі CLIL және ELT практикасы (Current ELT Practice) [2, 46.].

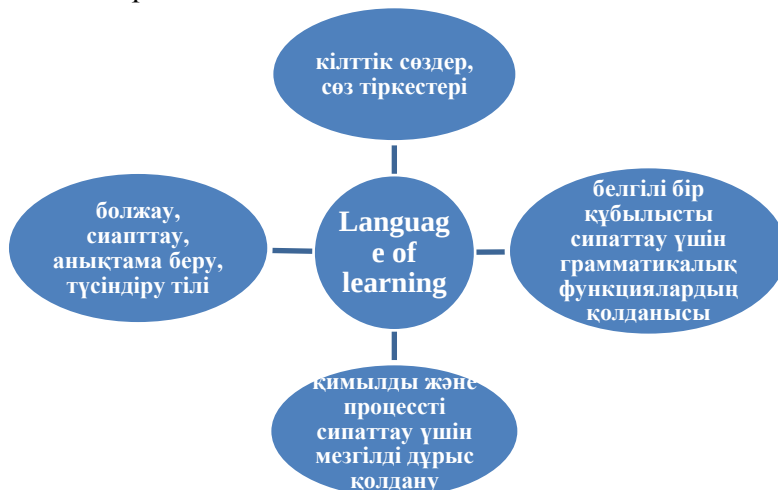
CLIL технологиясының қолданылуы

Пәндік мазмұнды және ағылшын тілін меңгеру мақсатына жету үшін «Тілдік үштік» (1 сурет) әдісі қолданылады: Language of learning (тіл үйрену), Language for learning (үйрену үшін тіл), Language through learning (үйрену арқылы тіл).



1 сурет. Тілдік үштік

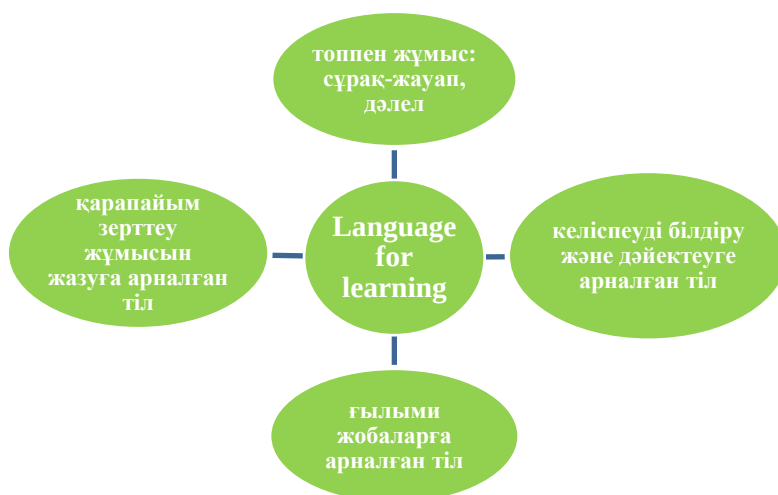
Language of learning (тіл үйрену)- белгілі бір пәнді меңгеру үшін керекті тіл, мәселен физика, математика, биология т.с.с. (2 сурет). Бұл жағдайда тілдік құрылымдар, терминдер, функционалдық лексика таңдауы пәндік мазмұнға байланысты болады.



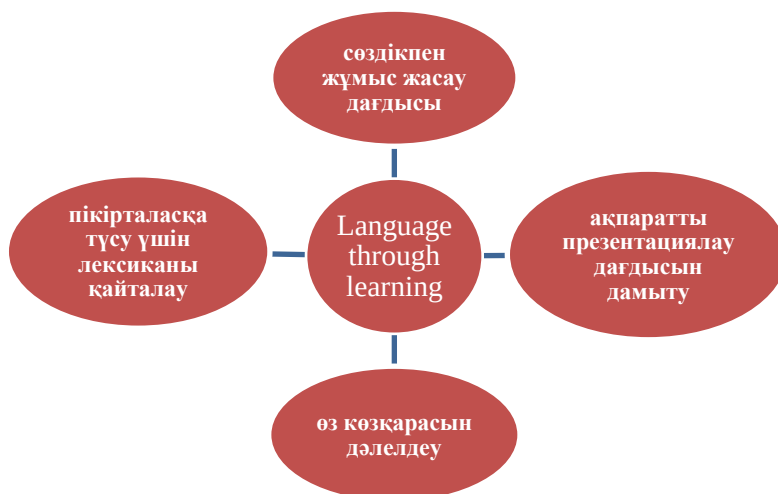
2 сурет. Language of learning (тіл үйрену)

Language for learning (үйрену үшін тіл) – үйрену үшін функциялар, құрылымдар және лексика. Оқытушыларға оқыту үдерісінде топпен, жұппен жұмыс және пікірталас жүргізу т.б. тәсілдерді пайдаланған тиімді (3 сурет).

Language through learning (үйрену арқылы тіл) – білім алушыларға жаңа лингвистикалық аспектілерді бекітуге, білім және біліктерін кеңейтуге мүмкіндік беріледі (4 сурет).



3 сурет. Language for learning (үйрену үшін тіл)



4 сурет. Language through learning (үйрену арқылы тіл)

CLIL - бұл оқыту үдерісінің әдіс – тәсілдерінен тұратын термин. Ал осы оқытудың түрлі моделдерін құрайтын бұл технологияның екі түрі бар: Soft CLIL, Hard CLIL.

1 кесте. CLIL түрлері.

Soft CLIL	CLIL түрі.	уақыт	мәнмәтін
	Лингвистикалық бағдарланған	40 минут/ аптасын 1 рет	Кейбір оқу тақырыптары ағылшын тілі сабақтарымен оқытылады.
	Пәндік бағдарланған	15 сағат/ тоқсанда	Мектеп немесе оқытушылар шет тілінде оқытатын пәнді таңдайды.
Hard CLIL	Пәндік бағдарланған	Бағдарламаның 50%	Оқу бағдарламасының жартысы шет тілінде өтіледі.

Математиканы оқытуда бір гипотезаны тексеріп, оның ақиқаттылығын дәлелдеуге тапсырмалар кездеседі. Оқытушылар оны қажетті деңгейде оқушыларға жеткізіп, төмендегі үлгідегідей гипотеза құра алатындай жағдай жасау керек:

HYPOTHESIS	If a whole number ends in 0 or 5, then we can divide it by 5 (it is divisible by 5)
PROOF	135 ends in 5, which implies that we can divide it by 5 (which implies that it is divisible by 5)

Математика пәнінің мұғалімі сызықтық функцияларға байланысты ойды жеткізу үшін төмендегідей сөздерді ерекшелей алады [3, 60б.]:

Content-obligatory language	Content-compatible language
linear graph, non-linear graph straight-line graph, curved graph x-axis, x coordinate y-axis, y coordinate the x and the y axes I'll plot the coordinates on the graph.	the same, different line, point numbers letters of the alphabet (explaining) This means...

Қорытындылай келе, еуропалық ғалымдар CLIL технологиясының бірінғай барлық елдерге бірдей енгізетіндей нұсқасының жоқтығын атап өтеді. Қазақстан Республикасында үштілді білім беруді жаппай енгізуді белгілегендіктен, біз де өз еліміздің тарихы, мәдени мұрасын ескере отырып өзіндік бірінғай моделімізді даярлауымыз қажет. Сондай-ақ Қазақстандағы көптілділіктің қазіргі жағдайын объективті бағалау және стратегиялық даму жоспарларын есепке алу қажет. Осы жолда шетелдік тәжірибелерді зерттеу кеткен қателіктерден аулақ болуға және де дамудың бағытын анықтап береді [4, 5 б.].

Әдебиеттер:

1. Мекебаев Н.О., А. Рысдаулетова, Жаратылыстану бағытындағы пәндерді оқытуда clil әдісін қолдану, КазМемҚызПУ, Алматы, 2020
<https://kaznu.kz/content/files/pages/folder4371/%D0%A1%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80.%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%96%D0%B5%D0%BD%D0%9F%D0%A3.pdf>
2. Г.А. Хамитова, Теоретические основы предметно-языкового интегрированного обучения, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, 2014. №3 ISSN 1729-536X, http://vestnik.ineu.edu.kz/files/articles/old/article_147.pdf
3. Л.Л. САЛЕХОВА, К.С. ГРИГОРЬЕВА, М.А. ЛУКОЯНОВА, Педагогическая технология двуязычного обучения CLIL, Казань, 2020, https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/158497/UMP_Ped_tekhnologiya_dvuyazychnogo_obucheniya_CLIL_Salekhova_L.L._Grigoreva_K.S._Lukoyanova_M.A..pdf?sequence=-1
4. А.С. Донцов, Международный опыт подготовки педагогов к реализации методики предметно-языкового интегрированного обучения, Вестник КарГУ, Караганда, 2017, <https://articlekz.com/article/17972>

СӘЛІМЖАНОВ Нұрсұлтан Өмірханұлы

8D01515-География

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, PhD Д.Т. Алиаскаров

Абай атындағы ҚазҰПУ

УРБАНДАЛУ ҚАЛАЛАРДЫ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚОЗҒАУШЫ ФАКТОРЫ

Аннотация. Урбанизация - это проблема, напрямую связанный с экономикой и модернизацией страны. Скорость и темпы развития урбанизации со временем привлекают внимание всего мира. В данной статье рассмотрены основные аспекты мировой урбанизации, плюсы и минусы увеличения доли городского населения. Также дана сравнительная оценка современного состояния урбанизации в Казахстане.

Abstract. Urbanization is a problem directly related to the economy and modernization of the country. The speed and pace of development of urbanization over time attracts the attention of the whole world. This article discusses the main aspects of global urbanization, the pros and cons of increasing the share of the urban population. A comparative assessment of the current state of urbanization in Kazakhstan is also given.

Урбандалу - қоғамдағы қалалық өмір салты мен мәдениетінің үстемдікке ие болуы. Урбандалудың негізгі көрсеткіші елдегі қалалық тұрғындардың үлес салмағының арту қарқынымен сипатталады. Урбандалуға негіз ретінде келесілерді айтуға болады: қала халқының табиғи өсімі, ауылдық елді мекендердің қала статусын алуы, қала маңы аудандарының пайда болуы, ауылдық жерлерден қалаға қарай миграцияның артуы. Осы орайда, әлемдегі және еліміздегі урбандалу процесінің негізгі фактілері мен трендтері ретінде келесі мәселелерді бөліп қарастыруға болады.

1993 жылы БҰҰ-ның Токиода өткізілген конференциясында ХХІ ғасыр жаңа қалалар ғасыры деп атап көрсетілді. Индустриализацияның әлемдік ауқымда дамуы дүниежүзінде урбанизация деңгейінің едәуір жоғарылауына ықпал жасады.

2020 жылдың ақпанында БҰҰ-Хабитаттың қамқорлығымен Абу-Дабиде (БАӘ) 10-шы Дүниежүзілік қалалық форум өтті, ол өзінің рөлін қалалардың тұрақты дамуы мен қала құрылысы мәселелерін талқылауға арналған басты жаһандық алаң ретінде бекітті. 2020 жылы Қазақстанның астанасы Нұр-Сұлтан 9 елдің 87 қаласын біріктіретін ТМД елдерінің астаналары мен ірі қалаларының Халықаралық ассамблеясының (ХАА) төрағасы болып сайланды, ал 2021 жыл ТМД-да сәулет және қала құрылысы жылы болып жарияланды.

Бүкіл әлем бойынша қала халқының өсуі жалғасуда. Экономистер мен урбанистер бүгінде жаһандық бәсекелестікке елдер емес, қалалар қатысады деп мәлімдейді: мемлекеттердің бәсекеге қабілеттілігі мегаполистер мен аз елді мекендердің мүмкіндіктерімен анықталады. Швед экономисі Кьелл Нордстром урбанизация модернизм мен индустрияландырудан гөрі қоғамды өзгертеді дейді. 2050 жылы халықтың шамамен 70% - ы қалаларда тұратын болады. ХХ ғасырда урбанизация процесінің маңызды белгілерінің бірі ірі қалалардың тез өсуі болды. БҰҰ болжамдары бойынша ХХІ ғасырда агломерациялар неғұрлым белсенді түрде «миллионер» қалалар (халқы 1-5 млн адам) және «миллионерге» кандидат қалалар (500 мыңнан 1 млн адамға дейін) негізінде қалыптасатын болады. Осыған байланысты, ірі қалалардың функционалды бағдары өзгеріп, олар тауарлар мен қызметтерді тұтынудың шоғырлану орталықтарына айналады, білім беруді, қаржы саласын, мәдениетті, кәсіпкерлікті, туризмді және т.б. дамытуға мамандана бастайды.

Урбандалу бүгінде адамзат дамуының негізгі трендтерінің тізбесіне айналды. Бірақ бұл процесс елдер бойынша біркелкі емес. Еуропада халықтың 80% - дан астамы қалаларда, Америкада 82,7% - дан астамы тұрады. Сонымен қатар, Азия мен Африка елдерінде қалалар санының және елдер халқының жалпы массивіндегі қала тұрғындарының үлесінің едәуір өсуі байқалады. 2020 жылғы [Population Estimates and Projections](#) мәліметтеріне сәйкес, урбандалған 6 елдің қатарына Гонконг (Қытайдың арнайы әкімшілік ауданы ретінде), Макау, Науру, Сингапур, Монако және Кувейт кіреді, бұл елдерде қала халқы 100% құрайды.

Урбанизацияның тарихи аспектілері

Урбанизацияның қарқынды даму кезеңі ХХ ғасыр болса да, оның шығу тегі адамзат өркениетінің дамуындағы терең тарихи кезеңге кетеді. Урбанизацияның алғашқы кезеңдері көбінесе

сауда қолөнерін дамыту, ғылыми, мәдени, әкімшілік-саяси, өнеркәсіптік және қорғаныс қызметтерімен байланысты болды.

Тарихшылардың пікірінше, урбанизацияның бірінші кезеңі б. з. д. IV-III мыңжылдыққа келеді. Алайда, XIII ғасырға дейін урбанизация процесі өте баяу жүрді. Тек XIX-XX ғғ. дамушы елдерде «жалған урбандалу» урбанизациялық жарылыс болды. Осы кезеңде қала халқының қарқынды өсуі байқалды. Қалалық агломерация, конурбация, урбанизацияланған аймақтар, халықтың ауылдық жерлерден қалаға қоныс аударуы, ауылдық елді мекендерді қалаға айналдыру, сонымен қатар қала маңындағы елді мекендерді қалаға қосу қарқынды жүрді және бұл процестер осы күнге дейін жалғасуда.

Дамудың экономикалық үлгісінің өзгеруімен халықтың өндірістік қызметінің сипаты және олардың тұрғылықты жері өзгереді. Егер экономикалық дамудың аграрлық үлгісінде халық негізінен ауылды елді-мекендерде, шаруашылық қожалықтарында өмір сүрсе, уақыт өте келе өнеркәсіптік өндірістің дамуымен халық өздеріне ыңғайлы ортада қалалық жерлерде тұруды жөн көрді.

1800 жылға дейін әлем халқының шамамен 3% - қалаларда өмір сүрді, ал қазіргі уақытта олардың үлесі әлем халқының 50% - ға асады. Ал қалаларда және шағын қалаларды жұмыс істейтін ауылдық жерлердегі тұрғындарды ескерсек, бұл үлес бірнеше пайызға өседі.

Қазіргі уақытта дамушы елдер өнеркәсіптік өндірісті ұлғайту және демографиялық саясат жүргізу арқылы тұрақты тууды өлім-жітімнен жоғарылатуды көздейді, бұл болашақта елдердегі қала халқы санының одан да көп өсуіне алып келеді [1, 187-188 б].

Урбанизация дегеніміз не?

Қарапайым сөзбен айтқанда, урбанизация бұл адамдардың бірлесіп өмір сүруі, оның мақсаты - күшті болу. Қалаларда халықтың шоғырлануына қарай экономика неғұрлым өнімді, тиімді және әртараптандырылған бола бастайды, өндіріс пен тұтынудың жаңа нысандары пайда болады, білім кеңейеді және инновациялық қызмет жанданады. Қалалар сондай-ақ жан басына шаққанда жерді пайдалану бөлігіндегі шиеленісті азайтады және дамыған "жасыл" технологияларды пайдалану арқылы экологиялық проблемаларды қысқарта алады. Халықтың тығыздығының артуы салық салуға, мемлекеттік қызмет көрсету және экологиялық талаптарға байланысты шығындарды азайтады. Сонымен қатар, қалалар үкіметтер мен азаматтардың арасындағы тікелей өзара әрекеттесуді қолдайды, бұл бостандықтардың кеңеюіне, адамзаттың дамуына ықпал етеді.

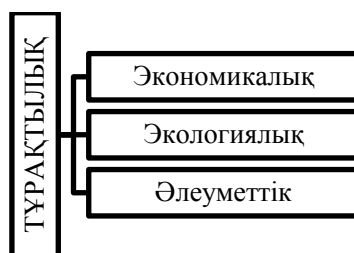
Урбандалу мен экономикалық өсу арасындағы оң байланыстың болуын, сондай-ақ агломерацияның өнімділікке оң әсерін растайтын әлемнің әртүрлі елдерінің тәжірибесінен көре аламыз. Бұл тиімді басқару жағдайында урбандалу елдің тұрақты дамуын жеделдетуі мүмкін деген идеяны растайды.

Әлемнің жоғары урбанизацияланған аймақтарындағы елдер экономикалық, саяси, географиялық және мәдени көрсеткіштері бойынша жоғары деңгейлерді көрсетеді. "Қазақстан-2050" Стратегиясы экономикалық өсу мен әртараптандыруды урбандалумен байланыстыра отырып дамуды көздейді.

Урбандалуды, өнімділікті және экономикалық өсуді байланыстыратын агломерация әсері өздігінен жүрмейді, оларды тиісті түрде басқару қажет. Пәрменді саясат пен инфрақұрылым болмаған жағдайда, қаланы кеңейту «жалған урбандалуға» әкеп соғуы мүмкін. Мысалы, соңғы уақытта елдің жедел урбанизация стратегиясы негізінен жасанды болып табылады, ол тек ауылдық жерлерді қалалық әкімшілік бірліктерге қосудан тұрады. Мұның бәрі тек бейресми елді мекендердің құрылуына алып келеді [2, 9-10 б].

Урбанизацияның экономикалық, экологиялық және әлеуметтік «оң» және «теріс» салдары

Тұрақты дамудың үш өлшемі: экономикалық, экологиялық және әлеуметтік, осы факторлар арасындағы тепе-теңдікті сақтау мүмкін болған жағдайда ғана тұрақты даму болады. Бір бағытқа басқалардың есебінен көп көңіл бөлу тұрақты дамуға қол жеткізу міндетін қиындатады.



Кесте 1 - Тұрақтылықтың тұжырымдамалық анықтамасы

Экономикалық компонент. Урбанизация процесінде де, басқа әлеуметтік-экономикалық процестердегідей оң және теріс салдары бар. Көптеген урбанистер атап өткендей, әлеуметтік-экономикалық тиімділік тұрғысынан урбанизация, еңбек өнімділігін арттыруға ықпал етеді, адамдардың тұрмысын жақсартады (қалаға көшкен), жер тапшылығын жою, халықтың көлік шығындарын үнемдеу, сондай-ақ қала энергияны үнемдеуге ықпал етеді. Сонымен қатар урбанизация қоршаған ортаны қорғау үшін үлкен мүмкіндіктер жасайды, тазарту құрылыстарын салу арқылы қоршаған ортаны қорғау (ҚОҚ).

Урбанизация еңбек бөлінісін, мүмкін болатын әлеуметтік-кеңістіктік байланыстарды күшейтеді, елді мекендерді біріктіреді, ғылым, мәдениет, спорт, басқару және ақпараттық қызмет сияқты іс-әрекеттерді шоғырландырады, өндірістік емес саланы нығайтады және арттырады және т.б.

Осылайша, урбанизация үштұғырлы жүйе (әлеуметтік-экологиялық-экономикалық) тұрғысынан адамзат өркениетінің одан әрі дамуының құралы болып табылады. Қалалардың қоғам дамуындағы рөлі - өндіргіш күштерді дамыту мен ықшам орналастыру, адамдарды қоныстандыруда оңтайлы еңбек бөлінісіне қол жеткізу, халықтың білім деңгейін арттыру және медициналық қызмет көрсету бағыттары бойынша оң нәтиже берді. Урбанизация нәтижесінде адамзат өркениеті көне аграрлық кезеңнен индустрияландыру арқылы ақпараттық-цифрлық экономикаға сәтті өтті деп айтуға болады.

Урбанизацияның жағымсыз жағы. Экологиялық компонент. Сонымен бірге, қала халқының көбеюі қоршаған ортаның ластануымен, автомобиль кептелістерімен, халықтың денсаулығына қауіп төндірумен, инфрақұрылымның, қоғамдық қызметтердің шамадан тыс жүктелуімен және т. б. байланысты аса күрделі проблемалар туғызады.

Дамушы елдерде урбанизациямен әлеуметтік-экологиялық-экономикалық жағдайдың нашарлауы қатар жүреді.

Урбанизация қалаларда, әсіресе миллионер қалаларда тұратын адамдардың стресстік жағдайларының көзі болып табылады:

- күнделікті үлкен көлік кептелісі;
- қалалық орта атмосфералық ауаны, суды, топырақты ластану көзі;
- ірі қалалардағы адамдардың өндірістік және тұрмыстық қызметінің нәтижесінде

қалдықтардың едәуір көлемінің пайда болуы, оларда тұратын адамдар денсаулығына, сәулет және тарихи ескерткіштерге, парктерге, өндірістік объектілерге сонымен қатар жақын аудандарға да зиян келтіреді. Шынында да, экологиялық компонент - қалалардың басты проблемаларының бірі. Қалалар атмосфераға шығарындылардың 80%, қоршаған ортаның барлық ластануының $\frac{3}{4}$ береді.

Қоршаған ортаға қысымның күшеюі әсіресе XX ғасыр аяғы мен XXI ғасырдың басында байқалды. Әлем елдерінің барлығында демографиялық жарылыс және урбанизация үдерісі қарқынды жүрді, нәтижесінде лас кәсіпорындардың туындауы, ресурстардың табиғи сипатының бұзылуы, жалпы, теріс экологиялық процестердің санының артуы көптеген аймақтарды, тіпті континенттерді қамтыды, осының барлығы планетаға қауіп төндіретін толық ауқымды экологиялық апатқа айналды.

Жаппай өндірістік және өндірістік емес объектілердің аумақтық шоғырлануы, үздіксіз техника мен технологияны қолдана отырып өндіріс көлемін ұлғайту, жасанды энергия көздері, қалдықтарды жою проблемасының шиеленісуі уақыт өте келе олар алып жатқан аумақ пен кеңістікті кеңейтті, осылайша антропогендік фактордан туындаған проблемалар биосфераны түбегейлі өзгертті.

Техногендік модельдің жағымсыз экологиялық салдары - постиндустриалды кезеңнің жасанды үрдісі болып табылады. Өкінішке орай, болашақта, әсіресе дамушы елдерде, өндірістің техногендік қуатын арттыру көзделген.

Урбанизацияның әлеуметтік компоненті. Әлеуметтік жағынан урбанизация ірі қалаларда жұмыссыздықтың, қылмыс пен нашақорлықтың, лаңкестік шабуылдардың артуына әкеледі.

XX -шы ғасырдың аяғы мен XXI -ші ғасырдың басында кейбір дамушы елдердегі урбанизация мен әртүрлі төңкерістердің күшеюі дамыған елдерге мигранттардың ағынын тудырды. Ол ғасырлар бойы қалыптасқан қалалардың этникалық құрамын өзгертті.

Қазақстандағы урбанизацияның қазіргі жағдайы

2021 жыл ТМД-да сәулет және қала құрылысы жылы болып жарияланды. Қазіргі заманғы қала құрылысы-бұл жоғары мультипликативтік әлеуетке ие маңызды механизм. Оны толыққанды іске асыру бизнес ортаны, азаматтық секторды дамытуға жаңа серпін беруге мүмкіндік береді және сайып келгенде, азаматтардың өмір сүру сапасының деңгейін арттыруға алып келеді. Қазақстанда урбандалу «мәжбүрлі» санатына жатады, яғни ауылдан қалаға көші-қон қалалардың жұмыс күшіне қажеттілігінің өсуі есебінен емес, ауылды елді мекендердің деңгейінің төмендігінен.

Қазақстанда урбандалу үшінші әлем елдерінің моделі бойынша жүріп жатыр. Біз кейбір үрдістерді қайталаймыз. Біріншіден, шағын қалалар мен қалалық типтегі елді мекендердің халқы азаяды. Ауылдан ірі қалаларға көші-қонның ұлғаюы тіркеледі. Егер көші-қон статистикасын талдайтын болсақ, Қазақстанда соңғы бірнеше жылда ішкі көші-қон көлемінің ұлғаюы байқалады. 2016 жылы Қазақстан ішінде 450 мың адам шағын қалалар мен ауылдық елді мекендерден Астана, Алматы, Шымкент сияқты ірі қалаларға қоныс аударса, 2020 жылы ішкі көші-қонмен 650 мыңнан астам адам қамтылды. Яғни, оның қарқыны артып келеді.

Ең маңызды мәселелердің бірі - Қалалық агломерация ішкі мигранттардың ағынын қаншалықты сіңіре алады. Қазақстан үшін бұл үлкен бас ауруы. Тіпті Қазақстанның ірі қалаларында (Алматы, Шымкент, Нұр-Сұлтан) барлық ішкі мигранттар тұрақты жұмысқа орналаса алмайды. Келушілер арасында өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үлкен пайызды құрайды. Демек, олар қайда және қандай жағдайда өмір сүреді? Қала маңында «сұр аудандар» немесе «сұр аймақтар» құрылады, осы аймақтан жұмыс істеуге келген ауыл жастары өз бұрыштарын алады. Әдетте, «сұр аймақтар» криминогендік аймақ болып табылады. Сонымен қатар, ірі қалалық агломерациялардың айналасында «сұр аймақтарды» құру - бұл үшінші әлем елдерінің ғана емес, дамыған елдердің тәжірибесінде де бар. Тиісінше осыдан, әлеуметтік қолдау, инфрақұрылым салу (ішкі көшіп-қонушылар үшін қолжетімді мектептер, балабақшалар, ауруханалар, тұрғын үйлер), құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету және т. б. міндеттер туындайды.

Қазақстан да басқа елдер сияқты, қала ортасы сапасы мен аумақ индустриясының төмендігі, инфрақұрылым тығыздығы, әлеуметтік айырмашылықтар, экологиялық қолайсыздық және т.б. проблемалармен бетпе-бет келіп отыр. Кейбір сарапшылар Қазақстанда болып жатқан урбанизацияны жалған немесе деструктивті деп атайды.

Дегенмен де халық қалаларда өмір сүруді қалайды, өйткені қала ауылдық жерлерге қарағанда әртүрлі қызметтер мен жеке және экономикалық даму үшін кең мүмкіндіктер ұсынады.

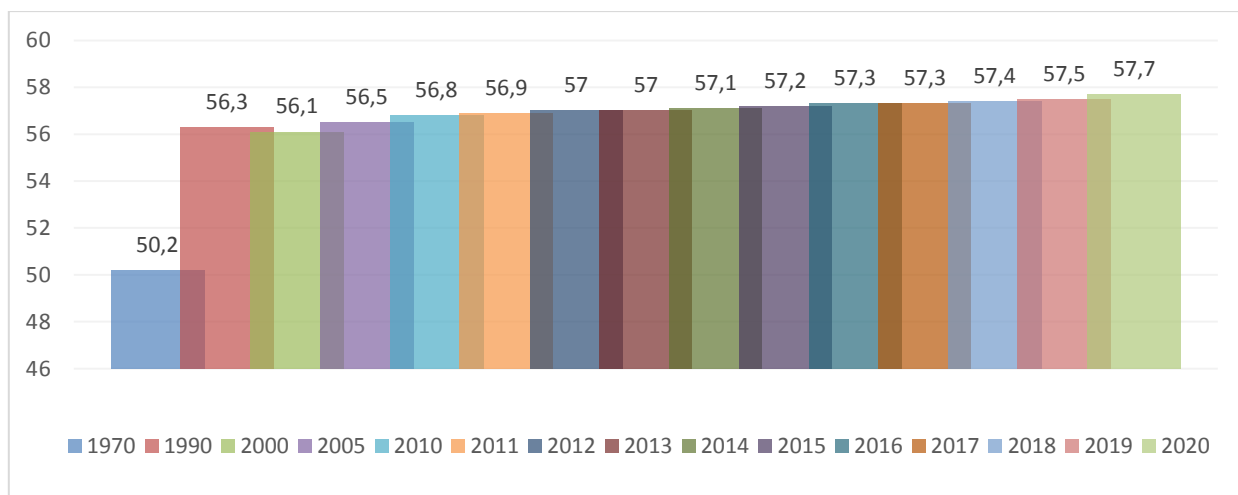
Урбандалу - Қазақстан Республикасында салыстырмалы түрде жаңа әлеуметтік-экономикалық құбылыс, елімізде халық тығыздығы төмен және аумағымыз бойынша сирек қоныстанған. Урбандалу нәтижесінде халықтың бір жерде көптеп шоғырлануы, тұрғын үйдің қол жетімсіздігі, көше қозғалысының шамадан тыс жүктелуі және ластану факторлары - өнімділіктің өсуін, экономиканы әртараптандыруды, жаңа нарықтар құруды, қолайлы және неғұрлым дамыған инфрақұрылымды құруға итермелейді.

Сонымен қатар, қалаларда халықтың шоғырлануына қарай экономика неғұрлым өнімді, тиімді және әртараптандырылып, өндіріс пен тұтынудың жаңа нысандары пайда болады, білім кеңейеді және инновациялық қызмет жанданады.

Қалалық жерлер сонымен қатар әлеуметтік трансформация мен инновацияның табиғи зертханалары ретінде әрекет етеді. Тиісті түрде жобаланған және басқарылатын қалалық инфрақұрылым бір уақытта әлеуметтік әл-ауқатты бөлудің, қоршаған ортаға әсерді жеңілдетудің және экономикалық өсуді қолдаудың тиімді құралы болып табылады. Қалалар адамдардың бостандығы мен мүмкіндіктерін кеңейтеді және осылайша адамға бағытталған дамуды көздейді. Урбандалу бұл - Қазақстанның 2050 жылға дейінгі кезеңге айқындалған мақсаттарға қол жеткізуі үшін жеделдетудің стратегиялық факторы болып табылады.

1991 жылдан бергі кезеңде Қазақстан адам дамуы көрсеткіштерінің айтарлықтай жақсаруына қол жеткізді, бұл халықтың жан басына шаққандағы ЖІӨ деңгейінің артуымен және кедейшілік ауқымының айтарлықтай қысқаруымен қатар жүрді. Дегенмен, қалалар мен өңірлер арасындағы айырмашылықтар шиеленісе түсті, бұл жергілікті жерлердегі ерекшеліктерді ескеретін және урбандалу әлеуетін толық көлемде іске қосуға мүмкіндік беретін саясат пен тәжірибені енгізу қажеттілігін күшейтеді.

Қазақстан Орталық Азия елдері арасында урбандалудың ең жоғары деңгейіне ие. Егер XX ғасырдың 20-жылдарында қалаларда халықтың 9% -ы ғана тұрған болса, қазіргі оның үлесі бүкіл қала халқының 57,7 %-ын құрайды. Шет мемлекеттермен салыстыратын болсақ: ЕАЭО елдерінің ішінде ең урбандалған ел Беларусь болып табылады - 79,5% қала тұрғындары, 50-орында 195-елдің ішінен. Ресей 62 орында - 74,8%, Армения - 94 орында, 63,3% қалаларда тұрады. Қазақстан 57,7% көрсеткішпен 106 - орында, Қырғызстан 36,9%, 158-орында [3, 60-64 ,]. Қазақстанда урбандалудың маңызды деңгейі Қарағанды (80%) және Павлодар сияқты өндірістік (71%) облыстарда басым. Бұл аталған аймақтарда қала халқының басым болуы өнеркәсіптің дамуымен тікелей байланысты. Урбандалудың қазіргі деңгейіне үлкен қалалардың өсуі, қала агломерациясының қалыптасуы, мегаполистердің пайда болуы тән.



Кесте 2 - ҚР урбандалу деңгейі (1970-2020)

Бүгінде әлемдік ЖІӨ-нің 70% - ы ірі қалаларда құрылады. Бұл жаһандық тренд. Ресурстар мен инфрақұрылымды шоғырландыру арқылы ғана жоғары экономикалық өсуге қол жеткізуге болады. Елдердің бәсекеге қабілеттілігі қазіргі заманғы ірі қалалардың болуымен айқындалады. Бүгінде ҚР 17 өңірінде 87 қала және 6,5 мың ауыл бар.

Қазақстанның өңірлік саясаты ұлттық экономиканың маңызды экономикалық өсу нүктелері болып табылатын урбандалу процестерін ынталандыруды және агломерацияларды реттеп дамытуды, экономикалық және демографиялық әлеуеті бар перспективалы елді мекендерді дамытуды және қолдауды қамтитын ұтымды аумақтық ұйымдастыруды, қалыптастыруды қамтамасыз етуге арналған. Аталған өңірлік саясатты жүзеге асыру мақсатында елімізде кешенді іс-шаралар атқарылуда.

Қазақстан Республикасы 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы атап көрсеткендей экономикалық әртараптандыруды және жасыл экономикалық дамуды урбандалумен ұштастыруды көздейді. Ел ІЖӨ-ні төрт есе ұлғайтуды, мұнай емес кірістерді едәуір арттыруды, энергия тұтынуды екі есе қысқартуды және урбандалу деңгейін 57-ден 70 пайызға дейін арттыруды жоспарлап отыр.

Қазақстан - 2030 жылға дейін тұрақты даму мақсаттары бірі - қалалар мен елді мекендердің ашықтығын, қауіпсіздігін, өмірге төзімділігін және экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Папенев К.В., Никоноров С.М., Ситкина К.С. Устойчивое развитие городов. Москва, 2019.
2. Национальный доклад о человеческом развитии 2019. Урбанизация как ускоритель инклюзивного и устойчивого развития в Казахстане. Казахстан, 2019.
3. Алиаскаров Д.Т. Қазақстан моноқалаларының инновациялық даму үрдістерін географияда оқытудың әдістемелік негіздері. Алматы, 2018.

СИДДИКОВ Миршод

Магистр 1-го курса по специальности
«История Всемирная» Исторического факультета
Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Научный руководитель: PhD Б.Хайназаров

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ США, ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ И СССР ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

***Түйіндеме.** Мақалада АҚШ, Ұлыбритания және КСРО арасындағы дипломатиялық қатынастардың маңыздылығы және Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде фашистермен күрес жөніндегі конференцияларда қабылданған шешімдер атап көрсетілген.*

***Abstract.** The article highlights the importance of US-British-USSR diplomatic relations and decisions taken during conferences in the fight against fascist countries during World War II.*

В двадцатом веке мир претерпел большие изменения, за это время человечество пережило две крупные мировые войны. Первая мировая война заложила основу для Второй мировой войны. Вторая мировая война началась с вины нацистской Германии, Италии и Японии и вошла в историю человечества как трагедия двадцатого века. Накануне войны потребовались новые союзники для борьбы с фашистскими государствами. Изначально было такое сближение между США и Великобританией. Позже к союзу присоединилась Советская Россия, известная как Большая тройка. С декабря 1941 по июль 1945 года между союзниками было проведено 10 крупных конференций, на которых собрались главы государств и их советники для обсуждения начала войны. Первоначально президент США Франклин Рузвельт и премьер-министр Великобритании Уильям Черчилль встретились со своими руководителями штабов, чтобы обсудить войну, но на более поздних конференциях присутствовали советский лидер Сталин и китайский генералиссимус Чанг Кайши. В следующей статье обсуждаются конференции, подписанные во время Второй мировой войны.

Конференция в Аркадии (также известная как 1- Вашингтонская конференция) проходила с 24 декабря 1941 г. по 14 января 1942 г. в Вашингтоне. Поводом для проведения этой конференции стало нападение Японии на Перл-Харбор 7 декабря 1941 года. Это побудило бы новых союзников проводить встречи между Соединенными Штатами и Великобританией во время Второй мировой войны. На конференции обсуждались вопросы, связанные с защитой интересов США в Тихом океане, в первую очередь с обеспечением линий снабжения через Атлантику. Как логическое продолжение этой конференции 19-25 июня 1942 года состоялась Вторая Вашингтонская конференция. Было решено срочно решить стратегические вопросы, возникшие после заседания Объединенного комитета начальников штабов в Аркадии. Премьер-министр Великобритании У. Черчилль прибывает в Вашингтон из Шотландии 17 июня 1942 года. Его сопровождали всего пять офицеров, включая генерала Алана Брука и генерал-майора Исмаила. Президент США Ф. Рузвельт провел свою первую официальную встречу в посольстве Великобритании. Последующие встречи продолжились во дворце в Нью-Йорке. На конференции обсуждались проект атомной бомбы, максимально ускоряющий подготовку к операциям в европейском регионе, ситуацию в Северной Африке, программу строительства торговых судов и другие вопросы.

Конференция в Касабланке (также известная как Конференция символов) проходила 15-23 января 1943 года в отеле Anfa в Касабланке, Марокко, с участием президента США Франклина Рузвельта и премьер-министра Великобритании Уинстона Черчилля. На этой конференции обсуждались следующие этапы войны против Оси. Это был первый раз, когда президент США Франклин Рузвельт покинул страну во время войны. Иосиф Сталин, председатель Совета Народных Комиссаров СССР, был приглашен на конференцию, но не смог приехать, потому что Сталинградская битва продолжалась. В повестку дня конференции входили следующие вопросы: Средиземноморская компания, вторжение в Сицилию и последующие наступательные рубежи, а также французские лидеры генерал Шарль де Голль и генерал Анри Жирони, которые стремились к примирению. С британской точки зрения, де Голль был единственным человеком на континенте, способным построить сильную Францию, необходимую для поддержания баланса Германии. Вот

почему Черчилль пытался поддержать Шарля де Голля. Обсуждения также включали финансовую помощь России и Китаю, а также создание антияпонской кампании на Соломоновых островах. Основными достижениями конференции в Касабланке было то, что англичане поддерживали продолжающиеся операции в Средиземном море и провозгласили доктрину «безоговорочной капитуляции». Хотя Уинстон Черчилль скептически относился к плану «безоговорочной капитуляции», он поддержал заявление Рузвельта. По мнению западных авторов, это было самое глупое политическое решение, принятое в Касабланке. Касабланка была одной из конференций на высшем уровне, проведенных лидерами США и Великобритании.

Конференция «Трайидент» проходила 12-25 мая 1943 года в Вашингтоне. Его основными участниками были президент США Ф. Рузвельт и премьер-министр Великобритании У. Черчилль, а также начальники штабов: британский фельдмаршал Арчибальд П. Уэйвелл, генерал-майор Клэр Л. Шенно, генерал-лейтенант Джозеф У. Стилвел (США). Участники. Командиры союзников в Азии впервые присутствовали на крупной конференции военного времени. На конференции Trident Черчилль внес свои послевоенные предложения. Он предложил создать всемирную организацию и разделить мир на региональные советы. По его словам, все государства должны разделить свои вооруженные силы на две части. Первый предназначен для национальной обороны, а второй - для использования советами. Конференция была посвящена прекращению оккупации побережья Северной Африки и планированию борьбы с итальянской компанией. Теперь ВВС США концентрируют свои усилия в Великобритании на планах активизировать свои удары с воздуха по оккупированной Европе и Германии. Обсуждались также планы по усилению компании в Тихоокеанском регионе. Лидеры союзников также обсудили такие вопросы, как бомбардировка нефтяных месторождений в Румынии с целью прекращения войны с Германией, повторный захват Бирмы у японских войск и открытие линий снабжения в Китай.

Конференция Квадранта (также известная как Конференция Квебека) проходила 14-24 августа 1943 года в Квебеке, Канада. В конференции, которую организовала премьер-министр Канады Маккензи Кинг, приняли участие президент США Ф. Рузвельт, премьер-министр Великобритании Уильям Черчилль и руководители штабов. На этой важной встрече было принято несколько важных стратегических решений для совместных военных действий. В частности, на конференции широко обсуждалось открытие второго фронта на севере Франции, получившего название операции «Оверлорд». Другим ключевым направлением деятельности союзников в Тихоокеанском регионе было планирование стратегических бомбардировок Японии с использованием суперкрепостей В-29, что было одним из вопросов повестки дня конференции.

С конца ноября 1943 г. было проведено три конференции подряд. Первая конференция секстантов (также известная как Каирская конференция) была проведена в Каире, Египет, 22-26 ноября 1943 г., где он встретился с президентом США Ф. Рузвельтом и премьер-министром Великобритании Черчиллем Генералсимо Чанг Кайши для обсуждения помощи Китай и Азия ... они сделали. Включение китайского лидера в эту конференцию подтверждает статус Китая как одной из четырех великих держав. То есть США-Великобритания-СССР-Китай. Помимо посещения встреч с тремя лидерами союзников, Объединенный комитет начальников штабов также встретился отдельно, чтобы обсудить детали военных действий. Главной темой обсуждения союзников было планирование разгрома Японии. По итогам обсуждений на конференции 1 декабря Ф. Рузвельт, Черчилль и Чан Кайши совместно приняли Каирскую декларацию. Эта декларация заложила основу для послевоенной Азии. В декларации содержится призыв к безоговорочной капитуляции Японии, потере всех островов в Тихом океане, оккупированных с начала Первой мировой войны, возвращению всех оккупированных Японией территорий Китаю и признанию Кореи свободной и независимой состоянием. С 28 ноября по 1 декабря 1943 г. Ф. Рузвельт и Черчилль отправились в Тегеран, Иран, чтобы встретиться со Сталиным на конференции «Эврика» (также известной как Тегеранская конференция). Впервые объединилась «большая тройка». Как лидер Советского Союза Сталин не мог присутствовать на предыдущих конференциях, потому что был занят своей работой на восточном фронте. Во время конференции союзники согласовали окончательную стратегию разгрома нацистской Германии, открытие этого восточного фронта. Сталин также предлагал одновременное нападение на юг Франции. Идея была в конечном итоге принята союзниками. На Тегеранской конференции также обсуждалось вступление Советского Союза в войну против Японии после

капитуляции Германии. Короче говоря, эта конференция ознаменовала разгар войны и разрушила надежды врага на разделение союзников.

Вторая секстантская (Каирская) конференция снова прошла в Каире 2-7 декабря 1943 года. Рузвельт и Черчилль воспользовались возможностью встретиться с президентом Турции Инону. Как и на вышеупомянутых конференциях, обсуждались операции Overlod и Operation Anvil. Для тихоокеанской компании работа в Юго-Восточной Азии была главной темой конференции.

Конференция восьмиугольника (также известная как 2-я конференция Квебека) проходила 12-16 сентября 1944 года в Квебеке, Канада. Основными участниками, как всегда, были президент США Ф. Рузвельт, премьер-министр Великобритании У. Черчилль и руководители штабов. Премьер-министр Канады Маккензи Кинг принимала первую конференцию в Квебеке, но не присутствовала на важных встречах. На этих встречах обсуждались многие вопросы, связанные с вторжением во Францию, включая операцию «Нептун», операцию «Оверлорд», использование портов Малберри (искусственные порты на побережье Нормандии), операцию «Дракон» и британскую оккупацию. считалась война против Японии. В Европе был отмечен конец войны и обсуждались послевоенные планы Германии. На повестке дня стояла и компания Pacific.

В феврале 1945 года союзники провели две встречи, когда они начали свое последнее наступление на нацистскую Германию. Одна из них - Мальтийская конференция, которая началась 30 января 1945 года. Президент Рузвельт прибыл в последний день конференции, 2 февраля, на короткую встречу с премьер-министром Великобритании Черчиллем и направился в Ялту, Крым, для встречи со Сталиным.

Крымская конференция (также известная как Ялтинская конференция аргонавтов) проходила 4-11 февраля 1945 года в Ливадийском дворце в Ялте. Основные участники - «большая тройка» - Ф. Рузвельт, Черчилль и Сталин. На встрече в Крыму премьер-министр Великобритании Уильям Черчилль сначала отказался присутствовать. В письме Рузвельту он сказал, что «там ужасные климат и условия». Встреча должна была пройти сначала в Северной Шотландии, Ирландии, а затем на острове Мальта. Не секрет, что есть еще такие варианты, как Каир, Афины, Рим, Сицилия и Иерусалим. Однако Сталин потребовал, чтобы конференция прошла на его территории, несмотря на американские протесты. На конференции «Большая тройка» обсудила последнее нападение на Германию. Они также разработали планы послевоенной Европы. Обсуждались также условия вступления Советского Союза в войну против Японии. Принятая на конференции Ялтинская декларация заложила основы послевоенного мира, также было решено провести конференцию ООН в апреле.

Заключительная конференция проходила в течение двух недель с 17 июля по 2 августа 1945 года во дворце Сесилиоф, всего в нескольких милях от Берлина. Он вошел в историю как Потсдамская конференция (также известная как Конечная конференция). Примечательно, что два члена «большой тройки» не приняли полноценного участия в конференции. После внезапной смерти президента США Франклина Рузвельта 12 апреля его сменил Гарри Трумэн. Премьер-министр Великобритании Уинстон Черчилль посетил только первую часть конференции. На парламентских выборах 1945 года в Великобритании никто не ожидал, что партия, возглавляемая Черчиллем, внезапно проиграет. Его заменит новоизбранный Клемент Эттли. Из руководителей «большой тройки» на Потсдамской конференции присутствовал только председатель СНК СССР Сталин. На конференции было много споров о нападении на послевоенную Японию, когда Германия потерпела поражение. Обсуждались решения по границам, расчет компенсаций, возобновление дипломатии и вопросы питания населения. Именно Потсдамская конференция открыла новую эру в европейской и мировой истории. В заключение, конференции времен Второй мировой войны имели особое значение. Конференции лидеров США, Великобритании и СССР, воевавших против фашистских государств, стали частью истории. Эти конференции являются ярким примером системы международных консультаций, переговоров, компромиссов и принятия стратегических решений.

Литература:

1. Andrew Rawson. Organizing Victory. The war conferences 1941-1945. Spellmount. 2013, P. 6
2. James Benjamin Dressler. Anglo –American Rivalry at the Cairo and Teheran Conferences, 1943. Middle Tennessee State University, 1983. P. 43

3. Return to Joint Chiefs of staff R & RA section, room 2-c-934 the Pentagon. Proceedings of the American-British joint chiefs of staff conferences held in Washington, D. C on twelve occasions between December 24, 1941 and January 14, 1942.

САИДМУРОДОВА Малика

Магистр 1-го курса по специальности
«История Узбекистана» Исторического факультета
Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Научный руководитель: д.и.н., проф. Р.Х.Муртазаева

УРБАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УЗБЕКИСТАНЕ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1946-1990 гг.)

Градостроительный кодекс Республики Узбекистан, принятый в 22 февраля 2021 года установил четкие направления и определил перспективы развития городов в республике.

В настоящее время в Узбекистане имеются 233 городских поселения, в том числе 120 городов и 113 городских поселков. Из них почти 1/3 относится к разряду самых маленьких, то есть с населением до 10 тысяч человек.

Урбанизационные процессы привлекают внимание представителей большинства наук. Интересным направлением изучения проблемы является историческая демография, где историки вносят свой посильный вклад.

Годы после второй мировой войны для Узбекистана представляют своеобразный период, когда действовал принцип взаимосвязанного развития системы населенных мест на основе единства планирования, проектирования и контроля. Единому народнохозяйственному комплексу страны должна была соответствовать единая общесоюзная система населенных мест.

Особенности расселения и урбанизации на территории Узбекистана имеют свои уникальные, неповторимые черты исторического, социально-экономического и демографического развития. Наиболее характерными чертами развития расселения и урбанизации в республике является:

- сравнительно быстрый рост всего населения, в том числе сельского, вызванный его естественным воспроизводством;
- сокращение общего демографического показателя урбанизированности при высоких темпах увеличения численности городского населения;
- большая неравномерность в размещении населения, определяющая роль гидрографической, в том числе оросительной сети в формировании общего рисунка расселения;
- высокий демографический и экономический потенциал районов орошаемого земледелия, формирование высококонцентрированной оазисной системы расселения на общем фоне аридных территорий;
- сельско-городской характер систем расселения, сочетание и взаимосвязанное развитие крупнокишлачного расселения и небольших городов в агропромышленных районах;
- аграрная перенаселенность, избыточность трудовых ресурсов в сельской местности и в малых городах;
- слабая региональная подвижность коренного населения при достаточно высоком развитии различных видов маятниковой и сезонной (трудовой и деловой) миграции;
- отток некоренного населения из индустриальных городов и областей в страны ближнего и дальнего зарубежья;
- формирование городов преимущественно на базе сельских поселений, отсутствие существенных различий между этими городами и сельской местностью по показателям социально-экономического и демографического развития;
- невысокий уровень развития урбанистической и территориально- урбанистической структуры расселения и др.

Указанные выше главные особенности развития расселения и урбанизации имеют объективные подосновы, среди которых не последнее место принадлежит историческим факторам. Вышеуказанные процессы можно проследить на примере Ферганской области.

Ферганская область была образована 15 января 1938 года. Её площадь равна 6,7 тыс. человек и занимает второе место после Ташкентской области. Плотность населения здесь довольно высокая и составляет более 399,4 человек на один кв.км. площади. В Ферганской области имеется 9 городов, что видно из таблицы.

Образование городов в Ферганской области, количество их населения (тыс. чел)

Города	Год образования города	1959	1970	1990	1995	2000
Фергана	1974	80,2	111,3	235,0	182,0	185,2
Коканд	X век	105,1	133,1	175,0	187,0	197,4
Кува	1974	-	-	30,0	32,7	36,2
Кувасай	1954	10,8	13,8	25,0	24,3	24,7
Хамза	1974	-	-	13,0	11,3	12,3
Маргилан	X век	95,2	138,3	140,0	135,1	156,0
Бешарык	1983	-	-	17,0	19,3	20,5
Риштан	1977	-	-	25,0	27,1	29,6
Яйпан	1975	5,4	8	17,0	18,7	19,8

В послевоенные годы градообразование в республике происходило исключительно на промышленной основе. Так, в Ферганской области возник город Кувасай. В 1959 году в число посёлков городского типа были введены по области Горчаково, Риштан, Яйпан.

Динамика численности населения городов и городских посёлков Ферганской области (тыс. чел.) [1,144]

Города	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2000
Коканд	69,3	84,7	105,1	133,1	151,5	179,5	197,4
Фергана	14,3	35,6	80,2	111,3	173,0	198,3	185,2
Маргилан	44,3	46,0	68,0	95,2	110,1	124,1	156,0
Кува					22,9	26,0	36,2
Риштан					18,8	23,3	29,6
Кувасай		4,6	10,8	13,8	17,6	25,1	24,7
Бешарык	4,9	7,0	7,0	8,1	10,4	16,9	20,5
Яйпан			5,4	8,7	12,7	15,4	19,8
Хамза					9,5	10,7	12,3

Городские поселки							
Янги Маргилан			6,5	10,0	13,6	22,7	23,3
Ташлак					1,0	11,8	14,2
Багдад						9,6	12,6
Алтыарык						8,3	11,2
Язьяван					6,0	7,2	10,2
Дангара						7,7	8,8
Мукими							6,3
Чимион	0,4	1,0	1,6	1,6	1,7	2,3	3,3
Дустлик						2,1	2,4
Шорсу			2,5	1,6	1,3	2,3	2,1

В 70-е годы число городов Узбекистана увеличилось более чем в 1,5 раза. За это время возникло свыше 50 новых городов, в среднем на один год приходилось 507 города. В эти годы обнаруживается тенденция ускорения роста сети городских поселений республики, в то же время

некоторые городские поселения вошли в состав соседних городов. Так, поселок Киргили (около 50 тыс. жителей) вошел в состав Ферганы, Федченко вошел в состав нового города Кува.

«Старые» поселки городского типа области Яйпан, Риштан были переведены в разряд городов.

Появление большого количества «новых» городов со слаборазвитой градообразующей базой в послевоенные годы вызвало в некоторой степени ложную урбанизацию. Оценивая урбанизационные процессы в Узбекистане в послевоенные годы следует отметить их двойкий характер, имеющий как положительные, так и отрицательные стороны.

Оценивая урбанизационные процессы с позиций сегодняшнего дня, следует отметить что в 70-е годы XX века наблюдалось искусственное увеличение числа городов в республике. Инфраструктура городов не соответствовала требованиям, предъявляемым к городскому образу жизни. Эти и другие причины послужили тому, что в годы независимости развитие городов является одной из центральных задач государственной политики Узбекистана.

На всех этапах исторического развития города – это зеркало территории, её сконцентрированный образ и фокус. Поэтому именно через них можно познавать историю и современность, экономику и культуру, менталитет народов страны. С этой точки зрения анализ процессов формирования и развития городов важное звено в их комплексном изучении. Города - очень сложный и динамичный феномен.

Литература

1. О.Ата-Мирзаев, В.Гентшке, Р.Муртазаева, А.Салиев Историко-демографические очерки урбанизации Узбекистана. Ташкент: Университет., 2002, с.114.

SOBIRAVA Sojida

Master of the 2nd year of the Faculty of History,
National University of Uzbekistan
scientific adviser: associate professor K.D. Saipova

TOURISM DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

***Түйіндеме.** Бүгінгі таңда туризм мәселесі бүкіл әлемдегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қазіргі таңда Өзбекстан аумағындағы туризм экономикалық кірістердің бірі болып табылады. Бұхара Өзбекстанның туристік қалаларының бірі ретінде ерекшеленеді. Автор туризмнің әр түрлі түрлерін, әсіресе діни туризмді дамытуға негізделген туризм мәселесін ашты.*

***Аннотация.** Сегодня вопрос туризма является одним из актуальных тем всего мира. Туризм на сегодняшний день на территории Узбекистана является одним из экономических доходов. Бухара выделяется как один из туристических городов Узбекистан. Автор раскрыл вопрос туризма на основе развития различных видов туризма, и в особенности религиозный туризм.*

Many types of tourism are also developing in developing Uzbekistan. In particular, pilgrimage, medical, gastronomy, eco-tourism are very well developed. The potential of the tourism business of our country, rich in historical monuments, is huge. At the same time, our travel agencies provide services such as group reception of tourists, inherited from the former union. However, there are many new and modern types of tourism in the world, some of which would be useful in Uzbekistan. This will undoubtedly lead to additional income and job creation in these areas. In the context of globalization, tourism is an important social and economic factor and became one of the cultural factors. The total revenue in this sector of the economy is in the trillions of dollars, with more than one billion people traveling around the world every year. Tourism is not only a type of trade services, but also the sustainable development of tourism markets today to create new jobs and the development of related industries. creates an opportunity. Today, the state is developing many programs to develop new areas of tourism. Along with this, pilgrimage tourism, ecological, gastronomic, agro festivals and other tourism directions are developing. At present, measures are being taken to develop medical tourism. Therefore, the issue of tourism development in the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021 is also included in the priorities of economic development and liberalization. It is not in vain that z is reflected. Uzbekistan has all the necessary resources for the development of modern tourism industry and is located on the Great Silk Road. Our country has favorable natural and climatic conditions, rich historical and cultural heritage, and at the same time high potential for the development of both domestic and international tourism. Bukhara was a major commercial center of the Great Silk Road. Bukhara is a "museum-city" with more than 140 architectural monuments of the Middle Ages. Many monuments, such as Poyi Kalon, Koshmadrassa, Minorai Kalon, Ismail Somoni Mausoleum, were built thousands of years ago and still attract visitors today. The popularity of Bukhara was further enhanced by such figures as al-Bukhari, Narshahi, Rudaki, Daqiqi, Abu Ali ibn Sino and Bahauddin Naqshband. In the Islamic world, the name of Bukhara is used with the addition of "Sharif" or "Holy". In the 10th century, Bukhara was the largest scientific and cultural center. Magoqi Attori, Namazgoh Mosque, Chashmai Ayub, etc. have become monuments of this period. Sitorai Mohi Xosa is the summer palace of the last Emir of Bukhara, it is one of the brightest examples of luxurious architecture. Labi Hovuz (XVI-XVII centuries), the statue of Khoja Nasriddin, Nadir Devonbegi madrasa, Devonbegi khanaqasi, Kukaldosh madrasah (built by Abdullah), which was once a leader in Central Asia, are the main attractions of the city. The mausoleum of Ismail Somoni is the oldest well-preserved building in the city and has an elegant architecture. Poyi Kalon ensemble (XII-IV centuries) is located in the center of the city. From here you can walk to the Ark Building, Chorminor. From the ruins of Varakhsha on the outskirts of the city, many colorful plaques depicting battles and hunting ceremonies, valuables were found and handed over to museums. Bukhara karakul is recognized in the international market. Bukhara is also the homeland of gold embroidery. Along with ancient monuments, shrines, historical and cultural monuments, the tourism industry in our country, which attracts tourists with its unique culture and traditions, beautiful nature and delicious meat, is the tourism industry. and plays an important role in the further development of infrastructure. This can be seen in the fact that in the study conducted by the World Council for Tourism (WTTC) on "Economic

results of the travel and tourism industry" our country is listed as one of the five fastest growing countries in tourism.

The study of the rich historical and cultural heritage of Uzbekistan through tourism is an important factor in strengthening intercultural ties, peace and interethnic ties, friendship.

Pilgrimage tourism is one of the fastest growing areas of tourism and one of the leading trends of the XXI century, which serves to strengthen the ties of peace and friendship between peoples. Pilgrimage tourism promotes the individual growth of individuals and the strengthening of basic social norms and national values. The potential of our country for pilgrimage tourism is very high. In order to create the necessary facilities in this direction, the Department of Pilgrimage Tourism Support was established within the Committee on Religious Affairs. A visa-free regime has been introduced for countries such as Malaysia, Turkey and Indonesia.

One of the main challenges in the development of pilgrimage tourism today is the rehabilitation of neglected mausoleums and shrines and attracting tourists to historical sites. For example, there are graves of 12 scholars who propagated the Naqshbandi sect in different provinces. Currently, 8 of them are "Yetti Pir" in Bukhara and "Khoja Ahror Vali" in Samarkand. But now the mausoleums of Muhammad Zahid Bukhari in Surkhandarya, Alouddin Attor and Muhammad Darvesh and Muhammad Imganaki in Kashkadarya are in need of repair.

A number of measures are being taken to increase the attractiveness of Uzbekistan in the field of pilgrimage tourism. According to the Presidential Decree No. 5611, from January 5, 2019, Pilgrim visas for up to 2 months will be issued to foreign citizens visiting Uzbekistan to study the cultural, historical, Danish and spiritual heritage. was found. Today, the introduction of a visa-free regime for up to 30 days for citizens of 45 countries is increasing the interest of tourists to our country, in particular, to cities such as Bukhara, Samarkand, Shahrisabaz. The number of tourists visiting the monuments of Islamic culture, the shrines of our great scholars is growing.

International forums are being organized to develop tourism. This will lead to an increase in the flow of international pilgrims to Uzbekistan. The main purpose of the first forums is to promote the potential of our country in the field of pilgrimage tourism at the international level. Indeed, in recent years, the interest in tourism in our ancient cities is growing. Among them, pilgrims make up the majority. In particular, believers from Malaysia, Indonesia, Turkey and even European countries are coming to visit the holy sites and study the rich spiritual and enlightenment heritage of our great ancestors.

Today, Bukhara region plays a leading role in the development of pilgrimage tourism. Bukhara is one of the world's ancient cities, famous for its great thinkers, unique cultural heritage and sacred sites. On January 24, 2020, in the Address of the President to the Oliy Majlis, the issues of developing pilgrimage tourism and increasing the number of tourists were included in the state program for next year. In addition, Bukhara received the title of Capital of Islamic Culture from January 1, 2020. The Organization of Islamic Education, Science and Culture (ISESCO) **annually declares 3 cities in Muslim countries** as the capitals of Islamic culture. One is a city in the Arab world, another in Asia, and a third in a Muslim country in Africa. At the 11th Islamic Conference of Ministers of Culture of the Organization, held on December 18, 2019 in Tunis, **in 2020, the cities of Bukhara, Cairo (Egypt) and Bamako (Mali) were approved** as capitals of Islamic culture. As a result, the flow of tourists to Bukhara region will increase. Therefore, today in the ancient sites of Bukhara are created favorable conditions for tourists. Bukhara is a city rich in ancient, historical monuments and has been attracting many tourists since ancient times.

Tourism has served to strengthen friendly ties between the peoples of the planet since ancient times. People traveled to discover new lands, to see and know the world, to develop trade, and to establish cultural and diplomatic ties. The Central Asian region has played an important role in this process, as trade caravans cross paths and are located at the crossroads of cultures and civilizations.

Gastronomic tourism.

Gastronomic journey - this is a traveler on this or that country to explain the concept of time, the national dish learn the spirit of the people of this country and its mentality. Thus, *gastronomic tourism is a journey through countries and continents, the purpose of which is to get acquainted with the features of local cuisine, as well as allows visitors to taste antique food and products*

A gastronomic tour is not only a journey as a service, but also a set of activities aimed at tasting food that is unique to a particular region, consisting of ingredients that are unique and have a unique taste anywhere else in the world.

Interest in the type of gastronomic tourism is growing from year to year. This interest is becoming more widespread in the UK, Italy and Peru, and the number of countries that have developed gastrotourism routes is growing year by year. This growing interest is creating the basis for the development of other types of tourism. This type of human recreation is semi-finished after being satisfied with the consumption of the product. It can also be understood as the desire to taste the food you want in its original form.

Gastronomic tourism is primarily attractive for gourmets, ie those who want delicious food, and it is a familiar dish, which is not only food, but also moments that give a good mood. Second, gastronomic travel is a profession whose activities are directly related to cooking and eating attracts people like owners, especially restaurant managers, tasters, and restaurant critics. These people go on gastrotours in order to improve their professional skills, knowledge and direct their skills to skillful management.

We mainly develop "green gastrotourism", because Uzbekistan

According to the Russian analytical agency TurStat, Uzbekistan is in the top five in the ranking of CIS and CIS countries in the field of gastronomic tourism. These are Georgia, Azerbaijan, Armenia, Kazakhstan and Uzbekistan. It has always been interesting for tourists to get acquainted with the process of preparation of national dishes in the homeland of those dishes. In order to promote Uzbek national cuisine to the world, to increase the flow of tourists to our country, the Chefs Association of Uzbekistan became a member of the World Association of Chefs in 2010 and the World Association of Chefs of Islamic Countries in 2017. As a result, many foreign festivals, summits, competitions, exchanges of experience and other similar events have been held and high results have been achieved. In particular, in 2018, Uzbekistan took first place in the category "Gastronomic Tourism" in the "National Geographic Travel" award held by the magazine "National Geographic".

The State Committee for Tourism Development pays special attention to the activities of public organizations in the field of tourism. With the support of the Committee, the country is assisting in the implementation of a number of projects aimed at the development and promotion of gastronomic tourism. In August 2018, at the 33rd International Mengen Festival in Turkey, 13 countries, including Germany, the Netherlands, Cyprus, Azerbaijan, Malaysia, Ukraine, Egypt, Saudi Arabia and others, organized a stand of the national cuisine of Uzbekistan. and took 3rd place.

Currently, the association organizes demonstrations and master classes on the preparation of national dishes for visitors to Uzbekistan. In particular, a group of tourists from the United States recently held master classes on Uzbek national cuisine.

On August 6, 2019 in the conference hall of the Association of Chefs of Uzbekistan was held the opening ceremony of the Association of Gastronomic Tourism. The purpose of the association is to organize various events in the field of gastronomic tourism, including exhibitions, festivals, forums, seminars and similar events, the history, present and future of Uzbek national cuisine under the auspices of international grants under the association. is to implement various projects that serve for the development of gastronomic tourism. In order to prolong the tourist season in Uzbekistan, the Association regularly hosts the International Festival of National Cuisine "Delicious Uzbekistan" in November each year, regularly attracts international travel agencies to the festival and organizes regional gastronomic tours throughout Uzbekistan. In addition, member restaurants of the Association and their employees will be awarded in the nominations "Best Restaurant of the Year", "Waiter of the Year", "Restaurant Manager of the Year", "Chef of the Year" . . A "Museum of Uzbek National Gastronomy" will be set up to present Uzbek cuisine, national dishes and their history to foreign tourists.

The best specialists in the treatment of cancer in Israel are gathered. Doctors in Thailand have invented a new technology to grow the necessary organ in the patient's body (mainly smaller organs - nose, ears, eyelids are grown). In Germany , it is known for its abdominal surgery, while in Lithuania , plastic surgery is affordable. At the same time, medical tourism is economically attractive both for the host country and for patients coming for treatment. The fact is that patients are given the opportunity to provide quality services at affordable prices. Uzbekistan also has an opportunity to show itself in this regard. The private medical center "Ergash ota" in Kattakurgan district of Samarkand region is very popular in the CIS countries for the treatment of various spots on the body, as well as starvation to get rid of excess weight.

Shop tours in our country began in the early 2000s. Many went to Turkey and China, as well as the United Arab Emirates, and brought products and paid for them themselves. Such trade with neighboring countries continues in the border areas.

Currently, many self-sufficient families are heading to Europe and the UAE for shopping during the season when price discounts are announced.

We also have the potential to develop shopping tourism. But for this, first of all, our light industry and, say, our jewelry industry must develop and have a place in the world. Uzbekistan should be the homeland of cheap and high - quality **fabrics** made of natural products , **clothes, jewelry** made with oriental delicacy .

Ecotourism is a form of tourism that is more focused on preserving the environment and educating tourists about the local environment and the natural environment. This has been defined by the International Society for Ecotourism (TIES) as “responsible travel to natural areas that protects the environment and improves the well-being of local people”.

Ecotourism always includes routes that have specific geographical or biographical characteristics, usually related to rural and desert areas. He respects the lives of local people and strives to improve.

Ecotourism brings many environmental, cultural and economic benefits to the local population. However, ecotourism should not be confused with natural tourism, which includes travel only to natural attractions. For example, in nature tourism, a tourist may go to see birds in a scenic spot, but an ecotourist will follow the birds with a local guide.

Uzbekistan is very rich in ecotourism resources and opportunities. Ecotours conducted by tour operators on routes such as "Tashkent-Charvak-Tashkent", "Tashkent-Bildersoy-Chimgan-Tashkent", "Tashkent-Zaamin-Tashkent", "Tashkent-Aydarkol-Tashkent" The trip is gaining great attention and recognition not only from Uzbekistan, but also from tourists around the world.

According to the analysis, tour operators providing ecotourism services operate mainly within the Chimgan-Charvak recreation zone. However, Uzbekistan's Gissar, Bobotag, Kohitangtog (Surkhondarya), Chakchar (Kashkadarya), Nurata (Navoi-Jizzakh), Zarafshan (Samarkand), Turkestan (Jizzakh), Alay (Fergana), Qurama, Chatkal (Namangan) mountains, the remnant mountains of the Kyzylkum desert, the Kyzylkum desert, the dried bottom of the Aral Sea and the salty lakes, the Ustyurt plateau, the Borsa kelmas salt, the Mingbulak basin , the Aydarko l, the organization of complex and thematic ecotours along the tugai on the shores of Dengizkul, Amudarya and Syrdarya, Muruntau quarry and unique natural monuments is not fully organized.

In Uzbekistan, speleotourism (cave tourism), which is rich in unique charm and unique landscapes, has great potential. Currently, there are more than 500 caves in Uzbekistan, and according to the data, none of them are organized ecotours due to lack of tourist infrastructure.

In the deserts and plains of Uzbekistan, there is a great opportunity to organize camel rides to see barkhan, dune, tugai, salt marshes, bald eagles, wells, as well as pastures that reflect the lifestyle of local shepherds.

According to scientific research institutions and experts, today the development directions and prospects of ecotourism are formed in connection with the laws of nature and the sustainability of geosystems. In recent years, Uzbekistan has conducted a number of scientific studies aimed at revealing the scientific and methodological basis of ecotourism, defended PhD and master's dissertations, published scientific and educational literature. Theoretical aspects of ecotourism and local lore were studied in the traditional teacher-student system.

However, the analysis in this regard shows the urgency of training bachelors in the field of ecotourism, who have a good knowledge of nature, geosystems, can lead the group in nature and in extreme conditions of nature, have the ability to provide first aid when necessary. This is due to the fact that such types of tourism as historical tourism, religious tourism, medical tourism, cultural tourism are mainly conducted in urban areas, where there is sufficient tourist infrastructure and services, ecotours are mainly conducted in nature and geosystems, most ecotours are characterized by extreme. Uzbekistan has rich opportunities and unique features for the development of ecotourism and its types of adventure, such as rafting, trekking, door tourism, agrotourism, mountaineering and other sports. Objects of interest to ecotourists, ie various natural and cultural landscapes within specially protected areas, flora and fauna resources, gene pool of rare and endangered organisms, magnificent natural complexes, natural monuments are an important basis for the development of ecotourism. is calculated.

From the point of view of ecotourism, specially protected natural areas should be considered as base areas. As Western European countries are already deprived of their natural landscapes, their interest in the nature of other countries is growing from year to year. Therefore, the role of nature protection in the efficient use of tourist resources is great.

In order to contribute to the development of world medical tourism, the Turkish Medical Tourism Association organized the Fourth International Congress on Medical Tourism with the support of the Turkish Ministry of Health and the Ministry of Culture and Tourism.

At the Congress, experts from more than 25 countries discussed the principles of developing medical and health tourism around the world and in different regions.

The Uzbek delegation, consisting of representatives of Uzbektourism and the Ministry of Health, provided information on the country's tourism potential and the development of the healthcare system. In addition, talks were held with representatives of the Turkish side on the regular exchange of experience in the implementation of medical types.

During the Congress, it was noted that every year medical tourism attracts tens of thousands of people from around the world, which is facilitated by the openness of international medical centers that are ready to provide high-quality care in the treatment of various diseases. The popularity of medical tourism is also due to the fact that in another country there is an opportunity to simultaneously receive treatment, recreation and get acquainted with its unique cultural aspects.

The Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Slovakia visited Uzbekistan and signed an agreement on cooperation in the field of medicine.

It should be noted that Uzbekistan has unique natural resources for the development of health tourism. A number of recreational zones (Chimiyon-Charvak, Sokok, Aksakota-Parkent, Pargos-Ak Tash and other zones) recognized by the legislation on nature protection in the country are groundwater resources, including those with different chemical composition. There are more than 60 mineral water sources, as well as areas with clear mountain air with healing properties.

Literature:

1. Дурович А.П. «Маркетинг в туризме» 2004г.
2. Дехтярь Г.М. «Лицензирование и сертификация в туризме». 2003г.
3. www.uzbektourism.uz

СЫРЛЫБАЕВА Гүлбану

7M01501 Математика

Ғылыми жетекшісі: PhD доктор, аға оқытушы Мекебаев Н.О.

ҚазҰлтҚызПУ

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

***Түйіндеме.** Бүгінгі таңда білім беру жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының математикалық білімін логикалық есептерді шығару арқылы қалыптастыру мәселесі өзекті болып табылады. Логикалық есептердің мақсаты - балалардың ақыл-ой белсенділігін барынша арттыру, оқу процесін жандандыру, ең бастысы, логикалық әрекеттерді қалыптастыру болып табылады. Логикалық есептерді шешу кезінде синтез және талдау, нақтылау, абстракция сияқты логикалық әрекеттер, сондай-ақ сұрақтарды дәл және нақты тұжырымдау өте маңызды. Мақалада оқушының логикалық есептерді шешу кезіндегі логикалық әрекеттері, сонымен қатар, логикалық есептердің әртүрлі жіктелуі көрсетілді. Логикалық-танымдық іс-әрекет оқушылардың барлық оқу пәндері бойынша білімін терең игеруін қамтамасыз ететін, сонымен қатар, ол оқушылардың оқу қабілетін, өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі дамыту қабілеттерін дамытуға ықпал ететін таным құралы ретінде әрекет етеді.*

***Аннотация.** На сегодняшний день в системе образования актуальной является проблема формирования математических знаний младших школьников путем решения логических задач. Целью логических задач является максимизация умственной деятельности детей, активизация учебного процесса, а главное, формирование логических действий. При решении логических задач очень важны такие логические действия, как синтез и анализ, конкретизация, абстракция, а также точная и четкая формулировка вопросов. В статье показаны логические действия ученика при решении логических задач, а также различные классификации логических задач. Логико-познавательная деятельность выступает как средство познания, обеспечивающее глубокое усвоение учащимися знаний по всем учебным предметам, а также способствующее развитию у учащихся учебных способностей, способностей к самообразованию и саморазвитию.*

Күнделікті өмірде күнімізді сапалы, жұмысымызды толық орындап, уақытымызды тиімді пайдалану үшін өзімізге тиімді болатын логикалық қадамдар жасаймыз. Сондықтан, логика қарапайым тілде – тиімді, дұрыс және жылдам әрекеттердің тізбегі. Логика – дұрыс ойлау заңдары және ережелері туралы ғылым. Адам баласының тұрмысында дұрыс ойлау маңызды роль атқарады. Адамның ойы дұрыс болу үшін, ол белгілі бір ережелерге, заңдарға бағынуға тиісті. Ойлау адамның рухани тұрмысының ең жоғарғы формасы. Логикаға арналған есептер деп – есептің берілгендері мен оларды талдау арасында байланыстың болуы негізгі фактор болып табылатын, сонымен қоса тізбектелген пайымдау қорытындысы болып, ал қандай да бір есептеу мен салу қосымша рөл атқаратын немесе мүлде болмайтын есептерді айтады [1, 93].

Логикалық есептер - бастауыш сынып оқушыларының логикалық әрекеттерін қалыптастыру құралы секілді. Қазіргі білім беру жүйесінде бастауыш сынып оқушыларында жалпы логикалық ойлау қабілеттерін қалыптастыру процесіне оқушы алған ақпарат көлемін арттыруға баса назар аударылады, өйткені бұл адамның ақыл-ойын анықтайтын логикалық ойлаудың қалыптасу деңгейі. Осыған байланысты бастауыш сынып мұғалімінің алдында белгілі бір міндеттер бар. Атап айтқанда балаларды объектілер мен құбылыстардың өзара әрекеттесу нәтижесінде алынған ақпаратты нақты ғана емес, сонымен бірге дерексіз талдауға, салыстыруға және жалпылауға үйрету міндеті тұр. Зерттеудің мақсаты - логикалық есептерді шешуге негізделген бастауыш сынып оқушыларының әмбебап логикалық әрекеттерін қалыптастыру.

Логикалық ойлауды дамытуға математика сияқты ештеңе ықпал етпейді. Себебі, оның зерттеу пәні абстрактілі ұғымдар мен заңдылықтарды зерттейтін математикалық логика пәні болып табылады. Логикалық ойлаудың дамуы логикалық есептер шығарумен байланысты. Логикалық есептер оқушының ойын шыңдайды, оның ақыл-ой белсенділігін арттырады. Логикалық есептерді шығарған кезде оқушының ақыл-ой әрекетінде талдау мен синтездеу маңызды рөл атқарады. Талдау және синтездеу есепті шешудің бүкіл процесіне енеді. Біріншіден, оқушы есепте не туралы айтылған, қандай фактілер немесе құбылыстар туралы айтылған, олар қандай ретпен жүретіндігін талдайды.

Есеп шартында берілген деректерді оқи отырып, оқушы өзара байланысы бар деректерді бөледі. Есептің сұрағын оқи отырып, оған ерекше назар аударады, тапсырманы нақты және тереңірек

түсінуге тырысады. Тапсырмамен танысудың осы бірінші кезеңінде аналитикалық қызмет басым болады. Мұғалім есеп шартына сай сурет, сызба, схемалар арқылы есеп шарттарына талдауды жеңілдетеді. Тапсырма сұрағымен жұмыс жасау кезінде оқушы үшін ең бастысы және ең қиыны - бұл есеп шартында берілген бастапқы мәндер мен қажетті мәннің байланысын анықтау. Қарапайым есепте соңғы сұрақтың жауабы алдыңғы талдаудан туындайды. Бірақ оқушыға таныс емес күрделі есептерде сұраққа жауап беру үшін бірқатар талдаулар қажет болуы мүмкін, олардың әрқайсысында бір шарттың екіншісіне тәуелділігі көрінеді. Сонымен қатар, пайымдаулардың үйлесімді логикалық тізбегі болуы керек, яғни, әрбір алдыңғы пайымдау кейінгі пайымдау үшін негіз болып табылады.

Мұндай ақыл-ой әрекеті процесі кезінде, күрделі есеп бірнеше қарапайым есептерге бөлінеді, қарапайым есептердің шешімі негізгі сұраққа жауап береді. Қарапайым есептерді шешу оқушының мәселені нақты, қысқаша тұжырымдауын талап етеді. Содан кейін есепті тікелей шешу басталады. Бұл процессте талдау мен синтез бір-бірімен тығыз байланыста болады. Сұрақтың мәнін және осы сұраққа жауап беру үшін қажетті деректерді талдай отырып, оқушы есепті шешетін жағдайларды ажыратады. Синтез және талдау, нақтылау, абстракция сияқты логикалық ойлау әдістері, сонымен қатар дәйекті ойлау, сұрақтарды дәл және нақты тұжырымдау сияқты әдістер есептерді шешуде басты рөл атқарады. Логикалық есептің функциясы - бұл балалардың ақыл-ой белсенділігін барынша арттыру, оқу процесін жандандыру, ең бастысы, логикалық әрекеттерді қалыптастыру. Осылайша, логикалық есептер дегеніміз ұғымдарды, олардағы операцияларды, әртүрлі логикалық әрекеттерді қолданумен байланысты ойлау процесін жүзеге асыру міндетін білдіреді.

Жалпы, логикалық есеп - бұл математика курсына оларды шешудің нақты ережелері жоқ, оны шешудің негізгі әдісі логикалық ойлау болып табылады. Логикалық есепті шешудің негізгі мәні – есеп шартын дұрыс түсіну, есеп шартында берілген деректер арасындағы барлық байланыстарды ашу. Біріншіден, логика ойларды реттеуге жауап береді. Демек, логикалық есептер, ең алдымен, көптеген деректер арасында тәртіп орнатуға арналған есептер деп айта аламыз. Логикалық есептер әртүрлі болып келеді. Белгілі бір белгілерге негізделген логикалық есептердің әртүрлі жіктелуі бар. Осы жіктеулердің кейбірін қарастырайық. Математикалық логика тұрғысынан логикалық есептерді жіктеу математикалық логика тұрғысынан классификацияға сәйкес Артемов А.К. [2, 396] логикалық есептердің келесі түрлерге бөледі:

- тұжырымдардың ақиқатын анықтауға арналған есептер;
- логикалық байламдар қолданылатын есептер;
- кванторларды қолдана отырып есептейтін есептер;
- қарапайым ойлауды құруға арналған есептер.

Осы жіктеуді қолдана отырып, біз әр түрлі логикалық есептерге мысалдар келтіреміз.

1) мәлімдемелердің ақиқатын анықтауға арналған тапсырмалар.

мысалдар: дұрыс немесе дұрыс емес екенін анықтаңыз:

- а) 235 санында 23 ондық бар;
- ә) 235 саны 3— ке бөлінеді;
- б) 2-ең кіші екі таңбалы сан.

11, 17, 23, 7, 31, 43, 9, 53 сандары берілген. Осы сандарға қатысты келесі сөйлемдердің қайсысы дұрыс болады?

- Берілген барлық сандар екі таңбалы сандар.
- Бұл сандардың кейбіреулері біртаңбалы сандар.
- Осы сандардың кем дегенде біреуі біртаңбалы сан.
- Бұл сандардың ешқайсысы нөлмен аяқталмайды.
- Әрбір келесі сан алдыңғы саннан үлкен.
- Осы сандардың ішінде 7 цифрымен аяқталатын сандар бар.
- Осы сандардың кез келгені екі таңбалы.
- Барлық берілген сандар 100-ден кем сандар.
- Осы сандардың ішінде кез келген сан 60-тан кем.
- Осы сандардың ішінде 10-нан кем бірнеше сан бар.

Логикалық есептерді математикалық мазмұнына сай жіктейік. Барлық логикалық есептерді математикалық мазмұнына сәйкес 2 үлкен топқа бөлуге болады:

- сандар мен цифрларды қолданып шығаратын есептер;
- сандар мен цифрларды қолданбай шығаратын есептер.

Әр топқа қатысты есептерді қарастырайық.

сандар мен сандарды қолданатын есептер. Осы типтегі есептерде белгілі бір ережеге сәйкес сандардан құрылған қатар беріледі. Осы қатарда берілген сандардың заңдылығын анықтап, қатарды жалғастыру немесе осы қатардағы аралық санды табу қажет.

Мысал. 4, 7, 12, 21, 38,... қатарды жалғастырыңыз. Осы түрдегі есептерді шешу үшін сандарды нөмірлеу теориясы мен сандар бойынша орындалатын әрекеттер туралы білім негізінде логикалық ойлау әдісі қолданылады.

Жай сандарды қолданып шығаратын есептер. Мұндай есептерде жай сандар мен олардың қасиеттері қолданылады, сонымен қатар жай сандар қатысатын арифметикалық амалдар жасалады. Мысалы, жай сандардың тек екі бөлгіші бар — бірлік және осы санның өзі. Қандай сандардың тек үш бөлгіші бар? Бұл түрдегі есептерді шешу әдісі - логикалық ойлау, санау, "қарсы жору" әдісі.

Арифметикалық ортаны қолдана отырып шығаратын есептер. Яғни, есеп шартында берілген бірнеше санның арифметикалық ортасын табу арқылы есепті шығару, немесе арифметикалық ортасы белгілі болып, басқа санды табу есептері. Мысалы, команданың 11 ойыншысының орташа жасы - 22 жас. Матч кезінде ойыншылардың бірі жарақат алып, алаңнан кетті. Алаңда қалған ойыншылардың орташа жасы 21-ге тең болды. Жарақат алған футболшы неше жаста? Бұл түрдегі есептерді шешу әдісі - логикалық ойлау негізінде есептеу әдісі болып табылады. Көбінесе бұндай түрдегі есептерді теңдеу құрастыру арқылы шешеді.

Бұл жіктеу мұғалімдерге материалды дайындау кезінде ыңғайлы және сабақтарға арналған тапсырмаларды тандау кезінде ыңғайлы болып табылады. Бірақ жоғарыда аталған түрлердің бәрі бастауыш сынып оқушыларының материалында қолданылмайды.

Е. Ю. Лавлинская [4, 162 б] логикалық есептердің келесі түрлерге бөледі:

- әр түрлі жиындардың элементтері арасындағы сәйкестендіру есептері
- комбинаторлық есептер
- жиындарды ретке келтіруге берілген есептер

Әр типтегі есептерге мысал келтірейік.

1) Әртүрлі жиындардың элементтері арасындағы сәйкестендіру есептері. Мысалдар:

а) Мирас, Асан, Үсен және Айдос жарыста алғашқы төрт орынды иеленді, ал екі бала бір-бірімен бірдей орынға ие болмаған. Балалар қандай орындарға ие болды деген сұраққа үшеуі жауап берді: 1. Мирас -1-орынға да 4-орынға да ие болмады. 2. Асан - 2-орын. 3. Үсен соңғы орында емес. Балалардың әрқайсысы қандай орынға ие болды?

- ә) - 3-ке және 5-ке бөлінетін санды атаңыз;
- 3-ке немесе 5-ке бөлінетін санды атаңыз;

2) Комбинаторлық есептер. Мысалы:

а) тіктөртбұрыштың ауданы - 12 см^2 . Қабырғаларының ұзындығы бүтін сандармен көрсетілген. Осы шарттарды қанағаттандыратын қанша түрлі тіктөртбұрыш салуға болады?

ә) Үш таңбалы тақ санның цифрларының қосындысы 3-ке тең. Осы санды табыңыз.

3) Жиындарды ретке келтіруге берілген есептер. Мысалы:

а) Ұзындығы 30 см арқанды 3 бөлікке бөлді. Олардың бірі екіншісіне қарағанда 1 см үлкен, ал үшіншіден 1 см-ге кем. Әр бөліктің ұзындығын табыңыз.

ә) Айдос, Асан, Мирас, Үсен және Болат кинодағы билеттерге кезекте тұр. Айдос билетті Асаннан ертерек, бірақ Болаттан кешірек сатып алды. Мирас пен Болат жақын тұрмаған еді, ал Үсен Болатқа да, Айдосқа да, Мирасқа да жақын тұрмаған еді. Кім-кімнің алдында кезекте тұр?

Сонымен, біз логикалық есептердің әртүрлі түрлерін қарастырдық және осы мәселелерді шешудің негізгі әдісі - пайымдау. Пайымдаулардың үйлесімді логикалық тізбегі болуы керек, онда әрбір алдыңғы пайымдау кейіннен үшін негіз болып табылады. Көрнекті математик А. Н. Колмогоров: "Математика - бұл тілдердің бірі ғана емес. Математика- бұл тіл мен пайымдау, бұл тіл мен логика сияқты. Математика - ойлануға арналған құрал. Онда көптеген адамдардың нақты ойлау нәтижелері шоғырланған. Математиканың көмегімен бір ойды басқасымен байланыстыруға болады ... " [3, 19 б] деп жазды.

Логикалық есеп дегеніміз ұғымдарды, олардағы әртүрлі логикалық әрекеттерді қолданумен байланысты ойлау процесін жүзеге асыру міндетін білдіреді. Логикалық есептерді шешуде синтез және талдау, нақтылау, абстракция сияқты логикалық ойлау әдістері, сондай-ақ дәйекті ойлау, сұрақтарды дәл және нақты тұжырымдау қабілеті өте маңызды. Логикалық есептердің функциясы -

балалардың ақыл-ой белсенділігін барынша арттыру, оқу процесін жандандыру, ең бастысы логикалық әрекеттерді қалыптастыру болып табылады. Осылайша, математика сабақтарында логикалық есептерді шешу оқушыларда логикалық әрекеттерді қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімінің бұл есептерді математика сабақтарында қолдануы қажет, сонымен қатар, математиканы оқытудың қажетті элементі болып табылады.

Таным мен өзін-өзі дамытуда логикалық ойлау үлкен рөл атқарады. Логикалық ойлаудың формалары: ұғымдар, пікірлер және тұжырымдар. Осы формалардың өзара әрекеттесуі мен өзара әсерінің арқасында таным туындайды. Білу дегеніміз-логикалық әрекеттер арқылы белгілі маңызды белгілерді бөліп көрсету: талдау және синтездеу, салыстыру, жіктеу және жалпылау. Белгіленген маңызды белгілердің ақиқатын дәлелдеген кезде ұғымдарды анықтау процесі жүреді. Оқу пәні шеңберіндегі негізгі ұғымдар мен олардың өзара байланысын нақты меңгермей, оқушылар ғылым негіздерін терең игере алмайды. Тұжырымдамалармен жұмыс логикалық әрекеттердің көмегімен жүзеге асырылады. Ұғымдарды қалыптастыру үшін оқушы талдау және синтездеу, салыстыру және жалпылау, ойлау логикалық әрекеттерін игеруі керек. Бұл логикалық әрекеттерді қалыптастырудың ерекшелігі олар ішкі логикамен байланысты, сондықтан оларды тек белгілі бір ретпен қалыптастыруға болады.

Осы аталған логикалық әрекеттерді қалыптастыру құралдарының бірі - логикалық есептерді шешу. Логикалық есептерді шешу кезінде синтез және талдау, нақтылау, абстракция сияқты логикалық әрекеттер, сондай-ақ сұрақтарды дәл және нақты тұжырымдау өте маңызды. Логикалық есептердің мақсаты - балалардың ақыл-ой белсенділігін барынша арттыру, оқу процесін жандандыру, ең бастысы, логикалық әрекеттерді қалыптастыру болып табылады.

Әдебиеттер:

1. М.Т. Исакова, А.К. Оразбаева Жалпы білім беретін мектепте логикалық есептерді шешуге баулу, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Хабаршысы №1(69), 2020 ж.
2. Артемов, А.К. Развивающее обучение математике в начальных классах: Пособие для учителей и студентов факультетов педагогики и методики начального обучения / А.К. Артемов, Самарский государственный педагогический университет им. В.В.Куйбышева. Самара, 2009. – 124 бет.
3. Колмогоров, А.Н. Математика - наука и профессия / А.Н. Колмогоров – М.; Наук, 1988.- 289 с.
4. Лавлинская, Е.Ю. Методика работы с задачами повышенной трудности в начальной школе [Текст] / Е.Ю. Лавлинская , - Волгоград: Перемена, Волгоградский государственный педагогический университет, 2010.- 162 бет.

САЙИДМУХАМЕДОВА Ж.Д.

7M05301 - Физика мамандығының 1-курс магистранты

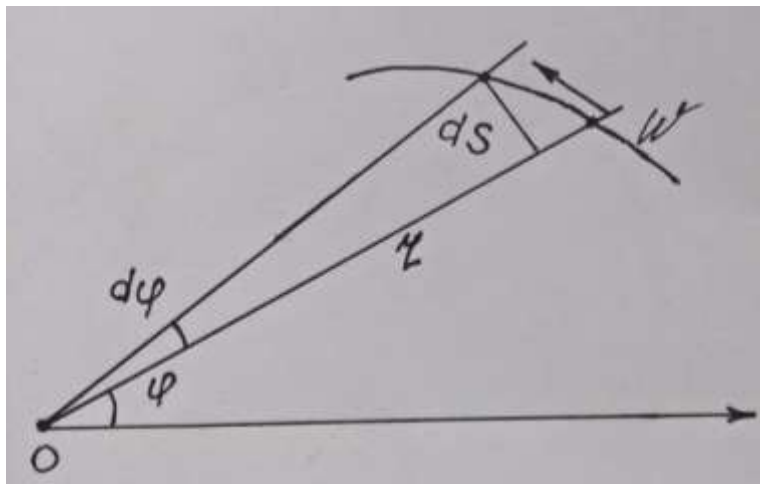
Ғылыми жетекші: тех.ғ.д., профессор А.Жамалов

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

МАТЕРИАЛЬДЫ БӨЛШЕКТІҢ КИНЕМАТИКАЛЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРІН (ϑ, ω) ПОЛЯР КООРДИНАТЫНДА АНЫҚТАУДЫҢ БІР ӘДІСІ

Түйіндеме. Нүктенің кинематикалық параметрлерін (v, w) поляр координатасында анықтауда траекторияның сызықты элементінің квадраты dv^2 өрнегін және нүкте қозғалысын табиғи әдісте берілумен поляр координаталар арасындағы тәуелділікті пайдаланып, мәселені оңай шешуге болатындығын көрсеттік.

Жазық қисық бойымен нүктенің қозғалысын қарастырайық. Нүктенің орнын поляр координаталары (r, φ) анықтасын. r – қозғалыстағы нүктенің О полюстен қашықтығы φ – r радиус вектордың поляр осінің арасындағы бұрышы. Егер біздер r және φ -дің уақытқа байланысты өзгерісін білсек онда кез келген уақыт моменті үшін нүктенің орнын анықтай аламыз.



1-кескіндеме.

$r = r(t), \varphi = \varphi(t)$ өрнек нүктенің поляр координатадағы қозғалыс теңдеуі деп аталады. $r(t)$ және $\varphi(t)$ функция бірімді, үздіксіз болуы қажет және олар екі рет дифференциалданатын болуы керек деп талап етейік, қозғалыстағы нүктенің траекториясы қозғалыс теңдеуінен уақытты шығарып тастау арқылы анықталынды. Нүкте қозғалысының табылған әдісімен поляр координатаның арасындағы тәуелділікті анықтайық. Шын мәнінде траекториядағы доға элементі:

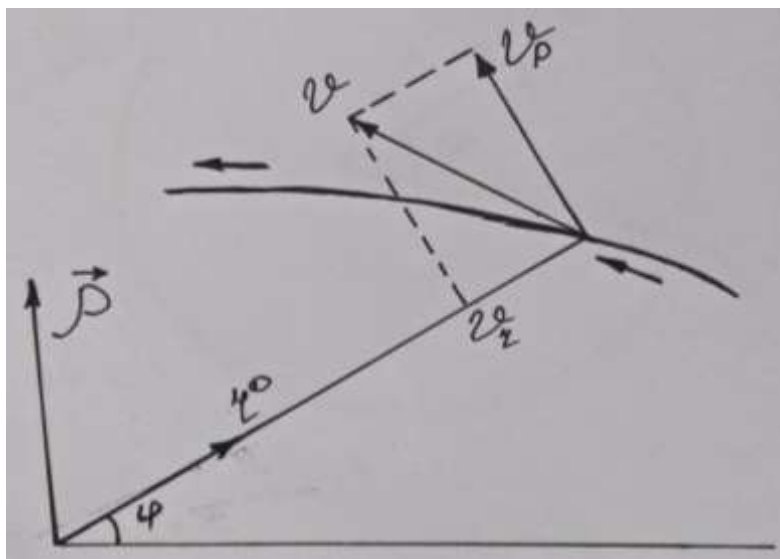
$$ds = \pm \sqrt{dr^2 + r^2 d\varphi^2} \quad (1)$$

интегралдасак

$$S = S_0 \pm \int_0^t \sqrt{dr^2 + r^2 d\varphi^2} = S_0 \pm \int_0^t \sqrt{\left(\frac{dr}{dt}\right)^2 + r^2 \left(\frac{d\varphi}{dt}\right)^2} dt \quad (2)$$

(2)-ші өрнек траекториядағы нүкте қозғалыс заңын анықтайды. $t = 0$ кезде $S = S_0$ ұйғарымға сәйкес. Поляр координата жылдамдықты анықтау үшін нүктенің орнын анықтайтын r радиус векторды келесі көріністе жасайық: $\vec{r} = r * \vec{r}_0$ мұндағы $r = \text{ом}$, ол $\vec{r}_0$ радиус вектордың бірлік векторы. Сонымен жылдамдық векторы

$$\vec{v} = \frac{d}{dt}(r) \text{ онда } \vec{v} = \frac{d}{dt}(r r_0) \quad (3)$$



2-кескіндеме.

М нүктенің қозғалысында радиус вектор $\vec{r}$ шамасы r_0 бағытта өзгереді. Демек r және r_0 векторлар уақытқа функция (3)-ші өрнекке дифференциалдау амалын жүргізсек,

$$\vec{v} = \frac{dr}{dt} r^0 + r \frac{d\varphi}{dt} p^0 \quad (4)$$

Айталық r^0 бірлік вектор $\vec{r}$ радиус векторға перпендикуляр болсын. Онда p^0 келесідей болатынын көрсетуге болады. $\frac{dr_0}{dt} = \frac{d\varphi}{dt} p^0$, мұндағы $d\varphi$ - шексіз жақын параллель бірлік векторлардың арасындағы r^0 бұрыш, онда шын мәнінде r векторының тодографы r^0 бірлік радиуска тең дөңгелек, онда $|dr^0| = 1d\varphi$ сонымен бірге $\frac{dr_0}{dt}$ векторының бағыты осы дөңгелекке жанама бағытымен сәйкес келеді, демек радиус векторға параллель.

Сонымен

$$v = \frac{dr}{dt} r^0 + r \frac{d\varphi}{dt} p^0 \quad (5)$$

(5)-ші өрнектегі бірінші мүше радиалды жылдамдық деп аталады, шамасы $v_r = \frac{dr}{dt}$. Екінші мүше көлденең немесе трансверсальды жылдамдық. Шамасы $v_p = r \frac{d\varphi}{dt} = r\dot{\varphi}$. Радиаль және трансверсальды құраушылар өзара перпендикуляр ($r^0 \perp p^0$), онда жылдамдық векторының модулі:

$$|v| = \sqrt{v_r^2 + v_p^2} = \sqrt{\dot{r}^2 + r^2 \dot{\varphi}^2} \quad (6)$$

2 кескіндемеде радиальды және көлденең қозғалыстағы М нүктенің жылдамдықтары көрсетілген. Радиальды құраушысы радиус вектордың шамасы бойынша өзгерісін көрсетеді.

Егер М нүкте дөңгелек бойымен қозғалсын және поляр координаталарының бастапқы осі дөңгелектің центрімен сәйкес келсін, онда $r = \text{const}$, $\dot{r} = 0$ және $v = r\dot{\varphi}$. Егер нүкте радиус бойымен қозғалса, онда $v_p = 0$ және $v = \dot{r}$. Поляр координатасында жылдамдық модулі үшін формуланы траекторияның сызықты элементінің квадраты туралы формуланы пайдаланып оңай шығарып алуға болады. Басында формуладан

$$ds^2 = dr^2 + r^2 d\varphi^2$$

бұл өрнектің екі жағында dt^2 бөліп

$$\left(\frac{ds}{dt}\right)^2 = \left(\frac{dr}{dt}\right)^2 + r^2 \left(\frac{d\varphi}{dt}\right)^2 \quad \text{немесе}$$

$$v^2 = \dot{r}^2 + r^2 \dot{\varphi}^2$$

Шығатын нәтижемен сәйкес келеді. Поляр координатасында үдеуді анықтау үшін өрнекті тағыда уақыт бойынша дифференциалдайық:

$$w = \frac{dv}{dt} = \frac{d}{dt} \left[\frac{dr}{dt} r^0 + r \frac{d\varphi}{dt} p^0 \right] = \frac{d^2 r}{dt^2} r^0 + \frac{dr}{dt} \frac{dr^0}{dt} + \frac{dr}{dt} \frac{d\varphi}{dt} r^0 + r \frac{d^2 \varphi}{dt^2} p^0 + r \frac{d^2 \varphi}{dt^2} p^0 + r \frac{d\varphi}{dt} \frac{dr^0}{dt}$$

$$\frac{dr^0}{dt} = \frac{d\varphi}{dt} p^0, \quad \frac{dp^0}{dt} = -\frac{d\varphi}{dt} r^0$$

онда

$$w = \left[\frac{d^2 r}{dt^2} - r \left(\frac{d\varphi}{dt} \right)^2 \right] r^0 + 2 \frac{dr}{dt} \frac{d\varphi}{dt} p^0$$

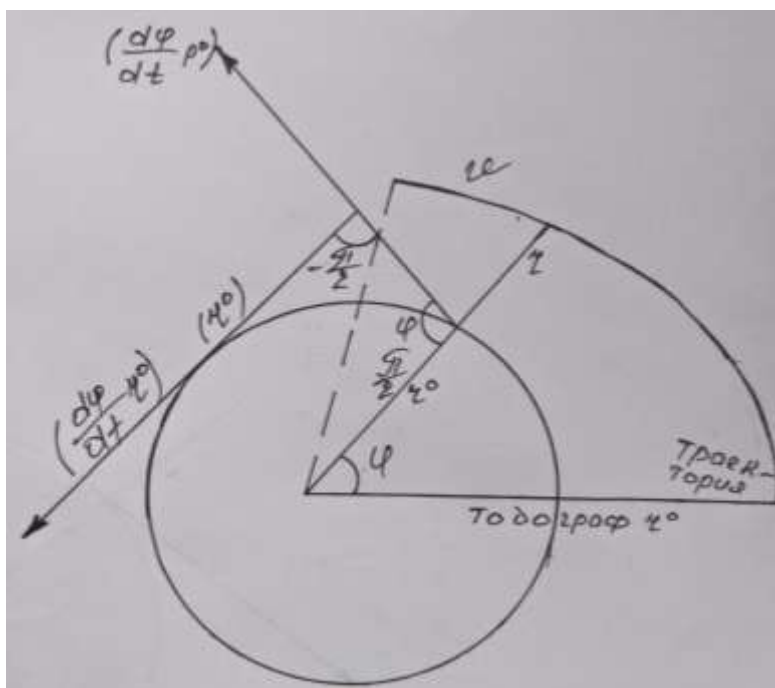
w векторын r^0 бағытына проекциясы радиальды үдеу деп, ал w векторының p^0 бағыттағы проекциясы көлденең немесе трансверсиальды M нүктесінің үдеуі деп атайды.

$$w_r = (w * r^0) = \frac{d^2 r}{dt^2} - \left(\frac{d\varphi}{dt}\right)^2 = \ddot{r} - r\dot{\varphi}^2$$

$$w_p = (w * p)^0 = r \frac{d^2 \varphi}{dt^2} + 2 \frac{dr}{dt} + \frac{d\varphi}{dt} = r\ddot{\varphi} + 2\dot{r}\dot{\varphi} = \frac{1}{2} \frac{d}{dt} (r^2 \dot{\varphi}) \quad (7)$$

Үдеудің модулі:

$$|w| = \sqrt{w_L^2 + w_p^2} = \sqrt{(\ddot{r} - r^2\dot{\varphi}^2) + \frac{1}{2}\frac{d}{dt}(\dot{r}^2\dot{\varphi})} \quad (8)$$



3-кескіндеме.

Поляр және декарт координаталар жүйелерінің арасындағы байланысты пайдаланып $x = r\cos\varphi$, $y = r\sin\varphi$ және

$$w_\varepsilon = \frac{dr}{dt} = \frac{\dot{x}\dot{x} + \dot{y}\dot{y} + \dot{z}\dot{z}}{v} = \frac{\dot{x}\dot{x} + \dot{y}\dot{y} + \dot{z}\dot{z}}{\sqrt{\dot{x}^2 + \dot{y}^2 + \dot{z}^2}} \quad (x)$$

$$w_n = \frac{v^2}{\rho} = \frac{(\dot{x}\ddot{y} - \ddot{x}\dot{y})v^2}{v^3} = \frac{\dot{x}\ddot{y} - \ddot{x}\dot{y}}{\sqrt{\dot{x}^2 + \dot{y}^2}} \quad (xx)$$

(х) және (хх) формулаларды ескеріп поляр координатада жанама және нормаль үдеуді анықтауға болады.

Біздер алгебралық түрлендірулерді қалдырып, нормаль үдеу үшін өрнекті жазайық:

$$w_n = \frac{\dot{x}\ddot{y} - \ddot{x}\dot{y}}{v} = \frac{2\dot{r}\ddot{\varphi} + 2\dot{r}^2\dot{\varphi} + r^2\ddot{\varphi}\sin 2\varphi + r(\dot{r}\ddot{\varphi} + r\dot{\varphi}^3)\cos 2\varphi}{\sqrt{\dot{r}^2 + r^2\dot{\varphi}^2}} \quad (9)$$

Әдебиеттер:

1. И.И.Ольховский Курс теоретической механики для физиков. М.1978г.
2. Стрелков П. Механика «Наука» 1975г.
3. Хайкин С.Э. Физические основы механики. М.науки 1971г.

САБУРОВА Құндыз

6M011300- Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауым проф.м.а., Л.Е.Ануарова
ҚазҰлтҚызПУ

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ

Аннотация. В статье выделен ряд преимуществ и недостатков преподавания биологии в общеобразовательной средней школе.

Abstract. The article highlights a number of advantages and disadvantages of teaching biology in a general secondary school.

Еліміз егемендік алып, экономика, білім, ғылым саласында әлемдік деңгейде сәйкес өсіп-дамудың қажеттілігін өткен жиырма жылдың беделін де еңсеріп қалдық. Осыған байланысты білім мен ғылым жаңа технологиялармен қамтамасыз етілмесе алдымызға қойған мақсатымызға жету қиынға соғады. Сондықтан да болашақ жастарымыздың білім деңгейін халық аралық стандартқа сай дайындау үшін білімі, ғылымы дамыған алдыңғы қатарлы елдердің осы саладан атқарып жатқан істерімен танысып, пайдалы, тиімді технологияларын меңгерген жөн. Мектеп қабырғасында сапалы білім беруде заманауи технологияларды қолдану үшін, шет елдердің білім беру технологиясы, оқытылатын пәндердің құрылымы мен мазмұнында әсіресе, әдіс-тәсілдерінде қандай жақсы жақтары болса соған талдау жасап отыру керек. Біздің мақсатымыз қазіргі білім беретін мектептердегі биологияны оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктерін айқындау;

Мектеп бағдарламасында «Биология» пәнінің алатын өз орны бар: табиғат заңдылықтарын, дүниенің ғылыми бейнесін түсініп, адам өз іс-әрекетінде тиімді пайдаланында, табиғатпен өзара қарым-қатынасын дұрыс қалыптастыруда ерекше рөл атқарады. Биологиялық білім мазмұны тіршіліктің құндылығын, экологиялық мәселелердің маңыздылығын және салауатты өмір сүрудің қажеттілігін терең сезініп, қабылдауына мүмкіндік береді [1, 67 б.].

Жаңа технологияларды қолдану барысында оқушылардың биология пәніне қызығушылықтарын арттырып қана қоймай, үлкен ізденіспен, шығармашылыққа жетелеу барысында бірқатар артықшылықтары анықталды, олар:

1. Биологияны оқыту барысында жаңа технологияларды қолдана отырып білімдерін шыңдай түседі;

2. Оқушылардың тіл байлықтары дами түседі;

3. Еркін ойлауға мүмкіндік береді және өз ойларын еркін жеткізе алады;

4. Оқушыларда жаңа оқыту үдерістері қалыптасады;

5. Өздігінен ізденімпаздық қабілеті артады, жан-жақты ізденеді;

6. Ақпараттық сауаттылығы мен ақпараттық мәдениеті қалыптасады;

7. Шығармашылық белсенділіктері артады;

8. Ұжымдық іс әрекетке тәрбиелейді;

9. Ақыл ойлары дамиды;

10. Биологияны мектепте оқытудың артықшылығы білім алушы жүйе бойынша биология курсына жақсы меңгеруіне мүмкіндік бар;

11. Биология дүниетану курсынан бастау алып, оқушыларға тереңірек меңгеруге мүмкіндік береді;

12. Биология пәнін таңдаған кез-келген оқушы бірнеше маман иесі бола алады.

Биологиялық білімнің тәрбиелік құндылығы оқушылардың жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді. Жеке тұлғаның жан-жақты қалыптасуына тірі табиғат туралы білімдер үлкен үлес қосады.

Жалпы биологияны оқыту арқылы патриоттық тәрбие беруге болады. Оқушыларға патриоттық тәрбие беруде сабақта және сыныптан тыс жұмыстарға ғылыми жаңалықтардың тарихымен, өз елінің және басқа елдердің көрнекті ғалымдарының ғылыми қызметімен, ғалымдардың отандық және әлемдік ғылымның дамуына қосқан үлестерімен танысу және оқушылардың туған жерінің табиғатын қорғауда қосатын үлесі т.б. үлкен мәні бар.

Биологиялық білім берудің маңызды мәселелерінің бірі - оқушыларды өмірге, мамандық тандауға және еңбек етуге баулиды. Оқушы барлық өндіріс ортасының технологияларымен танысып, өзінің күшін эмпирикалық, теориялық және конструктивті мәселелерді шешуде байқау қажет. Сонда ғана оқушы өзінің тандаған болашақ мамандығына психологиялық жағынан дайын болады. Бұл өте маңызды шарт болып есептеледі.

Оқыту арқылы экологиялық тәрбие береді. Басты мақсаты - адамның табиғатпен бірлестігінде және оның мәдениеті мен барлық практикалық іс-әрекетінің табиғатты пайдалануға емес, тіпті оның алғашқы түрін сақтау да емес, табиғаттың қоғамдық дамуына ықпал етуіне негізделген адамның жаңа ой, көзқарасының қалыптасуы, әр бір адамның өнегелік қасиетін нығайту болып табылады. Мұндағы принцип адамзаттың әрі қарай дамуы тек табиғаттың дамуымен, оның көптүрлілігі мен байлығына байланысты болашағына негізделген.

Оқушылардың биология сабағында алған білімдері өздерінің өмірін бағалап, гигиеналық талаптардың маңызын терең түсінуге мүмкіндік туғызады. Гигиеналық тәрбиенің денсаулық сақтауға пайдалығын түсіну адамның өзінің денсаулығына қатынасы өзгеріп, өмірін гигиеналық тұрғыдан дұрыс ұйымдастыруға әкеледі.

Биологияны оқыту барысында оқушылардың жыныстық мәселелерге дұрыс қарым-қатынасының қалыптасуына биологиялық білімдер және ұл мен қыз арасындағы қарым-қатынастың әдепті-этикалық нормада болуы жәрдемдеседі. Оқушылар адамның ұрықтарының мәнімен, баланың жас организмінің жетілу ерекшеліктерімен және дене шынықтыру мен спорттың маңызымен танысады. Жыныстық тәрбие беру процессінде оқушыларға дұрыс өмір сүру принциптері, жыныс гигиенасы, жыныстық қатынастан жұғатын соз ауруларының себептері мен зардабы, СПИД жайлы білім беріп, жыныстық қатынастардың моральды-әдептілік негіздерін талқылайды [2, 43 б.].

Зерттеулер нәтижесінде жаратылыстану білімінің бірқатар кемшіліктері де анықталды, олар:

1. Мектеп оқушыларында жаратылыстану сауаттылығының жеткіліксіз екендігі анықталды.
2. Қазақстандық оқушылар қарапайым жағдайларда білімді молайтуды қажет ететін тапсырмаларды ойдағыдай орындайды және оларды өмірге жақын жағдайларда қолдану қиынға соғады.
3. Студенттердің білім деңгейі жеткіліксіз! жалпы білім беру дағдылары, оның бастысы - мәтіндерде, кестелерде, сызбаларда немесе суреттерде берілген ақпараттармен жұмыс істей білу.
4. Мектеп оқушыларының коммуникативтік дағдылары нашар дамыған. Көрсеткіш - бұл жалпы білім беретін мектептерде биологияны оқыту кезінде оқушылардың жартысына жуығы еркін жауап қажет ететін тапсырмаларды орындай алмауы.
5. Мектеп оқушылары жаратылыстану сипатындағы ұсынылған жағдайды талдаумен, қорытуға және бағалауға байланысты интеллектуалды дағдыларды жеткіліксіз дамытты. Ақпаратты сыни тұрғыдан бағалау және қарама-қарсы екі тұжырымның пайдасына дәлелдер табу немесе ұсынылған тұжырымдарды жоққа шығару дағдылары, мектепте алған білімдерін қолдана отырып, олардың көзқарастарын негіздейді.
6. Білімгерлер өз білімдерін күнделікті өмірге енгізбейді және өткізбейді жаратылыстану мәселелерін қарастыру кезінде студенттерде белсенді азаматтық ұстаным қалыптастыру қажеттілігі туындайды.
7. Мектеп оқушыларының жаратылыстану зерттеулерінің негізгі ерекшеліктерін жеткіліксіз түсінуі проблеманы анықтаумен, ақпаратты іздеуге қажет кілт сөздерді және дерек көздерін анықтаумен, жаратылыстануды зерттеудің негізгі әдістерін ажырата отырып, биологиялық жүйенің өзгеруін болжаумен байланысты болды.

8. Экологияға байланысты тапсырмаларды орындау нашар, төмен нәтиже көрсетеді

Аталған кемшіліктерді халықаралық сарапшылар қарастырды. Қазақстандағы Орта білім беру бағдарламалары мен оқулықтарында академиялық және іргелі тәсілдерді жүзеге асырудағы шектен шығудың салдары ретінде. Осыған байланысты оқыту мазмұны мен процесінің жеке және практикалық бағдарлануын күшейту, оның даму сипатын арттыру ұсынылды. Бұл қазақстандық мамандардан оқу нәтижелеріне қойылатын талаптарды қайта қарауды және бағдарламалар мен оқулықтарға практикалық бағыттағы материалдарды енгізуді, оқытудың диалогтық сипатын күшейтуді талап етті.

PISA және TIMSS нәтижелері бойынша осы кемшіліктердің негізгі себептері мыналар болып айқындалды:

Оқушылардың бойында жалпы білім беру, интеллектуалды және коммуникативті дағдыларды дамытуға төмен көңіл бөлуді анықтайтын жаратылыстану циклі бағдарламаларының шамадан тыс жүктелуі. Жүргізілген жаратылыстану зерттеулерінің нәтижелерін талдауды немесе салыстыруды, ғылыми дәлелдерді қолдана отырып, олардың көзқарастарын дәлелдеуді, алынған тұжырымды растауды немесе жоққа шығаруды талап ететін тапсырмаларда орыс студенттері ең төменгі нәтиже көрсетеді.

Жаратылыстану білімі мазмұнының нашар дамыған практикалық және белсенді компоненті (практикалық және зертханалық жұмыстардың жеткіліксіз саны, өз бетінше жүзеге асыруға арналған тәжірибелік-бағдарлы тапсырмалар және т.б.). Соңғысы алынған ғылыми нәтижелерді дәлелдеу немесе жоққа шығару үшін дәлелдеу немесе дәлелдеу үшін ғылыми таным әдістерін зерттеуге және оларды әртүрлі өмірлік жағдайларда қолдануға уақытты көбейту қажеттілігін анықтайды [3, 7 б.].

Жаппай мектеп практикасында білім берудің жаңа басымдықтарының жеткіліксіз жүзеге асырылуы: жаратылыстану білімінің көп мөлшерін игеруге емес, алған білімдерін әртүрлі өмірлік жағдайларда қолдана білу, ғылыми әдістермен қойылған мәселелерді шешу қабілеттерін дамытуға бағыттау, әр түрлі ақпарат көздерімен жұмыс істей білу және алынған ақпаратты сыни тұрғыдан бағалау. ақпарат, гипотеза және зерттеу. Бұл бағыттар жаңа ресейлік білім беру стандарттарында перспективалы болып табылады.

Жалпы білім беретін мектептерде жаратылыстану ғылымдарының нәтижелерін басқа елдермен салыстыру отандық жалпы білім берудің басымдықтары мен көптеген елдерге тән басымдықтардың арасындағы айырмашылықты айқын көрсетеді. Халықаралық салыстырмалы зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, орыс мектеп оқушылары көптеген елдердің студенттерінің білім деңгейлерінен төмен емес, тіпті одан да жоғары емес пәндік білім мен дағдылардың деңгейіне ие, бірақ олардың білімдерін әр түрлі жағдайларда қолдану дағдыларын қалыптастыру деңгейі білім беру жағдайынан айтарлықтай төмен.

Бұл қазіргі кезде оқушыларға пәндік білімнің едәуір жүктерін ұсына отырып, биологияны оқыту жүйесі олардың осы білім қалыптасқан білім беру жағдайынан тыс шығуға қабілеттілігін дамытуға ықпал етпейтіндігін көрсетеді. Сондықтан, отандық білім беру жүйесі мектеп оқушыларының постиндустриалды қазіргі қоғам талаптарына жауап беретін қоғамда өмір сүруге жеткілікті дайындығын әлі де қамтамасыз ете алмайды. Мектеп оқушылары көп жағдайда мектепте алған білімдерін, ең болмағанда, халықаралық сауалнамаларда көрсетілген талаптар деңгейінде еркін пайдалануға дайын емес.

Біздің елде білім алушылар отбасыларының әлеуметтік-экономикалық жағдайы көптеген басқа факторларға, оның ішінде мектептің орналасқан жеріне қарағанда күшті. Бұл бізге бұл мәселені мемлекеттік деңгейде (отбасының әлеуметтік-экономикалық мәртебесін нығайтуға және жақсартуға бағытталған ұзақ мерзімді мақсатты бағдарламаларды әзірлеу және жүзеге асыру кезінде) және ведомстволық деңгейде қалай шешуге болатындығы туралы мәселені көтеруге мүмкіндік береді. отбасының балаларын оқытуға қосқан үлесінің орнын толтыруға бағытталған арнайы шараларды жүзеге асыру).

Ата-аналардың білім деңгейінің жоғарылауымен жаратылыстану циклі пәндері бойынша мектеп оқушыларының оқу жетістіктерінің деңгейі жоғарылайды. Ресей Канада, Израиль, Литва және АҚШ-пен бірге ата-аналарының білімі ең жоғары деңгейдегі елдер тобына кіреді. Ресейлік студенттердің шамамен 34% -ында ата-аналарының кем дегенде біреуі жоғары білімді.

Жаратылыстану пәндері бойынша жоғары оқу нәтижелерін ауыл мектептерімен салыстырғанда қала мектептеріндегі оқушылар көрсетеді. Жоғары деңгейдегі оқу орындары (гимназиялар, лицейлер және т.б.) мектептің екінші сатысында (негізгі жалпы білім беру) оқытуға жоғары сапалы білім береді. Сонымен қатар, ең жақсы нәтижелерді оқу орындарында оқитын 4 және 8 сынып оқушылары көрсетеді, мұнда:

- оқытуды ұйымдастыруға жеткілікті ресурстар бар;
- мұғалімдерге қалыпты жұмыс жағдайлары жасалды;
- әлеуметтік өркендеген отбасылардың балалары көбірек оқиды;
- білім беру процесі сәттілікке бағытталған;
- балалар өздерін қауіпсіз сезінеді;

- студенттердің белсенді танымдық іс-әрекеттері үшін жағдайлар жасалды.

Жаратылыстану пәндері бойынша оқу үдерісін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы халықаралық зерттеулер ұсынған ақпаратты талдау көрсеткендей, басқа елдермен салыстырғанда, біздің мұғалімдер студенттердің білімін бақылауға көп уақыт бөледі (шамамен 15%)). Сонымен қатар, сабақтың уақытының едәуір бөлігі (15% дейін) үй жұмысын тексеруге арналған. Нәтижесінде оқушылардың әртүрлі танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастыруға арналған уақыттың үлесі азаяды (Ресейде бұл сабақтағы жалпы оқу уақытының 35% -нан аспайды, мысалы, ағылшын тілді елдерде бұл кемінде 45 %). TIMSS-2018 зерттеуінде алынған мәліметтер тағы да сегізінші сыныптағы жаратылыстану пәні мұғалімдерінің бақылау-емтихан жұмыстары біздің елде көптеген басқа елдермен салыстырғанда әлдеқайда жиі жүргізілетіндігін тағы да көрсетеді. Біздің мұғалімдердің шамамен 70% -ы бақылау және тестілеу жұмыстарын кем дегенде екі аптада бір рет жүргізеді, ал шамамен 95% - айына кемінде бір рет.

Жалпы биологияны оқытудың кемшіліктері:

Бірінші – оқулықтардағы ескірген ақпарат. Мысалы, әлі күнге дейін адамдардың ата-бабалары қатарында дриопитек айтылады. Алайда қазіргі таңда олай емес екендігі дәлелденді. Ол XX ғасырда қалыптасқан пікір болатын. Бұл мысал мектептегі биологияның басқа да бөлімдеріне қатысты. Заманауи жаңалықтар соңғы кезде елеусіз қалып жатады. Сонымен қатар кітап бойына тараулардың орналасуы да түсініксіз. Ең алдымен ботаникаға кіріспе. Гүлдер мен шөптер туралы балаларға түсініктірек деген ойдан туған болар. Кейін жануарлар әлемі кетеді, соңында адам туралы бөлімге жетеді. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, бұл әдіс қате. Ботаника біз ойлағаннан өте қиын және балалардың биологияға деген қызығушылығын мүлдем өлтіріп алады. Биология оқытудың ең тиімді әдісі – адам мысалында пәнді оқыту.

Екінші басты мәселе – мұғалімдер деңгейі. Биология тез дамып жатқан ғылымдардың бірі, ал мұғалімдері болса сол бұрынғы мәліметтермен қалған. Көбіне саладағы соңғы жаңалықтар бойынша хабарсыз жүреді. Биологиялық заңдылықтарды дұрыс түсіне бермейді. Бұл педагогикалық оқу орындардың проблемасы. Аталған мәселені шешу үшін, оқыту курстарын заман ағымына сай өзгерту керек. Бірақ бұл өз жемісін 5-10 жылда береді.

Үшінші мәселе – ғылымның, оның ішінде биологияның да мәртебесі төмен. Осыдан барып оқушылардың оқуға деген талпынысы төмендейді. Бұл жағдайды жөндеу үшін осы саладағы мемлекеттік саясатты күшейту керек. Биологияға қатысты проблемалар аса көп емес. Бірақ оларды қазірден бастап шешу керек. Сонда мектептегі биология оқушыларға қызықты болар еді.

Төртінші мәселе – соңғы шыққан биология оқулықтары ғылыми тілде жазылғандықтан оқушылар ақпаратты қиын қабылдайды;

Бесінші мәселе – оқушылардың зерттеу жұмыстарын жасау үшін биологиялық кабинетті заманауи құрал жабдықтармен жабдықтау керек; биологиялық жабдықталған зертхананың болмауы қазіргі таңда шешілмей тұрған мәселе.

Алтыншы мәселе – мұғалімдердің қағаз бастылығынан әлі де арыла қоймағандығында, оқушыларды ғылыми жұмыстарға дайындай алмайды, себебі уақыттары жоқ.

Жетінші мәселе – биология пәнінің сағатының азаюында.

Қорытындылайтын болсақ, биология — жаратылыстану ғылымдарының бір саласы. Тірі организмдерді және олардың қоршаған ортамен ара - қатынасын зерттейтін ғылым. Бұл пәнді оқытуының өзінде де өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан мектебі: Бүгінгі жайы және даму болашағы. Республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. 2002.
2. И.Пономарева, В.Соломин, Г.Сидельникова. Общая методика обучения биологии. Москва. 2008.
3. Ә.Аманғалиева. Биология сабағында жаңа технологияларды пайдалану. Жаратылыстану пәндері. Республикалық ғылыми-педагогикалық журнал. №1 (1) шілде-тамыз, 2016

САЙФУЛЛАЕВ Жансейіт
7M01706 Шетел тілі: екі шетел тілі
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к. С.М. Сапина
Қ.Жұбанов АӨУ

РАДИОДИСКУРС МЕДИАДИСКУРСТЫҢ ЖАНРЛЫҚ ТҮРІ РЕТІНДЕ

Аннотация. В статье предпринята попытка классификации радиодискурсов в соответствии с существующими классификациями дискурсов. Являясь разновидностью устного дискурса средств массовой информации, он обладает определенными характеристиками, такими как неподготовленность официальной речи, тенденции к ухудшению языковой нормы. Более того, четко определенные роли, заданное место и контекст коммуникации, определенные типичные дискурсивные формулы позволяют определить радиодискурс как жанр медиадискурса. Однако экстралингвистические условия, в которых происходит радиосвязь, обуславливают такие особенности радиодискурса, как дистанция и опосредованность массовость аудитории, высокая скорость передачи информации и непосредственная связь со временем. Хотя радиодискурс обладает универсальными характеристиками как устного медийного, так и институционального дискурсов, названные особенности позволяют выделить его в дискурсивном многообразии, где он занимает определенное вполне самостоятельное положение.

Abstract. The article attempts to classify radio discourses in accordance with the existing classification of discourses. As kind of oral discourse of the mass media, it has certain characteristics, such as the unpreparedness of official speech, the tendency to worsen the language norm. Moreover, clearly defined roles, a given place and context of communication, certain typical discursive formulas allow us to define radio discourse as a genre of media discourse. However, the extralinguistic conditions in which radio communication takes place determine such features of radio discourse as distance and mediation, mass audience, high speed of information transmission and direct communication with me. Although radio discourse has universal characteristics of both oral media and institutional discourses, these features allow us to distinguish it in the discursive diversity, where it occupies a certain completely independent position.

Дискурс – ауызекі сөйлеуде қолданылатын коммуникацияның бір түрі. Кең шеңберде, дискурс дегеніміз уақыттың мәдени тілдік контексті. Оған рухани-идеологиялық мұра, көзқарас, дүниетаным кіреді. Тар мағынада, дискурс деп қандай да болмасын мағыналы, құнды іс-әрекеттің (актінің) нақты тілдік шындығын айтады.

Дискурс жанры дегенде дискурс құрылымының қандай функционалды стильге қатысты болатындығы анықталады, басқаша айтқанда, ғылыми стильдегі дискурстың құрылымын белгілі бір тақырыпты бірізді ашу жолымен жүзеге асырылатын автордың ой-пікірі, әріптестерімен бөлісер жеке тәжірибесі не жаңа идеясы мен әдістері, стандартты тілдік құрылымдардың, яғни терминологиясының қолданылуы, мәселенің қойылуы, талдануы, дәлелденуі мен қорытындылануы тәрізді тұрақты бөліктерінің болуы анықтаса, медиа стильде түзілетін дискурс жанрының оның құрылымына әсері типтендірілген деректемелерінің болуымен және міндетті түрде орналасу тәртібінің алдын ала қабылданып бекітілуімен, өзіне тән стандарттарға сай бірізділікке түсірілуімен сипатталады.

Дискурс құрылымына әсер ететін келесі фактор – тіл құрылымы. Бұл, әсіресе, коммуниканттар арасындағы қатынастар типіне байланысты – тұлғааралық, бұқаралық – сөздің қандай коммуникативтік құралмен жүзеге асуымен байланыста ұғынылады. Жазбаша сөйлеу мен ауызша сөйлеу арасындағы айырмашылықты анықтау арқылы тіл құрылымының дискурс құрылымына әсері тілге тиек етіледі. Және де тіл құрылымының дискурс құрылымына әсері мәдениетаралық қарым-қатынастағы аударма мәтіндер құрылымынан да айқын көрініс табады. Ал интонация, хабардың қай жақтан баяндалуы, тіл типі, бастауыштың, топиктің орын тәртібі т.б. дискурс түзілуіне өз ықпалын жасайды.

Коммуникация актісі де дискурс құрылымына әсер етеді. Иллокутивті мақсат пен сөйлеушінің психологиялық күйі, сөйлеу актісінің пропозициялы мазмұны арасындағы қатынастардың бағыты мен шындықтағы жағдайы, сөйлеуші мен адресат қызығушылығы т.б. қатысты сөйлеу актісі төмендегідей түрлерге бөлінеді: ақпараттық, хабарлама, ниет актісі, талап ету актісі, әлеуметтік этикет формулалары, тағайындау актісі [1, 18 б.].

Қазіргі заман лингвистикасында адам танымы мен ой-өрісі құрылымын тіл арқылы тануға және бағытталған зерттеулер көрініс беруде. Бүгінгі таңдағы ақпараттың молдығы, лингвистикадағы сұранысқа сай ашылған жаңалықтар, жаңа ақпараттар, адам факторы мен оның тілі арасындағы кешенді байланыстың жаңа сатыға көтерілуі септігін тигізуде. Осы бағыттағы лингвистиканың негізгі зерттеу нысаны ретінде танылған жоғары сатыдағы бірлігі мәтіннің өткен ғасыр ғылымындағы динамикалық сипатын ерекшелеуге аса назар аударылуында болып отыр. Осымен байланысты “дискурс” аталатын динамикалық мәтінді жаңа түрде танып – білу мақсатында мәтін лингвистикасы мен дискурс теориясы деп аталатын бағыттар, бірақ бір-бірімен өте тығыз байланыста бағыттар анықталуда. Бұл екі бағыттың зерттеу нысандары мен өзара айырмасы ажыратылып болған жоқ, өйткені зерттеу кезінде әр түрлі анықтамалар, тұжырымдамалар көрсетілуде.

Бұқаралық ақпарат құралдары дискурсы немесе медиадискурс – мәтін қолданыла келе тілші, теледидар, радио, ғаламтор, пресса арқылы таратылады. Мысалы: тілшілер, саясаткерлер, кәсіпкерлер (көбіне БАҚ мамандарының көмегімен) т.б. жазған сұхбат, газеттегі аналитикалық мәселелерді жатқызуға болады. Тілшілер қарастыратын жағдайларында тыңдаушылардың назарын мәселеге аударып, оның шешілу жолын ұсынады.

Медиадискурста (немесе публицистикалық дискурста) сөз мәдениетінің дәлелі ретінде антропоцентристік парадигма бағдарға алынады. Публицистикалық дискурста «аудиторияның бұқаралығы, гетерогендігі, ақпараттың әлеуметтік мәнділігі, тілдік құралдардың медиакоммуникацияға сәйкестілігі, коммуникацияға қатысушылардың сөзі, пікірі т.б. мәнділіктер» [2, 10 б.] аталмыш дискурстың ерекшелігіні көрсетеді.

Мәселен, «адресант + мәтін + адресат» «коммуникативтік ситуация» бірлігін талдау арқылы мәтіндік түзілімге дейін де автордың санасында белгілі бір тілдік емес құрылымдар түзілетінін, автордың діттемін, стратегиясы мен тактикасы, діттеген мақсатына жету үшін қолданатын тілдік, тілдік емес амалдар мен тәсілдер жүйесінің нобайын радиодискурстан байқауға болатынын көрсету үшін радиоэфирден алынған материал талданып көрсетіледі. Материалды тұтас беретіндей мүмкіндік болмағандықтан, алдымен мәтіннің, материалдың мазмұны қысқаша баяндалады. Мысалы, әңгіме билік басындағы әкімнің қызметі туралы делік. Автордың (адресанттың яки сөйлеушінің) *мақсаты* – әкімнің қызметіне өзінің (радио ұжымының) бағасын беру. *Стратегиясы* – тыңдарманды осы берілген қоғамдық бағаға иландыру; *тактикасы* – әсер ету. Бұл – мәтіндік құрылымға дейінгі сөз субъектісінің санасында жүзеге асатын коммуникациялық актінің бір бөлігі. Ал біздің білуімізше қазір радиоларда ток-шоулар мен подкасттарды бір емес, бірнеше жүргізуші жүргізеді, ол дегеніміз сөйлеушілердің (диджейлердің) яғни дискурсқа қатысушы адресанттардың көптігін білдіреді.

Автор өзінің мақсат міндетіне жету үшін индивидуумның ақиқат дүниедегі зат, уақиға, нәрселер жөніндегі біліміне байланысты рецепторлардың біріне қозғау салуы керек, ал ондай рецептор тілдік тұлғаның тезаурусы болып табылады.

Жалпы алғанда, қоғам өмірінің айнасы болып табылатын БАҚ ондағы саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, спорт, өнер, кино, денсаулық сақтау және білім беру салаларындағы барлық қордаланған проблемаларды жұртшылық назарына ұсынатын да, қандай да бір ғылыми жаңалықтар мен жетістіктерді көпшілікке таныстырып жеткізетін де әмбебап құрал болғандықтан журналистер қауымын ғаламның ақпараттық бейнесін жасаушылар деп тануға негіз бар. Осы топтың жинау, талдау, саралау, іріктеу сияқты сатылардан өткізіп барып көпшілікке ұсынатын түпкі өнімін медиа-мәтін деп атауға болады. Жалпы БАҚ-тың ақпаратты жеткізу формасына қарай үш түрге бөлінетіні белгілі: телевизия, радио және мерзімді баспасөз. БАҚ тілі нысанаға алынғанда лингвистика ғылымындағы негізгі ұғым мәтінге бұқаралық коммуникацияда жаңа мағыналық реңктер үстеледі. Сөйтіп БАҚ арқылы таралатын аудиалды және визуалды түрде қабылданатын хабарламалардың бәрі бірігіп келіп вербалды және медиалық белгілердің жиынтығы ретінде медиа-мәтін ұғымын құрайды.

Қазіргі кезде бүкіл адамзат электронды БАҚ-тың әсер ету объектісіне айналып отырғаны мәлім. БАҚ түрлерінің қай-қайсысында да қолданылатын әмбебап құрал ретінде медиа-мәтін әлеуметтік-реттеуші қызметін атқарады. Академик Р. Сыздық қазақтың ұлттық жазба әдеби тілінің даму барысында көркем әдебиет стилінің жетекші орын алатынын, яғни доминанта стиль екенін айта келіп былай дейді: «Сөз жоқ, бұл күнде тіл тәжірибесінде публицистиканың, көпшілік информация құралдары – баспасөздің, радио мен телевидениенің де рөлі күшейе түскенің мойындау қажет» [3, 15 б.]. Әртүрлі БАҚ-та медиа-мәтіннің өзіндік ерекшеліктері болатыны мәлім, дегенмен, оның әмбебаптық сипаты негізінен өзгеріссіз қалады.

Радиодискурстағы ток-шоулар мен подкасттар міндетті түрде екі я одан да көп коммуникантқа қатысты болады. Адресант өз көзқарасын білдіре отырып қоғамда болып жатқан оқиға, құбылыстарға баға береді. Осы тұрғыдан бір-бірімен тығыз байланысты ой әрекеті және тілдік әрекет жүзеге асырылады. Ой әрекеті – ауызша мәтіннің тууы мен қабылдануына негіз болатын коммуникацияның мақсаты мен шарттарын ескеретін, ең алдымен автордың ойлау дүниесін қамтитын күрделі семантикалық кешен. Ол реципиенттің тілдік біліктілігін, әлеуметтік мәртебесін, индивидуалды-психологиялық ерекшеліктері мен ғалам туралы білімінен тұратын ойлау жүйесі болып табылады. Ал тілдік әрекетте эксплицитті немесе имплицитті деңгейлердің бірі таңдалады.

Ақпаратты беруде ең алдымен адресантта ой мазмұны қалыптасып, тілдік сигналдар арқылы жеткізіліп отырады. Ол тілдік сигналдар ауызша коммуникацияда айтылым түрінде болса, жазбаша коммуникацияда мәтін арқылы көрініс табады. Ал ақпаратты қабылдауда тілдік сигнал алдымен беріліп, содан кейінгі кезекте реципиенттің ой мазмұны қалыптасады. Тілдік сигналдың мәнін ашу, мазмұнын түсіну үшін міндетті түрде кодталған ақпарат ашылуы тиіс. Осыған байланысты ғылыми әдебиетте олар былайша көрсетіліп жүр: Ақпарат көзі ретінде танылатын жіберуші, яғни белгілі бір хабарламаны жасаушы – жеке адам немесе тұтас бір ұйым (ұжым, адамдар тобы) болуы ықтимал.

Сонымен кез келген медиа-мәтін автор мен реципиент арасындағы өзара әрекеттестікке қатысты қабылданады. Ол – ой әрекеті мен тіл әрекетінен тұратын күрделі процесс. Радиодискурста автор ойын тыңдарманның дұрыс түсінуі сөйлеу актісінде көтерілген мәселенің айқын немесе астарлы мәнде берілуіне тікелей байланысты болады. Бір ғана тақырыпқа құрылған, автор мақсаты ашық баяндалған шағын хабарламаларды қабылдау тыңдарман үшін қиындық туғызбайды. Ал автордың түпкі ойы әр түрлі лексикалық бірліктердің айшықтала қолданылуы арқылы, түрлі синтаксистік композицияларда безендірілген, бірнеше тақырыпты қамтитын күрделі мәтіннің қабылдануы тыңдарман тарапынан тілдік біліктілікті, саяси сауаттылықты, проблемадан хабардарлықты, бір сөзбен айтқанда энциклопедиялық білім қорының болуын қажет етеді.

Әдебиеттер:

1. Садирова К.Қ. Қазақ тіліндегі көп пропозициялы дискурстың құрылымдық негіздері: филол. ғыл. докт. ... автореф.: 10.02.02. – Алматы, 2008. – 60 б.
2. Ақтанова Л. Дискурс, мәтін, сөйлесім, тіл мәселелері. – Б.10-11.
3. Сыздық Р. Бүгінгі көркем проза тілі және әдеби норма (сәйкестік пен алшақтықтар) // Өнер алды – қызыл тіл. Мақалалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1986. – 80-97 бб.

ТАКЕН Райгуль
7М01503 – Информатика
Ғылыми жетекші: тех.ғ.к., профессор М.Е. Ескалиев
ҚазМемҚызПУ

ЦИФРЛЫҚ МӘДЕНИЕТТЕГІ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

Аннотация. В статье рассматриваются гуманитарные науки в цифровой культуре, которая сегодня очень хорошо развивается. Предоставляется информация об использовании и интерпретации цифровых и информационно-коммуникационных технологий в области гуманитарного образования. Цифровые гуманитарные науки - одна из самых быстрорастущих областей исследований, сочетающая в себе методы и практики гуманитарных, социальных и вычислительных наук.

В последние годы цифровые гуманитарные науки стали тенденцией в развитии гуманитарных наук в контексте общего гуманитарного кризиса и сокращения гуманитарных исследований во многих университетах и академических центрах. Этому способствует процесс трансформации в гуманитарных науках, а также значительный прогресс в алгоритмах и вычислительных инструментах, применяемых к сложным данным, а также к социальным связям благодаря новому пониманию языка, культуры и истории.

Abstract. The article examines the humanities in digital culture, which is developing very well today. Provides information on the use and interpretation of digital and information and communication technologies in the field of liberal arts education. Digital Humanities is one of the fastest growing areas of research, combining the methods and practices of the humanities, social sciences, and computational sciences.

In recent years, digital humanities have become a trend in the development of the humanities in the context of the general humanitarian crisis and the decline in humanities research in many universities and academic centers. This is facilitated by the transformation process in the humanities, as well as significant advances in algorithms and computational tools applied to complex data as well as social connections through new understandings of language, culture and history.

Цифрлық мәдениеттегі гуманитарлық ғылымдар - дәстүрлі гуманитарлық бағыттағы цифрлық көзқарас. Бұл академиялық шекаралардан асатын жаңа коммуникацияларды дамыта отырып, цифрлық құралдар мен ресурстар арқылы гуманитарлық зерттеулерді өзгертетін жылдам дамып келе жатқан сала. Әлемді жылдам өзгертетін цифрлық технологиялар зерттеу процестеріне енгізіліп, табиғаты өзгеріп, гуманитарлық зерттеулердің ақпараттық өрісі кеңейіп келеді. Гуманитарлық ғылымдар сандық құралдармен және ресурстармен цифрлануда. Цифрлық мәдениеттегі гуманитарлық ғылымдар - бұл компьютер мен гуманитарлық ғылымдар қиылысында, жаңа болмаса да, соңғы жылдары танымалдылығы артып келе жатыр.

Әлемді жылдам өзгертетін цифрлық технологиялар зерттеу процестеріне енгізіліп, табиғаты өзгеріп, гуманитарлық зерттеулердің ақпараттық өрісі кеңейіп келеді. Гуманитарлық ғылымдар сандық құралдармен және ресурстармен цифрлануда және дамуда.

Цифрлық технологиялар тек зерттеу процесінде ғана емес, сонымен қатар олардың шекараларын кеңейтуде, ғылыми коммуникациялар мен трансұлттық зерттеу топтарын ұйымдастыруда, жасырын ақпараты бар мәдени мәтіндерді түсіндіруде және өткен заттарды қайта құруда үш өлшемді визуалдау үшін қолданылады.

Цифрлық гуманитария соңғы жылдары жалпы гуманитарлық дағдарыс пен көптеген университеттер мен академиялық орталықтардағы гуманитарлық зерттеулерді қысқарту аясында гуманитарлық ғылымдардың дамуындағы ең серпінді бағытқа айналды. Бұған гуманитарлық зерттеулердегі трансформациялық үдеріс қана емес, сонымен қатар күрделі деректерге қолданылатын алгоритмдер мен есептеу құралдарындағы елеулі жетістіктер, сондай-ақ тілді, мәдениетті және тарихты жаңаша түсіну арқылы әлеуметтік байланыстар ықпал етеді. Заманауи технологияларды қолдану, жаратылыстану ғылымдары мен математикалық білімдерге жүгіну, ғылыми ортадағы цифрлық гуманитарияның мәртебесін көтеріп, осы саланың қарқынды даму мүмкіндіктерін кеңейтеді. Сонымен қатар, цифрлық гуманитарлық ғылымдар дәстүрлі гуманитарлық сұраныстың орнын ауыстырудан немесе бас тарту емес, дәстүрлі гуманитарлық саланың табиғи жалғасы және жалғасы ретінде қарастырылады. Гуманитарлық ғылымдардың цифрлық мәдениеттің бір саласы ретінде дамуы цифрлық зерттеулер әдістері цифрлық технологиялар қолданылатын гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың барлық салаларында қолданылатындығын куәландырады.

Қазіргі қоғамның дамуы гуманитарлық ғылымдарға айтарлықтай әсер ететін цифрлық ресурстар мен технологиялардың пайда болуымен қатар жүреді. Әлемді жылдам өзгертетін цифрлық технологиялар зерттеу процестеріне енгізіліп, табиғаты өзгеріп, гуманитарлық зерттеулердің ақпараттық өрісі кеңейіп келеді. Бұл зерттеу бағыты дисциплиналық сипатқа ие және дәстүрлі гуманитарлық ғылымдардың, оның ішінде тарих, философия, лингвистика, әдебиет, өнер, археология, мәдениет, музыка, әлеуметтік ғылымдар, сондай-ақ жаратылыстану ғылымдарының әдістемесі мен логикасына негізделген. Интернеттің кеңеюімен, компьютерлік қуаттың артуымен, электронды сауданың, «заттар интернетінің» және «ақпараттық қоғамға» немесе «білім қоғамына» ілесетін адам өмірінің басқа да салаларының дамуы, осыған байланысты зерттеулерге деген сұраныс ауданыны ұлғаюда және цифрлық мәдениеттегі гуманитарлық салаларды қолдану аясы кеңеюде, бұл, алдағы онжылдықтарда цифрлық гуманитарлық ғылымды дамытуға бөлінетін зерттеулердің және қаражат көлемінің артуына алып келеді.

Цифрлық гуманитарлық ғылымдардың негізгі бағыттарының бірі - тарихи құжаттар мен әдеби шығармалар сияқты ақпараттарды цифрлық қолмен емес өңдеуді талдау; мысалы, Франко Моретти мен Мэттью Джокердің Стэнфордтағы әдеби зертханасында осындай жұмыстар жасалуда. Бірақ бұл деректерді талдау үшін оны «аналогтық» форматтан цифрлық форматқа ауыстыру керек. Бұл тапсырма тек бір қарағанда қарапайым болып көрінеді. Компьютер мониторында, электронды кітап оқырманының экранында, смартфонның немесе планшеттің экранында, проекция экранында және басқаларында көрсетілген мәтінді құру мен қабылдаудың өзіндік ерекшеліктері бар, бірақ ол туралы зерттелген мәліметтер аз. Мәтінді цифрландыру да, оның цифрлық ортада болуы да гуманитарлық ғылымдардың назарын қажет етеді, және олар бұл зейінді тек мәтіннің электронды емес, оның әлеуметтік-мәдени мағыналарына аударатын ортаға аударуға мәжбүр.

Цифрлық мәдениеттегі гуманитарлық ғылымдарды мен өзім спектр деп айтар едім немесе басқаша айтар болсам, барлық гуманитарлық мамандар белгілі бір дәрежеде цифрлық тәжірибелер мен тұжырымдамаларды пайдаланады, да бірақ өздерін цифрлық гуманитарлық ғылымдар деп санамайды. Цифрлық гуманитарист ретінде жұмыс істеу - екілік кодтың бір жағы, екінші жағы - дәстүрлі ғалымның жұмысы.

Бірнеше мысалды қарастырып өтсек: тарихшы мәліметтерді іздеу үшін MS Word форматындағы жазбаларды жүргізеді және шифрды ашады. Әдебиет сыншысы Google-да сканерленген кітаптың немесе газеттің физикалық көшірмесін алу үшін кітаптарды басып шығару үшін цифрлық баспа жабдықтарын қолданады. Америка Құрама Штаттарындағы ортағасырлық адам Еуропаға саяхат жасауды қажет ететін құжатты оқу үшін кітапхананы немесе мұрағатты пайдаланады. Тарих бөлімі семинарға құжаттарды электронды пошта арқылы жібереді. Мұның бәрі ғалымдардың күн сайын жасайтын істерінің мысалдары. Бұл мысалдар көптеген гуманитарлық бағытта жұмыс жасайтын мамандардың күнделікті жасайтын іс – әрекеттері, осы әдістерді қолдану ғалымның цифрлық гуманитарлық бағытта жұмыс істейтінін білдірмейді. Цифрлық гуманитария өте ерекше, өйткені олар барлық жерде кездеседі.

Егер бұрын цифрлық технологиялар негізінен гуманитарлық зерттеулердің құралы ретінде қарастырылып, қолданылған болса, бүгінде олар зерттеудің дербес объектісіне айналды, өйткені цифрлық технологиялардың дамуы олардың пайда болу тарихын, дамуға жанама және тікелей әсер ету тарихын зерделейді адам мен қоғамның, гуманитарлық зерттеу көздерінің сапалық және сандық құрамын өзгерту туралы, ғылыми-зерттеу қызметін ұйымдастыру жолдары туралы. Меніңше - қазіргі кезде барлық ғалымдар белгілі бір деңгейде цифрлық тәжірибені қолданады; цифрлық гуманитарлық ғылымдар гуманитарлық білім беруді қалай түбегейлі өзгертетінін түсінулері өте маңызды.

Цифрлық гуманитарлық жұмыстың гуманитарлық білім ретінде саналатынына күмәнданатындарға дәстүрлі гуманитарлық ғылымдар қолданатын әдістерді нақтылап өте түскен жөн. Былайынша, біз қазір цифрлық гуманитарлық уақытында өмір сүреміз. Басқа ғалымдардың бұған сенімділігі - цифрлық гуманитарлық ғылымдар қол жеткізген ең жақсысы ұмтылысы.

Гуманитарлық көзқарас шеңберінде цифрлық мәдениет келесідей анықталады:

- мәдениеттің иерархиялық құрылымын («өзек» - «периферия») оның формалары мен желілік коммуникацияларын кластерге айналдырумен қатар жүретін аналогтық формалардан цифрлық форматтарға көшу; «символдық тәртіпті» жою және «заттардың тәртібін» орнату;

- цифрлық технологиялардың (компьютерлік ойындар, интернет, технологиялық өнер, гуманитарлық информатика және т.б.) арқасында пайда болған артефактілер мен тәжірибелердің кең

өрісі, оларды талдау цифрлық мәдениеттің зерттеу ерекшеліктері мен пәнін анықтауға мүмкіндік береді, сонымен қатар сандық технологиялардың таралуына байланысты мәдени трансформация процестері. Н.Л. Соколова цифрлық коммуникациялық технологиялардың мәдениетке әсерін зерттеу өзара байланысты және өзара әрекеттесетін мәдениеттерді, цифрлық және цифрлық емес мәдениеттерді, сондай-ақ әр түрлі ғылыми парадигмаларды зерттеуге дейін өсетіндігін атап өтті.

Цифрлық технологиялар әсер еткен ғылыми зерттеулер саласы жаңа пәнаралық өрістердің қалыптасуымен байытылды. Қоғамдық-гуманитарлық ғылымдарда жаңа парадигмалардың пайда болуы, мысалы, есептеу тарихы, гуманитарлық информатика, есептеу лингвистикасы, киберпсихология және т.б., есептеу технологияларын қолданатын гуманитарлық білім салаларының цифрлануын көрсетеді. Мәдени мұраны сақтаудан басқа, цифрлық технологияларды білімді кеңейтуден бастап әлеуметтік бақылауды күшейтуге дейінгі әр түрлі функцияларды орындау үшін қолданылады.

«Гуманитарлық информатика» аналитикалық қызмет пен цифрлық технологиялардың әсерінен қазіргі қоғамда болып жатқан процестер мен өзгерістерді түсіну (ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық қоғам, жасанды интеллект және әлеуметтік робототехника мәселелері) және т.б. болып табылады. «Әлеуметтік-гуманитарлық практиктердегі цифрлық технологиялар» қолданбалы бағдарламасы, қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени контексттің ерекшеліктерін түсінуге негізделген дайын өнімді жасаудың цифрлық құралдары мен технологияларын игеруге баса назар аударуға қатысты. (өнер объектілерін үш өлшемді қайта құру, виртуалды шындық, компьютерлік ойындар құру және онлайн білім беру платформаларын модерациялау және т.б.).

Әдебиеттер:

1. Можеева, Г. В. (2013) Гуманитарные науки в эпоху цифровых технологий: от отраслевой информатики к Digital Humanities // Открытое и дистанционное образование. №. 3(51).
2. New DH Practitioners in other Countries'. Digital Humanities 2011:Conference Abstracts, pp. 135–137.
3. Alvarado, R. (2011). 'The Digital Humanities Situation', The Treansducer, 11 May (online, accessed 12 May 2011).

ТОКАНОВА Аймара

7M01505 Биология

Ғылыми жетекшісі: а/ш ғ.к., қауымд. профессор м.а. Иманова Э.М.
ҚазМемҚызПУ

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОҚУ БАРЫСЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРҒА ПСИХО – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ

Қашықтықтан оқыту (distance education) бүгінде әлемдік педагогикалық практикаға нық кірді. Ол ең алғаш батыс елдерде "теледидардағы білім" деген атаумен, сырттай білім беру және хат алмасу арқылы пайда болды. 70-ші жылдардан бастап, Лондонда британдық университет құрылған кезде (1969) кеңінен таралды. Бұл жоғары білім беру жүйесіндегі инновациялық өзгерістердің нәтижесі болды. Қашықтықтан білім беру педагогика, психология, информатика және ақпараттық технологиялар мен байланыс құралдары саласындағы заманауи жетістіктермен кеңінен таратылды. Қашықтықтан білім беру қоғамның өмірдің жаңа жағдайларына бейімделуіне ықпал ететін әлеуметтік құралдардың бірі ретінде әрекет етті. Қазіргі заманғы компьютерлік телекоммуникациялар білім беруді және оқу ақпаратын қамтитын көптеген көздерге қол жеткізуді қамтамасыз ете алады, кейде дәстүрлі оқыту құралдарына қарағанда әлдеқайда тиімді болып келеді. Ғаламтордың жаһандық желісі арқылы қол жетімді жаңа электрондық технологиялар білім алушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар көптеген дәстүрлі оқу орталарына қарағанда бұл процесті ерекше басқаруға мүмкіндік берді [1,136].

Қашықтықтан оқытудың басты артықшылығы — білім алушылардың кез-келген санаты үшін, оның ішінде белгілі-бір себептерге байланысты білім алудың дәстүрлі формасы қол жетімді емес адамдар үшін ыңғайлылығы болып табылады. Бұл санатқа мүмкіндігі шектеулі адамдар, әскери қызметкерлер, шалғай аймақтарда жұмыс пен оқуды біріктіру қажет тұлғалар, жоғары оқу орындарынан беделді университетте оқығысы келетін, бірақ қолжетімсіз адамдар, қаражат немесе уақыт тапшылығы кедергі болатын тұлғалар жатады. Қашықтықтан оқытудың ең тиімділігі ретінде - қарқындылық пен жүктемені тәуелсіз жоспарлау, яғни үйде немесе кез-келген жерде жаттығу мүмкіндігін атауға болады [1, 21 б.].

Қашықтықтан білім беру технологиялары деп негізінен білім алушылар мен педагог қызметкерлердің қашықтықта өзара қарым - қатынасы кезінде ақпараттық-телекоммуникациялық құрылғыларды қолдана отырып іске асырылатын білім беру технологиялары жатады.

Яғни, бұл мұғалім мен білім алушылардың интернет-технологиялар арқылы байланысуы. Білім алушы оқу барысында бейне сабақтарға, әдістемелік материалдарға қол жеткізе алады, мұғаліммен онлайн режимінде сөйлесе алады. Сабақтан кейін білім алушы үй тапсырмасын орындайды. Әрине, білім беру қызметін жүзеге асыратын ұйымда тек электронды оқытуды, қашықтықтан білім беру технологияларын қолдана отырып, білім беру бағдарламаларын іске асыру кезінде электрондық ақпараттық-білім беру ортасының жұмыс істеуі үшін жағдайлар жасалуы керек [2].

Қашықтықтан оқыту құралдары:

- Веб-камерасы бар және жоғары жылдамдықты интернетке қосылған компьютер;
- бейне байланыс бағдарламалары, ыңғайлы байланыс үшін мессенджерлер: Skype, ICQ және т. б.;

- ғаламтор - мектеп сілтемелеріне оңай өту үшін оқытуды басқаруға арналған арнайы сайт.

Білім алушының оқытушымен қарым-қатынасы үшін қашықтықтан оқыту дамыған сайын келесі формалар қолданылады:

- электрондық хат алмасу – тапсырмаларды жіберу және орындалған жұмыстарды жіберу үшін;

- телекөпір-егер тақырып қажет болса, студенттер арасында нақты пікірталастар ұйымдастыруға мүмкіндік береді;

- бейне сабақтар - жаңа материалды түсіндірумен толық сабақ Skype-да немесе Zoom-да өткізілуі немесе жазбада көрінуі мүмкін.

- Барлық жерде дерлік қашықтықтан оқыту жеке, топтық формалар ретінде ұйымдастырылады.

Мектепте қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру дәстүрлі үлгі бойынша құрылады:

- Оқушылар оқытушымен сөйлеседі;
- Оқытушының нұсқауларын орындайды;
- Сұрақтар қояды;
- Сұрақтарна жауап алады.

Қазіргі уақытта қашықтықтан оқытуды оқушылардың келесі санаттары үшін белсенді түрде дамып жатыр:

- Мүмкіндігі шектеулі балалар;
- Белгілі бір оқу орындарында білім алғысы келетіндер, бірақ аумақтық жағдайларға байланысты жоғары білікті педагогикалық көмек алуға мүмкіндігі жоқ адамдар;
- Қосымша білім алғысы келетін білім алушылар;
- Оқу іс-әрекетінің жеке қарқынын қажет ететін және жаңа ақпараттың айтарлықтай көлемін игеруге дайын дарынды балалар;
- Діни отбасылардан немесе мектепті әлеуметтенудің қажетті институты ретінде қабылдамайтын және балалардың осындай мекемелерде болуын шектейтін әртүрлі қауымдастықтарға жататын отбасылардан шыққан оқушылар.

Мектеп жасындағы білім алушылар үшін қашықтықтан оқытудың тиімді жақтары:

- Білім алушылардың ата-аналары өздері баланың күн тәртібін белгілейді. Балалар өздері үшін ыңғайлы режимде және балаға материалды игеру үшін қанша қажет болса, сонша жаттығады.
- Ата-аналардың баланың әлеуметтік шеңберін бақылауға мүмкіндігі бар. Мектепте балалар мұғалімдер мен құрдастарының психологиялық қысымына жиі ұшырайды. Бұл баланың психологиялық жағдайына зиянын тигізеді және оның оқу қабілетін төмендетеді.
- Материалды игеруге мектепке қарағанда аз уақыт жұмсалады.
- Қозғалыс еркіндігі. Баланың әлемнің кез келген нүктесінен оқуға мүмкіндігі бар. Ең бастысы, компьютер мен интернет бар болса жеткілікті.
- Ата-аналардың өздері балаға қосымша сабақтарды таңдайды. Мектепте дене шынықтырудың орнына бассейнге баруға немесе би билеуге мүмкіндік бар.
- Тәрбиешілерге қажеттілік жоқ. Үлкен мектеп оқушылары кейбір пәндер бойынша өз білімдерін өздігінен таңдай алады. Емтиханға қашықтықтан дайындалу мүмкіндігі бар. Бұл оқушыға біліміне сенімді болуға мүмкіндік береді және емтихан тапсыру кезінде стрессті азайтуға көмектеседі.

Бірақ, қашықтықтан оқытудың артықшылықтарынан басқа, кемшіліктері де бар:

- Қашықтықтан білім беру ата-аналардың барынша қатысуын талап етеді. Егер ата-аналар апта бойы толық уақытты жұмысқа жұмсаса, онда олар оқуды бақылауға және балаға жаңа білімді игеруге көмектесе алмайды.
- Мұғалімнің беделі жоқ. Мұғалімдер жанын салып, балаларға тақырыпқа деген сүйіспеншілігін жеткізетін көптеген мысалдар бар, сол арқылы мұғалімдерді есімізде сақтаймыз және бұл ақпараттар өмір бойы сақталады.
- Материалдық аспект. Біздің еліміздің кейбір бұрыштарында интернетке қол жетімділігі жоқ.
- Қашықтықтан оқытудағы балалар құрдастарымен қарым-қатынас жасай алмайды. Бірақ бұл мәселені жиі серуендеу, үйірмелер мен секцияларға бару арқылы шешуге болады.
- Кемшіліктерге баланың компьютерде өткізетін уақытын да жатқызуға болады.

Қашықтықтан оқытудағы кемшіліктердің бар екендігіне сүйене отырып, қашықтықтан білім беруді сәтті жүзеге асыру үшін жағдай жасау қажет. Ол белгілі бір нормалар мен талаптарға сәйкес ұтымды пайдаланылған жағдайда ғана нәтижелі болады. Мысалы:

- Оқушыларға арналған қашықтықтан білім беру жүйелі түрде ұйымдастырылуы қажет.
 - Бірыңғай электрондық білім беру жағдайы ұйымдастырылуы тиіс, ол үшін мыналарды қамтамасыз ету қажет:
1. барлық пайдаланушылардың өзара әрекеттесуі;
 2. оқу-әдістемелік ресурстарды сақтау, үнемі жаңарту және жүйелеу;
 3. қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы оқу қызметіне қатысушыларды қолдау;
 4. қашықтықтан оқыту процесінің мониторингі және оның тиімділігі.

- Оқу процесі сағат саны тұрғысынан бейімделген және оқытуды ұйымдастыру ерекшелігін ескере отырып, оқу жоспарлары негізінде іске асырылуы тиіс;
- Барлық оқу-әдістемелік материалдар міндетті рецензиялаудан (кәсіби сараптамадан) өтуі тиіс;
- Оқыту аудиториялық және қашықтықтан оқытуға сай, оқушылардың өзіндік жұмысын, сондай-ақ дәстүрлі оқу-әдістемелік материалдарды қамтуы керек;
- Әр оқушының жеке ерекшеліктерін ескеру қажет;
- Оқу процесі әр түрлі режимдерде жүзеге асырылуы керек (online режимінде де, оқу іс-шаралары мен мұғаліммен өзара әрекеттесу АКТ-ны қолдана отырып нақты уақыт режимінде, сондай-ақ балаға өзіне ыңғайлы кез-келген уақытта оқу материалын игеруге мүмкіндік беретін кейінге қалдырылған уақыт режимінде);
- Қашықтықтан оқыту технологияларын пайдалана отырып, оқу процесін өз біліктілігін үнемі арттырып отыратын жоғары білікті педагогикалық ұжым қамтамасыз етуі тиіс.

Ұсынылған жағдайлар қашықтықтан оқытуды жүзеге асыру кезінде негізгі және қажетті болып табылады. Әр шарттың жеке орындалуы сәтті оқуға кепілдік бермейді, бірақ тұтастай алғанда олар нәтижелі білімнің негізін құрайды. Осылайша, білім ордасындағы қашықтықтан оқыту, уақыт шектеулеріне қарамастан, қашықтағы пайдаланушыларға білім беру қызметтерін ұсыну интерактивтілікті, икемділікті және формалардың алуан түрлілігін, оның жаңашылдығы мен өзектілігін көрсете отырып, маңызды рөлге ие болады.

Қашықтықтан оқытуды жүзеге асыру процесінде психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру қажеттілігі қашықтықтан оқытудың барлық қатысушылары: ғаламторда өзара әрекеттесуді бастаған студенттер, мұғалімдер, ата-аналар көбінесе психологиялық тәртіптің қиындықтарына тап болатындығы белгілі [2].

Қашықтықтан оқытуды психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі мақсаттары:

- Қашықтықтан оқытудың барлық субъектілерінің психологиялық жайлылығын қамтамасыз ету.
- оқыту процесінің тиімділігін қамтамасыз ету үшін маңызы бар
- Қашықтықтан оқытуға қатысушылардың жеке тұлғалық ерекшеліктерін, психикалық қасиеттері мен физиологиялық даму деңгейін, тұлғааралық қарым-қатынастарының ерекшеліктерін зерттеу;
- Қашықтықтан оқытудың ортасы мен нақты психикалық ресурстарын зерттеу;
- Қашықтықтан оқытуға қатысушыларға психологиялық тақырып бойынша маңызды ақпаратты беру;
- неғұрлым қолайлы жағдайлар жасау және нақты білім алушының оқу жағдайларына толық бейімделуі;
- белгілі бір білім алушының жеке психологиялық ерекшеліктеріне негізделген оқытудағы жеке-сараланған көзқарасты қамтамасыз ету.

Қашықтықтан оқытудың барлық субъектілеріне жан-жақты көмек көрсетуді қамтығандықтан, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін ұйымдастыруда біз бірнеше міндеттер тобын шешуге ерекше назар аударамыз.

Білім алушы мен оқытушының өзара қарым-қатынасы қашықтықтан оқытудың ажырамас бөлігі болып табылады. Ғаламтор - технологияларды пайдалана отырып қашықтықтан оқытуда компьютерлік желілердің мүмкіндіктерін, желілік коммуникациялардың мүмкіндіктерін пайдалана отырып, қарым-қатынастың әртүрлі түрлерін қолдануға болады:

- Жеке білім алушымен немесе ата-анамен сөйлесу, кеңес беру. Қарым-қатынастың бұл түрінің басты белгісі айтылған ақпарат үшінші жаққа құпия болып қалады.
- «Жеке немесе топтық» сияқты қарым-қатынас түрі топтық сабақтарды өткізу үшін қолданылады, мұнда спикердің негізгі рөлі мұғалімге беріледі. Мұнда негізінен лекция түріндегі сабақтарды жатқызамыз.
- Көптеген адамдармен қарым-қатынас қашықтықтан сабақ өткізуге арналған бағдарламада қарастырылған. Мұндай байланыс оқу чаттарын, форумдарды, телеконференцияларды пайдалана отырып ұйымдастырылады. Оның ерекшелігі-оқу процесінің барлық қатысушылары бір-бірімен

еркін қарым-қатынас жасай алады. Бұл ретте жіберілетін хабарламалар жалпыға қолжетімді және оларға қатысушылардың кез келгені жауап бере алады.

Қашықтықтан оқыту мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасау кезінде оны өте тиімді ететін бірқатар қасиеттерге ие. Негізінен, тиімділікке оқытуды даралау арқылы қол жеткізіледі:

- әр бала өзіне ыңғайлы кесте бойынша және оған ыңғайлы қарқынмен айналысады;
- әркім белгілі бір тақырыпты игеру үшін қажет болғанша оқи алады [3, 826.].

Қазіргі уақытта елімізде әлемдік деңгейде таралып жатқан індетке байланысты толғымен қашықтықтан оқыту түріне уақытша көшкендігі белгілі. Соған байланысты жалпы қашықтықтан оқытудың жалпы ерекшеліктерімен тиімділігін анықтау үшін және де оқу барысында білім алушыларға психо-педагогикалық жағынан қандай қиындықтар туатынын білу үшін сауалнама жүргізген болатынбыз. Сауалнама онлайн түрінде түрлі санаттағы білім алушылардан алынды.

Сонымен, сауалнаманың нәтижелерінен біз білім алушылардың қашықтықтан оқу нысаны туралы оң және теріс пікірлерінің бар екендігін байқадық. Білім алушыларға және педагог/ұстаздарға жаңа дағдыларын дамытуға мүмкіндік болған бұл оқу үдерісі, өзге де өзгерістерді алып келді, оның кейбіреуі позитивті болса, кейбірі негативті. Атап айтсақ, білім алушылардың денсаулығы (көз ауруларының асқыну, бас ауру, бел-омыртқа аурулар т.б.) мен психологиясында (әлеуметтік оқшаулану, қарым-қатынастың жетіспеушілігі және т.б) туындаған қиындықтар. Сауалнама мәліметтерін талдау студенттердің қашықтықтан оқыту форматына толық бейімделмегендігін және олардың бастан кешірген қиындықтарын шартты түрде техникалық, материалдық, байланысқа қатысты болатындығын көрсетті. Позитивті орта - олардың отбасылары мен жақындарының жанында болуға мүмкіндіктің пайда болуы, өзің дамыту және уақыттың, қарым – қатынас пен әлеуметтік байланыстың маңызын, құндылығын түсінуге үлкен себеп болғаны сөзсіз.

Қорыта келе, қашықтықтан оқытудың басты ерекшелігі бұл жалпы адамзат баласының әлемнің кез-келген нүктесінен өзінің жағдайына, дініне, жұмысына, ұлтына қарамастан өзіне қажетті білімді ала алуы болып табылатындығы, ол үшін ең қажетісі ғаламтор және АҚТ құрылғылары екендігі жоғарыда көрсетілді. Дегенменде дәл қазіргі уақытта бірден қашықтықтан оқуға көшу білім алушылар үшін психо-педагогикалық қолдауды қажет екендігі сауалнамада анықталды. Осы қашықтықтан оқыту барысында білім алушыларды барынша қолдап, жоғарыдағы шарттарды орындау арқылы сапалы білімге қол жеткізуге болады. Ол әрине уақыт пен екі жақтанда жауапкершілікті қажет етеді.

Әдебиеттер:

1. Бухаркина М. Ю. Қашықтықтан оқыту теориясы мен практикасы М. В. Моисеева, Е. С. Полат. М. : Академия, 2004
2. Мұхамбетжанова С.Т. «Ақпараттық технология және қашықтықтан оқыту» п.ғ.к., 2019
3. Велиджанашвили А. З. Мультимедийные технологии – современ- ная образовательная среда , А. З. Велиджанашвили , Психологическая наука и образование. – Москва, 2003

ТӨЛЕНДІ Шолпан Қанатқызы

8D11401 әлеуметтік жұмыс мамандығының 1-курс докторанты
Ғылыми жетекшісі: әлеумет.ғ.д., профессор Г.С. Әбдірайымова
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ЖЫНЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОҢАЛТУ ПРАКТИКАСЫ: КЛИНИКА- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖҮЙЕСІ

Аннотация. В данной статье изучен опыт клинической и психологической реабилитации у детей, подвергшихся сексуальному насилию, с признаками клинических и психологических последствий, возникающих после повреждения, и их социальной реабилитации.

В ходе исследования с целью определения уровня сексуального насилия проведен статистический анализ отечественных показателей и проведен углубленный экспертный диалог со специалистами в области социальной реабилитации, изучены особенности реабилитации детей, ставших жертвами сексуального насилия, и следственные признаки, возникающие у детей после повреждения.

По результатам исследования установлено, что в отношении детей, подвергшихся сексуальному насилию, растет число преступных деяний, происходящих в стране. Также в качестве признаков поражения у детей были выявлены заболевания, передающиеся половым путем, болезненные изменения в поведении, суицид, падение чувства собственного достоинства на более низкий уровень. И в качестве реабилитационных действий были определены технологии рисования и беседы и игры с куклами.

На основании результатов анализа установлено, что сексуальное насилие в раннем и дошкольном возрасте в любой форме оказывает серьезное влияние на психику ребенка и отрицательно влияет на его дальнейшее нервно-психическое развитие и здоровье. Выяснилось, что клинико-психопатологические отклонения при жертве насилия формируются в зависимости от вида насилия, возраста ребенка, времени, прошедшего после травмы.

Abstract. This article examines the symptoms of clinical and psychological consequences of post-traumatic injuries in children who have been subjected to sexual violence and the experience of their social rehabilitation. During the study, in order to determine the level of sexual violence, the method of statistical analysis of domestic indicators and the method of in-depth expert interviews with specialists in the field of social rehabilitation were conducted, which examined the features of rehabilitation of children who have been victims of sexual violence and the consequences of post-traumatic injuries in children.

According to the results of the study, it was found that the number of criminal acts taking place in the country against children subjected to sexual violence is increasing. Sexually transmitted diseases, severe behavioral changes, suicide, and a low level of self-esteem were also identified as signs of damage in children. And as rehabilitation activities, the technologies of drawing and talking and playing with dolls were identified.

Based on the results of the analysis, it was found that sexual violence in early and preschool age in any form has a serious impact on the child's psyche and negatively affects his further nervous and mental development and health. It turns out that clinical and psychopathological abnormalities at the time of the victim of violence are formed depending on the type of violence, the age of the child, and the time elapsed after the injury.

Қазір балаларға қарсы жыныстық қылмыстар бұрын ойлағаннан әлдеқайда көп екендігі мойындалды. Қазіргі таңдағы қоғамдағы құндылықтар жүйесінің өзгеруі балаларға қатысты қарым-қатынасқа да өз әсерін тигізуде. Балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық өз кезегінде баланың денсаулығына кері әсерін тигізеді, оның психикасын бұзады, тұлғалық дамуын тежелтіп қана қоймай, сонымен қоса басқа да күрделі әлеуметтік нәтижелерге алып келеді, атап айтсақ, еңбек ете алмайтын, дұрыс отбасын құра алмайтын, жақсы ата-ана бола алмайтын әлеуметтік бейімделмеген тұлғаларды қалыптастырады. Қазіргі кезде осы мәселемен айналысатын кейбір ғалымдардың пікірінше, Қазақстанда әлі күнге дейін жыныстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларға нақты көмек көрсету желісі құрылған жоқ: алдын алу жұмыстары дұрыс жүргізілмейді, жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балаларға әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету үшін арнайы мамандандырылған орталықтар жеткіліксіз, елдегі жоғары оқу орындары осы проблема бойынша нақты маманданған әлеуметтік қызметкерлерді әлі дайындап бастаған жоқ. Балалар мемлекетіміздің болашақ іргетасы болғаннан кейін, олардың болашақта толыққанды тұлға ретінде қалыптасуына барлық оңтайлы жағдайлар қарастырылуы қажет. Осы себептен де балаларға олардың балалық шағында жыныстық зорлық-зомбылық көрсету балалардың психологиялық

тұрғыдан қатты соққы алуына кейін баланың болашақта тұлға болып қалыптасуына кері әсерін тигізеді.

Бұл жағдай ішінара балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықтың көріністері мен салдары туралы ғылыми әдебиеттердегі жарияланымдардың шектеулі болуымен байланысты. Ж. Ландис, Ж. Гагнон, Д. Финкелхорстың еңбектері бойынша бүкіл әлемде соңғы жылдары балаларға ересектер тарапынан жасалатын жыныстық қылмыстардың саны артқан[1]. Жәбірленушілердің жыныстық-жастық құрылымын және жәбірлену жиілігі мен айырмашылықтарын анықтағанда бірқатар қиыншылықтар орын алады. Әлемдік тұжырымдамалар бойынша ерлер мен балаларға қарағанда әйелдерге жасалатын жыныстық зорлық-зомбылық үлкен ауқымдылыққа ие. Алайда, бұл пікір М.Д. Липскомб, Ж. Сара, Ж. Кристофис және басқа да зерттеушілердің еңбектері арқылы жоққа шығарылған. Олардың өз зерттеулері бойынша әртүрлі елдердегі әйелдерге олардың балалық шақтарында жасалған жыныстық зорлық-зомбылықтың таралуы 7-ден 36 %-ға дейін, ал ерлерде бұл көрсеткіш 3-тен 29%-ға дейін өзгертіндігін көрсеткен. М.Д. Липскомб және басқа да зерттеушілер бүгінгі қоғамда орын алып отырған жыныстық зорлық-зомбылық ер немесе әйел екендігіне сондай-ақ, ол адамның жасына және әлеуметтік мәртебесіне қарамастан жасалады. Көптеген зерттеулер қыздар мен әйелдердің ер адамдарға қарағанда 1,5-3 есе көп жыныстық қатынастың құрбаны болуы мүмкін екендігін көрсетеді. С.Р. Хеймэнмен С.Лэнза көлемі жағынан 12%-ды құрайтын 12 жасқа дейінгі және көлемі жағынан 25%-ды құрайтын 13-17 жастағы жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған, мектеп жасындағы балалар туралы деректер келтіреді. Алайда бұл берілген цифрларды сенімді деп бағалау өте қиын, себебі іс-жүзінде терминологиялық шатасулар орын алу мүмкін. Балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықтың алғашқы анықтамаларының бірі оны «адамға тәуелді, өздігінен шешім қабылдай алмайтын, дамымаған балалар мен жасөспірімдерді жыныстық қатынасқа тарту, мұның мәні ондай балалар толықтай түсінуге және келісім беруге қабілетсіз» деп қарастырады. Америкалық дәрігер С. Кемпе балаларға жасалатын жыныстық зорлық-зомбылықты «функционалды түрде жетілмеген балалар мен жасөспірімдерді олардың өздері толық түсінбейтіндей және өздігінен саналы түрде келісім бере алмайтындай жыныстық әрекетке тарту» деп анықтама берді [2].

Мақаланың мақсаты қазіргі кезде жыныстық зорлық-зомбылық құрбаны болған балалардың әлеуметтік-перцептивті бейнелерінің ерекшеліктерін зерттеу арқылы зорлықтан кейінгі олардың бойында пайда болатын зақымдану салдарын ескере отырып аталған балаларға арналған әлеуметтік оңалту тәжірибесін дұрыс ұйымдастыру жаңа бағдарламасын ұсыну.

Зерттеу барысында балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықтың саны аймақтық деңгеймен қарастырылады. Сондай-ақ, жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларды әлеуметтік оңалту саласындағы мамандармен терең сараптамалық сұхбат әдісі өткізілді.

Жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балаларда әртүрлі психогендік бұзылыстар дамуы мүмкін, олардың құрылымы мен динамикасы көптеген факторларға байланысты.

Сексуалдық зорлық-зомбылықтың алғашқы және ұзақ мерзімді салдары проблемасына арналған ғылыми зерттеулер посттравматикалық стресстің бұзылуын, күйзелісті, тұлғаның бұзылуын, девиантты жыныстық және аутоструктивті мінез-құлықты, алкоголизмді, нашақорлықты, тіпті психотикалық жағдайларды сипаттайды.

Жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балалардың барлығы дерлік психикалық жарақат алған, нәтижесінде олар болашақ өміріне кері әсер ететін жеке, эмоционалды және мінез-құлық ерекшеліктерімен одан әрі дамиды. Біріншіден, зорлық-зомбылық көрген балалардың өздері ашулануы мүмкін, оны көбінесе әлсіз, кішкентай балаларға, жануарларға төгеді. Көбінесе олардың агрессивтілігі ойында көрінеді, кейде олардың ашулануы ешқандай себепсіз болады. Екіншіден, олардың кейбіреулері, керісінше, өзін-өзі қорғай алмайтын, тым пассивті болады. Екі жағдайда да баланың басқалармен байланысы, құрдастарымен байланысы бұзылады. Эмоционалды жетіспейтін балаларда кез-келген жолмен өздеріне назар аударуды қалау кейде дефициантты, эксцентрикалық мінез-құлық түрінде көрінеді. Үшіншіден, жыныстық зорлық-зомбылық көрген балалар өздерінің жасына тән емес жыныстық қатынастар туралы білімді алады, бұл олардың мінез-құлқында, басқа балалармен немесе ойыншықтармен ойнауында көрінеді. Жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған мектеп жасына дейінгі кішкентай балалар да кейін жыныстық зорлық-зомбылықтың бастамашысы бола алады және оған қатысушылардың көп мөлшерін тарта алады. Екінші жағынан, өздерін бақытсыз сезініп, қолайсыз өмір сүру жағдайларына бейімделіп, қалыптасқан жағдайдан шығудың

жолын табуға тырысып, олар құпияны сақтауға және әдеттегі отбасылық өмірді бұзбауға уәде беріп, ересек зорлаушылардан ақша, тәттілер, сыйлықтар талап етеді. Төртіншіден, жыныстық зорлық-зомбылықтан аман қалған балалар әлеуметтенуде қиындықтарға тап болады: олар ересектермен қарым-қатынасты бұзады, құрдастарымен тиісті қарым-қатынас дағдылары жоқ, мектепте беделге ие болу үшін жеткілікті білім мен білімге ие емес және т.б. зорлық-зомбылық құрбандары көбінесе қылмыстық, қоғамға қарсы ортада болады. Мұндай бала адамдармен қарым-қатынас жасау кезінде әлеуметтік позитивті қатынастардың нормаларын үйренбейді, болашақта өмірге дұрыс бейімделе алмайды, отбасы құра алмайды, балаларына қатыгездікпен қарайды, басқа адамдарға күш қолдануды оңай шешеді. Шектен тыс қорлыққа итермелеген бала біртіндеп құрбаннан қылмыскерге айналуы мүмкін.

Жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларды әлеуметтік оңалту тәжірибесін дұрыс қолдану олардың болашақта дұрыс тұлға болып қалыптасуының себепшісі болады.

Осы мәселе бойынша әдеби шолу нәтижесінде жыныстық зорлық-зомбылықтың жеті тобы анықталынды:

1. Аффективті бұзылыстар: кінә, ұят, үрей, қорқыныш, депрессия, ашу.
2. Физикалық бұзылыстар: жыныс мүшелерінің зақымдануы, жүктілік, ЖЖБА (жыныстық жолмен берілетін аурулар), соматикалық шағымдар (мысалы, бас ауруы, іштің ауыруы, энурез, гипохондрия), ұйқы мен тәбеттің бұзылуы.
3. Когнитивті бұзылулар: зейіннің бұзылуы, зейіннің, есте сақтаудың, зейіннің, қабылдаудың бұзылуы.
4. Мінез-құлық белгілері: сыртқа шығу (агрессивті және қатыгез мінез-құлық, ұрлық, құқық бұзушылық, аддитивті мінез-құлық), болдырмау, жыныстық шабуылға себеп болған жағдайларды қайталау.
5. Аутодеструктивті мінез-құлық: өзін-өзі зақымдау, суицидтік ойлар мен әрекеттер.
6. Психопатология: невроздар, мінездің бұзылуы, тұлғаның көптігі, психотикалық қасиеттер.

Мінез-құлықты сексуализациялау: мастурбация жиілігін жоғарылату, басқалармен жыныстық қатынасты қайталау, осы жасқа тән емес жыныстық білім.

Жыныстық зорлық-зомбылықтың ең көп таралған салдары - өзін-өзі бағалаудың төмендігі және коммуникация проблемалары. Сонымен қатар, қарсы жыныстағы адамдармен қарым-қатынас жасаудағы қиындықтар жетекші сипатқа ие болады (жыныстық қатынастардан қорқу және / немесе ұзақ мерзімді қатынастарға қабілетсіздік, соның ішінде азғындық, гендерлік-рөлдік сәйкестендіруді бұзу).

Диагностика

Зорлық-зомбылық оқиғасын анықтау және баланың эмоционалды жағдайын диагностикалау проективті диагностика әдістерін тарта отырып, әңгімеде жүзеге асырылады. Бұл жағдайда баламен сөйлескенде, келесілерді ескеру қажет:

Ең алдымен, бұл мәселеге, зорлық-зомбылыққа және сексуалдық зорлық-зомбылыққа деген көзқарасымызды бағалау өте маңызды. Өзіне тән жыныстық проблемалары бар ересек адам баламен сөйлесуде едәуір қиындықтарға тап болуы мүмкін, оған өзіне деген сенімділікті алу қиын болады, сайып келгенде, оған көмектесе алмауы екіталай. Сондықтан трансференттік құбылыстың қандай да бір аспектілері бар-жоғын бағалау қажет.

Баланың сөйлеуіне назар аудару керек. Көбіне зорлық-зомбылық құрбаны болған оқиғаны сипаттайтын тіл ересектерді дүр сілкіндіреді, әдептілік шегінен шығады. Егер маман осы мақсатқа қол жеткізгісі келсе, онда ол баланың тілін қабылдап, онымен сөйлесу кезінде баланың өзі қолданатын сөздер мен есімдерді қолдануы керек. Бір уақытта екі қарама-қайшы нұсқаулық беруге болмайды:

- болғанның бәрі туралы сөйлесу;
- ұятсыз сөздер айтпаңыз.

Баладан қорлық туралы сұрамас бұрын, онымен байланыс орнату керек. Баламен сенімді қарым-қатынас жасау қажет. Бала ашық болады, егер ол әңгімелесушісіне сенсе, көбірек мәлімет береді. Егер ересек адам мен оның арасындағы сенімге қол жеткізілсе, әңгіме бала үшін аз ауыр болады. Баланы сөйлесу оңай болады, егер ол маманға мейірімді, қамқор және мұқият сұхбаттасушы ретінде қараса. Әңгімелесудің екі мақсаты болуы керек: баладан сенім алу және мүмкіндігінше көбірек ақпарат алу. Маман әрбір нақты жағдайға, жасына және баланың интеллектуалды даму

ерекшеліктеріне тоқталуы керек. Баламен әңгімені бастаудың әр түрлі тәсілдері бар: кішкентай балаларға ойын ұсынуға және бірге ойнауға болады; біраз уақыттан кейін сіз отбасы, достар және т.б. туралы жалпы сұрақтар қоюға болады, егер бала өзін жақсы сезінсе, олар тексеру мақсатын түсіндіруге тырысады; сіз алдымен сауалнаманың мақсаттары туралы, содан кейін жалпы тақырыптар немесе ойындар туралы аздап түсініктеме бере аласыз; ересек балалар үшін стрессті төмендету үшін емтиханның мақсатын түсіндіріп, бұл тексеру нәтижесінен жүргізілетінін айтып берген жөн. Содан кейін бейтарап тақырыптар бойынша сөйлесіңіз: мектеп, хобби, бос уақыт, отбасы. Жыныстық зорлық көрген баламен жүргізілетін сараптаманың қиындығы - балаға өзімен болғанның бәрін сөзбен айтып жеткізу қиын. Ол мұны өзінің мінез-құлқымен және іс-әрекетімен дәлірек және оңай білдіре алады.

Сараптама барысында келесі опциялар орын алуы мүмкін:

- қуыршақтармен ойнау: 2 жастан 7 жасқа дейінгі балаларға;
- сурет: 5 жастан бастап балалар үшін;
- әңгімелеу: тілдік қабілеті және сөздік қоры жеткілікті мектеп жасындағы балаларға.

(Осы техниканы қолдану тәртібі төменде сипатталған.)

Әңгімелесу барысында баланың сөйлемдері мен мінез-құлқында жыныстық көріністер қаншалықты жиі кездесетініне назар аударылады.

Қуыршақтармен ойнау

Жыныстық зорлық-зомбылықты бастан кешірмеген балалар күнделікті өмірін ойын арқылы қайталайды. Сексуалдық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалар көбінесе өздерін мынадай тәртіппен ұстайды: олар қуыршақтарды шешіндіреді, оларды аяқтарының арасымен тексереді, жыныстық ескертулер жасайды, төсекке жинайды және жыныстық рөлдерді ойнайды. Балалардың екі тобы да олармен болған және солай болып жатқан сияқты ойнайды.

Сурет салу

Балалардың суреттері жыныстық зорлық-зомбылықтың ықтимал индикаторлары болып табылады, бұл дәрігерге зорлық-зомбылық болған-болмағанын анықтауға көмектеседі. Жоғарыда айтылғандай, балалардың көпшілігі теріс эмоциялар мен ішкі когнитивтік қақтығыстарға байланысты зорлық-зомбылық фактісін мойындаудан бас тартады. Соренсен және Қар (1991) 3 пен 5 жас аралығындағы балалар жыныстық зорлық-зомбылық фактісін еріксіз ашатындығын көрсетеді; 13 пен 17 жас аралығындағы жасөспірімдер мұны әдейі жасайды. 6 жастан 12 жасқа дейінгі балаларда зорлық-зомбылық туралы еріксіз немесе әдейі айтуға онша құлшыныс жоқ, және бұл олармен мамандар жұмысында үлкен қиындық тудырады.

Сызбаның мазмұнына қатысты басқа түсініктемелер суреттің жыныстық сипатта болуын қамтамасыз етеді;

- суретте олардың бастан кешкендеріне реакция болатын сезімдер бейнеленген (ашу, қорқыныш, дәрменсіздік);
- Кейде балалар суреттерде жыныстық қатынастан әдейі аулақ болады, мысалы, 10 жасар қыз анасын инсультпен салады;
- баланың эмоционалды жағдайы өзі салған мимика арқылы беріледі. Қас пен көздің жастары қайғы немесе депрессия туралы айтады. Егер бейнеленген күлімсіреу бүкіл көрініске жеткіліксіз болса, онда бұл баланың шынайы сезімдерін немесе жағдайды түсінуін жасыратынын көрсетеді. Шеңбер түрінде тартылған үлкен аузы болған ауызша жыныс туралы айтады;

Жыныстық зорлық-зомбылықтан аман қалған балалар психологтың назарын, түсінігін және қолдауын арттыруды қажет етеді. Кінәні сезіну балалардың өз проблемаларын психологпен талқылауына жол бермейді: олар қандай да бір жолмен шабуыл жасады немесе оны болдырмау үшін бір нәрсе жасау керек деп санайды. Өзін-өзі ұялту олардың ашылуына жол бермейді - балалар нақты оқиғадан гөрі кейінгі сұрақтар мен реакциялардан қорқады. Сондықтан, балалармен сұхбаттасқан кезде жауаптарға әсер етуі мүмкін жабық немесе нұсқаулық сұрақтардан аулақ болуыңыз керек.

Жыныстық зорлық-зомбылықтан аман қалған балаларға арналған топтық кеңестерді қолдану кезінде өте мұқият болу керек, өйткені олардың жаралары топ ішінде өз сезімдерін білдіру үшін тым жаңа болуы мүмкін.

Балалар ересектердің қай мінез-құлқы (зорлық-зомбылықтың мінез-құлық түрлерін білдіреді) орынсыз екенін қалай анықтауға болатындығын және тиісті жағдайларда қалай әрекет ету керектігін үйренуі керек [3].

Балаларды ересек зорлықшылар оларды бәрін құпия ұстауға шақырғанына қарамастан, мүмкін немесе болған қорлық кезінде жедел көмек іздеуге үйрету керек. Балаларға қандай ақпараттың құпия болуы керектігін және басқаларға нені жеткізу керектігін анықтауға көмектесу керек; олар кіммен проблемаларын бөлісуі керек және егер ересек адам сенбесе не істеу керек. Ерте және мектепке дейінгі жастағы жыныстық зорлық-зомбылық кез-келген формада баланың психикасына ауыр әсер етеді және оның әрі қарайғы жүйке-психикалық дамуы мен денсаулығына кері әсер етеді. Зорлық-зомбылық құрбаны кезіндегі клиникалық-психопатологиялық ауытқулар зорлық-зомбылық түріне, баланың жасына, жарақаттан кейін өткен уақытқа байланысты қалыптасады: жыныстық зорлық-зомбылықтың отбасылық түрі жас балаларға қарағанда мектеп жасына дейінгі балалар үшін едәуір жарақат алады және айқын сексуалды мінез-құлықта көрінеді; жыныстық зорлық-зомбылықтың экстрафамилиялық түрі жас балалар үшін едәуір жарақат алады және қатты сомато-вегетативті бұзылулармен үйлескен қорқыныш, дифференциалданбаған қорқыныш, дамудың регрессиясы; дисморфофиялық бұзылулардың болуымен сипатталатын жыныстық зорлық-зомбылықтың алыстағы психопатологиялық салдарының суреті, өз денесіне деген дұшпандық қатынаста, ұстауға деген жиіркенудің күшеюімен, терінің және киімнің ластану сезімімен, іштің төменгі бөлігіндегі, анус пен жыныс мүшелеріндегі әртүрлі сенестопатиялармен үйлеседі. Отбасылық және отбасынан тыс жыныстық зорлықты қабылдаған балалардың психикалық дамуы мен денсаулығының бұзылыстарын түзету үшін емдеудің дәрі-дәрмектермен және дәрі-дәрмектермен емес әдістерін балалар психиатр-психотерапевтінің басшылығымен әр түрлі профильдегі бірнеше мамандардың қатысуымен бірге қолдану керек. Мамандардың жүйелі, күрделі психокоррекциялық және психотерапиялық жұмысын жүргізу балалардың жағдайын едәуір жақсартады, бірақ жыныстық зорлық-зомбылық құрбаны болған балалардың психикалық дамуы мен денсаулығының бұзылуының барлық проблемаларын жоймайды.

Әдебиеттер:

1. Finkelhor D. The victimization of children: A development perspective // American J. of Orthopsychiatry.-1995.-Vol.65.-P.177-193.
2. Mancini C. Relationship of childhood sexual and physical abuse to anxiety disorders / Mancini C., Van Ameringen M., Mac Millan H. // Journal of Nervous and Mental Disease. – 1995. – 183 (5). – pp. 309-314.
3. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми и его последствия / Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита. М.,2006.

UDC 528.8

TOLEGEN Aidana

6M071100 Geodesy

Scientific supervisor: associate professor Omirzhanova Zh. T.

KazLAACE

FLOOD MONITORING OF THE TURKESTAN REGION USING LANDSAT SATELLITE IMAGES

Аннотация: Бұл мақалада автор Түркістан облысындағы су тасқынына мониторинг жүргізу үшін жерді қашықтықтан зондтау деректерін пайдалану мәселелерін қарастырады. Су тасқынының ауыр салдарын болдырмау үшін елдің ірі өзендерінің жайылма аумақтарындағы жағдайды жедел бағалау қажет. Су тасқыны туралы ақпарат жинаудың дәстүрлі әдістері қазіргі заманғы талаптарға жауап бермейді және оны алдын алу және олардың салдарын жою бойынша басқарушы шешімдерді жедел қабылдауға мүмкіндік бермейді.

Автор су тасқыны мониторингінің ең тиімді әдісі ғарыштық мониторинг болып табылады деген қорытындыға келеді. Бақылаудың жоғары жиілігі мен қабылдау мен өңдеудің жоғары тиімділігі арқасында спутниктік мәліметтер көктемгі су тасқыны кезінде өзендердегі жағдайды жедел бақылау мәселелерін шешуге таптырмас деректер болып табылады.

Аннотация: В данной статье автором рассматриваются вопросы использования данных дистанционного зондирования земли для мониторинга наводнения Туркестанской области. Для предотвращения тяжёлых последствий наводнений необходима оперативная оценка обстановки на пойменных территориях крупных рек страны. Традиционные методы сбора информации о наводнениях не отвечают современным требованиям и не позволяют оперативно принимать управляющие решения по предупреждению наводнений и ликвидации их последствий.

Автор приходит к выводу, что наиболее эффективным методом мониторинга наводнений и паводков является космический мониторинг. Благодаря большой периодичности наблюдений и высокой оперативности получения и обработки, спутниковые данные незаменимы при решении задач оперативного мониторинга обстановки на реках в период весеннего половодья.

Annotation: In this article, the author examines the use of remote sensing data for flood monitoring in the Turkestan region. To prevent severe consequences of floods, it is necessary to promptly assess the situation in the floodplain areas of large rivers of the country. Traditional methods of collecting information about floods do not meet modern requirements and do not allow you to quickly make management decisions on flood prevention and elimination of their consequences.

The author comes to the conclusion that the most effective method of flood monitoring is space monitoring. Due to the large frequency of observations and high efficiency of receiving and processing, satellite data are indispensable in solving problems of operational monitoring of the situation on rivers during the spring flood.

Keywords: floods, flood zones, emergency situation, monitoring, Landsat, satellite images, dam break, Uzbekistan, Turkestan region.

Floods are a special case of mapping water features that occur in short periods of time and need fast and accurate mapping.

For Kazakhstan, such a disaster can occur during spring floodplain floods on rivers from snowmelt or during heavy summer rains. Traditional methods of collecting information about floods do not meet modern requirements and do not allow you to quickly make management decisions on flood prevention and elimination of their consequences. Timely receipt of the necessary information can ensure the use of satellite imagery data, which allows you to get the information you are interested in in a short time and ensure coverage of areas affected by floods [1].

Space monitoring of floods has been carried out in Kazakhstan since 2002 in areas prone to flooding [2]. Floods are a very important area of application for radar data. Based on the different backscattering modes of land and water, flooded areas can be easily distinguished and mapped.

In early May 2020, after the break of the dam of the Sardoba reservoir, located on the territory of Uzbekistan, 5 villages of the Maktaaral region of the Turkestan region in Kazakhstan were flooded:

Zhanaturmys, Ferdausi, Dostyk, Orgebas and Zhenis. You can use satellite images and ArcGIS software to analyze and evaluate the dynamics and volume of flooded areas.

Images of the Landsat 8 satellite with radiometric and geometric correction were selected for the work. The data was downloaded from an open access site earthexplorer.usgs.gov, in which you must first register. This resource provides data with the GeoTIFF format, as continuous sets of scenes from different parts of the world, including the area under study.

Maktaaral district is surrounded on 3 sides by the territory of Uzbekistan, and on the 4th it is adjacent to the Shardara reservoir. The path and row of the scene for this area on the USGS site corresponds to the following values: 154 and 32. The following scenes were selected (table 1).

Table 1.

Landsat images taken before and during the flooding

№	Scene names	Satellite	Date of images
1	LC08_L1TP_154032_20200422_20200508_01_T1	Landsat 8	April 22, 2020
2	LC08_L1TP_154032_20200508_20200526_01_T1	Landsat 8	May 8, 2020

As shown in table 1, satellite data from various systems (Landsat, SPOT, ERS) are used to assess the flooded areas, in order to create a complete data set on the scale of the flood.

The source data for a single scene is provided in the form of archives, in which the images are scattered over separate channels of the spectrum of the Landsat spacecraft and it is necessary to combine the images in different 11 channels.

In order to recognize the water surface in the image and distinguish it from the earth you need to use the raster calculator tool and the NDWI index.

The normalized Difference Water Index (NDWI) is relative and determines the amount of moisture in the vegetation cover that interacts with incoming solar radiation. The algorithm allows you to identify a qualitative sign of wetness of the territories.

The NDWI index is calculated using the formula:

$$NDWI = (GREEN[3^{rd} \text{ channel}] - NIR [5^{th} \text{ channel}]) / (GREEN[3^{rd} \text{ channel}] + NIR [5^{th} \text{ channel}]) \quad (1)$$

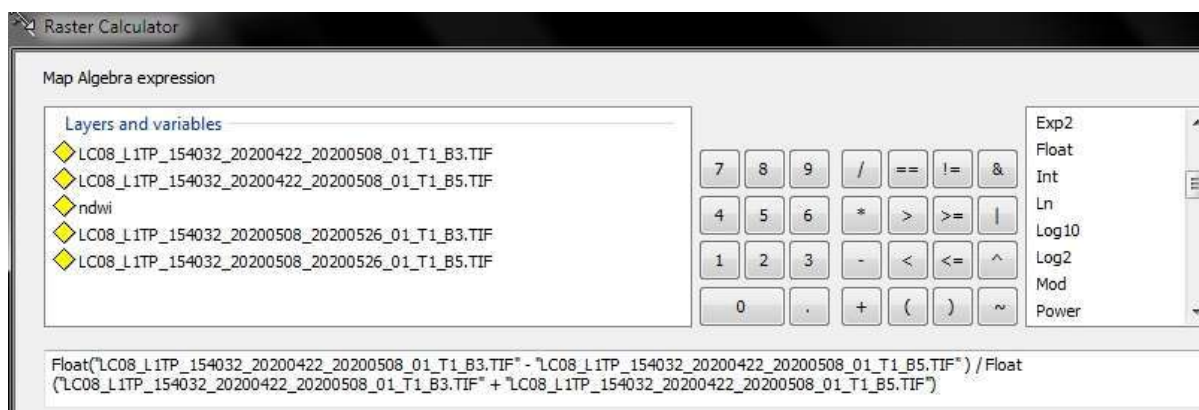


Figure 1 – Using the NDWI calculation formula in the Raster Calculator in ArcGIS Software

Green channel's wavelength is 0.53 – 0.59 microns and Near Infrared (NIR) channel's wavelength is 0.85-0.88 microns. The result is a raster with the length of the color data values from -1 to +1. Water has a positive value.

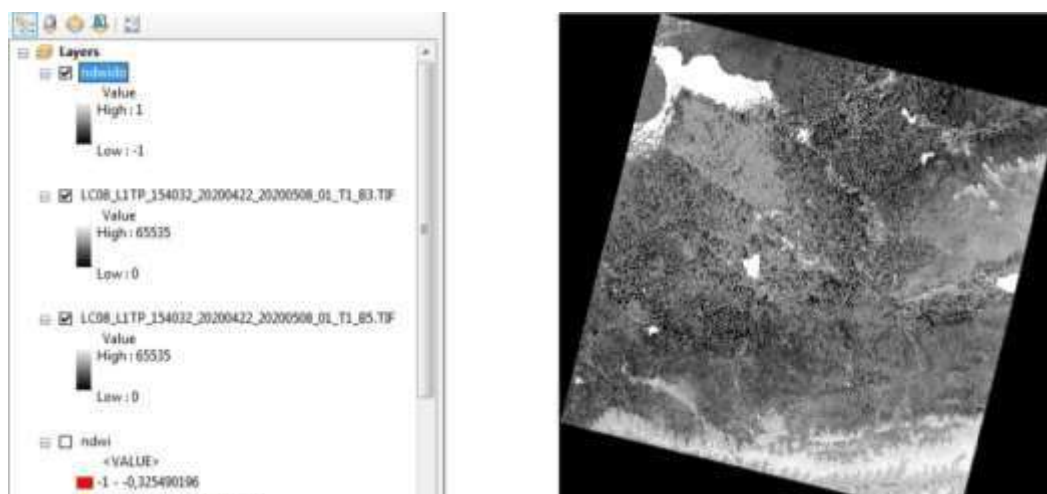


Figure 2 – The result of performing the calculation using the NDWI formula for the image (April 22, 2020).

You need to make NDWI calculations for both images, assign them colors. After these operations with the snapshots, the snapshots will look like:

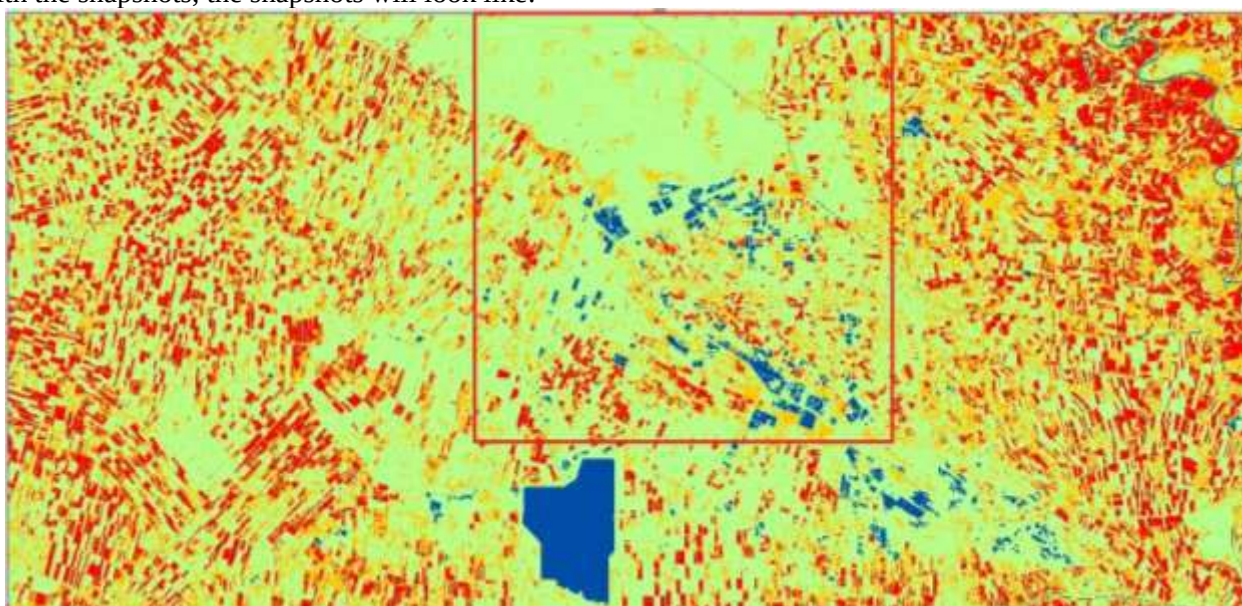


Figure 3 – Territory of Zhanaturmys, Ferdausi, Dostyk, Orgebas and Zhenis villages of Maktaaral region before flooding (April 22, 2020)

This image clearly shows the extent of the flooded areas:

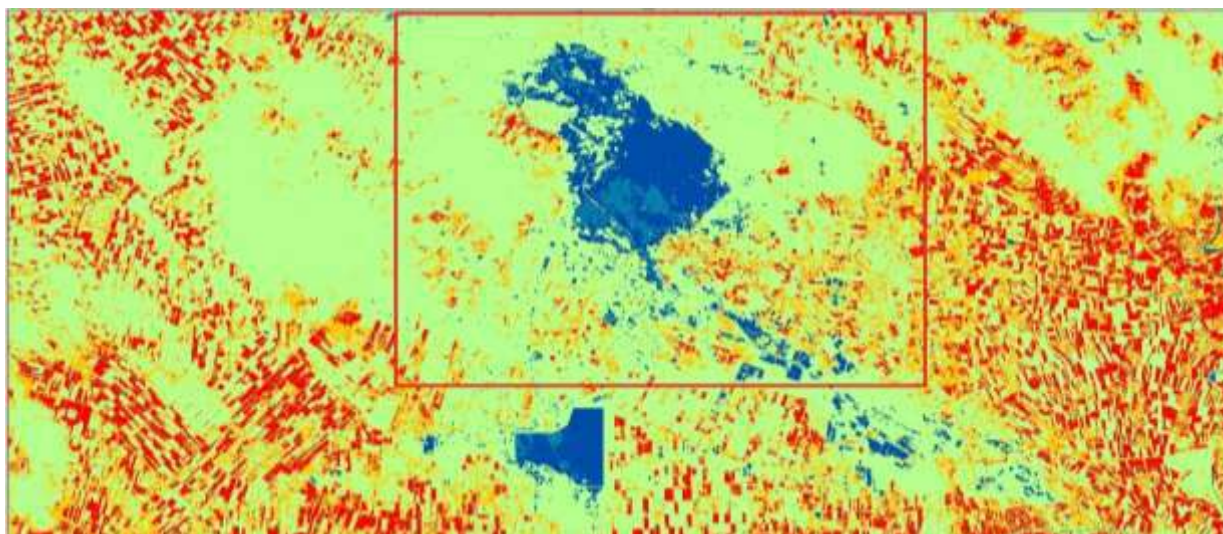


Figure 4 – The territory of the flooded area during the flooding (May 8, 2020)

The analysis of Figure 4 shows that the area of flooding of the considered area increased by 75.2 sq km.

55 kilometers of bridges and roads were washed away, 7639 hectares of arable land were flooded, 845 houses, 3 schools, 5 kindergartens and 4 medical institutions were flooded. The flood was recognized as a local emergency.

Thus, in modern conditions, the use of satellite data makes it possible to monitor and manage natural disasters such as floods, starting with the forecast, conducting operational monitoring and assessing their consequences.

References:

1. Permitina L. I., Kurevleva T. G., Stepanov I. V., Emelyanov K. S., Korshunov A. P. Operativnyj sputnikovyj monitoring sostoyaniya okruzhayushchej sredy i zemlepolzovaniya/ Novye tekhnologii distancionnogo zondirovaniya i raboty s ddz, 2005 №3 (34)
2. Spivak L.F., Arkhipkin O.P., Sagatdinova G.N. Development of Flood Monitoring Information System in Kazakhstan //Proceedings of 31st International Symposium on Remote Sensing of Environment. Saint-Petersburg, 2005.
3. The USGS Earth Explorer data portal: [Earthexplorer.usgs.gov](https://earthexplorer.usgs.gov)

ТЕРГЕНБАЕВА Ж.Т.

8D01505 – Биология

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова
Научный руководитель: доктор философии (PhD) Л.Н. Карашолокова

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДМЕТНОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Түйіндеме. Мақалада биологияны оқытуда пәндік құзыреттілікті қалыптастыру әдістері мен құралдары; оқытудың базалық нұсқаларын қалыптастыру; білімнің бастапқы деңгейлерін әртүрлі әдістердің көмегімен тексеру; жаңа жеке нұсқалардың базалық немесе басқа нұсқаларынан автоматты түрде қалыптастыру; әрбір оқушыға көзқарас; жеке тәсілмен әртүрлі әдістерді қолдану; жеке нұсқалар бойынша оқыту; топтарда жұмыс істеу; топтық жұмыстарға белсенді қатысу мүмкіндігі қарастырылады.; топтық жұмыстардағы тиімділікті анықтау; білім алушылардың дербестігі мен белсенділігін қалыптастыруға ықпал ету; жаңа материалды оқу процесіне белсенді қатысу; мұғалім мен оқушылар арасындағы өзара байланыс; білім алушылар мен мұғалім арасындағы белсенді әңгімелесу және ынтымақтастық; оқушылардың пәндік құзыреттілігінің қалыптасу дәрежесін бақылау; қазіргі жағдайда оқу процесінде оқушылардың пәндік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі; әртүрлі әдістерді қолдану кезінде Шығыс білімдерін тексеру; оның нәтижелері бойынша оқытудың келесі кезеңі үшін ағымдағы немесе жаңа жеке нұсқалар түзетілуі мүмкін; білім алушылар үшін пәндік құзыреттілікті қалыптастыру үшін оқытудың әртүрлі әдістері ұсынылады; пәндік құзыреттілікті қалыптастыру үшін ең жақсы әдістерді әзірлеу; пәндік құзыреттілікті қалыптастыру үшін оңтайлы және тиімді әдістерді анықтау.

Abstract. The article discusses methods and means of forming subject competence in teaching biology subject; the formation of basic learning options; checking the initial levels of knowledge using various methods; approach to each student; the use of various methods with an individual approach; training on individual options; working in groups; the ability to actively participate in group work; identify effectiveness in group work; promote the development of independence and activity in students; active participation in the process of learning new material; the relationship between the teacher and students; active conversation and cooperation between students and teachers; control the degree of formation of subject competence in students; the problem of forming subject competencies of students in the educational process in modern conditions; checking the outgoing knowledge using various methods; based on its results, current or new individual options can be adjusted for the next stage of training; various teaching methods are offered for the formation of subject competence for the students; development of the best methods for the formation of subject competence; identification of optimal and effective methods for the formation of subject competence.

Проблема формирования предметных компетенций учащихся в учебном процессе в современных условиях является одной из самых актуальных.

В статье рассматриваются методы и средства формирования предметной компетентности при обучении биологий; формирование базовых вариантов обучения; проверка начальных уровней знаний при помощи различных методов; автоматическое формирование из базовых или новых индивидуальных вариантов и их автоматизированная или автоматическая адаптация и оптимизация; подход каждому учащемуся; использование различных методов с индивидуальным подходом; обучение по индивидуальным вариантам; работа в группах; способность активно участвовать в групповых работах; выявление эффективности в групповых работах; способствовать выработке самостоятельности и активности у учащихся; активное участие в процессе изучения нового материала; взаимосвязь между учителем и учащимися; активная беседа и сотрудничества между учащимися и учителем; контроль степени сформированности предметной компетентности у учащихся; проблема формирования предметных компетенций учащихся в учебном процессе в современных условиях; проверка исходящих знаний при использовании различных методов; по его результатам могут корректироваться текущие или формироваться новые индивидуальные варианты

для следующего этапа обучения; различные методы преподавания для сформирование предметной компетенции для учащихся; выработка лучших методов для сформирования предметной компетентности; выявления оптимальных и эффективных методов для сформированности предметной компетенции.

Изменения, происходящие в современном образовании, предполагают новые подходы к организации всего учебно-воспитательного процесса, качеств личности, которая должна быть подготовленной и разносторонне развитой, способной самостоятельно решать поставленные задачи, находить оптимальные варианты решения проблем, выдвигать инновационные идеи, предлагать новаторские проекты и успешно претворять их в жизни (Ильязова, 2008) [1].

Новые запросы общества обуславливают подготовку школьников соответствующих уровней в системе образования, что отражено в государственных общеобязательных стандартах образования, государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы, и в стратегии «Казахстан-2050», а также других государственных документах, определяющих стратегические пути развития страны (ГОС,2006) [2].

Предметная компетентность играет ведущую роль в определении качества учебных исследований. При регулярном использовании в учебно-практической работе формирование научной компетенции будет успешным. Только в этом случае, когда учителя уделяют максимальное внимание всем необходимым действиям, уровень знаний учащихся достигнет высокого уровня. (Калегина,2006) [3].

Предметные компетенции в первую очередь связаны с конкретными знаниями, умениями и навыками, характерными для изучаемого предмета.

Цель исследования – теоретическое обоснование, разработка и экспериментальная проверка результативности по формированию предметной компетентности школьников по химии в условиях современного образования.

Методы при формировании предметной компетенций:

- логические (исторический и логический анализ, моделирование, сравнение, обобщение и консолидация),
- научные (педагогический контроль, педагогическая практика, изучение педагогического опыта),
- индивидуальные (структурный анализ химических знаний, навыки быстрого анализа и интеграции темы и т. д.),
- организационные, эмпирические, объяснительные методы.

К нашему сведению казахстанское образование определила новую стратегию образования, ориентированную на развитие личности и предполагающую формирование компетенций не только ключевых, но и предметной – готовности учащихся использовать свои знания, умения и навыки в реальной жизни.

Реалии нашей жизни таковы, что востребованными оказываются люди, способные активно откликаться на возникающие перед обществом проблемы, умеющие системно мыслить, анализировать, сравнивать, делать свои выводы, а также практически решать возникающие перед ними жизненные и профессиональные проблемы.

Во ходе преподавания я (педагог) обязана организовать обучающихся ко осуществлению разных «жизненных ролей». Главные из их: реализовавшийся человек, человек с рвением помощи иных людей, человек, настроенная в непрерывное теория, динамичный член цивилизованного формирования, квалифицированный сотрудник, интенсивный, подготовленный уроженец, адвокат находящейся вокруг сферы (форма выпускника).

Интерактивный метод. Интерактивность ("Inter" - взаимно, "act" – действовать) - означает взаимодействовать, находиться в режиме разговора, диалога с кем-либо. Иными словами, в отличие от активных методов, интерактивные методы ориентированы на более широкое взаимодействие студентов не только с преподавателем, но и друг с другом и на доминирование активности студентов в учебном процесс.

При групповой форме работы эффективно использование карточки-путеводители (карты индивидуального теоретического или практического маршрута); дифференцированных заданий в виде тестового контроля (варианты минимального, общего, высокого и продвинутого уровня); много вариаций самостоятельных работ (по четырем уровням сложности) на выбор учащихся.

Использование тестовых технологий, способствуют формированию информационной компетентности (умение искать, анализировать, преобразовывать, применять информацию для решения проблем). Работая по тестовой технологии, уроки с применением ИКТ являются очень распространенным, роль учителя в этом случае не как носитель или источник знаний, а как координатор-консультант. Это происходит благодаря применению современных электронных учебников, интернета, новых средств обучения.

Таким образом, все предложенные выше формы и виды обучения позволяют выявить показатели сформулированных предметных компетенций, а также обнаружить отдельные детали и характеристики их проявления в конкретных видах учебной деятельности. Всё это может быть включено в урок, не нарушая его целостности. Следовательно, и на уроках, и во внеклассной деятельности учащихся, возможно, осуществлять процесс формирования предметных компетенций.

Исходя из этого, трудности, которые испытывают учащиеся в процессе обучения. У учащихся недостаточно развиты такие умения, как умение обобщать, выделять главное, сравнивать, сопоставлять различные факты и явления, давать им оценку. Особенно трудно оперировать полученными знаниями и применять их в новой ситуации. В рамках традиционного урока учащиеся часто не имеют возможности для равноправного диалога с учителем, у них просто нет условий для подобного диалога, поэтому они выбирают диалог с соседом по парте, или роль молчаливого слушателя.

Современные уроки являются распространенным уроком для учащихся и преподавателей. Ученики увлечены такими уроками. Через диалог, обмен идеями, нахождение разных решений, высказывания из личного опыта ребенок приходит к правильному решению. На таких уроках учитель направляет дискуссию в нужное время и выступает в качестве гида. Урок не без игрока, учитель рассказывает весь урок, и ученик играет пассивную роль слушателя, а урок инструктора участвует в создании учебного процесса. Чтобы реализовать такие уроки, учителя должны быть личными.

Преподаватели и учащиеся должны знать, почему они приходят на занятия и их обязанности. Работа ученика напрямую зависит от работы учителя. Это вращается вокруг одной вещи. Ребенок меняет свое мнение, когда учитель хочет передать некоторую информацию. Учителя начинают с постепенного перевода традиционного обучения из «театра одного игрока» в «предмет» в «предмет», что составляет 90% бремена. Преподаватели-трансформеры стараются продвигать свое развитие, вовлекая учащихся в творческий и увлекательный процесс, чтобы не только радовать себя, но и учеников и не возвращаться к традиционным урокам.

Заключение

Полученные в исследовании результаты привели к выводу о том, что предметная компетенция представляет собой способность школьника применять знания, умения, навыки, опыт практической деятельности и проявлять личностные качества посредством последовательно развертывающихся учебных действий, направленных на решение задач учебно-познавательной деятельности в рамках изучаемого предмета. Нами установлено, что основными предметными компетенциями, ориентированными на обеспечение рациональной организации освоения содержания предметных областей являются способности к планированию учебно-познавательной деятельности; к выполнению и регулированию учебных действий в соответствии с заданной целью; к сбору и переработке информации из различных источников; к овладению научной терминологией, ключевыми понятиями, методами и приемами учения; к усвоению типов и видов отношений в рамках предметной области; к преобразованию и применению нового знания в учебных и учебно-проектных ситуациях; к осуществлению контроля, оценки, анализа и рефлексии учебно-познавательной деятельности. Анализ динамики сформированности предметных компетенций школьников в ходе

опытно-экспериментальной работы свидетельствует о положительном влиянии различных заданий и методов обучения на формирование предметных компетенций.

Цель современного преподавателя - научить детей навыкам, способным действовать самостоятельно, которые могут предпринять необходимые шаги, чтобы раскрыть и реализовать свой потенциал. Вы и я должны научить их всему этому, они смогут предпринять профессиональные действия.

Литература:

1. Ильязова М.Д. Компетентность, компетенция, квалификация – основные направления современных исследований // Научные исследования в образовании. – 2008. – № 1. – С. 28 – 31.
2. Государственный образовательный стандарт 12-летней школы в Республике Казахстан от 2006 г.//12-летнее образование. - 2006. - №3. – С. 73
3. Калегина О.А. Компетенции как цель и результат получения образования // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2006. – № 2. – С. 102 – 107

TLEUBAYEVA N.D.

8D11401-Social work

Scientific supervisor: Sarybayeva I.S.
Al-Farabi Kazakh National University

THE ROLE OF E-GOVERNMENT IN SOCIAL SERVICES' DEVELOPMENT

***Түйіндеме.** Бұл мақалада электрондық үкіметті дамыту жолдары және оның әлеуметтік қызметтердегі рөлі қарастырылған. Қазіргі уақытта, бүкіл әлемде пандемия кезеңінде электрондық үкіметтің өзектілігі барған сайын танымал бола түсуде. Мұның себебін жұмыс жылдамдығымен, уақытты үнемдеумен және үйде болу және барлық қағаз жұмыстарын қашықтықта жасау мүмкіндігімен анықтауға болады. Сондықтан электрондық үкіметтің жаңалығы біздің еліміздегі цифрландыру процесінің болашақ даму қоғамының барлық мүшелері үшін өте маңызды.*

***Аннотация.** В данной статье рассмотрены пути развития электронного правительства и его роль в социальных услугах. В настоящее время, в период пандемии во всем мире, актуальность электронного правительства становится все более популярной. Причина могла быть определена скоростью работы, экономией времени и возможностью оставаться дома и делать все бумажные работы на расстоянии. Поэтому новизна электронного правительства действительно значима для всех членов общества будущего развития процесса цифровизации в нашей стране.*

"E-government" is a mechanism for the functioning of state bodies, based on the widespread use of information technologies and focused as much as possible on the provision of services to citizens and organizations, including through the Internet.

The main means of communication in the interaction of state bodies with the population and organizations is the Internet, as the most accessible means of electronic interaction for people.

The introduction of "e-government" technologies in public administration will accelerate the growth of the country's economy, reduce the cost of bureaucratic procedures, increase the efficiency and productivity of state institutions, expand the opportunities for public participation in the formation of civil society through free access to various types of information, create more transparent work of state bodies, reduce bureaucratic barriers, reduce corruption.

"E-government" provides an opportunity to conduct a direct and open dialogue of citizens with the state authorities, various social services, and ultimately with each specific head in a state body of any rank and status, which will make "e-government" not only accessible, but also interactive.

In fact, the creation of an "electronic government" is a way to bring a civil servant closer to a citizen, while reducing the influence of a subjective factor. Depersonalized communication between an official and a citizen through electronic interaction, while being put under control and allowing the citizen to track the process of solving their own requests, is the ultimate goal of creating an "electronic government" and the dream of citizens and business structures.

Back in September 2003, the European Commission, noting the importance of e-government, defined it as follows: "E-government is a means of improving effective public services for citizens and businesses. It simplifies the implementation of public policy and helps the public sector to cope with conflicting requirements: on the one hand, to expand the volume of services and improve their quality, and on the other - to save resources."

This is achieved through the introduction of information and telecommunications technologies in State bodies, preceded by organizational changes and the acquisition of new skills aimed at improving public services and democratic processes.

That is, it should be taken into account that simple automation of the current activities of state structures will not be able to ensure effective public administration. The problems of duplication of information flows, poor performance of a number of state functions, and maintaining a large staff of state staff will not be solved in this case. In order to "create a compact professional state apparatus" (from the President's Address), the introduction of information technologies must necessarily be considered through the prism of administrative reform - changes in the existing administrative processes of the state apparatus, ensuring a reduction in the cost of maintaining state institutions, effective use of material and labor resources through the use of information technologies.

"Administrative reform in the framework of e-government is an effective redefinition of public administration mechanisms based on information and communication technologies, with the aim of moving from administrative management methods based on rules and instructions to organizational management methods based on the process regulation of public functions, public services and interdepartmental interaction. The goal of the administrative and information reform in the framework of the development of "e-government" is to create information and technological tools and methodologies for the implementation of the process approach in state bodies, corporate management of state resources, and to get rid of "paper" paperwork where appropriate."

The introduction of "e-government" helps to reduce such a harmful phenomenon for the state as corruption, increases the openness of state structures and provides easy and inexpensive access to state bodies.

Corruption offenses, especially for the post-Soviet countries, in modern conditions are the main problem of the effectiveness of public administration and the economic development of the country as a whole. Ensuring the conditions for electronic interaction between state structures and civil society will eliminate the possibility of collusion of unscrupulous parties, eliminate the methods and methods of extortion of "not clean" civil servants and, as a result, will prevent the adoption of illegal decisions.

In the relations of the state with citizens and business structures, there are usually multiple points of contact, and the implementation of the accepted accounting procedures is the responsibility of the latter.

It often happens that to get one document, you need to collect a whole package of other documents, the information in which is duplicated. Each document is issued by a separate government agency and you have to stand in long queues, wasting precious working time. A person simply gets lost in the complex hierarchical structure of the state apparatus and the competence of state institutions on any issues. In this connection, one of the important reasons for the creation of "e-government" is the introduction of the principle of "one window" by integrating all the information resources available to the state into a single whole with the differentiation of access rights to a specific part of it. The population will not need to understand the complex internal structure of the state apparatus, repeatedly provide personal data, stand in line for the registration of the necessary documents. The public service will be available 24 hours a day, 7 days a week.

The results of the creation and implementation of "e-government" will be:

- * improving the quality of information services provided by public authorities;
- * reducing the time of servicing citizens and businesses; reducing administrative barriers; reducing administrative costs; expanding the range of public services;
- * improving the efficiency of government agencies;
- * improvement of the indicator of satisfaction of the population with the work of the state apparatus;
- * openness and transparency of the activities of public authorities;
- * increased involvement of citizens in democratic processes;
- * increasing the effectiveness and efficiency of the policy;
- * improving the competitiveness of the economy.

"With the introduction of e-government, there is a transition from the departmental orientation of the state's activities to the orientation to the needs and tasks of the population and business structures."

In trying to quantify the real costs and benefits of implementing information and communication technologies, States inevitably face the same problems that make it difficult to assess the impact of information and communication technologies on the productivity of individual companies. These challenges relate, first, to the need to reach the minimum threshold for information and communication technologies before they have a tangible impact on productivity, and, second, to the time gap between investing in information and communication technologies and generating returns. Another major challenge is the need to separate the impact of information and communication technologies from other factors that also affect productivity and efficiency.

However, the most important problem with such an assessment is that, unlike private companies, public authorities do not operate in competitive markets where prices are the most important factor for survival. In most types of public services, there is no competition, and the cost of providing services is not necessarily related to costs. In addition, government agencies are not subject to financial market mechanisms that require continuous monitoring of costs, efficiency and effectiveness of the work performed. Therefore, state institutions do not always show interest in assessing the cost of individual services. As a result, most of

them do not have appropriate management and accounting systems that provide data on the cost of each individual service, key processes, or information and communication technologies used.

A number of other methods have been developed for this purpose in recent years. Here are some of them.

In Australia, the Information Management Office published the E-Government Benefits Study in 2003, which provides a classification of the benefits that government clients receive as a result of the transition to e-government technologies.

In the same year, the US General Services Administration released a report on the return on investment in e-government ("High Payoff in Electronic Government"), in which the advantages of switching to electronic systems include reducing the cost of serving the population, improving the quality of services, stimulating economic development, reducing duplication of costs for informatization of government agencies and strengthening democratic principles.

In 2003, the European Commission, within the framework of the IDA program (the predecessor of the current 1DABC), introduced a methodology for assessing the social impact of investments in e-government (Value of Investment, VOI), which focuses not only on the traditional analysis of the Return on Investment (ROI), but also on the assessment of qualitative benefits, such as increased accessibility, improved quality of services, staff training, improved decision-making processes and increased public satisfaction with the quality of services provided.

Literature:

1. The program for the development of "electronic government" in the Republic of Kazakhstan for 2008-2010, approved by the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2007N 1155-1.
2. Microsoft Corporation: implementation of e-government projects. Information Society Magazine, 2002.
3. "E-government for everyone. Review of international experience in improving public access, increasing demand and participation in e-government services. On the strategy to eliminate information inequality in Kazakhstan" World Bank, Division for Information and Communication Technologies
4. the practice of e-government ISG. Technical advisory note. 2006.
5. Theory of law and State: Textbook/ Ed. V. V. Lazareva, M.: Pravo i Zakon, 1996.

ТЛЕУКУЛОВА Алтыншаш

7M01505-Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауым проф.м.а. Л.Е.Ануарова
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӘДІСТЕРІНІҢ БІРІ: ҰҒЫМДАРДЫ ДАМУЫ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. В статье рассматриваются определение и классификация активных методов обучения. Указаны критерии применения, особенности, принципы и педагогические условия реализации активных методов обучения.

Abstract. The article discusses the definition and classification of active teaching methods. The criteria of application, features, principles and pedagogical conditions for the implementation of active teaching methods are indicated.

Қазіргі таңдағы мұғалімдерге кездесіп жүрген оқушының таным белсенділігінің, қызығушылығының, тіпті оқуға құлқының төмендеу проблемалары себептерінің негізі- сабақтардың бірсарындылығы. Ұстаз еңбегіндегі күнделікті ізденістің болмауынан оқытудағы бірізділік пайда болады, ол-бірте-бірте балалардың сабаққа деген қызығушылығын жояды. Ендеше, қазіргі сабақ қандай болуы керек?- десек, ол- тек қана шығармашыл болуы керек. Дидактикалық талаптарға сай ұйымдастырылған оқыту формасы оқушының оқуға деген қызығушылығын арттырып, білім игеруде ерекше ықылас тудырып ұстазға да шәкіртке де шексіз шығармашылық мүмкіндік береді.

Оқытудағы классикалық әдістеме ғылым мен техника дамуы деңгейіндегі «жеңіл» мен «қиын» ұғымдарды ғана меңгеруге болады. Ал осы күндері оқушылар алатын ақпарат жан- жақты көп (теледидар, электронды почта, интернет .б.) сондықтан, олар көп нәрсені ерте біледі. Осындай әлемде өмір сүріп отырған бала бір пәнге қызықса, одан өте көп көлемде хабарлар, деректер шығаруға қабілетті. Ендеше, ол сол өзін қызықтырған мәселе жөнінде жоғары көрсеткіш көрсете алады. Қазіргі заманда биологиялық білім берудің басты мақсаты мен міндеттерінің бірі оқушыларда биологиялық ойлауды, қарапайым болса да ғылыми болжамдар құру мен оны тексеруге дәлелдер іздеуді және жоспарлай білуді дамыту.

Толық мәнді жаңаша білім беру – бала мүмкіндіктерін барынша пайдалануға жағдай жасау. Оның басты әдіснамалық білім беру міндеті- бала қабілетін дамыту және тәрбиелеу. Биологияны оқытуда ұғымдарды дамыту әдістемесіне тоқтала кетсек, ұғым – білімнің жинақталған түрі және сонымен қатар биологияны меңгеру үрдісінде оқушылардың ойлау формасы. Танымның негізгі кезеңі –сезім (түйсік), қабылдау және елестету. Сезім –ол шындық дүниені бейнелейтін түйсіну формасы, ол барлық таным үрдісінің алғашқы баспалдағы. Елестету –заттармен құбылыстарды адам санасында тікелей қабылдау барысында еске түсіру (жаңарту). Осыдан ұғым пайда болады деуге болады.

Ұғымның күрделілік дәрежесі заттар мен құбылыстардың толық көрінуімен анықталады. Ұғым күрделі болған сайын оның мазмұнында көптеген заңдылықтар болады. Осы жағдайдың оқушыларға биологияны оқытуда маңызы зор, өйткені ұғым неғұрлым күрделі болған сайын (яғни, оның көлемі толығырақ), соғұрлым оқыту үрдісінде оны ашу жолы ұзақ болуы тиіс. Бұл – эволюциялық, эклогиялық, цитологиялық және т.с.с. көптеген биологиялық ұғымдарға тән. «Күрделірек ұғым» деген сөз ол ұғымда көп белгілер, көп ақпараттар бар деген сөз.

Сонымен қатар, ұғым мазмұнының күрделілігі тек ондағы белгілерді көрсететін элементтер құрамымен ғана емес, олардың сапалық әртүрлілігімен, ерекше сипаттарымен және байланыстарымен де анықталады. Әсіресе, осы ерекшелік жалпыбиологиялық ұғымдарға тән. Сондықтан мектептегі білім беру үрдісіне тән ерекше бір жағы ол- ұғым мазмұнының құрылымы болып табылады.

Биологияны оқыту әдістемесінде ұғымдарды қалыптастыру мен дамытуға бұрыннан бері зор көңіл аударылады. Н.М. Верзилиннің жетекшілігімен «Биологиялық ұғымдарды дамыту теориясы» жасалды. Бұл еңбек биологияны оқыту әдістемесіне маңызды оқиға болды. Теория мектеп курстарында және жалпы алғанда биология пәнінде оқу материалын таңдауды анықтауда және орналастыруда ғылыми қор (база) жасады, оқыту әдістері мен тәрбиені қайта қарауға әсер етті.

Ұғымдарды дамыту теориясы арнайы зерттеулер аясында, оның ішінде биологиялық ұғымдардың арнайы топтарын (табиғаттанушылық, экологиялық, эволюциялық, физиологиялық, систематикалық, генетикалық т.б.) дамудың тиімді әдістемесін жасауда, оқушылардың өз беттерімен ойлай алуын дамытуда, орта мектепте биологияны оқыту әдістерін дамытуда біраз бағыттарды белгіледі.

Биология пән ретінде логикалық ретпен дамитын және өзара байланыста болатын ұғымдар жүйесі болып есептеледі. Теориялық ұғымдарды қалыптастыру кезеңдері мынадай: алғашқы тұтастық абстракцияның құрылуы («жасушаның») – оның байланыстарын үзбей бақылау—оларды абстрактылық анықтамаларда көрсету – анықтамалар синтезі. Әрбір ұғым бірте-бірте дамытылады, күрделенеді. Мысалы, «жапырақ» ұғымы тақырып бойынша бірінші сабақта әлі қарапайым, алғашқы, тек бір ғана білім элементі бар ұғым. Оқушылар жапырақтың әуелі сыртқы формасы жайлы ғана қарапайым ұғым алады. Осы тақырыпты оқу соңына қарай «жапырақ» ұғымы күрделеніп оқушылар олардың суды буландыруын, әртүрлі өсімдіктер жапырақтарының бейімделу белгілерін (түк басу жапырақ тақтасының кішіреюі, инеге айналу т.б.) қасиеттерін біледі. «Жапырақ» деген күрделі ұғым морфология, анатомия, физиология және жапырақ экологиясы сияқты ұғымдарды жинақтап қорытады.

Ұғымдарды дамыту дегеніміз – шын мәнінде білімді бірте-бірте толықтыру мәселесі береді, олай болса оқытудың қандай да бір кезеңінде оқу пәніндегі ұғым мазмұнын кеңейтеді. Биологиялық ұғымдарды дамыту қарапайымнан күрделіге қарай немесе нақтыдан талданып қорытылғанға абстрактылыққа қарай жүруі мүмкін. Жалпы биологиялық заңдылықтар жөніндегі ұғымдар: ағзалардың жасушалық құрылысы, мүшелердің формасымен функциясымен байланысы, ағзалардағы зат және энергия айналымы, өзін-өзі реттеуі, өзін-өзі тудыруы, көбеюі, органикалық дүниенің дамуы т.б.

Оқыту міндеттері –ұғымдарды жоспарлы тудыру мен оны дамыту болып есептеледі. Ұғымдардың көпшілік бөлігінің дамуы бағдарлама мазмұнына тақырыптардың логикалық тізбектестігіне байланысты сияқты. Дегенмен, осы өткен жылдарда анықталғандай осы ұғымның дамытылып жылжуында біраз ақтаңдақтар бар. Мысалы, балалар 6-шы сынып курсы соңында өсімдіктер мен жануарларға тән ерекше белгілерді олардың қызметін байланыстыра алмайды. Оқушылар біліміндегі осындай олқылықтар мен білімді меңгерудің әлсіздігі олардың білімінің қабылдау деңгейінде немесе алғашқы қарапайым түсінік деңгейінде қалуынан болады. Бір сабақта немесе бір тақырыпта қалыптастырылған ұғым басқа ұғымдармен байланыстырып әрі қарай дамытылмайды. Ал «әрбір оқу пәнін оқыту дегеніміз білім жүйесінің үздіксіз үрдісі» екенін есте ұстаған орынды (К.Ушинский). Ұғымдарды дамыту үшін ұстаз шеберлік танытып, көп күш жұмсап үнемі мақсатты бағытталған түрде әртүрлі әдіс-тәсілдерді пайдалану арқылы шығармашылықпен еңбек ету керек.

Мұғалім ұғымды жетілдірудің барлық жолдарын, оның бір-біріне араласуы, қосылуы жағдайларын білуі керек. Жалпыбиологиялық басты ұғымдарды ажыратып, олардың тақырыптан тақырыпқа, курстан курсқа қарай жылжуын бақылап отырған дұрыс.

Жасуша жөніндегі тақырыптарда оқушылар жапырақтың қарапайым құрылысымен танысып, жекелеген ұлалар жөнінде мағлұматтар алады.

«Жемістер» және «Тұқым» тақырыптарында олардың түрлерімен, құрылыстармен танысып қарапайым түсініктер алады. «Тамыр» тақырыбында құрылысы мен суды сору қызметі жөнінде мағлұмат алады, «Жапырақ» тақырыбында оның ішкі және сыртқы құрылысы жөнінде түсініктер бар.

Осы сыныпта берілетін зат алмасу «Фотосинтез», «Жапырақтың суды буландыруды» және «Өсімдіктердің тыныс алуы» деген тақырыптар күрделі де маңызды зат алмасу ұғымы жөнінде мағлұмат береді, бұл тіршілік әрекеттерімен және тіршілік жағдайларымен байланысты болғандықтан ерекше көңіл аударуды қажет етеді. Осы жердегі ұстаздың міндеті ұғымдарды дамытуда жалпы өсімдіктерде қандай үрдістер жүретіндігі және олардың байланысының қандай жағдайларын түсіндіру.

Ұғымның дамуына себін тигізетін:оқу материалын баяндау логикасы: қорытындылауды талап ететін мәселелерді қою:анықтау, салыстыру, жіктеу сияқты қабілеттерді жаттықтыру: ескі білімді жаңамен байланыстыратын қайталау жүйесі, шығармашылық сипаттағы тапсырмалар, сұрақтар беру.

Биологияны оқытуда оған тән ерекшелік- оқылатын затты қарау және зерттеу. Егер оқылатын құбылыс не зат жөнінде анық түсінік болса, яғни тікелей қабылдау, бақылау, көру болса ғана биологиялық ұғым тек сол уақытта дұрыс қабылданады. Ұғымдардың алғашқы пайда болуына аса маңызды болатын- объектіні көзбен көру. Ұғымдарды одан әрі дамытуда басқа, әртүрлі жасанды көрнекіліктер: кестелер, сызбанұсқалар, суреттер, кинолар жақсы көмек болады.

Дидактикалық талаптарға сай орындалатын дәстүрлі емес сабақтардың түрлері.

Педагог мүмкіндігінше, өзінің ұстаздық шеберлігін және шығармашылық қабілеттерін үнемі дамытып, отыруы қажет.

Замана талабына сай биологиядан оқу-тәрбие үрдісін жетілдіруде негізгі нысана етіп мына принциптерді ұстаған дұрыс: білім беруді оқушыларда ақпараттар қорын толтырумен шектемей, бала белсенділігі дамуының тәсілі ретінде қарастыру. Себебі белсенділікті дамыту шығармашылықты дамытады, ендеше ол межеге жетуді белсенді оқыту арқылы жүзеге асыруға болады. Осы тұрғысында негіздейтін болсақ, шығармашылықты қалыптастыруда және дамытуда белсенді оқытудың жүйесі қажет. Зертеушілік әдіс, эвристикалық әдіс және басқа белсенді оқыту жолдары өз қызметтерін толық орындау үшін қалай ұйымдастырылу, қандай сабақтар жүйесі керектігін биология пәні ұстаздары мен әдістемешілер анықталуы қажет.

Ұстаздар тәжірибелерінде өткізіліп жүрген осы талаптарды орындай алатын дәстүрлі емес сабақтар түрлерін: іскерлік ойындар, танымдық ойындар, конференция сабақ, пресс- конференция, саяхат сабақ, интеграциялық сабақ ертегі, аукцион, жарыс сабақтары, КВН, спектакль, викторина, және брейнсторминг сабақтары деп топтауға болады.

Дәстүрлі емес сабақтар дегеніміз- сабақ құрылымын оқу-тәрбие үрдісінің мақсаттарына сай өзгертіп оқушының шығармашылықпен білім игеруінің субъектілік үлесін жоғарлататын формасы. Осындай сабақтар кезінде оқушы субъект ретінде болып өз әрекетін өзі толығынан басқарып, ұйымдастыру, іздену тұрғысында өтеді. Осы кезде таным қызығушылығының механизмі әржақты күрделі, оқушының тұлға ретінде қалыптасуына негіз болады, өйткені ойлау үрдісі күрделі тізбектен құралып, жорамалдау, қажетті әдісті таңдау, білім-біліктің түрлерінің сыналуды және әртүрлі шешімдердің саралануынан ең қажеттісі таңдап алынады. Бұл жағдайда оқушының барлық іс-әрекеті өзі үшін аса маңызды болып, шығармашылығы зор қуаныш әкеледі, «ашқан жаңалығына» таңдау, өзбетімен қиындықты жеңгеніне, басқаға көмектескеніне, тапқырлығына, білім игеруде алға жылжығандығына рахаттанады, эмоциялы қуаттанады.

Мысалы: баяндама-сабақтың бір көрінісі. Бұл бұрын да қолданылып жүрген әдіс, бірақ баяндамашының оқытылатын жануар кейіпінде болуы жаңалық, өйткені әңгіме кейіпкердің атынан айтылады. Осы кезде тыңдаушылар көңілі бірден ауып, берілген жануар ерекшеліктерін, мекен ету ортасын анық, тереңірек түсінуге жол ашады.

Кейде оқушы киімі де жануардың түр-түсін, ерекшеліктерін айқындайды. Монолог пәнінің ғылымилығы тұрғысынан дұрыс құрылуы тиіс, ол үшін баяндамашы жан- жақты дайындалып, ақпараттар іздеуде белсенділік тануы керек. Мысалы, сүліктің монолога. Мен – сүлікпін! Неге сіздердің бет әлпеттеріңіз өзгеріп кетті? Қайдағы бір балық, құс емес, медициналық сүлікпін. Латынша өте әдемі: Гирудо медициналис. Әрине, мен паразитпін, олай болмағанда ше, тіршілік ету керек? Бірақ мен пайдалымын. Адам баласы маған көп қарыздар, сондықтан маған ескерткіш қоятын шығар. Ит пен бақаға да қойды ғой, сол сияқты «Ризашылығын білдірген адамзаттан» - деп жазып қояр. Бірнеше ғасырлар бойы қан қысымы көтерілгенде, тромбалар пайда болуынан кім құтқарды? Әрине мен!

Әдетте жылына екі рет тамақтанамын, себебі қолайлы жемтік кездестіру оңай емес. Кейде ұзақ мерзімге ашығуға тура келеді.

Екі жылға дейін аузыңа бір тамшы қан тамбайды. Есесіне кездескенде бір дегенде 50 г.-ға дейін қан іше аламын, бұл денемнің небары 10-15 см үлкендігіне қарамастан ішетін тамағым.

Қан менің қарнымда арнаулы бактериялардың көмегімен сол күйінде ұзақ мерзімге сақталады. Менің сөлімнің құрамындағы Гирудин деген затты қанды ұйтпайтын қасиетіне байланысты адамның тромбоз ауруын емдеуге пайдаланады. Ол қанды ұйтпай, қан тамырларын бітеліп қалудан сақтайды. Біздерді дәріханаларда сақтайды, 3-4 ай тамақсыз аш қойғаннан соң ауруларға салады. Қазір біздер су қоймаларында аз кездесеміз, арнаулы зертханаларда өсіреді.

Бұл - біз қажетпіз деген сөз, ендеше, біздерді қорғау керек, біз әлі қажетпіз.

Оқу материалдарын ұтымды игерудегі электрондық құралдардың атқаратын рөлі зор.

Сабақта электрондық оқулықтарды қолдану барысында оқушылардың пәнге деген қызығушылығының артқандығы байқалады.

Сондай-ақ мұғалімдер өздеріне қажетті әдістемелік материалдарды, көмекші құралдарды молынан ала алады.

Электрондық оқулық оқушыға оқу материалын меңгеруге, өзін-өзі бағалауға мүмкіндік береді.

Биология пәніне арналған электрондық оқулықтың тест бөлімі арқылы пән курсы бойынша оқушы толық ақпарат алып өз білімін тексере алады. АКТ-ны сабақ процесінде қолдану кезінде мұғалімге келесі мәселелерді шешуге тура келеді:

- дидактикалық (сабақтың оқу материалын дайындау);
- әдістемелік (тақырыпты беруде АКТ-ны қолдану әдістерін анықтау, сабақтың нәтижесін талдау, келесі оқу мақсатын қою);
- ұйымдастырушылық (оқушының шамадан тыс жүктелуін және уақытты тиімсіз өткізуді болдырмайтындай етіп жұмысты ұйымдастыру);
- оқыту (қарастырылған тақырып бойынша оқушылардың білімдерін және ұсынылған бағдарлама бойынша біліктері мен дағдыларын нығайту және бекіту).

Компьютер оқыту үрдісінің барлық кезеңдерінде қолданылады: жаңа материалдарды түсіндіргенде, бекіткенде, қайталағанда, білімін, іскерлігін және дағдыларын бақылағанда. Оқытушыға оқушылардың әрқайсысының жұмыстарын бақылауға, басқа оқушыларға кедергі келтірмей үлгерімі төмен оқушылармен жеке жұмыс жүргізуге болады.

Сабақтан тыс уақытта оқытушы компьютер жадына сақталған оқушылардың жұмыстарын саралап, талдау жасау арқылы олардың тақырыпты қаншалықты меңгергенін анықтауға, сол арқылы бағалай алады. Білім беру жүйесі электрондық байланыс, ақпарат алмасу, интернет, контент, телеконференция, «On-line» сабақтар арқылы іске асырылуда.

Бүгінгі күні инновациялық әдістер мен ақпараттық технологиялық қолдану арқылы оқушының ойлау қабілетін арттырып, ізденушілігін дамытып, қызығушылығын тудыру, белсенділігін арттыру ең негізгі мақсат болып айқындалады.

Интеративті әдістерге: презентациялар, миға шабуыл әдісі, сын тұрғысынан ойлау әдісі, зерттеулер, іскерлік ойындар, ролдік ойындар т.б. жатады.

Биологияны оқтуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

- оқушының өз бетімен жұмысы; аз уақытта көп білім алып, уақытты үнемдеу; білім-білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеру;
- шығармашылық есептер шығару кезінде биологиялық құбылыстарды түсіндіру арқылы жүзеге асыру;
- қашықтықтан білім алу мүмкіндігінің туындауы;
- қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі;
- іс-әрекет, қимылды қажет ететін пәндер мен тапсырмаларды оқып үйрену.

Қарапайым көзбен көріп, қолмен ұстап сезіну немесе құлақ пен есту мүмкіндіктері болмайтын табиғаттың таңғажайып процестерімен әртүрлі тәжірибе нәтижелерін көріп, сезіну мүмкіндігі оқушының ой-өрісін дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор.

Әдебиеттер:

1. <http://www.zkoipk.kz>
2. Құдайбергенова К.С. Инновациялық тәжірибе орталығы
3. Педагогикалық технология көзі. Алматы // 2001

ҮСПБЕК А.М.

7M01504- Химия

Ғылыми жетекшісі: PhD Амангелді Н.
Қазақ Ұлттық Қыздар педагогикалық университеті

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ХИМИЯ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ

Аннотация. В современных условиях растет необходимость формирования гибкой распределенной системы непрерывного образования, с помощью которой обеспечивается доступ человека к мировым ресурсам информации и базам данных и возможность непрерывно в течение жизни повышать свои профессиональные навыки. Такая система позволяет человеку быть профессионально мобильным и творчески активным. Эту возможность обеспечивает дистанционное образование, которое является одним из наиболее активно развивающихся направлений.

Abstract. In modern conditions, there is a growing need to create a flexible distributed system of continuing education, which provides a person with access to the world's information resources and databases and the ability to continuously improve their professional skills throughout their life. This system allows a person to be professionally mobile and creatively active. This opportunity is provided by distance education, which is one of the most actively developing areas.

Қазіргі уақытта әлем 2019 жылғы коронавирустық пандемияға (Covid-19) қарсы тұруда. Вирустың таралуын бақылау үшін әр түрлі елдердің үкіметтері азаматтарды физикалық алыстатуға шақырып, төтенше әрекет ету кезеңіне қатысты әртүрлі саясат жүргізуде. Орталық және аймақтық билік азаматтардан көптеген адамдар жиналатын жерлерде болмауын талап етеді. Бұл пандемия көптеген салаларға өзінің елеулі әсерін тигізді, соның ішінде білім саласында бар. Пандемияның кезеңінде дәстүрлі білім беруді, үйден білім алу қызметіне өзгертуге бағытталған саясатты қабылдады. Бұл Covid-19 таралуын болдырмау мақсатында жасалды. Нәтижесінде білім беру мекемелері қашықтықтан оқытуды жүзеге асырады. Мектептердің жабылу толқыны онлайн-білім беру платформаларын қолдануды іске асырды.

Химия - құбылыстарды зерттейтін жаратылыстану ғылымдарының бөлігі. Химияны оқыту үш деңгейде көрініс табады, атап айтқанда макроскопиялық, субмикроскопиялық және символдық деңгейлерді біріктіре білуді қажет етеді. Мектеп бағдарламасының бөлігі болып табылатын химияны оқыту алаңдатушылық тудырып отыр, өйткені химияның эксперименттік бөлігі бар, ал оны жасауға мүмкіндік беретін платформа жоқ. Химия -үйренуге қиын пән, сондықтан химияны қашықтықтан оқытудың өзіндік қиындықтары бар. Мұғалімдердің алдында қашықтықтан білім беруге бейімделу және өзгеру міндеті тұрды. Химия мұғалімдерінің пәнді жоспарлау, дайындау және өткізу бойынша өз міндеттері бар. Бұл жағдай химияны оқытуды ерекше жағдайларда жүзеге асыруда бағдарлардың бірі болу үшін зерттеуді қажет етеді. Бұл зерттеу пандемия кезеңінде химияны қашықтықтан оқыту орта мектеп деңгейінде қалай жүзеге асырылатындығын анықтауға бағытталған. Мұғалімдер алдында мына сұрақтарға жауап табу болды:

1) Covid-19 пандемиясы кезінде химияны оқытуда сыныптың онлайн қосымшаларын қалай қолдануға болады?

2) Интернет желісіндегі сынып қосымшасынан басқа, қандай оқыту құралдары мен көмекші оқу ресурстары қолданылады?

3) Қашықтықтан оқыту кезеңінде зертханалық практика қалай жүзеге асырылады?

4) Бұл кезеңде жоғары сынып оқушылары үйде оқытудың қандай түрлерін жүзеге асыруға болады? [1].

Биылғы оқу жылында қашықтықтан білім беру процесінде отандық 8 онлайн платформа қолданыста. Олардан бөлек, шетелдік Whatsapp, Telegram мессенджерлері, Zoom видеоконференциясы, Microsoft Teams, Google Classroom платформалары қосымша қолданыста.

Bilmland – 42 пәннен 5 700 сабақ пен 140 мыңнан астам тапсырма әзірленген. Бұл платформаға күніне 1,5 млн қолданушы кіріп, жалпы алғандағы қолданыс 30 млн-ды құрайды екен. 3 500 мектеппен платформаны пайдалану туралы келісімшарт жасалған. Платформада кесте бойынша пәнді таңдап, сабақ мазмұнымен және мақсатымен танысып. Кейіннен теориялық бөлімде сабақтың бейнетүсіндірмесін, конспект немесе басқа да материалдарды алуға болады. Одан бөлек

платформаның өзінің видеоконференциясы және Zoom видеоконференциясы іске қосылған. Осы арқылы мұғалім синхронды түрде сабақ жүргізе алады. Әр сабаққа үй тапсырмасы құрылған, мұғалім оқушыға тапсырманың орындау мерзімін көрсетіп, тапсырманың орындалған-орындамалмағанын көруге болды. Ал оқушы тапсырмамен толық танысып, сабақты қайта өтуіне мүмкіндік бар. Үй тапсырмасын орындағаннан кейін, қайта өзгертулер енгізуге болмайды және жүйеде бағасы көрсетіліп тұрады. Яғни, мұғалім тапсырманы тексеруге уақыт кетірмейді. Платформада мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланыс “Чат” бөлімінде сынып оқушыларына немесе белгілі бір оқушыны таңдап хабарлама жаза алады. Сондай-ақ, оқушы өзіне қажет мұғалімді таңдап, хабарлама жіберуіне мүмкіндік бар.

Сфера - мұғалімдерді, оқушылар мен ата-аналарды біріктіретін және қашықтан оқыту процесін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік беретін онлайн білім беру платформасы. Платформаға мектеп әкімшілігі береген поштаңызды тіркеу арқылы кіре аласыз. Мұнда сабақ кестесін көру үшін "Сабақ кестесі" бөліміне өту керек. Әр онлайн сабақ карточка түрінде бейнеленген. Карточкада сабақтың басталу уақыты, пән, сабақтың тақырыбы мен сипаттамасы, сабаққа кіру батырмасы бар. Көрсетілген карточканың т.стері әр түрлі болып келеді. Түстер сабақтың өтіп кеткенін, енді өтетінін немесе мұғалімнің сабақты болдырмау шешімін көруге болады. Сабаққа қатысу үшін "Сабаққа кіру" батырмасын басу керек. Камера мен микрофонды мұғалім ғана қосып өшіре алады. Оқушы "Қолын көтеру" батырмасын басып жауап беруге рұқсат ала алады. Сабақтан шығу үшін төмен бөлігіндегі "Сабақтан шығу" батырмасын басу керек.

Kundelik – электронды журнал. Бұл жерде мұғалім баға қойып қана қоймай, оқушыларға тапсырма беріп, кері байланыс орната алады.

Міне, осы іспеттес платформаларды дәстүрлі білім беру жүйесінде қолданудың бірнеше ұтымды тұстары бар. Мысалы, үй тапсырмаларын жоғарыдағы жүйелерде беру арқылы оқушыларды толық бағаланыуын қадағалауға болады. Кері байланыс орнатуда да үлкен мүмкіндіктер сыйлайды.

Танымдық қызметті басқару процесінде мұғалімнің маңызды міндеті-оқушының жаңа ақпаратты өз бетінше іздеуге, өңдеуге және қабылдауға, оны пайдалануға деген ынтасын қалыптастыру. Оқушының назарын өздігінен оқытуға аудару керек. Бұл қашықтықтан оқыту технологиясының негізгі білім беру принципі болып табылатын ізденушілік дағдыларын дамыта отырып оқытуды даралау. Өзін-өзі басқару, бақылау, бағалау, ұйымдастыру, өзін-өзі ынталандыру, өзіне деген сенімділік, өзін-өзі тану және т. б. Қазіргі заманғы адамға келесі нәрселерді үйрету керек деп саналады: сезіну, ойлау қабілеті, басқа адамдармен қарым-қатынас жасау және өзара әрекеттесу, алынған ақпаратты алу және пайдалану мүмкіндігі. Мұғалім зерттелетін материалды біліп қана қоймай, оны шебер игеруі керек. Ол оқытылатын пән модулінің бүкіл көлемін бірден шебер қамтуы керек. Негізгі мәселелерге назар аудару, әртүрлі дереккөздерде әр түрлі тұжырымдалған ең қолайлы анықтамалар мен тұжырымдар беру, әртүрлі ақпарат құралдарында орналасқан ақпаратты түсіндіру және байланыстыру, оқушыны белсенді, шығармашылық тәуелсіз жұмысқа тарта білу. Мұғалімнің қызметіндегі негізгісі-мотивациялық көңіл-күйді қалыптастыру, оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді дайындау, оқу материалы бойынша әр оқушының өзіндік жұмысын тікелей басқару және басқаруды жүзеге асыру.

Көптеген интерактивті 3D виртуалды зертханалар оқушыларды виртуалды объектілерді, құрылымдарды және метафоралық идеяларды зерттеуге, жобалауға және басқаруға тарту қабілетіне байланысты үлкен білім беру әлеуетіне ие деп санайды. Жалпы білім беретін мектептерде химия пәнін оқытын көптеген оқушылар зертханалық жұмыстарды жасауда сенімсіздік пен мазасыздықты сезінеді, бұл әсіресе қашықтықтан оқытын және зертханалық сабақтарын қарқынды мектеп-интернаттарда өткізетін оқушыларға тән. Бұл мәселені шешу үшін тиісті дайындық ресурстарын ұсыну, яғни оқушылардың осы зертханалық сабақтардан күтілетін мақсаттарды толық игеруі өте маңызды. Виртуалды химиялық зертханасы бар ықшам дискіні, оқу зертханаларының нақты көрінісі ретінде жасалған 3D ортасын ұсыну дәстүрлі білім беру жүйесіне кіріктірудің келесіндей мәселелерді шешуге болады:

- Оқушылар зертханада өздерін жайлы және қауіпсіз сезінеді;
- Зертханалық жабдықты іздеуге уақыт аз жұмсалады;
- Оқушылар құрылғыларды дұрыс жинап, қолдана алады, бұл эксперименттің маңызды нәтижелеріне әкеледі ;

• Оқушылар эксперименттерге қатысатын химиялық ұғымдарға көбірек көңіл бөле алады, өйткені олар тапсырманың процедуралық аспектілерімен таныс болар еді;[2]

"Виртуалды зертхана" дегеніміз не? В. В. Трухиннің анықтамасы бойынша, виртуалды

зертхана "-бұл нақты қондырғымен тікелей байланыссыз немесе ол болмаған кезде тәжірибе жүргізуге мүмкіндік беретін бағдарламалық-аппараттық кешен. Бірінші жағдайда, біз нақты зертхананы, қондырғыны басқаруға және алынған деректерді цифрландыруға арналған бағдарламалық және аппараттық құралдарды, сондай-ақ байланыс құралдарын қамтитын қашықтан қол жетімді зертханалық қондырғымен айналысамыз. Екінші жағдайда барлық процестер компьютердің көмегімен модельденеді". Осылайша, виртуалды зертханалар бағдарламалық-аппараттық кешендердің екі түрлі түрімен анықталады: қашықтан қол жетімді зертханалық аудиториялық қондырғы — қашықтықтан басқарылатын зертханалар; зертханалық эксперименттерді модельдеуге мүмкіндік беретін бағдарламалық жасақтама — виртуалды зертханалар.

Виртуалды зертхананың нұсқасында мәтіндік аймақ пен виртуалды орта аймағы болады. Оқушылар көрсеткі пернелері арқылы қоршаған ортаны көре алды және көрсеткі пернелерін пайдалану кезінде Shift пернесін басып тұрып, жоғары, төмен, солға немесе оңға қарай бағыттай алды. Егер олар шкафтың немесе тартпаның есігін басса, ол ашылып, ішіне қарайенуге мүмкіндік бар. Содан кейін олар оны қайтадан басқан кезде жабылды. Қоршаған ортада шкафтар мен тартпалардағы жапсырмалар сияқты аппараттық заттарды табуға көмектесетін кеңестер болады. Егер олар құрылғы элементін басса, элементтің атауы мәтін аймағында пайда болды. Егер олар аппараттың қандай да бір затын екі рет шертсе, онда зат оны тексеруге болатындай етіп оларға қарай жылжиды. Егер тексеру кезінде нысан басылса, ол автоматты түрде солға-оңға айналады, ал егер қайтадан басылса, ол жоғары-төмен айналады. Содан кейін олар затты екі рет басу арқылы қайтадан орнына сала алады. [3]

Мұндай технологияларды іске қосу оқушылардың химия сабағына деген қызығушылықтарын арттыратыны сөзсіз. Дегенмен, бұл технологияларға балама ретінде зертханалық жұмыстарды бейнероликтер арқылы көрсетуге болады. Осылайша, оқушылардың танымдық қабілеттері артады.

Осылайша, қашықтықтан оқытудың элементтерін химия сабағында қолданудың ерекшеліктерін қарастыруға болады:

1) Оқытудың дәстүрлі білім беруі кезінде мұғалім оқушылармен кері байланысты орнатып, үй тапсырмасын тексеруге уақытты үнемдей алады. Оқушының өз бетінше керекті мәліметтерді ізденуіне жағдай жасай алады. Және әрбір оқушыға қауіпсіз зертханалық жұмысты жасауына жол ашады. Виртуалды зертхана оқытушы мен оқушыға көптеген мүмкіндіктер берері сөзсіз

2) Қашықтықтан білім берудің дәстүрлі оқыту түрлерінен басты және түбегейлі айырмашылығы оның негізінде оқу, яғни оқушының дербес белсенді танымдық іс-әрекеті жатыр. Осыдан қашықтықтан білім беруді ұйымдастырудың икемді жүйесі қажет, ол оқушыға ыңғайлы жерде және сол жерде білім алуға мүмкіндік береді. Білім алушы белгілі бір білім көлемін игеріп қана қоймай, оларды өз бетінше сатып алуды, ақпаратпен сауатты жұмыс істеуді, оны іріктеу мен жіктеуді жүзеге асыруды үйренуі маңызды. Білім алушы өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын игеріп, оларды әрі қарай үздіксіз оқу процесінде дербес қолдануы керек. Тәуелсіз білім алу пассивті болмауы керек, керісінше, студент басынан бастап белсенді танымдық іс-әрекетке қатысуы керек, ол тек білімді игерумен ғана шектелмейді, сонымен қатар оларды әртүрлі практикалық мәселелерді шешу үшін қолдануды қамтамасыз етеді. Осындай оқыту барысында білім алушылар білімді игере және қолдана білуі (үйренуі), олар үшін қажетті оқыту құралдарын іздеуі және табуы, сондай-ақ неғұрлым сенімді ақпарат көздерін таңдауы, алған ақпаратпен жұмыс істей білуі тиіс.

Әдебиеттер:

1. Никуличева Н.В. Внедрение дистанционного обучения в учебный процесс образовательной организации / Никуличева В.Н. - М.: Федеральный институт образования, 2016. - С. 3-14.

2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования/ Е. Полат, М. Бухаркина, М. Моисеева, А. Петров. М.: Академия, 2008. 272 с.

3. Чевтаева В.Г., Макоева О.С./Актуальные проблемы обучения физико-математическим и естественнонаучным дисциплинам в школе и ВУЗе / Под ред. М.А. Родионова. - Пенза, 2016.

ЧАНЧАРОВА А.А.

8D11401-Әлеуметтік жұмыс мамандығының 1 курс докторанты

Ғылыми жетекшісі: Ә.Ғ.К., аға оқытушы Авсыдыкова К.А.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

МҮГЕДЕКТЕРДІ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ ЖАҒДАЙЫНДА ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ЖӘНЕ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы предоставления дополнительных гарантий обеспечения занятости инвалидов при их трудоустройстве. Приводятся нормы национального законодательства о правах инвалидов. Автор анализирует различные формы трудоустройства инвалидов, как традиционные (квотирование и резервирование рабочих мест для инвалидов).

Abstract. The article deals with the issues of providing additional guarantees for the employment of persons with disabilities in their employment. The norms of national legislation on the rights of persons with disabilities are given. The author analyzes various forms of employment of disabled people, as traditional (quotas and job reservations for disabled people).

Бүгінгі таңда өркениетті даму жолына түскен Қазақстан Республикасы қоғамның барлық саласында аса маңызды реформаларды жүзеге асыруда. Бұл реформалардың ішіндегі ең күрделісі әрі өте байыптылықты қажет ететін бағыты әлеуметтік саладағы реформалар болып табылады. Өйткені, біріншіден, әлеуметтік мәселе адамдардың өмірі мен тұрмыс-тіршілігіне тікелей қатысты болғандықтан үнемі күн тәртібінде тұрады, екіншіден, мемлекеттің әлеуметтік саясаты әрқашан халықтың назарында болып, оның талқысы мен сынына түсіп отырады. Сондықтан да әлеуметтік саясат мемлекеттілікті орнықтыру мен мемлекетті басқаруда аса маңызды орын алады.

Қазіргі уақытта біздің мемлекетімізді әрбір тұрғынының негізгі құқықтарының бірі еңбек ету құқығы болып табылады оның ішінде мүгедектігі бар адамдар да бар. Әр адамның өмірінде жұмысқа орналасу мәселесі отбасының өмір сүруінің негізгі аспектісі болып табылады. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасының 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру үшін жұмыс берушілердің халықтың әлеуметтік осал топтарын жұмысқа белсенді түрде тарта отырып, оларды жалақымен қамтамасыз ететіні атап өтілді. Бүгінгі таңда мемлекеттік органдардың ресми интернет-ресурстарында көзі нашар көретін адамдарға арналған нұсқалар бар. Жергілікті билік органдарының қызметін реттеу және жауапкершілігін арттыру мақсатында мүгедек адамдардың мұқтажына бейімдеуге жататын нақты ғимараттар мен объектілердің тізбесін қамтитын мүгедек адамдар үшін кедергісіз орта құру жөніндегі өңірлік жоспарлар бекітіледі.

Адам үшін еңбек қызметі - бұл оның өмір сүруін экономикалық тұрғыдан қамтамасыз ету тәсілі ғана емес, сонымен бірге оның қабілеттерін (оның ішінде шығармашылық) іске асыру, әлеуметтік құндылықтармен танысу фактісі. Жұмыс әрбір азаматқа өзін құрметтеуге, өзінің даралығын білуге, қазіргі қоғамның толыққанды бөлігі болуға мүмкіндік береді. Бүгінгі күні адамдардың санасында мүмкіндігі шектеулі адам еңбек ете алмайды және еңбек еткісі келмейді, ол жақын туыстары мен мемлекеттің қамқорлығында тұрады деген стереотип әлі де бар. Алайда мүгедектер арасында еңбек еткісі және тәуелсіз болғысы келетіндер бар. Мүмкіндіктердің шектеулі болуына байланысты мұндай адамдар жұмыс іздеуде белгілі бір қиындықтарға тап болады және осыған байланысты мемлекет тарапынан қолдауды қажет етеді.

Қазақстанда көптеген өзекті мәселелерді шешу, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі жандарды жұмысқа орналастыру 2015 жылғы 20 ақпандағы Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялаумен байланысты. Мүгедек адамдарды әлеуметтік қорғау шараларының тиімді жүйесін құру мемлекеттің әлеуметтік саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі адамдар жұмыс іздеуде үлкен қиындықтарға тап болады.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмыс күшіне қатысуы және олардың орташа табысы азаматтық жұмыс күші кірістерінің жартысынан азын құрайды. Олар мүгедектігі жоқ адамдарға қарағанда 68 пайызға жиі жұмыс істейді. Мүмкіндігі шектеулі адамдар жұмыспен қамту саласындағы ойын алаңының өте төмен деңгейінде.

Қазіргі уақытта мүгедектер саны біздің елде ғана емес, бүкіл әлемде өте үлкен екендігі ешкімге құпия емес. БҰҰ мәліметтері бойынша, 1990 жылдардың басында әлемде шамамен 0,5 миллиард мүгедек болды, яғни әлем халқының шамамен 10%. Қазіргі уақытта Қазақстанда ерекше қажеттіліктері бар 680 мыңнан астам адам тұрады, оның 61,5%-ы еңбекке жарамды жаста, 25,7%-ы зейнеткерлік жастағы адамдар, 12,8%-ы 18 жасқа толмаған балалар. Ерекше қажеттіліктері бар адамдардың үлес салмағы салыстырмалы түрде тұрақты және соңғы үш жыл ішінде бүкіл халықтың 3,7%-ын құрайды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының деректері бойынша адам денсаулығының небәрі 10%-ы денсаулық сақтау жүйесіне және 50%-ы адамның қоршаған ортасының, таңдау құқығының, тұрмыс сапасының және денсаулықты нығайту мүмкіндіктеріне қолжетімділігінің әсерімен қалыптасатын өмір салтына тәуелді. Профилактика мүгедектіктің негізгі себебі болып табылатын инфекциялық емес аурулармен күресу үшін құны бойынша ең тиімді ұзақ мерзімді стратегияны ұсынады.

Әрине, мүгедектігі бар адамдардың мұндай үлкен саны әртүрлі себептерден туындаған (соғыс, апаттар, жазатайым оқиғалар, экологиялық жағдайдың нашарлауы, еңбек жағдайлары және т.б.), олар, сөзсіз, халықтың осы санатын әлеуметтік қорғауға қатысты заңнаманы қалыптастыру кезінде ескерілуі керек. Тарих көрсетіп отырғандай, ұзақ уақыт бойы мүмкіндігі шектеулі жандарға басқалардан басқаша қараған. Қазіргі уақытта мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген көзқарас мүмкіндігі шектелмеген адамдарға деген көзқарастан да өзгеше. Бұл адамның қадір-қасиетін төмендетіп қана қоймай, өзін-өзі қорғау мүмкіндігін де шектейді.

Алайда, «жаңа қоғамдық-саяси жүйеге көшу посткеңестік қоғамдағы әлеуметтік саясаттың түбегейлі өзгеруіне және нәтижесінде оның бүкіл әлеуметтік сферасының өзгеруіне алып келгені даусыз. Әлеуметтік саланы құрудың басымдықтары мен қағидалары, әртүрлі әлеуметтік топтарға және оларды әлеуметтік қорғау жүйесіне деген көзқарас өзгеруде». Сонымен бірге мүгедекті «көмек пен қолдаудың пассивті алушысы ретінде емес, бірінші кезекте оның өміршеңдігі мен жігерін, жеке, мәдени және жыныстық ерекшеліктерін ескеру» деп санаған жөн. Мүгедектік проблемасының әлеуметтік құбылыс ретінде дамуын талдау қоғамның «төменгі» мүшелерін оқшаулау идеясынан оларды еңбекке баулу тұжырымдамаларына өтіп, адамзат интеграциялану қажеттілігін түсінгендігін көрсетеді.

Осыған байланысты мүгедектік проблемасына классикалық көзқарасты «мүгедектер» проблемасы ретінде қабылдау және оны бүкіл қоғамға әсер ететін проблема ретінде ұсыну қажет болады. Басқаша айтқанда, мүгедектік бір адамға емес, бүкіл қоғамға қиындық туғызады. Оның мәні мүгедектердің сыртқы әлеммен өзара әрекеттесуінің құқықтық, экономикалық, өндірістік, коммуникативті, психологиялық ерекшеліктерінде жатыр.

Мүгедек адамдарды жұмыспен қамтуды кеңейту мақсатында жұмысқа орналастыру квотасы қайта қаралды. Егер бұрын ол барлығы үшін үш пайызды құраса, бүгінгі күні ауыр жұмыстардағы, еңбек жағдайлары зиянды, қауіпті жұмыстардағы жұмыс орындарын есепке алмағанда, жұмыскерлердің санына байланысты 2-ден 4 пайызға дейін сараланған тәсілмен жүзеге асырылуда.

Жұмыс беруші уәкілетті органдар арқылы мүгедектер үшін жұмыс орындарына квоталар белгілеу арқылы айқындалады. Бірақ тіпті жұмыс орындарын квоталау бұл санаттың үмітін ақтамайды. Мысалы, Франция мен Венгрияда квоталау туралы заңдарға 20-дан астам қызметкері бар ұйымдар, Австрия мен Польшада 25 қызметкері бар ұйымдар кіреді. Испанияда бұл сан 50 адамға жетеді. Германияда мүгедектігі бар адамдар үшін Квота 5%-ды, Францияда – 6%-ды құрайды. Еуропада квоталарды пайдаланбағаны үшін ұйымдар нысаналы қорларға арнайы жарналар төлеуге тиіс, олардың қаражаты мүгедектер үшін жұмыс орындарын құруға бөлінеді. Сондай-ақ, көптеген елдерде мүгедектердің еңбегін пайдаланатын кәсіпорындарға мемлекеттік

субсидиялар қолданылады. Субсидиялар мүгедекке осындай лауазымда тұратын мүгедектігі жоқ қызметкер сияқты жалақы алуға кепілдік берілген жағдайда ғана беріледі.

Осылайша, біздің елімізде бар мүгедектерді әлеуметтік қорғауды реттейтін заңдар әлемнің көптеген елдерінің ұқсас заңдарына өте ұқсас. Әрине, әр мемлекеттің өзіндік даму ерекшелігі бар және ол өзінің тарихи, мәдени, идеологиялық, діни және басқа да құндылықтарына сүйене отырып, өзіне тән жолмен жүреді. Бұл әр мемлекетке мүгедектерді жұмыспен қамту және жұмысқа орналастыру мәселелерін өз бетінше шешуге құқық береді. Бірақ, соған қарамастан, гуманизм, жанашырлық, әділеттілік, теңдік, бостандық, теңдік сияқты жалпыадамзаттық құндылықтар бар, олар әр халықтың және әр адамның, оның ішінде мүгедектердің табиғи меншігі болып табылады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, әр мемлекеттің ерекшелігіне қарамастан, мүгедектерді жұмыспен қамту және жұмысқа орналастыру проблемасына жекелеген сәтті тәсілдерді қолдануға болады. Сондай-ақ, халықаралық ұйымдар барлық мемлекеттер үшін қолайлы болатын тәсілдерді әзірлеуге, адамдарға бүкіл әлемдік қауымдастық мойындайтын құқықтарды беруге тырысуда.

Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі жандардың лайықты өмір сүруінің көрнекі үлгісі бар, тек екі маңызды тармақ шешу керек – заңнамалық деңгейдегі өзгерістер және байыпты қаржыландыру қажет.

Әдебиеттер:

1. ҚР Тұңғыш Президенті - Елбасының 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Қазақстан халқына Жолдауы;

2. Қазақстан Республикасында мүгедек адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және тұрмыс сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспар.

ХИКМАТУЛЛАЕВА Захира

6M011300- Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауым проф.м.а. Л.Е.Ануарова
ҚазҰлтҚызПУ

ИНТЕГРАТИВТІ НЕГІЗДЕ БИОЛОГИЯЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. В данной статье мы описываем несколько видов экологического образования в соответствии с требованиями экологии как фундаментальной биологической науки. Имеется информация о необходимости интеграции различных методов, форм, средств обучения в образовательную среду вокруг системной идеи формирования биологической грамотности и критериев ее формирования.

Abstract. In this article, we describe several types of environmental education in accordance with the requirements of ecology as a basic biological science. There is information about the need to integrate different methods, forms, tools of teaching in the educational environment around the systemic idea of the formation of biological literacy and the criteria for its formation.

Үшінші мыңжылдықтың басында технократиялық, жаһанданған өркениет әлеуметтік, экономикалық, геосаяси салалардағы жүйелі дағдарыстың көріністеріне тап болды. Табиғи ресурстарды ысырапсыз тұтынудан және өркениеттің, адамның денсаулығы мен өміріне қауіп төндіретін барлық тіршілік ету ортасының жойылуынан туындаған соңғы биосфералық шекараларға жеткен Жаһандық экологиялық дағдарыс.

Зерттеу нысаны ретінде - жоғары сынып оқушыларының биологиялық сауаттылығын интегративті негізде қалыптастырудың синтетикалық контексті ретінде білім беру процесі алынды.

Зерттеу пәні-студенттердің әлемнің жеке тұтас бейнесін қалыптастыруға ықпал ететін интегративті негізде биологиялық сауаттылықты қалыптастырудың дидактикалық негіздері қарастырылды.

Қазіргі жағдайда биологиялық білім ерекше рөл атқарады. Бұл тұжырымдамада біз іргелі биологиялық ғылым ретінде экологияға қойылатын талаптарға сәйкес экологиялық білім беруді де қамтиды. Бір жағынан, ол адамзаттың қауіпсіздігі мен өмір сүруінің кепілі болып табылатын білім беру және табиғатты сақтау миссиясын орындайды. Екінші жағынан, қоғамның сапалы дамуына деген үміт соңғы онжылдықта биологиялық ғылымның жетістіктерімен байланысты. Мұның бәрі биологиялық білім берудегі осындай өзгерістермен бірге жүруі керек, бұл оны халықтың кең ауқымына қажет етеді.

Осылайша, биологиялық білім беруді модернизациялаудағы басты мәселе-азаматтарға күнделікті және кәсіби өмірде қажет болатын биологиялық сауаттылықты қалыптастыру. Әлеуметтік тапсырыстың мәнін алатын (біз анықтағанымыздай) осы мәселені шешудің өзектілігі жоғарыда аталған және басқа да көптеген себептермен анықталады. Олардың ішінде: өмірдің жалпы қауіпсіздігінің әлсіреуі, жаңа инфекциялардың пайда болуы, денсаулықты сақтау мәдениетін қалыптастыру қажеттілігі және басқалар [1,35 б.].

Биологиялық білім берудің қолданыстағы жүйесі биологиялық сауаттылықты қалыптастыру міндетін орындай алмайтындықтан және оны мектеп оқушылары мен болашақ мұғалімдердің репродуктивті қабілеттерін дамытуға бағытталған ескі парадигма аясында қоя алмайтындықтан, CBE-IUBS деңгейінде "интегративті биология" (ИнБио) жаңа ғылыми білім беру бағытын дамыту қажеттілігі туралы шешім қабылданды. Алайда, бұл үшін ешқандай нұсқаулар ұсынылған жоқ, олардың дамуы ұлттық білім беру жүйелеріне берілді.

Бір жағынан, биология интегративті сипатпен сипатталады, ол төменгі деңгейдегі жүйелер жоғары деңгейлі жүйеге енген кезде (мысалы, популяция құрамындағы организм және т.б.) тірі ұйымның деңгейлерінде көрінеді. Сонымен қатар, ол жүйелер ішіндегі және олардың арасындағы күрделі байланыстардың объективті тұтастығын көрсетеді (Адам-экожүйе). Екінші жағынан, биологиялық және биологиялық емес жүйелер арасында жүйелік-желілік өзара әрекеттесулер бар, бұл білім беру процесінде жаратылыстану және гуманитарлық пәндер бойынша білімнің белгілі бір дәрежеде интеграциялануын талап етеді. Көптеген биологтардың кәсіби қызметі дәл осы байланыстар жүйесінде жүзеге асырылады, тек кәсіби емес, бірақ оларды танымайды.

Біздің ойымызша, биологиялық сауаттылықты қалыптастыру міндетін мектептегі биологиялық немесе экологиялық білімнің мазмұнын немесе әдістемесін жаңартуға бағытталған жеке

күш-жігермен ғана пайымдауға болмайды-бұл жоғарыда аталған принциптерге бағытталған дүниетанымды жаңарту және осы тапсырманы орындау мүмкіндіктерін тарылтады. Ол үшін интегративті әлеуметтік-мәдени контексті құрайтын пәнаралық, жүйеаралық білімді, метапәндік тақырыптарды қамтитын оқыту жүйесін құруды қамтамасыз ететін әдіснамалық тәсілдердің жиынтығы қажет.

Биологиялық сауаттылықты қалыптастырудың жүйе құраушы идеясы және оның қалыптасу өлшемдері төңірегінде білім беру ортасында оқытудың әртүрлі әдістерінің, нысандарының, құралдарының интеграциялануы қажет. Оқытудағы адамның жеке ерекшеліктерін ескеру маңызды. Бұл оқу ортасында биологиялық сауаттылыққа ие тұлғаны тиімді тәрбиелеу және дамыту үшін қажетті жағдайлар жасайды. Сондай-ақ, жастардың биологиялық сауатты ұрпақтарын тәрбиелеуге қабілетті болашақ және жұмыс істейтін мұғалімдердің әдістемелік дайындығын жетілдіру қажет деп санаймыз.

Өз мақсаттары, біз ұсынған әдістеме бойынша интегративті биология тұрақты даму үшін білім беру міндеттеріне сәйкес келеді. Жаңа ғылыми бағыттың адамзаттың өзін-өзі сақтауына, табиғатты сақтауға, күрделі әлеуметтік-мәдени және жеке мәселелерді шешу қажеттілігіне бағытталуы өмірлік кеңістіктегі, ғарыштағы қызметтің жаңа стратегиясын, сондай-ақ шындықты шығармашылық негізде өзгерту тәсілдерін құра алатын адамды тәрбиелеуге ықпал етеді. Мұны тек биологиялық сауатты адам ғана жүзеге асыра алады, өмірдің барлық саласында тиімді қызметті қамтамасыз етеді.

Сонымен бірге, жағдайды талдау дәстүрлі жүйе аясында мектеп оқушыларын мұндай даярлаудың мүмкін еместігін және қазіргі білім беру технологиялары бойынша дайындалған мұғалімдердің сапалы жаңа білім беру ортасын қажет ететін қоғамда биологиялық сауаттылықты қалыптастыруға қабілетсіздігін көрсетеді.

Бір жағынан, мектеп оқушылары мен болашақ мұғалімдерді оқытудың дәстүрлі технологиясының мүмкіндіктері мен қоғамның биологиялық және экологиялық сауатты кәсіпқойлардағы, оның ішінде жаңа буын мұғалімдеріндегі қажеттіліктері арасындағы қайшылық, екінші жағынан, жоғары сынып оқушыларының биологиялық сауатсыздығын жеңудің ажырамас контексті ретінде интегративті негізде биологияны оқытудың дидактикалық негіздерін дамытуда шешілуі мүмкін білім беру проблемасын тудырады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, бұл зерттеудің проблемасы жалпы білім беретін мектептің дәстүрі жергілікті дискретті білімнің қалыптасуына әкелетін биологиялық дайындықтың пәндік - орталықтандырылған моделіне бағытталған, тек білімнің жаратылыстану саласындағы жетекші ғылыми басымдықтармен үзінділермен байланысты. Биологиялық пәндерді интегративті негізде оқытудың дидактикалық негіздерін әзірлеу педагогикалық теорияда оқушылардың биологиялық-экологиялық санасының сапалы жаңа деңгейіне шығуға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеудің мақсаты-"интегративті биология" концептуалды негізделген дидактикалық жаңа ғылыми-білім беру бағытын әзірлеу және дамыту: биологияны интегративті негізде қазіргі заманғы теория мен технологиялардың негізгі қағидаты ретінде жоғары сынып оқушыларының жаратылыстану білімінің даму деңгейіне сәйкес келетін синтетикалық дүниетанымын қалыптастыру және осы бағытты оқу процесінің нақты тәжірибесінде эксперименттік сынау.

Біздің зерттеуде биологиялық сауаттылықты қалыптастыру мысалында интегративті негізде оқытудың дидактикалық моделі жоғары сынып оқушыларының, әсіресе болашақ биологтардың білім беру жүйесіне сәйкес келуі немесе мектеп білімінде элективті курс болуы мүмкін.

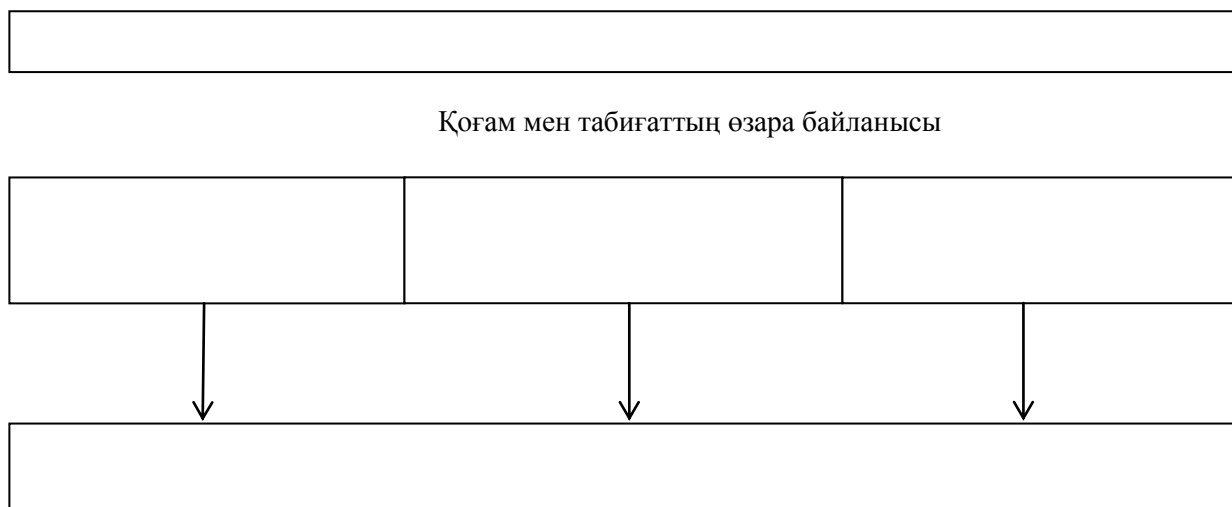
10-11 сынып оқушылары үшін интегративті негізде биологиялық сауаттылықты қалыптастыруға бағытталған оқыту моделін құрудың өзіндік негіздері бар: дәл осы жаста оқушылар барлық пәндер бойынша үлкен білім қорына ие, жеке тұлғаның өзін-өзі тануы, зияткерлік, материалдық және рухани құндылықтарды қалыптастыру, жаңа басымдықтарды, мамандықтарды таңдау, дүниетанымды түзету т.б [2,15 б.].

Биологияны интегративті негізде оқыту мектеп оқушыларында жүйелі ойлауды қалыптастыруға мүмкіндік береді; білім мен іс-әрекет әдістерін басқа танымдық салаларға экстраполяциялау мүмкіндігі; жоғары сынып оқушысының шындыққа жеке, әлеуметтік және коммуникативті бейімделуіне ықпал ететін әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруға бастама жасайды.

Оқушыларға білім беру барысында олар меңгеретін ғылымдардың арасында бір-бірінен мүлдем бөліп қарайтындай шекараның жоқ екендігін түсіндіре отырып, олардың бір – бірімен

байланыстылығын және олардың салауатты өмір сүру мәселелерін әрқайсысы өз әдіс-тәсілдерімен жүзеге асыратындылығын айтуымыз керек. Қандай ғылым болмасын бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар жүйесінен тұратындығын жетік түсінбейінше жеке ғылым мазмұнын игеру мүмкін емес. Адамның, қоғамның, табиғаттың бірлігі, заттардың жойылмайтыны, атомдар мен молекулалардың анық барлығы жөнінде оқушыларға ғылыми көзқарас қалыптастыру бір пән мен екінші пән мазмұнын байланыстыра оқыту арқылы жүзеге асады. Зерттеуіміздің мақсаты – оқушыларға биологияны пәнаралық байланыста жаратылыстану пәндерінің мазмұнындағы салауатты өмір салтын қалыптастыра білім беру жайлы сараланып, олардың бір-бірімен байланысы айқындалады. Келесі сызбада пәнаралық байланыстағы жетекші идеялардың негізгі жүйелері көрсетілген:

Сызба 1 - Пәнаралық мазмұндағы жетекші идеялар жүйесі



Мемлекеттік міндетті білім беру стандарты мен жаратылыстану пәндерінің бағдарламаларында көрсетілген білім берудің мазмұнында салауатты өмір сүру ұғымын қалыптастыру мәселелері жиі көрсетілген. Салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесі тақырып ретінде жеке бөліп қаралмағаны мен, жалпы ұғым ретінде пәндердің өзара сабақтастығы, байланысы негізінде жүзеге асырылатындығы көрсетілген. Сондықтан да бұл мәселені жүзеге асырудың педагогикалық-психологиялық аспектілері жан-жақты қарастыруды керек етеді.

Мемлекеттік міндетті білім беру стандартының биология пәнін оқытудың басты міндеттердің бірі ретінде оқушыларға күнделікті өмірде кездесетін маңызды заттармен жұмыс жасағанда қауіпсіздікті сақтау, салауатты жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру деп көрсетсе, биология пәнінің оқытудың басты міндеттерінің бірі ретінде оқушылардың ғылыми дүниетанымын, оларда тірі жүйелерге адамға ең жоғары құндылық, мінсіз әсемдік ретінде қатынас жасаудың және этикалық, эстетикалық нышандарын қалыптастыру қажет екені айтылған. Биология пәні бойынша білім берудің негізгі бағдарламасы экологиялық-эволюциялық тұрғыдан биологиялық заңдылықтарды меңгерту арқылы рухани адамгершілігі мол, салауатты дені сау жеке тұлғаның қалыптасуына бағытталған болып, мектептің негізгі сатысындағы білім мазмұнында адам және оның денсаулығы, салауатты өмір сүру негіздері: дұрыс тамақтану, сыртқы орта факторларының адам ағзасына әсері туралы мәселелер келтірілген.

Төменде келтірілген деректерден білім стандарты мен пән бағдарламаларындағы салауатты өмір салтына қойылып отырған талаптар енегенмен, оны жүйелі түрде қандай талаптар арқылы жүзеге асыруға болатындығы айқындалмаған. Жеке пәндік оқулықтарда берілген салауатты өмір сүру туралы материалдардың мазмұнындағы пән аралық байланыстың қалыптасуының рөлі үлкен. Сол материалды оқушыларға жеткізудің дидактикалық талаптарын жүзеге асыру жолдарының бірі – биология пәнін сауатты оқыту болып табылады.

Жаратылыстану пәндерін оқыту жүйесінде сауаттылық танымды қалыптастыру үшін төрт бірдей бағыттарды қарастыруға болады.

Бірінші бағыт – адам ағзасында жүретін биохимиялық үрдістердің өзін қоршаған тірі және өлі табиғатпен өзара әсерін ашып көрсету.

Екінші бағыт – жаратылыстану ғылымдарының зерттеу объектілері, олардың сауаттылық аспектілері арқылы әлеуметтік ұғымдарды қалыптастыру.

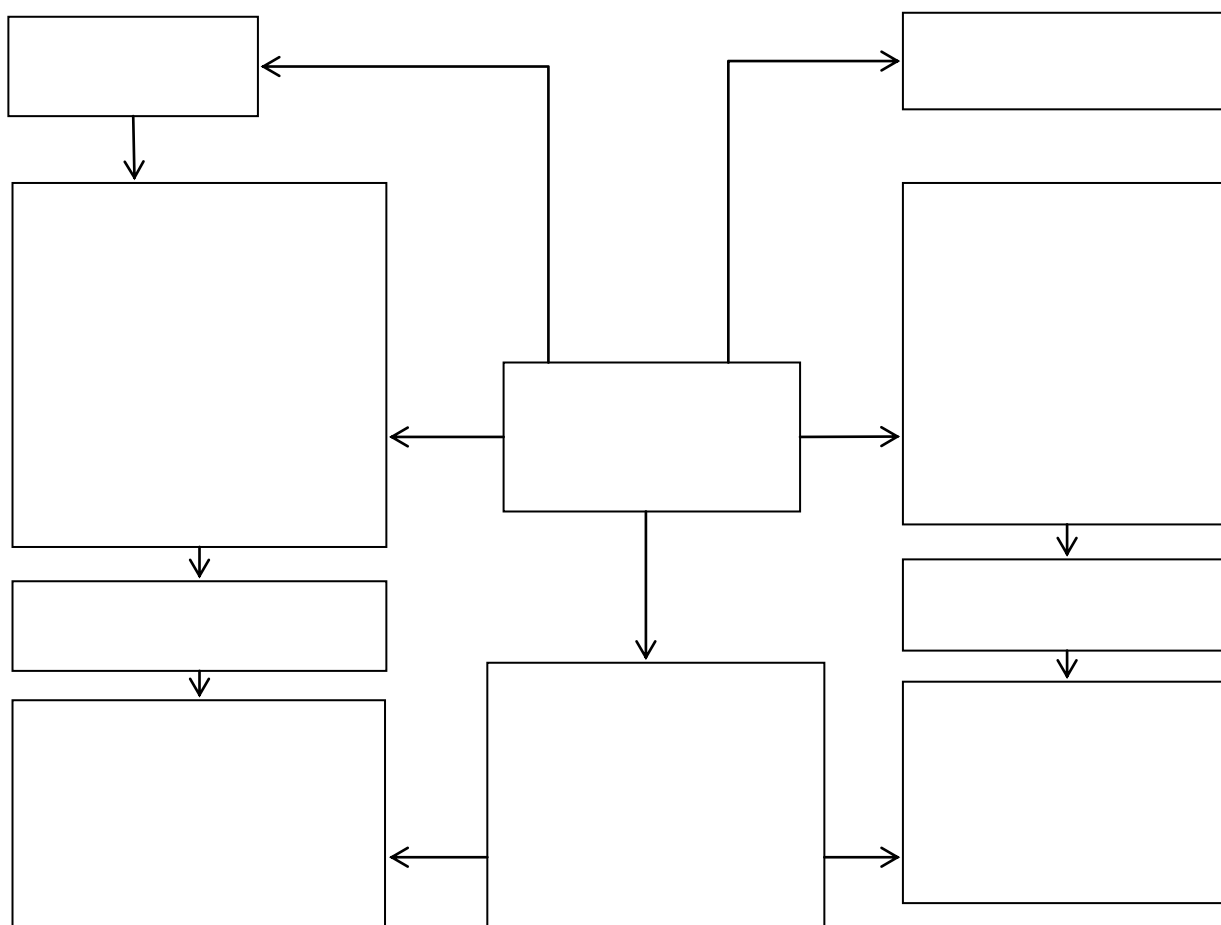
Үшінші бағыт - жаратылыстану пәндеріндегі сауаттылық ұғымдарын әлеуметтік ұғымдармен ұштастыру.

Төртінші бағыт – алдыңғы үшеуінің негізінде биология пәндерінен кіріктіре оқыту арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыру.

Денсаулық қатерінің негізгі факторлары – қозғалыс күшінің кему салдарынан қимылдың кемуі (гиподинамия), дене массасының артуы, жүйсіз тамақтану, қоршаған орта нысандарының барлығының көптеген уытты заттармен ластануы, өндірісте және тұрмыста күйзеліс туғызатын жағдайлар, зиянды әрекеттердің (шылым шегу, ішімдік пайдалану, нашақорлық т.б.) көп таралуы. Жаратылыстану ғылымдары әрқайсысы өз саласы бойынша қандай амалдардың жәрдемімен осы мәселелерді шешіп, денсаулықты сақтап, нығайтуға болатындығын егжей-тегжейлі түсіндіріледі. Сол үшін жаратылыстану пәндерін бір-бірімен кіріктіріп, өзара пәнаралық байланыста өткізу мектеп оқушыларының білімін тереңдетеді, жаратылыстану пәндерінде адам денсаулығына, өмір сүруіне қатысты мәліметтерді тереңірек талдау негізінде салауатты өмір сүру ұғымы қалыптастырылады. Осы ұғымдар арқылы оқушылардың салауаттылық танымын, қоршаған орта заңдылықтарын игере білу жігерін қалыптастыруға болады.

Келесі сызбада биологиялық сауаттылықты қалыптастыруда салауатты өмір сүрудің негізгі ұғымдары салауатты өмір салтына қойылып отырған талаптар көрсетілген:

Сызба 2 - Ғылымдар арасындағы байланыс арқылы салауатты өмір сүру ұғымының қалыптасуы



Сондықтан салауаттану, экология, биология және химия пәндерінің бағдарламаларындағы білім мазмұнына сәйкес берілетін материалдарды оқытуда салауатты өмір салтын қалыптастырудың жолдарын ккрсету барысында мынадай міндеттер туындайды:

- Оқушыларға салауаттылық теориясын меңгерту;
- Білімгерлерге салауатты өмір салтын жүзеге асыру әдістерін үйрету;
- Өз денсаулығына қоғамдық игілік, қоғамның рухани құндылығы ретінде ершілікпен қарауға тірбиелеу;
- Оқушыларды негізгі гигиеналық дағдыларға төселдіру;
- Осы заманғы ауру түрлерімен және олардың алдын алу шараларымен таныстыру;

Адам ағзасының қалыпты құрылымы мен атқаратын қызметін зерттеу биология, медицина ғылымдарына тән болғанымен, ондағы «қалыпты күй» шынайы ұғымы көбінесе «бастапқы реңк» ұғымымен алмастырылып келеді. Ауру басталардағы қалыпты қалыпты білдіретін болғандықтан қалыпты күй ұғымы дерексіз болып қалады да, әртүрлі адамдарда біркелкі болмай, өзгерістерге ұшырайды. Осы заманғы медицина көп жағдайда кездейсоқ құбылыс – аурулармен шұғылданып, қажеттегі мол құбылыс – денсаулықты ескере бермейді [3,145 б.].

Салауаттылық танымның негізін қалайтын тағы бір ұстаным – денсаулықты нығайту ұстанымы. Денсаулық сақтаудың өсуін жағымсыз факторларды дкрыс мөлшерлеумен байланыстырған жөн. Өйткені ағза соларға бейімделеді, сондай ақ белгілі машықтандыру ұстанымдарын өадағалай білу қажет. Сонда адамның психикалық есен-саулығы неден тұрады? Ал денсаулық сақтау ұстанымын, сірә, азаматтардық биологиялық және ілеуметтік мүмкіндіктерін еркін көрсетіп, оларды іс жүзінде нақтылы қолданумен байланыстырған жөн. Бұдан шығатын қорытынды – әлеуметтік есен саулық деңгейі адамның бейімделу үрдісінің қай нұсқасын ұнататынына тәуелді болады, яғни сырттай әлеуметтік қолдау көрсетуге көбірек дәмеленуіне немесе әлеуметтік есен саулыққа өз күшін жұмсау арқылы жетуге талаптануына байланысты.

Жоғарыда баяндалғандарды қорытындылай келіп, адамның тіршілік әрекетін салауаттық таныммен қамтамасыз ету биологиялық, физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік деңгейде екі негізгі тетіктерді жүзеге асыру арқылы денсаулық сақтау және салауатты өмір сүру нәтижесінде өтеді деп тұжырымдауымызға болады. Бұл тетіктердің тиімділігі көптеген факторларға (материалдық қамтамасыз етілуі, еңбек әрекетінің ерекшелігі, экологиялық жағдай және т.б) тәуелді екені мәлім.

Адамның тіршілігі мен іс-әрекетін табиғи ортамен байланыстырып зерттейтін экология ғылымының бір саласы- адам экологиясы. Адам экологиясы адамның қоршаған ортаға көзқарасына, жағымды және жағымсыз іс-әрекетіне баға бере отырып, адам мен қоғам арасындағы қарым қатынастарды қарастырады. Ғасырлар бойы адамдар табиғатта өмір сүріп, оның туындыс ретінде дамып келеді. Адам баласы салауатты өмір сүру үшін денсаулығын сақтаудың түрлі жолдарын іздестіре отырып, аурудың алдын алу үшін күресіп келеді. Денсаулықтың кепілі – табиғаттың тазалығы мен азық - түліктің сапасына тәуелді екені ертеден белгілі. Халық даналары адам баласының аурулары қоршаған табиғи ортаның әсерінен болатынын біліп, одан қорғану үшін түрлі дәрі-дәрмек ойлап тапты. Жұқпалы аурулардың таралу жолдарын іздестіріп, емдеу тәсілдерін зерттеді.

Әдебиеттер:

1. Құрманалиев М.Қ. «Қазіргі педагогикалық технологиялар». Алматы 2010ж.
2. Тұрғынбаева Б.А. Дамыта оқыту технологиялары. Алматы 2000.
3. Сәлімбаев О.С. Оқытудың инновациялық технологияларын қолданудың ерекшеліктері. –

Тараз, 2000. – 187 б.

МАЗМҰНЫ

№	Аты-жөні	Мақала атауы	Ғылыми жетекшісі	Бет саны
STRENGTH OF LANGUAGE				
1.	Амангелдіқызы А.	Мәдениетаралық коммуникациядағы стереотиптер	Камишева Г.А.	4-6
2.	Амангельды А.	Трехъязычие-уверенный шаг в будущее	Манапова Г.К.	7-9
3.	Gozal Berzhan	The strengths of literary works in teaching writing skills		10-12
4.	Жандильдинова А., Жанаева Ж.	Efficiency of project-based learning in teaching foreign languages		13-15
5.	Zhumagul K.B.	The use of mobile application in formation of learners' speech skills in english	Doszhan G.A.	16-19
6.	Kassimova M.	Innovative, unconventional english lesson as one of the forms of effective education	Ayazbayeva A. M.	20-22
7.	Малгаждар А.К.	Кейс-стади әдісі шет тілі сабағында	Темірғалиева С.З.	23-25
8.	Nursultanova M.	Cognitive-matrix analysis of the concept "Poverty"	Zhumagulova.B.S.	26-29
9.	Нажмадинова А.	"Kazinform.kz" веб-порталының материалдарын ағылшын тіліне аударудағы стильдік ерекшеліктер	Муратова Г.А.	30-33
10.	Omirkhan N.	Modern information technologies in foreign language education	Rakhimzhanova S.K.	34-37
11.	Озатбекова Г.	Ақпаратты технологияны ескере отырып, қазақ тілін технология саласы бойынша жаңғырту	Бегешева Ұ.Н.	38-42
12.	Рахимова И.	Аудиовизуальный перевод как отдельный вид киноперевода	Амалбекова М. Б.	43-45
13.	Хауменова А.Н.	Ағылшын тілі сабақтарында әлеуметтік желілер арқылы автономды оқытуды дамыту	Төлегенова А. М.	46-48
14.	Шангереева С.	Джонатан Уолфтың «Саясат философиясына кіріспе» кітабындағы саяси клишелердің аудармасы	Муратова Г.А.	49-52
15.	Шылманбет Н.А.	Қазақ фольклорында «Ұйқы» концептісінің берілуі	Тымболова А.О.	53-55
CAPACITY OF SOCIAL SCIENCE				
1.	Айдарова А.Ә.	«Желтая опасность» после вспышки Covid-19	Абжаппарова Б.Ж.	56-59
2.	Әжеп Ә.	Отандық тарихты цифрландыру арқылы меңгерту	Жылқышыбаева Қ.Қ.	60-64
3.	Бегандикова Ш.	Изучение проблем молодежи и подготовка перспективных кадров	Саипова К.Д.	65-67
4.	Жақсыбаева А.	Стратегиялық жоспарлауды жетілдірудің отандық және шетелдік тәжірибесі	Кулмаганбетова А.Б.	68-71

5.	Жаксылық Н.	Әлеуметтік жұмыскердің маңыздылығы мен қоғамда алатын орны	Саутбаева Р.С.	72-74
6.	Жылқышиева М.	XX ғасыр басындағы ирандағы әлеуметтік қозғалыстардағы гендерлік стереотиптердің жойылуы	Азмуханова А. М.	75-77
7.	Қанапия А.	Жастардың әлеуметтенуі-қоғам дамуының факторы ретінде	Дабылтаева М.М.	78-82
8.	Мурат А., Сражова Г.	Қоғамдағы жетімдер мәселесі	Дабылтаева М.М.	83-86
9.	Нурбаева Д.З.	Қашықтықтан оқыту жағдайында тарих пәнін оқыту әдістері		87-92
10.	Сулейменова Н.	Посткеңестік кеңістіктегі этникалық шиеленіс мәселелері	Джумадилова Г.М.	93-97
11.	Өртай Ф.	Түркияның Сирия дағдарысына қатысты саясатының басты мақсаттары және күрд мемлекетінің тағдыры	Төлен Ж.М.	98-103
12.	Umarov M.	Education system of munavvarqori abdurashidkhonov	Saipova K.D.	104-106
13.	Худайкулов Ш.	Политическая жизнь шахрисабза с середины XIX до начала XX века	Саипова К.Д.	107-109

III. INFORMATION LEARNING AND STEM

1.	Алимова Г.	Сызықтық алгебралық теңсіздіктер жүйесінің геометриялық мағынасы	Б.С.Ханжарова	110-113
2.	Амантай Ғ.А.	Тұрақты токтың магнит өрісі. токтардың өзара әсері	Е.Л.Бостанов	114-116
3.	Aldabergen A., Pak V.	Methods of development of creative activity of students when teaching physics in a small school	N.A.Sandibayeva	117-119
4.	Абдықалық Д.Б., Маннапова Н.Т., Эркинова Н.Т.	Расшифровка мессбауэровского спектра ферритов-шпинелей	А.М.Татенов, Н.Б.Шамбулов	120-123
5.	Әділбек Ұ.	Педагогикалық бағытта білім алушылардың заманауи ақпараттық технологияларды меңгеруі	С.С.Калдыбаева	124-127
6.	Бақшабай Н.	Python программалау тілін оқытудың мүмкіндіктері мен ерекшеліктері	Г.П.Мажибаева	128-131
7.	Естөре А.	Java программалау тілі студент көзімен	Сабит Б.	132-134
8.	Итемген М.Е.	Мектеп математика курсындағы тригонометриялық теңдеулер мен теңсіздіктерді оқытудың орны мен ролі	Кокажаева А.Б.	135-137
9.	Жуманова А.	Фурье қатары және функцияны Фурье қатарына ыдырауы	Шияпов К.М	138-141

10.	Жұмабекова Ж.	Python бағдарламалау тілін қолдану тиімділігі	Сабит Б.	142-145
11.	Қалабай Ш.	Ақпараттық технология құралдарын пайдаланып оқушылардың білімін бақылау	Маметжанова Н.Х.	146-148
12.	Niyazova A.	Application of the adobe flesh program in studying astronomic phenomena	Tugelbaeva G.T.	149-151
13.	Ниязова А.	Ферромагнетиктердегі динамикалық параметрлерді зерттеуге арналған виртуалды-интерактивті зертхана құру	Татенов А.М., Шамбулов Н.Б.	152-156
14.	Оразова Д., Исмайлбек С.	Энергияны үнемдейтін, пассивті үй	Ершина А.К.	157-161
15.	Өнерхан К.	Білім беру процесінде робототехника негіздерін енгізудің маңыздылығы	Маметжанова Н.Х.	162-164
16.	Өмірзакова М.	Оқушылардың математиканы оқып-үйренуде жіберетін типтік қателері және олардың пайда болу себептері	Алдибаева Т.А.	165-168
17.	Керімақын С.	Математиканы оқуды бағалау әдістері	Алдибаева Т.А.	169-171
18.	Қонарбай А.Н.	Астрономияны оқытуда цифрлық білім беру технологиясын пайдалану жолдары	Түгелбаева Г.Т.	172-175
19.	Сағатова А.	Python программалау тілінде 2D ойын құру	Рсалина Л.А.	176-179
20.	Сламбаева А.	Android платформасында мәліметтер қорын құруға арналған қосымша әзірлеу	Есентаев К.У.	180-183
21.	Сәмет Ж.Р.	Физика пәнін оқытуда кейс-стади әдісін пайдалану тиімділігі	Айдарбекова А.А.	184-186
22.	Сағатбек А.Е.	Магнит өрісіндегі токқа әсер етуші күш. ампер заңы	Бостанов Е.Л.	187-189
23.	Сламбаева А.	Информатикадан жобаларды орындау барысында оқушылардың жобалау іс-әрекетін қалыптастыру	Масимгазиева А.А.	190-192
24.	Shaimerden E., Pak V.V.	Improving the cognitive level of students through the use of digital resources in the study of physics	Sandibayeva N. A.	193-196
25.	Тынысбек А.А.	Мектептердегі қиындығы жоғары практикалық тапсырмаларды шешу мәселелері	Төлеуханова З.М.	197-200
26.	Хисавдунова А.А.	7 сыныпта физика пәнін оқытуда кейс әдісін қолдану	Айдарбекова А.А.	201-204
27.	Шайкен А.	Оқушылардың жобалау қабілеттерін дамытудағы робототехника негіздері пәнінің рөлі	Кеңесбаев С.М.	205-207
28.	Яқыпбаева А.	Орта мектепте физика сабағын	Заурбекова Н.Д.	208-210

		ағылшын тілінде оқыту		
IV. EFFICIENCY OF TEACHING				
1.	Ақтымбай А.	Кіші мектеп жасындағы оқушылардың онлайн оқу кезінде мазасыздануларының ерекшеліктері	Бапаева М.К.	211-213
2.	Абибуллаева А.	Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы мамандардың ата-аналармен жүргізілетін жұмыс түрлері	Мукажанова Э.Т.	214-216
3.	Адал Г.	Подкастты аралық мектептерде ағылшынша оқытуда пайдалану	Тулегенова А.М.	217-219
4.	Аманжолова Р.	Медиация и ее роль в конфликтах	Мамырханова А.М.	220-221
5.	Арленкеева А.Н.	Жеткіншек кезеннің онтогенезде алатын орны және психологиялық рөлі	Кулымбаева А.К.	222-225
6.	Аметова Х.	USE of information and communication technologies in professional development of special teachers	Денисова И.А.	226-228
7.	Байбатурова А.	Логоритмика как средство коррекции произношения младших школьников	Денисова И.А.	229-232
8.	Есказиева А.	Жоғарғы сынып оқушыларының агрессивті мінез-құлықтарының туындау себептері	Багибаева М.И.	233-237
9.	Кунанбаева А.Д., Кобегенова Ж.Ж.	Арт-терапия – жаңа оқыту технологиясының озық үлгісі	Тұрысбаева А.Ж.	238-240
10.	Кенесарина Т.	Дене шынықтыру және спорт жарнамасының қазақстанда қалыптасу негізі	Ниязқынов Е.Б.	241-244
11.	Мұсаева С.А., Сайдикаримова М.А.	Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік күзіреттілігін қалыптастыруға бағытталған тапсырмалар мен тиімді әдіс-тәсілдер	Сейдуалиева А.Н.	245-249
V. NATURAL SCIENCE				
1.	Аманжолова Ж.	Трансшекаралық жайық өзенінің экологиялық мәселелері және алдын алу шаралары	Садыкова Д.А.	250-253
2.	Анарбек Р.	Тұқым қуалаушылық және өзгергіштік заңдылықтарын жаңа технологиялық әдістерді пайдаланып оқыту жолдары	Бисенов У.К.	254-257
3.	Алмас Қ., Смағұл А., Тұрсынбай Г.	Өсімдіктер систематикасы пәнінен оқу дала практикасын ұйымдастыру және қашықтан өткізудің мүмкіндіктері	Ануарова Л.Е.	258-261
4.	Анварова А.М., Сахариева А.Д., Абдрахимова Б.С.	Интеграцияланған оқыту жүйесін жобалау	Байташева Г.У.	262-265

5.	Ахметжан Д. Өскенбай Б. Икрам Ж.	Биология сабақтарында білім алушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру және табиғатты қорғауға тәрбиелеу	Тулеугалиева С.С.	266-267
6.	Асанова Т.П., Мирганиева Д.З., Мухитова С.Ш.	Значение формирования межкультурно – коммуникативной компетенции учащихся на уроках химии на английском языке	Жуманова Н.А.	268-270
7.	Ганиева Г.	Унгуртас – место для язычества	Мамирова К.Н.	271-273
8.	Досымбекова А.Д.	Уран өнімдерінің экологиялық зардаптары және алдын алу шаралары	Садыкова Д.А.	274-276
9.	Ertaş V.	USE of SMART phone application in science education	Ela Ayşe Köksal	277-278
10.	Жақсылық Г.	Мектепте биологияны оқыту барысында генетикалық есептерді шығару арқылы оқушылардың білім деңгейін жоғарлату	Сартаева А.А.	279-281
11.	Қалашбек А.М., Куанбаева Л.И., Имарова Д. И.	Қашықтан оқыту жағдайында тьюторлық қызмет мүмкіндіктері	Иманова Э.М.	282-285
12.	Мұқатай М.	Өлкетану мәліметтері негізінде экологиялық білім беру және тәрбиелеу әдістері	Садыкова Д.А.	286-288
13.	Мухамет А.	Алматы облысы минералды суларының географиясы	Токсабаева М.Е.	289-292
14.	Өмірзақ А.Е.	Химия пәнін ағылшын тілімен кіріктіріп оқыту		293-294
15.	Сламжан М.	Алматы облысындағы жер ресурстарының экологиялық жай-күйі	Тулегенов Е.	295-300
16.	Рыспанбет А.	Қазығұрт ауданының киелі жерлері мен рекреациялық орындарының туризмді дамытудағы маңызы	Токтагулова У.С.	301-304
17.	Рысбекова Қ.	Атырау облысы, құрманғазы ауданының демографиялық жағдайын бағалау	Тлеубергенова К.А.	305-308
18.	Сағатбек М.А.	Тарихқа толы шу өңірі	Карменова Н.Н.	309-311
19.	Талас А.	Ақтөбе қаласының экологиясына өнеркәсіп орындарының әсері	Садыкова Д.А.	312-314
20.	Тулепберген М.	Ферромагнитные наночастицы и внедрение их в полимер	Иргибаева И.С.	315-317
21.	Үсіпова Ж.	Ұлттық сүтқышқылы сусындарын дайындауда бактериялардың антагонистік белсенділігін анықтау	Сартаева А.А.	318-321
22.	Umerbayeva A.	Description of advantages of project-oriented method in the educational process to increase the	Makhmudova K.Kh.	322-324

		students' interest		
23.	Ural G.	USE of earth-sun-moon model in astronomy education	Ela Ayşe Köksal	325-327
24.	Юриева Б.	Проблемы использования учащимися компьютерно-обучающих систем	Тулеугалиева С.С.	328-329
VI. CULTURE AND ART				
1.	Алпысбаева Ж.	«Изонить» тарих ұғымдарының анықтамасы «Изонить» техникасын дамыту	Токқұлиева Ұ.	330-333
2.	Аманкелді Н.	Мүмкіндігі шектеулі балаларға музыкалық тәрбие беру ерекшеліктері	Уразалиева М.А.	334-337
3.	Аркенова Г.	Интерактивті әдістер студенттердің білімге деген құштарлығын арттырады	Бегешова Ұ.Н.	338-342
4.	Аманханова Д.	Ақпаратты технологияны ескере отырып, қазақ тілін технология саласы бойынша жаңғырту	Бегешова Ұ.Н.	343-347
5.	Булатова Т.	Межпредметные связи на уроке музыки в общеобразовательной школе	Айтжанова Ж.Н.	348-350
6.	Бектурғанова Б.	Кітапхананың оқырмандармен жүргізетін ақпарат жұмыстарының әдістері	Бектемір А.Ә.	351-354
7.	Дәуен Д.	Инновациялық педагогикалық технологиялар арқылы хореографиялық сабақтарды ұйымдастыру	Бәкірова С.Ә.	355-359
8.	Жолаева И.	ҚР аудандарда орналасқан мәдениет үйін жетілдіру санаттары	Коспагарова А.К.	360-362
9.	Коргангалиева А.	Музыка пәнінің бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық тәрбиесінің рөліндегі негіздемесі	Қонысбаева Э.Д.	363-365
10.	Кумысбек Н.	Мектеп кітапханаларындағы балалардың кітап оқу мәдениетін қалыптастыру	Нұржанова Г.И.	366-368
11.	Қалбаева Т.	Оқушылардың шығармашылық қабілетін кәсіби даярлау	Дарменова Р.А.	369-371
12.	Мұратбекқызы А.	Қазақ ұлттық киім үлгісін жобалау принциптері	Рахметова Н.Б.	372-376
13.	Мухамбеткаримова Д.М.	Қарым-қатынас мәдениетіндегі жастарды дамыту жолдары	Аманкулова Л.А.	377-380
14.	Озатбекова Г.	Ақпаратты технологияны ескере отырып, қазақ тілін технология саласы бойынша жаңғырту	Бегешова Ұ.Н.	381-385
VII. EDUCATION AND SCIENTIFIC TALKS				
1.	Anvarova L.	The end of the XIV century - historical sources of the first half of the XV century		386-388

2.	Abdusalomov R.	Cooperation between Uzbekistan and the Republic of Korea in the development of economic relations	Khaynazarov B.	389-391
3.	Abdrakhman N.	Social work with children with disabilities	Nagaibayeva Z.A.	392-394
4.	Aubakir A.	Professional adaptation of future social workers	Nurkatova M. M.	395-399
5.	Ашубаева Д.Б.	Математика сабағында оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруда pisa есептерін қолдану	Бакирова Э.А.	400-403
6.	Абылқасым М.	Жаңартылған білім беру жағдайында генетикалық есептерді құрудың әдістемелік негіздері	А.А.Сартаева	404-406
7.	Амирхан К.	Физиканы оқыту кезінде физикалық экспериментті қолдану	Н. Сандибаева	407-409
8.	Амантаева Диана	Ғаламтор ресурстарындағы жазбалар тіліндегі латын графикасының қолданылуы	Маликов Қ.Т.	410-413
9.	Әбдімомын Ж.	Инклюзивное образование и его будущие тенденции	Н.О. Акимбаева	414-416
10.	Байтүреева Г.К.	Химия сабақтарында математикалық білімді қолдана алу артықшылықтары	Ж.Қ Қуанышева	417-420
11.	Бахтиярова Д.	Электромагниттік толқындардың адам ағзасына әсері	М.К. Хасанов	421-423
12.	Бәкірова Ж.	Информатиканы пәні бойынша аралас оқытуды жүзеге асыру	А. Е. Сагимбаева	424-426
13.	Баймаханова Ә.	Шетел тілін оқыту барысында лингвоелтанымдық аспектісінің рөлі	Камишева Г.	427-428
14.	Бәкірова С.	Мәскеу мемлекеттік хореография академиясының даму жолы	Т.О. Ізім	429-433
15.	Бақытжанова А.	Кәмелет жасына толмаған қыздардың жүктілігімен байланысты әлеуметтік-психологиялық жағдайларды әлеуметтанулық зерттеудің нәтижесі	Б.И.Иманбекова	434-438
16.	Боқтыбаева И.А.	Термосинфон айналымын күн коллекторларында қолдану	А. Жамалов	439-443
17.	Байкадамова Л. Утебаева А.	Жел электр қондырғысының негізгі параметрлерін анықтау		444-447
18.	Берденова З.	Білім алушылардың географиялық ойлау қабілетін ерекше табиғи нысандарды зерделеу арқылы дамыту	А.А. Алдашева	448-451
19.	Бейсембай К.Ж.	Жоғары білім берудегі заманауи трендтердің ерекшеліктері	М.К.Бұлақбаева	452-454
20.	Даулетбаева А.	Екінші ретгі дифференциалдық теңдеуге арналған бастапқы секірісті шеттік есеп	Есимова А.Т.	455-457

		шешімдерінің бағалары туралы		
21.	Даурен А.Д.	Қашықтан білім беру	Салғараева Г.И.	458-460
22.	Дүйсенбек А.	Б.Майлин прозасындағы қазақ ауылының бейнесі	Жанұзакова Қ.Т.	461-463
23.	Есмаханова М.А.	Шет тілін оқытудағы мәдениетаралық қатысым мен құзыреттіліктерді қалыптастыру жолдары	Камишева Г.А.	464-466
24.	Еркінқызы А.	Білім берудегі цифрлық технологиялар	Н.С.Қатаев	467-469
25.	Ерболат А.Е.	Қазақстандағы қарттарды әлеуметтік қорғаудың қағидаттары мен моделдері	Д.К.Мамытканов	470-473
26.	Жұмабаева Ұ.Б.	Жасанды интеллект жалпы білім берудің инновациялық мазмұнының құрамдас бөлігі ретінде: әлемдік тәжірибені талдау және отандық перспективалар	Г.И.Салғараева	474-476
27.	Жексембинова А.Б.	Математика бойынша факультативтік сабақтар және олардың өзектілігі	Кокажаева А. Б.	477-479
28.	Зарыпханова А.Е.	Мектепте мүмкіндігі шектеулі балаларға химиядан білім беру ерекшеліктері	Б.Т. Тантыбаева	480-482
29.	Ибадуллаева А.	Н.Ораз әңгімелерінің көркемдік әлемі	Қ.Т.Жанұзакова	483-485
30.	Köksal E.A.	Educational outcomes of insect conservation project		486-488
31.	Кенжебек Ұ.Е.	Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін дамыту	Кудайбергенова К.С.	489-492
32.	Кабулова Ж.К.	Географияда оқушылардың білім сапасын арттыруда интерактивті оқыту технологиясының әдіс-тәсілдерін қолданудың тиімділігі	К.А.Тлеубергенова	493-495
33.	Камил З.	Значение работ в биологической лаборатории для повышении научно-исследовательской работы учащихся	Ануарова Л.Е.	496-498
34.	Купжасарова А.	Бейорганикалық химия зертханасында реакцияласу құбылыстарының алгоритмдерін macromedia flash бағдарлама ортасында интерактивті-виртуалдау	А.М.Татенов	499-503
35.	Кабылбаева А.	Географияны оқытудағы инновациялық технологиялар	К.Н. Мамирова	504-508
36.	Кәйдолла А.	Сызықты емес айырымдық теңдеудің шешімдерінің шенелімділігі	Мақтагүл А. Каратаева Д.	509-511
37.	Камолова М.Ф.	Политическая деятельность	Н.У.Мусаев	512-515

		генеал-губернаторов Туркестана (на примере К.П. фон Кауфмана)		
38.	Кобилова С.	Домашнее насилие	Саипова К.Д.	516-518
39.	Көктеубай Ж.	География сабақтарында ГАЖ технологиясын қолдану мүмкіндіктері	Н.Н. Карменова	519-523
40.	Куантканова Ф.М.	Ана депривациясы жағдайында тәрбиеленетін балалардың тұлғалық даму ерекшеліктері	Бапаева М.К	524-526
41.	Қасымғали А.	Болашақ математика мұғалімдерін даярлауда дифференциалдық теңдеулерді оқытудың маңызы	Э.А.Бакирова	527-529
42.	Құрманбек А.	Магнит өрісінің адам ағзасына әсері	Хасанов М.К.	530-532
43.	Қаһарман Д.	Specific features of advertising translation on the example of the automotive industry	Ж.М.Қоңыратбаева	533-536
44.	Қабылбекова М.К.	Персоналды басқарудың ақпараттық жүйелері	Заурбеков Н.С.	537-539
45.	Қулынтай А.	Қисық сызықты интервалды есептерді шығарудың тиімді жолдары	К.М. Шияпов	540-542
46.	Лаханова Б.Ә.	Мектеп геометрия курсына геометрия пәнін оқытудың инновациялық технологиясы	А.Б. Кокажаева	543-545
47.	Мұсатаева Н.	Студенттердің оқу іс-әрекетін ынталандыру тәсілдері	Батаева Д.С.	546-548
48.	Мұратқызы Б.	Информатика пәнінде ойын платформаларын қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыру	Н.С.Қатаев	549-552
49.	Нугманова Ж.	История развития географических информационных систем	Аукажиева Ж. М., Муканова С. К.	553-555
50.	Нұргелды Д.Н.	Жастар бойындағы патриотизм мәселелері	Е.А. Тулегенов	556-558
51.	Нарзуллаева Н.	Отношения толерантности между юнеско и узбекистаном (декларация принципов толерантности)	Р.Х.Муртазаева	559-564
52.	Нуспекова Г.	Қан қысымын өлшеудің заманауи әдістерін зерттеу	Хасанов М.К.	565-569
53.	Нұрманбек А.	Білімгерлердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыруда дәрілік өсімдіктердің анатомиялық құрылысын зерттеу	А.Н.Калиева	570-574
54.	Оралбекова Қ.О.	Мектеп оқушысының тілдік тұлғасын қалыптасуының психологиялық негіздері	Құрманбаева Ш. Қ.	575-577
55.	Рүстемова Е.Е.	Оқу процесінде видеороликтерді қолдану мүмкіндіктері	Байташева Г.У.	578-581

56.	Рахымова Д.	Сравнительный анализ представления о счастье у студентов	Байжуманова Б.Ш.	582-585
57.	Рысдаулетова А.	Оқу үрдісінде Clil оқыту технологиясын қолдану	Мекебаев Н.О.	586-589
58.	Сәлімжанов Н.Ө.	Урбандалу қалаларды дамытудың негізгі қозғаушы факторы	Д.Т Алиаскаров	590-595
59.	Сиддиков М.	Дипломатические отношения между США, Великобританией и СССР во время второй мировой войны	Б.Хайназаров	596-598
60.	Саидмуродова М.	Урбанизационные процессы в Узбекистане в послевоенные годы (1946-1990 гг.)	Р.Х.Муртазаева	599-601
61.	Sobirava S.	Tourism development in Uzbekistan	K.D. Saipova	602-606
62.	Сырлыбаева Г.	Бастауыш сынып оқушыларының логикалық іс-әрекеттерін қалыптастыру	Мекебаев Н.О.	607-610
63.	Сайидмухамедова Ж.Д.	Материальды бөлшектің кинематикалық параметрлерін (ϑ, ω) поляр координатында анықтаудың бір әдісі	А.Жамалов	611-614
64.	Сабурова Қ.	Жалпы білім беретін мектептерде биологияны оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері	Л.Е.Ануарова	615-618
65.	Сайфуллаев Ж.	Радиодискурс медиадискурстың жанрлық түрі ретінде	Сапина С.М.	619-621
66.	Такен Р.	Цифрлық мәдениеттегі гуманитарлық ғылымдар	М.Е. Ескалиев	622-624
67.	Токанова А.	Қашықтықтан оқытудың ерекшеліктері және оқу барысында білім алушыларға психо – педагогикалық қолдау көрсету	Иманова Э.М.	625-628
68.	Төленді Ш.Қ.	Балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық жағдайында әлеуметтік-психологиялық оңалту практикасы: клиника-психологиялық зардаптар және оларды диагностикалау жүйесі	Г.С. Әбдірайымова	629-633
69.	Tolegen A.	Flood monitoring of the turkestan region using landsat satellite images	Omirezhanova Zh. T.	634-637
70.	Тергенбаева Ж.Т.	Формирование предметной компетенций учащихся на уроках биологии	Л.Н. Карашолокова	638-641
71.	Tleubayeva N.D.	The role of e-government in social services' development	Sarybayeva I.S.	642-644
72.	Тлеукулова А.	Биологияны оқытудың жаңа әдістерінің бірі: ұғымдарды дамыту әдістемесі	Л.Е.Ануарова	645-648

73.	Үсіпбек А.М.	Қазіргі білім беру үдерісінде қашықтықтан оқыту элементтерін химия сабағында қолдану	Амангелді Н.	649-651
74.	Чанчарова А.А.	Мүгедектерді қазіргі қоғам жағдайында жұмыспен қамту және жұмысқа орналастыру мәселелері	Авсыдыкова К.А.	652-654
75.	Хикматуллаев А.З.	Интегративті негізде биологиялық сауаттылықты қалыптастыру	Л.Е.Ануарова	655-669

Басуға 01.04.2021ж. қол қойылды. Пішімі 60 x 84 ¹/₈
Офистік қағаз. Компьютерлік терілім.
Әріп түрі «Times New Roman». Riso басылымы.
Шартты баспа табағы 171,25
Таралымы 100 дана.
Тапсырыс №154
«Қызар университеті» баспасы
050000, Гоголь көшесі 166 үй